كشف الباري
عما في
صحيح البخاري
تصنیف
حضرت مولانا سلیم اللہ خان

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

تالیف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان شیخ الحدیث
جامعه فاروقیه کراچۍ

کتاب احادیث الانبیاء

خصوصیات

- د احادیثو تخریج
- د تعلیقات بخاری تخریج
- د اسماء الرجال مختصر تعارف
- د گرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل
- ماقبل باب سره د ربط پوره تحقیق
- د شرحی دهرې خبرې لاندې په حاشیه کښې حواله
- د ترجمة الباب مقصد بیانولو کښې پوره تحقیق
- د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان او بیا د مذهب حنفی ترجیح
- د بخاری د احادیثو اطراف خودل

خورونکی: ← فیصل کتب خانه محله جنگی پیښور
موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ .... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

دکتاب نوم:- کشف الباری عما فی صحیح البخاری

شارح:- صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان

شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچیؒ

د ملاویدو پته: د فیصل کتب خانه پېښور څخه علاوه

- رحیمی کتب خانه خوست -- ۰۷۹۹۱۶۱۳۱۳
- اسلامی کتب خانه خوست--
- دیوبند کتب خانه خوست-- ۰۷۹۹۸۸۶۶۸۰
- روغانیول کتب خانه جلال آباد
- دعوت کتب خانه جلال آباد -- ۰۷۷۶۰۹۷۹۶۵
- رشیدیه جدید کتب خانه کابل
- انتشارات نعمانیه کابل
- انتشارات علامه تفتازانی کابل-- ۰۷۷۷۴۹۰۵۰۰
- قدرت کتب خانه کابل --
- واحدی کتب خانه خوست
- صداقت کتب خانه کابل-- ۰۷۰۰۳۰۵۴۰۷
- مکتبة القرآن والسنة کابل
- مکتبه صدیقیه غزنی
- مکتبه فریدیه خوست
- مسلم کتب خانه جلال اباد -- ۰۷۷۶۰۰۶۴۱۶
- غزنوی کتب خانه غزنی -- ۰۷۴۸۵۷۵۱۹۹

خورونکی: ← فیصل کتب خانه محله جنګی پېښور

موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ .... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

بسم الله الرحمن الرحيم

حرف اول

الحمدلله الذي بنعمته تتم الصالحات. والصلاة والسلام على رسوله الكريم الذي ترجى شفاعته يوم القيامة. أما بعد!

دالله تعالى په فضل اوكرم اودهغه په توفيق سره د شيخ الحديث حضرت مولانا سليم الله خان صاحب (أطال الله بقائه وأدام ظله على رؤوسنا بعافية وسلامة) متنوع حديثي خدماتو نه يو عظيم خدمت د صحيح بخاري شرح او توضيح په نوم د "كشف الباري عما في صحيح البخاري" تصنيف اوتاليف دی. په كوم كښې چه نه يوازې په احاديث مباركو باندې په مختلف اړخونو باندې مدلل اومحقق پوره بحث كړې شوې دې بلكه د احاديثو په اسانيدباندې محدثانه كلام او د حديث د رواة جامع تعريف هم جمله لوازماتو او مناسباتو سره اهتمام كړې شوې دې. ترد غه وخته پورې د چهاپ شوو جلدونو شمير يويشت دې اودا دوه ويشتم جلد هم چهاپ كيدو سره د لوستونكو لاسونو ته رسيدونكې دې. والحمدلله على ذلك.

په دې كتاب كښې د انبياء كرامو حضراتو عليهم السلام د پاكو اومقدس نفوسو تاريخي حالات اوواقعات، مواعظ اومواعيد په تاريخي حيثيت سره د بعض په بعضو باندې د تقديم اوتاخير په حواله سره كافي او ضروري بحث كړې شوې دې. دا جلد هم د نورو چهاپ كړې شوو جلدونو په شان هم دهغه اساليبو او خطوطو باندې د بنائسته كولو پوره كوشش كړې شوې دې. كوم چه دحضرت زيد مجده د طرف نه دكشف الباري د منهج (طريقې) دپاره مقرر كړې شوې دې. چنانچه په تراجم ابواب كښې د امام بخاري رحمه الله د نقطه نظر وضاحت، تراجم رجال، د احاديثو تخريج او تعليقات، د مشكل عربي عبارتونو ترجمه، د احاديثو نه مستنبط امورو د شارحين حديث د كلام په رڼا كښې تذكره اود اصل مآخذ ومراجع وغيره خاص اهتمام كړې شوې دې.

كتاب احاديث الانبياء ټول خلور پنځوس (۵۴) ابوابو باندې مشتمل دې. په كوم كښې چه ۲۰۹ دوه سوه نهه مرفوع احاديث دی. په دې كښې مكررات يوسل اوويشت (۱۲۷) اوغير مكرر روايات دوه اتيا (۸۲) دی. دې نه علاوه ديرش (۳۰) تعليقات او شپږ اتيا (۸۶) آثار د صحابه كرامو او تابعينو درج دی.

ددې كتاب په تكميل كښې مخې ته راتلونكې مشكلاتو د حل دپاره حضرت الاستاذ مولانا حبيب الله زكريا صاحب دامت بركاته امداد اوتعاون پوشان كړې دې، چرته هم چه د يو حوالې سره صعوبت مخ كيدل شوی نوهغوی بغيرڅه د وخت ضائع كولو خپل قيمتي وخت وركولوسره زما لارخودنه كړې ده. د استاذ محترم نه علاوه نورو فقهاء شعبه تصنيف هم پوره تعاون حاصل شو. په كوم كښې چه مفتي عبدالرحيم او مفتي امان الله صاحب سلمهماالله كردار ډير ښكاره دې. استاذ الحديث ناظم اعلى حضرت مولانا عبيدالله خالد صاحب زيد مجده په حيثيت د مسؤل شعبه تصنيف اوتاليف، تحقيق اومراجعت په دې باريك اومحنت طلب كاركښې د امداد اوتعاون ټول اسباب او وسائل وركړل او وخت په وخت ئې خپلې قيمتي مشورې هم وراندې كړې دی. په كوم باندې چه احقر د زړه د ژوروالی نه دحضرت الاستاذ ممنون اومشكوردې. په انتظامي امورو كښې ورور يوسف رانا صاحب تعاون حاصل وو. الله تعالى دې دې ټولو حضراتو ته د خپل شان مطابق بهترين د خير بدلې وركړی. آمين.

والدين الله تعالى دې دهغوی سورې شفقت په صحت اوسلامتیا سره زما په سر باندې همیشه باقي اوساتی آمین، د کور ذمه وارو نه یوطرف ته په دې ژور علمی کارکښې پوره کوشش کړې دکوم دپاره چه هغوی د رسمی شکریې د الفاظو نه ډیر اوچت دی.

په آخره کښې داحقر رومبې گزارش د اهل علم حضراتو نه دې چه دا یوخاص علمی کاردې کوم چه په متنوع فنون کښې دمهارت متقاضی دی دهغه صلاحیتونو سره عین ممکن دی بلکه یقینی دی چه په ترتیب اوتحقیق کښې د نه غوښتلوباوجود څه کوتاهئی پاتې شوې وی. په دې وجه اهل علم حضراتوته ډیر په ادب سره خواست دې چه هغوی دې هغه په گوته کړی او ان شاء الله مونږ ته به په خپلو غلطوباندې د اصلاح ډیره خوشحالي وی. او مونږ به د دغه حضراتو ډیرزیات شکر گذار یو.

بل خواست عوامو اوخواصو نه دادې چه دحضرت شیخ الحدیث زید مجده دپاره خصوصي دعا کوې چه الله تعالی هغوی ته د صحت اوعافیت سره ډیر عمر ورنصیب کړی. حضرت شیخ الحدیث حفظه الله ورعاه د ژوندهر باب زمونږ ټولو دپاره دډیر فخر او اتباع لائق نمونه ده. الله تعالی دې دحضرت او دهغوی ماتحت تصنیف اوتالیف سره تعلق لرونکو ټولوملگروته دحضرت په ژوند مبارك كښې ددې عظیم خدمت پوره کولوتوفیق ورکړی. والله ولي التوفیق.

دعا ده چه الله تعالی دې دا کار د راقم دپاره، د ده داستاذانودپاره، دده د والدینو اومتعلقینو او په دې کارکښې د څه قسم تعاون کونکو ټولو احبابو دپاره د آخرت ذخیره جوړه کړی. آمین!

مبارك علی بن محمد ریاض
استاذ ورفیق شعبۀ تصنیف وتالیف جامعه فاروقیه کراچي
۱۳ جمادی الاولی ۱۴۳۷هجری بمطابق ۲۲ فروری ۲۰۱۶م.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

۴۴-کتاب الأنبیاء

دَحافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عینی رحمه الله په نسخوکښې (کتاب أحادیث الأنبیاء،باب خلق آدم وذریته) وارد دي. (۱) دَ علامه کرماني رحمه الله او علامه قسطلاني رحمه الله په نسخوکښې صرف (باب خلق آدم وذریته) نقل دي. (۲) دکریمه روایت (کتاب أحادیث الأنبیاء علیهم الصلاة والسلام) الفاظو سره دی. خو بعض نسخوکښې صرف (باب خلق آدم صلی الله علیه وسلم) هم نقل دي. (۳)

ددې باب لاندې امام بخاری رحمه الله دا بیانول غواړي چه حضرت آدم علیه السلام اودَهغوی اولاد دَتخلیق او تکوین دکومو کومو مرحلونه تیرشو. دَامام بخاری رحمه الله نظر ډیر ژور او لرې رسیدونکې دې. هغه چه په کوم غرض سره باب تړي که دهغه غرض په مناسبت سره یومضمون په قرآن مجید کښې بیان شوې وي نوامام بخاري رحمه الله دَهغې طرف ته ډیره ښکلې اشاره فرمائي. دلته هم امام بخاری رحمه الله هم دَدغه أصولو نه کار اخستې دې اودَ خپل عادت مطابق ئې دَ احادیثو نه وړاندې ﴿صَلْصَالٍ﴾ (حَمَإٍ)، (آسِنٍ) او ﴿مَّسْنُونٍ﴾ غوندې الفاظ راوړلوسره دَ قرآن مجید دَ هغه تولو آیاتونو طرف ته اشاره کړې ده په کوم کښې چه دَ آدم علیه السلام اودَهغه دَاولاد دَ تخلیق دَ مراحلو بیان دې. په دې ضمن کښې ئې دَ نورو مضامینوطرف ته هم اشاره فرمائیلې ده. مثلاً دَ سورت بقره آیت ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾ سره دَ انسان دَ تخلیق دَمقصد طرف ته اشاره ده چه دَ انسان تخلیق دَ خلافت دَ بار پورته کولو دَپاره شوې دې. انسان دنیا ته راښکته کولو سره هغه ته یو عالمګیر مشن حواله کړې شوې دې. بیا ﴿لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ﴾ اودَ (رياشا) غوندې الفاظ راوړلوسره ئې دَدې خبرې طرف ته اشاره کړې ده چه انسان په زمکه کښې آبادولوسره هغه ته دَ ستر پټولو اسباب ورکړل اوبیا ئې دَمتمر شیطانانونه دَ بچ کولودَپاره فرښتې دَ ده په حفاظت باندې مقرر کړې. بیا دَ سورت تین آیاتونه ﴿فِيٓ أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾ او ﴿أَسْفَلَ سَافِلِينَ﴾ راوړلوسره ئې اشاره اوکړه چه الله تعالی انسانان په ډیره ښکلې سانچه کښې اچولو سره پیدا کړل. خو که یو سړې مؤمن نه وی نو هغه له دا نه دی هیرول پکار چه که په دنیاکښې هر څومره ښائسته پاتې وی دَمرګ نه پس به هغه په ډیرزیات ښکته ځائې کښې غورزولې شی. دغه شان لفظ (خسر) راوړلو سره دَ سورت العصر آیت ﴿إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ ۝ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا......﴾ طرف ته اشاره کولوسره اوخودلې شو چه دَ ایمان نه بغیر دَ دنیا ژوندون ټول دَ تاوان او نقصان ژوندون دې.

قوله:-الأنبیاء: انبیاء دَ نبی جمع ده. (۴)

نبی بعض حضراتو بغیر دَهمزه او بعض دَ همزه سره "نبیء" دَ فعیل په وزن باندې لوستلې دې. ابن اثیر جزری رحمه الله فرمائی چه همزه سره دَ لوستلو په صورت کښې به دا لفظ دَ "النبأ" نه مشتق وی او داسې به حضورپاک ﷺ ته دَ نبی ونیلو وجه دَ تسمیه دا شی چه هغوی ﷺ خلقو ته دَالله تعالی دَ طرف نه نازل شوی خبرو خبرداري ورکوی. علامه سیبویه رحمه الله فرمائی چه اهل عرب به دَ دې اسماء او افعال په آخره کښې همزه لوستله صرف یو څو نومونه

---

(۱) فتح الباري: ۳۶۱/۶، عمدة القاري: ۲۸۱/۱۵.

(۲) شرح الکرماني: ۲۲۳/۱۳ إرشادالساري: ۳۱۷/۵ المطبعة الکبری الأمیریة ببولاق مصر المحمیة، سنة: ۱۳۰٤هجری.

(۳) عمدة القاري: ۲۸۱/۱۵.

(۴) لسان العرب: ۹/۱٤دار إحیاء التراث العربي.

داسې دی چه دهغې په آخره کښې به نی د همزه لوستل ترک کول اوهغه اسماء، یعنې نوموته دا دی: "نبی،ذریة،بریة، خابیة". البته اهل مکه په مذکوره آخری دریواړه لفظونه همزه سره لوستلو کښې دباقی عربو مخالفت کوی. هم دغه وجه ده چه یوځل یو اعرابی د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضرشو اوهغوی ته نی اوونیل "یا نبیء الله" نو حضورپاك دا كلام ناخوښه كړو او وئې فرمائيل(لاتنبز باسمی) زما نوم همزه سره مه واينی ځکه چه لفظ نبی د قريشو په لغت كښې بغيرد همزه نه لوستلې كيږي.

د لفظ نبی باره کښې یوقول داهم دې چه دا لفظ "النباوة" یا "النبوة" نه مشتق دې د کوم معنی چه د اوچت او لوړ مقام راخی او په دې صورت کښې به وجهٔ تسمیه دا شی چه یقیناً الله تعالی حضورپاك ته د نبوت په شان لوړ او اوچت مقام سره سرفراز کړې دې. ابن اثیر جزری رحمه الله فرمائی چه دا لفظ د همزه او بغیرد همزه لوستل دواړه شان جائز دی. (۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله د قیل سره یو قول نقل کړې دې چه کله چرې لفظ نبی همزه سره اولوستلې شی نو دا به "نبأ" نه مشتق وی اوکه چرې بغیرد همزه نه اولوستلې شی نودا به "نبرة" په معنی داوچت مقام نه ماخوذ گنړلې شی. (۲)

حافظ ابن حجر رحمه الله د نبوت سره متعلق یو څو نکات بیان کړی دی. ① نبوت یوه داسې عظیمه مرتبه ده چه الله تعالی ئې چادپاره غواړی نو ورکوی. ② دا مرتبه یوسړې په خپل علمی استعداد، ملکه کشف یا د خپل استعداد ولایت په وجه نه شی حاصلولې. ③ ځکه چه د نبی حقیقی شرعی معنی داده چه "چاته نبوت ورکړې شوې وی". ④ نبوت نه خود نبی د ذات سره متعلق وی، نه د نبی دعرض سره اونه د نبوت تعلق د نبی علم سره وی. بلکه نبوت دالله تعالی د اعلان او فیصلې سره متعلق وی. په دې معنی چه الله تعالی اعلان او فیصله کوی چه ما ته دامت دپاره نبی جوړکړې نی چه کله نبوت د الله تعالی د امر اوحکم سره دې نو نبوت د خوب یا غفلت په شان د مرگ راتلو سره هم نه باطل کیږی. (۳)

د انبیاء کرامو علیهم السلام د تعداد سره متعلق د روایاتو اختلاف: په دې سلسله کښې مختلف روایات نقل دی:

① د حضرت ابوذر رضی الله عنه نه روایت دې چه هغوی د نبی کریم ﷺ نه د انبیاء کرامو علیهم السلام دشمیر باره کښې سوال اوکړونو حضورپاك اوفرمائیل (مائة ألف وأربعة وعشرون ألفا) یعنې دهغوی شمیر یولاکه څلیرشت زره دې. بیا ئې تپوس اوکړو چه په هغوی کښې رسولان څومره دی؟ حضورپاك جواب کښې اوفرمائیل (ثلاث مائة وثلاثة عشر) په دوی کښې درې سوه او دیارلس رسولان جوړولوسره مبعوث کړې شوی دی.

دا روایت علامه ابن جوزی رحمه الله په تفصیل سره نقل کړې دې. ابن حبان رحمه الله دَدې روایت تصحیح کړې ده او ابن مردویه رحمه الله هم دا روایت په خپل تفسیر کښې نقل کړې دې (۴)

هم دَدې مضمون روایت دحضرت ابوامامه رضی الله عنه نه هم نقل دې البته په دواړو کښې فرق دادې چه ابوامامه رضی الله عنه دهغوی تعداد د ۳۱۳ په ځائی ۳۱۵ نقل کړې دې لکه څنګه چه نیزدې دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما په روایت کښې

---

[1]) النهاية لابن الأثير: ٤/٥ المكتبة الإسلامية.

[2]) فتح الباري: ٦/٣٦١.

[3]) فتح الباري: ٦/٣٦١.

[4]) تلقيح فهوم أهل الأثر في عيون التاريخ والسير لابن الجوزي، ذكر عدد الأنبياء والمرسلين، ص ٣. المكتبة النموذجية. صحيح ابن حبان، كتاب البر والإحسان، باب ماجاء في الطاعات وتوابعها، ذكر الاستحباب للمرء أن يكون :5من كل خير حظ إلخ، رقم الحديث: ٣٦١، ٢/٧٧مؤسسة الرسالة، حلية الأولياء: ١/١٦٨-١٦٦ دارالكتب العلمية، فتح الباري: ٦/٣٦١عمدة القاري: ١٥/٢٨١.

راخی. (۱) مګر علامه هیثمی رحمه الله د ابوامامه رضي الله عنه د دې روایت تخریج کولوسره «مائة وثلاثة عشر» نقل کړې دې. د دې روایت د ذکرکولو نه پس علامه هیثمی رحمه الله فرمائی «رواه الطبرانی ورجاله الصحیح غیر أحمد بن خلید وهو ثقة» (۲)

② د حضرت انس رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائی «بعث الله ثمانیة آلاف نبی، أربعة آلاف إلی بنی إسرائیل وأربعة الآف إلی سائر الناس» یعنی الله تعالی اته زره انبیاء کرام مبعوث کړل په کوم کښې چه څلور زره نی صرف په بنی اسرائیلو کښې ولیږل او څلور زره نی باقی ټولو خلقو ته ولیږل. (۳)

د حضرت انس رضي الله عنه نه په یو بل روایت کښې نقل دی «بعث رسول الله صلی الله علیه وسلم بعد ثمانیة آلاف من الأنبیاء منهم أربعة آلاف من بنی إسرائیل» یعنی د حضورپاك بعثت د اتو زرو انبیاء کرامو نه پس شوې او په دغه اتو زرو انبیاء کرامو کښې څلور زره صرف د بنی اسرائیلونه وو. (۴)

③ د وهب عن ابن عباس رضي الله عنهما په طریق سره نقل دی چه الله تعالی ۳۱۵ رسولان ولیږل په کومو کښې چه حضرت آدم، شیث، ادریس، نوح او ابراهیم علیهم السلام عبرانی او پنځه حضرت هود، صالح، اسماعیل، شعیب اوحضرت محمد صلی الله علیه وسلم د عربونه وو.

④ د عکرمه عن ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دی چه ټول انبیاء کرام علیهم السلام د بنی اسرائیلو طرف ته رالیږلې شوی بغیر د لسو انبیاء کرامو د چا نومونه چه دادی: حضرت نوح، حضرت هود، حضرت لوط، حضرت صالح، حضرت شعیب، حضرت ابراهیم، حضرت اسماعیل، حضرت یعقوب او حضرت عیسی او حضرت محمد علیهم السلام. (۵)

په پورته ذکر شوو روایاتو باندې د ائمه جرح وتعدیل کلام: ① د حضرت ابوذر رضي الله عنه روایت ابن حبان رحمه الله او ابونعیم رحمه الله "د ابراهیم بن هشام بن یحیی" په طریق سره نقل کړې دې. ائمه د جرح اوتعدیل د دې حدیث سند ډیر ضعیف ګرځولې دې. ځکه چه امام ابوحاتم رحمه الله علامه ذهبي او امام ابوزرعه رحمه الله وغیره د ابراهیم بن هشام تکذیب کړې دې او هغه نی متروك ګرځولې دې. البته ابن حبان رحمه الله دا راوی په ثقات کښې شمیرکړې دې او د دغه پورتنی روایت تصحیح نی کړې ده. (۶)

ابن کثیر رحمه الله فرمائی چه د حضرت ابوذر رضي الله عنه روایت ابن حبان رحمه الله په خپل کتاب کښې ذکرکړې دې او د دې تصحیح نی کړې ده. خو بل طرف ته ابن جوزی رحمه الله دا روایت په موضوعاتو کښې شمیرکړې دې او په دې کښې څه شك نشته دې چه ائمه د جرح والتعدیل په ابراهیم بن هشام باندې کلام کړې دې. (۷)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی «والصواب: إبراهیم بن هشام أحد المتروکین الذین مشاهم ابن حبان ولم یصب» یعنی ابراهیم بن شام د هغه متروك راویانو نه دې د چاچه ابن حبان رحمه الله پیروی کړې ده په دې پیروی کولو کښې هغه په حق باندې نه دې. (۸)

---

(۱) تفسیرابن ابی حاتم: ۱۸۲/۱مکتبة نزار مصطفی الباز، تفسیر ابن کثیر، سورة النساء، رقم الآیة: ۱۶۳، ۳۷۲/٤ مؤسسة قرطبة، مسند الإمام أحمد بن حنبل: ۶۱۸/۳۶ رقم الحدیث: ۲۲۲۸۸مؤسسة الرسالة.

(۲) مجمع الزوائد، باب ذکر الأنبیاء: ۳۷۵/۸ رقم الحدیث: ۱۳۸۰۷.

(۳) مسندأبی یعلی الموصلی: ۷/۱۶۰-۱۵۹رقم الحدیث: ۱۳۲٤حلیة الأولیاء: ۵۳/۳.

(۴) المستدرک للحاکم: ۵۹۷/۲الدرالمنثور: ۱۳۲/۵حلیة الأولیاء: ۱۶۲/۳ المعجم الأوسط: ۲۳۶/۱رقم الحدیث: ۷۷٤.

(۵) تلقیح فهوم أهل الأثر، ص: ٤، المطبعة النموذجیة.

(۶) الجرح والتعدیل: ۱٤۲/۲دار إحیاء التراث العربی، میزان الاعتدال: ۷۳/۱، ۳۷۸/٤، دار المعرفة.

(۷) تفسیر ابن کثیر سورة النساء الآیة: ۱۶۳، ۳۷۲/٤، مؤسسة قرطبة.

(۸) میزان الاعتدال: ۳۷۸/٤.

④ د حضرت ابوامامه باهلي رضي الله عنه روايت ابن ابى حاتم رحمه الله او امام احمد بن حنبل "ابو المغيرة عن معان بن رفاعه عن على بن يزيد عن قاسم ابى عبد الرحمن" په طريق سره نقل كړې دې او معان بن رفاعه، على بن يزيد او قاسم ابى عبد الرحمن دريواړه ضعيف راويان دى. (١)

④ د حضرت انس رضي الله عنه نه روايت كړې شوى د دواړو روايتونو سند هم ضعيف دې. دا ابويعلى موصلى رحمه الله د "مكى بن ابراهيم عن موسى بن عبيدة الربذى عن يزيد الرقاشى عن انس" په طريق سره روايت كړې دې او موسى بن عبيدة ربذى ضعيف راوى دې. او ده شيخ يزيد الرقاشى د ده نه زيات ضعيف دې. (٢)

د حضرت انس رضي الله عنه روايت شوې دويم حديث ابونعيم "زكريا بن عدى عن مسلم بن خالد" په طريق سره تخريج كړې دې. د ابونعيم رحمه الله تخريج كړې شوې دې روايت ټول رواة ثقه دى. البته مسلم بن خالد باره كښې راځى چه هغه كثير الوهم وو. د ابونعيم رحمه الله نه علاوه امام حاكم رحمه الله او امام طبرانى رحمه الله هم د دې حديث تخريج كړې دې.

د كوم سند چه دادې: "ابراهيم بن المنذر الحزامى عن ابراهيم بن المهاجر بن مسمار عن محمد بن المنكدر روصفوان بن سليم عن يزيد الرقاشى عن انس". علامه هيثمى رحمه الله د دې روايت نقل كولو نه پس فرمائى: «رواه الطبراني في الأوسط، وفيه إبراهيم بن مهاجر بن مسمار، وهو ضعيف». بل حافظ ذهبى رحمه الله هم د دې حديث تضعيف كړې دې. هغه فرمائى چه ابراهيم او يزيد الرقاشى دواړه واهيان (اولته او صحيح احاديث بيانونكى) دى. (٣)

④ د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت كړې شوى دواړه احاديث صرف د علامه ابن جوزى رحمه الله كتاب «تلقيح فهوم أهل الأثر» كښې ملاؤشوې دى. د وهب بن منبه عن ابن عباس په طريق سره نقل روايت كښې صرف د رسل د تعداد بيان دې. خو د عكرمه عن ابن عباس په روايت كښې جميع انبياء عليهم السلام بعثت بيان كړې شوې دې. د هغوى د تعداد څه تذكره نشته دې. (٤)

ملاعلى قارى رحمه الله د حضرت ابوذر رضي الله عنه د روايت تشريح كښې فرمائى: «العدد في هذا الحديث وإن كان مجزوماً به لكنه ليس بمقطوع، فيجب الإيمان بالأنبياء والرسل مجملاً من غير حصر، لئلا يخرج أحد منهم، ولا يدخل أحد من غيرهم فيهم» (٥)

شيخ الحديث زكريا رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله څنګه چه په فقهى مسائلو كښې اجتهاد كوى هم دغه شان په تاريخ كښې هم اجتهاد كوى، سره د دې چه د هغوى اجتهاد د مؤرخينو او فقهاؤ خلاف وى. چنانچه امام بخارى رحمه الله حضرات انبياء كرام عليهم السلام په ترتيب سره ذكر كولو كښې د جمهور مؤرخينو نه اختلاف كړې دې او حضرت ادريس عليه السلام ئى د حضرت نوح عليه السلام نه پس ذكر كړې دې خود جمهور مؤرخينو موقف دادې چه حضرت ادريس عليه السلام د حضرت نوح عليه السلام په اجداد كښې دې.

د امام بخارى استدلال د حديث معراج نه دې چه په دې موقع باندې حضرت ادريس عليه السلام د حضور پاك استقبال كولو سره فرمائيلې وو «مرحباً بالنبي الصالح والأخ الصالح» كه چرې حضرت ادريس عليه السلام د حضرت نوح عليه السلام د اجداد نه

---

(١) تفسير ابن كثير: ٣٧٢/٤، مؤسسة قرطبة، مجمع الزوائد: ٢١٥/١-٢١٤ كتاب العلم، باب السوال للانتفاع وابن كثير رقم: ٧٢٦، دار الكتب العلمية.

(٢) تفسير ابن كثير: ٣٧٣/٤-٣٧٢ مؤسسة قرطبة، مجمع الزوائد: ٢٧٥/٨ رقم: ١٣٨٠٨ المطالب العالية: ٢٢١/١٤ رقم الحديث: ٣٤٤٣ دار العاصمة، الدر المنثور: ١٣١/٥ سورة النساء الآية: ١٦٣، مركز هجر.

(٣) حلية الأولياء: ١٦٢/٣ تلخيص المستدرك للذهبي، كتاب التاريخ، باب بعثه رسول الله صلى الله عليه وسلم بعد ثمانية آلاف من الأنبياء: ٥٩٧/٢ دار المعرفة، المعجم الأوسط: ٢٣٦/١ رقم: ٧٧٤، دار الحرمين، مجمع الزوائد: ٢٧٦/٨ دار الكتب العلمية.

(٤) تلقيح فهوم أهل الأثر، ص: ٤ المطبعة النموذجية.

(٥) مرقاة المفاتيح، كتاب صفة القيامة، باب بدء الخلق: ٣٦٧٠، ٥٧٣٧/٩ دار الفكر.

وي نو دَ (الاخ الصالح) په ځائي به ئې (الابن صالح) فرمائيلو. هم دغه موقف دَ ابوبکر ابن العربي رحمه الله هم دي. شيخ الحديث حضرت زکريا رحمه الله فرمائي چه دا يو ښکلي استدلال دي خود جمهورو وينا ده چه حضرت ادريس عليه السلام تواضعاً (الاخ الصالح) فرمائيلي وو او بيا (الاخ الصالح) ونيل په دي باره کښې نص نه دي چه حضرت ادريس عليه السلام دَ حضرت نوح عليه السلام نه پس وو. (۱)

دَحضرت ادم دَ تسميه وجه: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دي چه هغوی ته دَ آدم ونيلو وجه داده چه هغوی دَ (اديم الأرض) يعنی مخ دَ زمکې (خاورې) نه پيدا کړې شوې دې. (۲) اودَ خلقو په نسبت لفظ ادمة شديد السمرة يعنی دَ غنم رنګي کيدو په معنی کښې استعماليږی. (۳) چنانچه دَحضرت سعيد بن جبير رضي الله عنه نه روايت دي چه حضرت آدم عليه السلام دَ مخ دَ زمکې نه پيدا کړې شوې دې. دَ مجاهد رحمه الله نه روايت دي چه لفظ آدم دَ ادمة نه مشتق دي. ابواسحاق ثعلبي رحمه الله فرمائي چه خاورې ته په عبراني ژبه کښې آدام (بالالف بين الدال والميم) ونيلې شي اوچونکه دَ حضرت آدم عليه السلام تخليق دَخاورې نه شوې دې په دې وجه دَهغوی نوم آدم (په حذف دَ الالف) شو. (۴) يوقول دا هم نقل کړې شوې دې چه آدم دَ سرياني ژبې لفظ دي اوعلامه جوهري رحمه الله فرمائي چه آدم عربي لفظ دي عجمي نه دي. په المغرب کښې دي چه دَ ټولو انبياء کرامو عليهم السلام نومونه عجمي دي بغير دَ څلورو نه او هغه څلور نومونه دادي: حضرت آدم، حضرت صالح، حضرت شعيب او حضرت محمد عليه وعليهم السلام (۵)

. دَهغوی کنيت ابو البشر دي. ابن عباس رضي الله عنهما نه ابومحمد نقل کړې شوې دې. قتاده رحمه الله فرمائي چه په جنت کښې به صرف آدم عليه السلام په کنيت سره رابللې شي. (۶) ابومحمد کنيت سره دَحضورپاك شرافت اوعظمت اظهار کول مقصود دي. (۷)

لفظ آدم دَ وزن فعل اومعرفه دَ وجې نه غير منصرف دي (۸)

الله تعالی په قرآن کريم کښې ۲۷ ځل دَهغوی ذکر کړې دي. علامه آلوسي رحمه الله دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په حواله سره نقل کړې دي چه حضرت آدم عليه السلام ته آدم ځکه وائي چه الله تعالی هغوی دَ زمکې دَتوروالي، سوروالي پاکې اوخيزنې ټولو خاورو نه پيدا کړې دي. هم دغه وجه ده چه دَهغوی په اولاد کښې تور سور ښه اوبد هرقسم خلق موجود دي. او بي بي حواء ته حواء ځکه وائي چه هغه دَ آدم عليه السلام دَ پوښتنې نه پيدا کړې شوې وه يعنی دَ يو ژوندي بدن نه پيدا کړې شوه په دې وجه هغې ته په دې مناسبت سره حواء ونيلې شوې دي. (۹)

دَ لفظ "ذرية" اشتقاق "ذرأ يذرأ ذرء" نه دي" په معنی دَخلق (پيدا کولو). ټول کائنات ټول پيريان او انسانان اودَ ټولو

---

(۱) الكنز المتواري: ۱۳/ ۲۳۹.

(۲) الكشف والبيان المعروف بتفسير الثعلبي لأبي إسحاق، سورة الفاتحة، القول في حد الاسم وأقسامه: ۱/ ۱۸۰ دار إحياء التراث العربي.

(۳) النهاية لابن الأثير: ۱/ ۳۲ مؤسسة التاريخ العربي. ابن الاثير جزري رحمه الله آدم دَ اُدمُ جمع ليکلي ده لکه چه أحمر مفرد دي او حمر دَدې جمع راځي.

(۴) تفسير الثعلبي: ۱/ ۱۸۱-۱۸۰.

(۵) تلقيح فهوم أهل الأثر، ص: ٤.

(۶) تفسير الثعلبي: ۱/ ۱۸۱-۱۸۰ عمدة القاري: ۱۵/ ۲۰٤.

(۷) عمدة القاري: ۱۵/ ۲۰٤ إدارة الطباعة المنيرية.

(۸) تفسير الثعلبي: ۱/ ۱۸۱-۱۸۰.

(۹) روح المعاني: ۹/ ۱۶۷ دالفكر.

جهانونو په نسل باندې د ذريت اطلاق کيږي. دَدې جمع ذراري ده. دَدې لفظ اصل همزه سره دې يعنى ذرئية ليکن اهل عرب دا لفظ بغيرد همزه نه استعمالوي. يو قول دادې چه دَ لفظ ذرية اصل ذر په معنى دَتفريق دې ځکه چه الله تعالى انسانى نسل په زمکه کښې خورکړې دې. (۱)

دَ آدم دَ ذرية نه مراد دَهغه اولاد وى اودا لفظ مفرد اوجمع دواړو دپاره استعمالېږي. چنانچه دَالله تعالى ارشاد دې: ﴿قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِن لَّدُنكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً﴾ چه اې الله ماله دَخپل طرف نه يو نيك خونى راکړې. په دې آيت کښې لفظ ذرية دَ مفرد په معنى کښې دې. (۲)

﴿صَلْصَالٍ﴾ /الحجر: ۲۶/: طِينٌ خُلِطَ بِرَمْلٍ، فَصَلْصَلَ كَمَا يُصَلْصِلُ الْفَخَّارُ. وَيُقَالُ: مُنْتِنٌ، يُرِيدُونَ بِهِ صَلَّ، كَمَا يُقَالُ: صَرَّ الْبَابُ وَصَرْصَرَ عِنْدَ الْإِغْلَاقِ، مِثْلُ كَبْكَبْتُهُ يَعْنِي كَبَبْتُهُ. ﴿فَمَرَّتْ بِهِ﴾ /الأعراف: ۱۸۹/: اِسْتَمَرَّ بِهَا الْحَمْلُ فَأَتَمَّتْهُ. ﴿أَلَّا تَسْجُدَ﴾ /الأعراف: ۱۲/: أَنْ تَسْجُدَ.

﴿صَلْصَالٍ﴾: طِينٌ خُلِطَ بِرَمْلٍ، فَصَلْصَلَ كَمَا يُصَلْصِلُ الْفَخَّارُ: امام بخارى رحمه الله دَ فراء رحمه الله قول نقل کړې دې. امام فراء رحمه الله وائى چه صلصال هغه خاوره ده چه په ريګ کښې يوځاني شوې وى اوداسې کړنګيږى لکه ځنګه چه ټيکرې (توکرکې) کړنګيږي. (۳)

امام ابوعبيدة وائى (الصلصال: اليابس الذي لم تصبه نار، فإذا نقرته صل فسمعت له صلصلة، فإذا طبخ بالنار فهو فخار، وكل شيء له صوت فهو صلصال) مطلب دادې چه صلصال هغه خاورې ته وائي کوم ته چه اور رسيدلې وى که هغې له په ګوته باندې تنګړنى ورکړې نوهغه کړنګيږى اودَ هغې دَ کړنګارى آواز په غوږونو باندې اوريدې شى اوکله چه هغه په اور باندې پخولې شى نو(فخار) يعنى ټيکرې ورته وئيلى شى اوهر هغه څيز ته صلصال وئيلى شى دَکوم نه چه دَ کړنګارى آواز راځى. (۴)دا قول امام طبرى رحمه الله دَ امام قتاده رحمه الله نه نقل کړې دې اودَدې سند صحيح دې. (۵)

قوله: فخار:- چه کله دَمټينې خاورې نه (لوښى وغيره جوړولو سره) په اور باندې پاخه کړې شى (نو په ټنګولو سره ټنګيږى) نوهغې ته فخار وائى. (۶)

وَيُقَالُ: مُنْتِنٌ، يُرِيدُونَ بِهِ صَلَّ، كَمَا يُقَالُ: صَرَّ الْبَابُ إلخ: دَبعض حضراتو وينا ده چه صلصال معنى ده بدبونى دار. دَدې حضراتو دَ وينامقصد دادې چه صلصال دَ صل نه وتلې دې په دې وجه صل په شان دَ صلصال معنى هم بدبودار شوې دې. لکه ځنګه چه صر او صرصر هم يوه معنى دى يعنى هغه آواز ته وائى چه دَ دروازې بندولو په وخت پيداکيږى اوځنګه چه کبکب اوکب يومعنى ده يعنى اړول راړول يوچالره پرمخې کول.

دلته امام بخارى رحمه الله لفظ منتن په صيغه دَتمريض سره نقل کړې دې امام طبرى رحمه الله دَدې قول نسبت چاته کولونه بغير صرف دَ يوتوجيه په صورت کښې نقل کړې دې. (۷)امام بغوى رحمه الله دا دَ امام مجاهد رحمه الله په حواله سره نقل کړې دې. اوهم دا امام کسائى رحمه الله اختيار کړې دې. (۸)

(۱) النهاية لابن الأثير: ۱۵۷/۲ مؤسسة التاريخ العربي.
(۲) عمدة القاري: ۲۰٤/۱۵.
(۳) فتح الباري: ۲۶۵/۶. دار المعرفة.
(٤) فتح الباري: ۲۶۵/۶ جامع البيان عن تأويل آي القرآن للطبري، سورة الرحمن ١٤، ۱۹۳/۲۲، دار هجر.
(۵) جامع البيان عن تأويل آي القرآن للطبري، سورة الرحمن: ١٤، ۱۹۳/۲۲ دار هجر.
(۶) النهاية لابن الأثير: ١٩/٣ ٤ دار إحياء التراث العربي، عمدة القاري: ۲۸۱/۱۵.
(۷) جامع البيان: ۱۹٤/۲۲ دار هجر.
(۸) معالم التنزيل: ۲۷۸/٤ دار طيبة.

په قرآن مجید کښې دَحضرت آدم علیه السلام دَ تخلیق باره کښې مختلف الفاظ او تعبیرات راغلی دی. چرته ئې فرمانیلی دی دَ اوبونه ئې پیدا کړې، چرته فرمانی دَ خاورې نه، اوچرته ئې دَ سخا (بدبوداره) شوې متینې ختې حواله ورکړې ده اوچرته ئې دَ اوچې کرنګیدلې خاورې ذکر فرمانیلې دی. نو په دې الفاظوکښې هیڅ تناقض نشته بلکه مطلب ئې هم یو دې څکه چه الله تعالی آدم علیه السلام اول هم دَخاورې نه پیدا کړو بیانی په دې کښې اوبه یوخائې کړې نو ﴿طِينٍ لَّازِبٍ﴾ شو یعنی په دې کښې متین والې پیدا شو. دې نه پس سخا کیدوسره توره شوه نو ﴿حَمَإٍ مَّسْنُونٍ﴾ (بدبوداره) وونیلې شو بیا چه کله اوچه شوه نو ﴿صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ﴾ ورته اوونیلې شو.(۱)

﴿فَمَرَّتْ بِهِ﴾: دَ سورت اعراف دَدې آیت طرف ته اشاره ده: ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا ۖ فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ ۖ فَلَمَّا أَثْقَلَت دَّعَوَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَّنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ﴾ یعنی هم هغه دې چاچه تاسو دَ یوخان (آدم علیه السلام) نه پیدا کړئې، بیانی هم دَ ده نه دَ ده جوړه پیدا کړه. (مراد بی بی حواء ده) دې دپاره چه هغه دې سره آرام اوکړې شی، بیا چه کله هغه ښځه پټه کړه یعنی قربت اومباشرت ئې اوکړو نو دَهغې معمولی شان حمل اوشو، نوهغې دا (په خیټه کښې) اچولې ګرځیدله، بیاچه کله هغه (دَحمل په لوئیدلوسره) درنه شوه نودواړو ښځې خاوند دَالله تعالی نه دعاکوله چه دَهغوې رب دې چه که چرې تا مونږ ته صحیح سالم بچې راکړو نو مونږ به دَ شکر کونکونه یو.(۲)

قوله: إِسْتَمَرَّ بِهَا الْحَمْلُ فَأَتَمَّتْهُ: امام بخاری رحمه الله دَ امام ابوعبیده رحمه الله قول نقل کړې دې یعنی دَ حواء علیها السلام حمل پوره شو تردې چه هغې یو بچې راوړو.(۳) په مرّت کښې موجود ضمیر دَحضرت حواء علیها السلام طرف ته راجع دې.(۴) دلته امام بخاری رحمه الله حضرت آدم او حواء علیهما السلام نه دَنسل انسانی دَ ترقئې طرف ته اشاره کړې ده.

قوله: ﴿أَلَّا تَسْجُدَ﴾: أَنْ تَسْجُدَ: هم دَ سورت اعراف آیت دې: ﴿قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ ۖ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ﴾ [۱۲] الله تعالی اوفرمانیل کله چه ما تاته حکم درکړو نو کوم څیز ته دَ سجدې کولونه منع کړې؟ ابلیس اوونیل زه دَ ده نه بهتر یم، زه تادَ اور نه پیدا کړې یم اودې دَ ختې نه دا هم دَامام ابوعبیده رحمه الله قول دې هغه فرمانی چه ﴿مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ﴾ دَ (مامنعك أن تسجد) په معنی کښې دې. څکه چه عرب دَلا کلمه دَ مثبت په معنی کښې هم استعمالوی او په داسې موقعوباندې دا لازائده وی.(۵) کله چه دَ آدم علیه السلام تخلیق اوشو نوټولو فرښتو ته حکم اوشو چه هغوی دې آدم علیه السلام ته سجده دَتعظیم اوکړی. فرښتو دَحکم تعمیل اوکړو مګر ابلیس په بحث شروع شو چه زه دَده نه بهتر یم او غوره یم او غوره ته دا حکم ورکول چه هغه دَ دې دَ مفضول په وړاندې تعظیماً ټندې اومږی خلاف اولی دی.

(أن تسجد) وئیلو سره امام بخاری رحمه الله په دې باندې تنبیه اوفرمانیله چه کلمه لا زائده ده. بعض حضراتو دا تاویل

(۱) الباب التأویل للعلامة خازن البغدادي: ۵٤/۳دارالکتب العلمية بیروت.
(۲) سورة الأعراف: ۱۸۹.
(۳) مجاز القرآن لأبي عبيدة، سورة الأعراف: ۲۳۶/۱مکتبة الخانجي بالقاهرة، فتح الباري: ۲٦٤/٦دارالمعرفة، عمدة القاري: ۲۰۵/۱۵إدارة الطباعة المنيرية.
(٤) عمدة القاري: ۲۸۲/۱۵ دارالکتب العلمية.
(۵) مجاز القرآن لأبي عبيدة، سورة الأعراف: ۲۱۱/۱مکتبة الخانجي بالقاهرة.

هم كړې دي چه لا زائده نه دې بلكه دلته حذف دې. دَ كوم تقدير چه داسې دې: «مامنعك من السجود لحملك على أن لا تسجد» (١)

حافظ ابن حجر رحمه الله دلته دَ باب اضافه نه ده كړې بلكه دَهغوى دَ نسخې مطابق دا قول «باب خلق آدم وذريته» لاندې داخل دې. (٢) خو علامه عينى رحمه الله دَ باب اضافه كولو سره دې ته دَ مستقل باب حيثيت وركړې دې. (٣)

قوله: "خليفة": «من يخلف غيره ويقوم مقامه»، يعنى خليفه هغه ته وائى چه پخپله دَ اولنى سړى نائب جوړيدو سره كارونه سر ته رسوى. دَمفسرينو په مينځ كښې اختلاف دې چه دلته دَ خليفه نه مراد څوك دې؟

① دَ بعض حضراتو وينا ده چه دَدې نه صرف حضرت آدم عليه السلام مراد دې. دَهغه خليفه كيدل خو يا په دې معنى باندې دى چه الله تعالى حضرت آدم عليه السلام دَ جنات نه پس زمكې ته راوليږلو او يا په دې معنى كښې دې چه حضرت آدم عليه السلام دَ الله تعالى خليفه دې چه دَخلقو په مينځ فيصله كولو كښې دَ الله تعالى دَ طرف نه نائب دې او ﴿ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ ﴾ كښې اولاد آدم مراد دې. (٤)

② علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دَ اكثر مفسرينو حضراتو رائې داده چه دَ خليفه نه صرف حضرت آدم عليه السلام مراد نه دې بلكه دَهغوى اولاد هم مراد دې ځكه چه دَ روستو جملې ﴿ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا ﴾ نسبت دَحضرت آدم عليه السلام طرف ته په هيڅ شان سره مناسب نه دې. (٥)

۲- باب: قول الله تعالى
﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّى جَاعِلٌ فِى الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾/البقرة: ۳۰/.

دَ سورت بقره آيت دې: ﴿ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّى جَاعِلٌ فِى الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوٓا۟ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّىٓ أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴾ يعني: چه كله ستاسو رب فرښتو ته اوونيل چه زه يقينًا په زمكه كښې خليفه پيدا كونكې يم نو فرښتو عرض اوكړو، آيا ته به په زمكه كښې هغه څوك پيدا كوې چه هلته به فسادونه كوى او وينې به توېوى. مونږ ستا دَ تحميد سره ستا تسبيح بيانوو اوستا پاكى بيانوو. الله تعالى اوفرمائيل حقيقت دادې چه زه هغه څه پيژنم كوم چه تاسو نه پيژنئ.

مفسرين حضرات فرمائى چه دَ اصلاح عمل هلته وى چرته چه دَ فساد وجود وى. نوچه كله فرښتو ته داخبره اوخودلې شوه چه په زمكه كښې دَ الله تعالى دَ خليفه انتخاب شوې دې نو په دې سره هغوى پوهه شوې چه په دنيا كښې به دَ فساد خورونكى خامخا وى ځكه چه دَ خليفه انتخاب دَ اصلاح دَ پاره كولې شى اودَ اصلاحى عمل ضرورت هله وى كله چه فساد وى. يا بيا فرښتو دَ انسان دَ تخليقى عناصر نه دا ګنړلې وو چه په دوى كښې به دَ فساد خورونكى هم وى او يا فرښتو په جناتو باندې قياس كولو سره اوونيل چه دَهغوى په شان به په دوى كښې هم فساد كونكې وى. په دې وجه هغوى دَ الله تعالى په حكمت باندې دَ پوهيدلو په غرض سره عرض اوكړو چه اې زمونږ معبود! دَداسې كسانو په پيدا كولو كښې څه حكمت دې په كومو كښې چه به دَ فساد خورونكى هم

---

(١) فتح البارى: ٣٦٥/٦ عمدة القارى: ٢٠٥/١٥ دار الكتب العلمية.

(٢) فتح البارى: ٣٧٤/٦ دار المعرفة.

(٣) عمدة القارى: ٢٨٢/١٥ دار الكتب العلمية.

(٤) تفسير الإمام الرازى، سورة البقرة: ١٨١/٢-١٨٠ دار الفكر، عمدة القارى: ٢٨٢/١٥ دار الكتب العلمية.

(٥) تفسير الإمام الرازى، سورة البقرة: ١٨١/٢-١٨٠ دار الفكر، عمدة القارى: ٢٨٢/١٥ دار الكتب العلمية.

وی؟ که مقصد عبادت وی نو دَهغې دَ پوره کولو دَپاره هم مونږ موجود یو او مونږ تول په تولـه باندې مطیع او حکم منونکي یو هیڅ یو فساد کونکي نشته دي. بیا په مونږ باندې ولې کفایت اونه کړې شو؟ په جواب کښې الله تعالی ارشاد اوفرمائیلو چه دَانسان په تخلیق کښې موجود حکمتونه او مصلحتونه زه پیژنم تاسو ئې نه پیژنئې.(۱)

فرښتو ته الله تعالی خودلي وو چه په زمکه کښې به داسې مخلوق وی چه فساد به کوی او وینې به توېوی په دې وجه هغوی هغه خبره اوکړه کومه چه ﴿ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا ﴾ کښې ذکر فرمائیلې ده او داسې وینا کول دَاعتراض په توګه سره نه وو ځکه چه په الله تعالی باندې اعتراض کول کفر دې او فرښتې دَکفر او معصیت نه معصوم دی.

چنانچه ﴿لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ﴾ (۲) او ﴿لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾ (۳) کښې تصریح ده چه هغوی دَالله تعالی دَ یو حکم نه یوه ذره هم ډډه نه کوی او بغیر دَ څه بحث نه په هغې باندې عمل کوی.(۴)

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ﴾/الطارق: ۴/: إِلَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ. ﴿فِي كَبَدٍ﴾/البلد: ۴/: فِي شِدَّةِ خَلْقٍ. ﴿وَرِيشًا﴾/الأعراف: ۲۶/: الْمَالُ. وَقَالَ غَيْرُهُ: الرِّيَاشُ وَالرِّيشُ وَاحِدٌ وَهُوَ مَا ظَهَرَ مِنَ اللِّبَاسِ. ﴿مَا تُمْنُونَ﴾/الواقعة: ۸/: النُّطْفَةُ فِي أَرْحَامِ النِّسَاءِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ﴾/الطارق: ۸/: النُّطْفَةُ فِي الْإِحْلِيلِ.

قوله: ﴿لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ﴾: إِلَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ: دَ سورت طارق آیت دې: ﴿إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ﴾ یعنې یو ځان داسې نه دې دَکوم چه څوک خیال ساتونکې موجود نه وی. دا کلام دَ سابق دَپاره جواب قسم دې په کوم کښې چه دَ سماء او طارق قسم دې. (۵)

په لغت هذیل کښې (لَمَّا) حرف استثناء دَ (الا) معنې ورکوی او امام بخاری رحمه الله دَدې اعتراف کولو سره دَ آیت تفسیر کړې دې. ابن عامر رحمه الله حمزه رحمه الله او کسائی رحمه الله نه دَدې آیت قراءت (لَمَّا) دَ میم تشدید سره نقل دې کوم چه ابن ابی حاتم رحمه الله موصولاً نقل کړې دې.(۶) او په هغې کښې دَ لفظ (ملائکه) یعنې (الاعلیها حافظ من الملائکة) مطلب دادې چه دَهر انسان دَ حفاظت او خیال ساتلو دَپاره فرښتې مقرر دی چه هغه دَ مشکلاتونه او دَمصائبو نه بچ کوی. (۷) دویم قراءت (لَمَا) دَ میم تخفیف سره دې په دې صورت کښې به إن نافیه نه وی بلکه مخففه من المثقلة به وی او ما به موصوله ګرځولې شی. او اصل عبارت به داسې شی (إن کل نفس لعلیها حافظ) دا مضمون په صراحت سره په دې آیت کښې هم راغلې دې: ﴿لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ﴾ یعنې دَ انسان دَپاره وار په وار باندې راتلونکي فرښتې مقرر دی چه دَالله تعالی په حکم باندې دَهغه نه وړاندې روستو دَ هغه حفاظت کوی.(۸)

دَدې آیت لاندې امام قرطبي رحمه الله دَحضرت ابوامامه رضي الله عنه یو روایت نقل کړې دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلي دی دَ هر مومن دَ حفاظت دَپاره الله تعالی درې سوه شپیته حفاظت کونکي فرښتې مقرر کړې دی چه دَ انسانانو دَ هر

---

(۱) تفسیر ابن کثیر: ۱۲٤/۱ دارالکتب العلمیة الجامع لأحکام القرآن للقرطبي: ٤۰۹/۱ مؤسسة الرسالة.
(۲) سورة الأنبیاء: ۲۷.
(۳) سورة التحریم: ۶
(۴) تفسیر ابن کثیر: ۱۲٤/۱ دارالکتب العلمیة الجامع لأحکام القرآن للقرطبي: ٤۰۹/۱ مؤسسة الرسالة.
(۵) الجامع لأحکام القرآن: ۲۰٤/۲۲ فتح الباري: ٤٤۹/۸ عمدة القاري: ۲۸۳/۱۵ دارالکتب العلمیة.
(۶) تفسیر ابن أبي حاتم سورة الطارق: ۳٤۱۵/۱ رقم الحدیث: ۱۹۲۱، مکتبة نزار مصطفی الباز.
(۷) إرشاد الساري: ۲۳۱/۷ عمدة القاري: ۲۸۳/۱۵ دارالکتب العلمیة، فتح الباري: ۳۶۵/۶.
(۸) سورة الرعد: ۱۱.

يو اندام حفاظت كوي. په دوى كښې صرف اووه فرښتې دَ انسان دَ سترګو حفاظت باندې مامور دى. چنانچه كوم مصيبت دَ انسان دپاره مقررنه وى نو دا فرښتې هغه مصيبت دَ انسان نه داسې لرې كوى لكه په شاتو كښې كيخودې شوى لوښى باندې راتلونكى مچان چه دَ پنكهى وغيره په ذريعه سره لرې كولې شى. دَ روايت په آخر كښې دى كه دَ چا په حفاظت باندې دا فرښتې مامور نه وې نو شيطانانو به دى اوچت كړې وې.([1])

قوله: (فِي كَبَدٍ): فِي شِدَّةِ خَلْقٍ: دَ سورة البلد آيت دې. ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ فِي كَبَدٍ﴾ [۴] حقيقت دادې چه مونږ انسان په ډير لوئى مشقت كښې پيدا كړې دې. دكبد معنى ده مشكل سختى او مشقت.([2]) امام بخارى رحمه الله دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما قول نقل كولو سره (فى كبد) تفسير (فى شدة خلق) سره كړې دې. دَ ابن عباس رضي الله عنهما روايت ابن عيينه رحمه الله په خپل تفسير كښې او حاكم رحمه الله په مستدرك كښې نقل كړې دې.([3]) په دې روايت كښې دَ آيت تفسير كولو سره ابن عباس رضي الله عنهما دَ حمل دَ اول مودې نه واخله ترمرګه پورې او بيا دَ ميدان حشر پورې مشقتونو ذكر كړې دې چه څنګه انسان دَ مور په رحم كښې بند اوسيږى. بيا دَ وضع حمل په وخت تكليف برداشت كول، كله چه غاښونه راوځى نو بيا هم په مشقت كښې اخته وى. دَعاقل بالغ كيدونه پس دَمعاش او روزګار فكر كوى په بوډاوالى كښې دَ ضعف او وهن مشقتونه برداشت كوى. په آخره كښې دَمرګ سختئى دَ قبرتيارې دَميدان حشر خطرې. الغرض ابن عباس رضي الله عنهما دَ مشقتونو او تكليفونو دغه ټولو مراحلو او ادوارو ذكر كړې دې دَ كوم نه چه نه غوښتلو سره به هم دَانسان تيريدل كيږى. علامه كورانى رحمه الله هم دَ (فى كبد) توضيح كولو سره هم دا تفسير اختيار كړې دې چه انسان دَخپل پيدائش نه واخله تردَ جنت دَ داخليدو پورې يوشان دَ مشقتونو په سفر كښې وى.([4]) او هم دغه دَ آيت تفسير دې.

(وَرِيشًا): الْمَالُ. وَقَالَ غَيْرُهُ: الرِّيَاشُ وَالرِّيشُ وَاحِدٌ وَهُوَ مَا ظَهَرَ مِنَ اللِّبَاسِ. دَ سورة اعراف آيت دې. ﴿يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا﴾ [۲۶] اې دَ آدم اولاده مونږ ستاسو دپاره لباس پيدا كړو، چه ستاسو ستر هم پټوى او دَزينت سبب هم دې. لفظ ريش اكثر قراؤ بغيردَ الف نه وئيلې دې البته حسن بصرى رحمه الله په حواله سره نقل دى چه هغه رياش الف سره وئيلو. صحيح قراءت بغيردَ الف نه دې ځكه چه معتبر او مستند قراؤ هم په دې باندې اجماع ده. ([5]) دا لفظ ريش بغيردَ الف نه جمع اووئيلې شى لكه دَ ذنب جمع ذناب او بئر جمع بئار هم راځى دويم احتمال دادې چه دې نه مصدر مراد دې چنانچه وئيلى كيږى (راشه الله يريشه رياشا وريشا وريشا) لكه (لبسه يلبسه لباسا ولبسا) چه وئيلې شى.([6])

(رياش) جمع ده دَ (ريشة) او (ريشة) په اصل كښې دَ مرغو وزرو ته وائى. لكه څنګه چه دَانسان دَ پاره لباس دَ ښكلا

---

[1]) الجامع لأحكام القرآن للقرطبى، ۲۰۵/۲۲ قال أبوأمامة: قال النبى صلى الله عليه وسلم: وكل بالمؤمن مأة وستون ملكايذبون عنه ما لم يقدر عليه، من ذلك البصر، سعة أملاك يذبون عنه، كما يذب عن قصعة العسل الذباب ولو وكل العبد إلى نفسه طرفة عين لا ختطفه الشياطين. رواه بهذا اللفظ الديلمى فى الفردوس بمأثور الخطاب، رقم الحديث: ۷۱۱۷، ۲۸۳/٤ دارالكتب العلمية.

[2]) النهاية لابن الأثير: ۵۱۵/۲ دارالمعرفة.

[3]) المستدرك على الصحيحين للحاكم، كتاب التفسير سورة البلد: ۶۱۶/۲ رقم الحديث: ۳۹۹۱، دارالحرمين، عمدة القارى: ۲۸۳/۱۵ دارالكتب العلمية.

[4]) غاية الأمانى فى تفسير الكلام الربانى، ص: ۳۹۱ جامعة صاقريا كلية العلوم الاجتماعية تركيا.

[5]) تفسير الطبرى: ۱۲۲/۱۰ دارهجر.

[6]) جامع البيان عن تأويل أى القرآن المعروف بتفسير الطبرى: ۱۲۲/۱۰ دار هجر للطباعة.

سبب دي دغه شان دَ مرغانو وزرې اوويښته دَهغوی دپاره رونق او ښائست دي. لکه چه دَ «ریشة» اطلاق په زیب اوزینت باندې علی سبیل المجاز شوي دي.[1]

ابن عباس رضی الله عنهما فرمائي دي نه مال مراد دي. [2]

امام بخاری رحمه الله هم دَدوی قول نقل کړې دي. علامه طبری رحمه الله اوعلامه خازن رحمه الله فرمائی چه دَ لفظ ریش په معنی کښې اختلاف دي. دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په نیز دي نه مال مراد دي اوهم دغه رائې دَ مجاهد رحمه الله ضحاک رحمه الله او اسدی رحمه الله ده. ځکه چه مال هم دَ زینت په اسباب کښې داخل دي. چنانچه عرب دَ مالدار سړی باره کښې وائي «ترئش الرجل» چه هغه مالدار جوړشو. ابن زید رحمه الله وائی دَ ریش نه حسن او جمال مراد دي دا تقریباً دَ زینت په شان معنی ده. دَ بعض حضراتو په نیز ریاش په عربی ژبه کښې اثاثه سامان او هغه کپړو ته وئیلی شی کومې چه اغوستلې یا خوروليې شی. دَهغوی په نیز ریش هم مال اومتاع ته وائی. اکثر وختونوکښې عرب خلق دا لفظ صرف دلباس او کسوه په معنی کښې استعمالوی. چنانچه وئیلی شی «انه لحسن الریش» یعنی دَ ده کپړې ښکلې دی. بعض اهل لغت ریش او ریاش دَ فراخی او خوشحالئی په معنی کښې هم اخستې دي. [3]

قوله:- ﴿مَّا تُمْنُوْنَ﴾: النُّطْفَةُ فِي أَرْحَامِ النِّسَاءِ: دَ سورت واقعه آیت دي: ﴿اَفَرَءَيْتُمْ مَّا تُمْنُوْنَ ۝ ءَاَنْتُمْ تَخْلُقُوْنَهٗۤ اَمْ نَحْنُ الْخٰلِقُوْنَ ۝﴾ [4] تاسو دا اوښایئی چه کومه منی تاسو (رحم کښې) رسوئی دَ دغه منی نه انسان تاسو جوړوئی یا موئږ ئې جوړوو. (منی الرجل وأمنی) معنی ده منی څڅول، معنی اچول. [5] دَدې تفسیر کولوسره امام بخاری رحمه الله اوفرمائیل چه دا تاسو کوم دَمنی نطفه دَ ښځو په رحمونو کښې اچوئی. امام بخاری رحمه الله چه داکوم تفسیر نقل کړې دي دادَ امام فراء رحمه الله قول دي. [6]

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿اِنَّهٗ عَلٰى رَجْعِهٖ لَقَادِرٌ﴾: النُّطْفَةُ فِي الْإِحْلِيلِ: دَ سورت طارق آیت دي: ﴿اِنَّهٗ عَلٰى رَجْعِهٖ لَقَادِرٌ ۝﴾ بیشکه الله تعالی دَ نطفه په واپس راګرځولو باندې قادر دي. امام بخاری رحمه الله دَ مجاهد رحمه الله قول نقل کړې دي.[7] اودَ آیت مطلب ئې دا بیان کړې دي چه نطفه دَ سړی دَ صلب نه اوځی که چرې الله تعالی اوغواړی نو دا به صلب (ملا) ته واپس راوګرځوی.

ابن زید رحمه الله وائي «انه علی حبس ذلك الماء لقادر» یعنی دَآیت مطلب دادې چه الله تعالی دَ دغه نطفې په بندولو باندې قادر دي.[8] خود قتاده رحمه الله په نیز دَ آیت مطلب دادې چه الله تعالی دَ انسان دَ مرګ نه پس دوباره راګرځولو او ژوندی کولوباندې قادر دي.[1] اوهم دغه تفسیر دَ سیاق کلام موافق دي. ځکه چه دې پسې آیت ﴿يَوْمَ تُبْلَى السَّرَآئِرُ ۝﴾

---

[1] لباب التأويل في معاني التنزيل المعروف بتفسير الخازن سورة الأعراف: ٢٦، ١٩٠/٢دارالكتب العلمية.

[2] تفسير ابن عباس المسمى ب صحيفة عامر بن أبي طلحة، عن ابن عباس في تفسير القرآن العظيم، سورة الأعراف ص: ٢٢٤مؤسسة الكتب الثقافية، تفسير الطبري: ١٢٣/١دار هجر.

[3] تفسير الطبري سورة الأعراف: ١٢٣/١٠-١٢٢ دارالكتب العلمية، ولباب التأويل في معاني التنزيل، سورة الأعراف: ٢٦، ١٩١/٢ دارالكتب العلمية.

[4] سورة واقعة: ٥٨

[5] النهاية في غريب الحديث: ٣٦٨/٤دارإحياء التراث العربي، عمدةالقاري: ٢٨٣/١٥.

[6] معاني القرآن للفراء رحمه الله، سورة الواقعة: ١٢٨/٣دار عالم الكتب، عمدةالقاري: ١٨٣/١٥دارالكتب العلمية.

[7] أخرجه الطبري في جامع البيان: ٢٩٧/٢٤وتفسير البغوي: ٣٩٤/٨دارطيبة.

[8] أيضاً: ٢٩٩/٢٤وتفسيرالثعلبي: ١٨٠/١٠دارإحياء التراث العربي.

كښې دَ قيامت ذكر دې نو په دې قرينه سره (رجعه) ضمير دَانسان طرف ته راجع دې. او مراد دَ قيامت په ورځ راګرځول دې نو لكه چه دَمجاهد رحمه الله تفسير دَ سياق كلام خلاف دې. دا رائې دَامام طبرى رحمه الله امام بغوى رحمه الله علامه خازن رحمه الله او حافظ ابن حجر رحمه الله ده. (۲) دَ بخارى دَ شراح نه حافظ ابن حجر رحمه الله په دې مقام باندې دَ قول اصح تصريح كړې ده. (۳). خو علامه عينى رحمه الله او قسطلانى رحمه الله دلته په خاموشئى سره تيرشوى دى.

وَكُلُّ شَيْءٍ خَلَقَهُ فَهُوَ شَفْعٌ، السَّمَاءُ شَفْعٌ، وَالْوَتْرُ اللهُ عَزَّوَجَلَّ.

يعنى څومره څيزونه چه هم الله تعالى پيدا كړى دى هغه ټى جوړه جوړه پيدا كړى. آسمان دَ زمكې جوړه ده، نر دَ سپوږمئى جوړه ده جن دَ انسان جوړه ده او طاق صرف دَ الله تعالى ذات دې. (دَ چاچه هيڅ جوړ نشته). علامه عينى رحمه الله اوفرمائيل چه امام بخارى رحمه الله دلته دَ سورت ذاريات آيت: ﴿وَمِن كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ﴾ (۴) طرف ته اشاره كړې ده، يعنى الله تعالى ټول مخلوقات شفع جوړه پيدا كړى دى. امام بخارى رحمه الله دَ امام مجاهد رحمه الله قول نقل كړې دې. (۵) دا قول فريابى رحمه الله او طبرى رحمه الله موصولاً روايت كړې دې. پوره روايت دا دې: (كل خلق الله شفع: السماء والأرض شفع، والبر والبحر، والجن والإنس، والشمس والقمر ونحو هذا شفع والوتر الله وحده) (۶) يعنى دَ الله تعالى ټول مخلوقات جوړه جوړه دى. زمكه آسمان برو بحر جن وانس، نمر سپوږمئى اودغه شان نور ټول مخلوقات جوړه جوړه دى او وتر يعنى يوازې دَ الله تعالى ذات دې.

امام طبرى رحمه الله دَمجاهد رحمه الله قول په بل طريق سره نقل كړې دې. دَهغې الفاظ دا دى: (عن مجاهد أنه قال في قوله تعالى ﴿وَمِن كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ﴾ الكفر والإيمان، والشقاوة والسعادة، والهدى والضلالة، والليل والنهار، والسماء والأرض، والجن والإنس والوتر الله) (۷) يعنى مجاهد رحمه الله دَ آيت تفسير كولو سره فرمائى چه كفر او ايمان، سعادت او شقاوت، هدايت او ګمراهى، شپه او ورځ، زمكه او آسمان، بر او بحر، نمر او سپوږمئى، جن او انس ټول جوړه جوړه دى او وتر خالص دَ الله تعالى ذات دې.

قوله: السَّمَاءُ شَفْعٌ، وَالْوَتْرُ اللهُ عَزَّوَجَلَّ حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دَامام بخارى رحمه الله دَدې عبارت نه په ظاهره اشكال پيدا كيږى چه دَ آسمانونو شمير اووه دې خو دَ اووه په عدد باندې دَ شفع اطلاق نشته نو بيا دا (السماء شفع) وئيل ټيك نه دى. دَدې جواب حافظ ابن حجر رحمه الله دا وركړې دې چه په حقيقت كښې دَ مجاهد رحمه الله دَ قول مطلب دا دې چه هر هغه څيز دكوم چه ضد او مقابل وى نو هغه دَ خپل ضد اومقابل په نسبت كښې شفع ياديږى لكه دَ آسمان ضد زمكه او دَ انسان ضد جن دې. (۸)

دَ شفع او وتر په تفسير كښې مختلف اقوال نقل دى. حضرت ابن عباس رضى الله عنهما اوفرمائيل چه دَ وتر نه يوم عرفه او دَ شفع نه ايام نحر مراد دى. (۱) عمران بن حصين رضى الله عنه وائى چه دې نه جفت اوطاق مونځونه مراد دى. مقاتل بن

---

[۱]) تفسير البغوى: ۳۹۴/۵.

[۲]) جامع البيان: ۳۰/۳۰۰دارهجر، وتفسير البغوى: ۳۹۴/۵دارطيبة، ولباب التأويل للخازن: ۴۶۱/۴طبعه حسن جلبى الكتبى ومحمد حسن جبالى، وفتح البارى: ۴۵۰/۸.

[۳]) معانى القرآن للفراء رحمه الله سورة الواقعة: ۱۲۸/۳عالم الكتب، عمدةالقارى: ۲۸۳/۱۵دارالكتب العلمية

[۴]) سورة الذاريات: ۴۹.

[۵]) عمدة القارى: ۲۸۴/۱۵دارالكتب العلمية، جامع البيان فى تفسير القرآن: ۵۴۷/۲۱، ۳۵۱/۲۴دارهجر.

[۶]) جامع البيان فى تفسير القرآن: ۳۵۱/۲۴دارهجر.

[۷]) جامع البيان فى تفسير القرآن: ۵۴۷/۲۴، ۳۵۱/۲۴دارهجر.

[۸]) فتح البارى: ۳۶۵/۶دار المعرفة.

حيان رحمه الله فرمائي چه شپې او ورځې شفع دي او وتر به دقيامت ورځ وي. دكومې نه پس چه به شپه نه وي.(۱) د تفصيل دپاره تفسير كبير دتكمله طرف ته مراجعت اوكړئ په كوم كښې چه د شفع او وتر باره كښې شل اقوال نقل كړې شوي دي.(۲)

امام رازى رحمه الله فرمائي چه د آيات د ظاهر نه مستفاد كيږي چه شفع او وتر دواړه معزز شرف دي. كوم سره چه الله تعالى رب العزت قسم خوړلې دې اوپاتې شوه خبره د دغه پورتنو احتمالاتو (تفسير رازى كښې) نو په شفع او وتر كښې جمله تاويلاتو احتمال دي څه يو تاويل متعين نه دي. نه د يو طرف ته څه اشاره په آيتونو كښې موجود ده. كه په يو تاويل باندې څه حديث د نبى كريم ﷺ نه متصل ثابت كيږي يا د اهل تاويل په يو تاويل باندې اجماع كيږي نو يقيناً هم په هغه تاويل مراد كيدلو به قطعي حكم وركولې شي. په بل صورت به كلام په يو تاويل كښې قطعيت سره نه شي اخستې. بلكه كلام به د هرتاويل په جواز باندې ساتلې شي. بل دا هم كولې شي چه شفع او وتر په جمله تاويلاتو باندې محمول دي. څكه چه شفع او وتر كښې د عموم فائده وركولې كيږي.(۴)

حافظ ابن جرير طبرى رحمه الله په دې اختلاف كښې تطبيق وركولو سره فرمائيلي چه عقلاً يا روايتاً د شفع او وتر يو قسم متعين كولې نه شي. چونكه الله تعالى د هر شفع او وتر قسم خوړلې دې. په دې وجه مفسرينو د شفع او وتر كوم كوم مصداق خودلى دى هغه ټول به د دې قسم په عموم كښې داخل وي.(۵)

﴿فِيٓ أَحۡسَنِ تَقۡوِيمٖ﴾/التين: ۴: فى أحسن خلق. ﴿أَسۡفَلَ سَٰفِلِينَ﴾/التين: ۵: إلامن آمن. ﴿خُسۡرٍ﴾/العصر: ۲: ضلال، ثم استثنى إلا من آمن. ﴿لَّازِبِۭ﴾/الصافات: ۱۱: لازم ﴿نُنشِئَكُمۡ﴾/الواقعة: ۶۱: فى أى خلق نشاء ﴿نُسَبِّحُ بِحَمۡدِكَ﴾/البقرة: ۳۰: نعظمك.

﴿فِيٓ أَحۡسَنِ تَقۡوِيمٖ﴾: فى أحسن خلق. ﴿أَسۡفَلَ سَٰفِلِينَ﴾: إلامن آمن: امام بخارى رحمه الله د سورت التين آيات نقل كولو سره د مجاهد رحمه الله په قول سره د دې تفسير كړې دې. ﴿لَقَدۡ خَلَقۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ فِيٓ أَحۡسَنِ تَقۡوِيمٖ﴾ [۴] يعنى حقيقت دا دې چه مونږ انسان د ټولو نه ښه سانچه كښې پيدا كړو. مجاهد رحمه الله فرمائيلى (فى أحسن خلق) يعنى په شكل اوصورت، د اندامونو اوقد اوقامت په لحاظ سره دې په ښكلى شكل سره تخليق كړو.(۶) ﴿ثُمَّ رَدَدۡنَٰهُ أَسۡفَلَ سَٰفِلِينَ﴾ بيا مونږ دې د اسفل السافلين طرف ته راوګرځولو. دې نه روستو آيات كښې د اهل ايمان ذكردې چه صالحين اهل ايمان به د اسفل سافلين نه محفوظ وي.

د اسفل السافلين نه څه مراد دې؟ د بعض مفسرينو حضراتو رائې داده چه دې نه بوډاوالې مراد دې. اومطلب دا دې چه مونږ د څوانئې نه پس انسان د بوډاوالى اوهرم (ضعف) طرف ته راګرځوو. په كوم كښې چه هغه بدنى طاقت ختموى اود عمل قابل نه پاتې كيږي مګر اهل ايمان د دې نه مستثنى دى هغوى به د بوډاوالى خراب حالت ته رسيدو سره هم په ايمان او نيك عمل باندې قائم وى او د څوانئې په زمانه كښې چه به ئې كوم نيك اعمال كول د هغې ثواب په بوډاوالى كښې هم هغوى ته برابر ملاويږي.

---

(۱) جامع البيان فى تفسير القرآن: ۳۴۹/۲۴دارهجر، شعب الإيمان للبيهقى، الباب الثالث والعشرون، وهو باب فى الصيام، تخصيص أيام العشر من ذى الحجة إلخ: ۳۰۶/۵ رقم الحديث: ۲۴۷۰، مكتبة الرشد.

(۲) جامع البيان فى تفسير القرآن: ۳۵۴/۲۴-۳۵۳دار هجر.

(۳) مفاتيح الغيب المسمى بتفسير الإمام الرازى: ۱۶۵/۳۱-۱۶۳دارالفكر.

(۴) تفسير الإمام الرازى: ۱۶۵/۳۱دار الفكر.

(۵) جامع البيان للطبرى: ۳۵۶/۲۴-۳۵۵دارهجر. قال: والصواب من القول فى ذلك أن يقال إن الله تعالى أقسم بالشفع والوتر لم يخصص نوع من الشفع ولا من الوتر دون نوعاً بخبر ولا عقل، وكل شفع ووترفهو مما أقسم به مما قال أهل التاويل انه داخل فى قسمه هذا، لعموم قسمه بذلك.

(۶) تفسير مجاهد، سورة التين، ص: ۳۴۴، دارالكتب العلمية، جامع البيان: ۵۱۲/۲۴دارهجر.

بعض حضراتو فرمائیلی دی دې نه جهنم مراد دې او مطلب دادې چه په آخرت کښې به بنکلې شکل صورت او قامت د ایمان اونیك عمل نه بغیر هیڅ په کار نه راځي. کوم خلق چه دکفر په حالت کښې پاتې دی هغه به د دوزخ آخری لاندې درجې ته ځي. کومو خلقو چه د دې نعمت شکر اداکړو او ایمان ئې راوړو هغوی د دوزخ نه محفوظ پاتې شو. دا قول د حسن رحمه الله قتاده رحمه الله او مجاهد رحمه الله دې. (١)

علامه طبری رحمه الله فرمائی چه زما په نیز اوله توجیه دیره راجح ده ځکه چه په خصم باندې حجت په داسې دلیل سره قائم کیږي د کوم په دفاع باندې چه قادر نه وی. بل د خصم په نیز هغه دلیل مسلم وی چه دهغې تعلق مشاهداتو سره وی یا محسوساتو د قبیل نه وی. داسې خبره د دلیل په توګه نه پیش کولې چه د خصم په نیز د اول نه غیر مسلم وی. په سورت التین کښې دهغه خلقو دلائل بیان کړې شوی دی ځوك چه د بعث بعد الموت نه منکر وو. چنانچه هم د دې سورت په آخر کښې دی: ﴿فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ﴾ دکوم نه چه معلومیږی چه مخاطبین د بعث بعد الموت انکاری وو. اوس که چرته موږ دویم احتمال واخلو نو په دغه صورت کښې به هم داسې شی لګه چه د منکرین بعث بعدالموت مخې ته داسې دلیل پیش کړې شی دکوم نه چه هغوی منکر دی. خو د اول احتمال په صورت کښې دا خرابی لازم نه راځي. ځکه چه د انسان د پیدائش نه واخله د هرم اوضعف پورې ټول مراحل د دغه خلقو په مشاهده کښې وو اودا خبره د بعث بعد الموت دپاره د دلیل په توګه پیش کولې شي په دې معنی چه کوم الله تعالی انسان د تخلیق د دې مراحلو نه تیره وی هغه د انسان د مرګ نه پس په دوباره راژوندی کولو باندې هم یقیناً قادر دې. (٢)

(**خُسْرٍ**): ضَلَالٍ، ثُمَّ اسْتَثْنَى إِلَّا مَنْ آمَنَ: د سورت العصر آیت دې: ﴿وَالْعَصْرِ ۝ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ ۝﴾ [١،٢] یعنی د زمانې قسم، انسان په حقیقت کښې په لوئی نقصان کښې دې. امام بخاری رحمه الله د خسر تفسیر ضلال (ګمراهئ) سره کړې دې. امام بخاری رحمه الله وائي (ثم استثنی فقال إلا من آمن) یعنی بیانی دهغې نه ایمان والا مستثنی کړل. دا د مجاهد رحمه الله قول دې او فریابی رحمه الله دا موصولاً روایت کړې دې. (٣) دې نه مخکښې آیت کښې د مستثنی تصریح ده: ﴿إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ نو (إلا من آمن) الفاظ د دې آیت تفسیر بالمعنی دې. (٤)

(**لَازِبٍ**): لَازِمٍ: د سورت صافات آیت دې: ﴿إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ ۝﴾ [١١] یعنی موږ انسان د متینې خټې نه پیداکړو. ابوعبیده رحمه الله د (لازب) معنی لازم کړې ده. (٥) (لازم) او (لازب) د یو ې معنی الفاظ دی. د اکثر اهل لغت په نیز د (لازب) باء په حقیقت کښې میم سره بدل کړې شوې ده. نو امام بخاری رحمه الله دلته د (لازب) تفسیر بالمعنی کړې دې. (٦) د بعض حضراتو په نیز دا (منتن) په معنی کښې دې یعنی بدبوئی داره. (٧)

(**نُنْشِئَكُمْ**): فِي أَيِّ خَلْقٍ نَشَاءُ: د سورت واقعه آیت دې: ﴿وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ ۝﴾ (٨) یعنی تاسو په داسې صورت کښې

---

(١) جامع البيان للطبري: ٢٤/٥١٥-٥١٣دارهجر، روح المعاني: ١٥/٢٩٦دار الكتب العلمية.

(٢) جامع البيان، المعروف بتفسير الطبري: ٢٤/٥١٦دارهجر.

(٣) إرشادالساري: ٧/٢٣٢تفسير الإمام مجاهد، سورة العصر، ص: ٣٥٣رقم الحديث: ٢٠٦١دارالكتب العلمية، فتح الباري: ٦/٣٦٥دارالمعرفة.

(٤) إرشادالساري: ٧/٢٣٢ فتح الباري: ٦/٣٦٥دارالمعرفة.

(٥) مجاز القرآن لابن ابوعبيدة: ٢/١٦٧مكتبة الخانجي بالقاهرة، فتح الباري: ٨/٤٥١ وإرشادالساري: ٧/٢٣٢.

(٦) فتح الباري: ٨/٤٥١إرشادالساري: ٧/٢٣٢.

(٧) إرشادالساري: ٧/٢٣٢.

(٨) سورة الواقعة: ٦١

پیدا کوو کوم چه تاسو نه پیژنئي. حضرت حسن بصری رحمه الله د آیت مطلب دا بیان کړي دي چه مونږ په دې باندې قادر یو چه ستاسو صورتونه مسخ کړو بیزوګان او خنزیران درنه جوړ کړو. پخواني امتونه هم په دې عذابونو سره عذاب کړې شوي وو.[۱] او دلته ﴿في أي خلق نشاء﴾ تفسیر دی د ﴿فيما لا تعلمون﴾.[۲]

﴿نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ﴾: نُعَظِّمُكَ: سورت بقره کښې دي: ﴿وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ﴾ [۳۰] یعنی مونږ ستا تسبیح بیانوو کوم چه حمد سره یوځائې شوی دی او ستا پاکی بیانوو. مجاهد رحمه الله د دې تفسیر کړي دي ﴿نعظمك ونكبرك﴾ مطلب دا دې چه مونږ ستا تعظیم کوو او ستا لوئي بیانوو. دلته امام بخاري رحمه الله د مجاهد رحمه الله قول نقل کړي دي.[۳]

وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: ﴿فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ﴾/البقرة: ۳۷/: فَهُوَ قَوْلُهُ: ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا﴾/الأعراف: ۲۳/. ﴿فَأَزَلَّهُمَا﴾/البقرة: ۳۶/: فَاسْتَزَلَّهُمَا. ﴿يَتَسَنَّهْ﴾/البقرة: ۲۵۹/: يَتَغَيَّرْ. ﴿آسِنٍ﴾/محمد: ۱۵/: مُتَغَيِّرٍ. وَالْمَسْنُونُ الْمُتَغَيِّرُ. ﴿حَمَإٍ﴾/الحجر: ۲۶/: جَمْعُ حَمْأَةٍ وَهُوَ الطِّينُ الْمُتَغَيِّرُ. ﴿يَخْصِفَانِ﴾/الأعراف: ۲۲/: أَخْذُ الْخِصَافِ مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ، يُؤَلِّفَانِ الْوَرَقَ وَيَخْصِفَانِ بَعْضَهُ إِلَى بَعْضٍ. ﴿سَوْآتِهِمَا﴾/الأعراف: ۲۲/: كِنَايَةٌ عَنْ فَرْجِهِمَا. ﴿وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ﴾/الأعراف: ۲۴/: هَاهُنَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، الْحِينُ عِنْدَ الْعَرَبِ مِنْ سَاعَةٍ إِلَى مَا لَا يُحْصَى عَدَدُهُ. ﴿قَبِيلُهُ﴾/الأعراف: ۲۷/: جِيلُهُ الَّذِي هُوَ مِنْهُمْ.

وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: ﴿فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ﴾: فَهُوَ قَوْلُهُ: ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا﴾: د سورت بقره آیت دي: ﴿فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾[۴] د حضرت آدم او حضرت حواء علیهما السلام نه چه کوم خطا او شوه په هغې باندې دواړه ډیر زیات خپه مانه او پریشانه وو. د توبې او مغفرت دپاره د الله تعالی د طرف نه هغوی ته یو څو کلمات القاء کړې شو. د ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دي چه د دغه کلماتو نه مراد د الله تبارك وتعالی حضرت آدم علیه السلام ته د حج د طریقې تعلیم ورکول وو. نو چه کوم کلمات د حج دوران کښې د تکبیر تهلیل او تلبیه په صورت کښې ادا کولې شي د کلمات نه هم دغه مراد دی.[۵]

د ابوالعالیة رفیع بن مهران تعارف: دا مشهور تابعي ابوالعالیه رفیع بن مهران الریاحي رحمه الله دې. هغوی د حضور پاك د انتقال نه دوه کاله پس اسلام قبول کړې. هغوی د حضرت علی، ابن مسعود، ابوموسی، ایوب، ابی بن کعب، ثوبان، حذیفه، ابن عباس، ابن عمر، رافع بن خدیج، ابوسعید، ابوهریرة، ابوبردة، حضرت عائشه، حضرت انس او حضرت ابوذر رضی الله عنهم نه د حدیث روایت کړې دې. البته د حضرت علی رضی الله عنه نه د حدیث د سماع په حواله سره د بعض حضراتو وینا ده چه د ابوالعالیه رحمه الله حضرت علی رضی الله عنه سره ملاقات خو شته مګر سماع ثابته نه ده. د هغوی نه روایت کونکو کښې خالد الحذاء، ابن سیرین، یوسف بن عبدالله بن حارث، حفصه بنت سیرین، حمید بن هلال، قتادة او نور ډیر تابعین حضرات شامل دي.[۶]

ائمه جرح او تعدیل د هغوی توثیق کړې دې.[۷] ابن عدی رحمه الله فرمائي چه ﴿حدیث الضحك في الصلاة﴾ نه علاوه د

---

[۱] إرشاد الساري: ۲۳۳/۷.
[۲] فتح الباري: ۳۶۶/۶ دار المعرفة.
[۳])
[۴] سورة البقرة: ۳۷.
[۵] تفسیر الإمام الرازي: ۲۰/۳ دار الفکر، عمدة القاري: ۲۸۵/۱۵ دار الکتب العلمیة، تفسیر الخازن: ۴۰/۱ طبعة حسن حلبي كتبي ومحمد حسن جمال الحلبي.
[۶] تهذیب التهذیب: ۶۱۰/۱ تهذیب الکمال: ۹/۲۱۸-۲۱۵ مؤسسة الرسالة.
[۷] حواله بالا. والثقات لابن حبان: ۲۳۹/۴ دار الفکر، رقم الحدیث: ۲۷۰۱ معرفة الثقات للعجلي: ۴۱۲/۲ مکتبة الدار، الجرح والتعدیل: ۵۱۰/۳ رقم الترجمة: ۲۳۱۲ مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانیة.

ابو العاليه رفيع بن مهران تول احاديث دَ استدلال قابل دي. صرف دَ يو حديث په وجه په هغوى باندې کلام کړې شوې دې. ځکه چه دغه حديث صرف هم دَهغوى نه مروى دې او هم دَهغوى په حواله سره مشهور دې. دَهغوى نه علاوه چاهم چه هغه روايت کړې دې دَ تولو دارومدار هم په هغوى دې. (١)

(حديث الضحك في الصلاة): دا حديث به ابو العاليه رحمه الله دَخپل طرف نه حکايت کولو چه حضور پاك مونځ کولو چه يو روند سړې راغلو په کوهى کښې پريوتلو په دې باندې صحابه کرامو حضراتو اوخندل. رسول الله ﷺ حکم اوکړو چه چاهم خندلى دى هغه دې خپل اودس او مونځ راؤګرځوى. (٢)

دَ ابو العاليه رفيع بن مهران رحمه الله په تعليق کښې دى چه دَتوبې کوم الفاظ حضرت آدم عليه السلام ته ورکړې شو هغه دَ سورت اعراف په دې آيت کښې ذکر دى: ﴿قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَآ أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلْخَٰسِرِينَ﴾ هم دغه تفسير امام مجاهد، سعيد بن جبير، حسن بصرى، ربيع بن انس، قتاده، محمد بن کعب قرظى، خالد بن معدان، علماء خراسان اوعبدالرحمن بن زيد بن اسلم رحمهم الله نه هم نقل دې. (٣)

دَ ايت موضوعى تفسير: طبرانى رحمه الله حاکم رحمه الله او بيهقى رحمه الله دَحضرت عمر رضي الله عنه روايت نقل کړې دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلى دى: (لما أذنب آدم الذي أذنبه رفع رأسه إلى العرش، فقال أسألك بحق محمد إلا غفرت لى فأوحى الله إليه وما محمد ومن محمد؟ فقال تبارك اسمك: لما خلقتنى رفعت رأسى إلى عرشك فإذا فيه مكتوب لا إله إلا الله محمد رسول الله فعلمت أنه ليس أحد أعظم عندك قدرا ممن جعلت اسمه مع اسمك فأوحى الله إليه يا آدم إنه آخر النبيين من ذريتك، وإن أمته آخر الأمم من ذريتك، ولولا هو يا آدم ما خلقتك) (٤)

يعنى چه کله دَ آدم عليه السلام نه خطا اوشوه نوهغه دَعرش طرف ته سر اوچت کړو عرض ئې کړو چه زه تا ته دَمحمد واسطه درکولو سره دَمغفرت سوال کوم. نوالله تعالى دَوحى په ذريعه دَهغه نه تپوس اوکړو محمد څوك دې؟ حضرت آدم عليه السلام عرض اوکړو چه کله تا زه پيدا کړم ما ستادَ عرش طرف ته سر اوچت کړو اومې کتل، نو په هغې باندې لا اله الا الله محمد رسول الله کلمات ليکلې شوې وو. هغه وخت ماته معلومه شوه چه دَکوم سړي نوم تا خپل نوم سره ترلې دې دَدې نه لوئى دَ قدر اومنزلت خاوند بل څوك نه شى کيدې. الله تعالى دَحضرت آدم عليه السلام طرف ته وحى راؤليږله چه دا به ستا په اولاد کښې آخرى نبى وى اودَ ده امت به آخرى امت وى. اې آدم! که چرې محمد نه وې نو ما به ته هم نه وې پيدا کړې.

صاحب دَ کنز العمال دَ حافظ ديلمى رحمه الله نه هم دَدې مضمون يو روايت دَحضرت على رضي الله عنه نه نقل کړې دې. دَدغه روايت په آخره کښې دى (فهؤلاء الكلمات التي تلقى آدم) (٥) يعنى هم دغه هغه کلمات دى کوم چه آدم عليه السلام حاصل کړى وو. په دې رواياتو کښې تصريح ده چه دَ سورت بقره آيت کښې دَ کومو کلماتو ذکر راغلې دې دَهغې نه (اللهم انى أسئلك بحق محمد....) مراد دې. حقيقت دادې چه سنداً دا روايت موضوعى دې اودَدې څه اصل نشته دې. صاحب دَ کنز العمال دَحضرت على رضي الله عنه نه نقل شوې روايت باره کښې فرمائيلى: (وسنده واه فيه حماد بن عمر النصيبى عن السرى بن

---

(١) الكامل لابن عدى: ١٧٠/٣-١٦٦، دار الفكر.
(٢) حواله بالا، والثقات لابن حبان: ٢٣٩/٤دار الفكر، رقم الترجمة: ٢٧٠١معرفة الثقات للعجلى: ٤١٢/٢، مكتبة الدار، الجرح والتعديل: ٥١٠/٣رقم الترجمة: ٢٣١٢مطبعة مجلس دائره المعارف العثمانية.
(٣) عمدة القارى: ٢٨٥/١٥دار الكتب العلمية، وجامع البيان للطبرى رحمه الله دار هجر.
(٤) المعجم الأوسط للطبراني: ٣١٣/٦ رقم الحديث: ٦٥٠٢دار الحرمين، المستدرك للحاكم: ٦١٥/٢دار المعرفة، دلائل النبوة للبيهقى: ٤٨٩/٥دار الكتب العلمية، كنز العمال: ٤٥٥/١١رقم الحديث: ٣٢١٣٨مؤسسة الرسالة.
(٥) كنز العمال: ٣٥٩/٢-٣٥٨رقم الحديث: ٤٢٣٧مؤسسة الرسالة، الفردوس بمأثور الخطاب للديلمى: ١٥١/٣رقم الحديث: ٤٤٠٩، دار الكتب العلمية.

خالدواهیان، (١)چه ددې حدیث سند ډیر بیکاره دې او په دې کښې موجود حماد بن عمر او سری دواړه واهی تباهی حدیثونه روایت کونکی دی اود حضرت عمر رضی الله عنه د روایت باره کښې حافظ ذهبي رحمه الله فرمائی چه دا روایت موضوعی دی.(٢)

د آیات د ظاهرنه معلومیږی چه حضرت آدم علیه السلام ته ددې کلماتو القاء په زمکه باندې رالیږلونه وراندې شوې وه خکه چه د القاء دآیت نه پس د (اهبطوا) حکم ذکردې. جواب دادې چه په آیات کښې د واقعاتو د ترتیب خیال نه دې ساتلې شوې اونه په ترتیب باندې دلالت کونکې صیغه ذکرکړې شوې ده. باقی د القاء کلمات واقعې مطابق روستو شوې اود زمکې طرف ته نزول وړاندې.(٣)

قوله: ﴿فَأَزَلَّهُمَا﴾: فَاسْتَزَلَّهُمَا: د سورت بقره آیت دې: ﴿فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطٰنُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ﴾(٣)[٣٦] یعنی حضرت آدم او حواء علیهما السلام شیطان د ممنوعه شجر باره کښې په دهوکه کښې واچول او هغوی نې د هغه عیش اومزونه اخوا کړل په کوم کښې چه هغوی اوسیدل. حضرت آدم او حواء علیهما السلام د ممنوعه شجر خواته د تللونه منع کړې شوې وو خود شیطان د وسوسې اچولو او دهوکه کولو په نتیجه کښې د دواړو حضراتو نه خطاء اوشوه اود شجرهٔ ممنوعه میوه ئې اوخکله. ددې واقعه نه پس الله تعالی دواړه د جنت نه اوویستل. حقیقت دادې چه آدم علیه السلام په زمکه باندې رالیګل او خلیفه جوړول داول نه فیصله شوې وو. د ابلیس لعین په فریب کښې د راتللو واقعه په تکوینی توګه باندې دهغوی په زمکه باندې د اوسیدو او آبادیدو د واقعې سبب شو. امام بخاری رحمه الله ﴿فَأَزَلَّهُمَا﴾تفسیر ﴿فَاسْتَزَلَّهُمَا﴾ سره کولوکښې د ابوعبیده رحمه الله قول نقل کړې دې. یعنی دواړو ته ئې د خطاء کولو دعوت ورکړو.(٤)

د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په قراءت کښې (فأزلهما الشیطان عنها) په ځائې (فوسوس لهما الشیطان) راغلې دې. په دې روایت کښې د خطاء د کیفیت تصریح ده چه شیطان د وسوسې په ذریعه حضرت آدم اوبی بی حواء علیهما السلام دهوکه کړل.(٥)

﴿يَتَسَنَّهْ﴾: يَتَغَيَّرْ ﴿آسِنٍ﴾: مُتَغَيِّرٍ وَالْمَسْنُونُ الْمُتَغَيِّرُ. ﴿حَمَإٍ﴾: جَمْعُ حَمْأَةٍ وَهُوَ الطِّينُ الْمُتَغَيِّرُ: د سورت بقره آیت دې: ﴿فَانْظُرْ إِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ﴾(٦) د خپل خوراك څښاك څیز ته اوګوره چه هغه سخا اوخراب شوی نه دی. په دې کښې دعزیر یا دبعض د قول مطابق ارمیا (٧)واقعه بیان کړې شوې ده. خیر کوم یو شخصیت چه هم وی مقصد د مرګ نه پس د بیا راژوندی کولو مشاهده کول وو.

دویم لفظ (آسن) دې چه د سورت محمد آیت ﴿فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ﴾(٨)کښې راغلې دې. یعنی په جنت کښې د داسې اوبو نهرونه دی چه خرابیدونکی نه دی.

---

(١) أیضاً.

(٢) تعلیقات الإمام الذهبی علی المستدرک للحاکم، کتاب التاریخ، باب استغفار آدم علیه السلام بحق محمد صلی الله علیه وسلم: ٦١٥/٢دارالمعرفة.

(٣) فتح الباری: ٣٦٦/٦دارالمعرفة.

(٤) مجاز القرآن لأبی عبیدة: ٣٨/١مکتبة الخانجی بالقاهرة.

(٥) تفسیر الکشاف للزمخشری: ٢٥٥/١مکتبة العبیکان.

(٦) سورة بقرة: الآیة: ٢٥٩.

(٧) تفسیر ابن کثیر: ٥٢٧/١دارالکتب العلمیة.

(٨) سورت محمد آیت: ١٥.

(المسنون) سره دَ سورت حجر آيت ﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ ۝ ﴾ [۲۶] طرف تـه اشاره ده. دَ آسن اومسنون دوارو تفسير امام بخاري (متغير) سره كړي دي. دَ سياق كلام نه معلوميږي چه دا تفسير هم دَ ابوالعاليه رحمه الله دي خو په حقيقت كښي داسي نه ده بلكه امام بخاري رحمه الله دَ دريوارو الفاظو تفسير دَ ابوعبيده رحمه الله نه نقل كړي دي.(١) شارحين حضرات وائي چه دَ ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَا﴾ نه پس اصل عبارت داسي كيدي شي (وقال غيره: فأزلهما: فأستزلهما)(٢)

دَ يتسنه او آسن دوارو مناسبت دَ آدم عليه السلام قصې سره نشته. چونكه دَ سورت حجر آيت كښي دَتخليق آدم ذكر دي او په هغې كښي لفظ مسنون راغلي دي نوهغوى على سبيل التبعية يتسنه او آسن ذكر كړل چه دَدي دريوارو الفاظو ماده يوه ده.

علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دَدي سوال اوجواب ضرورت په دي وجه پيښ شو څكه چه امام بخاري رحمه الله دَ باب دَ شروع نه دَدي حديث دَ شروع كيدو پورې ټول الفاظ دَحضرت آدم عليه السلام اودَهغوى دَحالاتو سره متعلق ذكر كړي دي. صرف دوه الفاظ ني داسي ذكر كړي دى دكوم تعلق چه حضرت آدم عليه السلام سره يا دَهغوى دَ څه واقعې سره نه دي. يو لفظ يتسنه چه دَدي تعلق دَحضرت عزير عليه السلام واقعې سره دي او دويم لفظ آسن چه دَدي تعلق دَ جنت اوبوسره دي.(٣)

دَامام بخاري رحمه الله په اسلوب باندي دَعلامه كرماني رحمه الله اعتراض: دلته حافظ كرماني رحمه الله دَ امام بخاري رحمه الله په اسلوب باندي اعتراض كړي دي او په ظاهره دَ دي اعتراض منشا داده چه دَ صحيح بخاري دَ تاليف مقصد جمع اوترتيب دَاحاديثو دي نه چه دَ مفرداتو تفسير اودَ مفرداتو په تفسير كښي دَدي نه زياته فائده نشته چه په دي سره دَ كتاب په حجم كښي زياتوالي كيږي.(۴)

دَحافظ ابن حجر رحمه الله رد: ابن حجر رحمه الله په سختئي سره په دي اعتراض باندي رد كړي دي اوفرمائيلي دي چه په صحيح بخاري باندي داسي اعتراض كول دَ علامه كرماني رحمه الله شان سره نه ښائي. په صحيح بخاري كښي دَ قرآن پاك دَ مفرداتو دَ تفسير اوتشريح چه كوم فوائد دي په دي كښي دَ شك گنجائش نشته دي. علامه كرماني رحمه الله چه دَ دي طريقې دَغير مفيد كيدو كومه دعوىٰ كړي ده دا دعوىٰ قابل قبول نه ده. سره ددي چه دَ صحيح بخاري اصل موضوع دَ احاديث صحيحه جمع او تاليف دي مگر اكثر اهل علم په دي حقيقت باندي پوهيږي چه په دي كښي دَ صحابه كرامو تابعينو او فقهاؤ اقوال نقل كولو مقصد دادي چه دَ صحيح بخاري روايت او درايت دواړو جمع كونكي وي. دَغريب الحديث شرح او تفسير هم دَ روايت يوه حصه ده. دَ امام بخاري رحمه الله عادت دي چه په حديث كښي راغلي لفظ اصل يا مثال كه چرته په قرآن مجيد كښي موجود وي نوهغه دَدَغه اصل او مثال هم تشريح كوي. دَغه شان دَ تفسير قرآن اوحديث دواړو فوائد ورسره ورسره وړاندې كوي. دلته امام بخاري رحمه الله نه دَ خپلو شرائطو مطابق احاديث دَ انبياء سره متعلق روايات نه دي ملاؤشوي نودا خالي ځائي هغوى دَ مفردات قرآنيه په تفسير سره ډك كړو. خلاصه دا چه دَ دي اسلوب اوطريقې ته غيرمفيد ونيل په هيڅ شان سره مناسب نه دي.(۵)

---

(١) مجاز القرآن لأبي عبيدة: ٨٠/١، ٢١٥/٢، ٣٥١/١-٣٥٠، مكتبة الخانجي بالقاهرة، فتح الباري: ٤٥١/٨ عمدة القاري: ٢٨٦/١٥-٢٨٥ إرشاد الساري: ٢٣٣/٧.

(٢) فتح الباري: ٤٥١/٨ عمدة القاري: ٢٨٦/١٥-٢٨٥ إرشاد الساري: ٢٣٣/٧.

(٣) عمدة القاري: ٢٨٦/١٥.

(۴) شرح الكرماني: ٢٢٣/١٥ دار إحياء التراث العربي.

(۵) فتح الباري: ٣۶۶/۶ دار المعرفة.

(يَخْصِفٰنِ): أَخَذَ الخِصَافَ مِنْ وَرَقِ الجَنَّةِ، يُؤَلِّفَانِ الوَرَقَ وَيَخْصِفَانِ بَعْضَهُ إِلَى بَعْضٍ: دَ سورت اعراف آیت دې: ﴿بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ﴾ [۲۲]. دغه شان دَ سورت طه په آیت کښې دی: ﴿فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ﴾ [۱۲۱] نودَ دوارو ستر دَ یوبل په مخکښې ښکاره شو او دواړو په خپلو بدنونو باندې دَ جنت پاڼې اینخلولې.

امام بخاری رحمه الله دَ ابوعبیدة رحمه الله قول نقل کولوسره دَ آیت تفسیر کړې دې چه حضرت آدم اوحضرت حواء علیهما السلام دواړو دَ ستر پټولودَپاره دَ جنت دَ ونو پاڼې راواخستې یوځائې کړې.(١) (خصاف) جمع دَ (خَصَفَة) خصفة هغه لباس ته وائی چه دَ کهجورو دَ پاڼو نه جوړ کړې شی. دَ خَصَفَةُ جمع خَصَفٌ هم راځی.(٢) مجاهد رحمه الله دَ يخصفان تفسیر کړې دې (أي: يرقعان كهيئة الثوب) یعنی حضرت آدم او بی بی حواء علیهما السلام پاڼې داسې یوځائې کولې لکه چه دَ لباس سیلائې کولې شی. (٣)لکه (خصفت النعل) معنی ده څپلئې ګنډل.(٤)

(سَوْآتِهِمَا): كِنَايَةٌ عَنْ فَرْجِهِمَا: هم دَ سورت اعراف او سورت طه دَ آیاتونو طرف ته اشاره ده. امام بخاری رحمه الله دلته اوخودل چه (سوأة) فرج یعنی شرمګاه نه کنایه ده. دا الفاظ هم دَ ابوعبیده دی. دلته امام بخاری رحمه الله لفظ فرج افراد سره ذکر کړې دې.(٥) خو ابوعبیده رحمه الله لفظ فرج تثنیه سره ذکر کړې دې یعنی فرجهما.(٦)

(وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ) : هَاهُنَا إِلَى يَوْمِ القِيَامَةِ، الحِينُ عِنْدَ العَرَبِ مِنْ سَاعَةٍ إِلَى: دَ سورت بقره او اعراف دې آیت طرف ته اشاره ده: ﴿وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ﴾ کله چه دَ شجرهٔ ممنوعه نه دَ میوې خوړلو واقعه پیښه شوه نو حضرت آدم او حضرت حواء علیهما السلام دواړو ته په زمکه باندې دَ کوزیدو حکم اوشو او وئې فرمائیل: په زمکه کښې ستاسو پاتې کیدل دی اودَ یوې زمانې پورې نفع حاصلول دی. امام بخاری رحمه الله لفظ (حين) تفسیر کړې دې چه دلته دَ ذریت آدم په زمکه باندې دَ قیامت پورې اوسیدل مراد دی.

شراح حدیث دَدې نسبت ابن عباس رضی الله عنهما طرف ته کړې دې اولیکلی دی چه امام طبری رحمه الله دا په خپل سند سره موصولاً نقل کړې دې مګر دَ راقم خیال دې چه دا قول دَ امام مجاهد رحمه الله نه نقل دې او دا امام طبری رحمه الله په خپل سند سره هم موصولاً نقل کړې دې. دَ ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل شوې تفسیر لفظ حياة سره دې یعنی ژوندون مراد دې چه ترکومې پورې دَ انسان ژوند دې دَهغه وخته پورې نفع حاصلول دی.(٧)

وَالحِينُ عِنْدَ العَرَبِ مِنْ سَاعَةٍ إِلَى مَا لَا يُحْصَى عَدَدُهُ: دلته امام بخاری رحمه الله اوفرمائیل چه دَ لفظ حين اطلاق دَ عربو په نیز دَ یوساعت نه واخله دَ بې انتهاء او بې حساب وخت باندې کیږی. علامه عینی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله دَ خپل قول (والحين عند العرب: من ساعة إلى مالا يحصى عدده) په ذریعه دا خودل غواړی چه لفظ حين په ډیرو معانو کښې استعمالیږی البته اصالة دَ وخت په معنی کښې استعمالیږی.(٨)

---

(١) مجاز القرآن لأبي عبيدة: ٢١٢/١ مكتبة الخانجي بالقاهرة، فتح الباري: ٣٦٦/٦ وإرشاد الساري: ٢٣٣/٧.
(٢) النهاية لابن الأثير: ٢/٣٨-٣٧ دار إحياء التراث العربي: ٢٨٦/١٥.
(٣) تفسير الإمام مجاهد سورة الأعراف، ص:٨٢ دار الكتب العلمية، عمدة القاري ٢٨٦/١٥ دار الكتب العلمية.
(٤) عمدة القاري: ٢٨٦/١٥ دار الكتب العلمية.
(٥) عمدة القاري: ٢٨٦/١٥ دار الكتب العلمية، مجاز القرآن: ٢١٢/١ دار الكتب العلمية.
(٦) مجاز القرآن لأبي عبيدة: ٢١٢/١ مكتبة الخانجي بالقاهرة.
(٧) تفسير الطبري، سورة البقرة: ٣٦، ٥٧٨/١-٥٧٧ دار هجر، تفسير ابن أبي حاتم: ٩٠/١ مكتبة نزار مصطفى الباز.
(٨) عمدة القاري: ٢٨٦/١٥.

د ابليس نه د هوښيار اوسيدو هدايت: ﴿قَبِيلُهُ﴾: جِيلُهُ الَّذِي هُوَ مِنْهُمْ. د سورت اعراف آيت ﴿إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ﴾ [۲۷] طرف ته اشاره ده يعنې حقيقت دادې چه ابليس او د هغه ډله تاسو ته په داسې توګه ګوري چه تاسو هغوی ته نه ګورئ. ابليس د انسانانو دښمن دې او د هغوی په نظرونو کښې راځي هم نه. کوم دښمن چه ښکاري نه د هغه نه هوښيار اوسيدلو ضرورت وی او د هغه د وار نه بچ کيدل هم ګران وی. په دې وجه په آيت کښې تنبيه اوفرمائيلې شوه چه د ابليس يا د هغه په شان ستاسو د نظرونو نه غائب دی مګر تاسو د هغوی په ننبه کښې يئ. لهذا د هغوی د وسوسې اچولو نه هوښيار اوسيږئ. امام بخاری رحمه الله اوفرمائيل چه د قبيل نه د هغه هغه ډله مراد ده دکوم چه پخپله ابليس يو فرد او رکن دې. (۱) امام مجاهد رحمه الله د قبيل تفسير په (الجن والشياطين) سره کولو. (۲)

الحديث الاول

[۳۱۴۸] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ وَطُولُهُ سِتُّونَ ذِرَاعًا، ثُمَّ قَالَ: اذْهَبْ فَسَلِّمْ عَلَى أُولَئِكَ مِنَ المَلاَئِكَةِ، فَاسْتَمِعْ مَا يُحَيُّونَكَ، تَحِيَّتُكَ وَتَحِيَّةُ ذُرِّيَّتِكَ، فَقَالَ السَّلاَمُ عَلَيْكُمْ، فَقَالُوا: السَّلاَمُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ [ص:۱۳۲]، فَزَادُوهُ: وَرَحْمَةُ اللَّهِ، فَكُلُّ مَنْ يَدْخُلُ الجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ آدَمَ، فَلَمْ يَزَلِ الخَلْقُ يَنْقُصُ حَتَّى الآنَ" [ص ۷۴] [۵۸۷۳] (۳)

ترجمه: د حضرت ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې چه نبی کريم صلی الله عليه وسلم فرمائيلې: الله تعالی آدم عليه السلام شپيته لاسه اوږد تخليق کړو. بيائې اوفرمائيل، لاړ شه د فرښتو ډلې ته سلام اوکړه او واؤره چه هغوی په جواب کښې څه وائي. نو يس هم دغه به ستا او ستا د امت سلام وی. آدم عليه السلام (فرښتو ته) اووئيل السلام عليکم. هغوی جواب ورکړو وعليکم السلام ورحمة الله. فرښتو د وعليکم السلام لفظ زيات کړو. خير چه کوم خلق د قيامت په ورځ په (جنت) کښې داخليږي هغه به ټول د حضرت آدم عليه السلام په صورت کښې وی. د حضرت آدم عليه السلام نه پس تراوسه پورې د امت قد کميږي.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا ابوجعفر عبدالله بن محمد مسندی رحمه الله دې. (۴)

عبدالرازق: دا ابوبکر عبدالرازق بن همام الصنعانی رحمه الله دې. (۵)

معمر: دا ابوعروه معمر بن راشد بصری رحمه الله دې. (۱)

(۱) عمدة القاری: ۱۵/۲۸۷-۲۸۶، دارالکتب العلمية.

(۲) تفسير الإمام مجاهد: ص:۸۲ دارالکتب العلمية جامع البيان: ۱۰/۱۳۶دارهجر، عمدة القاری:۱۵/۲۸۷دارالکتب العلمية.

(۳) والحديث أخرجه البخاری أيضاً فی کتاب الاستئذان، باب بدء السلام، رقم الحديث:۶۲۲۷ومسلم فی صحيحه فی کتاب الجنة وصفة نعيمها وأهلها، باب يدخل الجنة أقوام، أفئدتهم مثل أفئدة الطير، رقم الحديث ۷۱۶۳، وجامع الأصول فی أحاديث الرسول: ۴/۳۰رقم الحديث: ۲۰۰۵.

(۴) کشف الباری: ۱/۶۵۷

(۵) کشف الباری: ۲/۴۲۱.

همام: دا همام بن منبه صنعانی رحمه الله دی. [٢]

ابوهريره: دا صحابی رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دی. [٣]

دَحدیث شرح

قوله: خَلَقَ اللهُ آدَمَ: دَ کتاب الاستیذان په روایت کښې "علی صورته" اضافه ده. یعنی الله تعالی حضرت آدم علیه السلام په خپل صورت باندې پیدا کړو. دَ صورته دَ ضمیر په مرجع کښې دَ اختلاف په بنیاد دَحضرات محدثینو رحمهم الله په مینځ کښې ددې جملې په تشریح کښې اختلاف واقع شوې دې. چنانچه ددې ضمیر په مرجع کښې څلور اقوال دی:

① توقف. ② صورته ضمیر مرجع حضرت آدم علیه السلام دې. ③ صورته ضمیر مرجع الله تبارك وتعالی دې. ④ صورته ضمیر مرجع رجل مضروب دې.

اول قول: جمهور سلف رحمهم الله دَدې اودَدې په شان نورو احادیثو دَ تشبیه مفهوم بیانولو کښې دَتوقف نه کار اخلی په کوم کښې چه دَالله تعالی دَ یار: دَ صورت او بدن یا نورو انسانی اعضاء ثبوت وی. هغوی فرمائی چه مونږ په دغه شان ټولو احادیثوحق کیدو باندې ایمان لرو اودا چه دَدې ظاهری معنی مراد نه وی بلکه دَهغې نه څه داسې معنی مراد وی چه دَالله تعالی دَ اوچت شان لائق وی او هم الله تعالی دغه معنی ښه پیژنی. لهذا دا حضرات په دې باره کښې توقف اختیاروی. [٤]

دويم قول: دويم قول دادې چه دَ اقرب المراجع کیدو دَ وجې نه دَ صورته ضمیر مرجع حضرت آدم علیه السلام دې. دا دَ ابوسلیمان الخطابی رحمه الله قول دې. [٥]

په دې صورت کښې دَدې جملې مختلف مطالب او مفاهیم بیان کړې شوی دی: ① یو مطلب دا بیان کړې شوې دې چه الله تبارك وتعالی حضرت آدم علیه السلام دَ عام انسانانو په شان اول دَ نطفې، بیا مضغه (دَ وینې دبوټنې) اوبیا دَ علقه (غوښې دَ ټکړې) دَ مختلف مراحلو نه دَ تیرولو سره ماشوموالی وروکوالی ځوانئی وغیره بهارونه اونه خودل بلکه حضرت آدم علیه السلام دَ شروع نه په اول څل کامل اومکمل صورت کښې پیدا کړې دې اودا چه کوم وخت په هغه کښې روح پوکوهلې شو نوهغه وخت هم دَهغه قد شپیته ګزه وو. [٦]

---

[١] کشف الباری: ٤٦٥/١.

[٢] کشف الباری: ٤٦٥/١، ٢٢١/٤.

[٣] کشف الباری: ٦٥٧/١، ٤٥٩، ٦٦٣/١.

[٤] کشف المشکل من حدیث الصحیحن، مسند أبی هریرة:٤٩٨/٣ رقم الحدیث: ٢٤٤٤، الحدیث السابع والسبعون بعدالمأتین، دار الوطن، طرح التثریب، کتاب الحدود، باب اتقاء الوجه فی الحدود والتعزیرات: ١٨/٨شرح النووی: ٦٦/١٦

[٥] غریب الحدیث للخطابی، حدیث علی بن أبی طالب: ١٥٨/٢،کشف المشکل: ٤٩٨/٣رقم :٢٤٤٤أعلام الحدیث للخطابی: ٢٢٢٨/٣-٢٢٢٧.

[٦] غریب الحدیث للخطابی، حدیث علی بن أبی طالب: ١٥٨/٢مرکز إحیاء التراث الإسلامی، مکة المکرمة، الکواکب الدراری المعروف بشرح الکرمانی، کتاب الاستیذان:٧٢/٢٢دار إحیاء التراث، شرح ابن بطال، کتاب الاستئذان: ٦/٩دار الکتب العلمیة.

شارح بخاري ابن بطال رحمه الله فرمائی چه په دې حدیث کښې د دهریه په عقیده باندې رد دې څوك چه د دې خبرې قائل دی چه د انسان پیدائش د اولې ورځې نه د نطفه او مضغه وغیره په ترتیب مراحل سره پوره شوې دې. انسان د نطفې او نطفه د انسان پیداوار دې. په دې حدیث کښې صراحت راغلو چه د حضرت آدم علیه السلام خلقت د نطفې نه نه دې شوې بلکه هغه د هم د شروع نه د خاورې نه په خپل اصل صورت کښې پیدا کړې شوې وو. (۱)

⑫ دویم مطلب دا دې چه الله تعالی کله حضرت آدم علیه السلام د جنت نه دنیا طرف ته ولیږلو نو هم په هغه صورت ئې اولیګلو کوم چه د هغه په جنت کښې وو. او د دې حدیث نه مقصد د حضرت آدم علیه السلام اونورو مخلوقاتو په مینځ کښې فرق بیانول دی. ځکه چه حضرت آدم علیه السلام سره د جنت نه مار او طاؤس هم راویستلې شوې وو او الله تعالی د هغوی د جرم په سزا کښې د مار صورت تور کړو هغه ئې د خپو نه محروم کړو اوخاوره ئې د هغه رزق مقرر کړو. دغه شان ئې د طاؤس خپې بدرنګه کړې خو حضرت آدم علیه السلام ئې د هغه په خپل شکل باندې هم هغه شان اوساتلو کوم چه د هغه په جنت کښې وو. لهٰذا په دې حدیث سره مقصد د حضرت آدم علیه السلام په نورو مخلوقاتو باندې فضیلت بیانول دی. (۲)

⑬ دریم مطلب دا بیان کړې شوې دې چه د دې حدیث نه مقصود د قدریه د عقیدې تردید دې هغوی وائی چه د حضرت آدم علیه السلام صفات دوه قسمه دی: الف: کوم چه الله تعالی پیدا کړی دی. ب: کوم چه حضرت آدم پخپله تخلیق کړی دی. په دې حدیث کښې د دغه باطل عقیدې تردید اوشو او د دې خبرې وضاحت اوشو چه حضرت آدم علیه السلام الله تعالی په خپل صورت باندې د خپلو ټولو صفاتو په وصف سره پیدا کړو نه دا چه د هغه بعض صفات د پیدائش نه پس په هغه کښې پیدا اشو. (۳)

یو ډله وائی چه په دې حدیث سره د اهل الطبائعین (څوك چه انسانی طبیعت مؤثر ګنړی) او په اهل النجوم باندې رد کیږی. هغه داسې چه دا حضرات وائی د حضرت آدم علیه السلام په شکل او صورت کښې د هغه د طبیعت، موسم، آب وهوا د شپې ورځې د ګردش هم عمل دخل دې. په دې حدیث سره د دغه باطل عقیدې تردید اوشو او د دې امر وضاحت اوشو چه حضرت آدم علیه السلام الله تعالی په کامل صورت کښې پیدا کړې دې. په تخلیق آدم علیه السلام کښې نه څوك الله تعالی سره شریك کار دی او نه په هغې کښې د بل څه څیز عمل دخل دې. (۴)

⑭ یو مفهوم د دې حدیث علامه ابن قتیبه الدینوری رحمه الله بیان کړې دې هغه دا چه د دې جملې تقدیری عبارت داسې دې: «ان الله خلق آدم (فی الجنة) علی صورته (فی الدنیا)» او مقصد د دې حدیث نه د دې خبرو تردید دې چه په جنت کښې د حضرت آدم علیه السلام د قد وقامت، حلیې نور او د خوشبو وغیره باره کښې مشهورې دی. د کوم نه چه دا ثابتیږی چه د حضرت آدم علیه السلام کوم شکل او صورت په جنت کښې وو هغه د هغه د دنیوی شکل او صورت نه مختلف وو. په دې حدیث سره د هغه ګمان تردید اوشو او اوفرمائیلې شو چه حضرت آدم علیه السلام په جنت کښې هم په دغه صورت باندې پیدا کړې شو کوم صورت چه د هغه په دنیا کښې وو. (۵)

---

(۱) شرح ابن بطال کتاب الاستیذان: ۹/ ٤،عمدة القاری، کتاب الاستئذان: ۲۲/ ۷۹رقم : ۶۲۲۷الکواکب الدراری: ۲۲/ ۷۲.

(۲) التوضیح شرح الجامع الصحیح لابن الملقن، کتاب الاستئذان باب بدء السلام رقم: ۶۲۲۷، ۲۹/ ۱۱-۱۰.

(۳) شرح ابن بطال: ۹/ ٤الکواکب الدراری: ۲۲/ ۷۳فتح الباری للحافظ ابن حجر: ۱۱/ ۳عمدة القاری: ۲۲/ ۳۵۸.

(۴) فتح الباری لابن حجر: ۱۱/ ۳التوضیح: ۲۹/ ۱۱.

(۵) تأویل مختلف الحدیث، أحکام قد أجمع علیها یبطلها القرآن ویحتج بهاالخوارج:۱۸، حدیث فی التشبیه، خلق آدم، ص: ۳۲۱، المکتب الإسلامی.

دريم قول: دريم قول دادي چه دَ صورته ضمير مرجع دَ الله تعالى ذات دې. دا دَ علامه ابن عقيل رحمه الله قول دې. [1] ددې قول په بنياد باندې دَ يو بل روايت الفاظ دادي کوم چه ددې مجمل حديث تفسير بيانوي. چنانچه په روايت کښې راځي «إن الله خلق آدم على صورة الرحمن» يعنې الله تعالى حضرت آدم عليه السلام دَ رحمن په صورت پيدا کړې دې. دې حديث ته علامه قرطبي رحمه الله او علامه مازري رحمه الله «ليس بثابت عند أهل الحديث» وئيلي دې. [2] اوبيا هم ددې حضراتو دَ قول تائيد علامه زين الدين عراقي رحمه الله هم کړې دې. [3] دا حضرات فرمائي چه کيدې شي ددې روايت راوی دَ روايت بالمعنى په توګه سره حديث نقل کړې وی او هغوی دَ دې په معنى پوهيدلو کښې غلط شوې وی. هغه داسې چه راوی «إن الله خلق آدم على صورته» الفاظ اوريدو سره دَ «صورته» دَ ضمير مرجع لفظ الله ګڼلې وی اوبيائی دَ روايت بالمعنى په توګه سره دا حديث بيانولو سره خپل پوهې مطابق مرجع اسم ظاهر «الرحمن» په شکل کښې بيان کړو. يعنې دَ دواړو روايتونو اصل هم يو دې ليکن دا حضرات دَ راوی دَ فهم کړې معنى سره اتفاق نه کوی.

ليکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي [4] چه ابن ابی عاصم رحمه الله کتاب السنة کښې [5] دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله دَ حرب الکرماني رحمه الله په حواله سره دَ اسحاق بن راهويه قول نقل کړې دې هغه فرمائي: «إن الله خلق آدم على صورة الرحمن» الفاظ په احاديثو کښې ثابت دی. [6]

دغه شان اسحاق الکوسج رحمه الله فرمائي چه ما دَ امام احمد بن حنبل رحمه الله نه اوريدلی دی چه ددې حديث باره کښې هغوی اوفرمائيل: «حديث صحيح» [1] بل علامه طبراني رحمه الله کتاب السنة کښې فرمائي چه مونږ ته دَ امام احمد بن

---

[1] كشف المشكل مسندأبي هريرة: ٤٩٨/٣، رقم: ٣٤٤٤.

[2] المنهاج شرح النووی على صحيح مسلم بن الحجاج كتاب البر والصلة والأداب، باب النهى عن ضرب الوجه: ١٦، ٣٨١، رقم: ٦٥٩٨دارالمعرفة، طرف التثريب، كتاب الحدود، باب اتقاء الوجه فی الحدود والتعزيرات: ١٧/٨، دارإحياء التراث، فتح الباری، كتاب العتق، باب إذا ضرب العبد فليجتنب الوجه: ١٨٣/٥، رقم: ٢٥٥٩.

[3] طرح التثريب كتاب الحدود باب اتقاء الوجه إلخ: ١٨/٨.

[4] فتح الباری كتاب العتق باب إذا ضرب العبد إلخ: ١٨٣/٥.

[5] عمرو بن أبی عاصل الضحاک رحمة الله عليه، المتوفی: ٢٨٧هجری خپل کتاب کتاب السنة کښې باب ذکر الکلام والصوت والشخص وغيرذلک، لاندې باب نمبر ١٠٩کښې دا حديث (لا تقبحوا الوجوه، فإن ابن آدم خلق على صورت الرحمن) په الفاظوسره ذکر کړې دې رقم الحديث: ٥١٧، ٢٢٩/١المکتب الإسلامی. او طبرانی رحمه الله دَ ابن عمر رضي الله عنهما په طريق سره دَ ثقه راويانو په سندسره ددې حديث تخريج کړې دې حدثنا علی بن عبدالعزيز، ثنا إسحاق بن إسماعيل الطالقانی، ثنا جرير عن الأعمش، عن حبيب بن أبی ثابت عن عطاء عن ابن عمر قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم:'لا تقبحوا الوجه، فإن ابن آدم خلق على صورة الرحمن تعالی'(المعجم الکبير للطبرانی، عطاء أبن أبی رباح عن ابن عمر: ٤٣٠/١٢ رقم الحديث: ١٣٥٨٠ مکتبة ابن تيمية) دغه شان مذکوره الفاظ دَ حديث په دې کتابونو کښې هم راغلی دی: (١) بغية الباحث عن زوائد مسندالحارث، کتاب الأدب، باب النهی عن تقبيح الوجه، رقم: ٨٧٢ ٨٣١/١مرکز خدمة السنة. (٢) مجمع الزوائد للهيثمی، کتاب النهی عن الضرب على الوجه والنهی عن سبه: ١٩٨/٨ رقم: ٢٣١/٩دارالفکر. (٣) الجامع الکبير للسيوطی، قسم الأقوال، اللام ألف مع التاء: ٢٢٧/٨دارالکتب العلمية. (٤) إتحاف المهرة بالفوائد المبتکرة من أطراف العشرة، حرف العين، مسند عبدالله بن عمر، عطاء بن أبی رباح عن ابن عمر: ٥٩٢/٨رقم الحديث: ١٠٠٢٣،مرکز خدمة السنة والسيرة النبوية.

[6] فتح الباری کتاب العتق باب إذا ضرب العبد إلخ: ١٨٣/٥.

حنبل رحمه الله خوني عبدالله بن احمد بن حنبل رحمه الله بیان اوکړو چه یو سړي زمونږ والد صاحب (امام احمد بن حنبل رحمه الله) ته اووئیل چه یو سړی (خلق آدم علی صورته) معنی دا بیان کړه چه الله تعالی حضرت آدم علیه السلام د رجل په شکل او صورت باندې پیدا کړې دې نو هغوی اوفرمائیل چه دې سړي د دروغو نه کار اخستې دې دا عقیده خود جهمیه ده. (۲) د صورته د ضمیر مرجع حضرت آدم علیه السلام نه دې بلکه الله تبارك وتعالی دې.

ترکومې چه خبره د علامه قرطبي رحمه الله مازري رحمه الله او عراقی ددې روایت د تردید ده او دا چه روایت بالمعنی کیدو کښې راوی ته غلط فهمی شوې ده. نوددې جواب حافظ ابن حجر رحمه الله دا ورکړې دې چه هم ابن ابی عاصم رحمه الله ابو یونس عن ابی هریرة رضی الله عنه په طریق سره ددې حدیث تخریج په داسې الفاظو سره کړې دې چه د مذکوره تاویل تردید کوی هغه الفاظ دا دی: (من قاتل فلیجتنب الوجه، فإن صورة وجه الإنسان علی صورة وجه الرحمن) (۳) یعنی کوم سړي چه جنګ کوی نو (په جنګ کښې) دې په مخ باندې د وهلو نه ځان ساتی، ځکه چه د انسان د مخ صورت د رحمن د مخ په صورت باندې ساتلې شوې دې.

ددې روایت په الفاظو کښې مذکوره تاویل ممکن نه دې او دا په دې خبره کښې صریح دې چه صورته د ضمیر مرجع هم د الله تعالی ذات دې. (۴) بهرحال که چرې د صورته د ضمیر مرجع الله تعالی وی نوددې جملې به داسې تاویل کیږی کوم چه د الله تعالی د شان برابر وی مثلاً:

① صورة په هغه ځائی د صفة په معنی کښې دې لکه چه لفظ صورت مسئله مشهوردې. اوددې نه د مسئلې صفت او کیفیت مراد وی. ددې مطلب به دا شی چه الله تعالی حضرت آدم علیه السلام په هغه صفاتو باندې پیدا کړو چه د الله تعالی د صفاتو په شان او مثال دی. چنانچه الله تعالی هغه حي، عالم، قادر، مرید، متکلم، سمیع او بصیر جوړ کړو. (۵)

② د صورت نه صفة نه بلکه هم صورت او هئیت مراد دې. لیکن د الله تعالی طرف ته ددې اضافت د تشریف اوتکریم دپاره دې. لکه چه روح الله، او بیت الله کښې د روح او بیت اضافت د شرف او عظمت ظاهرولو دپاره دې. په دې صورت کښې د حضرت آدم علیه السلام شکل او صورت وجاهت او لطافت او حسن او جمال طرف ته اشاره کول مقصود دی چه الله تعالی حضرت آدم علیه السلام په هغه لطیف او جمیل صورت باندې پیدا کړو کوم چه په اسرار او لطائف باندې مشتمل دې او کوم چه هغه په خپل قدرت کامله سره د خپل طرف نه ورعطاء کړه. (۶)

---

(۱) التخریج السابق.

(۲) التخریج السابق.

(۳) کتاب السنة باب: ۱۰۹، ۲۲۹/۱ رقم: ۵۲۱ المکتب الإسلامي، بل کنزالعمال کښې د طبراني په حواله سره دا الفاظ راغلی دی: 'إذا قاتل أحدکم فلیجتنب الوجه، فإن صورة الإنسان علی صورة وجه الرحمن' کنزالعمال، الکتاب الأول الباب الثالث، الفصل الأول: فی الصفات: ۲۲۷/۱، رقم: ۱۱۴۳، الرسالة، الجامع الکبیر، حرف إذا مع القاف، رقم: ۲۴۰۸، ۳۲۷/۱ ألفاظ الحدیث: 'إذا قاتل أحدکم فلیجتنب الوجه، فإن صورة وجه الإنسان علی صورة وجه الرحمن' دارالکتب العلمیة.

(۴) فتح الباری کتاب العتق: ۱۸۳/۵ دارالفکر.

(۵) شرح ابن بطال: ۴/۹ فتح الباری: ۳/۱۱ عمدة القاری: ۳۵۸/۲۲ إرشادالساری: ۲۲۹/۱۳.

(۶) عمدة القاری: ۳۵۸/۲۲ إرشادالساری: ۲۲۹/۱۳ شرح ابن بطال: ۵/۹ مرقاة المفاتیح کتاب الدیات باب مالایضمن من الجنایات: ۷۹/۷، دارالکتب العلمیة.

③ دَ صورة نه مراد هم شکل اوهینت دې لیکن دَ الله تبارك وتعالى و طرف ته دَدې اضافت حقیقی نه دې بلکه اضافت ملك دې. لکه چه ﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي﴾ الآية کښې دی او په دې صورت کښې به معنی وی چه الله تعالى حضرت آدم عليه السلام په خپل مملوکه صورت باندې پیدا کړو.[1]

④ حضرت کشمیری رحمه الله دَدې جملې یو بل مطلب بیان کړې دې. هغه دا چه که چرې بالفرض والمحال الله تعالى دې عالم ناسوتی طرف ته نزول فرمائیلې نوهم دَ انسانی صورت سره به نې نزول فرمائیلو. خکه چه په قرآن کریم او احادیث طیبه کښې خانی په خانی دَ الله تعالى طرف ته دَعین، قدم، اصابع، وجه، ساق، ید، حق، یمین، قبضة او رداء او ازار وغیره الفاظوسره نسبت کړې شوې دې. او په دې خبره کښې څه شك نشته دې چه ذکرشوی اوصاف دَ انسانی بدن اوحلیې سره تعلق لرى. نوچه کله په قرآن اوحدیث کښې انسانی صورت سره تعلق لرونکې څیزونو نسبت الله تعالى طرف ته کړې شوې دې نوهم دې سره دَدې خبرې طرف ته اشاره ملاویږی چه که چرې الله تعالى جل وعلا دَدې عالم ناسوتی طرف ته نزول کولې نو هم په دې حلیې سره به نې نزول فرمائیلو دَ کوم نسبت چه الله تعالى طرف ته کړې شوې دې. اوهم دَدې خبرې طرف ته دَ حدیث دجال نه هم لارخودنه ملاویږی په کوم کښې چه فرمائیلې شوی دی «إنه أعور العين اليمنى وربكم ليس بأعور» [2]

یعنی فرض کړه که زمونږ رب ذوالجلال دې دنیا ته تشریف راوړلو نودَهغه دواړه سترګې به سلامتې وې خکه چه دَ یو سلیم الجسد انسان حلیه هم دغه ده. دَ مذکوره بحث په رنړا کښې به دَمذکوره جملې مطلب داشی چه الله تعالى حضرت آدم عليه السلام په هغه صورت باندې پیداکړو کوم چه په علی تقدیر النزول دَ الله تعالى وی.[3]

څلورم قول: دَ صورته دَ ضمیر دَمرجع په تعیین کښې یوجماعت دا قول اختیار کړې دې چه په اصل کښې حضورپاك دا ارشاد په یوخاص سبب سره فرمائیلې دې.[4] اوهغه داسې چه یوځل حضورپاك په یو سړی باندې تیریدو چه خپل غلام ئې په مخ باندې وهلو او ورسره نې دا وئیل «قبح الله وجهك ووجه من أشبه وجهك»[5] یعنی الله پاك دې ستا مخ اودَ چا مخ چه ستا په شان دې بدرنګه کړی. حضورپاك چه کله دا واوریده نو وئې فرمائیل «إذا ضرب أحدكم فليتق الوجه، فإن الله خلق آدم على صورته»[6] کله چه په تاسو کښې «څوك» بل څوك وهی نو په مخ باندې دَ وهلو نه دې خان ساتی، خکه چه الله تعالى حضرت آدم عليه السلام دَ دغه وهلې شوی سړی په شکل اوصورت باندې پیدا کړې دې. یعنې مه په مخ باندې وهل کوئی او مه هغې ته بدې ردې وئیل صحیح دی. خکه چه دَحضرت آدم عليه السلام اودهغه دَ ټول اولاد صورت هم په یو نوعیت باندې دې. لهذا دَ یو انسان دَمخ سپکاوې کولوسره دَحضرت آدم عليه السلام اودَ نورو ټولو انبیاء کرامو دَ شکل اوصورت تنقیص لازم راځی. اودَ حضرت آدم عليه السلام نوم په خاص توګه خکه راغلې دې چه هغه ابوالبشر دې اودَ ټولونه اول دا صورت هم هغوی ته ورکړې شوې دې. دا قول دَ مهلب رحمه الله وغیره دې.[7]

---

[1] کشف المشکل مسندأبی هریرة:۴۹۸/۳رقم:۲۴۴۴.

[2] صحیح البخاری کتاب الجمعة باب من انتظر حتی تدفن رقم: ۴۰۲ ۴صحیح مسلم کتاب الإیمان باب ذکر المسیح إلخ رقم:۴۲۶(۱۶۹) ۲۷۴سنن الترمذی کتاب الفتن باب صفة الدجال: رقم:۲۲۴۱.

[3] فیض الباری کتاب الاستئذان: ۱۸۸/۶-۱۸۷دارالکتب العلمیة.

[4] شرح ابن بطال، کتاب الاستئذان: ۴/۹طرح التثریب، کتاب الحدود، باب اتقاء الوجه فی الحدود والتعزیرات. السابعة: ۱۷/۸فتح الباری، کتاب العتق، باب إذا ضرب العبد إلخ: ۱۶۵/۱۳دارالکتب العلمیة.

[5] المصادر السابقة.

[6] المصادر السابقة.

[7] المصادر السابقة.

په دې روايت كښې دَ خلقت په توګه دَحضرت آدم عليه السلام دَ پلنوالي مقدار ذكر نه دې خو په بعض نورو رواياتو كښې دَ پلنوالي مقدارهم بيان كړې شوې دې. چنانچه امام احمد رحمه الله دَ سعيد بن المسيب رحمه الله په طريق باندې دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه مرفوع روايت ذكر كړې دې دكوم الفاظ چه دادي: «كان طول آدم ستين ذراعا في سبعة أذرع عرضا.»[1] يعنى چه په وخت دَ خلقت دَ حضرت آدم عليه السلام اوږدوالې شپيته لاسه او پلنوالي اووه لاسه وو.

قوله: قال: اذهب فسلم على أولئك من الملائكة.....الخ: لاړ شه او هغه فرښتو ته سلام اوكړه چه هغوى څه جواب كوى هغه به ستا اوستاد اولاد سلام شي.

"فسلم" صيغه دَامر نه بعض حضراتو په شروع كښې دَ سلام په وجوب باندې استدلال كړې دې ليكن دا خبره صحيح نه ده ځكه چه حضرت آدم عليه السلام ته كيدونكى دَ سلام حكم صرف دَ هغه خاص واقعې سره متعلق دې په يو خاص حالت كښې صادر كيدونكي حكم په ټولو حالاتو كښې جارى كول صحيح نه دى.[2] "أولئك" سره دې خبرې طرف ته اشاره ده چه دَ ملائكو كوم جماعت ته دَ سلام كولو حكم وركړې شوې وو هغه دَحضرت آدم عليه السلام نه لرې په څه فاصله باندې وو.[3] دَ ابوذر په روايت كښې دَ "استمع" په ځائې "اسمع" لفظ دې. دغه شان "يجيبونك" په ځائې "يحيونك" دې يعنى هغوى څنګه جواب وركوى.[4]

"تحية" دَ باب تفعيل مصدر دې او تَفْعِلَةٌ په وزن باندې دې. په اصل كښې "تَحْيِيَةٌ" وو دَ رومبي ياء حركت حاء ته دَ وركولو نه پس ياء په ياء كښې ادغام كړه ددې دَ آخر تاء چه په حالع دَ وقف كښې هَاء سره بدلولې شى دې سره لازم ده، او ددې ماده حياة ده.[5]

په لغت كښې "تحية" چاته "حياك الله" (يعنى الله تعالى دې تا ژوندى لرى) ونيلو ته وائى. روستو چه په كومو الفاظو سره مخاطب ته دعا كولې شى دَ دغه الفاظو دَپاره دَ تحية لفظ استعماليدل شروع شو كه هغه الفاظ دَ السلام عليكم وى اوكه بل څه لفظ وى.[6] چنانچه دَ جاهليت په زمانه كښې به دَ هريو بادشاه خپله تحيه وه. په كوم سره چه به صرف هم هغه مخاطب كولې شو. بعضو ته "أبيت اللّعن" (تادَ خان دَ ملامتيا دكارونونه خپل خان لرې اوساتلى) به ونيلې شو.[7] بعضو ته "أنعِمْ صباحاً" (ستاسو سحر دې په خير وى) چاته به ئې "اِسلَمْ كثيرا" (هميشه سلامت اوسيږه) سره به مخاطب كولې شو او چاته به "عِشْ ألف سنة" (زرګونه كاله ژوندى اوسې) ونيلو شو.[8] دَ "تحيتك" مبتداء محذوف، دَهذه خبر دې. تقديرى عبارت دادې: «هذه تحيتك وتحية ذُرِّيَتك من بعدك» يعنى ستاسو دَ پاره او تاسونه پس ستاسو دَ اولاد دَپاره تحفه ده.

---

[1] مسند الإمام أحمد، مسند أبي هريرة، رقم: ١٠٩١٣، ٥٣٢/١٦، مؤسسة الرسالة،مسند البزار، على بن زيد عن سعيد، رقم: ٧٨٤٤، ٢٥٨/٥ مكتبة العلوم والحكم، المعجم الصغير للطبراني، باب الميم، من اسمه محمد، رقم: ٨٠٨٠ -٧٥-٧٦/٢ المكتب الإسلامي.

[2] فتح الباري: ٤٠٣/١١.

[3] المصدر السابق.

[4] فتح الباري: ٤/١١، عمدة القاري: ٣٥٨/٢٢ إرشاد الساري: ٢٢٩/١٣.

[5] الصحاح للجوهري، ص: ٢٧٩، المغرب: ٢٣٩/١ لسان العرب: ٤٢٩/٣-٤٢٨ النهاية: ١٨٤/١ دار المعرفة.

[6] المغرب في ترتيب المعرب: ٢٣٩/١.

[7] الصحاح للجوهري، ص: ٢٢، النهاية لابن الأثير: ٣٦/١ لسان العرب لابن المنظور: ٥٥/١.

[8] النهاية في غريب الحديث والأثر: ١٨٧/١.

ايا سلام دَ امت محمديه خصوصيت دي؟: په دې حديث كښې ذكر لفظ ذرية نه دَحضرت آدم عليه السلام عام ذريت هم مراد كيدې شي اوصرف دَ امت محمديه مسلمان ذريت هم مراد كيدې شي.(١) ليكن دَ نورو رواياتونه معلوميږي چه دَ سلام مشروعيت امت محمديه على صاحبها الف الف صلاة وتسليم خصوصيت دې.
چنانچه امام بخاري رحمه الله په الادب المفرد (٢)كښې او ابن ماجه رحمه الله سنن (٣)كښې دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها مرفوع روايت نقل كړې دې په كوم كښې چه دي: (ماحسدتكم اليهود على شيء ماحسدوكم على السلام والتأمين).(٤) يعنى يهوديان چه څومره حسد په سلام او آمين وئيلو باندې كوى دومره حسد دَ بل څه څيزدَ وجې نه نه كوى.
دغه شان دَحضرت ابوذر غفاري رضي الله عنه يو اوږد مرفوع روايت امام مسلم رحمه الله نقل كړې دې په كوم كښې چه دي: (فكنت أنا أول من حياه بتحية الإسلام).(٥) يعنى دَ ټولونه اول هم ما حضورپاك ته اسلامى تحيه پيش كړه.
بيهقى رحمه الله شعب الايمان كښې دَحضرت ابوامامه رضي الله عنه مرفوع روايت نقل كړې دې په هغې كښې دي: (جعل الله السلام تحية لأمتنا وأمانا لأهل ذمتنا) (٦)يعنى الله تعالى سلام زمونږ دَ امت دَپاره تحيه او دَ اهل ذمه دَپاره امان جوړ كړې دې. سنن ابى داؤد كښې دَحضرت عمران بن حصين رضي الله عنه يو روايت دې: (كنانقول في الجاهلية: أنعم الله بك عيناً وأنعم صباحاً، فلما كان الإسلام نهينا عن ذلك). (٧)يعنى مونږ به دَ جاهليت په زمانه كښې به (أنعم الله بك عينا) (ستا په ذريعه دې سترګې يخې وى) او (أنعم صباحا) (ستا سحر دې ښه وى، صبح بخير) الفاظ وئيل ليكن دَ اسلام راتلونه پس مونږ دَدې الفاظو دَ وئيلو نه منع كړې شو. دَ مقاتل بن حيان رحمه الله په روايت كښې دى (كانوا في الجاهلية يقولون: حييت مساء، حييت صباحاً، فغير الله ذلك بالسلام)(٨) يعنى دَ جاهليت په زمانه كښې به خلقو(حييت مساء) او (حييت صباحاً) الفاظ (چه دَ هغې معنى ده ته سحر مابنام تروتازه او آباد اوسيږه) دَ تحية په توګه به وئيلې شو الله تعالى دا په سلام سره بدل كړه.

قوله:فقال: السلام عليكم: حضرت آدم عليه السلام ته دَ "سلم" لفظ وئيلې شوې وو دَدې حكم په پوره كولو كښې حضرت آدم عليه السلام "السلام عليكم" اووئيل. دا الفاظ يا خو الله تعالى دَ الهام په ذريعه حضرت آدم عليه السلام ته اوخودل يا

---

(١) فتح الباري: ١١/٤،عمدة القاري: ٣٥٨/٢٣ إرشادالساري: ٢٢٩/١٣فيض القدير رقم: ٣٩٢٨.
(٢) الأدب المفرد: ٥٥١/١رقم: ٩٨٨،مكتبة المعارف، رياض.
(٣) سنن ابن ماجه رقم: ٨٥٦ ص: ٢٧٨دار إحياء الكتب العربية.
(٤)مصنف عبدالرزاق رقم: ٢٦٣٩، ٩٨/٢المجلس العلمي، مسندإسحاق بن راهوية رقم الحديث: ٥٧٩ – ١١٢٢، ٥٤٠/٢، مكتبة الإيمان.
(٥) الصحيح لمسلم رقم: ٢٤٧٣صحيح ابن حبان رقم: ٧١٣٣، ٨١/١٦الرسالة، مسند أحمد رقم: ٢١٥٢٥، ٤١٥/٣٥الرسالة، مسند أبي داؤدالطيالسي:٢٠٦٤/١رقم:٤٥٨، دارهجر مصنف ابن أبي شيبة: ٢٦١/٢٠رقم: ٣٧٧٥٣دار القبلة شرح مشكل الآثار: ٢٧١/٤رقم: ١٥٩٥الر سالة، مسندالبزار: ٣٧١/٩٠رقم:٣٩٤٨ مكتبة العلوم والحكم. پورته ذكرشوو ټولو كتابونو كښې صرف صحيح مسلم كښې"كنت" نه پس"أنا" ضمير اضافه ده.
(٦)كنزالعمال رقم: ٢٥٢٥٤، ١١٦/٩الرسالة المعجم الأوسط قم: ٣٢١، ٢٩٨/٣دارالحرمين، المعجم الكبير رقم: ٧٥١٨ ١٢٧/٨ مكتبة ابن تيمية.
(٧)سنن أبي داؤد كتاب الأدب باب : يقول الرجل للرجل: أنعم الله بك عينا، رقم: ٥١٥٨ جامع الأصول رقم: ٤٨٦٢، ٦٠٧/٦مكتبة دارلبيان مصنف عبدالرزاق رقم: ١٩٤٣٧ شعب الإيمان، رقم: ٨٥٠٢ ٢٥٣/١١مكتبة الرشد.
(٨) تفسير ابن أبي حاتم، سورة النور، قوله تعالى: ﴿لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ﴾ رقم: ١٣٣٣٢، ٣٥١/٤٤فتح الباري: ٤/١١.

الله تعالى هم دغه الفاظ اوخودل او يا حضرت آدم عليه السلام پخپله سَلَمْ دَ لفظ مصداق هم دغه الفاظ اوګڼړل (١) دَ الهام په ذريعه دَ خودلو تائيد دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه دَدې مرفوع حديث نه هم کيږي دَ کوم تخريج چه ابن حبان رحمه الله کړې دې. په دې کښې دي: «إن آدم لما خلقه الله عطس فألهمه الله أن قال: الحمدلله» (٢) يعنې چه حضرت آدم عليه السلام الله تعالى پيدا کړو نو هغوى ته انتروشې راغلو نو الله تعالى دَ الهام په ذريعه الحمد الله ونيل ورا وخودل. (٣)

علامه قسطلاني رحمه الله فرمائي چه سلام هم دالته مشروع شو او دَدې شروع اوشوه. سلام دَمحبت کنجي ده په دې سره دَ نورو رونړو په زړونو کښې مينه او محبت زياتيږي. په دې سره ايمان کامل کيږي. حضرت آدم عليه السلام ته هم په دې موقع باندې دَ سلام ونيلو په خاص توګه هم په دې وجه حکم اوشو. (٤) دَ صحيح مسلم په يو مرفوع روايت کښې حضرت ابوهريره رضي الله عنه فرمائي چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلي: «لاتدخلوا الجنة حتى تؤمنوا، ولا تؤمنوا حتى تحابوا، ألا أدلكم على شيء إن فعلتموه تحاببتم، أفشوا السلام بينكم» أخرجه مسلم في كتاب الإيمان، باب بيان أنه لايدخل الجنة إلا المؤمنون رقم: ٥٤، وأيضا عند أبي داؤد في سننه في كتاب الأدب، باب في إفشاء السلام وعند الترمذي في جامعه في الاستئذان، باب ما جاء في إفشاء السلام، رقم: ٢٦٨٩ نور اوګورئی إرشاد الساري: ٧/٢٣٤ يعنې تاسو دَ ايمان راوړلو نه بغير جنت ته نه شې داخليدلې، او تاسو ترکومې چه خپل مينځ کښې محبت نه کوئى کامل مؤمن نه شئ جوړيدې. آيا زه تاسو ته هغه څيز اونه ښايم چه کله تاسو په هغې باندې عمل اوکړئ نو په خپل مينځ کښې به مينه کوئى (هغه دادې چه) خپل مينځ کښې يو بل ته سلام کوئى.

دَ سلام شروع په کومو الفاظو سره اوکړې شي؟: امام بخاري رحمه الله دا حديث ذکرکولو سره په دې خبره باندې استدلال کړې دې چه دَ سلام مشروع او مسنون الفاظ السلام عليکم دي. (٥) که چرته څوک بغيردَ الف لام نه سلام عليکم اووائى نو بيا هم صحيح دي. (٦) قرآن کريم کښې دي: ﴿فَقُلْ سَلَٰمٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَىٰ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ﴾ (٧) په يو بل آيت کښې دي: ﴿سَلَٰمٌ عَلَىٰ نُوحٍ فِي الْعَٰلَمِينَ﴾ (٨) په دې دواړو آياتونو کښې سلام بغيردَ الف لام نه دې البته بهتر او غوره السلام عليکم هم الف لام سره دې لکه څنګه چه دَ حديث تشهد په الفاظ کښې «السلام عليك أيها النبي إلخ» راغلى دې.

وعليکم السلام او عليکم السلام نه شروع دَ سلام کول: که چرې يو سړې دَ وعليکم السلام دَ لفظ نه دَ سلام شروع اوکړى نو په اتفاق سره به دا سلام نه شميرلې کيږى اونه به دَدې الفاظو ويونکې دَ جواب مستحق وى ځکه چه دَ وعليکم السلام په لفظ کښې دَ کلام دَ شروع کولو صلاحيت نشته دې. (٩) البته که دَ واؤ نه بغير عليکم

---

(١) طرح التثريب كتاب الحدود: ١٠٥/٨ دار إحياء التراث، فتح الباري: ٤/١١.

(٢) صحيح ابن حبان رقم: ٦١٦٤ الرسالة، موارد الظمآن رقم: ٢٠٨٠، ٤٢١/٦ دار الفيحاء، كنز العمال رقم: ٢٥٧٨٣، ٢٣٠/٩، الرسالة، شعب الإيمان رقم: ٨٨٨٠، ٤٨٦/١٢ مكتبة الرشد.

(٣) فتح الباري: ٤/١١.

(٤) إرشاد الساري: ٢٣٤/٧.

(٥) فتح الباري: ٤/١١ إرشاد الساري: ١٣/٢٣٠-٢٢٩.

(٦) فتح الباري: ٤/١١ إرشاد الساري: ١٣/٢٣٠-٢٢٩.

(٧) سورة الأنعام الآية: ٥٤.

(٨) سورة الصفات الآية: ٧٩.

(٩) فتح الباري: ٤/١١ إرشاد الساري: ٢٣٠/١٣ الأذكار للنووي مع شرحه الفتوحات الربانية: ٢٩٥/٥، المكتبة الإسلامية.

السلام ونيلوسره چا د سلام شروع اوکړه نو په دې کښې اختلاف دې. بعض حضرات وائي چه په دې الفاظوسره د سلام شروع کول به سلام نه شي شميرلې اونه به دا الفاظ ويونکې د جواب مستحق وی.[1] ځکه چه سنن ابی داؤد [2]او سنن ترمذي کښې ابوجُرى جابر بن سليم رضی الله عنه نه روايت دې : (أتيت رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقلت: عليك السلام يا رسول الله! قال: لاتقل عليك السلام، فإن عليك السلام تحية الموتى) [3]يعني زه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضرشوم او اوومې ونيل عليك السلام يارسول الله! نوحضور پاك اوفرمائيل عليك السلام مه وايه ځکه چه عليك السلام د مړو تحيه ده.

په دې روايت کښې عليك السلام په الفاظوسره سلام کولو نه حضور پاك منع فرمائيلې ده او جواب ئې هم نه دې ورکړې. ددې نه استدلال کولوسره داحضرات فرمائي چه دا الفاظ به نه شرعاً په سلام کښې شميروی اونه به ويونکې د جواب مستحق وی.[4] ليکن راجح قول کوم چه امام غزالى، قاضى عياض، علامه ابن قيم اوامام نووى رحمهم الله اختيار کړې دې هغه دادې چه په دې الفاظو سره د سلام شروع کول مکروه دی. ليکن بهر حال په دې کښې د سلام صيغه موجود ده نو په دې وجه به دې ته هم سلام ونيلې شي اودې الفاظو د اوريدلو نه پس جواب ورکول هم ضروری دی.[5] ځکه چه د عليك السلام په الفاظوکښې کوم کراهت دې هغه ذاتى نه دې بلکه د مشروع لفظ د تقديم اوتاخير د وجې نه راغلې دې.[6]

فائده: علامه شامى رحمه الله ردالمحتار کښې فرمائي چه راجح خبره داده چه په شروع کښې عليك السلام ونيل شرعى سلام نه دې اونه په دې صورت کښې جواب ورکول ضرورى دى ځکه چه په حديث کښې دى حضورپاك ددې الفاظو جواب نه دې ورکړې بلکه ددې نه ئې منع فرمائيلې ده. اوکه چرې دا سلام وې نوحضورپاك به اول د هغه د سلام جواب ورکولو دهغې نه پس به ئې ورته د صحيح سلام کولو طريقه خودلې لکه چه په مانځه کښې تعديل ارکان نه کونکې سړى ته اول د سلام جواب ورکړو دهغې نه پس ئې د مونځ د راګرځولو حکم ورکړو.

دارنګه علامه شامى رحمه الله فرمائي (قلت: فهذا مما يفيد اختصاص وجوب الرد بما إذا ابتدأ بلفظ السلام عليكم أو سلام عليك) (كتاب الحظر والإباحة، فصل في البيع، ٥٩٢/٩ دارعالم الكتب) يعنى د سلام د جواب وجوب صرف دوو صورتونو سره خاص دې ① کله چه د سلام شروع کول السلام عليکم يا ② سلام عليکم په لفظ سره اوکړې شى.

[1] فتح البارى: ٤/١١ إرشادالسارى: ٢٣٠/١٣ الأذكار مع الفتوحات: ٣٢٠/٥.

[2] سنن أبى داؤد، أبواب السلام، باب كراهية أن يقول: عليك السلام رقم الحديث: ٥١٦٨، ٤٣٥/٥ مؤسسة الريان.

[3] سنن الترمذى أبواب الاستئذان والآداب، باب ماجاء فى كراهية أن يقول: عليك السلام مبتدأ، رقم: ٢٧٢٢ وكذلك أخرجه ابن ابى شيبة فى المصنف، كتاب اللباس، باب: موضع الإزار أين هو؟ رقم: ٢٥٣١٩، ٣١٩/٢٥ دارالقبلة، والنسائى فى السنن الكبرى، كتاب عمل اليوم والليلة، باب: كيف السلام، رقم الحديث: ١٠٠٧٧، ١٢٦/٩ الرسالة، والبيهقى فى السنن الكبرى، كتاب الشهادات، باب شهادة أهل المعصية، رقم: ٢١٦٢٣، ٢٣٦/١ دائرة المعارف العثمانية.

[4] إكمال المعلم بفوائدمسلم، كتاب السلام، باب يسلم الراكب على الماشى الخ: ٤١/٧، رقم: ٢١٦٠، دارالوفاء.

[5] الأذكار للنووى، كتاب السلام، باب كيفية السلام ص: ٢١٤ دارالفكر، فتح البارى كتاب الاستئذان: ٥/١١ دارالمعرفة، شرح المسلم للنووى، كتاب السلام، باب: يسلم الراكب على الماشى إلخ: ٣٦٦/١٤ رقم ٥٦١١ دار المعرفة.

[6] الفتوحات الربانية، كتاب السلام، باب كيفية السلام: ٢٣٤/٥ المكتبة الإسلامية.

باقی ترکومې پورې چه ماقبل کښې ذکرشوې د ابوجری رضی الله عنه په حدیث کښې د راغلې نهی تعلق دې نوهغه به په بیان احسن او اکمل باندې محمول وی یعنی چه د علیکم السلام په مقابله کښې بهتر اوکامل تر سلام السلام علیکم دې. (١)

ایا علیک السلام د مړو سلام دې؟ پورته ذکرشوی حدیث کښې حضورپاک د علیک السلام وئیلو نه منع فرمائیلې ده او د منع کولووجه ئې دا خودلې ده چه دا د مړو سلام دې.

اشکال: په دې باندې دا اشکال پیدا کیږی چه دا حدیث نور روایاتو سره متعارض دې ځکه چه امام مسلم رحمه الله د حضرت عائشه رضی الله عنها د حضورپاک سره جنت البقیع ته د تللوسره متعلق حدیث ذکرکړې دې په کوم کښې چه حضرت عائشه رضی الله عنها د رسول الله ﷺ نه معلومه کړه چه (قبرستان ته تلوسره) زه څه اوکړم؟ حضورپاک ارشاد اوفرمائیلو (قولی: السلام علی أهل الدیار من المؤمنین) (٢) دغه شان امام مسلم رحمه الله د حضورپاک جنت البقیع ته تللو سره پخپله د دعاکولوسره متعلق حدیث ذکرکړې دې. په کوم کښې چه حضورپاک (السلام علیکم أهل الدیار من المؤمنین) الفاظوسره اهل قبور ته سلام کړې دې. (٣)

د امام مسلم رحمه الله ذکرکړې شوی دا دواړه روایتونه ماقبل کښې ذکرکړې شوی د ابوجری الهجیلی رضی الله عنه حدیث سره متعارض دی. ځکه چه د امام مسلم ذکرکړې شوې روایتونوکښې په کومو الفاظوسره چه اهل قبور ته سلام کړې شوې دې هغه علیك السلام د لفظ نه مختلف دی. نوبیا علیك السلام لفظ مړو سره خاص کیدو څه معنی ده؟ د دې اشکال مختلف جوابونه ورکړې شوی دی:

جواب نمبر①: علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چه پورته ذکرکړې شوو دواړو روایتونوکښې هیڅ تعارض نشته دې. ځکه چه د حضرت ابوجری رضی الله عنه نه روایت کړې شوی حدیث مطلب دادې چه کله یوقبر ته لاړشی اوسلام کوی نوعلیك السلام (د مفرد صیغې سره) به وئیلی شی اوکه د ډیرو قبرونو په مقبره کښې داخل شی سلام کوی نو (السلام علی أهل الدیار من المؤمنین) به وئیلی شی. (٤)

جواب نمبر②: علامه ابن العربی رحمه الله هم د عدم تعارض قائل دې. د هغه د بیان کړې شوې تطبیق وجه داده چه د علیك السلام په الفاظوسره د سلام کولومتعلق حدیث کښې چه کومه نهی راغلې ده هغه صرف د هغه خلقو سره خاص ده ځوك چه دا الفاظ مړو سره خاص گنړی او دې الفاظوسره ژوندی خلقوته سلام وئیل د بدفالئی اونحوست والاعمل گنړی. د داسې خلقو د پاره په دې لفظ سره ژوندو ته سلام کول منع دی دعامو خلقو د پاره منع نه دی. (٥)

خو دا پورته دواړه جوابونه بعید ښکاری ځکه چه د حدیث په الفاظوکښې په مذکوره صیغه سره د سلام کولو

---

(١) الأذکار للنووی، کتاب السلام، باب کیفیة السلام ص: ٢١٤ دار الفکر.

(٢) صحیح مسلم کتاب الجنائز، باب: ما یقال عند دخول القبور، ص: ٣٧٦، رقم: ١٠٢ (٩٧٤) بیت الأفکار الدولیة، صحیح ابن حبان، کتاب إخباره صلی الله علیه وسلم عن مناقب الصحابة، ذکرالبیان بأن جبریل علیه السلام کان لا یدخل علی المصطفی صلی الله علیه وسلم بیته إذا وضعت عائشة ثیابها، ٤٥/١٦ رقم: ٧١١، الرسالة، مسندأحمد، مسند عائشة، رقم الحدیث: ٢٥٨٥٥، ٤٤/٤٣، مؤسسة الرسالة.

(٣) صحیح مسلم کتاب الجنائز، باب: ما یقال عند دخول القبور، ص: ٣٧٧، رقم: ١٠٤ (٩٧٥) بیت الأفکار الدولیة، سنن النسائی الکبری، کتاب الجنائز باب الاستغفار للمؤمنین رقم: ٢١٧٧، ٢١٧٨، ٤٦٨/٢ الر سالة، مسندأحمد، رقم الحدیث: ٢٣٠٣٩، ٢٢٩٨٥، الرسالة.

(٤) تفسیر القرطبی سورة النساء الآیة: ٨٦، ٤٩٥/٦ الرسالة.

(٥) فتح الباری کتاب الاستیذان باب بدء السلام: ٥/١١.

متعلق راغلي ممانعت عام دي نه په دې کښې دَ مفرد صيغې تخصيص دې اونه دَ څه خاص ګمان دَ تخصيص طرف ته اشاره موجود ده. لهذا دَ حديث عام الفاظ په يوخاص مفهوم کښې مقيد کول بعيد دي.

جواب نمبر ③: دَدې اعتراض دريم جواب قاضي عياض رحمه الله [۱] اوعلامه ابن قيم رحمه الله [۲] ورکړې دې. دا حضرات هم دَمذکوره احاديثو په مينځ کښې دَ تعارض نفي کوي. څکه چه عليك السلام ته کوم تحية الموتى وئيلې شوې دې دَدې مطلب دانه دې چه په شرعي لحاظ سره مړو ته دَ سلام کولو الفاظ عليك السلام دي. بلکه په دې حديث کښې حضورپاك دَ يوداسې امر طرف ته خبر ورکړې دې دَ کوم چه په غريب معاشره کښې رواج وو. څکه چه دَعربو دَ شاعرانو دا عادت وو چه هغوى به په خپلو اشعاروکښې يومړ شوى سړې مخاطب کولوسره دَ سلام پيش کولو دَپاره (جارمجرور مقدم کولوسره) عليك السلام الفاظ استعمالول لکه چه دې شعرکښې دي:

عليك سلام الله قيس بن عاصم ورحمته ماشاء أن يترحما [۳]

دغه شان دَ حضرت عمربن الخطاب رضي الله عنه په شان کښې لوستلې شوې مرثيې الفاظ دادي:

عليك السلام من أمير وبارکت يد الله في ذاك الأديم الممزق [۴]

دَمذکوره کلام نه داخبره معلومه شوه چه په حديث کښې حضورپاك دَدې الفاظو په ذريعه دَ سلام کولونه منع فرمائيلې ده دَ کوم نه چه دَ عربو شاعرانو دَ خپل عادت موافق به مړو ته سلام کولو. دَدې نه داخبره ګنړل صحيح نه دى چه دا الفاظ دَ مړو سلام ګرځولې شوې دي. بلکه مطلب دادې چه په دې الفاظو سره دې نه ژوندو ته سلام کولې شي اونه دَ جاهليت دَخلقو په شان مړو ته په دې الفاظوسره سلام کوئى. بلکه دَمړو دَسلام کولو دَپاره (السلام عليکم على أهل الديار من المؤمنين) الفاظ استعمالوئى.

فقالوا: السلام عليك ورحمة الله: يعنى دَ حضرت آدم عليه السلام دَ السلام عليکم په جواب کښې فرښتو السلام عليك ورحمة الله اووئيل. دَدې نه معلومه شوه چه په کوم لفظ سره دَ سلام شروع کړې شوې ده هم په هغې سره جواب ورکول هم صحيح دى. [۵] ليکن بهتردادى چه په جواب کښې صله (جارمجرور) مقدم کړې شى. [۶]

"فقالوا" دَ صيغې دَ جمع نه بعض حضراتو په دې باندې استدلال کړې دې چه ډيرو خلقو ته دَ سلام کولو په صورت کښې به دَهغوى نه دَ هرسړى دَپاره جواب ورکول لازم شى څکه چه دَ قالواصيغه دَ جمع نه دا معلوميږى چه دَملائکه په جماعت کښې موجود هريوفرد جواب ورکړې دې. [۷] ليکن صحيح خبره داده چه ګنړې ډلې ته دَ سلام کولوپه صورت کښې دَهغه مجمعې نه دَ يوکس په جواب ورکولوسره وجوب ساقط کيږى اودَ ټولو دَ طرف نه به کافى ګنړلې شى. [۸] اګرچه بهترصورت دادې چه ټول مخاطبين نمبرپه نمبرجواب ورکړى. [۱]

---

[۱] إکمال المعلم بفوائدمسلم، کتاب السلام، باب يسلم الراکب على الماشى الخ: ۴۱/۷ دارالوفاء.

[۲] زادالمعاد فصل فى صفة السلام: ۴۲۱/۲ الرسالة.

[۳] فتح البارى: ۵/۱۱، الوافى بالوفيات، حرف الواؤ، حفيد ابن أبى داؤد: ۲۱۵/۲۴ دارإحياء التراث العربى، زادالمعاد: ۴۲۱/۲ الرسالة.

[۴] فتح البارى: ۵/۱۱.

[۵] فتح البارى: ۶/۱۱ تفسير القرطبى سورة النساء: ۸۶ ۳۰۰/۵ إرشادالسارى: ۲۳۰/۱۳.

[۶] الأذکار مع الفتوحات الربانية، کتاب السلام إلخ، باب کيفية السلام: ۲۸۷/۵ المکتبة الإسلامية، عمدةالقارى، کتاب الاستئذان باب بدء السلام: ۳۵۸/۲۲ دارالکتب العلمية.

[۷] فتح البارى: ۶/۱۱ تفسير القرطبى، سورة النساء: ۸۶ ۳۰۰/۵، الفتوحات: ۳۰۷/۵-۳۰۶.

[۸] فتح البارى: ۷/۱۱ الفتوحات: ۳۰۷/۵ باب حکم السلام، الأذکار: ۳۰۴ روح المعانى سورة النساء: ۸۶ ۹۶/۳ دارالکتب العلمية.

دَ السلام علیك دَمفرصیغې نه بعض حضراتو په دې باندې استدلال کړې دې چه صیغه دَ جمع «السلام علیکم» نه دَ سلام شروع کولو په صورت کښې صیغه دَمفرد «السلام علیك» سره جواب ورکول هم کافي دي.[۲] لیکن صحیح خبره لکه چه علامه قرطبي رحمه الله دَ ابن ابي زید رحمه الله نه[۳] اوحافظ ابن حجر رحمه الله دَ ابن دقیق العید رحمه الله[۴] نه نقل کړې ده، دا ده چه که چرې په سلام کښې دَ جمع صیغه استعمال کړې شي نو جواب هم دَ جمع په صیغه سره ورکول پکاردي. په دې صورت کښې به دَمفرد په صیغه سره جواب ورکول کافي نه وي ځکه چه دَ الله تعالی ارشاد دې: ﴿وَإِذَا حُيِّيتُم بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا﴾[۵] یعني چه کله تاسو ته سلام اوکړې شي نوتاسو دَهغې نه ښه جواب ورکوئ یا بیا هم هغه هومره جواب ورواپس کړئ. په دې آیت کښې دَدې خبرې حکم دې چه دَ سلام جواب دَ سلام په نسبت بهتر او احسن کیدل پکاردي. ګنې کم نه کم هم دَهغې برابر کیدل پکاردي او دَ جمع دَصیغې په مقابله کښې دَ مفرد صیغه کمتر ده. ځکه چه دَ جمع صیغه دَ تعظیم اوتفخیم دپاره راځي.[۶] بل دَ جمع صیغه دَ مخاطب سره سره هغه سره هروخت موجود پاتې کیدونکي کراماً کاتبین فرښتو سلام ته هم شامل کیږي. هم دغه وجه ده که مخاطب سره دَدې چه هم یو کس وي نوبیا هم دَ جمع صیغه استعمالول مستحب دي.[۷] لهٰذا دَ جمع په مقابله کښې دَ کمتر کیدو دَ وجې نه دَ مفرد په صیغه سره دَ جمع جواب ورکول صحیح نه دي.

اشکال: دَ مذکوره حدیث نه خود جمع په جواب کښې دَ مفرد صیغه استعمالول صحیح معلومیږي ځکه چه دَحضرت آدم علیه السلام دَ السلام علیکم وئیلوپه جواب کښې فرښتو السلام علیك دَ مفرد صیغې سره جواب ورکړو.

جواب: په مذکوره حدیث کښې سره دَدې چه فرښتو دَ جمع دَ صیغې په جواب کښې دَ مفرد صیغه استعمال کړې ده او په دې اعتبارسره دَ سلام په مقابله کښې په جواب کښې کمې واقع شوې دې لیکن چونکه په سلام کښې دَ ورحمة الله اضافه موجود نه ده کوم چه په جواب کښې موجود ده. نوکه په یواعتبارسره په جواب کښې څه کمې راغلې دې نو دَ ورحمة الله اضافې سره هغه کمې پوره شو او بالجمله جواب دَ سوال په مثل شو.

دَدې نه معلومه شوه چه دَمفرد صیغه په هغه صورت کښې دَ جمع دَ جواب دپاره نه کافي کیږي کله چه دې سره نوره څه اضافه اونه کړې شي. ځکه اصل مقصود دادې چه دَ سلام جواب دَ سلام په نسبت بهتر وي یا کم نه کم برابر وي اودَ مفرد صیغې سره که چرې ورحمة الله وغیره اضافه اوکړې شي نودغه دَ جمع دَ صیغې برابر کیدې شي.

فزادوه ورحمة الله: یعني فرښتو په جواب کښې دَ ورحمة الله اضافه اوکړه دا اضافه کول په اتفاق سره مستحب ده.[۸] که چرې سلام کونکي ورحمة الله اووئیل نو جواب کښې دَ وبرکاته اضافه کول مستحب دي.[۹]

وطوله ستون ذراعاً: دَ ذراع نه کوم یوذراع مراد دې؟ په دې کښې دوه احتمالونه دي: ① دې نه دَحضرت آدم علیه السلام ذراع مراد دې. ② ذراع متعارف مراد دې. شارحینو حضراتو دا دواړه احتمالات نقل کړي دي. علامه ابن

---

[۱]) الفتوحات: ۳۰۶/۵-۳۰۴روح المعاني:۹۶/۳.
[۲]) فتح الباري: ۶/۱۱
[۳]) تفسیر القرطبي سورة النساء: ۸۶ ۳۰۰/۵.
[۴]) فتح الباري: ۳۷/۱۱.
[۵]) سورة النساء: ۸۶
[۶]) فتح الباري: ۳۷/۱۱.
[۷]) تفسیر القرطبي: ۳۰۰/۵-۲۹الأذکار مع الفتوحات: ۲۸۷/۵-۲۸۵عمدة القاري:۳۵۸/۲۲الکوثر الجاري: ۶/۱۰
[۸]) فتح الباري:۶/۱۱إرشادالساري:۲۳۰/۱۳.
[۹]) فتح الباري:۶/۱۱إرشادالساري:۲۳۰/۱۳.

التین رحمه الله فرمائي چه دې نه ذراع متعارف مراد دې اودې ته علامه عيني رحمه الله قول اشهرونيلي دې.[۱] اومطلب دادې چه دَحضرت آدم علیه السلام قد په اوږدوالي کښې دَ نن وخت دَخلقو دَ شپيتو ذراع په اندازه وو يعنې شپيته گزه وو. علامه سندهي رحمه الله فرمائي چه دَ حافظ ابن حجر رحمه الله په کلام کښې تسامح واقع شوې دې اوهغه داسې چه حافظ ابن حجر رحمه الله احتمال اول ته اظهر وئيلي دې خو احتمال اول دَهغوی په عبارت کښې هډو ذکرنه دې اودويم دا هغوی چه دَ اظهريت کوم دليل ذکر کړې دې هغه دَ اول احتمال مؤيدنه دې بلکه دَدې نه دَ دويم احتمال تائيد کيږي.[۲]

علامه سندهي رحمه الله اول احتمال (چه پخپله هم دَحضرت آدم علیه السلام ذراع مراد دې) دَ نه صحيح کيدو علت بيانولوسره وئيلي دي چه دلته مقصد دَحضرت آدم علیه السلام تعارف دې اود اول احتمال مراد داخستلو په صورت کښې دا مقصد نه حاصليږي ځکه چه په دغه صورت کښې به مفهوم داشي دَ آدم علیه السلام پخپله ذراع دَهغوی دَ شپيتو ذراع دَ اوږد بدن يو جز دې ليکن دا معلومه نه ده چه پخپله دَهغوی ذراع څومره وو اوچه کله دَحضرت آدم علیه السلام پخپله ذراع مجهول دې نو په دې سره به لازماً دَهغوی دَ بدن اوږدوالې هم مجهول شي اوداسې به په ځائي دَ تعارف تجهيل لازم راشي په دې وجه اول احتمال صحيح نه دې.

بل دَ اولنې احتمال مراد اخستلو په صورت کښې دَحضرت آدم علیه السلام دَ لاسونو ډير واړه کيدل لازمي راځي اودا په ځائي دَ ښائست بدرنگوالي دې اوداسې کيدل دَاعتدال نه هم جدا دې. دغه شان دَ لاسونو دَ ډير واړه کيدو سره هغه منافع او مقاصد هم نه شي حاصليدلي کوم چه دَ يو معتدل لاسونو والاانسان حاصلولي شي.[۳]

په دې حواله دَحافظ ابن حجر رحمه الله په عبارت کښې سهو ده. چنانچه فتح الباري کښې دی: (يحتمل أن يريد بقدر الذراع المتعارف يومئذ عند المخاطبين، والأول أظهر، لأن ذراع كل أحد بقدر ربعه، فلوكان بالذراع المعهود لكانت يده قصيرة في جنب طول جسده)

[۴] يعنې ممکن دی چه دَدې نه مراد هم هغه ذراع مراد وی کوم چه حديث رسول صلی الله علیه وسلم مخاطب حضراتو په نيز متعارف وو. ليکن اولنې احتمال راجح دې ځکه چه دَ سړی ذراع دَهغه دَ قد دَ څلورمې حصې برابر وی. نو که چرې دَ ذراع نه متعارف ذراع مراد واخستې شی نودَدې نتيجه به داشی چه دَحضرت آدم علیه السلام دَ اوږد بدن په اړخ کښې دَ لاسونو ډير زيات لنډيدل او واړه کيدل لازم راځي.

دَحافظ ابن حجر رحمه الله په عبارت کښې دی (والأول أظهر) ليکن په عبارت کښې دَ احتمال اول تصريح نشته دا سهو ده او صحيح عبارت داسې دې: (يحتمل أن يريد بقدر ذراع نفسه ويحتمل أن يريد بقدر الذراع المتعارف يومئذ عند المخاطبين، والأول أظهر، لأن ذراع كل أحد بقدر ربعه، فلوكان بالذراع المعهود لكانت يده قصيرة في جنب طول جسده)[۵]

دا روايت امام احمد بن حنبل رحمه الله هم په دې طريق سره مرفوعاً نقل کړې دې.[۶]

په روايت باب کښې دَحضرت آدم علیه السلام قد شپيته ذراع څودلې شوې دې دَدې تائيد دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه په يوبل روايت سره هم کيږي. هغه روايت دادې: (كان طول آدم ستين ذراعا في سبعة أذرع عرضا)[۷] يعنې آدم علیه السلام دَ اووه ذراع پلنوالي سره شپيته ذراع اوږد وو.

---

[۱] عمدة القاري: ۲۸۷/۱۵.

[۲] تعليقات العلامة السندهي على صحيح البخاري: ۴۶۸/۱.

[۳] تعليقات العلامة السندهي على صحيح البخاري: ۴۶۸/۱.

[۴] فتح الباري: ۴۴۲/۶.

[۵] الأبواب والتراجم، ص: ۲۱۲.

[۶] مسند الإمام أحمد، مسند أبي هريرة رضي الله عنه: ۵۰۴/۱۳، رقم الحديث: ۸۱۷۱.

[۷] عمدة القاري: ۲۸۸/۱۵ إرشاد الساري: ۲۳۴/۷.

حافظ ابن کثیر رحمه الله البدایه والنهایه کښې فرمائیلی دی چه دی روایت کولو کښې امام احمد رحمه الله متفرد دی.[1] بعض روایاتو کښې دَحضرت آدم علیه السلام قد غیر معمولی اوږد خودلې شوې دې. چنانچه دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه دا روایت حافظ عبدالرزاق رحمه الله په یوبل طریق سره نقل کړې دې په کوم کښې چه دی. «ان آدم لما أهبط کانت رجلاه فی الأرض ورأسه فی السماء فحطه الله إلی ستین ذراعا»[2] یعنی چه کله آدم علیه السلام په زمکه باندې راکوز کړې شو نودَ هغوی خپې په زمکه وې او سر ئې په آسمان کښې وو بیا الله تعالی شپیته ذراع پورې دَهغوی قد راکم کړو.

ددې مفهوم نور احادیث هم نقل دی اوهغه ټول دَحدیث باب معارض دی. په حدیث باب کښې تصریح ده چه حضرت آدم علیه السلام پیدا شو نودَ هغه قد شپیته ګزه وو. ددې مطلب دا شو چه هغه دَ خلقت دَ شروع نه هم په دغه قد باندې وو. لیکن دَ عبدالرزاق رحمه الله دَ روایت نه په ظاهره معلومیږی چه دَ پیدائش دَ شروع نه هم دغه شان دَ اوږد قد والا وو چه خپې به ئې په زمکه باندې وې او سر به ئې آسمان سره لګیدلو. نوچونکه حدیث باب سره ددې تعارض دی په دې وجه حافظ ابن حجر رحمه الله اوفرمائیل چه هم دا روایت باب معتبر دې چه حضرت آدم علیه السلام پیدا کړې شو نو شپیته ذراع وو.[3]

فَكُلُّ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ آدَمَ: چنانچه هرهغه سړې چه جنت کښې به داخلیږی «هغه» به دَ حضرت آدم علیه السلام په صورت باندې وی. حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه ددې حدیث نه ثابته شوه چه جنتیان به دَ شکل اوصورت دَهرنقص او عیب نه پاکیدو سره جنت کښې داخلیږی. په حسن اوجمال او طول اوقامت کښې به هغه دَ حضرت آدم علیه السلام په صورت باندې وی.[4]

معارف ابن قتیبه کښې دی: «ان آدم علیه السلام کان أمرد وإنما نبتت اللحیة لولده بعده وکان طوالا کثیر الشعر جعد الشعر أجمل البریة»[5] یعنی آدم علیه السلام بې ږیرې وو البته دَهغه دَ خوئی ږیر راختلې وه، حضرت آدم علیه السلام دَ اوږدو ګورګوتی وېښتو والا په مخ دَ زمکه دَټولو نه زیات ښائسته وو.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی حافظ عبدلرزاق رحمه الله «علی صورة آدم» سره «وطوله ستون ذراعا» الفاظ هم په خپل روایت کښې نقل کړې دی. دا دَ «علی صورة آدم» تفسیرنه دې بلکه دَ خاص بعد العام دَ قبیل نه دې اومطلب دادې چه په جنت کښې داخلیدونکې هرسړې به دَحضرت آدم علیه السلام په صورت باندې وی اودَ هغه قد به شپیته ذراع وی.[6]

فَلَمْ يَزَلِ الْخَلْقُ يَنْقُصُ حَتَّى الآنَ: لیکن دَ «حضرت آدم علیه السلام نه پس» تراوسه پورې خلق په کمیدو دی. حتی دَإلی په معنی کښې دې.

دَ حدیث باب دَتشریح په ذیل کښې وړاندې تیرشو چه حضرت آدم علیه السلام دَ قدوقامت سره په حسن اوجمال کښې هم بې مثال وو اودَهغوی په شان هیڅوک نه وو. نوسوال دادې چه دَکمیدو عمل روستو په مخلوق کښې دَ حسن اوجمال اوقدوقامت دواړو په اعتبارسره وویا صرف دَ قد په لحاظ سره وو.

اکثر شراح دَحدیث په دې جمله کښې دَنقص خلق اطلاق په قد باندې کړې دې او مطلب دا خودلې شوې دې چه دَحضرت آدم علیه السلام نه پس دَخلقو په قد کښې کمې راتلو. چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عینی رحمه الله فرمائی چه مطلب دادې چه دَ هر راتلونکی قرن خلقو قد، دَ تیرشوی قرن دَ خلقو نه کم پاتې دې اودغه شان دَ نقص خلق

---

[1] البدایة والنهایة: ۱۳۲/۱.

[2] مصنف عبدالرزاق: ۹۳/۵باب بیان الکعبة رقم: ۹۰۹۶.

[3] فتح الباری: ۴۴۳/۶.

[4] فتح الباری: ۴۴۳/۶عمدة القاری: ۲۸۸/۱۵إرشادالساری: ۳۳۴/۷.

[5] إرشادالساری: ۳۳۴/۷.

[6] فتح الباری: ۴۴۳/۶.

دا سلسله روانه ده. ليكن دې امت ته په رسيدو سره په قد كښې دكمى عمل بند شو. اوس به د قيامت پورې په قد كښې نور كمى نه كيږى. دحتى الآن هم دغه مطلب دى.[1]

خو علامه قسطلانى رحمه الله د نقص خلق اطلاق په حسن وجمال او قدوقامت دواړو باندې كړى دې. مطلب دا چه ځنګه په قد كښې كمى راغلې دې دغه شان په حسن وجمال كښې هم كمى راغلې كوم چه دې امت ته په راتلوباندې بند شوې. البته جنت كښې د داخليدو نه پس به ټول خلق په حسن وجمال اوقدوقامت كښې د حضرت آدم عليه السلام په صورت وى.[2]

علامه ابن التين رحمه الله فرمائى چه كله د سرى قد راؤخى نوكتونكو ته قطعى دا اندازه نه كيږى چه په څومره وخت كښې د ده قد راؤوتلو بلكه كتونكو ته د يوې مودې تيريدونه پس د دې خبرې اندازه كيږى چه د فلانكى قد لوئى شوې دې او هغه اوږد شوې دې هم په دې باندې نقص خلق هم قياس كړئى.[3]

حافظ ابن حجر رحمه الله په دې باندې اشكال كوى چه د قد اوږدوالې زمانه په زمانه كم شو نو په دې باندې قياس كولوسره د قوم ثمود او نورو پخوانو قومونو قدونه هم د حضرت آدم عليه السلام په شان غيرمعمولى كيدل پكاروو ځكه چه دهغوى اوحضرت آدم عليه السلام په مينځ كښې زياته فاصله نه ده ليكن دهغوى د كلو اوقصبو كوم آثار چه تراوسه پورې محفوظ دى دهغې نه اندازه كيږى چه دهغوى قد دعام انسانانوپه شان درميانه وو زيات اوږد نه وو. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه تراوسه پورې د دې اشكال هيڅ جواب ماته معلوم نه شو.[4]

هم دغه اشكال حضرت انورشاه كشميرى رحمه الله هم د علامه ابن خلدون رحمه الله په حواله سره نقل كړى دې.[5]

حضرت شيخ الحديث مولانا زكريا كاندهلوى رحمه الله په ډير بارك بينئ سره د دې اشكال جواب وركړى دې. هغه فرمائى چه لكه ځنګه په يوانسان باندې ماشوموالې ځوانى او بوډاوالى درې مختلف ادوار راځى هم دغه شان په عالم باندې هم دغه دريواړه زمانې تيرشوى دى. چنانچه د حضرت آدم عليه السلام نه د نوح عليه السلام پورې ماشوموالې دور وو، د نوح عليه السلام نه د ابراهيم عليه السلام پورې شباب يعنى ځوانى وه اوبيا دې نه پس بوډاوالى. د ماشوموالى د دور نه د شباب پورې د انسان قد ورځ په ورځ غټيږى. په حديث كښې خودلې شوى دې چه د انسان قد د حضرت آدم عليه السلام نه پس د اوږدوالى نه د كمى طرف ته مائل شوى. اوس داسې اوګڼرئى چه د حضرت آدم عليه السلام نه د نوح عليه السلام پورې دور چونكه د طفوليت وو په دې وجه په دې موده كښې انسان د قامت په اعتبارسره د طول نه د قصر طرف ته سفر اوكړو اود طول نه د قصر طرف ته داميلان دومره په تيزئى سره وو چه په دومره تيز رفتارئى سره په طبعى توګه باندې د انسان قد د قصر نه د طول طرف ته نه لوئيږى.[6]

د حضرت شيخ الحديث مقصد دا خودل دى چه د حضرت آدم نه تر نوح پورې عالم د طفوليت د دور نه تيريدو او په دغه موده كښې د انسان قد په ډيرتيزئى سره كميدلو. چونكه د قوم ثمود وغيره تعلق د حضرت نوح عليه السلام نه پس زمانې سره دې كوم چه د عالم د شباب دور وو او انسان قد د دې نه وړاندې هم د عالم د طفوليت په دور كښې كم شوې وو په دې وجه دهغوى قدونه هم د نن د عام انسانانو د قد په شان درميانه يا د دې نه لږ شان اوږده وو. اوهم په دې وجه دهغوى كورونه هم غيرمعمولى اوچت نه وو بلكه دهغه دور د مروج انداز وو.

---

[1] فتح البارى: ۳٤۳/٦عمدة القارى: ۲۸۸/۱۵.

[2] إرشادالسارى: ۲۳٤/۷.

[3] فتح البارى: ۳٤۳/٦.

[4] فتح البارى: ٤٤۳/٦.

[5] فيض البارى: ۱۷/٤.

[6] الأبواب والتراجم ص: ۲۱۲.

مگر حقیقت دادې چه دَقوم عام او ثمود قدونه غیرمعمولي اوږده وو. دَدې تائید دَ مختلف تاریخي روایاتونه هم کیږي. دَ آیت ﴿وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصْطَةً﴾ [الاعراف:۶۹] لاندې علامه آلوسي رحمه الله دَ کلبي رحمه الله په حواله سره نقل کړې دي: «كانت قامة الطويل منهم مائة ذراع، وقامة القصير منهم ستين ذراعا»(١)

یعني دَ قوم عاد اوثمود دَ اوږد سړي قد سل ذراع او دَ ټیټ سړي قد شپیته ذراع وو. حافظ ابن عساکر رحمه الله هم دَ ابن وهب رحمه الله یو روایت نقل کړې دې په هغې کښې دي: «وكانت هامة الرجل مثل القبة العظيمة وعينه يفرخ فيها السباع» چه په هغوی کښې یو سړي سر به دَ لوئی گنبد په شان وو اوسترگې به ئې دومره غټې وې چه په هغې کښې به خن[2]اورو بچي راوړلې شو. دغه شان دَ قتاده رحمه الله روایت دې: «إِنَّهُمْ كَانُوا اثْنَيْ عَشَرَ ذِرَاعًا»(٣) یعني دهغوی قد به دوولس ذراع وو. په یو بل روایت کښې دي چه هغوی دَ کهجورو دَ ونو په شان اوږده وو.(٤) لیکن دا اشکال بیان هم باقي پاتې کیږي چه دهغوی کورونه ولې دهغوی دَ قد په شان اوږده نه وو؟

امام بخاري رحمه الله دَ باب لاندې مختلف احادیث اوآثار دَ صحابه کرامو نقل کړي دي. خودَ باب مناسبت سره ئې هغه حدیث نه دې راوړې کوم چه امام ترمذي رحمه الله امام نسائي رحمه الله او امام بزار رحمه الله دَ سعید مقبري رحمه الله په طریق سره دَحضرت ابوهریره رضي الله عنه نه مرفوعاً روایت کړې دې او ابن حبان رحمه الله دَدې روایت تصحیح کړې ده روایت دادې: «إن الله خلق آدم من تراب فجعله طينا، ثم تركه، حتى إذا كان حمأ مسنونا خلقه وصوره، ثم تركه حتى إذا كان صلصالا كالفخار كان إبليس يمر به فيقول: لقد خلقت لأمر عظيم، ثم نفخ الله فيه من روحه، وكان أول ما جرى فيه الروح بصره وخياشيمه، فعطس فقال: الحمد لله، فقال الله: يرحمك الله..... الحديث» یعني الله تعالی حضرت آدم علیه السلام دَ خاورې نه پیدا کړو نو هغه ئې خټه جوړولو سره پریخودو. کله چه دا خټه سخا بدبوداره شوه نوبیا الله تعالی دَهغه شکل اوصورت جوړ کړو. بیائې دا پریخوده تردې چه هغه لکه دَ ټکرې (توکرکې) په شان آواز کونکې شوه. بیا الله تعالی په دې کښې خپل روح پوکوهلو. دَ بدن په کومه حصه کښې چه اول روح روان شو هغه دَ هغه سترگې اوپوزه وه. په کوم سره چه هغه ته اتروشې راغلو په دې باندې هغه الحمد لله اووئیل نو الله تعالی په جواب کښې یرحمك الله اوفرمائیل.(٥)

حافظ ابن حجر رحمه الله چه دَ حدیث کوم الفاظ ذکر کړي دي په دې الفاظو سره دا حدیث صرف امام ابویعلی موصلي رحمه الله روایت کړې دې. نورو محدثینو سعید مقبري عن ابي هريرة په طریق سره نقل کړې شوې روایت الفاظ دَ پورتنو الفاظو نه مختلف دي. البته مضمون په ټولو کښې هم یو دې. حافظ ابن حجر رحمه الله سره دَدې چه دلته تصریح نه ده کړې چه دَحدیث دا الفاظ دکوم محدث تخریج کړې شوې دی مگر المطالب العالیه کښې دحدیث

---

(١) روح المعاني سورة الأعراف: ٥٤٩/٨دار إحياء التراث العربي.

(٢) تعليقات الأستاذ بدر عالم الميرتهي على هامش فيض الباري: ٣٤٢/٤دار الكتب العلمية.

(٣) روح المعاني: ١٩/٨وتعليقات الأستاذ بدر عالم الميرتهي على هامش فيض الباري: ٣٤٢/٤دار الكتب العلمية.

(٤) روح المعاني: ١٩/٨وتعليقات الأستاذ بدر عالم الميرتهي على هامش فيض الباري: ٣٤٢/٤دار الكتب العلمية.

(٥) مسندأبي يعلى الموصلي، مسندأبي هريرة رضي الله عنه: ٤٥٣/١١،رقم: ٦٥٨٠-٧٤٠وأخرجه الترمذي في جامعه في كتاب التفسير، باب في قصة خلق آدم وبدء التسليم والتشميت وجحده وجحد ذريته رقم: ٣٣٦٨وقال: حسن غريب وأخرجه الحاكم في المستدرك: ٢٩٢/٤وقال: هذا حديث صحيح الإسناد ولم يخرجاه، كتاب الأدب رقم: ٧٦٨١وابن حبان في صحيحه في كتاب التاريخ باب بدء الخلق رقم: ٦١٦٧مؤسسة الرسالة، مسندأبي هريرة رضي الله عنه، ابن أبي ذباب عن المقبري عن أبي هريرة رقم: ٨٤٧٨والنسائي في عمل اليوم والليلة في باب مايقول إذا عطس، رقم: ٢١٨ وفتح الباري: ٣٦٤/٦.

الفاظ مذکوره امام ابویعلی موصلی رحمه الله طرف ته منسوب کړی دی.(۱)

دغه شان دَ باب متعلق یو څو نور احادیث هم دی لکه چه دَ حضرت موسی اشعری مرفوع روایت دې کوم چه امام ترمذی رحمه الله او امام ابوداؤد رحمه الله تخریج کړی دې. روایت دادې: (إن الله خلق آدم من قبضة قبضها من جميع الأرض، فجاء بنو آدم على قدر الأرض.....الحديث) الله تعالی حضرت آدم دَ ټولې زمکې نه اخستې شوې یو موټی خاورې نه پیدا کړو، چنانچه دَدې نه پس بنی آدم هم په داسې اندازه شمیر کښې دنیا ته راغله.(۲)

هم دَدې روایاتو نه یو دَحضرت انس رضي الله عنه مرفوع روایت هم دې کوم چه امام مسلم رحمه الله او امام احمد رحمه الله تخریج کړی دې. روایت دادې: (لما صور الله آدم تركه ما شاء الله أن يتركه، فجعل إبليس يطيف به، ينظر ما هو، فلما رآه أجوف، عرف أنه خلق خلقا لا يتمالك. اللفظ لمسلم) یعنی چه کله الله رب العزت دَ حضرت آدم علیه السلام جُسه جوړه کړه نوچه څومره موده نی غوښتل په جنت کښې اوساتل. ابلیس به دَدې نه څلور واړه طرف ته تاویدلو او کتل به نی چه دا څه دی. نوچه کله هغه دا جسه دَ دننه نه خالی او ډډه اولیدله نوونی ونیل چه داسې مخلوق نی پیدا کړو چه په خپل ځان به قابو نه شی ساتلې.(۳)

دَحضرت ادم اوحواء علیهما السلام نه دَ انسانی نسل زیاتیدلو بیان: حافظ ابن کثیر رحمه الله په البدایة والنهایة کښې تحریر کړی دی چه دَ بعض اهل علم رائې داده چه په جنت کښې هیڅ اولاد نه وو شوې. بعض فرمائې چه شوې وو. دَ هغوی قابیل او دَ هغه سره په یو ځائی پیداشوې خور هم جنت کښې پیدا شوې. والله اعلم.(۴)

زمونږ په نیز رومبې قول راجح دې ځکه چه دَدویم قول تائید دَ یو روایت نه هم نه کیږی. حافظ ابن جریر رحمه الله فرمائی چه حضرت حواء ته کله حمل اوشو نو په یو وخت دوه بچی رور او خور پیداشوی وو. دغه شان دَحضرت آدم علیه السلام څلویښت بچی دَهغه دَ شانه شل خل په حمل کیدو سره پیداشو. په هغوی کښې یو هلك هم خپل ځان سره پیداشوې (غبرګونې) خور نه علاوه چه کومې خور سره غوښتل نکاح کولې شوه. هغه وخت غبرګونی خور نه علاوه ټولو سره نکاح جائز وه ځکه چه ښځې هغه وخت دَخپلو دغه خوئیندو او مور نه علاوه نورې نه وې. په دې وجه دَ نسل دَ زیاتولو دَپاره دَدې اجازت ورکړې شو.(۵)

حافظ ابن جریر رحمه الله دَ بعض مؤرخینو په حواله سره لیکلی دی چه حضرت حواء دَ خپلې ختیې نه دَحضرت آدم علیه السلام شپږشلې اولاد راوړی. دَ هر حمل نه به یو جوړه پیدا کیدله. دَټولو نه اول جوړه کښې قابیل او دَهغه غبرګونی خور قلیما او دَ ټولو نه آخر کښې عبدالمغیث او دَهغه غبرګونی خور أمة المغیث وو. والله اعلم.(۶)

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: که چرې حدیث دَ (باب خلق آدم و ذريته) حصه او منلې شی نو بیا خو په

---

۱) المطالب العالية كتاب أحاديث الأنبياء باب خلق آدم عليه الصلاة والسلام: ۲۲۹/۱۴ رقم: ۳٤٤۷ وتحفة الأشراف بمعرفة الأطراف: ٤۷۱/۹ برقم: ۱۲۹۵۵.

۲) سنن أبي داؤد كتاب السنة باب في القدر رقم الحديث: ٤٦۹۳ وجامع الترمذي، أبواب تفسير القرآن، باب سورة البقرة، رقم الحديث: ۲۹۵۵، وصحيح ابن حبان كتاب التاريخ باب بدء الخلق رقم الحديث: ٦۱٦۰، ۲۹/۱٤ مؤسسة الرسالة.

۳) أخرجه الإمام مسلم في كتاب البر والصلة والآدب، في باب خلق الإنسان خلقا لا يتمالك، رقم الحديث: ٦٦٤۹ وأخرجه الإمام أحمد، مسند أنس بن مالك رضى الله عنه: ۱٦/۲۰ رقم الحديث: ۱۲۵۳۹ وفتح الباري: ۳٦٤/٦.

٤) البداية والنهاية: ۱۲۵/۱.

۵) تاريخ الطبري: ۸۹/۱

٦)

دوارو کښې مناسبت واضح دې چه په دواړو کښې دَحضرت آدم علیه السلام دَ پیدائش ذکر دې. اوکه چرې داحدیث «باب قول الله تعالی: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾» حصه اومنلې شی نوبیا هم دَحدیث اوترجمة الباب په مینځ کښې مناسبت واضح دې په دې معنی چه دواړو کښې دَ حضرت آدم علیه السلام تذکره ده څکه چه «خلیفه» نه مراد حضرت آدم علیه السلام دې یا بیا حضرت آدم علیه السلام او اولاد آدم دواړه مراد دی.[۱]

[۳۱۴۹]: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ أَوَّلَ زُمْرَةٍ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ عَلَى أَشَدِّ كَوْكَبٍ دُرِّيٍّ فِي السَّمَاءِ إِضَاءَةً، لاَ يَبُولُونَ وَلاَ يَتَغَوَّطُونَ، وَلاَ يَتْفِلُونَ وَلاَ يَمْتَخِطُونَ، أَمْشَاطُهُمُ الذَّهَبُ، وَرَشْحُهُمُ الْمِسْكُ، وَمَجَامِرُهُمُ الْأَلُوَّةُ الْأَنْجُوجُ، عُودُ الطِّيبِ وَأَزْوَاجُهُمُ الْحُورُ الْعِينُ، عَلَى خَلْقِ رَجُلٍ وَاحِدٍ، عَلَى صُورَةِ أَبِيهِمْ آدَمَ، سِتُّونَ ذِرَاعًا فِي السَّمَاءِ» [۹ ص ۱۰۴] [ر: ۳۰۷۳].[۲]

ترجمه: رسول الله ﷺ فرمائیلی چه دَخلقو رومبی ډله کومه چه به جنت ته داخلیږی (په حسن او چمک کښې) دَ څوارلسمې شپې دَ سپوږمئی په شان وی. بیا چه کوم خلق دَهغې نه پس څی هغه به دَډیر قیدونکی ستورو په شان وی کوم چه په آسمان کښې دی. نه به متیازې کوی اونه غټ اودس ماتی، نه به توکانړی توکی اونه به نې پوزه بهیږی، دَهغوی ږمونځې به دَ سرو زرو وی. دَهغوی خوله به دَمشک (په شان خوشبو داره) وی. دَهغوی په انګیټو کښې به عود بلیږی.

تراجم رجال

قتيبة بن سعيد: دا قتیبة بن سعید بن جمیل بن طریق ثقفی دې.[۳]

جرير: دا جریر بن عبدالحمید بن قرط ضبی رازی دې.[۴]

عمارة: دا عمارة بن القعقاع بن شبرمة ضبی کوفی دې.[۵]

ابوزرعة: دا ابوزرعه بن عمر بن جریر دې. دَدوی دَنوم باره کښې مختلف اقوال نقل دی.[۶]

ابوهريرة: دا صحابی رسول حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې دَدې پورته ذکرشو تولو رواة حالات ماقبل کښې تیرشوی دی.[۷]

شرح حديث

قوله: لايتفلون: بكسر الفاء، تَفَلَ يتفِلُ تَفْلاً معنی ده توکانړی توکل. «باب ماجاء فی صفة أهل الجنة وأنها مخلوقه» کښې روایت تیرشوې دې. په هغې کښې «لايبصقون» الفاظ راغلی دی دواړه هم دَ یومعنی الفاظ دی.

---

[۱] عمدة القاری: ۲۸۷/۱۵دارالکتب العلمية.

[۲] دَحدیث تخریج کتاب بدء الخلق باب ماجاء فی صفة الجنة وأنهامخلوقه لاندې تیرشوې دې.

[۳] کشف الباری: ۱۸۹/۲.

[۴] کشف الباری: ۲۶۸/۳.

[۵] کشف الباری: ۳۰۳/۲.

[۶] کشف الباری: ۳۰۴/۲.

[۷] کشف الباری: ۶۵۹/۱.

قوله:لايتمخطون: المخاط دَ پوزې ګرنګ اوريزش ته وائی چه دلته دَباب افتعال دَ صيغې نه وارد شوې دې (امتخط فلان) فلانکی پوزه صفا کړه، دَ پوزې ګرنګ او ريزش ئی اوويستلو.

قوله:أمشاطهم: دَ مشط جمع ده يعنی ږمونځ.

قوله:رشحهم: دَ الرشح اطلاق په خوله يا دَ خولې په شان څڅيدونکی څيز باندې کيږی. دلته هم خوله مراد ده. په حديث قيامت کښې دی: (حتى يبلغ الرشح آذانهم) يعنی په ورځ دَ قيامت به خلق په خولو کښې ډوب وی تردې چه خوله به دَهغوی دَغوږونو پورې اورسيږی.(١)

قوله:مجامرهم: مجامر، دا لفظ مجمر په کسره دَ ميم او سکون دَ جيم جمع ده او يا بيا مجمر په ضمه دَ ميم اوسکون دَ جيم جمع ده. مجمر په کسره دَميم معنی انګيټئی ده په کوم کښې چه دَ خوشبوئی دَپاره عود بلولې شی. اومجمر په ضمه دَ ميم معنی عود ده کوم چه دَ خوشبوئی دَحاصلولو دَپاره بلولې شی او په حديث باب کښې هم دغه دويمه معنی مراد ده چه دَ جنتيانو خوشبوئی به عود وی يا دَهغوی په انګيټو کښې به عود بلولې شی.(٢)

قوله:الألوة: په دې لفظ کښې دوه لغتونه دی: ① الألوة بفتح الهمزة واللام وتشديد الواو. ② الألوة: بضم الهمزة واللام وتشديد الواو. امام اصمعی رحمه الله فرمائی چه دا اصلاً دَ فارسئ ژبې لفظ دې کوم چه روستو بيا عربی ته ورېدل کړې شوې دې.(٣)

قوله:الأنجوج: بفتح الهمزة وسكون النون وضم الجيم. دَ ابوذر په روايت کښې دا لفظ (الأنجوج) بفتح الهمزة واللام وسكون النون نقل دې.(٤) لفظ الألوة او الأنجوج دواړو معنی عود الطيب يعنی دَ عود خوشبوئی ده. او دَدې وضاحت نه داهم معلومه شوه چه لفظ الأنجوج دَ لفظ الألوة تفسير دې لکه چه عودالطيب تفسير التفسير دې.(٥)

قوله:وأزواجهم الحور العين على خلق رجل...إلخ: دَهغوی بيبيانې به دَ غټو سترګو والاحوزې وی. تولې به هم دَ يوسړی يعنی دهغوی دَ پلار حضرت آدم عليه السلام په صورت باندې په اوږدوالی کښې شپيته ذراع وی. دَ سماء نه دلته مراد ارتفاع او اوچتوالې دې. آسمان مراد نه دې. عربی ژبه کښې دَ لوړ او اوچتوالی اطلاق په سماء باندې کيږی.

دَحديث په شروع کښې اوفرمائيلې شوچه په جنت کښې داخليدونکې رومبې ډله به دَ څوارلسمې دَ سپوږمئی په شان ښائسته وی. دلته اوفرمائيلې شو دَ حضرت آدم عليه السلام په صورت باندې به وی. په دواړو کښې دا تطبيق ورکړې شوې دې چه دَ قد اوږدوالې دَ خلقت په اعتبار خو به هرسړې دَ حضرت آدم عليه السلام په صورت باندې وی ليکن په دوی کښې به بعض زيات دَ حسن اوجمال دَ وجې نه په نور او پرقار يعنی ځليدلو کښې دَ سپوږمئی په شان وی.(٦)

---

(١) أخرجه أحمدفى مسنده: ٢٣٠/٩رقم: ٥٣١٩عن عبدالله بن عمر رضى الله عنهما، وعنه أخرج الترمذى فى جامعه فى أبواب صفة القيامة والرقاق والورع، باب ماجاء فى شأن الحساب والقصاص، رقم: ٢٤٢٢وفى أبواب تفسير القرآن، باب ومن سورة ويل للمطففين، رقم:٣٣٣٥وابن ماجه فى سننه فى كتاب الزهد، باب ذكر البعث رقم: ٤٢٧٨.

(٢) النهاية: ٢٩٣/١مؤسسة التاريخ العربى.

(٣) معجم الصحاح للجوهرى ص: ٤٩دارالمعرفة.

(٤) عمدة القارى: ٢٨٨/٣التوضيح لابن الملقن: ٢٨٠/١٩تحفة البارى: ٤٠٦/٦مكتبة الرشد.

(٥) عمدة القارى: ٢٨٨/٣.

(٦) عمدة القارى: ٢٨٨/١٥.

دلته اشکال کیدې شي چه په جنت کښې به وینښته خیرن او ګډوډ نه وي بیا دَ ګمنز او خوشبوئي څه ضرورت دې؟ دَدې په جواب کښې علامه قسطلانی رحمه الله فرمائي چه دَ جنتیانو عیش او آرام به دَ څه تکلیف یا غم خفګان دَ لرې کولو دَ وجې نه نه وي بلکه جنتیانوته وار په وار نعمتونه ملاویدل دَ خوند اومزې دپاره وي. چنانچه دَهغوی خوراك څښاك به دَ اولږې تندې دَ وجې نه نه وي دغه شان دَهغوی خوشبویانو سره معطر کیدل دَ بد بوئي لرې کولو په غرض سره نه وي (١)

دَحدیث باب ترجمة الباب سره مناسبت: دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت دَحدیث دې ټکړې (علی صورة أبیهم آدم) کښې دې. په دې معنی چه ترجمة الباب اوحدیث دواړو کښې دَ حضرت آدم علیه السلام تذکره ده. (٢)

[٣١٥٠] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ زَيْنَبَ بِنْتِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، أَنَّ أُمَّ سُلَيْمٍ، قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لاَ يَسْتَحْيِي مِنَ الحَقِّ فَهَلْ عَلَى المَرْأَةِ الغُسْلُ إِذَا احْتَلَمَتْ؟ قَالَ: «نَعَمْ، إِذَا رَأَتِ المَاءَ» فَضَحِكَتْ أُمُّ سَلَمَةَ، فَقَالَتْ: تَحْتَلِمُ المَرْأَةُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فَبِمَ يُشْبِهُ الوَلَدُ» [ص ١٠٨] [ر: ١٣٠] (٣)

ترجمه: دَحضرت ام سلمة رضي الله عنها روایت دې چه ام سلیم رضي الله عنها رسول الله صلی الله علیه وسلم ته عرض اوکړو یارسول الله! الله تعالی خو دَ حق بیانولو کښې نه شرمیږی نو آیا ښځې له هم غسل کول ضروری دی؟ کله چه هغې ته احتلام وی؟ حضورپاك اوفرمائیل او که چرې هغه لوندوالې اووینی. په دې باندې ام سلمه رضي الله عنها په خندا شوه او عرض ئې اوکړو آیا ښځې ته هم احتلام کیږی؟ نو رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل بیا دا بچې ولې دَهغې مشابه کیږی؟ مطلب دا چه ښځې ته هم احتلام کیږی. که چرې احتلام ورته نه کیدو اومنی نه وتله نوبیا به دا بچې دَهغې په شان څنګه کیدو؟

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مرعبل رحمه الله دی. (٤)

یحیی: دا یحیی بن سعید بن فروخ القطان تمیمی رحمه الله دې. (٥)

هشام بن عروة: داهشام بن عروه، حضرت عروه بن زبیر رحمه الله خونی دې. (٦)

ابیه: دا مشهور تابعی عروه بن زبیر بن العوام رحمه الله دی. (٧)

زینب بنت ابي سلمة: دا زینب بنت ابی سلمه عبدالله المخزومی (صحابیه) ده. (کتاب العلم باب الحیاء فی العلم) لاندې ددې حالات تیرشوی دی. (٨)

دې روایت سره متعلق تفصیلی بحث (کتاب العلم باب الحیاء فی العلم) لاندې تیرشوی دی (١)

---

(١) إرشادالساري: ٣٢١/٥.

(٢) عمدة القاري: ٢٨٨/١٥.

(٣) مرتخریجه فی کتاب العلم باب الحیاء فی العلم. رقم الحدیث: ١٣٠.

(٤) کشف الباری: ٢/٢.

(٥) کشف الباری: ٢/٢.

(٦) کشف الباری: ٢١٩/١.

(٧) کشف الباری: ٢٩١/١.

(٨) کشف الباری: ٤/٦٤٠

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: (لعبوشبه الولد) ترجمة الباب سره مناسبت دي. په دې كښې دَ انسان دَتخليق ذكر دې چه بچې دَ مور پلار دواړو دَنطفې نه جوړيږي. په دې وجه كله هغه دَ مور په شان وي او كله دَ پلار په شان.[2] كه چرې مذكوره حديث (باب خلق آدم وذريته) حصه اومنلې شي نو بيا په دواړو كښې مناسبت واضح كيږي ليكن كه چرې (قوله الله تعالى: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنِّى جَاعِلٌ فِى الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾) باب تسليم كولوسره حديث دَ دغه باب حصه اومنلې شي نو مناسبت به په دغه صورت كښې واضح شي. اودَ خليفة نه به فقط حضرت آدم عليه السلام مراد نه وي بلكه اولاد آدم به هم مراد وي.

[٣١٥١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ أَخْبَرَنَا الْفَزَارِيُّ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: بَلَغَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ سَلَامٍ مَقْدَمُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ فَأَتَاهُ، فَقَالَ: إِنِّي سَائِلُكَ عَنْ ثَلَاثٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا نَبِيٌّ قَالَ: مَا أَوَّلُ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ؟ وَمَا أَوَّلُ طَعَامٍ يَأْكُلُهُ أَهْلُ الْجَنَّةِ؟ وَمِنْ أَيِّ شَيْءٍ يَنْزِعُ الْوَلَدُ إِلَى أَبِيهِ؟ وَمِنْ أَيِّ شَيْءٍ يَنْزِعُ إِلَى أَخْوَالِهِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «خَبَّرَنِي بِهِنَّ آنِفًا جِبْرِيلُ» قَالَ: فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ ذَاكَ عَدُوُّ الْيَهُودِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَمَّا أَوَّلُ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ فَنَارٌ تَحْشُرُ النَّاسَ مِنَ الْمَشْرِقِ إِلَى الْمَغْرِبِ، وَأَمَّا أَوَّلُ طَعَامٍ يَأْكُلُهُ أَهْلُ الْجَنَّةِ فَزِيَادَةُ كَبِدِ حُوتٍ، وَأَمَّا الشَّبَهُ فِي الْوَلَدِ: فَإِنَّ الرَّجُلَ إِذَا غَشِيَ الْمَرْأَةَ فَسَبَقَهَا مَاؤُهُ كَانَ الشَّبَهُ لَهُ، وَإِذَا سَبَقَ مَاؤُهَا كَانَ الشَّبَهُ لَهَا" قَالَ: أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ، ثُمَّ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الْيَهُودَ قَوْمٌ بُهُتٌ، إِنْ عَلِمُوا بِإِسْلَامِي قَبْلَ أَنْ تَسْأَلَهُمْ بَهَتُونِي عِنْدَكَ، فَجَاءَتِ الْيَهُودُ وَدَخَلَ عَبْدُ اللَّهِ الْبَيْتَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَيُّ رَجُلٍ فِيكُمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ» قَالُوا أَعْلَمُنَا، وَابْنُ أَعْلَمِنَا، وَأَخْيَرُنَا، وَابْنُ أَخْيَرِنَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَفَرَأَيْتُمْ إِنْ أَسْلَمَ عَبْدُ اللَّهِ» قَالُوا: أَعَاذَهُ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ، فَخَرَجَ عَبْدُ اللَّهِ إِلَيْهِمْ فَقَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، فَقَالُوا: شَرُّنَا، وَابْنُ شَرِّنَا، وَوَقَعُوا فِيهِ [ص ١١٠][٣٦٩٩، ٣٧٢٣، ٤٢١٠][3]

تراجم رجال

محمدبن سلام: دا محمد بن سلام بن الفرج سلمى بيكندى رحمه الله دي.[4]

للفزاري: دا للفزارى مروان بن معاويه بن الحرث بن اسماء كوفي رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب مواقيت الصلاة، باب فضل الصلاة العصر لاندې تيرشوى دى

---

[1] كشف البارى: ٦٢٨/٤-٦٠٥.

[2] عمدة القارى: ٢٨٩/١٥.

[3] رواه البخارى أيضا فى كتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبى صلى الله عليه وسلم وأصحابه إلى المدينة رقم: ٣٩١١كذا فى باب قبيل باب إتيان اليهودالنبى صلى الله عليه وسلم، حين قدم المدينة رقم الحديث: ٣٩٣٨وفى كتاب التفسير فى باب ﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ﴾ رقم الحديث: ٤٤٨٠وجامع الأصول فى أحاديث الرسول صلى الله عليه وسلم: ٣٨١/١١رقم الحديث: ٩٣٠.

[4] كشف البارى: ٩٣/٢.

حمید: دا ابو عبیده حمید بن ابی الطویل خزاملی بصری رحمه الله دی. (۱)

قوله: قال: بلغ عبدالله بن سلام مقدمه.....الخ: حضرت انس رضی الله عنه فرمانی چه عبدالله بن سلام ته د رسول الله ﷺ مدینې ته د تشریف راوړلو خبر اورسیدلو نو هغه د حضورپاك په خدمت کښې حاضر شو عرض ئې اوکړو چه زه تاسو نه د دریو خبرو تپوس کوم کومې چه هم نبی ئې پیژنی.

مقدمه: دا مصدر میمی دې او د قدوم په معنی کښې دې په عبارت کښې لفظ عبدالله مفعول کیدو د وجې نه منصوب او لفظ مقدم فاعل کیدو د وجې نه مرفوع دې. (۲)

قوله: ما أول أشراط الساعة: د قیامت رومبې نشانی څه ده؟ أشراط، دا د شرط (د شین او راء فتحه سره) جمع ده. د علاماتو په معنی کښې دې. (۳)

په دې روایت کښې رومبې سوال د قیامت د رومبی علامت سره متعلق دې. خود امام بیهقی رحمه الله په "دلائل النبوة" کښې دی چه رومبې سوال (سواد فی القمر) یعنی په سپوږمئی کښې موجود تور داغ سره متعلق دې. (۴)

قوله: وما أول طعام يأكله أهل الجنة.....الخ: اوهغه کوم یو رومبې خوراك دې کوم چه به جنتیان خوری او بچې د خپل پلار په شان ولې وی او د خپلې نیکانې په شان ولې وی؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه حضرت جبرائیل علیه السلام هم اوس دا خبرې ماته اوخودلې. عبدالله بن سلام اووئیل دا فرښته د یهودیانو دښمن ده.

علامه رشید احمد گنگوهی رحمه الله د (لا يعلمهن إلا نبي) په توضیح کښې فرمائی (أو من علم بإخبار النبي صلى الله عليه وسلم، كأخبار اليهود، فإنهم علموا بذلك بالكتب السماوية) یعنی دا خبرې صرف هم نبی پیژنی یا بیا هغه سړې چاته چه نبی د دې خبرو خبر ورکړې وی لکه څنګه چه به د یهودو علماؤ داخبرې د آسمانی کتابونو د وجې نه پیژندلې. د دې وضاحت ضرورت څکه دې چه دا وهم نه وی چه کله د دې خبرو خبر صرف هم نبی ته کیدې شی نو بیا د دې خبرو علم حضرت عبدالله بن سلام رضی الله عنه ته څنګه اوشو څکه چه هغه خو هم نبی نه وو اوحضرت عبدالله بن سلام رضی الله عنه (لا يعلمهن إلا نبي) په دې وجه اوفرمائیل چه هغه ته معلومه وه اهل عرب خو نه د لیك لوستونکی دی اونه اهل کتاب دی. لهذا که حضورپاك ماته زما د سوالونو جوابونه راکوی نو دا جوابونه ورکول به د حضورپاك د نبی کیدو د وجې نه وی. (۵)

بل چه حضرت عبدالله بن سلام رضی الله عنه د خپلو سوالونو جوابونه اوریدو سره دا شك کولې شو چه کیدې شی دامعلومات هغوی ته د اهل کتاب نه رسیدلې وی. په دې وجه (أخبرني بهن جبرئيل آنفا) ئې اوفرمائیل په کوم سره چه دغه شك لرې کول مقصود وو. (۶)

دې نه پس رسول الله ﷺ د عبدالله بن سلام رضی الله عنه د تپوس کړې شوی سوالونو جوابونه ورکړل. اولنې سوال د قیامت د رمبې نشانې باره کښې وو. حضورپاك اوفرمائیل.

قوله: أما أول أشراط الساعة فنار تحشر الناس......الخ: یعنی د قیامت هغه رومبې نښه به هغه اور وی

---

۱) کشف الباری: ۵۷۱/۲.

۲) عمدة القاری: ۲۸۹/۱۵ دار الکتب العلمیة.

۳) إرشاد الساری: ۲۳۸/۷.

۴) عمدة القاری: ۲۹۰/۱۵ وانظر دلائل النبوة للبیهقی: ۲۶۲/۶.

۵) الکنز المتواری: ۲۴۸/۱۳.

۶) مرقاة المفاتیح کتاب الفضائل والشمائل باب فی المعجزات: ۱۱/۸ رقم الحدیث: ۵۸۷۰ دار الکتب العلمیة.

چه خلق به د مشرق د طرف نه مغرب طرف ته راجمع كولوسره بوځى او رومبى خوراك كوم چه به جنتيان خورى هغه به د كب د ځيګرزياتى حصه وى. يعنى د كب د ځيګر زياتى حصه، كومه چه ځيګرسره جدا زوړند وى اود كب يوخوندناكه حصه وى. [1]

قوله: وَأَمَّا الشَّبَهُ فِى الْوَلَدِ فَإِنَّ الرَّجُلَ...... الخ: او په بچى كښې د مشابهت وجه دا ده چه كله سړى په ښځه راخور شى (يعنى صحبت اوكړى) نوكه د سړى اوبه (منى) د ښځې په اوبو باندې غالب راشى نوبچې به د پلار په شان وى اوكه چرې د ښځې اوبه غالب شى نو بچې به د مور په شان وى. په صحيح مسلم كښې دحضرت عائشه رضي الله عنها د روايت الفاظ دى: (إذاعلا ماءها ماء الرجل أشبه الولد أخواله، وإذاعلا ماء الرجل ماءها أشبه أعمامه) [2] علا دلته د سبق په معنى كښې دې (أي: إذاسبق ماء الرجل) اومطلب دادې چه د چا انزال اول كيږى بچې به هم د هغې په شان وى.

قوله: قَالَ: أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللهِ، ثُمَّ قَالَ....... الخ: د خپلو سوالونو جواب اوريدو سره عبدالله بن سلام رضي الله عنه اوونيل چه زه ګواهى وركوم چه تاسو د الله تعالى رسول يئى. بيائى عرض اوكړو يا رسول الله! يهوديان ډيرزيات بهتانونه لګوى ستاسو نه د تپوس نه وړاندې كه زما د مسلمان كيدو علم هغوى ته اوشو نوهغوى به ماته دروغژن وائى. مطلب دا چه اول تاسو دهغوى نه زما باره كښې معلومه كړئى. هغوى به زما باره كښې مثبت رائې دركوى او تعريف به مې كوى ليكن كه ستاسو د تپوس كولونه وړاندې هغوى ته زما د اسلام راوړلو علم اوشو نوهغوى به د خپل عادت مطابق ماته دروغژن اود ځان نه خبرې كونكې وائى.

بُهُتٌ: (بضم الباء الموحدة وضم الهاء وسكونها) د بَهُوت جمع اود مبالغې صيغه ده لكه صُبُرُ د صَبُور جمع ده. بُهت په هاء باندې ضمه ده تخفيفاً دا ساكن كولوسره لولى. [3]

فَجَاءَتِ الْيَهُودُ وَدَخَلَ عَبْدُ اللهِ الْبَيْتَ...... چنانچه يهود رسول الله صلى الله عليه وسلم له راغله او عبدالله بن سلام رضي الله عنه كورته دننه لاړو. حضورپاك دهغوى نه تپوس اوكړو عبدالله بن سلام تاسو كښې څنګه سړې دې؟ هغوى اوونيل (أعلمنا وابن أعلمنا وأخيرنا وابن أخيرنا) يعنى هغه په مونږ كښې د ټولو نه زيات پيژندونكې د ټولو د زيات پيژندونكى خونى اود ټولونه بهترين سړې دې. د ټولو نه دبهترين سړى خونى دې. حضورپاك اوفرمائيل تاسو اوبنايئى كه عبدالله بن سلام مسلمان شى نوآيا تاسو به هم مسلمانان كيږئى؟ هغوى اوونيل (أعاذه الله من ذلك) الله دې هغه د مسلمانيدو نه بچ كړى دې اوريدوسره عبدالله راووتلو هغوى له راغلو او ونى ونيل (أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمداً رسول الله) دې اوريدوسره يهوديانو اوونيل عبدالله خو په مونږ ټولو كښې بدترين سړې دې د بدترين سړى خونى دې اودغه شان ټولو عيبونه اولګول.

د صحيح بخارى كتاب مناقب الانصار والا روايت كښې دى چه دې اوريدو سره عبدالله بن سلام رضي الله عنه اوونيل (هذا الذي كنت أخاف يا رسول الله) [4] هم دغه خبره وه يا رسول الله! د كوم نه چه زه ويريدلم.

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت د حديث الفاظ (وأما الشبه في الولد- إلى قوله -كان الشبه لها) نه ظاهريږى په دې معنى چه په حديث كښې د ذريت د تخليق تذكره ده او ترجمة الباب هم د

---

[1] عمدة القاري: ۲۹۰/۱۵.

[2] صحيح مسلم كتاب الحيض باب وجوب الغسل على المرأة بخروج المني منها: ۱۴۵/۱ رقم: ۳۱۴.

[3] النهاية في غريب الحديث: ۱۶۷/۱.

[4] صحيح البخاري كتاب مناقب الأنصار باب: كيف آخى النبي صلى الله عليه وسلم بين أصحابه، رقم الحديث: ۳۹۳۸.

تخليق آدم او تخليق ذريت آدم سره معنون دي او كه چرې (باب قول الله تعالى ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾)، تسليم كولوسره حديث د دې باب حصه اومنلې شى او خليفه عام مراد وى يعنى آدم او اولادآدم نو بيا به هم مناسبت واضح وى.[1]

[٣١٥٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ [ص: ٣٣]، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَحْوَهُ يَعْنِي «لَوْلاَ بَنُو إِسْرَائِيلَ لَمْ يَخْنَزِ اللَّحْمُ، وَلَوْلاَ حَوَّاءُ لَمْ تَخُنْ أُنْثَى زَوْجَهَا» [ص ١١٥] [٣٢١٨][2]

تراجم رجال

بشر بن محمد: دا بشربن محمد السختيانى المروزى رحمه الله دې.[3]

عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارك المروزى رحمه الله دې.[4]

معمر: دا معمر بن راشد الازدى البصرى رحمه الله دې. (كتاب العلم، باب كتابة العلم) لاندې د هغوى تذكره تيره شوې ده.[5]

همام: دا همام بن منبه بن كامل بن سيج بن ذى كبار اليمانى البصرى رحمه الله دې. (كتاب العلم، باب العرق فى العلم) لاندې ئې تذكره تيره شوې ده.[6]

ابوهريرة: د دوى تذكره (كتاب الايمان، باب أمور الإيمان) لاندې تيره شوې ده.[7]

قوله: عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم نَحْوَهُ: يعنى بشر بن محمد رحمه الله د عبدالله بن مبارك رحمه الله هغوى د معمر نه معمر د همام نه او هغوى د ابوهريرة رضي الله عنه نه او ابوهريرة رضي الله عنه د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه هم داسې روايت بيان كړې دې.

په مذكوره عبارت باندې يواشكال او د حافظ ابن حجر جواب: دلته اشكال كيږى چه كله سابق كښې د دې روايت څه سند نه دې تيرشوې نو د نحوه ضمير چرته راگرځى؟ حافظ ابن حجر رحمه الله اوفرمائيل چه كيدې شى امام بخارى رحمه الله د دې خبرې طرف ته اشاره كړې ده چه د خپل شيخ نه هغه كوم روايت ذكر كړې دې هغه روايت باللفظ نه دې بلكه روايت بالمعنى دې. لكه چه امام بخارى رحمه الله دا روايت د خپل حافظې نه بيان كړې. بعضو ته بعينه نقل كولو كښې تردد او شو نو نحوه سره ئې تنبيه اوكړه چه د دې مفهوم روايت شيخ ما ته بيان كړې دې او الفاظ كيدې شى چه بدل شوې وى.[8]

د علامه عينى رحمه الله رد: علامه عينى رحمه الله په دې توجيه باندې رد كولوسره فرمائيلى چه د تركيب د قائق اوغوامض څوك رمزشناس حافظ صاحب به دا توجيه نه تسليم كوى. علامه عينى رحمه الله فرمائى چه لفظ "نحوه" يا

---

[1]) عمدة القارى: ١٥/٢٨٩.

[2])اخرجه البخارى فى كتاب احاديث الأنبياء أيضاً تحت باب قول الله تعالى ﴿وَوَاعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً﴾ رقم: ٣٣٩٩واخرجه مسلم فى كتاب الرضاع، باب لولا حواء لم تخن أنثى زوجها الدهر، رقم: ١٤٧٠.

[3]) كشف البارى: ١/٤٦٥.

[4]) كشف البارى: ١/٤٦٢.

[5]) كشف البارى: ٤/٣٢١.

[6]) كشف البارى: ٤/٣١٧.

[7]) كشف البارى: ١/٦٥٩.

[8]) فتح البارى: ٨/٤٥٣.

"مثله" چه کله ذکرکولې شي نودَدې مطلب دا وي چه دې نه وړاندې متن او سند سره په حدیث سابق کښې تیرشوی دی اوچه کله هم داحدیث بل سندسره دوباره ذکرکول مقصود وي نودَ هغې په آخرکښې دَ "نحوه" یا "مثله" تصریح کولې شي او په سند باندې اکتفاکولو سره په دویم ځل متن نه شي ذکرکولې. چنانچه علامه عینيؒ اود هغه اتباع کښې علامه قسطلانيؒ فرمائیلي چه دلته په اصل کښې عبارت محذوف دې. کیدې شي چه دا روایت امام بخاريؒ دَدې نه وړاندې (محمدبن رافع عن عبدالرزاق عن معمرعن همام عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم) په طریق سره ذکرکړې وو. بیا هم دغه روایت هغوی (عن بشربن محمدعن عبدالله عن معمرعن همام عن أبي هريرة) په طریق ذکرکولوسره آخر کښې نحوه اوفرمائیل.

امام بخاريؒ دَ نحوه تفسیریه یعني کولوسره دَحدیث متن ذکرکړې دې. په یعني سره امام بخاريؒ په اول او دویم طریق کښې دَ متن الفاظوکښې مغایرت اوفرق بیانول غواړي. چنانچه دَمحمد بن رافع عن عبدالرزاق دَ روایت الفاظ دادي: (لولابنواسرائيل لم يخبث الطعام ولم يخنزاللحم، ولولاحوّاء لم تخن أنثى زوجها الدهر) . په دې طریق کښې (لم يخبث الطعام) او (الدهر) اضافه شوې ده. خودَ بشر بن محمد والاذکر شوی روایت کښې دا اضافه نشته. لکه امام بخاريؒ هم دا فرق او مغایرت بیانوي.(1)

دَ بنواسرائیل دَ خوراکونو سخاکیدل

قوله: لَولَا بَنُو إِسْرَائِيلَ لَمْ يَخْنَزِ اللَّحْمُ: یعنی که بنواسرائیل نه وې نو غوښه به نه سخاکیدله. یخنز: باب سمع او باب ضرب دواړو نه (خَنِزَ يَخْنَزُ اللَّحْمُ) معنی ده دَ غوښې بدبوئي داره کیدل، سخا کیدل، خرابیدل.(2)

علامه قرطبيؒ وغیره دَ قتادهؒ نه نقل کړی دی چه کله په بني اسرائیلو باندې دَ اسمان نه مائده نازلیدل شروع شو نوهغوی دَ ذخیره کولونه منع کړې شو هغوی دَدې حکم خلاف ورزی اوکړه نو دَ سزا په توګه باندې دهغوی خوراکونه سخا کیدل.(3)

دَ بعض حضراتو په نیز دَدې حدیث مطلب دا نه دې چه دَ بنو اسرائیلو نه وړاندې غوښه نه سخا کیدله. حقیقت دا وو چه دهغوی نه وړاندې دَ غوښې دَ ذخیره کولو رواج نه وو نو دغه شان ښکاره خبره ده چه دَ خرابیدو او سخاکیدو نوبت به هم نه راتلو. دَ ذخیره کولو شروع بني اسرائیلو اوکړه اودغه شان دهغوی غوښه خرابیدل او سخاکیدلو سره بدبوئي داره کیدله.(4)

دا رائې دَحدیث دَ ظاهر نه خلاف معلومیږي دَحدیث منطوق یعنی حاصل هم دغه دې چه دَخوراك څیزونه دَ بني اسرائیلو دَ نافرمانئي دَ وجې نه سخاکیدل که چرې هغوی دَ نافرمانئي ارتکاب نه وې کړې نوخوراك به کله هم نه سخا کیدل. یوقول دادې چه دَ هفتې په ورځ دَ ښکار اجازت نه وو نو بنواسرائیلو یوم السبت کښې هم ښکار کول

---

1) إرشادالساري: ۲۳۹/۶ عمدة القاري: ۲۹۱/۱۵-۲۹۰. دلته دې داخبره واضحه وي چه علامه عینيؒ اوعلامه قسطلانيؒ دَصحیح بخاري کوم روایت طرف ته اشاره کړې ده هغه محمدبن رافع عن عبدالرزاق الخ نه نقل نه دې. بلکه عبدالله بن محمد الجعفي عن عبدالرزاق الخ په طریق سره نقل دې اودا روایت دَمذکوره روایت نه پس باب قول الله تعالى: ﴿وَوٰعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَٰثِينَ لَيْلَةً﴾ لاندې ذکردې. بل دَدواړو روایتونو په مینځ کښې صرف دا فرق دې چه دَ بشر محمد والا روایت کښې الدهر اضافه نشته اودَ عبدالله بن محمد جعفي والا روایت کښې موجود دی اولم يخبث الطعامُ دواړو کښې موجود نه دې.

2) النهاية لابن الأثير: ۵۳۶/۱.دارالمعرفة.

3) فتح الباري: ۴۵۳/۸.

4) تکملة فتح الملهم: ۱۲۷/۱.

شروع کړه په دې وجه دَهغوی خوراك دَ سزا په توګه سخا کيدل شروع شو. يو قول دا دې چه کله په بنو اسرائيلو باندې دَالله تعالى عذاب نازل شو نوچه کله به هغوی په خله کښې اوبه اچولې هغه اوبه به وينه جوړيدلې دَ هغې په وجه دَ بنو اسرائيلو بدنونه سخا کيدل او بدبوئي داره کيدل. هم دغه بدبوئي اوسخا کيدل غوښې ته ورمنتقل شو.([1])

وهب بن منبه رحمه الله فرمائي چه بعض پخوانو مذهبي کتابونو کښې دا روايت نقل کړې شوي دې: «لولا أني كتبتُ الفناء على الميت لسه أهله في بيوتهم، ولولا أني كتبتُ الفساد على الطعام لخزنته الأغنياء عن الفقراء» ([2])

يعني که چرې ما دَ مړي دَپاره فنا کيدل مقدر کړې نه وې نوخلقو به خپل مړي په کورونو کښې کيخودل اوکه چرې ما دَ انواع طعام دَپاره خرابيدل مقدر کړې نه وې نومالداران خلقو به په خائې دَ فقيرانو ته دَ ورکولو هغه په خپلو کورونو کښې ذخيره کول.

قوله: وَلَوْلَا حَوَّاءُ لَمْ تَخُنْ أُنْثَى زَوْجَهَا: اوکه چرې بي بي حواء نه وې نوښځې به خاوند سره دهوکه نه کوله. حواء الف ممدود سره دې. «سُمِّيَتْ بِذَلِكَ، لأَنَّهَا أُمُّ كُلِّ حَيٍّ» ([3]) يعني حضرت حواء عليها السلام ته حواء په دې وجه وائي خکه چه هغه دَهر انسان مور ده.

مطلب دادې چه په جنت کښې آدم اوحواء دَپاره يو ونه ممنوعه ګرځولې شوې وه چه دواړه به دَدې ميوه نه شوکوئي. شيطان دهوکه کولوسره دَ دواړو په زړه کښې وسوسه واچوله. شيطان دَخپل فريب په جال کښې بي بي حواء راګيره کړه دغه شان حواء عليها السلام حضرت آدم عليه السلام دَ ممنوعه ونې دَ ميوې راشوکولو باندې تيار کړو.

دلته دَ خيانت نه هم دغه معصيت مراد دې دې نه دَ فواحش ارتکاب هيڅ کله مراد نه دې. چونکه په بي بي حواء باندې دَ ممنوعه ونې دَ ميوې راشوکولو نفساني خواهش غالب راغلې وو اوخپل دغه خواهش ظاهرولو سره هغې حضرت آدم عليه السلام هم تيار کړې وو په دې وجه دا دَ خيانت په الفاظو سره دلته تعبير کړې شوې دې.

دَحديث شارحينو فرمائيلي دی چونکه بي بي حواء دَتولې دنيا دَ ښځو مور ده په دې وجه دَ دهوکې اوسرکشئ په يوه نه يوه درجه کښې دهغې په لونړو کښې منتقل شوې. هره يوه ښځه په وړه شان خبره دَخاوند مخالفت کولوسره دَ خيانت ارتکاب کوي. يوه نيمه ښځه ډيره سرکشه وي اودَ نفس دَ خواهش ښکار کيدوسره دَ فواحش مرتکب کيږي اوهغه داسې دَخاوند په حق کښې خيانت کوي.([4])

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي په دې حديث کښې خاوند ته تسلي ورکول مقصود دی چه دَښځې دَ طرف نه کومه کوتاهي دَ هغه په حق کښې کيږي په هغې باندې خفه کيدل نه دي پکار خکه چه بي بي حواء هم دَ نفس دَخواهش ښکار شوې وه. په دې وجه دَښځې په تاديب کښې دَحد نه تجاوز نه دی کول پکار. دَ خاوند دَ حکم او مزاج خلاف بغير دَ قصد او شاذونادر که دَښځې دَ طرف نه کوتاهي وي نودَ معافئي نه کار اخستل پکار دی. ليکن پخپله ښځې له هم پکار دی چه دَ نفس دَخواهشاتو نه دَبچ کيدو کوشش کوي. اوکوشش دا کول پکار دی چه دَ حکم او مزاج دَ مخالفت نوبت په کثرت سره رانه شي. والله المستعان.([5])

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحديث ترجمة الباب سره په ظاهره هيڅ مناسبت نشته البته دَمناسبت په حواله سره دا ونيلی کيدې شي چه دَحضرت حواء عليها السلام پيدائش دَحضرت آدم عليه السلام دَ پيدائش سبب اودَ

---

[1]) عمدة القاري: ۲۹۱/۱۵.

[2]) عمدة القاري: ۲۹۱/۱۵.

[3]) فتح الباري: ۴۵۳/۸.

[4]) فتح الباري: ۴۵۳/۸.

[5]) فتح الباري: ۴۵۴/۸-۴۵۳.

هغې دَ پیدائش طرف ته مضاف او منسوب دي چه دَحضرت آدم تخلیق اصل او حضرت حواء علیها السلام تخلیق فرع ده. نو داسې په حدیث او ترجمة الباب کښې مناسبت ممکن دي.(۱)

[۳۱۵۳] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَمُوسَى بْنُ حِزَامٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ زَائِدَةَ، عَنْ مَيْسَرَةَ الْأَشْجَعِيِّ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ، فَإِنَّ الْمَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلَعٍ، وَإِنَّ أَعْوَجَ شَيْءٍ فِي الضِّلَعِ أَعْلَاهُ، فَإِنْ ذَهَبْتَ تُقِيمُهُ كَسَرْتَهُ، وَإِنْ تَرَكْتَهُ لَمْ يَزَلْ أَعْوَجَ، فَاسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ» [ص ۱۲۰] [۴۸۸۹، ۴۸۹۰، ۵۴۷۲، ۵۷۸۵، ۵۷۸۷، ۶۱۱۰] (۲)

تراجم رجال

ابوکریب: دا ابوکریب محمد بن العلاء بن کریب الهمدانی الکوفی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب فضل من علم وعلّم) لاندې تیره شوې ده.(۳)

موسی بن حزام: دا ابوعمران موسی بن حزام الترمذي رحمه الله دي.

هغوی دَ احمد بن حنبل، حسین بن علی الجعفی، حماد بن سلمه، زید بن حباب، صالح بن عبدالله الترمذي، عبدالله بن مسلمه القعنبی، عبدالملك بن قریب الاصمعی، ابونعیم فضل بن دکین، محمد بن بشر او یحیی بن آدم غوندې أعلام حدیث نه روایات اخستی دی.(۴)

دَدوی نه دَحدیث روایت کونکو کښې امام بخاری، امام ترمذی، امام نسائی، احمد بن سیار المروزی، ابوبکر بن عبدالله بن ابی داؤد او محمد خزیمه بن خازم شامل دی.(۵)

روایت حدیث کښې تولو ائمه جرح او تعدیل دَ دوی توثیق کړی دی. چنانچه ترمذی رحمه الله دَدوی باره کښې (الرجل الصالح) او امام نسائی رحمه الله "ثقة" الفاظ نقل کړی دی. ابن حبان رحمه الله هم دَدوی تذکره ثقات کښې کړې ده.(۶)

علامه ذهبی رحمه الله دَدوی باره کښې فرمائیلی دي (ثقة عابد داعية إلى السُّنَّة) (۷) حافظ ابن حجر رحمه الله دَدوی باره کښې فرمائیلی دی: (ثقة، فقيه، عابد) (۸) ابن ابی الدین رحمه الله فرمائی موسی بن حزام ترمذی رحمه الله مونږ ته په ۲۵۱ هجری کښې حدیث بیان کړو. دارنګه دَ موسی بن حزام رحمه الله باره کښې ونیلی شوی دی چه دې دَ ابدال نه وو.(۹) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَدوی انتقال ۲۵۰ هجری نه پس شوې دي.(۱)

---

۱) عمدة القاري: ۱/۲۹۰.

۲) والحديث أخرجه البخاري فی كتاب النكاح فی باب المداراة مع النساء أيضاً، رقم الحديث: ۵۱۸۴ وفی باب الوصاة بالنساء رقم الحديث: ۵۱۸۶ وكذا رواه مسلم فی كتاب الرضاع، فی باب الوصية بالنساء رقم الحديث: ۳۶۴۳ والترمذی فی أبواب الطلاق باب ماجاء فی مداراة النساء رقم الحديث: ۱۱۸۸.

۳) كشف الباری: ۳/۴۱۳.

۴) تهذيب الكمال: ۲۹/۵۲ تهذيب التهذيب: ۱۰/۳۴۰.

۵) تهذيب الكمال: ۲۹/۵۲ تهذيب التهذيب: ۱۰/۳۴۰ - ۳۴۱.

۶) تهذيب الكمال: ۲۹/۵۲ تهذيب التهذيب: ۱۰/۳۴۱.

۷) الكاشف فی معرفة من له الرواية فی الكتب الستة: ۲/۳۰۳ رقم الترجمة: ۵۶۸۹ دار القبلة مؤسسة علوم القرآن.

۸) تقريب التهذيب ص: ۵۵۰ رقم الترجمة: ۶۹۵۶ دار الرشيد.

۹) تهذيب التهذيب: ۴/۱۷۳.

حسین بن علي: دا ابوعبدالله حسین بن علی بن الولید الجعفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الأذان باب: أهل العلم والفضل أحق بالإمامة) لاندې شوې ده.

زائدة: دا ابوالصلت زائده بن قدامه الثقفی دې.[۲]

میسرة الاشجعي: دا میسره بن عمار الاشجعی الکوفی رحمه الله دې.

هغوی دَ سعید بن المسیب، سلمان بن ابی حازم الاشجعی، عکرمه او ابوعثمان الهندی رحمه الله نه دَحدیث روایت کړې دې. اودَدوی نه اسباط بن نصر الهمدانی، زائده، قدامه، زهیر بن معاویه الجعفی، سفیان ثوری، ابوداؤد عیسی بن مسلم الطُّهوی رحمهم الله روایات اخستی دی. او امام بخاری، امام مسلم، امام نسائی او امام ابن ماجه رحمهم الله هم روایات نقل کړی دی.[۳]

حافظ ابوزرعه رحمه الله او حافظ ابن حجر رحمه الله دَدوی باره کښې فرمائیلی دی "ثقة".[۴] یحیی بن معین رحمه الله فرمائی (هوکوفي ثقة)[۵] حافظ ابن حبان دَدوی تذکره ثقات کښې کړې ده.[۶]

ابوحازم: دا سلمان الاشجعي الغطفاني رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی تذکره (کتاب العلم باب هل یجعل للنساء یوم علی حدة فی العلم) لاندې تیره شوې ده.[۷]

شرح حدیث

قوله: اسْتَوْصُوْا بِالنِّسَاءِ فَإِنَّ الْمَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلَعٍ: تاسو دَ ښځو باره کښې ښه سلوک او دَ ښیګړې وصیت قبول کړنې خکه چه ښځه دَ پښتئی نه پیدا شوې ده. (فَإِنَّ الْمَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلَعٍ) دَ رومبې جملې دَباره تعلیل دې. مطلب دادې چه ښځو سره ښیګړه او ښه سلوک خکه کونی چه هغه دَ کږې پښتئي نه پیداشوې ده او دَهغې په اخلاقو کښې کوږوالي دَ دغه پښتئي نه دَ پیداکیدو په وجه دې. که چرې تاسو دهغې دَ صحیح کولو کوشش کونی نو دا به ماته شي. دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په روایت کښې دی چه حضرت آدم علیه السلام دَ خوب په حالت کښې وو چه دهغه دَ کسې پښتئي نه حضرت بی بی حواء پیداکړې شوه.[۸]

قوله: استوصوا: بعض حضراتو فرمائیلی چه دا صیغه دَ باب استفعال نه ده لیکن دَ افعال په معنی کښې استعمالیږی. چنانچه دَ سورت بقره آیت ﴿فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي﴾ او سورت شوری آیت ﴿وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ کښې هم لفظ دَ استجاب دَ باب افعال "إجابة" په معنی کښې دې.[۹]

---

[۱] تقریب التهذیب ص: ۵۵۰ رقم الترجمة: ۶۹۵۶ دار الرشید.

[۲] کتاب الغسل باب غسل المذی والوضوء رقم: ۲۶۹.

[۳] دَ شیوخ اوتلامذه دَ تفصیل دَپاره اوګورلی تهذیب الکمال: ۱۹٤/۲ تهذیب التهذیب: ۳۸۶/۱۰ التاریخ الکبیر: ۷ الترجمة: ۱۶۱۶ والجرح والتعدیل، الترجمة: ۱۱۵۳ والکاشف الترجمة: ۵۸۵ تاریخ الإسلام: ۱۶۸/۵.

[۴] الجرح والتعدیل رقم الترجمة: ۱۱۵۳ التقریب لابن حجر ص: ۵۵۵ رقم الترجمة: ۷۰۸۳ دارالرشید.

[۵] تعلیقات بشارعواد معروف علی هامش تهذیب الکمال: ۱۹٤/۲۹.

[۶] کتاب الثقات لابن حبان: ٤٨٤/٧.

[۷] کشف الباری: ۱۰۱/٤.

[۸] فتح الباری: ٤٥٤/٨ عمدة القاری: ۲۹۲/۱۵.

[۹] عمدة القاری: ۲۹۲/۱۵ فتح الباری: ٤٥٤/٨ إرشادالساری: ۲۳۹/۷.

دَ استیصاء مطلب: علامه بیضاوي رحمه الله فرمائي چه دَ استیصاء معنی دَ وصیت قبلولو ده. او په حدیث کښې دَ مذکوره جملې مطلب دې: «أوصیکم بهن خیراً فاقبلوا وصیتي فیهن» یعنی زه تاسو ته دَ ښځو په معامله کښې دَ خیر او ښه سلوك وصیت کوم لهذا تاسو زما دا وصیت قبول کړئ.(١)

دَعلامه طیبي رحمه الله په توجیه کښې لږ شان ندرت ناآشناوالي دې هغه فرمائي چه "استوصوا" کښې سین دَ طلب په معنی کښې دَ مبالغه دَ پیدا کولو دپاره دې او مطلب دَ دې دادې چه هم دَخپل نفس نه دَ ښځو په معامله کښې دَحسن سلوك او خیر وصیت طلب کړئ.(٢) حافظ ابن حجر رحمه الله دَ علامه بیضاوي رحمه الله توجیه دَ ټولو نه بهتر ګرځولې ده.(٣)

قوله: وَإِنَّ أَعْوَجَ شَيْءٍ فِي الضِّلَعِ أَعْلاَهُ...... إلخ: دَ ټولو نه زیات کږه پښتئ پورتنئ وی. که چرې پریخودې شوه نو همیشه به کږه وی لهذا دَ ښځو په معامله کښې زما نصیحت اومنئ یعنی دَ خیر او ښیګړې سلوك کوئ.

دَ ښځې په فطرت کښې کوږوالې: دا چه اوفرمائیلې شو چه دَ ټولو نه کږه پښتئ پورتنئ ده په دې کښې دوه خبرې ممکن دی. یا خو دَ دې خبرې طرف ته اشاره ده لکه څنګه چه پښتئ کږه وی او دَ هغې نیغوالې صحیح کول ممکن نه دی دغه شان ښځې دَ اخلاق په لحاظ سره کږې دی اودا نیغول ممکن نه دی. دا هم ممکن دی چه دا تمثیل وی یعنی دا خو دَ مقصود وی چه څنګه پورتنئ پښتئ زیاته کږه وی دغه شان دَ ښځې پورتنئ حصه (راس، سر) دې او په دې کښې موجود ژبه دَ پښتئ په شان کږه ده. مطلب دا چه په انساني بدن کښې دَ ټولو نه موذی اندام ژبه ده اوهم دغه ژبه دَ ښځې دَ ټولو نه لویه بلا وی. اوس به مطلب دا شی چه څنګه کږه پښتئ نیغول ممکن نه دی دغه شان دَ ښځې دَ ژبې اصلاح کول هم ممکن نه دی.(٤)

دا الفاظ دَ طلاق نه کنایه دی. مطلب دادې چه که چرې ته دَ دې دَ نیغولو کوشش کوې نو طلاق به واقع شی.(٥) په حدیث کښې هم دَ دې صراحت شته چنانچه په صحیح مسلم کښې (عن الأعرج عن أبي هريرة) په طریق سره چه کوم روایت نقل دې دَ هغې الفاظ دادی: «إن ذهبت تقيمها كسرتها، وكسرها الطلاق» (٦) یعنی که تاسو دَ دې دَ نیغولو کوشش کوئ نودا به ماته کړئ او دَ دې ماتیدل طلاق دې.

دَ حدیث باب الفاظ "تقیمه" او "کسرته" کښې دَ ضمیر مفعول مرجع "ضلع" ده. دې نه دا مستفاد کیږی چه ضلع مذکر دې. بعض حضراتو فرمائیلی چه لفظ ضلع مؤنث دې. دې حضراتو دَ صحیح مسلم دَ روایت نه استدلال کړې دې چه «إن ذهبت تقيمها كسرتها» ضمیر مؤنث دَ ضلع طرف ته راجع دې اودا دَ دې خبرې دلیل دې چه ضلع مؤنث دې. حقیقت دادې چه دَ دې حضراتو استدلال صحیح نه دې ځکه چه دَ صحیح مسلم په روایت کښې تقیمها اوکسرتها کښې دواړه ضمائر مرءة طرف ته راجع دی نه چه دَ ضلع طرف ته.(٧) البته بعض حضراتو فرمائیلی دی چه ضلع مذکر

---

(١) فتح الباري: ٤٥٤/٧ عمدة القاري: ٢٩٢/١٥ إرشادالساري: ٢٣٩/٧.
(٢) شرح الطيبي على المشكاة الجزء الأول: ٦٧٦ رقم الحديث: ٢١٥ مكتبة نزار مصطفى الباز.
(٣) فتح الباري: ٤٥٤/٨.
(٤) فتح الباري: ٤٥٤/٨ إرشادالساري: ٢٤٠/٧.
(٥) فتح الباري: ٤٥٤/٨ عمدة القاري: ٢٩٣/١٠.
(٦) أخرجه مسلم في صحيحه كتاب الرضاع باب الوصية بالنساء رقم الحديث: ٣٦٤٣.
(٧) فتح الباري: ٤٥٤/٨.

او مؤنث دواړه شان استعمالیږي.[1]

خلاصه دا چه خله وهل، د خاوند په اطاعت کښې کوتاهي کول د ښځې پیدائشي کمزوري ده او د دې په خته کښې داخل دی. که ددې کمزورتیا په ردعمل کښې خاوند د تریخوالي او سختئي نه کار واخلي نو د طلاق په صورت کښې کورنئ تعلق ختمیدې هم شي. په دې وجه د صبر او تحمل نه کار اخستل پکار دي. که خاوند د مینې محبت او حکمت نه کار واخلي نو دغه شان د دغه پیدائشي کمزورو اصلاح ممکن ده.

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: امام بخاري د (خلق آدم وذریته) ترجمه قائم کړې ده. په حدیث باب کښې د ښځې خلقي اوصاف بیان کړې شوي دي او ښځه په ذریت آدم کښې شامل ده. په دې وجه ترجمة الباب سره د روایت مناسبت واضح دې او که چرې حدیث (باب قول الله تعالى: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾) حصه او منلې شي نو بیا هم مناسبت واضح دې ځکه چه خلیفه کیدل د آدم او اولاد آدم دواړو مراد کیدو هم احتمال لري.[2]

[٣١٥٤] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ وَهْبٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ الصَّادِقُ المَصْدُوقُ، «إِنَّ أَحَدَكُمْ يُجْمَعُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا، ثُمَّ يَكُونُ عَلَقَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يَكُونُ مُضْغَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ إِلَيْهِ مَلَكًا بِأَرْبَعِ كَلِمَاتٍ، فَيُكْتَبُ عَمَلُهُ، وَأَجَلُهُ، وَرِزْقُهُ، وَشَقِيٌّ أَوْ سَعِيدٌ، ثُمَّ يُنْفَخُ فِيهِ الرُّوحُ، فَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ، حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا إِلَّا ذِرَاعٌ، فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الكِتَابُ فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الجَنَّةِ فَيَدْخُلُ الجَنَّةَ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الجَنَّةِ، حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا إِلَّا ذِرَاعٌ، فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الكِتَابُ، فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ، فَيَدْخُلُ النَّارَ» [ص ١٢٥ – ١٢٦] [ر: ٣٠٣٦][3]

ترجمه: حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائي چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل او حضورپاك رښتوني دې او هغوی سره چه کومه وعده کړې شوې ده هغه رښتونې ده. حضورپاك اوفرمائیل په تاسو کښې د هرسړي (نطفه) د هغه د مور په خیټه کښې څلویښت ورځې جمع وي. بیا په څلویښت ورځو کښې چك وینه جوړیږي. بیا په څلویښت ورځو کښې هغه د غوښې بوټئ جوړیږي. (د دریو چلو (څلویښتو) نه پس) الله تعالی یوه فرښته هغې ته ورلیږي او هغه څلور خبرې لیکي: عمل، رزق او نیك بختي او بدبختي، بیا هغې کښې روح وربو کوهلې شي نو څوك داسې وي چه (تول عمر) د دوزخیانو والا کارونه کوي تردې چه د دوزخ او د هغه په مینځ کښې د یو لاس فاصله پاتې شي بیا د تقدیر لیك غالب راځي او هغه د جنتیانو والا کار اوکړي جنت ته ځي. او څوك داسې وي چه تول عمر د نیکو کارونو کولو نه باوجود چه کله جنت ته تلل یو لاس پاتې شي نو هغه وخت د تقدیر لیك غالب راشي او هغه د دوزخیانو کار کولو سره دوزخ کښې داخلیږي.

تراجم رجال

عمر بن حفص: دا عمر بن حفص بن غیاث الکوفي رحمه الله دې د دوی تذکره (کتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق في الجنابة) لاندې تیره شوې ده.[4]

---

[1] فتح الباري: ٤٥٤/٨.

[2] عمدة القاري: ٢٩٧/١٥.

[3] والحديث مر تخريجه في كتاب بدء الخلق باب ذكر الملائكة صلوات الله عليهم، رقم: ٣٢٠٨.

[4] كشف الباري: كتاب الغسل ص: ٤٦٤.

ابي: دا دَ عمر بن حفص پلار حفص بن غياث بن طلق رحمه الله دي. دَدوی تذکره هم (كتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق في الجنابة) لاندې تیره شوې ده.(۱)
الاعمش: دا ابومحمد سليمان بن مهران اسدی کوفی رحمه الله دي. أعمش په لقب سره مشهور دې. دَدوی تذکره (كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تیره شوې ده. (۲)
زيد بن وهب: دا مشهور تابعي ابوسليمان زيد بن وهب الجهني الهمداني رحمه الله دي. دَدوی تذکره (كتاب مواقيت الصلاة، باب الإبراد بالظهر في شدة الحر) لاندې تیره شوې ده. (۳)
عبدالله: دا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دي. دَدوی تفصیلی تذکره (كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تیره شوې ده. (۴)
دَ سند خصوصيات: دَدې روايت په سند کښې دَ رومبی راوی نه واخله تر آخری راوی حضرت عبدالله بن مسعو رضي الله عنه پورې ټولو دَتحدیث لفظ استعمال کړې دې اومزه دا ده چه دَ جمع صیغه ئې استعمال کړې ده. حضرت ابن مسعود رضي الله عنه حدثنا ونیلو سره حدیث وړاندې بیان کړو نو ټولو راویانو دَهغوی اتباع اوکړه. دَ تحدیث دَپاره عموماً صحابه کرام دَ (سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم) الفاظ استعمال کړی دی. دویم خصوصیت دَدې سند دادې چه په دې کښې خوئی دَ پلار نه روایت اخستې دې. چنانچه عمر، دَ حفص بن غیاث خوئی دې او هغه دَ خپل پلار نه روایت بیان کړې دې. دریم خصوصیت دَ سند دَ روایت دادې چه په دې کښې یو تابعي دَ بل تابعي نه روایت بیان کړې دې. چنانچه اعمش او زید بن وهب رحمهما الله دواړه تابعي دی او اعمش رحمه الله دَ زید رحمه الله نه روایت بیان کړې دې.(۵)
دَدې روایت دَ شروع حصه (كتاب الحيض، باب مخلقة وغير مخلقة) لاندې تول تشریحاتو سره تیره شوی ده.(۶) دَدې نه علاوه دا روایت په تفصیل سره (كتاب بدء الخلق) کښې (باب ذكر الملائكة صلوات الله عليهم) لاندې هم تیرشوې دې.
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: په مذکوره روایت کښې دَ ذریت آدم دَ تخلیق دَکیفیت او هیئت ذکر دې او ترجمة الباب که (باب خلق آدم وذريته) وی یا (باب قول الله تعالى: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾) دوې دواړو کښې هم دَحضرت آدم او اولاد آدم تذکره ده لهذا ترجمة الباب سره دَدې حدیث مطابقت واضح دې.(۷)

[۳۱۵۵] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ

---

۱) كشف الباري: كتاب الغسل ص: ۴۶۷.
۲) كشف الباري: ۲/۲۵۱.
۳) كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر في شدة الحر رقم الحديث: ۵۳۵
۴) كشف الباري: ۲/۲۵۷.
۵) عمدة القاري: ۱۵/۲۹۳ قال العيني رحمه الله عليه : فيه: التحديث بصيغة الجمع في موضعين. وفيه: العنعنة في أربعة مواضع. وفيه: القول في ثلاثة مواضع. وفيه: أن موسى بن حزام من أفراد البخاري، وروى عنه مقرون بابي كريب، وقد وثقه النسائي وغيره، وماله في البخاري إلا في هذالموضع. وفيه: ميسرة، وما له في البخاري إلا هذا الحديث، وآخر في سورة آل عمران، وحديث الباب ذكره في النكاح من وجه آخر. وفيه: أن رواته كلهم كوفيون ما خلا موسى بن حزام، فإنه ترمذي نزل بلخ.
۶) كشف الباري كتاب الحيض باب مخلقة وغيره مخلقة ص: ۴۰۴-۴۲۰.
۷) عمدة القاري: ۱۵/۲۹۳.

وَكَّلَ فِي الرَّحِمِ مَلَكًا، فَيَقُولُ: يَارَبِّ نُطْفَةٌ، يَارَبِّ عَلَقَةٌ، يَارَبِّ مُضْغَةٌ، فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَخْلُقَهَا قَالَ: يَارَبِّ أَذَكَرٌ، يَارَبِّ أُنْثَى، يَارَبِّ شَقِيٌّ أَمْ سَعِيدٌ، فَمَا الرِّزْقُ، فَمَا الأَجَلُ، فَيَكْتُبُ كَذٰلِكَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ" [ص ۱۲۸] [ر: ۳۱۲] (۱)

تراجم رجال

ابوالنعمان: دا ابوالنعمان محمدبن الفضل السدوسی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (كتاب الايمان باب قول النبى صلى الله عليه وسلم الدين نصيحة.... الخ) لاندې تیره شوې ده. (۲)

حمادبن زيد: دا حماد بن زيد بن درهم ازدی البصری رحمه الله دي. دَدوی تذکره (كتاب الايمان باب المعاصى من أمرالجاهلية) لاندې تیره شوې ده. (۳)

عبيدالله بن ابي بكربن انس: دا ابومعاذ عبيدالله بن ابی بکر بن انس انصاری بصری رحمه الله دي. تذکره ئې (كتاب الحيض باب مخلقة وغيرمخلقة) لاندې تیره شوې ده. (۴)

قوله: إِنَّ اللهَ وَكَّلَ فِي الرَّحِمِ مَلَكًا.....: يعنى الله تعالى دَ ښځې په رحم باندې يو فرښته مقرر کړې ده کله چه دَ ښځې په رحم کښې دَ سړي نطفه پريوځي نو فرښته دَ الله تعالى نه تپوس کوی (يارب! نطفة) چه اوس دا نطفه ده يعنى فرښته دَ الله تعالى نه دَ اتمام تخليق اجازت غواړي چه اوس دا دَ نطفې په شکل کښې ده آيا دا دَ تخليقى مراحل نه تيرولو سره دې ته مکمل صورت ورکړې شي؟ بيا فرښته وائى (يارب! علقة) چه دا اوس دَ چک شوې وينې ټکړه ده، (يارب! مضغة) اې الله اوس دا دَ غوښې بوټئي ده. کله چه الله تعالى دا پيدا کول غواړي نو فرښته سوال کوی (يارب! أذكر أم أنثى؟) اې الله سړي دې که ښځه؟ (يارب! أشقى أم سعيد) اې الله بدبخت دې که نيک بخت؟ بيا فرښته سوال کوی (فما الرزق) دَ ده روزى به څه وى؟ (فما الأجل؟) دَده عمر به څومره وى؟ دا ټولې خبرې دَ مور په خيټه کښې ليکلې کيږي. دا روايت كتاب الحيض (باب مخلقة وغير مخلقة) کښې په تفصيل سره تير شوې دې.

دحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحديث مذکور ترجمة الباب سره مناسبت دا دې چه په دې روايت کښې هم دَ مور په رحم کښې دَ ذريت ادم دَ تخليق مختلف مراحل ذکر دى لهذا ترجمة الباب سره ددې مناسبت واضح دې. (۵)

[۳۱۵۶] حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ حَفْصٍ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي عِمْرَانَ الْجَوْنِيِّ، عَنْ أَنَسٍ، يَرْفَعُهُ: "إِنَّ اللهَ يَقُولُ لِأَهْوَنِ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا: لَوْ أَنَّ لَكَ مَا فِي الأَرْضِ مِنْ شَيْءٍ كُنْتَ تَفْتَدِي بِهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَقَدْ سَأَلْتُكَ مَا هُوَ أَهْوَنُ مِنْ هٰذَا وَأَنْتَ فِي صُلْبِ آدَمَ، أَنْ لَا تُشْرِكَ بِي، فَأَبَيْتَ إِلَّا الشِّرْكَ" [ص ۱۲۹-۱۳۰] [۳۱۷۳، ۶۱۸۹] (۶)

---

(۱) والحديث مر تخريجه فى كتاب الحيض باب مخلقة وغير مخلقة.
(۲) كشف البارى: ۷۶۸/۲.
(۳) كشف البارى: ۲۱۹/۲.
(۴) كتاب الحيض باب مخلقة وغير مخلقة رقم الحديث: ۳۱۸ ص: ۴۱۲.
(۵) عمدة القارى: ۲۹۳/۱۵ دارالكتب العلمية.
(۶) والحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب الرقاق باب من نوقش الحساب عذب رقم: ۳۵۳۸ وباب صفة الجنة والنار: رقم: ۶۵۵۷ وكذا رواه الإمام مسلم فى صفات المنافقين باب طلب الكافر الفداء بملء الأرض ذهباً رقم الحديث: ۷۰۸۳ وكذا فى جامع الأصول: ۴۹۱/۱۰ رقم الحديث: ۸۰۲۲.

تراجم رجال

قيس بن حفص: دا ابومحمد قيس بن حفص بن القعقاع التميمي رحمه الله دي. دَدوی تذکره (كتاب العلم باب الحياء فی العلم) لاندې تيره شوې ده.[1]

خالدبن الحارث: داخالدبن الحارث بن سليم البصري رحمه الله دي. دَدوی تذکره (كتاب الصلاة باب فضل استقبال القبلة.....إلخ) لاندې اول تيره شوې ده.[2]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتكي الواسطي رحمه الله دي. دَدوی تذکره (كتاب الإيمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده) لاندې تيره شوې ده.[3]

ابوعمران: دا ابوعمران عبدالملك بن حبيب الجوني رحمه الله دي. دَدوی تذکره (كتاب أبواب الاستسقاء باب الجهر بالقراءة فی الاستسقاء) لاندې تيره شوې ده.[4]

قوله: عَنْ أَنَسٍ يَرْفَعُهُ: يرفعه :دَ تحديث الفاظ دي قال يا سمعت په ځاني محدثين يرفعه الفاظ هم استعمالوي.[5]

قوله: أَنَّ اللهَ يَقُولُ لأَهْوَنِ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا: لَوْ أَنَّ لَكَ........إلخ: رسول الله ﷺ فرمائي چه کوم سړی ته په جهنم کښې دَ ټولو نه سپك عذاب ورکولې کيږي الله تعالی به دغه نه تپوس اوکړي که په ټوله زمکه کښې څه چه دي هغه ستا ملکيت شي نوته به دَ عذاب نه دَ بچ کيدو په بدله کښې دغه فديه کړې؟ هغه به وائي چه اوجي هم دغه شان ده. الله تعالی به فرمائي ما خودې نه آسانه خبره تانه غوښتې وه کوم وخت چه ته دَ آدم په شا کښې وې چه ته به ماسره څوك شريك نه ګرځوې مګر تا انکار اوکړو او هم په شرك دې اصرار اوکړو. بعض حضراتو فرمانيلي دی چه په دې روايت کښې (أهون أهل النار نه دَ رسول الله ﷺ تره ابوطالب مراد دي. ځکه چه هغه به دَ رسول الله ﷺ سره دَ شفقت او محبت دَ معامله په بدله کښې دَ ټولو نه په کمه درجه دَ عذاب کښې اخته وي.[6]

(كتاب الرقاق، باب صفة الجنة والنار) لاندې په دې روايت کښې (أردت منك أهون من هذا) الفاظ راغلي دی. شراح ليکلي دی چه (أردت) دلته دَ امر په معنی کښې دې چه ما تاسو ته دَ توحيد اختيارولو حکم درکړو مګر تاسو شرك اختيار کړو. او اراده دَ امر په معنی کښې دَ اخستلو وجه داده چه مخلوق نه هم هغه صادر کيږي څه چه الله تبارك وتعالی غواړي. اوس که چرې دَ ارادې نه هم اراده مراد وي نوبيا به مطلب داشي چه زما اراده خو دا وه چه تاسو توحيد اختيار کړې وې خو تاسو زما دَ رضا او ارادې خلاف شرك اختيار کړو او ښکاره خبره ده چه دا معنی په هيڅ صورت صحيح نه ده.[7]

---

[1] كشف الباري: ٥٢٦/٤.

[2] كتاب الصلاة باب فضل استقبال القبلة، رقم: ٣٩٣.

[3] كشف الباري: ٦٧٨/١

[4] كتاب الهبة وفضلها والتحريض عليها، باب: بمن يبدأ بالهَدِيّة، رقم: ٢٥٩٥.

[5] فتح الباري: ٤٥٥/٨ عمدة القاري: ٢٩٤/١٥.

[6] فتح الباري: ٤٥٥/٨ عمدة القاري: ٢٩٤/١٥ إرشاد الساري: ٢٤٣/٧.

[7] إرشاد الساري كتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار: ٥٥٦/١٣ التوضيح لابن الملقن كتاب الرقاق، باب صفة الجنة والنار: ٨٨/٣

(قوله: ألا أشرك به) دا مستثنى مفرغ دى اودلته مستثنى منه دكلام موجب كيدو باوجود دَحذف كولوجه داده چه په دې مقام كښې دَ نفى والا معنى په معنوى توګه باندې ده. څكه چه إباء دامتناع په معنى كښې دې او په امتناع كښې دَ نفى والا معنى ښكاره ده اولكه چه دَحديث دَدې تكړې مطلب دادې چه تاسو اختيار نه كړو مګر شرك (۱)
علامه طيبى رحمه الله فرمائى چه معلومه خبره داده چه دلته اراده په اخذميثاق باندې محمول كړې شى دكوم تذكره چه دَ سورت اعراف آيت: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ﴾ كښې ده او اراده په اخذميثاق باندې دَمحمول كولو قرينه دَدې حديث الفاظ (وأنت فى صلب آدم) دې اوپه دې مناسبت سره به إباء په نقض عهد باندې محمول كولې شى. (۲)
دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دلته امام بخارى رحمه الله روايت په دې وجه نقل كړې دې چه په دې روايت كښې دَ انسان دَحضرت آدم عليه السلام دَ شان نه دَ پيداكيدو ذكر دې. چنانچه په دې صورت كښې دَحديث باب الفاظ (وأنت فى صلب آدم) مناسبت ترجمة الباب سره واضح دې. دَحافظ ابن حجر رحمه الله رجحان هم دغه معلوميږى. (۳)

[۳۱۵۷] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُرَّةَ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لاَ تُقْتَلُ نَفْسٌ ظُلْمًا، إِلَّا كَانَ عَلَى ابْنِ آدَمَ الأَوَّلِ كِفْلٌ مِنْ دَمِهَا، لِأَنَّهُ أَوَّلُ مَنْ سَنَّ القَتْلَ» [ص ۱۳۲] [۶۴۷۳، ۶۸۹۰] (۴)

تراجم رجال

عمر بن حفص بن غياث: دا عمر بن حفص بن غياث النخعى الكوفى رحمه الله دې. دَدوى تذكره (كتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق فى الجنابة) لاندې تيره شوې ده. (۵)
اعمش: دا ابومحمد سليمان بن مهران اسدى كوفى رحمه الله دې. أعمش په لقب سره مشهور دې. دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تيره شوې ده. (۶)
عبدالله بن مرة: داعبدالله بن مره الهمدانى كوفى رحمه الله دې. دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب علامة المنافق) لاندې تيره شوې ده. (۷)
مسروق: دا مسروق بن اجدع بن مالك صمدانى رحمه الله دې. دَدوى تذكره هم دَ مذكوره كتاب اوباب لاندې تيره شوې ده. (۱)

---

(۱) إرشادالسارى كتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار: ۵۵۶/۱۳.
(۲) إرشادالسارى كتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار: ۵۵۶/۱۳.
(۳) فتح البارى: ۴۵۵/۸.
(۴) والحديث أخرجه البخارى إيضاً فى كتاب الديات باب قول الله تعالى: ﴿وَمَنْ أَحْيَاهَا﴾ رقم الحديث: ۲۸۶۷وفى كتاب الاعتصام باب إثم من دعا إلى ضلالة أو سن سنة سيئة، رقم الحديث: ۷۳۲۱ومسلم فى القسامة، باب بيان إثم من سن القتل رقم الحديث: ۴۳۷۹والترمذى فى كتاب العلم باب الدال على الخير كفاعله رقم الحديث: ۲۶۷۳والنسائى فى كتاب المحاربة، باب تحريم الدم، رقم الحديث: ۳۹۹۰وابن ماجه فى الديات باب التغليظ فى قتل مسلم ظلماً رقم الحديث: ۲۶۱۶.
(۵) كشف البارى كتاب الغسل ص: ۴۶۴.
(۶) كشف البارى: ۲۵۱/۲.
(۷) كشف البارى: ۲۸۰/۲.

عبدالله: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دي. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: بنی الاسلام علی خمس) لاندې تیره شوې ده. (۲)

قوله: لَاتُقْتَلُ نَفْسٌ ظُلْمًا اِلَّاكَانَ عَلٰى ابْنِ آدَمَ...... الخ: څوك چه هم په دنیاکښې په ظلم سره وژلې شي دَهغه دَ وینې (وبال) یوه حصه دَحضرت آدم علیه السلام اولنې خونی (قابیل) په سر باندې ضرور پریوځی. ځکه چه هغه رومبی سړی دې چاچه په (ظلم) قتل کړې (مذموم) طریقه ئې جاری کړه.

دَهابیل دَقتل واقعه: په دې روایت کښې دَحضرت آدم علیه السلام دَ رومبی خونی نه مراد قابیل دې. قابیل خپل رور هابیل قتل کړې وو. هغه وخت دَ هابیل عمر شل کاله اودَ قابیل عمر پنځه ویشت کاله وو. (۳)

علامه طبری رحمه الله دَ قاتل مختلف نومونه نقل کړی دی. یو قول دادې چه دَهغه نوم قین بن آدم وو. یو قول دادې چه قاین بن آدم وو. بعض حضراتو وئیلی دی چه دَ قاتل نوم قابیل وو اوهم دغه قول ډیر مشهور دې. (۴)

قابیل هابیل ولې قتل کړو؟ په دې سلسله کښې زیات تفصیلات اسرائیلی روایات دی. خو حافظ ابن کثیر رحمه الله وغیره دَ سدی په حواله سره دَحضرت عبدالله بن عباس او عبدالله بن مسعود رضی الله عنهم نه نقل کړی دی چه دآدم علیه السلام کوم اولاد پیداشوې وو په هغې کښې به هر ځل غبرګونی هلك اوجینئی پیدا کیدل. یوځل چه به هلك سره کومه جینئی پیدا کیدله دَهغې نکاح به ئې په بل ځل پیدا کیدونکی هلك سره کوله. دوه هلکان پیدا شو دَ یو نوم قابیل وو چه زمینداری به ئې کوله. دَ بل نوم هابیل وو دَهغه دَ پیئو ورکونکی څاروی وو. قابیل په عمر کښې لوئی وو. هغه سره چه کومه خور پیدا شوې وه هغه دَهابیل سره پیدا کیدونکی خور نه ډیره زیاته ښائسته وه. دَ هابیل خواهش وو چه دَ قابیل خور سره دَهغه نکاح اوشی. قابیل په دې باندې رضامند نه وو. هغه وئیل زما خور ده ما سره پیدا شوې ده چه تاسره پیدا کیدونکی خور نه زیاته ښائسته ده زه ددې زیات حقدار یم چه زما نکاح دې سره اوشی (حالانکه دَ ضابطه او قانون مطابق دَ هغې نکاح هابیل سره کیدل پکار وو). حضرت آدم علیه السلام قابیل ته اووئیل چه کومه جینئی تاسره پیدا شوې ده دَهغې نکاح هابیل سره اوکړه لیکن قابیل انکار اوکړو. بیا دَ جګړې ختمولو دَپاره دواړو دَالله تعالی په بارګاه کښې نذر پیش کړو. دَ چا نذر چه قبول شی هم هغه به دې جینئی سره دَ نکاح حقدار وی. دواړو چه کله نذر پیش کړو نودَ هابیل نذر قبول شو. دَ آسمان نه اور راغلو هغه ئې اوسیزلو. دَ قابیل نذر قبول نه شو او آسمانی فیصله دَ هابیل په حق کښې راکوزه شوه نو قابیل وئیل زه به تا قتل کړم. هابیل اووئیل ﴿لَئِنْۢ بَسَطْتَّ اِلَیَّ یَدَكَ لِتَقْتُلَنِیْ مَاۤ اَنَا بِبَاسِطٍ یَّدِیَ اِلَیْكَ لِاَقْتُلَكَ ۚ اِنِّیْۤ اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعٰلَمِیْنَ﴾ [المائدة: ۲۸] که چرې تا زما دَ قتل دَپاره لاس اوراندې کړو نو زه به ستا دَ قتل کولو دَپاره لاس نه وړاندې کوم. زه دَالله تعالی نه ویریږم چه رب العالمین دې. (۵)

دَتورات وغیره نه معلومیږی چه په هغه زمانه کښې دَ نذر دَ قبلیدو دغه الهامی دستور وو چه دَنذر اوقربانئی څیز به په اوچت ځائی کیخودې شو اودَ آسمان نه به اور راغلو هغه به ئې اوسوزولو. دَدې الهامی دستور مطابق هابیل دَ خپلې رمې نه ښکلې ګډ دَالله تعالی په نوم نذر کړو او قابیل دَ خپل فصل دَغلې نه یو کمزورې شان غله

---

(۱) کشف الباری: ۲۸۱/۲.

(۲) کشف الباری: ۲۵۷/۲.

(۳) عمدة القاری: ۲۹۵/۱۵.

(۴) عمدة القاری: ۲۹۵/۱۵.

(۵) تفسیر ابن کثیر سورة المائدة:۲۸، ۷٤/۳دارالکتب العلمیة البدایة والنهایة: ۲۱۷/۱-۲۱۶دارهجر، معارف القرآن للکاندهلوی: ۳۳۲/۲.

دَ قربانئي دَ پاره پیش کړه. دَ دواړو دَښه نیت او بدنیت اندازه په دغه طرزعمل سره اوشوه. دَ دستور مطابق آور راغلو اودَ هابیل نذر ئې اوسوزولو اودغه شان دَ قبولیت شرف دَ هغه په حصه کښې راغلو.

قابیل خپله دا بې عزتي په هیڅ شان سره برداشت نه کړې شوه او هغه دَ غضب په جوش کښې راتلوسره هابیل ته دهر که ورکړه چه زه به تا دَ قتل کولونه بغیر نه پرېږدم. هابیل جواب ورکړو زه خو به په تاباندې په یوشان سره هم لاس نه اوچتوم باقي ستا چه څه مرضي وی کوه. پاتې شوه دَ قربانئي معامله نودَ الله تعالی په نیز خو هم دَ نیک نیتئي نذر قبلیدې شي. هلته نه دهر که کار کوی او نه بې وجه غم اوغصه. په قابیل باندې ددې نصیحت بد اثر پریوتلو او په غصه کښې ورانیدوسره ئې خپل رور هابیل قتل کړو.(۱)

دا په مخ دَ زمکې باندې دَ قتل اولنئي واقعه وه کومه چه اوشوه. قابیل دَ قتل نوې اراده خو اوکړه لیکن هغه به قتل څنګه کولو؟ دادَ هغه دپاره یو مشکل وو. په دې سلسله کښې مختلف اقوال دي:

① دَ ابن جریج قول دې چه هابیل اوده وو قابیل په اودوکښې هغه قتل کول غوښتل لیکن هغه نه پوهیدلو چه څنګه ئې قتل کړي؟ په دې موقع باندې شیطان ملعون راؤرسیدو هغه یوه مرغئي واخسته اودَ هغې سر ئې په کاڼړې باندې کیخودو او بل کاڼړې سره ئې چقړې کړو. قابیل دا قصه کتله اودَدې نه پس ئې خپل رور هم دغه شان په کاڼړې باندې قتل کړو.

② دَ ابن عباس رضی الله عنهما قول دادې چه قابیل دَ لرګې نه یو کاڼړې ویشتلوسره هابیل قتل کړې وو.

③ دَ بعض حضراتو وینا ده چه قابیل ئې سټ تاوولوسره هابیل وژلې وو.

④ یو قول دادې چه په اوسپنه وهلوسره ئې هابیل قتل کړې وو.(۲)

ترجمة الباب سره دَ حدیث باب مناسبت: په حدیث باب کښې (ابن آدم الأول) نه قابیل بن آدم مراد دې اوهغه په ذریت آدم کښې شامل دې لهذا ترجمة الباب سره دَدې مناسبت واضح دې.(۳)

۳- باب: الْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ

دَ ترجمة الباب مقصد او باب سابق سره مناسبت: دا باب تیرشوی باب سره متعلق دې. باب سابق کښې دَخلق آدم ذکروو. په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله دَ ارواح ذکرکولوسره دې خبرې طرف ته اشاره کړې ده چه ابناء آدم اجسام او ارواح دواړو نه مرکب دی.(۴)

ددې باب لاندې امام بخاری رحمه الله دا خودل غواړی چه دَ انسان دَ تخلیق نه وړاندې دَهغوی روحونه په جدا جدا لښکر او غونډه کښې وو. دې نه ثابته شوه چه روح دَ جسد نه مقدم دې.(۵)

[۳۱۵۸] قَالَ قَالَ اللَّيْثُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ [ص: ٣٣]، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ «الْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا

---

(۱) تفسیر ابن کثیر سورة المائدة:۲۸، ۷۶/۲-۷۵دارالکتب العلمیة، قصص القرآن:۴۶/۱بتغیر یسیر، البدایة والنهایة للحافظ عمادالدین ابن کثیر: ۲۱۷/۱-۲۱۶دارهجر.

(۲) تفسیر ابن کثیر سورة المائدة:۲۸، ۷۶/۲-۷۵دارالکتب العلمیة، البدایة والنهایة: ۲۱۷/۱دارهجر عمدة القاری: ۲۹۵/۱۵.

(۳) عمدة القاری:۲۹٤/۱۵.

(۴) عمدة القاری: ۲۹۶/۱۵فتح الباری: ۴۵۵/۸إرشادالساری: ۲٤٤/۷.

(۵) فتح الباری: ۳۶۹/۶شرح الکرمانی: ۲۳۱/۱۳ عمدة القاری: ۲۹۶/۱۵دارالکتب العلمیة.

التَلَفَ، وَمَا تَنَاكَرَمِنْهَا اخْتَلَفَ» وَقَالَ يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ بِهَذَا [ص ۱۳۶]

دَ مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق دې، دا تعلیق امام بخاری رحمه الله «الأدب المفرد» کښې «عن عبدالله بن صالح عن اللیث» په طریق سره او امام مسلم رحمه الله په خپل صحیح کښې موصولاً روایت کړې دې. (۱)

قوله: الأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ، فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ، وَمَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ: یعنی دَ روحونو جدا جدا لښکرې وې بیا چه په کومو روحونو کښې «دَ پیدائش نه وړاندې» خپل مینځ کښې پیژندګلو وه «دَ پیدائش نه پس دنیا کښې» په هغوی کښې خپل مینځ کښې مینه پیدا کیږی او کوم روحونه چه هلته «دَ پیدائش نه وړاندې» اجنبی وو هغه «دلته هم» مختلف اوسیږی.

قوله: جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ: جنود دَ جند جمع ده په معنی دَ لښکر او مجندة: مجموعة معنی کښې دې کما یقال: اَلُوْفٌ مُؤَلَّفَةٌ. (۲)

دَ انسانانو روحونه په عالم ارواح کښې وو: په دې روایت کښې دا خودلې شوی دی چه روح په جسد باندې مقدم دې دَ روح تخلیق دَ جسد نه اول شوې. نوبیا چه کله دَ اجساد تخلیق اوشو نو روحونو په هغې کښې حلول کړې شو. (۳)

بله خبره دا چه دَ روحونو تخلیق عادتونه او اخلاق دَ طبائع په لحاظ سره په مختلف صفاتو باندې شوی دی. بعض روحونو کښې محبت او الفت او سعادت ودیعت کړې شوی دی او بعض روحونو کښې شقاوت او نفرت ودیعت کړې شوی دی. (۴)

خلق محبت یا نفرت ولې کوی؟: چنانچه «فما تعارف منها ائتلف» مطلب دادې چه صفاتو او اخلاقو کښې دَ یوشانوالی او مماثلت په وجه په کومو روحونو کښې چه په اصل خلقت کښې دَ خپل مینځ تعارف وو په اجساد کښې حلول کولو نه پس په دې دنیا کښې هم دَهغوی په مینځ کښې دَمینې او محبت رشته قائم شوه. هم دغه مطلب «وما تناکر منها اختلف» هم دې چه په صفاتو او عاداتو کښې کوم بغض او تضاد دَ روحونو په مینځ کښې په اصل خلقت کښې وو په بدن کښې دَ حلول کولو نه پس په دې دنیا کښې هم دَهغوی په مینځ کښې نفرت او بعد واقع شو. (۵)

علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه دَدې حدیث دوه مطالب کیدې شی: ① یو خو دا چه په دې سره په خیر او شر کښې تشاکل او مماثلت طرف ته اشاره کیدو سره نیک سړې دَ نیک سړی طرف ته مائل کیږی او شریر دَ بل شریر طرف ته مائل کیږی. چنانچه دَ ارواح په مینځ کښې دَ تعارف په بنیاد هم دغه اصل جبلت او فطرت دې په کوم چه دَهغوی تخلیق شوې. دَ کومو روحونو په جبلت او فطرت کښې چه مشاکلت او مماثلت شوې دې هغه روحونه په دې دنیا کښې هم دَهغه مشاکلت دَ وجې نه خپل مینځ کښې محبت لری. چنانچه شریر دَ نورو شریرانو طرف ته او اخیار دَ نورو اخیارو طرف ته طبعاً میلان لری.

---

(۱) کتاب الأدب المفرد باب: الأرواح جنود مجندة رقم الحدیث: ۹۰۰، رقم الباب ۴۰۱ ص: ۴۸۵ مکتبة المعارف للنشر والتوزیع ورواه الإمام مسلم فی أبواب البر والصلة فی باب: الأرواح جنود مجندة رقم الحدیث: ۶۷۰۸ عن قتیبة بن سعید: حدثنا عبدالعزیز، یعنی: ابن محمد عن سهیل عن أبیه عن أبی هریرة..... الحدیث.

(۲) النهایة لابن الأثیر: ۱/۲۹۹-۲۹۸.

(۳) التوضیح لابن الملقن: ۱۹/۳۹۳ فتح الباری: ۸/۴۵۱ عمدة القاری: ۱۵/۲۹۷ دارالکتب العلمیة.

(۴) المرجع السائق.

(۵) المرجع السابق.

چونکه په شر او خیر کښې بعد او منافرت دې په دې بنیاد باندې چه په کومو روحونو کښې دَ خیر جبلت وو او کومو کښې چه دَ شر جبلت وو نو دَ خپل مینځ منافاتو دَ وجې نه هغه روحونه په دې دنیاکښې هم په اجسادکښې دَ حلول کولو نه پس دَ یو بل نه نفرت کوی.

② علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه دویم مطلب دَ دې داکیدې شی چه الله تعالی دَ اجساد نه اول ارواح تخلیق کړل نو دَ غه روحونو به په خپل مینځ کښې ملاقات کیدلو. بیا چه کله روحونو په دغه اجساد کښې حلول اوکړلو نو په دې دنیاکښې دَ هغوی په مینځ کښې تعارف او الفت هم دَ دغه عهد متقدم والا دَ تعلق په وجه سره اوشو. لکه چه په دې دنیاکښې دَ بنیادمو په مینځ کښې که چرې اجنبیت دې یا محبت او الفت دې نو دَ دې بنیاد هم دغه عهد متقدم دې.(١)

دَ علامه طیبی رحمه الله رائې: علامه طیبی رحمه الله فرمائی چه (فما تعارف) کښې فاء دَ تعقیب دَپاره ده اودَ دې په ذریعه دَ اجمال تفصیل بیان کړې شوې دې. چنانچه (فما تعارف) الفاظ په ازل کښې دَ روحونو په مینځ کښې په اختلاط او تعلق باندې دلالت کوی. بیا دا روحونه دَ اوږدې زمانې پورې دَ یو بل نه جدا پاتې شو او په دوی کښې دَ جدائیی دیوال راغلو. بیا دَ دوی په سابق تعارف باندې دَ یوې زمانې تیریدو نه پس بیا دَ الفت او محبت رشته قائم شوه. دَ دې مثال بالکل داسې دې لکه چه جدا شوی دوستان دَ یوې اوږدې زمانې دَ جدائیی نه پس دوباره ملاؤ شی.(٢)

په دې دنیاکښې دَ الفت او محبت کومه رشته چه دَ دوو کسانو په مینځ کښې دَ سابقه تعلق په بیناد باندې قائمیږی دوی ته دَ دغه سابق تعلق هیڅ شعور نه وی. حقیقت دادې چه دَ دوی په زړونو کښې دَ سابقه تعلق القاء او الهام دَ الله تعالی دَ طرف نه کیږی.(٣)

تاسو داسې وئیلې شئی چه په دې دنیاکښې دَ بندیگانو چه کوم تعلق قائم کیږې په اصل کښې دَ سابقه تعلق تجدید دې. علامه قسطلانی رحمه الله دَ عبدالله بن مسعود رضی الله عنه یو مرفوع روایت نقل کړې دې: «الأرواح جنود مجندة، تلتقي فتشام كما تشام الخيل، فما تعارف منها ائتلف، وما تناكر منها اختلف، فلو أن رجلاً مؤمناً جاء إلى مجلس فيه مائة منافق، وليس فيه إلا مؤمن واحد، لجاء حتى جلس إليه، ولو أن منافقاً جاء إلى مجلس فيه مائة مؤمن وليس فيه إلا منافق واحد، لجاء حتى جلس إليه»(٤) یعنی دَ روحونو جدا جدا لښکرې وې او هغوی په خپل مینځ کښې ملاویدو سره یو بل داسې بوئی کول لکه چه اسونه یو بل بوئی کوی. بیا چه دَ کومو روحونو په مینځ کښې (په عالم ارواح کښې) دَ خپل مینځ تعارف وو (دَ دې سابقه تعارف په بنیاد) په دې دنیاکښې هم دَ هغوی په مینځ کښې دَ خپل مینځ تعلق پیداکیږی. په انسانی نفسیاتو باندې دَ عالم ارواح دا تعلق دومره اثر انداز کیږی چه که یو مؤمن سړې په یو داسې محفل کښې داخل شی په کوم کښې چه سل منافقان وی او صرف یو مؤمن وی نو هغه به یقیناً هغه مؤمن سره راخې اوکینی به او که چرې یو منافق سړې یو داسې محفل ته راشی چرته چه مؤمنان وی او یو منافق وی نو هغه به یقیناً راخی او هم هغه منافق سره به کینی.

---

(١) أعلام الحديث للخطابي الجزء الرابع ص: ١٥٣١-١٥٣٠ جامعة أم القرى، عمدة القاري: ٢٩٧/١٥ فتح الباري: ٤٥٥-٤٥٦/٨.

(٢) شرح الطيبي على مشكاة المصابيح: ١٩٥/٩ إدارة القرآن والعلوم الإسلامية وإرشاد الساري: ٢٤٤/٧.

(٣) شرح الطيبي على مشكاة المصابيح: ١٩٥/٩ إدارة القرآن والعلوم الإسلامية وإرشاد الساري: ٢٤٤/٧.

(٤) إرشاد الساري: ٢٤٤/٧ شعب الإيمان للإمام البيهقي باب مقاربة أهل الدين وموادتهم إلخ، قصة إبراهيم في المعانقة إلخ: ٣٣٩/١١ رقم الحديث: ٨٦٢٠ مكتبة الرشد، الإبانة الكبرى لابن بطة: ٤٥٥/٢ رقم الحديث: ٤٢٨، دار الراية للنشر.

په عربو کښې يو قول مشهور دې: ((المناسبة تؤلف بين الأشخاص))[1] يعنې مناسبت په سرو کښې الفت پيدا کوي او هغوي يو بل ته نيزدې راولي.[2]
حضرت علی رضی الله عنه کوفې ته تشريف راوړو نو وئې فرمائيل ((يا أهل الكوفة! قد علمنا خياركم من شراركم)) يعنې مونږ ته معلومه ده چه په تاسو کښې څوک نيکان دي او څوک شريران ؟ خلقو تپوس اوکړو هغه څنګه؟ حضرت علی رضی الله عنه جواب ورکړو: ((كان معنا ناس من الأخيار، فنزلوا عند ناس من الأخيار، فعلمنا أنهم من الأخيار، وكان معنا ناس من الأشرار، فنزلوا عند ناس من الأشرار، فعلمنا أنهم من الأشرار))[3] يعنې مونږ سره نيکان او شريفان خلق وو هغه شريفانو سره حصار شو. په دې سره مونږ ته معلومه شوه چه کوم خلقو له هغوي راغلل کيناستل هغه پخپله هم شريف خلق دی. دغه شان مونږ سره اشرار وو نو هغوي لاړل اشرار سره حصار شول. په دې سره مونږ ته معلومه شوه چه دوي هم اشرار دی.
دحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه او حضرت علی رضی الله عنه د رواياتو نه علامه خطابی رحمه الله د قول تائيد کيږي چه د روايت باب نه دخير اوشر د مشاکلت او مشابهت طرف ته اشاره کيدې شی چه د کومو خلق په طبيعت او فطرت کښې د خير ښيګړې ماده وی هغوي د دغه مشاکلت د وجې نه يو بل ته ميلان لری او د چا په فطرت کښې چه شر وی هغوی د دغه مشاکلت في الشر د وجې نه طبعاً د يو بل طرف ته راښکلې کيږی.

---

[1]) عمدة القاری: ٢٩٧.
[2]) وقال بعضهم أقرب القرب مودة القلوب وإن تباعدت الأجسام، وأبعد البعد تنافر التدانی ولبعضهم:

إن القلوب لأجنادٌ مجندةٌ	قول الرسول فمن ذا فيه يختلف
فما تعارف منها فهو مؤتلفٌ	وماتناكر منها فهو مختلف

والآخر:

بينی وبينک فی المحبة نسبةٌ	مستورة فی سر هذا العالم
نحن الذين تحابت أرواحنا	من قبل خلق الله طينة آدم[إرشادالساری:٧/٢٤٥]

ولأبی نعيم فی الحلية فی ترجمة أويس بن عامر القرنی: أنه لما اجتمع به هرم بن حيان العبدی، ولم يكن لقيه وخاطبه باسمه، قال له هرم: من أين عرفت اسمی واسم أبی، فوالله ما رأيتک ولا رأيتنی؟ قال عرفت روحی روحک حين كلمت نفسی نفسک، وإن المؤمنين يتعارفون بروح الله وإن نات بهم الدار. [حلية الاوليا لأبن نعيم: ٢/٨٥-٨٤ وإرشادالساری: للقسطلانی : ٧/٢٤٥]. وفی صفة الصفوة لابن الجوزی رحمة الله عليه: قال ذوالنون المصری: بينما أنا أسير فی تيه بنی إسرائيل، إذا أنا بجارية سوداء، قد استلبها الوله(عشق ومحبت) من حب الرحمن، شاخصة ببصرها نحوالسماء، فقلت: السلام عليک ياأختاه، فقالت:وعليک السلام ياذالنون. فقلت لها: من أين عرفتنی يا جارية؟ فقالت ياباطال،إن الله عزوجل خلق الأرواح قبل الأجساد بألفی عام، ثم أدارها حول العرش، فما تعارف منها أتلف وما تناكر منها اختلف. فعرفت روحی روحک فی ذلک الجولان. فقلت: إنی لأ راک حكيمة، علمينی شيئًا مما علمک الله عزوجل. فقالت: باأبا الفيض أضع علی جوار حکم ميزان القسط، حتی يذوب كل ما كان لغيرالله،ويبقی القلب مصفی ليس فيه غير الرب عزوجل، فبعد ذلک يقيمک علی الباب ويؤليک ولا ية جديدة، ويأمر الخزان لک بالطاعة. فقلت: ياأختاه زيدينی، فقالت: يا أباالفيض، خذ من نفسک لنفسک، وأطع الله عزوجل إذا خلوت بحبيبک إذا دعوی. [ذكر المصطفيات من عابدات لقين فی طريق السياحة: ٤/٤٣٠رقم : ٩٩٥دارالمعرفة].
[3]) عمدة القاری:١٥/٢٩٧.

دَ نيكوخلقو نه دَ نفرت علاج اوكړئي: علامه قرطبي رحمه الله فرماني: «أَنَّ الإِنْسَانَ إِذَا وَجَدَ مِنْ نَفْرَةٍ مِمَّنْ لَهُ فَضِيلَةٌ أَوْ صَلَاحٌ فتش عَنِ الْمُوجِبِ لتلك النفرة وبحث عنه نور العلم، فَإِنَّهُ يَنْكَشِفُ لَهُ فَيَتَعَيَّنُ عَلَيْهِ أَنْ يَسْعَى فِي إِزَالَةِ ذَلِكَ..... حَتَّى يَتَخَلَّصَ مِنْ ذَلِكَ الْوَصْفِ الْمَذْمُومِ..... وَكَذَلِكَ الْقَوْلُ فِيمَا إِذَا وَجَدَ ميلا لمن فيه شر، أو وصف مذموم» (1)

مطلب دا چه كله يو سړي په خپل زړه كښي دَ يو داسې سړي دپاره نفرت اووينى په چا كښي چه څه نيك خصلت او صلاح وى نو هغه دې په خپل زړه كښي دَ ده دپاره موجود نفرت سبب اولټوى. دَ لټون او كوشش په نتيجه كښي به دَ نفرت سبب معلوم شى. ددې نه پس دَ داسې سړى دپاره ضروري دى چه هغه دې دَ دغه سبب ختمولو كوشش اوكړي تر دې چه دَ دغه خراب خصلت نه خان خلاص كړي. دغه شان كه يو سړي په خپل زړه كښي دَ يو شرير او خراب سړى طرف ته خيال لرى نو دَ دې دَ ختمولو دپاره كوشش كول پكار دى.

دَ تعليق ترجمة الباب سره مناسبت: دَ مذكوره تعليق ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې ځكه چه ترجمة الباب دَ تعليق جزدې. (2)

قوله:- وَقَالَ يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ بِهَذَا

دَ مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق دې او اسماعيلي رحمه الله دا «سعيد بن أبي مريم عن يحيى بن أيوب» په طريق سره موصولاً ذكر كړې دې. (3)

دَ مذكوره تعليق مقصد: دَ تعليق مقصد دَ سابقه تعليق لاندې تير شوې دې.

په لفظ بهذا سره امام بخاري رحمه الله دَ حديث باب طرف ته اشاره كړې ده چه يحيى بن ايوب بصري رحمه الله هم دغه روايت دَ يحيى بن سعيد رحمه الله نه نقل كړې دې. شارحين حديث وائي چه يحيي بن ايوب بصري رحمه الله چونكه دَ امام بخاري رحمه الله په شرائط صحت باندې پوره نه دې په دې وجه امام بخاري رحمه الله دهغه روايت صرف استشهاد په توګه نقل كوى. (4)

دَ تعليق ترجمة الباب سره مناسبت: تعليق ثانى هم چونكه دَ تعليق اول په شان دې په دې وجه دَ دويم تعليق ترجمة الباب سره هم هغه مناسبت دې كوم چه تعليق اول ته حاصل دې.

۴- باب: قَوْلِ اللهِ عَزَّوَجَلَّ: ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ﴾ /هود: ۲۵/.

ماقبل سره ربط او دَ ترجمة الباب مقصد: په دې باب كښي امام بخاري رحمه الله دَ حضرت نوح عليه السلام بعثت او رسالت بيانول غواړى چونكه دَ آدم عليه السلام نه پس هغه رومبې نبى دې چاته چه رسالت وركړې شوې دې په دې وجه امام بخاري رحمه الله دَ هغوى تذكره دَ ټولو نه اول اوكړه. (5) صحيح مسلم كښي دَ حضرت انس بن مالك رضي الله عنه او حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه نقل شوې يو اوږد روايت كښي صراحت دې چه نوح عليه السلام ته دَ ټولو نه اول رسالت وركړې شوې دې. (6)

---

(1) المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم، كتاب البر والصلة، قبيل باب المرء مع من أحب رقم الحديث: ۲۵۶۶، ۶/۴۴۶-۴۴۵ دار ابن كثير، عمدة القاري: ۱۵/۲۹۷.

(2) عمدة القاري: ۱۵/۲۹۶ دار الكتب العلمية.

(3) فتح الباري: ۸/۴۵۶

(4) فتح الباري: ۷/۴۵۶ إرشاد الساري: ۷/۲۴۵.

(5) عمدة القاري: ۱۵/۲۹۹.

(6) صحيح مسلم كتاب الإيمان باب أدنى أهل الجنة منزلة فيها، رقم الحديث: ۴۷۵، ۴۸۰.

مؤرخینو دَحضرت نوح علیه السلام دَ نسب سلسله داسې بیان کړې ده: (نوح بن لمك بن متوشلخ بن خنوخ) دې نه حضرت ادریس علیه السلام مراد دې، (بن یارد بن مهلائیل بن قینان بن أنوش بن شیث بن آدم علیه السلام)([1])
بعض مورخینو دَدې نسب نامې په صحت باندې تردد ظاهر کړې دې. دَدې حضراتو په نیز دَحضرت آدم علیه السلام او حضرت نوح علیه السلام په مینځ کښې په ذکر شوې نسب نامه کښې ډیر سلاسل نسب په مینځ کښې غائب دی. علامه رحمت الله کیرانوی هندی رحمه الله اظهار الحق کښې او مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی قصص القرآن کښې په دې باندې تحقیقی بحث کړې دې.([2])
علامه کیرانوی رحمه الله لیکې چه دَحضرت آدم علیه السلام نه واخله دَ طوفان نوح علیه السلام پورې زمانه دَ تورات دَ عبرانی نسخې مطابق ۱۶۵۶ کاله دې. دَ یونانی نسخې مطابق ۲۲۶۲ کاله دې او دَسامری مطابق ۱۳۰۷ کاله دې. دَهنری واسکاټ تفسیر کښې یو نقشه ورکړې شوې ده او دې نقشه کښې دَحضرت نوح علیه السلام نه علاوه دَهرسړی نوم سره دَهغه عمر لیکلې شوې دې کوم چه دَ هغه دَ خونې دَ پیدائش په وخت وو او حضرت نوح علیه السلام سره دَهغه عمر لیکلې شوې دې کوم چه دَ طوفان په وخت وو. هغه نقشه دا ده:

نوم	عمر په وخت د ولادت د ولد سوا دَ نوح علیه السلام نه	دعبرانی نسخې مطابق	د یونانی نسخې مطابق	د سامری نسخې مطابق
آدم علیه السلام	شیث علیه السلام	۱۳۰	۲۳۰	۱۳۰
شیث علیه السلام	انوش	۱۰۵	۲۰۵	۱۰۵
انوش	قینان	۹۰	۱۹۰	۹۰
قینان	مهلائیل	۷۰	۱۷۰	۷۰
مهلائیل	یارد	۶۵	۱۶۵	۶۵
یارد	حنوك	۱۶۲	۱۶۲	۶۲
حنوك	متوشالح	۶۵	۱۶۵	۶۵
متوشالح	لامك	۱۸۷	۱۸۷	۶۷
لامك	نوح علیه السلام	۱۸۲	۱۸۸	۵۳
نوح علیه السلام	طوفان	۶۰۰	۲۰۰	۶۰۰
		۱۶۵۶	۲۲۶۲	۱۳۰۷

ددې پورته ذکر شوو دریوارو نسخو په رنړا کښې د مودې په بیان کښې ډیرزیات فرق دې اودومره اختلاف دې چه په دې کښې تطبیق ممکن نه دې او چونکه دَ دریوارو نسخومطابق حضرت نوح علیه السلام عمر دَ طوفان په وخت ۶۰۰ کاله متعین دې اودَحضرت آدم علیه السلام عمر ۹۳۰ کاله شوې دې په دې بنیاد سامری نسخې مطابق لازم راځی چه دَحضرت آدم علیه السلام وفات په وخت دحضرت نوح علیه السلام عمر ۲۲۳ کاله وو. خودا خبره په اتفاق دَ مورخینو غلطه

---

[1]) فتح الباري: ۴۵۸/۱۸ عمدة القاري: ۲۹۸/۱۵-۲۹۷.
[2]) إظهار الحق، الجزء الثاني ص: ۴۳۲-۴۳۱ الرئاسة العامة لإدارات البحوث العلمية والإفتاء والدعوة والإرشاد، قصص القرآن: ۵۵/۱-۵۴ دار الإشاعة.

ده اوعبراني او يوناني نسخې هم دَدې تكذيب اوترديد كوي. ځكه چه دَ عبراني نسخې دَ بيان مطابق دَنوح عليه السلام پيدائش دَ آدم عليه السلام دَ وفات ۱۲۶ كاله پس او دَ دويمې نسخې مطابق ۷۳۲كاله پس شوې. (۱)
ابن جرير رحمه الله فرماني دَ نوح عليه السلام ولادت دَحضرت آدم عليه السلام دَ وفات نه يوسل شپږويشت (۱۲۶)كاله پس شوې اوهغوى ته دَ ۳۵ كالوپه عمركښې نبوت ملاؤشوې. (۲)
دَ حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما روايت دې چه نوح عليه السلام ته دَ څلويښتو كالو په عمركښې نبوت ملاؤشوې او نهه نيم سوه (۹۵۰) كاله ئې خلق دَ الله تعالى عبادت طرف ته رابلل. بيا دَ طوفان نه پس شپېته كاله ژوندې وو. (۳) په دې حساب سره دَ نوح عليه السلام عمر يوزر پنځوس كاله جوړيږي. په انبياء او رسولانوكښې دَهغوى دَ ټولونه زيات عمر و او ځانله يو پيغمبر دې چه دا قسم دَ اوږدې مودې پورې ئې خلقوته دَتوحيد كلمې دعوت وركولو اودَ هغې په بدله كښې دَخپل قوم دَ طرف نه ډيرزيات تكليفونه او اذيتونه زغمل.
دَ حضرت انس بن مالك رضي الله عنه روايت دې چه كله نوح عليه السلام له ملك الموت راغلو نودائې ورته اووئيل چه په پيغمبرانو كښې دَ ټولو نه زيات عمر ستاسو دې، تاسو دا دنيا څنګه اوليدله؟ حضرت نوح عليه السلام اوفرمائيل (كَرَجُلٍ دَخَلَ دَارًا لَّهُ بَابَانِ فَقَامَ وَسَطَ الدَّارِ هُنَيْهَةً ثُمَّ خَرَجَ مِنَ الْبَابِ الْآخَرِ (۴) لكه څنګه چه څوك سړې دَدوو دروازو والامكان كښې داخل شي او په هغې كښې لږشان ساعت حصار شي او په بله دروازه باندې اوځي.
يوحكيمانه متل مشهور دې (سَلِ المجرّب ولاتسئل الحكيم) دَدنيا بې ثباتي او فنا كيدل ئې په يوحكيمانه مثال كښې پيش كړې دې. دَ دنياوى ژوندون باره كښې دا دَ يوداسې انسان تجربه ده چه يوزر پنځوس كاله ژوندې وو مګر تيرشوې عمر هغه لږشان ساعت قيام سره تعبيركوي. مونږ اوتاسو اوسطاً ۶۰ كاله ژوند تيروو. ډير زيات مختصر موده. مګر دَ خواهشاتو او تمناګانو دومره لونې او ږد فهرست جوړوو لكه چه دلته به تول عمر پاتې يو.
دَ باب لاندې امام بخارى دَ نوح عليه السلام دَ اخبار او قصص سره متعلق دَ مختلفو آياتونو تفسير كړې دې.
قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿بَادِيَ الرَّأْيِ﴾/هود:۲۷/: مَاظَهَرَلَنَا. ﴿أَقْلِعِي﴾/هود:۴۴/: أَمْسِكِي. ﴿وَفَارَ التَّنُّورُ﴾/هود: ۴۰/: نَبَعَ الْمَاءُ، وَقَالَ عِكْرِمَةُ: وَجْهُ الْأَرْضِ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿الْجُودِيِّ﴾/هود:۴۴/: جَبَلٌ بِالْجَزِيرَةِ. ﴿دَأْبِ﴾/المؤمن: ۳۱/: مِثْلُ حَالٍ.
حضرت نوح عليه السلام چه كله خپل قوم ته دَتوحيد دعوت وركړو نو مالدارانو طبقې هغه دَ خپل حاكميت دَپاره خطره اوګڼله اودغه شان هغوى دَحضرت نوح عليه السلام په نبوت او رسالت باندې اعتراضات او شبهات كول شروع كړه. دَ سورة هود په دې آيت كښې دَ دغه مكالمه بيان دې: ﴿فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِّثْلَنَا وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّأْيِ وَمَا نَرَىٰ لَكُمْ عَلَيْنَا مِن فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ﴾ (۵) يعنى دَهغوى دَ قوم چه كوم كافران سرداران وو هغوى اووئيل چه مونږ خو تا دَ خپل ځان په شان سړې ګڼړو او مونږ ته ستا منونكى هم هغه ښكارى چه په مونږ كښې سپك اوذليل خلق دى اوهغه هم په سر سرى نظرسره او مونږ په تاكښې دَ خپل ځان نه څه فضيلت هم نه وينو بلكه تاسو دَروغژن خيال كوو.

---

(۱) إظهار الحق الجزالثاني ص: ۴۳۲-۴۳۱ الرئاسة العامة لإدارات البحوث العلمية الإفتاء والدعوة والإرشاد.
(۲) فتح الباري: ۴۵۸/۸عمدة القاري: ۲۹۹/۱۵.
(۳) المستدرك للحاكم، كتاب تواريخ المتقدمين من الأنبياء والمرسلين، ذكرنوح النبى صلى الله عليه وسلم: ۴۲/۲ ۴رقم الحديث: ۴۰۶۳دارالحرمين للطباعة والنشر والتوزيع.
(۴) مجموعة الرسائل ابن أبي الدنيا، ذم الدنيا: ۱۱۱/۲-۱۱۰رقم الحديث: ۲۲۹مؤسسة الكتب الثقافية.
(۵) سورة هود: ۲۷.

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د ﴿بَادِيَ الرَّأْيِ﴾ معنى مَا ظَهَرَ لَنَا سره كړې ده. يعني (أول النظر قبل التأمل) د تامل او غور كولو نه وړاندې په اول نظر كښې راتې قانمول. لكه چه د ﴿بَادِيَ الرَّأْيِ﴾ معنى د سرسرى نظر ده. د نوح عليه السلام په نبوت باندې دهغه د قوم دا اعتراض وو چه خود عقل او فهم نه محروم خلق دهغوى تابعدار جوړ شوى دى. هغوى د خبرې بيخ ته نه شي رسيدې سر سرى نظر لرى چه كوم نوې شې ني واؤريدو په هغې باندې ني (آمنا وصدقنا) اوونيل. (۱)

قوله: أقلعي أمسكي: په دې سره هم د سورت هود دې آيت طرف ته اشاره ده: ﴿وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾ (۲)

په دې آيت كښې د طوفان نوح د تباه كارونه پس د حالاتو د هواريدو بيان دې يعني الله تعالى زمكې ته حكم وركړو چه اې زمكې خپلې اوبه راكاږه او اې اسمان ته بند شه او اوبه اوچې كړې شوې او قصه ختمه كړې شوه او كشتئ د جودى (په غر) باندې اودريده او اوونيلې شو چه په ظالمانو باندې تباهى ده. امام بخارى رحمه الله د أقلعى تفسير په أمسكي سره كړې دې. يعني بس شه. هم دغه تفسير علي بن ابى طلحه رحمه الله د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل كړې دې. (۳)

﴿وَفَارَ التَّنُّورُ﴾: نَبَعَ الْمَاءُ، وَقَالَ عِكْرِمَةُ: وَجْهُ الْأَرْضِ: په دې سره هم د سورت هود آيت ﴿حَتَّى إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ﴾ طرف ته اشاره ده يعني تر هغې پورې چه زمونږ حكم راغلو او تنور راؤخوټكيدو. امام بخارى رحمه الله ﴿وَفَارَ التَّنُّورُ﴾ معنى نبع الماء سره كړې ده. يعني چه كله اوبه راؤخوټكيدې. دا تفسير د ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دې اودا ابن ابى حاتم رحمه الله (عن علي ابن أبي طلحة عن ابن عباس) په طريق سره موصولاً روايت كړې دې. (۴)

د تنور معنى: اهل لغت او مفسرينو لفظ تنور مختلف معنى بيان كړى دى. علامه بغوى رحمه الله قرطبى رحمه الله د عكرمه رحمه الله او زهرى رحمه الله قول نقل كړې دې: (هو وجه الأرض)(۵) يعني تنور د زمكې مخ ته وائى. بعض حضراتو وئيلى دى چه د زمكې اوچتې حصې يا غونډئ ته هم تنور وئيلى شى. چنانچه هغوى فرمائى: (والتنور أشرف موضع في الأرض وأعلاه)(۶)

ايا په ايت كښې د يو خاص تنور طرف ته اشاره ده؟: بعض حضراتو وئيلى دى چه دې نه هم د روټو پخولو تنور مراد دې.(۷) يو قول دا هم دې چه په شام كښې د عين ورده په مقام باندې د حضرت آدم عليه السلام تنور وو نوح عليه السلام تنور وو دې نه هم دغه تنور مراد دې.(۸) د اكثر مفسرينو په نيز په كوفه كښې د حضرت دهغې نه اوبه راؤخوټكيدې په آيت كښې هم دغه تنور مراد دې.(۹)

---

(۱) فتح البارى: ۴۵۹/۸-۴۵۸.

(۲) سورة هود: ۴۴.

(۳) عمدة القارى: ۳۰۰/۱۵.

(۴) فتح البارى: ۶۵۹/۷.

(۵) الجامع لأحكام القرآن: ۳۳/۹.

(۶) تفسير البيضاوى: ۴۵۶/۱ وروح المعانى: ۳۵۰/۱۲.

(۷) الجامع لأحكام القرآن للقرطبى: ۳/۹ روح المعانى: ۳۵۰/۱۲.

(۸) تفسير البيضاوى: ۴۵۶/۱ والجامع لأحكام القرآن: ۲۴/۹.

(۹) الجامع لأحكام القرآن للقرطبى: ۲۴/۹.

يوقول دادې چه دا تنور دکاڼړی نه جوړشوي وو. حضرت حواء عليها السلام به په دې کښې روټئي پخولې. هم دغه تنور حضرت نوح عليه السلام ته ملاؤشو.(۱)

په دې ټولو اقوالوکښې علامه قرطبي رحمه الله تطبيق ورکولوسره فرمائيلي چه کله د طوفان نوح اوبه راخوټکيدل شروع شو نود روټئي د تنور نه هم راؤوتلې د مخ د زمکې نه هم راؤوتلې اود شام د عين الورد د تنور نه هم راؤوتلې.(۲) البته علامه آلوسي رحمه الله فرمائيلي چه د مفسرينو په نيز د تنور نه هم د روټئي پخولو تنور مراد دې.(۳)

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْجُودِيُّ جَبَلٌ بِالْجَزِيرَةِ د طوفان د ختميدونه پس د نوح عليه السلام کشتئي په جودي غر باندې اودريده. امام بخاري رحمه الله د جودي محل وقوع بيان کړې دې. مجاهد رحمه الله وائي چه جودي غر په جزيره کښې واقع دې. دې نه جزيره ابن عمر مراد ده. د مجاهد رحمه الله دا قول ابن ابي حاتم رحمه الله د ابن نجيح رحمه الله په طريق سره موصولاً روايت کړې دې.(۴)

مفتي محمد شفيع رحمه الله فرمائي چه جودي نن هم په دې نوم باندې قائم دې. د دې محل د حضرت نوح عليه السلام وطن اصلي عراق د موصل په شمال کښې جزيره ابن عمر سره نيزدې د آرمينيه سرحد سره دې. دا يوه غريزه سلسله ده. په موجوده تورات کښې د کشتئي اودريدو خائي ته کوه اراراط ونيلې شوې دې. په دې دواړو روايتونو کښې څه داسې تضاد نشته دې مګر په پخوانو زړو تاريخونوکښې هم دغه دی چه د نوح عليه السلام کشتئي د جودي په غر باندې راغله اودريده. په قديم تاريخونوکښې دا هم ذکردی چه د عراق په ډيرو مقاماتوکښې د دې کشتئي ټکړې تراوسه پورې موجود دی. کوم چه د تبرك په توګه کيخودلې او استعمالولې شي. په تفسير طبري او بغوی کښې دی چه نوح عليه السلام په لسم ماه رجب کشتئي کښې سور شوې وو شپږ مياشتې دا کشتئي په طوفان باندې روانه وه. کله چه د بيت الله شريف مقام ته اورسيدله نو اووه ځل ئې طواف اوکړو. الله تعالى خپل بيت اوچت کړو اود غرقيدو نه ئې بچ کړې وو. بيا په لسم محرم الحرام د عاشورې په ورځ طوفان ختم شو او کشتئي د جودي په غر باندې اودريده. حضرت نوح عليه السلام د شکرانې په توګه په هغه ورځ روژه اوساتله او په کشتئي کښې چه څومره کسان وو ټولو ته ئې د روژې ساتلو حکم ورکړو. بعض روايتونو کښې دی چه په کشتئي کښې شريك ټول ځناورو هم په هغه ورځ روژه اوساتله.(۵)

دَأْبٌ: مِثْلُ حَالٍ. سورت غافر کښې دی: ﴿ يٰقَوْمِ لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظٰهِرِيْنَ فِي الْاَرْضِ فَمَنْ يَّنْصُرُنَا مِنْۢ بَاْسِ اللّٰهِ اِنْ جَآءَنَا قَالَ فِرْعَوْنُ مَآ اُرِيْكُمْ اِلَّا مَآ اَرٰى وَمَآ اَهْدِيْكُمْ اِلَّا سَبِيْلَ الرَّشَادِ ۝ وَقَالَ الَّذِيْٓ اٰمَنَ يٰقَوْمِ اِنِّيْٓ اَخَافُ عَلَيْكُمْ مِّثْلَ يَوْمِ الْاَحْزَابِ ۝ مِثْلَ دَاْبِ قَوْمِ نُوْحٍ وَّعَادٍ وَّثَمُوْدَ وَالَّذِيْنَ مِنْۢ بَعْدِهِمْ ﴾ (۶) يعني په آل فرعون کښې يو خوان سړی اووئيل اې زما قومه نن په زمکه کښې ستاسو حکومت دې تاسو غالب يئې. نوکه د الله تعالى عذاب راغلو نومونږ له به د هغې نه د بچ کيدو امداد څوك کوی؟ فرعون اووئيل چه زه خو به تاسو ته هم دغه رائې درکوم کومه چه زه پخپله ټيك ګنړم. اوهغه سړی اووئيل چه

(۱) معارف القرآن: ۶۶۲/۴ وقيل: معنى ﴿وَفَارَ التَّنُّوْرُ﴾ تمثيل لحضور العذاب، كقولهم: حمى الوطيس، إذا اشتدت الحرب والوطيس: التنور، انظر تفسير للقرطبي: ۳٤/۹.

(۲) فتح الباري: ٤۵۹/۸.

(۳) روح المعاني: ۳۵۰/۲.

(٤) تفسير القرآن العظيم لابن أبي حاتم: ۲۰۳۷/۶ رقم الحديث: ۱۰۹۱۵ مكتبة نزار مصطفى الباز.

(۵) معارف القرآن: ۶۲۸/٤-۶۲۷ ونور اوګورئی تفسر القرطبي مع التعليقات: ۱۲۷/۱۱ سورة هود: ٤٤.

(۶) سورة غافر: ۲۹، ۳۱/۳۰.

چاايمان راوړلي وو اې زما قومه ماته خو ستاسو په نسبت (دپخوانو)امتونو په شان د ورځي انديښنه كيږي لكه چه قوم نوح عاد او ثمود اود هغوى نه د شانه خلقو حال شو.
امام بخارى رحمه الله په مذكوره آيت كښي لفظ "دأب" تفسيرخودلي دي چه دادَ حال په معنى كښې دي. دا دأب يدأب مصدر دي. ددې معنى يوشان په يوكار كښي لګيدل او مشقت برداشت كولوده او په دې وجه ددې استعمال حال عادت او طريقې په معنى كښې كيږي.

۵- باب: قَوْلِ اللّٰهِ عَزَّوَجَلَّ: ﴿إِنَّآ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦٓ أَنْ أَنذِرْ قَوْمَكَ مِن قَبْلِ أَن يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾/نوح: ۱/إِلَى آخِرِ السُّورَةِ.

﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦ يَٰقَوْمِ إِن كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُم مَّقَامِى وَتَذْكِيرِى بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ فَعَلَى ٱللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوٓا۟ أَمْرَكُمْ وَشُرَكَآءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ ٱقْضُوٓا۟ إِلَىَّ وَلَا تُنظِرُونِ ۝ فَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُم مِّنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِىَ إِلَّا عَلَى ٱللَّهِ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ ٱلْمُسْلِمِينَ ۝﴾/يونس: ۷۱-۷۲/.

ماقبل سره ربط: ددې باب سابقه باب سره مناسبت دادې چه په تيرشوى باب كښي دحضرت نوح عليه السلام د بعثت اورسالت تذكره وه او اوس په دې باب كښي دحضرت نوح عليه السلام قوم د الله تعالى د عذاب نه د ويرولوتذكره ده. (۱)

د ترجمة الباب مقصد: علامه عينى رحمه الله فرمائى چه په دې ترجمة الباب كښي امام بخارى رحمه الله د سورت نوح په ضمن كښي دحضرت نوح عليه السلام خپل قوم د عذاب نه د ويرولو تذكره كول غواړى. (۲)

د نسخو اختلاف: په اكثرو نسخوكښي د باب سابق نه پس د سورت نوح په مذكوره آيت باندې دباب عنوان قائم دې البته د ابوذر رحمه الله په روايت كښي دا آيت بلاباب دې اوهم د باب سابق د آيات لاندې دې. د حافظ ابن حجر رحمه الله مخې ته نسخه كښي هم دغه ترتيب دې. خود علامه عينى رحمه الله او قسطلانى رحمه الله مخې ته نسخوكښي دباب لاندې د سورت نوح مذكوره آيت درج دې. (۳)
دويم آيت د سورت يونس دې په دې كښي هم د حضرت نوح عليه السلام د دعوت اوتبليغ بيان دې. دا آيت په بعض نسخو كښي درج دې او په اكثر نسخوكښي درج نه دې (۴) امام بخارى رحمه الله د ترجمة الباب قائمولوسره (إلى آخر السورة) ددې خبرې طرف ته اشاره كولو په غرض سره اوونيل چه دا مكمل سورت دحضرت نوح عليه السلام د قضيه سره متعلق دې. (۵)

د اياتونو ترجمه: مونږ نوح عليه السلام دخپل قوم طرف ته (پيغمبرجوړولوسره) ليږلي وو چه تاسو خپل قوم (دكفرد وبال نه) اوويره وه مخكښې دهغې نه چه په هغوى باندې دردناك عذاب نازل شي، يعنې هغوى ته اووايه كه چرې ايمان نه راوړنې نو په تاسو به دردناك عذاب راځي كه هغه دنياوى وى يعنى طوفان يا اخروى يعنى دوزخ.
او تاسو دوى ته د نوح عليه السلام قصه واوروئې (كومه چه هغه وخت واقع شوې وه) كله چه هغوى خپل قوم ته اوفرمائيل چه اې زما قومه كه چرې تاسو ته زما اوسيدل (يعنې د وعظ كولوپه حالت كښې) اود الله تعالى د احكامو نصيحت كول درانه (ناخوښه) معلوميږى نو (معلوميږى دې زه هيڅ پرواه نه كوم ځكه چه) زما خو په الله تعالى باندې يقين دې نوتاسو ماته (د ضرر رسولومتعلق) خپل تدبير (څه چه كولې شئ) سره دخپلو شريكانو (يعنى

---

(۱) عمدة القارى: ۱۵/۳۰۱-۳۰۰.
(۲) عمدة القارى: ۱۵/۳۰۰.
(۳) عمدة القارى: ۱۵/۳۰۰ إرشادالسارى: ۷/۲٤۷.
(۴) عمدة القارى: ۱۵/۳۰۱.
(۵) الكنز المتوارى: ۱۳/۲۵۸.

بتـانو) پاخه کړئی (یعنی تاسو اوستاسو معبودان یوځائی شئی او ماته په ضرر رسولوکښې خپل ارمان پوره کړئی) بیا ستاسو دغه تدبیرونه ستاسو زړه تنګیدلو سبب نه دی کیدل پکار (یعنی په اکثرو پټو تدبیرونوسره طبیعت خرابیږی نوډ پټ تدبیر ضرورت نشته دې. کوم څه تدبیر چه کوئی په کولاؤ زړه په اخلاص اوښکاره کوئی، زما لحاظ اوخیال مه ساتئی او مه زما ډ تللو او ډ وتلو اندیښنه کوئی ځکه چه ډ دومره زیاتو کسانو په بهره کښې ډ یوسړی وتل هم مستبعد دی بیا ډ پټولو څه ضرورت دې) زما سره (چه څه کول دی) کوئی او ماته (اصلاً) مهلت مه راکوئی (ماحصل دادې چه زه ستاسو ډدې خبرونه ویریږم اونه ډتبلیغ نه منع کیدې شم. تردې پورې ئې ډ ویرې نفی اوفرمائیله وړاندې ډ طمع نفی فرمائی، یعنی که بیا هم تاسو ددې کوئی نو (دا اوګڼرئی چه) ما تاسونه (په دې تبلیغ) څه معاوضه خونه ده غوښتې (او ما به تاسو نه ولې غوښتله ځکه) زما معاوضه خو صرف ډ وعدې مطابق هم) هم ډ الله تعالی په ذمه ده او (چونکه) ماته حکم کړې شوې دې چه زه په اطاعت کونکوکښې اوسیږم (په دې وجه په تبلیغ کښې ډ حکم تعمیل کوم که چرې تاسو نه منئی نو په دې کښې زما څه نقصان دې؟):

[۳۱۵۹] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ سَالِمٌ: وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النَّاسِ فَأَثْنَى عَلَى اللَّهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ ذَكَرَ الدَّجَّالَ فَقَالَ: "إِنِّي لَأُنْذِرُكُمُوهُ، وَمَا مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَنْذَرَهُ قَوْمَهُ، لَقَدْ أَنْذَرَ نُوحٌ قَوْمَهُ، وَلَكِنِّي أَقُولُ لَكُمْ فِيهِ قَوْلًا لَمْ يَقُلْهُ نَبِيٌّ لِقَوْمِهِ: تَعْلَمُونَ أَنَّهُ أَعْوَرُ، وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِأَعْوَرَ"
[ص ۱۵۴] [۶۷۰۸، ۶۹۷۲، وانظر: ۲۸۹۲، ۳۲۵۶] (۱)

تراجم رجال

عبدان: دا ډعبدالله بن عثمان عتکی لقب دې. ډدوی تذکره (بدء الوحی) لاندې تیره شوې ده. (۲)

عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارک رحمه الله دې. ډدوی تذکره هم (بدء الوحی) لاندې تیره شوې ده. (۳)

یونس: دې نه یونس بن یزید ایلی رحمه الله مراد دې. ډدوی تذکره (کتاب العلم باب من یرد الله به خیراً یفقهه فی الدین) لاندې تیره شوې ده. (۴)

سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر رضی الله عنهم دې. ډدوی تذکره (کتاب الایمان باب الحیاء من الایمان) لاندې وړاندې تیره شوې ده. (۵)

ابن عمر: دا ډحضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه خوئی دې. ډدوی تذکره هم (کتاب الایمان باب الایمان وقول النبی صلی الله علیه وسلم: بنی الاسلام علی خمس) لاندې تیره شوې ده. (۶)

قوله: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم فی الناس....الخ: عبدالله بن عمر رضی الله عنهما وائی رسول الله ﷺ ډخطبې ورکولو دپاره ډخلقو مینځ کښې اودریدو. بیا چه څنګه ډالله تعالی شان سره لائق دی ډالله تعالی تعریف ئې بیان کړو. بیائی ډ دجال ذکراوکړو اوبیائی اوفرمائیل زه تاسو ډ دجال نه ویروم او بل هیڅ یو پیغمبر

---

(۱) مر تخریجه فی کتاب الجهاد والسیر، باب کیف یعرض الإسلام علی الصبی؟ رقم: ۳۰۵۷.
(۲) کشف الباری: ۱/۴۶۱.
(۳) کشف الباری: ۱/۴۶۲.
(۴) کشف الباری: ۳/۲۸۲.
(۵) کشف الباری: ۲/۱۲۸.
(۶) کشف الباری: ۱/۶۳۷

داسې نه دې تيرشوې چاچه خپل قوم دَ دجال نه نه وى ويرولې. تردې چه نوح عليه السلام هم دَدجال نه ويرولى دى. مگر زه تاسو ته دَدجال يو داسې حال بيانوم چه يو پيغمبر هم خپل قوم ته نه دې خودلې هغه به كانړې په يوه سترگه روند وى او الله تعالى كانړې نه دې.

شرح حديث

قوله: وَمَا مِنْ نَبِيٍّ إِلاَّ أَنْذَرَهُ قَوْمَهُ: يعنى يونبى داسې نه دې تيرشوې چاچه خپل قوم دَ دجال نه نه وى ويرولې. دې نه پس جمله ده: «لقد أنذر نوح قومه» چه نوح عليه السلام هم خپل قوم «دَ دجال نه» اوويرولو. دادَ تخصيص بعد التعميم دَ قبيل نه دې. دَحضرت نوح عليه السلام نې په خاص توگه سره ذكر خكه اوفرمانيلو چه هغه دَ ټولو نه اولنې پيغمبر وو چه شارع وو. چنانچه علامه قرطبى رحمه الله فرمانى چه دَ آدم عليه السلام نه پس دَ ټولو نه اول نوح عليه السلام ته دَ بنات عمات اوخالات دَ حرمت حكم وركړو.[1] دويمه وجه دَتخصيص دا كيدې شى چه نوح عليه السلام ابوالبشر ثانى دې.[2]

إِنَّهُ أَعْوَرُ: يعنى هغه به كانړې وى. دَ دجال سره متعلق دَ رسول الله ﷺ نه روايت شوى احاديثو كښې متعارض الفاظ راغلى دى. په دې روايت كښې دَ أعور لفظ راغلې دې چه دجال به په يوسترگه كانړې وى. دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دَ روايت الفاظ دى: «كأنّ عينه عنبة طافية»[3] يعنى لكه دَهغه سترگه به دَ انگور دَ دانې په شان پړسيدلې وى. يو روايت كښې دى: «إنه أعور عين اليمنى»[4] او په بل روايت كښې دَدې بالكل برعكس: «إنه أعور عين اليسرى»[5] الفاظ راغلى دى. په يوروايت كښې «إنها ليست بناتئة»[6] الفاظ نقل كړى دى. يعنى دَ هغه به يوه سترگه نه وى. دغه شان دَحضرت حذيفه رضي الله عنه په روايت كښې دى: «إنه ممسوح العين عليها ظَفَرَةٌ غليظة مكتوب بين عينيه: كافر»[7] يعنى دَ دجال

---

[1] إرشادالسارى: ٢٤٥/٧.

[2] عمدة القارى: ٣٠١/١٥.

[3] أخرجه البخارى فى كتاب أحاديث الأنبياء باب ﴿واذكر فى الكتاب مريم إذ انتبذت من أهلها﴾ رقم الحديث: ٣٤٣٩ وفى كتاب المغازى، باب حجة الوداع رقم: ٤٤٠٢ وفى كتاب اللباس باب الجعد رقم: ٥٩٠٢ وفى كتاب التعبير باب رؤيا الليل رقم: ٦٩٩٩ وباب الطواف بالكعبة فى المنام رقم: ٧٠٢٦ وفى كتاب الفتن باب ذكر الدجال رقم: ٧١٢٣ وفى كتاب التوحيد باب قول الله تعالى ﴿ولتصنع على عينى﴾ رقم: ٧٤٠٧ ومسلم فى كتاب الفتن وأشراط الساعة، باب ذكر الدجال رقم الحديث: ٢٩٣٣.

[4] أخرجه ابن ماجة فى سننه كتاب الفتن باب فتنة الدجال خروج عيسى بن مريم رقم: ٤٠٧١ وأخرجه البزار فى مسنده: ٢٨١/٧ رقم: ٢٨٦٧ ومسند حذيفة بن اليمان وأخرجه البيهقى فى سننه: ٤٠٨/٦ فى كتاب صلاة الخسوف باب الخطبة بعد صلاة الكسوف رقم: ٦١٥٤ وأخرجه أبو يعلى: ٤٠٨/٦ فى مسندمالك بن انس رقم: ٣٧٦٨ ومصنف ابن أبى شيبة: ٤٨٨/٧ باب ماذكر فى فتنة الدجال والمعجم الكبير للطبرانى: ٨٤/٧ وكنز العمال: ١٣٢/١٤ رقم: ٣٨٧٤٨ و ١٣٣/١٤ رقم: ٣٨٧٦٠ و ١٣٧/١٤ رقم: ٣٨٧٨٧.

[5] مسند البزار: ١٢٩/٧ رقم: ٢٦٨١ عمدة القارى: ٣٠١/١٥.

[6] عمدة القارى: ٣٠١/١٥.

[7] رواه الإمام مسلم فى صحيحه فى كتاب الفتن وأشراط الساعة باب ذكر الدجال رقم الحديث: ٢٩٣٤ وأخرجه عن أنس رضي الله عنه أيضاً رقم الحديث: ٢٩٣٣ والإمام أحمد فى مسنده عن حذيفة رضي الله عنه: ٣٦٤/٢٠ رقم الحديث: ٣٨٤٦ عمدة القارى: ٣٠١/١٥.

سترګه به خاورې شوې وی په هغې باندې به پيره غوښه وی د هغه د دوارو سترګو په مينځ کښې به کافر ليکلې شوی وی.

د رواياتو په الفاظو کښې چه کوم تعارض ښکاري علامه عينی رحمه الله په هغې کښې جمع او تطبيق ورکولو سره فرمائي: «ووجه الجمع بين هذه الأوصاف المتنافرة أن يقدر فيها أن إحدى عينيه ذاهبة والأخرى معيبة، فيصح أن يقال: لكل واحد عوراء، إذ الأصل في العَوَر العيب» [1] يعنی په دې متضاد صفاتو کښې تطبيق به داسې وی چه د هغه به يوه سترګه بالکل نه وی او دويمه سترګه به ئې عيب والا وی، دغه شان به د دوارو سترګونه هرې يوې ته عوراء وئيل صحيح وی ځکه چه د سترګو په عور کښې اصل عيب دې.

لکه چه کومه سترګه ئې نشته نو هغه هم يو عيب دې او کومه چه موجود ده هغه د کانړې کيدو په وجه عيب والا ده. په دې وجه په دوارو اعتبارو سره دجال ته أعور وئيل صحيح دی. بعض حضراتو داسې تطبيق ورکړې دې چه دا صفات د کتونکی په اعتبارسره مختلف بيان کړې شوی دی. بعض به دجال ته أعور اليمنی وينی او بعض به ئې أعور اليسری وينی. [2]

قوله: وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِأَعْوَرَ: يعنی الله تعالى کانړې نه دې. دا کلمات تنزيه دی او په دې کښې د الله تعالى د تقديس بيان دې چه هغه د ټولو عيبونو او صفات رذيله نه منزه دې. [3]

ترجمة الباب سره دَحديث مناسبت: په حديث او ترجمة الباب کښې مناسبت واضح دې چه په دوارو کښې د حضرت نوح عليه السلام تذکره ده. [4]

[۳۱۶۰] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَلاَ أُحَدِّثُكُمْ حَدِيثًا عَنِ الدَّجَّالِ، مَا حَدَّثَ بِهِ نَبِيٌّ قَوْمَهُ: إِنَّهُ أَعْوَرُ، وَإِنَّهُ يَجِيءُ مَعَهُ بِمِثَالِ الجَنَّةِ وَالنَّارِ، فَالَّتِي يَقُولُ إِنَّهَا الجَنَّةُ هِيَ النَّارُ، وَإِنِّي أُنْذِرُكُمْ كَمَا أَنْذَرَ بِهِ نُوحٌ قَوْمَهُ" [ص ۱۵۶] [۶۷۱۲] [5]

ترجمه: آيا زه تاسو ته د دجال متعلق داسې خبره او نه ښايم چه ترننه پورې يو نبی خپل امت ته نه ده خودلې؟ هغه به کانړې وی او هغه سره به د جنت او دوزخ په نوم باندې دوه منترونه وی؟ کوم ته چه هغه جنت وائی هغه به په حقيقت کښې دوزخ وی. زه تاسو د دجال نه داسې ويروم لکه څنګه چه نوح عليه السلام خپل قوم ويرولې وو؟

تراجم رجال

ابونعيم: دا ابونعيم الفضل بن دکين رحمه الله دې. د هٔ وی تذکره «کتاب الإيمان باب فضل من استبرأ لدينه» لاندې تيره شوې ده. [6]

شيبان: دا ابو معاويه شيبان بن عبدالرحمن تميمی نحوی بصری رحمه الله دې. د هٔ وی تذکره «کتاب العلم باب حفظ العلم» لاندې تيره شوې ده. [7]

---

[1] عمدة القاري: ۳۰۱/۱۵.
[2] عمدة القاري: ۳۰۱/۱۵.
[3] عمدة القاري: ۳۰۱/۱۵.
[4] عمدة القاري: ۳۰۱/۱۵.
[5] مرتخريجه في كتاب الجهاد باب كيف يعرض الإسلام على الصبي؟ رقم: ۳۰۵۷.
[6] كشف الباري: ۶۶۹/۲.
[7] كشف الباري: ۲۶۳/۴.

یحیی: دا مشهور امام یحیی بن کثیر طائی یمامی رحمه الله دی. دَ دوی تذکره هم مذکوره بالا کتاب او باب لاندې تیره شوې ده.[1]
ابوسلمة: دا ابوسلمه عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه دی. دَ دوی تذکره (کتاب الایمان باب صوم رمضان احتسابا من الایمان) لاندې تیره شوې ده.[2]

شرح حدیث

قوله: مِثَال الجنة: دا دَ مثل په معنی کښې دی. په یو روایت کښې (تمثال الجنة) الفاظ راغلی دی.[3] مطلب دادې چه الله تعالی به خلق په ازمیښت کښې دَ اچولو دَپاره دجال ته مافوق الفطرت طاقت ورکړی. دجال به په یو لاس کښې دَ جنت صورت او بل کښې دَ دوزخ صورت کیخودو سره مداری توب کولو سره خلق ویروی او دَ خپلې خدائیئی کرشمې به ښائی. مړی به ژوندی کوی آسمان ته به حکم ورکولو سره باران کوی. شاړې زمکې ته به په اشاره کولو سره هغه تروتازه فصل راټوکوی. دا به ټول مداری توب او دَ جادو کمالات وی. الله تعالی به دجال ته داسې تصرفات باندې قدرت ورکولو سره دَ نیغې عقیدې والا بندیګان ازمیښت کوی. په آخره کښې به حضرت عیسی علیه السلام تشریف راوړو سره هغه قتل کړی نو دَ هغه دَ دروغو دَ خدائیئی راز به ښکاره شی.[4]
دَ احادیثو په ذخیره کښې دَ دجال دَ دروغژن کیدو بعض نښې نښانې په ډېر وضاحت سره بیان کړې شوې دی. مثلاً دَ حضرت ابو امامه الباهلی رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به په خپلو اکثرو خطبو کښې دَ دجال باره کښې خودل او دَ هغه دَ فتنې نه به ئې ویرول کول. رسول الله صلی الله علیه وسلم به فرمائیل دَ کله نه چه الله تعالی دَ آدم علیه السلام اولاد پیدا کړې پدی. په دنیا کښې هیڅ یوه فتنه دَ دجال نه لویه نشته او الله تعالی چه کوم یو نبی هم مبعوث کړې دې هغوی خپل امت دَ دجال نه ویرولې دې او زه آخری نبی یم او تاسو بهترین امت یئې په دې وجه لامحاله هغه به هم په تاسو کښې راځی. که هغه زما په موجودګئی (ژوند) کښې راؤوتلو نو دَ هر یو مسلمان دَ طرف نه به دَ هغه مقابله کونکې هم زه یم او که زما نه پس راؤوتلو نو هر مسلمان به خپل حفاظت پخپله کوی او الله تعالی به دَ هر مسلمان ساتونکې او محافظ وی.
دجال به دَ شام او عراق دَ یوې لارې په مینځ کښې ښکاره کیږی. او هغه به ښی او ګس هر طرف ته فساد خوروی اې دَ الله تعالی بندیګانو تاسو هغه وخت کلك اوسیږئی. زه ستاسو په مخکښې دَهغه هغه علامتونه بیانوم چه زما نه اول بل یو نبی هم نه دی بیان کړې. هغه به دَ ټولو اول دَ نبوت دعوی کوی حالانکه زما نه پس یو نبی نشته بیا به دا دعوی کوی چه زه ستاسو رب یم (مګر هغه ته په کتلو سره به سړی ته درې څیزونه ښکاره شی په کوم سره چه دَ هغه دَ دعوی تکذیب کیږی. ① یو خو دا چه هغه به په سترګو باندې ښکاری) حالانکه تاسو به خپل رب دَ مرګ نه مخکښې نه شئی لیدلې (نو دَهغه ښکاریدل به دَدې خبرې دلیل وی چه هغه رب نه دې). ② (دویم څیز دا) چه هغه به کانړې وی او ستاسو رب کانړې نه دې. ③ (دریم څیز دا چه) دَهغه دَ دواړو سترګو په مینځ کښې به کافر لیکلې شوې وی چه هر یو مؤمن به ئې لوستلې شی که په لیکلو لوستلو باندې پوهیږی او که نه پوهیږی.
دَهغه به یوه فتنه دا وی چه هغه سره به (دَ دروغو) جنت او دوزخ وی او په حقیقت کښې به دَهغه دوزخ جنت او دَ هغه جنت دوزخ وی. نو چه کوم خلق دَهغه په دوزخ کښې راګیر کړې شی نو هغه له پکاردی چه الله رب العزت دې

---

[1]) کشف الباری: ۲۶۷/٤.
[2]) کشف الباری: ۳۲۳/۲.
[3]) یعنی (صورة الجنة)
[4]) إرشادالساري: ۲٤۸/۷.

یادوی او دَ سورت کهف دَ شروع آیاتونه دی لولی. هغه اور به دَ الله تعالی په حکم په ده باندې یخ شی لکه څنګه چه په ابراهیم علیه السلام باندې اور یخ شوې وو او دَ سلامتیا والاجوړ شوې وو.

دَ هغه به یوه فتنه دا هم وی چه هغه به یو کلی والاته وائی که چرې زه ستا مور پلار راژوندی کړم نو آیا ته به زما دَ رب کیدو ګواهی ورکړې؟ بدوی یعنی کلی والا به وائی چه بالکل. په دې باندې به دوه شیطانان دَ بدوی دَ مور پلار په شکل باندې دَهغه مخې ته راوستلې شی او وائی به چه دا زمونږ خوږ خویه دَدې «دجال» اتباع اوکړه. هم دا ستا رب دې.

دَ ده به یوه فتنه دا هم وی چه دې به په یو سړی باندې مسلط کولې شی کوم چه به هغه قتل کړی او په آره باندې به ئې دوه ټکړې کړی او «نورو خلقو ته» به وائی ګورئی زما دَدې بنده طرف ته زه دې اوس ژوندې کوم مګر دې به بیا هم ګمان کوی چه دَده زما نه سوا یو بل رب هم دې. الله تعالی به هغه بنده راژوندی کړی نو دا دجال خبیث به هغه ته وائی چه ستا رب څوك دې؟ هغه به جواب ورکړی زما رب الله دې او ته دَ الله تعالی دښمن ئې ته دجال ئې.

په الله تعالی قسم ستاپاره کښې چه څومره پوهه ماته نن حاصله شوې ده دې نه وړاندې نه وه حاصله شوې.(۱)

دلته په روایت دَباب کښې مقصود بالترجمة جمله «وَإِنِّي أُنْذِرُكُمُوهُ كَمَا أَنْذَرَ بِهِ نُوحٌ قَوْمَهُ» ده او دې سره دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت هم واضح کیږی.(۲) باقی دَ دجال فتنې سره متعلق تفصیلی بحثونه ان شاء الله کتاب الفتن کښې بیانیږی.

[۳۱۶۱] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَجِيءُ نُوحٌ وَأُمَّتُهُ، فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى، هَلْ بَلَّغْتَ؟ فَيَقُولُ نَعَمْ أَيْ رَبِّ، فَيَقُولُ لِأُمَّتِهِ: هَلْ بَلَّغَكُمْ؟ فَيَقُولُونَ لاَ مَا جَاءَنَا مِنْ نَبِيٍّ، فَيَقُولُ لِنُوحٍ: مَنْ يَشْهَدُ لَكَ؟ فَيَقُولُ: مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأُمَّتُهُ، فَنَشْهَدُ أَنَّهُ قَدْ بَلَّغَ، وَهُوَ قَوْلُهُ جَلَّ ذِكْرُهُ: وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَالوَسَطُ العَدْلُ" [ص ۱۵۹][۴۲۱۷، ۶۹۱۷](۳)

تراجم رجال

موسى بن اسماعيل: دا ابوسلمه موسى بن اسماعيل تبوذکی بصری رحمه الله دې. دَدَوی تذکره «کتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس» لاندې تیره شوې ده.(۴)

عبدالواحد بن زیاد: دا عبدالواحد بن زیاد بصری رحمه الله دې. دَدوی کنیت ابوبشر یا ابوعبیده دې. دَدوی تذکره «کتاب الإيمان باب الجهاد من الإيمان» لاندې تیره شوې ده.(۱)

---

(۱) سنن ابن ماجه کتاب الفتن باب فتنة الدجال وخروج عیسی بن مریم إلخ، رقم الحدیث: ۴۰۷۷ المستدرک للحاکم کتاب الفتن والملاحم، باب: إن الله لم یبعث نبیا إلا حذر أمته الدجال: ۳۸۰/۴ رقم الحدیث: ۸۶۲۰ دار الکتب العلمیة. الفتن لنعیم بن حماد، ما یقدم إلی الناس فی خروج الدجال: ۵۱۷/۲ رقم الحدیث: ۱۴۴۶ مکتبة التوحید، القاهره، المعجم الکبیر للطبرانی: ۱۴۶/۸ رقم الحدیث: ۷۶۴۴ مکتبة العلوم والحکم، الموصل.

(۲) عمدة القاری: ۳۰۱/۱۵ إدارة الطباعة المنیریة.

(۳) رواه الإمام البخاری فی کتاب التفسیر فی باب قوله تعالی: ﴿وکذلك جعلناکم أمة وسطا﴾ أیضاً رقم الحدیث ۴۴۸۷ وفی کتاب الاعتصام باب قوله تعالی ﴿وکذلك جعلناکم أمة وسطا﴾ رقم الحدیث: ۷۳۴۹ والإمام الترمذی فی کتاب باب ومن سورة البقرة، رقم الحدیث: ۲۹۶۱.

(۴) کشف الباری: ۴۷۷/۳.

اعمش: دا ابومحمد سليمان بن مهران اسدي كوفي رحمه الله دي. أعمش په لقب سره مشهور دي. دَدوی تذكره (كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تيره شوې ده. [2]

ابوصالح: دا ابوصالح ذكوان الزيات رحمه الله دي. دَدوی تذكره (كتاب الايمان باب أمور الايمان) لاندې تيره شوې ده. [3]

ابوسعيد الخدري: دا سعد بن مالك انصاري رضي الله عنه دي. دَدوی تذكره (كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن) لاندې تيره شوې ده. [4]

يجيئ نوح وأمته.......لا ما جاءنا من نبي: دَ قيامت په ورځ به نوح عليه السلام اوَ هغه دَ امت خلق راځي الله تعالى به دَ نوح عليه السلام نه تپوس كوي آيا تا خپل قوم ته پيغام رسولې وو؟ هغه به وائي چه اوجي. بيا به الله تعالى دَ نوح عليه السلام دَ امت نه تپوس كوي آيا نوح عليه السلام تاسو ته پيغام رسولې وو؟ نوهغوى به وائي چه مونږ له هيڅوك پيغمبر نه وو راغلې.

دَ حديث شرح

دلته يو اشكال پيدا كيږي چه دَ قرآن پاك آيت ﴿اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلٰى اَفْوَاهِهِمْ﴾ كښې دي چه دَ قيامت په ورځ به مونږ دَ هغوى په ژبو باندې مهرونه اولګوو. نودا خبره به كافران څنګه كوي چه مونږ له څوك پيغمبر نه وو راغلې؟ نودَدې جواب علامه عيني رحمه الله دا وركړو چه دَ قيامت په ورځ به مختلف مواطن وي په بعض مواطن او مواقع كښې كفار تكلم كولې شي او بعض كښې نه. [5] دَهغوى په اتباع كښې علامه زكريا انصاري رحمه الله هم مذكوره اشكال نقل كولو سره دا جواب وركړې دي. [6]

قوله: فيقول لنوح من يشهد لك فيقول محمد صلى الله عليه وسلم وأمته: بيا به الله تعالى نوح عليه السلام نه اوفرمائي ستاد پاره به څوك ګواهي وركوي؟ نوح عليه السلام به عرض اوكړي محمد صلى الله عليه وسلم اوَ هغه امت. دې نه پس به امت محمديه على صاحبها الصلوة والسلام ګواهي وركوي چه نوح عليه السلام پيغام رسولې وو. چنانچه دَ قرآن مجيد آيت دې ﴿وَكَذٰلِكَ جَعَلْنٰكُمْ اُمَّةً وَّسَطًا لِّتَكُوْنُوْا شُهَدَآءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُوْنَ الرَّسُوْلُ عَلَيْكُمْ شَهِيْدًا﴾ چه مونږ به امت محمديه په نورو امتونو باندې ګواه جوړوو.

په نورو رواياتو كښې دي چه په دې موقع باندې به دَ نوح عليه السلام قوم وائي چه مونږ خو اولنې امت يو او دَ امت محمديه آخرى امت دې نو امت محمديه به زمونږ باره كښې څنګه ګواهي وركوي؟ امت محمديه به جواب وركړي چه الله تعالى مونږ ته رسول صلى الله عليه وسلم مبعوث كړې وو اوهغه ته ئې كتاب وركړې وو په كوم كښې چه ستاسو دَ حالاتو خبرور كړې شو. [7] امام بخاري رحمه الله دَ "وسطا" تفسير "عدلا" سره كړې دې. [8]

حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه قسطلاني رحمه الله ليكلي دي چه دا آيت دَ حجت اجماع دليل دې ځكه چه الله تعالى په دې آيت كښې امت محمديه په عدالت موصوف كړې دې اوعدالت هم هغه صفت دې دَ كوم په بنياد چه ګواه

---

[1] كشف الباري: ۳۰۱/۲.
[2] كشف الباري: ۲۵۱/۲.
[3] كشف الباري: ۶۵۸/۱
[4] كشف الباري: ۸۲/۲
[5] عمدة القاري: ۳۰۲/۱۵.
[6] تحفة الباري: ۶۰/۴
[7] عمدة القاري: ۳۰۲/۱۵.
[8] إرشادالساري: ۳۰۳/۱۵ دارالكتب العلمية.

جوړيدل او د ګواهئ د قبليدلو حکم لګولي شي. نو چه کله د دې امت کسان په يوه خبره باندې راجمع شي او د هغه کار د صحيح کيدو يا نه صحيح کيدو ګواهي ورکړي نو د هغې قبلول لازم او ضروري دی.[1] دا روايت ماقبل کښې کتاب التفسير لاندې تيرشوې دې.[2]

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: حديث باب کښې دی: (يجيء نوح وأمته). علامه عيني رحمه الله وائي چه هم دغه جمله ترجمة الباب سره مناسبت لري په دې معنی چه حديث او ترجمة الباب دواړو کښې د حضرت نوح عليه السلام تذکره ده.[3]

[۳۱۶۲] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو حَيَّانَ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي دَعْوَةٍ، «فَرُفِعَ إِلَيْهِ الذِّرَاعُ، وَكَانَتْ تُعْجِبُهُ فَنَهَسَ مِنْهَا نَهْسَةً»

وَقَالَ: "أَنَا سَيِّدُ القَوْمِ يَوْمَ القِيَامَةِ، هَلْ تَدْرُونَ بِمَ؟ يَجْمَعُ اللَّهُ الأَوَّلِينَ وَالآخِرِينَ فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ، فَيُبْصِرُهُمُ النَّاظِرُ وَيُسْمِعُهُمُ [ص: ۱۳۵] الدَّاعِي، وَتَدْنُو مِنْهُمُ الشَّمْسُ، فَيَقُولُ بَعْضُ النَّاسِ: أَلاَ تَرَوْنَ إِلَى مَا أَنْتُمْ فِيهِ، إِلَى مَا بَلَغَكُمْ؟ أَلاَ تَنْظُرُونَ إِلَى مَنْ يَشْفَعُ لَكُمْ إِلَى رَبِّكُمْ، فَيَقُولُ بَعْضُ النَّاسِ: أَبُوكُمْ آدَمُ فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُونَ: يَا آدَمُ أَنْتَ أَبُو البَشَرِ، خَلَقَكَ اللَّهُ بِيَدِهِ، وَنَفَخَ فِيكَ مِنْ رُوحِهِ، وَأَمَرَ المَلاَئِكَةَ فَسَجَدُوا لَكَ، وَأَسْكَنَكَ الجَنَّةَ، أَلاَ تَشْفَعُ لَنَا إِلَى رَبِّكَ، أَلاَ تَرَى مَا نَحْنُ فِيهِ وَمَا بَلَغَنَا؟ فَيَقُولُ: رَبِّي غَضِبَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ، وَلاَ يَغْضَبُ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، وَنَهَانِي عَنِ الشَّجَرَةِ فَعَصَيْتُهُ، نَفْسِي نَفْسِي، اذْهَبُوا إِلَى غَيْرِي، اذْهَبُوا إِلَى نُوحٍ، فَيَأْتُونَ نُوحًا، فَيَقُولُونَ: يَا نُوحُ، أَنْتَ أَوَّلُ الرُّسُلِ إِلَى أَهْلِ الأَرْضِ، وَسَمَّاكَ اللَّهُ عَبْدًا شَكُورًا، أَمَا تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ، أَلاَ تَرَى إِلَى مَا بَلَغَنَا، أَلاَ تَشْفَعُ لَنَا إِلَى رَبِّكَ؟ فَيَقُولُ: رَبِّي غَضِبَ اليَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ، وَلاَ يَغْضَبُ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، نَفْسِي نَفْسِي، ائْتُوا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَيَأْتُونِي فَأَسْجُدُ تَحْتَ العَرْشِ، فَيُقَالُ: يَا مُحَمَّدُ ارْفَعْ رَأْسَكَ، وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ، وَسَلْ تُعْطَهْ" قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ: لاَ أَحْفَظُ سَائِرَهُ [ص ۱۴۲ – ۱۴۳] [۳۱۸۲، ۴۴۳۵][4]

تراجم رجال

اسحاق بن نصر: دا اسحاق بن ابراهيم بن نصر بخاری سعدی رحمه الله دی.[5]

---

[1] فتح الباري: ۳۱۷/۱۳ إرشاد الساري: ۳۰۳/۱۵ دار الكتب العلمية.

[2] كشف الباري كتاب التفسير ص: ۳۷.

[3] عمدة القاري: ۳۰۲/۱۵ إدارة الطباعة المنيرية.

[4] والحديث أخرجه البخاري أيضاً في كتاب أحاديث الأنبياء باب قول الله عزوجل: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾ وفي كتاب التفسير باب: ﴿ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا﴾ وفي كتاب التوحيد باب قول الله تعالى: ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾ وفي كتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار وأخرجه مسلم في كتاب الإيمان باب إثبات الشفاعة وإخراج الموحدين من النار، والترمذي في صفة القيامة باب ماجاء في الشفاعة: ۲۴۳۴.

[5] كتاب الغسل باب من اغتسل عريانا وحده في الخلوة رقم: ۲۷۸.

محمد بن عبيدة: دا ابوعبدالله محمد عبيد بن ابى اميه الطنافسى الكوفى رحمه الله دي.
هغوى دَ ابان بن اسحاق، ادريس بن يزيد اودي، اسماعيل بن ابى خالد، حسن بن حكم نخعي، سليمان الأعمش، مسعر بن كدام، هشام بن عروة، هلال بن سليمان، يزيد بن كيسان او ابوحيان تيمي رحمهم الله غوندې اعلام حديث نه دَحديث روايت كړې دي.
هغوى رحمه الله نه احمد بن حنبل، اسحاق بن راهويه، ابن حبان، ابوبكر بن ابى شيبه، عثمان بن ابى شيبه، ابوخيثمه، محمد بن عبدالله بن نمير، احمد بن منيع، هارون بن عبدالله، يحيى بن موسى بلخي، عيسى بن محمد طنافسي، قتيبه بن سعيد، ابوبكر بن ابى اسود، محمد بن وزيرواسطي، محمد بن يحيى ذهلي، مسدد بن مسرهد، يحيى بن معين رحمهم الله دَ حديث روايت كوي.[1]
امام احمد بن حنبل رحمه الله دَهغوى باره كښې فرمائيلي (كان رجلاً صدوقاً)[2]
يحيى بن معين رحمه الله او دارقطني رحمه الله هغه ته ثقه وئيلي دي.[3]
محمدبن عبدالله بن عمار وائي چه هغه ثبت وو اوپه خپلو معاصرينو كښې دَحديث په صحت او سقم باندې به ئې دَ ټولو نه ژور نظر ساتلو.[4]
امام عجلي رحمه الله هغوى ثقه ګرځولي دى اووئيلي دى چه هغه ته څلور زره احاديث ياد وو.[5]
ابن سعد رحمه الله دَهغوى باره كښې وئيلي دى (كان ثقة، كثير الحديث، صاحب سُنَّةٍ وجماعة)[6] دَهغوى ولادت په كال ۱۲۴ هجرى كښې شوې[7] خو په تاريخ وفات كښې ئې اختلاف دې. دابن سعد رحمه الله په نيز دَهغوى وفات مامون په دورخلافت ۲۰۴ هجرى كښې شوې[8] حافظ ابن حبان رحمه الله او امام بخاري رحمه الله دَ هغوى تاريخ وفات ۲۰۳ هجرى نقل كړې دي.[9] اكثرحضراتو دَهغوى دَ وفات تاريخ ۲۰۵ هجرى روايت كړې دي.[10] او راجح هم دغه دى. حافظ خزرجي رحمه الله دې ته ترجيح وركړې ده.[11]
ابوحيان: دا يحيى بن سعيدبن حيان تيمي كوفي رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب الايمان باب سوال جبرائيل النبي صلى الله عليه وسلم عن الايمان والاسلام» لاندې تيره شوې ده.[12]

---

[1] شيوخ اوتلامذه دَ تفصيل دَ پاره اوګورئي تهذيب الكمال: ۵۶/۲۶-۵۴ تهذيب التهذيب: ۳۲۸/۹-۳۲۷ سير أعلام النبلاء: ۴۳۷/۹.
[2] الجرح والتعديل: ۱۵/۸ رقم الترجمة: ۴۰.
[3] تاريخ الخطيب: ۳۶۹/۲ سير أعلام النبلاء: ۴۳۷/۹.
[4] تهذيب الكمال: ۵۷/۲۶
[5] تهذيب الكمال: ۵۷/۲۶ خلاصة الخزرجي ص: ۳۵۰.
[6] طبقات ابن سعد: ۳۹۷/۶.
[7] تاريخ الخطيب: ۳۶۵/۲.
[8] طبقات ابن سعد: ۳۹۷/۶.
[9] ثقات ابن حبان: ۴۱/۷ التاريخ الكبير: ۱۷۳/۱ رقم الترجمة: ۵۱۸ دارالكتب العلمية.
[10] سير أعلام النبلاء: ۴۳۸/۲ تاريخ خليفة ص: ۵۷۲.
[11] خلاصة الخزرجي ص: ۳۵۰.
[12] كشف الباري: ۵۸۷/۲.

ابوزرعة: دا هرم بن عمر بن جرير بجلي رحمه الله دي. اوددَ مشهور صحابي حضرت عبدالله بن جرير بجلي رضي الله عنه نمسي دي. دَدوی تفصيلي تذکره (کتاب الإيمان باب الجهاد من الإيمان) لاندې تيره شوې ده. (١)

قوله: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم..... فنهس منها نهسة: حضرت ابوهريره رضي الله عنه وائي مونږ دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم سره په يودعوت کښې شريك وو. نودَ حضورپاك طرف ته دَ چيلئي څنګل وړاندې کړې شوه اوهغه دَ حضورپاك خوښ خوراك وو. حضورپاك په غابښونوسره دا شوکوله. بعض نسخوکښې دَ "فرفع" په ځائې "فرفعت" دي. سفاقسي وائي چه دَ رفعت روايت صحيح دې ځکه چه ذراع مؤنث دی. (٢)

صاحب مصابيح په دې باندې سخت رد کړې دې چه دَ سفاقسي قول بغيردَ خبط نه بل هيڅ نه دی. صحيح دادی چه ذراع مؤنث غير حقيقي دې او دَدې دپاره فعل مؤنث اومذکر دواړه استعمالول جائز دی. بيا هغه وائي که چرې تانيث دلته حقيقي وی نوبيا هم دَدې دپاره فعل مؤنث راوړل واجب نه دی چه په مينځ کښې فاصل موجود دې. لکه (قام فی الدار هند) مثال دې. په دې کښې قام فعل مذکر دې اوهند مؤنث حقيقي دې مګر چونکه په مينځ کښې فاصل دې په دې وجه فعل مؤنث راوړل واجب نه دی. (٣)

قوله: فنهس نهسة: نَهس دَ ينهس په معنی کښې دې. دَ غابښونو په طرفونو غوښه شوکول. (٤) دَ ابوذر رحمه الله او اصيلي رحمه الله په روايت کښې (فنهش منها نهشة). نهش دَ ينهش په معنی کښې دې يوځيز دَ جامنيه غابښونو سره شوکول. (٥) يعني حضورپاك په خله مبارکه باندې غوښه اوشوکوله.

قوله: وَقَالَ أَنَا سَيِّدُ الْقَوْمِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: اوهغوی اوفرمائيل چه زه به دَ قيامت په ورځ دَ خلقو سردار يم. سردار اوسيد هغه وی دَ چا طرف ته چه په مصيبت او پريشانئ کښې خلق رجوع کوی. چونکه دَ قيامت دَ ورځې دَ تباهئ او ويرې دَ وجې نه ټول بنيادم رسول الله صلى الله عليه وسلم باندې سفارش کوی اوحضورپاك دَ جهنډې لاندې به راجمع کيږی په دې وجه نې اوفرمائيل دَ قيامت په ورځ به دَخلقو سردار يم. (٦)

دلته دَ سيادت تقييد کوم چه دَقيامت ورځې سره شوې دې دا دَحضورپاك دَ دنياوی سيادت منافي نه دې. بنکاره خبره ده چه کله دَقيامت په ورځ حضورپاك دَ ټولو بنيادمو سردار وی نو په دې سره په دنياکښې سيد او سردار کيدل په طريقه اولی ثابتيږی. دويمه وجه دَ قيامت ورځې سره دَدې سيادت تقييد داده چه حضورپاك دَ قيامت قصه بيانوله په دې وجه نې په هغه ورځ دَخپل سيادت ذکر هم اوکړو. (٧)

په روايت باب باندې يو اشکال او دَهغې جواب: په نورو احاديثوکښې حضورپاك دَ انبياء کرامو عليهم السلام په مينځ کښې دَ تفضيل اوترجيح ممانعت فرمائيلې دې. چنانچه په سنن ابی داؤد کښې دَ روايت الفاظ دادی: (لاتخيروابين الأنبياء) (٨) يعنی دَ انبياء کرامو په مينځ کښې تفضيل مه کوئی.

---

(١) کشف الباري: ٢/٣٠٤.

(٢) إرشادالساري: ٧/٢٥٠.

(٣) إرشادالساري: ٧/٢٥٠.

(٤) النهاية لابن الأثير: ٢/٨١١

(٥) إرشادالساري: ٧/٢٥٠.

(٦) عمدة القاري: ١٥/٣٠٤.

(٧) عمدة القاري: ١٥/٣٠٤.

(٨) سنن أبی داؤد كتاب السنة باب فی التخيير بين الأنبياء رقم: ٤٦٦٨ ومصنف ابن أبی شيبة: ٦/٣٦٦ رقم الحديث: ٣١٧٩٨ ٣١٨٣٧، مسند أحمد مسند أبی سعيد الخدری رضی الله عنه رقم الحديث: ١١٢٨٣، ١١٣٠٤.

په دويم روايت کښې نبي فرمائيلي «لاتفضلونى على يونس»(١) په يونس عليه السلام باندې ماته فضيلت مه راکوئ حالانکه دباب په روايت کښې «أناسيد الناس يوم القيامة» الفاظ سره په نورو انبياء کرامو باندې د حضور پاك فضيلت ثابتيږي؟

شراح ددې جواب ورکړې دې چه کوم وخت حضورپاك دخپل تفضيل ممانعت اوفرمائيلو هغه وخت حضورپاك ته دا علم نه وو ورکړې شوې چه حضورپاك د ټول اولاد آدم سردار اوسيد دې.(٢) ديونس عليه السلام باره کښې حضورپاك اوفرمائيل چه په هغوی باندې ماله فضيلت مه راکوئ. ددې جواب شراح دا ورکړې دې چه دا ممانعت حضورپاك د تواضع او انکسارئ د وجې فرمائيلې دې. (٣)

بعض حضراتو ددې دا جواب ورکړې دې چه دا ممانعت د ذات نبوت اورسالت سره متعلق دې چه په نبوت او رسالت کښې ټول انبياء کرام په يو حدباندې قائم دی خکه چه نبوت خو هم يو شئ دې په دې کښې تفاضل او تقابل څنګه کيدې شي؟ په نورو اوصافو کښې تفاضل ممکن دې کوم چه د نبوت نه خارج دی مثلاً بعض انبياء کرامو ته مستحکم او وسيع سلطنت ورکړې شوې بعضو ته معجزات ورکړې شوی، بعض ته اوږد عمر ورکړې شوې او هغوی د توحيد دعوت چلولوپه نتيجه کښې د مخالفينو تکليفونه برداشت کولو سره صبر اوتحمل کړې دې. دا اوصاف د نبوت نه خارج دی او په دې کښې تفاضل اوتفاوت کيدې شي.(٤)

بل حضرات انبياء کرامو نه صرف حضرت يونس عليه السلام په خاص توګه ذکرکولې شي. ممکن دی چه دغه اوهام او خيالات باطله لرې کول مقصود وی چه دحضرت يونس عليه السلام دمنزلت او مرتبت انحطاط و تنقيص سره متعلق ددغه خبرونه پيدا کيدې شی د کوم خبرداري چه الله تعالى اود هغه حبيب ﷺ ورکړې دې. مثلاً د الله تعالى ارشاد دې: ﴿فَظَنَّ أَن لَّن نَّقْدِرَ عَلَيْهِ﴾ ﴿إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ﴾ ﴿فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ﴾ ﴿لَّوْلَا أَن تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِّن رَّبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ﴾، هم دغه شان حضورپاك فرمائى «إن النبوة أثقالاً وإن يونس تفسخ منها الربع» نوحضورپاك ددې خبرې ادراك کولوسره چه چرته داسې اوهام پيدانه شی چه دحضرت يونس عليه السلام نبوت اورسالت مجروح کړی ارشاد اوفرمائيلوچه ماته په حضرت يونس عليه السلام باندې فضيلت مه راکوئ اودا هم داسې ده لکه چه په يو موقع باندې حضورپاك خپلې بی بی حضرت صفيه رضي الله عنها سره ولاړوو هلته يو انصاری صحابی تيريدو نوحضورپاك په اوچت آواز سره اوفرمائيل دا صفيه بنت حيی ده. په دې باندې صحابی عرض اوکړو سبحان الله يا رسول الله، يعنی دا د الله تعالى رسول ﷺ ستاسو باره کښې مونږ داسې سوچ څنګه کولې شو؟ نو حضورپاك اوفرمائيل چه شيطان د انسان په نفس کښې لکه د وينې منډې وهی.(٥)

قوله: هَلْ تَدْرُونَ بِمَنْ يَجْمَعُ اللهُ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ........ وَيُسْمِعُهُمُ الدَّاعِي : آياتاسويوهيږئ چه داسې ولې کيږی الله تعالى به وړاندې روستو ټول يو ميدان کښې راجمع کوی چنانچه کتونکې به هغه ليدې شی او آواز کونکې به هغوی ته آواز اوروليې شی.

يعنی د محشر ميدان به بالکل هوار وی آواز کونکې به ټولو ته خپل آواز رسولې شی او کتلې به شی. په بل

---

(١) جامع الأصول فى احاديث الرسول:٥٢٦/٨فى شرح الغريب من الحديث: رقم الحديث:٦٣٢٥بحر الفوائد المشهور بمعانى الأخبار:٨٠/١دارالكتب العلمية.

(٢) الشفاء للقاضى أبى الفضل عياض: ١٤٢/١.

(٣) الشفاء للقاضى أبى الفضل عياض: ١٤٣/١.

(٤) الشفاء: ١٤٤/١-١٤٣بحر الفوائد المشهوربمعانى الأخبار: ٨٠/١

(٥) بحر الفوائد المسمى بمعانى الأخبار: ٨٠/١دارالكتب العلمية.

روايت كښي (فيبصرهم الناظر) په ځاني (وينفذهم البصر) الفاظ راغلي دي.(١) يعنې نظر به په ټولو كښې نفوذ اوكړي د اول نه به تر آخره پورې رسيږي.

بيا حضورپاك اوفرمائيل (وتدنو منهم الشمس) چه نمر به هغوى ته رانيزدې شي. په دې موقع باندې به بعض خلق (نورو ته) وائي چه آيا ته نه ګورې چه په څنګه مصيبت اوتكليف كښې اخته يو. آيا تاته داسې څوك ښكارى چه ستاسو رب له ستاسو سفارش اوكړى؟ څه خلق به وائي آدم عليه السلام د ټولو پلار دې. دَدې مقصد دپاره هغه له ورتلل پكار دى. نو دا ټول خلق به هغه له راشى اوهغه ته به عرض كوى تاسو ابوالبشر يعنې الله تعالى تاسو په خپل لاسونو سره جوړكړې يئې په تاسو كښې د خپل طرف نه روح اچولې دې او فرښتو ته ئې د سجدې حكم اوكړو نوهغوى تاته سجده اوكړه تاسو له ئې په جنت كښې استوګنه دركړه. آيا تاسو خپل رب ته زمونږ سفارش نه كوې. تاسو ګورئى نه چه مونږ په څنګه مصيبت كښې راګيريو او زمونږ دا تكليف تركومه حده پورې اورسيدو ؟ آدم عليه السلام به وائي چه نن زما رب په داسې جلال كښې دې چه نه دَدې نه اول په داسې جلال كښې راغلې وو اونه به هغه ته د نن نه پس داسې جلال راشى اوهغه زه د ونې تلونه منع كړې ووم ليكن ما د هغه دا حكم پوره نه كړې شو نفسى نفسى (ماته خپل فكر دې) تاسو بل چاله لاړشئى.

قوله: اذْهَبُوا إِلَى نُوحٍ فَيَأْتُونَ نُوحًا.......: آدم عليه السلام به فرمائى (دَدې مقصد دپاره) تاسو نوح عليه السلام له لاړشئى. نوخلق به نوح عليه السلام په خدمت كښې حاضر شى اوهغوى ته به عرض اوكړى: (أَنْتَ أَوَّلُ الرُّسُلِ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ وَسَمَّاكَ اللَّهُ عَبْدًا شَكُورًا) ته رومبې رسول ئې چه د زمكې والو طرف ته ليږلې شوې ئې او الله تعالى ستاسو نوم شكور يعنې شكر كونكې بنده كيخودې دې.

نوح عليه السلام ته اول الرسل وئيلو باندې اشكال اودَ هغې جواب: دلته دا اشكال پيدا كيږى چه حضرت آدم عليه السلام شيث عليه السلام او ادريس عليه السلام ټول انبياء مرسلين وو اود نوح عليه السلام نه مخكښې تيرشوى دى نودلته نوح عليه السلام ته (أول الرسل) ولې اووئيلې شو؟

① دَدې يوجواب دا وركړې شوې دې چه حضرت آدم عليه السلام شيث عليه السلام او ادريس عليه السلام په مخ د زمكې د ټولو انسانانو طرف ته نه وو مبعوث كړې شوى. خو نوح عليه السلام په مخ د زمكې د ټولو انسانانو طرف ته پيغمبر جوړولوسره ليګلې شوې وو. هم په دې اعتبارسره هغه ته (أول الرسل) اوفرمائيل.(٢)

② يوقول دادې چه نوح عليه السلام آدم ثاني او ابوالبشر دې. په دې وجه هغه ته (أول الرسل) اووئيلې شو.(٣)

③ بعض حضراتو فرمائيلى چه نوح عليه السلام رومبې رسول دې د چاقوم چه د الله تعالى په عذاب باندې هلاك شوې وو او هم په دې اعتبارسره هغه ته (أول الرسل) وئيلې شوې.(٤)

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: (فَيَقُولُونَ: يَا نُوحُ أَنْتَ أَوَّلُ الرُّسُلِ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ) د ترجمې غرض هم دغه جمله ده اودحديث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې. په داسې معنى چه په دوارو كښې دحضرت نوح عليه السلام اودَ هغه د رسالت تذكره ده.(٥)

دې روايت ته حديث شفاعت وائى. په دې باندې به نور مباحث كتاب التفسير كښې اوګورئى.(٦)

---

(١) مصنف ابن أبي شيبة: ٥٦/٧ رقم: ٢٤١٧٦.
(٢) إرشادالساري: ٧/٢٥١.
(٣) عمدة القاري: ٣٠٤/١٥.
(٤) عمدة القاري: ٣٠٤/١٥.
(٥) فتح الباري: ٤٥٩/٨.

[۳۳۳] حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ نَصْرٍ، أَخْبَرَنَا أَبُو أَحْمَدَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرَأَ «فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ» مِثْلَ قِرَاءَةِ الْعَامَّةِ [۳۱۶۳ ص ۱۷۰][۳۱۶۷، ۳۱۹۶، ۴۵۸۸ - ۴۵۹۳][۲]

تراجم رجال

نصر بن علي: دَدوی تذکره اول تیره شوې ده.[۳]

ابواحمد: دا ابواحمد محمد بن عبدالله بن زبیر بن عمر بن درهم الزبیری رحمه الله دې.[۴]

سفیان: دا سفیان بن سعید الثوری رحمه الله دې.[۵]

ابواسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبدالله سبیعی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب الصلاة من الإیمان) لاندې تیره شوې ده.[۶]

اسود بن یزید: دا اسود بن یزید بن قیس نخعی کوفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من ترك بعض الاختيار مخافة أن يقصر فهم بعض الناس عنه) لاندې تیره شوې ده.[۷]

أَنَّ رَسُولَ اللهِ صلى الله عليه وسلم قَرَأَ (فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ) مثل قراءة العامة: یعنی رسول الله ﷺ آیت (فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ) دَ عام اومشهور قرات برابر اولوستلو.

"مدکر" ماده ذ، ك، ر ده اودَ باب افتعال "اذتکر" نه دَدې اسم فاعل "مذتکر" جوړیږی. دَ قاعدې مطابق تا دال سره بدل شو نو "اذدکر" جوړشو بیا ذال په دال باندې بدل کیدو سره دال په دال کښې مدغم کړې شو نو ادکر جوړ شو. هم دغه مشهور قرات دې او په روایت کښې هم دې طرف ته اشاره ده.[۸]

دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحدیث باب ترجمة الباب سره مناسبت دَباب دویم آیت: ﴿ وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ ۘ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِن كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُم مَّقَامِي وَتَذْكِيرِي بِآيَاتِ اللَّهِ فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنظِرُونِ ﴾ کښې دې. اوهغه داسې چه دواړو کښې تذکیر نصیحت اوعبرت نیولو ذکر دې او په حدیث

---

[۱] کشف الباری کتاب التفسیر ص: ۳۸۰-۳۷۲.

[۲] والحدیث أخرجه أیضاً في باب قول الله تعالى ﴿ وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا ﴾ رقم: ۳۳٤٥ وفي باب ﴿ فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ ۝ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُّنكَرُونَ ﴾ رقم: ۳۳۷٦ وفي کتاب التفسیر باب ﴿ تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءً لِّمَن كَانَ كُفِرَ ﴾ رقم: ٤٨٧٠ وباب ﴿ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُّنقَعِرٍ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴾ رقم: ٤٨٧٢ وباب ﴿ فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ ۝ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِن مُّدَّكِرٍ ﴾ رقم: ٤٨٧٢ وباب ﴿ وَلَقَدْ صَبَّحَهُم بُكْرَةً عَذَابٌ مُّسْتَقِرٌّ ۝ فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذُرِ ﴾ رقم: ٤٨٧٣ ورقم: ٤٨٨٤ وأخرجه مسلم في كتاب الصلاة باب ما يتعلق بالقراءات رقم: ۳۱٦۳ وأبوداؤد في سننه كتاب الحروف والقراءات رقم: ۳۹۹٤ والترمذی في جامعه في كتاب القراءات عن رسول الله صلى الله عليه وسلم باب ومن سورة القمر رقم: ۲۹۳۷.

[۳] کتاب بدء الخلق باب إذا وقع الذباب في شراب أحدکم رقم: ۳۳۱۸.

[٤] کتاب الکسوف باب الرکعة الأولى في الکسوف أطول رقم الحدیث: ۱۰٦٤.

[٥] کشف الباری: ۲۷۸/۲.

[٦] کشف الباری: ۳۷۰/۲.

[٧] کشف الباری: ٥٥۳/٤.

[٨] عمدة القاری: ۳۰٦/۱٥.

باب كښې دي ﴿فَهَلْ مِن مُّدَّكِرٍ﴾ دَدې مناسبت «تذكيري بآيات الله» سره دې.[1] ځكه چه دَ آيت نه مراد دلته دَ نوح عليه السلام كشتئ ده.[2] لكه دَدې حديث په راوړلوسره امام بخاري رحمه الله دَ نوح عليه السلام دَ كشتئ ياد وركول غواړي چه څنګه څوك دَ عبرت نظر لر ونكې چه دې واقعه نه عبرت حاصل كړي؟

۶- باب: ﴿وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾

﴿إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَلَا تَتَّقُونَ ۝ أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ ۝ اللَّهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ ۝ فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ۝ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ۝ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ ۝﴾ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: يُذْكَرُ بِخَيْرٍ ﴿سَلَامٌ عَلَىٰ إِلْ يَاسِينَ ۝ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ۝ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ۝﴾/الصافات: ۱۲۳-۱۳۲/

ماقبل سره ربط: سابقه باب كښې دَ قرآن مجيد هغه آيت ترجمة الباب جوړ كړي شوي وو په كوم كښې چه دَحضرت نوح عليه السلام دَ قصې ذكر وو. اوس په دې باب كښې ترجمة الباب يو داسې آيات ترلې شوي دي په كوم كښې چه دَ حضرت الياس عليه السلام ذكر دې.[3]

دَترجمة الباب مقصد: امام بخاري رحمه الله دَدې ترجمة الباب لاندې دَحضرت الياس عليه السلام حالات بيانول غواړي.[4]

دَ حضرت الياس عليه السلام تذكره په قرآن مجيد كښې په دوو سورتونو يعنى صافات او انعام كښې راغلې ده. دې دَ حضرت حزقيل جانشين وو او په بنواسرائيل كښې دَ ايليا په نوم سره مشهور وو. په انجيل يوحنا كښې هم دَ دوى تصريح ده.[5]

اكثر مؤرخين وائي چه حضرت الياس عليه السلام دَ حضرت هارون عليه السلام دَ اولاد نه وو او دَهغوى نسب نامه داده: الياس بن ياسين بن فنحاص بن يعزار بن هارون يا الياس بن ياسين بن يعزار بن هارون.[6]

امام قتيبه رحمه الله حكايت كړي دي چه حضرت الياس عليه السلام دَحضرت يوشع عليه السلام دَ اولاد نه وو او طبري رحمه الله داحكايت كړي دي چه هغوى دَ حضرت يسع عليه السلام دَ تره خوئى وو. دَ علامه كرماني رحمه الله نه نقل دى چه هم دوى ذوالكفل عليه السلام دى. حضرت وهب رحمه الله فرمائي چه دَهغوى هم دَحضرت خضر عليه السلام په شان عمر وو او تردنيا دَ ختميدو پورې به باقي اوحيات وى.[7]

چنانچه دَ ابن عساكر رحمه الله روايت دې چه الله تعالى حضرت الياس عليه السلام ته دَ صحرا ګانو اوحضرت خضر عليه السلام ته دَ دريابونو اوسمندرونو اودَ جزيرومعاملات حواله كړى دى اوهر كال دَدې دواړو حضر اتو خپل مينځ كښې ملاقات كيږي.[8]

بل امام حاكم رحمه الله دَحضرت انس رضي الله عنه نه دَحضور پاك صلى الله عليه وسلم دَحضرت الياس عليه السلام اوحضرت خضر عليه السلام سره په بعض سفرونو كښې ملاقات او په يوځائې باندې دَالله تعالى دَ طرف نه نازل كړې شوى دسترخوان نه خوراك كولو

---

[1] عمدة القاري: ۳۰۵/۱۵ إرشادالساري: ۲۵۲/۷.

[2] إرشادالساري: ۲۵۲/۷.

[3] عمدة القاري: ۳۰۶/۱۵.

[4] عمدة القاري: ۳۰۶/۱۵.

[5] عمدة القاري: ۱۵/۳۰۶ تاريخ الأمم والملوك: ۴۶۱/۱ قصص القرآن: ۴۴۹/۱.

[6] تاريخ الأمم والملوك للطبري: ۴۶۱/۱ والكشف والبيان فى تفسير القرآن للثعلبي: ۲۲۷/۵.

[7] تاريخ دمشق لابن عساكر: ۲۱۰/۹ دارالفكر، روح المعاني، سورة الصفات رقم الآية: ۱۲۳، ۱۳۹/۲۳-۱۳۸ إدارة الطباعة المنيرية، ودارإحياء التراث العربي.

[8] تاريخ دمشق لابن عساكر: ۲۱۰/۹ دارالفكر، روح المعاني ۱۳۹/۲۳ إدارة الطباعة المنيرية، ودارإحياء التراث العربي

روایت نقل کړې دې. اودې ته نې صحیح الاسناد وئیلې دې. لیکن امام بیهقي رحمه الله دَ امام حاکم رحمه الله ذکر کړې شوې دَ دغه حدیث تضعیف کړې دې. هغه فرمائي چه په دې روایت کښې ذکر کړې شوې حضرات انبیاء کرام علیهم السلام په معجزاتو کښې څه شك نشته دې چه هغه دَالله تعالی دَ قدرت لاندې داخل دی مګر دا چه دَدې روایت سند ډیر ضعیف دې. [1] امام ذهبي رحمه الله فرمائي چه دا حدیث موضوعي دې اوزه دا ګمان نه شم کولې چه امام حاکم رحمه الله دې حدیث ته صحیح الاسناد وئیلې وی. دا حدیث خو یا یزید البلوی دَ خان نه جوړ کړې دې یا ابن سیار. [2]

دَ مشهور بت بعل اوصاف: هغوی دَ شام طرف ته مبعوث کړې شوی وو. دَدې خاني اوسیدونکی دَ بت پرستنې په وبا کښې اخته وو اودَ بعل عبادت به ئې کولو اودَ هغه نه به ئې حاجتونه غوښتل. علامه آلوسي رحمه الله فرمائیلي چه دغه بت دَ سرو زرو وو شل ګزه دَ هغه قد وو اودَ هغه څلور مخونه وو. شیطان به په هغه کښې دننه داخلیدلو اودَ هغه عبادت کونکو اوخدمتګارانو سره به خبرې کولې. هغه خلقو به دغه خبرې راتلونکو خلقو ته خودلې په کوم سره چه به دَ هغوی عقیده نوره هم پخیدله. [3]

مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله فرمائي دا بت په مشرق کښې آباد دَسامي اقوامو مشهور او دَ ټولونه زیات مقبول بت وو. دا بت مذکر وو اودَ زحل یا مشتری مثنی به ګڼړلې شو. فینیقی، کنعانی، موآبی او مدیانی قبائلو به په خاص توګه دَدې بت عبادت کولو. په دې وجه دَ بعل دا عبادت دَ پخوانې زمانې نه راروان وو اوموآبی اومدیاني به دَدې عبادت دَ حضرت موسی علیه السلام دزمانې نه کولو. چنانچه دَ شام مشهور ښار بعلبك هم دې نوم ته منسوب دې او حضرت شعیب علیه السلام په مدین کښې هم دَدې عبادت کونکو سره مخ شو. دَ مؤرخینو خیال دې چه دَ حجاز مشهور بت هُبل په اصل کښې هم دغه بعل دې. [4]

دَ بعل معنی: په سامي اوعبراني ژبو کښې دَبعل معنی مالك سردار حاکم او رب راځي. په دې وجه اهل عرب خاوند ته هم بعل وائي. خوچه کله په بعل باندې الف لام راوړې یاې دَ یوشي طرف ته اضافت کولو سره یادوی نوهغه وخت صرف بت اومعبود مراد وی. [5] دَحضرت الیاس په زمانه کښې هم په یمن اوشام کښې هم دغه بت محبوب معبود وو اودَهغوی قوم دَ نورو بتانو سره سره په خصوصیت دَدې عبادت کولو. [6]

امام بخاري چه ذکرمو آیاتونو ترجمه ترلې ده په دې کښې هم دَدغه بعل ذکر دې: ﴿وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ۝ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَلَا تَتَّقُونَ ۝ أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ ۝ اللَّهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ ۝ فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ۝ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ۝ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ ۝ سَلَامٌ عَلَى إِلْ يَاسِينَ ۝ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ۝ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ﴾ اوبیشکه الیاس دَ رسولانونه وو. کوم وخت چه هغه خپل قوم ته اونیل آیا تاسو نه ویریږئ آیا تاسو بعل رابلئ اودَ ټولو نه بهتر جوړونکې (الله تعالی) پریږدئ، الله چه ستاسو رب دې اوستاسو دَ پلارانو نیکونو رب دې. نو هغوی هغه دروغ

---

[1] المستدرک للإمام حاکم کتاب التاریخ، لقاء إلیاس مع النبی صلی الله علیه وسلم: ۶۱۷/۲دارالمعرفة. دلائل النبوة للإمام البیهقی باب ما روی فی التقاء النبی صلی الله علیه وسلم بإلیاس علیه السلام، وإسناد حدیثه ضعیف والله أعلم: ۴۲۲/۵-۴۲۱ دارالکتب العلمیة ودارالریان.

[2] تعلیقات الذهبی علی المستدرک کتاب التاریخ لقاء الیاس مع النبی صلی الله علیه وسلم: ۴۱۷/۲ روح المعاني: ۱۳۹/۲۳دارإحیاء التراث العربي، وإدارة الطباعة المنیریة.

[3] روح المعاني: ۱۸۵/۲۳عمدة القاري: ۳۰۶/۱۵وقصص القرآن: ۴۵۱/۱.

[4] قصص القرآن: ۴۵۱/۱-۴۵۰.

[5] قصص القرآن: ۴۵۱/۱..

[6] قصص القرآن: ۴۵۱/۱.

اوکنړلو نو بیشکه هغوی به حاضرولې شی مګر کوم چه د الله تعالی خالص بندیګان دی او مونږ روستو راتلونکو کښې دهغوی باره کښې دا خبره پریخودله چه سلام دې وی په الیاس، بیشکه مونږ هم دغه شان نیکانو ته بدله ورکو. بیشکه هغه (الیاس) زمونږ د ایماندارانو بندیګانو نه وو.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يُذْكَرُ بِخَيْرٍ.....

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ﴿وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ﴾ تفسیر کړې دې اومطلب ئې دا بیان کړې دې چه د الیاس علیه السلام تذکره به روستو راتلونکو خلقو کښې په خیرسره کولې شی.

د تعلیق تخریج: دا تعلیق ابن جریر رحمه الله په خپل تفسیر علی بن ابی طلحه عن ابن عباس په طریق سره موصولاً نقل کړې دې.[1]

قوله: سَلَامٌ عَلَىٰ إِلْ يَاسِينَ: الیاسین هم د حضرت الیاس علیه السلام نوم دې. عرب د کلمې په آخره کښې یاء او نون زیاتوی په الیاس کښې هم یاء او نون زیاتولو سره وائی. لکه سینا سینین وائی. په آیت کښې د فواصل د رعایت د وجې نه الیاسین راوړلې شو.[2]

علامه زمخشری رحمه الله په یوقول کښې دا نقل کړی دی چه د الیاسین نه الیاس او دغه شان د یسین نه هم یٰس مراد دې. نوم هم یو دې البته الیاسین او یسین هم یولغت دې.[3] بعض حضرات د الیاس الف مد سره او لام اضافت سره آل یاسین وائی. لکه آل ابراهیم، په دې صورت کښې به دا دوه جدا جدا حروف وی.[4] بعض حضرات همزه کسره سره لام سکون سره د یاسین یاء سره ملاووی الیاسین ئې لولی. دهغوی په نیز دا د الیاس جمع ده. د الیاس علیه السلام متبعین او د اصحاب په اعتبارسره یعنی سلام دې وی د الیاس علیه السلام په متبعینو باندې.[5]

دعلامه انورشاه کشمیری رحمه الله قول: هم دغه رائې دعلامه انور شاه کشمیری رحمه الله هم ده چه الیاسین د الیاس جمع ده اودې نه دالیاس علیه السلام متبعین مراد دی. اروس د یو سری نوم دې. هغه نوې مذهب شروع کړې وو دهغه متبعینو ته به اریسیین وئیلې شو. پخپله امام بخاری رحمه الله علیك إثم الأريسيين کښې اریسیین معنی اتباع اروس سره کړې ده. لکه چه د ریسیین په شان الیاسین هم جمع ده اودې نه دالیاس علیه السلام متبعین مراد دی.[6]

يُذْكَرُ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ وَابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ إِلْيَاسَ هُوَ إِدْرِيسُ

دمذکوره تعلیق تخریج: د ابن مسعود رضی الله عنه قول عبدبن حمید او ابن ابی حاتم په سند حسن سره موصولاً نقل کړې دې. خود ابن عباس رضی الله عنهما قول جویبر بن سعید رحمه الله ضحاك عن ابن عباس په طریق سره موصولاً نقل کړې دې لیکن ددې سند ضعیف دې. اوهم دغه وجه ده چه امام بخاری رحمه الله دا په جزم سره ذکرنه کړو.[7] امام بخاری په

---

[1] تفسر الطبری سورة الصفات: ۵۶۱/۱۹دارهجرللطباعة والنشر، فتح الباری: ۳۷۳/۶دارالمعرفة، تغلیق التعلیق: ۹/۴المکتب الإسلامی، إرشادالساری: ۳۵۳/۷دارالکتب العلمیة.

[2] إرشادالساری: ۲۵۳/۷.

[3] الکشاف للزمخشری: ۶۳/۴عمدة القاری: ۳۰۸/۱۵.

[4] إرشادالساری: ۲۵۳/۷.

[5] إرشادالساری: ۳۵۳/۷.

[6] فیض الباری: ۲۱/۴.

[7] تفسیر ابن أبی حاتم سورة الأنعام رقم الآیة: ۸۵، ۱۳۳۶/۴رقم الحدیث: ۷۵۵۶مکتبة نزار مصطفی الباز فتح الباری: ۳۷۳/۶عمدة القاری: ۳۰۸/۱۵تغلیق التعلیق: ۹/۴المکتب الإسلامی.

صيغه دَ تمريض سره دَ حضرت عبدالله بن مسعود اوحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهم قول تعليقاً نقل كړي دي. دَدي حضراتو رائي داده چه الياس په اصل كښي ادريس عليه السلام دي لكه چه دا دَ يوسړي دوه نومونه دي.
هم دغه رائي دَ ابن العربي رحمه الله هم ده. دَهغوي په نيز ادريس عليه السلام دَ نوح عليه السلام په اجداد كښي نه وو بلكه هغه دَ بني اسرائيل نبي وو اودَ نوح عليه السلام نه ډيره موده پس مبعوث شوي. په دي وجه داخبره ثابته ده چه حضرت الياس عليه السلام دَ بنواسرائيل نبي وو اودَ مذكوره تعليق نه معلومه شوه چه حضرت الياس اوحضرت ادريس عليه السلام هم يو دي. لهذا حضرت ادريس عليه السلام دَحضرت نوح عليه السلام په اجدادكښي شميرل صحيح نه دي. دَهغوي رومبي استدلال دَ ابن مسعود اوابن عباس رضي الله عنهم دَ مذكوره روايت نه دي. دويم استدلال دَ حديث معراج نه دي چه كله په آسمان كښي دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم ملاقات حضرت ادريس عليه السلام سره اوشو نوهغوي (مرحباً بالنبي الصالح والأخ الصالح) ونيلو سره دَ حضورپاك استقبال اوكړو. كه چري ادريس عليه السلام دَ حضرت نوح عليه السلام دَ اجداد نه وو نو په خاني دَ أخ ونيلو به ئي الابن الصالح ونيل لكه چه حضرت آدم عليه السلام او حضرت ابراهيم عليه السلام حضورپاك ته الابن الصالح اوونيل. (١)
دَدي جواب دادي چه حضرت آدم عليه السلام حضورپاك ته ابن په دي وجه اوونيل چه هغه ابوالبشر دي او ابراهيم عليه السلام په دي وجه چه پخپله رسول الله صلى الله عليه وسلم په احاديثوكښي دَ ابراهيم عليه السلام دَ پاره دَ أب لفظ استعمال كړي دي. دَ ابراهيم عليه السلام منشاء دا وه چه دا نسبت أبوت دغه شان شائع وذائع وي لكه څنګه چه دَ محمد خواهش دي چه هغه ماته أب وائي. (٢)
خوادريس عليه السلام تواضعاً حضورپاك ته (الأخ الصالح) فرمائيلي دي چه انبياء عليهم السلام ټول په ټول دَ حضرت آدم عليه السلام اولاد دي په دي لحاظ په ټولوكښي دَاخوت رشته هم ده. حافظ ابن حجر رحمه الله دا استدلال ضعيف ګرځولي دي چه اول خودا ممكن دي چه دَحديث معراج دَ طوالت دَ وجي نه راوي الفاظ پوره شان سره حفظ كړي نه وي. اودويمه خبره داهم كيدي شي چه دَ نبي اكرم دَ جلالت قدر او اوچتي مرتبي دَ وجي نه ادريس عليه السلام پدري انتساب ښكاره كړي نه وي بلكه دَ تواضع دَ وجي نه ئي دَ وروولئي حيثيت ښكاره كړي وي. (٣)
دريم استدلال دَ هغوي دا دي چه په مختلف رواياتوكښي دَ الياس او ادريس عليه السلام نومونه راغلي دي اودَدي باره كښي دا تصريح ده چه هغه آسمان ته اوچت كړي شوي وو. دَهغوي خيال دادي چه دَ واقعاتو دَ مشابهت نه دي خبري ته تقويت ملاويږي چه الياس او ادريس هم دَ يو سړي دوه نومونه دي.
حقيقت دادي چه الياس عليه السلام اوادريس عليه السلام دوه جدا جدا پيغمبران دي. دَدوارو تذكره په قرآن مجيد كښي په داسي انداز كښي راغلي ده چه دَ هغې نه دَ دوارو قطعاً يو كيدل نه ثابتيږي. كه چري الياس هم دَ ادريس عليه السلام نوم وي اودوه نومونه هم دَ يونبي وي نودَ قرآن دَ اسلوب او بيان نه اودَ قرائن او آثار نه به ضرور دَدي تائيد كيدلو.
دَعلم الانساب ماهرينو دَحضرت الياس عليه السلام او حضرت ادريس عليه السلام دوه مختلف نسب نامي ذكر كړي دي. په دي لحاظ سره دَدوارو په مينځ كښي تقريباً دري صدئي زمانه فاصل كيږي. نوداسي وينا كول څنګه صحيح كيدي شي چه دَ الياس او ادريس نه هم يو سړي مراد دي؟
دَ جمهورو محققينو رائي داده چه الياس او ادريس دَدوو مختلف انبياء كرام نومونه دي. حضرت الياس عليه السلام دَحضرت هارون عليه السلام دَ اولاد نه وو او بني اسرائيلي نبي وو. دَ حضرت يسع عليه السلام دَ تره خوني وو. دَحضرت موسى عليه السلام نه پس اودَ حضرت زكريا عليه السلام اوحضرت يحيى عليه السلام نه مخكښي تيرشوي دي. خو ادريس عليه السلام دَ نوح عليه السلام دَ

(١) فيض الباري: ٢١/٤عمدة القاري: ٣٠٨/١٥.
(٢) فيض الباري: ٢١/٤.
(٣) البداية النهاية: ١٣٤/١روح المعاني: ١٣٩/٢٣-١٣٨سورة الصفات رقم الآية: ١٢٣.

اجداد نه وو.([1]) حافظ ابن کثیر ﷫ هم دې ته ترجیح ورکړې ده. د امام بخاري ﷫ هم دغه رائې ده. هم دغه وجه ده چه هغوی د ابن مسعود او ابن عباس ﷠ قول (ويُذكر) صيغه د تمريض سره نقل کولو سره د هغوی د قول تضعيف کړې دې.

علامه آلوسي ﷫ فرمائي که د الياس او ادريس نه مراد هم يو ذات وي او حال دادې چه د حضرت الياس ﷤ او حضرت ادريس ﷤ نسب هم جدا جدا دې او د مؤرخينو مطابق حضرت الياس ﷤ د حضرت نوح ﷤ نه پس او د حضرت هارون ﷤ د اولاد نه دې او حضرت ادريس ﷤ د نوح ﷤ نه د وړاندې وخت دې بلکه د دواړو په مينځ کښې د زرګونو کالو فاصله ده نو په داسې صورت کښې د قرآن کريم آيت ﴿وَتِلْكَ حُجَّتُنَآ آتَيْنَاهَآ إِبْرَاهِيمَ﴾ الآية به مشکل شی ځکه چه ﴿وَمِن ذُرِّيَّتِهِ﴾ کښې موجود ضمير خو به د حضرت ابراهيم ﷤ طرف ته راجع کيږي ځکه چه تذکره د حضرت ابراهيم ﷤ روانه ده يا بيا به ضمير د قرب مکان د وجې نه حضرت نوح ﷤ طرف ته راجع کيږي. په دواړو صورتونو کښې به دا لازم راځي چه حضرت الياس ﷤ (چه د کوم نه مراد حضرت ادريس ﷤ دې) د ذريت ابراهيم ﷤ او ذريت نوح ﷤ نه وي خو حقيقت دادې چه حضرت الياس ﷤ د حضرت نوح ﷤ نه ډير پس او حضرت ادريس ﷤ د حضرت نوح ﷤ نه ډير مخکښې پيدا شوې دې.([2])

ترکومې چه د ابن العربي ﷫ د استدلال تعلق دې نو د هغې جواب دادې چه د حالاتو او واقعاتو د مشابهت نه دا نه ثابتيږي چه د دواړو ذات هم يو وي لهذا دا استدلال صحيح نه دې.([3]) امام بخاري ﷫ په حضرت الياس ﷤ او حضرت ادريس ﷤ باندې دوه جدا جدا ابواب قائم کړې دې. که چرې دواړه يو شخصيت وې نو امام بخاري ﷫ به د دواړو د پاره جدا جدا ابواب نه قائم کول.

۷- باب: ذِكْرِ إِدْرِيسَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

ماقبل سره ربط: د دواړو ابوابو په مينځ کښې مناسبت واضح دې. په تيرشوي باب کښې د حضرت الياس ﷤ احوال بيان کړل او اوس به د حضرت ادريس ﷤ د احوال بيان کيږي.([4])

د ترجمة الباب مقصد: د دې باب لاندې امام بخاري ﷫ د حضرت ادريس ﷤ حالات بيانول غواړي.

وَهُوَ جَدُّ أَبِي نُوحٍ، وَيُقَالُ: جَدُّ نُوحٍ، عَلَيْهِمَا السَّلَامُ

ايا ادريس ﷤ د نوح ﷤ نيکه وو؟: تيرشوي باب کښې موټر خودلی دی چه حضرت ادريس ﷤ د حضرت نوح ﷤ د اجداد نه وو. د حافظ ابن حجر ﷫ د قول مطابق بعض حضراتو په دې باندې اجماع هم نقل کړې ده.([5]) د نوح ﷤ نسب نامه ده: لوح بن لمك بن متوشلخ ابن خنوخ..... إلخ.([6]) د خنوخ نه ادريس ﷤ مراد دې. په دې لحاظ سره ادريس ﷤ د حضرت نوح ﷤ پلار لمك نيکه وو.([7]) ليکن دلته اشکال کيږي چه کله ادريس ﷤ د حضرت نوح ﷤ د نيکه ګانو نه وو نو د هغه ذکر د حضرت نوح ﷤ نه اول کيدل پکار وو. ليکن د امام بخاري ﷫ د ابواب ترتيب کښې د حضرت نوح ذکر وړاندې دې.

---

[1]) المصدر السابق.

[2]) روح المعاني: ۱۳۹/۲۳ دارإحياء التراث العربي وإدارة الطباعة المنيرية.

[3]) فيض الباري: ۳٤٨/٤ المكتبة الرشيدية.

[4]) عمدة القاري: ۳۰۸/۱۵.

[5]) فتح الباري: ٤۶۲/۸.

[6]) فتح الباري: ٤۵۸/۸.

[7]) الأبواب والتراجم ص: ۲۱۲.

دَحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه داسې معلومیږی چه دَ امام بخاری رحمه الله په نیز حضرت ادریس علیه السلام دَ حضرت نوح علیه السلام دَ اجداد نه نه دې اوهم په دې وجه هغه دَ ابواب انبیاء په ترتیب کښې دَحضرت نوح علیه السلام ذکر مقدم کړې دې.[1]

هم دغه رائې دَشیخ الحدیث حضرت مولانا محمدزکریا رحمه الله ده هغوی فرمائی چه امام بخاری رحمه الله څنګه په مسائل فقهیه کښې دَجمهورو خلاف رائې ورکوی دغه شان هغه په تاریخ کښې هم مستقل رائې لری. اودَ جمهور مؤرخینو دَ رائې پرواه نه کوی. دَجمهور مؤرخینو په نیز حضرت ادریس علیه السلام دَ حضرت نوح علیه السلام دَ اجداد نه دې لیکن امام بخاری رحمه الله دَ هغوی مخالفت کولوسره دَ ابواب انبیاء په ترتیب کښې دَ حضرت ادریس علیه السلام ذکر دَحضرت نوح علیه السلام نه پس کړې دې. کیدې شی چه دَهغوی استدلال دَ حدیث معراج نه وی چه حضرت ادریس علیه السلام حضورپاك ته «الأخ الصالح» اووئیل. که چرې ادریس علیه السلام دَ اجداد نوح نه وې نو په ځائې دَ «الأخ الصالح» ونیلو به نې «الابن الصالح» وئیل. والله اعلم.[2]

په دې باندې بیا اشکال کیږی چه کله دَ امام بخاری رحمه الله په نیزادریس علیه السلام دَ اجداد نوح علیه السلام نه نه دې نوبیا هغه دَ باب لاندې ولې اوفرمائیل: «هوجدأبي نوح ويقال جدنوح عليهما السلام» دَدې جواب دادې چه دا عبارت دَ صحیح بخاری په اکثرو نسخوکښې درج نه دې. شراح دَدې تصریح کړې ده.[3] دا اضافه روستو راتلونکو نساخ او ناقلین تصرف کیدې شی. حضرت شیخ الحدیث اوفرمائیل چه دَدې دا جواب هم کیدې شی چه امام بخاری رحمه الله په دې عبارت سره دَ مخالفینو دَمشهور مسلك طرف ته اشاره کړې وی. دَهغوی مقصد دادې چه په خلقوکښې هم دا خبره مشهوره ده چه ادریس علیه السلام دَ حضرت نوح علیه السلام دَ اجدادنه دې. دا جمله لیکلو سره دا خبره لازم نه راځی چه دَامام بخاری رحمه الله رائې دې هم دغه وی لکه چه هغه دَ جمهورو رائې نقل کړې ده.[4]

ویقال :جدّ نوح: ادریس علیه السلام دَ نوح دَ پلار لمك نیکه دې. امام بخاری رحمه الله دَ بعضو قول نقل کړې دې چه دهغوی په نیز ادریس علیه السلام دَ نوح علیه السلام نیکه دې. ښکاره خبره ده چه دا قول غلط دې. ځکه چه دَنوح علیه السلام نیکه مترشلغ دې نه چه اخنوخ یعنی ادریس علیه السلام.[5]

داهم ممکن ده چه دَ جد اطلاق په نوح باندې مجازاً شوې وی ځکه چه دَ پلار نیکه هم نیکه وی. چنانچه دَ نوح علیه السلام دَ پلار نیکه دَ نوح علیه السلام نیکه شو، لکه چه دلته دَ جد اطلاق په نوح باندې مجازاً کړې شوې دې.[6]

دَ مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله محقق رائې: حقیقت دادې چه دَحضرت ادریس علیه السلام په نوم اونسب کښې دَ اسلام دَمؤرخینو په رائې کښې سخت اختلاف دې اودَ کلك دلیل دَ نه موجود کید دَ وجې نه یوې رائې ته حتمی او راجح نه شی وئیلې کیدې. دَ انبیاء کرام علیهم السلام دَ حالات په حواله دَ مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله قصص القرآن یو مستند کتاب دې. هغه دَ تاریخ دَقدیم اوجدید کتابونونه استفاده کولوسره په ډیر ژور کوشش سره دَحضرات انبیاء کرام علیهم السلام محقق تفصیلی حالات نقل کړی دی. دَهغوی رائې هم دغه ده. دَحضرت ادریس علیه السلام باره کښې چه کوم اختلافی آراء دی دغه اختلافی وجوهات مخې ته په کیخودو سره یوفیصله کن یا کم نه کم راجح رائې نه شی قائمیدلې. وجه داده چه قرآن مجید خودَخپل مقصد رشد اودَ

---

[1] فتح الباري:۸/۴۶۰.
[2] الأبواب والتراجم ص: ۲۱۳قصص القرآن: ۴۵۱.
[3] عمدة القاري: ۱۵/۳۰۸تحفة الباري: ۴/ ۲۲.
[4] الأبواب والتراجم ص: ۲۱۳.
[5] عمدة القاري: ۱۵/۳۰۸.
[6] عمدة القاري:۱۵/۳۰۸إرشادالساري: ۷/۲۵۳.

هدايت په رنړاكښې دَ تاريخى بحث نه خاًئله صرف دَهغوى نبوت دَ درجاتو اوچتوالي او دَهغوى دَ اوچتو صفاتو ذكركړې دي. اودغه شان حديثي روايات هم دَدې نه مخكښې نه څى. په دې سلسله كښې چه څه هم دى هغه اسرائيلى روايات دى اوهغه هم دَ تضاد او اختلاف نه معمور. يوجماعت وائى چه هغه دَ نوح عليه السلام جدامجد دې اودَ هغه نوم اخنوخ دې او ادريس ئى لقب دې. يا په عربى ژبه كښې ادريس اوعبرانى يا سريانى كښې دَهغه نوم اخنوخ دى. دَ ابن اسحاق رحمه الله رحجان هم دې طرف ته دې. اودَ بل جماعت خيال دې چه هغه دَ انبياء بنى اسرائيل نه دې اوالياس اوادريس هم دَ يوهستئى نوم او لقب دې اودَدې دواړو رواياتو په رنړاكښې بعض علماؤ دَدې تطبيق وركولو كوشش كړې دې چه دَ جدنوح نوم اخنوخ دې اوادريس لقب اودَ بنى اسرائيل دَ پيغمبر نوم ادريس دې اوالياس لقب دې. ليكن دا رائې بې سند اوبې دليل ده بلكه دَ قرآن عزيز الياس او ادريس جدا جدا بيانول شايد دې ته متحمل كيدې نه شى.(١)

خلاصه دا چه دَ جمهور مؤرخينو په نيز الياس او ادريس دوه جدا جدا شخصيتونه دى. ادريس عليه السلام جد نوح عليه السلام اوالياس دَ انبياء بنى اسرائيل نه وو اودَ حضرت هارون دَ تره څونى وو. پخپله الياس عليه السلام هم په ذريت نوح كښې شميرلې كيږى.

دَ حضرت ادريس عليه السلام بعض فضائل اوكمالات: حضرات مفسرين رحمهم الله دَحضرت ابوذر رضي الله عنه يو روايت نقل كړې دې چه دَحضرت آدم عليه السلام نه پس حضرت ادريس عليه السلام هغه اولنى نبى دې په چاچه الله تعالى ديرش صحيفې نازل كړې.(٢)

بل مفسرين حضراتو ليكلى دى چه حضرت ادريس عليه السلام علم نجوم او علم حساب موجد دې او دا دواړه علوم هغوى ته دَ معجزې په توګه وركړې شوى دى. كپړې ګنډل هم هغوى ايجاد كړى دې. اول به خلقو دَ څناورو څرمن اچوله. وزن او دَ تول آلات اووسله هم دَهغوى اختراع دى. هغوى وسله جوړولو سره دَ بنوقابيل خلاف جهاد اوكړو. دَ كتابت دَ فن هم هغوى بانى دى.(٣) حضرت ادريس ته ادريس دكتاب الله په كثرت سره دَ لوستلو په وجه ونيلې شو اودَهغوى اصل نوم اخنوخ وو.(٤)

وَقَوْلِ اللهِ عزوجل: ﴿وَرَفَعْنٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا﴾ .... دا دَ سورت مريم آيت ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ اِدْرِيْسَ اِنَّهٗ كَانَ صِدِّيْقًا نَّبِيًّا ۝ وَّرَفَعْنٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا ۝﴾ (٥)او په دې كتاب كښې دَ ادريس هم ذكر اوكړئى بيشكه هغه ډير رښتونې نبى وو او مونږ هغه په اوچت مكان باندې اوچت كړو.

ايا ادريس عليه السلام ژوندې اوچت كړې شوې دې؟: په اوچت مكان باندې دَ اوچتولو څه مطلب دې؟ بعض مفسرينو فرمائيلى چه دَدې مطلب دادې چه مونږ هغه ته نبوت او رسالت اودَ بزرګئى لوړ مقام وركړې دې.(٦)

په رواياتو كښې دَحضرت ادريس عليه السلام باره كښې دا نقل دى چه هغه آسمان ته اوچت كړې شوې وو په دې وجه دَ بعض حضراتو په نيز ﴿مَكَانًا عَلِيًّا﴾ يعنى اوچت مكان نه څلورم آسمان مراد دې.(١)په حديث معراج كښې تصريح ده

---

(١) قصص القرآن: ٦٨/١.

(٢) الجامع الأحكام القرآن للقرطبى: ٦٦/١٣،سورة مريم رقم الآية:٥٦. الكشاف للإمام الزمخشرى: ٢٩/٤سورة مريم. رقم الآية: ٥٦.

(٣) روح المعانى: ١٠٥/١٦والجامع لأحكام القرآن: ٦٦/١٣،سورة مريم، رقم الآية:٥٦.

(٤) الكشاف للزمخشرى: ٢٩/٤سورة مريم: ٥٦ الجامع الأحكام القرآن للقرطبى:٦٦/١٣،سورة مريم:٥٦.

(٥) سورة مريم: ٥٧-٥٦.

(٦) فتح القدير: ١٩/٣،روح المعانى:١٠٥/١٦سورة مريم رقم الآية: ٥٧الكشاف للزمخشرى: ٢٩/٤سورة مريم، رقم الآية:٥٧.

چه د رسول الله ملاقات حضرت ادريس عليه السلام سره په څلورم آسمان شوې وو. ليکن حافظ ابن كثير رحمه الله د دې نه انكار كوي هغه فرمائي چه په كومو رواياتو كښې د حضرت ادريس عليه السلام په آسمان باندې د اوچتولو تصريح ده هغه د اسرائيليات د قبيل نه دي او سنداً په دې كښې نكارت دې.[2]

د مولانا اشرف علي تهانوي رحمه الله رائې: حكيم الامت حضرت مولانا اشرف علي تهانوي رحمه الله فرمائي چه د قرآن مجيد مذكوره الفاظ بهرحال په دې خبره باندې صريح نه دي چه دلته د درجې اوچتيدل مراد دي كه ژوندې آسمان ته اوچتول مراد دي. په دې وجه انكار رفع إلى السماء قطعي نه دې او تفسير قرآن په دې باندې موقوف نه دې.[3]

د جمهورو رائې: د جمهور علماؤ په نيز صحيح او مختار دا دې چه په مذكوره آيت كښې د رفعت نه د مكان حسي اوچتوالي مراد دې د مرتبې اوچتوالي مراد نه دې. زمونږ استاذ حضرت مولانا ادريس كاندهلوي رحمه الله فرمائي چه په ظاهره قرآني الفاظو نه هم دغه متبادر كيږي چه الله تعالى هغه اوچت مكان يعني آسمان ته اوچت كړې او د مرتبې اوچتوالي هم په دې كښې زيات دې چه هغه آسمان ته اوچت كړې شوې دې. امام رازي رحمه الله فرمائي چه د مقام مدح هم دغه معنى مناسب ده. خكه چه څوك د اوچتې مرتبې والا وي هم هغه آسمان ته اوچتولې شي.[4] د مشهور مفسر حافظ ابن جرير رحمه الله خيال هم دې طرف ته دې چه په آيت كښې د رفع نه د مكان اوچتوالي يعني د آسمان طرف ته اوچتول مراد دي.[5] حضرت شاه ولي الله رحمه الله هم په خپله ترجمه كښې هم دا معنى اختيار كړې ده.[6]

د امام بخاري رحمه الله رحجان: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله ﴿ وَرَفَعْنٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا ۝﴾ ترجمه قائم كړې ده او د دې لاندې ئې حديث اسراء ذكر كړې دې په كوم كښې چه د ادريس عليه السلام د رسول الله ﷺ سره د ملاقات ذكر دې. لكه چه امام بخاري رحمه الله د ترجمة الباب آيت سره د حديث اسراء هغه مضمون طرف ته اشاره كړې ده چه په څلورم آسمان باندې حضرت ادريس عليه السلام سره د رسول الله ﷺ ملاقات اوشو او ښكاره خبره ده چه په څلورم آسمان باندې ﴿مَكَانًا عَلِيًّا ۝﴾ اوچت او لوړ مكان اطلاق د څه شك شبه نه بغير كيږي.[7]

د حافظ ابن حجر رحمه الله په دې تقرير سره د امام بخاري رحمه الله رحجان هم متعين شو چه په مذكوره آيت كښې د مكان نه حسي مكان مراد دې او د هغوي په نيز هم د آيت مطلب دا دې چه الله تعالى حضرت ادريس عليه السلام اوچت مكان يعني آسمان ته اوچت كړو.

يو اشكال او د هغې جواب: په دې باندې اشكال پيدا كيږي چه بعض انبياء د ادريس عليه السلام نه په اوچت مكان باندې دي. په دې لحاظ سره د ادريس عليه السلام مكان ته ﴿مَكَانًا عَلِيًّا﴾ وئيلو څه معنى ده؟ د دې جواب دا دې چه دلته د حضرت ادريس عليه السلام د پاره مطلقاً د اوچت مكان تذكره ده د دې خبرې ذكر نشته دې چه هغوي د ټولو انبياء كرامو عليهم السلام نه په اوچت مقام باندې دې. لهذا دا اشكال هم نه دې وارد كيدل پكار.[8]

---

[1]) روح المعاني: ۱۰۵/۱۶سورة مريم رقم الآية: ۵۷ الكشاف للزمخشري: ۲۹/۴سورة مريم. رقم الآية:۵۷.
[2]) البداية والنهاية: ۱۳۴/۱.
[3]) بيان القرآن: ۱۱/۲مير محمد كتب خانه.
[4]) التفسير الكبير للرازي: ۲۳۳/۲۱.
[5]) جامع البيان فى تفسير القرآن للطبري: ۷۲/۱۶.
[6]) معارف القرآن للكاندهلوي: ۵۰۶/۴.
[7]) فتح الباري: ۴۶۲/۸والأبواب والتراجم ص: ۲۱۳.
[8]) عمدة القاري: ۳۰۸/۱۵.

دَدې يو جواب داهم ورکړې شوې دې چه دَ ادريس عليه السلام نه بغير بل څوک ژوندی حالت کښې آسمان ته نه دې اوچت کړې شوې. په دې اعتبار سره دَهغه مکان په اوچت خانی کيدل مراد دی ليکن ښکاره خبره ده چه دا جواب محل نظر دې دَ حضرت عيسى عليه السلام ژوندې آسمان ته اوچتيدل دَ احاديث صحيحه نه ثابت دی. خودَ ادريس عليه السلام په ژوندی حالت کښې آسمان ته اوچتيدل په يو مرفوع روايت سره هم ثابت نه دی. (۱)

خو حافظ ابن جرير طبری رحمه الله، حافظ ابن کثير رحمه الله او امام رازی رحمه الله يو روايت نقل کړې دې چه عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دَ کعب احبار نه ﴿ وَرَفَعْنٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا﴾ دَمطلب تپوس اوکړو نو کعب دَهغې تفسير کولوسره اووئيل: الله تعالى په حضرت ادريس عليه السلام باندې وحی نازل کړې چه اې ادريس اهل دنيا چه په يوه ورځ کښې څومره نيک اعمال کوی دَهغې تولو په برابرئ کښې به تاته هره ورځ اجر درکولې شی. په دې سره دَحضرت ادريس عليه السلام په زړه کښې دا خواهش پيدا شو چه که چرې هغه ته اوږد عمر ورکړې شی نو په اعمالو کښې به ورځ په ورځ اضافه کيږی. حضرت ادريس عليه السلام دَالله تعالى دَوحی او دَخپل خواهش اظهار خپل رفيق فرښتې په مخکښې اوکړو. چنانچه رفيق فرښتې هغه په خپلو دواړو وزرو باندې کينولو اودَ آسمان طرف ته ئې والوزولو. څلورم آسمان ته چه اورسيدو نو ملك الموت دَزمکې طرف ته راکوزيدو په دغه ځائې باندې دَ دواړو ملاقات اوشو. رفيق فرښتې ملك الموت سره دَ حضرت ادريس عليه السلام دَ خواهش باره کښې خبرې اترې اوکړې نو ملك الموت اووئيل «وأين إدريس؟» او ادريس کوم ځائی دې؟ هغه په جواب کښې اووئيل چه هغه خو ماسره دې. ملك الموت اووئيل «إن هذا لشيء عجيب، أمرتُ بأن أقبض روحه في السماء الرابعة، فقلت: كيف ذاك وهو في الأرض» يعنی څومره عجيبه خبره ده ماته دَ ادريس عليه السلام روح په څلورم آسمان باندې دَ قبض کولو حکم راکړې شو نوما وئيل چه دا څنګه ممکن کيدې شی چه ادريس خو په زمکه کښې دې؟ چنانچه هغه وخت ملك الموت دَ ادريس عليه السلام روح قبض کړو. دا واقعه نقل کولو نه پس کعب احبار ابن عباس رضي الله عنهما ته اوخودل چه دَدې آيت هم دغه مطلب دې. (۲)

ليکن حافظ ابن کثير رحمه الله او حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دا دَ اسرائيلی رواياتو نه دی او په دې روايت کښې سنداً نکارت دې. (۳)

هم دَدې رواياتو نه استدلال کولو سره بعض حضراتو اوفرمائيل چه آسمان ته دَ اوچتيدلو نه پس دَحضرت ادريس عليه السلام روح قبض کړې شو. خو بيا هم بعض حضراتو فرمائيلی چه «رفع إلى السماء» نه پس هغه دَ حضرت عيسى عليه السلام په شان تر اوسه پورې ژوندې دې او په هغه باندې مرګ نه دې راغلې. چنانچه علامه قسطلانی رحمه الله دَ ابن ابی نجيح رحمه الله په طريق سره دَ مجاهد رحمه الله قول نقل کړې دې: «إنه رفع إلى السماء ولم يمت كما رفع عيسى» (۴) يعنی ادريس عليه السلام دَ آسمان طرف ته اوچت کړې شوې او هغه مړ نه دې لکه چه عيسى عليه السلام اوچت کړې شوې او تراوسه پورې ژندې دې.

حافظ ابن کثير رحمه الله په دې باندې رد کولو سره فرمائی: «إن أراد أنه لم يمت إلى الآن ففيه نظر، وإن أراد أنه رفع حيًّا إلى السماء ثم قبض، فلا ينافي ما ذكره كعب أنه قبض في السماء الرابعة» (۵) يعنی که چرې دَمجاهد رحمه الله مقصد دا وی چه په ادريس عليه السلام باندې تر دغه وخته پورې مرګ نه دې راغلې، نو دا خبره محل نظر ده او که چرې دا خودل غواړی چه هغه آسمان ته

---

(۱) فتح البارى: ۴۶۳/۸ والأبواب والتراجم للكاندهلوى ص: ۲۱۳.

(۲) جامع البيان فى تفسير القرآن للطبرى: ۷۲/۱۶دارالمعرفة، تفسير ابن كثير: ۱۲۷/۳دارالفكر، والتفسير الكبير: ۲۳۳/۲۱فتح البارى: ۴۶۳/۸.

(۳) تفسير ابن كثير: ۱۲۷/۳فتح البارى: ۴۶۳/۸.

(۴) إرشادالسارى:۶۵۴/۷

(۵) البداية والنهاية: ۱۳۴/۱إرشادالسارى: ۶۵۴/۷

ژوندې اوچت کړې شوې بیا دهغه روح قبض کړې شوې نو په دې صورت کښې دهغه قول د کعب احبار د روایت معارض نه دې. په کوم کښې چه هغه په څلورم آسمان د ادریس علیه السلام د روح قبض کیدلو ذکر کړې دې.

[۳۱۶۴] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، ح حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا عَنْبَسَةُ، حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ كَانَ أَبُو ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ "فُرِجَ سَقْفُ بَيْتِي وَأَنَا بِمَكَّةَ، فَنَزَلَ جِبْرِيلُ فَفَرَجَ صَدْرِي، ثُمَّ غَسَلَهُ بِمَاءِ زَمْزَمَ، ثُمَّ جَاءَ بِطَسْتٍ مِنْ ذَهَبٍ، مُمْتَلِئٍ حِكْمَةً وَإِيمَانًا، فَأَفْرَغَهَا فِي صَدْرِي، ثُمَّ أَطْبَقَهُ، ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِي فَعَرَجَ بِي إِلَى السَّمَاءِ، فَلَمَّا جَاءَ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا [ص: ۱۳۶] قَالَ جِبْرِيلُ لِخَازِنِ السَّمَاءِ: افْتَحْ، قَالَ مَنْ هَذَا؟ قَالَ هَذَا جِبْرِيلُ قَالَ: مَعَكَ أَحَدٌ قَالَ: مَعِي مُحَمَّدٌ، قَالَ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ فَافْتَحْ، فَلَمَّا عَلَوْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا إِذَا رَجُلٌ عَنْ يَمِينِهِ أَسْوِدَةٌ، وَعَنْ يَسَارِهِ أَسْوِدَةٌ، فَإِذَا نَظَرَ قِبَلَ يَمِينِهِ ضَحِكَ، وَإِذَا نَظَرَ قِبَلَ شِمَالِهِ بَكَى، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالِابْنِ الصَّالِحِ، قُلْتُ مَنْ هَذَا يَا جِبْرِيلُ؟ قَالَ: هَذَا آدَمُ وَهَذِهِ الأَسْوِدَةُ عَنْ يَمِينِهِ، وَعَنْ شِمَالِهِ نَسَمُ بَنِيهِ، فَأَهْلُ اليَمِينِ مِنْهُمْ أَهْلُ الجَنَّةِ، وَالأَسْوِدَةُ الَّتِي عَنْ شِمَالِهِ أَهْلُ النَّارِ، فَإِذَا نَظَرَ قِبَلَ يَمِينِهِ ضَحِكَ، وَإِذَا نَظَرَ قِبَلَ شِمَالِهِ بَكَى، ثُمَّ عَرَجَ بِي جِبْرِيلُ حَتَّى أَتَى السَّمَاءَ الثَّانِيَةَ، فَقَالَ لِخَازِنِهَا: افْتَحْ، فَقَالَ لَهُ خَازِنُهَا مِثْلَ مَا قَالَ الأَوَّلُ فَفَتَحَ" قَالَ أَنَسٌ: فَذَكَرَ أَنَّهُ وَجَدَ فِي السَّمَوَاتِ إِدْرِيسَ، وَمُوسَى، وَعِيسَى، وَإِبْرَاهِيمَ وَلَمْ يُثْبِتْ لِي كَيْفَ مَنَازِلُهُمْ، غَيْرَ أَنَّهُ قَدْ ذَكَرَ: أَنَّهُ وَجَدَ آدَمَ فِي السَّمَاءِ الدُّنْيَا، وَإِبْرَاهِيمَ فِي السَّادِسَةِ، وَقَالَ أَنَسٌ: فَلَمَّا مَرَّ جِبْرِيلُ بِإِدْرِيسَ قَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالأَخِ الصَّالِحِ، فَقُلْتُ مَنْ هَذَا قَالَ هَذَا إِدْرِيسُ، ثُمَّ مَرَرْتُ بِمُوسَى فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالأَخِ الصَّالِحِ، قُلْتُ مَنْ هَذَا قَالَ هَذَا مُوسَى، ثُمَّ مَرَرْتُ بِعِيسَى فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالأَخِ الصَّالِحِ، قُلْتُ مَنْ هَذَا قَالَ عِيسَى، ثُمَّ مَرَرْتُ بِإِبْرَاهِيمَ فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالِابْنِ الصَّالِحِ، قُلْتُ مَنْ هَذَا، قَالَ: هَذَا إِبْرَاهِيمُ" قَالَ: وَأَخْبَرَنِي ابْنُ حَزْمٍ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، وَأَبَا حَيَّةَ الأَنْصَارِيَّ، كَانَا يَقُولاَنِ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ثُمَّ عُرِجَ بِي، حَتَّى ظَهَرْتُ لِمُسْتَوًى أَسْمَعُ صَرِيفَ الأَقْلاَمِ»، قَالَ ابْنُ حَزْمٍ، وَأَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "فَفَرَضَ اللَّهُ عَلَيَّ خَمْسِينَ صَلاَةً، فَرَجَعْتُ بِذَلِكَ حَتَّى أَمُرَّ بِمُوسَى، فَقَالَ: مُوسَى مَا الَّذِي فَرَضَ عَلَى أُمَّتِكَ؟ قُلْتُ: فَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسِينَ صَلاَةً، قَالَ: فَرَاجِعْ رَبَّكَ، فَإِنَّ أُمَّتَكَ لاَ تُطِيقُ ذَلِكَ، فَرَجَعْتُ فَرَاجَعْتُ رَبِّي فَوَضَعَ شَطْرَهَا، فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى، فَقَالَ: رَاجِعْ رَبَّكَ: فَذَكَرَ مِثْلَهُ، فَوَضَعَ شَطْرَهَا، فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ: رَاجِعْ رَبَّكَ، فَإِنَّ أُمَّتَكَ لاَ تُطِيقُ ذَلِكَ، فَرَجَعْتُ فَرَاجَعْتُ رَبِّي، فَقَالَ: هِيَ خَمْسٌ وَهِيَ خَمْسُونَ، لاَ يُبَدَّلُ القَوْلُ لَدَيَّ، فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى، فَقَالَ رَاجِعْ رَبَّكَ، فَقُلْتُ: قَدِ اسْتَحْيَيْتُ مِنْ رَبِّي، ثُمَّ

انْطَلَقَ حَتّٰى أَتٰى بِيَ السِّدْرَةَ الْمُنْتَهٰى، فَغَشِيَهَا أَلْوَانٌ لَا أَدْرِي مَا هِيَ [ص: ٢٠٠]، ثُمَّ أُدْخِلْتُ الْجَنَّةَ، فَإِذَا فِيهَا جَنَابِذُ اللُّؤْلُؤِ، وَإِذَا تُرَابُهَا الْمِسْكُ" [ص ۱۸۷ ــ ۱۸۸] [ر: ۳۴۲] (۱)

ترجمه: حضرت ابوذر ﷛ بیان کوی رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائیلو چه (یوه شپه) زما دکور چت کولاؤ کړې شو هغه وخت زه په مکه کښې ووم، بیا (دغه کولاؤ چت نه) حضرت جبرائیل ﷣ راکوز شو بیا هغه زما سینه اوخیرله، بیا هغه د زمزم په اوبو سره اووینځله. بیا ئې سرو زرو یو رکیبئي راوړله، هغه رکیبئي د حکمت او ایمان نه ډکه شوې وه. (دغه فرښتې ایمان اوحکمت) زما په سینه کښې واچول او سینه ئې بنده کړه. بیا (جبرائیل ﷣) زما لاس اونیولو، بیا ئې زه واخستم او د دنیا د آسمان طرف ته ئې اوخیژولم. بیا چه کله د دنیا آسمان ته اورسید و نو جبرائیل ﷣ په دروازه باندې مقرر څوکئي کونکي ته اوونیل دروازه کولاؤ کړه. دې (څوکئي والا) اوونیل څوك؟ هغه جواب ورکړو (زه) جبرائیل یم. هغه تپوس اوکړو تا سره څوك بل هم شته؟ جبرائیل ﷣ جواب ورکړو او ما سره حضرت محمد ﷺ دې. څوکیداري فرښتې تپوس اوکړو چه آیا هغوی ﷺ ته پیغام لیګلو سره راغوښتې شوې دې؟ جبرائیل ﷣ جواب ورکړو او. بیا چه کله دروازه کولاؤ کړې شوه نو مونږ د دنیا آسمان ته پورته اوختلو نو هلته مونږ یو سړې اولیدلو چه ناست وو. دهغه ښي طرف ته څه تت غوندې صورتونه وو اوګس طرف ته هم څه تت شان صورتونه وو. کله چه به هغه خپل ښي طرف ته کتل نو مسکې به شو او کله چه به ئې ګس طرف ته اوکتل نو په ژړا به شو. هغه (ماته په کتلو سره) اوونیل: (مرحبا بالنبي الصالح والابن الصالح) په خیر راغلې اې صالح نبي او صالح خویه. ما د جبرائیل ﷣ نه تپوس اوکړو دا څوك دې؟ هغه اوونیل دا آدم ﷣ دې او دا د ښي او ګس طرف ته د دهٔ د اولاد روحونه دي. ښي طرف ته د جنتیانو روحونه دي او ګس طرف ته د دوزخیانو روحونه دي. هم په دې وجه چه کله هغه خپل ښي طرف ته ګوری نو خاندی اوکله چه خپل ګس طرف ته ګوری نو ژاړي. تردې چه حضرت جبرائیل ﷣ زه خان سره دویم آسمان ته اوخیژولم. بیا ئې د دویم آسمان څوکیدار ته اوونیل دروازه کولاؤ کړه. نو ددغه آسمان څوکیداري فرښتې هم هغه شان سوال اوکړو لکه چه په اول آسمان کښې فرښتې کړې وو. بیا هغه دروازه کولاؤ کړه.

حضرت انس ﷛ اوفرمائیل چه حضرت ابوذر ﷛ اوفرمائیل چه نبي کریم ﷺ په آسمانونو کښې حضرت ادریس، حضرت موسیٰ، حضرت عیسیٰ اوحضرت ابراهیم علیهم السلام اولیدل (لیکن) هغوی د انبیاء علیهم السلام (په آسمانونو کښې) منازل بیان نه کړل (چه کوم یو نبي په کوم آسمان باندې وو). (حضرت انس ﷛ اوفرمائیل چه) حضرت ابوذر ﷛ داخبره ذکرکړه چه نبي کریم ﷺ د دنیا په آسمان حضرت آدم ﷣ سره ملاقات اوکړو او په شپږم آسمان باندې حضرت ابراهیم ﷣ سره.

حضرت انس ﷛ بیان اوکړو چه کله حضرت جبرائیل ﷣ نبي کریم ﷺ بوتلو او حضرت ادریس ﷣ سره تیریدل نو هغوی: (مرحبا بالنبي الصالح والأخ الصالح) یعنې په خیر راغلې اې صالح نبي او اې صالح روره. ما تپوس اوکړو دا څوك دې؟ جبرائیل ﷣ اوونیل دا حضرت ادریس ﷣ دې بیا زه موسیٰ ﷣ سره تیریدم نو هغه ماته په کتلو سره اوونیل (مرحبا بالنبي الصالح والاخ الصالح) ماتپوس اوکړو دا څوك دې؟ جبرائیل ﷣ اوفرمائیل دا موسیٰ ﷣ دې. بیا زه حضرت عیسیٰ ﷣ سره تیر شوم نو هغوی هم اوونیل (مرحبا بالنبي الصالح والاخ الصالح) په خیر راغلې اې صالح نبي او اې صالح روره. ماتپوس اوکړو دا څوك دې؟ حضرت جبرائیل ﷣ اوونیل دا عیسیٰ ﷣ دې بیا زه ابراهیم ﷣ سره تیر شوم نو هغوی ماته کتلوسره اوفرمائیل (مرحبا بالنبي الصالح والابن الصالح) په خیر راغلې اې صالح نبي او صالح خویه. ما د جبرائیل نه تپوس اوکړو دا څوك دې؟ نو جبرائیل ﷣ جواب راکړو دا حضرت ابراهیم ﷣ دې

(۱) والحدیث مر تخریجه فی کتاب الصلاة باب کیف فرضت الصلاة فی الإسراء: رقم: ۳۴۹.

ابن شهاب رحمه الله بیان کوي چه ماته ابن حزم رحمه الله خبر راکړو چه ابن عباس رضي الله عنهما او ابوحبه انصاري رضي الله عنه وائي چه بیا زه نور اوچت اوخیژولې شوم تردې چه زه یو داسې اوچت مقام ته اورسیدم چرته چه ما (د فرښتو) د قلمونو (کشاری) آوازونه واوریدو. ابن حزم رحمه الله د (خپل شیخ) نه حدیث بیان کړو او انس بن مالك رضي الله عنه (د ابوذر رضي الله عنه په واسطه سره) بیان کړو چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم ارشاد اوفرمائیلو چه الله تعالی زما په امت باندې پنځوس مونځونه فرض کړل. چه کله ما دا فریضه واخسته واپس شوم اوحضرت موسٰی علیه السلام سره تیرېدم نوهغوی تپوس اوکړو چه الله تعالی ستا په امت باندې څه فرض کړل؟ ما جواب ورکړو پنځوس مونځونه ئې فرض کړل. موسٰی علیه السلام دې اوریدو سره اووئیل تاسو خپل رب ته واپس تشریف یوسئې ځکه چه ستا امت په دومره اندازه باندې د عبادت طاقت نه لري. نوزه بیا واپس شوم. نو الله تعالی (دغه عبادت) یوه حصه معاف کړه بیا زه موسٰی علیه السلام له راغلم اومې خودل چه الله تعالی یوه حصه عبادت معاف کړو. حضرت موسٰی علیه السلام بیا هغه خبره اوکړه چه ته خپل رب ته رجوع اوکړه ستاسو امت دې هم طاقت نه لري. ما بیا رجوع اوکړه نو الله تعالی دهغې یوه حصه نوره هم معاف کړه. بیا زه هغه ته راواپس شوم (او خبر مې ورکړ) نوهغوی اووئیل چه ته بیا خپل رب ته واپس اوګرځه ځکه چه ستاسو امت (دې هم) طاقت نه لري. چنانچه ما بیا رجوع اوکړه نو الله تعالی ارشاد اوفرمائیلو (اوس) دا پنځه مونځونه (مقرر کولې شي) اودا (په حقیقت کښې د ثواب په اعتبار سره) پنځوس دی. زما په نیز خبره بدلیدلې نه شي. بیا هم هلته موسٰی علیه السلام له واپس راغلم نوهغوی اووئیل چه خپل رب ته رجوع اوکړه ما اووئیل (چه اوس) ماته د خپل رب نه (باربار وینا کولو سره) شرم راځي.

بیا جبرائیل امین زه سدرة المنتهٰی ته بوتلم. هغه (ونه) داسې مختلف رنګونو پټه کړې وه چه دهغې متعلق ماته معلومه نه شوه چه دغه څه دی. دې نه پس ئې زه جنت ته بوتلم ما په جنت کښې د مرغلرو ګنبدونه اولیدل اود هغې خاوره د مشك (په شان) وه.

تراجم رجال

عبدان: دا دعبدالله بن عثمان بن جبلة مروزی لقب دې. ددوی تذکره (بدءالوحی) پنځم حدیث لاندې تیره شوې ده.[1]

عبدالله : دا مشهور محدث عبدالله بن مبارك رحمه الله دې. ددوی تذکره (کتاب الایمان باب کیف کان بدءالوحی) لاندې تیره شوې ده.[2]

یونس: دا یونس بن یزید ایلی رحمه الله دې. ددوی تذکره (کتاب العلم باب من یرد الله بہ خیرا یفقهه فی الدین) لاندې تیره شوې ده.[3]

زهري: دا امام المحدثین ابن شهاب زهری رحمه الله دې. ددوی تذکره (بدءالوحی) لاندې تیره شوې ده.[4]

احمدبن صالح: دا ابوجعفر احمدبن صالح رحمه الله دې.[5]

عنبسة: دا ابوعثمان عنبسه بن خالد بن یزید ایلی رحمه الله دې.[6]

---

[1]) كشف البارى: ۴۶۱/۱.

[2]) كشف البارى: ۴۶۲/۱.

[3]) كشف البارى: ۲۸۲/۳.

[4]) كشف البارى: ۳۲۶/۱.

[5]) كتاب الصلاة باب رفع الصوت فى المسجد رقم الحديث: ۴۷۱.

[6]) كتاب الكسوف باب خطبة الإمام فى الكسوف رقم الحديث: ۱۰۴۶.

یونس: دا ابوزید یونس بن یزید ایلی قرشی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من یرد الله بہ خیرا یفقهه فی الدین) لاندې تیره شوې ده.[1]

ابن شهاب: دا محمد بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دي. دَدوی تذکره (بدء الوحی) دَدریم حدیث لاندې تیره شوې ده.[2]

انس بن مالک: دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب: من الایمان أن یحب لغیره ما یحب لنفسه) لاندې تیره شوې ده.[3]

ابوذر: دا جندب بن جناده ابوذر غفاری رضی الله عنه دي. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب المعاصی من أمر الجاهلیة) لاندې تیره شوې ده.[4]

دا روایت دَحدیث معراج په نوم سره مشهور دې او په دې باندې تفصیلی مباحث (کتاب الصلاة باب کیف فرضت الصلاة فی الاسراء) لاندې تیرشوی دی.[5]

دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحدیث باب یوه جمله (فلما مر جبریل بإدریس) او دویمه جمله ده (وجد فی السماوات إدریس) په دې دواړو جملو سره دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې چه په دواړو کښې دَحضرت ادریس علیه السلام تذکره ده.[6]

۸- باب: ﴿وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ﴾ /الأعراف: ۶۵/.

ماقبل سره ربط اودَ ترجمة الباب مقصد: دَدې باب وړاندینی باب سره مناسبت واضح دې چه تیر باب کښې دَحضرت ادریس علیه السلام تذکره وه او اوس دَ حضرت هود علیه السلام ذکر کیږي.

دَ دې باب لاندې امام بخاری رحمه الله دَحضرت هود علیه السلام تذکره اودَ دې آیاتونو مبارکو تشریح بیانول غواړی په کوم کښې چه دَ قوم عادته دَ هغوی دعوت تبلیغ اوتلقین او تذکیر بیان دې.[7]

دَحضرت هود علیه السلام نسب او مختصر تذکره: قرآن مجید کښې دَحضرت هود علیه السلام تذکره په اووه مقاماتو کښې راغلې ده. هغوی دَ قوم عاد دَنسل نه وو اوهم دَهغوی طرف ته مبعوث کړې شوې وو. حضرت قتاده رحمه الله دَهغوی نسب نامه داسې بیان کړې ده. هودبن عبدالله بن رباح بن الخلود بن عاد بن عوص بن ارم بن سام بن نوح.[8] خو امام مجاهد رحمه الله دهغوی نسب نامه عامر بن شالخ بن ارفحشد بن سام بن نوح نقل کړې ده. ابن هشام رحمه الله وائی چه دهود علیه السلام نوم عابر وو.[9] دَ جمهورو په نیز رومبې قول راجح دې.[10]

---

[1] کشف الباری: ۲۸۲/۳.
[2] کشف الباری: ۳۲۶/۱.
[3] کشف الباری: ۴/۲.
[4] کشف الباری: ۲۳۸/۲.
[5] کشف الباری کتاب الصلاة باب کیف فرضت الصلاة فی الإسراء ص: ۸۵ — ۲۰۰.
[6] عمدة القاری: ۳۰۹/۱۵.
[7] عمدة القاری: ۳۱۰/۱۵.
[8] تاریخ للطبری: ۲۱۶/۱دارالتراث بیروت.
[9] المنتظم فی تاریخ الملوک والأمم لأبی الفرج الجوزی: ۲۵۲/۱تاریخ ابن خلدون: ۲۳/۲دارالفکر بیروت. فتح الباری. ۴۶۴/۸عمدة القاری: ۳۱۰/۱۵.
[10] فتح الباری ۴۶۴/۸عمدة القاری: ۳۱۰/۱۵.

دَحضرت هود علیه السلام تعلق خلود قبیلې سره وو اودا دَ قوم عـادد تولو نـه مؤقر قبیلـه وه.[1] رنـګ نـې سور سپین وو جیه وو او لویه ږیره نې وه. ونیلې شي چه حضرت هود علیه السلام په بنیاد مو کښې دَ حسـن اوجمال په اعتبارسره آدم علیه السلام ته دَ ټولو نه نیزدې وو سوا دَ حضرت یوسف علیه السلام.[2] اسحاق بن بشر رحمه الله او ابن عساکر رحمه الله دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما قول نقل کړې دې چه دَ ټولو نه اول په عربۍ ژبه کښې خبرې حضرت هود علیه السلام کړې دي.[3]

دحضرت هود علیه السلام وفات اومدفن: دَحضرت هود علیه السلام دَ وفات اومدفن متعلق دَ مؤرخینو اقوال مختلف دي. دَ بعض حضراتو رائې ده چه هود علیه السلام دَ قوم عاد دَ هلاکت نه پس دَحضرموت طرف ته هجرت اوکړو اوهم هلته وفات اوتدفین اوشو.[4]

حضرت علی رضي الله عنه به فرمائیل چه دَهغوی قبر حضر موت کښې کثیب احمر (سرې غونډئ) باندې دې اودَ هغه سر ته دَ جارې (کیکر) یا بیرې ونه ولاړه ده.[5] دغه شان روایت دَ اسحاق بن عبدالله بن ابی فروة رحمه الله نه هم نقل دې چه دَ حضرت هود علیه السلام قبر مبارك په یمن کښې په یوغر باندې دې. حضرت عثمان بن ابی عاتکه رحمه الله فرمائی چه دَحضرت هود علیه السلام مدفن فلسطین کښې دې.[6] دَ ابن سابط رحمه الله نه نقل دی حضرت نوح علیه السلام حضرت هود علیه السلام حضرت شعیب علیه السلام اوحضرت صالح علیه السلام قبرونه په مکه کښې مقام ابراهیم په مینځ کښې او رکن یمانی اوزمزم په مینځ کښې دَزمکې په ټکړه کښې دی.[7] په دې مختلف اقوالو کښې قرین قیاس دادې چه دَهغوی قبر مبارك په یمن کښې وي ځکه چه هم دغه دَهغوی آبادئي وې.[8]

قوم عـاد عـادَ عربو دَ ټولو نه پخوانئ قبیله ده. دا دَ ډیرو سرکشو اومتمرد انسانانو یـوه ډلـه وه. دَ اوږد قد اومضبوط بدنونو مالکان وو. په صناعت او کاریګرئ کښې بې مثال وو. بت تراش وو اوهـم دغـه دَ هغوی مشهوره پیشه وه. په غرور کښې اخته او په خپل طاقت باندې مغروره وو. دَحضرموت دَ یـو وادئ نوم احقاف دې. قوم عاد هم هلته آباد وو. دهغوی آبادي دَ عربو دَ ټولو نه بهترین مقامات حضر موت، یمن او خلیج فارس دَ سواحلو نه دَ عراق حدود پورې خوره وه. یمن دَهغوی دارالحکومت وو.

عاد (دَچاطرف ته چه قبیله منسوب ده) دَهغوی دَ بادشاه نوم دې. دوی به دَ سپوږمئ عبادت کولو اودَهغه ډیر اوږد او لوئې عمر وو. زر خو صرف دَهغه ښځې وې دَ چا دَ خیټونه چه دَ عـاد پـه ژوند کښې څلور زره بچې پیداشو.[9] دَ نوح علیه السلام وفات نه پس هغه په مخ دَ زمکې اولنې بادشاه وو اوهغه دَ ژوند دولس سوه سپرلې لیدلي.[10]

---

[1] فتح الباري: ٤٦٤/٨.

[2] عمدة القاري: ٢١٠/١٥.

[3] تفسیر المنار: ٤٣٧/٨ محمدرشید رضا.

[4] عمدة القاري: ٣١٢/١٥.

[5] مختصر تاریخ دمشق لابن عساکر: ١٥٧/٣٧ دارالفکر، البدایة والنهایة قصة هود علیه السلام: ٣٠٣/١ دارهجر للطباعة والنشر.

[6] البدایة والنهایة قصة هود علیه السلام: ٣٠٣/١ دارهجر، عمدة القاري: ٣١٢/١٥ مختصر تاریخ دمشق: ١٥٧/٣٧.

[7] مختصر تاریخ دمشق: ١٥٧/٣٧ دارالفکر.

[8] رحلة ابن بطوطة المسماة: تحفة النظار في غرائب الأمصار وعجائب الأسفار: ١٩٦/١ قبیل ذکر التنبول، المطبعة الخیریة.

[9] عمدة القاري: ٣١٠/١٥.

[10] عمدة القاري: ٣١٠/١٥.

دَ انتقال نه پس دَعاد مشر خوني شديد بن عاد په حكومت باندې كيناستو او ٥٨٠ كاله ني دَ حكومت مزې واخستې. دَ شديد دَ مرګ نه پس دَ حكومت واګې دَهغه رور شداد بن عاد لاس ته راغلې چا چه أرم ذات العماد جوړكړو.[1]

مختصر دا چه قوم عاد دَ خپل بې شانه طاقت په زور باندې په مخ دَ زمكې حكومت اوكړو څه چه دَهغوى په زړه اودماغو كښې دَ غرور پوكې وهلوسره هغوى سركش او طاغي جوړكړل وئيل به ني (من أشد منا قوة) زمونږ نه زيات طاقتور څوك دې؟ پوره قوم دَ بت پرستنې په وباكښې راګيرورو. كله چه په سركشنې عصيان اوتمرد كښې دَ حد نه زيات شو نوالله تعالى هم دَهغوى دَ قوم يوكس حضرت هود عليه السلام په رسالت سره سرفراز كړو اودَهغوى په نيغه لار باندې راوستلو اودَ توحيد دَ دعوت وركولوحكم نې وركړو.

قوله: وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا....... يعني مونږ عاد طرف ته دَهغوى رور هود عليه السلام (پيغمبر جوړولوسره) اوليګلو. هغه اووئيل اې زما قومه تاسو صرف دَ يو الله تعالى عبادت اوكړئ دَهغه نه بغيردَ ستاسو څوك معبود نشته دې آيا تاسو نه ويريږئ؟

وَقَوْلِهِ: ﴿إِذْ أَنذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ - إِلَى قَوْلِهِ - كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ﴾/الأحقاف: ٢١-٢٥/.

إِذْ أَنذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ....... پوره آيت داسې دې: ﴿وَاذْكُرْ أَخَا عَادٍ إِذْ أَنذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِن بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ۝ قَالُوا أَجِئْتَنَا لِتَأْفِكَنَا عَنْ آلِهَتِنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ۝ قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِندَ اللَّهِ وَأُبَلِّغُكُم مَّا أُرْسِلْتُ بِهِ وَلَٰكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ۝ فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُّسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا هَٰذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُم بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝ تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا لَا يُرَىٰ إِلَّا مَسَاكِنُهُمْ كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ۝﴾ [سورة الأحقاف: آيت: ٢١ - ٢٥]

ترجمه: او ياد كړه دَ عاد رور هود كله چه هغه خپل قوم دَ احقاف[2]

---

[1] عمدة القاري: ١٥/٣١٠.

[2] احقاف چرته چه دَعاد آبادئ وې په سوونو ميلونو باندې خور يو عظيم ريګستان دې نن صبا هغې ته الربع الخالي وائي. دلته چه كله دَ هواګانو تيزې اوخطرناكې چپې چلېږي نوژوند مشكل شي. دَ شګې غرونه هباء منثور جوړيدو سره دَ هوا په چپو باندې الوزي. اوچرته چه هغه حصارېږي هلته دَ شګو لوئي لوئي ډيرې جوړېږي. قافلې او كلي دَدې لاندې ښخيدو سره دَ مرګ نه وړاندې دَ خاورو ګوله كېږي. كله چه اتفاقاً دَدغه ځائي نه شګه اخواكېږي اودَ انساني هډوكو اودَ ډوډ ډانچو قلعه شان ښكاري. يو انګريز سياح دَ عربو په ريګستانونوكښې دَ دغه طوفان مشاهده كړې ده هغه ليكي: غرمه وه دَ جنوب دَ طرف نه ناڅاپى دَ ګرمې هوا چپې راغلې دَ هوا تيزوالې په مزه مزه تيزيدو. زما عرب ملګرو خپل مخونه په كپړو كښې راپټ كړل او اوښان ني په وهلو وهلوسره تيز كړل ليكن اوښانو به بار بار دَ كيناستو كوشش كولو. ما دَ ملګرو نه دَ واقعه معلومات اوكړل ليكن هغوى دَ ډيرې ويرې په حالت كښې صرف دومره اووئيل چه كه مخامخ خيمې ته اورسيدو نو ځان به بچ شي. دې دوران كښې هوا نوره هم تيزه شوه ګرمې دومره زياته شوه چه معلوميدله چه دَ آسمان نه دوزخ راكوز شوې دې آخر كوشش كولوسره مونږ خيمې ته اورسيدلو. هلته يوه ښځه مخ پټ كړې پرمخې پرته وه. زمونږ اوښانو دَ هوا نه مخ تاوكړې يوزه په شګوكښې ورخښولوسره لګه دَمړو پريوتل. مونږ هم خيمې ته تلوسره مخ پټ كړو او پرمخې پريوتلو. تياره دومره سخته وه چه شپه معلوميدله. لس مينټه هم دغه حالت وو. بيا په هوا اوګرمئ كښې كمې اوشو. كله چه مونږ پاسيدو نوزمونږ مخونه مړزواندې شوې وو.(تاريخ ارض القرآن ص: ١٧٨).

اوويرولو او ډير ويرونكي دهغوى نه وړاندې تيرشوى دى او دهغوى نه شاته هم (دَ دې تولو دا پيغام وو چه) دَ الله تعالى نه بغير دَ بل چا عبادت مه كوئ. ماته په تاسو تولو باندې دَ هيبت ناكې ورځې دَ آفت انديښنه ده. (هغه آفت ځوك اخوا كولې نه شى اونه به په هغه ورځ دَ چا دوستى او سفارش په كار راځى) هغوى اووئيل: آيا ته مونږ له دَدې دَ پاره راغلې ئې چه مونږ دَ خپلو معبودانو نه واړوې؟ كه چرې ته ريښتونې ئې نو راولـه پـه مـونږ بانـدې هغه (عذاب) دكوم چه ته دعوى كوې. (لهذا مونږ به دَ خپلو پلارانو نيكونو په طريقه باندې كلك ولاړ يو او خپل معبودان به هيڅ كله نه پريږدو) هغوى اوفرمائيل: دا علم خو صرف هم الله تعالى سره دې چه هغه عذاب به كله راځى. ماته ئې چه كوم پيغام راكولوسره ليگلې شوې يم زه خو تاسو ته هم هغه پيغام دررسوم. تاسو له پكاردى چه تاسو په دې خبره باندې يقين اوكړئ، ليكن زه دا خامخا وينم چه تاسو دَ ناداننى خبرې كوئ. ځكه چه ستاسو مطالبات بيشكه ستاسو دَ ناداننى او جهالت دليل دې. دَالله تعالى پيغمبر ته نه دَ عذاب راكوزولو اختيار دې اونه قدرت اونه دَ دې خبرې علم دې چه عذاب به كله راځى؟ بيا چه كله هغوى دغه اوريځ اوليدله كوم چه دهغوى دَ كندو طرف ته مخ كولو نو هغوى خوشحاليدلو وئيل دا اوريځې دى چه په مونږ باندې به باران راوروى. هغه كال اوچ كالى او قحط وو په دې وجه ئې اوميدونه تړل چه په اوريځو وريدو سره به تولې كندې او نالئى ډكې شى او زمكه به آباده شى. نه، بلكه دا خو هغه څيز دې كوم چه تاسو زر غوښتلو. يوه سيلئى ده په كوم كښې چه دردناك عذاب دې. چه هر څيز به دَ خپل رب په حكم باندې دَ بيخه راوباسى. چنانچه هغه اوريځو په خاتې دَ خروبوالى دَ الله تعالى عذاب جوړيدو سره په هغوى راوريدو او اووه اته ورځو پورې دا خطرناك طوفان اوسيلئى دالله تعالى عذاب وروئو. كوم چه ونې دَ جرړو نه اوويستلې آبادئى ئى تباه برباد كړې لوئى لوئى طاقتور ځناور دَدې طوفان په مخكښې دَ معمولې ډكو خاشودَ حقيقت نه زيات نه وو. چنانچه كله سحر دوى پاسيدل نو هيڅ څيزنه ښكاره كيدلو سوا دهغوى دَ مكانونو كوم چه دَ كنډراتو په شكل كښې ښكاريدل. مونږ نافرمان قوم ته داسې سزا وركوو.

فِيهِ: عَنْ عَطَاءٍ وَسُلَيْمَانَ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ. [ر: ۳۰۳۴، ۴۵۵۱]

امام بخارى رحمه الله دَ حضرت عطاء بن ابى رباح رحمه الله روايت بدء الخلق كښې (باب ذكر الريح) كښې موصولاً ذكر كړى دى او هلته دَحديث شروع جمله (كان إذا رأى مخيلة أقبل وأدبر) نه او انتهاء په جمله (وما أدري لعله كما قال قوم عاد: ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُّسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ﴾ الآية) باندې كيرى.

اودَحضرت سليمان بن يسار رحمه الله روايت كتاب التفسير كښې دَ سورة الأحقاف لاندې موصولاً نقل كړې دې. دَ روايت الفاظ دادى: (كان إذا رأى غيما أو ريحا عرف فى وجهه. قالت يارسول الله! الناس إذا رأوا الغيم فرحوا رجاء أن يكون فيه المطر وأراك إذا رأيته عُرف فى وجهك الكراهية؟ فقال: يا عائشة، ما يؤمنى أن يكون فيه عذاب عذب قوم بالريح، وقد رأى قوم العذاب فقالوا: هذا عارض ممطرنا)[1]

حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه كله به رسول الله ﷺ اوريځ يا هوا ليدله نو پريشانى به دهغوى دَ مخ مبارك نه ښكاره كيدله عائشه رضي الله عنها عرض اوكړو يا رسول الله! كله چه خلق اوريځې وينى نو په دې اميد باندې خوشحاليږى چه دې نه به دَ باران اوبه راوريږى ليكن چه زه تاسو ته گورم چه دَ اوريځو په ليدلو سره ستاسو مخ مبارك نه فكر او پريشانى معلوميږى. حضور پاك اوفرمائيل عائشه! ماته انديښنه وى چه چرته په دې كښې

---

[1] صحيح البخارى كتاب التفسير باب قوله: ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُّسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا هَٰذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا﴾ (۴۸۲۹) وأخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الصلاة باب التعوذ عند رؤية الريح والغيم، والفرح بالمطر (۸۹۹) وأبو داؤد فى سننه فى كتاب الأدب باب ما يقول إذا هاجت الريح، رقم: ۵۰۹۸.

عذاب نه وی. چنانچه يو قوم د طوفان په عذاب کښې راګير کړې شوې او يو قوم عذاب (اوريخ) ليدلو سره وئيلی وو چه دا خو به په مونږ باندې راوريږی او مونږ به خروب کړی.

۹- باب: قَوْلِ اللهِ عَزَّوَجَلَّ:
﴿وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ﴾

شَدِيدَةٍ ﴿عَاتِيَةٍ﴾ قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: عَتَتْ عَلَى الْخُزَّانِ ﴿سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا﴾ مُتَتَابِعَةً ﴿فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ﴾ أُصُولُهَا ﴿فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ﴾ بَقِيَّةٍ/الحاقة: ۶ – ۸/.

امام بخاری رحمه الله د سورة الحاقة درې آياتونه نقل کړی دی. په دې کښې د قوم عاد هلاکت او په هغوی باندې عذاب جوړيدو سره راتلونکی خطرناک طوفان تذکره ده.

د ايات ترجمه: پاتې شو عاد، نوهغوی په تيز او تند سيلئی سره هلاک کړې شو، الله تعالی دغه سيلئی (دهغوی د تباهئی د پاره) اووه شپې او اته ورځې (يوشان) مسلط اوساتله، چنانچه که تاسو (چرته هلته وئی نو) کتلو به مو چه هغه خلق هلته داسې پراته وو لکه د کهجورو ډډې تنې چه وی، نو آيا تاسو ګورئی چه په هغوی کښې څوك بچ کيدونکې شته.

بعض حضراتو اوفرمائيل چه سيلئی د قوم عاد د خيټونه هر څه بهر راوويستل او ډډې کړل. سيلئی به هغوی په هوا کښې اوچتول او په زمکه باندې به ئی راغلاصولوسره دهغوی سر چقنړی کول. دغه شان د هغوی د بدنونو نه سرونه جدا شو. په دې حالت کښې دهغوی مړه بدنونه په زمکه داسې پراته وو لکه د کهجورو ډډې ونې چه پرتې وی. (١)

قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: عَتَتْ عَلَى الْخُزَّانِ: امام بخاری رحمه الله د ابن عيينه رحمه الله قول نقل کولوسره لفظ د "عاتية" تفسير کړې دې. د "خزّان" نه د هوا ذخيره کونکې فرښتې مراد دی. مطلب دا چه هوا دومره سخته وه چه په هغه ورځ د ذخيره کونکو فرښتو د قابونه بهر شوه.

ابن ابی حاتم رحمه الله د حضرت علی رضی الله عنه قول نقل کړې دې چه الله تعالی د يوې فرښتې په لاس باندې هوا تللونه پس راليګی. خو چه په کومه ورځ په عاديانو باندې عذاب مسلط کړې شو په هغه ورځ بې حسابه هوا راؤليګلې شوه. کومې فرښتې چه د هغې خازن او داروغه وې دهغوی د قابونه هم بهر شوه. (٢)

[٣١٦٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَرْعَرَةَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «نُصِرْتُ بِالصَّبَا، وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ» [ص ٢٠٠] [ر: ٩٨٨] (٣)

تراجم رجال

محمدبن عرعرة: دا محمد بن عرعره بن البرند قرشی بصری رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب الايمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله) لاندې تيره شوې ده. (٤)

---

(١) إرشادالسارى: ٢٥٩/٧.

(٢) فتح البارى: ٤٦٤/٨ إرشادالسارى: ٦٥٩/٧

(٣) مرتخريجه فى كتالب الاستسقاء باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: نُصرتِ بالصَّبا رقم: ١٠٣٥.

(٤) كشف البارى: ٥٥٧/٢.

شعبة: دا شعبه بن الحجاج العتكى الواسطى رحمه الله دي. دَ دوی تذکره (كتاب الإيمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده) لاندې تيره شوې ده. (١)

الحكم: دا الحكم بن عتيبه الكندى الكوفى رحمه الله دي. (كتاب العلم باب السمر في العلم) لاندې تيره شوې ده. (٢)

مجاهد: دا مجاهد بن جبر مكى رحمه الله دي. (كتاب العلم باب الفهم في العلم) لاندې تيره شوې ده. (٣)

قوله: نُصِرْتُ بِالصَّبَا وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ: دَ بادصبا په ذريعه زما امداد اوکړې شو او دَ دبور په ذريعه قوم عاد هلاك كړې شو. "صبا" ښكلې هوا ته وائى او "دبور" خطرناكې هوا ته وائى. (٤)

دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَباب سره دَ روايت مناسبت واضح دې په دې توګه چه په دواړو كښې دَ قوم عاد تذكره ده. (٥)علامه عينى رحمه الله (قول الله عزوجل ﴿وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ﴾ الآية) دَ مستقل باب په توګه ذكر كړې دې. (٦)لكه چه دَ علامه عينى رحمه الله دَ تحقيق مطابق سابقه باب بغير دَ حديث موصول نه دې اودلته ذكر كړې شوې مناسبت حديث تعلق (باب قول الله عزوجل ﴿وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ﴾ الآية) سره دې. (٧)

٣١٦٦-قَالَ: وَقَالَ ابْنُ كَثِيرٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ أَبِي نُعْمٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: بَعَثَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِذُهَيْبَةٍ فَقَسَمَهَا بَيْنَ الأَرْبَعَةِ الأَقْرَعِ بْنِ حَابِسٍ الحَنْظَلِيِّ، ثُمَّ المُجَاشِعِيِّ، وَعُيَيْنَةَ بْنِ بَدْرٍ الفَزَارِيِّ، وَزَيْدٍ الطَّائِيِّ، ثُمَّ أَحَدِ بَنِي نَبْهَانَ، وَعَلْقَمَةَ بْنِ عُلاَثَةَ العَامِرِيِّ، ثُمَّ أَحَدِ بَنِي كِلاَبٍ، فَغَضِبَتْ قُرَيْشٌ، وَالأَنْصَارُ، قَالُوا: يُعْطِي صَنَادِيدَ أَهْلِ نَجْدٍ وَيَدَعُنَا، قَالَ: «إِنَّمَا أَتَأَلَّفُهُمْ». فَأَقْبَلَ رَجُلٌ غَائِرُ العَيْنَيْنِ، مُشْرِفُ الوَجْنَتَيْنِ، نَاتِئُ الجَبِينِ، كَثُّ اللِّحْيَةِ مَحْلُوقٌ، فَقَالَ: اتَّقِ اللَّهَ يَا مُحَمَّدُ، فَقَالَ: «مَنْ يُطِعِ اللَّهَ إِذَا عَصَيْتُ؟ أَيَأْمَنُنِي اللَّهُ عَلَى أَهْلِ الأَرْضِ فَلاَ تَأْمَنُونِي» فَسَأَلَهُ

---

(١) كشف البارى:١/٦٧٨

(٢) كشف البارى:٤/٤١٤.

(٣) كشف البارى:٣/٣٠٧.

(٤) فيض البارى باب غزوة الخندق: ٤/٩٩.

(٥) عمدة القارى: ١٥/١٤.

(٦) عمدة القارى: ١٥/١٤.

(٧) والحديث أخرجه البخارى أيضاً موصولاً فى كتاب المناقب، باب علامات النبوة فى الإسلام رقم: ٣٦١٠وفى كتاب المغازى باب بعث على بن أبى طالب وخالد بن الوليد إلى اليمن قبل حجة الوداع رقم: ٤٣٥١وفى كتاب التفسير، سورة براءة باب :والمؤلفة قلوبهم وفى الرقاب، رقم:٤٦٦٧وفى كتاب فضائل القرآن باب إثم من راءى القرآن بقراءة القرآن، أو تأكّل به، أو فجر به رقم:٥٠٥٨وفى كتاب الأدب باب ماجاء فى قول الرجل :ويلك: رقم: ٦١٦٣وفى كتاب استتابة المرتدين، باب قتل الخوارج والملحدين بعد إقامة الحجة عليهم، رقم: ٦٩٣١وباب من ترك قتال الخوارج للتألف ولئلا ينفر الناس عنه، رقم: ٦٩٣٣ وفى كتاب التوحيد، باب قول الله تعالى ﴿تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ﴾ رقم: ٧٤٣٢وباب قراءة الفاجر والمنافق وأصواتهم وتلاوتهم لاتجاوز حناجر هم، رقم: ٧٥٦٢ومسلم فى كتاب الزكاة باب ذكر الخوارج وصفاتهم رقم: ٢٤٢٦ وأبوداؤد فى سننه فى كتاب السنة باب فى قتال الخوارج رقم: ٤٨٦٤والنسائى فى سننه فى كتاب الزكاة باب المؤلفة قلوبهم رقم: ٢٥٧٩وفى كتاب المحاربة باب من شهر سيفه ثم وضعه فى الناس رقم: ٣١٠٦وابن ماجه فى سننه فى المقدمة باب فى ذكر الخوارج رقم: ١٦٩.

رَجُلٌ قَتْلَهُ - أَحْسِبُهُ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ - فَمَنَعَهُ، فَلَمَّا وَلَّى قَالَ: "إِنَّ مِنْ ضِئْضِئِ هَذَا، أَوْ: فِي عَقِبِ هَذَا قَوْمًا يَقْرَءُونَ الْقُرْآنَ لاَ يُجَاوِزُ حَنَاجِرَهُمْ، يَمْرُقُونَ مِنَ الدِّينِ مُرُوقَ السَّهْمِ مِنَ الرَّمِيَّةِ، يَقْتُلُونَ أَهْلَ الإِسْلاَمِ وَيَدَعُونَ أَهْلَ الأَوْثَانِ، لَئِنْ أَنَا أَدْرَكْتُهُمْ لَأَقْتُلَنَّهُمْ قَتْلَ عَادٍ"

دې روايت سره متعلق تفصيلي بحث كتاب المغازي كښې راخى.[1]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه يو قوم به راوځي چه دَ قرآن پاك تلاوت به په ډيره تازګئ سره كوى اوهغه قرآن به دهغوى دَ مرو ستونى نه ښكته نه ځى. دا خلق به دَ دين نه داسې اوځى لكه چه غشې دَ ښكار نه چه اوځى. دا خلق به مسلمانان قتل كوى او بت پرست به پريږدى. بيائې اوفرمائيل (لَئِنْ أَدْرَكْتُهُمْ لأَقْتُلَنَّهُمْ قَتْلَ عَادٍ) كه چرې ما دوى اوليدل نوزه به هغوى دَ قوم عاد په شان قتل كوم. هم دغه جمله ترجمة الباب سره مطابقت لرى.

باب سره دَ حديث په مناسبت باندې اشكال اودهغې جواب: په دې مناسبت باندې اشكال كيږى چه حضورپاك خودهغه خلقو دَ قتل كولو اراده ښكاره كړه خو قوم عاد خو خطرناكې هوا هلاك كړې وو. ددې جواب دادې چه سره ددې په تشبيه كښې عموم نشته ليكن دَ حضورپاك غرض دَ هغه خلقو بالكليه استيصال وو. يعنى طوفان قوم عاد تباه كولوسره دهغوى بالكليه استيصال اوكړو دغه شان كه ما هم هغوى اوليدل نوټول به قتل كولوسره دهغوى استيصال كوم.[2]

دويم جواب دادې چه دلته قتل عاد كښې موجود اضافت، اضافت الى الفاعل دَ قبيل نه دې اوددې تائيد ددې خبرې نه هم كيږى چه يو بل طريق كښې دَ قتل عاد په ځائى قتل ثمود وارد شوې دې او په داسې صورت كښې به مطلب داشى چه كه چرې ما دغه قوم اوليدلو نوزه به هغوى په سختنى سره قتل كوم لكه چه قوم عاد دَ طاقتور كيدو په سبب په سختنى او شدت سره قتل كوى.

[۳۱۶۷] حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ، حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الأَسْوَدِ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يَقْرَأُ: {فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ}" [القمر:۱۵] [ص ۲۰۳] [ر: ۳۱۶۳][3]

تراجم رجال

خالد بن يزيد: دا ابوهيثم خالدبن يزيد بن زياد الاسدى الكاهلى الكوفى رحمه الله دې. دَ فن قراءت ماهر وو او په خپله هم خوش آواز قارى وو.[4]

هغوى دَ اسرائيل بن يونس، ابوبكر بن عياش، حسن بن حسّى، قيس بن ربيع اوحمزه زيات رحمهم الله نه دَ حديث روايت كړې دې اودهغوى نه امام بخارى، ابوشيبه، ابوحاتم رازى، ابوزرعه، محمد بن ادريس رازى او محمدبن حجاج ضبى غوندې اعلام حديث روايت دَ حديث كړې دې.[5]

---

[1] كشف البارى كتاب المغازى ص: ۵۷۱ - ۵۷۴.

[2] عمدة القارى:۳۱۴/۱۵فتح البارى:۴۶۵/۸.

[3] مر تخريجه فى كتاب الأنبياء، باب: الأرواح جنود مجندة، رقم: ۳۳۴۱.

[4] تهذيب الكمال: ۱۹۳/۸.

[5] دَ شيوخ اوتلامذه دَ تفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال: ۱۹۲/۸.

ابوحاتم محمدبن ادريس رازى رحمه الله دَهغوى باره کښې فرمائي: صدوق.(١) محمدبن حجاج ضبى رحمه الله فرمائي (كان حُلواًمن القُرّاء)(٢) يعنى ډير خوش آوازقاري وو. امام دارقطنى دَهغوى باره کښې فرمائى: (هوالطبيب ليس به بأس)(٣)

اسرائيل: دا ابويوسف اسرائيل بن يونس بن ابى اسحاق همدانى كوفى رحمه الله دى. دَدوى تذكره (كتاب العلم، باب من ترك بعض الاختيار مخافة أن يقصر فهم بعض الناس عنه فيقعوا في أشد منه) لاندې تيرشوى دى.(٤)

ابواسحاق: دا عمرو بن عبدالله بن عبيد السبيعى رحمه الله دى. دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب الصلاة من الإيمان) لاندې تيره شوې ده.(٥)

الاسود: دا اسود بن يزيد بن قيس نخعى كوفى رحمه الله دى. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب من ترك بعض الاختيار مخافة أن يقصر فهم بعض الناس.....) لاندې تيره شوې ده.(٦)

عبدالله: دا مشهور صحابى رسول حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دى.(٧)

قوله: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم يَقْرَأُ: فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ: تيرشوى باب (قول الله تعالى: ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا﴾) لاندې دَدې روايت تفصيل تيرشوې دى. امام بخارى رحمه الله دَباب لاندې دا روايت څکه نقل کړې دې چه په دې کښې هغه خودل غواړى چه قرآن کوم قصص او واقعات بيانوى دَهغې نه عبرت حاصلول پکار دى آيا څوک دَعبرت حاصلونکې شته؟

١٠ - باب: قِصَّةِ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ

دَحافظ ابن حجر رحمه الله مخې ته چه كومه نسخه ده په هغې کښې دا باب نشته.(٨) خوزمونږ په هندوستانى نسخو کښې علامه قسطلانى رحمه الله شيخ الاسلام زكريا الانصارى رحمه الله اودَمصرى نسخو په کوم کښې چه دَ مولانا سندهى رحمه الله حاشيه ده، دا باب موجود دى.(٩) دويمه خبره داده چه امام بخارى رحمه الله صرف آيت ذكر کولو باندې اكتفاء کړې ده څه حديث ئى نه دې ذكر کړې. اودا امام بخارى طريقه ده چه هغه بعض وخت باب بغيرد حديث نه راوړى. البته داخبره دَهندى اومصرى نسخو په لحاظ سره ده څکه چه په دغه نسخو کښې دَ دويم آيت نه وړاندې دَ باب عنوان موجود دې. لهذا دَدې نسخو په لحاظ دا باب بغيرد حديث نه دې. باقى دَعلامه عينى رحمه الله او علامه قسطلانى رحمه الله وغيره په نسخو کښې چونکه دَباب عنوان نشته دې په دې وجه دَدې حضراتو دَ نسخو

---

(١) الجرح والتعديل: ٣/٣٥٤.
(٢) تهذيب الكمال: ٨/١٩٣.
(٣) إكمال تهذيب الكمال: ٤/١٥٩
(٤) كشف البارى: ٤/٥٤٦.
(٥) كشف البارى: ٢/٣٧٠.
(٦) كشف البارى: ٤/٥٥٣.
(٧) كشف البارى: ٢/٢٥٧.
(٨) فتح البارى: ٨/٤٧١.
(٩) عمدة القارى: ١٥/٣١٩ إرشادالسارى: ٧/٢٦٢ تحفة البارى: ٤/٦٦

قراءت كونكوته دَ حديث نه ذكركيدو اشكال نه شي پيداكيدې ځكه چه دَ دويم آيت نه پس امام بخاري رحمه الله دَ باب مناسبت سره احاديث ذكر كړى دى.[1]

ماقبل سره ربط: دَدې باب مناسبت كتاب الانبياء سره په دې صورت كښې ممكن دې چه كله ذوالقرنين نبي اومنلې شي. دَ امام بخاري رحمه الله دَ طريقې نه هم دغه معلوميږى چه دَهغه په نيز ذوالقرنين نبى وو. ګنى دَ ذوالقرنين تذكره به نى دَ حضرات انبياء كرام عليهم السلام دَ تذكرو په مينځ كښې نه كوله. اودَ ياجوج ماجوج تذكره نى په دې وجه اوكړه ځكه چه دَ ياجوج ماجوج دَ قصې تعلق دَ ذوالقرنين قصې سره دې. ليكن په دې خبره باندې دا اشكال پيداكيږى چه بيا خو په اصل كښې ترجمه دَ ذوالقرنين په عنوان سره كيدل پكار وو. اودَ ياجوج ماجوج قصه يا خودَ ذوالقرنين دَ ترجمې لاندې كولې كيده يا بيا دَ ذوالقرنين دَ قصې نه بس دَ ياجوج ماجوج دَ قصې دَپاره مستقل ترجمه قائم كول پكاررو. خو مونږ سره موجود نشخوكښې ترجمة الباب هم ياجوج ماجوج په ذكرسره معنون ده او شروع هم دَ ياجوج ماجوج دَ تذكرې نه كړې شوې ده. اودَدوى دَ تذكرې نه پس دَ ذوالقرنين قصه بيان كړې شوې ده.

شيخ الحديث زكريا رحمه الله فرمائى چه دَ دې اشكال جواب صرف هم دغه كيدې شي چه ممكن دې امام بخاري رحمه الله دَ ياجوج ماجوج قصه دَ ذوالقرنين دَ تذكرې دَپاره تمهيد جوړ كړې وى اوهم په دې وجه نى دا دَ ذوالقرنين نه اول ذكر كړې وى.[2]

اوامام بخاري رحمه الله دَ حضرت ابراهيم عليه السلام دَ ذكرنه وړاندې دَ ذوالقرنين تذكره په دې وجه اوكړه چه هغه په دې صنيع سره په هغه خلقو باندې ردكول غواړى چه په اسكندر يونانى او ذوالقرنين كښې فرق نه كوى بلكه دا دواړه هم يو سړې ګرخوى.[3]

خو په دواړو شخصيتونو كښې دَ زمانې، مذهب او اخلاق په هراعتبار سره فرق دې. دَ زمانې په اعتبار سره فرق دادې چه ذوالقرنين دَ حضرت ابراهيم عليه السلام دَ زمانې وو او په هغې كښې دتنه يونانى دَ حضرت عيسى عليه السلام سره نيژدې وو اودَ حضرت ابراهيم عليه السلام او حضرت عيسى عليه السلام په مينځ كښې دَ دوو زرو كالونه زياته فاصله ده.

دَ ترجمة الباب مقصد: دَ شراح حديث دَ كلام نه معلوميږى چه دَ امام بخاري مقصد دَدې ترجمة الباب نه دَ ذوالقرنين دَ نبوت طرف ته اشاره كول دى يا بيا مقصد په هغه خلقو باندې رد كول دى چه اسكندر يونانى او ذوالقرنين په شخصيتونو كښې فرق نه كوى اوحال دادې چه په دواړو كښې په څومره وجوهاتوسره فرق دې.[4]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دَامام بخاري رحمه الله په دې ترجمة الباب سره مقصد دَ ياجوج ماجوج تذكره كول دى اودې طرف ته اشاره كول دى چه دَهغوى تعداد دومره زيات دې چه دا امت دَهغوى په مقابله كښې عشر عشير هم نه دې او ياجوج ماجوج څه جدا مخلوق نه دې بلكه هغه هم دَ حضرت آدم عليه السلام دَ ذريت نه دى.[5]

ياجوج ماجوج اودَهغوى باره كښې افسانوى روايات: مؤرخينوچه دَ ياجوج ماجوج سره متعلق كوم عجيبه او حيرانونكى روايات بيان كړى دى په هغې كښې يو څو پريځودوسره كوم چه ناقدينو دَ جرح اوتعديل په كسوټئي كيخودو سره دَ ثقاهت درجه وركړه. باقي ټول دَحديث خرافه په ذيل كښې راځى. په كوم كښې چه ياجوج ماجوج غير معمولى طويل القد او حيرانونكى بدنى طاقت خاوندان ګرخولوسره دَ يو داسې طلسماتى مخلوق په توګه پيش كړې شوى دى لكه هغه دَ انسانى جماعت نه ماورائى خلقت جدا جنس وى. مثلاً دا چه په هغوى

---

[1] الكنز المتوارى: ٢٧٠/١٣.
[2] الكنز المتوارى: ٢٧١/١٣.
[3] فتح البارى: ٤٧١/١.
[4] فتح البارى: ٤٧١/٨ عمدة القارى: ٣٢١/١٥ الكنز المتوارى: ٢٧١/١٣.
[5] فتح البارى: ٤٧٦/٨ دار الكتب العلمية.

کښې به د بعض قد غیرمعمولي اوږد وي. بعض به طولاً اوعرضاً څلور لاسه وي. د بعض قد به دوه لیشتې یا یو لیشت وي. د بعض خصوصیت به وي چه د یوغوږ نه به د اچولو او د بل نه د خوړولو کار اخلي. د نن صبا مادر پدر آزاد اهل یورپ په شان به بېنځو سره به ملاپ کښې د هیڅ ضابطې او اخلاق پابندنه وي.

د دې خصوصیاتو باره کښې صاحب د بحر محیط ابوحیان اندلسی رحمه الله فرمائي: «وانه قد اختلف في عددهم وصفاتهم ولم يصح في ذلك شيء.»[1] یعنی د یاجوج ماجوج تعداد او د هغوی خصوصیات کښې اختلاف دې او په دې سلسله کښې هیڅ یو خبره په صحیح روایت سره ثابته نه ده. دغه شان حافظ ابن کثیر رحمه الله فرمائي: «من زعم أنهم على أشكال مختلفة وأطوال متباينة جداً، فمنهم من هو كالنخلة السحوق، ومنهم من هو غاية في القصر، ومنهم من يفترش أذنا من أذنيه ويتغطى بالأخرى، فكل هذه أقوال بلا دليل، ورجم بالغيب بغير برهان.»[2]

د یاجوج ماجوج باره کښې دا غلط روایت هم مشهور دې چه هغه د حضرت آدم علیه السلام د صلب نه پیدا شو. بعض اسرائیلي روایاتو کښې دي چه حضرت آدم علیه السلام ته احتلام اوشو او د هغه نطفه په خاورو کښې ملاؤ شوه نو د هغې نه یاجوج ماجوج قوم پیدا شو. دا روایت امام نووی رحمه الله حکایت کړې دې.[3] مګر په حقیقت کښې دا واهیات روایت دې عقل اوذوق سلیم داسې واهیات روایات څنګه قبلولې شي؟ نقلاً هم داسې کیدل مستبعد دي ځکه چه د حدیث نه ثابت دي چه انبیاء کرامو ته هیڅ کله هم احتلام نه شي کیدې.[4]

د امام نووی رحمه الله قول او په هغې باندې د حافظ ابن کثیر رحمه الله رد: د حیرانتیا خبره دا ده چه د امام نووی رحمه الله غوندې محدث دا روایت د جمهور علماؤ طرف ته منسوب کړې دې. حافظ ابن کثیر رحمه الله او حافظ ابن حجر رحمه الله په دې باندې سخت رد کړې دې. حافظ ابن کثیر رحمه الله فرمائي: «ومن زعم أن يأجوج ومأجوج خُلقوا من نطفة آدم حين احتلم، فاختلطت بتراب فخلقوا من ذلك، وأنهم ليسوا من حواء، فهو قول حكاه الشيخ أبوزكريا النواوي في شرح مسلم وغيره وضعفوه، وهو جدير بذلك، إذ لا دليل عليه، بل هو مخالف لما ذكرناه من أن جميع الناس اليوم من ذرية نوح بنص القرآن، وهكذا من زعم أنهم على أشكال مختلفة وأطوال متباينة جداً، فمنهم من هو كالنخلة السحوق، ومنهم من هو غاية في القصر، ومنهم من يفترش أذنا من أذنيه ويتغطى بالأخرى، فكل هذه أقوال بلا دليل ورجم بالغيب بغير برهان، والصحيح أنهم من بني آدم وعلى أشكالهم وصفاتهم.»[5]

یعنی د بعض خلقو رائې ده چه کله آدم علیه السلام ته احتلام اوشو او د هغه نطفه په خاورو کښې ملاؤ شوه نو د هغې نه یاجوج ماجوج پیدا شو او هغه د حواء د بطن نه نه دي. دا قول علامه نووی رحمه الله په شرح مسلم کښې نقل کړې دې. د هغوی نه علاوه نورو علماؤ د دې قول تغلیط کړې دې او حقیقت دادې چه دا قول هیڅ کله د دې قابل نه دې چه په دې باندې د صحیح باور اوکړې شي. ځکه چه د نص نه ثابته ده چه د موجوده انسانی مخلوق هر کس د حضرت نوح علیه السلام د اولاد نه دې. دغه شان دا قول هم بلا حجت دې چه یاجوج ماجوج د مختلف شکلونو اوقد وقامت مخلوق دې چه بعض د کهجورو د اوږدې ونې په شان او بعض ټیټ قد والا دي. په دوی کښې بعض خپل یو غوږ خور کړې او بل اغوندي. حقیقت دادې چه هغوی د عام بنیادمو په شکل دي. اوشکل اوصورت او بدنی اوصاف کښې د عامو انسانانو په شان دي.

کعب احبار رحمه الله د اسرائیلي روایاتو او غرائب لوئی عالم وو. دغه شان قصې به هغه د خلقو د خوشحالولو د پاره بیانولې. د یاجوج ماجوج باره کښې د پورته ذکر شوو غرائب سرچینه او بنیاد د کعب نقل کړې شوې روایات دي.

---

[1] البحر المحيط سورة الكهف، الآية: ٨٣ – ١١٠، ١٥٤/٦ دار الكتب العلمية.

[2] البداية والنهاية، ذكر أمتي يأجوج ومأجوج وصفاتهم....إلخ: ٥٥٣/٢ دار هجر للطباعة.

[3] شرح صحيح مسلم للنووي كتاب الإيمان باب كون هذه الأمة نصف أهل الجنة: ٩٨/٣ المطبعة المصرية بالأزهر.

[4] عمدة القاري: ٣٢٠/١٥ دار الكتب العلمية.

[5] البداية والنهاية للحافظ ابن كثير: ٤٩٨/٢ دار المعرفة بيروت، فتح الباري: ١٠٧/١٣ دار المعرفة.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: «ووقع في فتاوي محي الدين: إن يأجوج ومأجوج من أولاد آدم، لامن حواء عند جماهير العلماء فيكون إخواننا لأب كذا قال، ولم نر هذا عن أحد من السلف إلا عن كعب الأحبار، ويرده الحديث المرفوع أنهم من ذرية نوح، ونوح من ذرية حواء قطعا» [1] يعنى دعلامه محي الدين نووى رحمه الله فتاوئ كښې دى چه د جمهور علماؤ په نيز ياجوج ماجوج دحضرت آدم عليه السلام اولاد دى دحواء د بطن نه نه دى. دغه شان هغوى زمونږ علاتى رونړه جوړيږى. مګر مونږ دکعب احبار رحمه الله نه علاوه د اسلافو نه د چا نه دا روايت نقل كړې نه دې ليدلې. په يو مرفوع روايت سره ددې ترديد هم كيږى په كوم كښې چه دى چه ياجوج ماجوج د نوح عليه السلام د نسل نه دى او دا قطعى خبره ده چه حضرت نوح عليه السلام دحضرت حواء بى بى د نسل نه دى.

او په كوم روايت كښې چه دا ونيلى شوى دى چه حضرت آدم عليه السلام ته احتلام شوې او دهغه د منى ماده په خاورو كښې يو ځائى شوې او دهغې نه ياجوج ماجوج تخليق شوى نو داحقيقت دې چه دا روايت بالكل بې اصل دى. چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله ددې ترديد كولوسره فرمائى: «هوقول منكر جدا لا أصل له إلا عن بعض أهل الكتاب». [2]

د ياجوج ماجوج د تسميه وجه: د جمهور قراء او اهل لغت په نيز ياجوج ماجوج غير مهموز الفاظ دى. امام عاصم رحمه الله به دواړه مهموز لوستل. دا دواړه الفاظ «أجيج النار» نه اخستې شوى دى. أجيج اور ته ونيلى شى لكه چه ياجوج ماجوج دهغوى د كثرت اوشدت او په خپل مينځ كښې د قتل مقاتلې د وجې نه اور سره تشبيه وركړې شوې ده. [3] د تاريخ مذهب او اديان په كتابونو كښې دهغوى نوم ګاګ ميګاګ، غوغ ماغوغ ملاويږى. چه د تصرف نه پس عربى ژبه كښې ياجوج ماجوج جوړشو. [4]

د ياجوج ماجوج نسب: حضرت وهب بن منبه رحمه الله او حضرت قتاده رحمه الله فرمائى: «يأجوج ومأجوج من ولد يافث بن نوح». [5] يعنى ياجوج ماجوج دواړه قبيلې د يافث بن نوح د اولاد نه دى. حافظ ابن جوزى رحمه الله دا قول جزم سره دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما طرف ته منسوب كړې دى [6] او د اكثر علماء متاخرين رائې هم دغه ده [7]

د اكثر مؤرخينو په نيز منګوليا «ترك» د تاتاريانو او روسيانو تعلق د ياجوج ماجوج د نسل نه دى. دې قومونو په مخ د زمكې د وينو ټويولو او قتل او تباهئى بازار ګرم كړې او د خپلو علاقو د حدود نه وتلو سره د نورو زمكې په كومه بې دردئى سره تباه او برباد كړى د هغې نه ثابتيږى چه دا هم د هغه ياجوجى جبلت نتيجه وه. علامه ابن اثير رحمه الله ليكى: «وقد اختلف الأقوال فيهم، والصحيح أنهم نوع من الترك، لهم شوكة، وفيهم شر، وهم كثيرون، وكانوا يفسدون فيما يجاورهم من

---

[1] فتح البارى: ۱۰۷/۱۳ دار المعرفة.

[2] فتح البارى: ۲۸۶/۲ دار المعرفة.

[3] قال العلامة النووى: وأما يأجوج ومأجوج فهما غير مهموزين عند جمهور القراء، وأهل اللغة، وقرأ عاصم بالهمز فيهما، وأصله من أجيج النار، وهو صوتها وشررها، شبهوا به لكثرتهم وشدتهم واضطرابهم بعضهم فى بعض. انظر شرح النووى على مسلم كتاب الإيمان، باب فى قوله: يقول الله لآدم: أخرج بعث النار من كل ألف تسع، بيان كون هذه الأمة نصف أهل الجنة: ۹۸/۳ المطبعة المصرية بالأزهر.

[4] فيض البارى: ۳۵٤/٤ مكتبة رشيدية.

[5] تفسير الثعلبى سورة الكهف: ۱۵۲/٤ دار الكتب العلمية، وشرح النووى على صحيح مسلم، كتاب الإيمان باب قوله: (يقول الله لآدم: أخرج بعث النار من كل ألف تسع) بيان كون هذه الأمة نصف أهل الجنة: ۹۸/۳.

[6] زاد المسير: ۱٤۰/۳ سورة الكهف الآية: ۹۲ - ۹۸ دار الكتب العلمية.

[7] تفسير القرطبى: ۵٦/۱۱ دار الكتب المصرية بالقاهرة، وتفسير مقاتل بن سليمان: ٦۰۱/۲ تفسير الثعلبى: ۱۹۳/٦ فتح القدير للشوكانى: ۳٦۸/۳.

الأرض ويخربون ما قدروا عليه من البلاد، ويؤذون من يقرب منهم.[1] يعني دَ ياجوج ماجوج باره کښې مختلف اقوال نقل دي صحيح دا دي چه هغه دَ ترکيانو يو قسم دې. طاقتور دي او دَ شرفساد والادي او په ګنړ شمير کښې دي. دَ خاوندانو په زمکو کښې فساد خوروي او په کوم ملك چه قبضه اوکړي هغه برباد کوي. ګاونډيانوته تکليف ورکوي هم دغه رائې دَ علامه ابن خلدون رحمه الله هم ده چه ياجوج ماجوج ټولې قبيلې دَ ترك خاندان نه دي.[2] علامه انورشان کشميري رحمه الله په عقيدة الاسلام کښې ليکلې دي چه اهل روس او اهل برطانيه هم دَ ياجوج ماجوج اولاد دي.[3]

ايا دَ "سد" په ابادولوسره ياجوج ماجوج قيدکړې شوي وو؟: دلته اشکال پيدا کيږي چه ذوالقرنين دَ ياجوج ماجوج مخې ته "سد" جوړولوسره دهغوي دَ راوتلو لار ختمه کړې وه نو ترك، چيك، روس او برطانيه پورې دَ هغوي قبائل څنګه اورسيدل؟

دا اشکال دَ مشهورې مغالطې دَ وجې نه پيدا شوې دې. سورت کهف کښې دَ "سد" ذوالقرنين باره کښې اوفرمائيل: ﴿ فَمَا اسْطَاعُوٓا أَن يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُۥ نَقْبًا ﴾ يعنې ذوالقرنين دَ دوو غرونو په مينځ کښې دَ ياجوج ماجوج شر فساد او ظلم وستم نه نور خلق بچ کولو دپاره دهغوي دَ راوتلو لار بندولو دپاره چه کوم "سد" جوړکړو ياجوج ماجوج نه په هغې باندې راختلې شو او نه ئې په هغې کښې سورې کولې شو. په هغې کښې دَ هيڅ قسم ردوبدل نه شو کولې. په دې آيت سره دا اوګڼړلې شو چه دَ سد په تعميرسره دَ ياجوج ماجوج دَ وتلو ټولې لارې بندې شوې اوهغوي دَ يومخصوص علاقې دَ حدود نه بهر نه شي وتلې حالانکه دَ سورت کهف په يوآيت کښې هم په صراحت سره يا په اشارې سره ددې خبرې ذکر نشته چه دَ سد ذوالقرنين دَ وجې نه ياجوج ماجوج په څلور واړه طرفونو سره راګيرکړې شوي دي.

حقيقت دا دې چه ذوالقرنين دَ ياجوج ماجوج دَ وتلو هغه لار بنده کړې وه چرته چه دَ ظلم ښکار قبائلو کلي آباد وو. دا قبائل دَ ياجوج ماجوج دَ حملونه وېريدلې وو هغوي دَ ياجوج ماجوج دَ شر فساد نه بچ کيدو دپاره ذوالقرنين ته درخواست کړې وو چه هغه دې زمونږ دَ حفاظت انتظام اوکړي. نو دا سد ذوالقرنين هم دهغوي په علاقه کښې نيزدې درد کښې قائم کړې وو. دَ نورو طرفونو نه دَ وتلو لارې هوارې وې. ياجوج ماجوج هم په دغه لارو باندې وخت په وخت وتلو سره دَ نورو علاقو طرف ته مخ کولو سره هلته آباديدل. چنانچه علامه انورشاه کشميري رحمه الله اوفرمائيل چه دَ ياجوج ماجوج دَ خروج وخت په وخت په مختلفو ادوارو کښې کيدلو. (لهم خروج مرة بعد مرة).[4]

دغه شان ياجوج ماجوج نورو ملکونو کښې سکونت اختيارولو سره دهغه ځائې مهذب او متمدن قومونو سره دَ مودو پورې دَ ګډون کيدو په وجه په هغوي کښې ضم کيدل او دهغوي دَ تهذيب او تمدن حصه جوړيدو سره ځېل وحشت او فسادي کيدل هيرکړل. لهذا لرې نه ده چه اهل برطانيه، اهل چين او روسيان دَ ياجوج ماجوج متمدن اولاد وي. ځوکه وحشي انسان هر څومره متمدن شي دهغه دَ جبلت رګ چه کله په بعض موقعو باندې ټوپ وهي نو دهغه ځېل اصليت طرف ته راتلو کښې وخت نه لګي. روس، برطانيه او چين مشهور استعماري قومونه پاتې شوي دي. دَ استعمار په لاره هغوي په نورو ملکونو باندې قبضه کولو سره هلته دَ ظلم او استبداد کوم دَ وينو ډك تاريخونه ليکلي دي هغه دَ دوي په ياجوجي جبلت باندې ګواه دي

---

[1] الكامل فى التاريخ ذكر الإسكندر ذى القرنين: ٢١٨/١دار الكتب العلمية.

[2] تاريخ ابن خلدون: ١٠/٢دار الكتب العلمية.

[3] رسائل العلامة الكشميرى، عقيدة الإسلام: ٣٦٠/٢فيض البارى: ٣٥٤/٤ مكتبة رشيدية.

[4] رسائل العلامة الكشميرى، عقيدة الإسلام:٣٦٣/٢.

دَ مشهور مغالطې رد: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله دَ ذوالقرنين ذكر دَ حضرت ابراهيم عليه السلام دَ تذكرې نه اول كړې دې. په دې سره امام بخاري رحمه الله دَهغه خلقو په رائې باندې ردكول غواړي. څوك چه دَ يونان سكندر مقدوني په ذوالقرنين باندې يادوي.[1]

چونكه اسكندر يوناني دَ حضرت عيسى عليه السلام دَ زمانې سره نيزدې وو په دې وجه بعض حضراتو ته مغالطه شوې او په قرآن پاك كښې چه دكوم ذوالقرنين ذكر دې دَهغې نسبت سكندر يونان مقدوني طرف ته كولوسره هم دې ذوالقرنين ګڼړي. حافظ ابن حجر رحمه الله دَدې مغالطې مختلف وجوهات ذكر كړي دي: ① په قرآن پاك كښې ذكرشوي ذوالقرنين دَ عظيم الشان او وسيع الاطراف مملكت حاكم پاتې دې اودَ سكندر يونان دَ سلطنت حدونه هم وسيع وو. ② بله وجه داده چه سكندر يونان په يووخت دَ روم اوفارس بادشاه پاتې دې په دې وجه ده له هم دَ ذوالقرنين لقب وركړې شو.

③ دريمه وجه هغوى دا خودلې ده چه دَمحمد بن اسحاق سيرت ته بې پناه شهرت حاصل دې هغه په خپل سيرت كښې دَ ذوالقرنين نوم سكندر نقل كړې دې په دې وجه دغه مغالطې ته شهرت حاصل شو.[2]

څه دَ تعجب خبره نه ده چه سكندر مقدوني ته هم ذوالقرنين وئيلې شي. پخواني عربي ادب كښې دَنورو بادشاهانو دَپاره هم دَ ذوالقرنين لقب استعمال شوې دې. دَعربو شاعرانو په شعرونوكښې دَ دې مختلف مثالونه ملاويږي. دَ يمن بادشاهانو ته به تبع وئيلې شو لكه چه دَ روم اوفارس دَ بادشاه دَپاره به بالترتيب قيصر و كسرى القابات استعماليدل. چنانچه دَ يمن تتابعه ته به عرب قوم دَ هغوى دَ حكومت دَ وسعت دَ وجې نه ذوالقرنين وئيل. پخپله دَ يمن يو بادشاه ابوكرب تبع خپل نيكه ته ذوالقرنين وئيلې دې. هغه په شعر كښې دَخپل نيكه تعريف كولو سره وائي: "قدكان ذوالقرنين جدي مسلما ملكاتدين له الملوك وتحشد". [3]

يعنې زما نيكه ذوالقرنين مسلمان وو اوداسې دَعظمت والابادشاه وو چه نورو بادشاهان دَهغه دَ حكم منونكې اودَ هغه په مخكښې ښكته وو.

خلاصه دَكلام دا چه سكندر يوناني ته دَهغه دَ ماهرانه خوبيانو او دَ ډيرو فتحو په بنيادباندې ذوالقرنين وئيلو كښې څه حرج نشته دې. ليكن په قرآن مجيد كښې راغلې ذوالقرنين ته سكندر يوناني وئيل په هيڅ شان صحيح نه دې. سكندر يوناني كافر اومنكر وو. دَ فساديانو په شان به حمله كونكې كيدلو اودَهغوى مال اواسباب به ئې لوټ كول. خو ذوالقرنين يو مسلمان او دَالله تعالى نه ويريدونكې بادشاه وو. په امن او آمان قائم كولو او په انصاف كولوكښې به خپله يومثال وو. بيا قرآن مجيد چه دَ ذوالقرنين كوم محاسن او مناقب بيان كړي دي دَهغې په رڼړاكښې سكندر يوناني ته قطعاً په قرآن مجيد كښې راغلې ذوالقرنين نه شي وئيلې. چنانچه حافظ ابن كثير رحمه الله فرمائي: «إن كثيراً من الناس يعتقدون أنهما واحد، وأن المذكور في القرآن هو الذي كان أرطاطاليس وزيره فيقع بسبب ذلك خطأ كبير، وفساد عريض طويل كثير، فإن الأول كان عبداً مؤمناً صالحاً، وملكاً عادلاً، وكان وزيره الخضر، وأما الثاني فكان مشركاً وكان وزيره فيلسوفاً».[4]

علامه عيني رحمه الله حافظ عبدالبر رحمه الله او نورو مؤرخينو دَاسلام هم دَدې مغالطې سخت ترديد كولوسره فرمائيلي چه سكندر يوناني او په قرآن كښې راغلې ذوالقرنين دوه جدا شخصيات دي. ذوالقرنين مؤمن او سكندر يوناني

---

[1]) فتح الباري: ۴۷۱/۸.

[2]) فتح الباري: ۴۷۳/۸.

[3]) الجامع الأحكام القرآن للقرطبي: ۴۹/۱۱ البداية والنهاية: ۱۱۳/۲.

[4]) البداية والنهاية: ۱۱۴/۲-۱۱۴ أخبار الأمم الماضيين، خبرذي القرنين، أنوار البيان، ص: ۵۲۵.

كافر وو. سكندر يونان دَ حضرت عيسىٰ عليه السلام دَ زماني سړے وو او دَهغه وزير مشهور فيلسوف ارطاطاليس (ارسطو) وو خو ذوالقرنين دَحضرت ابراهيم عليه السلام دَ زماني سړے وو او حضرت خضر عليه السلام دَهغه وزير اومشير وو. (١)
قرآن مجيد دَ ذوالقرنين دَ سفر دَمشرق اومغرب صراحت کړے دے خو دَ سکندر يونان سوانح او تاريخي کتابونو کښې دَهغه دَ مشرق اودَمغرب دَ سفرونو هيڅ تذکره نشته دے. حضرت انورشاه کشميري رحمه الله فرمائى چه سکندر يونان په سمرقند کښې وو. دارا سره دَهغه جنګ اوشو په کوم کښې چه دارا مړ شو. بيا هغه بالترتيب په اسکندريه او دَ بابل په زمکه باندې حمله اوکړه دواړه ئې فتح کړل اوکابل ته راغلو. دَ دغه ځائى نه راولېنډئي ته متوجه شو اولاړو په ټيکسلا کښې ډيره شو. په آخره کښې سنده ته راغلو او هم دلته په سنده کښې وفات شو. (٢)
دَ اکثر متقدمين رائې داده چه ذوالقرنين عربي الاصل (٣) اودَ حضرت ابراهيم عليه السلام دَزماني وو او حضرت خضر عليه السلام دهغوى وزير اومشير وو. (٤)
بعض حضراتو ترديې ځائى تصريح کړې ده چه ذوالقرنين دَحضرت ابراهيم عليه السلام په لاس باندې ايمان راوړې وو. (٥) خو دا رائې مخدوش ده ځکه چه دَ ذوالقرنين په شان عظيم السلطنت حکمران دَ ابراهيم عليه السلام باندې لاس باندې ايمان قبلول غيرمعمولي لويه واقعه ده. ولې دا خبره دَ حيرانتيا نه ده چه قرآن مجيد دَ ابراهيم عليه السلام مخالف کافر بادشاه مخالفت اودَحق اوباطل په مينځ کښې جنګ اوجدل په پوره تفصيل سره ذکر اوکړې مګر دَ مشارق اومغارب په زمکه باندې حکمرانى کونکى داسې بادشاه په دې سلسله کښې هيڅ ذکر اونه کړې شي چه په حضرت ابرهيم عليه السلام باندې ايمان راوړې اودَ هغه تابعدارى او فرمانبردارى کولوسره اظهار کولوسره دهغه مؤيد ثابت شي؟ (٦)

دَ ذوالقرنين نوم: دَ حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه دَهغه نوم عبدالله بن ضحاك بن معد بن عدنان دې. (٧) حافظ ابن حجر رحمه الله دَدې حديث سند ضعيف ګرځولې دې اوفرمائيلي دي چه دا نسب دَهغه سابقه قول هم منافى دې دکوم نه چه معلوميږي چه ذوالقرنين دَحضرت ابراهيم عليه السلام دَ زماني وو. بالخصوص دَهغه حضراتو دَ قول مطابق چه دَ عدنان اوحضرت ابراهيم عليه السلام په مينځ کښې دَ څلوېښت واسطو قائل دي ځکه چه ددې نسب په لحاظ سره به ذوالقرنين دَحضرت ابراهيم عليه السلام په ذريت کښې داخل شى نه چه دَهغه دَ زمانې به جوړيږى. (٨)
دَ ابن هشام رحمه الله وغيره په نيز دَ ذوالقرنين نوم مصعب بن عبدالله بن قنان بن منصور بن عبدالله بن الزر بن عون بن نبت بن مالك بن زيد بن كهلان بن سبا بن قحطان حميرى دي. (٩)
خوددې قول په رڼا کښې هم هغه دَ حضرت ابراهيم دَ زمانې نه شى کيدې ځکه چه ابن عبدالبر رحمه الله وائى چه: مصعب نه دَ قحطان پورې څوارلس پشت او دَ ابراهيم نه دَ فلج پورې اووه پشت دى حالانکه فلج او قحطان دواړه رونړه دى. (١)

---

(١) البداية والنهاية: ١١٣/٢ عمدة القاري: ٣٢١/١٥ دارالكتب العلمية.
(٢) فيض الباري: ٣٥٣/٤.
(٣) فتح الباري: ٤٧٢/٨.
(٤) البداية والنهاية: ١١٣/٢ أخبار الأمم الماضية، خبر ذى القرنين، دارالكتب العلمية.
(٥) البداية والنهاية: ١١٣/٢ أخبار الأمم الماضية، خبر ذى القرنين، دارالكتب العلمية
(٦) قصص القرآن ١١٧/٣.
(٧) البداية والنهاية: ١١٣/٢-١١٢ دارالكتب العلمية.
(٨) فتح الباري: ٤٧٣/٨ دارالكتب العلمية.
(٩) فتح الباري: ٤٧٣/٨ دارالكتب العلمية.

سهیل رحمه الله لیکلی دی چه یو قول دا هم دې چه دَذوالقرنین نوم مرزبان بن مرذبة دې. هم دغه قول ابن هشام رحمه الله دَ ابن اسحاق رحمه الله نه حکایت کړې دې. په یو بل مقام باندې ابن هشام رحمه الله دَ ذوالقرنین نوم صعب بن ذی مراثد لیکلې دې. دَ بعض حضرات وینا ده دَ ذوالقرنین نوم افریدون بن اسفیان دې. دار قطنی رحمه الله او ابن ماکولا رحمه الله دَ ذوالقرنین نوم هرمس یا هرویس بنقیطون بن رومی بن لنطی بن کسلوخین بن یونان بن یافث بن نوح لیکلې دې. (۲)

دَ ذوالقرنین ثانی په نوم کښې اتفاق دې چه هغه اسکندر بن فیلبس بن مصریم بن هرمس بن هردس بن میطون بن رومی بن لنطی بن یونان بن ثافث بن یونة بن شرخون بن رومه بن شرفط بن توفیل بن رومی بن الاصغر بن الیقز بن العیص بن اسحاق بن ابراهیم الخلیل دې. حافظ ابن عساکر رحمه الله دَ ذوالقرنین ثانی (اسکندر یونان مصری) نسب دغه شان تحریر کړې دې او هم دغه اسکندر ثانی دَ اسکندریه بانی دې. (۳)

دَ ذوالقرنین دَتسمیه وجه: دَهغه لقب ذوالقرنین ولې مشهور شو؟ مؤرخینو دَدې مختلف وجوهات بیان کړی دی. ① اول توجیه داده چه دَ قرن معنی دَ ښکر ده. عربو به دا دَ طاقت اوحکومت دپاره په توګه دَ استعاره استعمالوله. چونکه ذوالقرنین دَ دوو سلطنتو یعنی روم اوفارس حکمران وو په دې وجه هغه ته ذوالقرنین وئیلې شو. دا توجیه غلطه ده ځکه چه دَ روم او فارس حکمران سکندر مقدونی وو په قرآن کښې راغلې ذوالقرنین نه وو. ښکاره خبره ده چه دواړه جدا جدا شخصیات دی. مګر دا توجیه دَ ذوالقرنین اطلاق په سکندر مقدونی باندې دَ کولو په صورت کښې قائم کړې شوې ده.

② امام زهری رحمه الله فرمائیلی چه هغه فتوحات کولو سره دَمشرق او دَمغرب آخری سرته رسیدلې وو. په دې وجه ورته ذوالقرنین اووئیلې شو. دا توجیه هم صحیح نه ده. قرآن مجید کښې دَ ذوالقرنین دَ مشرقی اومغربی سفرونو دپاره مغرب الشمس ومطلع الشمس تعبیر راغلې دې. دَدې نه دا اخذ کړې شو چه دَ ذوالقرنین حکومت دَ مشرق نه تر آخری مغرب پورې محیط وو. دَتاریخ نه ثابت نه دی چه یو حکمران په پوره زمکه باندې حکمرانی کړې وی. په دې تعبیر سره دَ زمکې دواړه طرفونه مراد اخستل صحیح نه دی بلکه په دې سره دَ ذوالقرنین دَ حکومت حدود مغربی او مشرقی طرفونه مراد دی. (۴)

③ بعض حضرات فرمائی چه ذوالقرنین نجیب الطرفین وو. دَ اظهار نجابت دپاره په قرنین سره تشبیه ورکړې شوه.

④ اوږد عمر ئې وو او دوه قرن یعنی دوه سوه کاله ژوندې وو په دې وجه ورته ذوالقرنین وئیلی شو. (۵)

⑤ یو قول دا دې چه ذوالقرنین ته ظاهری او باطنی دواړه علوم ورکړې شوې وو په دې وجه ئې ورته ذوالقرنین اووئیل. (۶)

⑥ بعض حضراتو فرمائیلی چه په روم اوفارس باندې حکومت کولو دَ وجې نه هغه ته ذوالقرنین وئیلې شوې. (۷) دَدې دواړو توجیهاتو څه کلک سند نشته په دې وجه دَ اعتبار قابل نه دی.

---

(۱) قصص القرآن: ۱۱۲/۳ دار الإشاعة.

(۲) البدایة والنهایة: ۱۱۳/۲-۱۱۲ فتح الباری: ۴۷۳/۸.

(۳) البدایة والنهایة: ۱۱۳/۲-۱۱۲.

(۴) قصص القرآن: ۱۲۹/۳.

(۵) فتح الباری: ۴۷۳/۸.

(۶) فتح الباری: ۴۷۳/۸.

(۷) فتح الباری: ۴۷۳/۸.

⑦ وهب بن منبه رحمه الله وائي دَهغه په سرکښې دوارو طرفوته دَ ښکرو په شان دَ تانبې ښکرې شان راوتلې وې. دې توجیه ته حافظ ابن کثیر رحمه الله ضعیف اوناقابل اعتماد وئیلې دې.(۱)

⑧ دَ حسن بصری رحمه الله قول دې چه ذوالقرنین به همیشه خپل ویښته دوه حصې کول زلفې نې اوږدې وې. دَ ویښتو پټئې جوړولوسره به نې په دوارو اوږو باندې اچولې ساتلې. دې دوارو ته قرن سره تشبیه ورکړې شوې ده.دې توجیه هم دَ قیاس نه زیات حیثیت نشته دې.

⑨ حضرت علی رضي الله عنه فرمائي چه ذوالقرنین یو جابر حکمران ته دَ توحید دعوت ورکړو په صله کښې بادشاه دَهغه په سرباندې یوطرف ته وار اوکړو زخم سخت وو په دې وجه جوړنه شو او وفات شو. بیا ژوندې کېدو سره نې بیا دَتوحید دعوت ورکړو نو بل طرف ته ئې وار اوکړو او شهید ئې کړو. په دوارو ګذارونوسره دَهغه دَ سر دوارو طرفو ته دَ زخم نشان وو په دې وجه ورته ذوالقرنین اووئیلې شو. (۲)

حافظ ابن حجر رحمه الله دَحضرت علی رضي الله عنه طرف ته منسوب ددې روایت په سند کښې عبدالعزیز نوم راوی ضعیف ګرځولې دې. خو په دې سند کښې ابوطفیل نومې یو بل راوی دې. سفیان بن عیینه رحمه الله (عن ابن أبی حسین عن أبی الطفیل) په طریق سره ددې روایت متابعت نقل کړې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله دَدې متابعت سند صحیح ګرځولې دې.(۳)

دَ ذوالقرنین دَ نبوت باره کښې دَ علماؤ رائې: سفیان بن عیینه رحمه الله چه کوم متابعت نقل کړې دې نوحافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه په هغې کښې دَ ذوالقرنین متعلق دا اضافه هم موجود ده چه حضرت علی رضي الله عنه دَ ذوالقرنین باره کښې (لم یکن نبیا ولا ملکا) فرمائیلی، یعنی ذوالقرنین نبی یا فرښته نه وو. لیکن په دې باندې اشکال کېږي چه هم دَدې حدیث په شروع کښې دی (بعثه الله إلی قومه) په ظاهره دَدې ټکړې نه معلومېږي چه ذوالقرنین نبی مبعوث وو. حافظ ابن حجر رحمه الله ددې اشکال لرې کولوسره فرمائي که بعث په نبوت باندې محمول نه کړې شی نودا اشکال به باقي پاتې نه شی. یعنی ذوالقرنین مبعوث خو وی البته نبی نه وی.(۴) دامام بخاری رحمه الله دَ صنیع نه معلومېږي چه دهغوی په نیزهم ذوالقرنین نبی مبعوث وو. امام فخرالدین رازی رحمه الله خو جزم سره فرمائیلی چه ذوالقرنین نبی وو.(۵)

په صحابه کرامو رضي الله عنهم کښې دَعبدالله بن عمروبن العاص رضي الله عنه رائې داده چه ذوالقرنین نبی وو.(۶) حضرت ابوهریره رضي الله عنه دَ لاعلمئ اظهارکړې دې. دَهغوی قول دې (لاأدري ذوالقرنین کان نبیا أولا) یعنی ماته معلومه نه ده چه ذوالقرنین نبی وو که نه. دَحضرت علی رضي الله عنه قول تیرشوې دې چه هغه دَ ذوالقرنین دَ نبی مبعوث کېدو په صراحت سره نفی کړې ده. اوحافظ ابن حجر رحمه الله دا روایت صحیح هم ګڼرلې دې. چونکه حافظ ابن حجر رحمه الله دَ هغوی دَ نبوت قائل دې په دې وجه په دې قول سره هغه په مشکل کښې پرېوتې دې. هغوی (بعثه الله إلی قومه) سره دَ ذوالقرنین په نبوت باندې استدلال کړې دې. بیا دَ روایت دَ دوارو جزونو دَ تعارض لرې کولودپاره دَ تکلف نه کار اخستلوسره داسې تطبیق ورکړې دې چه کله چرې آیت هم په دغه معنی باندې محمول کړې شی چه ذوالقرنین

---

(۱) البدایة والنهایة:۱۱۲/۲.

(۲) البدایة والنهایة:۱۱۲/۲.

(۳) فتح الباری: ۴۷۲/۸.

(۴) فتح الباری: ۳۷۲/۸.

(۵) التفسیر الکبیر للإمام الرازی: ۱۶۵/۲۱.

(۶) فتح الباری: ۳۷۲/۸عمدة القاری: ۳۲۱/۱۵البدایة والنهایة أخبار أمم الماضیین، خبر ذی القرنین: ۱۱۱/۱۰دارالکتب العلمیة.

مبعوث من الله خو وی او نبی نه وی نو دَحضرت علی ﷺ دَ روایت دَ اجزاؤ په خپل مینځ کښې چه کوم تعارض راځی هغه به لرې شی. خلاصه دا چه دَ ذوالقرنین په مرد مؤمن کیدو کښې خو هیڅ کلام نشته دې البته دَهغه په نبوت کښې اختلاف دې.(۱)

علامه حفظ الرحمن سیوهاروی ﷫ فرمائی دَ ذوالقرنین نوم دَهغه دَ لقب دَ وجې تسمیه او دَ شخصیت دَ تعیین متعلق دَ علماؤ اقوال دومره مضطرب او مختلف دی چه هغه مخې ته کیخودو سره دَ ذوالقرنین دَ شخصیت پته لګول ناممکن کیږی. هم دغه حال دَهغوی طرف ته دَمنسوب واقعاتو او احوالوهم دې. مثلاً دا چه دَ ذوالقرنین دَحضرت ابراهیم ﷤ په لاس باندې ایمان قبلول، بیا ابراهیم ﷤ او اسماعیل ﷤ سره دَ کعبه طواف کول. یو روایت کښې دی چه ابراهیم ﷤ ته خبر اوشو نو دَ ذوالقرنین دَ استقبال دَپاره راؤوتلو او دَهغه دَپاره نې دَ برکت دعا اوکړه. مولانا صاحب وائی چه که ذوالقرنین دَ ابراهیم ﷤ دَ زمانې داسې عظیم الشان شخصیت وې نو آیا دا خبره دَ حیرانتیا قابل نه ده چه دَ حضرت ابراهیم ﷤ مخالف کافر بادشاه مخالفت او دَ حق او دَ باطل په مینځ کښې معرکې خو دې قرآن پاك دَ شدومد سره ذکر اوکړې. مګر په مشارق او مغارب ارض باندې حکمران داسې بادشاه په دې سلسله کښې هیڅ ذکر نه وی چه دَ ابراهیم ﷤ په لاس باندې ایمان راوړی او دَ هغه اطاعت او تابعدارئی اظهار کولو سره دَ هغوی مؤید جوړ شی. په دې وجه به دا وینا بې خایه نه وی چه قرآن مرفوع احادیث، تورات او تاریخ کښې په عهد ابراهیمی کښې دننه یا هغې سره نیزدې دَ یو داسې بادشاه ثبوت نه ملاویږی دَ کوم ذکر چه په سورت کهف کښې ذوالقرنین ونیلو سره کړې شوې دې او کوم اقوال او آثار چه په دې سلسله کښې ذکر دی هغه دَ دغه شخصیت دَ تاریخی حیثیت ثابتولو نه قاصر دی.(۲)

باب قول الله تعالى: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ﴾ ... ﴿قَالُوا يٰذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ﴾ وَقَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى:

قَوْلُ اللّٰهِ تَعَالَى: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُو عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا فَأَتْبَعَ سَبَبًا﴾ - إِلَى قَوْلِهِ - ﴿آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ﴾ وَاحِدُهَا زُبْرَةٌ وَهِيَ الْقِطَعُ ﴿حَتَّى إِذَا سَاوَى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ﴾ يُقَالُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: الْجَبَلَيْنِ، وَالسُّدَّيْنِ الْجَبَلَيْنِ ﴿خَرْجًا﴾ أَجْرًا ﴿قَالَ انْفُخُوا حَتَّى إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا﴾ أَصْبُبْ عَلَيْهِ رَصَاصًا، وَيُقَالُ: الْحَدِيدُ، وَيُقَالُ: الصُّفْرُ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: النُّحَاسُ. ﴿فَمَا اسْطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ﴾ يَعْلُوهُ، اسْطَاعَ اسْتَفْعَلَ، مِنْ طَعْتُ لَهُ فَلِذٰلِكَ فُتِحَ أَسْطَاعَ يَسْطِيعُ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: اسْتَطَاعَ يَسْتَطِيعُ. ﴿وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا قَالَ هٰذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ﴾ أَلْزَقَهُ بِالْأَرْضِ، وَنَاقَةٌ دَكَّاءُ لَا سَنَامَ لَهَا، وَالدَّكْدَاكُ مِنَ الْأَرْضِ مِثْلُهُ، حَتَّى صَلُبَ مِنَ الْأَرْضِ وَتَلَبَّدَ. ﴿وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ﴾ /الكهف: ۸۳-۹۹/. ﴿حَتَّى إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ﴾ /الأنبياء: ۹۶/.

پوره آیت دا دې: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُو عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا فَأَتْبَعَ سَبَبًا حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا يٰذَا الْقَرْنَيْنِ إِمَّا أَنْ تُعَذِّبَ وَإِمَّا أَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا قَالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَى رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءً الْحُسْنَى وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا كَذٰلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا حَتَّى إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا قَالُوا يٰذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَى أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ﴾

---

(۱) إرشاد الساري: ۷/ ۲۶٤.

(۲) قصص القرآن: ۳/ ۱۰۸-۱۹۷.

دَایت ترجمه: اوخلق تانه دَ ذوالقرنین باره کښې تپوس کوی. ورته اووایه چه زه اوس دَهغه څه حال تاسو ته اوروم. مونږ هغه ته په زمکه کښې حکمرانی ورکړې وه او هغه ته مو هرقسم سازوسامان ورکړې وو نوهغه یو سازوسامان تیارکړو تردې چه کله نمر دَ ډوبیدو ځائې ته اورسیدو نوهغه نې په یوه ګرمه چینه کښې ډوبیدو سره اولیدلو اوهلته هغه ته یوقوم هم ملاؤ شو. مونږ (هغه ته) اوونیل اې ذوالقرنین! (تاسره دوه لارې دی) چه یا خودوی ته سزا ورکړه او یا ورسره ښه سلوك اوکړه. ذوالقرنین اوونیل چه کوم خلق ددذوی نه دَ ظلم په لار روان دی هغوی ته خو به مونږ هم سزا ورکوو بیا به هغه دَخپل رب طرف ته واپس راګرځولې شی. بیا به هغه دوی ته نوره هم سخته سزا ورکوی. البته څوك چه ایمان راوړی اونیك عمل کوی نوهغوی ته به هم نیکه بدله ملاویږی او مونږ هم خپل حکم ورکولوخت کښې دَ آسانئی خبره کوو. بیا هغه یو سازوسامان تیارکړو تردې چه کله هغه دَ نمر دَ راختو مقام ته اورسیدو. نوهغه نمر په یوقوم باندې راختلو سره اولیدلو دَچا دپاره چه مونږ دَ نمر نه اخوا څه آړ (پناه) نه وه ایخودې (یعنی دَ نمر شعاګانې په هغوی باندې مخامخ پریوتلې په دې وجه دَ دې ځائې خلق غیر متمدن وو او په کولاؤ میدانونوکښې اوسیدل). واقعه هم دغه شان ده اودَ ذوالقرنین دحال مونږ ته پوره خبر دی. بیا ذوالقرنین یو سازوسامان تیارکړو تردې چه کله هغه دَهغه دوو غرونو مینځ ته اورسیدو نوهغه ته دَ دغه غرونونه اول یو داسې قوم ملاؤ شو چه په خبره نه پوهیدل (یعنی یا خودَهغوی ژبه مختلف وه یا هډو پوهیدل نه په دې وجه وړاندې چه کومې خبرې اترې راځی نوهغه خو به یا دَ یوترجمان په ذریعه شوې وی یا به په اشارو سره شوې وی) هغوی اوونیل اې ذوالقرنین بیشکه یاجوج ماجوج په دې ملك کښې فساد کونکی خلق دی. آیا مونږ ستا دَ پاره څه خراج (ټیکس) مقرکړو په دې شرط باندې چه ته به زمونږ اودَهغوی په مینځ کښې یو دیوال اودروې؟ ذوالقرنین اوونیل زما رب چه ماته کوم اقتدار راکړې دې هم هغه (زما دپاره) بهتر دې. لهذا تاسو خلق (خپل بدنی) طاقت سره زما امداد اوکړئی چه زه ستاسو اودَهغوی په مینځ کښې یو مضبوط دیوال جوړکړم. ماله دَ اوسپنې تختې راوړنې.

قوله: وَاحِدُهَا زُبْرَةٌ وَهِيَ الْقِطَعُ: امام بخاری رحمه الله لفظ "زبر" مفرد بیانولوسره دَدې معنی هم بیان کړې چه زبرة قطعه او ټکړې ته وائی یعنی ذوالقرنین قوم ته دَ اوسپنې ټکړې یا تختې راوړلو دپاره اوونیل چه دَ دیوال په جوړولوکښې دَ خښتو یا کانړو په ځائې استعمال شی.(۱)

قوله: ﴿حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ﴾: یعنی تردې چه ذوالقرنین دَ دوو غرونو اوچتې حصې برابرې کړې. په یو روایت کښې سوې قراءت نقل دی. ابوعبیده صدفین معنی ناحیتین بیانوی یعنی دَ دوو غرونو پورتنئی حصې. (۲)ابن عباس رضی الله عنهما دَدې تفسیر الجبلین سره کړې دې. بل دَ سدین معنی هم جبلین ده. دا قول امام بخاری رحمه الله په صیغه دَتمریض نقل کړې دې. ابن ابی حاتم رحمه الله دا قول عن ابی طلحه عن ابن عباس په طریق سره موصولاً روایت کړې دې. (۳)امام کسائی رحمه الله فرمائیلی چه سدین دَ سین فتحه او ضمه دواړو سره لوستل صحیح دی. ابوعمرو بن العلاء رحمه الله وائی که دَ سدین دَ صنعت نسبت دَالله تعالی طرف ته وی نو سین ضمه سره لوستل پکاردی اوکه چرې دَ سړی طرف ته وی نوفتحه سره لوستل پکاردی.(۴)

---

(۱) فتح الباری: ۴۷۴/۸.

(۲) مجاز القرآن: ۴۱۴/۱الناشر مکتبة الخانجی بالقاهرة عمدة القاری: ۳۲۳/۱۵دارالکتب العلمیة فتح الباری: ۴۷۴/۸.

(۳) تفسیر القرآن العظیم لابن أبی حاتم سورة الکهف: ۲۲۸۹/۷رقم الحدیث:۱۲۹۷۷ تغلیق التعلیق: ۱۱/۴المکتب الإسلامی فتح الباری: ۴۷۴/۸عمدة القاری: ۳۲۴/۱۵.

(۴) عمدة القاری: ۳۲۴/۱۵فتح الباری: ۴۷۵/۸.

(خَرْجًا) أجرًا: آیت دې: ﴿فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰٓ أَن تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا﴾ یعني خلقو ذوالقرنین ته اوونیل چه آیا مونږ ستاد پاره څه خراج (ټیکس) مقرر کړو په دې خبره باندې چه ته به زمونږ او د هغوی په مینځ کښې دیوال جوړ کړې امام بخاري رحمه الله دلته خرجاً تفسیر أجراً سره کړې دې. چه دې نه اجرت او معاوضه مراد دې. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي چه دې نه غیر معمولي او درنه معاوضه مراد ده.[۱]

(﴿قَالَ انفُخُوا ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِيٓ أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا﴾ أَصُبُّ عَلَيْهِ رَصَاصًا، وَيُقَالُ: الْحَدِيدُ، وَيُقَالُ: الصُّفْرُ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: النُّحَاسُ: د اوسپنې خښتې او تختې راوړلې شوې او هغه ئې په ترتیب او طریقې سره بوخانې کړې د دوو غرونو په مینځ کښې ئې درې بندې کړې. د تختونه جوړ کړې شوې دا دیوال دومره لوئې او اوچت ووچه د دواړو غرونو د دواړو غاړو پورې ئې برابر کړو.

د حیرانتیا خبره داده چه د اوسپنې دومره درنې تختې په دومره اوچتوالي کښې د رسولو د پاره چه د پورته نه ښکته پورې تول اور وي به ئې څه انتظام کړې وي؟ د دې تصریح په یو روایت کښې نشته دې. ممکن دی چه دا تختې ذوالقرنین په خپلو لاسونو باندې بوخانې کړې وي او دا د هغه کرامت وي. والله أعلم. کله چه تختې بوخانې کولو سره دیوال جوړشو نو په مذکوره آیت کښې دي "ذوالقرنین خلقو ته اوونیل چه په دې کښې اور بل کړئ کله چه اور بل کړې شو نو بیائې اوونیل اوس ماله تانبه (قطر) راوړئ چه په دې د پاره چه په دې اوسپنه ئې واچوو" په تانبه کښې د اوسپنې نه زیات صلاحیت وي. بهرحال د اور په ګرموالي سره اوسپنه دګرمیدو نه پس په دې باندې ویلې کړې شوې تانبه واچوله او یو مضبوط دیوال جوړشو. او د دې نه بل طرف ته د یاجوج ماجوج د راوتلو لار بنده شوه.

امام بخاري رحمه الله لفظ أفرغ معنی أصبب سره کړې ده او د قطر معنی ئې رصاص سره کړې ده. أصبب: د صبّ یصُبّ نه د متکلم صیغه ده د اوبو اړول د پاس نه اچول. نو د أصبب معنی شوه "زه په دې کښې تانبه اړول غواړم" رصاص سیسې ته وائي. په راء باندې زیر او زبر دواړه لوستل صحیح دي.[۲]

یو قول دادې چه د قطر نه حدید یعنې اوسپنه مراد ده او په یو قول کښې د قطر معنی صفر بیان کړې شوې ده یعنی پیتل.[۳] امام بخاري رحمه الله د ابن عباس رضي الله عنهما قول نقل کړې دې چه د قطر نه مراد نحاس یعنې تانبه ده.

(﴿فَمَا اسْطَاعُوٓا أَن يَظْهَرُوهُ﴾ يَعْلُوهُ. آیت دې ﴿فَمَا اسْطَاعُوٓا أَن يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا﴾ یعنې یاجوج ماجوج نه په دغه دیوال د ختلو طاقت لرلو او نه ئې په هغې کښې چاؤدې کولې شو. امام بخاري رحمه الله د یظهروه معنی یعلوه سره کړې ده یعنی هغوی په دغې باندې نه شي ختلې. په عربي محاوره کښې دا لفظ د ورختلو په معنی کښې هم استعمالیږي. وئیلی شي (ظهرت فوق الجبل).[۴]

أَسْطَاعَ اسْتَفْعَلَ، مِنْ طُعْتُ لَهُ، فَلِذَلِكَ فُتِحَ أَسْطَاعَ يَسْطِيعُ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: اسْتَطَاعَ يَسْتَطِيعُ. ﴿وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا﴾: مقصد دادې چه اسطاعوا مفرد اسطاع په فتحه د همزه او سکون د سین دې او طوع نه أجوف د واوي صیغه ده. دې نه د استفعال صیغه جوړ ولو سره تحقیقاً تا حذف کړې شوې ده او د دې حرکت فتحه همزه ته ورکړې شوه نو اسطاع جوړشو. فلذلك فتح نه هم دې طرف ته اشاره ده.[۵] امام بخاري رحمه الله فرمائي چه بعض حضرات د تاء حذف کولو نه بغیر استطاع لولي.[۱]

---

[۱]) عمدة القاري: ۳۲٤/۱۵.

[۲]) عمدة القاري: ۳۲٤/۱۵.

[۳]) الجامع لأحکام القرآن سورة الکهف: ۳۸۸/۱۳ مؤسسة الرسالة عمدة القاري: ۳۲٤/۱۵.

[٤]) عمدة القاري: ۳۲٤/۱۵ فتح الباري: ٤۷۵/۸.

[۵]) عمدة القاري: ۳۲٤/۱۵.

قوله: ﴿قَالَ هٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّي ۖ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ﴾: دَ ناقابل تسخر سد یعنی دیوال دَ جوړولونه فارغیدونه پس ذوالقرنین دالله تعالی طرف ته متوجه کیدو سره وائی چه دا زما دَ رب دَ مهربانئ نتیجه ده خوچه کله دَ رب وعده راشي نوهغه به دا راګذار کړي او ټکړې ټکړې به ئې کړي.

اَلرَّقَّةُ بِالْأَرْضِ: دادَ جعله دکاء تفسیر دې. لزق لزوقا په معنی کښې دې زمکې سره اینختل یا ملاویدل اودلته دَ افعال صیغه ده یعنی اینخلول یا ملاوول یعنی الله تعالی به دا دیوال راګذار کړي زمکې سره به ئې هوار کړي لکه چه په زمکه باندې هډو څه نشیب نه وي.[1]

وَنَاقَةٌ دَكَّاءُ لَا سَنَامَ لَهَا: "دك يدك" په معنی کښې دې ټکول راټول وراټول اوډیکه ورکول. دَكُّ الأرض: دَزمکې ښکته والې لرې کول اوهوارول.[2] دا معنی ثابتولودپاره امام بخاری رحمه الله محاوره نقل کړې ده چه دکومې اوښې خیټه هواره وي او په هغې باندې قب نه وي هغې ته ناقة دكاء ونیلی شی.

وَالدَّكْدَاكُ مِنَ الْأَرْضِ مِثْلُهُ، حَتَّى صَلُبَ مِنَ الْأَرْضِ وَتَلَبَّدَ: دکداك هم دَدې نه دې یعنی هغه زمکه چه هواره شوې وي اوسخته وي. علامه جوهری رحمه الله وائی (والدكداك من الرمل ماتلبد منه بالأرض ولم يرتفع)[4] یعنی دکداك هغه شګې ته وائی چه خاورې سره یوځائی شی اوکلکیدو سره دَ هوارې زمکې په شان شی.

﴿وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا ۝ وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ﴾: دَ آیت اوله حصه ده: ﴿فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ ۖ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا﴾ یعنی چه کله زما دَ رب وعده راشی نوهغه به دا دیوال راغورځوي او زمکې سره به ئې هوار کړي اوزما دَ رب وعده بالکل په حق ده هغه به پوره کیږي.

دلته دَ ذوالقرنین کلام ختمیږي. دې نه مخکښې آیت کښې دې: ﴿وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ﴾ اومونږ به پرېږدو بعض په هغه ورځ چه هغوی به دَ موجونو یعنی چپو په شان یو بل سره جنګیږي. مطلب دا چه قرب قیامت کښې دحضرت عیسی علیه السلام دَ نزول نه پس یاجوج ماجوج به دَ سیلاب په شان راوځی اودَ هریو اوچت غر نه به په ټوپونو راځي اودکثرت په وجه به دَ یوعظیم الشان فوج په شان وي. دَ یو بل نه دَ وړاندې کیدو په کوشش کښې به ګډوډ کیږي.[5] بعض حضراتو ونیلی دي چه دې نه دقیامت ورځ مراد ده چه په هغه ورځ به دَنفسي نفسي آوازونه راؤچتیږي. هریو کس ته به خپل فکر وي اودَ ګډبړ په حالت کښې به خلق اخوا دیخوا منډې وهي او په یو بل باندې به ګډوډ کیږي. اولنئ قول راجح او قرین قیاس دي.[6]

﴿حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٍ يَنسِلُونَ﴾: تردې چه کله یاجوج ماجوج کولاؤ کړې شي اوهغه (دَ ډیرزیاتوالی دَ وجې) دَ هر اوچت ځائی (یعنی غونډو او غرونو) نه راوتونکي (معلومیږي).

دَ إذا جواب څه شئ کیدې شي؟ په دې کښې مختلف اقوال دی. یو قول دادې. (واقترب الوعد الحق) دَدې جواب دې او په شروع کښې واؤ زائده دې لکه چه (حتى إذا جاءوها وفتحت أبوابها) کښې واؤ زائده دې؟[7] بعض حضراتو فرمائیلی

---

[1] إرشادالساري: ۲۶۵/۷.
[2] عمدة القاري: ۳۲۵/۱۵، فتح الباري: ۴۷۵/۸.
[3] تاج العروس من جواهر القاموس: ۱۵۰/۳۷ التراث العربي، مختار الصحاح: ۲۱۸/۱ مكتبة لبنان بيروت.
[4] عمدة القاري: ۳۲۵/۱۵.
[5] روح المعاني: ۴۷۴/۱۶.
[6] عمدة القاري: ۳۲۵/۱۵.
[7] المرجع السابق.

دی چه په وړاندې آیت کښې دی (یاویلنا) په دې کښې یاویلنا د اِذا شرطیه جواب دې او تقدیر عبارت داده: (قالوا یا ویلنا) [۱] یو قول دادې چه (فاذاهی شاخصة) د دې جواب دې. [۲]

یو قراءت کښې فُتِّحت تشدید سره دې. دې سره د سد ذوالقرنین طرف ته اشاره ده چه قیامت سره نیزدې به دیوال مات شي. سره د دې چه په هغې کښې د اول نه چاودې راغلي وې. لیکن کوم وخت چه الله تعالی ته منظور وی هغه به بالکل هوار شي او د یاجوج ماجوج راوتل به دومره په زیات مقدار کښې کیږي لکه چه د هرې غونډئی او هر یو غر نه راوځي راروان دی او په نورو آبادو باندې به ورحمله شي.

ینسلون د نَسلان نه دې. أي: یسرعون یعنی په تیزئی سره به تختی روان به وی. [۳]

قرآن مجید د یاجوج ماجوج د راوتلو پیشنګوئي کړې ده. خودا مسئله د مغیبات نه ده. صرف په قیاس ګمان او اندازې سره په دې باندې بحث نه شي کیدې. د یاجوج ماجوج سره متعلق د ذکرشوی آیت نه عموماً دا ګنړلي شي چه ذوالقرنین کوم دیوال جوړ کړې وو یاجوج ماجوج د هغې د وجې نه بالکل راګیرشوی دی. او دیوال به د قیامته پورې مستحکم او قائم وی. البته د راوتلو وعده کړې شوې وخت به راځي او ذره ذره به شي. کوم حضرات چه په دې غلط فهمئی کښې راګیر دی هغوی د (حَتّٰۤى اِذَا فُتِحَتْ یَاْجُوْجُ وَمَاْجُوْجُ) ترجمه داسې کړې ده تر دې چه یاجوج ماجوج دیوال مات کړی کولاؤ کړې شي. او هم دې سره (فَاِذَا جَآءَ وَعْدُ رَبِّیْ جَعَلَهٗ دَكَّآءَ) یو خاني کړې شو. لکه چه انداکاک کونکی به هم یاجوج ماجوج وی. دا تفسیر د سیاق خلاف دې. مونږ دا آیات په یو مختلف تناظر کښې ګورو او هم دغه د سیاق مقتضی هم دې. اول دا اوګورئی چه د سد د تعمیر نه پس د ذوالقرنین د خولې نه کومه جمله اووتله: (هٰذَا رَحْمَةٌ مِّنْ رَّبِّیْ فَاِذَا جَآءَ وَعْدُ رَبِّیْ جَعَلَهٗ دَكَّآءَ) یعنی دا دیوال خو ډیر مستحکم دې په دې کښې څوک چاودې نه شي اچولې. لیکن زما د رب وعده چه راشي نو دا دیوال به ذره ذره شي. د الله تعالی وعده په حق ده او د هغې خلاف کیدل محال دی.

په دې جمله کښې د یاجوج د راوتلو قطعاً ذکر نشته بلکه حقیقت دادې چه په دې کښې خو صرف د دیوال د استحکام او په دې باندې د الله تعالی د شکر ذکر دې. دغه شان د سورت انبیاء آیت کښې د خروج پیشنګوئی انداکاک سد سره تړل هم بالکل غلط دې. چه یاجوج ماجوج به دیوال ذره ذره کړی راوځي به حالاتکه په دې آیت کښې د سد ذره ذره کیدل او بیا د دې د وجې نه یاجوج ماجوج د راوتلو هیڅ ذکر نشته دې. یاجوج ماجوج له د قیامت د قرب علامت بیانولو سره اهمیت ورکړې شوې په دې وجه د هغوی راوتل د دیوال ماتیدو سره نه دی مقید کړې شوی بلکه د دیوال هډو ذکر نشته. صرف دومره خبرداري نی ورکړو چه د هغوی د راوتلو د وخت وعده به راځي نو هغوی به په تیزئی سره د اوچتو خایونو نه ښکته علاقوته راوځي او ښاریو کښې به خوریږي. [۴]

خلاصه دا چه (فَاِذَا جَآءَ وَعْدُ رَبِّیْ جَعَلَهٗ دَكَّآءَ) کښې وعده سره د یاجوج ماجوج خروج موعود مراد نه دې بلکه مقصد دادې چه داسې وخت به ضرور راځي چه د سد انداکاک به اوشي او هغوی به راخوشې شي او د سورت انبیاء آیت (حَتّٰۤى اِذَا فُتِحَتْ یَاْجُوْجُ وَمَاْجُوْجُ) کښې د فتح نه دا مراد نه دې چه دیوال به مات کړی راوبه خي بلکه مراد دادې چه هغوی به په کثرت سره ډلې ډلې راوځي لکه چه چرته بند وو او نن راخلاص کړې شو. عربی محاوره هم د دې مفهوم تائید کوی. عربی کښې (فتح الجراد) اویلې شي نو د دې مطلب داوی چه ملخ چرته د غر په ګوټ کښې پروت

---

[۱] المرجع السابق.
[۲] المرجع السابق.
[۳] عمدة القاري: ۳۲۶/۱۵.
[۴] د تفصیل د پاره اوګورئی قصص القرآن: ۱۵۳/۳-۱۴۹.

وو اوس ناځاپی ډلې ډلې بهر راؤوتل. دَدې مطلب دا نه وی چه ملخان چرته واقعتاً یوځائی کښې راګیر وو او اوس هغه ځانی کولاؤ کړې شو.(۱)

ترکومې چه سنن ترمذی کښې دَ حضرت ابوهریره رضی الله عنه دَ یو مشهور روایت تعلق دې په کوم کښې چه دی یاجوج ماجوج روزانه دیوال کنی بیا چه کله څه حصه باقی باتې شی نو کورونو ته دې وینا کولوسره واپس کیږی چه صبا به مونږ باقی کار پوره کوو مګر انشاء الله تعالی نه وائی. بیا چه کله بله ورځ واپس راځی نو کنستلې شوې دیوال هم په هغه حال کښې وینی یعنی دَ کنستلو نه چه اول څنګه وو هم هغه شان به هغه وینی. داسې به دا سلسله جاری وی تردې چه یوه ورځ به په هغوی کښې دَ چا دَ خولې نه انشاء الله اوځی نو بیا چه کله سحر راځی نو دیوال به په کنستلې شوی حالت کښې وی. هم ددې نه پس به دغه دیوال راګذار کړی او په زمکه کښې به دَ فساد خوررولو دَپاره راؤځی.(۲)

دَدې روایت صحت مخدوش دې او محدثینو په دې باندې کلام کړې دې. پخپله امام ترمذی رحمه الله دَدې روایت نقل کولونه پس فرمائی (هذا حدیث حسن غریب إنما نعرف من هذا الوجه مثل هذا)(۳) یعنی دا حدیث حسن غریب دې لو داسې حیرانونکې خبرې مونږ هم په دې طریق سند سره پیژنو.

حافظ ابن حجر رحمه الله دَدې نه په زیات وضاحت سره په دې روایت باندې کلام کړې دې. دَهغوی په نیز دا روایت دَاسرائیلی روایاتو دَقبیل نه دې کوم چه به کعب احبار رحمه الله دَ خوشحالئی په خاطر نقل کول. حافظ ابن کثیر رحمه الله وائی دا حدیث منکر دې او دې ته مرفوع ونیل صحیح نه دی ځکه چه دَ ابوهریره رضی الله عنه دَدې روایت مضمون بعینه دَکعب احبار رحمه الله نه نقل دې.(۴) اندازه داسې ده چه ابوهریره رضی الله عنه به دَ کعب احبار رحمه الله نه اسرائیلی قصص اوریدل. کیدیشی چه دا روایت هم هغوی دَ کعب احبار رحمه الله نه اوریدلې وې او راوی داګنړلې وی چه داَبوهریره رضی الله عنه دا روایت دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم حدیث دې. حقیقت دا دې چه دا بغیر دَ راوی دَ وهم نه بل هیڅ نه دی.

خو اوس هم یو دَ طالب علمئی اشکال پیدا کیږی که چرې دَخروج یاجوج تعلق اندکاک سد سره نه دې بلکه سد خو اول نه دَ اندکاک ښکار شوې دې نو بیا دَ صحیحین دَ دې روایت څه جواب کیدې شی کوم چه په صحیح بخاری کښې وړاندې هم دَدې باب لاندې راځی چه یو ځل رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ خوب نه بیدار یدو سره اوفرمائیل: (لا إله إلا الله ویل للعرب من شر قد اقترب، فتح الیوم من ردم یاجوج وماجوج مثل هذا وحلق بإصبعه الإبهام والتی تلیها) یعنی دَ عربو دَپاره هلاکت دې دَهغه شر نه کوم چه نیزدې شوی دې. نن دَ یاجوج ماجوج دیوال داسې کولاؤ کړې شوې دې او په غټه ګوته باندې یوه ګوته کیخودو سره او ګول حلقه جوړولو سره ئی دَهغه سوری مقدار واضح کړو. په دې روایت کښې دَ یاجوج ماجوج په دیوال کښې دَ سوری کیدل او بیا دا فتح سره تعبیر کول په حقیقت کښې یو مثال دې چه دَحضور پاک دَ وفات نه پس به غیر معمولی فتنې خوریږی.(۵)

دَدې روایت تعلق ربنتونی خوب سره دې دَ کوم تعبیر چه نه دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم نه نقل دې او نه دَ صحابه کرامو نه په صحیح سند سره دَدې تعبیر نقل دې. په دې وجه اکثر محدثینو حضراتو دَدې تعبیر دا بیان کړې دې چه دَدې

(۱) قصص القرآن: ۳/۱۵۱-۱۵۰.
(۲) أخرجه الترمذی فی جامعه رقم الحدیث: ۳۱۵۳فی تفسیر سورة الکهف: ۲/۱٤۸ایچ ایم سعید.
(۳) جامع الإمام أبی عیسی الترمذی: ۲/۱٤۸فی تفسیر سورة الکهف ایچ ایم سعید.
(۴) البدایه والنهایه: ۲/۱۲۱.
(۵) البدایة والنهایة: ۲/۱۲۰.

روايت نه حقيقي چاؤدې مراد نه دې بلکه دا د شيوع فتن تشبيه او تمثيل دې. بنکاره خبره ده چه په خوب کښې څه خودلې کيږي او مطلب د هغې څه بل څه وی. يعنې چه اوخودلې شی نو دې نه علم مراد وی.[1]

علامه عينی رحمه الله اوفرمائيل چه (ويل للعرب) نه د رسول الله ﷺ د وفات نه پس د راښکاره کيدونکو فتنو د شيوع طرف ته اشاره ده چه د حضورپاک د وفات نه فوراً پس فتنو سر اوچت کړو . د عربو اود قريشو د اقتدار داسې افسوس ناك انجام اوشو چه د هغې اثرات په کلونو باندې روستو راتلونکو اُمتونو باندې پريوتلو.

قاضي عياض رحمه الله اوفرمائيل په دې روايت کښې د يوې حلقې د ګوتې برابر چاؤدې هم د تقريب فهم دپاره دې. په حقيقت کښې د چاؤدې واقع کيدو ذکر نه دې بلکه مقصد دادې چه د ذوالقرنين د اوسپنې ديوال اوس نړيدل شروع شوی دی اود هغې د مضبوطيا موده ختمه شوې ده.[2]

هم دغه خبره حافظ ابن حجر رحمه الله هم فرمائی چه د رسول اکرم ﷺ د وفات نه پس د حضرت عثمان رضي الله عنه د قتل يو د خفګان نه ډکه واقعه اوبيا د هغې نه پس د فتنو اوفسادونو نه ختميدونکې سلسله شروع شوه. په حقيقت کښې د دې ربښتونی خوب نه هم د دغه فتنو طرف ته اشاره ده اودا هم داسې دی لکه چه حضورپاك په يوحديث کښې ارشاد فرمائيلې دې. (يوشك أن تداعى عليكم الأمم كما تداعى الأكلة على قصعتها)[3]

خلاصه دا چه د ياجوج ماجوج خروج تعلق اندکاك سره نه دې بلکه د سد اندکاك يوه جدا واقعه ده د کوم خبر چه سورت کهف کښې ورکړې شوې دې چه ذوالقرنين د سد په استحکام باندې سرنه ترخپو پورې سراسر شکر جوړيدو سره اوفرمائيل چه اوس به ياجوج ماجوج د دې درې نه دې طرف ته آبادو کښې د فساد په غرض سره د راتلودپاره نه په دې باندې ختلې شی او نه په دې کښې کندر کولې شی. البته که زما رب اوغوښتل نو دا به ذره ذره کړی اود ياجوج ماجوج په قرب قيامت کښې راوتل د نورو آبادو طرف ته حمله کول يو مستقل واقعه ده د کوم پيشنګوئی چه سورة الأنبياء کښې کړې شوې ده . هم دغه رائې د حضرت انورشاه کشميری رحمه الله هم ده.

هغوی فرمائی: (وينبغي أن يعلم أن قول ذي القرنين: ﴿هَٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّي ۖ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ ۖ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا﴾ قول من جانبه لا قرينة على جعله من أشراط الساعة، ولعله لا علم له بذلك، وإنما أراد وعد إندكاكه، فإذن قوله تعالى بعد ذاك: ﴿وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ﴾ للاستمرار التجددي، نعم، قوله: ﴿حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ﴾..... هو من أشراط الساعة، لكن ليس فيه للردم ذكر. فأعلم)[4]

يعنې په دې نکته باندې د پوهيدلو ضرورت دې چه ﴿هَٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّي﴾ د ذوالقرنين قول دې او په دې کښې د اندکاك ذکر د قيامت په علامو کښې شمير کولو باندې څه دليل او قرينه موجود نه ده. ممکن دی چه پخپله ذوالقرنين ته هم علم نه وی چه خروج د ياجوج ماجوج د قيامت د نښونه دی بلکه ذوالقرنين خو ﴿وَعْدُ رَبِّي﴾ سره په يوه زمانه کښې د سد د اندکاك کيدل مراد اخستې وی. نو په دې صورت کښې د الله تعالی ارشاد ﴿وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ﴾ د استمرار تجددی دپاره دې چه ياجوج ماجوج به د خروج موعود پورې په خپل مينځ کښې په جګړه وی البته ﴿حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ﴾ د قيامت د علامونه کيدلو کښې هيڅ شك نشته دې خو بيا هم په دې کښې د سد ذکر نشته لهذا په دواړو آياتونو کښې دا فرق خامخا په خيال کښې ساتل پکار دی

دې نه پس شاه صاحب رحمه الله فرمائی چه د قرآنی نص نه ثابته نه ده چه سد د ذوالقرنين د هر طرف نه احاطه کولو سره هغوی راګير کړی دی بلکه ديوال خو صرف په يوه غريزه دره باندې جوړ کړې شوې وو. د بل طرف درې خو کولاؤ وې د کوم ځائی نه چه د ياجوج ماجوج د وتلو لارې هيڅ کله بندې نه وې. حقيقت دادې چه د هغوی راوتل د

---

[1] دجالى فتنه كے نماياں خط وخال، ص: ۲۴۷ مولانا مناظر احسن گيلانى رحمة الله عليه.

[2] عمدة القاري: ۲/ ۲۲۹.

[3] فتح البارى كتاب الفتن باب يأجوج ومأجوج: ۱۶/ ۱۳۳.

[4] مجموعة رسائل الإمام الكشميرى عقيدة الإسلام: ۲/ ۳۶۴.

اول نه وخت په وخت د مختلف ډلو په شکل کښې کیږی او بیا به هم کیږی اود دې آیت نه دا معلومیږی چه کوم قبائل د سد ذوالقرنین نه بهر دی اوکوم چه د دنه راګیر دی دهغوی په مینځ کښې پخپله هم خراب تعلقات دی او په یو بل باندې حمله هم کوی او دغه شان د هغې خروج هم د دغه علاقې نه وخت په وخت کیږی. چونکه آیت د استمرار تجددی دپاره دې په دې وجه دهغوی آخری خروج به د عیسیٰ علیه السلام د نزول په وخت کیږی. (۱)

اوهم ددې متعلق نبی اوفرمائیل ﴿إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ﴾ دائی اونه فرمائیل چه (اذافتحت الردم) ددې نه معلومه شو چه د استمرار تجددی سره چه دهغوی د خروج کومه سلسله جاری ده اود هغوی چه کوم راوتل په مختلف ادوار کښې کیږی په دې آیت کښې هم دهغه آخری خروج ذکر دې. (۲)

سدذوالقرنین چرته دې؟: د یاجوج ماجوج شیطانتی او په نورو قبائلو باندې دهغوی د حملو د وجې نه د تاریخ په مختلف ادوار کښې مختلف دیوالونه تعمیر کړې شو. د چین دیوال هم د هغوی د حملو د بچاؤ په غرض سره دخپل وخت بادشاه جوړ کړې وو. خودا هغه دیوال نه دې کوم چه ذوالقرنین جوړ کړې وو. په سد ذوالقرنین کښې د اوسپنې اوتانبې استعمال شوې وو د چین په دیوال کښې دا خصوصیات نشته دې. بل دیوال په وسط ایشیاء کښې د بخارا او ترمذ په مینځ کښې واقع دې. هغې ته دربند وائی. دا دیوال مغل بادشاه تیمور لنګ په دور کښې موجود وو. دریم دیوال دربند او باب الابواب په نوم سره د روس په علاقه داغستان کښې موجود دې. په دې دیوال کښې د اوسپنې کار شوې دې په دې وجه هغې ته باب الحدید هم وائی. د عربو اکثر مؤرخینو ویلی دی چه قرآن مجید کښې دکوم سد ذکر دې هغه هم دغه دې. (۳)

معجم البلدان کښې علامه یاقوت حموی رحمه الله فرمائی چه واثق بالله خوب اولیدلو چه هغه دغه سد کولاؤ کړې دې. ددې خوب د وجې نه هغه فوری پنځوس سړو ته د لارې خرچ ورکولو سره دتحقیق دپاره روان کړل په لاره کښې هغوی یو غرته اورسیدل د کوم په مینځ کښې چه د یوې وادئی دره وه. د کوم پلنوالې چه یونیم سل لاسه وو هلته یو دیوال جوړ شوې وو کوم چه وادی د دواړو طرفونو نه یوځائې کړې وه. په دغه دیوال کښې د اوسپنې او تانبې کار شوې وو. اوچتوالې ددې پنځوس لاسه وو. په هغې کښې د اوسپنې یوه دروازه وه کومه چه تاله کړې شوې وه. د اتو میاشتو د مودې د سفر نه په واپسئی باندې هغوی واثق بالله رحمه الله ته مذکوره ټول تفصیلات بیان کړل. خو علامه یاقوت حموی رحمه الله اوفرمائیل چونکه په روایاتو کښې ډیر زیات اختلاف دې په دې وجه ددې واقعې په صحت باندې یقین نه شی کیدې. (۴)

حافظ ابن کثیر رحمه الله اوعلامه ابن خلدون رحمه الله هم ددې واقعې ذکر کړې دې خوعلامه آلوسی رحمه الله فرمائیلی دی چه ثقه مؤرخینو ددې واقعې تضعیف کړې دې اوزما په نیزهم دا قصه د ځان نه جوړه شوې ده. ځکه چه په دې واقعه کښې کوم تفصیلات ذکر کړې شوی دی هغه د آیت مبارك د مضمون خلاف دی.

د سد ذوالقرنین د ځائې وقوع اود هغې د تاریخی حیثیت سره متعلق ډیره موزون او متوازن تجزیه علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله کړې ده هغوی فرمائی:

"دې وخت کښې دغه قوم کوم ځائی دې اود ذوالقرنین د اوسپنې دیوال کوم ځائی واقع دې؟ نوچه کوم سرې دغه ټول اوصاف په نظر کښې ساتی دکوم ثبوت چه ددغه قوم او د اوسپنې د دیوال متعلق د قرآن او احادیث صحیحه نه ملاویږی هغه به وائی د کومو قومونو ملکونو او دیوالونو خلقو په خپله رائې سره پته ورکړې ده دغه ټول اوصاف په یو کښې هم نه شی موندلې. لهذا هغه خیالات صحیح نه معلومیږی اود احادیث صحیحه انکار یا د

---

(۱) مجموعة رسائل الإمام الکشمیری عقیدة الإسلام: ۲/۳۶۳-۳۶۲.

(۲) مجموعة رسائل الإمام الکشمیری عقیدة الإسلام: ۲/۳۶٤.

(۳) قصص القرآن: ۳/۱٤۱.

(٤) المعجم البلدان: ۳/۲۰۰-۱۹۹والتفسیر الکبیر للإمام الرازی: ۲/۱۷۰-۱۶۹.

نصوص تاویلات بعیده او د دین خلاف دی. پاتې شو د مخالفینو دا شك چه مونږ تول ه زمکه اولټوله خو چرته هم د دې پته اونه لګیدله او د دې شك د جواب د پاره زمونږ مؤلفینو د پتې خودلو کوشش کړې دی. د دې صحیح جواب هغه دې کوم چه علامه آلوسی بغدادی رحمه الله ورکړې دې چه مونږ ته د دې موقع نه ده معلومه اوممکن ده چه زمونږ او د دې په مینځ کښې لوئی سمندرونه واقع وی او دا دعوی کول چه مونږ ټوله اوچه اولمده باندې محیط شوې دا واجب التسلیم نه ده. عقلاً جائز دی چه څرنګه د نن نه پنځه سوه کاله مخکښې مونږ ته د څلورم براعظم (امریکه) وجود معلوم نه وو نوچه اوس هم یو پنځم براعظم داسې موجود وی ترکوم پورې چه مونږ رسائی حاصله کړې نه وی اولږه موده پس مونږ هلته پورې یا هغه خلق مونږ ته راورسیدې شی. دسمندر عظیم دیوال چه د استریلیا شمال مشرقی ساحل باندې واقع دې. نن صبا برطانوی سائنسدان ډاکټر سی ایم سینګ د هدایت لاندې د هغې تحقیقات جاری دی. دا دیوال د زرو میلونو اوږد او په بعض مقاماتو باندې دولس میله پورې پلن او زر فټه اوچت دې. په کوم چه بې شمیره مخلوق اوسیږی. کوم مهم چه د دې کار د پاره روان کړې شوې وو حال کښې اوس هغوی د یو کلیز تحقیقات ختم کړی دی. په کوم سره چه د سمندر عجیبه او حیرانونکی رازونه ښکاره شوی دی او انسان ته د حیرت او استعجاب یوه نوې دنیا معلومیږی. بیا څنګه دعوی کولې شی چه مونږ ته د اوچې اولمدې د ټول مخلوق مکمل انکشافات حاصل شوی دی.[1]

قَالَ قَتَادَةُ: حَدَبٌ أَكَمَةٌ، قَالَ رَجُلٌ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم: رَأَيْتُ السَّدَّ مِثْلَ الْبُرْدِ الْمُحَبَّرِ، قَالَ: (رَأَيْتَهُ).

د حضرت قتاده رحمه الله دا تفسیر محدث عبد الرزاق رحمه الله په خپل سند سره موصولاً نقل کړې دې دکوم الفاظ چه دادی: (أخبرنا معمر عن قتادة في قوله تعالى: ﴿ حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٍ يَنسِلُونَ ﴾ قال من كل أكمة).[2]

قوله: حدب: أكمة: حَدَبٌ: بتحريك الثلاثة: ما ارتفع وغلظ من الظهر، یعنی حدب په ملاکښې پیدا کیدونکې لوروالی او اوچتوالی ته وائی. او په حدیث یاجوج ماجوج کښې د حدب نه مراد لوروالې او اوچتوالې دې.[3] لکه چه حضرت قتاده رحمه الله لفظ حدب نه أكمة یعنی غونډئی سره تعبیر کړې دې.[4] أكمة مفرد دې او د دې جمع إكام (په کسره د همزه) راځی. د دې معنی اوچتوالې ده.[5]

قوله: قَالَ رَجُلٌ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم رَأَيْتُ السَّدَّ مِثْلَ الْبُرْدِ الْمُحَبَّرِ قَالَ رَأَيْتَهُ: رسول الله صلى الله عليه وسلم ته یو سړی عرض اوکړو چه ما سد ذوالقرنین لیدلې، چه کرخو والا د نقش دار څادر په شان وو. حضورپاك اوفرمائیل تا یقیناً چه هغه لیدلې دې.

قوله: المُحَبَّر: مُحَبَّر یعنی څادر ته وئیلی شی په کوم کښې چه یوه کرخه د سپین تار او یوه د تور تار یا د سور تار نه جوړولې شوه.[6]

د تعلیق تخریج: دا تعلیق ابن ابی عمر رحمه الله د سعید عن قتاده په طریق سره موصولاً روایت کړې دې په دې کښې دی: (أنه قال للنبي صلى الله عليه وسلم: يا رسول الله! قد رأيت سد يأجوج ومأجوج! قال: كيف رأيته؟ قال: مثل البرود المحبر طريقة حمراء وطريقة سوداء. قال: قد رأيته).[1]

---

[1] تفسیر عثمانی ص: ۴۰۵.

[2] تغلیق التعلیق: ۴/۱۲ المکتبة الأثریة.

[3] النهایة لابن الأثیر: ۳۴۲/۱.

[4] فتح الباری: ۳۷۵/۸.

[5] النهایة لابن أثیر: ۷۰/۱.

[6] لسان العرب: ۱۵۹/۴ دار صادر، بیروت، المعجم الوسیط ص: ۱۵۱-۱۵۲ مکتبة الشروق الدولیة.

امام طبرانی رحمه الله او بزار رحمه الله هم دا تعلیق موصولاً نقل کړې دې. دَ امام طبرانی رحمه الله په روایت کښې عن سعید بن بشیر عن قتاده په طریق سره نقل دې. په هغې کښې دی: «أن رجلاً أتى النبي صلى الله عليه وسلم، فقال: إني قد رأيته ـ يعني: السد: فقال: كيف هو؟ فقال: هو كالبرد المحبر، قال: قد رأيته. قال: وحدثناه عن قتادة أنه قال: طريقة حمراء من نحاس، وطريقة حمراء من حديد» (۲)

یعنی یوسړی عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ ما دَ ذوالقرنین دیوال لیدلې دې. حضورپاك اوفرمائیل چه تا څنګه دیوال لیدلې؟ هغه عرض اوکړو کرخووالا دَ نقش دار څادر په شان. حضورپاك اوفرمائیل تا رښتیا اووئیل. حضرت قتاده فرمانی چه دغه سړی دا هم اووئیل چه په هغې کښې یو دَ تانبې او یو یو دَ اوسپنې خښته یوځائی کړې شوې وې.

امام بزار رحمه الله دا روایت دَ یوسف بن ابی مریم الحنفی عن ابی بکرة په طریق سره روایت کړې دې. په هغې کښې دی: «أتيتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: صفه لي، فقلت: كأنه البرد المحبر. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من سرّه أن ينظر إلى رجل قد أتى الردم فلينظر إلى هذا» (۳)

یعنی په آخره کښې امام بزار رحمه الله فرمانی چه زمونږ دَ علم مطابق دا روایت حضورپاك بغیر دَ ابوبکر رضی الله عنه نه بل چا نه نه دې روایت کړې اونه ددې روایت دَ ابوبکر رضی الله عنه دَ طریق نه علاوه څه بل طریق مونږ پیژنو.

دَتعلیق مقصد: دَ حافظ ابن حجر رحمه الله په حواله سره وړاندې تیرشوی دی چه ددې باب لاندې ذکرکړې شوی آیاتونو او احادیث او تعلیق نه دَامام بخاری رحمه الله مقصد دَ یاجوج ما جوج تذکره اودَهغوی دَ کثرت طرف ته اشاره کول دی. بل په هغه خلقو باندې رد کول دی څوك چه یاجوج ما جوج په ذریت آدم علیه السلام کښې نه شمیر کوی. (۴)

دَتعلیق ترجمة الباب سره مناسبت: دَتعلیق ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې چه په ترجمة الباب کښې دَ یاجوج ما جوج تذکره ده او په تعلیق کښې دَهغوی دَ فسادونو اوشرونونه دَ بچ کیدو دَپاره جوړشوی دیوال تذکره ده.

[۳۱۶۸] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، أَنَّ زَيْنَبَ بِنْتَ أَبِي سَلَمَةَ، حَدَّثَتْهُ عَنْ أُمِّ حَبِيبَةَ بِنْتِ أَبِي سُفْيَانَ، عَنْ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُنَّ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، دَخَلَ عَلَيْهَا فَزِعًا يَقُولُ: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَيْلٌ لِلْعَرَبِ مِنْ شَرٍّ قَدِ اقْتَرَبَ، فُتِحَ الْيَوْمَ مِنْ رَدْمِ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مِثْلُ هَذِهِ» وَحَلَّقَ بِإِصْبَعِهِ الْإِبْهَامِ وَالَّتِي تَلِيهَا، قَالَتْ زَيْنَبُ بِنْتُ جَحْشٍ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ: أَنَهْلِكُ وَفِينَا الصَّالِحُونَ؟ قَالَ: «نَعَمْ إِذَا كَثُرَ الْخَبَثُ» [ص ۲۳۷] [۳۴۰۳، ۶۶۵۰، ۶۷۱۶] (۵)

---

۱) تغليق التعليق: ۱۲/۴ فتح الباري: ۸۷/۸
۲) مسند الشاميين للطبراني: ۷۱/۴ رقم الحديث: ۲۷۵۸ مؤسسة الرسالة.
۳) مسند البزار، مسند أبي بكرة بقية أبي بكرة: ۱۱۹/۹ رقم الحديث: ۳۶۶۸ مكتبة العلوم والحكم.
۴) فتح الباري: ۴۸۶/۸.
۵) أخرجه البخاري أيضاً في المناقب، باب علامات النبوة في الإسلام، رقم الحديث: ۳۵۹۸ وفي الفتن باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: ويل للعرب من شر قد اقترب، رقم: ۷۰۵۹ وباب يأجوج ومأجوج: ۷۱۳۵ ومسلم في الفتن، باب اقتراب الفتن، وفتح ردم يأجوج ومأجوج، رقم الحديث: ۷۲۳۵ والترمذي في الفتن باب ماجاء في خروج يأجوج ومأجوج، رقم الحديث: ۲۱۸۷.

ترجمه: ام حبيبه بنت ابى سفيان دَحضرت زينب بنت جحش (ام المومنين ﷺ) نه روايت كوى چه رسول الله ﷺ ويريدونكي شان هغې له راغلو (حضرت زينب ﷺ له) په داسې حال كښې چه حضورپاك فرمائيل چه دَالله تعالى نه بغيريل څوك معبود نشته دې بيشكه دَ عربو خرابى په هغه آفت سره راتلونكې ده چه نيزدې رارسيدلې دې. نن دَ ياجوج ما جوج په ديوال كښې دومره سورې اوشو. حضورپاك دَ غتې ګوتې اودَ شهادت والا ګوتې نه حلقه جوړولو سره اوخودل. حضرت زينب ﷺ فرمائى چه ما عرض اوكړو يا رسول الله! آيا مونږ به دَنيكانو خلقو په موجودګئ كښې هم هلاكولې شو؟ حضورپاك اوفرمائيل او! كله چه بدى (بدكارى، فسق اوفجور) زيات خواره شى.

تراجم رجال

يحيي: دا ابوزكريا يحيى بن عبدالله بكير القرشى المخزومى ﷺ دې. (١)

الليث: دا ابوالحارث ليث بن سعد بن عبدالرحمن فهمى ﷺ دې. (٢)

عقيل: دا عقيل بن خالد بن عقيل ايلى ﷺ دې. (٣)

ابن شهاب: دَدوى تذكره بدءالوحى لاندې تيره شوې ده. (٤)

عروة بن الزبير: دا مشهور تابعى ابوعبدالله عروه بن زبيربن عوام بن خويلد قرشى اسدى مدنى ﷺ دې. دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه) لاندې تيره شوې ده. (٥)

زينب: دادَ رسول الله ﷺ ربيبه زينب بنت ابى سلمه عبدالله بن عبدالاسدبن هلال مخزوميه قرشيه ﷺ ده. دَدې تذكره (كتاب العلم باب الحياء في العلم) لاندې تيره شوې ده. (٦)

زينب بنت جحش: دا ام المؤمنين حضرت زينب بن جحش اسديه ﷺ ده. دَدې حالات (كتاب التهجد باب ما يكره من التشديد في العبادة) لاندې اوګورئ.

دَ سندخصوصيات: په دې روايت كښې دَتحديث صيغه دوو ځايونو كښې جمع سره يوځائې افراد سره او پنځه ځل عنعنه سره راغلې ده. دغه شان په سند كښې دَ امام بخارى ﷺ شيخ يحيى بن بكير ﷺ او ليث بن سعد ﷺ دواړه مصريان دى. عقيل ايلى دې او باقى ټول رواة مدنى دى. دَدې سند يو خصوصيت دادې چه په دې كښې درې راويانې صحابيات دى. (٧)

روايت سره متعلق څه تفصيل مونږ شاته كړې دې او مخكښې كتاب الفتن كې هم په دې باندې نور مباحث راځى.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: حديث اوترجمة الباب دواړو كښې دَ ياجوج ماجوج تذكره ده. (٨)

---

(١) كشف البارى: ٣٢٣/١.
(٢) كشف البارى: ٣٢٤/١.
(٣) كشف البارى: ٤٥٥/٣.
(٤) كشف البارى: ٣٢٦/١.
(٥) كشف البارى: ٤٣٦/٢.
(٦) كشف البارى: ٦١٠/٤
(٧) عمدة القارى: ٣٢٧/١٥.
(٨) عمدة القارى: ٣٢٦/١٥.

[٣١٦٩] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ، حَدَّثَنَا ابْنُ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «فَتَحَ اللَّهُ مِنْ رَدْمِ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مِثْلَ هَذَا وَعَقَدَ بِيَدِهِ تِسْعِينَ» [ص ٢٣٩] [ر: ٦٧١٧] (١)

تراجم رجال

مسلم بن ابراهيم: دا مسلم بن ابراهيم فراهيدي بصري رحمه الله دي. دَدوي تذكره (كتاب الايمان باب أحب الدين إلى الله أدومه) لاندې تيره شوې ده. (٢)

وهيب: دا وهيب بن خالد بن عجلان باهلي بصري رحمه الله دي (٣)

ابن طاؤس: دا عبدالله بن طاؤس بن كيسان يماني رحمه الله دي. دَدوي تذكره تيره شوې ده. (٤)

قوله: فَتَحَ اللَّهُ مِنْ رَدْمِ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مِثْلَ هَذَا وَعَقَدَ بِيَدِهِ تِسْعِينَ: يعنى نن الله تعالى دَ ياجوج ماجوج ديوال دومره اندازه باندې كولاؤ كړو او حضورپاك عقد انامل كولوسره دَ ٩٠ عددجوړكړو. دا په حقيقت باندې محمول نه دې چه واقعتاً په دومره اندازه باندې دَ ياجوج په ديوال كښې چاؤدې اوشو. بلكه دا تمثيل دې چه په ديوال كښې چاؤدې كيدل شروع شوى دى او تقريباً دومره سورې په هغې كښې شوې دې. (٥)

دې روايت سره متعلق تفصيلي مباحث به دَ كتاب الفتن لاندې راځي.

[٣١٧٠] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: "يَا آدَمُ، فَيَقُولُ: لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ، وَالخَيْرُ فِي يَدَيْكَ، فَيَقُولُ: أَخْرِجْ بَعْثَ النَّارِ، قَالَ: وَمَا بَعْثُ النَّارِ؟ قَالَ: مِنْ كُلِّ أَلْفٍ تِسْعَمِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ، فَعِنْدَهُ يَشِيبُ الصَّغِيرُ، وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا، وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى، وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ" قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَأَيُّنَا ذَلِكَ الوَاحِدُ؟ قَالَ [ص: ٣٩٠]: "أَبْشِرُوا، فَإِنَّ مِنْكُمْ رَجُلًا وَمِنْ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ أَلْفًا. ثُمَّ قَالَ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، إِنِّي أَرْجُو أَنْ تَكُونُوا رُبُعَ أَهْلِ الجَنَّةِ" فَكَبَّرْنَا، فَقَالَ: «أَرْجُو أَنْ تَكُونُوا ثُلُثَ أَهْلِ الجَنَّةِ» فَكَبَّرْنَا، فَقَالَ: «أَرْجُو أَنْ تَكُونُوا نِصْفَ أَهْلِ

---

(١) أخرجه البخاري أيضاً فى الفتن باب يأجوج مأجوج رقم: ٣٣٤٧ ومسلم فى الفتن باب اقتراب الفتن، رقم الحديث: ٧٢٣٩ وجامع الأصول فى أحاديث الرسول: ٢٣٢/٢ رقم الحديث: ٧٠٩ مكتبة الحلواني.

(٢) كشف الباري ٤٥٥/٢.

(٣) كشف الباري: ١١٨/٢.

(٤) كتاب الحيض باب المرأة تحيض بعد الإفاضة رقم: ٣٢٩ ص: ٥٩٨.

(٥) إرشادالساري: ٢٦٨/٢.

الجَنَّةِ» فَكَبَّرْنَا، فَقَالَ: «مَا أَنْتُمْ فِي النَّاسِ إِلَّا كَالشَّعَرَةِ السَّوْدَاءِ فِي جِلْدِ ثَوْرٍ أَبْيَضَ، أَوْ كَشَعَرَةٍ بَيْضَاءَ فِي جِلْدِ ثَوْرٍ أَسْوَدَ» [ص ۲۴۰][۴۴۶۴، ۶۱۶۵، ۷۰۴۵](۱)

تراجم رجال

اسحاق بن نصر: دا اسحاق بن ابراهيم بن نصر البخاري السعدي رحمه الله دي. دَ دوی دَ والد نوم ابراهیم دي په روایت کښې دَهغه نسبت نیکه طرف ته کړې شوې دی.(۲)

اعمش: دا ابومحمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی رحمه الله دي. دَ اعمش په لقب سره مشهور دي.(۳)

ابوصالح: دَدوی نوم ذکوان دي. ابوصالح کنیت او زیات دَهغه لقب دي. دَدوی تذکره «بدء الوحی» لاندې تیره شوې ده.(۴)

ابوسعید الخدري: دا سعد بن مالك بن سنان رضي الله عنه دي. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن» لاندې تیره شوې ده.(۵)

په روایت کښې دي چه رسول الله ﷺ فرمائیلي دي چه الله تعالی به ارشاد فرمائی اې آدم! آدم علیه السلام به عرض اوکړي حاضر یم ستا دَحکم په خاتي کولودپاره تولي بنیگړي ستا په قدرت کښې دی. بیا به الله تعالی ارشاد فرمائي چه کوم خلق په دوزخ کښې اچولې کیږي دی هغه رااوباسه. آدم علیه السلام به تپوس کوی په دوزخ کښې اچولې شوي څومره دی؟ الله تعالی به اوفرمائي په هریو زرو کښې یوکم زر. هغه وخت به ماشومان بوډاګان شي اوحامله ښځې به خپل حمل ګذار کړي او تاسو به خلق دَ نشې په حالت کښې محسوس کوئي. حالانکه هغوی به په حقیقت کښې دَ نشې په حالت کښې نه وی بلکه دَالله تعالی عذاب به سخت وی.

صحابه کرامو عرض اوکړو بیا به زمونږ نه یو سړې څوك وی؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل تاسو ته دې زیرې وی تاسو نه به هغه یوکس وی زر به دَ یاجوج ماجوج دَ قوم نه وی یعنی دوزخ ته تلونکی یاجوج ماجوج نه به یو زر وی اوتاسو نه به صرف یووی. بیا حضور پاك اوفرمائیل په هغه ذات باندې قسم دَ چا په قبضه دَ قدرت کښې چه زما خان دې تاسو به دَ اهل جنت یو په څلورمه حصه یئی.

حضرت ابوسعید خدری رضي الله عنه فرمائی چه په دې باندې مونږ دَ الله تعالی لوئي بیان کړه. بیا حضور پاك اوفرمائیل زما امید دې چه تاسو به دَ اهل جنت نیمه حصه یئی. په دې باندې مونږ دَ الله تعالی لوئی بیان کړه بیا حضور پاك اوفرمائیل تاسو به په خلقو کښې «دَمحشر په میدان کښې دَ نورو امتونو په مقابله کښې» داسې یئی لکه تور وینته دَ سپین غوئی په بدن کښې یا سپین وینته دَ تور غوئی په بدن کښې.

قوله: مِنْ كُلِّ أَلْفٍ تِسْعَمِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ: دلته ئې اوفرمائیل چه په زرو کښې به یوکم سل دوزخیان وی او یو کس به جنت ته ځی. خو په کتاب الرقاق کښې یو روایت راځی په هغې کښې دی چه په سلو کښې به یوکم سن

---

(۱) رواه أيضاً في تفسير سورة الحج باب قوله: وترى الناس سكارى رقم: ۴۷۴۱وفي الرقاق باب قول الله عزوجل: ﴿إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾ رقم: ۶۵۳۰وفي التوحيد باب قوله الله تعالى: ﴿لَا تَنفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ﴾ رقم:۷۴۸۳وسلم في الإيمان باب قوله: يقول الله لآدم: أخرج بعث النار من كل ألف تسعمائة وتسعة وتسعين رقم: ۲۲۲.

(۲) كتاب الغسل باب من اغتسل عرياناً وحده في الخلوة: رقم:۲۷۸.

(۳) كشف الباري: ۲/ ۲۵۱.

(۴) كشف الباري:۱/ ۲۵۸.

(۵) كشف الباري:۲/ ۸۲

دوزخ ته خى او يو به جنت ته خى.(١) كله چه په سلوكښې يو جنت ته خى نو په زرو كښې به لس جنت ته خى. په ظاهره په دواړو كښې تعارض دې. دَدې دا جواب وركړې شوې دې چه دلته روايات دَ ياجوج ماجوج په اعتبار سره دى او كتاب الرقاق والا روايت دَ نورو كافرانو او مشركانو په اعتبار سره دې چه په هغوى كښې به يو كم سل دوزخ ته خى او يو به مؤمن وى كوم چه به جنت ته خى.(٢)

قوله: إِنِّي أَرْجُو أَنْ تَكُونُوا رُبُعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ: دا اضافه تدريجى ده اول حضور پاك ته دَ ربع، بيا دَ ثلث او بيا دَ نصف خبر وركړې شو او دا هم ممكن دى چه دا تعداد مختلف وختونو او مختلف مراحل په اعتبار سره وى. دَ شروع په مرحله كښې دَ امت مسلمه تعداد به دَ ربع برابر وى. بيا به يوه زمانه روستو راخى چه دَ جنتيانو په شمير كښې به زياتوالې كيږى نو تعداد به دَ ثلث برابر شى او په دريمه مرحله كښې به تعداد دَ ثلث نه زياتيدو سره نصف شى.(٣)

دَ جامع ترمذى په يو روايت كښې راخى په جنت كښې به شپږ شلې صفونه وى په دې كښې به اتيا صفونه دَدې امت وى او څلويښت به دَ باقى امتونو وى.(٤) دې نه معلوميږى چه دَ رسول اكرم ﷺ دَ امت تعداد به جنت كښې دوه ثلث وى يعنى دَ نصف نه زيات، دا به په حقيقت كښې څلورمه مرحله وى په كوم كښې چه تعداد دَ نصف نه زياتيدو سره دوو ثلث ته رسيږى.(٥) علامه انورشاه كشميرى رحمه الله فرمائى چه دوه ثلث كيدل دَ ترمذى دَ روايت په رڼا كښې دَدې امت دَ فضيلت علامت ګرځولې شوې دې. احناف هم دَ رسول الله ﷺ په امت كښې دوه ثلث دى كوم چه دَهغى دَ فضيلت علامت دې.(٦)

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: «فَإِنَّ مِنْكُمْ رَجُلٌ وَمِنْ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ أَلْفٌ» علامه قسطلانى رحمه الله او فرمائل چه په دې جمله كښې دَ ياجوج دكثرت طرف ته اشاره ده او هم دغه جمله ترجمة الباب سره مناسبت لرى.(٧)

١١- باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَاتَّخَذَ اللهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾ /النساء: ١٢٥/.

ماقبل سره ربط: سابقه باب كښې دَ حضرت ابراهيم عليه السلام دَ زمانې دَ يو عظيم فرمان روا او وسيع سلطنت مالك ذوالقرنين تذكره وه او اوس په دې باب كښې دَحضرت ابراهيم عليه السلام احوال بيانولې شى.(٨)

دَترجمة الباب مقصد: په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله دَ حضرت ابراهيم عليه السلام حالات فضائل او مناقب بيانول غواړى. دَ مؤرخينو په نيز دَ هغوى سلسله دَ نسب داسې ده: ابراهيم بن آزر (دَهغوى نوم تارح هم نقل دې) ابن ناحور ابن شاروخ ابن راغو ابن فالغ ابن عبير ابن شالخ ابن أرفخشذ بن سام بن نوح.(٩)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى په دې سلسله نسب كښې دَ چاهم اختلاف نشته، نه دَ اهل نسب او نه دَ اهل كتاب. البته دَ بعض نومونو په تلفظ كښې اختلاف دې او ابن حبان رحمه الله په خپل تاريخ كښې په دې نسب نامه كښې چه كوم اختلاف كړې دې هغه دَ شاذ په حكم كښې دې.(١)

---

(١) كتاب الرقاق باب الحشر رقم: ٦٥٢٩

(٢) فيض البارى: ٢٠٩/٤.

(٣) فيض البارى: ٢٠٩/٣.

(٤) سنن الترمذى: ٨١/٢كتاب صفة الجنة باب ماجاء فى كم صف أهل الجنة رقم: ٤٥٤٦.

(٥) إرشادالسارى: ٢٦٩/٧م ٢٧٠.

(٦) فيض البارى: ٢٠٩/٤.

(٧) إرشادالسارى: ٢٧٠/٧.

(٨) عمدة القارى: ٣٣٠/١٥.

(٩) فتح البارى: ٤٧٩/٨ عمدة القارى: ٣٣٠/١٥.

حضرت ابراهیم علیه السلام د هغه برگزیده او الوالعزم پیغمبرانو علیهم السلام نه دې د چا حالات صفات او مناقب چه په اجمال یا تفصیل سره د قرآن مجید په مختلف آیاتونو کښې بیان کړې شوي دي. د حضرت ابراهیم علیه السلام د پیدائش په ځائې او رهائش د مقام باره کښې اختلاف دې. یو قول دادې چه دهغوی د پیدائش ځائې ارض اهواز کښې مقام سوس دی. دویم قول دادې چه هغوی د عراق ښار بابل کښې پیدا شوي. دریم قول دادې چه هغوی په عراق کښې د مقام کوثی په اطراف کښې پیدا شوي. څلورم قول دادې چه هغوی په ورکاء کښې د زوابی په اطراف اود کسکر په حدود کښې پیدا شوي. د کوم نه پس چه دهغوی پلار هغوی کوثې اطرافو ته یوړو. پنځم قول دادې چه هغوی د پیدائش ځائې حران دې لیکن بیا هغه پلار بابل ته منتقل کړې وو. (۱)

مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی د تورات په حواله سره لیکلی دی چه حضرت ابراهیم علیه السلام د عراق د یو کلی اذر اوسیدونکې وو. اهل فدان سره نې نسبی رشته لرله (۲) د ابراهیم علیه السلام قوم په بت پرستنې کښې اخته وو اوهم د دغه بت پرستنې په ماحول کښې دهغوی وروکوالي تیر شو لکه په داسې ماحول کښې سترگې کولاؤ کړې چه د شرك او بت پرستنې په تیاروکښې وردوب وو. چونکه الله تعالی هغوی لره د نبوت په منصب باندې لګول وو په دې وجه دهغوی زړه اودماغ د رشد او بصیرت د انواراتو نه ډك کړې وو په دې وجه هم د وړوکوالی نه طبعاً د شرك نه ویزاره او نفرت نې لرلو. چنانچه قرآن مجید کښې دی. ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِن قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ ۝ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَٰذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ ۝ قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ ۝ قَالَ لَقَدْ كُنتُمْ أَنتُمْ وَآبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ۝ قَالُوا أَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنتَ مِنَ اللَّاعِبِينَ ۝ قَالَ بَل رَّبُّكُمْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُنَّ وَأَنَا عَلَىٰ ذَٰلِكُم مِّنَ الشَّاهِدِينَ ۝﴾ یعنی بیشکه مونږه ابراهیم علیه السلام ته (د موسی علیه السلام او هارون علیه السلام نه وړاندې هغه پوهه او عقل ورکړې وو د کوم چه هغه لائق وو. او مونږ هغه ښه پیژندلو. اوهغه وخت یاد کړه کله چه ابراهیم علیه السلام خپل پلار او خپل قوم ته اووئیل چه دا څه بتان دی د کوم په وړاندې چه تاسو (د عبادت د پاره) ناست یئي. هغوی اووئیل چه مونږ خپل پلاران اولیدلي دي عبادت کونکی دي. ابراهیم علیه السلام اووئیل دوی عبادت کولو سره بیشکه تاسو او ستاسو پلاران په ښکاره گمراهئ کښې پراته ئي. هغوی جواب ورکړو ته مونږ ته واقعتاً حق خبره ښایئې یا هسې گپ لگوې؟ ابراهیم علیه السلام اووئیل نه (دا بتان ستاسو رب نه دی) بلکه ستاسو پروردگار خو هغه دې چه د زمکې او آسمانونو مالك دې. چا چه دا ټول پیدا کړې دی اوزه په دې خبره باندې گواهی ورکوم.

﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾: دا د سورت نساء د آیت حصه ده پوره آیت دادې: ﴿وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِّمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۗ وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا ۝﴾ یعنی اود داسې سړی نه به بهتر دین د چاوی چه خپل مخ د الله تعالی طرف ته ټیټ کړی (په عمل او عقیده کښې د الله تعالی تابعداری اختیار کړی) اودی سره هغه مخلص هم وی او هغه د ملت ابراهیمی (اسلام) اتباع اوکړی په کوم کښې چه یوه ذره کوږوالی نشته (ملت ابراهیمی اختیارول عین هدایت دې څکه چه) الله تعالی حضرت ابراهیم علیه السلام خپل خاص دوست جوړ کړې وو.

خلیل ډیر همدرد او زړه پورې دوست ته وئیلې شي. دا لفظ د خُلّة نه مشتق دې. یعنی داسې محبت او دوستی چه د زړه د ژوروالی نه وی (الْخُلَّةُ بِالضَّمِّ: الصَّدَاقَةُ وَالْمَحَبَّةُ الَّتِي تَخَلَّلَتِ الْقَلْبَ، فَصَارَتْ خِلَالَهُ أَيْ: بَاطِنَه) (۴) لکه چه د ابراهیم علیه السلام محبت او عداوت به صرف هم د الله تعالی د پاره وو. (۵)

---

(۱) فتح الباری: ۴۷۹/۸.
(۲) تاریخ الرسل والملوک للطبری ذکر إبراهیم الخلیل إلخ: ۲۳۳/۱ دارالمعارف بمصر.
(۳) قصص القرآن: ۱۳۲/۱ دار الإشاعة.
(۴) النهایة فی غریب الحدیث والأثر: ۵۲۷/۱ فتح الباری: ۴۷۹/۸.
(۵) فتح الباری: ۴۷۹/۸.

دَ بعض حضراتو په نيز لفظ خليل دَ خَلّة (بضم الخاء) نه مشتق دې. دَ خَلّة معنی دَ فقر اوحاجت راخي. يعنی حضرت ابراهيم عليه السلام دَعلائق دنيا نه لرې اودَ الله تعالی دَ رحمت لمن پورې اينختې اودَ فقر اوفاقه په حالت کښې صرف هم په هغه ذات باندې توکل کولو.(۱)

وَقَوْلِهِ: ﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا﴾/النحل: ۱۲۰/. وَقَوْلِهِ: ﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ﴾/التوبة: ۱۱۴/. وَقَالَ أَبُو مَيْسَرَةَ: الرَّحِيمُ بِلِسَانِ الحَبَشَةِ.

پوره آيت دادې: ﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ يعنی حضرت ابراهيم عليه السلام دَ الله تعالی تابعدار اوحکم منونکې وو. ټول پريخودو سره دَ يو الله تعالی طرف ته شوې وو او کله هم دَ مشرکانو نه وو شوې. دَ عربو مشرکانو به چونکه ابراهيم عليه السلام خپل مقتداء او پيشوا ګڼرلو. په دې وجه اوفرمائيلې شو چه ابراهيم عليه السلام دَ الله تعالی موحد او حکم منونکې بنده وو. معاذالله مشرك نه وو. لهذا دَ عربو دَ مشرکانو دا ګڼرل چه مونږ په ملت ابراهيمی باندې يو دَحقيقت خلاف دی. بلکه دَ ملت ابراهيمی اصل منونکې اوتابعدار خو محمد ﷺ دې. که چرې تاسو دَ ملت ابراهيمی دَتابعدارئی په دعوی کښې کلك يئی نودَ محمد ﷺ حکم اومنئی. چنانچه قرآن مجيد کښې دَالله تعالی ارشاد دې: ﴿قُلْ إِنَّنِي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾[الأنعام: ۱۶۱]

﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ﴾: پوره آيت دادې: ﴿وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ﴾ اودَ ابراهيم عليه السلام دَ خپل پلار دَ پاره استغفار کول صرف په دې وجه وو چه هغه خپل پلار سره يو وعده کړې وه. بيا چه کله ابراهيم عليه السلام ته دا خبره واضحه شوه چه هغه دَ الله تعالی دښمن دې نو دَهغه نه ويزاره شو. بيشکه ابراهيم عليه السلام ډير رحم دل او برداشت کونکې وو.

حضرت ابراهيم عليه السلام خپل پلار اذر ته دَ ايمان دعوت او دَ بت پرستئی پريخودو تلقين اوکړو نو هغه بت پرستی پريخودو نه انکار کولوسره التبه ابراهيم عليه السلام ته درکه ورکړه که ته دَ خپل عمل نه منع نه شوې نوزه به تا سنګسار کړم. ابراهيم عليه السلام دَ حلم نه کار واخستو اودَ شفقت دَ وجې نه ئی دَ استغفار وعده هم اوکړه. کله چه دَ استغفار دَ فائدې اميدپاتې نه شو او يقين ئی اوشو چه زما پلار به دَ په کفر اوشرك باندې تر مرګه پورې برابر کلك ولاړ وی نوهغه ويزاری اختيار کړه.(۲)

ددې تفسير نه پس دا اشکال هم ختميږی چه دَ آيت په شروع کښې خودا دی چه دَحضرت ابراهيم عليه السلام دَ خپل پلار دَ پاره استغفار کول هغه سره دَ کړې شوې وعدې دَ وجې نه وو او دلته تفسير دا اوکړې شو چه دَ استغفار وجه دَ حضرت ابراهيم عليه السلام شفقت او دَ هغه رحمدلی وه. خکه چه مراد دادې چه حضرت ابراهيم عليه السلام دَ خپل پلار دپاره استغفار کول دَ هغه شفقت او رحمدلئی دَ وجې نه وو په کوم سره چه قرآن مجيد هغه موصوف کړې دې.(۳)

بل دَ آيت په آخری جزکښې ددې خبرې تاکيد دې چه دَ کفر دَ وضوح نه پس دَ استغفار نه ډډه کول واجب دی. لکه چه دَ آيت مفهوم دادې چه کله دَ پلار کفر واضح شو اودَ ابراهيم عليه السلام په شان دَ نرئ زړه والا او مشفق اوحليم خوئی ويزاره شو نودَ هغوی نه دَ علاوه دپاره دَ دغه استغفار نه ډډه کولو حکم به دَ زيات شدت سره وی.(۴)

امام بخاری رحمه الله دَ آيات نقل کولونه پس ددې خبرې طرف ته اشاره کړې ده چه الله تعالی په خپل کلام کښې دَ حضرت ابراهيم عليه السلام ثنا اوتعريف فرمائيلې دې.(۱)

---

(۱) فتح الباری: ۴۲۹/۸ والنهاية في غريب الحديث والأثر: ۵۲۷/۱
(۲) روح المعاني سورة التوبة: ۴۹/۱۱ رقم الآية: ۱۱۴ دار إحياء التراث العربي.
(۳) روح المعاني: ۴۹/۱۱ دار إحياء التراث العربي.
(۴) روح المعاني: ۴۹/۱۱ دار إحياء التراث العربي.

[۳۱۷۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ النُّعْمَانِ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلًا، ثُمَّ قَرَأَ: {كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ} [الأنبياء:۱۰۴]، وَأَوَّلُ مَنْ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ، وَإِنَّ أُنَاسًا مِنْ أَصْحَابِي يُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ، فَأَقُولُ أَصْحَابِي أَصْحَابِي، فَيَقُولُ: إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ، فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ": {وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي} [المائدة:۱۱۷] - إِلَى قَوْلِهِ - {الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ} [البقرة:۱۲۹] [ص ۲۴۸] [۳۲۶۳، ۴۲۴۹، ۴۳۵۰، ۴۴۶۳، ۶۱۵۹ – ۶۱۶۱] (۲)

تراجم رجال

محمدبن كثير: دا ابوعبيد محمد بن كثير عبدی بصری رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب الغضب فی الموعظة والتعليم إذا رأی ما يکره) لاندې تيره شوې ده. (۳)

سفيان: دا مشهور محدث سفيان بن سعيد ثوری رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الايمان باب علامة المنافق) لاندې تيره شوې ده. (۴)

مغيرة بن نعمان: دا مغيره بن نعمان النخعی الکوفی رحمه الله دي. دوی دَ سعيد بن جبير، عبدالله بن يزيد الاقنع الباهلی، علی بن عمرو، مالك بن انس کوفی او ابوالزبير مکی وغيره رحمهم الله نه دَ حديث روايت کړې دې.
خود دوی په شاګردانو کښې سفيان ثوری، شريك بن عبدالله، شعبه بن حجاج، عنبسه بن سعيد اسدی، مسعر بن کدام او ابومالك النخعی رحمهم الله وغيره شامل دی. (۵)
يحيی بن معين رحمه الله دَ دوی باره کښې فرمائيلی "ثقة". (۶) امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی "صالح". (۷) او په يو موقع باندې اوفرمائيل "ثقة". (۸) حافظ ابن حبان رحمه الله دَ هغوی ذکر ثقات کښې کړې دې. (۱)

---

(۱) فتح الباري: ۴۷۹/۸.

(۲) أخرجه أيضاً في نفس الكتاب تحت باب قوله الله تعالى: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا﴾ رقم: ۳۴۴۷ وفي كتاب التفسير باب ﴿وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾ رقم: ۴۶۲۵ وفي سورة الأنبياء باب ﴿كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا﴾ رقم: ۴۷۴ وفي الرقاق باب الحشر رقم: ۶۵۲۴ ومسلم في أبواب الجنة وصفة نعيمها وأهلها، في باب فناء الدنيا وبيان الحشر يوم القيامة رقم الحديث: ۷۲۰۱ والترمذي في أبواب القيامة باب ماجاء في شأن الحشر رقم الحديث: ۲۴۲۵ والنسائي في كتاب الجنائز باب البعث رقم الحديث: ۲۰۸۴.

(۳) كشف الباري: ۵۳۶/۲.

(۴) كشف الباري: ۲۷۸/۲.

(۵) دَ شيوخ اوتلامذه دَ تفصيل دَپاره اوګورئ تهذيب الكمال في أسماء الرجال: ۴۰۴/۲۸ تهذيب التهذيب: ۲۸۱/۱۰.

(۶) تهذيب الكمال: ۴۰۴/۲۸ تهذيب التهذيب: ۲۷۱/۱۰.

(۷) الجرح والتعديل لعبدالرحمن بن أبي حاتم: ۲۶۳/۸ رقم الترجمة: ۱۰۴۲.

(۸) الجرح والتعديل لعبدالرحمن بن أبي حاتم: ۲۶۳/۸ رقم الترجمة: ۱۰۴۲.

سعید بن جبیر: دا مشهور تابعی سعید بن جبیر بن هشام اسدی کوفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب السمر فی العلم) [۲]

قوله: قال: إنكم محشورون حفاة عراة غرلا، ثم قرأ: (كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُّعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ) الآية.

انسان به بربنډ اوناسنته اوچتولې شي: روایت کښې دی چه رسول الله ﷺ فرمائیلی، تاسو خلق به دَ قیامت په ورځ په داسې حال کښې جمع کولې شئ چه بربنډې خپې بربنډ بدن او ناسنته به یئ. بیا حضورپاك دا آیت تلاوت اوفرمائیلو لکه څنګه چه مونږ دَ تخلیق شروع کړې وه هم هغه شان به مو واپس کوو مونږ دَدې وعده کړې ده کومه چه به مونږ پوره کوو.

لفظ غرلاً کښې دَدې خبرې طرف ته اشاره ملاویږی چه دَانسان تخلیق په کوم صورت کښې شوې دې هم په هغه هئیت او صورت کښې به هغه دَ میدان حشر طرف ته بوتلې شي. هغه بربنډ پیدا شوې نوحشر به ئې هم بربنډ وی. ناسنته پیدا شوې نو په حشر کښې به هم ناسنته وی. [۳]

قوله: وَأَوَّلُ مَنْ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ: دَټولو نه اول چه کوم کس ته لباس اچولې شي هغه به حضرت ابراهیم علیه السلام وی. ابراهیم علیه السلام ته به دا فضیلت ولې حاصل وی؟ یوقول دادې چه ابراهیم علیه السلام دَ الله تعالی په لار کښې بې لباس کړې شوې اور کښې اچولې شوې وو په دې وجه به دَ قیامت په ورځ هغوی سره دا خصوصی معامله کولې شی. [۴]

شیخ الحدیث حضرت زکریا رحمه الله دَ دې خصوصیت یوه وجه داهم خودلې ده چه حضرت ابراهیم علیه السلام چونکه دَ ټولو نه اول سنت کیدو طریقه وضع کړې وه او په دې عمل کښې دَ یو اندام ښکاره کیدل کیږی په دې وجه دَ ټولو اول لباس به هم هغوی ته وراغوستلې شي. [۵]

بعض شارحینو فرمائیلی چه دَ ټولو نه اول دَ ستر پټولو دَپاره پرتوګ استعمالول ابراهیم علیه السلام کړی نو هم په دې وجه به دَ قیامت په ورځ هغوی ته دا خصوصیت حاصل وی. [۶] دَ قیامت په ورځ به دا دَ حضرت ابراهیم علیه السلام خصوصیت اوفضیلت وی چه هغوی ته به دَ ټولو نه اول لباس اغوستلې شي. په دې خصوصیت سره دا نه لازمی کیږی چه ابراهیم علیه السلام دې دَ رسول الله ﷺ نه افضل وی. که چرې مفضول ته څه انفرادی فضیلت اوخصوصیت حاصل وی نو په دې سره دَهغه فضیلت مطلقه نه ثابتیږی. ځکه چه دَ قیامت په ورځ به دَ ټولو نه افضل رسول الله ﷺ وی. [۷]

دویمه خبره دا ده چه ممکن ده دَ رسول الله ﷺ متذکره فضیلت کښې دَ اولیت اظهار دَ غیرمتکلم په اعتبار سره کړې وی دَ اهل اصول په نیز قاعده ده: (ان المتكلم لايدخل تحت عموم خطابه) یعنی پخپله متکلم دَخپل خطاب په عموم کښې شامل نه وی. شراح دَ دې قاعدې لاندې فرمائیلی چه ممکن دی پخپله حضورپاك ته دَ ټولو نه اول

---

[۱] ثقات ابن حبان: ۴۶۶/۷.
[۲] کشف الباری: ۴۱۸/۴.
[۳] عمدة القاری: ۳۳۳/۱۵.
[۴] فتح الباری: ۴۸۰/۸، عمدة القاری: ۳۳۴/۱۵، الکنز المتواری: ۲۷۹/۱۳.
[۵] الکنز المتواری: ۲۷۸/۱۳.
[۶] فتح الباری: ۴۸۰/۸، عمدة القاری: ۳۳۴/۱۵، الکنز المتواری: ۲۷۹/۱۳.
[۷] فتح الباری: ۴۸۰/۸، عمدة القاری: ۳۳۴/۱۵، الکنز المتواری: ۲۷۹/۱۳.

لباس ورواغوندلې شي بلکه د حضورپاك حشر خو به په خپل کفن کښې وي. البته متکلم یعنی د حضورپاك د ذات نه علاوه په نورو خلقو کښې د ټولو نه اول به حضرت ابراهیم علیه السلام ته لباس اغوستلې شي.[۱]

قوله: وَإِنَّ أُنَاسًا مِنْ أَصْحَابِي يُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ فَأَقُولُ: أُصَيْحَابِي أُصَيْحَابِي: زما څه صحابه به نیولو سره د ګس لاس طرف ته (د دوزخ طرف ته) بوتلې شي زه به وایم دا زما صحابه دي دا زما صحابه (دوی چرته بوځئ؟. د اصحابي لفظ دوه ځل راغلې دې. اول اصحابي مبتداء محذوف د هؤلاء خبر دې اوتقدیري عبارت دې (هؤلاء أصحابي) او دویم اصحابي د اول اصحابي د تاکید د پاره دې.[۲]

د ابوذر رحمه الله او ابن عساکر رحمه الله په روایت کښې تصغیرسره (أصيحابي أصيحابي) دي. په دې کښې د هغه کسانو د کم شمیر طرف ته اشاره ده چه داسې خلق به ډیر کم وي چه په حضورپاك باندې ایمان راوړلو سره د رسول الله ﷺ په اصحاب کښې شامل شو او د حضورپاك د انتقال نه پس مرتد شو.[۳] چونکه دا خلق د رسول الله ﷺ نه پس مرتد شوي وو په دې وجه د حشر په میدان کښې به د هغوی د جهنم طرف ته شړلو باندې حیرانتیا کولوسره د لاعلمئ د وجې نه اصحابي اصحابي فرمائي اود هغوی د بچ کولو فکر به کوي.

په دې باندې اشکال کیږي چه په رسول الله ﷺ باندې به د خپل امت د ټولو کسانو اعمال پیش کولې شي او حضورپاك به د ټولو د اعمالو نه خبر وي نو بیا به د دغه مرتدینو اعمال د حضورپاك نه څنګه پټ پاتې شي؟ د دې جواب دادې چه رسول الله ﷺ ته به د موحدینو اعمال پیش کولې شي مرتدین او مخالفین به د دې نه مستثنی وي.[۴]

قوله: فیقول: إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ: الله تعالی به فرمائي چه کله تاسو د دوی نه جدا شوئې دوی یوشان د دین نه واوړیدل. امام خطابي رحمه الله فرمائي چه دلته د ارتداد نه مراد (التأخير عن الحقوق اللازمة والتقصير فيها) لیکن د امام خطابي رحمه الله دا قول مردود کړې شوې دې. د دې وجه داده چه په عام توګه باندې د ارتداد نه مراد هم کفر وي. چنانچه آیت مبارك ﴿أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ﴾ کښې ارتداد هم د کفر په معنی کښې دې او ﴿انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ﴾ معنی ده: (رجعتم إلى الكفر والتنازع) هم دغه وجه ده چه د دې مفهوم د صحیح مسلم روایت کښې (لاتدري ما أحدثوا بعدك) نه پس (بعدا لهم وسحقا) جمله هم ده او ښکاره خبره ده چه داسې خبره د مسلمان په حق کښې نه شي کولې څکه چه د نبی کریم ﷺ شفاعت به هم د ګناهګارانو د پاره وي.[۵] لیکن د دې جواب دادې چه د ارتداد نه د کفر والا معنی هغه وخت مراد وي چه کله ارتداد بغیرد تقیید نه مطلقا ذکرکړې شي اودلته په حدیث باب کښې ارتداد د ﴿عَلَى أَعْقَابِكُمْ﴾ قید سره مقید دې. لهذا دلته به کفر مراد نه وي لکه (ارتد فلان علی عقبه) مقوله هغه وخت وئیلې شي کله چه څوك شاته رجوع کوي. بلکه دلته د واجبي حقوق نه به د تخلف والا معنی مراد وي څکه چه بحمدالله د نبی کریم ﷺ په صحابه کرامو کښې څوك هم مرتدشوې نه دې. مرتد کیدونکو نه دلته مراد عیینه بن حفص په شان د عربو سخت بدوان او سخت مزاج خلق دي چه ترغیبا اوترهیبا د اسلام قبلولو نه څه موده پس مرتد شوي وو.[۶]

---

[۱] فتح الباري: ۴۸۰/۸ الكنز المتواري: ۲۷۹/۱۳.
[۲] عمدة القاري: ۳۳۵/۱۵.
[۳] إرشادالساري: ۱۷۳/۷.
[۴] عمدة القاري: ۳۳۵/۱۵.
[۵] عمدة القاري: ۳۳۵/۱۵.
[۶] شرح الكرماني: ۱۱/۱۴ دار إحياء التراث العربي.

ابوعمر رحمه الله فرمائي چه خوارج، روافض اوټول نفس پرست خلق چاچه په دين کښې ډير بدعات راپيدا کړي، دَ حوض کوثر نه به لرې کولې شي. هم دغه شان حال دَ کبيره ګناهونو دَ مرتکبين او ظالمانوخلقو به هم وي.[1]

قوله: غُرْلاً: دَ غين ضمه سره دَ اغرل جمع ده. اودَ الأقلف په معنى کښې دې. يعنى ناسنته هغه سړې دَ چا څرمن (قلفه) په سنت کولو کښې نه وي پرې شوې. غرلة او قلفه په عربى کښې هغه څرمن ته وئيلى شى چه سنت کولو سره پرې کولې شي. دَ چاچه سنت نه وى شوې هغه ته اغرل او أقلف وائي.[2]

ابوهلال عسکرى رحمه الله وائى چه په عربى ژبه کښې راء او لام کله جمع کيږى نه البته څلور الفاظ داسې دى په کوم کښې چه دواړه جمع شوى دى: ① أرل: دَ يوغر نوم دې. ② ورل: دَ څناور نوم دې. ③ جرل: دَ کاڼړى يوقسم دې ④ غرلة دې. ليکن علامه عينى رحمه الله په دې قول بانديې رد کړې دې او فرمائيلى دى چه عربى ژبه ډيره وسيع ده اودَ دې ماده دَ الفاظ استقصاء چونکه متعسر او مشکل دى په دې وجه دا نه شى وئيلې کيدې چه په عربى کښې دَ دې ماده صرف هم دغه څلور الفاظ دى.[3]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: حديث اوترجمة الباب کښې مناسبت دَحديث الفاظ (أول من يكسى يوم القيامة إبراهيم عليه الصلاة والسلام) نه واضح دې. څکه چه په دواړو کښې دَحضرت ابراهيم عليه السلام تذکره ده.[4]

[۳۱۷۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَخِي عَبْدُ الْحَمِيدِ، عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "يَلْقَى إِبْرَاهِيمُ أَبَاهُ آزَرَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَعَلَى وَجْهِ آزَرَ قَتَرَةٌ وَغَبَرَةٌ، فَيَقُولُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ: أَلَمْ أَقُلْ لَكَ لاَ تَعْصِنِي، فَيَقُولُ أَبُوهُ: فَالْيَوْمَ لاَ أَعْصِيكَ، فَيَقُولُ إِبْرَاهِيمُ: يَا رَبِّ إِنَّكَ وَعَدْتَنِي أَنْ لاَ تُخْزِيَنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ، فَأَيُّ خِزْيٍ أَخْزَى مِنْ أَبِي الأَبْعَدِ؟ فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: " إِنِّي حَرَّمْتُ الجَنَّةَ عَلَى الكَافِرِينَ، ثُمَّ يُقَالُ: يَا إِبْرَاهِيمُ، مَا تَحْتَ رِجْلَيْكَ؟ فَيَنْظُرُ، فَإِذَا هُوَ بِذِيخٍ مُلْتَطِخٍ، فَيُؤْخَذُ بِقَوَائِمِهِ فَيُلْقَى فِي النَّارِ" [ص ۲۵۳-۲۵۴][۴۴۹۰، ۴۴۹۱][5]

تراجم رجال

اسماعيل بن عبدالله: دا ابوعبدالله اسماعيل بن ابى اويس عبدالله اصبحى مدنى رحمه الله دې. دَ (كتاب الإيمان باب تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال) لاندې دَدوى تذکره تيره شوې ده.[6]

عبدالحميد: دا دَمذکوره راوى رور عبدالحميد بن ابى اويس عبدالله اصبحى مدنى رحمه الله دې. دَدوى تذکره (كتاب العلم باب حفظ العلم) لاندې تيره شوې ده.[7]

---

[1] عمدة القارى: ۱۵/۳۳۵.

[2] لسان العرب: ۱۰/۵۸النهاية لابن الأثير:۲/۳۰۳ معجم الصحاح: ۷۷۳.

[3] عمدة القارى: ۱۵/۳۳۳.

[4] عمدة القارى: ۱۵/۳۳۲.

[5] أخرجه أيضاً فى كتاب التفسير سورة الشعراء باب ﴿وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ﴾ رقم: ۴۷۶۸ — ۴۷۶۹ لَعَلَّ البخارى رحمة الله عليه تفرد به، جامع الأصول فى أحاديث : ۱۰/۵۴۳رقم الحديث: ۸۱۰۸

[6] كشف البارى: ۲/۱۱۳.

[7] كشف البارى: ۴/۴۶۱.

ابن ابي ذئب: دا امام محمد بن عبدالرحمن بن المغيره بن الحارث بن ابی ذئب قرشی عامری مدنی رحمه الله دي. دَدوی تذکره هم دَمذکوره کتاب او باب لاندې تیره شوې ده. [۱]

سعيد المقبري: دا ابوسعید سعید بن ابی سعید کیسان المقبری المدنی رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب الدین یسر» لاندې تیره شوې ده. [۲]

کتاب التفسیر کښې دا روایت امام بخاری رحمه الله «عن سعید بن أبي سعید المقبري عن أبیه عن أبي هریرة» په طریق سره مختصراً روایت کړی دی. په هغې کښې دی: «إن إبراهیم علیه السلام یری أباه یوم القیامة علیه الغبرة والقترة» [۳]

هلته روایت سعید مقبری رحمه الله دَ حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه دَ خپل پلار په واسطه سره نقل کړی دی اودلته دَ باب لاندې بلاواسطه نقل دی. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه ممکن ده سعید مقبری رحمه الله دا روایت یوځل دَخپل پلار نه او روستو نیغ په نیغه دَ حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت کړی وی. یا دا کتاب التفسیر والامختصر روایت هغوی نیغ په نیغه دَ حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه اوریدلې وی اودَدې باب تفصیلی روایت ئې دَ خپل پلار په واسطه سره اوریدلی وی. [۴]

قوله: يَلْقَى إِبْرَاهِيمُ أَبَاهُ آزَرَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَعَلَى وَجْهِ آزَرَ قَتَرَةٌ وَغَبَرَةٌ: رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چه دَ قیامت په ورځ به حضرت ابرهیم علیه السلام خپل پلار آذر سره په داسې حال کښې ملاویږی چه دَ آذر مخ به تور او په دوړو باندې ککړ وی. حضرت ابراهیم علیه السلام به «دا صورت حال لیدو سره دَ حسرت نه» وائی چه آیا «دنیا کښې» مې تاته دا نه وو وئیلې چه زما نافرمانی مه کوه؟ دَهغوی پلار آذر به وائی زه به نن ورځ ستا نافرمانی نه کوم. حضرت ابراهیم علیه السلام به عرض کوی اې زما ربه تاما سره وعده کړې وه چه په هغه ورځ په کومه کښې چه خلق دوباره اوچتولې شی ته به ما ذلیل او رسوا کوې نه. زما دَ پلار دَ ذلت نه لوئی ذلت اورسوائی به زما دَپاره نور څه کیدې شی چه هغه ستا دَ رحمت نه لرې دې. الله تعالی به فرمائی چه ما جنت دَ کافر دَپاره حرام کړې دې. بیا به ابراهیم علیه السلام ته وئیلې شی بښکته اوګوره ستادَ خپو لاندې څه دی؟ ابراهیم علیه السلام به دَخپلو خپو لاندې اوګوری «دَهغه پلار» آذر دَ بجو «یوبدشکله ځناور دې» په شان خاوره او سوټو کښې لړپر پروت وی. بیا به آذر دَخپې نه اونیسی او دوزخ کښې به ئې واچوی.

دَابوسعید خدری رضی الله عنه دَ روایت الفاظ دادی: «فَيُحَوَّلُ فِي صُورَةٍ قَبِيحَةٍ وَرِيحٍ مُنْتِنَةٍ فِي صُورَةِ ضِبْعَانٍ» [۵] یعنی آذر به دَ بجو په شکل کښې بدل کړې شی ډیر بدشکل او بدبوئی دار به وی. دَ ابن منذر رحمه الله په روایت کښې دا اضافه هم ده: «فإذا رآه كذلك تبرأ منه، قال: لست أبي» [۶] یعنی چه کله ابرهیم علیه السلام خپل پلار آذر په دغه شکل اوصورت کښې اوګوری نودَهغه نه به دَ براءت اظهار کوی او وائی به ته زما پلار نه ئې.

---

[۱] کشف الباري: ۴/۴۴۲.

[۲] کشف الباري: ۲/۳۳۶.

[۳] صحیح البخاري في کتاب التفسیر سورة الشعراء باب ﴿وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ﴾ رقم: ۴۷۶۸.

[۴] فتح الباري کتاب التفسیر: ۸/۶۲۴دارالسلام.

[۵] أخرجه ابن أبي حاتم في تفسیره: ۸/۲۷۸۲بسنده عن قتادة رقم الحدیث: ۱۵۷۲۶والطبري في تفسیره: ۱۴/۵۲۱وابن حجر في الفتح في کتاب التفسیر: ۱۰/۶۴۱وعزاه إلی أبي سعید، دارالکتب العلمیة.

[۶] فتح الباري کتاب التفسیر: ۸/۶۴۱.

دَ قیامت په ورځ دَآذر دَپاره دَ رحمت درخواست کول: ابراهیم علیه السلام باندې په دنیاکښې دَخپل آذر کفر ښکاره شوې وو او هغه په آخره کښې دَخپل پلار نه دَ براءت اعلان هم کړې وو. دلته اشکال پیدا کیږی چه کله ابراهیم علیه السلام په دنیاوی ژوند کښې دَ براءت اعلان کړې وو نو بیا په قیامت کښې دوباره دَ خپل پلار دپاره دَ الله تعالی نه دَ رحمت درخواست ولې کوی؟ بعض شراح فرمائیلی دی چه په دنیا کښې کله په حضرت ابراهیم علیه السلام باندې دَ خپل پلار دکفر په حالت کښې مرکیدل یقیني شو نوهغوی دَ ده نه دَ براءت اظهار کولوسره استغفار کول ترک کړل البته چه په میدان حشر کښې هغه دَ خپل پلار دَ عذاب کیفیت وینې نودَ ابراهیم علیه السلام زړه به دَ پلار په مینه کښې ډک شی او په هغه باندې به رچ شروع شی نو دَ الله تعالی نه به دَ رحمت درخواست کوی. خودَ پلار وران کړې شوې صورت په لیدو سره به نااُمیده شی اودَ همیشه دپاره به براءت اوکړی (۱)

بعض حضرات فرمائی چه ابراهیم علیه السلام په دنیا کښې دَ آذر ظاهری اعمال کفریه لیدو سره دَ براءت اعلان کړې وو لیکن دَهغه یقین نه وو چه آذر به هم دَ کفر په حالت کښې مرکیږی. (دَ ابراهیم علیه السلام دا امید وو چه کیدې شی آذر دَ زړه نه ایمان راوړلې وی اوماته دَهغې خبر نه وی شوې. لکه چه دَ قیامت په ورځ دَ خپل پلار دپاره دَ الله تعالی نه دَ رحمت درخواست به هم په دغه امید سره وی. خو چه کله آذر په وران شکل کښې وینی نو یقین به کوی چه هغه هم دکفر په حالت کښې مرشوې دې په دې وجه به فوری تو گه باندې براءت اوکړی (۲)

یواشکال اودَهغې جواب: حضرت ابراهیم علیه السلام سره وعده کړې شوې وه چه هغه به دَ قیامت په ورځ نه شی رسوا کولې. په دې باندې اشکال کیدې شی چه دکفر په حالت باندې مرکیدلو دَ وجې نه آذر په دوزخ کښې اچولوسره به رسوا کولې شی. ښکاره خبره ده چه دَ پلار رسوائی لکه چه هم دَ خوئی رسوائی ده. په دې سره خو دَ وعده خلاف لازم راځی او ښکاره خبره ده چه دَالله تعالی دَ طرف نه دَ وعدې خلاف محال دی. که چرې آذر په دوزخ کښې وانچولې شی نو په دې سره به خلف فی الوعد لازم راځی ځکه چه الله تعالی جنت په کافرانو باندې حرام کړې دې. علامه کرمانی رحمه الله دَدې دا جواب ورکړې دې چه دَ آذر دَبجو په شکل کښې کولوسره مجسم کولوکښې حکمت دا دې چه که آذر هم په خپل صورت باندې په عذاب کښې راګیر کړې شی نو دا به سبب شی دَ ابراهیم علیه السلام دَ ذلت او رسوائی. په دې وجه حضرت ابراهیم علیه السلام دَ رسوائی نه دَ بج کولو دپاره آذر ته په خپل اصل صورت کښې عذاب نه شی ورکولې. اوس دَ ابراهیم علیه السلام دَ رسوائی نه بچ کیدو په وعده باندې هم عمل اوشو او په کافرانو باندې دَ جنت دَ حرمت وعید تکمیل هم اوشو. (۳)

اسماعیلی دَدې حدیث دَ صحت نه انکار کړې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائیلی چه دا حدیث صحیح دې اودَدې نور شواهد هم موجود دی. چنانچه علامه طبری رحمه الله دَدې تخریج (حبیب بن ابی ثابت عن سعید بن جبیر عن ابن عباس) په طریق سره کړې دې اودا سند صحیح دې. (۴)

ترجمة الباب سره دَ حدیث مناسبت: په روایت باب کښې دَحضرت ابراهیم علیه السلام ذکر دې لهذا ترجمة الباب سره دَدې مناسبت ښکاره دې (۵)

[۳۱۷۳]- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرٌو، أَنَّ بُكَيْرًا، حَدَّثَهُ عَنْ كُرَيْبٍ، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ:

---

۱) فتح الباری کتاب التفسیر: ۶۳۶/۸

۲) فتح الباری کتاب التفسیر: ۶۳۶/۸

۳) شرح الکرمانی سورة الشعراء: ۳۲/۱۸.

۴) فتح الباری: ۶۳۵/۸دارالسلام.

۵) عمدة القاری:۳۳۶/۱۵.

دَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَيْتَ، فَوَجَدَ فِيهِ صُورَةَ إِبْرَاهِيمَ، وَصُورَةَ مَرْيَمَ، فَقَالَ «أَمَا لَهُمْ، فَقَدْ سَمِعُوا أَنَّ الْمَلاَئِكَةَ لاَ تَدْخُلُ بَيْتًا فِيهِ صُورَةٌ، هَذَا إِبْرَاهِيمُ مُصَوَّرٌ، فَمَا لَهُ يَسْتَقْسِمُ» [۳۱۷۲/ ص ۲۵۸] ([1])

ترجمه: روایت کښې دی چه کله رسول الله ﷺ بیت الله ته دننه تشریف یوړو نو حضورپاك په هغې کښې د حضرت ابراهیم او حضرت مریم علیهما السلام شکلونه اولیدل. حضورپاك اوفرمائیل په قریشو څه اوشوی او هغوی په دې شان سره اوریدلی دی چه فرښتې هغه کورته نه داخلیږی په کوم کښې چه بت وی. دا د ابراهیم علیه السلام تصویر دې په دوی څه شوی چه ستنا فال راؤباسی.

تراجم رجال

یحیی بن سلیمان: دا ابوسعید یحیی بن سلیمان بن یحیی بن سعید جعفی کوفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب کتابة العلم) لاندې تیره شوې ده. ([2])

ابن وهب: دا مشهور امام حدیث وفقه ابومحمد عبدالله بن وهب بن مسلم قرشی رحمه الله دې. دَ دوی تذکره (کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یفقهه فی الدین) کښې تیره شوې ده. ([3])

عمرو: دا عمرو بن الحرث بن یعقوب انصاری رحمه الله دې. دَدوی حالات (کتاب الوضوء باب المسح علی الخفین) لاندې تیر شوی دی.

بکیر: دابکیر بن عبدالله الأشج رحمه الله دې. دَدوی حالات (کتاب الوضوء باب من مضمض من السویق ولم یتوضأ) لاندې تیر شوی دی

کریب: دا کریب بن ابی مسلم مدنی رحمه الله دې. دَدوی حالات (کتاب الوضوء باب التخفیف فی الوضوء) لاندې تیر شوی دی. ([4])

ابن عباس: دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما حالات (بدء الوحی) څلورم حدیث لاندې او (کتاب الایمان باب کفران العشیر وکفر دون الکفر) لاندې تیر شوی دی. ([5])

دَ حدیث تشریح

قوله: فَمَا لَهُ يَسْتَقْسِمُ: حضورپاك په حیرانتیاسره اوفرمائیل چه په ابراهیم باندې څه اوشو چه هغه په غشو باندې فالونه اوباسی. یعنی ابراهیم علیه السلام خو پیغمبر او موحد وو دَداسې بدعت اوشرك ارتکاب خو دَهغه نه ډیره لرې خبره ده. دَ استفهام په معنی کښې دی دَ غشو په ذریعه سره قسمت معلومول. قسم دَ (قسمت) نه دَ باب استفعال صیغه ده یعنی قسمت طلب کول. دَ جاهلیت په زمانه کښې به مشرکانو دَعربو دَکار دَ کولو یا نه کولو دَپاره په غشو باندې خسرې ویستلو او خپل قسمت به نې معلومولو. په غشو باندې به مختلف عبارتونه لیکلې شوې وو. په یو غشی باندې (أمرنی ربی)، او په بل باندې (نهانی ربی)، وغیره لیکلې شوې وو. استقسام عرب به په سفر باندې تلل، واده کول یا دَاهم معلوماتو کولونه اول به نې کولو. که په غشی باندې (أمرنی ربی) لیکلې شوې وو نوهغه به

---

[1] مرتخریجه فی کتاب الحج باب من کبّر فی نواحی الکعبة رقم: ۱۶۰۱.
[2] کشف الباری: ۳۲۷/٤.
[3] کشف الباری: ۲۷۷/۳.
[4] کشف الباری: ۱٥٤/۳.
[5] کشف الباری: ٤۳٥/۱، ۲۰٥/۲.

نی دَ خپل معبود بت مشوره کنړله اوهغه کار به نې کولو. اوکه چرې (نهانی ری) به ليکلې شوې وو نوهغه به نې دَ خپل معبود نهی کنړله اوهغه کار به نې نه کولو.(۱)

کله چه رسول الله ﷺ دَ فتح مکې نه پس بیت الله ته دننه داخل شو نو هلته نې دَ ابراهیم علیه السلام په شکل بت اولیدلو دَ چا په لاس کښې چه غشې ورکړې شوې وو.(۲)

[۳۱۷۳]- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص:۳۰]، لَمَّا رَأَى الصُّوَرَ فِي البَيْتِ لَمْ يَدْخُلْ حَتَّى أَمَرَ بِهَا فَمُحِيَتْ، وَرَأَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ عَلَيْهِمَا السَّلاَمُ بِأَيْدِيهِمَا الأَزْلاَمُ، فَقَالَ: «قَاتَلَهُمُ اللَّهُ، وَاللَّهِ إِنِ اسْتَقْسَمَا بِالأَزْلاَمِ قَطُّ» [ص ۲۵۹ـ۲۶۰] [ر: ۱۵۲۴]

تراجم رجال

ابراهيم بن موسى: دامشهور محدث ابواسحاق ابراهيم بن موسى التميمي رحمه الله دې. دَدوی حالات (کتاب الحیض باب غسل الحائض رأس زوجها وترجیله) لاندې تیرشوی دی.(۳)

معمر: دا ابوعروة معمر بن راشد بصری رحمه الله دې. دَدوی حالات (بدءالوحی) پنځم حدیث لاندې مختصر او (کتاب العلم باب کتابة العلم) لاندې تفصیلاً تیرشوی دی. (۴)

ايوب: دامشهور محدث ايوب سختياني رحمه الله دې. دَ دوی حالات (کتاب الایمان باب حلاوة الایمان) لاندې تیرشوی دی.(۵)

عکرمة: مشهورامام حدیث اوتفسیر ابوعبدالله عکرمه مولی ابن عباس رحمه الله دې. دَدوی حالات (کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: اللهم علمه الکتاب) لاندې تیرشوی دی.(۶)

ابن عباس: دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما حالات (بدءالوحی) څلورم حدیث لاندې او (کتاب الایمان باب کفران العشیر وکفر دون الکفر) لاندې تیر شوی دی. (۷)

دَپورته ذکرشوې دواړو احاديثو ترجمة الباب سره مناسبت: دواړو روياتو کښې دَحضرت ابراهيم علیه السلام تذکره ده. ترجمة الباب نه دَدې مناسبت ښکاره دې. دَ دواړو روايتونو سره متعلق تفصیلی مباحث کتاب الحج کښې اوګورئ.

[۳۱۷۵]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ: مَنْ أَكْرَمُ النَّاسِ؟ قَالَ: «أَتْقَاهُمْ» فَقَالُوا: لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ، قَالَ: «فَيُوسُفُ نَبِيُّ اللَّهِ ابْنُ نَبِيِّ اللَّهِ، ابْنِ نَبِيِّ اللَّهِ، ابْنِ خَلِيلِ اللَّهِ» قَالُوا: لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ، قَالَ: «فَعَنْ

---

(۱) النهاية فی غریب الحدیث: ۴۵۵/۲، إرشادالساری: ۲۷۵/۷.
(۲) إرشادالساری: ۲۷۵/۷.
(۳) کشف الباری کتاب الحیض باب غسل الحائض رأس زوجها ص: ۱۹۹.
(۴) کشف الباری: ۴۶/۱، ۳۲۱/۴.
(۵) کشف الباری: ۲۶/۲.
(۶) کشف الباری: ۳۶۳/۳.
(۷) کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.

مَعَادِنِ الْعَرَبِ تَسْأَلُونِ؟ خِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ، إِذَا فَقُهُوا» قَالَ: أَبُو أُسَامَةَ، وَمُعْتَمِرٌ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص ٢٦١][1]

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا ابوالحسن علی بن عبدالله بن جعفر بصری رحمه الله دي. اود ابن المدینی په نوم سره مشهور دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب الفهم في العلم) لاندې تیره شوې ده.[2]

يحيى بن سعيد: دا یحیی بن سعید بن فروخ القطان رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه) لاندې تیره شوې ده. [3]

عبيدالله: دا عبیدالله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب رحمه الله دي. [4]

سعيدبن ابي سعيد: دا سعید بن ابی سعید بن کیسان المقبری المدنی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب الدین یسر) لاندې تیره شوې ده. [5]

عن ابيه: دَسعید المقبری والد ابوسعید کیسان بن سعید المقبری المدنی رحمه الله دي. [6]

حضرت ابوهریره رضي الله عنه وائي چه دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم نه تپوس اوکړې شو چه په خلقو کښې (دَ اعمالو په لحاظ سره) دَ ټولو نه زیات مرتبې والا څوک دي؟ حضورپاک اوفرمائیل چه څوک زیات پرهیزګاره وي. خلقو عرض اوکړو چه مونږ دا تپوس نه کوو. حضورپاک اوفرمائیل (که چرې دَ خانداني شرافت باره کښې تپوس کوئي) نو یوسف دَ ټولونه افضل دي چه پخپله هم نبي وو، پلار ئې هم نبي وو نیکه هم نبي او غورنیکه ئې دَ الله تعالی خلیل دي. دَ پلار نه ئې بنکاره خبره ده چه حضرت یعقوب عليه السلام مراد دي دَ نیکه نه حضرت اسحاق عليه السلام او دَ غورنیکه نه حضرت ابراهیم عليه السلام یعني مسلسل څلور پشته په نبوت باندې وو اودا شرف هیچاته حاصل نه دي.

خلقو ونیل مونږ دَدې باره کښې هم تپوس نه کوو. رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائیل (فعن معادن العرب تسألون؟) نو بیا تاسو دَ عربو دَ خاندان باره کښې تپوس کوئي (چه په دوی کښې څوک افضل دي)؟ نو په دوی کښې چه څوک دَ جاهلیت په زمانه کښې شریف وو هغه په اسلام کښې هم شریف دي په دې شرط چه هغه علم او تفقه حاصله کړي.

معادن: دَ معدن په کسره دَ دال جمع ده. دَدې معنی ده داسې ځائې دَچرته نه چه دَ زمکې جواهرات لکه سره زر سپین زر او تانبا وغیره راویستلې شي.[1] چنانچه کوم سړي دَ خیر اوسخاوت سرچینه وي دهغه په ختـه کښې

---

[1] رواه أيضاً في نفس الكتاب باب قوله تعالى: ﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ﴾ رقم: ٣٣٨٣ وباب ﴿أَمْ كُنتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ﴾ رقم: ٣٣٧٤ وباب ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ﴾ رقم: ٣٤٩٠ وفي كتاب التفسير في تفسير سورة يوسف باب قوله تعالى ﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ﴾ رقم: ٤٦٨٩ ومسلم في فضائل الصحابة باب خيار الناس رقم: ٢٥٢٦ وفي كتاب البر والصلة باب الأرواح جنود مجندة، رقم: ٢٦٣٨ وفي كتاب الإمارة، الناس تبع لقريش رقم: ١٨١٨ وأبوداؤد في الأدب باب من يؤمر أن يجالس رقم: ٤٨٣٤.

[2] كشف الباري: ٢٩٧/٣.

[3] كشف الباري: ٢/٢.

[4] كتاب الوضوء باب التبرز في البيوت رقم: ١٤٨.

[5] كشف الباري: ٣٣٦/٢.

[6] كتاب الأذان باب وجوب القراءة للإمام والمأمون في الصلوات كلها رقم: ٧٠٥٧.

نیکی او فیاضی داخل وی هغه ته (معدن الخیر والکرم) ونیلی شي. دلته دَ معادن نه خانداني شرافت او نسبي علو مراد ده دَ چا طرف ته چه په نسبت کولوسره عرب فخر کوی. لفظ معادن په استعمال سره په استعداد او لیاقت کښې دَ تفاوت طرف ته اشاره ده چه دَ بعض خلقو استعداد په اندازه دَ مرتبې معدنیات دَ الله تعالی فیوض قبلوی او دَ بعض استعداد دَ الله تعالی دَ فیوض اوبرکات دَ صلاحیت نه محروم وی څکه چه معدنیات دَ قدر و قیمت په لحاظ برابر نه وی په هغې کښې تفاوت ضرور وی. ښکاره خبره ده چه سره زر او سپین زر دواړه برابر کیدې نه شي.([۲])

علامه طیبي رحمه الله فرمائی چه دَ جاهلیت دَزماني تفاوت دَ نسبت اوچتوالي دَ خانداني شرافت په لحاظ سره دې او په دین اسلام کښې تفاوت دَعلم اوحکمت دَ استعداد په لحاظ سره دې. دواړه دَ شرافت علامات دي. فرق دادې چه رومبې شرافت موروثي دې اودَ دې بنیاد په صالح نسب باندې دې او بل شرافت کسبي دې اودَ دې بنیاد په نیک اعمالو باندې دې.([۳])

دویمه خبره دا ده چه رسول الله ﷺ عربو ته معادن سره تشبیه ورکړه چه څنګه معادن دَ نفیس او قیمتي جواهراتو دَحفاظت مراکز دی دغه شان عرب هم دَ علوم اوحکمت خزانې دی. ([۴])

علامه طیبي رحمه الله (أي الناس أكرم) دَدې استفهامي جملې تشریح فرمائی چه په دې کښې درې احتماله دی: ① اول احتمال دادې چه دَ اصحاب رسول ﷺ سوال دَ نسبي شرافت نه قطع نظر صرف دَ نفس شرافت سره متعلق وو. ② دویم احتمال دادې چه دَ سوال تعلق حسبي اونسبي دواړو شرافتونو سره متعلق وو. ③ دریم احتمال دادې چه دَ سوال تعلق صرف حسبي شرافت سره متعلق وو. دَدې نه پس دریم احتمال راجح ګرځولوسره فرمائی چه دَنبي کریم ﷺ ارشاد (فعن معادن العرب تسألون) نه معلومیږی چه دَ صحابه کرامو سوال صرف دَ حسبي شرافت سره متعلق وو مګر حضورپاک چه په جواب کښې کومه خبره ارشاد اوفرمائیله په هغې کښې دَحسبي اونسبي شرافتونو جمع کولوسره دَ (إذا فقهوا) قید هم اولګوو یعني چه کوم یونسبي شرافت سره دَ جاهلیت په زمانه کښې حسبي شرافت لکه همت اوبهادري صبر اوتحمل قابلیت اوسیادت اوقیادت وغیره هم حامل پاتې دې. که چرې

---

[۱] النهاية لابن الأثير: ۱۶۹/۲.

[۲] عمدة القاري: ۳۳۸/۱۵ إرشادالساري: ۲۷۷/۷-۲۷۶ الكنز المتواري: ۲۸۱/۱۳.

[۳] شرح الطيبي: الجزء الأول: ۶۶۱ رقم: ۲۰۱ إرشادالساري: ۲۷۷/۷ فتح الباري: ۵۱۲/۸ قال القسطلاني: فإن الأفضل من جمع بين الشرف في الجاهلية والشرف في الإسلام، ثم أرفعهم مرتبة من أضاف إلى ذلك التفقه في الدين ويقابل ذلك من كان مشروفا في الجاهلية واستمر مشروفا في الإسلام فهذا أدنى المراتب، والثالث من شرف بالإسلام، وفقه، ولم يكن شريفا في الجاهلية، ودونه من كان ذلك، لكنه لم يتفقه، والرابع من كان شريفا في الجاهلية ثم صار مشروفا في الإسلام، فهذا دون الذي قبله، فالإيمان يرفع التفاوت المعتبر في الجاهلية، فإذا تحلى الرجل بالعلم والحكمة استجلب النسب الأصلي، فاجتمع شرف النسب مع شرف الحسب، ومفهومه أن الوضيع المسلم المتحلي بالعلم أرفع منزلة من الشريف المسلم العاطل، وما أحسن ما قال الأحنف:

كُلُّ عزٍّ إن لم يوطد بعلم فإلى الذُّل ذات يوم يصير

وقال آخر:

ما الشرف الموروث لا درّ درّه لمحتسب إلا بآخر مكتسب

وقال الآخر:

إن السريّ إذا سرى بنفسه وابن السرى إذا سرى أسراهما [إرشادالساري: ۲۷۷/۷]

[۴] عمدة القاري: ۳۳۸/۱۵ إرشادالساري: ۲۷۷/۷ الكنز المتواري: ۲۸۱/۱۳.

دا صفتونه په اسلام كښې د داخليدو نه پس هم باقي پاتې شي نو داسې سړې د ټولو نه زيات صاحب شرافت دې په دې شرط چه په هغه كښې د شريعت د علم پوهه هم وى.[1]

علامه رشيد احمد گنگوهى رحمه الله فرمائي چه رسول الله ﷺ د صحابه كرامو سوال د ټولو نه اول په دې صفاتو باندې محمول كړو كوم سره چه انسان نيك اعمال او د نيكو عاداتو په صورت كښې متصف وى. يعنى: «الشرف الحاصل بالأعمال الصالحة والخصال المحمودة المكتسبة» باندې محمول كړل ليكن چه كله صحابه كرامو حضراتو دا اوونيل چه د هغوى مراد دا نه دې نو په دغه ځل حضورپاك د هغوى سوال په هغه صفاتو باندې محمول كړو چه په انسان كښې په فطرى اوخلقى توګه باندې موجود وى. لكه همت بهادرى صبر او تحمل قابليت سيادت وغيره. د دې صفاتو مدار خو نه په اكتساب باندې وى او نه دا د بل د وجې نه منسوب كيږى. چنانچه حضورپاك په جواب كښې ارشاد اوفرمائيلو: «خيارهم في الجاهلية خيارهم في الإسلام» چه الله تعالى كوم فطرى خصائل او عادات حسنه په خپلو بنديگانو كښې راپيدا كړى دى د هغې په وجه هغه بنديگان د جاهليت او اسلام دواړو زمانو كښې د تعريف قابل ګرځولې شى. لكه فاروق اوصديق رضي الله عنهما كښې كوم د جاهليت د زمانې صفات حسنه موجود وو هم هغه په اسلام كښې هم باقي پاتې شو او داسې دغه حضرات د دغه صفاتو په وجه هم په دواړو زمانو كښې د تعريف قابل پاتې شو.[2]

قوله: إذا فقهوا: د قاف كسره سره عَلِمَ يَعْلَمُ په وزن باندې سمع د باب نه وى نو فقه په معنى د پيژندلو او پوهيدلو راځى. يعنى په دې شرط چه عرب پوهه او هوښيار جوړشى. كه چرې د قاف ضمه سره وى نو د شريعت په اصطلاح كښې د دې معنى ده فقيه جوړيدل او د شريعت د علم ماهر كيدل.[3] په دې صورت كښې «إذا فقهوا» مطلب دې په دې شرط چه عرب فقيه او د دين د علومو عالمان جوړشى. په اول صورت كښې دا متعدى او په دويم صورت كښې لازم دې. والله اعلم.[4]

قَالَ أَبُو أُسَامَةَ وَمُعْتَمِرٌ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم. [۳۱۹۴، ۳۲۰۳، ۳۳۰۱، ۴۴۱۲]

د تعليق شرح: د دې تعليق نه د امام بخارى رحمه الله مقصد دا دې چه د باب مذكوره روايت يحيى بن سعيد رحمه الله د «عن عبيد الله عن سعيد بن أبي سعيد عن أبيه عن أبي هريرة» په طريق سره نقل كړې دې ليكن ابواسامه حماد بن اسامه رحمه الله او معتمر بن سليمان د يحيى بن سعيد برخلاف روايت په سند كښې سعيد بن ابى سعيد او ابوهريره رضي الله عنه په مينځ كښې د ابوسيعد كيسان د واسطې نه بغير عن سعيد عن ابي هريرة په طريق سره نقل كړې دې.[5]

د ابواسامه تعليق امام بخارى رحمه الله «باب قول الله تعالى: ﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ﴾» لاندې او د معتمر بن سليمان تعليق د يعقوب عليه السلام په تذكره كښې «باب ﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ﴾» لاندې موصولاً روايت كړې دې.

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: په حديث باب كښې خليل الله يعنى د ابراهيم عليه السلام ذكر دې. ترجمة الباب سره د دې مناسبت واضح دې.[6]

---

[1] الكنز المتوارى: ۱۳/۲۸۲.
[2] الكنز المتوارى: ۱۳/۲۸۱.
[3] عمدة القارى: ۱۵/۳۳۸ إرشاد السارى: ۷/۲۷۷.
[4] إرشاد السارى: ۷/۲۷۷.
[5] إرشاد السارى: ۷/۲۷۷ فتح البارى: ۸/۴۸۰ عمدة القارى: ۱۵/۳۳۹-۳۳۸.
[6] عمدة القارى: ۱۵/۳۳۸.

[۳۱۷۶]- حَدَّثَنَا مُؤَمَّلٌ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، حَدَّثَنَا عَوْفٌ، حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ، حَدَّثَنَا سَمُرَةُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَتَانِي اللَّيْلَةَ آتِيَانِ، فَأَتَيْنَا عَلَى رَجُلٍ طَوِيلٍ، لاَ أَكَادُ أَرَى رَأْسَهُ طُولاً، وَإِنَّهُ إِبْرَاهِيمُ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» [ص ۴۶۲] [ر: ۸۰۹] [۱]

ترجمه: سمرة بن جندب رضی الله عنه وائی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل دَ شپې (خوب کښې) ماله دوه فرښتې راغلې اوزه ئې یو اوږد سړی له بوتلم (دومره اوږد وو چه) نیزدې وه چه دَهغه سر اونه وینم. هغه ابراهیم علیه السلام وو. حضورپاك له راتلونکې دوه فرښتې حضرت جبرائیل علیه السلام اوحضرت میکائیل علیه السلام وو. (لاأكاد أري رأسه طولا) دَتميز كيدو په وجه منصوب دې. [۲]

دا دَ یو اوږدحدیث جز دې. (کتاب الجنائز باب ماقيل في أولاد المشركين) لاندې تفصيل اوګورئ.

[۳۱۷۷]- حَدَّثَنِي بَيَانُ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا النَّضْرُ، أَخْبَرَنَا ابْنُ عَوْنٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ، رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا وَذَكَرُوا لَهُ الدَّجَّالَ بَيْنَ عَيْنَيْهِ مَكْتُوبٌ كَافِرٌ، أَوْ ك ف ر، قَالَ: لَمْ أَسْمَعْهُ، وَلَكِنَّهُ قَالَ: «أَمَّا إِبْرَاهِيمُ فَانْظُرُوا إِلَى صَاحِبِكُمْ، وَأَمَّا مُوسَى فَجَعْدٌ آدَمُ عَلَى جَمَلٍ أَحْمَرَ مَخْطُومٍ بِخُلْبَةٍ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ انْحَدَرَ فِي الْوَادِي» [ص ۴۶۲] [ر: ۱۴۸۰] [۳]

تراجم رجال

بیان بن عمرو: دا ابومحمد بیان بن عمرو العابد رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب التهجد باب تعاهد ركعتي الفجر الخ) لاندې تیره شوې ده.

النضر: دامشهور محدث نضر بن شمیل، ابوالحسن البصری ثم الکوفي رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الوضوء باب حمل العنزة مع الماء في الاستنجاء) لاندې تیره شوې ده. [۴]

ابن عون: دا عبدالله بن عون بن ارطبان مزنی بصری رحمه الله دې. دَ دوی کنیت ابوعون دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب قول النبي صلی الله علیه وسلم: رب مبلغ أوعى من سامع) لاندې تیره شوې ده. [۵]

مجاهد: شیخ القراء والمفسرین ابوالحجاج مجاهد بن حبر مکی قرشی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب الفهم في العلم) لاندې تیره شوې ده. [۶]

قوله: ذكروا له الدّجال بين عينيه مكتوب كافر أو كفر: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ته خلقو اوخودل چه دَ دجال دَدواړو سترګو په مینځ کښې کافر یا (دَدې لفظ) حروف مقطعات "ك ف ر" به لیکلې شوې وی. دا په حقیقت باندې محمول دی چه دَ دجال دَ دواړو سترګو په مینځ کښې به کافر لیکلې شوې وی. دا دَهغه دکافر او دجال کیدو

---

[۱] مرتخريجه في كتاب الأذان باب يستقبل الإمام الناس إذا سلم رقم: ۸۴۵.

[۲] فتح الباري: ۵۴۶/۱۵.

[۳] مرتخريجه في كتاب الحج باب التلبية إذا انحدر في الوادي رقم: ۱۵۵۵.

[۴] ص: ۴۰۱.

[۵] كشف الباري: ۲۲۴/۳.

[۶] كشف الباري: ۳۰۷/۳.

حسي علامت به وي. هرمومن به دا علامت ليدلو سره دهغه پيژندګلو کوي که هغه ليکونکي لوستونکي وي اوکه نه وي.[1]

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل چه ما دَ رسول الله ﷺ نه نه دي اوريدلي (چه دَ دجال دَدوارو سترګو په مينځ کښي به کافر ليکلي شوي وي) ليکن حضورپاک دا فرمائيلي دي چه که تاسو ابراهيم عليه السلام ليدل غواړئي نو خپل صاحب (يعني ماته اوګورئي). مطلب دا چه زما صورت حضرت ابراهيم عليه السلام سره ډير ملاويږي اودَ موسى عليه السلام بدن کم او رنګ غنم رنګي، په سور اوښ باندي سور کوم ته چه پيزوان لګيدلي وي. دا پيزوان دَ کهجوري دَ اوچ پوستکي وو لکه چه زه هغه ته ګورم اوهغه په وادي (ازرق) کښي تکبير ويونکي راکوز شو.

دکتاب الحج په روايت کښي دَ تلبيه تصريح ده. په هغي کښي دي چه حضورپاک اوفرمائيل چه موسى عليه السلام ته مي اوکتل نوهغه دَ احرام په حالت کښي په يوه وادئي کښي تلبيه ونيلو سره راکوز شو.[2] دا واقعه خو يا په حقيقت باندي محمول کيدي شي چه حضورپاک هغه په ليلة الأسراء کښي ليدلي وي يا بيا ممکن ده چه په خوب کښي ليدلي وي اودَ انبياء خوب هم وحي وي.[3]

دحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَ روايت مطابقت ترجمة الباب سره ښکاره دي.[4]

[٣١٧٨]-حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا مُغِيرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْقُرَشِيُّ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اخْتَتَنَ إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلاَمُ وَهُوَ ابْنُ ثَمَانِينَ سَنَةً بِالْقَدُومِ»، حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، وَقَالَ «بِالْقَدُومِ مُخَفَّفَةً»، تَابَعَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، تَابَعَهُ عَجْلاَنُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَرَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ [ص ٢٦٨][5]

شرح حديث

قوله: جعد: جعد دَ جيم فتحه اوعين سکون سره. علامه کرماني رحمه الله ليکلي دي چه دَدي لفظ په معنى کښي دوه احتماله دي: ① يو احتمال خودادي چه دي نه مراد جودة الجسم يعني دَ بدن کمالي کيدل وي. ② اودويم احتمال دادي چه دي نه مراد جودة الشعر يعني دَ ويښتو ګورګوچي کيدل وي، ليکن دلته مراد جودة الجسم دي ځکه چه په بعض رواياتو کښي دَهغوي باره کښي رجل الشعر تصريح موجود ده.[6] او رجل الشعر مطلب دَ ويښتو په څه اندازه باندي ګورګوچي کيدل دي اودَ ويښتو صفات سبوطة (دَ نرمو ويښتو والا کيدل) او جعودة مينځني صفت دي.[7]

[1] إرشاد الساري: ٢٧٨/٧عمدة القاري: ٣٣٩/١٥.
[2] كتاب الحج باب التلبية إذا امخدر فى الوادى رقم: ١٥٥٥.
[3] إرشادالساري:٢٧٨/٧.
[4] عمدة القاري: ٣٣٩/١٥.
[5] آخرجه الإمام البخاري فى كتاب الاستئذان باب الختان بعدالكبر، وتنف الإبط أيضاً، رقم الحديث:٦٢٩٨وروواه الإمام مسلم فى كتاب الفضائل باب من فضائل إبراهيم الخليل صلى الله عليه وسلم رقم الحديث:٦١٤١وجامع الأصول فى أحاديث الرسول: ٧٧٦/٤رقم الحديث: ٢٩٣٣.
[6] عمدة القاري: ٣٣٩/١٥إرشادالساري: ٢٧٨/٧.
[7] النهاية لابن الأثير: ٦٤٠/١

قوله: آدم: دا لفظ أدمة نه ماخوذ دې او کله چه دا لفظ دَ انسانانو باره کښې وئیلې شی نو دې نه غنم رنګې مراد وی او کله چه دَ اوښ باره کښې وئیلې شی نو هغه وخت خاکی یا خړ رنګ مراد وی.[1]

قوله: خلبة: دا مفرد دې او دَدې جمع خُلَبْ راځي دَدې معنی دَ کهجورې دَ ښاخ ده او دلته مراد داسې پیزوان دې چه دَ کهجورې دَ پوستکی نه جوړ کړې شوی وی.[2]

دَابراهیم علیه السلام دَ سنتیدو بیان: رسول الله ﷺ فرمائیلی دی چه ابراهیم علیه السلام دَ اتیاؤ کالو په عمر کښې په قدوم سره سنت اوکړو.

قوله: قدوم: دَ دال په تخفیف سره دَ یو آله نوم دې او په تشدید سره دَ یو کلی نوم دې کوم چه دَ شام ښار حلب کښې واقع دې. یعنی ابراهیم علیه السلام په مقام قدوم کښې سنت اوکړو یانې دَ قدوم آله استعمالولو سره سنت اوکړو. داکثر حضراتو په نیز دا تخفیف سره دې او دې نه آله مراد ده.[3]

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه لفظ قدوم دَ دال تخفیف سره او تشدید دواړو سره نقل دې. تخفیف سره دَ آله نوم دې او دَ کلی نوم کیدو په صورت کښې تخفیف او تشدید دواړه شان دې. لهذا کومو حضراتو چه تشدید سره روایت کړې دې نو هغه وخت مراد صرف کلې دې او چاچه تخفیف سره روایت کړې دې نو آله او کلې دواړه مراد کیدې شی. لیکن اکثر حضراتو تخفیف راجح ګرځولې دې او دې نه نی مراد آله ګرځولې ده.[4]

حافظ ابن حجر رحمه الله هم دې ته ترجیح ورکړې ده.[5] دَدې تائید په یو بل روایت سره کیږی کوم چه ابو یعلی رحمه الله دَ علی بن رباح رحمه الله په طریق سره نقل کړې دې. دَ روایت الفاظ دا دی: (أمر إبراهيم بالختان، فاختتن بقدوم فاشتد عليه، فأوحى الله إليه أن عجلت قبل أن نأمرك بآلته، فقال: يارب كرهت أن أوخر أمرك)[6] الله تعالی رب العزت حضرت ابراهیم علیه السلام ته دَ سنت حکم ورکړو، حکم ملاویدو سره حضرت ابراهیم علیه السلام قدوم په آله سره دَ هغې تعمیل اوکړو مګر په دې عمل سره هغوی ته تکلیف محسوس شو. په دې باندې الله تعالی وحی نازل کړه چه تا دَ آله سره متعلق زمونږ دَ حکم بیانولونه وړاندې دغه عمل پوره کړو دَ کوم په وجه چه ته تکلیف او سختئی سره مخ شوې. حضرت ابراهیم علیه السلام اوفرمائیل ای زما ربه ستا دَ حکم ملاویدو نه پس په دې کښې تاخیر کول زما خوښ نه دی.

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ: حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ: (بِالْقَدُومِ) مُخَفَّفَةً. تَابَعَهُ عَبْدُ الرَّحْمٰنِ ابْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ. وَتَابَعَهُ عَجْلَانُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ. وَرَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ. [۵۹۴۰]

دَ قدوم تشدید او تخفیف باره کښې دوه رائې وې. امام بخاری رحمه الله دَ تخفیف والا رائې له ترجیح ورکړه او دَ هغې په تائید کښې ئې مذکوره روایت اوددې متابعات ذکر کړی دی.

دَ روایت مقصد: دا روایت نقل کولو سره امام بخاری رحمه الله دا خودل غواړې چه ابو الیمان رحمه الله دې نه اول روایت عن شعیب عن ابی الزناد په سند سره نقل کړې دې او دَ قدوم په تلفظ کښې دَ تخفیف تصریح کړې ده.[7]

---

[1] النهاية لابن الأثير: ۴۶/۱ عمدة القاري: ۳۳۹/۱۵ إرشاد الساري: ۲۷۸/۷.

[2] النهاية: ۵۱۵/۱.

[3] فتح الباري: ۲۷۹/۷ إرشاد الساري: ۲۷۹/۷.

[4] شرح الكرماني: ۱۵/۱۴ فتح الباري: ۴۸۱/۸ الكنز المتواري: ۲۸۳/۱۳.

[5] فتح الباري: ۴۸۱/۷.

[6] فتح الباري: ۴۸۱/۸ المطالب العالية بزوائد المسانيد الثمانية: ۲۴۷/۲ رقم الحديث: ۷۴ دار العاصمة دار الغيث.

[7] عمدة القاري: ۳۴۰/۱۵ دار الكتب العلمية.

تابعه عبدالرحمن بن اسحاق عن..... الخ اولنی متابعت مسدد ﷫ د بشر بن المفضل عن عبد الرحمن بن اسحاق په طریق سره موصولاً روایت کړی دی. د روایت الفاظ دادی «اختتن إبراهيم بعد ما مرت به ثمانون واختتن بالقدوم»^(۱) دویم متابعت امام احمد بن حنبل ﷫ د یحیی القطان عن ابن عجلان په طریق سره د حضرت ابوهریره ﷛ نه موصولاً. د حضرت قتیبه ﷫ پورته ذکرشوی روایت په شان نقل کړی دی.^(۲)
د شعیب بن ابی حمزه حمصی ﷫ روایت امام بخاری ﷫ نقل کولو سره اوفرمائیل چه هغوی په قدوم کښې د تخفیف تصریح فرمائیلې ده. د لته نی د دغه روایت متابعات ذکرکړی دی چه قدوم تخفیف سره روایت کولو کښې عبدالرحمن بن اسحاق د شعیب متابعت کړی دی بل متابعت عجلان ﷫ «مولی فاطمه بنت عتبه بن ربیعه» دی هغه هم د تخفیف تصریح کړی ده. په دې دویم متابعت کښې لفظ تابعه ضمیر مفعول یا خو د شعیب ﷫ طرف ته راجع دی یا عبدالرحمن بن اسحاق ﷫ طرف ته یعنی عجلان د شعیب بن ابی حمزه حمصی یا عبدالرحمن بن اسحاق متابعت کړی دی.^(۳)

قوله: وَرَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ: یعنی د حضرت ابوهریره ﷛ کوم روایت چه د ابو یمان عن شعیب په طریق سره نقل دی هم دغه روایت د محمد بن عمرو عن أبي سلمة په طریق سره نقل دی او په هغې کښې هم لفظ قدوم کښې د دال د تخفیف تصریح ده. دا روایت ابویعلی ﷫ په خپل سند کښې محمدبن عمرو عن ابی سلمه بن عبدالرحمن بن عوف عن ابی هریرة ﷛ په طریق سره موصولاً روایت کړی دی^(۴) د روایت الفاظ دادی «اختتن إبراهيم على رأس ثمانين سنة واختتن بالقدوم»^(۵)

د پورته ذکرشوو دوارو متابعاتو مقصد ابوذر او ابوالوقت د نسخو نه سوا ذکرشوی دواړه متابعات هم په دغه ترتیب سره درج دی. اود دې متابعاتو مقصد په قدوم کښې د تخفیف تائید دی. خو د ابوذر او ابوالوقت په نسخو کښې ذکرشوی دواړه متابعات او «رواه محمد بن عمرو عن أبي سلمة» د نورو نسخو برعکس «حدثنا أبو اليمان أخبرنا شعيب حدثنا أبو الزناد بالقدوم مخففة» نه اول درج دی. د دې دواړو نسخو په رڼا کښې مذکوره متابعات اود محمدبن عمرو ﷫ د روایت تعلق قتیبه بن سعید د روایت سره وی اومقصد به په دې صورت کښې دا شی چه د قتیبه بن سعید په روایت کښې د سنت په وخت د حضرت ابراهیم ﷺ عمر اتیا کاله نقل دی نو په دې باندې نور روایات هم متفق دی چه د ابراهیم ﷺ سنت د اتیاؤ کالو په عمرکښې شوی.^(۶)
خلاصه دا چه د مشهور ترتیب مطابق د عبدالرحمن بن اسحاق او عجلان متابعات اود محمدبن عمر د روایت تعلق «حدثنا أبو اليمان أخبرنا شعيب» سره به کیږی اومقصد د قدوم په تخفیف کښې د نورو روایاتو موافقت به نقل کولې شی خو د ابوذر او ابوالوقت په نسخو کښې د ترتیب مطابق د هغې تعلق «حدثنا قتيبة بن سعيد» سره کیږی او مقصد «اختتن إبراهيم عليه السلام وهو ابن ثمانين» باندې د نورو روایاتو موافقت بیانول وی. دا فرق په ذهن کښې ساتل ضروری دی.

---

۱) فتح الباري: ۴۸۱/۸ عمدة القاري: ۳۴۱/۱۵.
۲) مسندالإمام أحمد بن حنبل: ۳۸۳/۱۵ رقم الحديث ۹۶۲۲ مؤسسة الرسالة.
۳) إرشادالساري: ۲۷۹/۷.
۴) عمدة القاري: ۳۴۱/۱۵ ومسندأبي يعلى الموصلي: ۳۸۴/۱۰ رقم الحديث: ۵۹۸۱ دارالمامون للتراث.
۵) تهذيب الكمال: ۲۹/۱۱ وتهذيب التهذيب: ۷۱/۴.
۶) عمدة القاري: ۳۴۰/۵ إرشادالساري: ۲۸۰/۷-۲۷۹.

دا روايات په دې خبره باندې متفق دي چه د سنت په وخت د حضرت ابراهيم عليه السلام عمر مبارك اتيا كاله وو. خو د ابن حبان رحمه الله د تخريج كړې شوې روايت نه معلوميږي چه د سنت په وخت د هغوى عمر يوسل شل كاله وو. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي په ظاهره د ابن حبان رحمه الله روايت كړې شوې روايت كښې څه عبارت ساقط شوې دې څكه چه يوسل اوشل كاله د حضرت ابراهيم ټول عمر وو. بعض حضراتو په دواړه قسم رواياتو كښې داسې جمع وركړې ده چه پورته ذكر شوى رواياتو كښې اتيا كاله مبدأ نبوت دې يعنې د نبوت په اتيايم كال باندې هغوى سنت كړې او د ابن حبان رحمه الله په روايت كښې مبدأ ولادت وى يعنې د پيدائش نه ۱۲۰ كاله پس هغوى سنت اوكړو (۱)

[۳۱۷۹]- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ تَلِيدٍ الرُّعَيْنِيُّ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَمْ يَكْذِبْ إِبْرَاهِيمُ إِلَّا ثَلَاثًا» [ص ۲۷۳] (۲)

تراجم رجال

سعيد بن تليد: دا سعيد بن عيسى بن تليد الرُعَينى القتيانى رحمه الله دې په عام توګه د نيكه طرف ته نسبت كولو سره د دوى نوم سعيد بن تليد ليكلې كيږي. (۳)

دوى د رشدين بن سعد، زين بن شعيب المعافرى، سفيان بن عيينه، عبدالله بن وهب، امام محمد بن ادريس شافعى او مفضل بن فضالة رحمهم الله غوندې اعلام الحديث نه د حديث روايت كړې دې. دوى نه امام بخارى، ابوبكر عبدالله بن محمد بن ابى شيبه، ابوحاتم محمد بن ادريس الرازى، ابوالنضر محمد بن حسن الفارسى، محمد بن حميد الرعينى، هاشم بن يونس القصار رحمهم الله احاديث روايت كړى دى. (۴)

ټولو ائمه جرح او تعديل د دوى توثيق كړې دې. امام ابوحاتم رازى رحمه الله د دوى باره كښې فرمائيلى «ثقة لا بأس به». (۵) ابن حبان د هغوى تذكره ثقات كښې كړې ده. (۶)

امام دارقطنى فرمائيلى «ثقة لا بأس به». (۷) حافظ ذهبى رحمه الله حافظ ابن حجر رحمه الله علامه مغلطائى حنفى رحمه الله هم د هغوى توثيق كړې دې (۸) امام بخارى رحمه الله د هغوى نه اته احاديث روايت كړې دى. (۹)

ابن وهب: دا مشهور امام حديث وفقه ابومحمد عبدالله بن وهب بن سلم قرشى عصرى رحمه الله دې. د دوى تذكره «كتاب العلم باب متى يصح سماع الصغير» كښې تيره شوې ده. (۱۰)

جرير: دا جرير بن حازم بن زيد الازدى البصرى رحمه الله دې. (۱۱)

---

۱) فتح البارى: ۴۸۱/۸.

۲) مر تخريجه فى كتاب البيوع باب شراء المملوک من الحربى وهبته وعتقه رقم: ۲۲۱۷.

۳) تهذيب الكمال: ۲۹/۱۱ تهذيب التهذيب: ۷۱/۴.

۴) د شيوخ او تلامذه د تفصيل د پاره اوګورئى تهذيب الكمال: ۱۱/۳۰-۲۹ تهذيب التهذيب: ۷۱/۴.

۵) الجرح والتعديل: ۵۱/۴ رقم الترجمة: ۵۳۴۲.

۶) ثقات ابن حبان: ۱۶۱/۱.

۷) تهذيب التهذيب: ۷۱/۴.

۸) تهذيب التهذيب: ۷۱/۴ إكمال تهذيب الكمال: ۳۳۸/۵.

۹) إكمال تهذيب الكمال: ۳۳۸/۵.

۱۰) كشف البارى: ۲۷۷/۳.

۱۱) كتاب الصلاة باب الخوخة والممر فى المسجد رقم: ۴۶۷.

ايوب: دا ابوبكر ايوب بن ابى تميمه كيسان سختيانى بصرى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب الايمان باب حلاوة الايمان) لاندې تيره شوې ده.[1]

محمد: دامشهور تابعى ابوبكر محمدبن سيرين انصارى بصرى رحمه الله دي. دَ دوى تذكره (كتاب الايمان باب اتباع الجنائز من الايمان) لاندې تيره شوې ده.[2]

قوله: لَمْ يَكْذِبْ إِبْرَاهِيمُ إِلَّا ثَلَاثًا: ابراهيم عليه السلام په ژوند كښې كله هم دروغ نه دى وئيلى مګر درې ځل. په دې باندې تفصيلى بحث په راتلونكى حديث كښې راځى.

[٣١٨٠] - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَحْبُوبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ [ص:١٣١] بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "لَمْ يَكْذِبْ إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَّا ثَلَاثَ كَذَبَاتٍ، ثِنْتَيْنِ مِنْهُنَّ فِي ذَاتِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، قَوْلُهُ {إِنِّي سَقِيمٌ} [الصافات:٨٩]. وَقَوْلُهُ: {بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا} [الأنبياء:٦٣]. وَقَالَ: بَيْنَا هُوَ ذَاتَ يَوْمٍ وَسَارَةُ، إِذْ أَتَى عَلَى جَبَّارٍ مِنَ الجَبَابِرَةِ، فَقِيلَ لَهُ: إِنَّ هَا هُنَا رَجُلًا مَعَهُ امْرَأَةٌ مِنْ أَحْسَنِ النَّاسِ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ فَسَأَلَهُ عَنْهَا، فَقَالَ: مَنْ هَذِهِ؟ قَالَ: أُخْتِي، فَأَتَى سَارَةَ قَالَ: يَا سَارَةُ: لَيْسَ عَلَى وَجْهِ الأَرْضِ مُؤْمِنٌ غَيْرِي وَغَيْرَكِ، وَإِنَّ هَذَا سَأَلَنِي فَأَخْبَرْتُهُ أَنَّكِ أُخْتِي، فَلَا تُكَذِّبِينِي، فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا فَلَمَّا دَخَلَتْ عَلَيْهِ ذَهَبَ يَتَنَاوَلُهَا بِيَدِهِ فَأُخِذَ، فَقَالَ: ادْعِي اللَّهَ لِي وَلَا أَضُرُّكِ، فَدَعَتِ اللَّهَ فَأُطْلِقَ، ثُمَّ تَنَاوَلَهَا الثَّانِيَةَ فَأُخِذَ مِثْلَهَا أَوْ أَشَدَّ، فَقَالَ: ادْعِي اللَّهَ لِي وَلَا أَضُرُّكِ، فَدَعَتْ فَأُطْلِقَ، فَدَعَا بَعْضَ حَجَبَتِهِ، فَقَالَ: إِنَّكُمْ لَمْ تَأْتُونِي بِإِنْسَانٍ، إِنَّمَا أَتَيْتُمُونِي بِشَيْطَانٍ، فَأَخْدَمَهَا هَاجَرَ، فَأَتَتْهُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي، فَأَوْمَأَ بِيَدِهِ: مَهْيَا، قَالَتْ: رَدَّ اللَّهُ كَيْدَ الكَافِرِ، أَوِ الفَاجِرِ، فِي نَحْرِهِ، وَأَخْدَمَ هَاجَرَ" قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ تِلْكَ أُمُّكُمْ يَا بَنِي مَاءِ السَّمَاءِ [ص ٢٧٤-٢٧٥] [ر: ٢١٠٤][3]

تراجم رجال

محمدبن محبوب: دا ابوعبدالله محمدبن محبوب البنانى البصرى رحمه الله دي.[4]

حماد بن زيد: داحماد بن زيد بن درهم الازدى البصرى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب الايمان باب المعاصى من أمر الجاهلية ولايكفرصاحبها...) لاندې تيره شوې ده.[5]

دَ ايوب سختيانى رحمه الله او محمدبن سيرين رحمه الله حواله دَ شاته حديث لاندې مونږ وركړې ده.

دَ ابراهيم عليه السلام ثلاث كذبات: (لَمْ يَكْذِبْ إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَّا ثَلَاثَ: ثِنْتَيْنِ مِنْهُنَّ فِي ذَاتِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَوْلُهُ {إِنِّي سَقِيمٌ} وَقَوْلُهُ {بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا}).

---

[1] كشف البارى:٢/٢٦.

[2] كشف البارى:٢/٥٢٤.

[3] مرتخريجه فى كتاب البيوع باب شراء المملوك من الحربى وعتقه إلخ رقم:٢٢١٧.

[4] اوګورئ كتاب الغسل باب تفريق الغسل والوضوء رقم:٢٦٥.

[5] كشف البارى: ٢/٢١٩.

حضرت ابوهريره رضی الله عنه وائي چه رسول الله ﷺ فرمائيلي ابراهيم عليه السلام تول عمر كښې دروغ نه دي وئيلي مګر درې خل په دې كښې دوه خل خو خالص د الله تعالى په ذات كښې وو. يو د هغوى دا وينا چه زه بيمار كيدونكې يم. دويم دا وينا كول چه دا (نورو بتانو ماتولو) كار خودې غټ بت كړې دې

قوله: كـذبات ابو البقاء بغوى رحمه الله فرمائي چه ذال مفتوح لوستل ډير بهتر دی اودې واحد كذبة د ذال په سكون سره دې اودا (ضيعة وضيعات) په شان نه دې ځكه هغه هم ساكن الاوسط دی مګر په جمع كښې به هم دا ساكن لوستلې كيږي.(١)

د كذب اول بيان اود هغې توجيه: حضرت ابراهيم عليه السلام د اختر د پاره د قوم سره تللو نه معذرت كړې وو او فرمائيلي وو ﴿إِنِّي سَقِيمٌ﴾ زه بيمار يم حالانكه بيمار نه وو. د سقم اطلاق په خپل نفس باندې صورتًا وو حقيقتًا نه وو او مقصدئي دا وو (انى سقيم القلب فى الخروج معكم) يعنى زما زړه تاسو سره د وتلو د پاره تيار نه دې چه تاسو به هلته د كفريه اوشركيه اعمالو ارتكاب كوئي.(٢)

بعض حضراتو د دې دا مطلب بيان كړې دې چه سقيم دلته (سقيم الحجة) په معنى كښې دې اود ابراهيم عليه السلام مقصد دا وو چه (انى سقيم الحجة فى الخروج معكم)(٣) زه سقيم الحجه يم زما سره ستاسو د تلو د پاره هيڅ دليل نشته د كوم په بنياد چه زه تاسو سره لاړ شم. كه چرې ابراهيم عليه السلام د نه تلو حقيقت دا وينا كولو سره خودلې وې چه تاسو به د اختر په ميلو كښې د شركيه شغلونو ارتكاب كوئي اوزه دغه شرك كبيره ګناه ګنړم نوښكاره خبره وه چه خلق به غصه كيدل او حالات به يونا څاپه د هغوى په حق كښې خرابيدل.

په دې كښې يو احتمال دا دې چه سقيم د فعيل په وزن باندې اسم فاعل په معنى كښې وى او اسم فاعل د مستقبل په معنى كښې په كثرت سره استعماليږي. په دې صورت كښې به ﴿إِنِّي سَقِيمٌ﴾ د سأسقم په معنى كښې شي مطلب به دا شي چه زه په راتلونكى وخت كښې بيماريدونكې يم. سړې بهر حال بيماريږي خو.(٤)

دا هم كيدې شي چه د سقم نه مرګ مراد وى د مرګ نه مفر نه وې كوم يو وخت هم راتلې شي. په دې صورت كښې به د سقيم نه د حضرت ابراهيم عليه السلام مقصد دا شي چه زما مرګ كوم يو وخت هم راتلې شي زه راتلونكى وخت كښې مړ كيدونكې يم.(٥)

د سړى طبيعت اومزاج چه هروخت په اعتدال باندې وى داسې ډير كم كيږي. اكثر په طبيعت اومزاج كښې اعتدال نه وى. كيدې شي د ابراهيم عليه السلام طبيعت په اعتدال باندې نه وو اود مزاج د اعتدال نه وتلو كيفيت هغه په سقم سره تعبير كړې وى.(٦)

د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په يو روايت كښې دى چه ابراهيم عليه السلام په بت خانه كښې وو. كله چه خلقو هغه ته د وتلو د پاره اووئيل نو ابراهيم عليه السلام اوفرمائيل (انى مطعون) زه طاعون وهلې يم. په هغه زمانه كښې په نسبت د نورو بيمارو د طاعون مرض عام وو. په دې وجه هغه خلق د طاعون نه ډير ويريدل او په دې ويره نى هغه د ځان سره په بوتلو باندې تيار نه شو.(٧)

---

(١) لامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ٤٤٥/٩.

(٢) فتح البارى: ٤٨٢/٨.

(٣) فتح البارى: ٤٨٢/٨.

(٤) فتح البارى: ٤٨٢/٨ شرح مسلم للنووى: ١٢٥/١٥ المطبعة المصرية بالأزهر.

(٥) فتح البارى: ٤٨٢/٨ إرشادالسارى: ٢٨٢/٧ شرح مسلم للنوى: ١٢٥/١٥ المطبعة المصرية بالأزهر.

(٦) إرشادالسارى: ٢٨٢/٧.

(٧) إرشادالسارى: ٢٨٢/٧.

علامه نووي رحمه الله د بعض حضراتو قول نقل کړی دی چه کوم وخت دا خبرې اترې کیدې هم هغه وخت په ابراهیم علیه السلام باندې تبه راروانه وه. لکه چه ابراهیم علیه السلام ته علم وو چه زه به په لږ ساعت کښې بیمار شم. په دې وجه ئې ﴿إِنِّي سَقِيمٌ﴾ اوفرمائیل چه زه بیمار کیدونکې یم. دا قول ضعیف دې ځکه چه په دې صورت کښې دا نه صریح کذب دې اونه تعریض اوتلویح، بلکه د حقیقت واقعه اظهار دې (۱)

دکذب ثاني بیان اودهغې توجیه: وقوله ﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا﴾..... دا دویم کذب واقعه ده. کله چه خلق د اختر د میلې دپاره لاړل نوابراهیم علیه السلام بت خانې ته لاړو تبرئې اوچت کړو او بتان ئې ټکړې ټکړې کړه او تبر ئې د غټ بت په اوږه باندې زوړند کړو. خلق چه راغله وئې کتل نو ټول بتان په سجده پراته وو نوهغوی سخت پریشانه شو او د غم اوغصې نه تاویدل هغوی ابراهیم علیه السلام نه تپوس اوکړو نوهغوی د غټ بت طرف ته اشاره کولوسره اوفرمائیل ﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا﴾ داخود دغه غټ بت کار دې.

یواشکال اودهغې جواب: دلته اشکار کیږی چه د بتانو د ماتولو عمل خو ابراهیم علیه السلام پخپله کړې وو بیا د دغه عمل نسبت د غټ بت طرف ته کولوڅه مطلب دې؟

ددې جواب دادې چه د ﴿إِنِّي سَقِيمٌ﴾ په شان ﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا﴾ کښې هم دا توریه ده اودا قول د ﴿إِن كَانُوا يَنطِقُونَ﴾ سره مشروط دې او تقدیری عبارت دادې چه ‹إن کانوا ینطقون فقد فعله کبیرهم هذا› مطلب دا چه که چرې دوي ژوندي دي اود وینا صلاحیت لری نوبیا خودې غټ دا کار کړې دې ګنی بیا بل چا دا حرکت کړې دې (۲)

سبحان الله څه ښکلې تعریض دې. ابراهیم علیه السلام ته معلومه وه چه د دغه بتانو د حقیقت نه دا مشرکان هم خبر دي چه هغه بې حس او بې حرکته دي اودوی نه د یو عمل صادر کیدل ممکن نه دی په دې وجه ئې تعریض کولوسره اوفرمائیل چه کله ددوی نه د یوکار کیدلو امکان معدوم دې نوزما نه علاوه دا کار بل څوک کولې شی هم ما خو کړې دې. نولکه چه ابراهیم علیه السلام د تعریض شانته ددې عمل نسبت خپل ځان طرف ته کړې دې. دا علامه زمخشري رحمه الله په یو مثال سره خودلې دې چه دوه سړی دی یوسړې ښکلې خط لیکونکې دې اوبل کس په لیک لوست د سره پوهیږی نه. خطاط یو خط اولیکلو هغه بل سړې تپوس کوی چه دا چالیکلې دې؟ خطاط جواب ورکړو چه هم تا خو لیکلې دې نو په دې جواب کښې دا خودل مقصود نه دی چه په حقیقت کښې دا هم تا لیکلې دې بلکه مخاطب پورې ټوقه مسخره کولوسره د تعریض شانته دغه خط لیکل هم خپل طرف ته منسوب کول مقصود دی. لکه چه په دې جملې سره د خپل ذات طرف ته ددې تحریر د نسبت نفی نه ده بلکه اثبات مقصود دې هم دغه شان حضرت ابراهیم علیه السلام هم د بتانو ماتولو نسبت هم د خپل ذات دپاره ثابت ونیلې دې چه د تپوس څه ضرورت دې کله چه ددغه غټ نه د دې عمل د صادر کیدل نه کیدونکې خبره ده نو بیازما نه علاوه دا کار بل د چا کیدې شی.(۳)

بعض حضراتو ددې دا جواب ورکړې دې چه دفعل نسبت څنګه د هغې د فاعل طرف ته راګرځی هم دغه شان د دې په وجه د محرك طرف ته هم راګرځی. دبتانو عبادت به کیدلو دهغې تعظیم به کیدلو اود ټولونه زیات تعظیم به د دغه غټ بت کیدلو. ابراهیم علیه السلام به چه دغه بتانوته کتل نوخفه کیدلو به. خاص کر د دغه غټ بت طرف ته په کتلو سره به ډیر سخت خفه کیدلو او غصه کیدلو به چه د ټولو نه زیات تعظیم هم د ده کولې شی چونکه دغه لوئی بت د دې واقعه سبب اومحرك وو په دې وجه ابراهیم علیه السلام دبتانو ماتولو نسبت دغه لوئی بت طرف ته کولوسره اوفرمائیل ﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا﴾.

---

۱) فتح الباري: ٤٨٢/٨ إرشادالساري: ٢٨٢/٧ شرح مسلم للنوي: ٨٢٥/١٥ المطبعة المصرية بالأزهر.

۲) فتح الباري: ٤٨٢/٨.

۳) إرشادالساري: ٢٨٢/٧.

په دې كښې يوه توجيه دامام كسائي رحمه الله ده دعوى باره كښې راخي چه (بل فعله) باندې به ئې وقف كولو اودا به ئې مستقل جمله گڼله او (كبيرهم هذا) به ئې په (بل فعله) باندې د وقف كولو نه پس لوستلو. په دې صورت كښې (كبيرهم هذا) به جمله مستانفه شي اوتقديري عبارت به داسې شي (فعله من فعله، وكبيرهم هذا) يعنى دا كار چه چاكړې دې نو كړې دې اودې بتانو مشر دادې. حافظ ابن حجر رحمه الله اوفرمائيل چه دا توجيه د تكلف نه خالى نه ده.[1]

دكذب ثالث بيان اودهغې توجيه: (بيناهوذات يوم وسارة إذأتى على جبارمن الجبابرة.......) دريم دا چه يوه ورځ حضرت ابراهيم عليه السلام اوبى بى ساره (دواړه په سفركښې وو) چه د يوظالم بادشاه په خواكې تيريدل يعنى دهغه ملك ته اورسيدل. بادشاه ته اطلاع وركړې شوه چه دلته يو سړې راغلې دې يو روايت كښې (هذارجل) الفاظ دى يعنى دا سړې دې. ده سره يوه ښائسته ښځه ده. بادشاه د ابراهيم عليه السلام د (راغوښتلودپاره) پيغام اوليګلو اودهغه نه ئې تپوس اوكړو دا ښځه څوك ده؟

د مذكوره جابر بادشاه په نوم كښې شراح مختلف اقوال نقل كړي دى. ابن هشام رحمه الله اوسهيلي رحمه الله وائى دهغه نوم عمرو بن امرء القيس بن سبا وو اوداد مصر حاكم وو.[2] ابن قتيبه رحمه الله وائى چه دهغه نوم صادق وو اود اردن بادشاه وو. [3]دريم قول علامه ابن اثير رحمه الله دا نقل كړې دې دهغه نوم سنان بن علوان بن عبيد بن عريج بن عملاق بن لاود بن سام بن نوح وو.[4]

قوله:من أحسن الناس: د صحيح مسلم حديث اسراء كښې دحضرت يوسف عليه السلام باره كښې راغلى دى: (أعطى شطرالحسن)[5]

يعنى يوسف عليه السلام ته د حسن اوجمال نيمه حصه وركړې شوې وه. ابويعلى رحمه الله هم دا روايت نقل كړې دې او په هغې كښې دا اضافه هم شته: (أعطي يوسف وأمه شطرالحسن)[6] يعنى يوسف عليه السلام اود هغه مور (ساره) ته د حسن اوجمال نيمه حصه وركړې شوې. ددې نه معلوميږى چه حضرت ساره د حضرت يوسف عليه السلام په شان په حسن اوجمال كښې خان له او بې مثاله وه. په يو روايت كښې دى چه ساره دملك حران بادشاه هاران لور وه. كله چه ابراهيم عليه السلام د خپل قوم د زمكې نه هجرت كولوسره حران ته تشريف يوړو نوساره سره ئې نكاح اوكړه.[7] ابن قتيبه رحمه الله وئيلى چه ساره په اصل كښې د حضرت ابراهيم عليه السلام خورزه وه اودا څه ناجائز خبره نه وه ځكه چه دهغه

---

[1] فتح الباري: ٤٨٢/٨.

[2] فتح الباري: ٤٨٣/٨إرشادالساري: ٢٨٣/٧.

[3] فتح الباري: ٤٨٣/٨إرشادالساري: ٢٨٣/٧.

[4] الكامل في التاريخ: ٧٧/١إرشادالساري: ٢٨٣/٧.

[5] صحيح مسلم:٩١/١كتاب الإيمان باب الإسراء برسول الله صلى الله عليه وسلم رقم: ٤١١.

[6] فتح الباري: ٤٨٣/٨حافظ ابن حجر رحمه الله د روايت د تخريج نسبت د محدث ابويعلى الموصلي رحمه الله طرف ته كړې دې خو په حقيت كښې دمحدث ابويعلى رحمه الله تخريج كړې شوې روايت كښې صرف دحضرت يوسف عليه السلام تذكره ده. دحضرت ساره رضي الله عنها تذكره دهغه په روايت كښې موجود نه ده. البته امام حاكم رحمه الله ددې روايت تخريج كړې دې او په هغې كښې دحضرت يوسف عليه السلام او دهغه دمور دواړو ذكر دې [مسند ابويعلى الموصلي مسند أنس بن مالك: ١٩٩/٣رقم الحديث: ٣٣٦٠دارالكتب العلمية المستدرك للإمام الحاكم كتاب تواريخ المتقدمين من الأنبياء والمرسلين: ٦٧١/٢-٦٧٠ رقم الحديث ٤١٤٠دارالحرمين].

[7] فتح الباري: ٤٨٣/٨.

وخت په شریعت کښې خورزې سره نکاح کول جائز وو.([1]) لیکن ښکاره خبره ده چه دَدې قول مستبعد اوخلاف واقع کیدو کښې څه شك دې. بعض حضراتو وئیلي دادَ هغوی دَ تره لور وه.([2])

قوله: قال أختي، فأتى سارة قال.........أنكِ أختي، فلا تكذبيني. ابراهیم علیه السلام جواب ورکړو چه دا زما خور ده. بیا حضرت ابراهیم علیه السلام حضرت ساره له راغلو وئی وئیل ای ساره دې وخت کښې په مخ دَ زمکې زما نه اوستانه بل هیڅوك مومن نشته دې. اودې ظالم بادشاه زمانه تپوس کړې دې چه دا ښځه څوك ده نوما ده ته اوخودل چه دا زما خور ده لهذا ته ما دروغژن نه کړې یعنی هم دغه ورته وایه چه ته زما خور ئې.

متعارض روایات اودَ هغې تطبیق: په دې روایت کښې تصریح ده چه بادشاه اول دَ ابراهیم علیه السلام نه دَ ساره باره کښې تپوس اوکړو نوهغه جواب ورکړو چه ساره زما خور ده او بیا حضرت ابراهیم علیه السلام ساره له راغلو ورته ئې وصیت اوکړو چه ته زما تصدیق اوکړه لیکن په یوبل روایت کښې بادشاه سره دَملاقات ذکر روسته دې او ساره ته وصیت کولو مخکښې وارد شوې دې. چنانچه دَهشام بن حسان رحمه الله روایت دې چه حضرت ابراهیم علیه السلام ساره رضي الله عنها ته اوفرمائیل (إن هذا الجبار إن يعلم أنك امرأتي، يغلبني عليك، فإن سألك فأخبريه أنك أختي، وإنك أختي في الإسلام فلما دخل أرضه رآها بعض أهل الجبار، فأتاه فقال: لقد قدم أرضك امرءة لا ينبغي أن تكون إلا لك، فأرسل إليها)([3])

یعنی که دغه جابر بادشاه ته معلومه شوه چه ته زما ښځه یئې نوهغه به تا په خپله قبضه کښې واخلي په دې وجه که هغه تانه تپوس اوکړی نوورته وایه زه دَابراهیم خور یم. ښکاره خبره ده چه ته زما دینی خور یئې، چنانچه ابراهیم علیه السلام دَ بادشاه په مملکت کښې داخل شو نودَ هغه پیژندونکو ملګرو ساره اولیدله او راغله بادشاه ته ئې اووئیل چه ستا په مملکت کښې یوه داسې ښځه راغلې ده چه صرف هم ستا دَ شان لائقه ده لهذا ته هغه راوغواړه.

په دواړو روایتونو کښې به تطبیق داسې اوشي چه ابراهیم علیه السلام ته به احساس شوې وی چه دَبادشاه دَطرف نه به دَ ساره مطالبه کیږی په دې وجه ئې دَ اول نه ساره ته وصیت اوکړو. بیا چه کله دَهغه دَ ګمان مطابق دَمطالبې واقعه پیښه شوه نودَهغه وصیت اعاده ئې اوکړه.([4])

ساره ته دَ خور وئیلو حکمت: دَ بادشاه هم یومقصد وو چه ساره رضي الله عنها په څه طریقه سره حاصله کړی دَهغه دې خبرې سره هیڅ غرض نه وو چه هغه دَ ابراهیم علیه السلام ښځه ده یا خور ده. نو سوال دادې چه ابراهیم علیه السلام ولې ساره ته خور اووئیل؟

ددې یو جواب خودادې چه دَبادشاه عادت وو چه هغه به صرف دَ خلقو ښځې غصب کولې خوئیندو سره به ئې غرض نه لرلو په دې وجه ابراهیم علیه السلام دَ توریه نه کار اخستو سره هغه خور ظاهره کړه. ښکاره خبره ده چه دا کذب نه وو ځکه چه ساره دَهغه دینی خور وه.([5])

بعض حضراتو دا جواب ورکړې چه کیدې شی دَحضرت ابراهیم علیه السلام مقصد (أهون البليتين) اختیارولو سره (أضر البليتين) دفع کول وو چه دَ ساره دَ غصب کولو اراده خو بهرحال بادشاه کړې وه لهذا که چرې هغه ته معلومه شوه چه ساره دَ ده ښځه ده نوبادشاه به په غیرت کښې راتلوسره یا خو ما قتل کړی یابه مې قید کړی. ددې په خلاف

---

[1]) المرجع السابق.

[2]) المرجع السابق.

[3]) صحيح مسلم: ۲۶۶/۲باب من فضائل إبراهيم الخليل رقم: ۲۳۷۱ والسنن الكبرى للبيهقي: ۵۹۹/۷كتاب الخلع والطلاق باب الرجل يقول لامرأته: يا أختي يريدالأخوة في الإسلام رقم: ۱۵۱٤٤.

[4]) فتح الباري:۸/٤۸٤.

[5]) فتح الباري:۸/٤۸۳عمدة القاري: ۱۵/۳٤٤.

که بادشاه نه اوونیلې شی چه ابراهیم دَ هغې رور دې نو دَغیرت دا غلبه به په خانی دَ بادشاه په رور (ابراهیم ﷺ) باندې شی. په دې صورت کښې به بادشاه ته دَ رور پرواه نه وی او دَ بادشاه دَ طرف نه به دَ نقصان اندیښنه پاتې نه شی. (۱)

بعض حضراتو وئیلی چه دَدې جابر بادشاه په دین کښې دَ خور او رور نکاح نه صرف جائز وه بلکه دَ نورو په مقابله کښې دَ خور سره دَ رور دَ نکاح حق زیات هم وو. چنانچه عبدبن حمید ﷫ په خپل تفسیر کښې دَ وهب بن منبه روایت نقل کړې دې: (من دین الملک أن الأخ أحق بأن تکون أخته زوجته من غیره، فلذلک قال هی أختی اعتمادا علی ما یعتقده الجبار فلا ینازعه فیها) نو حضرت ابراهیم ﷺ اوفرمائیل چه دا زما خور ده او مقصد نې دا وو چه کله بادشاه ته معلومه شی چه ساره دَهغه خور ده نو هغه به دَ خپلې عقیدې دَ وجې نه به دَ ساره په معامله کښې دَ انختلو کوشش نه کوی او مونږ به په مصیبت کښې دَ راګیریدو نه بچ شو. (۲)

په دې باندې اشکال کیږی چه کله چرې دا روایت ثابت وی نو بیا ابراهیم ﷺ (هی أختی) باندې دَ اکتفاء کولو په خائی به نې تصریح کوله چه (أختی وأنا زوجها) یعنی دا زما خور ده او زه دَدې خاوند یم. شراح حدیث دَدې دا جواب ورکړې دې چه بادشاه دَ واده په خائیٔ دَ غصب نیت لرلو. دا تصریح به په هغه صورت کښې فائده منده وه چه کله دَ بادشاه اراده دَ واده وه. (۳)

بهرحال په دریواړو مواقعو کښې حضرت ابراهیم ﷺ توریه او تعریض اختیار کړې دې. توریه یا تعریض داسې ذوه معنی کلام ته وانی چه دَ یو تیک او صحیح مقصد دَپاره اوونیلې شی. دَ متکلم مراد خو صحیح وی لیکن مخاطب په هغې باندې پوهه نه شی. دَ علم بدیع او معانی په اصطلاح کښې دې اسلوب کلام ته تعریض او توریه وغیره سره یادولې شی. خو که مخاطب په دماغو باندې زور واچوی او دَ غور او فکر نه کار واخلی نو هغه دَ متکلم مراد باندې پوهیدې شی. (۴)

ابراهیم ﷺ په دریواړو مواقعو کښې توریه اوتعریض کړې دې. په دې کښې په یوه موقع باندې هم دَهغه مخې ته ذاتی غرض او دنیاوی مفاد نه وو صرف دَ حمایت او دین دَ نصرت دَپاره په دریواړو مواقع باندې دَ توریه او تعریض لار خپله کړې ده. چنانچه دَ شفاعت په حدیث کښې تصریح ده چه رسول الله ﷺ فرمائیلی (ما منها کذبة إلا ما حل بها عن دین الله) (۵) یعنی دَ ابراهیم ﷺ دریواړه کذبات نه هر یو صرف دَ الله تعالی دَدین دَ مدافعت او حمایت دَپاره اوونیلې شو. لیکن اشکال دا دې چه کله دَدریواړو نه په یو باندې هم حقیقتاً دَ دروغو اطلاق نه کیږی نو بیا په حدیث کښې دې ته کذبات سره تعبیر کولو سره ولې بیان کړې شو. حافظ ابن حجر ﷫ دَدې دا جواب ورکړې

---

(۱) فتح الباری: ۴۸۳/۸ إرشادالساری: ۳۸۳/۷ قال ابن حجر رحمة الله علیه: اختلف فی السبب الذی حمل إبراهیم علی هذه الوصیة مع أن ذلک یرید اغتصابها علی نفسها أختا کانت أو زوجة. فقیل: کان من دین ذلک الملک أن لا یتعرض إلا لذوات الأزواج. کذا قیل، ویحتاج إلی تتمة، وهو أن إبراهیم أراد دفع أعظم الضررین بارتکاب أخفهما، وذلک أن اغتصاب الملک واقع لا محالة، لکن إن علم أن لها زوجا فی الحیاة حملته الغیرة علی قتله وإعدامه أو حبسه وإضراره، بخلاف ما إذا علم أن لها أختا، فإن الغیرة حینئذ تکون من قبل الأخ خاصة، لا من قبل الملک فلا یبالی به.

(۲) فتح الباری: ۴۸۴/۸.

(۳) فتح الباری: ۴۸۴/۸.

(۴) فتح الباری: ۴۸۲/۸.

(۵) رواه الترمذی فی جامعه فی باب ومن سورة بنی إسرائیل رقم: ۲۴۴۱ شرح النووی للإمام مسلم: ۱۲۴/۱۵ المطبعة المصریة بالأزهر.

دي چونكه توريه ظاهراً او صورتاً كذب معلوميږي په دې وجه دَ ظاهر اعتبار كولوسره حديث كښې په دې باندې دَ كذب اطلاق كړې شوې دې.(١)

علامه مازرى رحمه الله فرمائى چه داسې دروغ چه دَهغې نسبت دَ الله تعالى دَ ذات طرف ته كولوسره اوونيلى شى. دَدې نه حضرات انبياء كرام عليهم السلام معصوم دى ليكن داسې دروغ چه دَالله تعالى طرف ته نسبت كولوسره نه وى ونيلى شوى لكه چه دَ دنيا دَ يوسپك غوندې عمل دَپاره يو څل دروغ ونيل نو داسې دروغ دَحضرات انبياء كرام نه صادر كيدو كښې متقدمين اومتاخرين نه دواړه شان اقوال مشهور دى. قاضي عياض رحمه الله فرمائى دَ دروغو دَ رومبى قسم تصور هم انبياء كرام عليهم السلام په نسبت سره ناممكن دى نه لږ اونه ډير. برابره خبره ده مونږ دَ صغائر صدور دَ انبياء كرام نه ممكن اوګرځوو يا ممتنع نو په دواړو صورتونو كښې دَ دې قسم وقوع دَ انبياء كرامو عليهم السلام په نسبت غير متصور ده ځكه چه دَ نبوت مقصد ډير اوچت منصب دې اودداسې دروغو دَ جواز مطلب دَ انبياء كرام عليهم السلام په خودلې شوو خبرو باندې عدم اعتماد دې پاتې شود دا خبره چه حضور پاك ولې اوفرمائيل «ثنتين في ذات الله تعالى وواحدة في شان سارة» نو جواب دادې چه په دې دريواړو كښې دَ دروغو اطلاق فهم مخاطب اودَسامع په اعتبار سره كړې شوې دې په حقيقت كښې يو كلام هم دروغ نه دې يو خودَدې وجې نه چه حضرت ابراهيم عليه السلام توريه او تعريض استعمال كړې او بل دَدې وجې نه چه كه دريواړو كلامونوته دروغ هم اوونيلى شي نودَ ظالم ظلم دفع كولودَپاره دروغ ونيل جائز بلكه بعض صورتونو كښې واجب كيږي. اوحقيقت دادې چه حضور پاك ددې كلام په ذريعه باندې په دې تنبيه كړې ده چه دا دروغ په هغه دروغو كښې شامل نه دى كوم چه كذب مذموم دې.(١)

علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دَ فقهاؤ په دې خبره باندې اتفاق دې چه بعض مقاماتو كښې دروغ ونيل واجب كيږي. دَ مثال په توګه كه يو ظالم يوسړى سره موجود وديعت غصب كول غواړى او مطالبه اوكړى نو صاحب وديعت باندې واجب دى چه دروغ اووائى. داسې اووائى چه ماته معلومه نه ده چه هغه څيز چرته كيخودې شوې دې بلكه په دې باندې دې قسم هم اوخوري.(٢)

قوله: فأرسل إليها، فلما دخلت عليه ذهب يتنا ولها بيده فأخذ.....: بادشاه ساره (په زور) راؤغوښتله. كله چه هغه بادشاه ته اورسيدله نوهغه په دې باندې لاس اچول غوښتل نوناڅاپى راګير كړې شو (اوهغه لاس شل شو) وئې ونيل اې ښځې ته زما دَپاره دَ الله تعالى نه دعا اوكړه (چه زما لاس جوړشي نو) زه به تا نه تنګوم. ساره دعا اوكړه نودهغه لاس خلاص كړې شو(يعنى ښه شو) ليكن هغه بيا (بد اراده سره) لاس وراندې كړو نوبيا هم هغه آفت په نوره زياته سختئى سره دَ هغه لاس اونيولو (يعنى لاس ئې شل شو يا دَدې نه هم سخته سزا وركړې شوه) بيائې اوونيل اې ښځې ته ماته دعا اوكړه زه به تا نه تنګوم. ساره دعا اوكړه نودَ هغه لاس بيا جوړ شو. بيا هغه دَ خپلو خدمتګارانو نه يوه ته راؤغوښتله او ورته ئې اوونيل «إنكم لم تأتوني بإنسان، إنما أتيتموني بشيطان» يعنى تاسو ماله انسان نه بلكه يو پيرى راوړلې راغلې يئى.

په نورو رواياتوكښې ثابتيږي چه جابر بادشاه كله هم بده اراده اوكړه هرڅل باندې هغه ته مختلف سزا وركړې شوه. كله به دَ هغه مرئى خفه كولې شوه نو دَ سختئى دَ وجې نه اودَتكليف نه به ئې په زمكه ګيتنى مرلې او كله به په زمكه باندې راخلاصولې شو.(٣) داقسم خارق الامر واقعات دَدې زمانې خلق متمرد او سركش جنات طرف

---

(١) فتح البارى:٤٨٢/٨ إرشادالسارى: ٢٨١/٧.

(٢) شرح مسلم للإمام النووى: ١٢٤/١٥.

(٣) عمدة القارى: ٣٤٣/١٥.

(٤) فتح البارى: ٤٨٤/٨.

ته منسوب کوی په دې وجه دَ ساره په نسبت هم هغه اوونیل چه دا چرته سرکشه جن دې. دَ شیطان نه دلته جن مراد دې.(۱)

علامه انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی راوی ته دَحدیث الفاظ (لم تناولها الثانية) کښې تسامح لاحق شوې دې ځکه چه دغه ظالم بادشاه ته دَ سره دَ لاس لګولو قدرت نه وو شوې. لاس لګول او تناول خو ډیره لرې خبره ده. البته دا ضرور دی چه دغه ظالم دَ لاس لګولو اراده کړې وه او وروړاندې شوې وو مګر دَالله تعالی دَ عذاب سره مخ شوې وو.(۲)

قوله: فأخدم هاجر، فأتته وهو قائم يصلي، فأومأ بيده: مَهْيَم؟: جابر بادشاه هاجره ساره ته حواله کړه چه دَدې خدمت کوه. ساره ابراهیم علیه السلام له راغله هغه هغه وخت ولاړ وو مونځ ئې کولو. ابراهیم علیه السلام (هم په مانځه کښې) دَلاس په اشاره کولوسره تپوس اوکړو څه خبر دې؟. حضرت ساره رضي الله عنها دَحضرت اسحاق علیه السلام مور بی بی ده.(۳)

دَ صحیح مسلم روایت کښې دی (فأخرجها من أرضي وأعطها آجر)(۴) یعنی بادشاه اوونیل چه ساره زما دَ ملك نه اوباسه او آجر ددې حواله کړئې. دَ اعرج په روایت کښې هم دا نوم هم دغه شان ضبط شوې دې. (۵)بهرحال په دواړو صورتونو کښې دا سریانی نوم دې. ونیلی شی چه هاجره دَمصر ښار حفن دَ یوقبطی بادشاه لور وه.(۶)

ملاعلی قاری رحمه الله په قیل سره نقل کړی دی چه حضرت هاجره رضي الله عنها ته دَهاجره ونیلو وجه داده چه هغې دَ شام نه دَ مکې طرف ته هجرت کړې وو. بل دَ ابن الملك رحمه الله په حواله سره ئې لیکلی دی چه دَحضرت ابراهیم علیه السلام دَ ساره رضي الله عنها نه څه اولاد نه وو شوې نوحضرت ساره هاجره رضي الله عنها ابراهیم علیه السلام ته هدیه کړه اوونې ونیل چه امید دې چه الله پاك دَدې نه تاته اولاد درکړی. دغه وخت دَحضرت ابراهیم علیه السلام عمر سل کاله وو.(۷) هاجر ته آجر دَهاء په ځائې همزه سره هم لوستلې شوې دې او دا دَ اسماعیل علیه السلام مور بی بی وه.(۸)

مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی دَحضرت ابراهیم علیه السلام حضرت ساره رضي الله عنها او بادشاه (فرعون مصر) دَدې واقعې سره متعلق وارد شوی روایاتو نقل کولوسره لیکلی دی چه دَدې ټولو روایاتونه دومره په یقینی توګه سره معلومیږی چه حضرت ابراهیم علیه السلام خپلې بی بی حضرت ساره رضي الله عنها او دَخپل رور خوئې حضرت لوط علیه السلام سره مصر ته تشریف یوړو. دا هغه زمانه وه چه کله دَ مصر حکومت دَ یو داسې خاندان په لاس کښې وو چه سامی قوم سره ئې تعلق لرلو اودغه شان حضرت ابراهیم علیه السلام سره په نسبی سلسله کښې تړلې شوې وو. دلته په رسیدوسره دَ حضرت ابراهیم علیه السلام او فرعون مصر په مینځ کښې ضرور داسې واقعه پیښه شوې په کوم سره چه دَهغه یقین اوشو چه حضرت ابراهیم علیه السلام اودَهغه خاندان دَالله تعالی مقبول او برګزیده خاندان دې. دَدې په کتلو سره هغه دَ حضرت ابراهیم علیه السلام او حضرت ساره رضي الله عنها ډیر اعزاز اواکرام اوکړو اوهغوی ته ئې هرقسم مال اواسباب ورکړو او

---

(۱) فتح الباری:۴۸۵/۸عمدة القاری:۳۴۴/۱۵.

(۲) فیض الباری: ۳۶۶/۴.

(۳) اللمع الصبیح بشرح الجامع الصحیح: ۴۴۵/۹ الکنز المتواری:۲۸۴/۱۳.

(۴) صحیح مسلم کتاب الفضائل باب من فضائل إبراهیم الخلیل علیه الصلاة والسلام رقم الحدیث:۶۱۴۵حافظ ابن حجر رحمه الله دَامام مسلم رحمه الله په نسبت لیکلی دی چه هغوی هاجر په ځائې آجر روایت کړې دې مګر مونږ ته په یو نسخه کښې آجر همزه سره نه دې ملاؤ شو.

(۵) فتح الباری: ۴۸۵/۸.

(۶) فتح الباری: ۴۸۵/۸ عمدة القاری: ۳۴۴/۱۵.

(۷) مرقاة المفاتیح کتاب أحوال القیامة باب بدء الخلق: ۳۷۴/۱۰رقم الحدیث: ۵۷۰۴دارالکتب العلمیة.

(۸) اللمع الصبیح بشرح الجامع الصحیح:۴۴۶/۹ عمدة القاری: ۳۴۴/۱۵ الکنز المتواری:۲۸۴/۱۳ - ۲۸۵.

صرف په دې باندې صبر نه شو بلکه خپله پخوانئ خانداني رشته د مضبوط کولو او مستحکم کولو دپاره خپله لور هاجره هم دهغه په زوجیت کښې ورکړه چه دهغه زمانې د رسم او رواج په اعتبار سره د رومیې او مشرې ښځې خدمتګاره اوګرځی.[1]

قوله: مَهْيَمْ: په اکثرو نسخوکښې دا لفظ هم دغه شان ضبط شوې دې بعض نسخوکښې مهیا او مهین ضبط شوې دې. په دریواړو صورتونوکښې دا حرف استفهام دې اوهم په یوه معنی کښې دې. یعنی (ماحالك؟وماشأنك،وما الخبر)[2] ونیلی شی چه د تولو نه اول دا لفظ حضرت ابراهیم علیه السلام استعمال کړې.[3]

قوله: قالت: رَدَّاللهُ كَيْدَ الكَافِرِ أوِالفَاجِرِ فِي نَحْرِهِ وَأخْدَمَ هَاجَرَ: ساره رضي الله عنها اوونیل الله تعالی دې کافر یا بدکار فریب اولټه کړو اوهاجره نی د خدمت دپاره راکړه.

قوله: ثنتين منهن في ذات الله: ثلاث کذاب سره متعلق تفصیلی بحثونه تاسو اولوستل. اوس تاسو په دې خان پوهه کړئ چه د حدیث باب په شروع کښې چه داکوم فرمانیلی شوی (ثنتين منهن في ذات الله تعالى) یعنی د دریو کذبات نه دوه کذبات خالص د الله تعالی دپاره وو نوهم دغه شان کذب ثالث نی هم د الله تعالی دپاره ونیلی وو. مګر چونکه ذاتی نفع ته هم متضمن وو اومقصد نی د خپلې بی بی پاکوالې بچ کول وو په دې وجه د دې اړخ اعتبار کولو سره صرف کذب اول اوثانی باره کښې نی تصریح اوفرمانیله چه هغې ته خالص لوجه الله اوونیلې شو.[4]

خود دې روایت په بل طریق کښې تصریح ده چه دریواړه کذبات نی د الله تعالی دپاره ونیلی وو. چنانچه د هشام بن حسان رحمه الله په روایت کښې دی (إن إبراهيم لم يكذب قط إلا ثلاث كذبات، كل ذلك في ذات الله).[5] دغه شان مسند احمد کښې د ابن عباس رضي الله عنهما روایت دې: (والله إن حاول بهن إلا عن دين الله)[6]

عربو ته بنوماء السماء وئیلوبیان: (قال أبوهريرة: تِلْكَ أُمُّكُمْ يَابَنِي مَاءِ السَّمَاءِ......) حضرت ابوهریره رضي الله عنه مذکوره روایت بیانولو سره په آخره کښې د هاجره رضي الله عنها طرف ته اشاره کولو سره اوفرمانیل د آسمان د اوبو والو هم دغه (هاجره) ستاسو مور وه. د حضرت ابوهریره رضي الله عنه مخاطب عرب وو. د عربو د زمکې زیاته حصه په ځنګلاتو او بیابانونو باندې مشتمل وه اود هغوی وخت تیریدل به د باران په اوبو سره وو په دې وجه نی هغوی ته بنی ماء السماء اوونیل.[7]

یوقول دادې چه ماء السماء نه د زمزم اوبه مراد دی. الله تعالی د حضرت هاجره رضي الله عنها د پاره د زمکې نه د زمزم چینه جاری کړه او په دې سره نی د حضرت اسماعیل علیه السلام تربیت اوپالنه اوکړه. اکثر عرب د حضرت اسماعیل علیه السلام د نسل نه دی په دې مناسبت سره هغوی ته بنو ماء السماء اوونیلې شو.[8]

---

[1] قصص القرآن: ۱۶۲/۱دارالإشاعة.
[2] عمدة القاري: ۳٤٤/۱۵فتح الباري: ٤٨٥/٨.
[3] المصدرالسابق.
[4] فتح الباري: ٤٨٢/٨عمدة القاري: ۳٤٣/۱۵شرح مسلم للإمام النووي: ۱۲۵/۱۵المطبعة المصرية بالأزهر.
[5] أخرجه البزار في مسنده: ۳۰۵/۱۷ (۱۰۰۵٤)مكتبة العلوم والحكم المدينة المنورة.
[6] أخرجه أحمد بن حنبل في مسنده: ۳۳۰/٤(۲۵٤٦)مؤسسة الرسالة بتحقيق شعيب الأرنؤوط.
[7] شرح النووي: ۱۲۵/۱۵عمدة القاري: ۳٤٤/۱۵.
[8] أعلام الحديث للخطابي: ۱۵۳۸/۳عمدة القاري: ۳٤۵/۱۵.

دَدې قول تائيد دَ صحيح ابن حبان دَ روايت نه هم كيږي په هغې كښې دي: «كُلُّ مَنْ كَانَ مِنْ وُلْدِ إِسْمَاعِيلَ يُقَالُ لَهُ مَاءُ السَّمَاءِ، لِأَنَّ إِسْمَاعِيلَ وَلَدَتْهُ هَاجَرُ وَقَدْ رُبِّيَ بِمَاءِ زَمْزَمَ وَهِيَ مِنْ مَاءِ السَّمَاءِ»[1] يعنى دَ اسماعيل عليه السلام دَ اولاد نه چه څوك هم وى هغه ته به ماء السماء ونيلې شي ځكه چه اسماعيل عليه السلام دَ هاجره بى بى څوئى دې اودَهغه تربيت او پالنه دَ زمزم په چينه سره شوې وه اودا چينه دَ آسمان دَ اوبونه وه.

يواحتمال داهم دې چه دَماء السماء نه مراد عامر وى چه دَ اوس اوخزرج نيكه وو اوعامر ته به ماء السماء په دې وجه ونيلې كيدو چه كله به هم قحط راتلو نوهغه به په خپل مال سره دَخلقو امداد كولو يعنى دَهغه مال به دَ باران په شان كيدلو په دې وجه عامر ته ماء السماء ونيلې كيدو.[2] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دا قول هم په دې وجه باندې دې چه عرب ټول په ټوله دَ حضرت اسماعيل عليه السلام اولاد نه دى.[3]

دلته اشكال كيدې شى چه حضرت لوط عليه السلام خو هم ايمان راوړلې وو بلكه هغه په خپله نبى هم وو نوبيا ابراهيم عليه السلام ولې اوفرمائيل چه زما اوستا نه بغير په دې زمكه باندې څوك مومن نشته؟ ددې جواب دادې چه حضرت لوط عليه السلام دَحضرت ابراهيم عليه السلام سره په دې سفركښې نه وو. هغه په خپل كلى كښې وو. او ابراهيم عليه السلام دَ دغه مخصص علاقې په اعتبارسره دا خبره كړې وه چه دلته زما اوستا نه علاوه بل څوك مومن نشته.[4]

دَحديث باب نه مستنبط فوائد: ① دَ حديث باب نه معلومه شوه چه اخوت دينيه ثابت دى اوتعريض او توريه مباح دى.[5]

② دَ غاصب او جابر غلط او جابرانه مطالبه نه منل عزيمت او منل رخصت دې. دَحديث باب نه معلومه شوه چه په رخصت باندې عمل كول ثابت دى.

③ دَ ظالم حكمران بدله او مشرك هديه قبلول جائز دى.[6]

④ كه چرې په خالص نيت سره دعا اوغوښتلې شى نوهغه قبليږى. حضرت ساره رضي الله عنها په اخلاص سره دعااوكړه او قبوله شوه.[7]

⑤ دَصحيح مسلم روايت دې دَ دې سختئى په وخت كښې حضرت ابراهيم عليه السلام دَمانځه دَپاره ولاړوو «فقام ابراهيم الى الصلاة»[8] دغه شان «ابوالزنادعن الأعرج» په طريق سره چه كوم روايت نقل دې په هغې كښې دا اضافه ده: «فقام اليها، فقامت تتوضأ وتصلي»[9] يعنى بادشاه دَ حضرت ساره رضي الله عنها طرف ته اوراندې شو نوهغه پاسيده اودس ئې اوكړو اومونځ ئې كولو. ددې روايت نه شراح دوه آداب مستنبط كړى دى. يو خودا چه ډيره دَ غم او مصيبت واقعه پيښه شي نو دَ آسانتيا دَپاره صلوة حاجت كول پكاردى. بله خبره دا ثابته شوه چه اودس كول صرف دَ انبياء كرامو اود دې امت خصوصيت نه دې بلكه دا په امم سابقه كښې هم مشروع وو.[10]

---

[1] صحيح ابن حبان: ٤٧/١٣ تحقيق شعيب أرنؤوط رقم: ٥٨٣٠ دارالنشر، مؤسسة الرسالة.
[2] إرشادالساري: ٢٨٥/٧ فتح الباري: ٤٨٦/٨ عمدة القاري: ٣٤٥/١٥.
[3] فتح الباري: ٤٨٦/٨.
[4] فتح الباري: ٤٨٤/٨.
[5] عمدة القاري: ٣٤٥/١٥ فتح الباري: ٤٨٦/٨.
[6] فتح الباري: ٤٨٦/٨ عمدة القاري: ٣٤٥/١٥.
[7] صحيح مسلم كتاب الفضائل باب من فضائل إبراهيم: رقم: ٦٢٩٤
[8] صحيح مسلم كتاب الفضائل باب من فضائل إبراهيم: رقم: ٦٢٩٤
[9] انظر صحيح البخاري كتاب البيوع باب شراء المملوك من الحربي وهبته وعتقه رقم: ٢١٠٤.
[10] فتح الباري: ٤٨٦/٨ عمدة القاري: ٣٤٥/١٥.

[۳۱۸۰]- حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، أَوِ ابْنُ سَلاَمٍ عَنْهُ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أُمِّ شَرِيكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، "أَمَرَ بِقَتْلِ الْوَزَغِ، وَقَالَ: كَانَ يَنْفُخُ عَلَى إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ" [ص ۲۹۱] [ر: ۳۱۳۱](۱)

تراجم رجال

عبیدالله بن موسی: دا عبیدالله بن موسی بن باذام عبسی کوفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب أمور الدین) لاندې تیره شوې ده.(۲)

ابن سلام: دا محمد بن سلام سلمی بیکندی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب قوله النبی صلی الله علیه وسلم أنا أعلمکم بالله) لاندې تیره شوې ده.(۳)

ابن جریج: دا عبدالملک بن عبدالعزیز بن جریج اموی رحمه الله دې (۴)

عبدالحمید بن جبیر: داعبدالحمید بن جریج بن شیبه بن ثمان رحمه الله دې.اوګورئی: (۵)

سعید بن المسیب: دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب من قال: إن الإمان هوالعمل) لاندې تیره شوې ده.(۶)

ام شریک: دا غزیه یا غزیله بنت ودوان بن عمرو بن عامر رضي الله عنها ده.(۷)

حدثنا عبیدالله بن موسی او ابن سلام عنه دواړه دَ امام بخاری رحمه الله شیوخ دی. خو دَعبیدالله بن موسی رحمه الله شمیر دَ هغوی په کبار شیوخ کښې کیږي. امام بخاری رحمه الله ته شک دې چه دا روایت ما دَ عبیدالله بن موسی نه اوریدلې دې که نه؟ البته دَ محمد سلام رحمه الله نه دَدې حدیث په سماع کښې هغه ته شک نه وو. په دې وجه ئې په لفظ أو سره دَ شک اظهار اوکړو اوبیائې په یقین سره اوفرمائیل چه دا روایت مونږ دَمحمد بن سلام رحمه الله نه اوریدلې دې اوهغوی دَ عبیدالله بن موسی رحمه الله نه (۸)

ګرګټ (چمچور ګئی) وژلو حکم: (إن رسول الله صلی الله علیه وسلم أمر بقتل الوزغ....) دَ ام شریک رضي الله عنها روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ ګرګټ دَ وژلو حکم اوکړو اوونی فرمائیل (کله چه ابراهیم علیه السلام په اورکښې واچولې شو نو) دې بدبخت په ابراهیم علیه السلام باندې (اور) تیزولو دَپاره پوکی وهل او نورو تولو مرغانو اوځناورو دَ هغې دَمړ کولو کوشش کولو.(۹)

---

۱) مرتخریج الحدیث فی بدء الخلق باب خیر مال المسلم غنم یتبع بها شعف الجبال رقم: ۳۳۰۸.

۲) کشف الباری: ۶۵۷/۱

۳) کشف الباری: ۹۳/۲.

۴) کتاب الحیض باب غسل الحائض رقم: ۲۹۶ ص: ۲۰۴.

۵) کتاب الصوم باب صوم یوم الجمعة رقم: ۱۹۸۴.

۶) کشف الباری: ۱۵۹/۲.

۷) کتاب بدء الخلق باب خیر مال المسلم غنم ینبع بها شعف الجبال رقم: ۳۳۰۷.

۸) عمدة القاری: ۳۴۵/۱۵ إرشادالساری: ۲۸۵/۷ فتح الباری: ۴۸۶/۸.

۹) إرشادالساری: ۲۸۵/۷.

علامه دميري رحمه الله دَ حضرت عائشه رضي الله عنها روايت نقل كړي دي چه كله بيت المقدس سوزولې شو نو ډير ګرګټان پوخائي شو او اور له به ئې دَتيزولو دَپاره پوكي وركول. (۱)ګرګټ ګونګا او ابرص يعني برګ مرض. دا ډير موذي ځناور دې كه دَ خوراك ځښاك په لوښې كښې خوله وركړي او يو انسان هغه استعمال كړي نو سخت جاني نقصان كيدو انديښنه ده. (۲)

دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما يو روايت دې (اقتلوا الوزغ ولو في جوف الكعبة) يعني ځمچور كښې قتل كړئې اګرچه هغه په بيت الله كښې دننه وي. دا روايت طبراني رحمه الله دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه مرفوعاً نقل كړې دې. (۳) خو ددې په سند كښې عمر بن قيس مكى ضعيف راوى دې. (۴)

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَ حديث دَ ټكړې (على إبراهيم عليه السلام) مناسبت ظاهر دې. (۵)

[۳۱۸۱]- حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ {الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا} [الأنعام: ۸۲] إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ، قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّنَا لاَ يَظْلِمُ نَفْسَهُ؟ قَالَ: "لَيْسَ كَمَا تَقُولُونَ {لَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ} [الأنعام: ۸۲] بِشِرْكٍ، أَوَلَمْ تَسْمَعُوا إِلَى قَوْلِ لُقْمَانَ لِابْنِهِ يَا بُنَيَّ لاَ تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ" [ص ۲۹۳-۲۹۴] [ر: ۳۲] (۶)

تراجم رجال

عمر بن حفص: دا عمر بن حفص بن غياث نخعي كوفي رحمه الله دي. (۷)

اعمش: دا ابومحمد سليمان بن مهران اسدى كوفى رحمه الله دې. أعمش په لقب سره مشهور دې. دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تيره شوې ده. (۸)

ابراهيم: دا ابوعمران ابراهيم بن يزيد بن قيس بن الاسود نخعى كوفى رحمه الله دې. دَدوى تذكره هم مذكوره كتاب او باب لاندې تيره شوې ده. (۹)

عبدالله: دا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دې. دَدوى تذكره هم مذكوره كتاب او باب لاندې تيره شوې ده. (۱۰)

---

(۱) إرشادالسارى: ۲۸۵/۷.

(۲) إرشادالسارى: ۲۸۵/۷.

(۳) المعجم الكبير للطبرانى باب العين، أحاديث عبدالله بن العباس رقم الحديث: ۱۱۳۹۵ وأخرجه كمال الدين الدميرى في حياة الحيوان الكبرى: ۵۴۵/۲ دار الكتب العلمية.

(۴) إرشادالسارى: ۲۸۵/۷.

(۵) عمدة القارى: ۳۷۵/۱۵.

(۶) مرتخريجه فى كتاب العلم باب ظلم دون ظلم رقم: ۳۲.

(۷) كشف البارى كتاب الغسل ص: ۴۶۴.

(۸) كشف البارى: ۲۵۱/۲.

(۹) كشف البارى: ۲۵۳/۲.

(۱۰) كشف البارى: ۲۵۷/۲.

لما نزلت ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُم بِظُلْمٍ﴾ ....الخ: حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه وائي چه کله دا آيت نازل شو: کومو خلقو چه ايمان راوړو او هغوی په خپل ايمان کښې ظلم (شرک) شامل نه کړو، نو مونږ عرض اوکړو يارسول الله په مونږ کښې څوك داسې دې چاچه ظلم (څه گناه) نه وی کړی؟ حضورپاك اوفرمائيل خبره دغه نه ده کومه چه تاسو گنړئي (آيت کښې) دَ ظلم نه مراد شرك دې آيا تاسو په (قرآن کښې) خپل خوئي ته دَ لقمان وصيت نه دې اوريدلې چه بچيه الله تعالى سره شرك مه کوه ځکه چه شرك لوئي ظلم دې.

دَ سورت انعام آيت دې: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُم بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُم مُّهْتَدُونَ﴾ [۱] يعنى کومو خلقوچه ايمان راوړو او هغوی په خپل ايمان کښې شرك يوځائي نه کړو امن هم دَهغوی دَپاره دې او هم هغه په نيغه لار دی.
دَ ظلم مختلف مدارج او افراددې او هره لويه او وړه گناه په دې کښې شامل ده. چونکه په آيت کښې نکره (ظلم) لاندې دَ نفى واقع شوې ده چه دَعموم فائده وزکوې په دې وجه صحابه کرام اوويريدل چه زمونږ نه خو يو نه يو درجه کښې دَ ظلم ارتکاب به ضرور شوې وی او دَ آيت دَ مضمون مطابق هغوی دَ امن او هدايت نه محروم پاتې شو. په دې وجه رسول الله صلى الله عليه وسلم مبارك اوفرمائيل چه دلته دَظلم نه دَدې فرد اعلى يعنى شرك مراد دې او په دليل کښې دَ سورت لقمان آيت تلاوت کړو کوم کښې چه شرك ته ظلم عظيم ونيلې شوې دې. په دې روايت باندې تفصيلى بحث ونه کتاب الايمان کښې تيرشوی دی. [۲]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت باندې اشکال او دَهغې جواب: ترجمه دَ حضرت ابراهيم عليه السلام په حالاتو باندې تړلې شوې ده او دَ حديث باب مضمون ترجمة الباب سره په ظاهره باندې څه مناسبت نه لرى نو بيا سوال دادې چه امام بخاری رحمه الله دَترجمة الباب لاندې مذکوره روايت ولې نقل کړې دې؟
علامه قسطلانى رحمه الله دَدې دا جواب ورکړې دې چه دَ سورت انعام آيت ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُم بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُم مُّهْتَدُونَ﴾ په حقيقت کښې دَ ابراهيم عليه السلام قول دې. دَدې پس منظر دادې چه دَ آيت نه وړاندې رکوع کښې په شرك دَ رد بيان دې او دَدې په ضمن کښې دَخپل پلار آزر او خپل قوم سره دَحضرت ابراهيم عليه السلام مکالمه پيش کړې شوې ده. ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ آزَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً﴾ دې نه پس په قوم باندې دَحضرت ابراهيم عليه السلام دَ نکيربيان دې چه ابراهيم عليه السلام سره ئې حجت بازى کوله. ﴿أَتُحَاجُّونِّي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ ۚ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ﴾ بيا دَ تنکيت په توګه فرمائي ﴿فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ ۖ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ دَ فريقين نه مراد پخپله ابراهيم عليه السلام او دَهغه مشرك قوم دې. په آيت کښې چه دَ دواړو فريقو کوم استفسار کړې شوې دې دَهغې په جواب کښې ابراهيم عليه السلام اوفرمائيل ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُم بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُم مُّهْتَدُونَ﴾ په دې صورت کښې (الذين) اسم موصول مبتدا محذوف دَ (هم) خبر دې. (أي هم الذين آمنوا......) يعنى دَ ابراهيم او دَهغه په قوم کښې هم هغه خلق دی چه ايمان ئې راوړې دې او په خپل ايمان کښې ظلم (شرك) سره نه دې ملاؤ کړې. [۳]
حضرت على رضي الله عنه فرمائي چه دا آيت دَ دې امت باره کښې نه دې نازل شوې بلکه دَ حضرت ابراهيم عليه السلام او دَهغه دَ اصحابو باره کښې نازل شوې دې. [۴] دَغه شان دَ آيت او روايت مناسبت ترجمة الباب سره واضح کيږى. [۵]

---

[۱] سورة الانعام آية: ۸۲
[۲] کشف البارى کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم: ۲/۲۶۸-۲۶۱.
[۳] إرشادالساري: ۲۸۶/۷فتح البارى: ۴۸۷/۸-۴۸۶.
[۴] المصدر السابق.
[۵] إرشادالساري: ۲۸۶/۷.

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه دَ روايت باب ترجمة الباب سره مناسبت دَ آيت مذكوره متصل بعد دَ موجود آيت په وجه باندې دې په کوم کښې چه دَ حضرت ابراهيم تذکره ده . آيت دې ﴿وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ﴾ [1]
علامه عيني رحمه الله دَ دغه پورته ذکر شوو توجيهاتو دمناسبت دپاره ترديد کولوسره فرمائيلي دی چه مقصد دا وی چه په روايت باب کښې دَ ترجمة الباب دَ الفاظو ذکر وی سره ددې چه هغه الفاظ لږشان ولې نه وی. اودَمذکوره بالاتوجيهاتونه دَ يونه هم دا مقصد نه حاصليږی. البته دَدې روايت ترجمة الباب سره مناسبت په دې اعتبارسره ممکن دې چه امام بخاری رحمه الله په روايت کښې ذکر شوې آيت مبارك پيش کولوسره دَ حضرت علی رضی الله عنه دَ بو روايت طرف ته اشاره کړې ده کوم چه امام حاکم تخريج کړې دې. په هغه روايت کښې دی چه حضرت علی رضی الله عنه دَ آيت مذکور في الرواية تلاوت کولوسره ارشاد فرمائی چه دا آيت دَدې امت باره کښې نه دې نازل شوې بلکه حضرت ابراهيم عليه السلام اودَ هغه دَ اصحابو سره متعلق نازل شوې دې. دغه شان په حديث او ترجمة الباب کښې مناسبت واضح کيږی. [2]

١٢ - باب : ﴿يَزِفُّونَ﴾/الصافات:٩٤/: النَّسَلاَنُ فِي الْمَشْيِ.

دا باب (تنوين سره) بغير ترجمه دې او (كالفصل من الباب السابق) يعنی دَتيرشوی باب تتمه ده. [3]
په مخکښې باب کښې دَ حضرت ابراهيم عليه السلام حالات بيان کړې شو اودلته دَ نورو حالاتو تذکره به دَ تکملې په توګه باندې وی. دَ مستملی په روايت کښې دا باب بغيرترجمه دې او حافظ ابن حجر رحمه الله دې ته ترجيح ورکړې ده. خودَ حموی اوکشميهنی په نسخوکښې دا باب ترجمه سره دې يعنی (باب: ويزفون النسلان).
حافظ ابن حجر رحمه الله دې ته وهم وئيلوسره فرمائيلی چه (فإنه كلام لا معنى له) يعنی (ويزفون النسلان) دَباب ترجمه ګرځول يوبې معنی خبره ده. [4] زمونږ رائې داده چه په دې صورت کښې دا بې معنی کلام نه دې بلکه مقصد دادې چه دا باب دَ ابراهيم عليه السلام په حالاتو کښې دَتيرشوو حالاتو پوره والې هم دې او په دې سره دَ ابراهيم عليه السلام قصې سره متعلق دَ سورت صافات آيت ﴿فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ﴾ تفسير هم مقصوددې. دَعلامه عينی رحمه الله په صنيع سره زمونږ دَ رائې تائيد کيږی. [5] اودَ نسفی په روايت کښې دَ سرنه باب ساقط دې [6] اوعلامه کرمانی رحمه الله داسې باب ترلې دې (باب قوله الله تعالى: ﴿فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ﴾) [7]

قوله: يزفون: النسلان في المشي: زَفَّ يَزِفُّ زَفًّا وزُفُوفًا معنی ده تادی کول منډه وهل. امام بخاری رحمه الله ددې تفسير کړې دې النسلان فی المشی تيز تلل په تلوکښې تادی کول. په لغت کښې النسلان اصلاً دَ ليوه تيز تګ ته وائی ليکن روستو ددې استعمال دَ نورو ځيزونودپاره اوشو. [8]

---

[1] شرح الكرماني: ١٤/١٨-١٧.
[2] عمدة القاري: ١٥/٣٤٦.
[3] إرشادالساري: ٧/٢٨٦عمدة القاري: ١٥/٣٤٧فتح الباري: ٨/٤٩١.
[4] فتح الباري: ٨/٤٩١.
[5] عمدة القاري: ١٥/٣٤٧.
[6] فتح الباري:٨/٤٩١عمدة القاري: ١٥/٣٤٧.
[7] شرح الكرماني: ١٤/١٨.
[8] لسان العرب: ١٤/١٢٨.

د سورت صافات آيات كښې ابراهيم عليه السلام قصه اختصار سره بيان كړې شوې ده چه په سورت انبياء كښې تفصيل سره راغلې ده. آيات دادى. ﴿فَرَاغَ إِلَىٰٓ ءَالِهَتِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ۝ مَا لَكُمْ لَا تَنطِقُونَ ۝ فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًۢا بِٱلْيَمِينِ ۝ فَأَقْبَلُوٓا۟ إِلَيْهِ يَزِفُّونَ ۝﴾ (١)

يعنى ابراهيم عليه السلام غلې غوندې د هغوى معبودانو له راغلو او وئې ويل ولې تاسو نه خورئې په تاسو څه شوى دى تاسو خبرې ولې نه كوئى؟ بيا هغوى په ښه قوت سره متوجه كيدو سره وهل شروع كړه. ﴿فَأَقْبَلُوٓا۟ إِلَيْهِ يَزِفُّونَ ۝﴾ نو هغه خلق هغه په منډه راغلل كله چه مشركان د اختر د ميلې نه واپس راغلل او منډر ته ئې او كتل چه ټول بتان تراشلې شوې پراته دى نو د تپوس پوښتنې د پاره يو د بله حضرت ابراهيم عليه السلام له راورسيدل او هغه ئې اونيولو او د قوم ګټرې مجمعې ته ئې پيش كړو.

طبرانى او ابن ابى حاتم رحمه الله د سدى رحمه الله په طريق سره روايت نقل كړې دې چه د غه خلقو كله ابراهيم عليه السلام هغه مجمعې ته وړاندې كړو نو هلته د لرګو يو لوئى ډيرى پروت وو او د هغې په راغونډولو كښې د قوم هر يو كس تردې چه ښځو هم خپله حصه واچوله او په مرضونو كښې اخته ښځو نذرونه او منل چه كه چرې الله هغوى روغ كړل نو هغوى به د ابراهيم عليه السلام د سوزولو د پاره لرګى راجمع كوى. كله چه قوم د لرګو ډيرى راجمع كړو او د ابراهيم عليه السلام د سوزولو اراده ئې اوكړه نو زمكې او آسمان فرښتو او غرونو په يو آواز كښې اووئيل «ربنا خليلك إبراهيم يحرق» يعنى اى زمونږ ربه ستا خليل ابراهيم سوزولې شى الله تعالى او فرمائيل «أنا أعلم» ماته پته ده. خو چه كله ابراهيم تاسو ته آواز اوكړى نو تاسو ټول د هغه امداد كوئى نو په دې موقع باندې ابراهيم عليه السلام دعا اوكړه. «اللهم انت الواحد فى السماء، وأنا الواحد فى الأرض، ليس أحد فى الأرض يعبدك غيرى، حسبى الله ونعم الوكيل» (٢) يعنى اى الله ته په آسمان كښې يو يې او زه په مخ د زمكې باندې خان له يم زما نه علاوه په مخ د زمكه باندې زما نه علاوه بل څوك ستا عبادت كونكى بنده نشته.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى كه چرې باب ترجمه سره وى نو بيا زما خيال دادې چه امام بخارى رحمه الله هم دې واقعې طرف ته اشاره كړې ده. په كوم كښې «ربنا خليلك إبراهيم يحرق» الفاظ وارد دى او د باب لاندې امام بخارى حديث د شفاعت نقل كړې دې په هغې كښې «أنت نبى الله وخليله من الأرض» الفاظ راغلى دى او د دې مناسبت «ربنا خليلك إبراهيم يحرق» سره واضح دې (٣).

[٣١٨٢]-بَابٌ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ أَبِي حَيَّانَ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أُتِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا بِلَحْمٍ فَقَالَ: "إِنَّ اللَّهَ يَجْمَعُ يَوْمَ القِيَامَةِ الأَوَّلِينَ وَالآخِرِينَ فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ، فَيُسْمِعُهُمُ الدَّاعِي وَيَنْفُذُهُمُ البَصَرُ، وَتَدْنُو الشَّمْسُ مِنْهُمْ، -فَذَكَرَ حَدِيثَ الشَّفَاعَةِ- فَيَأْتُونَ إِبْرَاهِيمَ فَيَقُولُونَ: أَنْتَ نَبِيُّ اللَّهِ وَخَلِيلُهُ مِنَ الأَرْضِ، اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ، فَيَقُولُ، فَذَكَرَ [ص: ٣٢] كَذَبَاتِهِ، نَفْسِي نَفْسِي، اذْهَبُوا إِلَى مُوسَى" تَابَعَهُ أَنَسٌ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص ٢٩٩][ر: ٣١٦٢، ٤٢٠٦] (٤).

---

(١) الصافات: ٩٤.

(٢) فتح البارى: ٨/٤٩٢-٤٩١.

(٣) فتح البارى: ٨/٤٩٢.

(٤) مر تخريجه فى نفس الكتاب تحت باب قول الله تعالى ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦ﴾.

تراجم رجال

اسحاق بن ابراهیم: دا اسحاق بن ابراهیم بن نصر بخاری سعدی رحمه الله دې. [۱]

ابواسامة: دا حماد بن اسامه بن زید قرشی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب فضل من علم وعلّم) لاندې تیره شوې ده. [۲]

ابوحیان: دا یحیی بن سعید بن حیان تیمی کوفي رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب سؤال جبرائل علیه السلام النبی صلی الله علیه وسلم عن الایمان والاسلام) لاندې تیره شوې ده. [۳]

ابوزرعة: دا هرم بن عمر بن جریر بجلي کوفي رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی تذکره (کتاب الایمان باب الجهاد من الایمان) لاندې تیره شوې ده. [۴]

قوله: أُتِيَ النَّبِيُّ صلی الله علیه وسلم یَوْمًا بِلَحْمٍ.... حضرت ابوهریره رضی الله عنه وائی چه یوه ورځ دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې غوښه پیش کړې شوه. حضورپاک اوفرمائیل دَ قیامت په ورځ به الله تعالی وړاندې روستو ټول په یو میدان کښې راجمع کوی. آواز کونکې به هغوی ته خپل آواز اورولې شي او کتونکې به هغوی لیدلې شي او نمر به هغوی ته رانیزدې کړې شي. بیا حضورپاک حدیث شفاعت بیان کړو چه (میدان حشر کښې) به خلق ابراهیم علیه السلام له راشي او هغوی ته به وائی تاسو په زمکه کښې دَ الله تعالی خلیل او نبی وې الله تعالی ته زمونږ سفارش اوکړه. ابراهیم علیه السلام به (کذبات ثلاثه یادولوسره) وائی نفسی نفسی، موسیٰ علیه السلام له لاړشئ.

مطلب دا چه ابراهیم علیه السلام ته به ثلاث کذبات یادیږی او فرمائی به چه زما نه خو دغه کوتاهئ شوې دې. ماله حیا راځی چه الله تعالی ته ستاسو دَپاره سفارش اوکړم. درېواړه خبرې سره دَدې چه په کذب کښې نه راځی لیکن ابراهیم علیه السلام به هغه دَ نبوت دَ شان خلاف ګڼړلوسره په خپل ځان باندې دَ خطاوار کیدو یقین کوی. [۵]

قوله: تابعه أنس عن النبی صلی الله علیه وسلم: دَحضرت انس رضی الله عنه دا متابعت امام بخاری رحمه الله کتاب التوحید کښې په تفصیل سره موصولاً نقل کړې دې. [۶]

دَحدیث باب ترجمة الباب سره مناسبت: دَ روایت باب دَ (باب اتخذ الله إبراهیم خلیلا) سره مناسبت واضح دې ځکه چه په دواړو کښې دَحضرت ابراهیم علیه السلام تذکره ده. [۷]

[۳۱۸۳] - **حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «يَرْحَمُ اللَّهُ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ، لَوْلَا أَنَّهَا عَجِلَتْ، لَكَانَ زَمْزَمُ عَيْنًا مَعِينًا»**

---

[۱] کتاب الغسل باب من اغتسل عریانا وحده رقم: ۲۷۸.

[۲] کشف الباری: ۳/۴۱۴.

[۳] کشف الباری: ۲/۵۸۷.

[۴] کشف الباری: ۳/۳۰۴.

[۵] إرشادالساری: ۷/۲۸۷.

[۶] صحیح البخاری کتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار، رقم الحدیث: ۶۵۶۵ وکتاب التوحید باب کلام الرب تعالی یوم القیامة مع الأنبیاء وغیرهم رقم الحدیث: ۷۵۱۰ وباب قول الله تعالی ﴿لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ﴾ رقم الحدیث: ۷۴۱۰ وباب قوله تعالی: ﴿وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا﴾ رقم الحدیث: ۷۵۱۶.

[۷] عمدة القاری: ۱۵/۳۴۷.

قَالَ الْأَنْصَارِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَمَّا كَثِيرُ بْنُ كَثِيرٍ، فَحَدَّثَنِي قَالَ: إِنِّي وَعُثْمَانَ بْنَ أَبِي سُلَيْمَانَ، جُلُوسٌ مَعَ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فَقَالَ: مَا هَكَذَا حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ، وَلَكِنَّهُ قَالَ: أَقْبَلَ إِبْرَاهِيمُ بِإِسْمَاعِيلَ وَأُمِّهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ، وَهِيَ تُرْضِعُهُ، مَعَهَا شَنَّةٌ لَمْ يَرْفَعْهُ ثُمَّ جَاءَ بِهَا إِبْرَاهِيمُ وَبِابْنِهَا إِسْمَاعِيلَ [۳۱۸۵/ ص ۳۰۱] (۱)

امام بخاری هم يو روايت په مختلف طرق سره ذکرکړې دی. د احمد بن سعيد والا طريق روايت کښې دی چه رسول الله ﷺ فرمائيلی چه الله تعالی دې د اسماعيل علیه السلام په مور بی بی هاجره باندې رحم اوکړی که چرې هغې تادی نه وه کړې نو نن به زمزم يوه بهيدونکې چينه وه.

ذکر الاختلاف الواقع في اسناد الحديث المذكور: ① رواه ابن السكن والإسماعيلي من طريق حجاج بن الشاعر عن وهب بن جرير عن أبيه عن أيوب عن عبدالله بن سعيد بن جبير عن أبيه عن ابن عباس عن أبي بن كعب عن النبي صلى الله عليه وسلم..... زاد ابن السكن والإسماعيلي في روايتهما أبي بن كعب.

② الطريق المذكور في صحيح البخاري، أي: أحمد بن سعيد عن وهب عن جرير عن أيوب عن عبدالله بن سعيد عن ابن عباس الخ.

③ رواية النسائي عن أحمد بن سعيد شيخ البخاري المذكور عن وهب بن جرير عن أبيه عن أيوب عن سعيد بن جبير عن ابن عباس عن أبي بن كعب. أسقط الإمام النسائي في هذا الطريق عبدالله بن سعيد بن جبير، وزاد أبي بن كعب.

④ رواية الإمام النسائي عن أحمد بن سعيد عن وهب بن جرير عن حماد بن زيد عن أيوب عن عبدالله بن سعيد بن جبير عن أبيه عن ابن عباس، ولم يذكر أبي بن كعب.

د امام نسائی رحمه الله په روايت کښې دی چه وهب بن جرير رحمه الله فرمائی چه زه سلام بن ابی مطيع رحمه الله ته حاضر شوم او دهغوی په وړاندې مې مذکره حديث د حماد بن زيد والا په طريق سره بيان کړو نو هغوی په دې باندې سخت نکير اوفرمائيلو او تپوس ئې اوکړو چه ستا پلار (جرير) څنګه روايت کوی؟ ما ونيل چه هغه خو د ايوب عن سعيد بن جبير په طريق سره روايت کوی. سلام بن ابی مطيع رحمه الله د حيرانتيا اظهار اوکړو او وئې فرمائيل چه په حقيقت کښې د ايوب او سعيد بن جبير په مينځ کښې عکرمه بن خالد واسطه ده. (۲)

د نسائی رحمه الله د ذکرکړې شوې طريق نه معلومه شوه چه وهب بن جرير رحمه الله کله دا حديث د خپل پلار جرير رحمه الله نه روايت کوی نو د ايوب رحمه الله او سعيد بن جبير رحمه الله په مينځ کښې د عبدالله بن سعيد رحمه الله واسطه نه ذکرکوی البته په آخره کښې د ابی بن کعب رحمه الله اضافه کوی او کله چه وهب بن جبير رحمه الله دا حديث د حماد بن زيد رحمه الله په طريق سره نقل کوی نو بيا د ايوب رحمه الله او سعيد په مينځ کښې د عبدالله بن سعيد رحمه الله واسطه هم نقل کوی او په آخره کښې د ابی بن کعب رحمه الله اضافه نه کوی. خو سلام بن ابی مطيع رحمه الله د ايوب رحمه الله او سعيد بن جبير رحمه الله په مينځ کښې د عکرمه بن خالد رحمه الله د واسطې قائل دی. (۳)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه عين ممکن دی ايوب رحمه الله ته دا حديث په مختلف طرق سره حاصل شوې وی خکه چه اسماعيل بن عليه چه د کبار حفاظ نه دې دا حديث د ايوب عن سعيد بن جبير عن ابن عباس په طريق سره هم روايت کوی په دې سند کښې خونه د عبدالله بن سعيد رحمه الله تذکره شته او نه د ابی بن کعب رحمه الله اضافه او د اسماعيل بن عليه رحمه الله دا روايت د امام بخاری رحمه الله تخريج کړې شوې روايت د پاره مؤيد هم دې. خکه چه امام بخاری رحمه الله هم ابی بن کعب رحمه الله اضافه نه ده ذکرکړې.

---

(۱) مر تخريجه في كتاب الحرث والمزارعة باب المزارعة بالشطر ونحوه رقم: ۲۳۲۸.

(۲) عمدة القاري: ۳۴۸/۱۵ فتح الباري: ۴۹۲/۸.

(۳) فتح الباري: ۴۹۲/۸ دار الكتب العلمية.

دَاسماعيل بن عليه رحمه الله نه دا روايت اسماعيلی رحمه الله په دوه شان سره روايت کړې دې. يوخو هم دغه طريق دې په کوم کښې چه دَ ايوب او سعيد بن جبير په مينځ کښې واسطه نشته او دويم طريق هغه دې په کوم کښې چه دَدواړو په مينځ کښې دَعبدالله رحمه الله واسطه ده. دَ اسماعيل بن عليه رحمه الله په شان معمر رحمه الله هم داحديث دَ ايوب عن سعيد په طريق سره بلاواسطه نقل کړې دې لکه څنګه چه امام بخاری رحمه الله په دويم طريق کښې ذکرکړې دې اسماعيلی رحمه الله په امام بخاری رحمه الله باندې مذکوره حديث دَ ايوب په طريق سره نقل کولو وجې نه اعتراض کړې دې چه هغوی مضطرب سندسره دَ روايت تخريج ولې کړې دې ليکن دَ سياق حديث نه معلوميږی چه امام بخاری رحمه الله په تخريج کړې شوی حديث کښې معمر عن کثير بن کثير عن سعيد بن جبير په طريق باندې اعتماد کړې دې سره ددې چه دَ ايوب رحمه الله طريق سره ملاؤشوې دې.

الحاصل ايوب رحمه الله حديث دَ سعيد بن جبير رحمه الله نه بغير دَ واسطې روايت کړې دې يا دَ سعيد بن جبير خونی عبدالله په واسطه سره نقل کړې دې او په دواړو صورتونو کښې څه عيب نشته دې څکه چه ټول په ټول ثقه دی او داسې اختلاف چه په ثقات حفاظ باندې متفرع وی مضر نه وی. اوس که چرې دَ ايوب رحمه الله او سعيد بن جبير رحمه الله په مينځ کښې دَ عبدالله واسطه ده او په آخره کښې دَ ابی بن کعب رحمه الله زياتوالې هم دې نو هيڅ کلام نشته دې اوکه چرې واسطه نشته دې اونه دَ ابی بن کعب رحمه الله اضافه نودواسطې نه کيدل په دې وجه مضر نه دی څکه چه دَ ايوب رحمه الله سماع دَ سعيد بن جبير رحمه الله نه ثابته ده اودَ ابی بن کعب رحمه الله اضافه نه کيدو په صورت کښې که چرې ابن عباس رضي الله عنهما داحديث دَ نبی کريم صلى الله عليه وسلم نه اوريدلې دې نو بيا خودا حديث متصل اومسنددې اوکه چرې نه وی اوريدلې نودا حديث دَ مراسيل صحابه نه دې.(١)

قَالَ الْأَنْصَارِيُّ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ: أَمَّا كَثِيرُ بْنُ كَثِيرٍ: فَحَدَّثَنِي قَالَ: إِنِّي وَعُثْمَانَ ابْنَ أَبِي سُلَيْمَانَ جُلُوسٌ مَعَ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ فَقَالَ: مَا هٰكَذَا حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ، وَلٰكِنَّهُ قَالَ: أَقْبَلَ إِبْرَاهِيمُ بِإِسْمَاعِيلَ وَأُمِّهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَهِيَ تُرْضِعُهُ، مَعَهَا شَنَّةٌ - لَمْ يَرْفَعْهُ - ثُمَّ جَاءَ بِهَا إِبْرَاهِيمُ وَبِابْنِهَا إِسْمَاعِيلَ.

دلته روايت مختصر دې. ازرقی رحمه الله دَ مسلم بن خالد الزنجي عن ابن جريج په طريق سره دا روايت مفصلاً نقل کړې دې. په دې کښې کثير بن کثير رحمه الله وائی چه زه او عثمان بن ابی سليمان او عبدالله بن عبدالرحمن بن ابی حسين دَ شپې دَ جمات په چت باندې سعيدبن جبير رحمه الله سره ناست وو سعيد بن جبير رحمه الله اووئيل (سَلُوْنِیْ قَبْلَ أَنْ لَا تَرَوْنِیْ) نوخلقو دَ سوالونو باران جوړکړو په هغې کښې يو سوال دا وو: (أَحَقٌّ مَا سَمِعْنَا فِي مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ أَنَّ إِبْرَاهِيمَ حِينَ جَاءَ مِنَ الشَّامِ حَلَفَ لِامْرَأَتِهِ أَنْ لَا يَنْزِلَ بِمَكَّةَ حَتَّى يَرْجِعَ، فَقَرَّبَتْ إِلَيْهِ امْرَأَةُ إِسْمَاعِيلَ الْمَقَامَ، فَوَضَعَ رِجْلَهُ عَلَيْهِ حَتَّى لَا يَنْزِلَ) آيا دا واقعه صحيح ده چه ابراهيم عليه السلام يو ځل شام نه تشريف راوړو نوهغه ساره ته قسم کولوسره راغلې وو چه زه به مکه کښې نه کوزيږم تردې چه نيغ به واپس راځم چنانچه دَ حضرت اسماعيل عليه السلام بی بی مقام ابراهيم هغوی ته رانيزدې کړو نو ابراهيم عليه السلام په هغې باندې خپه مبارکه کيخوده چه په زمکه باندې کوزيدل رانه شی.

سعيد بن جبير رحمه الله اوفرمائيل (مَا هٰكَذَا حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ) يعنی ابن عباس رضي الله عنهما ماته دا حديث داسې نه دې بيان کړې دې (داسې څه خبره ثابته نه ده) بلکه هغوی داسې ونيلې چه ابراهيم حضرت اسماعيل عليه السلام او دَ هغه مور هاجره واخستل (دَمکې زمکې ته راغلل) هغه وخت هاجره بی بی اسماعيل عليه السلام له پيئی ورکول هغې سره يو زوړ مشک وو.(٢)

قوله: شَنَّةٌ: اوچه او زړه مشکيزه.

قوله: لَمْ يَرْفَعْهُ: يعنی دا روايت ابن عباس رضي الله عنهما موقوفاً نقل کړې دې مرفوعاً ئی نه دې نقل کړې. وړاندې دَ مذکوره روايت دريم طريق دې.

---

(١) فتح الباری: ٤٩٢/٨.

(٢) فتح الباری: ٤٩٣/٨ نور اوګورئی تفسير ابن کثير: ٣٠٤/١ دارالکتب العلمية.

[۳۱۸۴]- وحدّثني عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حدّثنا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أخبرنا مَعْمَرٌ، عَنْ أيُّوبَ السَّخْتِيَانِيِّ، وَكَثِيرِ بْنِ كَثِيرِ بْنِ المُطَّلِبِ بْنِ أبِي وَدَاعَةَ، يَزِيدُ أحَدُهُمَا عَلَى الآخَرِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: أوَّلَ مَا اتَّخَذَ النِّسَاءُ المِنْطَقَ مِنْ قِبَلِ أمِّ إسْمَاعِيلَ، اتَّخَذَتْ مِنْطَقًا لِتُعَفِّيَ أثَرَهَا عَلَى سَارَةَ، ثُمَّ جَاءَ بِهَا إبْرَاهِيمُ وَبِابْنِهَا إسْمَاعِيلَ وَهِيَ تُرْضِعُهُ، حَتَّى وَضَعَهُمَا عِنْدَ البَيْتِ عِنْدَ دَوْحَةٍ، فَوْقَ زَمْزَمَ فِي أعْلَى المَسْجِدِ، وَلَيْسَ بِمَكَّةَ يَوْمَئِذٍ أحَدٌ، وَلَيْسَ بِهَا مَاءٌ، فَوَضَعَهُمَا هُنَالِكَ، وَوَضَعَ عِنْدَهُمَا جِرَابًا فِيهِ تَمْرٌ، وَسِقَاءً فِيهِ مَاءٌ، ثُمَّ قَفَّى إبْرَاهِيمُ مُنْطَلِقًا، فَتَبِعَتْهُ أمُّ إسْمَاعِيلَ فَقَالَتْ: يَا إبْرَاهِيمُ، أيْنَ تَذْهَبُ وَتَتْرُكُنَا بِهَذَا الوَادِي، الَّذِي لَيْسَ فِيهِ إنْسٌ وَلاَ شَيْءٌ؟ فَقَالَتْ لَهُ ذَلِكَ مِرَارًا، وَجَعَلَ لاَ يَلْتَفِتُ إلَيْهَا، فَقَالَتْ لَهُ: آللَّهُ الَّذِي أمَرَكَ بِهَذَا؟ قَالَ نَعَمْ، قَالَتْ: إذَنْ لاَ يُضَيِّعُنَا، ثُمَّ رَجَعَتْ، فَانْطَلَقَ إبْرَاهِيمُ حَتَّى إذَا كَانَ عِنْدَ الثَّنِيَّةِ حَيْثُ لاَ يَرَوْنَهُ، اسْتَقْبَلَ بِوَجْهِهِ البَيْتَ، ثُمَّ دَعَا بِهَؤُلاَءِ الكَلِمَاتِ، وَرَفَعَ يَدَيْهِ فَقَالَ: رَبِّ {إنِّي أسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ المُحَرَّمِ} [إبراهيم: ۳۷]- حَتَّى بَلَغَ - {يَشْكُرُونَ} [إبراهيم: ۳۷] "وَجَعَلَتْ أمُّ إسْمَاعِيلَ تُرْضِعُ إسْمَاعِيلَ وَتَشْرَبُ مِنْ ذَلِكَ المَاءِ، حَتَّى إذَا نَفِدَ مَا فِي السِّقَاءِ عَطِشَتْ وَعَطِشَ ابْنُهَا، وَجَعَلَتْ تَنْظُرُ إلَيْهِ يَتَلَوَّى، أوْ قَالَ يَتَلَبَّطُ، فَانْطَلَقَتْ كَرَاهِيَةَ أنْ تَنْظُرَ إلَيْهِ، فَوَجَدَتِ الصَّفَا أقْرَبَ جَبَلٍ فِي الأرْضِ يَلِيهَا، فَقَامَتْ عَلَيْهِ، ثُمَّ اسْتَقْبَلَتِ الوَادِيَ تَنْظُرُ هَلْ تَرَى أحَدًا فَلَمْ تَرَ أحَدًا، فَهَبَطَتْ مِنَ الصَّفَا حَتَّى إذَا بَلَغَتِ الوَادِيَ رَفَعَتْ طَرَفَ دِرْعِهَا، ثُمَّ سَعَتْ سَعْيَ الإنْسَانِ المَجْهُودِ حَتَّى جَاوَزَتِ الوَادِيَ، ثُمَّ أتَتِ المَرْوَةَ فَقَامَتْ عَلَيْهَا وَنَظَرَتْ هَلْ تَرَى أحَدًا فَلَمْ تَرَ أحَدًا [ص: ۱۴۳]، فَفَعَلَتْ ذَلِكَ سَبْعَ مَرَّاتٍ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فَذَلِكَ سَعْيُ النَّاسِ بَيْنَهُمَا» فَلَمَّا أشْرَفَتْ عَلَى المَرْوَةِ سَمِعَتْ صَوْتًا، فَقَالَتْ صَهٍ - تُرِيدُ نَفْسَهَا -، ثُمَّ تَسَمَّعَتْ، فَسَمِعَتْ أيْضًا، فَقَالَتْ: قَدْ أسْمَعْتَ إنْ كَانَ عِنْدَكَ غِوَاثٌ، فَإذَا هِيَ بِالمَلَكِ عِنْدَ مَوْضِعِ زَمْزَمَ، فَبَحَثَ بِعَقِبِهِ، أوْ قَالَ بِجَنَاحِهِ، حَتَّى ظَهَرَ المَاءُ، فَجَعَلَتْ تُحَوِّضُهُ وَتَقُولُ بِيَدِهَا هَكَذَا، وَجَعَلَتْ تَغْرِفُ مِنَ المَاءِ فِي سِقَائِهَا وَهُوَ يَفُورُ بَعْدَ مَا تَغْرِفُ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَرْحَمُ اللهُ أمَّ إسْمَاعِيلَ، لَوْ تَرَكَتْ زَمْزَمَ - أوْ قَالَ: لَوْ لَمْ تَغْرِفْ مِنَ المَاءِ -، لَكَانَتْ زَمْزَمُ عَيْنًا مَعِينًا" قَالَ: فَشَرِبَتْ وَأرْضَعَتْ وَلَدَهَا، فَقَالَ لَهَا المَلَكُ: لاَ تَخَافُوا الضَّيْعَةَ، فَإنَّ هَا هُنَا بَيْتَ اللهِ، يَبْنِي هَذَا الغُلاَمُ وَأبُوهُ، وَإنَّ اللهَ لاَ يُضِيعُ أهْلَهُ، وَكَانَ البَيْتُ مُرْتَفِعًا مِنَ الأرْضِ كَالرَّابِيَةِ، تَأْتِيهِ السُّيُولُ، فَتَأْخُذُ عَنْ يَمِينِهِ وَشِمَالِهِ، فَكَانَتْ كَذَلِكَ حَتَّى مَرَّتْ بِهِمْ رُفْقَةٌ مِنْ جُرْهُمَ، أوْ أهْلُ بَيْتٍ مِنْ جُرْهُمَ، مُقْبِلِينَ مِنْ طَرِيقِ كَدَاءٍ، فَنَزَلُوا فِي أسْفَلِ مَكَّةَ فَرَأوْا طَائِرًا عَائِفًا، فَقَالُوا: إنَّ هَذَا الطَّائِرَ لَيَدُورُ عَلَى مَاءٍ، لَعَهْدُنَا بِهَذَا الوَادِي وَمَا فِيهِ مَاءٌ، فَأرْسَلُوا جَرِيًّا أوْ جَرِيَّيْنِ فَإذَا هُمْ بِالمَاءِ، فَرَجَعُوا فَأخْبَرُوهُمْ بِالمَاءِ فَأقْبَلُوا، قَالَ: وَأمُّ إسْمَاعِيلَ عِنْدَ المَاءِ، فَقَالُوا: أتَأْذَنِينَ لَنَا أنْ نَنْزِلَ عِنْدَكِ؟ فَقَالَتْ: نَعَمْ، وَلَكِنْ لاَ حَقَّ لَكُمْ فِي المَاءِ، قَالُوا: نَعَمْ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فَألْفَى ذَلِكَ أمَّ إسْمَاعِيلَ وَهِيَ تُحِبُّ الإنْسَ» فَنَزَلُوا وَأرْسَلُوا إلَى أهْلِيهِمْ فَنَزَلُوا مَعَهُمْ، حَتَّى إذَا كَانَ بِهَا أهْلُ أبْيَاتٍ مِنْهُمْ، وَشَبَّ الغُلاَمُ وَتَعَلَّمَ العَرَبِيَّةَ مِنْهُمْ، وَأنْفَسَهُمْ وَأعْجَبَهُمْ

حِينَ شَبَّ، فَلَمَّا أَدْرَكَ زَوَّجُوهُ امْرَأَةً مِنْهُمْ، وَمَاتَتْ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ، فَجَاءَ إِبْرَاهِيمُ بَعْدَمَا تَزَوَّجَ إِسْمَاعِيلُ يُطَالِعُ تَرِكَتَهُ، فَلَمْ يَجِدْ إِسْمَاعِيلَ، فَسَأَلَ امْرَأَتَهُ عَنْهُ فَقَالَتْ: خَرَجَ يَبْتَغِي لَنَا، ثُمَّ سَأَلَهَا عَنْ عَيْشِهِمْ وَهَيْئَتِهِمْ، فَقَالَتْ نَحْنُ بِشَرٍّ، نَحْنُ فِي ضِيقٍ وَشِدَّةٍ، فَشَكَتْ إِلَيْهِ، قَالَ: فَإِذَا جَاءَ زَوْجُكِ فَاقْرَئِي عَلَيْهِ السَّلَامَ، وَقُولِي لَهُ يُغَيِّرْ عَتَبَةَ بَابِهِ، فَلَمَّا جَاءَ إِسْمَاعِيلُ كَأَنَّهُ آنَسَ شَيْئًا، فَقَالَ: هَلْ جَاءَكُمْ مِنْ أَحَدٍ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، جَاءَنَا شَيْخٌ كَذَا وَكَذَا، فَسَأَلَنَا عَنْكَ فَأَخْبَرْتُهُ، وَسَأَلَنِي كَيْفَ عَيْشُنَا، فَأَخْبَرْتُهُ أَنَّا فِي جَهْدٍ وَشِدَّةٍ، قَالَ: فَهَلْ أَوْصَاكِ بِشَيْءٍ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، أَمَرَنِي أَنْ أَقْرَأَ عَلَيْكَ السَّلَامَ، وَيَقُولُ غَيِّرْ عَتَبَةَ بَابِكَ، قَالَ: ذَاكِ أَبِي، وَقَدْ أَمَرَنِي أَنْ أُفَارِقَكِ، الْحَقِي بِأَهْلِكِ، فَطَلَّقَهَا، وَتَزَوَّجَ مِنْهُمْ أُخْرَى، فَلَبِثَ عَنْهُمْ إِبْرَاهِيمُ مَا شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ أَتَاهُمْ بَعْدُ فَلَمْ يَجِدْهُ، فَدَخَلَ عَلَى [ص: ١٤٣] امْرَأَتِهِ فَسَأَلَهَا عَنْهُ، فَقَالَتْ: خَرَجَ يَبْتَغِي لَنَا، قَالَ: كَيْفَ أَنْتُمْ؟ وَسَأَلَهَا عَنْ عَيْشِهِمْ وَهَيْئَتِهِمْ، فَقَالَتْ: نَحْنُ بِخَيْرٍ وَسَعَةٍ، وَأَثْنَتْ عَلَى اللَّهِ، فَقَالَ: مَا طَعَامُكُمْ؟ قَالَتِ اللَّحْمُ، قَالَ فَمَا شَرَابُكُمْ؟ قَالَتِ الْمَاءُ. قَالَ: اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِي اللَّحْمِ وَالْمَاءِ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ يَوْمَئِذٍ حَبٌّ، وَلَوْ كَانَ لَهُمْ دَعَا لَهُمْ فِيهِ». قَالَ: فَهُمَا لَا يَخْلُو عَلَيْهِمَا أَحَدٌ بِغَيْرِ مَكَّةَ إِلَّا لَمْ يُوَافِقَاهُ، قَالَ: فَإِذَا جَاءَ زَوْجُكِ فَاقْرَئِي عَلَيْهِ السَّلَامَ، وَمُرِيهِ يُثْبِتُ عَتَبَةَ بَابِهِ، فَلَمَّا جَاءَ إِسْمَاعِيلُ قَالَ: هَلْ أَتَاكُمْ مِنْ أَحَدٍ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، أَتَانَا شَيْخٌ حَسَنُ الْهَيْئَةِ، وَأَثْنَتْ عَلَيْهِ، فَسَأَلَنِي عَنْكَ فَأَخْبَرْتُهُ، فَسَأَلَنِي كَيْفَ عَيْشُنَا فَأَخْبَرْتُهُ أَنَّا بِخَيْرٍ، قَالَ: فَأَوْصَاكِ بِشَيْءٍ، قَالَتْ: نَعَمْ، هُوَ يَقْرَأُ عَلَيْكَ السَّلَامَ، وَيَأْمُرُكَ أَنْ تُثْبِتَ عَتَبَةَ بَابِكَ، قَالَ: ذَاكِ أَبِي وَأَنْتِ الْعَتَبَةُ، أَمَرَنِي أَنْ أُمْسِكَكِ، ثُمَّ لَبِثَ عَنْهُمْ مَا شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ جَاءَ بَعْدَ ذَلِكَ، وَإِسْمَاعِيلُ يَبْرِي نَبْلًا لَهُ تَحْتَ دَوْحَةٍ قَرِيبًا مِنْ زَمْزَمَ، فَلَمَّا رَآهُ قَامَ إِلَيْهِ، فَصَنَعَا كَمَا يَصْنَعُ الْوَالِدُ بِالْوَلَدِ وَالْوَلَدُ بِالْوَالِدِ، ثُمَّ قَالَ يَا إِسْمَاعِيلُ، إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي بِأَمْرٍ، قَالَ: فَاصْنَعْ مَا أَمَرَكَ رَبُّكَ، قَالَ: وَتُعِينُنِي؟ قَالَ: وَأُعِينُكَ، قَالَ: فَإِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَبْنِيَ هَاهُنَا بَيْتًا، وَأَشَارَ إِلَى أَكَمَةٍ مُرْتَفِعَةٍ عَلَى مَا حَوْلَهَا، قَالَ: فَعِنْدَ ذَلِكَ رَفَعَا الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ، فَجَعَلَ إِسْمَاعِيلُ يَأْتِي بِالْحِجَارَةِ وَإِبْرَاهِيمُ يَبْنِي، حَتَّى إِذَا ارْتَفَعَ الْبِنَاءُ، جَاءَ بِهَذَا الْحَجَرِ فَوَضَعَهُ لَهُ فَقَامَ عَلَيْهِ، وَهُوَ يَبْنِي وَإِسْمَاعِيلُ يُنَاوِلُهُ الْحِجَارَةَ، وَهُمَا يَقُولَانِ: {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} [البقرة: ١٢٧]، قَالَ: فَجَعَلَا يَبْنِيَانِ حَتَّى يَدُورَا حَوْلَ الْبَيْتِ وَهُمَا يَقُولَانِ: {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} [البقرة: ١٢٧] [ص ٣٠٤ـ٣٠٦]

ترجمه: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمانی چه په ښځوکښې دَ ټولو نه اول حضرت هاجره دَملا پټئی تړلې ده دې دَپاره چه هغه دَ ساره دَ پاره دَ خپو نښې باقی پاتې نه کړی. بیا ابراهیم علیه السلام هاجره اودَهغې خونی اسماعیل علیه السلام (مکې) ته راوستل. هغه وخت به هاجره اسماعیل علیه السلام له پیئی ورکول. حضرت ابراهیم علیه السلام هغوی دَ یوې لوئی ونې لاندې کینول. دا ونه مقام زمزم باندې بالکل دَ پاسه دَ جمات اوچت طرف کښې وه. هغه وخت به مکه کښې هیڅ یو انسان نه وو اونه هلته اوبه وې. نو ابراهیم علیه السلام دواړه هلته پریخودل اوهغوی سره ئې دَ کهجورو یوه تهیلئی او دَ اوبو یوه مشکیزه کیخودو سره پریخودل او بیا چه کله واپس (دَ شام طرف) ته روان شو (چرته چه حضرت ساره وه) نو حضرت هاجره هغه پسې شاته راغله ونی وئیل ابراهیم! ته چرته ځې؟ مونږ په یو داسې وادئی کښې پریږدې اوځې په کوم کښې چه انسان او نه بل څه څیز موجود دې. هاجره بی بی دا خبره څوځل اوکړه لیکن

ابراهیم علیه السلام په هغې باندې هیڅ توجو ورنه کړه (جواب ورکول خو لرې خبره ده چه وئې هم نه کتل) آخر هاجره بې بې اوونیل (الله الذي أمرك بهذا) آیا الله تعالی تاته دَدې هجرت حکم درکړې دې؟ ابراهیم علیه السلام اوفرمائیل او په دې باندې هاجره بې بې اوونیل (اذن لایضیعنا) بیا خو به الله تعالی مونږ نه هلاکوی (دې وینا کولو سره) واپس شوه او ابراهیم علیه السلام په سفرباندې روان شو تردې چه کله هغه هغه غرته اورسیدو دَکوم ځائی نه چه هاجره او اسماعیل علیه السلام هغه نه شو لیدلې نو هغه دَ کعبې طرف ته مخ کړو (جرته چه اوس کعبه آباده ده هم هلته هغه هاجره او اسماعیل علیه السلام پریخودو سره راغلې وو) او دواړه لاسونه اوچتولو سره ئې دعا اوکړه (﴿رَبَّنَآ إِنِّيٓ أَسْكَنتُ مِن ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِندَ بَيْتِكَ ٱلْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ فَٱجْعَلْ أَفْـِٔدَةً مِّنَ ٱلنَّاسِ تَهْوِىٓ إِلَيْهِمْ وَٱرْزُقْهُم مِّنَ ٱلثَّمَرَٰتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ﴾) یعنی اې زما ربه! ما خپل بال بچ په یو داسې وادئی کښې پریخودل چه بې اوبو او بې ونو ده (هلته دَ ژوند ظاهری آثار ناپید دی) ستا دَعزت کور سره، اې زمونږ ربه، دې دپاره چه هغه خلق دَ مونځه اهتمام اوکړې (چونکه دغه وخت دا خالي زمکه ده او وړوکي شان میدان دې) نو ته دَ څه خلقو زړونه دَدوی طرف ته مائل کړې (دې دپاره چه هغوی دلته آباد شي اودَ ژوند بنائست قائم کړې) اوهغوی له دَ خوراك دَپاره میوې ورکړه دې دپاره چه دا خلق (ستا دَنعمتونو) شکرادا کړې

تردغه ځائی پورې ابراهیم علیه السلام دعا اوکړه اوبل طرف ته حضرت هاجره بی بی اسماعیل علیه السلام ته پیشې ورکوی او دَمشك نه ئې اوبه څکلې (واقعه داسې ده چه بیت الله طواف کولو سره کله خلق بنکارې نو ناخاپې دَ حضرت ابراهیم علیه السلام دعا طرف ته ذهن وربدلیږی او په آیت کښې چه کوم مضمون ذکرکړې دې زړه بې اختیاره دَهغې طرف ته متوجه کیږی) کله چه اوبه ختمې شوې نو پخپله هم تګې شوه اودَهغې بچې (اسماعیل علیه السلام) ته هم تنده اولګیدله. هغې به په داسې حال کښې بچې ته کتل چه هغه دَ تندې دَ لاسه بنکته پورته کیږی اوترقیږی. هغه په دې وجه دَهغه ځائی نه روانه شوه چه دَ بچې داحال اونه وینی (موړ دَ زړه دَتکړې داحال نه شو لیدلې) چنانچه دَ صفا غونډئی نې نیزدې اولیدله او په هغې باندې اوختله بیا دَ وادئی طرف ته متوجه شوه او وئې کتل چه چرته څوك سړې به اووینی (چه دَهغه نه اوبه اوغواړی) لیکن هغې هیڅوك اونه لیدل په دې وجه دَ هغه ځائی نه راکوزه شوه کله چه دَ وادئی پورې اورسیدله نودَ خپل قمیص یو طرف ئې اوچت کړو اوبیائی داسې منډه کړه لکه چه یو مصیبت وهلې انسان منډه وهی. آخر هغه دَ وادئی نه واوختله بیا مروه غونډئی سره راغله په هغې باندې اوختله (هلته ئې هم) اوکتل چه څوك به اووینی لیکن هغې ته څوك په نظر رانغله چنانچه دغه شان هغې اووه چکرې اووهلې.

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما وائی چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائیل چه هم دغه هغه سعی دَ صفا اومروه په مینځ کښې ده چه (په حج) کښې خلق کوی. کله چه هاجره (په اووم چکر) په صفا اوختله نو هغې یو آواز واوریدو اوخپل ځان ئې مخاطب کړو وئې وئیل چپ شه. چه غوږ ئې کیخودو نو بیا هم هغه آواز راغلو هاجره وئیل (قد أسمعت إن كان عندك غواث) تا خو خپل آواز واورولو که څه امداد کولې شي (نو مخې ته راشه اوزما امداد اوکړه) وئې کتل چه دَ زمزم په مقام باندې دَ الله تعالی فرښته (جبرائیل علیه السلام) دې هغه ځائی باندې خپله څپه یا پونده اووهله تردې چه دَهغې نه اوبه راؤخوټکیدې. هاجره دَ هغې نه دَحوض په شان (څلور طرف ته پوله) جوړه کړه اودغه شان په لاس باندې بندیره شان جوړه کړه او اوبه ئې په لپه باندې اخستلې او په مشکیزه کښې اچولې. یو شان لپې دَکولو نه پس به اوبو نور هم جوش وهلو.

ابن عباس رضي الله عنهما وائی رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائیل (يرحم الله أم إسماعيل لو تركت زمزم عينا معينا أو قال لولم تغرف من الماء لكانت زمزم عينا معينا) الله تعالی دې دَ اسماعیل علیه السلام په مور باندې رحم اوکړی که هغې زمزم په خپل حال باندې پریخودې وې یا حضورپاك داسې اوفرمائیل که چرې هغې لپې دَکولوسره (مشك کښې اوبه) نه څکلې نو زمزم (به دَ کوهی په شکل کښې نه وو بلکه) یو بهیدونکې زبردست چینه به وه.

بهرحال حضرت هاجره اوبه اوخکلې اوخپل بچی اسماعیل علیه السلام ته ئی پیئې ورکول نو فرښته (جبرائیل) هاجره ته اوونیل (لاتخاف الضیعة) ته د (خان) د هلاکت ویره او اندیښنه مه ساته. (فَإِنَّ هٰهُنَا بَيْتُ اللّٰهِ يَبْنِي هٰذَا الغُلامُ وأَبُوهُ فإنَّ اللّٰهَ لا يُضِيعُ أَهْلَهُ) دې خانی کښې دا بیت الله دې دا بچی اوډ ده پلار (دواړه به یوخانی) ددې کور آبادې کوی په دې وجه الله تعالی ددې کور (تعمیر) کونکی نه هلاك کوی. د بیت الله (خانی د مخ) د زمکې نه پورته (ښکاره) وو لکه غونډئی لیکن په دې باندې د ښی او گس طرف نه د سیلاب اوبه راتلې (اودا حصه به ئی هواروله).

هاجره بی بی (یوه موده) داسې اوسیدله (چه د خوراك دپاره کومې کهجورې حضرت ابراهیم علیه السلام ورکړې وې هغه به ئې خوړلې یا به د زمزم اوبه د خوراك اوڅښاك دپاره کافی کیدلې) تردې چه (دغه موده کښې) بنوجرهم یوه ډله یا د جرهم کور والادمقام کدا د طرف نه (چه په اوچت خانی باندې واقع دې) راتلو کښې هغوی سره تیریدل نوهغه خلق د مکې په ښکته حصه کښې راکوز شو هغوی یوه مرغئی اولیدله چه (په هوا کښې) گرځیدله ونې ونیل (إِنَّ هٰذَا الطَّائِرَ لَيَدُورُ عَلَى مَاءٍ لَعَهْدُنَا بِهٰذَا الوَادِي وَمَا فِيهِ مَاءٌ) دا مرغئی خامخا په اوبو باندې گرځی لیکن مونږ خو ددې وادئی نه واقف یو دلته خو اوبه نشته. هغوی یو یا دوه کسان (دخبر اخستلو دپاره) اولیګل. لرساعت کښې هغوی د اوبو سره وو. بیا خپلو خلقو ته راواپس شو هغوی له ئی د اوبو خبر ورکړو نوهغه ټول دلته راغله.

رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل ام اسماعیل اوبوسره نیزدې (ناسته) وه. هغوی اوونیل آیا ته به مونږ ته اجازت راکړې چه مونږ تاسوسره حصار شو؟ هاجره بی بی اوونیل او (دلته حصاریدې شئی) (لاحق لکم فی الماء) مگر په اوبو کښې ستاسو هیڅ حق نشته. یعنی په اوبوکښې د ملکیت حصه دار کیدې نه شئی. اهل جرهم (دا خبره په خوشحالئی قبلولو سره) اوونیل صحیح ده. (اوهلته مقیم شو).

ابن عباس رضی الله عنهما وائی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل (فَأَلْفَى ذٰلِكَ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ وَهِيَ تُحِبُّ الأُنْسَ) د جرهم قیام په ام اسماعیل باندې ښه اولگیدل. هغې پخپله انس (اودوستی) غوښتله (چه څوك دلته راشی مقیم شی په دې وجه هغې په خوشحالئی سره جرهم ته د قیام اجازت ورکړو). بهرحال جرهم هلته مقیم شو اوخپل خپلوانوته ئی کسان اولیګل هغوی هم دلته (راغله) مقیم شو. تردې چه په مکه کښې ډیر کورونه جوړ شو. (وَشَبَّ الغُلامُ وتَعَلَّمَ العَرَبِيَّةَ مِنْهُمْ وأَنْفَسَهُمْ وأَعْجَبَهُمْ حِينَ شَبَّ) او اسماعیل علیه السلام ځوان شو اوډ جرهم نه ئی عربی ژبه زده کړه (ځکه چه دغه لوېې توقی او سیدل دجرهم قبیلې د هغه د عمر هلکانوسره وو). اسماعیل علیه السلام خپل ځان دهغوی په نظر کښې مانوس اومرغوب کړو اوکله چه ځوان شو نو جرهم نی (دخپل حسن صورت اوسیرت) خوښ کړې شوې جوړ کړو. بیا چه کله بالغ شو نوهغوی د خپل خاندان یوه ښځه هغه ته واده کړه. دغه مور (هاجره رضی الله عنها) وفات شوه.

کله چه اسماعیل علیه السلام واده اوکړو نود دې نه پس حضرت ابراهیم علیه السلام خپل شاته پریخودې شوی بچی د کتلو دپاره تشریف راوړو. (کور کښې دننه داخل شو) اسماعیل علیه السلام ئی اونه لیدلو. هغه د اسماعیل علیه السلام باره کښې د هغه د بی بی (اینگور) نه تپوس اوکړو (ستاخاوند چرته دې؟) اینگورئی اوونیل (خَرَجَ يَبْتَغِي لَنَا) زمونږ دپاره د رزق په لټون کښې وتلې دې. بیا ابراهیم علیه السلام د اسماعیل علیه السلام د بی بی نه دهغوی د معاش او نور حال احوال باره کښې تپوس اوکړو (چه د وخت تیریدو موڅه حالت دې؟) اینگور نی اوونیل (نَحْنُ بِشَرٍّ نَحْنُ فِي ضِيقٍ وَشِدَّةٍ) مونږ په خراب حالت کښې یو اومونږ د تنگدستیا او مصیبت په حالت کښې یو. هغه ته ئی ښه گیلې اوکړې. ابراهیم علیه السلام اوفرمائیل (فَإِذَا جَاءَ زَوْجُكِ فَاقْرَئِي عَلَيْهِ السَّلامَ وَقُولِي لَهُ يُغَيِّرْ عَتَبَةَ بَابِهِ) کله چه ستا خاوند راشی هغه ته زما سلام ورائدې کړه او ورته اووایه چه دخپلې دروازې دا چوکاټ دې بدل کړه. کله چه اسماعیل علیه السلام (کورته دننه) راغلو نوهغه څه محسوس کړل (یعنی د ابراهیم علیه السلام د انوار او د نبوت دبرکاتو اثرات ئی محسوس کړل. یو روایت کښې دی: (فَلَمَّا جَاءَ إِسْمَاعِيلُ وَجَدَ رِيحَ أَبِيهِ) کله چه اسماعیل علیه السلام راغلو نود پلار خوشبوئی محسوس کړه) او وئی ونیل (هَلْ جَاءَكُمْ مِنْ أَحَدٍ) آیا تاله څوك راغلی وو؟ هغې د (استخفاف په توګه) اوونیل (نَعَمْ جَاءَنَا شَيْخٌ كَذَا وَكَذَا) اوډ داسې شکل یو بوډا سړې مونږ کره راغلې وو. ستا باره کښې تپوس اوکړو نو ما ورته اوونیل او مانه ئی تپوس اوکړو چه زمونږ

معاش څنګه دي؟ نوما هغه ته اوخودل چه مونږ په مشقت او مصيبت کښې يو. اسماعيل عليه السلام ورته اووئيل چه څه وصيت ئې هم تاته کړي؟ هغې وئيل او هغه ماته اووئيل چه تاسو ته (د هغه سلام) پيش کړم او (پلار تاته دا) وائي چه د خپل کور د دروازې چوکاټ بدل کړه.
اسماعيل عليه السلام اووئيل (ذَاكِ أَبِي وَقَدْ أَمَرَنِي أَنْ أُفَارِقَكِ الْحَقِي بِأَهْلِكِ) هغه زما پلار وو هغه ماته حکم راکړې دې چه زه تا جدا کړم لهذا ته خپل مورپلار کره لاړه شه نو اسماعيل عليه السلام هغې ته طلاق ورکړو او د جرهم قبيلې يوې بلې ښځې سره ئې نکاح اوکړه. بيا چه الله تعالى ته خومره منظور وه ابراهيم عليه السلام (د شام په ملك کښې) د هغوى نه جدا اوسيدو. د هغې نه پس بيا راغلو او اسماعيل عليه السلام ئې (کور کښې) اونه ليدلو. نو د هغه بي بي له ئې تشريف راوړو او د هغې نه ئې د اسماعيل عليه السلام باره کښې تپوس اوکړو هغې وئيل زمونږ د پاره د رزق په لټون کښې وتلې دې.
ابراهيم عليه السلام د هغوى د معاش او حالت باره کښې تپوس اوکړو نو هغې جواب ورکړو مونږ په خير او فراخئ سره يو او د الله تعالى ثنا ئې بيان کړه (چه د الله تعالى شکر او احسان دې). ابراهيم عليه السلام تپوس اوکړو (طعامكم) ستاسو خوراك څه دے؟ هغې وئيل غوښه. ابراهيم عليه السلام تپوس اوکړو (فما شرابكم) او ستاسو څښاك څه دې؟ هغې وئيل اوبه په دې باندې ابراهيم عليه السلام دعا اوکړه: (اَللّٰهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِي اللَّحْمِ وَالْمَاءِ) يعنى اې الله د دوى په غوښه او اوبو کښې برکت واچوه.
رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائى په هغه ورځ هغوى سره غله نه وه که چرې غله وه نو ابراهيم عليه السلام به د هغوى د پاره په غله کښې هم د برکت دعا کوله. حضور پاك (دا هم) اوفرمائيل چه (دا صرف د مکې خصوصيت دې چه) که چرې څوك غير مکى اوسيدونکې صرف په غوښه او اوبو باندې گذاره اوکړى نو هغه به د ده د پاره ناموافق وى (او بيمارى به پيدا کوى). ابراهيم عليه السلام خپل اينګور ته اووئيل چه کله ستا خاوند راشى نو هغه ته زما د طرف نه سلام وايه او هغه ته دا وصيت اوکړه چه د خپل کور چوکاټ دې په ځائې اوساته. (د دې وصيت کولو نه پس ابراهيم عليه السلام واپس روان شو). کله چه اسماعيل عليه السلام کور ته راغلو نو (د پلار خوشبوئى پيژندلو) سره ئې اووئيل آيا څوك راغلې وو بى بى اووئيل او (شَيْخٌ حَسَنُ الْهَيْئَةِ) د ښکلې شکل او صورت والا يو بوډا راغلې وو او د ابراهيم عليه السلام صفت او تعريف ئې اوکړو. هغوى ستا باره کښې تپوس اوکړو ما ورته اووئيل (د رزق په لټون کښې وتلې دې) هغه ماته تپوس اوکړو چه ستاسو وخت څنګه تيريږى؟ نو ما ورته اووئيل مونږ په ښه حالت کښې يو. اسماعيل عليه السلام اووئيل چه د څه خبرې وصيت ئې کړې دې. هغې اووئيل او تاته ئې سلام وئيلو او حکم ئې درکولو چه د خپلې دروازې چوکاټ په ځائې اوساته. اسماعيل عليه السلام اووئيل (ذَاكِ أَبِي وَأَنْتِ الْعَتَبَةُ أَمَرَنِي أَنْ أُمْسِكَكِ) هغه زما پلار وو او د چوکاټ (نه مراد) ته ئې هغه ماته حکم راکړې چه زه تا په (خپله نکاح) کښې اوساتم.
په روايت کښې دى بيا چه څومره الله تعالى ته منظوره وه ابراهيم عليه السلام (د شام ملك ته واپس) شو د هغوى نه جدا اوسيدو. د دې نه پس ئې چه تشريف راوړو نو اسماعيل عليه السلام (په کور کښې موجود وو). د زمزم خواکې يوې ونې لاندې ناست خپل غشى ئې تيك کول. کله چه هغه خپل پلار اوليدلو نو د هغه د پاره اودريدو او دواړو داسې اوکړه لکه څنګه چه پلار د ځوئې سره او ځوئې د پلار سره کوى (يعنى غاړه ورکول لاس ښکلول او لاسونه ښکلول).(¹)
بيا ابراهيم عليه السلام اوفرمائيل (يَا إِسْمَاعِيلُ إِنَّ اللهَ أَمَرَنِي أَنْ أَبْنِيَ هَاهُنَا بَيْتًا) اې اسماعيل ماته الله تعالى حکم راکړې دې چه زه په دې مقام باندې يو کور جوړ کړم او دې نه چاپيره ئې يوې غونډئ طرف ته اشاره اوکړه. رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل چه د غه وخت دواړو د دې کور بنيادونه اوچت کړل. اسماعيل عليه السلام به کاڼى راوړل او ابراهيم عليه السلام به جوړول تردې چه کله ديوالونه اوچت شو (او په زمکه اودريدو سره د ديوالونو په اوچتوالى کښې د تعمير کار

---

¹) فتح البارى: ۸/۵۰۰.

ناممکن شو، نو اسماعیل علیه السلام دغه کانړي (کوم ته چه مقام ابراهیم وائي) راوړلو راغلو او ودائي ابراهیم علیه السلام سره کیخودو ابراهیم علیه السلام به په دې باندې اودریدو او دیوال به ئي جوړولو او اسماعیل علیه السلام به هغه له کانړي ورکول او دواړو به دَ سورت بقره دا آیت لوستلو (رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ).

دَ مذکوره روایت دَ بعض جملو تشریح:

قوله: أول ما اتخذ النساء المنطق: یعنی په ښځو کښې دَ ټولونه اول حضرت هاجره رضي الله عنها دَ ملا پټه استعمال کړې روستو بیا نورو ښځوهم دا استعمالول شروع کړه. حضرت هاجره رضي الله عنها ولې دَ ملا پټه استعمال کړې وه؟

① بعض شراح حدیث فرمائیلي دي چه حضرت هاجره رضي الله عنها دَ حضرت ساره رضي الله عنها ملکیت وو او هغه حضرت ساره دَ حضرت ابراهیم علیه السلام په خدمت کښې دَ هبه په توګه پیش کړې وه. کله چه دَ هاجره رضي الله عنها نه حضرت اسماعیل علیه السلام پیدا شو نو حضرت ساره رضي الله عنها ته غیرت راغلو ځکه چه دَ هغې څه اولاد نه وو. هغې قسم او خوړلو چه زه به دَ هاجره درې اندامونه پرې کوم. هاجره پریشانه شوه او تختیده او په ملائي پټه او تړله او لنګ ئي اوږد کړو دې دَپاره چه دَ خپو دَ تلو نښاني پټې شي او حضرت ساره رضي الله عنها ته معلومه نه شي چه هغه دې وخت کښې چرته ده او په کوم طرف باندې تلې ده. دې حضراتو «لتعفي أثرها» دَ قدم آثار ختمولو په معنی کښې اخستې دی.[1]

ونیلې شوي دي چه حضرت ابراهیم علیه السلام دَ حضرت هاجره رضي الله عنها په حق کښې حضرت ساره رضي الله عنها ته سفارش هم کړې وو او دَ قسم پوره کولو ئي ورته دا صورت خودلې وو چه حضرت ساره دې دَ حضرت هاجره په دواړو غوږونو کښې سوري او کړي او دَ هغې سنت دې او کړي.[2]

② علامه کرماني رحمه الله وائي چه دَ ملا پټه تړل دَ خادمانو طریقه ده. حضرت هاجره رضي الله عنها دَ خادمانو هیئت اختیارولو سره خپل ځان دَ حضرت ساره په وړاندې دَ خادمه په حیثیت سره پیش کول غوښتل دې دَپاره چه دَ حضرت ساره په طبیعت کښې نرمي پیدا شي او دَ زړه نه ئي دَ غم او خفګان اثر ختم شي. لیکن دَ هغې نسواني غیرت ختم نه شو خفګان ئي هم هغه شان وو تر دې چه حضرت ابراهیم علیه السلام هغه دَ شام نه مکې مکرمې ته راوستله.

په دې صورت کښې «لتعفي أثرها» مطلب دا شو چه دَ ساره په زړه کښې کوم دَ خفګان اثر وو هاجره هغه ختمول غوښتل «يقال: عفى على ما كان منه إذا أصلح بعد الفساد»[3] یعنی دَ خرابئی او فساد اصلاح کول.

قوله: مِنْطَق: بكسر أوله وفتح ثالثه هو النطاق، والجمع مَنَاطِق.[4] دَ میم زیر نون سکون او طاء فتحه سره دَ دې معنی ده دَ ملا پټه (کمربند)، په ملا باندې دَ تړلو پټئی.

قوله: لتعفي أثرها: یعنی دَ ملا پټه ئي او تړله دې دَپاره چه دَ خپو چاپونه ئي پټ شي. عفا عَفْوًا وعُفُوًّا معنی ده نښې ختمول. عفا الشيء پټیدل.[5] دلته دَ باب تفعیل نه متعدي استعمال شوې دې.

اسماعیلي رحمه الله دَ ابن علیه رحمه الله په طریق سره یو روایت نقل کړې دې په هغې کښې دي: «أول ما اتخذت العرب جر الذيول عن أم إسماعيل»[1] یعنی لمن په زمکه باندې راښکلو سره دَ تګ طرز عربو دَ ټولو نه اول دَ ام اسماعیل حضرت هاجره نه زده کړې.

---

[1]) عمدة القاري: ۳۵۲/۱۵، إرشاد الساري: ۲۹۰/۷، البداية والنهاية: ۳۵۶/۱ دار هجر للطباعة والنشر والتوزيع.

[2]) فتح الباري: ۳۹۳/۸، عمدة القاري: ۳۵۲/۱۵.

[3]) شرح الكرماني: ۱۹/۱٤، إرشاد الساري: ۲۹۰/۷، عمدة القاري: ۳۵۲/۱۵، فتح الباري: ۳۹۳/۸.

[4]) النهاية لابن الأثير: ۷۵۹/۲.

[5]) النهاية لابن الأثير: ۲۳۰/۲.

داهل مکه دپاره دحضرت ابراهیم علیه السلام دعا اودهغې برکات: حَتَّى إِذَا كَانَ عِنْدَ الثَّنِيَّةِ حَيْثُ لَا يَرَوْنَهُ.......دَعَا بِهَؤُلَاءِ الْكَلِمَاتِ..... مطلب دا دې چه کله ابراهیم علیه السلام د غر په هغه غونډئ باندې اورسیدلو کوم خائې چه ئې هغوی دواړه د نظر نه پټ شو نوحضرت ابراهیم علیه السلام هغه طرف ته مخ کړو کوم طرف ته چه اوس کعبه قائم ده او لاس اوچتولوسره ئې مذکوره دعا اوغوښتله. د ابوذر په نسخه کښې دکلمات په ځائې دعوات لفظ ضبط شوې دې.

د ابراهیم علیه السلام د دعا الفاظ د سورت ابراهیم په آیات کښې هم دی. په دې دعاکښې د مکې سرزمین ته «وادغیر ذي زرع» وئیلې شوې ده. مطلب دا چه مکه د کرکیلې قابل نه ده. په آیت کښې د زرع نفی کړې شوې ده او زرع نکره په صورت د نکره سیاق نفی کښې واقع دې اومفید عموم دې. علامه طیبی رحمه الله فرمائی چه دا الفاظ مبالغه باندې محمول دی ځکه چه په دې کښې د زرع نفی دې خبرې ته مستلزم ده چه د مکې زمکه د کرکیلې صلاحیت نه لری.([2])

ابراهیم علیه السلام دا دعا هم فرمائیلې «وارزقهم من الثمرات». ددې په شرح کښې علامه زمخشری رحمه الله فرمائی دمکې زمکه دکرکیلې قابله نه ده، دلته د میوو او دانو مقامې پیداوار بالکل نشته لیکن د ابراهیم علیه السلام د دعا په برکت سره دلته د بلاد شرق اوغرب نه په هرموسم کښې انواع او اقسام بې شمیره میوې رارسیږی. چنانچه د مکې په گرم موسم کښې د نورو علاقونه د یخ موسم میوې رارسیږی او په یخ موسم کښې د گرموښاریو میوې رسیږی. لکه چه د ابراهیمی دعا په اثر سره دلته په یووخت هم په یوموسم کښې دهر موسم هرقسم میوې موجود وی.([3])

د ولږې تندې نه د حضرت اسماعیل علیه السلام ترقیدل:

قوله: يتلوى أوقال يتلبط: «لوى الشيء والتوى» معنی ده کږیدل خم دار کیدل یعنی اسماعیل علیه السلام به د ولږې اوتندې د سختئې نه په زمکه باندې اوختو راوختو او تاویدلو به. دویم لفظ یتلبط دې. لبط فلاتا لبطا معنی ده په زمکه راغورزول، په زمکه راپرزول.

دلته د باب تفعیل نه لازم استعمال شوې دې اوددې معنی ده په زمکه باندې راپریوتل، راخلاصیدل، په زمکه باندې راتلل ترقیدل.([4]) تاسو به کتلې وی چه ماشوم ته تکلیف وی یا دهغه ضد نه پوره کیږی نوهغه خپل ځان په زمکه راخلاص کړی او خپې لاسونه وهی. په روایت کښې هم دغه کیفیت بیان کړې شوې دې. الله اکبر څنګه ازمیښت وو. مور او پینی روونکې بچې دواړه ځان له خالی میدان چه تر لرې لرې پورې د یو انسان وجود نه وی د خوراك څښاك غله دانه نه وی، د مور نه د خپل خیګر ددې تکړې داسې زړه له تکلیف ورکونکې حالت کوم ځائې لیدلې کیدې شو؟ په دې وجه دهغه ځائې نه لاړه او د اوبو په لټون کښې لګه د لیونو د صفا نه مروه او د مروه نه صفا طرف ته اووه ځل منډې اووهلې. الله تعالی ته دا طریقه دومره خوښه شوه چه دا سنت ئې په روستو راتلونکو باندې لازم اوګرځولو چه هرکال به د حج اوعمرې په موسم کښې په زرګونو حاجیان او معتمرین ددغه ښکلې طریقې یاد تازه کوی.

قوله: إِنْ كَانَ عِنْدَكَ غَوَاثٌ: جزاء محذوف ده: فأغثنی یعنی که چرې تاسره امداد وی نوزما مدد اوکړه. داکثر په نیز غواث دغین فتحه سره د اسماء اصوات د قبیل نه دې.([5])خوبعض خلقو وئیلی دی چه دغین کسره سره دې.([1])

---

[1]) فتح الباري: ۴۹۳/۸ إرشادالساري: ۲۹۰/۷.

[2]) إرشادالساري: ۲۹۶/۷.

[3]) تفسير الكشاف سورة أبراهيم: ۳۸۶/۳ إرشادالساري: ۲۹۱/۷.

[4]) مشارق الأنوار للقاضي عياض: ۵۷۴/۰

[5]) فتح الباري: ۴۹۵/۸ إرشادالساري: ۲۹۲/۷.

اسماء اصوات هميشه دَ ضد يا كسر سره راځي لكه بكا، دغا، ندا او صياح وغيره. خو غواث فتحه سره دې او دا شاذ دي.([1])

قوله: وَتَقُولُ بِيَدِهَا هَكَذَا: يعنى دَ اوبو راخوټكيدو نه پس حضرت هاجره په لاس سره دَ هغې نه چاپيره پوله جوړول شروع كړه. دلته دَ لاس دَ فعل دپاره دَ قول لفظ استعمال شوې دې. دا (إطلاق القول على الفعل) دَ قبيل نه دې.([2])

قوله: فَقَالَ لَهَا الْمَلَكُ: دَ جبرائيل عليه السلام دَ هغې سره خبرې اترې په دې خبره باندې دلالت كوى چه دَ غير نبى سره هم دَ فرښتو كلام كيدې شى.

قوله: فَأَرْسَلُوا جَرِيًّا أَوْ جَرِيَّيْنِ: يعنى جرهم دَ اوبو دَ لټون دپاره يو يا دوه پيغام رسونكى اوليږل. دې ته جرى ځكه وائى چه دې دَ خپل مرسل په خودلې شوې لاره باندې دَ هغه قائمقام جوړيدو سره ځى (جرى كوى) يا ورته په دې وجه جرى وائى چه هغه دَ خپل مرسل حكم په ځائى راوړلو دپاره منډه وهى. ([3])په جريا او جريين كښې لفظ أو دَ شك دپاره دې راوى ته شك دې چه پيغام رسونكې يو وو كه دوه وو.([4])

قوله: أَتَأْذَنِينَ لَنَا أَنْ نَنْزِلَ: جرهم دې ځائى كښې دَ قيام اجازت اوغوښتلو. حضرت هاجره په خوشحالئى سره اجازت وركړو ليكن دا شرط ئې اولګولو چه دَ زمزم په اوبو كښې به ستاسو هيڅ حصه نه وى. هغوى دا شرط منظور كړو او هلته ئې ډيره واچوله. دلته دا سوال پيدا كيږى چه هاجره ځان له يوه ښځه وه او دَ هغې په غير كښې يو وړوكې ماشوم وو او جرهم يو لوئى جماعت وو دومره لوئى جماعت داسې شرط څنګه منظور كړو حالانكه كه چرې هغوى غوښتل نو دې ځان له ښځې سره ئې زبردستى هم كولې شو؟

ددې جواب دادې چه جرهم اخلاقى او دنيك طبيعت والا خلق وو كله چه هغوى اوكتل چه په دغه ځائى باندې دَ هاجره دَ اول نه قبضه ده نو دَ اوچت خونى او ښكلې اخلاقو مظاهره كولو سره نى نه صرف هاجره نه اجازت واخستو بلكه دَ هغې شرط ئې هم منظور كړو.

دويمه اهم وجه داده چه هاجره رضي الله عنها دَ حضرت ابراهيم عليه السلام غوندې دَ جليل القدر پيغمبر موطوءة وه په غير كښې چه كوم خونى وو هغه دَ خاتم الانبياء رسول اكرم ﷺ جد امجد اسماعيل عليه السلام وو. په دې مقام باندې دواړه دَ الله تعالى په حكم سره رسولې شوې وو. ددې وجوهاتو په وجه الله تعالى هغوى ته دَ عظمت او هيبت شان وركړې وو په دې وجه جرهم دَ څه زبردستئى اراده پورې هم اونه كړه او شرط ئې قبول كړو. والله اعلم.

قوله: فَأَلْفَى ذَلِكَ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ: ذلك فاعل او أم إسماعيل مفعول دې. ذلك نه دَ جرهم استئذان طرف ته اشاره ده. او تقديرى عبارت داسې دې. (فألفى استئذان جُرْهُمَ بِالنُّزُولِ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ)([5]) لفظى ترجمه ده دَ حصاريدو دپاره دَ جرهم استئذان ام اسماعيل پيدا كړه.

دې نه پس په روايت كښې دى (وهي تحب الأنس) دا جمله حاليه ده يعنى ام اسماعيل پخپله هم انس اورفاقت خوښولو چه دلته څه خلق راشى او آباد شى په دې وجه هغې په خوشحالئى سره جرهم ته دَ قيام اجازت وركړو.

---

[1]) فتح الباري: ٤٩٥/٨، إرشادالساري: ٢٩٢/٧.

[2]) مشارق الأنوار: ٢٣٣/٢، فتح الباري وعمدة القاري: مصابيح الجامع: ١٢٥/٧، التوضيح: ٣٩٦/١٩.

[3]) إرشادالساري: ٢٩٣/٧.

[4]) عمدة القاري: ٣٥٧/١٥، إرشادالساري: ٢٩٣/٧.

[5]) عمدة القاري: ٣٥٤/١٥.

[6]) إرشادالساري: ٢٩٤/٧.

هغوی دَ خاندان نور خلق هم راؤغوښتل اودلته ئې کوروڼه جوړولوسره اووسیدل. داد اسماعیل علیه السلام دَ وړوکوالی زمانه وه. هغه دَخپل عمر دَ جرهم قبیلې هلکانوسره گرځیدلو او لویو توقو کښې حصه واخسته او دَ هغوی نه ئې عربي ژبه زده کړه.

یو اشکال او دَهغې جواب: وَتَعَلَّمَ مِنْهُمُ الْعَرَبِيَّةَ..... دَحدیث باب په دې عبارت کښې تصریح ده چه اسماعیل علیه السلام دَ قبیله جرهم نه عربي زده کړه. دَدې نه په بدیهي توگه دا معلومه شوه چه عربي هغه وخت یو رائج زبان وو او دَ اسماعیل علیه السلام دَ پیدا کیدو نه مخکښې دَخلقو په مینځ کښې دَ اظهار ذریعه وه. په دې باندې اشکال وارد کیږي چه دَ ابن عباس رضي الله عنهما په روایت کښې تصریح ده چه دَ ټولو نه اول کوم سړي په عربي ژبه کښې خبرې اوکړې هغه اسماعیل علیه السلام وو. دَ روایت الفاظ دي: (أَوَّلُ مَنْ نَطَقَ بِالْعَرَبِيَّةِ إِسْمَاعِيلُ) دا روایت حاکم په خپل مستدرك کښې نقل کړې دې.([1]) په ظاهره په دواړو روایاتو کښې تعارض ښکاري.

① شراح په دواړو روایتونو کښې تطبیق ورکولوسره فرمائي چه دَ ابن عباس رضي الله عنهما په روایت کښې دَ اولیت نه اولیت مطلقه مراد نه دې بلکه دا اولیت دَ خاندان ابراهیمي سره متعلق دې اومطلب دادې چه دَ ابراهیم علیه السلام په اولاد کښې دَ ټولو نه اول اسماعیل علیه السلام په عربي ژبه کښې خبرې اترې اوکړې. ([2])

② زبیر بن بکّار دَحضرت علي رضي الله عنه یو روایت نقل کړې دې: (أَوَّلُ مَنْ فَتَقَ اللهُ لِسَانَهُ بِالْعَرَبِيَّةِ الْمُبِينَةِ إِسْمَاعِيلُ)([3]) یعني الله تعالی په فصیح عربي باندې دَ ټولو نه اول چه دَ کوم سړي ژبه روانه کړې هغه اسماعیل علیه السلام دې. دَدې روایت نه ثابته شوه چه دَ ابن عباس رضي الله عنهما په روایت کښې اولیت مطلقه نه بلکه اولیت بالفصاحة مراد دې اومطلب دادې چه عربي کښې خبرې اترې کونکي خودَ اول نه موجود وو لیکن دَهغوی ژبه غیر فصیح وه فصیح عربي دَ ټولو نه اول اسماعیل علیه السلام ته اوخودلې شوه. ([4])

قوله: وَأَنْفَسَهُمْ: دا لفظ دَ أَنْفَسَ نفاسة نه دَماضي صیغه ده. یعني حضرت اسماعیل علیه السلام په حسن صورت او سیرت سره خپل خان دَهغوی په نظرونو کښې نفیس جوړ کړو په کوم سره چه دَهغوی په زړونو کښې رغبت پیدا شو اودَ اسماعیل علیه السلام سره ئې دَ مصاهرت رشته قائمه کړه.([5]) دَ اسماعیلي په روایت کښې دَ أَنفسهم په ځائې آنَسَهُمْ وارد دي یعني هغوی ئې مانوس کړه.([6])

قوله: زَوَّجُوهُ امْرَأَةً مِنْهُمْ: مطلب دا چه جرهم دَخپل خاندان یوه ښځه اسماعیل علیه السلام ته واده کړه. ابن اسحاق رحمه الله دَ هغې نوم عماره بنت سعد بن اسامه نقل کړې دې. علامه سهیلي رحمه الله فرمائیلي دَهغې نوم جدی بنت سعد وو.([7]) عمر بن شیبه رحمه الله فرمائي دَهغې نوم حبی بنت اسعد وو. والله اعلم ([8])

قوله: يُطَالِعُ تَرِكَتَهُ: یعني دَ اسماعیل علیه السلام دَ واده نه پس ابراهیم علیه السلام دَ خپلې ترکه خیال ساتلو او پالنې دَپاره تشریف راوړو. ترکه دَ راء په کسره سره دَ شترمرغ هگئې ته وائي. شترمرغ دَ هگو اچولونه پس هغه پریږدي او ځي

---

[1] أخرجه الحاکم فی المستدرك: ۶۰۲/۲وقال: هذا حدیث صحیح الإسناد: ۴۰۲۹لم یخرجاه.
[2] إرشادالساري: ۲۹۴/۷والتوشیح علی الجامع الصحیح للسیوطی: ۳۳۵/۳.
[3] فتح الباري: ۴۰۷/۸إرشادالساري: ۲۹۴/۷.
[4] فتح الباري: ۴۰۷/۸إرشادالساري: ۲۹۴/۷.
[5] إرشادالساري: ۲۹۴/۷.
[6] إرشادالساري: ۲۹۴/۷.
[7] الروض الأنف للسهیلي: ۴۷/۱دار إحیاء التراث العربي بیروت: ۱۴۲۱هجری.
[8] فتح الباري: ۴۹۸/۸أرشادالساري:۲۹۴/۷والتوشیح علی الجامع الصحیح: ۳۳۶/۳.

دَ هګو په لټون کښې واپس راځی نوچه کومه هګئی هم ملاؤ شی په هغې باندې کینی. سره دَدې چه که هغه هګئی دَ ده خپله هم نه وی په دې وجه دَ شتر مرغ هګئی ته التریکة وائی. یو شاعر دا دَ متل په توګه په یو شعر کښې وئیلې دې:

کتارکة بیضها بالعراء وحاضنة بیض أخری صحاحا(۱)

بعض حضراتو دَدې نه استدلال کړې دې چه ذبیح حضرت اسحاق علیه السلام وو. ابراهیم علیه السلام خو اسماعیل علیه السلام دَ رضاعت په عمر کښې پریخودې وو تلې وو اوچه کله نې واپس تشریف راوړو نوهغه وخت خوان او واده نې کړې وو اوهاجره بی بی وفات شوې وه. په مینځ کښې دَ څه بل ملاقات تصریح نشته دې اودَ ذبح واقعه په وړوکوالې کښې اودَ حضرت هاجره بی بی په ژوند کښې راپیښه شوې وه. که چرې اسماعیل علیه السلام ذبیح وې نو په مینځ کښې به دَ ذبح دَ واقعه ذکر ضرور کیدو لهذا دَدې نه ثابته شوه چه ذبیح اسماعیل علیه السلام نه بلکه اسحاق علیه السلام دې.

دَدې جواب دادې چه په روایت کښې اختصار دې په دې کښې سره دَدې چه دَدې واقعې تصریح نشته دې لیکن بعض روایاتو کښې تصریح شته چه ابراهیم علیه السلام دَهغوی دَ خیال ساتلو دَ پاره په براق باندې کیناستو او هره میاشت به راتلو. بله خبره داده چه که دَ اختصار دَ وجې نه په حدیث کښې دَ واقعه ذکر نه دې کړې شوې نو نفی هم نه ده کړې شوې.(۲)

قوله: فَقَالَتْ خَرَجَ يَبْتَغِي لَنَا: مطلب دادې چه کله حضرت ابراهیم علیه السلام دَ خپل بال بچ دَ خیر خیریت معلومولو دپاره څه موده پس مکې ته تشریف راوړو اودَ اینګور نه نې دَ اسماعیل علیه السلام باره کښې سوال اوکړو چه هغه چرته دې نوهغې اووئیل چه دَ رزق په لټون کښې وتلې دې. دَ ابن جریج په روایت کښې تصریح ده چه اسماعیل علیه السلام ښکار دَ کسب په توګه دَ معاش ذریعه جوړ کړې وو.(۳) دَ ابوجهم رحمه الله په روایت کښې دی چه اسماعیل علیه السلام به څاروی څرول. دَ کور نه په وتو به نې لینده په اوږه کړه او په غشو سره به نې ښکار کولو.(۴)

قوله: قُولِي لَهُ يُغَيِّرْ عَتَبَةَ بَابِهِ: عتبه دَ دروازې چوکاټ ته وائی اودلته دا دَ ښځې دپاره کنایه ده. په ښځه باندې دعتبه اطلاق عتبه سره په بعض صفاتو کښې مماثلت دَ وجې نه کړې شوې. چوکاټ دَ دروازې او دکور دننه څیزونو دَ حفاظت ذریعه ده دادَ خپو لاندې کولې شی. ښځه هم دَ خاوند په غیر موجودګئی کښې دَ کور حفاظت کوی اودَ هغه موطوءة وی.(۵)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانی زمونږ شیخ امام بلقینی رحمه الله مونږ ته اوخودل دا لفظ دَ کنائی طلاق نه دې او که چرې وینا کونکی دَ طلاق نیت اوکړونو په دې سره به طلاق واقع شی. مثلاً که چرته چا اووئیل (غَيَّرْتُ عَتَبَةَ بَابِي) یا (عَتَبَةُ بَابِي مُغَيَّرَةٌ) اودې سره نې دَ طلاق نیت اوکړو نو طلاق به واقع کیږی. والله اعلم.(۶)

قوله: وَتَزَوَّجَ مِنْهُمُ امْرَأَةً أُخْرَى: رومبې بی بی ته دَ طلاق ورکولو نه پس اسماعیل علیه السلام هم دَ قبیله جرهم یوې ښځې سره نکاح اوکړه. دهغې په نوم کښې مختلف اقوال دی علامه واقدی رحمه الله اودَ هغه په اتباع کښې مسعودی اوسهیلی رحمه الله فرمانی سامه بنت مهلهل بن سعد وو.(۱) یوقول دادې چه دَ هغې نوم عاتکه وو.(۲)

---

(۱) فتح الباری: ۴۹۸/۸.
(۲) فتح الباری: ۴۹۸/۸ أرشادالساری: ۲۹۴/۷ عمدة القاری: ۳۵۲/۱۵.
(۳) فتح الباری: ۴۹۸/۸.
(۴) المصدر السابق.
(۵) فتح الباری: ۴۹۹/۸.
(۶) فتح الباری: ۴۹۹/۸.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه د عمر بن شيبه رحمه الله د "کتاب مکة" یوه قدیم نسخه زما د نظر نه تیره شوې په هغې کښې د اسماعیل علیه السلام د دویمې بي بي نوم بشامه بنت مهلهل بن سعد بن عوف تحریر وو. (۳)
بعض حضراتو جدة بنت الحارث بن مضاض نوم خودلي دې. خو ابن سعد رحمه الله د ابن اسحاق رحمه الله په حواله سره دهغې نوم رعله بنت مضاض بن عمرو نقل کړې دې. ابن کلبي رحمه الله او سهیلي وائي سیده بنت مضاض دهغې نوم وو. د ابوجهم رحمه الله په روایت کښې د بي بي د نوم تصریح نشته البته په دې کښې د پلار نوم مضاض راغلې دې. محمدبن سعید جواني رحمه الله وائي چه دویمه بي بي هاله بنت حارث وه. بعض حضراتو حنفاء او سلمی نوم هم نقل کړې دې. (۴)

قوله: فَهُمَا لاَ يَخْلُو عَلَيْهِمَا أَحَدٌ بِغَيْرِ مَكَّةَ إِلاَّ لَمْ يُوَافِقَاهُ: یعنی چه غیرمکی سړې په غوښه او اوبو باندې اکتفا کوي نودا دواړه څیزونه به دهغه د پاره غیر موافق وي اوهغه به په بیمارئی کښې اخته کیږي. (خلاعلی الشیء خلاءً معنی ده په یوڅیز باندې اکتفاء کول. (خَلاَ عَلَى اللَّحْمِ أَوْعَلَى اللَّبَنِ: أَيْ لَمْ يَخْلِطْ بِهِ شَيْئًا غَيْرَهُ) یعنی هغه صرف په پېښو یا غوښه باندې اکتفاء اوکړه او په هغې کښې بل یوڅیز ملاوولوسره اونه خوړلو.
دحدیث ابوجهم رحمه الله الفاظ دي: (لَيْسَ أَحَدٌ يَخْلُو عَلَى اللحم والماء بغیرمکة إلا اشتکی بطنه) یعنی که څوك هم غیرمکی سړې په غوښه او اوبو باندې اکتفاء اوکړي نودهغه هاضمه به خرابیږي. (۵) هم دې حدیث ابي جهم رحمه الله کښې دا اضافه هم ده: (فقالت: أنزل -رحمك الله- فَاطْعَمْ وَاشْرَبْ، قال: إني لاَ أَسْتَطِيعُ النُّزُولَ، قالت: فَإِنِّي أَرَاكَ أَشْعَثَ، أَفَلاَ أَغْسِلُ رَأْسَكَ وَأَدْهِنَهُ؟ قال: بَلَى إِنْ شِئْتِ، فَجَاءَتْهُ بِالْمَقَامِ، وَهُوَ يَوْمَئِذٍ أَبْيَضُ مِثْلُ الْمَهَاةِ، وَكَانَ فِي بَيْتِ إِسْمَاعِيلَ مُلْقًى، فَوَضَعَ قَدَمَهُ الْيُمْنَى، وَقَدَّمَتْ إِلَيْهِ شِقَّ رَأْسِهِ وَهُوَ عَلَى دَابَّتِهِ، فَغَسَلَتْ شِقَّ رَأْسِهِ الأَيْمَنِ، فَلَمَّا فَرَغَ، حَوَّلَتْ لَهُ الْمَقَامَ حَتَّى وَضَعَ قَدَمَهُ الْيُسْرَى، وَقَدَّمَ إِلَيْهَا بِرَأْسِهِ فَغَسَلَتْ شِقَّ رَأْسِهِ الأَيْسَرِ، فَالأَثَرُ الَّذِي فِي الْمَقَامِ مِنْ ذَلِكَ ظَاهِرٌ، فِيهِ مَوْضِعُ الْعَقِبِ وَالأَصَابِعِ) (۶)
یعنی اینګورئی اوونیل تاسو د سورلئی نه راکوزشئی څه خوراك څښاك اوکړئی. ابراهیم علیه السلام اوونیل زه نه شم کوزیدې. اینګور ورته اوونیل ستاسو ویښته خیرن دی آیا ستاسو سر اونه وینځم او په دې کښې تیل اونه لګوم؟ وئی فرمائیل چه که ته دا خدمت کول غواړې نوولې نه. اینګور هغه مقام ابراهیم ته راوستلو چه هغه وخت د شیشې په شان سپین وو اود اسماعیل علیه السلام په کور کښې پروت وو. چنانچه ابراهیم علیه السلام په هغې باندې ښې خپه کیخوده او هم په سورلئی باندې په ناسته نې د خپل سر یو طرف د اینګور طرف ته راټیټ کړو، اینګور د هغه د سر ښې طرف وینځلو نه فارغ شوه نومقام ابراهیم ئې راؤګرځولو بل طرف ته ئې راوړو ابراهیم علیه السلام په هغې باندې ګسه خپه کیخوده د سر ګسه حصه ئې د اینګور طرف ته راټیټه کړه هغې د ابراهیم علیه السلام د سر ګسه حصه اووینځله. په مقام ابراهیم کښې چه د خپې کوم نقش دې هغه هم په دې وجه سره دې په کوم کښې چه د پوندې او ګوتو نښې واضحه ښکاري.

قوله: فَإِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَبْنِيَ هَا هُنَا بَيْتًا: کله چه ابراهیم علیه السلام راغلو نوهغوی اسماعیل علیه السلام سره غاړه ملاؤ کړه اوخنګه چه د پلار او ځوئي ملاقات کیږي او په هغې کښې د مینې اظهار کیږي دغه شان د دواړو طرفونه د مینې اظهار اوشو. بیا ابراهیم علیه السلام اوفرمائیل چه الله تعالی حکم دې چه زه په دې ځائې باندې بیت الله جوړ کړم. دواړه

---

(۱) فتح الباري:۸/۴۹۹،إرشادالساري:۷/۲۹٤.
(۲) المصدرالسابق.
(۳) فتح الباري: ۸/۴۹۹.
(۴) د تفصیل دپاره اوګورئی فتح الباري: ۸/۴۹۹.
(۵) أخبار مکة للفاکهي: ۵/۸۵دارخضر بیروت.
(۶) أخبار مکة للفاکهي: ۵/۸۵دارخضر بیروت فتح الباري: ۸/۴۹۹-۵۰۰،إرشادالساري:۷/۲۹۵.

بوخائي شو او بيت الله ئې جوړ کړو. يو روايت کښې دي چه دَ بيت الله په جوړولو کښې دواړو سره نور خوك شريك نه شو حالانکه دَ جرهم والادلته آباد وو اودَ اسماعيل عليه السلام مجاورين هم وو.[1] په حديث ابی جهم رحمه الله کښې دي چه دَ تعمير کعبه په وخت دَحضرت ابراهيم عليه السلام عمر سل کاله اودَ حضرت اسماعيل عليه السلام عمر ديرش کاله وو.[2]

قوله: وكان البيت مرتفعا من الأرض كالرابية: جبرائيل عليه السلام حضرت هاجره ته زيرې ورکړو چه (إِنَّ هَاهُنَا بَيْتُ اللهِ يَبْنِي هذا الغلام وأبوه، وإن الله لايُضِيْعُ أَهْلَهُ) په دې خائې کښې بيت الله دې کوم چه به دا ماشوم اودده پلار دواړه يوخائې تعمير کوی. په دې وجه به الله تعالى دَ بيت الله دا جوړونکي نه ضائع کوی اونه به ئې هلاکوی. دَ روايت په مذکوره جمله کښې اوفرمائيل چه په دې وخت کښې بيت الله په کوم مقام باندې دې دا خائې دَ غونډئې په شان دَمخ دَ زمکې دَ پاسه اوښکاره وو. ابن ابی حاتم رحمه الله دَحضرت عبدالله بن عمرو بن عاص رضی الله عنه روايت نقل کړې دې: (لماكان زَمَنُ الطُّوفان رُفِعَ البَيْتُ، وكَانَ الأنبياءُ يَحُجُّونَهُ ولَا يَعْلَمُونَ مَكَانَهُ حَتَّى بَوَّأَهُ اللهُ لإِبْرَاهِيمَ وَأَعْلَمَهُ مَكَانَهُ)[3]

يعنى دَ طوفان په زمانه کښې بيت الله شريف اوچت کړې شوې وو. چنانچه انبياء کرام به دَ حج بيت الله په نيت سره راتلل ليکن هغوی ته مقام بيت الله معلوم نه ووتردې چه الله تعالى حضرت ابرهيم عليه السلام په دغه مقام باندې اودرولو او هغه ته ئې دَ بيت الله خائې اوخودلو.

امام بيهقی رحمه الله دَ عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دا روايت په دويم طريق سره مرفوعاً نقل کړې دې کښې دی: (بَعَثَ اللهُ عَزَّوَجَلَّ جبريل إِلَى آدَمَ فَأَمَرَهُ بناءِ البَيْتِ، فَبَنَاهُ آدَمُ، ثُمَّ أَمَرَهُ بِالطَّوَافِ بِهِ، وَقِيْلَ لَهُ أَنْتَ أَوَّلُ النَّاسِ، وَهَذَا أَوَّلُ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ)[4] مطلب دادې چه الله تعالى دَ جبرائيل عليه السلام په ذريعه حضرت آدم عليه السلام ته دَ کعبې دَتعمير حکم ورکړو. کله چه آدم عليه السلام دَ حکم تعميل اوکړو او دَ کعبې دتعمير نه فارغ شو نوبيائې هغه ته دَ بيت الله نه چاپيره دَ طواف حکم ورکړو او هغه ته ئې اونيل چه ته اولنې انسان ئې اودا ړومبې کور دې دکوم بنياد چه دَ انسانانو دَ عبادت دَپاره کيخودې شو.

- دغه شان په مصنف عبد الرزاق کښې عن ابن جريج عن عطاء په طريق سره روايت دې: (.....اهبط إلى الأرض، فابن لي بيتا ثم احفف كما رأيت الملائكة تحف بيتي الذي في السماء فيزعم أنه بناه من خمسة أجبل: حراء ومن لبنان، والجودي، ومن طورزيتا، وطورسيناء وكان ربضه من حراء، فكان هذا بناه آدم، ثم بناه إبراهيم عليه السلام) دَدې دواړو روايتونو نه دا معلوميږی چه دَ بيت الله اولين جوړونکې حضرت آدم عليه السلام دې. دَ وهب بن منبه رحمه الله روايت دې چه دَ بيت الله اولنې جوړونکې شيث بن آدم عليه السلام دې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی اولنې روايت راجح دې چه بيت الله په اول خل حضرت آدم عليه السلام جوړ کړې دې.[5]

قوله: رفعا القواعد من البيت: يعنى ابراهيم عليه السلام او اسماعيل عليه السلام دواړو دَدغه کور بنياد کيخودو. حافظ ابن حجر رحمه الله په دې سلسله کښې مختلف روايات نقل کړی دی دکوم خلاصه چه داده. دَ بيت الله ړومبې بنياد حضرت آدم عليه السلام کيخودې دې اوهغه ته هغه مقام ملائکه خودلې وو چرته چه کعبه تعمير کول وو. مګر دَ زرګونوکالو حادثاتو مودې اوشوې چه هغه بې نښانه کړې وه. البته اوس هم دغه غونډئې دَ راؤچتې شوې زمکې په صورت کښې موجود وه. دا خائې دَ الله تعالى دَ وحې په ذريعه ابرهيم عليه السلام ته اوخودلې شو نوهغه دَ اسماعيل عليه السلام په امداد سره هغه کنستل شروع کړه. دَ کنستلو دوران کښې دَ مخکينی تعمير بنيادونه ښکاره شو اوهم په هغه بنيادونو باندې دَ بيت الله تعمير اوکړې شو.[6]

---

[1] فتح الباري: ۵۰۱/۸.
[2] فتح الباري: ۵۰۰/۸.
[3] فتح الباري: ۴۹۶/۸.
[4] دلائل النبوة للبيهقي: ۴۵/۲باب ماجاء في بناء الكعبة. دار الكتب العلمية، ودار الريان للتراث.
[5] فتح الباري: ۴۹۶/۸.
[6] فتح الباري: ۵۰۱/۸.

رواياتوکښې دي چه کله دَ بيت الله ديوالونه اوچت شو نو په ابراهيم عليه السلام باندې ضعف او کمزوري شروع شوه اود کاڼو اوچتولونه عاجز راغلو نو يوکاڼي ئې موړه کړو. اسماعيل عليه السلام به دغه کاڼي له په لاس سره سهارا ورکوله او ابراهيم عليه السلام به په هغې باندې ختلوسره تعمير کولو. هم دغه مبارك کاڼي دې چه نن دَمقام ابراهيم په نوم سره يوعظيم يادګار په توګه باندې محفوظ دې. نن صبا چه حجر اسود په کوم ځائې لګيدلې دې کله چه تعمير تر دغه حده پورې اورسيدو نوجبرائيل عليه السلام هغوی ته لار خودنه اوکړه اوحجر اسود ئې دَهغوی په مخ کښې دَ بوغر نه راؤويستلو ورکړو. دې ته دَ جنت نه راوړلې شوې کاڼي ونيلې شي. جبرائيل عليه السلام هغوی ته دا کاڼي دَ لګولو دَپاره ورکړې وو. (۱)

[۳۱۸۵]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ عَبْدُ المَلِكِ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ نَافِعٍ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ كَثِيرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: لَمَّا كَانَ بَيْنَ إِبْرَاهِيمَ وَبَيْنَ أَهْلِهِ مَا كَانَ، خَرَجَ بِإِسْمَاعِيلَ وَأُمِّ إِسْمَاعِيلَ، وَمَعَهُمْ شَنَّةٌ فِيهَا مَاءٌ، فَجَعَلَتْ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ تَشْرَبُ مِنَ الشَّنَّةِ، فَيَدِرُّ لَبَنُهَا عَلَى صَبِيِّهَا، حَتَّى قَدِمَ مَكَّةَ فَوَضَعَهَا تَحْتَ دَوْحَةٍ، ثُمَّ رَجَعَ إِبْرَاهِيمُ إِلَى أَهْلِهِ، فَاتَّبَعَتْهُ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ، حَتَّى لَمَّا بَلَغُوا كَدَاءً نَادَتْهُ مِنْ وَرَائِهِ: يَا إِبْرَاهِيمُ إِلَى مَنْ تَتْرُكُنَا؟ قَالَ: إِلَى اللَّهِ، قَالَتْ: رَضِيتُ بِاللَّهِ، قَالَ: فَرَجَعَتْ فَجَعَلَتْ تَشْرَبُ مِنَ الشَّنَّةِ وَيَدِرُّ لَبَنُهَا عَلَى صَبِيِّهَا، حَتَّى لَمَّا فَنِيَ المَاءُ، قَالَتْ: لَوْ ذَهَبْتُ فَنَظَرْتُ لَعَلِّي أُحِسُّ أَحَدًا، قَالَ فَذَهَبَتْ فَصَعِدَتِ الصَّفَا فَنَظَرَتْ، وَنَظَرَتْ هَلْ تُحِسُّ [ص: ۱۴۵] أَحَدًا، فَلَمْ تُحِسَّ أَحَدًا، فَلَمَّا بَلَغَتِ الوَادِيَ سَعَتْ وَأَتَتِ المَرْوَةَ، فَفَعَلَتْ ذَلِكَ أَشْوَاطًا، ثُمَّ قَالَتْ: لَوْ ذَهَبْتُ فَنَظَرْتُ مَا فَعَلَ، تَعْنِي الصَّبِيَّ، فَذَهَبَتْ فَنَظَرَتْ فَإِذَا هُوَ عَلَى حَالِهِ كَأَنَّهُ يَنْشَغُ لِلْمَوْتِ، فَلَمْ تُقِرَّهَا نَفْسُهَا، فَقَالَتْ: لَوْ ذَهَبْتُ فَنَظَرْتُ، لَعَلِّي أُحِسُّ أَحَدًا، فَذَهَبَتْ فَصَعِدَتِ الصَّفَا، فَنَظَرَتْ وَنَظَرَتْ فَلَمْ تُحِسَّ أَحَدًا، حَتَّى أَتَمَّتْ سَبْعًا، ثُمَّ قَالَتْ: لَوْ ذَهَبْتُ فَنَظَرْتُ مَا فَعَلَ، فَإِذَا هِيَ بِصَوْتٍ، فَقَالَتْ: أَغِثْ إِنْ كَانَ عِنْدَكَ خَيْرٌ، فَإِذَا جِبْرِيلُ، قَالَ: فَقَالَ بِعَقِبِهِ هَكَذَا، وَغَمَزَ عَقِبَهُ عَلَى الأَرْضِ، قَالَ: فَانْبَثَقَ المَاءُ، فَدَهَشَتْ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ، فَجَعَلَتْ تَحْفِزُ، قَالَ: فَقَالَ أَبُو القَاسِمِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْ تَرَكَتْهُ كَانَ المَاءُ ظَاهِرًا». قَالَ: فَجَعَلَتْ تَشْرَبُ مِنَ المَاءِ وَيَدِرُّ لَبَنُهَا عَلَى صَبِيِّهَا، قَالَ: فَمَرَّ نَاسٌ مِنْ جُرْهُمَ بِبَطْنِ الوَادِي، فَإِذَا هُمْ بِطَيْرٍ، كَأَنَّهُمْ أَنْكَرُوا ذَاكَ، وَقَالُوا: مَا يَكُونُ الطَّيْرُ إِلَّا عَلَى مَاءٍ، فَبَعَثُوا رَسُولَهُمْ فَنَظَرَ فَإِذَا هُمْ بِالْمَاءِ، فَأَتَاهُمْ فَأَخْبَرَهُمْ، فَأَتَوْا إِلَيْهَا فَقَالُوا: يَا أُمَّ إِسْمَاعِيلَ، أَتَأْذَنِينَ لَنَا أَنْ نَكُونَ مَعَكِ، أَوْ نَسْكُنَ مَعَكِ، فَبَلَغَ ابْنُهَا فَنَكَحَ فِيهِمُ امْرَأَةً، قَالَ: ثُمَّ إِنَّهُ بَدَا لِإِبْرَاهِيمَ، فَقَالَ لِأَهْلِهِ: إِنِّي مُطَّلِعٌ تَرِكَتِي، قَالَ: فَجَاءَ فَسَلَّمَ، فَقَالَ: أَيْنَ إِسْمَاعِيلُ؟ فَقَالَتِ امْرَأَتُهُ: ذَهَبَ يَصِيدُ، قَالَ: قُولِي لَهُ إِذَا جَاءَ غَيِّرْ عَتَبَةَ بَابِكَ، فَلَمَّا جَاءَ أَخْبَرَتْهُ، قَالَ: أَنْتِ ذَاكِ، فَاذْهَبِي إِلَى أَهْلِكِ، قَالَ: ثُمَّ إِنَّهُ بَدَا لِإِبْرَاهِيمَ، فَقَالَ لِأَهْلِهِ: إِنِّي مُطَّلِعٌ تَرِكَتِي، قَالَ: فَجَاءَ، فَقَالَ: أَيْنَ إِسْمَاعِيلُ؟ فَقَالَتِ امْرَأَتُهُ: ذَهَبَ يَصِيدُ، فَقَالَتْ: أَلاَ تَنْزِلُ فَتَطْعَمَ وَتَشْرَبَ، فَقَالَ: وَمَا طَعَامُكُمْ وَمَا شَرَابُكُمْ؟ قَالَتْ: طَعَامُنَا اللَّحْمُ وَشَرَابُنَا المَاءُ، قَالَ: اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِي طَعَامِهِمْ وَشَرَابِهِمْ، قَالَ:

---

(۱) قصص القرآن: ۱/۱۶۸.

فَقَالَ أَبُو القَاسِمِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «بَرَكَةٌ بِدَعْوَةِ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمَا وَسَلَّمَ» قَالَ: ثُمَّ إِنَّهُ بَدَا لِإِبْرَاهِيمَ، فَقَالَ لِأَهْلِهِ: إِنِّي مُطَّلِعٌ تَرِكَتِي، فَجَاءَ فَوَافَقَ إِسْمَاعِيلَ مِنْ وَرَاءِ زَمْزَمَ يُصْلِحُ نَبْلًا لَهُ، فَقَالَ: يَا إِسْمَاعِيلُ، إِنَّ رَبَّكَ أَمَرَنِي أَنْ أَبْنِيَ لَهُ بَيْتًا، قَالَ: أَطِعْ رَبَّكَ، قَالَ: إِنَّهُ قَدْ أَمَرَنِي أَنْ تُعِينَنِي عَلَيْهِ، قَالَ: إِذَنْ أَفْعَلَ، أَوْ كَمَا قَالَ: قَالَ فَقَامَا فَجَعَلَ إِبْرَاهِيمُ يَبْنِي، وَإِسْمَاعِيلُ يُنَاوِلُهُ الحِجَارَةَ وَيَقُولاَنِ: {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ العَلِيمُ} [البقرة:١٢٧]. قَالَ: حَتَّى ارْتَفَعَ البِنَاءُ، وَضَعُفَ الشَّيْخُ عَنْ نَقْلِ الحِجَارَةِ، فَقَامَ عَلَى حَجَرِ المَقَامِ، فَجَعَلَ يُنَاوِلُهُ الحِجَارَةَ وَيَقُولاَنِ: {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ العَلِيمُ} [البقرة:١٢٧] [ص ٣٢٥-٣٢٧][ر: ٢٢٣٩]

دلته امام بخاری رحمه الله د ابن عباس رضی الله عنهما حدیث په دریم طریق سره ذکر کړې دې. دې سره متعلق تشریحات او ضروری مطالب د تیروشوو روایتونو په ضمن کښې تیرشوی دی.

د احادیث ترجمة الباب سره مناسبت: د ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل شوې مذکوره روایت په دریو طرق سره امام بخاری رحمه الله ذکرکړې دې اود دې ټولو ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې ځکه چه د ټولو تعلق د حضرت ابراهیم علیه السلام قصې سره دې.[1]

علامه عینی رحمه الله فرمائیلی چه دا باب هم «باب قوله الله : ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَٰهِيمَ خَلِيلًا﴾» تتمه ده.[2]

[٣١٨٦]- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الوَاحِدِ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ التَّيْمِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا ذَرٍّ [ص:٣٦] رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ مَسْجِدٍ وُضِعَ فِي الأَرْضِ أَوَّلَ؟ قَالَ: «المَسْجِدُ الحَرَامُ» قَالَ: قُلْتُ: ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ «المَسْجِدُ الأَقْصَى» قُلْتُ: كَمْ كَانَ بَيْنَهُمَا؟ قَالَ: «أَرْبَعُونَ سَنَةً، ثُمَّ أَيْنَمَا أَدْرَكَتْكَ الصَّلاَةُ بَعْدُ فَصَلِّهْ، فَإِنَّ الفَضْلَ فِيهِ» [ص ٣٢٧][٣٢٤٣][3]

تراجم رجال

موسیٰ بن اسماعیل: دا ابوسلمه موسیٰ بن اسماعیل تبوذکی رحمه الله دې. د دوی تذکره «کتاب العلم باب ذکر العلم والفتيا فى المسجد» لاندې تیره شوې ده.[4]

عبدالواحد: دا عبدالواحد بن زیاد بصری رحمه الله دې. د دوی تذکره «کتاب الایمان باب الجهاد من الایمان» لاندې تیره شوې ده.[5]

الاعمش: داابومحمدسلیمان بن مهران اسدی کوفی رحمه الله دې. د دوی تذکره «کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیره شوې ده.[1]

---

[1]) عمدة القارى: ٣٤٨/١٥ دارالكتب العلمية.

[2]) عمدة القارى: ٣٦٠/١٥.

[3]) أخرجه أيضاً فى نفس الكتاب باب قول الله تعالى ﴿وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمَٰنَ نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾ رقم:٣٤٢٥ والنسائى فى سننه، فى كتاب المساجد باب ذكر أى مسجد وضع أولاً رقم: ٦٩١ وابن ماجه فى سننه، فى كتاب المساجدوالجماعات، باب أى مسجد وضع الأول رقم: ٧٥٣ وأحمد فى سننه: ١٥٠،١٥٦،١٦٠/٥.

[4]) كشف البارى: ٤١٣/٣.

[5]) كشف البارى: ٣٠١/٢.

ابراهيم التيمي: دا ابراهيم بن يزيد بن شريك تيمي رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب الإيمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر) لاندې تيره شوې ده. [٢]

عن ابيه. دا د دوی والد يزيد بن شريك تيمي رحمه الله دې. [٣]

قوله: فقلت: يارسول الله! أي مسجد وضع في الأرض أول.....: حضرت ابوذر غفاري رضي الله عنه وائی چه ما رسول الله ﷺ نه عرض اوکړو چه د ټولو نه اول په زمکه باندې کوم يو جمات جوړ شوې دې؟ حضور پاك اوفرمائيل مسجد حرام. ما عرض اوکړو بيا کوم يو؟ حضور پاك اوفرمائيل مسجد اقصیٰ. ما عرض اوکړو د دواړو په (تاسيس يعنی بنياد کيخودو) کښې د څومره مودې فاصله ده؟ حضور پاك اوفرمائيل څلويښت کاله. بيا چه نه چرته د مونځ وخت پيدا کړې هم هلته مونځ کوه ځکه چه فضيلت هم د مانځه په کولو کښې دې.

مختلف ادوار وکښې د کعبة الله د تعمير بيان: أي بيت وضع..... دلته د بيت نه مطلق بيت مراد نه دې بلکه بيت العبادت مراد دې. يعنی سوال د عام کور متعلق نه وو د عبادت د کور سره متعلق وو چه په مخ د زمکې د ټولو نه اول کومه يوه عبادت خانې بنياد کيخودې شوې. اسحاق بن راهويه رحمه الله د حضرت علي رضي الله عنه يو روايت په صحيح سند سره نقل کړې دې. په هغې کښې د بيت العبادة تصريح ده: (كانت البيوت قبله، ولكنه كان أول بيت وضع لعبادة الله) [٤] يعنی عام کورونه د دې نه وړاندې هم موجود وو ليکن د عبادت د پاره کعبة الله اولنې کور دې د کوم بنياد چه کيخودې شو.

د کعبة الله بنياد د ټولو نه اول حضرت آدم عليه السلام کيخودې او بيا ابراهيم عليه السلام، عمالقه او جرهم په ترتيب مختلف ادوار کښې د دې تعمير کړې. د دې نه پس د رسول الله ﷺ د ځوانئ په زمانه کښې قريشو د دې تعمير کړې. بيا عبدالله ابن زبير رضي الله عنه په خپل دور خلافت کښې دا تعمير کړو. حجاج بن يوسف چه راغلو دا ئې وړانه کړه او جديد تعميرئې اوکړو. تر دغه وخته پورې هم هغه تعمير راروان دې او په دې کښې هيڅ بدلون نه دې کړې شوې.

وئيلی شی چه هارون الشيد د حجاج بن يوسف طرز تعمير نړلو سره کعبة الله دوباره د حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه په طرز باندې جوړول غوښتل. په دې سلسله کښې هارون الرشيد د امام مالك رحمه الله نه تپوس اوکړو نو امام مالك رحمه الله اوفرمائيل: (نَشَدْتُكَ اللهَ يا أميرَ المؤمنينَ أن تجعلَ هذا البيتَ لُعبةً للملوكِ لايشاءُ أحدٌ إلا نَقَضَهُ وبَناهُ، فتذهبُ هيبتُهُ مِن صُدورِ الناسِ) [٥]

يعنی اې امير المؤمنين تاسو ته د الله تعالى واسطه درکوم وايم چه دا کور د حکمرانانو د پاره د لوبې او تماشې بوځيز مه جوړوئ. ګنې چه څوك هم راځی هغه به دا وړانولو سره تعمير کوی. دغه شان به د دې هيبت او وقار د زړونو نه اوچت شی.

د اقصیٰ د تسميه وجه: المسجد الأقصى..... د دې نه بيت المقدس مراد دې. أقصىٰ آخری، انتها او د لرې لرې معنی کښې استعماليږی. بيت المقصد ته المسجد الأقصىٰ وئيلو څه وجه ده. په دې کښې مختلف اقوال دی:

---

[١] كشف الباري: ٢/٢٥١.

[٢] كشف الباري: ٢/٥٤٤.

[٣] كتاب فضائل المدينة باب حرم المدينة رقم: ١٨٧٠.

[٤] فتح الباري: ٥٠٤/٨ كنز العمال: ٣٧٨/٢ رقم الحديث: ٤٢٩٧ مؤسسة الرسالة، تفسير ابن أبي حاتم، سورة آل عمران قوله تعالى: ﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ﴾ الآية ٩٦، ص: ٧٠٧ رقم الحديث: ٣٨٢٧ مكتبة نزار مصطفى.

[٥] فتح الملهم: ٣٤١/١.

① يوقول دادي چه بيت المقدس اوكعبة الله په مينځ كښې فاصله ډيره زياته اوږده ده په دې وجه دې ته اقصیٰ ونيلی شي.
② بعض حضراتو ونيلی دی چه بيت المقدس پسې شاته دَ عبادت بل څه خاني نشته دې په دې وجه دې ته اقصیٰ ونيلی شي.
③ يوقول دادې چه (بُعدعن الأقذار والخبائث) دَ وجې نه دې ته اقصیٰ ونيلې شوې.[1]

كعبة الله او مسجداقصیٰ په مينځ كښې دَ زمانې دَمسافت تحقيق: أربعون سنة...... حافظ ابن جوزی رحمه الله فرمائيلی دلته اشكال وازد كيږی دكعبة الله بانی حضرت ابراهيم عليه السلام دې اودَبيت المقدس بانی حضرت سليمان عليه السلام دې. اودَ دواړو په مينځ كښې يو زركاله نه زياته موده فاصل ده حالانكه په مذكوره روايت كښې رسول الله ﷺ فرمائی چه دَ دواړو تعميردَ څلويښتو كالو په فرق سره شوې دې. بيا هم پخپله دَ دې اشكال جواب وركوی:
(أن الإشارة فى الحديث إلى أول البناء ووضع أساس المسجد وليس إبراهيم أول من بنى الكعبة، ولاسليمان أول من بنى بيت المقدس فقد روينا أن أول من بنى الكعبة آدم، ثم انتشر ولده فى الأرض، فجائز أن يكون بعضهم قد وضع بيت المقدس ثم بنى إبراهيم الكعبة.)[2]
يعنی په دې روايت كښې په اصل دَدواړو مساجدو اول بناء طرف ته اشاره ده. حقيقت دادې چه ابراهيم عليه السلام دَ كعبة الله اولنې بانی نه دې او سليمان عليه السلام هم دَ بيت المقدس اولنې بانی نه دې بلكه دا روايت مونږ نقل كړې دې چه دَ كعبة الله بنياد اول دَ ټولو نه حضرت آدم عليه السلام كيخودې دې دَهغوی نه پس دَهغوی اولاد په زمكه كښې خواره شو نوممكن دی چه (سليمان عليه السلام نه علاوه) په هغوی كښې بل چادَ بيت المقدس بنياد كيخودې وی اويا دَهغې نه پس ابراهيم عليه السلام دَ كعبة الله تعمير كړې وی.
يعنی كله چه آدم عليه السلام دَ كعبة الله بنياد كيخودو بيا دَهغه په اولاد كښې بل چا دَ بيت المقدس بنياد كيخودو. نو ممكن ده چه دَدې دواړو په مينځ كښې دَ څلويښتو كالو موده وی او په حديث كښې هم دغه اول ځل بنياد كيخودو ته اشاره وی.
دَحافظ ابن جوزی رحمه الله رائې ته حافظ ابن حجر رحمه الله هم ترجيح وركړې ده اودَدې په تائيد كښې دَ ابن هشام رحمه الله دا روايت نقل كړې دې چه كله آدم عليه السلام دَ كعبې دَ بنياد نه فارغ شو نوالله تعالی هغه ته دَ بيت المقدس دَ سيل كولو حكم وركړو چه هلته لاړ شه دَهغې بنياد كيږده. چنانچه حضرت آدم عليه السلام دَ بيت المقدس بنياد كيخودو او بيانی په هغې كښې مناسك اداكړل. نوممكن ده چه دَ دواړو بنيادونو په مينځ كښې دَ څلويښتو كاله موده وی او په روايت باب كښې دَ دې اعتبار كړې شوې وی.[3]
بعض حضرات وائی چه دَ حضرت آدم عليه السلام دَ تخليق نه وړاندې دوه زره كاله مخكښې ملائكه دَ كعبة الله بنياد اول كيخودې وو او بيانی دې نه پس دَ بيت المقدس بنياد كيخودو. په روايت كښې دَ دغه دواړو بنيادونو په مينځ كښې څلويښت كاله خودلې شوی دی.[4]

قوله: فإن الفضل فيه: يعنی اصل فضيلت خو دَمانځه دَ هغې په خپل وخت اداكولو كښې دې. يوروايت كښې دلته (والأرض لك مسجد) اوبعض كښې (فإن الأرض كلها مسجد) اضافه هم نقل ده يعنی په مخ دَ زمكې هره يوه حصه باندې هم مونځ كول جائز دی.[5]

[1] فتح الباري: ۵۰٤/۸، إرشادالساري: ۳۰/۷.
[2] فتح الباري: ۵۰٤/۸.
[3] فتح الباري: ۵۰۵/۸.
[4] فتح الملهم: ۳٤۲/۱.
[5] فتح الباري: ۵۰۵/۸.

[۳۱۸۷]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو، مَوْلَى الْمُطَّلِبِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، طَلَعَ لَهُ أُحُدٌ فَقَالَ: «هٰذَا جَبَلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ، اللّٰهُمَّ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ حَرَّمَ مَكَّةَ، وَإِنِّي أُحَرِّمُ مَا بَيْنَ لَابَتَيْهَا» وَرَوَاهُ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ زَيْدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص ۳۳۲] [۱]

تراجم رجال

عبدالله بن مسلمة: داعبدالله بن مسلمه بن قعنب حارثی بصری رحمه الله دي. دَ دوی تذکره (کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن) لاندې تیره شوې ده. [۲]

مالک: دا امام دارالهجرة مالك بن انس رحمه الله دي. دَدوی تذکره (بدء الوحی) لاندې تیره شوې ده. [۳]

عمرو بن ابي عمرو: داعمرو بن ابی عمرو میسره مولی المطلب بن عبدالله بن حنطب قرشی رحمه الله دي. دَ دوی تذکره (کتاب العلم باب الحرص علی الحدیث) لاندې تیره شوې ده. [۴]

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم طلع له أحد فقال........: دَحضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه روایت دي چه رسول الله صلى الله عليه وسلم ته دَ احد غر په نظر راغلو نوونی فرمائیل دا هغه غر دي چه مونږ سره محبت کوی او مونږ ده سره محبت کوو. یا الله ابراهیم مکه حرم اوګرځولو او زه مدینه حرم ګرځوم چه دَ دوو کاڼړی زنو زمکو په مینځ کښې واقع ده.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه امام بخاری رحمه الله حرم مدینه اوجبل احد سره متعلق دَحضرت انس رضي الله عنه روایت موصولاً اودَحضرت عبدالله بن زید رضي الله عنه روایت تعلیقًا ذکرکړې دي اومقصد دَحضرت ابراهیم عليه السلام تذکره کول دی چه هغه مکه مکرمه حرم ګرځولې دي. [۵]

په دې حدیث باندې کتاب الحج کښې تفصیلی بحث شوې دي او وړاندې کتاب المغازی کښې هم راځی. انشاء الله. [۶]

دَحدیث ترجمةُ الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَ (ان إبراهیم حرم.....) مناسبت واضح دي.

رَوَاهُ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ زَيْدٍ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم [انظر: ۲۰۲۲، ۲۷۳۲]

یعنی مذکوره روایت عبدالله بن زید رضي الله عنه هم دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم نه روایت کړې دي. دا روایت امام بخاری رحمه الله (کتاب البیوع، باب برکة صاع النبی صلی الله علیه وسلم) لاندې (عن موسٰی عن وهب عن عمرو بن یحیٰی عن عباد بن تمیم الأنصاري عن عبدالله بن زید عن النبی صلی الله علیه وسلم) په سند سره موصولاً نقل کړې دي. [۷]

[۳۱۸۸]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ، أَنَّ ابْنَ أَبِي بَكْرٍ، أَخْبَرَ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ عُمَرَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ

---

[۱] مرتخریجه فی کتاب الصلاة باب مایذکر فی الفخذ رقم: ۳۷۱.
[۲] کشف الباری: ۸۰/۲.
[۳] کشف الباری: ۲۹۰/۱.
[۴] کشف الباری: ۵۱/۴.
[۵] فتح الباری: ۵۰۵/۸.
[۶] کشف الباری کتاب المغازی ص: ۲۵۳-۲۵۲.
[۷] عمدة القاری: ۳۶۲/۱۵.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «أَلَمْ تَرَيْ أَنَّ قَوْمَكِ لَمَّا بَنَوُا الْكَعْبَةَ اقْتَصَرُوا عَنْ قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ»، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ أَلَا تَرُدُّهَا عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ؟ فَقَالَ: «لَوْلَا حِدْثَانُ قَوْمِكِ بِالْكُفْرِ»، فَقَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ: لَئِنْ كَانَتْ عَائِشَةُ سَمِعَتْ هَذَا مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مَا أُرَى أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، تَرَكَ اسْتِلَامَ الرُّكْنَيْنِ اللَّذَيْنِ يَلِيَانِ الْحِجْرَ، إِلَّا أَنَّ الْبَيْتَ لَمْ يُتَمَّمْ عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ" وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ: عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ[ص ۳۳۳](۱)

تراجم رجال

عبدالله بن یوسف: داابومحمد عبدالله بن یوسف تنیسی کلاعی رحمه الله دي. دَ دوی تذکره (کتاب العلم،باب ليبلغ العلم الشاهدالغائب) لاندې تیره شوې ده.(۲)

مالک: دا امام مالك بن انس رحمه الله دي.

ابن شهاب: دَدوی تذکره (بدءالوحی) لاندې تیره شوې ده.(۳)

سالم بن عبدالله: دا ابوعمر یا ابوعبدالله سالم بن عبدالله بن عمر بن الخطاب قرشی عدوی رحمه الله دي. دَ دوی تذکره (کتاب الإیمان،باب الحیاء من الإیمان) لاندې تیره شوې ده.(۴)

ابن ابي بکر: دا دَ حضرت ابوبکر رضي الله عنه نمسي عبدالله بن محمدبن ابی بکر رضي الله عنه دي. دَ دوی حالات (کتاب الحج،باب فضل مکة وبنیانها) لاندې اوګورئی.

قوله: ألم تر أن قومك بنوا الكعبة.......: رسول الله صلی الله علیه وسلم حضرت عائشه رضي الله عنها ته اوفرمائیل آیا تاا ونه لیدل چه ستا قوم دَ کعبې تعمیراوکړو اودَ حضرت ابراهیم علیه السلام دَبنیادونونه ئې دا تعمیر کم کړو. حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی چه ما رسول الله صلی الله علیه وسلم ته عرض اوکړو یارسول الله! تاسو هغه دَ ابراهیم علیه السلام په بنیادونو باندې ولې نه راواپس کوئی؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل (لولا حدثان قومك بالکفر) یعنی که ستاقوم نوې مسلمان شوې نه وې. په بل روایت کښې دلته دَ (لفعلت) تصریح ده. یعنی ما به ضرور دا دَ حضرت ابراهیم علیه السلام په بنیادونو باندې تعمیرکړې وه.

قریش نوی مسلمانان شوی وواودَ کفردَ زمانې دَ نفسیاتو نه لا دغه وخته پورې پوره نه وو وتلې. که دَ کعبې په تعمیر کښې ردوبدل کولو سره دَحضرت ابراهیم علیه السلام په بنیادونو باندې دَدې تعمیر کړې وې نودَ قریشو په زړونو کښې به شکوك او شبهات پیدا کیدې شو.

حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه فرمائی چه که چرې حضرت عائشه رضي الله عنها دا خبره دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم نه اوریدلې ده (او یقیناً ئې اوریدلې ده) نوزما په خیال رسول اکرم صلی الله علیه وسلم رکنین: رکن عراقی او یمانی بنکلول هم په دې وجه ترك کړې وو چه کعبة الله دَ حضرت ابراهیم علیه السلام په بنیادونوباندې نه وه جوړه کړې شوې. حطیم سره متصل دَعراق اوشام طرف ته دَ کعبة الله دَ دیوالونو چه کوم ګوټونه دی دې ته رکن عراقی اورکن شامی وئیلې شی. حضورپاك

---

(۱) مرتخریجه فی کتاب العلم باب من ترک بعض الاختیار مخافة أن یقصر فهم بعض الناس عنه فیقعوا فی أشد منه رقم:۱۲۶.

(۲) کشف الباری: ۱۱۳/٤.

(۳) کشف الباری: ۲۲٤/۱.

(۴) کشف الباری: ۲۸/۲.

دَدې استلام په دې وجه ترک کړې وو چه دا دواړه ګوټونه دَ حضرت ابراهیم دَ تعمیر کړې شوی عمارت دَ ګوټونو په ځائې نه وو. دا روایت (کتاب الحج باب بیان فضل مکة وبنیانها) لاندې تفصیل سره تیرشوې دې.

وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ: عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ. [ر: ۱۲۶]

دَ اسماعیل نه اسماعیل بن ابی اویس رحمه الله مراد دې. دَ امام بخاری رحمه الله مقصد دادې چه دَ روایت باب په سند کښې دَ ابن ابی بکر نه بل څوک مراد نه دی بلکه عبدالله بن محمد بن ابی بکر صدیق رضی الله عنه مراد دې. ځکه چه دا روایت اسماعیل بن ابی اویس رحمه الله هم نقل کړې دې او په دې کښې دَ عبدالله بن محمد رحمه الله تصریح ده. دَ اسماعیل روایت امام بخاری رحمه الله (کتاب التفسیر باب: وإذ يرفع إبراهيم القواعد من البيت وإسماعيل ربنا تقبل منا إنك أنت السميع العليم) لاندې نقل کړې دې.[1]

[۳۱۸۹]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّرَقِيِّ، أَخْبَرَنِي أَبُو حُمَيْدٍ السَّاعِدِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُمْ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ نُصَلِّي عَلَيْكَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "قُولُوا: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ" [ص ۳۳۵- ۳۳۶][۵۹۹۹][2]

تراجم رجال

عبدالله بن یوسف: دا ابومحمد عبدالله بن یوسف کلاعی تنیسی رحمه الله دې. (کتاب العلم باب ليبلغ العلم الشاهد الغائب) لاندې دَدوی تذکره تیره شوې ده.[3]

مالک بن انس: دَتیرشوی حدیث سند اوګورئی.

عن ابیه: دَدې نه دَهغوی والد ابوبکر بن محمد بن عمرو بن حزم انصاری خزرجی رحمه الله مراددې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب کیف یقبض العلم) لاندې تیره شوې ده.[4]

دَ ابوحمید ساعدی رضی الله عنه روایت دې چه صحابه کرامو عرض اوکړو یا رسول الله صلی الله علیه وسلم مونږ په تاسو باندې څنګه درود اولیږو؟ حضورپاک اوفرمائیل داسې وایئ: (اللهم صلی علی محمد وأزواجه، وذريته، كما صليت على آل إبراهيم وبارك على محمد، وأزواجه، وذريته، كما باركت على إبراهيم إنك حميد مجيد) په عام توګه مشبه به اقوی وی اوداسې په تشبیه کښې ناقص دَ کامل سره ملحق کولې شی. مګر دلته دا دَ ناقص دَ کامل سره دَملحق کولو دَ قبیل نه اونه ګڼرئی بلکه دادَ غیر معروف حال دَ معروف دَ حال په ذریعه دَ بیان کولو دَ قبیل نه دې ځکه چه په ابراهیم علیه السلام باندې دَ رحمت کیدو

[1]) رقم الحديث: ٤٤٨٤ فتح الباري: ٥٠٥/٨ عمدة القاري: ٣٦٢/١٥.

[2]) رواه البخاري في الدعوات باب: هل يصلى على غير النبي صلى الله عليه وسلم، رقم الحديث: ٦٣٦٠ ومسلم في الصلاة باب الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم بعد التشهد، رقم الحديث: ٩١١ وأبوداؤد في الصلاة باب الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم بعدالتشهد، رقم الحديث: ٩٧٩ والنسائي في السهو، نوع آخر من الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم رقم الحيث: ١٢٩٤ جامع الأصول في أحاديث الرسول: ٤٠٤/٤ رقم الحديث: ٢٤٧١.

[3]) كشف الباري: ١١٣/٤.

[4]) كشف الباري: ٦٩/٤

تذکره دَ هغه دَ متقدم کیدو دَ وجې نه معروف دی. کوم چه آیت مبارک ﴿وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكٰتُهٗ عَلَيْكُمْ اَهْلَ الْبَيْتِ ۭ اِنَّهٗ حَمِيْدٌ مَّجِيْدٌ﴾ کښې موجود دی.(۱)

[۳۱۹۰]- حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ حَفْصٍ، وَمُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالاَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ حَدَّثَنَا أَبُو فَرْوَةَ مُسْلِمُ بْنُ سَالِمٍ الْهَمْدَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عِيسَى، سَمِعَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: لَقِيَنِي كَعْبُ بْنُ عُجْرَةَ، فَقَالَ: أَلاَ أُهْدِي لَكَ هَدِيَّةً سَمِعْتُهَا مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقُلْتُ: بَلَى، فَأَهْدِهَا لِي، فَقَالَ: سَأَلْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، كَيْفَ الصَّلاَةُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ البَيْتِ، فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ عَلَّمَنَا كَيْفَ نُسَلِّمُ عَلَيْكُمْ؟ قَالَ: "قُولُوا: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ، وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ، اللَّهُمَّ بَارِكْ [ص: ۱۴۷] عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ، وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ" [ص ۳۳۷][۴۵۱۹، ۵۹۹۶](۲)

تراجم رجال

قيس بن حفص: دا ابومحمد قیس بن حفص بن قعقاع تمیمی رحمه الله دی. (کتاب العلم باب قول الله عزوجل: ﴿وَمَآ اُوْتِيْتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيْلًا﴾ لاندې دَدوی تذکره تیره شوې ده.(۳)

موسیٰ بن اسماعیل: دا ابوسلمه موسیٰ بن اسماعیل تبوذکی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس) لاندې تیره شوې ده.(۴)

عبدالواحد: دا عبدالواحد بن زیاد بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الإيمان باب الجهاد من الإيمان) لاندې تیره شوې ده.(۵)

ابوفروة مسلم بن سالم: دا ابوفروه مسلم بن سالم النهدی الکوفي رحمه الله دې. دوی دَ حسن بصری، عبدالله بن عُکَیم جهنی، عبدالرحمن بن عیسیٰ بن ابی لیلی، عبدالرحمن بن ابی الیلی او ابوالاحوص الجُشَمی رحمهم الله نه دَحدیث روایت کړې دې. اودَدوی نه دَ جلیل القدر محدثینو یو لوئی جماعت روایت کړې دې په هغوی کښې

---

(۱) عمدة القاري: ۳۶۳/۱۵، إرشادالساري: ۳۰۲/۷.

(۲) أخرجه البخاري في كتاب التفسير أيضاً، في باب قوله تعالى ﴿إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ﴾ رقم الحديث: ۴۷۹۷ وفي كتاب الدعوات، باب الصلاة على النبي رقم الحديث: ۶۳۵۷ والإمام مسلم في كتاب الصلاة باب الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم بعد التشهد رقم الحديث: ۹۰۸ والإمام الترمذي في كتاب الصلاة باب صفة الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم رقم الحديث: ۴۸۳ والإمام أبوداؤد في الصلاة باب الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم بعد التشهد رقم الحديث: ۹۷۶ والإمام النسائي في السهو نوع آخر من الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم رقم الحديث: ۱۲۹۰ جامع الأصول في أحاديث الرسول: ۴۰۲/۴ رقم الحديث: ۲۴۶۷.

(۳) كشف الباري: ۵۲۶/۴.

(۴) كشف الباري: ۴۷۷/۳.

(۵) كشف الباري: ۳۰۱/۲.

یو څو ښکاره نومونه دادي: جعفر بن زیاد الاحمر، سفیان ثوري، سفیان بن عیینه، شریك بن عبد الله، شعبه بن حجاج، عمران بن عیینه، مسعر بن کدام او ابوعوانه رحمهم الله. [۱]
یحیی بن معین رحمه الله دَدوي باره کښې فرمائیلي ثقة. [۲] ابوحاتم محمد بن ادریس رحمه الله دَدوي باره کښې فرماني «صالح الحدیث لیس به بأس» [۳] یعقوب بن سفیان رحمه الله دَدوي باره کښې فرماني «لا بأس به» [۴] ابن حبان رحمه الله ددوي ذکر ثقات کښې کړې دې. [۵]
عبدالله بن عیسی: دا عبدالله بن عبدالرحمن بن ابی لیلی رحمه الله دې. [۶]
عبدالرحمن بن ابی لیلی: دَدوي تذکره وړاندې تیره شوې ده. [۷]
کعب بن عجره: دا کعب بن عجره بن اُمیه بن عدی القضاعی البلوی رضي الله عنه دې. [۸]
لقیني کعب بن عجرة فقال.....: عبدالرحمن بن ابی لیلی رحمه الله وائي چه کعب بن عجره رضي الله عنه ماسره ملاؤ شو اووئې فرمائیل آیا زه تاته داسې هدیه درنه کړم چه ما دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ ژبې مبارکې نه اوریدلې ده. ما ونیل ولې نه ضرور. نو کعب بن عجره رضي الله عنه اووئیل مونږه رسول الله صلی الله علیه وسلم ته عرض اوکړو یارسول الله! مونږ په تاسو باندې او ستاسو په اهل بیت باندې څنګه درود اووایو؟ څکه چه په تاسو باندې (په تشهد کښې) سلام ونیل خو مونږ ته الله تعالی خودلې دې. حضورپاك اوفرمائیل داسې وایئې: «اللهم صل علی محمد وعلی آل محمد کما صلیت علی إبراهیم وعلی آل إبراهیم إنك حمید مجید. اللهم بارك علی محمد وعلی آل محمد کما بارکت علی إبراهیم وعلی آل إبراهیم إنك حمید مجید».

دَ ال محمد نه څوک مراد دي؟: دَ آل محمد نه څوك مراد دي؟ په دې سلسله کښې شراح مختلف اقوال نقل کړې دي:
① یو قول دادې چه دې نه هغه خلق مراد دي په کومو چه صدقه حرام کړې شوې ده. ② بعض حضراتو فرمائیلي دي نه اهل بیت مراد دي. ③ دریم قول دادې چه ازواج وذریت دواړه دَ آل محمد مصداق دی. [۹]
حافظ ابن حجر رحمه الله اودَهغوی په اتباع کښې علامه قسطلانی رحمه الله دې قول ته ترجیح ورکولو سره فرمانی چه دَدې نه په مخکښې روایت کښې دي «اللهم صلی علی محمد وأزواجه وذریته» په دې کښې دَ ازواج او ذریت تصریح ده. اودا په دې خبره باندې دلیل دې چه دَ آل محمد نه هم دغه دواړه مراد دي.
دَ حضرت عائشه رضي الله عنها په یو روایت کښې ازواج مطهرات باندې هم دَ آل محمد اطلاق شوې دې. دَ روایت الفاظ دادي: «ماشبع آل محمد من خبز مأدوم ثلاثة أیام» [۱]

---

[۱] دَ شیوخ اوتلامذه دَتفصیل دَپاره اوګورئی: تهذیب الکمال: ۳۱/۱۰.
[۲] تهذیب الکمال: ۵۱۶/۲۷تهذیب التهذیب: ۳۱/۱۰.
[۳] الجرح والتعدیل: ص: ۸۰۸
[۴] تهذیب التهذیب: ۱۳۱/۱۰.
[۵] ثقات لابن حبان: ۳۹۵/۵.
[۶] کتاب الصیام باب صیام أیام التشریق رقم: ۱۹۹۷، ۱۹۹۸.
[۷] کتاب الأذان باب حدإتمام الرکوع والاعتدال فیه رقم: ۷۹۲.
[۸] کتاب المحصَر، باب الإطعام فی الفدیة نصف صاع رقم: ۱۸۱۶.
[۹] إرشادالساري: ۳۰٤/۷.

په دې باندې اشکال وارد کیږی چه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه په یو روایت کښې صلاة بعد التشهد کښې ازواج ذریت او اهل بیت دریواړو تصریح ده.([2]) خو په روایت باب کښې صرف ازواج او ذریت ذکر دې. د دې اشکال یو جواب خودا دې په حدیث کښې به د دریواړو ذکر شوې وی مګر د بعض راویانو نه چرته د یو ذکر ساقط شوې نو چه کومو راویانو ته یاد وو هغوی د دې تصریح اوکړه.([3]) دویم جواب دا دې چه صلاة بعد التهشد والاروایت کښې لفظ "آل" نه ازواج اوهغه خلق مراد دی په کومو چه صدقه حرام کړې شوې ده. او (من حرمت علیهم الصدقة) کښې ذریت هم شامل دې. دغه شان په احادیثو کښې تطبیق اوشو.([4]) د دې روایت سره متعلق به نور ابحاث کتاب التفسیر کښې راځی.([5])

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دې روایت کښې دیر خل د ابراهیم علیه السلام ذکر شوې دې نو ترجمة الباب سره د دې مناسبت ښکاره دې.([6])

[۳۱۹۱]- حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنِ الْمِنْهَالِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَوِّذُ الْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ، وَيَقُولُ: "إِنَّ أَبَاكُمَا كَانَ يُعَوِّذُ بِهَا إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ: أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ، مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَّةٍ، وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لَامَّةٍ" [ص ۳۴۱]([7])

تراجم رجال

عثمان بن ابي شيبة: دا عثمان بن محمد بن قاضی ابوشیبه ابراهیم بن عثمان عبسی کوفی رحمه الله دې. په سند کښې د دوی نسبت د نیکه طرف ته کړې شوې دې.

جریر: دا جریر بن عبدالحمید بن قرط ضبی رازی رحمه الله دې.

منصور: دا ابوعتاب منصور بن المعتمر اسلمی الکوفي رحمه الله دې. د ذکرشو دریواړو حضراتو تذکره (کتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أیاما معلومة) لاندې تیره شوې ده.([8])

منهال: دا منهال بن عمرو الاسدی رحمه الله دې. هغوی د یعلی، عبدالله بن حارث، زاذان الکندی، سوید بن غفله، محمد بن حنفیه، سعید بن جبیر، عبدالرحمن بن ابی لیلی، عباد بن عبدالله الاسدی، عائشه بنت طلحه وغیرهم رحمهم الله نه روایات اخستی دی. او د دوی نه د حدیث روایت کونکو کښې عبدالرحمن بن ابی لیلی،

---

[1] إرشادالساري: ۳۰٤/۷ والحديث أخرجه الإمام البخاري في كتاب الأطعمة باب ماكان السلف يدخرون في بيوتهم وأسفارهم من الطعام واللحم وغيره، رقم الحديث: ٥٤٢٣ وكذا العلامة محيي السنة البغوي رحمة الله عليه في كتابه شرح السنة تحت كتاب الجمعة باب الأكل من الأضحية بعد ثلاث فإكثر رقم الحديث: ١١٣٤ المكتب الإسلامي.

[2] أخرجه الإمام أبوداؤد في سننه في كتاب الصلاة باب الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم بعد التشهد رقم: ٩٧٨.

[3] إرشادالساري: ۳۰٤/۷.

[4] إرشادالساري: ۳۰٤/۷.

[5] كشف الباري كتاب التفسير ص: ٥٢٩.

[6] عمدة القاري: ٣٦٤/١٥.

[7] رواه الإمام ترمذي في الطب باب رقم: ١٨ رقم الحديث: ٢٠٦١ والإمام أبوداؤد في سننه باب في القرآن رقم الحديث: ٤١٣٧ والإمام ابن ماجه في الطب باب ماعوذ به النبي صلى الله عليه وسلم رقم الحديث: ٣٥٢٥ جامع الأصول في أحاديث الرسول: ٣٦٩/٤ رقم الحديث: ٢٤١٤.

[8] كشف الباري: ٢٦٦،٢٦٨،٢٧٠/٣.

اعمش، حجاج بن ارطاة، منصور بن معتمر، شعبة بن الحجاج، ربیعه بن عتبه الکنانی اولیث بن سلیم وغیرهم رحمهم الله شامل دی.[۱]

دحضرت انس ﷺ نه هم دوی حدیث روایت کړي دي. که چرې دا روایت محفوظ وی نوبیا دهغوی سماع عن انس اعتبار کیږی ګڼی نه.[۲] علامه ذهبی رحمه الله فرمائی چه کبار تابعین نه ددوی سماع ثابته ده خود صحابه کرامو نه د دوی سماع نه ده ثابته.[۳] بعض ائمه جرح په منهال بن عمرو رحمه الله باندې کلام کړی دی.

چنانچه امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائی یوخل شعبه رحمه الله دهغوی نه قصداً د حدیث سماع اونه کړه. عبدالرحمن بن ابي حاتم رحمه الله ددې وجه دا بیان کړه چه شعبه رحمه الله یو خل دهغوی کور ته لاړو نودهغوی د کور نه طرب اوغنا سره د قراءت آواز راتلو. په دې وجه د سماع کولونه بغیر واپس شو.[۴] دغه شان علامه ابوجعفر عقیلی رحمه الله هم هغوی ضعیف ګرځولی دی.[۵] لیکن حقیقت دادې چه منهال بن عمرو رحمه الله ثقه راوی دی. اکثر ائمه جرح والتعدیل دهغه توثیق کړې دې. یحیی بن معین، امام نسائی اوامام احمد عجلی رحمهم الله هغه ته ثقه وئیلی دی.[۶] امام دارقطنی رحمه الله هغه صدوق ګرځولی دی.[۷] امام عجلی رحمه الله د هغوی تذکره ثقات کښې کړې ده.[۸] عقیلی رحمه الله هغه ضعیف ګرځولی دی نوعقیلی رحمه الله په جرح کښې تشدد سره متهم دې اوکله د اعتدال نه تجاوز کوی په دې وجه دهغه د هرې یوې جرح اعتبار نشته دی. د شعبه رحمه الله چه کومه یوه قصه بیان کړې شوې ده په دې سره د منهال بن عمرو رحمه الله ثقاهت نه مجروح کیږی ځکه چه داحقیقی جرح نه ده. بیا ددې قصې راوی هم ضعیف دی او د قیل اوقال نه زیات ددې قصې څه حیثیت کیدې شی. والله اعلم. که چرې دا روایات صحیح هم وی نو بیا هم دغه جرح مردود ده اوقابل قبول نه ده. آخر د قرآن مجید تلاوت په طرب اوښکلې آواز سره لوستل کوم یو جرم دې چه شعبه رحمه الله په دې وجه هغه د سماع قابل اونه ګڼلو. حقیقت خودادې چه رسول الله ﷺ په تحسین الصوت او تطریب بالقراءة باندې داد ورکړې دې.[۹]

علامه ذهبی رحمه الله فرمائی چه شعبه رحمه الله دهغوی په تلامذه حدیث کښې شمیرلې کیږی. دمذکوره واقعه د وجې نه هغوی د منهال رحمه الله نه سماع ترک کړې وه حالانکه داسې د معمولی نوعیت خبرې د شیخ د تنقیص سبب نه

---

[۱]) د شیوخ اوتلامذه د تفصیل دپاره اوګورئی تهذیب الکمال: ۵۷۰/۲۸
[۲]) تهذیب الکمال: ۵۶۸/۲۸تهذیب التهذیب: ۲۱۹/۱۰.
[۳]) میزان الاعتدال: ۱۹۲/٤.
[۴]) الجرح والتعدیل رقم الترجمة: ۱۶۳٤.
[۵]) الضعفاء الکبیر للعقیلی باب المیم: ۲۳۶/٤رقم الترجمة: ۱۸۳۰دارالمکتبة العلمیة بیروت.
[۶]) تهذیب الکمال: ۵۷۱/۲۸-۵۷۰تهذیب التهذیب: ۳۲۰/۱۰.
[۷]) تهذیب الکمال: ۵۷۱/۲۸تهذیب التهذیب: ۳۲۰/۱۰.
[۸]) معرفة الثقات للإمام العجلی: ۳۰۰/۲رقم: ۱۸۰۰مکتبة الدار.
[۹]) یقول الدکتور بشار عواد حفظه الله فی تعلیقه علی هامش (تهذیب الکمال:۵۷۰/۲۸)هذا جرح مردود، والله أعلم، وما أدری کیف جوز شعبة لنفسه أن یترکه،لأنه یطرب بالقراءة إن صح ذلک عنه،فقد ثبت عن المصطفی ﷺ ضرورة تحسین الصوت والتطریب بالقراءة،کما أثبتنا بالأدلة السامعة فی بحثنا:البیان فی حکم التغنی بالقرآن المنشور فی الإعجاز القرآنی.

جوریري. (وهذا لایوجب غمز الشیخ)(١) بعض ناقدین حدیث دا واقعه دَ شعبه دَ تشدد ثابتولو دپاره دَ مثال په توګه پیش کوي (٢)
حافظ ابن حجر رحمه الله منهال رحمه الله ته صدوق ونیلي دي. لیکن دي سره هغه دَ منهال رحمه الله دَ وهم صراحت هم کړي دي. (٣) حقیقت دادې چه انمه جرح کښې چاهم په هغه باندې دَ وهم تهمت نه دې لګولي. (٤) دې ته پخپله دَ حافظ ابن حجر رحمه الله وهم ونیلي کیدي شي.
سعیدبن جبیر: دَ دوی تذکره (کتاب العلم باب السمر فی العلم) لاندې تیره شوې ده. (٥)
حضرت ابن عباس رضی الله عنهما وائي چه رسول الله ﷺ، حضرات حسنین رضی الله عنهما دَ الله تعالی په پناه کښې ورکول او فرمائیل به ئې ستاسو پلار (ابراهیم علیه السلام) به په دې الفاظو کښې خپل خامن اسمٰعیل علیه السلام او اسحٰق علیه السلام دَ الله تعالی په پناه کښې ورکول. هغه الفاظ دادي: (أعوذ بکلمات الله التامة من کل شیطان وهامة، ومن کل عین لامة) یعنی زه دَ الله تعالی دَدې کلماتو په ذریعه پناه غواړم چه تام دې دَهر شیطان (دَشر) نه، دَهر هلاك کونکي زهریلا ځناور نه اودَ هر نظر لګونکي سترګې نه.
کلمات الله کښې دوه احتماله دي. یودا چه په خپل عموم باندې وي اودې نه هره هغه کلمه مراد وي چه دَالله تعالی وي. (٦) دویم دَدې کلماتو نه معوذتین مراد وي. (٧) علامه هروي رحمه الله فرمائیلي چه دې نه پوره قرآن مجید مراد دې. (٨) دې نه پس تامه دَ کلمات الله لازمي صفت دې په دې وجه چه ټول کلمات الله تام دي. (٩)
قوله: تامه: په معنی کښې شراح مختلف اقوال نقل کړي دي. بعض ونیلي دي دا دَ الشفاعة په معنی کښې دې. دَ بعض په نیز النافعة اودَ بعض په نیز المبارکة په معنی کښې دې. علامه ابن التین رحمه الله فرمائي دَدې معنی ده (التام فضلها وبرکاتها) یعنی داسې کلمات الله دکوم فضیلتونه اوبرکتونه چه تام دي. (١٠)
قوله: وهامة: دَمیم تشدید سره دَ هوام مفرد دې. یعنی هر هغه ځناور چه زهرژن وي اودَهغه په ټك ورکولو سره دَ انسان مرګ واقع کیږي. او سامة اطلاق په هر داسې زهرژن ځناور یا حشرات الارض باندې کیږي دَ کوم په ټك ورکولو سره چه مرګ نه واقع کیږي لکه مچئی اولړم وغیره. همّ دَ همّ په معنی دَ عزم کولو دې. دَمار غوندې زهرژن ځناور ته هامة په دې وجه ونیلي شي چه هغه دَ ضرر اونقصان رسولو دپاره عازم وي. (١١)

---

(١) میزان الاعتدال: ١٩٢/٤.
(٢) تعلیقات محمد عوامة علی الکاشف للذهبي: ٢٩٨/٢.
(٣) تقریب التهذیب ص: ٥٨٧.
(٤) تعلیقات محمد عوامة علی الکاشف للذهبي: ٢٩٨/٢.
(٥) کشف الباري: ٣٣٦/٢.
(٦) فتح الباري: ٥٠٦/٨ عمدة القاري: ٣٦٥/١٥ إرشاد الساري: ٣٠٤/٧.
(٧) عمدة القاري: ٣٦٥/١٥ إرشاد الساري: ٣٠٤/٧.
(٨) عمدة القاري: ٣٦٥/١٥.
(٩) عمدة القاري: ٣٦٥/١٥ إرشاد الساري: ٣٠٤/٧.
(١٠) فتح الباري: ٥٠٦/٨ عمدة القاري: ٣٦٥/١٥ إرشاد الساري: ٣٠٤/٧.
(١١) عمدة القاري: ٣٦٥/١٥.

قوله:لامة: کښې مختلف احتمالات دی. یودا چه دَ مُلمّة په معنی کښې وی. مُلمّة آفت او مصیبت ته وائی. یعنی آفت رسونکې بد نظر. دلته هامّة په مناسبت سره مُلمّة په ځائی لامة ونیلې شوې دې.[۱]
دویم احتمال دادې چه لامة په خپله ظاهری معنی باندې محمول وی. لمّة (ن) معنی ده یوځائی کول جمع کول.[۲]
یوروایت کښې دی چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی (اللهم المم شعثنا) [۳] اې الله زمونږ خواره شوی اجزاء راجمع کړه نو دَ ظاهری معنی اعتبار کولوسره لامة معنی به شی (جَامِعَةُ الشَّرِّعَلَی الْمَعْیُونِ).
علامه خطابی رحمه الله فرمائیلی (لامة، ذات اللَّمَمِ) په معنی کښې دی. لَمَمَ لیونتوب جنونی کیفیت اوهرې ترخې دوانی ته وئیلې شی.[۴] په دې صورت کښې به دَ عین لامة معنی شی داسې نظر چه انسان دَ لیونتوب په آفت کښې راګیر کړی.
روایت باب کښې موجود لفظ (إن أباکما) نه دَ حضرات حسنین جداعلی حضرت ابراهیم علیه السلام مراد دې اوداسې ترجمة الباب سره دَ دې مناسبت ښکاره دې.[۵]

۱۳ – باب: قَوْلُهُ عَزَّوَجَلَّ: ﴿وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرٰهِيمَ﴾/الحجر: ۵۱/: قَوْلُهُ: ﴿وَلٰكِنْ لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِيْ﴾.

دَترجمة الباب مقصد: په دې باب سره دَحضرت ابراهیم علیه السلام نور حالات او واقعات بیانول مقصود دی. دَ آیت په نقل کولوسره امام بخاری رحمه الله دَ حضرت ابراهیم علیه السلام یوې مشهورې واقعې طرف ته اشاره کړې ده.[۶]
سورة حجر کښې دی: ﴿وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرٰهِيمَ ۞ إِذْ دَخَلُوْا عَلَيْهِ فَقَالُوْا سَلٰمًا ۚ قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُوْنَ ۞ قَالُوْا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلٰمٍ عَلِيْمٍ ۞﴾ . په دې آیاتونو کښې دَ حضرت ابراهیم علیه السلام دَ میلمنوذ کردې. په روایت کښې دی چه دا څلور فرښتې وې: جبرائیل، میکائیل، اسرافیل او رفائیل. دې فرښتو حضرت ابراهیم علیه السلام ته دَ خونی زیرې ورکولو او دَ حضرت لوط علیه السلام قوم هلاکولودپاره لیګلې شوې وې. ابراهیم علیه السلام دَ ښکلې او ښائسته ځوانانو په شکل او صورت کښې راتلونکې فرښتې میلمانه ګڼړلو سره دَهغوی په مخکښې دَ یو تازه وریت کړې شوې سخې دَ میلمستیا په توګه کیخودو. ابراهیم علیه السلام میلمه دوست وو خوراك به ئې همیشه دَمیلمنوسره کولو. پنځلس ورځو نه هغه له څوك میلمه نه وو راغلې. چونکه عادت ئې دَ میلمنوسره دَ کیناستو اوخوراك کولو وو. په دې وجه ئې ضیق محسوس کولو او دَ نوی میلمانو په راتلو سره دَ هغه دَمیلمنو شوق دَ خوشحالئی نه طبیعت ښه شوې وو. خکه چه داسې ښکلې اوښائسته میلمانه ئې اول نه وو لیدلی.[۷] فرښتو دَ خوراك طرف ته لاس نه وړاندې کولو نو ابراهیم علیه السلام غلې غوندې شو او په زړه کښې ئې ویره محسوس کړه. ابراهیم علیه السلام دَدې کیفیت په ژبه سره اظهار اوکړو. ﴿إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُوْنَ﴾ مونږ تاسو نه ویریږو. میلمنو اووئیل تاسو مه ویریږئ مونږ تاسو ته دَ یوداسې خونی زیرې درکوو چه صاحب علم به وی.

---

[۱] عمدة القاری: ۳۶۵/۱۵.
[۲] النهایة فی غریب الحدیث: ۶۱۶/۲.
[۳] النهایة فی غریب الحدیث: ۶۱۶/۲والفائق فی غریب الحدیث: ۲۱۳/۳.
[۴] فتح الباری: ۵۰۶/۸إرشادالساری: ۳۰٤/۷.
[۵] عمدة القاری: ۳۶۵/۱۵فتح الباری: ۵۰۷/۸.
[۶] عمدة القاری: ۳۶۵/۱۵.
[۷] عمدة القاری: ۳۶۵/۱۵.

دَ خور اک قیمت: حافظ ابن حجر رحمه الله یو روایت نقل کړې دې چه کله ابراهیم علیه السلام وریته کړې شوې دَ سخې غوښه دَ هغوی مخې ته راوړه کیخودله نو هغوی اوونیل موږ قیمت اداکولونه بغیر خوراك نه کوو. ابراهیم علیه السلام اوونیل اودَ دې خوراك قیمت شته. فرښتو اونیل څه قیمت دې؟ ابراهیم علیه السلام اوفرمانیل (تذكرون اسم الله على أوله وتحمدونه على آخره) یعنی دَ خوراك په شروع کښې دَ الله نوم واخلئی او په آخره کښې به دَ هغه حمد اوثنا بیانوئی. په دې باندې جبرائیل دَ میکائیل طرف ته اوکتل بیانې اوفرمائیل (حق لهذا أن يتخذه ربه خليلا)[1] یقیناً داکس دَ دې مستحق دې چه الله تعالی دې خپل خلیل جوړ کړی.

﴿ وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ ٱلْمَوْتَىٰ ﴾ : دَ ابوذر په روایت کښې هم دغه آیت نقل دې او دَ کریمه په روایت کښې دَ دې په ځائې باب سره متصلاً ﴿ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي ﴾ درج دې. او ﴿ وَنَبِّئْهُمْ عَن ضَيْفِ إِبْرَٰهِيمَ ﴾ دَ هغوی په نیز ساقط دې.[2] خو دَ نسفی او کرمانی رحمه الله په نسخو کښې دواړه آیاتونه نشته دې بلکه دَ هغه په نیز دَ باب تصریح هم نشته دې. په دې لحاظ سره حدیث دَ ابوهریره رضی الله عنه هم دَ باب سابق تکمله وی.[3]

په دې آیت سره امام بخاری رحمه الله دَ حضرت ابراهیم علیه السلام یوې بلې واقعې طرف ته اشاره کړې ده. پوره آیت دې ﴿ وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ ٱلْمَوْتَىٰ ۖ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِن ۖ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي ۖ قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ ٱلطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ ٱجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ٱدْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا ۚ وَٱعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴾ [البقرة: ۲۶۰]

یعنی هغه وخت یادکړه کله چه ابراهیم علیه السلام عرض اوکړو اې زما ربه ماته اوښایه چه ته به (قیامت کښې) مړی څنګه ژوندي کوې؟ ارشاد اوفرمائیلې شو ولې ته (په دې باندې) یقین نه لرې څه؟ هغه عرض اوکړو یقین ولې نه لرم لیکن (دا درخواست مې دَ مشاهدې کولو) دَپاره څکه اوکړو چه زړه مې مطمئن شی. اوفرمائیلې شو ته څلور مرغان واخله بیا هغوی (مانوس کولو سره) خپل خان له راوبله بیا (تول ذبح کړه اوهغه قیمه کړه) په هریو غر باندې دَ هغې نه یوه یوه حصه کیږده بیا هغه تولو ته آواز اوکړه نو تاله به (ژوندی) په منډه منډه راشی او ښه یقین ساته دَ دې خبرې چه الله زبردست (قدرت والا) دې حکمت والا دې.

دلته سوال دادې چه ابراهیم علیه السلام ته دَ الله تعالی دَ راژوندی کولو په قدرت کښې شك وو؟ که شك ئې نه وو نو بیا ولې دَ مړو دَ ژوندی کیدو مشاهده کولو درخواست ئې اوکړو؟ شراح دَ دې مختلف جوابات ورکړی دی:

① دا دَ نبوت دَ وړاندې واقعه ده. که دَ نبوت نه وړاندې دَ قدرت على الاحياء دَ کیفیت متعلق دا سوال کړې شوې وی نو په دې کښې هیڅ مضائقه نشته دې.[4]

② امام طبری رحمه الله دا په ظاهری معنی باندې محمول کولوسره فرمائیلی دی چه دې نه شك مراد نه دې بلکه هغه وسوسه ده چه غیر اختیاری توګه باندې په زړه کښې راځی اوایمان متزلزل کولونه بغیر ختمیږی.[5]

③ بعض حضراتو وئیلی چه ابراهیم علیه السلام دا سوال څکه کړې وو چه پخپله دَ ابراهیم علیه السلام زړه په دې باندې مطمئن شی چه هغه خلیل الله دې. چنانچه په یو روایت کښې دی: (لیطمئن قلبی أنی خلیلك) یا بیا سوال دَ دې دَپاره وو چه زما

---

[1]) فتح الباري: ۵۰۷/۸.

[2]) فتح الباري: ۵۰۷/۸.

[3]) فتح الباري: ۵۰۷/۸عمدة القاري: ۳۶۶/۱۵.

[4]) فتح الباري: ۵۰۸/۸.

[5]) المصدر السابق.

یقین اوشي چه ته زما دعا قبلوې. چنانچه په یو روایت کښې دی: (لأعلم أنك تجيبني إذا دعوتك) دَ قاضی ابوبکر باقلانی رحمه الله میلان هم دې آخری توجیه طرف ته دې.[1]

④ یو قول دا هم نقل کړې شوې دې چه دَ ابراهیم علیه السلام اصل مقصد دا وو چه ما ته دَ احیاء موتی قدرت را کړې شی او دا کرشمه یو ځل زما دَ لاس نه ښکاره شی لیکن هغه دَ ادب اوتعظیم دَ وجې نه دَ سوال طریقه بله اختیار کړه.[2]

⑤ پنځم جواب دادې چه ابراهیم علیه السلام ته په دې حقیقت کښې شك یا تردد هیڅ کله نه وو چه الله تعالی به دَ قیامت په ورځ مړې دوباره راژوندی کوی دَهغه یقین وو او په لفظ بلٰی سره ئې دَ هغې اظهار هم اوکړو لیکن هغه علم الیقین په عین الیقین سره بدلول غوښتل چه قدرت دَ خپل طرف نه دَدې کیفیت مشاهده کولو سره دَعین الیقین درجه هم راعطا کړی.

علامه قرطبی رحمه الله دَنکتې خبره فرمائیلې ده چه ابراهیم علیه السلام ته هیڅ کله تردد نه وو ځکه چه (إن الاستفهام بكيف إنما هو سؤال عن حالة شيء موجود متقرر الوجود عند السائل والمسؤل) دَ ابراهیم علیه السلام سوال په لفظ کیف سره وو اوکیف سره سوال دَهغه څیز حالت معلومولو دَپاره کولې شی. دکوم موجود کیدل چه دَ سائل اومسؤل دواړو په مینځ کښې یقینی وی. چه انسان ته دَ یوڅیز دَ وجود یقین وی لیکن تپوس پوښتنه کولو اوهغه دَ خپلو سترګو په وړاندې لیدلو دَپاره په هغه کښې اضطراب او بې آرامی وی کله چه هغه مشاهده کوی نو سکون او اطمینان ورته حاصل شی. ابراهیم علیه السلام ته یقین وو لیکن دغه سکون حاصلولو دَپاره هغه دَ مشاهدې درخواست کړې وو. دَ یو څیز دَ وجود یقین لرلو نه باوجود دَهغې ماهیت معلومول اوهغه دَخپلو سترګو په وړاندې دَتخلیق دَمراحل نه تیریدونکی کتل دَ انسانی فطرت جذبه وی اودا مضطرب کونکې دا جذبه ترهغه وخته پورې په سکون کښې نه شی بدلیدې ترڅوپورې چه هغه دَدغه څیز دَ تخلیق مشاهده اونه کړی.[3]

⑥ بعض حضراتو وئیلی دی چه ابراهیم علیه السلام ته علم حصولی حاصل وو اودا دَ ایمان دَپاره کافی دې لیکن دَهغه خواهش وو چه علم حضوری هم ورته حاصل شی.[4]

[۳۱۹۲]- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "نَحْنُ أَحَقُّ بِالشَّكِّ مِنْ إِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ: {رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي} [البقرة: ۲۶۰] وَيَرْحَمُ اللَّهُ لُوطًا، لَقَدْ كَانَ يَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ، وَلَوْ لَبِثْتُ فِي السِّجْنِ طُولَ مَا لَبِثَ يُوسُفُ، لَأَجَبْتُ الدَّاعِيَ" [ص ۳۴۹-۳۵۰] [۳۱۹۵، ۳۲۰۷، ۴۲۶۳، ۴۴۱۷، ۶۵۹۱] [5]

---

[1] المصدر السابق.

[2] فتح الباري: ۵۰۹/۸-۵۰۸.

[3] الجامع الأحكام القرآن للقرطبي: ۳۱۱/٤ مؤسسة الرسالة فتح الباري: ۵۰۹/۸ عمدة القاري: ۳۶۶/۱۵.

[4] التفسير الكبير: ٤١/٧ عمدة القاري: ۳۶۶/۱۵.

[5] أخرجه البخاري: ٤٧٨/١ في نفس الكتاب بعد أبواب في باب ﴿وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ﴾ رقم: ۳۳۷۵ و: ۱/۴۷۹ باب قول الله تعالى: ﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ﴾ رقم: ۳۳۸۷ وفي كتاب التفسير: ۲/۶۵۱ باب ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى﴾ رقم: ۴۵۳۷ و: ۲/۶۸۰ باب: ﴿فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ﴾ رقم: ٤٦٩٤ و: ۱۰۳۵/۲ في كتاب التعبير باب رؤيا أهل السجون والفساد والشرك رقم:

تراجم رجال

احمد بن صالح: دا ابوجعفر احمدبن صالح مصری رحمه الله دې.[1]

ابن وهب: دا ابومحمد عبدالله بن وهب وفهری مصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب متی یصح سماع الصغیر) لاندې تیره شوې ده.[2]

یونس: دا یونس بن یزید ایلی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یفقهه فی الدین) لاندې تیره شوې ده.[3]

ابن شهاب: دَدوی تذکره (بدء الوحی) لاندې تیره شوې ده.[4]

ابوسلمة بن عبدالرحمن بن عوف: دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب صوم رمضان احتسابا من الایمان) لاندې تیره شوې ده.[5]

سعید بن المسیب: دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب من قال: إن الایمان هو العمل) لاندې تیره شوې ده.[6]

قوله: نَحْنُ أَحَقُّ بِالشَّكِّ......: دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی چه مونږ دَ ابراهیم علیه السلام په مقابله کښې دَ ډیر شک مستحق یو. کوم وخت چه ابراهیم علیه السلام عرض کړې وو ﴿رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى﴾. دَدې حدیث پس منظر دادې چه کله دَ سورت بقره آیت ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى﴾ نازل شو نوبعض صحابه کرامو اووئیل (شك إبراهیم ولم یشك نبینا) نو رسول الله صلی الله علیه وسلم جواب ورکړو (نحن أحق بالشك من إبراهیم).

امام شافعی رحمه الله فرمانی چه دې جملې سره دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم منشاء دا وه چه دَ ابراهیم علیه السلام په زړه کښې شک او تردد پیدا کیدل محال وو ځکه چه دَ انبیاء کرام په زړونو کښې کله هم شک او شبه نه پیدا کیږی. اوفرض کړه که تسلیم کړې شی چه دَ انبیاء په زړونو کښې شکوك پیدا کیدې شی نو دَ ابراهیم علیه السلام نه زیات زه مستحق ووم چه ماته شک پیدا شوې وې. هرکله چه ماته دَ الله تعالی په قدرت علی احیاء الموتی باندې شک او تردد کله هم نه دې پیدا شوې نو ابراهیم علیه السلام ته خو په طریقه اولی شک نه دې شوې.[7] علامه کرمانی رحمه الله فرمائیلی دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم دا جمله تواضعاً فرمائیلې ده.[8]

۶۹۹۲ومسلم: ۸۵/۱أیضاً فی کتاب الإیمان باب زیادة طمأنینة القلب بتظاهر الأدلة رقم: ۱۵۱ و: ۲۶۵/۲وفی کتاب الفضائل باب فضائل إبراهیم الخلیل علیه السلام رقم:۱۵۱والترمذی فی جامعه: ۱۴۴/۲فی کتاب التفسیر باب ومن سورة یوسف رقم: ۳۱۱۶وابن ماجه فی سننه ص: ۲۹۱فی کتاب الفتن باب الصبر علی البلاء رقم:۴۹۲۶.

[1] کتاب الصلاة باب رفع الصوت فی المسجد رقم: ۴۷۱.

[2] کشف الباری: ۲۷۷/۳.

[3] کشف الباری: ۲۸۲/۲.

[4] کشف الباری: ۳۲۶/۱.

[5] کشف الباری: ۳۲۳/۲.

[6] کشف الباری: ۱۵۹/۲.

[7] إرشادالساری: ۳۰۶/۷.

[8] شرح الکرمانی: ۴۳/۱۷.

دَحافظ ابن حجر رحمه الله تحقیق: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَ بعض اهل لغت په نیز أفعل وزن نفی المعنی عن الشیئین دَپاره راځی. دَ قرآن مجید آیت مبارك دی ﴿أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ﴾ دَدې مطلب دادې چه دواړه فریقین دَ خیرنه محروم دی. دغه شان که څوك اووائی (الشیطان خیر من فلان) نو دَدې مطلب دا وی چه په دواړو کښې خیر نشته دی. نو دَحدیث دَ مذکوره جملې مطلب دادې چه مونږ تولو انبیاء کرامو ته کله هم شك نه دې پیدا شوې.(۱) لیکن علامه قسطلانی رحمه الله په دې باندې رد کولوسره فرمائی چه دا توجیه دَ محققینو په نیز غیرمعروف ده. والله اعلم.(۲)

قوله: وَيَرْحَمُ اللهُ لُوطًا لَقَدْ كَانَ يَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ او الله تعالی دې په لوط علیه السلام باندې رحم اوکړی چه هغه دَ رکن شدید پناه اخستله. دې جملې سره متعلق تفصیلی بحث وړاندې راځی.

قوله: وَلَوْ لَبِثْتُ فِي السِّجْنِ طُولَ مَا لَبِثَ يُوسُفُ لَأَجَبْتُ الدَّاعِيَ: او که چرې زه دومره اوږده موده په جیل کښې پاتې شوې وې څومره چه یوسف علیه السلام پاتې وو نو دراغوښتونکی دعوت به مې زر قبلولو. دَ یو څو ابواب نه پس دَحضرت یوسف علیه السلام په تذکره باندې مستقل باب راروان دې. مذکوره جملې سره متعلق تفصیل به هلته کوو.

۱۴ – باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ﴾/مریم: ۵۴/.

ماقبل سره ربط: تیرشوی باب کښې دَحضرت ابراهیم علیه السلام تذکره وه او اوس دَهغه دَ خوئی حضرت اسماعیل علیه السلام تذکره کیږی.

دَ ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې دَحضرت اسماعیل علیه السلام تذکره کول مقصود دی. دَباب لاندې دَ سورت مریم آیت سره امام بخاری رحمه الله دا خودل غواړی چه اسماعیل علیه السلام دَ وعدې رښتونې وو.(۳)

انبیاء کرام ټول دَ وعدې رښتونی وو لیکن دَ بعض انبیاء کرامو په تذکره کښې دَهغوی ښکاره اوصاف بیانولې شی او مطلب دا وی چه په دغه اوصافو کښې هغوی امتیازی شان لرلو. په مذکوره آیت کښې دَحضرت اسماعیل علیه السلام امتیازی صفت دا بیانولې شی چه هغه صادق الوعد وو. که چرې هغه الله تعالی سره دَ یودینی فریضې دَ اداکولو وعده کړې یائی څه نذر منلې یائی یو سړی سره څه وعده کړې نو دَهغې وعدې حق ئی اداکړې. ابن جریر طبری رحمه الله او نورو مفسرینو دَدې آیت لاندې دَ حضرت سهل بن عقیل رضی الله عنه یو روایت نقل کړې دې چه اسماعیل علیه السلام یو سړی سره په یو ځائی کښې دَملاقات وعده اوکړه. اسماعیل علیه السلام په مقرره ځائی کښې دهغه سړی انتظار کولو. دَ ابن جریر رحمه الله په دې روایت کښې دی چه هغه سړې یوه ورځ تیریدونه پس راغلو او اسماعیل علیه السلام هلته انتظار کولو.(۴)

بعض روایاتو کښې دی چه تر یو کال پورې اسماعیل علیه السلام دَهغه انتظار کښې وو.(۵) تردې چه بیا جبرائیل علیه السلام هغوی له راغلو او وئې فرمائیل چه هغه فاجر سړې چاچه تاسره وعده کړې وه هغه ابلیس ملعون وو.(۶)

---

(۱) فتح الباری: ۵۰۹/۸.
(۲) إرشادالساری: ۳۰۶/۷.
(۳) عمدة القاری: ۳۶۹/۱۵.
(۴) جامع البیان فی تفسیر القرآن للطبری: ۱۶/۷۲-۷۱ والدر المنثور: ۵۱۶/۱۶ دارالفکر، ۱۴۲۳هجری.
(۵) روح المعانی: ۱۵۶/۱۶ دارالفکر، لبنان ۱۴۱۷هجری.
(۶) عمدة القاری: ۳۶۹/۱۵.

[٣١٩٣]- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا حَاتِمٌ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الأَكْوَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى نَفَرٍ مِنْ أَسْلَمَ يَنْتَضِلُونَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ارْمُوا بَنِي إِسْمَاعِيلَ، فَإِنَّ أَبَاكُمْ كَانَ رَامِيًا ارْمُوا، وَأَنَا مَعَ بَنِي فُلاَنٍ» قَالَ: فَأَمْسَكَ أَحَدُ الفَرِيقَيْنِ بِأَيْدِيهِمْ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا لَكُمْ لاَ تَرْمُونَ». فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ نَرْمِي وَأَنْتَ مَعَهُمْ، قَالَ: «ارْمُوا وَأَنَا مَعَكُمْ كُلِّكُمْ» [ص ٣٥٣] [ر: ٢٧٤٣] (١)

ترجمه: سلمه بن اکوع رضي الله عنه فرمائي چه رسول الله ﷺ دَ قبيله اسلم څه خلقو سره تيرشو هغه وخت دوی غشی ويشتل. رسول الله ﷺ اوفرمائيل اي بنو اسماعيل! دَغشو ويشتل کوئی ځکه چه ستاسو پلار هم غشی ويشتونکي وو. غشی ويشتل کوئی او زه فلانکي قبيلې سره يم.

راوی وائی چه دويم فريق خپل لاسونه بند کړل. رسول الله ﷺ اوفرمائيل څه چل اوشو؟ تاسو غشی ويشتل ولې نه کوئی؟ هغوی عرض اوکړو چه مونږ څنګه غشی ويشتل اوکړو تاسو خو دويم فريق سره ئی. په دې باندې حضور پاك اوفرمائيل (ارموا وأنا معکم کلکم) غشی ويشتل کوئی زه تاسو ټولو سره يم. حضرت اسماعيل عليه السلام دَهغوی جدابعد دې په روايت کښې په هغه باندې دَ "أب" اطلاق مجازاً کړې شوې دې. (٢)

تراجم رجال

قتيبة بن سعيد: دا ابورجاء قتيبه بن سعيد بن جميل بن طريف ثقفی رحمه الله دې. دَ دوی تذکره (کتاب الإيمان باب إفشاء السلام من الإسلام) لاندې تيره شوې ده. (٣)

حاتم: دا ابواسماعيل حاتم بن اسماعيل کوفی رحمه الله دې. (٤)

يزيد بن ابي عبيد، وسلمة بن الاكوع: يزيد بن ابی عبيد او سلمه بن اکوع رضي الله عنهما تذکره (کتاب العلم باب إثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم) لاندې تيره شوې ده. (٥)

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَ بنی اسماعيل مناسبت ښکاره دې. (٦) په دې روايت تفصيلی بحث کتاب الجهاد کښې تيرشوې دې. (٧)

١٥ – باب: قِصَّةِ إِسْحَقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِمَا السَّلاَمُ.

دَترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې دَحضرت اسحاق عليه السلام تذکره کول مقصود دی. حضرت اسماعيل عليه السلام دَهاجره دَ بطن نه وو او اسحاق عليه السلام دَ ساره دَ بطن نه وو او هغه وخت حضرت ساره دَ ٩٠ کالو وه او حضرت ابراهيم عليه السلام ١٢٠ کالو وو. دَ ابن اسحاق رحمه الله دَ روايت مطابق هاجره او ساره رضي الله عنهما دَدواړو حمل او وضع حمل په يو وخت

---

(١) مر تخريجه في كتاب الجهاد باب التحريض على الرمي رقم الحديث: ٢٨٩٩.

(٢) إرشادالساري: ٣٠٧/٧.

(٣) كشف البارى: ١٨٩/٢.

(٤) كتاب الوضوء باب بلاترجمة بعد باب استعمال فضل وضوء الناس.

(٥) كشف البارى: ١٨٢/٤.

(٦) عمدة القارى: ٣٦٩/١٥.

(٧) كشف البارى كتاب الجهاد حصه اول ص: ٥٩٩-٥٩٤.

كښې اوشو. دغه شان اسماعيل عليه السلام او اسحاق عليه السلام په يوخت خوانان شو. خو ابن كثير رحمه الله د اهل كتاب نه نقل كوي چه د حضرت اسماعيل عليه السلام ولادت د حضرت اسحاق عليه السلام نه ديارلس كاله پس اوشو او هغه وخت د حضرت ابراهيم عليه السلام عمر مبارك ۸۶ كاله وو.(١)

اسحق د عبراني ژبې لفظ "يضحق" معرب دې. په عربي كښې د دې معنى "يضحك" ده. كله چه حضرت ابراهيم عليه السلام او حضرت ساره ته د بوډاوالي په عمر كښې د خوئي زيرې وركړې شو نو ابراهيم عليه السلام حيران شو او ساره رضي الله عنها هم د دې اوريدو سره په خندا شوه چه په دې بوډئي توب كښې به هغه بچې راوړي. په دې وجه اسحق نوم كيخودې شو. "يضحق" د مضارع صيغه ده او د عرب په نيز د مضارع صيغه هم د نوم په توګه كيخودې كيږي.(٢)

فِيهِ ابْنُ عُمَرَ وَأَبُو هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ. [ر: ۳۱۷۵، ۳۲۰۲]

د باب لاندې حديث د سند سره د نه راوړلو وجه:

د حافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي لكه چه امام بخاري رحمه الله د ابن عمر رضي الله عنه د روايت نه د حضرت يوسف عليه السلام په تذكره كښې مذكور (الكريم ابن الكريم ابن الكريم يوسف بن يعقوب بن إسحاق بن إبراهيم) طرف ته اشاره كوي او په بل روايت سره دې باب سره متصل وړاندې باب كښې د حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت طرف ته اشاره كول مقصود دى.(٣)

د ابن التين رحمه الله رائې او حافظ ابن حجر رحمه الله رائې: د علامه ابن التين رحمه الله رائې دا ده چه امام بخاري رحمه الله ته د دې روايتونو سندونه نه دى ملاؤ شوي په دې وجه ئې دواړه مرسلاً ذكر كړي دي. تقريباً هم دغه رائې د علامه كرماني رحمه الله هم ده هغه فرمائي چه د ابن عمر رضي الله عنه روايت د امام بخاري رحمه الله د شرط مطابق نه وو په دې وجه بعينه نقل كولو په ځائې د هغې طرف ته اجمالي اشاره باندې اكتفاء اوكړه.(٤)

حافظ ابن حجر رحمه الله په دواړو باندې رد كولو سره اوفرمائيل چه دامام بخاري رحمه الله د مقاصد او اسلوب نه ناواقف سړې هم دغه شان رائې قائم كولې شي. حقيقت هم دغه دې كوم چه ما بيان كړې دې.(٥)

د حافظ ابن حجر رحمه الله په رائې باندې د علامه عيني رحمه الله رد: علامه عيني رحمه الله د ابن التين رحمه الله او علامه كرماني رحمه الله تائيد او حافظ ابن حجر رحمه الله باندې رد كولو سره فرمائي چه (فيه ابن عمر) الفاظ سره (الكريم ابن الكريم) والا روايت طرف ته اشاره كولو باندې هيڅ يوه توجيه نه شي موندلې نه توجيه قريب او نه بعيد. د ابن التين رحمه الله او كرماني رحمه الله رائې اوجه ده ځكه چه د هغوى كلام جزم سره دې خود حافظ ابن حجر رحمه الله په رائې كښې تردد دې اودا تردد د هغه عبارت (كأنه يشير بحديث الأول إلى الآتي) نه ښكاره دې.(٦)

د حافظ ابن حجر رحمه الله جواب: انتقاض الاعتراض كښې حافظ ابن حجر رحمه الله د دې جواب وركړې دې چه امام بخاري رحمه الله د ابن عمر رضي الله عنه روايت (الكريم ابن الكريم ابن الكريم يوسف بن يعقوب بن إسحاق بن إبراهيم) د حضرت يوسف عليه السلام په تذكره كښې نقل كړې دې اوداخو دلې غواړي چه د يوسف عليه السلام د ټولو حالاتونه داهم دى چه هغه د انبياء الله نه دې او رسول اكرم ﷺ يوسف عليه السلام او د هغه اباؤاجداد يعنى يعقوب عليه السلام اسحاق عليه السلام او ابراهيم عليه السلام په مينځ كښې په صفت كرامت كښې تسويه فرمائيلې ده چه هغه ټول حضرات يو شان كريم وو. يوسف عليه السلام د

---

١) عمدة القاري: ۱۵/۳۷۰.
٢) قصص القرآن: ۱/۱۲٤.
٣) فتح الباري: ۸/۵۱۱.
٤) شرح الكرماني: ۱۷/۳۳.
٥) فتح الباري: ۸/۵۱۱.
٦) عمدة القاري: ۱۵/۳۷۰.

حضرت اسحاق علیه السلام د اولاد نه دي نو امام بخاري رحمه الله د اسحاق علیه السلام په تذکره کښې هم د دغه تسویه طرف ته اشاره کړې ده. دغه شان د راتلونکی باب لاندې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت هم په دې مضمون باندې مشتمل دې. په دغه روایت کښې دی چه د رسول اکرم صلی الله علیه وسلم نه چا تپوس اوکړو «من اکرم الناس؟» نو هغوی ارشاد اوفرمائیلو «اکرمهم اتقاهم» امام بخاري رحمه الله د روایت د دې مضمون طرف ته اشاره کولو سره اوخودل چه د ابن عمر رضی الله عنهما په روایت کښې تولو انبیاء کرامو ته چه کریم اوونیلې شو نو د دې سبب د ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې بیان کړې شو چه د کریم جوړیدو سبب تقوی او للهیت دی.(۱)

دې نه پس حافظ ابن حجر رحمه الله فرماني چه دا ابن التین رحمه الله کومه وینا کړې ده چه امام بخاري رحمه الله ته د روایت سند نه دې ملاؤ شوې نو دا نې مرسلاً نقل کړو. دا خبره صحیح نه ده ځکه چه په مجهول السند روایت باندې اعتماد کول د امام بخاري رحمه الله د مزاج او صنیع خلاف دی.(۲)

ترکومې چه د علامه کرماني رحمه الله د خبرې تعلق دې چه د ابن عمر رضی الله عنهما روایت بعینه ذکر کولو په ځائې د امام بخاري رحمه الله د دې طرف ته اجمالی اشاره کولو باندې اکتفاء په دې وجه باندې کړې چه دا روایت د هغه په شرط باندې نه دې. نو د دې جواب دا دې چه د امام بخاري صنیع صرف په تعلیق ذکر کولو کښې نه دې چه کوم حدیث د هغه په شرط باندې نه وی نو هغه تعلیقاً ذکر کوی. بلکه کله داسې هم کیږي چه هغه حدیث د امام بخاري رحمه الله په شرط باندې برابر خو وی مګر هغه امام بخاري رحمه الله چرته په بل مقام باندې ذکر کړې وی «لکه د حافظ ابن حجر رحمه الله توجیه په اعتبار سره دلته هم دغه شان دی» اوکله داسې کیږي چه هغه حدیث صرف هم د تعلیق په شکل کښې موجود وی سره د دې چه د شرط موافق هم وی او کله داسې هم کیږي چه حدیث د شرط موافق نه وی نو هغه تعلیقاً ذکر کوی «لکه چه د علامه کرماني رحمه الله په توجیه کښې دی».(۳)

د تعلیقات ترجمة الباب سره مناسبت: په تعلیقات کښې چونکه د حضرت اسحاق علیه السلام هم تذکره ده په دې وجه ترجمة الباب سره مناسبت واضح دی.(۴)

۱۶ – باب: ﴿أَمْ كُنتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ – إِلَى قَوْلِهِ – وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾/البقرة: ۱۳۳.

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې د حضرت یعقوب علیه السلام تذکره او د مذکوره آیت تفسیر مقصود دې. پوره آیت دا دې. ﴿أَمْ كُنتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِن بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَٰهَكَ وَإِلَٰهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَٰهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾ البقرة: ۱۳۳ یهودیانو رسول الله صلی الله علیه وسلم ته اوونیل چه یعقوب علیه السلام په بستر مرګ باندې خپلو خامنو ته په یهودیت باندې د قائم پاتې کیدو وصیت کړې وو. د دې په تردید کښې دا آیت نازل شو چه تاسو د کوم دلیل په بنیاد باندې د یعقوب علیه السلام طرف ته داسې خبره منسوب کوئی کومه چه هغه نه ده کړې. آیا تاسو پخپله هغه وخت موجود وئی کوم وخت چه د یعقوب علیه السلام مرګ نیزدې راغلو؟ کوم وخت چه هغه د خپلو خامنو نه تپوس کړې وو چه تاسو به زما نه پس د څه څیز عبادت کوئی؟ هغوی په اتفاق سره جواب ورکړو

---

(۱) انتقاض الاعتراض فی الرد علی العینی فی شرح البخاري: ۲۶۷/۲ ارشادالساری: ۳۰۸/۷.
(۲) انتقاض الاعتراض فی الرد علی العینی فی شرح البخاري: ۲۶۷/۲ ارشادالساری: ۳۰۸/۷.
(۳) انتقاض الاعتراض: ۲۶۸/۲.
(۴) عمدة القاري: ۲۶۸/۱۵.

چه مونږ به دَهغه ذات عبادت کوودکوم چه تا اوستا پلار ابراهيم او اسماعيل او اسحاق عبادت کولو. هم هغه يو معبود دې او مونږ به ټول هم دَهغه په اطاعت باندې قائم يو.[1]

يعقوب عليه السلام دَ اسماعيل عليه السلام دَ رور اسحاق عليه السلام خوئي وو نو اسماعيل عليه السلام دَهغه تره شو ليکن په آيت کښې اسماعيل عليه السلام دَ يعقوب عليه السلام دَ آباء په عموم کښې شامل کړې شوې دې. مفسرينو دَدې نه استدلال کولو سره فرمائيلي چه په أب باندې دَ عم اطلاق جائز دې.[2]

دَحضرت يعقوب عليه السلام نوم په عبراني کښې اسرائيل دې. دا اسرا (عبد) او ايل (الله) نه مرکب دې او دَ عبدالله په معنى کښې دې. هم په دې مناسبت سره دَ حضرت ابراهيم عليه السلام چه کوم خاندان دَ حضرت يعقوب عليه السلام دَ نسل نه دې هغوى ته بني اسرائيل وائي. الله تعالى دوى دَ کنعانيانو دَ هدايت دَپاره مبعوث کړې وو. په هغوى کښې اوسيدو سره کلونو کلونو ئې دَ دعوت او تبليغ فريضه سرته رسوله.[3]

[۳۱۹۴]- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، سَمِعَ الْمُعْتَمِرَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قِيلَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ أَكْرَمُ النَّاسِ؟ قَالَ «أَكْرَمُهُمْ أَتْقَاهُمْ» قَالُوا: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ، قَالَ: «فَأَكْرَمُ النَّاسِ يُوسُفُ نَبِيُّ اللَّهِ، ابْنُ نَبِيِّ اللَّهِ، ابْنِ نَبِيِّ اللَّهِ، ابْنِ خَلِيلِ اللَّهِ» قَالُوا: لَيْسَ [ص:۱۳۸] عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ، قَالَ: «فَعَنْ مَعَادِنِ الْعَرَبِ تَسْأَلُونِي» قَالُوا: نَعَمْ، قَالَ: «فَخِيَارُكُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُكُمْ فِي الإِسْلاَمِ إِذَا فَقِهُوا» [ص ۳۵۹][ر: ۳۱۷۵][4]

تراجم رجال

اسحاق بن ابراهيم: دا اسحاق بن ابراهيم بن مخلد حنظلي رحمه الله دې. ابن راهويه په نوم باندې مشهور دې. دَدوى تذکره (کتاب العلم باب فضل من علم وعلّم) لاندې تيره شوې ده.[5]

معتمر: دا ابو محمد معتمر بن سليمان تيمي بصري رحمه الله دې. دَدوى تذکره (کتاب العلم باب من خص بالعلم قوماً دون قوم کراهية أن لا يفهموا) لاندې تيره شوې ده.[6]

عبيدالله: دا عبيد الله ابن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب العمري رحمه الله دې.[7]

سعيد بن ابي سعيد المقبري: دا ابو سعيد سعيد بن ابي سعيد کيسان المقبري رحمه الله دې. دَدوى تذکره (کتاب الايمان باب الحياء من الايمان) لاندې تيره شوې ده.[8]

دې روايت سره متعلق تفصيل (باب: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾) لاندې شاته تير شوې دې.

---

[1] إرشادالساري: ۳۰۹/۷.

[2] روح المعاني سورة البقرة:۱۳۳-۱۳۲، ۳۹۱/۱-۳۸۹دار إحياء التراث العربي، إرشادالساري: ۳۰۹/۷.

[3] قصص القرآن: ۱۹٤/۱.

[4] مر تخريجه تحت الکتاب المذکور في باب قول الله تعالى: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾ رقم الحديث:۳۳۵۳.

[5] کشف الباري:٤۲۸/۳.

[6] کشف الباري: ٥۹۰/٤.

[7] کتاب الوضوء باب التبرز في البيوت.

[8] کشف الباري:۱۷۳/۲.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: آيت باب كښې حضرت يعقوب عليه السلام خپل اولاد ته دَمرګ په وخت دَتوحيد دعوت وركړې دې. په حديث باب كښې دَ يوسف عليه السلام ذكر راغلې دې او يوسف عليه السلام هم دَهغوى دَ اولاد په عموم كښې شامل دې. لهذا ترجمه ظاهر ده.[1]

١٧- باب: وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ۝ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ۝ فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَاهَا مِنَ الْغَابِرِينَ ۝ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ۝ ﴾/النمل: ۵۴-۵۸/.

دَترجمة الباب مقصد: امام بخاري رحمه الله دلته دَحضرت لوط عليه السلام حالات او دَقرآن مجيد دَهغه آياتونو تفسير بيانول غواړي كوم چه حضرت لوط عليه السلام سره متعلق دى.[2]

دَمذكوره اياتونو ترجمه: او مونږ لوط عليه السلام (پيغمبر جوړولوسره دَهغه قوم ته) ليګلې وو او هغه خپل قوم ته اوفرمائيل تاسو داد بې حيائۍ كار كوئى حالانكه ښه پوهيږئى (ولې دَدې عمل بې حيائى باندې نه پوهيږئى) آيا تاسو سړو سره خپل شهوت پوره كوئى ښځې پريخودو سره، بلكه تاسو جهالت كوئى (ددې تقرير) دَهغه دَ قوم نه څه جواب جوړ نه شو بغير دَدې نه چه په خپل مينځ كښې ئې اوونيل چه دَ لوط عليه السلام خلق (يعنى په هغه باندې ايمان راوړونكى) تاسو دَ خپل كلى نه اوباسئى، (څكه) چه دا خلق ډير پاك اوصفا جوړيږى نو (چه كله تردغه وخته پورې خبره اورسيده نو) مونږ (په هغه قوم باندې عذاب نازل كړو او) لوط عليه السلام او دَهغه متعلقين (دَدغه عذاب نه) بچ كړې شو سوا دَهغه دَ بى بى نه چه مونږ هغه هم دَ دغه خلقو نه ګنړلې وه څوك چه په عذاب كښې پاتې كيدونكو. وو او مونږ په هغوى باندې خاص قسم باران راؤوروولو. نو دَ هغه خلقو دَپاره خراب باران وو څوك چه دَ عذاب نه ويروې شوى وو.

حضرت لوط عليه السلام دَحضرت ابراهيم عليه السلام وراره وو چه په وړوكوالى كښې هم دَهغه په تربيت كښې پاتې شوې. حضرت لوط عليه السلام او دَ هغه بى بى به هميشه په سفرونو او هجرتونو كښې حضرت ابراهيم عليه السلام سره پاتې شوې وو. آخره كښې په خپل مينځ كښې مشوره سره فيصله اوشوه چه لوط عليه السلام دې دَ اردن ښار سدوم ته لاړشى او دَ دين ابراهيمى تبليغ دې اوكړى. دَ سدوم اوسيدونكى په اخلاقى توګه دومره پريوتى وو چه كيدې شى دَ دنيا په تاريخ كښې داسې بل يو قوم نه وى چاچه دَ اخلاقى زوال دا حدود تيركړې وى دَ كوم نه چه اهل سدوم تجاوز كولو سره ډير وړاندې تلى وو. ډير زيات سركش او بې حياء وو. تجارتى قافلې به ئې په ډيره بې رحمئى سره لوټ كولې، دَ شريفانانو خلقو به ښكاره لاړ كښې مسخرې كولې، دَ منكراتو او فواحشو به ئې پټ او ښكاره ارتكاب كولو، دَ شهوت پوره كولودپاره به ئې دَ ښځو په ځاى سړى استعمالول. حضرت لوط عليه السلام چه به ورته نصيحت كولو نودوى به هغه پورې توقې كولې. آخر كار دَ الله تعالى عذاب هغوى راګير كړل. يو خطرناكې چغې هغوى ټول راواړول، پوره كلې ئې پورته اوچت كړو او رااولټه ئې كړو. دَ آسمان نه دَ كاڼړو يو خطرناك باران ټول هرڅه بې نوم او نښې كړل.

---

[1] عمدة القاري: ۳۷۱/۱۵.

[2] عمدة القاري: ۳۷۱/۱۵.

[۳۱۹۵] - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «يَغْفِرُ اللَّهُ لِلُوطٍ، إِنْ كَانَ لَيَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ» [ص ۳۶۲][ر: ۳۱۹۲] (۱)

تراجم رجال

ابواليمان: دا ابواليمان حكم بن نافع بهراني حمصي رحمه الله دي. (۲)

شعيب: دا ابوبشر شعيب بن مولى حمزه قرشي رحمه الله دي. دَدوى تذكره (بدءالوحى) لاندې تيره شوې ده. (۳)

ابوالزناد: دا عبدالله بن ذكوان مدني قرشي رحمه الله دي.

اعرج: دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز مدني قرشي رحمه الله دي. دَدې دواړو حضراتو تذكره (كتاب الايمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان) لاندې تيره شوې ده. (۴)

قوله: يَغْفِرُ اللَّهُ لِلُوطٍ إِنْ كَانَ لَيَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ: رسول الله ﷺ اوفرمائيل الله تعالى دې لوط عليه السلام اوبخښي هغه د ركن شديد پناه غوښتله. د ركن معنى ده سهاره ستن بنياد. دلته دَ ركن نه قبيله اوخاندان مراد دي. (۵)

حضرت ابراهيم عليه السلام اوحضرت لوط عليه السلام په اصل كښې دَعراق وو. ابراهيم عليه السلام دَ شام طرف ته هجرت اوكړو نولوط عليه السلام دَ هجرت په سفركښې هغوى سره وو. روستو لوط عليه السلام ته حكم اوشو چه په اهل سدوم كښې دَ دعوت او تبليغ كار اوكړى. په سدوم كښې هغوى غريب الديار وو. دلته يو كس هم دَهغه دَ قبيلې نه وو. په دې وجه چه كله په مصيبت او پريشانتيٰ كښې راګيرشو نو بې اختياره ئى دَ خلې نه دا جمله اووتله ﴿ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ ﴾. (۶)

دَ ركن شديد تشريح: دَ ركن شديد نه قبيله مراد كيدو په صورت كښې به مطلب داشي چه دَ لوط عليه السلام دَ خپل قوم سركشي او بې حيايئي بندول او دَهغوى مقابله كول غوښتل. ليكن په لوط عليه السلام باندې يوازې والې او بې بسئي احساس غالب شو او خواهش ئې اوكړو كه چرته زما يو زبردست قبيله وه نو دَهغوى په امداد اونصرت سره به هيڅ كله تاسو خلقوته دَ ميلمنو دَ رسوايئي موقع نه دركوله اوتاسو ته به دَ لاس وړاندې كولو همت هم نه وو. (۷)

علامه طيبي رحمه الله فرمائي چه دَ لوط عليه السلام دَ كلام نه معلوميږى دغه وخت كښې هغه دَ ډير سخت نااميدئى او قنوطيت په عالم كښې وو چه افسوس دَهغه څوك امدادى او مددګار وې اودَ ميلمنو دفاع ئى كړې وې. رسول الله ﷺ په دې باندې دَ حيرانتيا اظهار اوكړو چه يو جليل القدر پيغمبر په مصائب او بليات كښې دَ الله تعالى نه سوا دَ بل سهارې خواهش كوى اودَ نااميدئى اظهار كوى. په دې وجه رسول الله ﷺ دَ حضرت لوط عليه السلام تسامح

---

۱) مرتخريجه فى نفس الكتاب باب قوله تعالى: ﴿وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا........﴾.

۲) كشف البارى: ۴۲۹/۱.

۳) كشف البارى: ۴۸۰/۱.

۴) كشف البارى: ۱۱/۲-۱۰.

۵) إرشاد السارى: ۳۰۶/۷.

۶) فتح البارى: ۵۱۳/۸ دار الكتب العلمية.

۷) فتح البارى: ۵۱۳/۸ دار الكتب العلمية.

بیانولو سره د هغه دپاره دمغفرت دعااوکړه چه آخر د بشریت تقاضاوه.(۱)
هم دغه روایت سنن احمد کښې په بل طریق سره نقل دې. په هغې کښې رسول الله ﷺ فرمائیلی چه د لوط علیه السلام د دې خواهش نه پس الله تعالی بیا راتلونکی انبیاء کرام په مستحکم قبیلو کښې مبعوث کړل.(۲) بعض حضراتو فرمائیلی د رکن شدید نه مراد الله تعالی دې اوښکاره خبره ده چه د الله تعالی نه زیات رکن شدید بل څوک کیدې شی.(۳)
په دې صورت کښې د رسول الله ﷺ دعا (یغفرالله لوطاً.....) به دمدح په توګه وی چه دهغوی مقام څومره لوئی وو، څنګه تکلیفونه او مصیبتونه پرې راغلل لیکن لوط علیه السلام کله هم دبل چا د سهارې خواهش اونه کړو. بلکه هم د الله تعالی نه د نصرت طالب شو. الله جل شانه دې دهغه مغفرت اوکړی.(۴) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د رکن شدید نه قبیله اوخاندان مراد کیدونکې معنی زیاته واضحه ده.(۵)
علامه نووی رحمه الله فرمائی سره ددې چه حضرت لوط علیه السلام هم د الله تعالی پناه غوښتله مګر په دې مقام باندې د قوم او قبیلې تذکره کولو مقصد د خپلو میلمنو په وړاندې دا عذر پیش کول وو چه هغه د دوی د امداد کولو نه لاچاره دې. دغه شان دا احتمال هم دې چه هغوی هم د ذات باری تعالی طرف ته رجوع کړې وه. مګر د قوم تذکره د میلمنو په وړاندې دعذر کولو په غرض سره وو.(۶)
عشیرة ته نی رکن خکه اوونیل خکه چه د مصیبت په موقع لکه څنګه چه د رکن یعنی غر پناه اخستلې شی هم دغه شان د ضرورت او مصیبت په وخت سرې دخپل قوم سهارا اخلی.(۷)
دحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره د روایت مناسبت واضح دې.

۱۸ – باب: ﴿فَلَمَّا جَآءَ اٰلَ لُوْطِ ِ الْمُرْسَلُوْنَ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ مُّنْكَرُوْنَ﴾ /الحجر: ۶۲/.

ماقبل سره ربط او د ترجمة الباب مقصد: دا باب د سابقه باب تتمه ده او مقصد د مذکوره آیت تشریح کول دی. د آیت د سیاق اوسباق مضمون دادې چه د قوم لوط سرکشی د حدنه زیاته شوه نو د الله تعالی د طرف نه په هغوی باندې عذاب راوستونکې فرښتې حضرت ابراهیم علیه السلام ته راغلې. ابراهیم علیه السلام اوفرمائیل ﴿فَمَا خَطْبُكُمْ اَيُّهَا الْمُرْسَلُوْنَ﴾ اې رالیږلې شوو فرښتو ستاسو څه مقصد دې؟ هغوی جواب ورکړو مونږ د مجرم قوم طرف ته رالیږلې شوې یو. دې نه پس آیت دې. ﴿فَلَمَّا جَآءَ اٰلَ لُوْطِ ِ الْمُرْسَلُوْنَ ۝ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ مُّنْكَرُوْنَ﴾ یعنی کله چه فرښتې آل

---

(۱) شرح المشكاة للطيبى كتاب أحوال القيامة وبدء الخلق، باب بدء الخلق وذكر الأنبياء: ۳۶۰۷/۱۱ رقم الحديث: ۵۷۰۵مكتبة نزار مصطفى الباز (مكة المكرمة رياض).
(۲) فتح الباري: ۲۱۳/۸مسندالإمام أحمد: ۱۲۱/۱٤رقم الحديث: ۸۳۹۲مؤسسة الرسالة.
(۳) فتح الباري: ۵۱۳/۸شرح مسلم للإمام النووى كتاب الإيمان باب زيادة طمانينة القلب بتظاهر الأدلة:-۱۸٤ ۱۸۵/۲دار إحياء التراث العربي.
(٤) فتح الباري:۵۱۳/۸كشف الباري: كتاب التفسير ص: ۳۲۲.
(۵) فتح الباري: ۵۱۳/۸.
(۶) شرح مسلم للإمام النووى كتاب الإيمان باب زيادة طمانينة القلب بتظاهر الأدلة:۱۸۵/۲-۱۸٤دار إحياء التراث العربي.
(۷) فتح الباري: ۵۱۳/۸.

لوط له راغلي نو لوط عليه السلام هغوی اونه پيژندل اووئی وئيل چه تاسو خلق اجنبي معلوميږئی. فرښتو اووئيل ﴿بَلْ جِئْنٰكَ بِمَا كَانُوْا فِيْهِ يَمْتَرُوْنَ ۝ وَاَتَيْنٰكَ بِالْحَقِّ وَاِنَّا لَصٰدِقُوْنَ ۝﴾ (۱) بلکه مونږ تاله هغه څيز راوړلی راغلي يو په کوم کښې چه به دې خلقو شك کولو. يعنی عذاب مو راوړلي راغلي يو اوداهم هغه عذاب دې په کوم کښې چه به دې خلقو شك کولو او په هغې پورې به ئې توقې کولې. بيا فرښتو اووئيل مونږ تاله يقيني کيدونکې څيز راوړلوسره راغلي يو اومونږ رښتوني يو. يعني زمونږ خبر رښتوني دې او په دې کښې ذره برابر شك شبه نشته چه عذاب به واقع کيږي.

﴿بِرُكْنِهٖ﴾ /الذاريات: ۳۹/: بِمَنْ مَعَهُ لِأَنَّهُمْ قُوَّتُهُ. ﴿تَرْكَنُوْٓا﴾ /هود: ۱۱۳/: تَمِيلُوا. فَأَنْكَرَهُمْ وَنَكِرَهُمْ وَاسْتَنْكَرَهُمْ وَاحِدٌ. ﴿يُهْرَعُوْنَ﴾ /هود: ۷۸/: يُسْرِعُونَ. ﴿دَابِرَ﴾ /الحجر: ۶۶/: آخِرَ. ﴿صَيْحَةً﴾ /يس: ۲۹/: هَلَكَةٌ. ﴿لِلْمُتَوَسِّمِيْنَ﴾ /الحجر: ۷۵/: لِلنَّاظِرِينَ.

﴿لَبِسَبِيْلٍ﴾ /الحجر: ۷۶/: لَبِطَرِيقٍ.

﴿بِرُكْنِهٖ﴾: بِمَنْ مَعَهُ لِأَنَّهُمْ قُوَّتُهُ: سورت ذاريات کښې دی: ﴿وَفِيْ مُوْسٰٓى اِذْ اَرْسَلْنٰهُ اِلٰى فِرْعَوْنَ بِسُلْطٰنٍ مُّبِيْنٍ ۝ فَتَوَلّٰى بِرُكْنِهٖ وَقَالَ سٰحِرٌ اَوْ مَجْنُوْنٌ ۝﴾ (۲) يعني د موسیٰ عليه السلام په قصه کښې هم عبرت دې. کله چه مونږ هغه فرعون له يو ښکاره دليل (معجزه) ورکولوسره اوليګلو مګر فرعون سره د سلطنت د غرو سرکشي اوکړه اووئی وئيل چه دا ساحر يا مجنون دې.

امام بخاري رحمه الله د فراء رحمه الله قول نقل کړې دې چه فرعون سره کوم خلق يعني افواج اود سلطنت نور غړې وو هغوی سره سرکشي اوکړه ځکه چه دغه فوځونه د فرعون طاقت وو. ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دا آيت د موسیٰ په قصه کښې راغلي دې. د حضرت لوط عليه السلام حالاتوسره د دې هيڅ مناسبت نشته او هم په دې بنيادباندې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائيلې دی چه دا د امام بخاري رحمه الله وهم دې. البته د لوط عليه السلام په تذکره کښې د دې آيت طرف ته اشاره کولو سبب دا کيدې شي چه په سورت ذاريات کښې مذکوره آيت د حضرت لوط عليه السلام د قصې نه فوراً پس راغلي دې نو امام بخاري رحمه الله ضمناً دلته هم د دې طرف ته اشاره اوکړه. (۳)

يا بيا د دې سبب دا کيدې شي چه د حضرت لوط عليه السلام په تذکره کښې ﴿اَوْ اٰوِيْٓ اِلٰى رُكْنٍ شَدِيْدٍ ۝﴾ راغلي دې او تقريباً هم دغه مضمون د موسیٰ عليه السلام قصې سره متعلق مذکوره آيت کښې راغلي دې. نو امام بخاري رحمه الله په دې مناسبت سره ضمناً مذکوره آيت طرف ته هم اشاره اوکړه. (۴)

﴿تَرْكَنُوْٓا﴾: تَمِيلُوا: په دې سره د سورت هود د آيت طرف ته اشاره ده: ﴿وَلَا تَرْكَنُوْٓا اِلَى الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَآءَ ثُمَّ لَا تُنْصَرُوْنَ ۝﴾ (۵) يعني اې مسلمانانو د هغوی طرف ته مه ورتيتږئی څوك چه ظالمان دی. بيا به تاسو پورې هم اور لګی او د الله تعالی نه سوا ستاسو بل څوك مددګار نشته دې. بيا به د يوځائي نه امداد پيدانه کړې.

امام بخاري رحمه الله د ﴿تَرْكَنُوْٓا﴾ تفسير تَمِيلُوا سره کړې دې يعني د هغوی طرف ته مه مائل کيږئی. د لوط عليه السلام د قصې سره د دې آيت هم څه مناسبت نشته. امام بخاري رحمه الله د ماده رکن د مناسبت نه دې آيت طرف ته اشاره کړې ده. (۶)

---

(۱) سورة الحجر: ۶۴

(۲) سورة الذاريات: ۳۹.

(۳) فتح الباري: ۵۱۴/۸.

(۴) المصدر السابق.

(۵) سورة هود: ۱۱۳.

(۶) فتح الباري: ۵۱۴/۸ إرشاد الساري: ۳۱۱/۷.

﴿فَأَنْكَرَهُمْ وَنَكِرَهُمْ وَاسْتَنْكَرَهُمْ وَاحِدٌ﴾: امام بخاري رحمه الله دَ ابوعبيده رحمه الله قول نقل كولوسره دَ سورت هود په آيت كښې راغلي لفظ "نكر" تفسير كړې دې چه (انكرهم، استنكرهم، نكرهم) دريواړه په يو معنى كښې استعماليږي. آيت دادې: ﴿فَلَمَّا رَأَىٰ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً ۚ قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمِ لُوطٍ﴾ (١) كله چه ابراهيم عليه السلام اوكتل چه دَ فرښتو لاس دسترخوان طرف ته نه ورانديږي كيږي نو ابراهيم عليه السلام هغوى اجنبي اوګنړل او په زړه كښې اوويريدو. فرښتو اوونيل ته مه ويريږه، بيشكه مونږ دَ لوط عليه السلام طرف ته ليږلي شوي يو.

دلته هم اشكال كيږي چه دَ نكرهم ضمير فاعل دَ حضرت ابراهيم عليه السلام طرف ته راجح دې نو دا آيت دلته په كوم مناسبت سره ذكر كړې شوې دې؟ دَدې جواب دادې چه آيت خودَ ابراهيم عليه السلام سره متعلق دې ليكن قصې دَ لوط عليه السلام سره هم دَدې مناسبت واضح دې اوهم په دغه مناسبت سره امام بخاري رحمه الله دَدې آيت طرف ته اشاره كړې ده. (٢)

﴿يُهْرَعُونَ﴾: يُسْرِعُونَ: دَ سورت هود دَدې آيت طرف ته اشاره ده: ﴿وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ ۚ قَالَ يَا قَوْمِ هَٰؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ ۖ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي ۖ أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ﴾ لرقم الآية:٧٨] يعنى دَ لوط عليه السلام دَ قوم خلق هغوى له په تادئى سره په منډه راغلل اوهغوى به دَدې نه وړاندې خراب كاركولو. لوط عليه السلام اوونيل اې زما قومه دا زما لوڼړه دى هغه ستاسو دَپاره پاكې بيبيانې دى. نوتاسو دَالله تعالى نه اوويريږئى او ما زما ميلمنوته مه رسوا كوئى آيا په تاسو كښې څه ښيګړې والا كس نشته؟

﴿دَابِرَ﴾: آخِرَ: دَ سورت حجر آيت طرف ته اشاره ده: ﴿وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَٰلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَٰؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ﴾ لرقم الآية ٦٦] يعنى مونږ دَ فرښتو په واسطه سره لوط عليه السلام له دا حكم اوليګلو چه سحر كيدوسره به بالكل دَهغوى جرړې پرې شي اوهغوى به برباد او هلاك شي.

﴿صَيْحَةً﴾: هَلَكَةً: دَ سورت ياسين آيت مراد دې: ﴿إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ﴾ لرقم الآية:٥٣] يعنى بس هغه به يوه چغه وى نو هغوى به ټول مونږ ته حاضر كړې شي.

شراح حديث وائى چه دَ آيت طرف ته دلته اشاره كولو هيڅ مناسبت نه معلوميږي ليكن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه كيدې شى دَ امام بخارى رحمه الله اشاره ﴿فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ﴾ طرف ته ده، ځكه چه دا آيت دَ قوم لوط باره كښې راغلې دې. (٣)

﴿لِلْمُتَوَسِّمِينَ﴾: لِلنَّاظِرِينَ ﴿لَبِسَبِيلٍ﴾: لَبِطَرِيقٍ: په سورت حجر كښې دَ قوم لوط تذكره ده چه دَهغوى كلي لاندې باندې كړې شو او په هغوى باندې كاڼړى راوورولې شو. دَ الله تعالى دَدغه عذاب باره كښې اوفرمائيل ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ﴾ يعنى دَ اهل بصيرت دَپاره په دې واقعه كښې ډيرې نښې نښانې دى. امام بخاري رحمه الله هم دې آيت طرف ته اشاره كولو سره (متوسمين) تفسير په (ناظرين) سره كړې دې يعنى كتونكى.

بيا دَ دغه هلاك كيدونكى كلي باره كښې په وړاندې آيت كښې فرمائى ﴿وَإِنَّهَا لَبِسَبِيلٍ مُقِيمٍ﴾ يعنى هغه كلي په نيغه لار باندې واقع دې يعنى دَ عراق نه شام ته تلو سره بالكل په نيغه لار باندې راځى. كتونكو له دَدې نه عبرت حاصلول پكار دى. دَ آياتونو دا ټول تفاسير صرف دَ مستملى په روايت كښې دى

---

١) سورة هود:٧٠.
٢) فتح البارى:٥١٤/٨.
٣) فتح البارى: ٥١٤/٨.

حافظ ابن حجر رحمه الله (باب: والی ثمود أخاهم صالحا الخ) دَ شپږم او اووم باب په مينځ کښې ذکر کړې دې. يعنې دَ قوم ثمود او صالح تذکره دَ قوم عادنه پس کړې ده. خودَ صحيح بخاری په اکثر نسخو کښې مذکوره باب اوولسم نمبر باندې دَ حضرت لوط عليه السلام دَ قصې نه پس درج دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی (والصواب إثباته هنا) يعنې دَ قوم ثمود اوصالح قصه دَ قوم عام نه پس ذکرکول صحيح دی اوددې تائيد دَ صحيح بخاری دَ راوی ابوذر هروی رحمه الله دَدې خبرې نه کيږي کومه چه ابوالوليد الباجی رحمه الله دهغه نه نقل کړې ده. ابوذر هروی رحمه الله فرمائی دَ صحيح بخاری اصل نسخه دَ اوراق په صورت کښې وه اوهغه اوراق ترلې شوې نه وو. نوبعض وختونوکښې داسې هم کيږي چه ما به يوه پاڼړه دهغې دَمناسب مقام نه جدا ليدله ليکن ددې فرق نه باوجود ما داصل نه هم دغه شان نقل کړې لکه څنګه چه ما ليدلې. او دغې وجې نه بعض تراجم دبخاری کښې اشکال واقع شوې دې. چنانچه په قرآن مجيد کښې دَ مذکوره واقعاتو نه پته لګی چه قوم ثمود د قوم عادنه پس دې لکه څنګه چه قوم عاد د قوم نوح نه پس دې.(١)

حافظ ابن حجر رحمه الله نور فرمائی که چرې امام بخاری رحمه الله دَ قوم ثمود او صالح قصه دَ قوم لوط دَ قصې نه پس ذکر کړې ده نوددې سبب به دا شی چه کله امام بخاری رحمه الله دَ سورت حجر دَ آياتونو تفسير اوتوضيح شروع کړه نودَ سورت حجر ددې آياتونو په اعتبار سره اصحاب حجر يعنی قوم ثمود واقعه دَ قوم لوط دَ واقعې نه پس راغلې او ددې دواړو په مينځ کښې اصحاب الايکة يعنې دَ قوم شعيب مختصر واقعه هم راغلې ده. نودَ سورت حجر ددې آياتونو په رڼا کښې اکثر ناسخين دَ بخاری دَ قوم ثمود قصه دَ قوم لوط نه پس ذکر کړې.(٢)

[٣١٩٦]- حَدَّثَنَا مَحْمُودٌ، حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "قَرَأَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: {فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ} [القمر: ١٥]" [ص ٣٧٠] [ر: ٣١٦٣] (٣)

تراجم رجال

محمود: دا ابواحمد محمود بن غيلان عدوی رحمه الله دې. (٤)

ابواحمد: دامحمدبن عبدالله الزبيری رحمه الله دې.(٥)

سفيان: دا سفيان بن سعيد ثوری رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الايمان باب علامة المنافق) لاندې تيره شوې ده.(٦)

ابواسحاق: دا عمرو بن عبدالله بن عبيد سبيعی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الايمان باب الصلاة من الايمان) لاندې تيره شوې ده. (٧)

الاسود: دا اسود بن يزيد بن قيس نخعی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من ترک بعض الاختيار مخافة أن يقصر فهم بعض الناس عنه) لاندې تيره شوې ده. (١)

---

١) فتح الباری: ٨/٤٧٠-٤٦٩.

٢) فتح الباری: ٨/٥١٥-٥١٤.

٣) والحديث سبق تخريجه فی نفس الکتاب تحت قول الله عزوجل ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ﴾ رقم: ٣٢٤١.

٤) کتاب مواقيت الصلاة باب النوم قبل العشاء لمن غلب رقم: ٥٧٠.

٥) کتاب الأذان باب المکث بين السجدتين رقم: ٨٢٠

٦) کشف الباری: ٢/١٠٢.

٧) کشف الباری: ٢/٣٧٠.

دَ ایت مذکوره ترجمة الباب سره مناسبت: ﴿فَهَلْ مِن مُّدَّكِرٍ﴾ دَ سورت قمر آیت دې. دا آیت دلته دَ راوړلو مناسبت دادې چه هم دې آیت نه یو څو آیاتونه وړاندې دَ قوم لوط ذکر دې. ﴿كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ﴾ دَ امام بخاری رحمه الله مقصد دادې چه دَ قوم لوط خطرناك انجام نه عبرت حاصلول پکاردی.

۱۹ – باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا﴾/هود: ۶۱/.

ماقبل سره ربط او دَ ترجمة الباب مقصد: په سابقه باب کښې دَ حضرت لوط علیه السلام دَ قوم ذکر وو او په دې باب کښې دَ قوم ثمود ذکر دې. په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله دَ حضرت صالح علیه السلام دَ قوم حالات بیانول غواړی.

په قوم ثمودکښې دَحضرت صالح علیه السلام دعوت او تبلیغ: ثمود دَعربو یوه قبیله وه اوهغوی ته ثمود دَ هغوی دَ پلار اکبر ثمود بن عامر بن ارم بن سام په نسبت سره ونیلې کیدو. یو قول داهم دې چه قوم صالح ته ثمود دَ قلت ماء دَ وجې نه ونیلې شو ځکه چه ثمود دَ ثمد نه ماخوذ دې چه دَهغه معنی قلت ماء ده.[۲]

دَدوی په نسب نامه کښې شراح مختلف اقوال نقل کړی دی. دَ حافظ ابن حجر رحمه الله دَ قول مطابق دَهغوی سلسله نسب داده: صالح بن عبید بن اسیف بن ماشخ بن عبید بن حاجر بن ثمود.[۳] اودَ علامه قسطلانی رحمه الله دَ قول مطابق سلسله نسب داسې ده. صالح بن عبید بن ماسخ بن عبید بن حاذر بن ثمود.[۴] خو علامه عینی رحمه الله په سلسله نسب کښې مختلف اقوال نقل کړی دی.[۵]

دَ ثمود نه په وړاندې نسب نامه کښې هم مختلف اقوال دی. دَ حافظ ابن حجر رحمه الله دَ قول مطابق دَ دې نه وړاندې نسب نامه داسې ده ثمودبن عابر بن ارم بن سام بن نوح علیه السلام.[۶] قوم ثمود هم دَ عاد دَ سامی نسل سره تعلق لری. دَ هلاکت نه پس چه کوم خلق په هغوی کښې بچ شو اودهغوی نسل زیات شو هم هغوی ته ئې ثمود او عاد ثانیه ونیل. ثمودیان په شرك او بت پرستئی کښې اخته وو. الله تعالی دَهغوی دَ اصلاح اوهدایت دپاره حضرت صالح علیه السلام مبعوث کړو. حضرت صالح علیه السلام دَ هغوی په نیغه لار راوستلودپاره ډیرې زیاتې قربانئی ورکړې. هغوی ته به ئې وعظ او نصیحت کولو اودَهغوی په مطالبه باندې ئې معجزې هم اوخودلې خو هغوی دَ بت پرستئی اوشرك نه منع نه شو او دَ اول نه زیات سرکش او باغیان شو اوحضرت صالح علیه السلام پسې به ئې مسخرې کولې. یوڅوکسانو په هغه باندې ایمان راوړو اوباقی دَ قوم مشر او نور خلق په شرك او بت پرستئی او عناد باندې کلك ولاړ وو. آخر دَ شپې په وخت په هغوی باندې عذاب راغلو او یوه ډیر خطرناك صاعقه ټول هلاك کړل او دَعبرت نمونه ئې جوړکړل قرآن کریم کښې دغه عذاب كله صاعقة او كله رجفة او كله صيحة په الفاظو سره تعبير کړې شوې دی.[۷]

﴿كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ﴾/الحجر: ۸۰/: مَوْضِعُ ثَمُودَ. وَأَمَّا ﴿حَرْثٌ حِجْرٌ﴾/الأنعام: ۱۳۸/: حَرَامٌ، وَكُلُّ مَمْنُوعٍ فَهُوَ حِجْرٌ مَحْجُورٌ، وَالْحِجْرُ كُلُّ بِنَاءٍ بَنَيْتَهُ، وَمَا حَجَرْتَ عَلَيْهِ مِنَ الأَرْضِ فَهُوَ حِجْرٌ، وَمِنْهُ سُمِّيَ حَطِيمُ الْبَيْتِ حِجْرًا، كَأَنَّهُ مُشْتَقٌّ مِنْ مَحْطُومٍ، مِثْلُ قَتِيلٍ مِنْ مَقْتُولٍ. وَيُقَالُ لِلأُنْثَى مِنَ الْخَيْلِ الْحِجْرُ، وَيُقَالُ لِلْعَقْلِ حِجْرٌ وَحِجًى، وَأَمَّا حَجْرُ الْيَمَامَةِ فَهُوَ مَنْزِلٌ.

---

[۱] کشف الباری: ۵۵۳/۴.
[۲] عمدة القاری: ۳۷۴/۱۵ إرشادالساری: ۳۱۲/۷ الکنزالمتواری: ۳۱۴/۱۳.
[۳] فتح الباری: ۴۶۷/۸.
[۴] إرشاد الساری: ۳۱۲/۷.
[۵] عمدة القاری: ۳۷۵/۱۵.
[۶] فتح الباری: ۴۶۷/۸.
[۷] عمدة القاری: ۳۷۵/۱۵.

(كَذَّبَ أَصْحٰبُ الْحِجْرِ) : مَوْضِعُ ثَمُودَ: دَ سورت حجرآيت دې: (وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحٰبُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِيْنَ) اوبلاشبه دَحجر والو پيغمبران دروغ اوګڼړل. دَ اصحاب الحجر نه قوم ثمود مراد دې. امام بخارى رحمه الله اوفرمائيل چه حجر دَقوم ثمود دَ اوسيدو ځائى وو. دا خلق به په وادى حجر کښې اوسيدل چه دَمدينې او شام په مينځ کښې واقع دې. دَمرسلين نه حضرت صالح عليه السلام او په هغه باندې ايمان راوړونکى مؤمنان مراد دى. بعض فرمائيلى دى چه دَ يو نبى تکذيب لکه چه دَ ټولو انبياء کرامو عليهم السلام تکذيب دې په دې وجه دَمفرد دَ صيغې په ځائى دَ جمع صيغه راوړلې شوه.(١)

ابن عباس فرمائى چه کله دَ حضرت صالح عليه السلام عمر مبارك څلويښت کاله شو نوالله تعالى هغه دَ قوم ثمود طرف ته دَ رسول په حيثيت سره مبعوث کړو.(٢) دَ قوم ثمود دَ هلاکت او بربادئى نه پس حضرت صالح عليه السلام دَ فلسطين طرف ته مخ اوکړو اوهلته په مقام رمله کښې اوسيدل شروع کړه. يو قول دا هم دې چه مکې مکرمې ته راغلو اوهغوى سره دَهغوى متعلقين هم په مکه مکرمه کښې اوسيدل اودَ الله تعالى عبادت به ئې کولو او هم هلته دَدغه ټولو انتقال اوشو.(٣) دَ وفات په وخت دَ حضرت صالح عليه السلام عمر مبارك دَ يو قول مطابق ١٥٨ کاله وو اودَ بل قول مطابق دَهغوى عمر ٢٣۶ کاله وو. دا دويم قول دَ ابن عباس رضى الله عنهما نه نقل کړې شوې دې اوهم دغه ډير واضح دې.(٤) دَحضرت صالح عليه السلام او حضرت هود عليه السلام په مينځ کښې دَ ١٠٠ کالو او دَحضرت صالح عليه السلام او حضرت ابراهيم عليه السلام په مينځ کښې ٢٣٠ کاله فاصله ده.(٥) حضرت صالح عليه السلام هم دَهغه خپلې قبيلې اوقوم يو کس وو په دې وجه هغه ته أخ ونيلې شوى دى.(٦)

وَأَمَّا (حَرْثٌ حِجْرٌ) : حَرَامٌ وَكُلُّ مَمْنُوعٍ فَهُوَ حِجْرٌ مَحْجُورٌ: دَامام بخارى رحمه الله اشاره دَ سورت انعام آيت (هٰذِهٖٓ اَنْعَامٌ وَّحَرْثٌ حِجْرٌ) [الأنعام: ١٣٨] طرف ته ده يعنى دا څاروى دى او ممنوع پټى فصلونه دى. په دې کښې دَمشرکانو دَ جاهلانه رسم بيان دې. چه هغه خلقو به فصل او څاروى دَبتانو دَپاره وقف کولو سره ونيل چه په دې سره صرف سړې استخدام کولې شى دَ بتخودَپاره ددې استعمال حجر يعنى ممنوع اوناجائز دې. امام بخارى رحمه الله دَ حجر معنى په حرام سره کړې ده او فرمائيلى دى چه (کل ممنوع فهو حجر محجور) يعنى هر ممنوع شئ حجر او محجور وى. په دې دويمه جمله سره دَ قرآن کريم آيت (وَيَقُوْلُوْنَ حِجْرًا مَّحْجُوْرًا) [الفرقان: ٢٢] طرف ته اشاره ده او دلته (حجرا محجورا) دَ (حراما محرما) په معنى کښې دې.(٧)

وَالْحِجْرُ كُلُّ بِنَاءٍ بَنَيْتَهُ، وَمَا حَجَرْتَ عَلَيْهِ مِنَ الْأَرْضِ: امام بخارى رحمه الله دَ حجر نورې معانى او مصداق بيانى. هرعمارت ته حجر وائى په دې وجه دَ خانه کعبې په کوم ګوټ کښې چه حطيم داخل دې هغې ته هم حجر ونيلې شى. بيانى اوخودل حطيم دَمحطوم په معنى کښې دې لکه قتيل دَ مقتول په معنى کښې دې يعنى وزن خو فعيل دې ليکن معنى ئې دَ

---

(١) عمدة القارى: ١٥/٢٧٥.
(٢) عمدة القارى: ١٥/٢٧٥الکنزالمتوارى: ١٣/٣١٤.
(٣) المصدر السابق.
(٤) المصدر السابق.
(٥) المصدر السابق.
(٦) عمدة القارى: ١٥/٢٧٤.
(٧) عمدة القارى: ١٥/٢٧۶.

مفعول ده، حطیم دَمکسور په معنی کښې دې یعنی مات شوې ذره ذره. دې ته حطیم په دې وجه وائی چه دا په اصل کښې په کعبة الله کښې شامل وو دا مات کړې شو بهر راوویستلې شو.(۱)

وَيُقَالُ لِلْأُنْثَى مِنَ الْخَيْلِ الْحِجْرُ: مطلب دادې چه اسپې ته هم حِجر وائی. دغه شان عقل او دانائی دپاره هم حِجر او حِجا په کسره دَحاء الفاظ استعمالیږی. چنانچه په سورة الفجر کښې دی: ﴿هَلْ فِي ذَٰلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حِجْرٍ﴾ [الفجر ۵].

اعتراض وارد کیږی چه امام بخاری رحمه الله حِجر په کسره دَحاء، فتح دَ جیم ذکرولې اوکړو. خکه چه دَ حِجر سره دَدې هیڅ تعلق او مناسبت نشته دې؟ علامه رشید احمد گنگوهی رحمه الله فرمائی چه دَ ټولو نه اول امام بخاری رحمه الله دَ سورت انعام آیت ﴿هَٰذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ﴾ پیش کولو سره دا اوخودل چه دلته په آیت مبارک کښې حِجر دَممنوع په معنی کښې دې. اصحاب الحجر کښې ذکر حجر په معنی کښې نه دې. خکه چه هغه اسم علم دې او بیانی دا اوخودل چه په هر ممنوع شئ باندې هم دَ حِجر اطلاق کولې شی. دَدې طرزعمل نه معلومه شوه چه کله دوه کلمې په اکثر حروف کښې اتفاق لری نو بعض وخت دَ داسې دوو کلمو معنی هم یوه وی یا بیا دَ دواړو کلمو معنی یو بل ته نیزدې وی او هم په دغه بنیاد باندې وراندې امام بخاری رحمه الله حِجی ذکر کړو. چونکه په اکثر حروف کښې حِجر او حِجی متفق دی نو خکه دواړه الفاظ په معنی کښې هم نیزدې نیزدې دی او حِجی یعنی عقل او دانائی معنی حِجر سره نیزدې داسې ده: چه عقل هم انسان دَ گمراهئی او هلاکت نه منع کوی.(۲)

وَأَمَّا حَجْرُ الْيَمَامَةِ فَهُوَ مَنْزِلٌ: حَجر دلته دَحاء فتح سره دې یعنی (حجر الیمامة) دَ یوخائی نوم دې. دا دَ ثمودیانو دَ اوسیدو خائی وو کوم چه وادی قری سره نیزدې واقع دې.(۳) امام بخاری رحمه الله (حجر الیمامة) استطراداً ذکر کړې دې گنی دَ (حجر الیمامة) مناسبت ماقبل کښې مذکور شپږو الفاظو نه یو سره هم نه دې.(۴)

[۳۱۹۷]- حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَمْعَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَذَكَرَ الَّذِي عَقَرَ النَّاقَةَ، قَالَ: «انْتَدَبَ لَهَا رَجُلٌ ذُو عِزٍّ وَمَنَعَةٍ فِي قَوْمِهِ كَأَبِي زَمْعَةَ» [ص ۳۷۵] [۴۶۵۸، ۴۹۰۸، ۵۶۹۵] (۵)

تراجم رجال

الحمیدي: دا ابوبکر عبدالله بن زبیر بن عیسی قرشی حمیدی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا واخبرنا وانبانا) لاندې تیره شوې ده.(۶)

سفیان: دا ابوعمران سفیان بن عیینه کوفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره هم دَ مذکوره کتاب اوباب لاندې تیره شوې ده.(۷)

---

(۱) عمدة القاری: ۳۷۶/۱۵ فتح الباری: ۴۶۷/۸.

(۲) لامع الدراری: ۳۱۵/۱۳.

(۳) عمدة القاری: ۳۷۶/۱۵.

(۴) فتح الباری: ۴۶۷/۸، عمدة القاری: ۳۷۶/۱۵.

(۵) أخرجه أيضاً فی التفسیر فی سورة الشمس برقم: ۴۹۴۲ وفی کتاب النکاح باب مایکره من ضرب النساء برقم: ۵۲۰۴ وفی کتاب الأدب باب قول الله تعالی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ﴾ برقم: ۶۰۴۲ ومسلم فی الجنة وصفة نعیمها برقم: ۲۸۵۵ والترمذی فی التفسیر باب ومن سورة الشمس برقم: ۳۳۴۰.

(۶) کشف الباری: ۹۹/۳.

(۷) کشف الباری: ۱۰۲/۳.

هشام بن عروة: داهشام بن عروه بن زبير بن العوام اسدی مدنی رحمه الله دی. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب أحب الدین إلى الله أدومه) لاندې تیره شوې ده. [1]

ابیه: دَ هشام والد عروه بن زبیر بن العوام بن خویلد قرشی رحمه الله مراد دی. دَدوی تذکره هم دَمذکوره کتاب اوباب لاندې تیره شوې ده. [2]

عبدالله بن زمعة رضي الله عنه: دَدوی تذکره (کتاب فرض الخمس، باب برکة الغازي في ماله) لاندې تیره شوې ده. [3]
دَعبدالله بن زمعه رضی الله عنه نه روایت شوی صحیح بخاری کښې صرف هم دغه یو حدیث الباب دی. [4]

ناقهٔ صالح علیه السلام دَ قاتل تذکره: عبدالله بن زمعه رضی الله عنه وائی چه ما دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم نه اوریدلی دی چه حضورپاك دَهغه سړی ذکر اوکړو چاچه دَحضرت صالح علیه السلام اوښه وژلې وه. حضورپاك اوفرمائیل یودَعزت والا زور آور اودَ طاقت والاسړی دَهغې دَ وژلو ذمه واخسته څرنګه چه ابوزمعه (دَ راوی نیکه اسودبن مطلب) دی.
ابوزمعه اسود بن مطلب دَ قریشو دَ سردارانونه وو اودکفر په حالت کښې مړشوی. مطلب دا چه قدار (دَحضرت صالح علیه السلام اوښه هلاکونکی) ته په قوم داسې قوت اوعزت حاصل وو چه په نن دور کښې ابوزمعه ته حاصل دی.
دَحضرت صالح علیه السلام نه خپل قوم مطالبه کړې وه چه که ته چرته مونږ ته څه علامت اوښایئی نو مونږ به ستا په نبوت باندې یقین کولو سره ایمان راوړو. حضرت صالح علیه السلام اوفرمائیل تاسو څه علامت لیدل غواړئی؟ هغوی اووئیل دَ مخامخ غر یا کاڼی نه یوه داسې اوښه راښکاره کړه چه حامله وی او هم په هغه ساعت بچې راوړی.
حضرت صالح علیه السلام دعا اوکړه او هم په هغه وخت دکاڼی نه حامله اوښه راښکاره شوه او هغې بچې هم راوړو.
دَدې عجیبه اوحیرانونکې معجزې په لیدو سره بعض سردارانو دَقبیلې ایمان راوړو. څه نورو خلقو هم ایمان راوړل غوښتل لیکن دَ قبیلې متعصب کسانو هغوی دَ اسلام راوړلو نه منع کړل. حضرت صالح علیه السلام هغوی له خبرداری ورکړو که چرې ناقه ته دَ تکلیف ورکولو کوشش اوکړې شو نودا کار ستاسو دَهلاکت سبب جوړیدې شی اودَ الله تعالی دَ طرف نه دا فیصله شوې ده چه دَ اوبو دَپاره نمبر مقررکړې شی. لهذا یوه ورځ به ناقه یعنی اوښه اوبه څکی او یوه ورځ دَ قوم خلق او څاروی.
څه مودې پورې خودغه دستور روان وولیکن آخر دغه اوښه دَ هغوی دَپاره ناقابل برداشت شوه نوهغوی دَدې دَ قتل کولو منصوبه جوړه کړه چه راتلونکی وخت کښې دَ اوبو دَ انتظار دَتکلیف نه به نجات راشی. خو دَ اوښې دَ قتل کولو دَ دغه خطرناك اقدام اوچتولو په چا کښې جراءت نه وو. آخر قدار بن سالف دَ قوم دَ ترغیب په نتیجه کښې په دې قدم اوچتولو باندې تیار شو اوهغه ناقه قتل کړه. علامه سهیلی رحمه الله فرمائی دا سړې ولدالزنا وو او په نحوست کښې دَهغه کار دَ ضرب المثل حیثیت لرلو. [5]

انْتَدَبَ: په یوکار باندې آماده او تیاریدل. **مَنْعَة:** دَمیم نون عین فتحه سره طاقت اوعزت. في مَنْعَة هغه ته طاقت اوعزت حاصل دی. [6]

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَ روایت مناسبت واضح دې څکه چه روایت کښې دَ صالح علیه السلام دَ اوښې تذکره ده. [1]

---

[1] کشف الباري: ۴۳۲/۲.
[2] کشف الباري: ۴۳۶/۲.
[3] کشف الباري: ۳۷۸/۱۵.
[4] فتح الباري: ۴۶۸/۸ عمدة القاري: ۳۷۷/۱۵.
[5] عمدةالقاري: ۳۸۷/۱۵.
[6] النهاية لابن الأثير: ۶۸۳/۲، ۷۲۴دار المعرفة.

[۳۱۹۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مِسْكِينٍ أَبُو الْحَسَنِ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ بْنِ حَيَّانَ أَبُو زَكَرِيَّاءَ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، «لَمَّا نَزَلَ الْحِجْرَ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ، أَمَرَهُمْ أَنْ لَا يَشْرَبُوا مِنْ بِئْرِهَا، وَلَا يَسْتَقُوا مِنْهَا»، فَقَالُوا: قَدْ عَجَنَّا مِنْهَا وَاسْتَقَيْنَا، «فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَطْرَحُوا ذَلِكَ الْعَجِينَ، وَيُهَرِيقُوا ذَلِكَ الْمَاءَ»، وَيُرْوَى عَنْ سَبْرَةَ بْنِ مَعْبَدٍ، وَأَبِي الشُّمُوسِ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ بِإِلْقَاءِ الطَّعَامِ، وَقَالَ أَبُو ذَرٍّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنِ اعْتَجَنَ بِمَائِهِ» [۱/ ۲۰۱ ص ۳۷۸] (۱، ۲).

تراجم رجال

محمدبن مسكين: دا ابوالحسن محمدبن المسكين يمانی رحمه الله دی. دَدوی تذکره (أبواب الأذان خروج النساء إلى المساجد) لاندې تیره شوې ده.

يحيي بن حسان: دایحیی بن حسان بن حیان البکری، ابوزکریا التنیسی المصری رحمه الله دی. دَدوی تذکره (کتاب الجنائز باب قول النبی صلی الله علیه وسلم الخ) لاندې تیره شوې ده.

سليمان: دا سلیمان بن هلال قرشی تمیمی رحمه الله دی. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب طرح الإمام المسئلة علی أصحابه لیختبر ما عندهم من العلم) لاندې تیره شوې ده. (۳)

عبدالله بن دينار: دا ابوعبدالرحمن عبدالله بن دینار قرشی عدوی رحمه الله دی. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا أو أنبأنا) لاندې تیره شوې ده. (۴)

افت وهلي علاقو ته دَ تللو ممانعت: حضرت ابن عمر رضی الله عنهما فرمائی چه کله رسول الله صلی الله علیه وسلم په غزه تبوک کښې حجر یعنی دَ ثمود وادئی کښې راکوز شو نوحضورپاک خلقو ته حکم ورکړو دَدې ځائې دکوهې نه اوبه مه څکئی او مه نی په مشکونو کښې اچوئی. خلقو ونیل (قد عجنا منها واستقینا) مونږ خودَدې په اوبو سره اوړه واغښل او مشکونه مو ترې ډک کړل. حضورپاک حکم اوکړو دغه اوړه اوغورځوئی او مشکونه واړوئی. په دې مقام باندې عذاب راغلې وو. دَ اوبو په استعمال سره دهغوی په زړونو کښې قساوت اوسختنې پیدا کیدو یا دَ څه بدنی بیمارئی پیدا کیدو اندیښنه وه په دې وجه حضورپاک دَ هغې دَ څکلو نه منع اوفرمائیله (۵).

وَيُرْوَى عَنْ سَبْرَةَ بْنِ مَعْبَدٍ وَأَبِي الشُّمُوسِ: أَنَّ النَّبِيَّ صلی الله علیه وسلم أَمَرَ بِإِلْقَاءِ الطَّعَامِ، وَقَالَ أَبُو ذَرٍّ عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه وسلم: (مَنِ اعْتَجَنَ بِمَائِهِ): مطلب دادې چه دغه اوبو سره چه کوم خوارک جوړشوې وو رسول الله صلی الله علیه وسلم دهغې دَ غورځولو حکم ورکړو.

دَتعليق تخريج: دَ سمرة بن معبد روایت امام احمد رحمه الله او طبرانی رحمه الله موصولاً نقل کړې دی. امام طبری رحمه الله دا روایت عبدالعزیز بن ربیع بن سبرة عن ابیه عن جده په طریق سره موصولاً نقل کړې دی. دَ روایت الفاظ دادی: (أن

---

(۱) عمدة القاری: ۳۷۷/۱۵.

(۲) أخرجه الإمام البخاری بعدالحدیث المذکور تحت رقم الحدیث: ۳۳۷۹ أیضاً. وأخرجه الإمام مسلم فی صحیحه فی الزهد باب لاتدخلوا مساکن الذین ظلموا أنفسهم رقم الحدیث: ۲۹۸۱ وجامع الأصول فی أحادیث الرسول: ۵۱۲/٤ رقم الحدیث: ۲۶۱۲.

(۳) کشف الباری: ۱۳۷/۳.

(٤) کشف الباری: ۱۲۵/۳.

(۵) عمدة القاری: ۳۷۹/۱۵.

النبى صلى الله عليه وسلم قال لأصحابه حين نزل الحجر: من اعتجن من هذه -يعني: بئرهم- شيئا فليلقه، فألقى ذوالعجين عجينه، وصاحب الحيس حيسه». [1]

اود ابوشموس روايت امام بخارى رحمه الله الأدب المفرد كښې او طبرانى وابن منده د سليم بن مطير عن ابيه په طريق سره موصولاً روايت كړې دې [2]

وَقَالَ أَبُوذَر، عن النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم: مَنِ اعْتَجَنَ بِمَائِهِ. مطلب دا چه رسول الله ﷺ حكم ورکړو چه كوم سړى د دې خانى په اوبو سره اوړه اغږلى وى هغه دې اوغورزوى. تقدير عبارت دادې. «أنه أمر من اعتجن عانه أن يلقيه». [3]

دتعليق تخريج: بزار رحمه الله دا تعليق موصولاً نقل كړې دې په دې كښې دى: «أنهم كانوا مع النبى صلى الله عليه وسلم فى غزوة تبوك، فأتوا على واد، فقال لهم النبى صلى الله عليه وسلم: إنكم بواد ملعون فأسرعوا، وقال: من أعتجن عجينه أو من كان طبخ قدرا فليكبّها». [4]

يعنى تاسو په داسې كلى كښې يئى چرته چه د الله تعالى عذاب نازل شوې. لهذا د دې خانى نه زر اوځئى اوونى فرمائيل چا چه د دې خانى په اوبو سره اوړه اغږلى وى يا تركارى پخه كړې وى نوهغه دې وارړوى.

دتعليقات مقصد: دامام بخارى رحمه الله مقصد په ذكر كړې شوى تعليقاتو كښې هم هغه دې كوم چه د ترجمة الباب په ذيل كښې بيان كړې شوې دې چه د بخارى رحمه الله مقصد د صالح عليه السلام د قوم اصحاب الحجر حالات او د هغوى د قوم د نافرمانئى اوناشكرئى په وجه سره په عذاب كيدل بيانول دى.

دتعليقات ترجمة الباب سره مناسبت: د ذكر كړې شوى تعليقاتو ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې چه په دې ټولو كښې داصحاب الحجر حالات ذكر دى.

[٣١٩٩]-حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَخْبَرَهُ أَنَّ النَّاسَ نَزَلُوا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْضَ ثَمُودَ الْحِجْرَ، فَاسْتَقَوْا مِنْ بِئْرِهَا، وَاعْتَجَنُوا بِهِ، فَأَمَرَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَنْ يُهَرِيقُوا مَا اسْتَقَوْا مِنْ بِئْرِهَا، وَأَنْ يَعْلِفُوا الإِبِلَ الْعَجِينَ، وَأَمَرَهُمْ أَنْ يَسْتَقُوا مِنَ الْبِئْرِ الَّتِي كَانَتْ تَرِدُهَا النَّاقَةُ» تَابَعَهُ أُسَامَةُ، عَنْ نَافِعٍ [ص ٣٨١] [5]

تراجم رجال

ابراهيم بن منذر: دا ابراهيم بن منذر بن عبدالله بن منذر بن مغيره بن عبدالله اسدى رحمه الله دې. د دوى تذكره «كتاب العلم، باب من سئل علما وهو مشتغل فى حديثه» لاندې تيره شوې ده. [6]

انس بن عياض: دا انس بن عياض ليثى رحمه الله دې. د دوى تذكره «كتاب الوضوء، باب التبرز فى البيوت» لاندې تيره شوې ده. [1]

---

[1] المعجم الكبير للطبرانى: ١٣٦/٧ رقم الحديث: ٦٥٥١، ٦٥٥٢ مكتبة ابن تيمية.

[2] عمدة القارى: ٣٧٩/١٥ المعجم الكبير للطبرانى: ٢٢/٣٢٩-٣٢٨ من يكنى أبا الشموس أو الشموس البلوى رقم: ٨٢٦ مكتبة ابن تيمية.

[3] إرشادالسارى: ٣١٤/٧.

[4] مسندالبزار: ٣٨٥/٩ رقم الحديث: ٣٩٧١.

[5] مرتخريجه تحت الحديث السابق.

[6] كشف البارى: ٥٨/٣.

عبيدالله: دا عبد الله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب العمرى رحمه الله دي. دَدوى تذكره هم (كتاب الوضوء باب التبرز فى البيوت) لاندې تيره شوې ده.([2])

نافع: داحضرت نافع العدوى ابوعبدالله المدنى مولى ابن عمر رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب ذكر العلم والفتيا فى المسجد) لاندې تيره شوې ده.([3])

دحضرت عمر رضي الله عنه سابقه حديث امام بخارى رحمه الله دلته په دوو طرق سره نقل كړې دې. په هغې كښې دى غزوه تبوك كښې خلق رسول الله صلى الله عليه وسلم سره په مقام حجر كښې كوز شو. دَهغه خائى دَ كوهى نه ئى مشكونه ډك كړل. اوړه ئى پرې واغږل نو رسول الله صلى الله عليه وسلم حكم وركړو اوبه اوبهيونى او (كوم) اوړه (چه په دې اوبو سره اُغږلى شوى وو) په اوښانو باندې اوخورنى. حضورپاك اوفرمائيل چه دَهغه كوهى نه اُوبه واخلئى دكوم نه (چه دَصالح عليه السلام اوښې اوبه څكلې. لفظ حجر دلته په ثمود سره دَ بدل واقع كيدو په وجه باندې منصوب دې.([4])

سابقه حديث كښې "طرح" يعنى دَ اوړو غورزولو حكم و او په دې روايت كښې اوړه په اوښانو باندې د خوړلو حكم وركړې شوې دې. په دواړو كښې هيڅ تضاد نشته دې. په اولنى روايت كښې دَ "طرح" نه مراد نه خوړل دى يا دَ طرح نه مراد دا وو چه دا پخپله مه خورئى دَ خاروو دَ ګيا په توګه دې استعمال كړې شى.([5])

قوله: تَابَعَهُ أُسَامَةُ، عَنْ نَافِعٍ مطلب دا چه اسامه دَ عن نافع عن ابن عمر رضي الله عنهما په طريق سره دَعبيدالله متابعت كړې دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم خلقو ته حكم وركړو چه دَهغه كوهى نه اوبه اوڅكنى دكوم نه چه دَحضرت صالح عليه السلام اوښې اوبه څكلې. حرمة بن يحيى التجيبى دَعن عبدالله بن وهب عن اسامه بن زيد په طريق سره دا متابعت موصولاً نقل كړې دې. دَدې په آخر كښې دى (فأمرهم أن ينزلوا على بئر ناقة صالح عليه السلام فيستقوا منها)([6])

[۳۲۰۰]-حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا مَرَّ بِالْحِجْرِ قَالَ: «لاَ تَدْخُلُوا مَسَاكِنَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ إِلَّا أَنْ تَكُونُوا بَاكِينَ، أَنْ يُصِيبَكُمْ مَا أَصَابَهُمْ» ثُمَّ تَقَنَّعَ بِرِدَائِهِ وَهُوَ عَلَى الرَّحْلِ "[ص ۳۸۲]([7])

ترجمه: دَ حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلى دى دَظالمانو او ګناهګارانو كورونو اوكلوكښې مه داخليږئى مګر په ژړا سره، داسې نه وى چه كوم عذاب په هغوى باندې راغلې وو په تاسو باندې هم راشى. بيا حضورپاك هم په كجاوه كښې خپل مخ په څادر باندې پټ كړو.

تراجم رجال

محمد: دا مشهور محدث ابوالحسن محمدبن مقاتل المروزى الكسائى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب ما

---

[1] كشف البارى:۳۵۷/۵.
[2] كشف البارى: ۳۶۰/۵.
[3] كشف البارى: ۶۵۱/۴.
[4] عمدة القارى: ۳۷۹/۱۵.
[5] عمدة القارى: ۳۷۹/۱۵.
[6] عمدة القارى: ۳۸۰/۱۵.
[7] مرتخريجه فى كتاب الصلاة باب الصلاة فى مواضع الخسف والعذاب رقم الحديث: ۴۳۳.

یذکر في المناولة الخ، لاندې تیره شوې ده.[1]

عبدالله: دامشهور محدث عبدالله بن المبارک رحمه الله دی. دَدوی حالات «بدءالوحی» پنځم حدیث لاندې تیرشوی دی [2]

معمر: دا مشهور محدث معمر بن راشد ازدی بصری رحمه الله دی. دَدوی تذکره اجمالاً «بدءالوحی» دریم حدیث او تفصیلی تذکره «کتاب العلم باب کتابة العلم» لاندې تیره شوې ده.[3]

زهري: دا مشهور محدث ابوبکر محمد بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دی. دَدوی حالات «بدءالوحی» دریم حدیث لاندې تیر شوی دی. [4]

سالم بن عبدالله: دا مشهور محدث جیل القدر تابعی ابوعمر یا ابوعبدالله سالم بن عبدالله بن عمر بن الخطاب رحمه الله دی. «کتاب الایمان باب الحیاء من الایمان» لاندې دَدوی تذکره تیره شوې ده.[5]

عن ابیه: عبدالله بن عمر بن الخطاب رضی الله عنهما تذکره «کتاب الایمان باب الایمان وقوله صلی الله علیه وسلم: بنی الاسلام علی خمس» لاندې تیره شوې ده.[6]

دَحدیث نه مستنبط فوائد: دَپورته ذکر شوی احادیث لاندې شراح حدیث فرمانیلی دی چه قوم ثمود او په کومو نورو قومونو باندې چه دَهغوی دکفر او بدعملئ دَوجې نه دَالله تعالی عذابونه نازل شوی دَهغوی دَکورخو او کوهیانو او چینونه اوبه څکل مکروه دی. خو په دې کراهت کښې اختلاف دې. بعض حضراتو دې ته تحریم او بعض تزیهیه باندې محمول کړی دی. که په تحریم باندې محمول وی نو بیا خو سوال دادې چه په دې اوبو سره به طهارت حاصلیږی؟ علامه عینی رحمه الله فرمائی په ظاهره معلومیږی چه طهارت به حاصل شی.[7]

[۳۲۰۱]- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا وَهْبٌ، حَدَّثَنَا أَبِي، سَمِعْتُ يُونُسَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لاَ تَدْخُلُوا مَسَاكِنَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ، إِلَّا أَنْ تَكُونُوا بَاكِينَ، أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَهُمْ» [ص ۳۸۴][ر: ۴۲۳][8].

ترجمه: حضرت عمر رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل دَ ظالمانو (بدکارانو گناهګارانو) کلوته مه ځئی مګر په ژړا سره (استغفار کولو سره) داسې نه وی چه کوم عذاب په هغوی باندې راغلې وو هغه په تاسو باندې هم راشی.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا مشهور محدث عبدالله بن محمد مسندی رحمه الله دی. [9]

---

[1]) کشف الباری: ۲۰۶/۳.
[2]) کشف الباری: ۴۶۲/۱.
[3]) کشف الباری: ۲۰۶/۳.
[4]) کشف الباری: ۳۲۶/۲.
[5]) کشف الباری: ۱۲۸/۲.
[6]) کشف الباری: ۶۳۷/۱.
[7]) عمدة القاری: ۳۸۰/۱۵.
[8]) مرتخریجه تحت کتاب الصلاة باب الصلاة فی مواضع الخسف والعذاب رقم الحدیث: ۴۳۳.
[9]) کشف الباری: ۶۵۷/۱

وهب: ذاوهب بن جریر حازم ازدي رحمه الله دي. دَدوی حالات (کتاب الوضوء باب من لم یر الوضوء من المخرجین) لاندې تیر شوی دی

جریر: داجریر بن حازم بن زید ازدي رحمه الله دي دَدوی حالات (کتاب الصلاة باب الفرحة والممر فی المسجد) لاندې تیر شوی دی

یونس: دا مشهور محمدث یونس بن یزید ایلی رحمه الله دي. [۱]

الزهري: دا مشهور محدث محمدبن مسلم بن عبید الله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دي. [۲]

سالم: دا مشهور محدث جلیل القدر تابعی ابوعمر یا ابوعبدالله بن سالم بن عبدالله بن عمر بن الخطاب رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب الحیاء من الایمان) لاندې وراندې تیره شوې ده. [۳]

ابن عمر: عبدالله بن عمر بن الخطاب رضي الله عنهما تذکره (کتاب الایمان باب الایمان وقوله صلی الله علیه وسلم: بنی الاسلام علی خمس) لاندې وراندې تیره شوې ده. [۴]

شرح حدیث: دَدې حدیث توضیح او تشریح دَسابقه حدیث لاندې تیر شوی دی.

۲۰ – باب: ﴿أَمْ كُنتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ﴾ /البقرة: ۱۳۳/.

دَ ترجمة الباب مقصد دَ ترجمه دَ تکرار وجه: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه مذکوره ترجمة الباب دَ دربو ابواب نه وړاندې هم تیرشوې دې اوهم دَدې تکرار ترجمه دَ وجې په ډیرو نسخو کښې دا ترجمة الباب موجود نه دی. [۵] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه صحیح دادی چه حدیث الباب دَ راتلونکی باب دَحدیث تابع دې اودَدې تعلق هم دَحضرت یوسف علیه السلام قصې سره دې. [۶]

دلته اشکال دا پیداکیږی چه کله درې ابواب وړاندې بعینه هم دغه ترجمه تیره شوې ده نودَ دوباره ذکر کولوڅه وجه ده حالانکه په ظاهر په دواړو تراجم کښې څه فرق نشته دی؟

حضرت شیخ الحدیث رحمه الله دَدې جواب ورکړې دې چه دَدې نه وړاندې ترجمې نه دَحضرت یعقوب علیه السلام تذکره کول مقصود وو. خودلته صرف دَحضرت یوسف علیه السلام اودهغه دنسب تذکره کول مقصود دی. دغه شان دا جواب هم ورکولې شی چه دې نه اول دَحضرت ابراهیم علیه السلام او حضرت اسحاق علیه السلام ملت بیانول مقصود وو او اوس دلته دَحضرت یوسف علیه السلام نسب بیانول دی. [۷]

[۳۲۰۲]- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: «الْكَرِيمُ ابْنُ الْكَرِيمِ، ابْنِ الْكَرِيمِ، ابْنِ الْكَرِيمِ يُوسُفُ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ

---

[۱] کشف الباری: ۴۶۳/۱، ۲۸۲/۳.

[۲] کشف الباری: ۳۲۶/۱.

[۳] کشف الباری: ۱۲۸/۲.

[۴] کشف الباری: ۶۳۷/۱

[۵] عمدة القاری: ۳۸۱/۱۵.

[۶] فتح الباری: ۵۱۵/۸.

[۷] الکنز المتواری: ۳۱۱/۱۳.

إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ» [ص ۳۸۶][۳۲۱۰، ۴۴۱۱][1]

تراجم رجال

اسحاق بن منصور: دا ابويعقوب اسحاق بن منصور رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب حسن إسلام المرء» لاندې تیره شوې ده. [2]

عبدالصمد: دا عبدالصمد بن عبدالوارث بن سعید بن ذکوان تمیمی بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب من أعاد الحدیث ثلاثا» لاندې تیره شوې ده. [3]

عبدالرحمن بن عبدالله: دا عبدالرحمن بن عبدالله بن دینار عدوی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الوضوء باب إذا شرب الکلب فی إناء أحدکم الخ» لاندې تیره شوې ده.

عبدالله بن دینار: دا ابوعبدالرحمن بن دینار قرشی عدوی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب أمور الایمان» لاندې اجمالاً او «کتاب العلم باب قول المحدث، الخ» لاندې تفصیلاً تیره شوې ده. [4]

ابن عمر: دَحضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه خوئی حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دې. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب الایمان وقوله صلی الله علیه وسلم: بنی الإسلام علی خمس» لاندې تیره شوې ده. [5]

شرح حدیث

علامه عینی رحمه الله فرمائی دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم مبارک کلمات «الکریم ابن الکریم ابن الکریم ابن الکریم یوسف بن یعقوب بن إسحاق بن إبراهیم علیهم الصلاة والسلام» دَ الله تعالی ارشاد ﴿وَمَا عَلَّمْنٰهُ الشِّعْرَ﴾ منافی او متضاد نه دی خکه چه دَحضور پاک دَ کلمات مبارکه صدور بالقصد والاراده نه دی بلکه داسې اتفاقی دی او دا جواب هم ورکولې شی چه دَ آیت مقصد دَ شعر جوړولو نفی کوی. یعنی چه مونږ تاته دَ شعر فن نه دې خودلې دې. [6]

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث باب او ترجمة الباب کښې مناسبت داسې دې چه حضرت یوسف علیه السلام هم په وصیت دَ یعقوب علیه السلام کښې داخل دې. [7]

۲۱- باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى ﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ﴾ [8]

دَ ترجمة الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله دَ مذکوره آیت تفسیر کول غواړی او مقصد ئې دا خودل دی چه دَ یوسف علیه السلام حالات او په سوانح کښې دَ غور کونکو دپاره دَ صبر عبرت او دَ نصیحت نشانې دی. [1]

---

[1]) أخرجه البخاري في نفس الكتاب عقيب الباب المذكور في باب قول الله تعالى ﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ﴾ يوسف:۷ أيضاً وكذا في كتاب التفسير باب قوله تعالى: ﴿وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَى آلِ يَعْقُوبَ﴾ [يوسف: ۶] وجامع الأصول في أحاديث الرسول: ۸/۵۱۳ رقم الحديث ۶۳۰۷.

[2]) كشف الباري: ۲/۴۲۰.

[3]) كشف الباري: ۳/۵۷۷.

[4]) كشف الباري: ۱/۶۵۸، ۳/۱۲۵.

[5]) كشف الباري: ۱/۶۳۷.

[6]) كشف الباري: ۱۵/۳۸۱.

[7]) عمدة القاري: ۱۵/۳۸۱.

[8]) /يوسف: ۷/.

دَ لفظ يوسف تحقيق: په لفظ دَ يوسف كښې اختلاف دې. دَ بعض په نيز دَعربى ژبې لفظ دې او بعض وئيلى دى چه دا دَعجمى ژبې لفظ دې او په دې وجه غير منصرف دې. [۱] يا دَ أسف نه ماخوذ دې يعنى غلام. چونكه دَ يوسف عليه السلام په سيرت كښې دا دواړه صفات ښكاره وو په دې وجه دهغوى نوم يوسف شو. [۲] دَ حضرت مقاتل رحمه الله نه روايت دې چه الله تعالى دَ يوسف عليه السلام تذكره قرآن كريم كښې ۲۷ ځل فرمائيلې ده. [۳][۴]

[۳۲۰۳]-حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ أَبِي أُسَامَةَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ أَكْرَمُ النَّاسِ؟ قَالَ: «أَتْقَاهُمْ لِلَّهِ» قَالُوا: لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ، قَالَ: «فَأَكْرَمُ النَّاسِ يُوسُفُ نَبِيُّ اللَّهِ، ابْنُ نَبِيِّ اللَّهِ، ابْنِ نَبِيِّ اللَّهِ، ابْنِ خَلِيلِ اللَّهِ» قَالُوا: لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ، قَالَ: «فَعَنْ مَعَادِنِ العَرَبِ تَسْأَلُونِي؟ النَّاسُ مَعَادِنُ، خِيَارُهُمْ فِي الجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الإِسْلاَمِ، إِذَا فَقُهُوا»، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَلاَمٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهَذَا [ص ۳۸۸-۳۸۹] [۵]

ترجمه: حضرت ابوهريره رضي الله عنه وائى چه دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم نه پوښتنه اوكړې شوه چه په خلقو كښې (دَاعمالو په لحاظ سره) دَ ټولو نه زيات دَ مرتبې والاخوك دې؟ حضورپاك اوفرمائيل چه څوك زيات پرهيزګار وى؟ خلقو عرض اوكړو چه مونږ دا تپوس نه كوو. حضورپاك اوفرمائيل (كه چرې دَ خاندانى شرافت باره كښې تپوس كوئى) نو يوسف دَ ټولو نه افضل دې چه پخپله هم نبى وو پلارنى هم نبى، نيكه نى هم نبى او غرنيكه نى هم دَ الله تعالى خليل دې. هغوى وئيل چه مونږ دَدې باره كښې هم تپوس نه كوو. رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل (فعن معادن العرب تسألون؟) نو بيا ولې تاسو دَعربو دَخاندان باره كښې تپوس كوئى (چه په دوى كښې څوك افضل دې؟) نو په دوى كښې چه څوك دَ جاهليت په زمانه كښې شريف وو هغه په اسلام كښې هم شريف دې په دې شرط چه هغه علم او تفقه حاصله كړى.

شرح حديث

په دې روايت كښې اوفرمائيلې شو چه دَخلقو مثال دَمعادن او كان په شان دې. كوم خلق چه په دوى كښې دَ جاهليت په دوركښې شريف وو هغه به په اسلام كښې هم بهتر وى په دې شرط چه هغه په دين كښې پوهه حاصله كړى. كانونه دَ مختلف استعداد وى او په دې كښې مختلف څيزونه پيدا كيږى. دَ يوكان نه سره زر راوځى او دَ بل نه سپين زر راوځى، دَ يو نه مرغلرې او دَ بل نه قيمتى كانړى جواهرات راوځى. دغه شان دَ خلقو استعداد هم مختلف وى او په هغوى كښې چه كوم صلاحيتونه وى هغه هم دَ مختلف قسمونو وى. بيا په حديث كښې اوفرمائيلې شو چه څوك دَ جاهليت په زمانه كښې خيار وو هغه په اسلام كښې هم خيار او خوښ كړې شوى به وى په دې شرط چه په دين كښې پوهه حاصله كړى. [۶] هم دغه وجه ده چه كوم خلق دَ جاهليت په زمانه كښې شريف

---

[۱] عمدة القارى: ۳۸۲/۱۵.

[۲] عمدة القارى: ۳۸۲/۱۵.

[۳] عمدة القارى: ۳۸۲/۱۵.

[۴] عمدة القارى: ۳۸۲/۱۵.

[۵] مر تخريجه فى نفس الكتاب فى باب قول الله تعالى: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾.

[۶] فتح البارى: ۴۱۴/۶ دار المعرفة عمدة القارى: ۲۴۵/۱۵ إدارة الطباعة المنيرية.

ګنړلې شوه هغه په اسلام کښې شاته پاتې شو نو هغوی په اسلام کښې شريف اونه ګنړلې شو. چنانچه جهينه او مزينه قبائل دَ جاهليت په زمانه کښې به غلاګانې او ډاکې اچولې اود قبائل غطفان وغيره شمير په شرفاء کښې کيدلو. مګر دَ جهينه اومزينه خلقو په اسلام قبلولو کښې وړاندېوالې اوکړو نو قبائل غطفان وغيره شاته پاتې شو. دَدې نتيجه دا اووتله چه دَ صحابه کرامو په جماعت کښې جهينه او مزينه خلقو تذکره زياته کيدله او دَقبائل غطفان ذکر کم ملاويږی.(١)

حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ: أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ بِهٰذَا. [ر: ۳۱۷۵]

دلته امام بخاری رحمه الله دَ ماقبل والاحديث دويم سند ذکرکړې دې. په دې سند کښې سعيد نوم يوراوی دې دا سعيد بن ابی سعيد المقبری رحمه الله دې. صاحب التوضيح دَهغوی باره کښې وئيلی دی (لعله المقبري) په دې جمله باندې دَ هغه دَ وخت بعض ملګرو سخت رد کړې دې ځکه چه دې نه بې دَځه شک نه هم سعيد المقبری رحمه الله مراد دې. په دې وجه دَحرف ترجی سره اظهار شک دَتعجب قابل دې.(٢)

[۳۲۰۴]- حَدَّثَنَا بَدَلُ بْنُ الْمُحَبَّرِ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: سَمِعْتُ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لَهَا: «مُرِي أَبَا بَكْرٍ يُصَلِّي بِالنَّاسِ»، قَالَتْ: إِنَّهُ رَجُلٌ أَسِيفٌ، مَتَى يَقُمْ [ص:١٥٠] مَقَامَكَ رَقَّ. فَعَادَ فَعَادَتْ. قَالَ شُعْبَةُ فَقَالَ فِي الثَّالِثَةِ أَوِ الرَّابِعَةِ «إِنَّكُنَّ صَوَاحِبُ يُوسُفَ مُرُوا أَبَا بَكْرٍ» [ص ۳۹۰][ر: ۱۹۵](٣)

تراجم رجال

بدل: دا بدل المحبر بن المنير اليربوعی رحمه الله دې. دَده تذکره اول تيره شوې ده.(٤)

شعبه: دَ ده تذکره (كتاب الإيمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده) لاندې تيره شوې ده.(٥)

سعد بن ابراهيم: داسعد بن ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې. دَ دوی تذکره اول تيره شوې ده.(٦)

عروة بن زبير: دَدوی تذکره (كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه) لاندې تيره شوې ده.(٧)

مري ابابكر يصلي بالناس: روايت کښې دی چه حضرت عائشه صديقه رضی الله عنها ته رسول الله ﷺ (مرض الوفات کښې) اوفرمائيل چه ابوبکرصديق رضی الله عنه ته اووايه چه خلقو ته مونځ ورکړی. حضرت عائشه رضی الله عنها عرض اوکړو هغه خو نرم زړه والا دې کله چه ستاسو په ځائی (په مصلی) باندې اودريږی نو په هغه باندې به ژړا شروع شی. رسول الله ﷺ خپل حکم دوباره کړو نوحضرت عائشه رضی الله عنها بيا هم هغه خبره اوکړه (چه هغه خو د نرم زړه والا دې ستاسو په ځائی امامت کول به دَهغه دَپاره ګران کار شی). شعبه رحمه الله وائی چه حضورپاك په دريم ځل يا څلورم ځل

---

(١) فتح الباری کتاب المناقب باب ذکر أسلم وغفار إلخ: ٥٤٣/٦دارالمعرفة عمدةالقاری کتاب المناقب باب ذکر أسلم وغفار إلخ: ٨١/١٦إرشادالساری کتاب المناقب باب ذکر أسلم وغفار إلخ: ٢٢/٨دارالکتب العلمية.

(٢) عمدةالقاری: ٣٨٢/١٥.

(٣) مر تخريجه فی کتاب الوضوء باب الغسل والوضوء فی المخضب رقم: ١٩٨.

(٤) کتاب الأذان باب حد إتمام الرکوع والاستبدال فيه والاطمأنينة رقم: ٧٩٢.

(٥) کشف الباری: ٦٧٨/١

(٦) کتاب الوضوء باب المسح علی الخفين رقم: ٢٠٣.

(٧) کشف الباری: ٤٣٦/٢.

اوفرمائيل چه (إنكن صواحب يوسف) بيا خو ته دَ يوسف سره په شان دَ ښځو ئی (يعنى په ظاهر كښې يو ځه او په باطن كښې بل ځه ابوبكر ته اووايه چه هغه دې مونځ وركړى. دلته په روايت كښې دَ "مُروا" جمع صيغه راغلې ده خو دَ ابوذر رحمه الله په نسخه كښې "مُرِي" نقل دي.[1]

(إنكن صواحب يوسف) يعنى ته هم خلاف ما فى الضمير په اظهار كښې دَ زليخا په شان ئى. دَدې جملې مطلب دادې چه څنګه زليخا دَ ميلمستيا په نوم باندې ښځوته دعوت وركړو خو شاته دَ زليخا مقصد دغه ښځو ته دَحضرت يوسف عليه السلام حسن او جمال خودل وو دې دَ پاره چه هغوى زليخا دَ يوسف عليه السلام په محبت كښې راګيرېدلو سره معذوره اوګڼړى. هم دغه شان دلته دَ حضرت عائشه رضي الله عنها بار بار (متى يقم مقامك رق) فرمائيل په حقيقت كښې دَدې دَپاره وو چه چرته خلق ئى دَپلار حضرت ابوبكر رضي الله عنه دَ حضورپاك په مقام باندې اودريدو سره بدفالى وانخلى مګر په ځانى دَ دې خبرې دَ اظهار كولو يوشان ئى هم دغه فرمائيل چه پلارمې ډير زيات دَ نرى زړه والا دې هغه به ستاسو په ځانى باندې اونه دريدې شى دې دَ پاره چه تاسو هغه معذور اوګڼړئى.[2]

(متى يقم) متى په معنى دَ شرط دې دَ كوم دَ وجې نه چه فعل مضارع مجزوم دې. دَ ابوذر رحمه الله په نسخه كښې (متى يقوم) دَ واؤ په اثبات سره راغلې دې. ابن مالك رحمه الله دَدې توجيه دا بيان كړې ده چه دَدې روايت مطابق (متى) په (إذا) باندې حمل كولوسره مهمل پريخودې شوې دې. يعنى (متى) جازمه نه دې اودا هم داسې دې لكه چه كله (إذا) په (متى) باندې حمل كولو سره جازمه ګرځولې شى لكه (إذاأخذ تمامضاجعكماتكبرا أربعاوأربعين) كښې (إذا) دَ (متى) په معنى كښې دې او جازمه دې.[3]

امام بخارى رحمه الله دلته روايت مختصر نقل كړې دې. په كتاب الأذان كښې دا روايت تيرشوې دې.[4]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَامام بخارى رحمه الله غرض په دې روايت سره (إنكن صواحب يوسف) دې. ځكه چه په دې جمله كښې دَحضرت يوسف عليه السلام تذكره ده اوهم په دې سره دَدې حديث ترجمة الباب سره مناسبت هم واضح دې.[5]

[۳۲۰۵] حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ يَحْيَى البَصْرِيُّ، حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، عَنْ عَبْدِ المَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ بْنِ أَبِي مُوسَى، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: مَرِضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «مُرُوا أَبَا بَكْرٍ فَلْيُصَلِّ بِالنَّاسِ»، فَقَالَتْ عَائِشَةُ: إِنَّ أَبَا بَكْرٍ رَجُلٌ كَذَا، فَقَالَ مِثْلَهُ، فَقَالَتْ مِثْلَهُ، فَقَالَ: «مُرُوا أَبَا بَكْرٍ فَإِنَّكُنَّ صَوَاحِبُ يُوسُفَ»، فَأَمَّ أَبُو بَكْرٍ فِي حَيَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ حُسَيْنٌ: عَنْ زَائِدَةَ: رَجُلٌ رَقِيقٌ [ص ۳۹۲] [ر: ۶۴۶][6]

دَ حسين نه حسين بن على جعفى مراد دې. هغه په خپل روايت كښې "رجل رقيق" نقل كړې دې.[7]

امام بخارى رحمه الله دا تعليق (كتاب الصلاة باب أهل العلم والفضل أحق بالإمامة) لاندې موصولاً نقل كړې دې.[1]

---

[1] إرشادالسارى: ۲۱۹/۷.

[2] إرشادالسارى: ۳۱۹-۳۱۸.

[3] إرشادالسارى: ۳۱۸.

[4] كتاب الأذان باب أهل العلم والفضل أحق بالإمامة رقم: ۶۷۸

[5] عمدة القارى: ۳۸٤/۱۵.

[6] مرتخريجه فى كتاب الأذان باب: أهل العلم والفضل أحق بالإمامة رقم: ۶۷۸

[7] عمدةالقارى: ۳۸٤/۱۵.

اختلاف نسخ: دَ ابوذر رحمه الله په نسخه کښې ربیع بن یحیٰی بغیرد الف لام راغلې دی. خود کریمه په نسخه کښې الف لام سره سره آخره کښې البصری هم اضافه ده او په یوه نسخه کښې په خانی دَ ربیع بن یحیٰی البصری سند داسې دی (حدثنا النضر، حدثنا زائدة) چه ډیره فحش غلطی ده.[2]

تراجم رجال

ربیع بن یحیٰی: دا ربیع بن یحیٰی اشنانی بصری رحمه الله دی. دَدوی تذکره اول تیره شوې ده.[3]
زائدة: دا ابوالصلت زائده بن قدامة کوفی رحمه الله دی. دَدوی تذکره اول تیره شوې ده.[4]
عبدالمطلب بن عمیر: دا عبدالمطلب بن سوید لخمی رحمه الله دی. دَده تذکره هم اول تیره شوې ده.[5]
دا دَ ړومبی روایت دویم طریق دې اوواقعه په دې کښې هم هغه بیان کړې شوې ده کومه چه په ړومبی روایت کښې نقل ده. دحدیث ترجمة الباب سره مناسبت دحدیث سابق په شان دی.

[۳۲۰۶]- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اللَّهُمَّ أَنْجِ عَيَّاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ، اللَّهُمَّ أَنْجِ سَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ، اللَّهُمَّ أَنْجِ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ، اللَّهُمَّ أَنْجِ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ، اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ، اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ» [ص ۲۹۳-۲۹۴] [ر: ۹۶۱][6]

تراجم رجال

ابوالیمان: دا ابوالیمان حکم بن نافع بهرانی حمصی رحمه الله دی.[7]
شعیب: دا ابوبشر شعیب بن مولی حمزه قرشی رحمه الله دی. دَدوی تذکره (بدء الوحی) لاندې تیره شوې ده.[8]
ابوالزناد: دا عبدالله بن ذکوان مدنی قرشی رحمه الله دی.
اعرج: دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز مدنی قرشی رحمه الله دی. دَدې دوارو حضراتو تذکره (کتاب الإیمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الإیمان) لاندې تیره شوې ده.[9]

قوله: اللهم أنج عیاش.....: دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم دعا اوکړه یا الله عیاش بن ربیعه راخلاص کړې یا الله سلمه بن هشام راخلاص کړې یا الله ولید بن ولید راخلاص کړې (دا حضرات د

---

[1] إرشادالساري: ۵۱۷/۸.
[2] فتح الباري: ۵۱۷/۸.
[3] كتاب الكسوف باب صلاة النساء مع الرجال فى الكسوف رقم: ۱۰۵۳.
[4] كتاب الغسل باب غسل المذى والوضوء منه رقم الحديث: ۲۶۶.
[5] كتاب الأذان باب: أهل العلم والفضل أحق بالإمامة رقم: ۶۷۸.
[6] مرتخريجه فى كتاب الاستسقاء تحت باب دعاء النبى صلى الله عليه وسلم (اجعلها سنين كسنى يوسف) رقم الحديث: ۱۰۰۶.
[7] كشف الباري: ۳۷۹/۱۰.
[8] كشف الباري: ۴۸۰/۱.
[9] كشف الباري: ۱۱/۲-۱۰.

كافرانو په قيد كښې وو،) يا الله كمزوري مسلمانان راخلاص كړې (دې نه قيدى ښخې او ماشومان مراد دى). يا الله مضر كافران ښه ميده كړې يا الله دَهغوى كال داسې كړې لكه د يوسف عليه السلام په (زمانه كښې چه دَقحط) كال وو.

(كسنى يوسف) په دې جمله كښې "سنين" جمع مذكر سالم په طريقه باندې چلولو سره دَ اضافت په بنياد باندې دَدې نون جمع ساقط كړې شوې دې. لفظ سنين دَ جمع مذكر سالم په طريقه باندې چلول شاذ دى ځكه چه سنين غير ذوى العقول دي.([1])

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: حديث باب كښې (كسنى يوسف) ترجمة الباب سره مطابقت لرى.([2])

دا روايت (كتاب الصلاة باب: يهوي بالتكبير حين يسجد) لاندې تير شوې دې.([3])

[٣٢٠٧]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْمَاءَ هُوَ ابْنُ أَخِي جُوَيْرِيَةَ، حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ بْنُ أَسْمَاءَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ، وَأَبَا عُبَيْدٍ، أَخْبَرَاهُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَرْحَمُ اللَّهُ لُوطًا لَقَدْ كَانَ يَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ، وَلَوْ لَبِثْتُ فِي السِّجْنِ مَا لَبِثَ يُوسُفُ، ثُمَّ أَتَانِي الدَّاعِي لَأَجَبْتُهُ» [ص ٣٩٥] [ر: ٣١٩٢]([4])

ترجمه: حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلى دى الله پاك دې په لوط عليه السلام باندې رحم اوكړى هغه دَ بهترين ركن پناه اخستل غوښتل اوزه خو كه چرې دَ يوسف عليه السلام په شان دومره موده په قيد كښې پاتې شوى وى او بيا څوك راغوښتونكې راغلې وې نو زر به هغه سره تلم.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دَدوى تذكره ماقبل كښې تيره شوې ده.([5])

جويرية بن اسماء: دا جويريه بن اسماء بن عبيد ضبعى ده.([6])

مالک: امام مالك بن انس رحمه الله مراد دې. (كشف البارى: ٨٠/٢.

سعيد بن المسيب: دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب من قال: إن الإيمان هو العمل) لاندې تيره شوې ده.([7])

أبوعبيد: دا سعد بن عبيد مدنى مولى عبدالرحمن بن ازهر رحمه الله دې.([8])

شرح حديث

امام محى السنة رحمه الله فرمائى چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم حضرت يوسف دَ صبر اوتحمل غوندې عظيم اوصاف سره متصف كړې دې دكوم وجه چه داده چه كله يو ګناهګار سړى ته دَ قيد اوبند تكليفونه برداشت كولو سره دَ آزادئى پروانه ملاويږى نوهغه كوشش كوى چه زر نه زر هغه دَ دغه قيدنه بهراوځى نو يو بې ګناه سړې به يقينًا دَ دغه

---

[1]) إرشادالسارى: ٣٢٠/٧.

[2]) عمدة القارى: ٣٨٤/١٥.

[3]) إرشادالسارى: ٣٢٠/٧.

[4]) مر تخريجه فى كتاب أحاديث الأنبياء، فى باب قوله تعالى: ﴿وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ﴾ رقم: ٣٣٧٢.

[5]) كتاب الجمعة باب فضل الغسل بعد الجمعة رقم: ٨٧٧.

[6]) كتاب الغسل باب الجنب يتوضأ ثم ينام رقم: ٢٨٠.

[7]) كشف البارى: ١٥٩/٢.

[8]) كتاب الصوم باب صوم يوم الفطر رقم: ١٩٩٠.

رومبي سړي په نسبت ډير زيات دَدې خبرې كوشش كوي چه هغه دَ دې قيد نه بهر كړې شي. ليكن حضرت يوسف عليه السلام سره د بې ګناه كيدو هم دَ آزادئي پروانه ملاويدونه پس تادې اونه كړه بلكه پيغام رسونكي ته ئې اونيل لاړ شه اول دَ بادشاه نه دَهغه ښځو دَحال پوښتنه اوكړه نو راشه چا چه خپل لاسونه پرې كړي وو. دَحضرت يوسف عليه السلام مقصد په دې خبره باندې حجت قائمول وو چه بادشاه هغه دَ يوې اوږدې مودې پورې بې خايه په قيد كښې ساتلوسره دَ ډير ظلم او بې انصافئي سلوك كړې دې.

بل دَ نبي كريم صلى الله عليه وسلم دَ حضرت يوسف عليه السلام په شان كښې دَتعريف جملې ارشاد كول على سبيل التواضع وو داسې هيڅ كله نه وه چه كه حضورپاك ورې نو دَ تادئي مظاهره به ئې كوله ځكه چه تواضع يو داسې وصف نه دې چه يو عظيم حقير يا يو رفيع وضيع يا ديو صاحب حق، حق باطل كوي بلكه تواضع يو داسې محمود صفت دې دَ كوم په وجه چه انسان ته يواضافي فضيلت شرافت او منزلت حاصليږي.(١)

په دې روايت كښې دَ حضرت يوسف عليه السلام مسجون كيدو طرف ته اشاره ده. يوځو ابواب وړاندې په دې روايت باندې تفصيلي بحث شوې دې. بل ترجمة الباب سره ئې مناسبت ښكاره دې.

[٣٢٠٨]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلاَمٍ، أَخْبَرَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ، حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ، عَنْ شَقِيقٍ، عَنْ مَسْرُوقٍ، قَالَ: سَأَلْتُ أُمَّ رُومَانَ، وَهِيَ أُمُّ عَائِشَةَ، عَمَّا قِيلَ فِيهَا مَا قِيلَ، قَالَتْ: بَيْنَمَا أَنَا مَعَ عَائِشَةَ جَالِسَتَانِ، إِذْ وَلَجَتْ عَلَيْنَا امْرَأَةٌ مِنَ الأَنْصَارِ، وَهِيَ تَقُولُ: فَعَلَ اللَّهُ بِفُلاَنٍ وَفَعَلَ، قَالَتْ: فَقُلْتُ: لِمَ؟ قَالَتْ: إِنَّهُ نَمَى ذِكْرَ الحَدِيثِ، فَقَالَتْ عَائِشَةُ: أَيُّ حَدِيثٍ؟ فَأَخْبَرَتْهَا. قَالَتْ: فَسَمِعَهُ أَبُو بَكْرٍ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، فَخَرَّتْ مَغْشِيًّا عَلَيْهَا، فَمَا أَفَاقَتْ إِلَّا وَعَلَيْهَا حُمَّى بِنَافِضٍ، فَجَاءَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «مَا لِهَذِهِ» قُلْتُ: حُمَّى أَخَذَتْهَا مِنْ أَجْلِ حَدِيثٍ تُحُدِّثَ بِهِ، فَقَعَدَتْ فَقَالَتْ: وَاللَّهِ لَئِنْ حَلَفْتُ لاَ تُصَدِّقُونِي، وَلَئِنِ اعْتَذَرْتُ لاَ تَعْذِرُونِي، فَمَثَلِي وَمَثَلُكُمْ كَمَثَلِ يَعْقُوبَ وَبَنِيهِ، فَاللَّهُ المُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ، فَانْصَرَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ مَا أَنْزَلَ، فَأَخْبَرَهَا، فَقَالَتْ: بِحَمْدِ اللَّهِ لاَ بِحَمْدِ أَحَدٍ [ص ٣٩٧] [ر: ٢٤٥٣] (٢)

تراجم رجال

محمدبن سلام: دامحمدبن سلام سُلمي بيكندي رحمه الله دې. دَدوی تذكره (كتاب الايمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: أنا أعلمكم بالله) لاندې تيره شوې ده.(٣)

ابن فضيل: دامحمد بن فضيل بن غزوان ضبي كوفي رحمه الله دې. (٤)

حصين: دا حصين بن عبدالرحمن رحمه الله دې. (٥)

---

(١) إرشادالساري: ٣٠٧/٧-٣٠٦.

(٢) والحديث أخرجه البخاري أيضاً في المغازي باب حديث الإفك....... وفي تفسير سورة يوسف باب: ﴿قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنفُسُكُمْ أَمْرًا﴾ وفي تفسير سورة النور باب قول الله تعالى: ﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ﴾ جامع الأصول: ٢٧٧/٢ رقم الحديث: ٧٣٠.

(٣) كشف الباري: ٩٢/٢.

(٤) كشف الباري: ٣١٨/٢.

(٥) كتاب مواقيت الصلاة باب الأذان بعد ذهاب الوقت رقم: ٥٩٥.

شقیق: دا ابووائل شقیق بن سلمه رحمه الله دی. کشف الباری: ۵۵۹/۲.

سألت أم رومان وهي أم عائشة.....: مسروق وائی چه ما د ام رومان نه چه د حضرت عائشه رضی الله عنها مور وه دهغه بهتان د حال تپوس اوکړو کوم چه په حضرت عائشه رضی الله عنها پورې تړلې شوې وو. نو ام رومان اوونیل چه زه او عائشه رضی الله عنها ناست وو چه دې وخت کښې یوه انصاری ښځه راغله وئې ونیل چه الله تعالی دې فلانکې سړې (دې نه مسطح بن اثاثه مراد دې) غرق کړی اوغرق ئې کړو. ما ونیل ولې؟ (دهغه څه قصور دې) هغې اوونیل چه هم دې سړی (دخان نه خبره مشهوره کړه. عائشه رضی الله عنها تپوس اوکړو (أي حديث؟) کومه خبره؟ کله چه هغې هغه خبره اوخودله نو حضرت عائشه رضی الله عنها اوونیل دا خبره ابوبکر صدیق رضی الله عنه او رسول الله ﷺ هم اوریدلې ده؟ هغه ښځې ونیل او اوریدلې ده. دې اوریدو سره عائشه رضی الله عنها بې هوشه پریوتله. کله چه هوش کښې راغله نود ړچیدو تبه نی وه. بیا رسول الله ﷺ تشریف راوړو. حضور پاك تپوس اوکړو دې (عائشه رضی الله عنها) باندې څه اوشو؟ ام رومان وائی ما اوونیل چه دې هغه خبره واوریده کومه چه د دې باره کښې ونیلې شوې ده نو تبه پرې راغله. بیا عائشه رضی الله عنها پاسیده او کیناسته او وئې ویل (والله لئن حلفت لا تصدقوني، ولئن اعتذرت لا تعذروني فمثلي ومثلكم كمثل يعقوب وبنيه، فالله المستعان على ما تصفون) په خدائی چه که زه قسم هم اوخورم نو تاسو به زما تصدیق اونه کړئی او که چرې زه عذر پیش کړم نو تاسو به زما عذر اونه منئی زما او ستاسو حالت د یعقوب علیه السلام او د هغه د خامنو په شان دې (په دې کښې د صبر طرف ته اشاره ده چه د صبر نه علاوه بل څه کیدې شی؟) ستاسو په دې خبرو باندې هم الله تعالی مددګار دې.

ام رومان وائی چه دا خبرې اترې اوریدونه پس رسول الله ﷺ تشریف یوړو. بیا الله تعالی د حضرت عائشه رضی الله عنها په براءت کښې د سورت نور، کوم آیات چه نازلول غوښتل نازل ئې کړو. په دې موقع باندې حضرت عائشه رضی الله عنها اوونیل (بحمد الله لا بحمد أحد) د الله تعالی شکر دې بل د چا نه.

دحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: کتاب المغازی کښې د غزوة بنی المطلق لاندې دا روایت تفصیل سره راځی. په دې روایت کښې حضرت عائشه رضی الله عنها د صبر تلقین کولو سره د حضرت یوسف علیه السلام سره د هغه د رونړو خراب سلوك او د حضرت یعقوب علیه السلام د صبر او تحمل ذکر کړې دې. امام بخاری رحمه الله د روایت هم دې حصې ته اشاره کړې ده او هم دغه مقام یعنی (مثلي ومثلكم كمثل يعقوب وبنيه) ترجمة الباب سره مناسبت لری.[1]

[۳۲۰۹]- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ: أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَرَأَيْتِ قَوْلَهُ: (حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا) أَوْ كُذِّبُوا؟ قَالَتْ: «بَلْ كَذَّبَهُمْ قَوْمُهُمْ» [ص: ۱۵۱]، فَقُلْتُ: وَاللَّهِ لَقَدِ اسْتَيْقَنُوا أَنَّ قَوْمَهُمْ كَذَّبُوهُمْ، وَمَا هُوَ بِالظَّنِّ، فَقَالَتْ: «يَا عُرَيَّةُ لَقَدِ اسْتَيْقَنُوا بِذَلِكَ»، قُلْتُ: فَلَعَلَّهَا أَوْ كُذِبُوا، قَالَتْ: "مَعَاذَ اللَّهِ، لَمْ تَكُنِ الرُّسُلُ تَظُنُّ ذَلِكَ بِرَبِّهَا، وَأَمَّا هَذِهِ الآيَةُ، قَالَتْ: هُمْ أَتْبَاعُ الرُّسُلِ، الَّذِينَ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَصَدَّقُوهُمْ، وَطَالَ عَلَيْهِمُ البَلاَءُ، وَاسْتَأْخَرَ عَنْهُمُ النَّصْرُ، حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَتْ مِمَّنْ كَذَّبَهُمْ مِنْ قَوْمِهِمْ، وَظَنُّوا أَنَّ أَتْبَاعَهُمْ

---

[1] عمدة القاري: ۳۸٤/۱۵.

كَذَبُوهُمْ، جَاءَهُمْ نَصْرُاللّٰهِ "قَالَ أَبُوعَبْدِاللّٰهِ: " {اسْتَيْأَسُوا} [يوسف: ٨٠] اسْتَفْعَلُوا، مِنْ يَئِسْتُ مِنْهُ مِنْ يُوسُفَ، {لَاتَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ} [يوسف: ٨٧] مَعْنَاهُ الرَّجَاءُ" [ص ۳۹۹] (۱)

ترجمه: د حضرت عروه رحمه الله نه روايت دی چه هغه د سيده عائشه رضی الله عنها نه سوال اوکړو چه د قرآن کريم آيت ﴿حَتّٰى إِذَا اسْتَيْئَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوٓا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا﴾ کذبوا کښې ذال تشديد سره دی که تخفيف سره؟ حضرت عائشه رضی الله عنها اوفرمائيل چه د حضرات انبياء کرامو قومونو د هغوی تکذيب کړی دی لهذا قراءت تشديد سره دی. حضرت عروه رحمه الله اووئيل چه پيغمبرانو ته خود دې خبرې يقين وو چه د هغوی د قوم والو د هغوی تکذيب کړی دی بيا د ظن څه مطلب دی؟ داخو صحيح نه معلوميږی کيدی شی چه آيت تخفيف سره وی. سيده عائشه رضی الله عنها اوفرمائيل معاذالله پيغمبرانو ګمان نه وو کړی چه هغوی ته دروغ وئيلی شوی دی بلکه حقيقت دادی چه دا آيت د انبياء کرامو د متبعينو سره متعلق دی چه په الله باندې ايمان راوړلی د حضرات انبياء کرامو تصديق ئې کړی او په هغوی باندې د يوې اوږدې مودې پورې امتحانونه راتلل او د الله تعالی په امداد راتللو کښې تاخير اوشو تردې چه حضرات انبياء کرام د خپل قوم د مکذبين نه بالکل نااميده شو او د متبعين باره کښې ئې دا ګمان کيدلو چه چرته د تاخير نصرت د وجې نه هغوی هم تکذيب اونه کړی، نو بيا د الله تعالی امداد اونصرت نازل شو.

تراجم رجال

په سند کښې ذکرشوی د ټولو رواتو احوال تيرشوی دی. او په دې روايت باندې به تفصيلی بحث انشاء الله کتاب التفسير کښې کوو. (۲)

دحديث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره د دې مناسبت دادی چه ﴿حَتّٰى إِذَا اسْتَيْئَسَ الرُّسُلُ﴾ تعلق سره د دې چه د حضرت يوسف ی عليه السلام واقعه سره نه دی ليکن بهرحال د سورت يوسف آيت دی په دې وجه دا دلته ذکرکړی شو. دويمه وجه داهم کيدې شی چه کله يوسف عليه السلام په جيل کښې وو او هلته دووکسانو خوب ليدلی وو او يوسف عليه السلام د هغې تعبير خودلی وو نوچه کوم سړی ژوندی بچ شوی وو هغه ته ئې وئيلی وو ته د بادشاه په مخکښې زما ذکر اوکړه ليکن اووه کاله تير شو اوهغه ذکر اونه کړو. په دې سره په يوسف عليه السلام باندې يو د نااميدئی کيفيت شروع شو. په دې وجه ﴿حَتّٰى إِذَا اسْتَيْئَسَ الرُّسُلُ﴾ سره د دې چه د يوسف عليه السلام باره کښې نه دی نازل شوی خو د دې کيفيت سره هغه خامخا مخ شوی دی په دې وجه ئې دا آيت د حضرت يوسف عليه السلام په قصه کښې بيان کړو. (۳)

قَالَ أَبُوعَبْدِاللّٰهِ: ﴿اسْتَيْأَسُوا﴾ افْتَعَلُوا، مِنْ يَئِسْتُ ﴿مِنْهُ﴾ مِنْ يُوسُفَ. ﴿وَلَا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ﴾ مَعْنَاهُ الرَّجَاءُ [۳۲۵۲، ۴۴۱۸، ۴۴۱۹]

ابوعبدالله د امام بخاری رحمه الله کنيت دی. لفظ (استيأسوا) په آيت کښې وارد شوی دی امام بخاری رحمه الله د دې وزن خودل غواړی. په ډيرو نسخو کښې (افتعلوا) په ځائی (استفعلوا) اوراجح هم دغه دی. (۴)

استفعل (ثلاثی مزيد فيه) دلته د فعل مجرد په معنی کښې دی. استفعال په وزن باندې د راتلو مطلب دانه دی چه په دې کښې د طلب معنی پيدا شوه. چنانچه (يئس) او (استيأس) هم په يومعنی کښې مستعمل دی لکه (عجب

---

۱) والحديث اخرجه أيضاً فی تفسير سورة القمر: ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ وفی تفسير سورة يوسف: ﴿حَتّٰى إِذَا اسْتَيْئَسَ الرُّسُلُ﴾ جامع الأصول: ۱۹۹/۲ رقم الحديث: ۶۷۵

۲) اوګورئی کشف الباری کتاب التفسير ص: ۶۷

۳) فتح الباری: ۵۱۸/۸ إرشادالساری: ۳۲۳/۷.

۴) فتح الباری: ۵۱۸/۸ إرشاد الساری: ۳۲۳/۷.

واستعجب وسخر واستسخر) وغیره په وزن کښې بدلون راتلونه باوجود هم په یو معنی کښې مستعمل دي. البته دَ سین اوتاء اضافه مبالغه دپاره ده.(۱)

﴿وَلَا تَاْيْئَسُوْا مِنْ رَّوْحِ اللّٰهِ﴾ [یوسف:۸۷] مَعْنَاهُ الرَّجَاءُ: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله دَ سورت یوسف پورته ذکرشوی آیت کښې لفظ روح معنی خودل غواړی چه رَوح دَ رجاء یعنی دَ امید په معنی کښې دې.(۲) قتاده رحمه الله وائی (أي: لاتیأسوامن رحمة الله) یعنی روح دَ رحمت په معنی کښې دې او مطلب دادې چه دَ الله تعالیٰ دَ رحمت نه نا امیده کیږئ مه.(۳) هم دَ قتاده رحمه الله نه دویم قول نقل دې چه روح دلته دَ افضل په معنی کښې دې.(۴)

علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه مذکوره حدیث په دې خبره باندې دلالت کوی چه حضرت عائشه رضی الله عنها به دَ تخفیف قراءت ناخوښه کولو دکوم وجه چه داوه دَ هغې په نیز دَ (ظنوا) ضمیر جمع حضرات انبیاء کرام علیهم السلام طرف ته راجع دې مګر صحیح خبره داده چه کیدې شي قراءت دَ تخفیف حضرت عائشه رضی الله عنها ته رسیدلې نه دې ګنې دکوفیین په نیز قراءت تخفیف ثابت شوې دې. البته دَ قراءت تخفیف په صورت کښې به دا توجیه کولې شي چه (ظنوا) ضمیر جمع مرسل الیهم طرف ته راجع دې اومرسل الیهم ذکر ماقبل کښې (کیف کان عاقبة الذین من قبلهم) لاندې تیرشوې دې. اودا هم وئیلې شي چونکه رسل دَ مرسل الیهم متقاضی دې په دې وجه مرسل الیهم تذکره په رسل کښې ضمناً موجود ده او داسې دَ (ظنوا) ضمیر جمع مرسل الیهم طرف ته راجع ګرځولې کیدې شي او اوس به دَ آیت مفهوم داشي چه خلقو دا ګمان اوکړو چه انبیاء کرام علیهم السلام هغه خلقو ته کومې دَ دعوت او وعید په حواله سره خبرې کړی دی هغه ټولې دروغ دی.

بل یو توجیه داهم کیدې شي چه دَ (ظنوا) ضمیر جمع نه مراد مرسل الیهم دې اودَ اهم ضمیر نه مرسل مراد دې اومفهوم دادې چه خلقو داګمان کول شروع کړو چه انبیاء علیهم السلام سره دَ هغوی دَ نصرت دَ دروغو وعده کړې شوې ده.(۵)

[۳۲۱۰]-أَخْبَرَنِي عَبْدَةُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «الْكَرِيمُ، ابْنُ الْكَرِيمِ، ابْنِ الْكَرِيمِ، ابْنِ الْكَرِيمِ يُوسُفُ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ» [ص ۴۰۲] [ر: ۳۲۰۲](۶)

ترجمه: ابن عمر رضی الله عنهما دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه روایت کوی چه عزت دار دَ عزت دار خوی دَ عزت دار نمسې او دَ عزت دار غړنمسې یوسف بن یعقوب بن اسحاق بن ابراهیم علیهم السلام دې.

---

(۱) إرشادالساري: ۳۲۳/۷.
(۲) عمدة القاري: ۳۸۸/۱۵.
(۳) فتح الباري: ۵۱۸/۸.
(۴) إرشادالساري: ۳۲۳/۷.
(۵) إرشادالساري: ۳۲۳/۷-۳۲۲.
(۶) مرتخریجه فی نفس الکتاب تحت باب: ﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ﴾ رقم: ۳۳۸۲.

تراجم رجال

عبدة: دا ابوسهل عبده بن عبدالله بن عبده الخزاعی الصفار رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من أعاد الحدیث ثلاثا) لاندې تیره شوې ده.[1]

عبدالصمد: دا عبدالصمد بن عبدالوارث بن سعید تمیمی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من أجاب الفتیا بإشارة الید والرأس) لاندې تیره شوې ده.[2]

عبدالرحمن: دا عبدالرحمن بن عبدالله بن دینار العدوی رحمه الله دي.[3]

عن ابیه: دې نه ابوعبدالرحمن عبدالله بن دینار قرشی عدوی رحمه الله مراد دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأنبأنا) لاندې تیره شوې ده.[4]

شرح حدیث: دَ نبی کریم ﷺ ارشاد مبارک (الکریم ابن الکریم ابن الکریم) کلام موزون او قافیه بند کیدو دَ وجې نه دَ آیت مذکوره ﴿وَمَا عَلَّمْنٰهُ الشِّعْرَ﴾ منافی او متضاد نه دې ځکه مقصد دَ آیت قصداً او ارادتاً دَشعر ونیلو نفی کوی. خو دغه مذکوره بالا موزون کلام اتفاقی دې. دغه شان دآیت مبارک مقصد صنعت شعر نفی کوی چه مونږ حضورپاک ته دَ شعر فن نه دې ورخودلې اودا یو نیم ځل کلام موزون صادر کیدل منافی نه دی.[5]

دَ ابن عمر رضي الله عنه مذکوره روایت (باب: ﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ﴾) لاندې شاته تیرشوې دې اوترجمة الباب سره دَدې مناسبت واضح دې.

۲۲ - باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾/الأنبياء: ۸۳/.

دترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې امام بخاری رحمه الله دَحضرت ایوب علیه السلام دَ صبر اوتحمل بیان کول غواړی.[6]

دَحضرت ایوب علیه السلام باره کښې اختلاف دې چه دَهغه تعلق دکوم خاندان سره دې. بعض مؤرخینو په نیز بنی یقطان نه او بعض دَ بنی ادوم نه خودلې دې. راجح دا دې چه دَ هغوی تعلق بنی ادوم سره دې. دا دَعربو قبیله ده په دې لحاظ سره حضرت ایوب علیه السلام عرب دې او مؤرخینو ټول اقوال هم دَ دوی په عرب کیدو باندې متفق دی.

دَ مشهورقول مطابق ایوب علیه السلام دَ اسحاق بن ابراهیم علیه السلام دَ نسل نه دې اودَ هغوی سلسله دَ نسب سره متعلق صرف دومره خبره صحیح ده چه دَهغوی دَ پلار نوم امص وو.[7] دَ مور سلسله نسب متعلق حافظ ابن عساکر رحمه الله وائی چه ایوب علیه السلام دَ حضرت لوط علیه السلام نمسې دې اودَهغه په پلار حضرت ابراهیم علیه السلام باندې ایمان راوړلې

[1]) کشف الباری: ۵۷۶/۳.
[2]) کشف الباری: ۴۷۷/۳.
[3]) کتاب الوضوء باب إذا اشرب الکلب فی إناء أحدکم فلیغسله سبعا رقم:۱۳۲.
[4]) کشف الباری: ۳/۱۲۵.
[5]) عمدة القاری: ۳۸۱/۱۵.
[6]) عمدة القاری: ۳۸۸/۱۵.
[7]) فتح الباری: ۵۱۴/۸.

وو.(١) قاضي بيضاوي رحمه الله فرمائي چه هغه لياقت بنت يعقوب ماخير بنت ميشا بن يوسف يا رحمت بن افرائيم بن يوسف خوى دى (٢)

د دې اقوالو په رڼا كښې حضرت ايوب عليه السلام زمانه دحضرت موسى عليه السلام نه وړاندې او دحضرت يوسف عليه السلام نه پس ده امام بخاري رحمه الله په تاريخ باندې هم اجتهادي نظر لرى هم دغه رحجان دهغوى هم معلوميږى په دې وجه هغه دحضرت ايوب عليه السلام تذكره دحضرت يوسف عليه السلام نه پس او حضرت موسى عليه السلام نه وړاندې كړې ده.(٣)

وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ....... يعنى ايوب عليه السلام يادكړه كله چه هغه خپل رب ته آواز اوكړو چه زه مصيبت راګير كړې يم او ته د مهربانانو نه لونى مهربان ئې. ايوب عليه السلام د ډيرو سختو او صبرآزما حالاتو نه تيرشوې. هغه سره ډير زيات مال او دولت وو او د اهل وعيال نه هم ښه آسوده حال وو. بيا حالات ناڅاپى بدل شو په سخت امتحان او ازمينت كښې راګير كړې شو. مال ومتاع هغه هر څه غرق شو، بال بچ ئى مړه شو. په بدنى لحاظ سره ښه روغ جوړ او صحيح اوطاقتور وو نو بيائى صحت هم د رحم قابل شو. په تكليف او بيمارو كښې راګير شو. په دې حالاتو كښې هم حضرت ايوب عليه السلام د الله تعالى حمد اوثنا كوله. څه موده پس الله تعالى صحت وركړو مال اودولت بال بچ وركړې شو.

(أُرْكُضْ)/ص:٤٢/: إضرِبْ. (يَرْكُضُونَ)/الأنبياء:١٢/: يَعْدُونَ.

د جوړيدو دپاره الله تعالى حكم وركړو چه ﴿أُرْكُضْ بِرِجْلِكَ هَٰذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ﴾ په خپله خپه باندې لته اووهه دا د لامبلو يخ ځائى او د څكلو. ايوب عليه السلام د دغه صحت د چينې نه غسل اوكړو او تروتازه او صحت مند شو.(٤)

[٣٢١١]- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجُعْفِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «بَيْنَمَا أَيُّوبُ يَغْتَسِلُ عُرْيَانًا، خَرَّ عَلَيْهِ رِجْلُ جَرَادٍ مِنْ ذَهَبٍ، فَجَعَلَ يَحْثِي فِي ثَوْبِهِ، فَنَادَاهُ رَبُّهُ يَا أَيُّوبُ أَلَمْ أَكُنْ أَغْنَيْتُكَ عَمَّا تَرَى، قَالَ بَلَى يَا رَبِّ، وَلَكِنْ لَا غِنَى لِي عَنْ بَرَكَتِكَ» [ص ٤٠٥][ر:٢٧٥](٥)

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا ابوجعفر عبدالله بن محمد الجعفى البخارى المسندى رحمه الله دې. دَدوى تذكره (كتاب الايمان باب أمور الايمان) لاندې تيره شوې ده.(٦)

عبدالرازق: دا ابوبكر عبدالرازق بن همام الصنعانى رحمه الله دې. دَدوى تذكره (كتاب الايمان باب حسن إسلام المرء) لاندې تيره شوې ده.(٧)

معمر: دا ابوعروه معمر بن راشد بصرى رحمه الله دې. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب كتابة العلم) لاندې تيره شوې ده.(١)

---

(١) فتح الباري: ٥١٩/٨.
(٢) تفسير البيضاوي: ٤٦٥/٦ سورة الأنبياء مع حاشية الشهاب.
(٣) قصص القرآن، حصه دوم، ص: ٥٥٦-٥٥٥.
(٤) إرشادالسارى: ٣٢٤/٧.
(٥) مرتخريجه فى كتاب الغسل باب من اغتسل عريانا رقم: ٢٧٩.
(٦) كشف البارى: ٦٥٧/١.
(٧) كشف البارى: ٤٢١/٢.

همام: دا همام بن منبه بن کامل یمانی بصری رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب السمر فی العلم) لاندې تیره شوې ده. [۱]

قوله: بینا أیوب یغتسل......: دَ حضرت ابوهریره رضي الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائي ایوب علیه السلام یو وخت غسل کولو چه په هغه د سروزرو دَملخانو یوسیل راپریوتلو. ایوب علیه السلام موتی دکول او په کپړه کښې کیخودل. الله تعالی ایوب علیه السلام ته آواز اوکړو (یا أیوب ألم أکن أغنیتك عما تری؟) اې ایوب دا ته چه څه ګورې ما ته دَدې نه غنی نه نی جوړ کړې؟ ایوب علیه السلام عرض اوکړو (بلی یا رب لکن لاغنی لی عن برکتك) بیشکه زما ربه مګر ستا برکت (نعمتونو او نوازشات) نه څوك بې نیازه کیدې نه شي.

قوله: رجل: دَ را په کسره او جیم سکون سره جماعت او سیل په معنی کښې استعمالیږي. [۲]

دَحضرت ابوهریره رضي الله عنه دا روایت ابن ابی حاتم رحمه الله په یو بل طریق سره روایت کړې دې. په هغې کښې دی چه رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمائي: (لما عافی الله أیوب أمطر علیه جرادا من ذهب فجعل یأخذ بیده ویجعله فی ثوبه. قال: فقیل له: یا أیوب أما تشبع؟ قال: یا رب! ومن یشبع من رحمتك) یعنی چه کله الله تعالی حضرت ایوب علیه السلام ته صحت او عافیت ورکړو نو په هغه باندې دَ سرو زرو ملخان راؤرول. ایوب علیه السلام به په خپلو دواړو لاسونو کښې دا اخستل او په کپړه کښې به ئې اچول. ورته اووئیلې شو اې ایوب! آیا ته مړیږې نه؟ ایوب علیه السلام اوفرمائیل اې زما ربه ستا په رحمت باندې څوك خړوب کیدې شي؟ [۳]

حضرت ایوب علیه السلام په کومه بدنی بیمارئی کښې راګیر کړې شوې وو او دَ هغه واقعې څه تفصیلات دی؟ کوم چه په مذکوره روایت کښې بیان کړې شوې دی. په دې سلسله کښې مفسرینو حضراتو مختلف اسرائیلی روایات نقل کړی دی. امام بخاری رحمه الله دَ باب لاندې صرف یو روایت درج کړې دې بل څه روایت هغه ته دَ خپلو شرائطو سره نه دې ملاؤ شوې. خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي په کومو روایاتو کښې چه دَ ایوب علیه السلام قصه بیان کړې شوې ده په هغې کښې قابل اعتبار روایت هغه دې کوم چه ابن ابی حاتم رحمه الله او ابن جریج رحمه الله دَ نافع عن یزید عن عقیل عن الزهري عن انس په طریق سره نقل کړې دې. دَ روایت الفاظ دا دی: (أن أیوب علیه السلام ابتلی فلبث فی بلاءه ثلاث عشرة سنة فرفضه القریب والبعید إلا رجلین من إخوانه، فکانا یغدوان إلیه ویروحان، فقال أحدهما للآخر: لقد أذنب أیوب ذنبا عظیما وإلا لکشف عنه هذا البلاء، فذکره الآخر لأیوب، یعنی: فحزن ودعاالله حینئذ فخرج لحاجته وأمسکت امرأته بیده، فلما فرغ أبطأت علیه، فأوحی الله إلیه أن ارکض برجلك، فضرب برجله الأرض فنبعت عین فاغتسل منها فرجع صحیحا، فجاءت امرأته فلم تعرفه، فسألته عن أیوب فقال: إنی أنا هو، وکان له أندران: أحدهما للقمح والآخر للشعیر، فبعث الله له سحابة فأفرغت فی أندر القمح الذهب حتی فاض، وفی أندر الشعیر الفضة حتی فاض) [۴]

یعنی ایوب علیه السلام دیارلس کاله پورې په مصیبتونو کښې راګیر وو تردې چه دَهغه ټول نیزدې اولرې رشته دارانو هغه پریخودو. البته دوه خپلوان به هغه له سحر اوماښام راتلل. یو خل یو کس بل ته اووئیل، ایوب ضرور څه لویه ګناه کړې ده ګنې الله تعالی به دا مصیبت دَهغه نه لرې کړې وې. داخبره هغه بل حضرت ایوب علیه السلام ته اوخودله. ایوب علیه السلام دَدې اوریدو سره خفه شو اوهم هغه وخت ئې دَ الله تعالی نه دعااوکړه. دې نه پس دَحاجت دفع کولو دپاره لاړو نو بی بی (سهاره ورکولو دپاره) دَهغه لاس اونیولو. کله چه فارغ شو نو وحی نازل شوه چه په زمکه

---

[۱] کشف الباري: ۵۹۰/۲.

[۲] کشف الباري: ۳۱۷/۴.

[۳] النهایة لابن الأثیر: ۶۴۱/۱ دارالمعرفة.

[۴] إرشادالساري: ۳۲۵/۲.

[۵] فتح الباري: ۵۲۰/۸ صحیح ابن حبان وأخرجه فی صحیحه: ۲۴۴/۵ فی کتاب الجنائز، ذکر الخیر الدال إلخ والحاکم فی المستدرك: ۶۳۶/۲-۶۳۵ کتاب تواریخ المتقدمین من الأنبیاء والمرسلین رقم: ۱۴۱۵.

باندې په خپه لته اووهه. کله چه هغه لته اووهله نو دَ اوبو چینه راؤخوټکیده. غسل ئې اوکړو نو دَ صحت دَ چینې نه صحیح سلامت واپس راغلو. کله چه ئې بي بي راغله نوهغې اونه پیژندې شو. اودَ ایوب علیه السلام باره کښې ئې هم دَهغه نه تپوس اوکړو نو ایوب علیه السلام اوفرمائیل «إني أناهو» هم زه هغه ایوب یم. ایوب علیه السلام سره لوښې دَ غنمو او یو دَ اوربشو وو. الله تعالی اوریځې راؤلیږلې کوم چه دَ غنمو هغه لوښې یا انبار دَ سرو زرو او دَ اوربشو هغه لوښې دَ سپینو زرو سره ډك په ډکه بدلې کړې.

دَحضرت مجاهد رحمه الله نه روایت دې چه دَ حقو تنکو بیماری دَ ټولو نه اول په حضرت ایوب علیه السلام باندې راغلې وه. حافظ ابن حجر رحمه الله یو روایت نقل کړې دې چه ابلیس ملعون دَحضرت ایوب علیه السلام بي بي له راغلو اوهغې ته ئې اووئیل چه که ایوب علیه السلام بغیردَ بسم الله ونیلو نه څه خیز اوخوړلو نو تیك به شی. بي بي راغله اوحضرت ایوب علیه السلام ته ئې هم دغه خبره اوکړه. په کومې چه ایوب علیه السلام قسم اوخوړلو چه بي بي به سل کوړې وهې. نوچه کله الله تعالی هغه له دَ دې ازمینبت او امتحان نه خلاصې ورکړو نو ورسره دَ قسم دَ پوره کولو دپاره دا حکم هم ورکړو چه یوداسې ښاخ واخله دکومې چه سل څوکې وی اودې ښاخ باندې خپله بي بي په یوځل باندې اووهه نوستا قسم به پوره شی.(١)

امام طبری رحمه الله فرمائی چه دَ ایوب علیه السلام دَ بي بي نوم لیًا بنت یعقوب وو.(٢) په یو روایت کښې دی چه بي بي هغه ته اووئیل «ألاتدعوالله ليعافك» ولې دَ الله تعالی نه دعا نه کوې چه هغه تاله شفا درکړي؟ ایوب علیه السلام جواب ورکړو چه اویا کاله خو ما دَ صحت په حالت کښې تیر کړي «أفلا أصبرسبعين سنين» نوآیا په دې امتحان باندې اووه کاله صبر اونه کړم؟(٣)

دَ راجح قول مطابق ایوب علیه السلام په دغه امتحان کښې دیارلس کاله وو.(٤) دَ امام طبری رحمه الله روایت دې دَ ایوب علیه السلام ټول عمر ۹۳ کاله وو. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په دې حساب سره معلومه شوه چه ایوب علیه السلام دَ جوړیدونه پس صرف لس کاله ژوندې وو.(٥)

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمةالباب کښې دی: ﴿ رَبِّ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ ﴾ خو ایوب علیه السلام په عاجزئی او انکسارئی سره دَ الله تعالی په دربار کښې درخواست اوکړو نو الله تعالی هغه ته په زمکه باندې دَخپې وهلو حکم ورکړو. هغوی حکم پوره کړو په کوم سره چه دزمکې نه اوبه راؤخوټکیدې. دَدې نه پس هغوی په دې اوبوسره غسل اوکړو او دَ بیمارئې نه جوړ شو. چونکه آیت مبارك دې مضمون ته هم متضمن دې او په حدیث باب کښې هم دَحضرت ایوب علیه السلام دَ غسل کولو تذکره ده نوداسې په دې لحاظ سره دواړو کښې مناسبت هم واضح کیږی.(٦)

۲۳ – باب: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ مُوسٰى إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَّكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا

وَنَادَيْنٰهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَقَرَّبْنٰهُ نَجِيًّا وَوَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَّحْمَتِنَا أَخَاهُ هٰرُونَ نَبِيًّا﴾ /مريم: ٥١–٥٣/.
يُقَالُ لِلْوَاحِدِ وَلِلاثْنَيْنِ وَالْجَمِيعِ نَجِيٌّ وَيُقَالُ: ﴿خَلَصُوا نَجِيًّا﴾ /يوسف: ٨٠/: وَاعْتَزَلُوا نَجِيًّا، وَالْجَمِيعُ أَنْجِيَةٌ يَتَنَاجَوْنَ. ﴿تَلْقَفُ﴾ /الأعراف: ١١٧/: تَلْقَمُ.

---

(١) فتح الباري: ٥٢٠/٨.
(٢) المصادر السابق.
(٣) فتح الباري: ٥٢١/٨.
(٤) فتح الباري: ٥٣١/٨إرشادالساري: ٣٢٤.
(٥) فتح الباري: ٥٣١/٨.
(٦) عمدة القاري: ٢٨٣/١٥.

دَ ترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې امام بخاري رحمه الله دَ حضرت موسیٰ علیه السلام او حضرت هارون علیه السلام تذکره کول غواړي او دا خودل غواړي چه حضرت موسیٰ علیه السلام دَ الله تعالیٰ خوښ کړې شوې پیغمبر وو. او هغه ته الله تعالیٰ سره دَ کلام کولو شرف هم حاصل شو. والله اعلم.[1]

دا ټول آیاتونه دَ کریمه په روایت کښې دی خود ابوذر په روایت کښې نجیًا پورې مذکور دي.[2] دَ موسیٰ علیه السلام دَ نسب سلسله داده: موسیٰ ابن عمران بن لاهب بن عازر بن لاولی بن یعقوب علیه السلام. دا سلسله دَ نسب په اتفاق سره صحیح ده او په دې کښې هیڅ اختلاف نشته دې.[3]

امام سدی رحمه الله په مختلف اسانیدو سره دا روایت نقل کړې دې چه فرعون په خوب کښې یو اور اولیدلو چه دَ بیت الله نه راوتلو سره وراندې کیږي مصر او دَ قبائل قبط ټولې ښارونې او کلي ئې اوسوزول خو دَ بني اسرائیلو مکانات محفوظ پاتې شو. سترګې کولاویدو سره فرعون دَ مملکت ټول ساحران راوغوښتل او خپل خوب ئې ورته بیان کړو. هغوی دا تعبیر اوخودلو چه دَبني اسرائیل په خاندان کښې به یو ماشوم پیدا کیږي دَ چا په لاس چه به دَ مصر بربادي کیږي. په دې باندې فرعون دَ بنو اسرائیل په خاندان کښې پیدا کیدونکي هر یو ماشوم دَ قتل کولو حکم ورکړو. کله چه موسیٰ علیه السلام پیدا شو نو الله تعالیٰ دَ هغه دَ مور په زړه کښې دا خبره واچوله چه فی الحال ته ده ته پیئې ورکوه خو چه کله تاته ویره پیداشي بس دې دریاب کښې اوغورزوه. په روایت کښې دي چه څه موده دَ موسیٰ علیه السلام مور هغه له پیئې ورکول کله چه هغې ته ویره پیدا شوه نو هغه ئې په یو تابوت کښې کیخودو په سمندر کښې اوغورزولو او رسئي چه تابوت سره تړلې شوې وه نې په خپل لاس کښې اونیوله. یو ورځ تړې نه رسئي هیره شوه نو تابوت اوبو لاړو یوړو. تردې چه تابوت دَ فرعون دکور په دروازه اودریدو. ګاونډیانو چه اوکتلو نو هغه ئې اوچت کړو او دَ فرعون ښځې له ئې راوړلو. کله چه هغې تابوت کولاؤ کړو ماشوم ئې اولیدلو نو دَماشوم په حسن اوجمال باندې ډیره متاثره شوه. ښځې فرعون ته درخواست اوکړو چه دا ماشوم ماته هبه کړه. فرعون هبه کړو نو دَ هغه ښځې دَ حضرت موسیٰ علیه السلام پالنه اوکړه.[4]

(وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ مُوْسٰىٓ اِنَّهٗ كَانَ مُخْلَصًا): دَ آیت ترجمه ده اودَ موسیٰ علیه السلام هم ذکر اوکړئي هغه بیشکه دَالله تعالیٰ خاص کړې شوې (بنده) وو او هغه رسول هم وو او مونږ هغه ته دکوه طور دَ ښي طرف نه آواز اوکړو او مونږ هغه ته دَ راز خبرې کولو دَپاره مقرب جوړ کړو.

مناجات راز او دَ غوږ خبرو ته وائي اوچاته چه دَ راز خبره اوکړې شي هغه ته نجي ونیلې شي. امام بخاري رحمه الله اوفرمائیل چه دَنجي اطلاق مفرد تثنیه او جمع دریوارو باندې کیږي.

وَيُقَالُ: (خَلَصُوْا نَجِيًّا) الخ: آیت مبارك داسې دي **(فَلَمَّا اسْتَيْـَٔسُوْا مِنْهُ خَلَصُوْا نَجِيًّا)** امام بخاري رحمه الله دَ **(خَلَصُوْا نَجِيًّا)** تفسیر (اعتزلوانجیا)، سره کړې یعنی چه کله دَ یوسف علیه السلام رونړه دَحضرت یوسف علیه السلام نه دَ خپل رور دَ راخلاصي نه ناامیده شو نو جدا شو اوخپل مینځ کښې ئې مشوره او غوږ کښې خبرې اوکړې امام زجاج رحمه الله فرمائي مطلب دادې چه دَ یوسف علیه السلام رونړه جدا شو اوخپل مینځ کښې په دې سلسله کښې مشوره اوکړه چه پلار له تلو سره به دَ رور باره کښې څه جواب ورکوو.[5] دا آیت امام بخاري رحمه الله دَ ماقبل دَ تاکید دَپاره ذکر کړې دې چه لفظ نجي

---

[1] عمدة القاري: ۲۸٤/۱۵.

[2] فتح الباري: ۵۲۱/۸عمدة القاري: ۲۸٤/۱۵.

[3] فتح الباري: ۵۳۱/۸.

[4] فتح الباري: ۵۲۱/۸.

[5] عمدة القاري: ۲۸٤/۱۵.

اطلاق په جمع باندې هم كيږي او تاكيد داسې دې چه په آيت مبارك كښې (نجما) متناجين دَ (جمع) په معنى كښې دې.(١)

وَالْجَمِيعُ أَنْجِيَةٌ: مطلب دادې چه كله دَ نجى نه مفرد مراد واخستې شى نو په دغه صورت كښې أنجيه دَ جمع په توګه باندې استعمالول جائز دى.(٢)

٢٤ – باب : ﴿وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِّنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ – إِلَى قَوْلِهِ – مُسْرِفٌ كَذَّابٌ﴾ /غافر:٢٨/.

دا دَ سورت مؤمن آيت دې. په دې سره امام بخارى رحمه الله دَ هغه واقعه طرف ته اشاره كړې ده چه په آل فرعون كښې يو بهادر خوان دَ حضرت موسى عليه السلام په رسالت باندې ايمان راوړلې وو. هغه دَ خپل ايمان راز چاته ښكاره كړې نه وو. ليكن فرعون دَ موسى عليه السلام دَ قتل كولو اراده اوكړه نودا بهادر خوان په ښكاره باندې دَ موسى عليه السلام مدافعت اوحمايت دَپاره او اودريدو. پوره آيت دادې ﴿وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ ۖ مِّنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ اِيْمَانَهٗٓ اَتَقْتُلُوْنَ رَجُلًا اَنْ يَّقُوْلَ رَبِّيَ اللّٰهُ وَقَدْ جَآءَكُمْ بِالْبَيِّنٰتِ مِنْ رَّبِّكُمْ ۭ وَاِنْ يَّكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهٗ ۚ وَاِنْ يَّكُ صَادِقًا يُّصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذِيْ يَعِدُكُمْ ۭ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِيْ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ﴾ يعنى: او دَ فرعون دَخاندان نه يو مؤمن سړي چه خپل ايمان به ئې پټولو اوونيل: آيا ته په دې وجه يو سړي قتل كول غواړې چه هغه دا وائى زما رب خو بس الله دې حالانكه هغه تاسو له دَ خپل رب دَ طرف نه ښكاره نښانې راوړلې راغلې دې اوكه هغه دروغژن وي نو دَهغه دروغ به هم په هغه باندې پريوځي اوكه چرې هغه رښتونې دې نو دَ هغه (دَ الله تعالى عذاب او سزا) نه به ضرور تاسو ته رسيږي دَ كوم چه وعده كوى. الله تعالى داسې سړي ته هدايت نه وركوى چه دَ حدنه زياتې كونكې او لونى دروغژن دې.

دې سړي دَ موسى عليه السلام دَمعجزاتو نه متاثركيدو سره ايمان راوړلې وو. مفسرين حضرات فرمائى دادَ فرعون دَتره خونى وو. هغه خپل ايمان په راز كښې ساتلې وو اوكله چه دَموسى عليه السلام دَ قتل اراده اوكړې شوه نوهغه په ډير حكيمانه او ښكلې طريقه سره فرعون ته خپله معاندانه لار پريخودو اودَموسى عليه السلام دَ قتل نه دَ منع كيدو تلقين اوكړو. هغه په فرعون باندې تعريض اوكړو اودَ موسى عليه السلام دَجلالت شان بيانولوسره اوونيل چه الله تعالى موسى عليه السلام ته ښكاره نښانې اومعجزات وركړى دى اوالله تعالى چه كوم بنده ته معجزات وركوى هغه هيڅ كله مسرف اوكذاب نه شى كيدې. نتيجه دا شوه چه موسى عليه السلام كاذب نه دې مطلب دادې چه فرعون مسرف دې اوكذاب هم دې چه دَ الوهيت دعوى كوى. كوم سړې چه داسې باطل عقيده لرى الله تعالى هغه ته هدايت نه وركوى بلكه هغه بربادوى.(٣)

قوله: تلقف: تلقم: دَدې لفظ نه مقصود دَ سورت اعراف آيت ﴿وَاَوْحَيْنَآ اِلٰى مُوْسٰٓى اَنْ اَلْقِ عَصَاكَ ۚ فَاِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَاْفِكُوْنَ﴾ طرف ته اشاره ده. په آيت كښې ذكر لفظ (تلقف) تفسير ابوعبيده رحمه الله (تلقم) سره كړې دې يعنى نوړنى جوړول. ښكاره دې وى چه (تلقف) اضافه په نسخ متداوله هندى، فتح البارى، عمدة القارى اوارشادالسارى وغيره كښې ذكرده. شرح كرمانى كښې دا اضافه موجودنه ده.(٤)

---

(١) عمدة القارى: ١٥/٢٨٤.
(٢) إرشادالسارى: ٧/٣٢٦.
(٣) إرشادالسارى: ٧/٣٢٦.
(٤) الكنز المتوارى: ١٣/٣٣٤.

دغه شان شرح كرمانى او ارشاد السارى په نسخو كښې دَدې اضافې نه پس دا اضافه هم ذكر ده. «وقال رجل مؤمن من آل فرعون يكتم........ مسرف كذاب» خو دَ فتح البارى په نسخه كښې دَ باب اضافه موجود نه ده البته آيت مذكوردې او په عمدة القارى كښې دا پوره اضافه مذكورنه ده بلكه حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عينى رحمه الله په نسخو كښې دا مكمل اضافه يعنى «باب: وقال رجل مؤمن، الخ» دَ ورانددې باب نه پس راخى (١)

[۳۲۱۲]-حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، سَمِعْتُ عُرْوَةَ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: "فَرَجَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى خَدِيجَةَ يَرْجُفُ فُؤَادُهُ، فَانْطَلَقَتْ بِهِ إِلَى [ص:١٥٢] وَرَقَةَ بْنِ نَوْفَلٍ، وَكَانَ رَجُلًا تَنَصَّرَ يَقْرَأُ الإِنْجِيلَ بِالعَرَبِيَّةِ، فَقَالَ وَرَقَةُ: مَاذَا تَرَى؟ فَأَخْبَرَهُ، فَقَالَ وَرَقَةُ: هَذَا النَّامُوسُ الَّذِي أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى مُوسَى، وَإِنْ أَدْرَكَنِي يَوْمُكَ أَنْصُرْكَ نَصْرًا مُؤَزَّرًا" النَّامُوسُ: صَاحِبُ السِّرِّ الَّذِي يُطْلِعُهُ بِمَا يَسْتُرُهُ عَنْ غَيْرِهِ" [ص۴۱۳](٢)

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دا ابومحمد عبدالله بن يوسف تنيسى كلاعى رحمه الله دې. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب ليبلغ العلم الشاهد والغائب» لاندې تيره شوې ده.(٣)

الليث: دا ليث بن سعد بن عبدالرحمن فهمى رحمه الله دې (٤)

عقيل: دا عُقيل بن خالد بن عَقيل ايلى رحمه الله دې. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب فضل العلم» لاندې تيره شوې ده (٥)

ابن شهاب: دَدوى تذكره «بدء الوحى» لاندې تيره شوې ده.(٦)

عروة: دا عروه بن زبير بن عوام رحمه الله دې. دَدوى تذكره «كتاب الايمان باب أحب الدين إلى الله أدومه» لاندې تيره شوې ده. (٧)

قوله: قالت عائشة: فرجع النبى صلى الله عليه وسلم إلى خديجة.....إلخ په رسول اكرم ﷺ باندې دَټولو نه اول وحى دا نازل شوه: ﴿اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ۝ خَلَقَ الْإِنسَانَ مِنْ عَلَقٍ ۝ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ۝﴾ حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها فرمانى چه كوم وخت رسول اكرم ﷺ دا آياتونه واخستل او حضرت خديجه رضي الله عنها له راواپس شو نو دَ حضورپاك زړه درزيدو. حضرت خديجه رضي الله عنها حضورپاك خان سره كړو او ورقه بن نوفل له راغلل چه دَهغې دَ تره خونى وو. هغه دَ جاهليت په زمانه كښې نصرانى شوې وو او انجيل به ئې په عربى ژبه كښې

---

(١) الكنز المتوارى: ۱۳/۲۳۴ عمدة القارى: ۱۵/۲۸۴ فتح البارى: ۸/۵۲۲-۵۲۱ شرح الكرمانى: ۱۴/۴۳-۴۲ إرشاد السارى: ۷/۳۲۶.

(٢) مرتخريجه فى بدء الوحى، تحت الحديث الثالث.

(٣) كشف البارى: ۴/۱۱۳.

(٤) كشف البارى: ۴/۱۱۳.

(٥) كشف البارى: ۱/۳۲۴.

(٦) كشف البارى: ۲/۴۵۵.

(٧) كشف البارى: ۱/۳۲۶.

لوستلو. ورقه دَ رسول اکرم ﷺ نه تپوس اوکړو ته څه وينې؟ حضور پاك اوخودل. ورقه اووئيل دا هم هغه رازدان دې كوم چه الله تعالى په موسىٰ عليه السلام باندې راكوز كړې وو. كه چرې ستا ورځې ماته ملاؤ شوې نو زه به ستا زبردست امداد كوم.

النَّامُوسُ: صَاحِبُ السِّرِّ الَّذِي يُطْلِعُهُ بِمَا يَسْتُرُهُ عَنْ غَيْرِهِ. [ر:۳]

دا جمله دَ امام بخارى رحمه الله كلام دې په كوم كښې چه هغه دَناموس معنى بيان كړې ده. امام بخارى رحمه الله فرمائيلى چه ناموس داسې رازدان ته وائى چه بل چاته دَ راز خبر وركوى كوم چه هغه دَ نورو نه پټوى.[1]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَدې حديث ترجمة الباب سره مناسبت (هذا الناموس الذي أنزل الله على موسىٰ عليه الصلاة والسلام) كښې دې په دې معنى چه دواړو كښې دَحضرت موسىٰ عليه السلام تذكره ده.[2]

۲۵ - باب: قَوْلِ اللهِ عَزَّوَجَلَّ: ﴿وَهَلْ أَتٰكَ حَدِيْثُ مُوْسٰى إِذْ رَاٰنَارًا - إِلَى قَوْلِهِ - بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى﴾/طه: ۹-۱۲/.

﴿آنَسْتُ﴾/طه: ۱۰/: أَبْصَرْتُ.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْمُقَدَّسُ: الْمُبَارَكُ. طُوًى: اِسْمُ الْوَادِي. ﴿سِيرَتَهَا﴾/طه: ۲۱/: حَالَتَهَا. وَالنُّهٰى التُّقٰى. ﴿بِمَلْكِنَا﴾/طه: ۸۷/: بِأَمْرِنَا. ﴿هَوٰى﴾/طه: ۸۱/: شَقِيَ. ﴿فٰرِغًا﴾/القصص: ۱۰/: إِلَّا مِنْ ذِكْرِ مُوسٰى. ﴿رِدْءًا﴾/القصص: ۳۴/: كَيْ يُصَدِّقَنِي، وَيُقَالُ: مُغِيثًا أَوْ مُعِينًا. يَبْطُشُ وَيَبْطِشُ. ﴿يَأْتَمِرُوْنَ﴾/القصص: ۲۰/: يَتَشَاوَرُونَ. وَالْجِذْوَةُ قِطْعَةٌ غَلِيظَةٌ مِنَ الْخَشَبِ لَيْسَ فِيهَا لَهَبٌ. ﴿سَنَشُدُّ﴾/القصص: ۳۵/: سَنُعِينُكَ كُلَّمَا عَزَّزْتَ شَيْئًا فَقَدْ جَعَلْتَ لَهُ عَضُدًا.

وَقَالَ غَيْرُهُ: كُلَّمَا لَمْ يَنْطِقْ بِحَرْفٍ أَوْ فِيهِ تَمْتَمَةٌ أَوْ فَأْفَأَةٌ فَهِيَ عُقْدَةٌ.

﴿أَزْرِيْ﴾/طه: ۳۱/: ظَهْرِي. ﴿فَيُسْحِتَكُمْ﴾/طه: ۶۱/: فَيُهْلِكَكُمْ. ﴿الْمُثْلٰى﴾/طه: ۶۳/: تَأْنِيثُ الْأَمْثَلِ، يَقُولُ: بِدِينِكُمْ، يُقَالُ: خُذِ الْمُثْلٰى خُذِ الْأَمْثَلَ. ﴿ثُمَّ ائْتُوْا صَفًّا﴾/طه: ۶۴/: يُقَالُ: هَلْ أَتَيْتَ الصَّفَّ الْيَوْمَ، يَعْنِي الْمُصَلّٰى فِيهِ. ﴿فَأَوْجَسَ﴾/طه: ۶۷/: أَضْمَرَ خَوْفًا، فَذَهَبَتِ الْوَاوُ مِنْ ﴿خِيْفَةً﴾ لِكَسْرَةِ الْخَاءِ. ﴿فِيْ جُذُوْعِ النَّخْلِ﴾/طه: ۷۱/: عَلٰى جُذُوعِ. ﴿خَطْبُكَ﴾/طه: ۹۵/: بَالُكَ. ﴿مِسَاسَ﴾/طه: ۹۷/: مَصْدَرُ مَاسَّهُ مِسَاسًا. ﴿لَنَنْسِفَنَّهٗ﴾/طه: ۹۷/: لَنُذْرِيَنَّهُ. الضَّحَاءُ الْحَرُّ. ﴿قُصِّيْهِ﴾/القصص: ۱۱/: اتَّبِعِي أَثَرَهُ، وَقَدْ يَكُونُ أَنْ تَقُصَّ الْكَلَامَ ﴿نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ﴾/يوسف: ۳/. ﴿عَنْ جُنُبٍ﴾/القصص: ۱۱/: عَنْ بُعْدٍ، وَعَنْ جَنَابَةٍ وَعَنِ اجْتِنَابٍ وَاحِدٌ.

قَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿عَلٰى قَدَرٍ﴾/طه: ۴۰/: مَوْعِدٍ. ﴿لَا تَنِيَا﴾/طه: ۴۲/: لَا تَضْعُفَا. ﴿مَكَانًا سُوًى﴾/طه: ۵۸/: مُنْتَصَفٌ بَيْنَهُمْ. ﴿يَبَسًا﴾/طه: ۷۷/: يَابِسًا. ﴿مِنْ زِيْنَةِ الْقَوْمِ﴾ الْحُلِيِّ الَّذِي اسْتَعَارُوا مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ. ﴿فَقَذَفْنٰهَا﴾ أَلْقَيْنَاهَا. ﴿أَلْقٰى﴾/طه: ۸۷/: صَنَعَ. ﴿فَنَسِيَ﴾/طه: ۸۸/: مُوسٰى، هُمْ يَقُولُونَهُ: أَخْطَأَ الرَّبُّ. ﴿أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا﴾/طه: ۸۹/: فِي الْعِجْلِ.

دَترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې دَحضرت موسىٰ عليه السلام نور حالات بيانولې شى. امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې روايت صرف هم يو ذكر كړې دې. خودَ قرآن مجيد دَ ډيرو آياتونو طرف ته نې اشارات كړى دى. امام بخارى رحمه الله دَ دې آياتونو په ذريعه دَحضرت موسىٰ عليه السلام دَ واقعاتو طرف ته اشاره كول غواړى. دَحضرت موسىٰ عليه السلام دَ پيدائش دواقعې طرف ته اشاره ده. بيا هغه په درياء نيل كښې واچولې شو دَهغې طرف ته اشاره ده. بيا دَهغه مور په درياء نيل كښې داچولو نه پس دَهغه نگرانى كوله دَهغې طرف ته اشاره، بيا دَ فرعون خوكيدارانو صندوق انږيولو او فرعون له نې يوړو دَهغې طرف ته اشاره اوكړه. بيا دَفرعون ښځې دَهغه متعلق اووئيل چه مونږ دې خپل خونې جوړه وو دَ هغې طرف ته نې اشاره اوكړه. دَمدين طرف ته دَ تللو اودَ مصر نه دَ واپسئ طرف

[1] عمدة القارى: ۱۵/۲۸۵.

[2] عمدة القارى: ۱۵/۲۸۵.

ته اشاره اوکړه. بیا د فرعون په حواله سره چه کوم واقعات راپیښ شو دهغې طرف ته نې اشاره اوکړه. بیا د فرعون دغرقیدو واقعه راښکاره شوه دهغې طرف ته نې اشاره اوکړه. بیا دموسی علیه السلام کوه طور ته دتلو واقعه پیښه شوه دهغې طرف ته نې اشاره اوکړه. دغه شان د بنی اسرائیل د سخی د عبادت طرف ته هم امام بخاری رحمه الله د آیاتونو په اجزاؤ سره اشاره اوکړه.[1] چونکه امام بخاری رحمه الله سره دهغه د شرط مطابق مرفوع روایات نه وو په دې وجه هغه قرآنی آیاتونه ذکرکولوسره مختلف واقعاتو طرف ته اشارات کړی دی.[2]

په دې سلسله کښې چه دتولو نه زیات صحیح روایت کوم یو نقل کولې شی هغه امام نسائی رحمه الله په سند حسن عن ابن عباس کتاب التفسیر کښې ﴿فَتَنّٰكَ فُتُوْنًا﴾ په ذیل کښې ذکرکړې دې. ابن جریرطبری رحمه الله، ابن مردویه رحمه الله او امام طحاوی رحمه الله مشکل الآثارکښې دا په تفصیل سره ذکرکړی دی.[3] امام بخاری رحمه الله د آیاتونو چه څومره هم اجزاء نقل کولو سره دهغې د تفسیر دپاره اشارات کړی دی هغه ټول کتاب التفسیرکښې ذکرکړې شوی دی.

الضحاء: الحر: حافظ ابن حجر رحمه الله علامه عینی رحمه الله اوعلامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه په دې سره امام بخاری رحمه الله ﴿وَاَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا فِيْهَا وَلَا تَضْحٰى﴾ طرف ته اشاره کړې ده او خودلی دی چه ددې تعلق سره ددې چه دموسی علیه السلام واقعه سره نه دې بلکه دآدم علیه السلام واقعه سره دې خو بیاهم امام بخاری رحمه الله استطراداً ذکرکړې دې.[4]

دارانې غلطه ده صحیح رائې داده چه امام بخاری رحمه الله ﴿وَاَنْ يُّحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى﴾ طرف ته اشاره کړې ده اوددې آیت تعلق دحضرت موسی علیه السلام قصې سره دې. لیکن د ﴿وَاَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا فِيْهَا وَلَا تَضْحٰى﴾ دهغه واقعه سره نه دې. والله اعلم.[5]

[۳۲۱۳]-حَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ صَعْصَعَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَدَّثَهُمْ عَنْ "لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِهِ: حَتَّى أَتَى السَّمَاءَ الخَامِسَةَ، فَإِذَا هَارُونُ، قَالَ: هَذَا هَارُونُ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَرَدَّ ثُمَّ قَالَ: مَرْحَبًا بِالأَخِ الصَّالِحِ وَالنَّبِيِّ الصَّالِحِ" تَابَعَهُ ثَابِتٌ، وَعَبَّادُ بْنُ أَبِي عَلِيٍّ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص ۴۱۸][6]

تراجم رجال

هدبة بن خالد: دا هدبة بن خالد قیسی ازدی رحمه الله دی.[7]

همام: داهمام بن منبه بصری رحمه الله دې. ددوی تذکره (کتاب العلم باب السمرفی العلم) لاندې تیره شوې ده.[8]

---

[1] فتح الباری:۵۲۸/۸ارشادالساری: ۳۳۱/۷.

[2] فتح الباری:۵۲۸/۸ارشادالساری: ۳۳۱/۷.

[3] انظر سنن النسائی الکبری: ۱۷۲/۱۰رقم:۱۱۲۶۳ مؤسسة الرسالة بیروت ۱۴۲۱هجری، تاریخ الرسل والملوک للطبری: ۳۹۲/۱دارالتراث بیروت، الطبعة الثانیة: ۱۲۸۷هجری شرح مشکل الآثار للإمام الطحاوی: ۶۰/۱رقم:۶۶ مؤسسة الرسالة الطبعة الأولی: ۱۴۱۵هجری مجمع الزوائد للهیثمی: ۵۶/۷رقم: ۱۱۱۶۳مکتبة القدس، القاهرة: ۱۴۱۴هجری.

[4] فتح الباری: ۵۲۷/۸عمدة القاری: ۳۹۸/۱۵ارشادالساری: ۳۳۰/۷.

[5] لامع الدراری: ۳۳۷/۱۳الکنزالمتواری: ۳۳۷/۱۳شرح الکرمانی: ۴۴/۱۴.

[6] مرتخریجه فی کتاب بدء الخلق تحت باب ذکر الملائکة صلوات الله علیهم، رقم:۳۲۰۷.

[7] کتاب مواقیت الصلاة باب فضل صلاة الفجر رقم: ۵۷۴.

قتادة: داقتاده بن دعامه رحمه الله دى. دَدوى تذكره (كتاب الايمان باب من الايمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه) لاندې تيره شوې ده.[2]

انس بن مالک رضي الله عنه: دَدوى تذكره هم دَ مذكوره كتاب اوباب لاندې تيره شوې ده.[3]

مالک بن صعصعة رضي الله عنه: دَدوى تذكره اول تيره شوې ده.[4]

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم حدثهم عن ليلة أسري به: راوى وائى چه رسول اكرم ﷺ صحابه كرامو ته دهغه شپې حال بيان كړو په كوم كښې چه هغوى باندې (دَ آسمانونو) سيل كړې وو. تردې چه اووم آسمان ته اورسيدو نوهلته ئى هارون عليه السلام اوليدلو. جبرائيل عليه السلام اووئيل دا هارون عليه السلام دې ده ته سلام اوكړه. ما هغه ته سلام اوكړو هغه جواب راكړو. بيا هارون عليه السلام اوفرمائيل (مرحبا بالأخ الصالح والنبي الصالح).

تَابَعَهُ ثَابِتٌ، وَعَبَّادُ بْنُ أَبِي عَلِيٍّ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ. [ر: ۳۰۳۵].

امام بخارى رحمه الله دلته دا خودل غواړى چه په مذكوره حديث كښې (سماء خامس) هارون عليه السلام سره دَ رسول اكرم ﷺ دَملاقات كوم ذكر دې دَدې په نقل كولوكښې ثابت وعباد هم دقتاده رحمه الله متابعت كړې دې. دامتابعت نه سند حديث سره دې اونه باقى متن دَحديث سره، صرف هم ددې جملې متابعت هغوى كړې دې په كوم كښې چه دَ په پنځم آسمان باندې دَهارون عليه السلام سره دَ رسول اكرم ﷺ دَملاقات ذكر دې. دَدې دواړو په سندونوكښې دَمالك بن صعصعه رضي الله عنه ذكرنشته دې. حديث معراج امام زهرى رحمه الله عن انس عن ابى ذر په طريق سره روايت كړې دې او په دې كښې اصلاً دَ هارون عليه السلام ذكر نه دې كړې شوې. امام بخارى رحمه الله ثابتول غواړى چه په پنځم آسمان كښې دهارون عليه السلام سره دَ رسول اكرم ﷺ ملاقات شوې دې. په دې وجه تائيداً ثابت البنانى رحمه الله او عباد بن ابى على رحمه الله دَ متابعاتو حواله ئى وركړه.[5]

قوله: عَبَّادُ بْنُ أَبِي عَلِيٍّ: په صحيح بخارى كښې عباد بن ابى على البصرى رحمه الله ذكر هم په دې مقام باندې راغلې دې.[6] هغوى دَ انس بن مالك رضي الله عنه ابوحازم اشجعى رحمه الله او ابوحازم تمار رحمه الله نه دَ حديث روايت كړې دې اودهغوى نه حماد بن زيد، خليد بن حسان، عبده او هشام دستوائى رحمهم الله دَحديث روايت كړې دې. ابن حبان رحمه الله دَهغوى ذكر په كتاب الثقات كښې كړې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله دَهغوى باره كښې فرمائيلى دى: (مقبول).[7]

---

[1] كشف البارى: ۳۱۷/۴.

[2] كشف البارى: ۳/۲.

[3] كشف البارى: ۴/۲.

[4] كتاب بدء الخلق باب ذكر الملائكة صلوات الله عليهم، رقم الحديث: ۳۲۰۷.

[5] فتح البارى: ۵۲۸/۸.

[6] فتح البارى: ۵۲۸/۸.

[7] دَدوى دَتذكرې دَپاره اوګورئ: تهذيب الكمال: ۱۳۹/۱۴رقم الترجمة: ۳۰۸۸مؤسسة الرسالة تاريخ البخارى الكبير: ۶/الترجمة: ۱۶۰۵والجرح والتعديل: ۶/الترجمة: ۴۲۸ثقات ابن حبان: ۱۴۳/۵وتذهيب التهذيب: ۱۲۱/۲ميزان الاعتدال: ۲/الترجمة ۴۱۰۳تهذيب التهذيب: ۹۸/۵وتقريب التهذيب: ۳۹۳/۱وخلاصة الخزرجى: ۲/الترجمة: ۳۳۱۴.

باب: وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ[1]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي د صحيح بخاري په ټولو نسخوکښې دا باب بغير د حديث نه ذکر دې. کيدې شي چه امام بخاري رحمه الله د خپل عادت مطابق دلته بياض پريخودې وو او څه حديث هغه ته د درج کولو د پاره په خپلو شرائطو سره ملاؤ نه شو.[2]

د باب په آيت کښې چه د کوم رجل مؤمن تذکره راغلې ده په هغې باندې مونږ څه خبرې اترې شاته کړې دى. د هغه په نوم کښې اختلاف دې. علامه ابن التين رحمه الله په جزم سره وئيلي دى چه د هغه نوم يوشع بن نون دې. دا د هغه وهم دې او ممکن نه دى چه دا رجل مؤمن يوشع بن نون وى. ځکه چه يوشع د يوسف عليه السلام په ذريت کښې وو. خود قرآن پاك د تصريح مطابق رجل مؤمن تعلق آل فرعون سره دې.[3]

د بعض حضراتو په نيز ﴿مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ﴾ متعلق دې ﴿يَكْتُمُ إِيمَانَهُ﴾ سره ليکن دا تاويل بعيد دې. صحيح داده چه دا مرد مؤمن د آل فرعون نه وو.[4] علامه ثعلبي رحمه الله د سدى او مقاتل په حواله سره فرمائي چه دا د فرعون د تره خوئي وو.[5] بعض حضراتو وئيلي دى چه د هغه نوم شمعان دې. امام دارقطني رحمه الله او علامه سهيلي رحمه الله هم د دې تائيد کړې دې.[6] علامه طبراني رحمه الله د هغه نوم حيروز خودلې دې. بعض حضرات حزقيل بنائي. وهب بن منبه رحمه الله وئيلي حربيال دې او حابوت هم بعض د هغه نوم نقل کړې دې.[7]

عبد بن حميد رحمه الله د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما قول نقل کړې دې چه د هغه نوم حبيب دې او دا د فرعون د تره خوئي دې. ابو القاسم المغزى رحمه الله د هغه نوم حوتك بن سود بن اسلم نقل کړې دې او د دې روايت نسبت ئې حضرت ابو هريره رضي الله عنه طرف ته کړې دې.[8]

۲۶- باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَهَلْ أَتٰكَ حَدِيثُ مُوسٰى﴾/طه: ۹/. ﴿وَكَلَّمَ اللهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا﴾/النساء: ۱۶۴/.

د ترجمة الباب مقصد او د ترجمه د تکرار توجيه: په دې ترجمه کښې تکرار دې. شاته هم د باب لاندې بخاري رحمه الله آيت ﴿وَهَلْ أَتٰكَ حَدِيثُ مُوسٰى﴾ ذکر کړې وو او دلته ئې دوباره دا ذکر کړې دې. شراح په دې تکرار باندې هيڅ خبرې اترې نه دى کړې. حضرت شيخ الحديث د دې تکرار شبه لرې کولو د پاره جواب ورکړې دې چه د دې باب لاندې ﴿وَكَلَّمَ اللهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا﴾ اضافه هم ده. موسى عليه السلام ته الله تعالى د نبوت ورکولو نه پس شرف کلام

---

[1] واضح دې وى چه دا باب د مصطفى ديب البغا په نسخه کښې موجود نه دې البته باب قول الله عزوجل: ﴿وَهَلْ أَتٰكَ حَدِيثُ مُوسٰى﴾ سره تير شوې باب هم په دې عنوان سره معنون دې او د دې لاندې حديث پاک هم ذکر دې. خو په نورو نسخو کښې دا باب په مذکوره بالا مقام باندې دې او د دې لاندې هيڅ يو حديث نه دې ذکر.

[2] فتح الباري: ۵۲۹/۸، إرشاد الساري: ۳۲۱/۷.

[3] فتح الباري: ۵۲۸/۸.

[4] فتح الباري: ۵۲۸/۸.

[5] فتح الباري: ۵۲۸/۸.

[6] المصدر السابق.

[7] المصدر السابق.

[8] المصدر السابق.

هم ورکړې وو. نودلته دَ نبوت نه پس حالات بیانولو طرف ته اشاره ده. او دَ تیر شوي باب آیت ﴿إِذْ أَنَارًا﴾ والا واقعه بیانول مقصود وو اودا دَ نبوت دَ شروع واقعه ده. نولکه چه هلته دَ نبوت دَ شروع دَ حالاتو طرف ته اشاره مقصود وه ا دلته دَ نبوت نه پس حالات طرف ته اشاره مقصود ده. لهذا په ترجمه کښې تکرار نشته دې.[1]

[۳۲۱۴]-حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا [ص: ۱۵۳] مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِي: "رَأَيْتُ مُوسَى: وَإِذَا هُوَ رَجُلٌ ضَرْبٌ رَجِلٌ، كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنُوءَةَ، وَرَأَيْتُ عِيسَى، فَإِذَا هُوَ رَجُلٌ رَبْعَةٌ أَحْمَرُ، كَأَنَّمَا خَرَجَ مِنْ دِيمَاسٍ، وَأَنَا أَشْبَهُ وَلَدِ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهِ، ثُمَّ أُتِيتُ بِإِنَاءَيْنِ: فِي أَحَدِهِمَا لَبَنٌ وَفِي الآخَرِ خَمْرٌ، فَقَالَ: اشْرَبْ أَيَّهُمَا شِئْتَ، فَأَخَذْتُ اللَّبَنَ فَشَرِبْتُهُ، فَقِيلَ: أَخَذْتَ الفِطْرَةَ أَمَا إِنَّكَ لَوْ أَخَذْتَ الخَمْرَ غَوَتْ أُمَّتُكَ "[ص ۴۲۲][۳۶۵۴، ۴۴۳۲، ۵۲۵۴ و۵۲۸۱][2]

تراجم رجال

ابراهیم بن موسی: دا ابواسحاق ابراهیم بن موسی الفراء الرازی الصغیر رحمه الله دې.[3]

هشام بن یوسف: دا ابوعبدالرحمن هشام بن یوسف الصغانی رحمه الله دې.[4]

معمر: دا مشهور محدث معمر بن راشد ازدی بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره اجمالاً (بدءالوحی) دریم حدیث او تفصیلی تذکره (کتاب العلم باب کتابة العلم لاندې تیره شوې ده.[5]

زهري: دا مشهور محدث ابوبکر محمد بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دې. دَدوی حالات (بدءالوحی) دریم حدیث لاندې تیر شوی دی.[6]

سعید بن المسیب: دا سعید بن المسیب بن حزن قرشی مخزوعی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب من قال: إن الإیمان هو العمل) لاندې تیره شوې ده.[7]

قوله: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لیلة أسري به.......: دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی چه په کومه شپه په ماباندې دَ آسمان سیل اوکړې شو. ما موسی علیه السلام اولیدلو هغه مانده دَ نیغو ویښتو والا سړې دې. لکه چه هغه دَ شنوءه قبیلې دَ سړو نه وی.

---

[1]) الأبواب والتراجم ص: ۲۱۵الکنز المتواری:۱۳/۳٤٤-۳٤۳.

[2]) وأخرجه البخاري أیضاً فی نفس الکتاب باب: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ﴾ وفي تفسیر سورة بنی إسرائیل باب قوله تعالی: ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلًا﴾ وفی الأشربة، باب قول الله تعالی: ﴿إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ﴾رقم: ۵۵۷۶. وباب شرب اللبن رقم الحدیث:۵۶۰۳ومسلم فی کتاب الإیمان باب الإسراء برسول الله صلی الله علیه وسلم رقم: ۱۶۸والترمذی فی التفسیر باب ومن سورة بنی إسرائیل رقم: ۳۸۲۹.

[3]) اوګورئی کتاب الحیض باب غسل الحائض رأس زوجها وترجیله رقم: ۲۹۶.

[4]) اوګورئی کتاب الحیض باب غسل الحائض رأس زوجها وترجیله رقم: ۲۹۶.

[5]) کشف الباري: ۲۰۶/۳، ۳۲۱/٤.

[6]) کشف الباري: ۳۲۶/۲.

[7]) کشف الباري: ۱۵۹/۲.

قوله: ضَرْبٌ رَجِلٌ ضرب دَ ضاد فتحه او راء په سکون سره خفیف اللحم، یعنی کوټلي بدن، نري بدن.(۱) رجل دَ راء فتحه اوجیم کسره سره، نیغ ویښته چه کوږ کوچي نه وی.(۲)مطلب دادي چه موسیٰ علیه السلام دَ اوږد او کوټلي قدوالا وو اوډ سر ویښته ئې نیغ وو.

قوله: شنوءة: دادَ یمن یوه قبیله ده اودَعبدالله بن کعب بن عبدالله بن مالك بن نصر بن ازد طرف ته منسوب ده. شنوءة معنی عداوت اودښمنی ده. چونکه عبدالله بن کعب اودَهغه دَ خاندان په مینځ کښې عداوت او دښمنی روانه وه په دې وجه دَعبدالله لقب شنوءة شو. دَدې قبیلې خلق ډیر اوږده او قد آور مشهوروو په دې وجه رسول الله صلی الله علیه وسلم دَحضرت موسیٰ علیه السلام اوږد قد بیانولو سره رجال شنوءة دَ اوږد قد مثال ورکړو.(۳)

دَحدیث دَنورو جملو تشریح وړاندې دَحضرت عیسیٰ علیه السلام او حضرت یونس علیه السلام په تذکره کښې او نور دَ حدیث اسراء لاندې راځي.

دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَحدیث مناسبت ښکاره دې چه دواړو کښې دَحضرت موسیٰ علیه السلام تذکره ده.

[۳۲۱۵]-حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا العَالِيَةِ، حَدَّثَنَا -ابْنُ عَمِّ نَبِيِّكُمْ، يَعْنِي- ابْنَ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لاَ يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ: أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى". وَنَسَبَهُ إِلَى أَبِيهِ [ص ۴۲۴] [ر: ۳۰۶۷](۴)

تراجم رجال

محمد بن بشار: دَدوی تذکره (کتاب العلم باب ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم بالموعظة) لاندې تیره شوې ده.(۵)

غندر: دا ابوعبدالله محمد بن جعفر هذلی رحمه الله دې. غندر دَ دوی لقب دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تیره شوې ده.(۶)

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتکی الواسطی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده) لاندې تیره شوې ده.(۷)

---

(۱) النهایة لابن الأثیر: ۷۴/۲ دار المعرفة.

(۲) النهایة لابن الأثیر: ۶۴۰/۲ دار المعرفة.

(۳) فتح الباری: ۵۳۰/۸ إرشاد الساری: ۳۳۲/۷.

(۴) أخرجه أیضاً فی باب قوله تعالی: ﴿وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ وفی تفسیر سورة الأنعام باب قوله: ﴿وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ وفی تفسیر سورة النساء باب قوله: ﴿إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ﴾ باب قوله: ﴿وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ ومسلم فی الفضائل باب فی ذکر یونس علیه السلام رقم: ۲۳۷۷ وأبوداود فی سننه باب فی التخییر بین الأنبیاء علیهم السلام رقم: ۴۶۶۹.

(۵) کشف الباری: ۲۵۸/۳.

(۶) کشف الباری: ۲۵۰/۲.

(۷) کشف الباری: ۴۷۷/۱.

قتادة: داقتاده بنِ دعامه رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب من الایمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه) لاندې تیره شوې ده.[1]

ابوالعالیة: دا رُفیع بن مهران ابوالعالیه الریاحی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب کفران العشیر وکفر دون کفر) لاندې تیره شوې ده.[2]

ابن عباس: دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما حالات (بدء الوحی) څلورم حدیث لاندې او (کتاب الایمان باب کفران العشیر وکفر دون کفر) لاندې تیر شوی دی.[3]

قوله: مُوسَى. آدَمُ طُوَالٌ كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنُوءَةَ: رسول اکرم ﷺ دَمعراج تذکره کولو سره اوفرمائیل چه موسیٰ علیه السلام غنم رنګې اوږد قد والاوو لکه څنګه چه دَ شنوءة قبیلې خلق وی. آدمُ: أدم أدمًا وأدمةً معنی ده غنم رنګې کیدل، هم دَدې نه آدم دَ اسم فاعل صیغه ده. دَحدیث باب دَنورو جملو متعلق تفصیلی بحث وړاندې دَحضرت عیسیٰ علیه السلام تذکره او حدیث الاسراء لاندې راځی.

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَحدیث باب مناسبت واضح دې څکه چه دواړو کښې دَحضرت موسیٰ علیه السلام تذکره ده.[4]

[۳۲۱۶] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ السَّخْتِيَانِيُّ، عَنِ ابْنِ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ، وَجَدَهُمْ يَصُومُونَ يَوْمًا، يَعْنِي عَاشُورَاءَ، فَقَالُوا: هَذَا يَوْمٌ عَظِيمٌ، وَهُوَ يَوْمٌ نَجَّى اللَّهُ فِيهِ مُوسَى، وَأَغْرَقَ آلَ فِرْعَوْنَ، فَصَامَ مُوسَى شُكْرًا لِلَّهِ، فَقَالَ «أَنَا أَوْلَى بِمُوسَى مِنْهُمْ» فَصَامَهُ وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ [ص ۴۲۶] [ر: ۱۹۰۰][5]

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا ابوالحسن علی بن عبدالله بصری رحمه الله دې. دَ ابن المدینی په نوم سره مشهور دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب الفهم فی العلم) لاندې تیره شوې ده.[6]

سفیان: دا سفیان بن عیینه کوفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب قول المحدث حدثنا أو أخبرنا) لاندې تیره شوې ده.[7]

ایوب: دامشهور محدث ایوب سختیانی رحمه الله دې. دَدوی حالات (کتاب الایمان باب حلاوة الایمان) لاندې تیر شوی دی.[8]

---

[1]) کشف الباری: ۱٤۳/۲.
[2]) کشف الباری: ۱۱٤/۳.
[3]) کشف الباری: ٤۳۵/۱، ۲۰۵/۲.
[4]) عمدة القاری: ۲۹۲/۱۵.
[5]) مرتخریجه فی کتاب الصوم باب صوم یوم عاشوراء رقم: ۲۰۰٤.
[6]) کشف الباری: ۲۹۷/۳.
[7]) کشف الباری: ۱۰۲/۳.
[8]) کشف الباری: ۲٦/۲.

ابن سعيد: دا عبدالله بن سعيد بن جبير رحمه الله دي. دَدوى تذكره اول تيره شوې ده.[1]

عن ابيه: دې نه مراد سعيد بن جبير رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب السمر فى العلم) لاندې تيره شوې ده.[2]

قوله: أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم لَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ......: دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما روايت دې چه كله رسول الله صلى الله عليه وسلم (دَمكې نه هجرت كولوسره) مدينې ته تشريف راورو نو حضورپاك هغه (يهوديان) اوليدل چه دَ عاشورې په ورځ ئې روژه ساتلې وه. رسول اكرم صلى الله عليه وسلم تپوس اوكړو (ماهذاالصوم؟)[3]

نوهغوى اوونيل دا لويه ورځ ده اويوه داسې ورځ ده په كوم كښې چه الله تعالى موسى عليه السلام (اودَ هغه قوم) ته دَ (دښمن نه) نجات وركړو او فرعونيان ئې غرق كړل نو موسى عليه السلام دالله تعالى دَشكر اداكولو په توګه په دغه ورځ روژه اوساتله. رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل (أناأولى بموسى منهم) يعنى زه دَهغوى په مقابله كښې موسى عليه السلام ته ډير نيزدې يم. بيا حضورپاك په هغه ورځ روژه اوساتله اوخلقو ته ئې هم دَ روژې ساتلو حكم وركړو. كتاب الصوم كښې دا روايت په تفصيل سره تيرشوې دې؟

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: حديث باب كښې ذى (ونجى الله فيه موسى) ترجمة الباب سره دَدې مناسبت ښكاره دې.[4]

۲۷ – باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَوٰعَدْنَا مُوسٰى ثَلٰثِيْنَ لَيْلَةً وَّأَتْمَمْنٰهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيْقَاتُ رَبِّهٖٓ أَرْبَعِيْنَ لَيْلَةً ۚ وَقَالَ مُوسٰى لِأَخِيْهِ هٰرُوْنَ اخْلُفْنِيْ فِيْ قَوْمِيْ وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيْلَ الْمُفْسِدِيْنَ۝ وَلَمَّا جَآءَ مُوسٰى لِمِيْقَاتِنَا وَكَلَّمَهٗ رَبُّهٗ ۙ قَالَ رَبِّ أَرِنِيْٓ أَنْظُرْ إِلَيْكَ ۚ قَالَ لَنْ تَرٰىنِيْ وَلٰكِنِ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهٗ فَسَوْفَ تَرٰىنِيْ ۚ فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهٗ لِلْجَبَلِ جَعَلَهٗ دَكًّا وَّخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا ۚ فَلَمَّآ أَفَاقَ قَالَ سُبْحٰنَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِيْنَ۝﴾ /الأعراف: ۱۴۲ – ۱۴۳/.

دَترجمة الباب مقصد: امام بخارى رحمه الله دَ حضرت موسى عليه السلام دَ حالاتو اوواقعاتو دَبيانولودَپاره مختلف ابواب قائم كړې دى اودَ خپل عادت مطابق دَ اكثر ابواب دَعنوانونودَپاره دَ قرآنى آياتونو انتخاب كولوسره دَ موسى عليه السلام واقعاتوطرف ته اشاره كړې ده. دَدې باب لاندې آياتونو كښې چه كوم واقعات بيان كړې شوى دى امام بخارى رحمه الله دَ هغې طرف ته اشاره كړې ده. رومبى آيت دَ سورت اعراف دې: ﴿وَوٰعَدْنَا مُوسٰى ثَلٰثِيْنَ لَيْلَةً وَّأَتْمَمْنٰهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيْقَاتُ رَبِّهٖٓ أَرْبَعِيْنَ لَيْلَةً ۚ وَقَالَ مُوسٰى لِأَخِيْهِ هٰرُوْنَ اخْلُفْنِيْ فِيْ قَوْمِيْ وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيْلَ الْمُفْسِدِيْنَ۝ وَلَمَّا جَآءَ مُوسٰى لِمِيْقَاتِنَا وَكَلَّمَهٗ رَبُّهٗ ۙ قَالَ رَبِّ أَرِنِيْٓ أَنْظُرْ إِلَيْكَ ۚ قَالَ لَنْ تَرٰىنِيْ وَلٰكِنِ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهٗ فَسَوْفَ تَرٰىنِيْ ۚ فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهٗ لِلْجَبَلِ جَعَلَهٗ دَكًّا وَّخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا ۚ فَلَمَّآ أَفَاقَ قَالَ سُبْحٰنَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِيْنَ۝﴾ يعنى: اومونږ موسى عليه السلام سره دَ ديرشو شپو وعده اوكړه او دَ لسو شپو په ذريعه دَهغې تكميل اوكړو اوموسى عليه السلام خپل رور هارون عليه السلام ته اوونيل چه ته زما نه پس زما په قوم كښې زما خليفه جوړيدو سره اوسيږه او اصلاح كوه اودَ مفسدينو دلارې تابعدارى مه كوه. اوكله چه موسى عليه السلام زمونږ په مقرر كړې شوى وخت باندې راغلو اودَ هغه رب هغه سره كلام اوكړو نوهغه عرض اوكړو اې زما ربه! ماته اوښايه چه زه تا اووينم. اوفرمائيلې شو ته ما هيڅ كله نه شې ليدلې ليكن دَ غرطرف ته ګوره كه چرې غر په خپل ځائى باندې پاتې شو نوته به ما اوليدې شې. بيا چه دَهغه رب په غرباندې تجلى اوفرمائيله

---

[1] كتاب الأذان باب إذا لم ينو الإمام أن يؤم ثم جاء قوم فأمهم رقم: ۶۹۹.

[2] كشف الباري: ۴۱۸/۴.

[3] إرشادالساري: ۳۳۴/۷.

[4] عمدة القاري: ۲۹۳/۱۵.

نوغرئی ذره ذره کړو اوموسیٰ ﷺ بې هوشه پریوتلو. بیا چه کله هغه ته هوش راغلو نووئی ونیل ستا ذات پاك دې زه ستا په حضور کښې توبه کوم اوزه په ایمان راوړونکوکښې اولنی سړی یم.

حضرت موسیٰ ﷺ خپل قوم سره وعده کړې وه که چرې فرعون هلاك شو نوهغه به هغوی له د الله تعالیٰ د طرف نه په احکام او نواهی باندې مشتمل یو کتاب ورکوی. چه د فرعون نه خلاصې ملاؤ شو نوموسیٰ ﷺ الله تعالیٰ نه دعا اوکړه چه هغه ته دې شریعت ورکړې شی. چنانچه هغه کوه طور ته راؤغوښتې شو چرته چه دیرش ورځې اعتکاف کولو اود روژو ساتلو حکم ورکړې شو. دیرش ورځې تیرې شوې نوموسیٰ ﷺ مسواك اوکړو په کوم سره چه هغه خاص قسم بوئی چه د روژه دار د خلې نه پیدا کیږی لاړو. ملائکو موسیٰ ﷺ ته اوونیل (کنانشم من فیك رائحة المسك فأفسدته بالسواك) یعنی مونږ له ستا د خلې نه د مشك بوئی راتلو لیکن تا مسواك کولو سره هغه ختم کړو. لهذا الله تعالیٰ نورې لس شپې هلته د تیرولوحکم ورکړو. دغه شان موسیٰ ﷺ خلوېښت ورځې پوره کړې. دیرش د ذوالقعده او لس د ذوالحجه.(۱) ﴿أَتْمَمْنٰهَا بِعَشْرٍ﴾ کښې هم دې طرف ته اشاره ده.(۲)

په لسم ذوالحجه باندې تورات ورکړې شو اود الله تعالیٰ سره د کلام کولوشرف هم ورته حاصل شو. موسیٰ ﷺ ته د الله تعالیٰ د دیدار شوق وو. درخواست ئی وړاندې کړو چه خپل دیدار راباندې اوکړه. باقی واقعه په صراحت سره په آیت کښې ذکر ده. خلاصه دا چه کله د الله تعالیٰ تجلی اوشوه نوغر ذره ذره شو او موسیٰ ﷺ بې هوشه شو پریوتلو او عرض ئی اوکړو چه ستا ذات د کتلونه منزه اوچت او بالادې. ما د دیدار درخواست کړې وو د هغې نه رجوع کوم او د تبولو نه اول د دې خبرې یقین کونکې زه یم چه واقعی ستا دیدار نه شی کیدې.(۳)

يُقَالُ: دَكَّهُ زَلْزَلَهُ، ﴿فَدُكَّتَا﴾/الحاقة:۱۴/: فَدُكِكْنَ، جَعَلَ الْجِبَالَ كَالْوَاحِدَةِ، كَمَا قَالَ اللهُ عَزَّوَجَلَّ: ﴿أَنَّ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا﴾ /الأنبياء:۳۰/: وَلَمْ يَقُلْ: كُنَّ، رَتْقًا: مُلْتَصِقَتَيْنِ. ﴿أُشْرِبُوا﴾/البقرة:۹۳/: ثَوْبٌ مُشَرَّبٌ مَصْبُوغٌ.

د دَكّ يدُك (ن) معنی ده: ذره ذره کول، وړانولوسره برابرول.(۴) دلته امام بخاری ﷫ د دکه معنی زلزله سره کړې ده. یعنی هغه ئی اوخوزول. بیا په (فدکتا) سره امام بخاری ﷫ د سورت الحاقة آیت ﴿وَّحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَّاحِدَةً﴾ طرف ته اشاره کولوسره اوفرمائیل چه په دې کښې د قیاس موافق (فدکتا) د تثنیه په ځائې د جمع صیغه (فدککن) استعمالول پکار وو ځکه چه جبال د جمع صیغه ده او ارض هم د جمع په حکم کښې ده لیکن په مذکوره آیت کښې (فدکتا) د تثنیه صیغه ځکه استعمال کړې شوه چه آسمانونه یو څیز فرض کړې شو او زمکې یو څیز، دغه شان د دواړو طرف ته د تثنیه صیغه راؤګرځولې شوه لکه په سورت انبیاء کښې آیت ﴿أَنَّ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا﴾ کښې هم خلاف قیاس د تثنیه صیغه استعمالولوسره یو یو څیز فرض کړې شوې دې. حالانکه د قیاس موافق (کُنّ رتقا) کیدل پکار وو.(۵)

قوله: أُشْرِبُوا ثَوْبٌ مُشَرَّبٌ مَصْبُوغٌ: د سورت بقره آیت ﴿وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ﴾ طرف ته اشاره ده یعنی د هغوی په زړونو کښې د کفر د وجې نه د سخې مینه پیداشوه. (ثوب مشرب) معنی (مصبوغ) یعنی د رنګ شوې کپړې ده. امام بخاری ﷫ دا خودل غواړی چه په دې آیت کښې (أشربوا) د اوبو د څکلو په معنی کښې نه دې بلکه دا د هغه شرب

---

(۱) إرشادالساري: ۳۳۶/۷.
(۲) عمدة القاري: ۲۹٤/۱٥.
(۳) المصدر السابق.
(٤) لغات القرآن: ۱٤/۳.
(٥) إرشادالساري: ۳۳٤/۷.

نه دي کوم چه د رنگ کولوپه معنی کښې راځي نو مطلب دا شو چه سخی سره دهغوی محبت په زړونو کښې داسې پوخ شو لکه چه رنګ په کپړو کښې ورجذب کیږي.(۱)

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿فَانْبَجَسَتْ﴾/الأعراف: ۱۶۰/: انْفَجَرَتْ. ﴿وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ﴾/الأعراف: ۱۷۱/: رَفَعْنَا.

د سورت اعراف د آیت طرف ته اشاره ده، آیت دادي: ﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا﴾ یعنی مونږ موسیٰ علیه السلام طرف ته وحي اولیږله کوم وخت چه دهغه قوم دهغه نه اوبه اوغوښتې چه خپله همسا باندې کاڼي اووهه نودهغې نه دولس چینې رواني شوې. امام بخاری رحمه الله د ابن عباس رضی الله عنهما قول نقل کړې دې چه په دې آیت کښې (انبجست) معنی ده (انفجرت) دا قول ابن ابی حاتم رحمه الله د علی ابن ابی طلحه رحمه الله په طریق سره موصولاً روایت کړې دې.(۲)

﴿وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ﴾: رَفَعْنَا: دې سره هم د سورت اعراف د آیت طرف ته اشاره ده. پوره آیت دادي: ﴿وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾(۳)

یعنی کله چه مونږ په هغوی باندې راوېستلو غر لکه چه هغه تنبان دی اوهغوی یقین اوکړو چه هغه په دوی باندې راپرېوتونکی دی، څه چه مونږ تاسوته درکړه هغه په مضبوطیا سره اونیسئ او په دې کښې چه څه دی هغه یاد کړئ دې دپاره چه تاسو تقوی اختیار کړئ.

واقعه داده چه موسیٰ علیه السلام تورات بنی اسرائیلو له راوړو ونی فرمائیل ددې په احکاماتو باندې عمل اوکړئ نوهغوی ونیل چه دا خو ډیر درانه اوسخت احکام دی په دې باندې عمل کول ګران دی نو الله تعالی کوه طور د زمکې نه راوځکلو اود هغوی په سرونو باندې ئې زوړند کړو او ونی فرمائیل چه که تاسو ددې احکاماتو دمنلو نه انکارکوئ نودا غر به په تاسو باندې راګذار کړې شي. کله چه هغوی غر اولیدلو چه د (ظلة) یعنی تنبو په شان دهغوی په سرونو باندې زوړند دې نود ویرې نه ئې د تورات په احکامو باندې د عمل کولو وعده اوکړه. خو بیا روستو د دغه وعدې نه واوړیدله او د مخکښې په شان ئې بدعملئ کولې. امام بخاری رحمه الله د (نتقنا) معنی کړې ده (رفعنا) یعنی مونږ غر اوچت کړو.(۴)

[۳۲۱]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «النَّاسُ يَصْعَقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يُفِيقُ، فَإِذَا أَنَا بِمُوسَى آخِذٌ بِقَائِمَةٍ مِنْ قَوَائِمِ الْعَرْشِ، فَلَا أَدْرِي أَفَاقَ قَبْلِي أَمْ [ص: ۱۵۳] جُوزِيَ بِصَعْقَةِ الطُّورِ» [۷ ص ۴۳۱ – ۴۳۲] [ر: ۲۲۸۱](۵)

تراجم رجال

محمد بن یوسف: دا ابومحمد یوسف بیکندی رحمه الله دې د دوی تذکره (کتاب العلم باب متی یصح سماع الصغیر) لاندې تیره شوې ده.(۶)

---

۱) عمدة القاري: ۴۰۶/۱۵.

۲) فتح الباري: ۵۳۲/۸.

۳) الأعراف: ۱۷۱.

۴) عمدة القاري: ۴۰۷/۱۵.

۵) مرتخریجه فی کتاب الخصومات، باب مایذکر فی الأشخاص والخصومة بین المسلم والیهود رقم الحدیث: ۲۴۱۲.

۶) کشف الباري: ۳۸۷/۳.

سفیان: دا سفیان بن عیینه کوفی رحمه الله دی. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا» لاندې تیره شوې ده.[1]

عمرو بن یحیی: داعمرو بن یحیی مازنی مدنی رحمه الله دی.

عن ابیه: دې نه دَهغه والد بزرګ یحیی بن عُماره بن ابی حسن مازنی المدني رحمه الله مراددي. دَدوی دواړو حضراتو تذکره «کتاب الایمان باب من کره أن یعود في الکفر کما یکره أن یلقی في النار» لاندې تیره شوې ده.[2]

ابوسعید الخدري رضي الله عنه: دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب من الدین الفرار من الفتن» لاندې تیره شوې ده.[3]

قوله: اَلنَّاسُ یُصْعَقُوْنَ یَوْمَ الْقِیَامَةِ: رسول اکرم ﷺ اوفرمائیل دَ قیامت په ورځ به ټول خلق بې هوشه شی دَ ټولونه اول به زه په هوش کښې راځم. زه به ګورم چه موسیٰ علیه السلام به دَعرش یوه خپه نیولې ولاړ وی. اوس ماته نه ده معلومه چه هغه زمانه اول په هوش کښې راغلې وو یا دَ کوه طور دَ بې هوشئ هغه ته بدله ورکړې شوه او په هغه باندې بې هوشی شروع نه شوه.

علامه سندهی رحمه الله فرمائی په حدیث باب کښې ذکرشوې (صعقه) نه مراد بې هوشی ده چه دَ نفخه اولی یعنی اولې شپیلئ پوکولوسره به شروع کیږی اوددې بې هوشئ اثر به ترهغه سرې پورې رسیږی په چا کښې چه څه قسم اعتبار سره حساسیت موجود وی که دَ ژوندو نه وی اوکه دَمړو نه وی. چنانچه دَ صعقه تاثیر به هغه کافرانو ته هم رسیږی چاته چه په قبرونوکښې عذاب ورکولې کیږی خکه چه دا کافران عذاب محسوس کوی. هم دغه وجه ده چه دَ بې هوشئ شروع کیدونه پس به عذاب موقوف کړې شی او چه کله بعث بعدالموت کیږی نو وائی به (مَنْۢ بَعَثَنَا مِنْ مَّرْقَدِنَا) چه دا چا موږ زموږ دَ قبرونو نه راپاسولو؟ ښکاره خبره ده چه کافران به داسې خبره هله کوی چه په نفخه اولی سره بې هوشی شروع کیدو دَ وجې نه دَ هغوی عذاب موقوف شوې وو. که چرې بې هوشی شروع شوې نه وې یا عذاب نه وې موقوف شوې نوهغوی به هیڅ کله دَحسرت او ارمان نه په ډك انداز کښې داسې نه وئیل چه چا موږ دَ خپلو قبرونو نه راپاسولو. هم دغه شان به دَ دې صعقه تاثیر شهداء کرام ته هم اورسی خکه چه هغوی هم دَ الله تعالی په نیز ژوندی دی او چه کله شهدا عندالله ژوندی دی نو حضرات انبیاء کرام علیهم السلام به په طریقه اولی ژوندی وی او بیا به دغه ټولوته په وخت دَ نفخه ثانیه افاقه حاصله شی اودَ «أکون أول من یفیق» مطلب دادې چه نبی پاك ﷺ ته به دَ هغه خلقو نه په کومو چه دَ قیامت په ورځ بې هوشی یقینی ده دَټولو نه اول افاضه حاصلیږی. اوس دا جمله روستو والاجملې «أفاق قبلی» معارض اومنافی نه ده خکه چه په حضرت موسیٰ علیه السلام باندې بې هوشی شروع کیدل یقینی نه معلومیږی.[4]

«الصعق» مرګ او هلاکت ته وائی. هم دَدې نه «صاقعة» او «صعقة» هم دی. دغه شان صعق رچیدو ته هم وائی چه دَ ویرې او خطرناك مناظر کتلو دَ وجې نه په سړی باندې شروع کیږی. چنانچه وئیلی شی «صَعِق الرجل وصُعِق» «معروف مجهول» یعنی سړې بې هوشه شو.[5]

قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه دا حدیث دَ مشکل ترین احادیثونه دې خکه چه موسیٰ علیه السلام خودیر وړاندې وفات کړې شوې دې. بیا په هغه باندې دَ بې هوشئ راتلو څه مطلب؟ بې هوشی خو په ژوندو باندې راځی. بل دَ امام

---

[1] کشف الباري: ۱۰۲/۳.

[2] کشف الباري: ۱۱۵/۲.

[3] کشف الباري: ۸۲/۲.

[4] حاشیة السندي علی صحیح البخاري: ۳۸۲/۱-۳۸۱قدیمی کتب خانه.

[5] إکمال المعلم: ۳۵٦/۷.

مسلم رحمه الله په روایت کښې دی: «فلا أدري أكان في من صعق فأفاق قبلي أم كان ممن استثنى الله» دَدې روایت الفاظ «كان ممن استثنى الله» په دې باندې دلالت کوی چه موسیٰ علیه السلام ژوندې دې مګر دَدې څه دلیل موجود نه دې چه موسیٰ علیه السلام ته دوباره ژوند ورکړې شوې وی. یا بیا هغه هم هغه شان ژوندې دې لکه څنګه چه حضرت عیسیٰ علیه السلام ژوندې دې.
خو دَ نبی علیه السلام واضحه ارشاد دَ حضرت موسیٰ علیه السلام په وفات کیدو باندې ګواهی ورکوی. نبی علیه السلام فرمائیلی «لو شئتم أريتكم قبره إلى جانب الطور عند الكثيب الأحمر» دَ بعض اصحاب معانی وینا ده چه دَموسیٰ علیه السلام شمیر هم په هغه انبیاء کرامو علیهم السلام کښې کیږی دَ چاچه انتقال نه دې شوې لیکن دا خبره دَ احادیث صحیحه خلاف ده.
دَدې اشکال دَ ختمولو دَپاره قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه په حدیث باب کښې «صعقة» نه مراد بعث بعد الموت نه پس دَ قیامت خطرناك حالت ته کتلو سره شروع کیدونکې بې هوشی ده. دَدې تائید هم په دې حدیث کښې موجود لفظ «افاقه» نه کیږی څکه چه دَدې لفظ استعمال رچیدو سره کیږی خو دَ مرګ استعمال بعث سره کیږی. دغه شان په کوه طور باندې نازلیدونکې صعقه هم دَ رچیدو دَ قبیل نه وه لهذا دا لفظ افاقه هم دَ دې خبرې تائید کوی چه دلته صعقة نه مراد بعث بعد الموت نه پس دَ قیامت هیبت دَ زمکې او آسمان دَ روانیدو دَ ویرې مناظر ته کتلو سره شروع کیدونکې بې هوشی ده څکه چه دا بې هوشی به دَ بعث بعد الموت دَ دهشت او ویرې دَ وجې نه وی.
«فلا أدري أفاق قبلي» دَدې جملې نه وړاندې نبی کریم صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل «فأكون أول من يفيق» او اوس ئې فرمائیلی «لا أدري أفاق قبلي» نو قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه که چرې «أكون أول من يفيق» په ظاهر باندې محمول کړې شی او که افاقه دَ ټولو نه اول نبی کریم سره خاص کړې شی نوجواب به داشی چه عین ممکن ده چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم دا جمله «أفاق قبلي» خپل اولیت په اعتبار دَ افاقه پیژندلو نه مخکښې ارشاد فرمائیلې وی او که چرې «أكون أول من يفيق» په هغه امر باندې محمول کړې شی چه حضور پاك به دَهغه جماعت نه وی دَ چا دَمخې نه چه دَ ټولو نه اول زمکه او آسمان روانولې شی دَ کوم تائید چه دَدې نه هم کیږی چه ډیر رواة حدیث په دې جمله کښې «في» اضافه کړې ده. یعنی «فأكون في أول» الخ نو په دې صورت کښې به نبی کریم صلی الله علیه وسلم او موسیٰ علیه السلام هم په دې زمره کښې راشی اودا به دَ انبیاء کرام علیهم السلام جماعت وی.[1]
دَقاضی عیاض رحمه الله اوعلامه سندهی رحمه الله په تحقیق کښې فرق دادې چه دَ قاضی عیاض رحمه الله په نیز صعقة نه مراد بعث بعد الموت نه پس شروع کیدونکی بې هوشی ده او علامه سندهی رحمه الله په نیز دې نه دَ بعث بعد الموت نه مخکښې شروع کیدونکې بې هوشی ده. دویم فرق دادې چه قاضی عیاض رحمه الله په نیز دا صعقه یعنی بې هوشی تعلق صرف ژوندو سره دې خو دَعلامه سندهی رحمه الله په نیز دَدې تعلق هرحساس سرې سره به وی که هغه دَ ژوندونه وی اوکه دَ مړو نه وی. دا روایت کتاب الخصومات او کتاب التفسیر کښې اول تیرشوې دې.[2]
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث باب کښې دی «فإذا أنا بموسى» ترجمة الباب سره هم دغه جمله مطابقت لری.[3]

[۳۲۱۸]- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجُعْفِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ

---

[1] إكمال المعلم بفوائد مسلم للقاضي عياض، كتاب الفضائل باب من فضائل موسىٰ عليه السلام: ۷/۲۵۷-۳۵۶ دار الوفاء للطباعة والنشر، شرح النووي على صحيح مسلم، كتاب الفضائل باب من فضائل موسى عليه اسلام: ۱۳۰-۱۵/۱۳۱ دار إحياء التراث العربي، عمدة القاري: ۱۵/۲۹۵.
[2] كشف الباري كتاب التفسير ص: ۲۳۶.
[3] عمدة القاري: ۱۵/۴۰۸.

أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْلَا بَنُو إِسْرَائِيلَ لَمْ يَخْنَزِ اللَّحْمُ، وَلَوْلَا حَوَّاءُ لَمْ تَخُنْ أُنْثَى زَوْجَهَا الدَّهْرَ» [ص ۴۳۵] [ر: ۳۱۵۲][۱]

ترجمه: روایت کښې دي چه که چرې بنواسرائیل نه وې نوکله به غوښه نه سخاکیده اوکه چرې حواء نه وې نوهیڅ یوې ښځې به خاوند سره دهوکه نه کوله. بنواسرائیل دَ ذخیره کولونه منع کړې شوې وو لیکن کله چه من اوسلوی نازلیدل شروع شونوهغوی لحم سلوی ذخیره کول شروع کړه. دَدې جرم سزا دا ورکړې شوه چه کومه غوښه به نې ذخیره کوله هغه به سخاکیدله.

دَحدیث باب ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَحدیث هم دغه حصه مناسب ده په دې کښې دَ بنو اسرائیل بیـان دې او هم دَدوی طرف ته موسٰی علیه السلام مبعوث کړې شوې وو. کتـاب احادیث الأنبیاء کښې دا روایت اول په تفصیل سره تیرشوې دې.

۲۸– باب: طُوفَانٍ مِنَ السَّيْلِ.

جمله (طوفان من السیل) دَدې باب ترجمه نه ده بلکه دا باب (کالفصل من الباب السابق) دې. یعنی هم دَ بـاب سـابق حصه یا تتمه ده اودَدې مناسبت هم باب سابق سره واضح دې.[۲]

(طوفان من السیل) سره امام بخاری دَ سورت اعراف آیت طرف ته اشاره کړې ده. آیت دادې: ﴿فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ﴾[۳] یعنی مونږ دوی (آل فرعون) باندې طوفان راولیږلو ملخان او دَ سپږې أو چندخان او وینه دا ښنې وې ښکاره. امام بخاری رحمه الله اوفرمائیل چه دا طوفان دَ اوبو سیلاب وو. په دې صورت کښې به مطلب داشي چه دَ فرعون دَ قوم په فصلونو او آبادوکښې الله تعالی سیلابونه راولیږل او ټول په عذاب کښې راګیرشو. دَ طوفان په معنی کښې مختلف اقوال نقل دی چه بعض دَدې معنی طاعون بعض کثرت اموات او بعض حضراتو دَدې معنی سیلاب سره کړې ده.[۴] امام بخاری رحمه الله هم دې قول ته ترجیح ورکړې ده.

يُقَالُ لِلْمَوْتِ الْكَثِيرِ طُوفَانٌ، الْقُمَّلُ: الْحُمْنَانُ يُشْبِهُ صِغَارَ الْحَلَمِ. ﴿حَقِيقٌ﴾/الأعراف: ۱۰۵/: حَقٌّ. ﴿سُقِطَ﴾/الأعراف: ۱۴۹/: كُلُّ مَنْ نَدِمَ فَقَدْ سُقِطَ فِي يَدِهِ.

یعنی یو قول داهم دې چه په کثرت سره وار په وار باندې مرې وی نو دې ته طوفان وائی.

قوله: القمل: الحمنان یشبه صغار الحلم دَ سورت اعراف په مذکوره آیت کښې لفظ (قمل) راغلې دې. امام بخاری رحمه الله دَدې معنی بیانول غواړی. حمنان وړوکو کونو ته او حَلَم لوئی کونی ته وئیلې شي.[۵] البته حمنان هغه کونی ته وائی چه دَ غنمو وینسته دَ پخیدو نه وړاندې خوری. اوحلم دَ خناورو په بدن کښې پیدا کیږی.[۶] علامه ابن اثیر جزری رحمه الله فرمائی چه کوم وخت کونې ډیر ورکوټې وی نوهغې ته قمقامة وائی بیا چه کله لږشان لوئی شی نوهغې ته حمنانة وائی او بیا څه موده پس هغې ته قراد وائی بیا ورته حلمة وائی او بیا چه کله ډیر لوئی شی نو هغې ته عل وائی. امام بخاری رحمه الله فرمائی چه قمل نه واړه کونی مراد دی دَ کوم جسامت چه دَ وړوکی حلم په شان وی.

[۱] مر تخريجه في نفس الكتاب تحت الباب الثاني رقم الحديث: ۳۱۵۲.
[۲] فتح الباري: ۵۳۲/۸ عمدة القاري: ۲۹۶/۱۵.
[۳] الأعراف: ۱۳۳.
[۴] عمدة القاري: ۲۹۶/۱۵.
[۵] عمدة القاري: ۲۹۶/۱۵ النهاية لابن الأثير: ۴۳۸/۱.
[۶] لسان العرب: ۲۲٤/۸ دار إحياء التراث العربي.

قوله: حقيقٌ حقٌّ: دَ سورت اعراف آيت دې ﴿حَقِيقٌ عَلَىٰٓ أَن لَّآ أَقُولَ عَلَى ٱللَّهِ إِلَّا ٱلْحَقَّ ۚ قَدْ جِئْتُكُم بِبَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِىَ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ﴾ [۱] يعنى موسىٰ عليه السلام اوفرمائيل چه زما دَپاره هم دغه مناسب دى چه سوا دَ حق خبرې بله څه خبره دَ الله تعالىٰ طرف ته منسوب نه كړم. ما ستاسو دَرب دَ طرف نه تاسو ته يولوئى دليل راوړلي دې نو بنى اسرائيل ماسره اوليګئى.
امام بخارى رحمه الله دَ حقيق معنى حق سره كړې ده. ابوعبيده رحمه الله فرمائى چه حقيق على كښې كه چرې على تشديد سره اولوستلې شى نو بيا به معنى دَحق وى اوكه چرې دا مخفف اولوستلې شى نو بيا به دَدې معنى محق او حريص شى. [۲]

قوله: سُقِطَ كل من ندم فقد سقط فى يده: سقط في يده: خپيمانه كيدل دَ سورت اعراف آيت دې ﴿وَلَمَّا سُقِطَ فِىٓ أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا۟ أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا۟ قَالُوا۟ لَئِن لَّمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلْخَٰسِرِينَ﴾ [۳] يعنى اوكله چه هغوى خپيمانه شو او هغوى اوكتړل چه هغوى بيشكه ګمراه شوى دى نو وئى وئيل چه كه زمونږ رب په مونږ باندې رحم اونه كړى او مونږ اونه بخښى نو مونږ به په تباه كارانو كښې شو.
موسىٰ عليه السلام خلوبښت ورځې په كوه طور كښې معتكف وو. دَ تلو نه مخكښې نى حضرت هارون عليه السلام خپل خليفه جوړولو سره هغه ته تلقين اوكړو چه دَدوى په اصلاح او دعوت اوتبليغ كښې كوتاهى اونه كړى. دَموسىٰ عليه السلام دَ تلو نه پس يوسامرى سخى جوړكړو اوبنى اسرائيل ئى ګمراه كړل. دا سخى دَ كالو پترو دَ سرو زرو نه جوړ كړې شوې وو اودې نه به آواز راوتلو. بنى اسرائيلو دَ ده عبادت كول شروع كړه.
موسىٰ عليه السلام دَ كوه طور نه تشريف راوړو نو دَدې صورت حال په ليدو سره خفه شو اودَ غيرت دَ جوش نه مغلوب كيدوسره دَ تورات شريف تختئى يو طرف ته كيخودې او په دې سوچ سره چه كيدې شى دَ هارون عليه السلام نه په دعوت او تبليغ كښې كوتاهى شوې ده. دَهغه دَ سر ويښته ئى خپل طرف ته رابنكل دا دَ سختې غصې نتيجه وه. هارون عليه السلام خپله صفائى پيش كړه نو موسىٰ عليه السلام ته دَخپلې غلطئى احساس اوشو او په خپيمه تيا كښې ډوبيدوسره ئى دعا اوكړه اې الله زما او زما دَ رور مغفرت اوكړه اومونږ په خپل رحمت كښې داخل كړه. ته ارحم الراحمين ئى. دَ موسىٰ عليه السلام دَ سختئى او رټنې نتيجه وه يا بيا دَ موسىٰ عليه السلام دَ راتلو نه اول بنى اسرائيلو اندازه لګولې وه چه دَ سخى په عبادت كولو سره په ګمراهئى كښې راګيردى. هغوى خپيمانه شو او دَ توبه طرف ته متوجه شو. ﴿وَلَمَّا سُقِطَ فِىٓ أَيْدِيهِمْ﴾ كښې هم دې خبرې طرف ته اشاره ده. [۴]

۲۹ - باب: حَدِيثُ الْخَضِرِ مَعَ مُوسَى عَلَيْهِمَا السَّلَامُ.

داهم دَ تيرشوى باب تتمه ده. بعض نسخو كښې دلته دَ باب عنوان نشته دې. [۵]

[۳۲۱۹]- حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، أَخْبَرَهُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ تَمَارَى هُوَ وَالْحُرُّ بْنُ قَيْسٍ الْفَزَارِيُّ، فِي صَاحِبِ مُوسَى، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: هُوَ خَضِرٌ، فَمَرَّ بِهِمَا أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ،

---

[۱]) الأعراف: ۱۰۵.
[۲]) فتح البارى: ۵۳۳/۸، عمدة القارى: ۲۹۶/۱۵.
[۳]) الأعراف: ۱۴۹.
[۴]) فتح البارى: ۵۳۳/۸، عمدة القارى: ۲۹۶/۱۵.
[۵]) عمدة القارى: ۲۹۷/۱۵.

فَدَعَاهُ ابْنُ عَبَّاسٍ فَقَالَ: إِنِّي تَمَارَيْتُ أَنَا وَصَاحِبِي هَذَا فِي صَاحِبِ مُوسَى، الَّذِي سَأَلَ السَّبِيلَ إِلَى لُقِيِّهِ، هَلْ سَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَذْكُرُ شَأْنَهُ؟ قَالَ: نَعَمْ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "بَيْنَمَا مُوسَى فِي مَلَإٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ: هَلْ تَعْلَمُ أَحَدًا أَعْلَمَ مِنْكَ؟ قَالَ: لاَ، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى مُوسَى: بَلَى، عَبْدُنَا خَضِرٌ، فَسَأَلَ مُوسَى السَّبِيلَ إِلَيْهِ، فَجُعِلَ لَهُ الحُوتُ آيَةً، وَقِيلَ لَهُ إِذَا فَقَدْتَ الحُوتَ فَارْجِعْ فَإِنَّكَ سَتَلْقَاهُ، فَكَانَ يَتْبَعُ أَثَرَ الحُوتِ فِي البَحْرِ، فَقَالَ لِمُوسَى فَتَاهُ: (أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الحُوتَ، وَمَا أَنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ)، فَقَالَ مُوسَى: {ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ} [الكهف: ٦٣]، فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا، فَوَجَدَا خَضِرًا، فَكَانَ مِنْ شَأْنِهِمَا الَّذِي قَصَّ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ" [ص ٤٣٩][ر: ٧٤] (١)

ترجمه: دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه دَهغه اودَحربن قیس په دې امر کښې اختلاف پیداشو چه حضرت موسیٰ علیه السلام چاله تشریف اوړلې وو. ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائیل هغه حضرت خضر علیه السلام وو په دې کښې ابی بن کعب رضی الله عنه هلته تیریدو. ابن عباس رضی الله عنهما هغه راؤغوښتل او وئې وئیل چه زما او زما دَملګری (حربن قیس) په مینځ دَ حضرت موسیٰ علیه السلام دَملګرې باره کښې اختلاف پیدا شوې دې چه چا سره ئې ملاقات کړې. حضرت موسیٰ علیه السلام خواهش کړې وو آیا تاسو دَدې باره کښې دَ حضورپاك نه څه اوریدلې دې؟ ابی بن کعب رضی الله عنه اووئیل او. حضورپاك فرمائیلې وو چه یو خل داسې اوشو حضرت موسیٰ علیه السلام دَ بنی اسرائیلو په یوټولګی کښې ناست وو. په دې کښې یوسړې راغلو سوال ئې اوکړو چه آیا تاسو یوداسې سړې پیژنئې چه تاسو نه لوئې عالم وی. هغه اووئیل نه، دغه وخت الله تعالیٰ حضرت موسیٰ علیه السلام ته وحی راؤلیږله چه زما یو بنده خضر تانه زیات علم لری موسیٰ علیه السلام هغه سره دَ خپل ملاقات خواهش ښکاره کړو. الله تعالیٰ یوکب دَهغه دپاره نښانی جوړه کړې چه کله دا کب تانه ورك شی نوته هم هغه ځائې ته راواپس شه. هم هلته به دَ حضرت خضر علیه السلام تاسره ملاقات کیږی. لنډه دا چه موسیٰ علیه السلام بوشان روان دې په دې انتظار کښې چه کب به کله ورکیږی. په تلوتلو کښې دَهغوی خادم اووئیل چه کله مونږ صخره سره تیریدو نوهلته یوه معامله اوشوه چه کب توپ کولوسره دریاب ته تلې وو او ما دَدې ذکر تاسو ته کول هیرکړې وو. چنانچه دواړو حضراتو خبرې کولوسره دَخپلو خپو په نښو باندې واپس شو هلته حضرت خضر علیه السلام سره ملاقات اوشو بیا هم هغه واقعات اوشو دکوم ذکر چه قرآن کریم کښې شوې دې.

تراجم رجال

عمرو بن محمد: دا ابوعثمان عمرو بن محمدبن بکیر الناقد البغدادی رحمه الله دې. دَ دوی حالات (کتاب البیوع، باب مایکره من الحلف فی البیع) کښې اوګورئې.

یعقوب بن ابراهیم: دا یعقوب بن ابراهیم بن سعد رحمه الله دې. دَدوی حالات (کتاب العلم باب ماذکر فی ذهاب موسیٰ فی البحر الی الخضر) لاندې تیرشوی دی (٢)

ابراهیم: دا دَ یعقوب والد ابراهیم بن سعد بن ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف قرشی زهری مدنی رحمه الله دې. دَدوی حالات (کتاب الایمان باب تفاضل أهل الایمان فی الأعمال) لاندې تیر شوی دی. (١)

---

[1] الحدیث مرتخریجه فی کتاب العلم باب ماذکر فی ذهاب موسیٰ فی البحر إلخ رقم: ٧٤.

[2] کشف الباری: ٣٣١/٣.

صالح: دا ابو محمد صالح بن کیسان مدنی رحمه الله دی. دَدوی تذکره «کتاب الایمان، باب من کره أن یعود فی الکفر کما یکره أن یلقی فی النار من الایمان» کښی[2] ...

ابن شهاب: دا محمد بن مسلم بن عبید الله بن عبد الله بن شهاب زهری رحمه الله دی. دَدوی تذکره «بدء الوحی» دَدریم حدیث لاندې تیره شوې ده.[3]

عبیدالله بن عبدالله: دا عبید الله بن عبد الله بن عتبه بن مسعود رحمه الله دی. دَدوی حالات «کتاب العلم، باب: متی یصح سماع الصغیر» لاندې تیرشوی دی.[4]

حدیث سره متعلق تفاصیل دَ وراندې حدیث لاندې راځی.

[۳۲۲۰]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ: إِنَّ نَوْفًا البَكَالِيَّ يَزْعُمُ: أَنَّ مُوسَى صَاحِبَ الخَضِرِ لَيْسَ هُوَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ، إِنَّمَا هُوَ مُوسَى آخَرُ، فَقَالَ: كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ، حَدَّثَنَا أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَنَّ مُوسَى قَامَ خَطِيبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَسُئِلَ أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ؟ فَقَالَ: أَنَا، فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ، إِذْ لَمْ يَرُدَّ العِلْمَ إِلَيْهِ، فَقَالَ لَهُ: بَلَى لِي عَبْدٌ بِمَجْمَعِ البَحْرَيْنِ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ قَالَ: أَيْ رَبِّ وَمَنْ لِي بِهِ؟ - وَرُبَّمَا قَالَ سُفْيَانُ، أَيْ رَبِّ، وَكَيْفَ لِي بِهِ؟ - قَالَ: تَأْخُذُ حُوتًا، فَتَجْعَلُهُ فِي مِكْتَلٍ، حَيْثُمَا فَقَدْتَ [ص: ١٥٥] الحُوتَ فَهُوَ ثَمَّ، - وَرُبَّمَا قَالَ: فَهُوَ ثَمَّهْ -، وَأَخَذَ حُوتًا فَجَعَلَهُ فِي مِكْتَلٍ، ثُمَّ انْطَلَقَ هُوَ وَفَتَاهُ يُوشَعُ بْنُ نُونٍ، حَتَّى إِذَا أَتَيَا الصَّخْرَةَ وَضَعَا رُءُوسَهُمَا، فَرَقَدَ مُوسَى وَاضْطَرَبَ الحُوتُ فَخَرَجَ، فَسَقَطَ فِي البَحْرِ فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي البَحْرِ سَرَبًا، فَأَمْسَكَ اللَّهُ عَنِ الحُوتِ جِرْيَةَ المَاءِ، فَصَارَ مِثْلَ الطَّاقِ، فَقَالَ: هَكَذَا مِثْلُ الطَّاقِ، فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ بَقِيَّةَ لَيْلَتِهِمَا وَيَوْمَهُمَا، حَتَّى إِذَا كَانَ مِنَ الغَدِ قَالَ لِفَتَاهُ: آتِنَا غَدَاءَنَا، لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا، وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى النَّصَبَ حَتَّى جَاوَزَ حَيْثُ أَمَرَهُ اللَّهُ، قَالَ لَهُ فَتَاهُ: (أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الحُوتَ وَمَا أَنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي البَحْرِ عَجَبًا) فَكَانَ لِلْحُوتِ سَرَبًا وَلَهُمَا عَجَبًا، قَالَ لَهُ مُوسَى: (ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا)، رَجَعَا يَقُصَّانِ آثَارَهُمَا، حَتَّى انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ، فَإِذَا رَجُلٌ مُسَجًّى بِثَوْبٍ، فَسَلَّمَ مُوسَى فَرَدَّ عَلَيْهِ، فَقَالَ وَأَنَّى بِأَرْضِكَ السَّلاَمُ؟ قَالَ: أَنَا مُوسَى، قَالَ: مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالَ: نَعَمْ، أَتَيْتُكَ لِتُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا، قَالَ: يَا مُوسَى: إِنِّي عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَنِيهِ اللَّهُ لاَ تَعْلَمُهُ، وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَكَهُ اللَّهُ لاَ أَعْلَمُهُ، قَالَ: هَلْ أَتَّبِعُكَ؟ قَالَ: {إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا. وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا} [الكهف: ٦٨] - إِلَى قَوْلِهِ - {إِمْرًا} [الكهف: ٧١] فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى سَاحِلِ البَحْرِ، فَمَرَّتْ بِهِمَا سَفِينَةٌ كَلَّمُوهُمْ أَنْ يَحْمِلُوهُمْ، فَعَرَفُوا الخَضِرَ فَحَمَلُوهُ بِغَيْرِ نَوْلٍ، فَلَمَّا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ

---

[1] کشف الباری: ۱۲۰/۲.

[2] کشف الباری: ۱۲۱/۲.

[3] کشف الباری: ۳۲۶/۱.

[4] کشف الباری: ۳۲۶/۱.

جاءَ عصفورٌ، فوقَعَ علَى حَرفِ السَّفينَةِ فنَقَرَ فِي البَحرِ نقرَةً أو نقرَتَينِ، قالَ لَهُ الخَضِرُ: يا موسَى، ما نقَصَ عِلمِي وعِلمُكَ مِن عِلمِ اللهِ إلا مِثلَ ما نقَصَ هَذا العصفورُ بمِنقارِهِ مِنَ البَحرِ، إذ أخذَ الفَأسَ فنَزَعَ لَوحًا، قالَ: فلَم يَفجأ موسَى إلا وقَد قلَعَ لَوحًا بالقَدُّومِ، فقالَ لَهُ موسَى: ما صَنَعتَ؟ قومٌ حمَلونا بغَيرِ نَولٍ عَمَدتَ إلَى سَفينَتِهِم فخَرَقتَها لِتُغرِقَ أهلَها، لَقَد جِئتَ شَيئًا إمرًا، قالَ: {أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا، قالَ: لا تُؤاخِذني بِما نَسيتُ ولا تُرهِقني مِن أمري عُسرًا} [الكهف: ٧٣]، فكانَتِ الأولَى مِن موسَى نِسيانًا، فلَمّا خرَجا مِنَ البَحرِ مَرّوا بغُلامٍ يَلعَبُ مَعَ الصِّبيانِ، فأخَذَ الخَضِرُ برَأسِهِ فقَلَعَهُ بيَدِهِ هَكَذا، - وأومَأَ سُفيانُ بأطرافِ أصابِعِهِ كأنَّهُ يَقطِفُ شَيئًا - فقالَ لَهُ موسَى: أقَتَلتَ نَفسًا زَكيَّةً بغَيرِ نَفسٍ، لَقَد جِئتَ شَيئًا نُكرًا، قالَ: ألَم أقُل لَكَ إنَّكَ لَن تَستَطيعَ مَعيَ صَبرًا، قالَ: إن سَألتُكَ عَن شَيءٍ بَعدَها فلا تُصاحِبني قَد بَلَغتَ مِن لَدُنّي عُذرًا، فانطَلَقا، حَتَّى إذا أتَيا أهلَ قَريَةٍ استَطعَما أهلَها، فأبَوا أن يُضَيِّفوهُما، فوَجَدا فيها جِدارًا يُريدُ أن يَنقَضَّ، مائِلًا [ص: ١٥٦]، أومَأَ بيَدِهِ هَكَذا، - وأشارَ سُفيانُ كأنَّهُ يَمسَحُ شَيئًا إلَى فَوقُ، فلَم أسمَع سُفيانَ يَذكُرُ مائِلًا إلا مَرَّةً - قالَ: قَومٌ أتَيناهُم فلَم يُطعِمونا ولَم يُضَيِّفونا، عَمَدتَ إلَى حائِطِهِم، لَو شِئتَ لاتَّخَذتَ عَلَيهِ أجرًا، قالَ: هَذا فِراقُ بَيني وبَينِكَ، سأُنَبِّئُكَ بتَأويلِ ما لَم تَستَطِع عَلَيهِ صَبرًا، قالَ النَّبيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيهِ وسَلَّمَ: وَدِدنا أنَّ موسَى كانَ صَبَرَ فقَصَّ اللهُ عَلَينا مِن خَبَرِهِما، - قالَ سُفيانُ - قالَ النَّبيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيهِ وسَلَّمَ «يَرحَمُ اللهُ موسَى لَو كانَ صَبَرَ لَقُصَّ عَلَينا مِن أمرِهِما» وقَرَأ ابنُ عَبّاسٍ: «أمامَهُم مَلِكٌ يَأخُذُ كُلَّ سَفينَةٍ صالِحَةٍ غَصبًا» وأمّا الغُلامُ فكانَ كافِرًا وكانَ أبَواهُ مُؤمِنَينِ" ثُمَّ قالَ لي سُفيانُ: سَمِعتُهُ مِنهُ مَرَّتَينِ، وحَفِظتُهُ مِنهُ، قيلَ لِسُفيانَ: حَفِظتَهُ قَبلَ أن تَسمَعَهُ مِن عَمرٍو، أو تَحَفَّظتَهُ مِن إنسانٍ؟ فقالَ: مِمَّن أتَحَفَّظُهُ، ورَواهُ أحَدٌ، عَن عَمرٍو غَيري سَمِعتُهُ مِنهُ مَرَّتَينِ، أو ثَلاثًا وحَفِظتُهُ مِنهُ" [ص ٤٤١-٤٤٣] [ر: ٧٤] [1]

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا ابوالحسن على بن عبدالله بن جعفر بصرى رحمہ اللہ دي اود ابن المدينى په نوم سره مشهور دي. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب الفهم في العلم) لاندې تيره شوې ده. [2]

سفيان: دا سفيان بن عيينه كوفى رحمہ اللہ دي دَدوى تذكره (كتاب العلم باب قول المحدث حدثنا أو أخبرنا) لاندې تيره شوې ده. [3]

عمرو بن دينار: دا عمرو بن دينار مكى جمحى رحمہ اللہ دي. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب كتابة العلم) لاندې تيره شوې ده. [4]

---

[1] الحديث مر تخريجه كتاب العلم باب ماذكر فى ذهاب موسىٰ فى البر إلى الخضر الخ رقم ٧٤.

[2] كشف الباري: ٢٩٧/٣.

[3] كشف الباري: ١٠٢/٣.

[4] كشف الباري: ٣٠٩/٤.

سعيد بن جبير: دا مشهور تابعي سعيد بن جبير بن هشام اسدي کوفي رحمه الله دي. د دوی تذکره (کتاب العلم باب السمر في العلم) [1]

قوله: أن نوفا البكالي يزعم أن موسٰى صاحب الخضر: سعيد بن جبير رحمه الله وائي چه ما حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ته عرض اوکړو چه د نوف بکالي رحمه الله رائې ده چه دحضرت خضر عليه السلام صاحب موسٰی، د بني اسرائيل موسٰی نه دې (کوم چه نبي وو) بلکه هغه څوك بل موسٰی دې. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل (کذب عدوالله) يعني دغه د الله تعالی دښمن دروغ وئيلي دي مطلب دا چه صاحب خضر په حقيقت کښې هم د بنواسرائيل پيغمبر موسٰی عليه السلام وو. چونکه د نوف بکالي رحمه الله رائې صحيح نه وه په دې وجه ابن عباس رضي الله عنهما دې اوريدو سره ډير غصه شو اود هغه د رائې په دومره شدت سره رد اوکړو چه نوف بکالي ته ئې عدوالله پورې اووئيل. ابن عباس رضي الله عنهما په حقيقت کښې هغه د الله تعالی دښمن نه ګنړلو. [2]

دحضرت ابي بن کعب رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلي دي موسٰی عليه السلام بني اسرائيلو ته د فتوی ورکولو د پاره اودريدو نو د هغه نه سوال اوکړې شو چه د ټولو نه لوئي عالم څوك دې؟ موسٰی عليه السلام جواب ورکړو زه يم. الله تعالی په هغه باندې عتاب اوکړو چه علم هغه د الله تعالی طرف ته نه ورګرځولو، يعني موسٰی عليه السلام له (الله اعلم) وئيل پکار وو. الله تعالی اوفرمائيل چه مجمع البحرين (بحيره روم اوفارس چرته چه دواړه يوځائې شوی دی) په مقام باندې زما يو بنده دې هغه تانه زيات علم لرې. موسٰی عليه السلام عرض اوکړو (من لي به) ما به هغه له څوك اورسوي. سفيان بن عيينه رحمه الله به اکثر وختونو کښې (من لي به) په ځائې باندې وئيل (کيف لي به) زه به هغه ته څنګه اورسيږم؟ نو الله تعالی اوفرمائيل يو کب واخله يو پيټاری کښې کيږده په کوم مقام باندې چه ته دغه کب غائب اووينې نو هم هغه ځائې کښې به هغه موجود وی. چنانچه موسٰی عليه السلام يو کب په پيټاری کښې کيخودو اويا خپل خادم يوشع بن نون سره روان شو. کله چه دواړه صخره ته اورسيدل (چه د مجمع البحرين په غاړه باندې وو وئيلې شي په دې ځائې کښې چشمه حيات ده.) [3] نو دواړو خپل سر ونه کيخول. موسٰی عليه السلام اوده شو او کب ټوپ کړو سمندر ته لاړو او د سمندر په سورنګ کښې لاړه جوړه کړه لاړو. (شراح فرمائې چه په مړ کب کښې ناڅاپې ژوند راتلو وجه چه په هغه باندې د چشمه حيات نه د اوبو څاڅکي پريوتي وو.) [4] د اوبو شکل د سورنګ په شان جوړ شو. د حديث راوی (د لاس په اشاره سره وضع خودلو سره چه) طاق داسې جوړ شوې وو. دواړه باقي ورځې اوشپې مخکښې روان وو. راتلونکې ورځ کښې موسٰی عليه السلام خپل خادم ته اووئيل څه خوراك څښاك راوړه مونږ خودې سفرستړې کړو.

رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل (ولم يجد موسٰى النصب حتى جاوز حيث أمره الله) يعني موسٰی عليه السلام هغه وخت ستوماني محسوس کړه کله چه د هغه مقام نه وړاندې لاړل چرته چه الله تعالی د تلو حکم ورکړې وو. يوشع بن نون موسٰی عليه السلام ته عرض اوکړو ګوره کنه چه کوم وخت موصخره سره ولاړ وو نوما د کب ذکر کول هيرکړې وو او شيطان د ده نه يادول هيرکړې وو. کب په عجيبه توګه سره د درياب لاړ واخسته.

رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل (فكان للحوت سربا ولهما عجبا) يعني کب ته خو په سمندرکښې لاړ ملاؤ شوه خوموسٰی عليه السلام او يوشع عليه السلام ته حيرانتيا پيدا شوه. موسٰی عليه السلام يوشع ته اووئيل مونږ خو د هغه ځائې په لټون کښې وو (چه کب به

---

[1]) کشف الباري: ٤١٨/٤.

[2]) إرشادالساري: ٣٤٠/٧. په دې باندې تفصيلي بحث کتاب العلم لاندې اول تير شوې دې کشف الباري: ٢٩٣-٢٩٤/٣ کشف الباري: ٤٨٤/٤-٤٨٣.

[3]) إرشادالساري: ٣٤١/٧.

[4]) إرشادالساري: ٣٤١/٧.

چرته تختي ځي به. بیا دواړو په خیال خیال سره دَ خپلو قدمونو په نښانونو باندې واپسی اوکړه تردې چه صخرې ته اورسیدل نو هلته یو سړی کپړې اغوستي وي. موسیٰ علیه السلام هغه ته سلام اوکړو هغه جواب ورکولو سره اوونیل «وأنی بأرضك السلام» ستاسو په ملك کښې دَ سلام رسم څنګه دې؟ موسیٰ علیه السلام اوفرمائیل زه موسیٰ یم. خضر علیه السلام اوونیل دَ بنواسرائیل موسیٰ؟ هغوی اوفرمائیل اوجی. زه تاسو له دې غرض دَپاره راغلی یم چه کوم هدایت تاسو ته خودلې شوې دې تاسو هغه ماته اوښایئی. خضر اوونیل «یاموسیٰ! انی علی علم من علم الله علمنیه الله لاتعلمه وأنت علی علم من الله......لاأعلمه» یعنی الله تعالیٰ ماته یو علم خودلې دې کوم باندې چه ته نه پوهیږې اوتاته نې داسې علم خودلې دې چه په کوم چه زه نه پوهیږم.

حضرت موسیٰ علیه السلام سره دَ تشریعات علم وو اوحضرت خضر علیه السلام سره تکوینیات علم وو.[1] موسیٰ علیه السلام هغه نه دَ تکوینی علم زده کولو دَپاره راغلې وو نو خضر علیه السلام چه هغه ته څه اوفرمائیل دَ هغې مطلب دا وو چه تاسره دَ احکام او شرع چه کوم علم دې زه دَهغې پوره عالم نه یم یعنی دَ ضرورت په اندازه راته احکام معلوم دی اوما سره چه کوم تکوینی علوم دی ته دهغې پوره ماهر نه ئې.

موسیٰ علیه السلام اوفرمائیل «هل أتبعك» آیا زه تاسو سره پاتې کیدې شم. حضرت خضر علیه السلام اوفرمائیل ﴿إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ۝ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا ۝ قَالَ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا ۝﴾ یعنی ته به ماسره صبر اونه کړې شې او آخر په داسې معامله کښې به څنګه صبر کوې دکوم حقیقت چه پوره توګه باندې تاته معلوم نه وی. دَ خضر علیه السلام خبرې اترې دَ لفظ امرًا پورې اوشوې.

دې نه پس حضرت موسیٰ علیه السلام اوحضرت خضر علیه السلام دَ دریاب غاړه باندې روان شو. دغه وخت دَهغوی خواکې یوه کشتنی تیریدله دواړو کشتنی والوسره خبره اوکړه چه مونږ هم سواره کړه. کشتنی والاحضرت خضر علیه السلام اوپیژندو او بغیرکرایه نې سور کړو. کله چه دواړه کشتنۍ کښې سواره شو نو یوه مرغئی دَ کشتنۍ په لرګی باندې کیناسته او هغې په سمندرکښې یو یا دوه ځل مښوکه اووهله. په دې باندې حضرت خضر علیه السلام اوونیل «یاموسیٰ! مانقص علمی وعلمك من علم الله إلا مثل مانقص هذا العصفور بمنقاره من البحر» اې موسیٰ علیه السلام زما اوستا علم دَالله تعالیٰ دَعلم نه صرف هم دومره اخستې دې څومره چه دَدې مرغئی په خپله مښوکه کښې دَ دې سمندر نه اخستې دی. ناڅاپی داسې اوشو چه حضرت خضر علیه السلام یوتبر راواخستو او دَ کشتنۍ یو تختنی راویستله موسیٰ علیه السلام لږ شان ولاړ ووچه حضرت خضر علیه السلام بله تخته راویسته نو موسیٰ علیه السلام «صبر نه شو اوخضر علیه السلام ته نې» اوونیل «قوم حملونا بغیرنول عمدت إلی سفینتهم فخرقتها لتغرق أهلها لقد جئت شیئا إمرا» یعنی دې خلقو مونږ بغیرد کرایه خپله کشتنۍ کښې سواره کړو تاداسې احسان کونکو په کشتنۍ کښې سوری اوکړو دې دَپاره چه په دې کښې سواره خلق اوبوکښې غرق شی تادا ډیر «خراب» کار اوکړو. حضرت خضر علیه السلام اوفرمائیل ﴿أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ۝﴾ یعنی ماتاته اول وئیلی نه وو چه ته به ماسره صبر اونه کړې شې. موسیٰ علیه السلام هغه ته اوونیل ﴿لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا ۝﴾.

ابی بن کعب رضی الله عنه وائی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل «فکانت الأولی من موسیٰ نسیانا» یعنی دا په اول ځل موسیٰ علیه السلام په هیره سره وئیلی وو هغه ته شرط یادنه وو.

کله چه موسیٰ علیه السلام اوخضر علیه السلام دَ سمندر نه اووتل نو دریواړه حضرات یعنی موسیٰ علیه السلام خضر علیه السلام او یوشع علیه السلام یو هلك سره تیریدل چه ماشومانو سره نې لوبې کولې خضر علیه السلام هغه هلك دَ سر نه اونیولو او هم دغه شان نې سر ترې راویستلو. «راوی حدیث خپل لاسونه داسې جوړکړل لکه چه یو څیز راوچتوی او وئی وئیل دغه شان حضرت

---

[1] التوضیح شرح الجامع الصحیح: ۲۲/۵۷۷.

خضر عليه السلام دَ هغه هلك سر اوويستلو. شراح حديث فرمائيلي دَ هغه هلك نوم جيسون وو اودَ شكل اوصورت نه ښائسته وو.[١]

نو موسیٰ عليه السلام اوفرمائيل ﴿لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُّكْرًا﴾ چه تا خو ډير خراب حرکت اوکړو. خضر عليه السلام اوونيل چه آيا ما تاته اول نه ونيلي چه ته به ماسره صبر اونه کړې شې؟ موسیٰ عليه السلام اوونيل چه که دې نه پس مې تا نه دَ څه خبرې تپوس اوکړو نو زما ملګرتيا پريږده. حقيقت دادې چه بيشکه تهٔ زما دَ طرف ته عذر ته رسيدلې ئې.

بيا دواړه روان شو تردې چه انطاکيه کښې يو کلي والو له راغلل. دواړو دَ هغوی نه خوراك اوغوښتلو (دغه وخت دواړه حضرات اوږي شوي وو اودَ کلي والو ته دَ ميلمستيا درخواست اوکړو) هغوی دَدوی دَميلمستيا نه انکار اوکړو. هغوی په کلي کښې يو ديوال اوليدلو چه بالکل راغورزيدونکي وو. حضرت خضر عليه السلام داسې په لاس سره اشاره اوکړه نو هغه نيغ شو. روايت کښې دی: (وأشار سفيان كأنه يمسح شيئا إلى فوق) يعنې پخپله سفيان بن عيينه رحمه الله داسې اشاره اوکړه لکه چه هغه دَ څه پاسني خيز طرف ته راکاږي. علي ابن المديني رحمه الله وائي: (فلم أسمع سفيان يذكر مائلا إلا مرة) روايت کښې دی (يريد أن ينقض مائلا) علي بن مديني رحمه الله بيانې چه په دې حديث کښې لفظ مائل ما دَ سفيان رحمه الله نه هم يو ځل اوريدلې دې. وړاندې روايت کښې دی چه موسیٰ عليه السلام حضرت خضر عليه السلام ته اوفرمائيل چه مونږ دې کلي والو ته راغلو هغوی مونږ ته نه خوراك راکړو اونه ئې ميلمستيا اوکړه مګر تا دَهغوی دَديوال مرمت اوکړو. که چرې تا غوښتل نو دَهغوی نه به دې دَ دې مزدوری اخستې وه.

حضرت خضر عليه السلام اوفرمائيل ﴿هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ﴾ دا زما اوستا دَ جدائيئ وخت راغلو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه کاش موسیٰ عليه السلام صبر کړې وې نو الله تعالی به دَهغوی نورهم حالات بهتر بيان کړې وې. سفيان بن عيينه رحمه الله په خپل روايت کښې دا الفاظ نقل کړي دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل الله تعالی دې په موسیٰ عليه السلام باندې رحم اوکړي که چرې موسیٰ عليه السلام دَ صبر نه کار اخستې وې نو دَهغې امور او رازونه به مونږ ته هم بيان کړې شوې وې.

قوله: وقال: وقرأ ابن عباس أمامهم ملك يأخذ كل سفينة صالحة غصبا: دلته سعيد بن جبير رحمه الله فرمائي چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما به دَ سورت کهف آيت داسې لوستلو: ﴿وَكَانَ أَمَامَهُم مَّلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَصْبًا﴾ يعنې دَ وراء هم په ځائې أمامهم لوستلو او سفينة ئې صالحة اضافي سره لوستلو. دغه شان په سورت کهف کښې دی: ﴿وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ﴾ ابن عباس رضي الله عنهما به دا آيت داسې لوستلو ﴿وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ كَافِرًا وَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ﴾ يعنې هلك کافر وو اودَهغه مور پلار مؤمنان وو.

قوله: ثم قال لي سفيان: سمعته منه مرتين وحفظته منه: علي ابن المديني رحمه الله وائي چه دا حديث بيانولو نه پس سفيان بن عيينه رحمه الله ماته اوونيل چه ما دا حديث دَعمرو بن دينار نه دوه ځل اوريدلې دې اودَهغه نه مې ياد کړې دې. دَ منه ضمير عمرو بن دينار طرف ته راجع دې.[٢]

قوله: قيل لسفيان: حفظته قبل أن تسمعه من عمرو أو تحفظته من إنسان سفيان رحمه الله ته اوونيلې شو چه تاسو دا حديث دَعمرو رحمه الله نه اوريدونه اول ياد کړې وو يا (هغوی ته اوونيلې شو) تا دَ بل سړي نه اوريدو سره ياد کړې وو؟ علامه کرماني رحمه الله تصريح کړې ده چه دلته سوال کونکې علي بن المديني رحمه الله دې. هم هغوی دَ سفيان بن عيينه رحمه الله نه دا سوال کړې دې چه آيا مذکوره حديث اسو دَ عمرو بن دينار نه وړاندې دَ بل چا نه اوريدلې وو؟[٣]

---

[١] إرشادالساري: ٣٤٢/٧.
[٢] إرشادالساري: ٣٤٣/٧.
[٣] شرح الكرماني: ٥٣/١٤.

قوله: فقال: ممن أتحفظه رواه أحد من عمرو غيري؟: په دې باندې سفيان بن عيينه رحمه الله اوفرمائيل نو دَ چانه به مې يادولو ولې داحديث زما نه علاوه بل چا هم دَعمرو نه روايت کړې دې؟ دَ رواه په شروع کښې همزه استفهام محذوف دې. يعنى په اصل کښې أرواه دې. [۱]

شراح کرام رحمهم الله دَتصريحاتو مطابق: (حفظته قبل أن تسمعه من عمرو بن دينار أو تحفظه من إنسان) دَ راويانو دَ طرف نه شك دې چه دَ هغه شيخ دَ دې دواړو جملونه په کومه جمله سره حديث روايت کړې دې. [۲]

ليکن علامه رشيد احمد گنگوهى رحمه الله دواړه جملې دَ سائل (على بن المدينى) تردد گرځولې دې يعنى على ابن المدينى رحمه الله ته په دې خبره کښې تردد وو چه آيا سفيان بن عيينه رحمه الله داحديث دَ عمرو بن دينار نه اوريدو نه وراندې ياد کړې وو يا دَهغه دَ سماع نه پس دَ يو بل سړى نه هم اوريدلى وو؟ علامه گنگوهى رحمه الله فرمائى چه سائل ته دا تردد ځکه راپيښ شو چه دَهغه خيال وو چه دومره اوږد حديث يوځل يا دوه ځل اوريدو سره زبانى يادول دومره آسان نه دى نو سفيان بن عيينه رحمه الله ددواړو خبرو جواب ورکولو سره اوفرمائيل چه ما داحديث صرف دَعمرو بن دينا نه اوريدلې دې اوهم دَهغه نه مې حفظ کړې دې. [۳]

دَ سفيان بن عيينه رحمه الله په قول باندې اشکال او دَهغې جواب: دلته سفيان بن عيينه رحمه الله تصريح فرمائيلې چه روايت باب دَ عمرو بن دينار نه دَ هغه نه علاوه بل چا نه دې روايت کړې. په دې باندې اشکال کيږى چه ابن جريج رحمه الله هم دا روايت دَعمرو بن دينار رحمه الله نه نيغ په نيغه روايت کړې دې. وړاندې کتاب التفسير سورة کهف لاندې پخپله امام بخارى رحمه الله (عن ابن جريج عن عمرو) په سند سره دا روايت نقل کړې دې نو بيا سفيان رحمه الله ځنګه اوفرمائيل چه دَ عمرو نه زما نه علاوه بل چا دا روايت نه دې نقل کړې؟

علامه رشيد احمد گنگوهى رحمه الله فرمائى دَ سفيان بن عيينه رحمه الله نفى فرمائيل دَ خپل ښار په اعتبارسره وو په دې معنى چه دَهغه په ښاريه کښې دَ سفيان بن عيينه رحمه الله نه علاوه بل چا دَ عمرو بن دينار رحمه الله نه دا حديث نه دې روايت کړې. [۴]

ذکرشوى دواړه روايات کتاب العلم لاندې په تفصيل سره تيرشوى دى. [۵]

دَحديث الخضر اعراب: لفظ حديث مرفوع او مجرور دواړه شان لوستل صحيح دى. دَمرفوع کيدو په صورت کښې به دا هذا اسم اشاره مبتدا دَپاره خبر وى اودَ مجرور کيدو په صورت کښې به لفظ باب دَپاره مضاف اليه وى. دَمرفوع کيدو په صورت کښې به تقديرى عبارت داسې وى: (هذا باب، هذا حديث الخضر مع موسى عليهما السلام) اودَ مجرور کيدو په صورت کښې به عبارت داسې وى: (هذا باب فى بيان حديث الخضر مع موسى عليهما السلام) [۶]

يعنى دا باب دَ موسى عليه السلام سره دَخضر عليه السلام دَ مکالمه په بيان کښې دې. خضر عليه السلام دَنوم نسب اودَهغه دَحيات او ممات په مسئله تفصيلى مباحث وړاندې تيرشوى دى. [۷]

[۳۲۲۱]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ ابْنُ الْأَصْبَهَانِيِّ، أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ

---

[۱] عمدة القارى: ۴۱۲/۱۵، إرشادالسارى: ۳۴۲/۷.
[۲] شرح الکرمانى: ۵۳۱/۱۴، إرشادالسارى: ۳۴۳/۷.
[۳] لامع الدرارى: ۳۵۶/۱۳، الکنزالمتوارى: ۳۵۶/۱۳.
[۴] لامع الدرارى: ۳۵۶/۱۳.
[۵] اوګورئى کشف البارى: ۳۲۱/۳.
[۶] عمدة القارى: ۴۰۸/۱۵.
[۷] کشف البارى: ۳۵۰/۳، ۳۴۲.

هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّمَا سُمِّيَ الخَضِرَ أَنَّهُ جَلَسَ عَلَى فَرْوَةٍ بَيْضَاءَ، فَإِذَا هِيَ تَهْتَزُّ مِنْ خَلْفِهِ خَضْرَاءَ» [ص ۴۵۱] (۱)

تراجم رجال

محمدبن سعيد الاصبهاني: دا ابوجعفر محمدسعيد بن سليمان بن عبدالله كوفي اصبهاني رحمه الله دي هغوى د ابراهيم بن زبرقان، اسحاق بن سليمان رازى، حفص بن غياث، حميد بن عبدالرحم رؤاسى. خالد بن حيان رقى، عبدالله بن ادريس، معاويه بن هشام، يحيى بن ابى بكير كرمانى اويزيد بن مقدام رحمهم الله نه د حديث روايت كړې دې. اوددوى نه ابراهيم بن نصر رازى، احمدبن زكريا جوهرى، زهير بن حرب، بشر بن موسى اسدى، ابوزرعه رازى، دحكيم ترمذى پلار على بن حسن، محمدبن يحيى ذهلى، يعقوب بن سفيان وغيرهم رحمهم الله د حديث روايت كړې دې. (۲)

امام نسائى رحمه الله دهغوى باره كښې فرمائيلى دى: ثقة. (۳) يعقوب بن شيبه رحمه الله فرمائى: متقن. (۴) ابن عدى رحمه الله او ابن حجر رحمه الله دهغه باره كښې فرمائى: ثقة ثبت. (۵) ابوحاتم رحمه الله فرمائى: «ثبت، كان حافظا يحدث من حفظه، ولا يقبل التلقين ولايقرأ من كتب الناس، ولم أر بالكوفة أتقن حفظا منه» (۶) ابن حبان رحمه الله دهغوى ذكر ثقات كښې كړې دې. (۷) تاريخ كبير كښې امام بخارى رحمه الله فرمائيلى چه دهغوى وفات ۲۲۰هجرى كښې شوې. (۸)

ابن المبارك: داعبدالله بن مبارك رحمه الله دې. (۹)

معمر: دا معمر بن راشد ازدى بصرى دې. ددوى تذكره «كتاب العلم باب كتابة العلم» لاندې تيره شوې ده. (۱۰)

همام بن منبه: ددوى تذكره «كتاب العلم باب السمر فى العلم» لاندې تيره شوې ده. (۱۱)

قوله: إنما سمى الخضر لأنه جلس على فروة بيضاء........إلخ: رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه ده ته خضر نوم خكه وركړې شوې چه هغه په سپين يعنى اوچو وابنو يا په شاړه زمكه باندې كيناستو نو ناڅاپى دهغوى شاته يعنى د هغه ځائى نه دتلو نه پس زمكه شنه او آباده شوه. د لفظ فروه سره متعلق شراح مختلف اقوال نقل كړى دى. بعض حضراتو وئيلى دى سپينو وابنو ته وائى. (۱۲) دبعض په نيز دې نه اوچ وابنه مراد دى. (۱۳) خو ابن الاعرابى رحمه الله

---

(۱) تفرد به البخارى رحمة الله عليه، انظر تحفة الأشراف: ۳۹۵/۱۰.
(۲) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئى تهذيب الكمال: ۲۷۳/۲۵-۲۷۲.
(۳) تهذيب الكمال: ۲۷۴/۲۵تهذيب التهذيب: ۱۸۸/۹.
(۴) تهذيب الكمال: ۲۷۴/۲۵الكاشف للذهبى: ۱۷۵/۲الترجمة: ۴۸۷۳.
(۵) تهذيب الكمال: ۲۷۴/۲۵تقريب التهذيب لابن حجر ص: ۴۸۰الترجمة: ۵۹۱۱.
(۶) الجرح والتعديل: ۳۵۴/۷-۳۵۳الترجمة:۱۴۴۷.
(۷) ثقات لابن حبان: ۶۳/۹.
(۸) التاريخ الكبير الترجمة: ۲۵۸.
(۹) كشف البارى: ۴۴۲/۱.
(۱۰) كشف البارى: ۴۲۱/۴.
(۱۱) كشف البارى: ۳۷۱/۴.
(۱۲) فتح البارى: ۵۳۵/۸.
(۱۳) فتح البارى: ۵۳۵/۸.

علامه خطابی رحمه الله او نورحضرات فرمائي: «الفروة أرض بيضاء ليس فيها نبات»[1] يعنې فروه سپين اوخالي ميدان ته وائي په كوم كښې چه وښو او شينكي نوم نه وي. خلاصه دا چه ده ته خضر په دې وجه باندې وائي چه هغه به په اوچه بې اوبو اوبې وښو زمكه باندې كيناستو نوهغه خائي به شين او آباد شو.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: روايت كښې دَحضرت خضر عليه السلام ذكر دې او باب سره دَدې مناسبت ښكاره دې.

قوله: قال الحموي: قال محمد بن يوسف بن مطر الفربري: حدثنا علي بن خشرم عن سفيان بطوله شراح ليكلي دي چه دا اضافه صرف ابوزرعن المستملي په روايت كښې موجود ده دكوم مقصد چه داخودل دی چه ابومحمد عبدالله بن احمد سرخسي حموي رحمه الله فرمائي چه محمد بن يوسف بن مطر فربري رحمه الله (دَ صحيح بخاري راوي دَعلي بن خشرم نه اوعلي بن خشرم (هم) دَ سفيان بن عيينه رحمه الله نه دا اوږد رايت نقل كړې دې كوم چه دَ پورته ذكر شوي حديث نه اول تير شوې دې.([2])

دارنگه په هندی نسخه كښې محمدبن سعيد اصبهاني رحمه الله دَ روايت نه وړاندې هم دغه اضافه داسې درج ده: «حدثنا علي بن خشرم، حدثنا سفيان بن عيينه، الحديث بطوله»([3])

باب

داباب بلاترجمه اودَ سابقه باب تتمه ده. ([4])

[۳۲۲]- حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "قِيلَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ: {ادْخُلُوا البَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ} [البقرة: ۵۸] فَبَدَّلُوا، فَدَخَلُوا يَزْحَفُونَ عَلَى أَسْتَاهِهِمْ، وَقَالُوا: حَبَّةٌ فِي شَعْرَةٍ" [۲ص ۴۵۴][۴۲۰۹، ۴۳۶۵]([5])

تراجم رجال

اسحاق بن نصر: دااسحاق بن ابراهيم بن نصر سعدی بخاری رحمه الله دی. دَدوی تذكره (كتاب الغسل باب من اغتسل عرياناً وحده في الخلوة) لاندې اوگورئ.

عبدالرزاق: دا مشهور محدث عبدالرزاق بن همام صنعاني رحمه الله دی. ([6])

---

[1]) غريب الحديث للخطابي: ۲۲۲/۱ الفائق للزمخشري: ۱۰۳/۳.

[2]) فتح الباري: ۵۳۵/۸ عمدة القاري: ۳۰۰/۱۵ الكنز المتواري: ۳۵۷/۱۳ إرشاد الساري: ۲٤٤/۷.

[3]) الكنز المتواري: ۳۵۸/۱۳-۳۵۷.

[4]) فتح الباري: ۵۳۹/۸ دار الكتب العلمية. واضحه دې وی چه مصطفٰی دیب البغاء په نسخه كښې دَ باب عنوان موجودنه دې.

[5]) أخرجه البخاري في كتاب التفسير سورة البقرة باب ﴿وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ﴾ رقم الحديث: ٤٤٧٩ سورة الأعراف باب ﴿حِطَّةٌ﴾ رقم الترجمة: ٤٦٤١ ومسلم في التفسير رقم الحديث: ۷۵۲۳ والترمذي في التفسير باب ومن تفسير سورة البقرة رقم الحديث ۲۹۵۹ جامع الأصول في أحاديث الرسول: ۷/۲ رقم الحديث: ٤٧٢.

[6]) كشف الباري: ٤٢١/٢.

معمر: دامعمر بن راشد ازدي رحمه الله دي. (۱)

همام بن منبه: دَ دوى تذكره (كتاب الإيمان باب حسن إسلام المرء) الخ لاندې تيره شوې ده. (۲)

ابوهريرة: دا صحابى رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب أمور الإيمان) لاندې تيره شوې ده. (۳)

قوله: قيل لبني إسرائيل: ادخلوا الباب سجدا وقولوا حطة...... الخ: رسول كريم صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل چه بنى اسرائيل ته اووئيلې شو چه تاسو په دروازه كښې دَ سجدې په حالت كښې داخل شئ اوحطة اووايئ. حطة يا خو خبر دې اودَې مبتدا محذوف دې. يعنى (شأنك حطة). مطلب دا چه ستا شان دَ گناهونو ساقط كولو او معاف كولو دې. حَطّ يَحُطّ معنى دَ ساقط كولوراخي. يعنى (حُطّ عنا ذنوبنا حِطّة). اې الله زمونږ گناهونه ساقط كړې. (۴)

بني اسرائيل دَ سجدې په حالت كښې دَداخليدو په ځائې دَ كوناتو طرف په زمكه باندې په رابنكو سره داخل شو اودَ حِطّةٌ وئيلو په ځائې مسخرو په توگه هغوى حَبَّةٌ في شَعْرَة (په ويښتو كښې دانه) وئيل شروع كړه. بعض رواياتو كښې دَ حبة په ځائې حِنْطة لفظ راغلې دې. (۵)

دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت: علامه عينى رحمه الله فرمائى ممكن دې چه باب سره دَحديث مناسبت دا وى چه په دې كښې دَبنواسرائيل دَ قصې ذكر دې اوموسى عليه السلام دَدوى نبى وو. (۶)

قوله: ادخلوا الباب: دَ باب نه باب القرية مراد دې يعنى دَكلى دروازه. سورت بقره كښې دى: ﴿وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ﴾ [البقرة: ۵۸] دې نه كوم يو كلى مراد دې؟ يو قول دادې چه دې نه بيت المقدس مراد دې. (۷) دويم قول دادې چه اريحا مراد دې. (۸) دريم قول دادې چه مصر مراددې. (۹) بعض وئيلى رمله مراد دې. (۱۰) حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه قسطلانى رحمه الله اول قول ته ترجيح وركړې ده چه دې كلى نه هم بيت المقدس مراد دې. (۱۱) دا دخول دَ حضرت موسى عليه السلام دَوفات نه څلويښت كاله پس دَ حضرت يوشع بن نون په مشرئى كښې شوې وو. دې نه وړاندې بنواسرائيل ته موسى عليه السلام بيت المقدس ته دَ ننه تلو حكم وركړې وو ليكن هغوى بهانو كولوسره بيت المقدس ته دَ داخليدو نه انكار اوكړو دَ كوم په وجه چه په هغوى باندې ترڅلويښتو كالو پورې بيت المقدس ته داخليدل حرام كړې وو. بيا څلويښت كاله پس دَ يوشع بن نون په مشرئى كښې بيت المقدس فتح شو نو بيت المقدس ته دننه تلوسره بنواسرائيل ته حكم وركړې شو چه

(۱) كشف البارى: ۱/۴۶۵.
(۲) كشف البارى: ۲/۴۲۸. ٥
(۳) كشف البارى: ۱/۶۵۹
(۴) الدرالمنصور: ۱/۲۳۲دارالكتب العلمية.
(۵) روح المعانى: ۱/۲۶۶.
(۶) عمدة القارى: ۱۵/۴۱۳.
(۷) تفسير الطبرى: ۲/۱۰۲مؤسسة الرسالة.
(۸) تفسير الطبرى: ۲/۱۰۲مؤسسة الرسالة، وروح المعانى: ۱/ ۲۶۶.
(۹) عمدة القارى: ۱۵/۴۱۴.
(۱۰) حواله بالا.
(۱۱) إرشادالسارى: ۷/۳۴۵وروح المعانى: ۱/۲۶۵.

تيټ شني په تواضع سره داخل شني. غرور اوتكبر مه اختياروني ليكن هغوي توقي مسخري اوكړي د كوم انجام چه تباه كونكي وو په هغوی كښي د طاعون مرض خور شو او ټول مړه شول.(١)

[۳۲۲۳]- حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، حَدَّثَنَا عَوْفٌ، عَنِ الْحَسَنِ، وَمُحَمَّدٍ، وَخِلاَسٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ مُوسَى كَانَ رَجُلاً حَيِيًّا سِتِّيرًا، لاَ يُرَى مِنْ جِلْدِهِ شَيْءٌ اسْتِحْيَاءً مِنْهُ، فَآذَاهُ مَنْ آذَاهُ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقَالُوا: مَا يَسْتَتِرُ هَذَا التَّسَتُّرَ، إِلاَّ مِنْ عَيْبٍ بِجِلْدِهِ: إِمَّا بَرَصٌ وَإِمَّا أُدْرَةٌ: وَإِمَّا آفَةٌ، وَإِنَّ اللَّهَ أَرَادَ أَنْ يُبَرِّئَهُ مِمَّا قَالُوا لِمُوسَى، فَخَلاَ يَوْمًا وَحْدَهُ، فَوَضَعَ ثِيَابَهُ عَلَى الحَجَرِ، ثُمَّ اغْتَسَلَ، فَلَمَّا فَرَغَ أَقْبَلَ إِلَى ثِيَابِهِ لِيَأْخُذَهَا، وَإِنَّ الحَجَرَ عَدَا بِثَوْبِهِ، فَأَخَذَ مُوسَى عَصَاهُ وَطَلَبَ الحَجَرَ، فَجَعَلَ يَقُولُ: ثَوْبِي حَجَرُ، ثَوْبِي حَجَرُ، حَتَّى انْتَهَى إِلَى مَلَإٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَرَأَوْهُ عُرْيَانًا أَحْسَنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ، وَأَبْرَأَهُ مِمَّا يَقُولُونَ، وَقَامَ الحَجَرُ، فَأَخَذَ ثَوْبَهُ فَلَبِسَهُ، وَطَفِقَ بِالحَجَرِ ضَرْبًا بِعَصَاهُ، فَوَاللَّهِ إِنَّ بِالحَجَرِ لَنَدَبًا مِنْ أَثَرِ ضَرْبِهِ، ثَلاَثًا أَوْ أَرْبَعًا أَوْ خَمْسًا، فَذَلِكَ قَوْلُهُ: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا" [ص: ١٥٧] [ص ۴۵۶-۴۵۷] [ر: ۲۷۴](٢)

تراجم رجال

اسحاق بن ابراهيم: دا اسحاق بن ابراهيم حنظلي رحمه الله دي. د ابن راهويه په نوم سره مشهور دي. د دوی تذكره (كتاب العلم باب ما ذكر في ذهاب موسى عليه السلام في البحر الى الخضر) لاندې تيره شوې ده.(٣)

روح بن عبادة: دا ابومحمد روح بن عبادة قيسي رحمه الله دي.

عوف: دا عوف بن ابى جميله عبدى بحرى الاعرابى رحمه الله دي.

الحسن: داحسن بن ابى الحسن بصرى رحمه الله دي.

محمد: دا محمد بن سيرين رحمه الله دي. د دې خلورو وارو حضراتو تذكره (كتاب الايمان باب اتباع الجنائز من الايمان) لاندې تيره شوې ده.(٤)

خِلاس: دا خلاس بن عمرو الهجرى البصرى التابعي رحمه الله دي. دوی د عبدالله بن عباس، عبدالله بن عتبه بن مسعود، على بن ابى طالب، عمار بن ياسر، ابورافع الصائغ، ابوهريرة او عائشه رضي الله عنها نه حديث روايت كړې دي. او دوی نه جابر بن صبح، داؤد بن ابى هند، زيات بن ابى مسلم، عبدالله بن فيروز، عوف الاعرابى، قتاده او مالك بن دينار رحمهم الله د حديث روايت كوی.(٥)

د حديث بعض ناقدينو د حضرت على رضي الله عنه او حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه د هغوی نيغ په نيغه سماع نه انكار كړې دې. هغوی تصريح كړې ده چه خلاس سره د حضرت على رضي الله عنه او حضرت ابوهريره رضي الله عنه په روايات مشتمل صحيفې وې هغوی به هم د دغه صحيفو نه احاديث القاء كول.

(١) عمدة القاري: ۳۰۱/۱۵ منيرية.

(٢) مرتخريجه فى كتاب الغسل باب من اغتسل عريانا وحده فى الخلوة رقم: ۲۷۸.

(٣) كشف البارى: ۴۲۸/۳.

(٤) كشف البارى: ۵۱۸/۲.

(٥) د شيوخ او تلامذه د تفصيل د پاره اوګورئ: تهذيب الكمال: ۳۶۵/۸ وتهذيب التهذيب: ۱۷۶/۳.

چنانچه ابراهیم بن یعقوب جوزجانی رحمه الله د امام احمدبن حنبل رحمه الله قول نقل کړې دې: «روایته عن علي من کتاب» [۱] یعنی د حضرت علی رضی الله عنه نه دهغه روایت د کتاب یا صحیفې نه وو. دغه شان د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه دهغه د سماع باره کښې اوفرمائیل: «لم یسمع خِلاس من أبي هریرة شیئًا» [۲] یعنی خلاس رحمه الله د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه کله هم حدیث نه دې اوریدلې. امام ابوداؤد رحمه الله شعبه رحمه الله او ابوحاتم رحمه الله هم دحضرت علی رضی الله عنه نه دهغوی سماع نه انکارکړې دې [۳] شعبه وائی چه ایوب سختیانی ماته اووئیل «لاتروعن خِلاس، فإنه صحیفي» [۴] یعنی د خلاس نه روایت مه کوه ځکه چه هغه د صحیفې نه روایت اوروی. دارقطنی رحمه الله وائی: «ماکان من حدیثه، عن أبي رافع عن أبي هریرة احتمل، وأما عن عثمان وعلي فلا» [۵] مطلب دادې چه دابورافع رحمه الله او ابوهریره رضی الله عنه نه کوم روایت نقل وی هغه قابل قبول کیدې شی خو دحضرت عثمان رضی الله عنه اوحضرت علی رضی الله عنه نه دهغوی روایات قابل قبول نه دی.

حقیقت دادې چه دحضرت علی او حضرت عمار رضی الله عنهما نه دهغه سماع ثابته ده. که چرې د نورو صحابه کرامو نه سماع ثابته نه ده نو ددې مطلب دادې چه خلاس به دهغوی نه مرسلاً روایت کولو. چنانچه محمد بن سعد رحمه الله فرمائی: «روي عن علي وعمار، وکان قد یماً کثیر الحدیث» [۶]

د امام بخاری رحمه الله په نیز دحضرت عائشه رضی الله عنها نه ئی هم سماع ثابته ده. چنانچه په تاریخ کبیرکښې فرمائی: «سمع عماراوعائشة» [۷] حافظ ابن حجر رحمه الله دهغوی باره کښې فرمائی: «ثقة وکان یُرسل، وقد صحّ أنه سمع من علي، وقد ثبت أنه قال: سألت عمار بن یاسر» [۸] ابواحمدبن عدی رحمه الله فرمائی: «له أحادیث صالحة، ولم أر بعامة حدیثه بأساً» [۹]

یحیی بن سعید القطان رحمه الله د علی رضی الله عنه نه دهغه دسماع نه انکار کړې دې اود حضرت عمار او عائشه او ابن عباس رضی الله عنهم نه د سماع اقرار کړې دې. فرمائی: «هوکتاب عن علي، وقد سمع من عمار وعائشة وابن عباس» [۱۰]

بهرحال د ائمه جرح وتعدیل دهغوی په ثقاهت باندې اتفاق دې. چنانچه امام احمدبن حنبل رحمه الله دهغوی باره کښې فرمائی: «ثقة ثقة» [۱۱] یحیی بن معین رحمه الله فرمائی «ثقة» [۱۲] دغه شان امام عجلی، ابن شاهین، علامه ذهبی اوحافظ ابن حجر رحمهم الله هم دهغوی توثیق کړې دې. [۱۳] امام بخاری، امام مسلم، امام نسائی، امام ابوداؤد، امام ترمذی، امام ابن ماجه رحمهم الله دې ټولوحضراتو د خلاس رحمه الله روایات نقل کړی دی. [۱]

---

[۱] الجرح والتعدیل: ۳۸۳/۳ الترجمة: ۱۸٤٤.
[۲] تهذیب الکمال: ۳۶۶/۸.
[۳] تهذیب الکمال: ۳۶۶/۸ وتهذیب التهذیب: ۱۷۶/۳.
[٤] الجرح والتعدیل: ۳۸۳/۳ الترجمة: ۱۸٤٤.
[۵] إکمال تهذیب الکمال للمغلطائی: ۲۳۸/٤.
[۶] کتاب الطبقات الکبیری لابن سعد، الطبقة الثانیة ممن روی عن عثمان وعلي وطلحة والزبیر، إلخ، خلاس بن عمرو الهجری، رقم الترجمة: ۳۸۶۳، ۱٤۹/۹ الناشر مکتبة الخانجی بالقاهرة.
[۷] التاریخ الکبیر: ۲۲۶/۳ الترجمة: ۷۶٤.
[۸] تعلیقات علی تهذیب الکمال: ۳۶۷/۸.
[۹] الکامل لابن عدی: ۶۸/۱.
[۱۰] تهذیب الکمال: ۳۶۶/۸.
[۱۱] الجرح والتعدیل: ۳۸۳/۳ والکاشف للذهبی: ۲۷۷/۱ والترجمة: ۱٤۲۵.
[۱۲] تهذیب الکمال: ۸/۳۶۶
[۱۳] الجرح والتعدیل: ۳۸۳/۳.

قوله: إن موسیٰ رجلا حییا ستیرا: حضرت ابوهریره رضي الله عنه وائي چه رسول الله ﷺ فرمائیلي دي، موسیٰ علیه السلام به ډیر شرمیدو او پردې به ئي ښه اهتمام کولو. د حیاء د وجې نه د هغه د بدن څرمن هم نه ښکاریدله. بنواسرائیل نه څه کسانو هغه ته د تکلیف ورکولو ډپاره اوونیل: (ما یستر هذا التستر إلا من عیب بجلده: إما برص وإما أدرة، وإما آفة) یعنی که وی اوکه نه خودا سړي دومره پرده په دې وجه باندې کوي چه خامخا د ده په څرمن کښې څه عیب دې یا په بدن باندې د برګي مرض داغونه دي یا د ده هګئي پړسیدلي دي یا څه بل څه تکلیف دې.

أُدْرَة: د همزه فتحه دال په سکون سره د خصیتین د پړسیدو بیماري.(۲)

قوله: وإن الله أراد أن یبرئه مما قالوا لموسیٰ......: الله تعالیٰ هغه د بني اسرائیلو د خبرې نه بری کولو اراده اوکړه. چنانچه یوه ورځ خان له شو او په خلوت کښې ئي په کاڼي باندې خپلې کپړې کیخودې. بیائي غسل اوکړو کله چه فارغ شو نو د کپړو د اخستو ډپاره ورراوانډې شو (لا کپړې اخستې هم نه وې چه په کوم کاڼي باندې کپړې ایخودې وې) هغه د کپړو سره په تیزئي سره لاړو، موسیٰ علیه السلام همسا واخسته او کاڼي پسې روان شو وئي فرمائیل (ثوبي حجر ثوبي حجر) اې کاڼي په زما کپړې اې کاڼي په زما کپړې. تردې چه موسیٰ علیه السلام منلو سره د بني اسرائیل یو جماعت ته اورسیدو. هغوی موسیٰ علیه السلام بربنډ اولیدلو په داسې حال کښې چه هغه د الله تعالیٰ په پیدا کړې شوې مخلوق کښې د ټولو نه زیات ښائسته وو او داسې چه کوم عیبونه هغوی لګول د هغې نه الله تعالیٰ هغه پاک کړو. کاڼي اودریدو موسیٰ علیه السلام خپلې کپړې واچولې او کاڼي ئي په خپله همسا باندې وهل شروع کړه.

قوله: فوالله إن بالحجر لندبا من أثر ضربه ثلاثا أو أربعا أو خمسا: په الله قسم د هغه په وهلو سره په کاڼي کښې درې څلور یا پنځه ښې جوړې شوې وې. دا د حضرت ابوهریره رضي الله عنه قول دې. کتاب الغسل والا روایت کښې د دې تصریح ده. راوی ته شك دې چه رسول اکرم ﷺ ثلاثاً فرمائیلي وو یا اربعاً یا خمساً. د کتاب الغسل والا روایت کښې د دې په ځائي (ستة أو سبعة) الفاظ دي. (۳) هم د غه روایت ابن مردویه رحمه الله (حبیب بن سالم عن أبي هریرة) په طریق سره نقل کړې دې. په دې کښې "ست ضربات" الفاظ جزم سره راغلي دي. (۴)

د باب د روایت نه مستنبط فوائد: علامه نووی رحمه الله فرمائي چه په دې روایت کښې د موسیٰ علیه السلام دوه واضح معجزاتو ذکر دې. یو دا چه کاڼي د موسیٰ علیه السلام کپړې اخستو سره اوتختیدو او بل دا چه په هغه باندې د موسیٰ علیه السلام د وهلو ښې جوړې شوې (۵) یوه خبره د دې روایت نه دا معلومه شوه چه د ښه او بد فرق جمادات هم کولې شي. (۶)

علامه عیني رحمه الله د دې روایت نه نور فوائد او احکام هم مستنبط کړي دي. ① د علاج معالجه وغیره په غرض سره د ستر اندامونه کتل هم جائز دي. ② انبیاء کرام علیهم السلام د هر قسم ظاهري او باطني عیوب نه پاك وي

---

(۱) تهذیب الأسماء للنوي: ۱۹۸/۱، ۱۷۷، والکاشف للذهبي: ۲۷۷/۱ رقم الترجمة: ۱٤۲۵ وتقریب التهذیب: ۹۷/۱ دار الکتب العلمیة.

(۲) النهایة في غریب الحدیث: ٤۵/۱ الأدرة: بالضم: نَفْخَةٌ في الخُصْیَة. یقال: رجل آدَرٌ. ومنه الحدیث: إن بني إسرائیل کانوا یقولون إن موسی آدَر، من أجْل أنه کان لا یَغْتَسِلُ إلا وَحْدَه. ذکره أبوموسی في المجمع المغیث. انظر تعلیقات الشیخ خلیل مأمون علی هامش النهایة: ٤۵/۱.

(۳) اوګورئ کتاب الغسل باب من اغتسل عریانا وحده في الخلوة رقم: ۲۷۸.

(٤) اوګورئ عمدة القاري: ٤۱۵/۱۵ وإرشاد الساري: ۲٤٦/۷.

(۵) إرشاد الساري: ۳٤٦/۷.

(٦) إرشاد الساري: ۳٤٦/۷.

③ دَ يو نبي طرف ته خلقي او جسماني نقصان نسبت کول دَ نبي دَ اذيت په دائره کښې راځي او په دې سره سړي دَ ايمان نه هم خلاصيدې شي.(۱)

فذلك قوله: ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَىٰ﴾: حضرت ابوهريره رضي الله عنه واني چه قرآن مجيد کښې دا کوم مذکوره آيت راغلې دې په دې کښې هم دا قصه بيان کړې شوې ده.

دَحديث باب ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَحديث باب مناسبت ښکاره دې.

[۳۲۲۴]-حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا وَائِلٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَسَمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَسْمًا، فَقَالَ رَجُلٌ: إِنَّ هَذِهِ لَقِسْمَةٌ مَا أُرِيدَ بِهَا وَجْهُ اللَّهِ، فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرْتُهُ، فَغَضِبَ حَتَّى رَأَيْتُ الْغَضَبَ فِي وَجْهِهِ، ثُمَّ قَالَ: يَرْحَمُ اللَّهُ مُوسَى، قَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرَ مِنْ هَذَا فَصَبَرَ" [ص ۴۶۲] [ر: ۲۹۸۱](۲)

تراجم رجال

ابوالوليد: دا ابوالوليد هشام بن عبدالملک طيالسي رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب إثم من کذب على النبي صلى الله عليه وسلم) لاندې تيره شوې ده.(۳)

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتکي الواسطي رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده) لاندې تيره شوې ده.(۴)

اعمش: دا ابومحمد سليمان بن مهران اسدي کوفي رحمه الله دې. أعمش په لقب سره مشهور دې. دَدوی تذکره (کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تيره شوې ده. (۵)

ابووائل: دا شقيق بن سلمه اسدي تابعي رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الإيمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر) لاندې تيره شوې ده.(۶)

عبدالله: دا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دې. دَدوی تفصيلي تذکره (کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تيره شوې ده. (۷)

قوله: قسم النبي صلى الله عليه وسلم قسما فقال رجل: إن هذه لقسمة.....: حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه واني چه رسول الله صلى الله عليه وسلم (غزوه حنين په موقع باندې دَ عربو بعض سردارانو کښې) مال تقسيم کړو. (بعض سردارانو ته څه زيات مال ملاؤ شو يو سړي اوونيل (إن هذه لقسمة ما أريد بها وجه الله) دا داسې تقسيم دې په کوم سره چه دَالله تعالى رضا نه ده غوښتې شوې. مطلب دادې چه په دې کښې دَ انصاف نه کار نه دې اخستې شوې.

---

(۱) عمدة القاري: ۱۵/۴۱۶.

(۲) مرتخريجه في کتاب فرض الخمس، باب ماکان النبي صلى الله عليه وسلم يعطى المؤلفة قلوبهم وغيرهم من الخمس ونحوه، رقم: ۳۱۵۰.

(۳) کشف الباري: ۴/۵۹.

(۴) کشف الباري: ۱/۶۷۸.

(۵) کشف الباري: ۲/۲۵۱.

(۶) کشف الباري: ۲/۵۵۹.

(۷) کشف الباري: ۲/۲۵۷.

حضرت عبدالله ابن مسعود ﷺ وائي چه زه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شوم او دَهغه داخبره مې وراوخودله نو حضورپاك غصه شو او دومره چه ما د رسول الله ﷺ په مخ مبارك باندې غصه اوليدله. بيا حضورپاك اوفرمائيل: «رحم الله موسٰی، قد أوذي بأكثر من هذا فصبر» يعني الله تعالى دې په موسىٰ عليه السلام باندې رحم اوکړي هغه ته دَدې نه زيات تکليفونه ورکړې شوي خو هغه بيا هم صبر کړې. کتاب الخمس کښې دا روايت په تفصيل سره تيرشوې دې.

ترجمة الباب سره دَحديث باب مناسبت: په حديث کښې دی «رحم الله موسٰی» ترجمة الباب سره هم دغه جمله مناسبت لري.(۱)

۳۰- باب: ﴿يَعْكُفُونَ عَلَىٰٓ أَصْنَامٍ لَّهُمْ﴾ (۲)

دَترجمة الباب مقصد: امام بخاري رحمه الله دَ باب لاندې ورکړې شوې آيت تفسير کول غواړي.(۳)

پوره آيت دادې: ﴿وَجَاوَزْنَا بِبَنِيٓ إِسْرَآءِيلَ ٱلْبَحْرَ فَأَتَوْا۟ عَلَىٰ قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَىٰٓ أَصْنَامٍ لَّهُمْ ۚ قَالُوا۟ يَٰمُوسَى ٱجْعَل لَّنَآ إِلَٰهًا كَمَا لَهُمْ ءَالِهَةٌ ۚ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ﴾ او مونږ بني اسرائيل دَ درياب نه پورې غاړې واړول نو دَهغوي تيريدل په يو داسې قوم باندې اوشو چه دَ خپلو بتانو په عبادت کښې لګياوو. هغوي اووئيل اې موسىٰ! لکه څنګه چه دَدوي معبودان دي دغه شان يو معبود ته زمونږ دپاره هم جوړکړه. موسىٰ اووئيل تاسو ډير جاهل خلق يئې.

دې نه مقصود دَ اسرائيل نافرمانۍ او دَ هغوي خراب عادتونه بيانول دي. موسىٰ عليه السلام سره هغوي دَ سمندر نه پورې وتو سره په خپلو سترګو باندې فرعون او دَ هغه قوم ډوبيدو او غرقيدو سره اوليدل. نو هغوي له دَ الله تعالى شکر ادا کولو سره دَ موسىٰ عليه السلام دَ توحيد عقيده اختيارول پکار وو ليکن هغوي دَ کفر او جهالت مظاهره اوکړه. دَ سمندر نه پورې غاړه ئې څه خلق دَ بتانو عبادت کښې اوليدل. علامه قسطلاني رحمه الله وائي چه دا تماثيل دَ بقر وو.(۴) دَهغوي په ليدو سره ئې دَ موسىٰ نه مطالبه اوکړه چه مونږ له هم دغه شان بتان او تماثيل جوړکړه او راکړه. مونږ له خپل معبودان پکار دي چه په سترګو سره ليدلې شي. موسىٰ عليه السلام جواب ورکړو چه تاسو دَ جهالت خبرې کوئې دَدوي معبودان باطل دي او دَدوي عمل دَ غرق کيدو دې.

﴿مُتَبَّرٌ﴾/الأعراف: ۱۳۹/: خسران. ﴿وَلِيُتَبِّرُوا﴾ يدمروا ﴿مَا عَلَوْا﴾/الإسراء: ۷/: ما غلبوا.

﴿مُتَبَّرٌ﴾: آيت کښې دی: ﴿إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ مُتَبَّرٌ مَّا هُمْ فِيهِ﴾ يعني دا خلق چه په کوم څيز کښې لګيا دي هغه تباه کيدونکې دې. امام بخاري رحمه الله متبر معنى په خسران سره کړې ده. دَمتبر معنى مات کړې شوې او دَ تباه کيدو ده. امام بخاري رحمه الله په خسران سره دَدې تفسير اوکړو. چنانچه په سورت اسراء کښې ﴿وَلِيُتَبِّرُوا﴾ راغلې دې نو امام بخاري رحمه الله دَدې تفسير يدمروا سره کړې دې. دَماعلوا معنى امام بخاري رحمه الله ماغلبوا سره کړې ده. دَسورت اسراء دَدې لفظ تعلق باب سره نه دې دائې استطراداً ذکرکړې دې.(۵)

[۳۲۲۵]- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَٰنِ، أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ

---

۱) عمدة القاري: ۱۵/۷۱۶.

۲) /الأعراف: ۱۳۸/.

۳) فتح الباري: ۸/۵٤۲.

٤) إرشاد الساري: ۷/۳٤۷.

۵) عمدة القاري: ۱۵/۳٤۷ إرشاد الساري: ۱۵/٤۱۷.

صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَجْنِي الْكَبَاثَ، وَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «عَلَيْكُمْ بِالأَسْوَدِ مِنْهُ، فَإِنَّهُ أَطْيَبُهُ» قَالُوا: أَكُنْتَ تَرْعَى الغَنَمَ؟ قَالَ: «وَهَلْ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا وَقَدْ رَعَاهَا» [ص ۴۶۴] [۵۱۳۸] [۱]

تراجم رجال

يحيى بن بكير: دا ابوزكريا يحيى بن عبدالله بكير قرشي مخزومي رحمه الله دي.

ليث: دا ليث بن سعد بن عبد الرحمن فهمي رحمه الله دي. دَدي دواړو حضراتو تذكره بدء الوحي لاندې تيره شوې ده. [۲]

يونس: دې نه يونس بن يزيد ايلى رحمه الله مراد دي. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب من يرد الله به خيرا يفقهه في الدين) لاندې تيره شوې ده. [۳]

ابن شهاب: دَدوى تذكره (بدء الوحي) لاندې تيره شوې ده. [۴]

ابوسلمة بن عبدالرحمن: دَدوى تذكره (كتاب الايمان باب صوم رمضان احتسابا من الايمان) لاندې تيره شوې ده. [۵]

جابربن عبدالله رضي الله عنه: دَدوى تذكره (كتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين) لاندې اوګورئ.

قوله: كنامع رسول الله صلى الله عليه وسلم نجنى الكَبَاث: جابربن عبدالله رضي الله عنه وائي چه مونږ رسول الله صلى الله عليه وسلم سره ميوې (بيرې) راغونډولې. وړاندې كتاب الاطعمة والا روايت كښې دَ مقام تصريح ده: (كنامع رسول الله صلى الله عليه وسلم بمر الظهران) يعنى: مقام (مرالظهران) كښې مونږ دوى سره وو مونږ دَ ميوې بيرې راغونډولې.

قوله: وَإن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: عليكم.....الخ: رسول اكرم صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل دَ تور رنګ والا راغونډوئى ځكه چه هغه ښه وى. صحابه كرامو عرض اوكړو اياتاسو به چيلئى څرولې؟ صحابه كرامو دا سوال ددې دپاره كړې وو ځكه چه دَ بيرو په قسمونو كښې اعلى او ادنى فرق عموماً دَ چيلو څرونكى خلقو كولو. حضورپاك اوفرمائيل او اوبل دا چه يونبى هم داسې نه دې چه هغه چيلئى نه وى څرولې. دې دَ پاره چه په هغه كښې دَ نفس دَ تواضع خصلت پيداشى. دَ چيلو په ساتنې سره ترقى كولوسره دَ انسانيت قيادت اودَ هغوى دَتربيت په منصب باندې فائز وى. علامه خطابى رحمه الله فرمائى دَ دې حديث مقصد دادې چه دَ نبوت منصب تواضع اختيارونكو ته وركولې شى. مترفين او دَ دنيا په مالدارو كښې بدمست خلقو ته نه شى وركولې. [۶]

دَحديث په مناسبت باندې اشكال اودَ هغې جواب: دلته اشكال پيداكيږى چه باب خو امام بخارى رحمه الله (يعكفون على أصنام لهم) دَتفسير دپاره قائم كړې دې. نودَ حديث جابر رضي الله عنه دَدې ترجمه سره څه مناسبت دې؟

ابن ملقن رحمه الله دَخپل شيخ په حواله سره مناسبت داسې بيان كړې دې چه حضرت موسى عليه السلام هم دَ چيلو څرونكو كښې داخل دې. [۷] حافظ ابن حجر رحمه الله په دې باندې رد كولوسره فرمائى چه داقسم توجيه دَ حديث دَمتن

---

[۱] اخرجه أيضًا في الأطعمة باب الكبار رقم: ۵۴۵۳ ومسلم في الأشربة باب فضيلة الأسود من الكباث رقم: ۲۰۵۰ وقد تفرد به الشيخان انظر تحفة الأشراف: ۳۹۸/۲ رقم: ۳۱۵۵.

[۲] كشف البارى: ۳۲۴/۱-۳۲۳.

[۳] كشف البارى: ۲۸۲/۳.

[۴] كشف البارى: ۳۲۶/۱.

[۵] كشف البارى: ۳۲۳/۲.

[۶] عمدة القارى: ۱۸/۱۵ ؛ فتح البارى: ۵۴۳/۸ ؛ الإعلام الخطابى: ۱۵۵۴/۳ مركز إحياء التراث الإسلامى.

[۷] التوضيح لابن ملقن: ۴۸۱/۱۹ وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية.

دَ موسىٰ عليه السلام دَ احوال دَ مناسبت په حواله سره خو مناسب دى مګر ترجمة الباب سره دَ حديث مناسبت سره دَدې هيڅ تعلق نشته دې.

دَحافظ ابن حجر رحمه الله توجيه: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه ماته داسې معلوميږى چه امام بخارى رحمه الله آيت او حديث جابر رضي الله عنه په مينځ کښې بياض پريخودې وو چه يو داسې روايت نقل کړې شى چه ترجمة الباب سره مناسب وى او دَ هغې نه پس داسې باب قائم کړى چه حديث باب سره مناسبت ساتى ليکن هغوى ته دا موقع ملاؤ نه شوه. دَدې تائيد دَ نسفى په نسخه سره هم کيږى ځکه چه په هغې کښې لفظ باب بغير دَ ترجمې يعنى دَ آيات ذکر نشته دې. باب سره متصلاً حديث جابر رضي الله عنه وارد دې. په دې لحاظ سره دا باب (كالفصل من الباب السابق) دى يعنى دا هم دَ موسىٰ عليه السلام دَ حالاتو او سوانح تتمه ده. په دې صورت کښې دَ حديث جابر رضي الله عنه مناسبت باب سره داسې کيږى چه (وهل من نبى إلا وقد رعاها) په عموم کښې حضرت موسىٰ عليه السلام هم شامل دې يعنى يو نبى داسې نه دې تير شوې چا چه چيلئى نه وى څرولې نو موسىٰ عليه السلام هم دَ چيلو څرونکې شو. لکه چه په دې روايت کښې دَ موسىٰ عليه السلام دَ ژوند يو اړخ بيان کړې شوې دې.(١)

بعض رواياتو کښې تصريح ده چه موسىٰ عليه السلام به چيلئى څرولې. چنانچه دَ دې حديث په بعض طرق کښې دى (ولقد بعث موسىٰ وهو يرعى الغنم) يعنى موسىٰ عليه السلام مبعوث کړې شو او هغه دَ چيلو څرونکې وو. دا روايت امام نسائى کتاب التفسير کښې (عن أبي إسحاق عن نصر بن حزن) په طريق سره نقل کړې دې.(٢)

دَعلامه کرمانى رحمه الله توجيه او دَ حافظ ابن حجر رحمه الله رد: علامه کرمانى رحمه الله فرمائى چه په دې صورت کښې به ترجمة الباب سره دَ حديث مناسبت داسې وى چه بنى اسرائيل ته دَ خپل جهالت په سبب په معاشره کښې هيڅ امتيازى حيثيت حاصل نه وو. مګر الله تعالى په هغوى باندې فضل کولو سره هغوى له په ټول اقوام عالم باندې فضيلت ورکړې وو. هم دغه حال دَ انبياء کرامو وو چه چيلئى به ئې څرولې او په معاشره کښې به ئې څه امتيازى مقام نه لرلو الله تعالى هغوى ته فضيلت ورکړو او هغوى ئې دَ ادنى حالت نه اوويستل او دَ نبوت اوچت مقام ئې ورکړو.(٣)

حافظ ابن حجر رحمه الله په دې توجيه باندې رد کولو سره فرمائى چه دا توجيه دَ تکلف نه خالى نه ده. داسې خبرې دَ شرح متن سره مناسبت لرى ترجمة الباب سره دَدې تعلق نشته دې.(٤)

٣١- باب: ﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تَذْبَحُوا بَقَرَةً﴾/البقرة: ٦٧/

دَترجمة الباب مقصد: امام بخارى رحمه الله دَ دې باب لاندې دَ مذکوره آيت تفسير کول غواړى. دا آيت هم دَ موسىٰ عليه السلام دَ حالاتو متعلق دې. پوره آيت دادې: ﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تَذْبَحُوا بَقَرَةً ۖ قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا ۖ قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾ کوم وخت چه موسىٰ عليه السلام خپل قوم ته اوفرمائيل چه الله تعالى تاسو ته حکم درکوى چه تاسو يوه غوا ذبح کړئى هغوى اووئيل ته موږ پورې خندا کوې. موسىٰ عليه السلام اوفرمائيل نعوذبالله، چه زه داسې دَ جهالت والو په شان کار اوکړم (چه دَ الله تعالى په حکم کښې مسخرې اوکړم).

امام ابوجعفر رازى رحمه الله (عن الربيع بن أنس عن أبي العالية) په طريق سره دَ مذکوره آيت دَ لاندې دا روايت نقل کړې دې چه بنو اسرائيل کښې يو مالدار سړې وو دَ کوم چه څه اولاد نه وو. يو نيزدې وارث ئې دَ مال په لالچ کښې

---

(١) فتح الباري: ٥٤٢/٨عمدة القاري: ٣٠٣/١٥الكنز المتواري: ٣٦١/١٣.

(٢) انظر سنن النسائي الكبرى: ١٧١/١٠رقم الحديث: ١١٢٦٢مؤسسة الرسالة بيروت، ١٤٢١هجرى.

(٣) شرح الكرماني: ٥٦/١٤دار إحياء التراث العربي، وانظر فتح الباري: ٥٤٣/٨-٥٤٢

(٤) فتح الباري: ٥٤٣/٨-٥٤٢ دار الكتب العلمية.

رانلوسره هغه قتل کړو او په لار کښې ئې اوغورزولو او بيا د موسىٰ عليه السلام په مخکښې چغې صورې وهلې چه په ما باندې لوئې مصيبت راغلو هيڅوک داسې نه ملاويږي چه د ده قاتل راته په گوته کړي. ته د الله تعالى نبي ئې هم ته راته اوښايه. موسىٰ عليه السلام د خلقو نه معلومات اوکړه نو ټولو د لاعلمئ اظهار اوکړو. هغوی ته د وحې په ذريعه حکم ورکړې شو چه د قاتل پته لګولو د پاره يو غوا ذبح کړئ اود هغې د غوښې يوه ټکړه د مقتول په بدن باندې اووهئ نو هغه به راژوندې شی او هم پخپله به د قاتل نوم اوښائي. موسىٰ عليه السلام هغوی ته د الله تعالىٰ دا حکم اوخودلو نو هغوی دا ټوقې ګنړلو سره اووئيل ﴿أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا﴾ آيا ته مونږ پورې ټوقې کوې؟ موسىٰ عليه السلام جواب ورکړو ﴿أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾ بيا بنو اسرائيل اووئيل ﴿ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ﴾ ته خپل رب نه درخواست اوکړه چه هغه بيان اوکړي چه هغه غوا به څنګه وي؟ موسىٰ عليه السلام جواب ورکړو ﴿إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ﴾ يعنى الله تعالى فرمائي چه هغه دې داسې غوا وي چه نه بوډئ وي اونه بالکل خوانه دې دواړو په مينځ کښې دې وي. بيا هغوی اووئيل ته د خپل رب نه دعا اوکړه چه هغه زمونږ د پاره بيان کړي چه ﴿مَا لَوْنُهَا﴾ د هغه غوا رنګ به څنګه وي؟ موسىٰ عليه السلام جواب ورکړو ﴿إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ﴾ الله تعالى فرمائي چه هغه غوا دې د تيز رنګ زيړه وي چه کتونکی خوشحالوي. هغوی وئيل ﴿ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا﴾ ته زمونږ د پاره د خپل رب نه دعا اوکړه چه زمونږ د پاره بيان کړي چه د دغه غوا پوره حقيقت به څه وي. حقيقت دادې چه د غواګانو باره کښې مونږ ته اشتباه کيږي. موسىٰ عليه السلام جواب ورکړو ﴿إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا﴾ الله تعالى فرمائي چه هغه به داسې غوا وي چه صحيح سالمه وي څه کمې په کښې نه وي چه نه يوې کوی اونه پټي خروب کوی او په هغې لږ شان ټاکې يا داغ هم نه وي.

د خپل عادت مطابق د ډيرو لاتجو نه پس بنو اسرائيل په دې حکم باندې رضامند شو. د مخصوص صفتونو دا غوا د ډير لټون نه پس هغوی ته د يوې بوډئ ښځې سره ملاؤ شوه چه هغې هم ښه ګران قيمت اووئيل. موسىٰ عليه السلام اووئيل چه تاسو پخپله خپل خان په سختو کښې واچولو اوس چه دا څه غواړې هم هغه قيمت ورکړئ. هغوی غوا واخسته اود هغې نه ئې يو هډوکې واخستو اود مقتول نعش سره ئې اولګولو هغه راژوندې شو او د قاتل نوم خودلو سره مړ شو. (۱)

قَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: الْعَوَانُ: النَّصَفُ بَيْنَ الْبِكْرِ وَالْهَرِمَةِ. ﴿فَاقِعٌ﴾ /البقرة: ۶۹: صَافٍ.

په مذکوره آيت کښې د لفظ عوان تفسير کړې شوې دې. نصف نون او صاء فتحه سره مينځمی ته وئيلی شي. ابوالعاليه رحمه الله دا قول وائي چه عوان د بوډئ او خوانې غوا په مينځ کښې درميانه درجې عمر والا غوا ته وائي. دا بوالعاليه رحمه الله امام قرطبی رحمه الله د (عن سلمه عن ابن اسحاق عن الزهری) په طريق سره نقل کړې دې. (۲)

قوله: فاقع: صاف. آيت دې ﴿صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ﴾ امام بخاری رحمه الله لفظ فاقع تفسير صاف سره کړې دې. حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د دې تفسير کړې دې (شديد الصفرة تكاد صفرتها تبيض) مطلب دې چه د دغه غوا رنګ فاقع يعنی داسې ژور زيړ رنګ وی چه سپين ښکاري. بعض حضراتو د فاقع معنی ډير تک تور رنګ سره کړې دې. دا صحيح نه دې. (۳)

---

(۱) فتح الباری: ۸/ ۵۴۴-۵۴۳.
(۲) عمدة القاری: ۱۵/ ۴۱۹.
(۳) عمدة القاری: ۱۵/ ۴۱۹.

﴿ذَلُولٌ﴾ لم يذللها العمل ﴿تُثِيرُ الْأَرْضَ﴾ /البقرة: ۷۱/: ليست بذلول تثير الأرض ولا تعمل في الحرث. ﴿مُسَلَّمَةٌ﴾ من العيوب ﴿لَاشِيَةَ﴾ /البقرة: ۷۱/: بياض. ﴿صَفْرَاءُ﴾ /البقرة: ۶۹/: إن شئت سوداء، ويقال: صفراء، كقوله: ﴿جِمَالَتٌ صُفْرٌ﴾ /المرسلات: ۳۳/: ﴿فَادَّارَأْتُمْ﴾ /البقرة: ۷۲/: اختلفتم.

هغه غوا څنګه كيدل پكار دى؟ دَ هغې يو وصف ئى دا اوخودلو چه هغه ذلول نه وى. امام بخارى رحمه الله دَ دې معنى كړې ده (لم يذللها العمل) چه كار وغيره ذليل كړې نه وى. ﴿تُثِيرُ الْأَرْضَ﴾ امام بخارى رحمه الله (ولا تعمل فى الحرث) سره معنى كړې ده. يعنى چه داسې غوا وى چه په زمكه كښې دَ زميندارئى كار نه كوى.

قوله: لاشية: بياض. په آيت كښې لفظ (شية) معنى امام بخارى رحمه الله په سپين داغ سره كړې ده. يعنى هغه غوا داسې كيدل پكار دى چه په هغې كښې څه سپين داغ نه وى.

قوله: صفراء: إن شئت سوداء، ويقال صفراء كقوله جمالات صفر. آيت كښې ﴿صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَّوْنُهَا﴾ كښې لفظ (صفراء) متعلق امام بخارى فرمائيلى دى چه دا په خپله مشهوره معنى كښې استعماليږى ليكن كه تاسو غواړئى نودا دَ سوداء (تور) په معنى كښې هم اخستې شئى څكه چه دَ سورت مرسلات آيت ﴿جِمَالَتٌ صُفْرٌ﴾ [۳۳] كښې لفظ صفر دَ سودا په معنى كښې دې چه زيړ بخنه وى.

قوله: فادّارأتم: اختلفتم. آيت دې ﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا﴾ [البقرة: ۷۲]. امام بخارى رحمه الله (ادارأتم) معنى كړې ده (اختلفتم) يعنى دَ قتل الزام په يو بل باندې لګولو او اختلاف ئى كولو. دا لفظ (دراء) نه دې اودَ دې معنى دَ دفع كولو دَ پاره راځى. يعنى دَ خپل ځان ساتنه ئى كوله او الزام به ئى دَ بل په سر. [1]

۳۲- باب: وَفَاةِ مُوسَى وَذِكْرِهِ بَعْدُ.

دَ ترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې امام بخارى رحمه الله دوه خبرې خودل غواړى. دَ حضرت موسى عليه السلام دَ وفات قصه او دَ وفات نه پس تذكره. ذكره په مجرور باندې دَ عطف كيدو دَ وجې نه حالت جرى كښې دې. دَ ابوذر رحمه الله روايت كښې لفظ دَ باب ساقط دې. په دې صورت كښې ذكره مرفوع وئيل پكار دى. [2]

[۳۲۲۶]- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "أُرْسِلَ مَلَكُ الْمَوْتِ إِلَى مُوسَى عَلَيْهِمَا السَّلَامُ، فَلَمَّا جَاءَهُ صَكَّهُ، فَرَجَعَ إِلَى رَبِّهِ، فَقَالَ: أَرْسَلْتَنِي إِلَى عَبْدٍ لَا يُرِيدُ الْمَوْتَ، قَالَ: ارْجِعْ إِلَيْهِ فَقُلْ لَهُ يَضَعُ يَدَهُ عَلَى مَتْنِ ثَوْرٍ، فَلَهُ بِمَا غَطَّتْ يَدُهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ سَنَةٌ، قَالَ: أَيْ رَبِّ، ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ: ثُمَّ الْمَوْتُ، قَالَ: فَالْآنَ، قَالَ: فَسَأَلَ اللَّهَ أَنْ يُدْنِيَهُ مِنَ الْأَرْضِ الْمُقَدَّسَةِ رَمْيَةً بِحَجَرٍ، قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْ كُنْتُ ثَمَّ لَأَرَيْتُكُمْ قَبْرَهُ إِلَى جَانِبِ الطَّرِيقِ تَحْتَ الْكَثِيبِ الْأَحْمَرِ» قَالَ وَأَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ [ص ۴۷۱] [ر: ۱۲۷۴]. [3]

---

[1] تفسير الثعلبي: ۱۳۹/۱ قال: وأصل الدراء: الدفع، يعنى: ألقى ذلک على هذا وهذا على ذلک فدافع كل واحد نفسه.

[2] إرشادالساري: ۳۵۰/۷.

[3] مر تخريجه فى كتاب الجنائز باب من أحب الدفن فى الأرض المقدسة أونحوها: ۳۳۹ وهذا الحديث عزاه الحافظ المزي فى التحفة إلى البخارى فقط ولم يصرح بأنه روى عن مسلم أيضاً، وقد رواه مسلم فى الفضائل، فى باب فضائل موسى رقم: ۶۱۰۰.

تراجم رجال

يحيى بن موسى: دا ابوزکریا یحیی بن موسی رحمه الله دي. دَدوی تذکره تیره شوې ده.[1]
معمر: دا معمر بن راشد الازدی البصری رحمه الله دي. (کتاب العلم، باب کتابة العلم) لاندې دَهغوی تذکره تیره شوې ده. [2]
ابن طاوُس: دا عبدالله بن طاوس بن کیسان یمانی رحمه الله دي. دَدوی تذکره تیره شوې ده. [3]
عن ابيه: دا طاوس بن کیسان یمانی جندی حمیری رحمه الله دي.[4]
دا روایت امام بخاری رحمه الله مخکښې خو طاوس عن ابی هریرة په طریق سره موقوفاً روایت کړې دې او بیا دې نه پس هم دا روایت همام عن ابی هریرة په طریق سره موقوفا هم نقل کړې دې او دَ محدث عبدالرزاق رحمه الله په نیز هم دغه دَ همام والاسند مشهور دې.[5]

دَموسی علیه السلام ملک الموت په مخ په څپیړه وهل: أرسل ملك الموت إلى موسى عليه السلام، فلما جاءه صكه..... ملک الموت موسی علیه السلام ته اولیګلې شو کله چه ملک الموت هغه له راغلو نوهغه دې په څپیړه اووهلو. دلته اشکال کیږی چه موسی علیه السلام ملک الموت ولې په څپیړه باندې اووهلو؟
① ملک الموت هغه له دَ مرګ پیغام ورکولو دپاره راغلې وو. دَ صحیح مسلم روایت دې چه ملک الموت موسی علیه السلام ته اووئیل (أجب ربك، فلطم موسى عين الملك ففقأها)[6]
یعني دَ خپل رب پیغام مرګ قبول کړه. په دې باندې موسی علیه السلام په سترګه باندې ملک الموت په څپیړه باندې اووهلو او سترګه ئې زخمی کړه. ملک الموت هغه له دَ انسان په شکل کښې راغلې وو او دکور په دیوال باندې راواوختې وو. دَموسی علیه السلام عمر ۱۲۰ کاله وو. موسی علیه السلام هغه پیژندلې نه وو او دَ هغه په مزاج کښې ګرمی وه. په دې باندې هغه له غصه راغله چه بغیر اجازت نه څنګه دننه راغلې، کیدې شی څوک اجنبی حمله کونکې زما دَ قتل په نیت راغلې وی. په دې وجه موسی علیه السلام هغه په څپیړه اووهلو. په هغه زمانه کښې به ملک الموت په انسانی شکل کښې دَعامو خلقو مخې ته رابښکاره کیدلو. چنانچه دَ مسند احمد روایت دې: (أن ملك الموت كان يأتي الناس عيانا، فأتى موسى فلطمه ففقأ عينه).[7]
یوبل اشکال اودَهغې جواب: دَصحیح مسلم او مسند احمد په روایاتو کښې تصریح ده چه موسی علیه السلام په ګذار سره دَ ملک الموت سترګه اووتله په دې باندې اشکال وارد کیږی چه ملک الموت خو طاقتور مخلوق دې دَ یوانسان ګذار دَ هغه په مقابله کښې څه حیثیت لری بیا دا چه هغه نورانی مخلوق دې دَ انسان په شان دَ هغه سترګه وتل اوزخمی کیدل ناقابل فهم دی؟
ابن قتیبه رحمه الله وغیره دَدې جواب دا ورکړې دې چه دا په اصل کښې تمثیل دې. حقیقت نه دې چه حضرت موسی علیه السلام حقیقتاً په څپیړه وهلې وو او هم په حقیقت کښې دَ ملک الموت سترګه وتلې وه. دا بالکل هم داسې دی لکه

---

[1] کشف الباری کتاب الحیض باب دلک المرأة نفسها.... ص: ۳۷۸.
[2] کشف الباری: ۳۲۱/٤.
[3] کتاب الحیض باب المرأة تحیض بعد الإفاضة رقم: ۳۲۹ ص: ۵۹۸.
[4] اوګورئی کتاب الوضوء، باب من لم یر الوضوء إلا من المخرجین.
[5] عمدة القاری: ۳۰۵/۱۵.
[6] صحیح مسلم کتاب الفضائل باب ومن فضائل موسیٰ، رقم الحدیث: ۶۱٤۹
[7] مسند الإمام أحمد: ۵۲۵/۱۶مسند أبی هریرة: ۱۰۹۰٤مؤسسة الرسالة: ۱٤۲۱هجری نور اوګورئی إرشاد الساری: ۳۵۰/۷.

چه په دوو کسانو کښې په څه خبره باندې تلخې راشي يو غالب راخي اوبل مغلوب. غالب راتلونکې وائي چه ما هغه ښه زخمي کړو ما خو دَهغه په سترګو کښې خاورې واچولې اوهغه خو خپل مخ وهلو لاړو. حالانکه په حقيقت کښې نه هغه زخمي کړې او نه دَهغه په سترګو کښې خاورې اچوي او نه هغه خپل مخ وهي. دغه شان حضرت موسیٰ علیه السلام په مقابله او بحث کښې غالب راغلو په حديث کښې دَ سترګې وتو خبره هم دغه محاوره ده.[۱]

ليکن دا توجيه بعيده ده اودَ قرائن سياق خلاف ده. ځکه چه په روايت کښې تصريح ده چه دَ عزرائيل سترګه اووتله نوهغه الله تعالیٰ له لاړو هلته هغه شکايت اوکړو او الله تعالیٰ دَهغه سترګه صحيح کړه.[۲] کله چه دَ سترګې وتل په حقيقت باندې محمول دی نوبيا اشکال دادې چه ملك الموت خو نوراني مخلوق دې دَ انسان په شان دَهغه سترګه راوتل ناقابل فهم دی.

دَدې جواب دادې چه الله تعالیٰ په ملائکو کښې (تشکل بأشکال مختلفة) استعداد کيخودې دې. کله چه ملائکه دَ انسان په صورت کښې متشکل وي نوبيا په هغوی کښې انساني خصوصيات پيدا کيږي. ملك الموت په انساني صورت کښې راغلي وو په دې وجه په څپيړه باندې دَهغه سترګه اووتله[۳]

شراح حضراتو خودا مختلف توجيهات کړي دي ليکن حقيقت دادې چه دا حديث دَمتشابهات نه دې. علامه سندهي رحمه الله دَ سنن نسائي په حاشيه کښې دَدې تصريح فرمائيلې ده.[۴] دَ تاويل او توجيه کولو په ځائې نيغه خبره په دې کښې ده چه متشابهات الله تعالیٰ ته حواله کړې شي.

② علامه نووي رحمه الله فرمائيلي دي ممکن دي چه موسیٰ علیه السلام دَ الله تعالیٰ په اجازت سره ملك الموت په څپيړه باندې وهلې وي چه داسې دَ ملك الموت امتحان واخستې شي.[۵]

③ دَ انبياء دَ روح قبض کولونه وړاندې هغوی نه مشوره ضرور اخستې شي اوهغوی ته اختيار ورکولې شي. نو بعض حضرات اوفرمائيل چه موسیٰ علیه السلام ملك الموت ځکه په څپيړه باندې اووهلو چه ملك الموت هغه سره مشوره نه وه کړې او دَ روح قبض کولودَپاره راغلو.[۶]

دَدې حديث نه دَمبتدعين انکار اودَ هغې رد: علامه ابن خزيمه رحمه الله فرمائي چه بعض مبتدعينو دَدې حديث دَ صحت نه انکار کړې دې. دا حضرات وائي چه که موسیٰ علیه السلام ملك الموت پيژندلې وو نوبيا خو څپيړه لګول دَملك الموت توهين دې؟ که چرې پيژندلې نې نه وو بيا دَهغه نه دَسترګې ويستلو قصاص نې ولې وانخستو.؟

حافظ ابن خزيمه رحمه الله اودَ هغه په اتباع کښې علامه مازري رحمه الله او قاضي عياض رحمه الله دَدې جواب ورکړې دې چه ملك الموت په انساني شکل کښې په ديوال باندې وراوختې وو. موسیٰ علیه السلام ته دَ هغه دَملك الموت کيدو علم نه وو. او انديښنه پيدا شوه چه په دې انداز کښې کورته بغير اجازت داخليدل هم دَ نقصان رسولو په غرض سره کيدې شي په دې وجه هغه په څپيړه باندې وهلوسره دَملك الموت نه سترګه اوويستله. شارع علیه السلام په کور کښې دننه کتونکې غير متعلق سړي سترګه ويستل مباح ګرځولې دې. کله چه دا عمل جائز شو نو موسیٰ علیه السلام ځکه مجرم کيدې شي. هغه خپله دفاع کړې وه که په دغه دفاع کولو کښې هغه مړ شوې هم وې نونه قصاص لازم راتلو

---

[۱] شرح مسلم للنووي: ۱۲۸/۱۵وفتح الباري: ۵٤۶/۸

[۲] شرح مسلم للنووي: ۱۲۸/۱۵وفتح الباري: ۸/۵٤۶

[۳] إرشادالساري: ۳۵۰/۷وفتح الباري: ۵٤۷/۸

[۴] حاشية السندهي على سنن النسائي: ۱۲۰/٤مكتب المطبوعات الإسلامية، حلب ۱٤۰۶هجري.

[۵] شرح مسلم للنووي: ۱۲۹/۱۵نوراوګورئ فتح الباري: ۵٤۶/۷

[۶] اوګورئ شرح مسلم للنووي: ۱۲۸/۱۵کتاب الفضائل رقم: ۱۶۰۰نور اوګورئ فتح الباري: ۵٤۶/۵

اونه دیت واجب کیدو.

نو په دوو وجوهاتو سره د موسیٰ علیه السلام دا عمل جائز دې یو دا چه د کور په دیوال باندې وراوختو سره کور ته داخلیدونکی اجنبی سړی سترګه ویستل شرعاً جائز دی. دویم دا چه موسیٰ علیه السلام ملك الموت نه وو پیژندلې. حضرت ابراهیم علیه السلام او حضرت لوط علیه السلام له هم ملائکې په انسانی شکل کښې راغلې وې دواړو حضراتو هغوی نه وې پیژندلې. که چرې ابراهیم علیه السلام ته د حقیقت علم وې نو هغه به کله هم د فرښتو په وړاندې په دسترخوان باندې خوراك نه کولو او که لوط علیه السلام پیژندلې نو هغه به کله هم د خپل قوم د طرف نه فرښتو باندې د لاس اوچتولو اندیښنه نه کوله. فرض کړه که موسیٰ علیه السلام ملك الموت پیژندلې هم وې نو د ملائکو او انسانانو په مینځ کښې د قصاص مشروعیت چرته ثابت دې؟ بیا دغه مبتدعینو داخبره د کوم ځائې نه راویستله چه ملك الموت د موسیٰ علیه السلام نه قصاص مطالبه اوکړه او موسیٰ علیه السلام انکار اوکړو.([1])

قوله: فرجع إلى ربه فقال أرسلتني إلى عبد لا يريد الموت: چنانچه ملك الموت خپل رب ته واپس لاړو او عرض ئې اوکړو چه تا زه داسې بنده له لیږلې ووم د چا چه د مرګ هډو د سره اراده نشته.

قوله: قال ارجع إليه فقل له؟ يضع يده على متن ثور: الله تعالیٰ ملك الموت ته حکم اوکړو موسیٰ علیه السلام له دوباره لاړشه او هغه ته اووایه (چه د الله تعالیٰ حکم دې) دیو غوئې په شا باندې ته خپل لاس کیږده. یو روایت کښې دی: (فقل له: الحياة تريد؟ فإن كنت تريد الحياة فضع يدك على متن ثور، فما توارت يدك من شعرة فإنك تعيش بها سنة)([2]) یعنې: موسیٰ علیه السلام ته اووایه ستا ژوند پکاردې؟ که غواړې نو د غوئې په شا باندې لاس کیږده، په هرهغه ویښته کوم چه ستا لاس پټ کړې د هغې په بدله کښې به یو کال ژوند ملاویږی.

قوله: فله بما غطى يده بكل شعرة سنة: چنانچه د هغه د پاره چه د هغه لاس کوم ویښته پټوی د هر ویښته په عوض کښې به یو کال عمر وی.

قوله: قال: أي رب! ثم ماذا؟ قال: ثم الموت، قال: فالآن: موسیٰ علیه السلام عرض اوکړو اې زما ربه بیا به څه کیږی. الله تعالیٰ جواب ورکړو بیا مرګ. نو بیا موسیٰ علیه السلام عرض اوکړو (که داوږد نه اوږد ژوند نه پس آخر هم مرګ راتلونکې دې) نو بیا خو هم اوس (دې مرګ راشی).

عزرائیل علیه السلام الله تعالیٰ ته شکایت کړې وو چه تا زه داسې سړی له لیږلې ووم چه هډو مرګ غواړی نه ممکن دی چه ملك الموت موسیٰ علیه السلام هډو خبر کړې نه وی او د هغه د خیالاتو نه په ناخبرئی کښې ئې هم پخپله دا اندازه کړې وی چه هغه د مرګ د نوم نه ناخوشه دې او د مرګ تمنا نه کوی. په دې وجه ملك الموت ته مغالطه اوشوه او الله تعالیٰ ته ئې شکایت اوکړو. الله تعالیٰ ملك الموت ته ملکوتی صفات ورکولو سره د هغه د سترګې زخم تیك کړو او دوباره ئې موسیٰ علیه السلام له اولیګلو. اوس چه کله ملك الموت موسیٰ علیه السلام له راغلو او وئې کتل چه د هغه سترګه بالکل په صحیح حالت کښې ده نو حقیقت ورته ښکاره شو چه دا ملك الموت دې نو ځکه په دوباره راتلو باندې هغه د خفګان اظهار اونه کړو.([3])

ارض مقدس سره نیزدې د موسیٰ علیه السلام د تدفین خواهش: (قال: فسأل الله أن يدنيه من الأرض المقدسة رمية بحجر) ابوهریره رضی الله عنه وائی چه موسیٰ علیه السلام د الله تعالیٰ نه دعا اوکړه چه دې د کاڼړی د ویشتلو په اندازه ارض مقدس ته

---

[1]) الشفا بتعریف حقوق المصطفیٰ: ۱۶۶/۲ دارالکتب العلمیة. فتح الباري: ۴۴۲/۶.

[2]) صحیح مسلم: ۱۲۹/۱۵ کتاب الفضائل، باب من فضائل موسی علیه السلام رقم: ۶۱۴۹. صحیح ابن حبان: ۱۱۶/۱۴ کتاب التاریخ باب بدء الخلق: ۶۲۲۴، ۶۲۳۰ مؤسسة الرسالة: ۱۴۱۴ هجری.

[3]) فتح الباري: ۴۴۳/۶ دارالمعرفة.

نیزدې کړې.

قوله: قال أبوهريرة قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لوكنتُ ثَم....إلخ: ابوهریره ﷺ وائی چه بیا رسول الله ﷺ اوفرمائیل که چرې زه هلته وې نوتاسو ته به مې د موسٰی علیه السلام د قبر ښنه خودلې وه چه هغه کثیب احمر، سرې غونډۍ سره نیزدې دفن دې.

موسٰی علیه السلام بیت المقدس کښې دَتدفین خواهش ولې ښکاره کړو؟: سوال دادې چه موسٰی علیه السلام بیت المقدس کښې دننه دَ الله تعالی نه دَ تدفین خواهش ولې ښکاره نه کړو اودَ بیت المقدس نه دَ رمیة الحجر په فاصله باندې دَ تدفین خواهش ښکاره کړو؟

ددې جواب دادې چه بیت المقدس دَ انبیاء کرامو علیهم السلام دَمدفن کیدو په سبب دَ برکت ځائی دې. حضرت موسی علیه السلام هم په دې وجه باندې بیت المقدس سره نیزدې دَ تدفین خواهش ښکاره کړو. په نفس بیت المقدس کښې دَ تدفین خواهش ځکه ښکاره نه کړو چه هلته دَ خلقو تګ راتګ ډیر کیږي هلته په دفن کیدو کښې موسٰی ته خطره وه چه دَقبر طرف ته به دَ خلقو توجو وی اوهغه به دَ شرك او بت پرستنې مرکز جوړشي او کهله چه قبر په ارض مقدس کښې دننه نه وی نودَ دې طرف ته به دَ خلقو زیاته توجو نه وی. په دې وجه موسٰی علیه السلام دَ ارض مقدس نه بهر دَ تدفین درخواست اوکړو.[1]

قوله: الكثيب الأحمر: کثیب دَ شګو اوږدې غونډۍ ته وائی یعنی سره غونډۍ.[2]

دحضرت موسٰی علیه السلام قبر چرته واقع دې په دې کښې مختلف اقوال دی: دَبعض حضراتو رائې ده چه دَموسٰی علیه السلام قبر دَ مدینې او بیت المقدس په مینځ مدین کښې دې. دا صحیح نه دی ځکه چه مدین نه مدینې سره نیزدې دې اونه بیت المقدس سره نیزدې دې.[3] ضحاک رحمه الله دَ ابن عباس رضی الله عنهما قول نقل کړې دې چه دَ موسٰی علیه السلام قبر بیت المقدس نه (رمیة بحجر) فاصله باندې واقع دې لیکن چاته معلوم نه دې.[4]

رسول اکرم ﷺ دا مبهم پاتې کول غوښتل لکه چه (إلى جانب الطريق عند الكثيب الأحمر) الفاظ نه مترشح دې. که چرې رسول الله ﷺ دَ قبر ښنې ښنانې خودل غوښتل نو ضرور به ئې تصریح کوله. ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی (لوعَلِمت اليهودُ قبرَموسٰى وهارون لاتخذوهما إلهَين من دون الله) که چرې یهودیانو ته دَموسٰی علیه السلام اوهارون علیه السلام قبرونه معلوم وې نوهغوی دواړه به ئې دَ الله تعالی نه بغیر خپل معبودان جوړ کړې وې.[5] حافظ ابن عساکر رحمه الله دَکعب احبار رحمه الله قول نقل کړې دې چه دَموسٰی علیه السلام قبر دمشق کښې دې.

خو دَ شراح په نیز اصح او راجح قول دادې چه میدان تیه سره نیزدې دَ اریحا په نوم سره یو کلې دې دلته یو قبر دې چه دَ بیت المقدس نه رمیة حجر په فاصله باندې واقع دې. هم دغه قبر دَ موسٰی علیه السلام دې. او په حدیث کښې چه کوم دَ سرې غونډۍ ذکر راغلې دې هغه هم په دې مقام باندې ده.[6]

دَ وهب بن منبه رحمه الله روایت دې دَ موسٰی علیه السلام دَ تدفین انتظام ملائکه کړې. جبرائیل علیه السلام دَجنازې مونځ ورکړو اودَ ۱۲۰ کالو په عمر کښې دَ حضرت هارون علیه السلام دَ وفات نه یوولس میاشتې پس هغه وفات شوې.[7]

---

[1]) إرشادالساري: ۳۵۱/۷.

[2]) النهاية لابن الأثير: ۱۵۲/٤دارإحياء التراث العربي.

[3]) فتح الباري: ۵٤٦/۸.

[4]) عمدة القاري: ٤۲۱/۱۵.

[5]) عمدة القاري: ٤۲۲/۱۵.

[6]) فتح الباري: ۵٤٦/۸وإرشادالساري: ۳۵۱/۷.

[7]) عمدة القاري: ٤۲۲/۱۵.

قوله: قال وأخبرنا معمر عن همام حدثنا أبوهريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم نحوه: عبدالرزاق بن همام رحمه الله وائي چه هم دغه روايت مونږ ته معمر رحمه الله عن همام عن ابى هريرة په طريق سره اوروليى او د دې په سند كښې د طاؤس عن ابيه واسطه نه وه. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دا سند د مذكوره روايت سند سره موصول دې. بعض حضراتو دې ته تعليق ونيلي دې. حافظ ابن حجر رحمه الله دې ته د تعليق ونيل وهم گرخولى دى.[1]

قوله: نحوه: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائيلى د دې مطلب دادې چه معمر عن همام والا روايت معناً د معمر عن ابن طاؤس والا روايت په شان دې لفظاً نه دې.[2]

علامه عينى رحمه الله فرمائى چه سره د دې چه دا سند د اسناد اول سره موصول دې مگر دا تعليق گرخولو قول ته وهم ونيل هم صحيح نه دى خكه چه بهرحال امام بخارى رحمه الله دا تعليق په صورت كښې ذكر كړې دې. او بيا د يو محدث دا روايت په سند د اتصال سره نقل كول دې امر ته مستلزم نه دې چه دلته دې هم د يو روايت موصول وى.[3]

[۳۲۲۷] حَدَّثَنَا أَبُو اليَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَسَعِيدُ بْنُ المُسَيِّبِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: اسْتَبَّ رَجُلٌ مِنَ المُسْلِمِينَ وَرَجُلٌ مِنَ اليَهُودِ، فَقَالَ المُسْلِمُ [ص:۱۵۸]: وَالَّذِي اصْطَفَى مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى العَالَمِينَ، فِي قَسَمٍ يُقْسِمُ بِهِ، فَقَالَ اليَهُودِيُّ: وَالَّذِي اصْطَفَى مُوسَى عَلَى العَالَمِينَ، فَرَفَعَ المُسْلِمُ عِنْدَ ذَلِكَ يَدَهُ فَلَطَمَ اليَهُودِيَّ، فَذَهَبَ اليَهُودِيُّ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ الَّذِي كَانَ مِنْ أَمْرِهِ وَأَمْرِ المُسْلِمِ، فَقَالَ: «لاَ تُخَيِّرُونِي عَلَى مُوسَى، فَإِنَّ النَّاسَ يُصْعَقُونَ، فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يُفِيقُ، فَإِذَا مُوسَى بَاطِشٌ بِجَانِبِ العَرْشِ، فَلاَ أَدْرِي أَكَانَ فِيمَنْ صَعِقَ فَأَفَاقَ قَبْلِي، أَوْ كَانَ مِمَّنِ اسْتَثْنَى اللَّهُ» [ص ۴۷۹] [ر: ۲۲۸۰][4]

تراجم رجال

ابواليمان: دا ابواليمان حكم بن نافع بهرانى حمصى رحمه الله دې.[5]

شعيب: دا ابوبشر شعيب بن مولى حمزه قرشى اموى رحمه الله دې. د دوى تذكره (بدء الوحى) لاندې تيره شوې ده.[6]

الزهري: دا مشهور محدث محمد بن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب زهرى رحمه الله دې.[7]

ابوسلمة بن عبدالرحمن: دا ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف دې د دوى تذكره (كتاب الايمان باب صوم رمضان احتسابا من الايمان) لاندې تيره شوې ده.[8]

سعيد بن المسيب: د دوى تذكره (كتاب الايمان باب من قال: إن الايمان هو العمل) لاندې تيره شوې ده.[1]

---

[1]) فتح البارى: ۵۴۶/۸ وإرشاد السارى: ۳۵۱/۷

[2]) فتح البارى: ۵۴۶/۸.

[3]) عمدة القارى: ۳۰۶/۱۵.

[4]) مر تخريجه فى كتاب الخصومات باب ما يذكر فى الإشخاص والخصومة بين المسلم واليهود. رقم: ۲۴۱۱.

[5]) كشف البارى: ۴۷۹/۱.

[6]) كشف البارى: ۴۸۰/۱.

[7]) كشف البارى: ۳۲۶/۱.

[8]) كشف البارى: ۳۲۳/۲.

قوله: استبّ رجلٌ من المسلمين: حضرت ابوهريره ﷺ وائی چه دَ يو مسلمان او يهودی په مينځ كنځلې تكرار وغيره اوشوې. مسلمان اووئيل چه قسم دې په هغه ذات چاچه محمد ﷺ په ټولو عالمو كښې خوښ كړې يعنی فوقيت اوفضيلت ئې وركړې. يهودی اووئيل چه قسم دې په هغه ذات چاچه موسیٰ علیه السلام په ټولو عالمو باندې خوښ كړې.

عمرو بن دينار رحمه الله تصريح كړې ده چه دلته رجل مسلم نه مراد حضرت ابوبكرصديق ﷺ دې اودَ يهودی باره كښې ابن شكوال رحمه الله دَ ابن اسحاق رحمه الله په حواله سره فرمائيلی چه دَهغه نوم فنحاص دې.(۱) ليكن حافظ ابن حجر رحمه الله په دې باندې رد كولوسره فرمائيلی چه څوك بل يهودی دې اودَهغه نوم ماته معلوم نه دې.(۲)

دَحضرت ابوبكرصديق ﷺ او يو يهودی په مينځ كښې داشان واقعه دَ سورت آل عمران آيت ﴿إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ﴾ دَ نزول په وخت شوې وه او حضرت ابوبكرصديق ﷺ يهودی په څپيړه باندې وهلې وو. فنحاص هم دَدغه يهودی نوم دې خودَ حديث باب واقعه دويمه ده او په دې كښې چه دكوم يهودی ذكردې دهغه نوم مجهول دې.(۴)

قوله: فرفع المسلم عند ذلك يده، فلطم اليهودي: نومسلمان خپل لاس اوچت كړو اويهودی په څپيړه اووهلو. يهودی موسیٰ علیه السلام له په ټول عالم باندې فوقيت وركړو. دَلفظ عالمين په عموم كښې رسول الله ﷺ هم راځی نولكه چه يهودی دروغ اووئيل څكه چه دَ مسلمان په نيز خو رسول الله ﷺ دَ ټولو نه افضل او اوچت دې.

(۵)حضرت ابوبكرصديق ﷺ هغه ته دَ دروغو سزا په توگه په مخ باندې څپيړه وركړه. دَابراهيم بن سعد رحمه الله په روايت كښې "وجه" تصريح ده. (فلطم وجه اليهودي).(۶)

دَ عبدالله بن الفضل رحمه الله په روايت كښې دی: (فسمعه رجل من الأنصار فلطم وجهه وقال: أتقول هذا ورسول الله صلى الله عليه وسلم بين أظهرنا؟).(۷)

يعنی دَ يهودی دا خبره يوانصاری واوريدله نوهغه يهودی په مخ باندې په څپيړه باندې اووهلو او وئيل رسول اكرم ﷺ زمونږ په مينځ كښې موجود دې اوته دَداسې خبرې كولو جرأت كوې؟ په حديث ابوسعيد ﷺ كښې هم دَ څپيړې نسبت دَ يو انصاری صحابی طرف ته كړې شوې دې.(۸)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی په ظاهره دواړه روايات دَعمرو بن دينار رحمه الله دَ قول خلاف دی په كوم كښې چه دَ څپيړې وهونكی نوم ابوبكرصديق ﷺ خودلې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله تطبيق وركولوسره فرمائيلی دی كه په مذكره رواياتوكښې لفظ انصاری نه عام معنی مراد وی نو دَ رسول الله ﷺ په انصار او اعوان كښې دَحضرت ابوبكرصديق ﷺ نه زيات بل څوك كيدې شی.(۹)

---

(۱) كشف الباري: ۱۵۹/۲.
(۲) فتح الباري: ۵٤۷/۸ وإرشادالساري: ۳۵۱/۷.
(۳) فتح الباري: ۵٤۷/۸.
(۴) فتح الباري: ۸/۵٤۸-۵٤۷ وإرشادالساري: ۳۵۱/۷.
(۵) فتح الباري: ۵٤۸/۸.
(۶) صحيح البخاری كتاب الخصومات باب مايذكر فی الإشخاص والملازمة والخصومة، رقم الحديث: ۲٤۱۱.
(۷) صحيح البخاری كتاب أحاديث الأنبياء باب:وإن يونس لمن المرسلين، رقم الحديث: ۳۲۳۳.
(۸) فتح الباري: ۸/۸.
(۹) فتح الباري:۵٤۸/۸.

قوله: فذهب اليهودي إلى النبي صلى الله عليه وسلم فأخبره الذي كان من أمره: يهودي رسول اكرم ﷺ ته راغلو اوحضورپاك ته ئې هغه خبره اوخودله چه دهغه اومسلمان په مينځ كښې اوشوه. دَ ابراهيم بن سعد رحمه الله په روايت كښې دي چه حضورپاك مسلمان هم راوغوښتلو او دَواقعې معلومات ئې اوكړه.(١)

دَ ابن الفضل په روايت كښې دي چه يهودي رسول اكرم ﷺ مخاطب كړو وئې وئيل: «يا أباالقاسم ان لي ذمة وعهداً فما بال فلان لطم وجهي؟ فقال: لم لطمت وجهه؟ -فذكره- فغضب النبي صلى الله عليه وسلم» (٢)

يعنې زه خومعاهد او ذمي يم نوبيا په فلانكي مسلمان باندې څه چل شوې چه هغه زه په څپيړه اووهلم. رسول اكرم ﷺ دَ مسلمان نه دَ وجې تپوس اوكړو چه تا دې ولې په څپيړه اووهلو؟ هغه وجه اوخودله نوحضورپاك دَ غصې اظهار اوكړو.

قوله: فقال لاتخيروني على موسى......: په دې موقع باندې رسول اكرم ﷺ اوفرمائيل ماله په موسى عليه السلام باندې فضيلت مه راكوئى ځكه چه دَ قيامت په ورځ به ټول خلق بې هوشه شي او زه به دَ ټولو نه اول سرې يم چاته چه به هوش راځي هغه وخت به زه موسى عليه السلام گورم چه هغه به دَ الله تعالى دَ عرش غاړه نيولې وي. ماته معلومه نه ده چه هغه به هم دَ هغه خلقو نه وي چه بې هوشه شوي وو او بيا زما نه هم اول په هوش كښې راغلى وو يا دَهغوى نه وو څوك چه الله تعالى دَ بې هوشئى نه مستثنى كړي وو.

په موسى عليه السلام باندې دَ فضيلت دعوىٰ او دَهغې ممانعت: رسول اكرم ﷺ ته په ټولو انبياء كرامو باندې فضيلت حاصل دې هم پخپله حضورپاك فرمائيلي (أناسيّدُ وُلدِآدم ولافخر) اوحضورپاك ته چه كوم فضيلت په ټولو انبياؤ باندې حاصل دې دَهغې علم هم ورته وو. نو بيا خودا اشكال دې چه حضورپاك ولې منع كړه چه په موسى عليه السلام باندې زما دَ اوچتوالي دعوىٰ مه كوئى؟

شراح حديث دَدې مختلف جوابونه وركړي دي. دَ بعض په نيز حضورپاك داسې تواضعاً فرمائيلي دي. بعض وئيلي دي چه هغه وخت حضورپاك ته دَ خپل فضيلت علم نه وو. بعض حضراتو وئيلي چه دَدې جواب دادې چه زما تعريف په داسې انداز كښې مه كوئى دَ كوم نه چه دَ موسى عليه السلام دَ سپكاوي اړخ راوځي. اكثر علماء كرام وائى چه دَحضورپاك منشادا وه چه دَ انبياء كرام عليهم السلام په مينځ كښې دَ تفضيل په موضوع باندې هلو خبرې نه دي كول پكار. په دې موضوع باندې خبره كولوسره كله انسان دعصبيت په وادئى كښې داخليږي. شيطان دغه موقع غنيمت گنړي اودې دَ اعتدال دَ لارې نه دَ اخواكولو كوشش كوي او دا انديښنه وي چه هغه مفضول دَهغه دَ مقام اومرتبې نه كم تر جوړولوسره په ضلالت اوگمراهئى كښې پرېنوځي. چنانچه علامه قسطلاني رحمه الله فرمائي:

«لاتخيروابين الأنبياء أي: من تلقاء أنفسكم، فإن ذلك قد يفضي إلى العصبية فينتهز الشيطان عنه ذلك فرصة، فيدعوكم إلى الإفراط والتفريط فتطرون الفاضل فوق حقه وتبخسون المفضول حقه فتقعون في مهواة الغي، فلاتقدموا على ذلك بآرائكم، بل بما آتاكم الله من البيان» (٣)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دا ممانعت په هغه صورت كښې دې چه كله سرې دَ يو دليل اوبرهان سهارا اخستو نه بغير صرف په خپله رائې سره تفضيل بين الأنبياء په موضوع باندې خبره كوي گني دليل سره خبره كونكي سره دا نهي متعلق نه ده يا بيا دا نهي دَ هغه صورت سره متعلق ده په كوم كښې چه اسلوب كلام دَمفضول دَ تنقيص سبب جوړيږي يا په دې سره دَ خصومت او جگړې فضاء هواريږي. ظاهر خبره ده چه خصومت اومناقشه تيزئى كښې دَ مفضول په شان كښې تنقيص شك كيدې شي، په دې وجه حضورپاك ممانعت اوفرمائيلو.(٤)

---

١) صحيح البخاري كتاب الخصومات باب في الإشخاص والخصومة إلخ، رقم الحديث: ٢٤١١.

٢) صحيح البخاري كتاب أحاديث الأنبياء باب: وإن يونس لمن المرسلين، رقم الحديث: ٣٢٣٣.

٣) إرشادالساري: ٣٥٢/٢.

٤) فتح الباري: ٥٥١/٨.

یا بیامطلب دادې چه هر نبی ته به څه جزوی فضیلت ضرور ورکړې شوې وی کوم چه بل نبی ته نه وی ملاؤ نوتاسو داسې تفضیل مه کوئی چه دَ فاضل دَ فضیلت قصیدې ونیلو سره دَ مفضول دَ جزوی فضیلت نه هم انکار اوکړئی (۱) یو قول دادې چه دا ممانعت په نفس نبوت کښې تفضیل سره متعلق دې چه په ذات نبوت کښې ټول انبیاء کرام برابر دی ﴿لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّن رُّسُلِهِ﴾ دَدې دلیل دې. خو که بعض جزوی فضائل کښې یو نبی ته په بل باندې فضیلت ورکړې شی نو دَدې ممانعت تعلق دې سره نه دې. دَ سورت بقره په آیت سره دَدې تائید کیږی. ﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ﴾ .

قوله: فإن الناس يصعقون فأكون أول من يفيق: رسول الله ﷺ فرمائیلی دی چه دَقیامت په ورځ به ټول بې هوشه شی اوزه به دَټولو نه اول سرې یم چاته چه هوش راځی.

دَ صعق نه مراد داسې بې هوشی ده چه یو خطرناک آواز اوریدو سره یا ویرونکې څیز لیدو سره په انسان باندې راځی. دَ صعق اطلاق په مرګ باندې هم کیږی خودلته مراد بې هوشی ده. داحدیث شراح مشکل ترین احادیثو کښې شمیر کړې دې او په دې کښې دَ اوږدو توجیهاتو او احتمالاتونه کار اخستې شوې دې. رومبې ژوړ بحث صعقة سره متعلق دې چه دې نه کومه یوه صعقه مراد ده؟ دویم بحث په دې باره کښې دې چه کله رسول اکرم ﷺ اوفرمائیل چه دَ ټولو نه اول به هغه په هوش کښې راځی او موسیٰ علیه السلام به عرش سره ونیې نو سوال دادې چه موسیٰ علیه السلام وفات شوې دې او نص حدیث باب کښې موسیٰ علیه السلام په عرش کښې لیدو سره ثابتیږی چه په هغه باندې مرګ نه دې راغلې. دې سره متعلق یو څو ابواب وړاندې (باب قول الله تعالی: ﴿وَوَاعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً﴾) لاندې بحث تیرشوې دې.

[۳۲۲۸]- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "احْتَجَّ آدَمُ وَمُوسَى، فَقَالَ لَهُ مُوسَى: أَنْتَ آدَمُ الَّذِي أَخْرَجَتْكَ خَطِيئَتُكَ مِنَ الْجَنَّةِ، فَقَالَ لَهُ آدَمُ: أَنْتَ مُوسَى الَّذِي اصْطَفَاكَ اللَّهُ بِرِسَالَاتِهِ وَبِكَلَامِهِ، ثُمَّ تَلُومُنِي عَلَى أَمْرٍ قُدِّرَ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ أُخْلَقَ" فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فَحَجَّ آدَمُ مُوسَى مَرَّتَيْنِ» [ص ۴۸۵][۴۴۵۹، ۴۴۶۱، ۶۲۴۰، ۷۰۷۷](۲)

تراجم رجال

عبدالعزیز بن عبدالله: دا ابوالقاسم عبدالعزیز بن عبدالله بن یحیی اویسی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب الحرص علی العلم) لاندې تیره شوې ده. (۳)

ابراهیم بن سعد: دا ابراهیم بن ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب ما یذکر فی

---

(۱) فتح الباری: ۵۵۱/۸.

(۲) رواه البخاری أیضاً فی کتاب التفسیر فی تفسیر سورة طه، باب قوله ﴿وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي﴾ رقم: ۴۷۳۶ وباب قوله: ﴿فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَىٰ﴾ رقم: ۴۷۳۸ وفی کتاب القدر باب تحاج آدم وموسیٰ عند الله رقم: ۶۶۱۴ وفی کتاب التوحید باب قول الله تعالی ﴿وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا﴾ رقم: ۷۵۱۵ ومسلم فی القدر باب حجاج آدم موسی علیهما السلام رقم: ۶۶۹۹-۶۶۹۸ وأبوداؤد فی سننه باب فی القدر رقم: ۴۷۰۱ والترمذی فی القدر باب: ۲ رقم: ۲۱۳۵ وابن ماجه فی المقدمة باب فی القدر رقم: ۶۸

(۳) کشف الباری: ۴۸/۴.

ذهاب موسی علیه السلام فی البحر الی الخضر لاندې تیره شوې ده.[۱]

ابن شهاب: دَدوی تذکره (کتاب العلم باب بدء الوحی) لاندې تیره شوې ده.[۲]

حمید بن عبدالرحمن: دا حمید بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب تطوع قیام رمضان من الایمان) لاندې تیره شوې ده.[۳]

قوله: احتج آدم موسٰی فقال له موسٰی: أنت آدم الذي أخرجتك خطيئتك؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه دَ آدم علیه السلام او موسٰی علیه السلام په مینځ کښې مباحثه اوشوه نو موسٰی علیه السلام اووئیل ته هم هغه آدم یئې چه ستا خطا تـه دَ جنت نه بهر راوویستې؟

احتج، باب افتعال نه احتج یحتج احتجاجاً معنی کښې دې استدلال کول احتجاج کول دَ ناخوښئ اظهار کول.

قوله: فقال آدم: أنت الذي اصطفاك الله برسالته وبكلامه.......الخ: په دې باندې آدم علیه السلام اووئیل ته هم هغه موسٰی یئې چا لره چه الله تعالی په رسالت او په کلام سره خوښ کړو (یعنې رسالت او نبوت سره دَ خبرو کولو شرف درکولو سره په خلقو باندې تاته فضیلت درکړو) بیا هم ما په داسې معامله باندې ملامت کوې کوم چه زما دَ پیدا کیدو نه وړاندې مقدر شوې وه. مطلب دا چه کومه معامله زما دَ لاسه اوشوه نو لامحاله بـه کیدلـه چه دَ الله تعالی په علم سابق کښې دَ اول نه فیصله شوې وه. دا ممکن نه دی چه کومه خبره دَ الله تعالی پـه علـم سـابق کښې فیصله شوې وی اوزما نه دَ هغې خلاف څه عمل صادر شی. ته دَ الله تعالی دَ خوښ کړې شوو خلائقو نه یو بهترنی چه دَ پردو نه شاته دَ الله تعالی دَ پټو رازونو مشاهده کوې. تـه څنګه دَ علم سابق نه غافل کیدو سره دَ هغه کسب اوعمل ذکر کوې کوم چه (دَ خطا) سبب دې او اصل هیروې کوم چه قدر دې.[۴]

قوله: فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم: فحج آدم موسٰی مرتین: رسول اکرم ﷺ دوه ځل اوفرمائیل آدم علیه السلام په موسٰی علیه السلام باندې غالب راغلو. دَ راجح قول مطابق دَ حضرت آدم علیه السلام او حضرت موسٰی علیه السلام په مینځ کښې دا مکالمه او مناظره دَ دواړو دَ وفات نه پس په آسمان باندې شوې ده. علامه عبدالبر رحمه الله یحیی بن سعید قطان رحمه الله او فضل الله توربشتی هم دغه رائې ده.[۵]

ترجمة الباب سره دَ حدیث مناسبت: دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت دا دې چه په حدیث کښې دَ حضرت موسٰی علیه السلام دَ وفات نه پس احوال تذکره ده او هم دغه دَ ترجمة الباب دویم او آخری جزء دې لهذا په دواړو کښې مناسبت واضح دې.[۶]

[۳۲۲۹]- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا حُصَيْنُ بْنُ نُمَيْرٍ، عَنْ حُصَيْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: خَرَجَ عَلَيْنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ

---

[۱] کشف الباری: ۳۳۳/۳.

[۲] کشف الباری: ۳۲۶/۱.

[۳] کشف الباری ۳۱۶/۲.

[۴] قال العلامة القسطلانی وحکم بأن ذلک کائن لا محالة لعلمه السابق فهل یمکن أن یصدر منی خلاف علم الله. فکیف تغفل عن العلم السابق، وتذکر الکسب هو السبب، وتنسی الأصل الذی هو القدر. وأنت من المصطفین الأخیار الذین یشاهدون سر الله من وراء الأستار؟ (إرشاد الساری: ۳۵۳/۷).

[۵] دَ نور تفصیل دَپاره اوګورئی: کشف الباری کتاب التفسیر ص: ۴۲۵.

[۶] عمدة القاری: ۳۰۷/۱۵.

وَسَلَّمَ يَوْمًا قَالَ: "عُرِضَتْ عَلَيَّ الأُمَمُ، وَرَأَيْتُ سَوَادًا كَثِيرًا سَدَّ الأُفُقَ، فَقِيلَ: هَذَا مُوسَى فِي قَوْمِهِ [ص ۴۸۷] [۵۳۷۸، ۵۴۲۰، ۶۱۰۷، ۶۱۷۵] [1]

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدی کوفی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب من الایمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه) [2]

حصین بن نمیر: دا ابومحسن حصین بن نمیرواسطی ضریر رحمه الله دي. دوی دَحصین بن عبدالرحمن سلمی، حسین بن قیس الرجی، ثوری، محمدبن جناده، محمدبن عبدالرحمن بن ابی لیلی وغیرهم رحمهم الله نه دَ حدیث روایت کړي دي. اودَدوی نه عبدالله بن حماد، علی بن مدینی، حسن بن قزعه، حمید بن مسعده، مسدد او حسین بن محمد الدارع وغیرهم رحمهم الله دَحدیث روایت کوی. [3]

دَ امام بخاری رحمه الله نه علاوه امام ابوداؤد رحمه الله امام ترمذی رحمه الله او امام نسائی رحمه الله هم دَدوی روایات نقل کړي دي. [4]

یحیی بن معین رحمه الله دَدوی باره کښې فرمائی صالح. [5] ابوحاتم رحمه الله دَدوی باره کښې فرمائی (صالح، لیس به بأس) [6] احمد بن عبدالله عجلی رحمه الله ابوزرعه رحمه الله ابن حبان رحمه الله اوعلامه ذهبی رحمه الله دوی ته ثقة وئیلی دی. [7]

حصین بن عبدالرحمن دَدوی تذکره وړاندې تیره شوې ده. [8]

سعیدبن جبیر: دَ دوی تذکره (کتاب العلم باب السمر فی العلم) لاندې تیره شوې ده. [9]

قوله: عُرِضَتْ علی الأمم.....: حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما وانی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم مونږ له تشریف راوړو او وئی فرمائیل په ماباندې امتونه پیش کړې شو اوما دَ سړو یو لوئی جماعت اولیدلو کوم چه دَ آسمان لمنې پټې کړې وې. ماته اوخودلې شو چه موسٰی علیه السلام دې دَخپل امت په مینځ کښې. دا روایت وړاندې کتاب الطب او کتاب الرقاق کښې امام بخاری رحمه الله تفصیلاً نقل کړې دې دکوم چه یو جز دَباب په مناسبت سره امام صاحب دلته هم نقل کړې دې. په دې روایت کښې په رسول اکرم صلی الله علیه وسلم باندې دَ امتونو پیش کول اوموسٰی علیه السلام دَ خپل امت سره خودلو واقعه کومه چه بیان کړې شوې ده دَ امام ترمذی رحمه الله او امام نسائی رحمه الله په روایت کښې تصریح ده چه دا

---

[1] أخرجه البخاري أيضاً في الطب باب من لم يرق: ۵۷۵۲ وباب من اكتوى أو كوى غيره: ۵۷۰۵ وفي كتاب الرقاق باب: ﴿وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ﴾ رقم: ۶۴۷۲ وباب يدخل الجنة سبعون ألفا بغير حساب رقم: ۶۵۴۱ وعند مسلم في الإيمان باب الدليل على دخول طوائف من المسلمين الجنة بغير حساب ولا عذاب: ۲۲۰ وعند الترمذي في جامعه في صفة القيامة باب: ۱۷ رقم: ۲۴۴۸.

[2] كشف الباري: ۴/۴۸۸.

[3] تهذيب الكمال: ۶/۵۴۷-۵۴۶ وتهذيب التهذيب: ۲/۳۹۱.

[4] تهذيب الكمال: ۶/۵۴۷.

[5] تهذيب الكمال: ۶/۵۴۷.

[6] الجرح والتعديل: ۳/۱۹۷ رقم الترجمة: ۸۵۹ دار الكتب العلمية.

[7] معرفة الثقات للعجلي: ۱/۳۰۷ مكتبة الدار. كتاب الثقات لابن حبان: ۶/۲۱۳ تهذيب الكمال للذهبي: ۱/۳۳۹.

[8] اوگورئی كتاب مواقيت الصلاة باب الأذان بعد ذهاب الوقت: ۵۱۵.

[9] كشف الباري: ۴/۴۱۸.

واقعه دمعراج په شپه باندې پېښه شوې ده.(۱) دې نه بعض حضراتو استدلال کړې دې چه معراج دوه ځل شوې يو ځل په مکه کښې او يو ځل په مدينه کښې. په مکه کښې چه د معراج کومه واقعه پېښه شوې ده هغې سره متعلق په روايت کښې د آسمانونو دروازې په دروازې کولاويدو بيان دې خو د مدينې والاد واقعه اسراء په روايت کښې د دې ذکر نشته دې.(۲)

قوله: رأيت سوادا كثيرا سد الأفق: يعنى ما د نسانانو يولونى جماعت اوليدلو چه د آسمان غاړې نى پټې کړې وې. لفظ سودسواد (د سياهئ) نه دې. د دې اطلاق د لرې نه په نظر راتلونکى سرې باندې کيږى. کثيرا صفت راوړلو سره دې خبرې طرف ته اشاره ده چه لفظ سود نه جنس مراد دې نه چه فرد واحد.(۳)

قوله: هذا موسٰى فى قومه: يعنى دا موسٰى عليه السلام دې دخپل قوم په مينځ کښې.

مسند احمد کښې دعبد الله بن مسعود رضي الله عنه روايت دې چه کله د رسول اکرم صلى الله عليه وسلم موسٰى عليه السلام سره تيريدل اوشو چه د يو جماعت په مينځ کښې وونو نبى پاك صلى الله عليه وسلم ته ډير تعجب پيدا شو او تپوس ئى اوکړو (من هؤلاء؟) دا څوك خلق دى؟ نو حضور پاك ته اوخودلې شو (هو أخوك موسٰى معه بنو إسرائيل)(۴) دا ستا رور حضرت موسٰى عليه السلام دې او هغوى سره د هغوى قوم بنى اسرائيل دى.

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: حديث باب کښې دى: (ورأيت سوادا كثيرا سد الأفق، فقيل: هذا موسٰى فى قومه). د حديث په دې جزء کښې د موسٰى د امت دکثرت بيان دى، ترجمة الباب سره د دې مناسبت واضح دى.

د حديث باب نه مستنبط فائده: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د دې روايت نه ثابته شوه چه د امت محمديه نه پس د حضرت موسٰى عليه السلام امت د ټولو نه لوئى امت وى.(۵)

۳۳ - باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَضَرَبَ اللهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ - إِلَى قَوْلِهِ - وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ/التحريم: ۱۲-۱۱/.

د ترجمة الباب مقصد: امام بخارى رحمه الله د دې باب لاندې د فرعون د ښځې آسيه تذکره کول غواړى چه په موسٰى عليه السلام باندې ايمان راوړې وو. دا باب هم د حضرت موسٰى عليه السلام د حالات او واقعات تتمه ده. باب کښې امام بخارى رحمه الله د سورت مريم آيت نقل کړې دې. پوره آيت دا دې: ﴿وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِندَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِن فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ۝ وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِن رُّوحِنَا وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتُبِهِ وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ ۝﴾ [رقم الآية: ۱۲-۱۱]

او الله تعالى د اهل ايمان دپاره د فرعون د ښځې حال بيانوى کوم وخت چه هغې عرض اوکړو چه اې زما ربه زما دپاره ته په خپل قرب کښې په جنت کښې کور جوړ کړه او ماته د فرعون ظالم او دهغه د قوم نه خلاصې راکړه او د عمران د لور مريم حال ئى بيان کړو چاچه خپل ناموس محفوظ اوساتلو. نو مونږ په هغې کښې خپل روح پو کوهلو او هغه د خپل رب د کلماتو او د هغه د کتابونو تصديق اوکړو او هغه د حکم منونکونه وه.

---

(۱) جامع الترمذى أبواب صفة الجنة باب رقم: ۱۷رقم الحديث: ۲٤٤٨.
(۲) إرشاد السارى: ۳۵۳/۷.
(۳) إرشاد السارى: ۳۵۳/۷.
(٤) مسند أحمد بن حنبل: ۳۵۳/٦رقم الحديث: ۳۸۰٦مؤسسة الرسالة.
(۵) فتح البارى: ۵۵۱/۸.

دَ فرعون بی بی اسیه: دَ فرعون ښځه آسیه بنت مزاحم باره کښې مختلف اقوال نقل دی. یو قول دادې چه دا دَ بنی اسرائیل نه وه او دَموسیٰ علیه السلام چاچی وه.[1] بعض وئیلی دی چه دَ عمالقه نه وه اودَ فرعون دَ تره لور وه.[2] کوم وخت چه موسیٰ علیه السلام په ساحرانو باندې غالب راغلو اودَ هغه معجزه کتوسره کومو خلق ایمان راوړو په هغوی کښې آسیه هم وه. کله چه فرعون ته معلومه شوه چه آسیه په موسیٰ علیه السلام او هارون علیه السلام باندې ایمان راوړلې دې نوهغې ته ئې ډیرې سزاګانې ورکړې. په سور نمر کښې به سملوله او په دواړو لاسونو اوخپوکښې میخونه ورټکوهل. کله چه دَ میخونو ټکوهونکی لاړل نو فرښتو خپلې وزرې خورولو سره په دې باندې سورې اوکړو. هغه وخت آسیه بی بی دعا اوکره: ﴿رَبِّ ابْنِ لِي عِندَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ﴾[3] ددې دعا په نتیجه کښې دَهغې کور هغې ته اوخودلې شو نو آسیه بی بی دَهغې په کتو باندې مسکئی شوه. فرعون هم هغه وخت موجود وو ونې وئیل (الا تعجبون من جنونها نعذبها وهي تضحك) آیاتاسو خلقوته دَدې په لیونتوب باندې حیرانتیا نشته چه مونږ دې ته سزا ورکوو او داخاندی. بیا فرعون خپلو نوکرانو ته اووئیل یو لوئی دروند کاڼړې دې ددې په سینه باندې کیخودې شی. دَآسیه نه هغه وخت روح تلې وو یودروند کاڼړې ئې بس په بې سا شی باندې کیخودو په دې سره هغې ته هیڅ تکلیف اونه رسیدو.[4]

حسن بصری رحمه الله او ابن کیسان رحمه الله اوفرمائیل: (رفع الله امرأة فرعون إلى الجنة فهي تأكل وتشرب) یعنی الله تعالی دَ فرعون ښځه دَ جنت طرف ته پورته کړه اوهغه هلته خوری اوڅکی.[5]

[۳۲۳۰]-حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "كَمَلَ مِنَ الرِّجَالِ كَثِيرٌ، وَلَمْ يَكْمُلْ مِنَ النِّسَاءِ: إِلَّا آسِيَةُ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ، وَمَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ، وَإِنَّ فَضْلَ عَائِشَةَ عَلَى النِّسَاءِ كَفَضْلِ الثَّرِيدِ عَلَى سَائِرِ الطَّعَامِ" [ص ۴۹۱][۳۲۵۰، ۳۵۵۸، ۵۱۰۲][6]

﴿إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ﴾ رقم: ۳۴۳۲ وفي تاب الفضائل باب فضل عائشة رضي الله عنها رقم: ۳۷۶۹ وفي كتاب الأطعمة باب الثريد رقم: ۵۴۱۸ ومسلم في صحيحه في الفضائل باب فضل خديجة أم المؤمنين رقم: ۶۲۳۰ والترمذي في الأطعمة باب ماجاء في فضل الثريد رقم: ۱۸۳۵.

[1] البداية والنهاية لابن كثير: ۲۸۲/۱.
[2] فتح الباري: ۲۵۲/۸.
[3] سورة التحريم: ۱۱.
[4] تفسير الثعلبي رحمة الله عليه ۶/۲۳۳-۲۳۲ وزادالمسير لابن الجوزي: ۸۴/۸ وروح المعاني: ۴۹۵/۲۸.
[5] إرشادالساري: ۳۵۱/۶.
[6] أخرجه أيضاً في باب قوله الله تعالى: ﴿إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ﴾ رقم: ۳۴۳۲ وفي كتاب الفضائل باب فضل عائشة رضي الله عنها رقم: ۳۷۶۹ وفي كتاب الأطعمة باب الثريد رقم: ۵۴۱۸ ومسلم في صحيحه في الفضائل باب فضل خديجة أم المؤمنين رقم: ۶۲۳۰ والترمذي في الأطعمة باب ماجاء في فضل الثريد رقم: ۱۸۳۵.

تراجم رجال

يحيى بن جعفر: دا ابوزكريا يحيى بن جعفر ازدى بخارى رحمه الله دي.[۱]

وكيع: دا ابوسفيان وكيع بن جراح بن مليح رؤاسى كوفى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب كتابة العلم) لاندې تيره شوې ده.[۲]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتكى الواسطى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده) لاندې تيره شوې ده.[۳]

عمرو بن مرة: دا عمرو بن مره بن عبدالله بن طارق همدانى رحمه الله دي.[۴]

مرة الهمداني: دا ابواسماعيل مرة بن شراحيل مخضرم همدانى بكيلي كوفى رحمه الله دي. دَ رياضت او دَ كثرت عبادت دَ وجې نه مرة الخير او مرة الطيب په لقب سره مشهور وو.[۵]

هغوى دَ كبار صحابه كرام رضي الله عنهم نه احاديث روايت كړي مثلاً حذيفه بن يمان، زيد بن ارقم، عبدالله بن مسعود، علقمه بن قيس، على بن ابى طالب، عمر بن الخطاب، ابوبكر صديق، ابوذر غفارى او ابوموسى اشعرى رضي الله عنهم.

او دَدوى نه اسماعيل بن ابى خالد، حصين بن عبدالرحمن، سعيد بن يحمد، طلحه بن مصرف عامر شعبى، عطاء بن سائب، عمرو بن مره، قيس بن وهب، ابو اسحاق سبيعى وغيرهم رحمهم الله دَ حديث روايت كړې دي.[۶]

دَهغوى شمير په لويو عبادت گذارو كښې دي. تذكره نګارو ليكلي دي چه هره ورځ به نى دَ زر ركعته نفل كولو اهتمام كولو.[۷] يو ځل نى غير معمولي اوږده سجده اوكړه نو په خاوره سره دَهغه تندې اوميرلي شو. دَ وفات نه پس په اهل خانه كښې چا خوب كښې اوليدلو اودَ هغه دَ سجدې اندامونه نى دَ ستورى په شان پرقيدونكى اوليدل خوب ليدونكى په حيرانتيا سره تپوس اوكړو (ماهذا الذي بوجهك؟) يعنى ستا دا تندې ولې داسې پرقيږى. مره بن شراحيل رحمه الله جواب وركړو (كَى موضع السجود بأكل التراب نوراً) يعنى دَ خاورې دَ خوړلو په بدله كښې په تندې باندې دا نور بنكلې كړې شو. خوب ليدونكى بيا تپوس اوكړو په آخرت كښې ستا كوم يومنزل دې؟ هغه جواب وركړو (خير منزل دار لا ينتقل عنها أهلها ولا يموتون) چه بنكلې منزل داسې كور دې په كوم كښې چه اوسيدونكى به نه دَهغه ځائى نه بدلولې شى اونه به په هغه باندې مرګ راځى.[۸]

---

[۱] اوګورئى كتاب الخوف باب الصلاة عند مناهضة الحصون ولقاء العدو: ۹٤٥.
[۲] كشف البارى: ٤/۲۱۹.
[۳] كشف البارى: ۱/٦۷۸
[٤] اوګورئى كتاب الأذان باب تسوية الصفوف عند الإقامة وبعدها: ۷۱۷.
[۵] تهذيب الكمال: ۲۷/۳۸۰.
[٦] دَ شيوخ اوتلامذه دَتفصيل دَ پاره اوګورئى: تهذيب الكمال: ۲۷/۳۸۰ تهذيب التهذيب: ۱۰/۸۸
[۷] عمدة القارى: ۱۵/٤۲۵.
[۸] تهذيب الكمال: ۲۷/۳۸۱.

تولو ائمه جرح اوتعدیل دَهغوی توثیق کړې دې.(۱) ابوحاتم رازي رحمه الله او ابوزرعه رحمه الله وائي چه حضرت عمر رضي الله عنه سره دَهغه ملاقات ثابت نه دې په دې وجه د حضرت عمر رضي الله عنه نه دَهغه روایات دَ مراسیل په ضمن کښې راځي.(۲)

حافظ ابن منده رحمه الله فرمائي مره بن شراحیل رحمه الله دَ رسول اکرم صلی الله علیه وسلم زمانه لیدلې ده خو دَ زیارت نه محروم پاتې دې. والله اعلم. (۳)

ابوموسیٰ الاشعري: دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب: أي الإسلام أفضل) لاندې تیره شوې ده.(۴)

دَ ښځو دَ نبوت مسئله: (کمل من الرجال کثیر ولم یکمل من النساء إلا آسیة امرأة فرعون......) په سړو کښې ډیر کامل تیر شوي دي لیکن په ښځو کښې دَفرعون ښځه آسیه او مریم بنت عمران نه سوا هیڅوك کامل شوي نه دي.

آیا ښځوته نبوت اورسالت ملاؤ؟ چه لفظ کامل مطلق استعمال وي نو ددې مصداق نبي وي ځکه نبي په نوع انساني کښې هم هغه کامل کس وي، چونکه په دې روایت کښې دَ ښځودپاره لفظ کامل وارد شوې دې په دې وجه ددې روایت نه استدلال کولو سره امام ابوالحسن اشعري رحمه الله علامه قرطبي رحمه الله او علامه ابن حزم ظاهري رحمه الله فرمائي چه ښځوته هم نبوت ملاؤشوې دې.(۵)

دَدې حضراتو دَ استدلال طریقه داده چه حدیث باب کښې دَ حصر سره فرمائیلې چه آسیه او مریم بنت عمران باکمال وې. که دوی انبیاء تسلیم کولو نه انکار اوکړې شی اودا اووئیلې شی چه دَ لفظ کمال نه دَ نبوت په ځائې ولایت او صدیقیت مراد دې ځکه چه دَ نبوت نه پس هم دغه مدارج دَ کمال دی نو بیا به دوی سره دَ صدیقیت او ولایت حصر و اختصاص صحیح نه وی. ځکه چه دَ صدیقیت او ولایت کمال دَدوی نه علاوه نورو ښځوته هم ملاؤ دې. لکه چه دَ دې تاویل په قبلولو سره به دا لازم شی چه دَدوی نه علاوه یوې ښځې ته هم صدیقیت یا شهادت او یا دَ ولایت کمال حاصل نه دې لهذا ثابته شوه چه هم کمال نبوت مراد دې.(۶)

چنانچه علامه قرطبي رحمه الله فرمائي چه مریم علیها السلام ته نبوت ملاؤ شو او الله تعالی دَ جبرائیل آمین په واسطه سره دَهغې طرف ته وحی لیګلې.(۷) امام اشعري رحمه الله فرمائي چه شپږو ښځوته نبوت ملاؤ دې. ① حضرت حواء ② حضرت ساره ③ مریم بنت عمران ④ حضرت هاجره ⑤ آسیه دَ فرعون ښځه ⑥ حضرت ام موسیٰ.(۸)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دَامام اشعري رحمه الله په نیز ضابطه داده چه که چرې یو انسان سره دَ جبرائیل په توسط سره دَ الله تعالی دَ اوامر او نواهي یا څه قسم پیغام هم اورسی نوهغه ته به نبي وئیلی شي.(۹)

په قرآن کریم کښې تصریح ده چه په دوی کښې بعض ښځوته وحی لیګلې شوې. چنانچه دَ موسیٰ علیه السلام دَ پیښو رودلو په زمانه کښې حضرت مریم علیها السلام ته حکم ورکړې شو چه دې په تابوت کښې واچوه او دریاب ته نې

---

(۱) اوګورئی الجرح والتعدیل: ۴۱۹/۸-۴۱۸ وتهذیب الکمال: ۳۸۱/۲۷-۳۸۰ وتهذیب التهذیب: ۸۹/۱۰ وتذکرة الحفاظ: ۲۷/۱ وخلاصة الخزرجي ص: ۳۷۲.

(۲) تهذیب التهذیب: ۸۹/۱۰

(۳) تهذیب التهذیب: ۸۹/۱۰

(۴) کشف الباري: ۶۹۰/۱

(۵) فتح الباري: ۵۵۳/۸ وإرشادالساري: ۳۵۵/۷.

(۶) المصدرالسابق.

(۷) المصدرالسابق.

(۸) المصدرالسابق.

(۹) فتح الباري: ۵۵۳/۸

حواله کړه. دا حکم دَ وحی په ذریعه ورکړې شو او په نص قرآنی کښې دَ وحی تصریح ده: ﴿إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ أَنِ اقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ﴾ [رقم الآیة: ۳۹-۳۸] دې نه علاوه دَ دوې استدلال دَ سورت مریم آیت ﴿فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا﴾ [رقم الآیة: ۱۷] نه دې. دا آیت حضرت مریم سره متعلق دې په دې کښې دَ روح نه مراد حضرت جبرانیل علیه السلام دې او جبرانیل علیه السلام هم دَ مرسلین طرف ته لیګلې شی.

دَ جمهور علماؤ رائې: دَ جمهور علماؤ رائې داده چه نبوت یوې ښځې ته نه دې ملاؤ. علامه کرمانی رحمه الله په دې باندې اجماع نقل کړې ده.[۱]

شراح حدیث دَ قائلین نبوة النساء په استدلال باندې رد کولو سره فرمائیلی چه په حدیث باب کښې دَ لفظ کمال نه نبوت مراد نه دې. کله چه یو څیز په خپل ښه والی کښې دَ اتمام او انتهاء درجې ته اورسی نو عموماً دَ هغې دپاره دَ لفظ کمال استعمال کیږی. چنانچه دَ روایت مطلب دادې چه هغه ټول فضائل اومحاسن کوم چه ښځې ته رسیدې شی حضرت آسیه او مریم علیهما السلام په هغوی کښې دَ کمال درجې ته رسیدلې وی.[۲]

ملاعلی قاری رحمه الله فرمانی چه په اثبات کمال سره اثبات اکملیت نه لازم کیږی. نبوت دَ اکملیت په درجه کښې راځی هغه په نفس کمال کښې نه راځی. دغه ښځوته نفس کمال حاصل دې خودا کمال دَ هغه درجې دې چه دَ دوی نه علاوه بل یوې ښځې ته نه دې ملاؤ. دا کمال هغوی ته هم په صدیقیت او ولایت کښې حاصلیدې شی نه چه په نبوت کښې.[۳]

قوله: وإن فضل عائشةَ على النساء كفضل الثَّريد على سائر الطعام: اوحضرت عائشه رضی الله عنها ته په نورو ښځو باندې داسې فضیلت حاصل دې لکه چه ثرید ته په ټولو خوراکونو باندې فضیلت حاصل دې.

دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَ حدیث باب الفاظ دی: «آسية امرأة فرعون» ترجمة الباب سره دَ دې مناسبت ښکاره دې.[۴]

۳۴- باب: ﴿إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِن قَوْمِ مُوسَىٰ﴾ الآیة/القصص: ۷۶/.

دَ ترجمة الباب مقصد: قارون هم دَ فرعون په شان مستبد او دَ موسیٰ علیه السلام دَ مخالفینو نه وو. دَ ډیر بې حسابه بې کتابه دولت مالك وو. دَ سرو زرو سپینو زرو او مرغلرو خزانو هغه دَ غرور نه ډك کړې وو. هغه خدم وحشم، تزك واحتشام او خپل بې شانه دولت دَ الله تعالی دَ ورکړې منلو نه او په دې باندې دَ الله تعالی شکرادا کولو نه دې وینا کولو سره انکاری وو چه دا دَ هغه دَ خپو لاسونو کمال دې. دَ حضرت موسیٰ علیه السلام په دعوت تذکیر او خیرغوښتونکی نصیحت به نې په ډیره خرابه طریقه رد کولو آخر الله تعالی هغه سره دَ خزانو په زمکه کښې ورخښ کړو. امام بخاری رحمه الله دَ دې باب لاندې دَ قارون ذکر کول غواړی.[۵]

﴿إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِن قَوْمِ مُوسَىٰ﴾ پوره آیت داسې دې: ﴿إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِن قَوْمِ مُوسَىٰ فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ ۖ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ﴾ [رقم: ۷۶]. یعنی بیشکه قارون دَ

---

[۱] شرح الكرمانی: ۶۰/۱۴وفتح الباری: ۵۵۳/۸.
[۲] فتح الباری: ۵۵۳/۸.
[۳] مرقاة المفاتیح شرح مشكاة المصابیح كتاب أحوال القيامة وبدء الخلق باب بدء الخلق وذكر الأنبياء رقم الحديث: ۵۷۲۴، ۴۰۲/۱۰ دار الكتب العلمية.
[۴] عمدة القاری: ۴۲۵/۱۵.
[۵] عمدة القاری: ۳۱۰/۱۵ إدارة الطباعة المنيرية.

موسیٰ علیه السلام د قوم نه وو نو هغه په دې (بني اسرائيل) باندې سرکشي کوله او مونږ هغه ته د خزانو نه په دومره اندازه باندې ورکړې وو چه د هغې کنجیانې به په یو جماعت باندې درونډوالي کولو چه د طاقت والاخلق وو. کله چه د هغه قوم هغه ته اووئیل چه لوئی مه کوه حقیقت دادې چه الله تعالی لوئی او کبر کونکی نه خوښوی.

قارون عجمی نوم دې. دعلم او عجمه د وجې نه غیرمنصرف دې.(۱) په آیت مبارك کښې دی چه هغه د موسیٰ علیه السلام د قوم نه وو. دا کومه یوه نسبی رشته وه؟ په دې سلسله کښې درې اقوال دی: ① یوقول خو دادې چه قارون د موسیٰ علیه السلام د تره خوئی وو. ② دویم قول دادې چه د ترور خوئی وو. ③ بعض وئیلی چه د موسیٰ علیه السلام تره وو.(۲) حافظ ابن حجر رحمه الله اولنی قول اصح ګرځولې دې چه ابن حاتم رحمه الله په سند صحیح سره د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه هم دغه قول نقل کړې دې.(۳)

قوله: فبغی علیهم: یعنی قارون په بنی اسرائیلو باندې سرکشی غرور او تکبر کولو. د بغاوت په تفسیر کښې مفسرینو او شراح مختلف اقوال نقل کړی دی: ① یوقول دادې چه دې نه د قارون کفرمراد دې. ② بعض حضرات وائی چه دې نه حسد مراد دې. قارون په دې ګمان کښې اخته وو چه کله د نبوت فضیلت او د احکام الهیه د تبلیغ ذمه واری حضرت موسیٰ علیه السلام او حضرت هارون علیه السلام ته ورکړې شوه نو زما د پاره څه پاتې شو؟ په دې وجه هغه د سرکشئی او تکبر لاره اختیار کړه چه حکومت او مملکت زما په لاس کښې کیدل پکاردی. ③ بعض حضراتو فرمائیلی دې نه تکبر او غرور مراد دې چه د مال او دولت په زیاتوالی سره هغه په لوئیئی او تکبر کښې راګیرشوی وو او په خانې د منعم حقیقی د شکریه اداکولو په دولت باندې فخر کولو سره دا د خپلې پوهې او محنت ثمره ګنړلې وه.(۴) بعض مفسرین حضرات وائی چه قارون به د خپل قد نه یو لیشت اوږد قمیص اغوستلو او دکبر اولوئیئی د وجې نه به ئې دا په زمکه راښکلو سره تګ کولو.(۵) بعض حضرات فرمائی چه د دې نه مراد دا دې چه قارون یو فاحشه ښځه په موسیٰ باندې د بهتان لګولو د پاره تیاره کړې وه کومې چه روستو بیا دا اعتراف هم اوکړو چه هم قارون هغه په بهتان لګولو باندې تیاره کړې وه.(۶)

(لَتَنُوٓءُ) لَتُثْقِلُ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: (أُولِي الْقُوَّةِ) لَا يَرْفَعُهَا الْعُصْبَةُ مِنَ الرِّجَالِ يُقَالُ: (الْفَرِحِينَ) الْمَرِحِينَ (وَيْكَأَنَّ اللَّهَ) /القصص: ۸۲/: مِثْلُ: أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ. (يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ) /الرعد: ۲۶/: يُوَسِّعُ عَلَيْهِ وَيُضَيِّقُ.

(لَتَنُوٓءُ) لَتُثْقِلُ: امام بخاری رحمه الله فرمائیلی چه په آیت کښې لفظ (لتنوء) معنی ده (لَتُثْقِلُ) یعنی کنجیانو به ستړې کول. دا تفسیر د ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دې.(۷)

قوله: قال ابن عباس: أولی القوة لایرفعها العصبة من الرجال: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د (أولی القوی) تفسیر کولو سره فرمائی چه د خزانو کنجیانې به د سړو یو ډلې نه شوې اوچتولې. (عصبة) اطلاق د څومره سړو په

---

(۱) تفسیر للقرطبی: ۱۳/۳۱۰.
(۲) د دریوارو اقوالو د پاره اوګورئی: تفسیر القرطبی: ۱۳/۳۱۰تفسیر الطبری: ۲۰/۶۷
(۳) فتح الباری: ۸/۵۵۳.
(۴) د تفصیل د پاره اوګورئی: تفسیر القرطبی: ۱۳/۳۱۰وفتح الباری: ۸/۵۵۳
(۵) د تفصیل د پاره اوګورئی: تفسیر القرطبی: ۱۳/۳۱۰وفتح الباری: ۸/۵۵۳
(۶) فتح الباری: ۸/۵۵۳.
(۷) فتح الباری: ۱۵/۵۵٤

جماعت باندې کیږي؟ په دې کښې اقوال مختلف دي. بعض لس، بعض پنځلس، بعض څلویښت او بعض حضراتو ونیل چه دَ لسو نه ترڅلویښتو پورې کسانو باندې مشتمل دلې ته (عصبة) ونیلې شي.([1])

قوله: الفرحين: المرحين: المرحين دَباب سَمِع مرح يمرح معنى ده، فخر کول، دَ خوشحالئ نه تاویدل. امام بخاري رحمه الله فرمائي چه (فرحين) معنى فخرکونکي، دا تفسير دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دې. مطلب دادې چه دا خلق دَ الله تعالى په ورکړې شوې نعمتونو باندې په ځائې دَشکراداکولو سرکشي کوي.([2])

قوله: ويكأن الله: مثل ألم تر أن الله: لفظ ويكأن دَ قارون مذکوره واقعې سره متعلق آيات کښې راغلې دې. پوره آيت داسې دې: ﴿ وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيْكَأَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴾ [رقم: ۸۲].

او پرون چه کوم خلقو تمنا کوله چه مونږ به هم په مال اودولت کښې دَهغه (قارون) په شان کیدلې، سحر کیدو باندې (چه کله قارون سره دَ خزانو په زمکه کښې ورخښ کړې شو نو دَدې نه عبرت حاصلولو سره) ئې اوونیل چه واه خبره دا ده چه الله تعالى بیشکه خپل رزق خپلو بندیګانو نه چاته چه غواړي ورکړي او چاله چه غواړي رزق ورله تنګ کړي. که چرې الله تعالى په مونږ باندې احسان نه فرمائیلې نومونږ به ئې هم ورخښ کړې وې آیا تاسو نه ګورئې چه کافران خلق نه کامیابیږي؟

امام بخاري رحمه الله دَدې آيت طرف ته اشاره کړې ده او ﴿وَيْكَأَنَّ اللَّهَ﴾ [رقم: ۲۹] تفسیر په دويم آيت راوړلو سره فرمائيلې دي چه ﴿وَيْكَأَنَّ﴾ په اصل کښې (ألم تر أن) په معنى کښې دې يعنى ﴿وَيْكَأَنَّ اللَّهَ﴾ معنى ده آيا تاسو نه ګورئې يا نه پوهیږئې چه الله تعالى...... إلخ. ﴿وَيْكَأَنَّ﴾ کلمه مفرد ده. امام نسفي رحمه الله فرمائي چه دا کلمه مرکب ده. په دې کښې لفظ (وي) جدا او (کأن) جدا دې اولفظ (وي) اسم فعل دې کوم چه دَحسرت او ندامت دَ اظهار دَپاره راځي.([3])

ابوالحسن رحمه الله فرمائي چه (وي) اسم فعل دې (ك) خطاب دَپاره دې او (أن) نه مخکښې لام مضمر دې او مطلب اظهار دَتعجب او دَهغې علت ذکرکول دي چه بیشکه قارون سره دَ خپل مال اومتاع سره په زمکه کښې ورخښول يوه حيرانونکې واقعه ده او هم دغه وجه ده چه الله تعالى چاله غواړي وسعت ورکوي او په چا باندې چه غواړي نو هم دغه شان په هغه باندې رزق تنګوي.([4])

امام فراء رحمه الله يوه واقعه نقل کړې ده چه يوې اعرابي ښځې خپل خاوند ته اوونیل: (أين ابنك؟) ستا ځوئې چرته دې؟ خاوند ورته اوونیل: (ويكأنه وراء البيت) امام فراء رحمه الله اوونیل دَدې مطلب دادې: (أما ترينه وراء البيت).([5]) ولې ته نه ګورې چه دَ کور نه شاته دې. شيخ زكريا رحمه الله فرمائي چه دَ مولانا حسين على فنجابي رحمه الله په تقرير کښې دي: لفظ (ويك)، (ألم تر) په معنى کښې دې اودَ مولانا محمد حسن مکي رحمه الله په تقرير کښې دي چه دلته امام بخاري رحمه الله دا خودل غواړي چه (ويك) يو مستقل کلمه ده او (أن) يوه جدا کلمه ده لکه چه (لم) او (تر) دواړه جدا جدا

---

[1]) المصدر السابق.
[2]) فتح الباري: ۸/۵۵٤.
[3]) فتح الباري: ۸/۵٤عمدة القاري: ۱۵/۳۱۰روح المعاني سورة القصص رقم الآية:۸۲.
[4]) عمدة القاري: ۱۵/۳۱۰.
[5]) عمدة القاري: ۱۵/۳۱۰.

كلمې دي. دلته دا مراد نه دی چه دلته دې دواړو "ويكأن" او "ألم تر" معنى يو ده. دغه شان مولانا محمد حسن مكى رحمه الله فرمائى چه "كأن" دلته د تشبيه دپاره نه دې بلكه "ك" د شاتنئى كلمې "وي" جز دې.

مفسر امام شهاب الدين رحمه الله خپل تفسير الدر المصون كښې "ويكأن" په تفسير كښې مختلف مذاهب تحرير فرمائيلى دى. هغه ليكى: ① اولنې مذهب دا دې چه "وي" مستقل كلمه او اسم فعل دې د كوم معنى چه تعجب او حيرانتيا راځي. او "ك" تعليليه دې او "أن" د خپل خبر سره "ك" جاره دپاره مجرور دې او د آيت مفهوم دې چه هغه خلق چه د قارون په شان به نى دخان كيدلو تمنا كوله د قارون انجام په ليدو سره نى تعجب او حيرانتيا اظهار اوكړو. او بيانى هم په خپله علت بيانولو سره داسې گويان شو چه بيشكه هم الله تعالى چاته چه غواړى وسيع رزق وركوى او چاله چه غواړى په هغه باندې د رزق دروازې راتنګ كړى. ددې تفسير تقاضا داده چه لفظ "وي" باندې وقف اوكړې شى لكه څنګه چه به امام كسائى رحمه الله دلته وقف كولو.

② "وي" مستقل كلمه ده او "كأن" هم يو مكمل كلمه ده چه د تشبيه دپاره استعماليږى مګر دلته د دې معنى خبر او يقين ده. مطلب دا چه دغه خلقو اول د قارون په انجام باندې د حيرانتيا اظهار اوكړو او بيانى د دې خبرې خبرور كولو چه بيشكه هم الله تعالى رزق وسيع كوى او راتنګوى. ددې مذهب په اعتبار سره هم په "وي" وقف كول مناسب دى.

③ "وي"، "لا" او "أن" درواړه مستقل كلمات دى. "وي" د اظهار تعجب دپاره استعماليږى او كاف صرف خطاب دې او "أن" د عامل محذوف معمول دې او هغه محذوف عامل "أعلم" دې او مفهوم د آيت دا دې: اې مخاطبه! مونږ ته د قارون په انجام باندې تعجب دې او زه پيژنم چه هم الله تعالى د رزق وسيع كونكې او تنګى كونكې دې. په دې كښې چونكه "ويك" جمله مركبه ده او ددې مذهب مطابق "ويك" باندې وقف كول مناسب دى او ابو عمرو هم داسې كول.

④ "ويك" اصل كښې "ويلك" دې د مينځ نه صرف لام حذف كړې شو نو "ويلك" نه "ويك" جوړ شو. ددې مذهب په اعتبار سره هم "ويك" باندې وقف كول مناسب دى لكه چه ابو عمرو رحمه الله وقف كولو. د امام كسائى رحمه الله يونس رحمه الله او ابو حاتم رحمه الله هم دغه مذهب دې.

قرآن مجيد كښې دا لفظ دوو ځايونو كښې نقل شوې دې او په دواړو ځايونو كښې يو بل لفظ سره متصل استعمال شوې دې. يعنى "وكأن" كښې "أن" سره او "ويكأنه" كښې "ه" ضمير سره. ټولو قراء د رسم په اتباع باندې دلته وقف نه دې كړې. مګر امام كسائى رحمه الله "وي" باندې او ابو عمرو رحمه الله "ويك" باندې وقف كړې.

⑤ "ويكأن" پوره په پوره يو مستقل كلمه بسيط ده كومه چه "ألم تر" معنى كښې ده او هم دغه تفسير د ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دې. د امام فراء رحمه الله او امام كسائى نه نقل دى چه "ويكأن"، "أماترى، أي: صنع الله" معنى كښې دې.[1] د امام بخارى رحمه الله ذكر كړې شوى آثار صرف مستملى او كشميهنى د روايت نه ثابت دى.[2]

۳۵- باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى: ﴿وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا﴾ الآيَةَ/هود: ۸۴/.

دترجمة الباب مقصد: ددې باب لاندې امام بخارى رحمه الله د حضرت شعيب عليه السلام تذكره كول غواړى. حضرت شعيب عليه السلام د مدين طرف ته مبعوث كړې شوې وو. مدين د حضرت ابراهيم عليه السلام د دريمې ښځې خونى وو او دا ده نه چه كوم نسل خور شوې هغه مدين يادېږى.[1]

---

[1] الدر المصون: ۳۵٤/۵ دار الكتب العلمية، الكنز المتوارى: ۱۳/ ۳۷۰.

[2] فتح البارى: ۵۵٤/۸ عمدة القارى: ۳۱۱/۱۵.

مدین یا اصحاب ایکه: دا قبیله په کوم مقام باندې آباده وه؟ دَ قصص القرآن مؤلف عبدالوهاب نجار تحقیق دادې چه دا په حجاز کښې شام سره متصل داسې خائې کښې آباده وه دَ کوم عرض البلد چه دَ افریقې دَ جنوبي صحرا عرض البلد مطابق جوړېږي. بعض وائي شام سره متصل وه. قرآن مجید دَدې قبیلې دَ آبادنې متعلق دوه خبرې خودلې دي: ① یو دا چه هغه په امام مبین باندې آباده وه. ﴿وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ﴾ یعنې دَلوط علیه السلام او شعیب علیه السلام دواړو قومونه په لوئې شاهراه باندې آبادوو. دَ عربو دَ جغرافیه مطابق چه کوم شاهراه سوداګر قافلې شام، فلسطین، یمن بلکه دَ مصر پورې بوځي او دَ بحرقلزم دَمشرقي غاړې سره تیریدلو، قرآن پاك هم دې ته امام مبین (کولاؤ او صفا شاهراه) وائي ځکه چه صیف (ګرمي) او شتاء (یخني) په دواړو زمانو کښې دَ قریشي قافلو دپاره دا مشهور او لوئې تجارتي لار وه.

② دویم دا چه ﴿أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ﴾ (دَځنګل والا) وو. عربي کښې (أیکة) هغه شنو اوتازه جهاړو بوټو ته وائي چه دَ شنو تازه ونو دَ کثرت دَ وجې نه په ځنګلونو کښې راتوکیږي اودَ یو جهاړې شکل اختیاروي.

دَدې دواړو تصریحاتونه معلومیږي چه دَ مدین قبیله بحرقلزم مشرقي غاړې او عرب مغربي شمال کښې داسې خائې کښې آباد وو چه شام سره متصل دَحجاز آخري حصه ورته وئیلې شي اودَ حجاز والو ته شام فلسطین بلکه دَمصر پورې تلو کښې دَهغې کنډرې په لاره کښې پرتې وې کوم چه دَ تبوك بالمقابل واقع وو.[1]

ایا مدین او اصحاب ایکه هم یوه قبیله ده؟: مدین او اصحاب الایکه هم دَ یوې قبیلې دوه نومونه دي اوکه دواړه جدا جدا قبیلې دي؟ دې سلسله کښې دَ مفسرینونه مختلف اقوال نقل دي دَ بعض حضراتو رائې ده چه دواړه جدا جدا قبیلې وې. مدین متمدن او دَښاریو قبیله وه او اصحاب الایکه کلي وال یا صحرایان او دَ بدروانو قبیله وه کومه چه په اورین ځنګل کښې آباده وه. په دې وجه هغوی ته دَ بن والا یا ځنګل والا اووئیلې شو او آیت ﴿وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ﴾ کښې هما ضمیر تثنیه ده هم دغه دواړه مراد دي نه چه مدین اوقوم لوط.[2]

خوجمهور مفسرین دواړه هم یوه قبیله ګرځوي او فرمائي چه دَ آب وهوا په لطافت دَنهرونو او آبشارونو دکثرت سره دا مقام داسې ښکلې ښائسته جوړکړې و اودلته دَ میوو دانو او خوشبوداره ګلونو دومره باغونه او چمنونه وو که یو سړې دَ آبادنې نه بهر اودریدو سره نظاره کوله نوهغه به داسې معلومیدله چه دا یو ډیر ښائسته آباد او دَ ګڼرو ونو ځنګل دې. هم په دې وجه قرآن کریم دې ته (أیکة) وئیلو سره متعارف کړه.[3]

یواشکال اودَ هغې جواب: دلته اشکال کیدې شي چه کله دَدواړو قبیله یوه ده نو بیا دَقرآن مجید آیت ﴿وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا﴾ کښې اهل مدین سره دَ شعیب علیه السلام نسبي رشتې تصریح فرمائیلې اودَ ایکه په ذکر کښې دَدې نه سکوت ولې اختیار کړې؟

---

[1]) قصص القرآن: ۲۳۷/۱.
[2]) قصص القرآن: ۲۳۸/۱-۲۳۷.
[3]) قصص القرآن: ۲۳۸/۱.
[4]) المصدر السابق.

مفسرین حضرات ددې دا جواب ورکوي چه ایکه د یوې ونې نوم وو او پوره قبیلې به ددې عبادت کولو. په دې وجه قرآن مجید د شعیب علیه السلام سره ددې نسبي رشته ذکر نه کړه اودمذهبی نسبت تصریح ئې اوفرمائیله.

إِلَى أَهْلِ مَدْيَنَ، لِأَنَّ مَدْيَنَ بَلَدٌ، وَمِثْلُهُ: ﴿وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ﴾ /یوسف: ۸۲/. وَاسْأَلِ ﴿الْعِيرَ﴾ /یوسف: ۸۲/: يَعْنِي أَهْلَ الْقَرْيَةِ وَأَهْلَ الْعِيرِ. ﴿وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا﴾ /هود: ۹۲/: لَمْ تَلْتَفِتُوا إِلَيْهِ. يُقَالُ إِذَا لَمْ تَقْضِ حَاجَتَهُ: ظَهَرْتَ حَاجَتِي وَجَعَلْتَنِي ظِهْرِيًّا.

آیت دې ﴿وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا﴾ دې کښې لفظ (أهل) مقدر دې خکه چه مدین د ښارنوم دې او د شعیب علیه السلام بعثت د دې ښاراوسیدونکوطرف ته شوې وو. لکه چه ﴿وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ﴾ وَاسْأَلِ ﴿الْعِيرَ﴾ [یوسف: ۸۲] دواړو کښې مضاف یعنی لفظ اهل محذف دې. یعنی (أهل القرية وأهل العير).

﴿وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا﴾: لَمْ تَلْتَفِتُوا إِلَيْهِ: د سورت هود آیت دې ﴿قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُم مِّنَ اللَّهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا ۖ إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ﴾ [رقم الآیة: ۹۲] یعنی شعیب علیه السلام خپل قوم ته اوونیل اې زما د قوم خلقو آیا د الله تعالی نه زیات په تاسویاندې زما د اهل څه دباؤ یا زور شته؟ او الله تعالی ستاسو دپاره هیڅ هم نه شو چه تاسو شاته واچولو؟ کوم څه چه تاسو کوئی زما د رب احاطه علم نه بهر نه دی. (ظهريا) ظَهر (شا) طرف ته منسوب دې. چه یو سړې دبل حاجت پوره نه کړي یا هغه ته اهمیت ورنه کړي نوهغه وائی چه (ظهرت بحاجتي) تازما حاجت شاته اوغورزولو.

امام بخاري رحمه الله ﴿وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا﴾ معنی کولوسره اوفرمائیل (لم تلتفتوا إليه) یعنی تاسو خلقو د الله تعالی طرف ته توجو او التفات اونه کړو.

قَالَ: الظِّهْرِيُّ أَنْ تَأْخُذَ مَعَكَ دَابَّةً أَوْ وِعَاءً تَسْتَظْهِرُ بِهِ. مَكَانَتُهُمْ وَمَكَانُهُمْ وَاحِدٌ. ﴿يَغْنَوْا﴾ /الأعراف: ۹۲/: يَعِيشُوا. ﴿تَأْسَ﴾ /المائدة: ۲۶، ۶۸/: تَحْزَنْ. ﴿آسَىٰ﴾ /الأعراف: ۹۳/: أَحْزَنُ.

د قال ضمیر فاعل امام بخاري رحمه الله طرف ته راجع دې. وئیلی شی چه "ظهری" هغه دابه (خناور) ته هم وائی دکوم نه چه سړې قوت او سهارا حاصلوی. که چرې هغه خناور کوم چه په سورلئی کښې استعمالیږی ستړې شی نو بیا به دویم خناور استعمالولې شی. دا لکه چه د مددګار په معنی کښې هم راځی. خکه چه هغه هم د مددګار کار ورکوی.

قوله: مکانتهم ومکانهم واحد: سورت انعام کښې د حضرت شعیب علیه السلام په قصه کښې دی: ﴿وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ﴾ [رقم الآیة: ۹۳] اې زما قومه تاسو په خپل حالت باندې عمل کوئی. امام بخاري رحمه الله خودل غواړي چه "مکان" او "مکانة" دواړه د یوشان معنې دی لکه مقام او مقامة. د سورت هود آیت دې: ﴿وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ۝ كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا﴾ [رقم الآیة: ۶۸-۶۷] اوهغه ظالمان یوخطرناك آواز راګیر کړل، بیا سحر په خپلو کورونو کښې پرمخې پراته پاتې شو، لکه چه کله هلته اوسیدلې نه وو.

قوله: يغنوا: يعيشوا: مَغْنَى کورته وائی. ددې جمع مغاني راځی. امام بخاري رحمه الله اوفرمائیل يغنوا معنی ده يعيشوا یعنی هغوی په دې کښې هډو اوسیدلې نه وو.

قوله: تأس: تحزن آسی: أحزن: د اولنی لفظ سره د سورت مائده آیت طرف ته اشاره ده: ﴿فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ﴾ [الآیة: ۲۶] پس د انکار کونکو په حال باندې هیڅ افسوس مه کوه. امام بخاري رحمه الله (تأس) معنی کړې ده تحزن یعنی مه خفه کیږه. دا آیت د حضرت موسی علیه السلام د قصې په ضمن کښې وارد شوې دې. دلته امام بخاري رحمه الله استطراداً ذکرکړې دې.[1]

---

[1]) فتح الباري: ۵۵۶/۸

د كيف آسى تفسير امام بخاري رحمه الله (أحزن) سره كړې دې. يعنى خپل خان ولې خفه كوې. د سورت اعراف آيت دې. ﴿فَتَوَلَّىٰ عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ ۖ فَكَيْفَ آسَىٰ عَلَىٰ قَوْمٍ كَافِرِينَ﴾ [رقم الآية: ۹۳] شعيب عليه السلام مخ واړولو او وئې وئيل اې زما قومه ما تاسوته دخپل رب احكام اورسول او ما ستاسو د پاره خيرخواهي اوكړه نو بيا د كافرانو په قوم باندې ولې غم اوكړم؟

وَقَالَ الْحَسَنُ: ﴿إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ﴾ /هود: ۸۷/: يَسْتَهْزِئُونَ بِهِ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: لَيْكَةُ الْأَيْكَةُ. ﴿يَوْمِ الظُّلَّةِ﴾ /الشعراء: ۱۸۹/: إِظْلَالُ الْغَمَامِ الْعَذَابَ عَلَيْهِمْ.

د سورت هود آيت: ﴿قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ ۖ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ﴾ [رقم الآية: ۸۷] هغوى اووئيل اې شعيب! آيا ستا مونځ تاته هم دغه حكم دركوى چه مونږ دا خيزونه پريږدو د كوم چه زمونږ پلارانو نيكونو عبادت كولو يا د خپلو مالونو نه دخپل خواهش مطابق معامله اونه كړو. بيشكه تاسو بوج اوچتونكي او نيك چلن يئي. هغوى طنز او تعريض كولوسره شعيب عليه السلام ته حليم او رشيد وئيلي وو اوغرض ئې ددې عكس وو چه ته (نعوذبالله) سفيه او سركش ئې.[۱]

قوله: وقال مجاهد: لَيْكَةُ الْأَيْكَةُ: دامام بخاري رحمه الله اشاره دسورت شعراء آيت ﴿قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ ۖ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ﴾ [رقم الآية: ۱۷۶] طرف ته ده. (الأيكة) په مجاهد رحمه الله (ليكة) په وزن باندې (لهكة) لوستلو.

قوله: يوم الظلة: إظلال الغمام العذاب عليهم: د سورت الشعراء آيت: ﴿فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ ۚ إِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ﴾ [رقم الآية: ۱۸۹] يعنى قوم شعيب عليه السلام لره دروغ اوګنړلو، لهذا دغه خلق د سائبان والا د ورځې عذاب راګير كړل، بيشكه هغه د لوئې ورځې عذاب وو. امام بخاري رحمه الله يوم الظلة تفسير كړې دې چه ددې نه اوريځې د سائبان په شكل كښې په هغوى باندې عذاب جوړيدو سره راښكاره كيدل مراد دې.

علامه قرطبي رحمه الله ليكلي دى چه هوا منع كړې شوه سخته ګرمي راؤليګلې شوه لهذا هغوى كورونه پريخودل او د ونو او جهاړو خواته راجمع شو. بيا الله تعالى اوريځ راؤليګله د كومې په سورې كښې چه د پناه اخستلو دپاره يوځائې كښې راجمع شو. كله چه ټول رايوځائې شو نو هم هلته اوسوزولې شو.[۲] په يوبل روايت كښې دى چه د اوريځو په راتلوسره په فضاء كښې يخوالې راپيدا شو هغوى ټول ددې لاندې راجمع شو نو په هغوى باندې اور راؤورولې شو او ټول اوسوزيدل.[۳]

۳۶ - باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى: ﴿وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾.

دترجمة الباب مقصد: ددې باب لاندې امام بخاري رحمه الله دحضرت يونس عليه السلام حالات بيانول غواړي. په دې سلسله كښې امام بخاري رحمه الله د خپل عادت مطابق دحضرت يونس عليه السلام د حالاتو سره متعلق آيات نقل كړى دى او د بعض الفاظو تفسير ئې كړې دې او بيائې احاديث درج كړى دى.

حضرت يونس عليه السلام: دحضرت يونس عليه السلام د پلار نوم "متّى" دې. ددې نه پورته سلسله دنسب نه مؤرخينو لاعلمي ښكاره كړې ده. حافظ ابن حجر رحمه الله اعتراف كړې دې چه د ده سلسله نسب سره متعلق هيڅ تحقيقي خبره ماته

---

[۱] عمدة القاري: ۴۳۰/۱۵ وفتح الباري: ۵۵۶/۸.
[۲] الجامع الأحكام القرآن للقرطبي: ۱۷/۱۶ مؤسسة الرسالة.
[۳] عمدة القاري: ۴۳۱/۱۵.

ملاؤ نه شوه. (١). حافظ عبد الرزاق رحمه الله يو روايت نقل كړي دي چه متّٰى دَ هغه دَ مور نوم دې.(٢) دا قول مردود دې. اصح دادې چه متّٰى دَ هغه دَ والد صاحب نوم دې. (٣)دَباب لاندې دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما دَ روايت الفاظ (ونسبه إلى أبيه) په دې باندې په صراحت سره دلالت كوي.

دَحضرت يونس عليه السلام پلار متّٰى دَ الله تعالى ډير بزرګ او نيك بنده وو. دَهغه څوك څوئى نه وو. دَ نارينه اولاد دَهغه ډير لوئې خواهش وو. چنانچه متّٰى دَ خپلې ښځې سره دَ هغه چينې خواته لاړو په كوم كښې چه حضرت ايوب عليه السلام دَ صحت دپاره غسل كړې وو. ښځې اوخاوند دواړو په دغه چينه كښې غسل اوكړو. صلاة حاجت ئې اوكړو او دَ الله تعالى نه ئې دعا اوغوښتله چه هغوى ته يو مبارك څوئى وركړي. الله تعالى دَهغوى دعا قبوله كړه او يونس عليه السلام په صورت كښې ئې يو څوئى وركړو. يونس عليه السلام دَ مور په خيټه كښې وو. دې وخت كښې لاحمل دَ څلورو مياشتو وو چه متّٰى وفات شو.(٤)

قرآن مجيد حضرت يونس عليه السلام ته ذوالنون (سورة الأنبياء) او صاحب الحوت (سورة الصافات) هم ونيلې دې. دَ ۲۸ كالو په عمر كښې دَ اهلِ نينوىٰ طرف ته دَهغوى دَ اصلاح اوتربيت دَپاره مبعوث كړې شو.(٥)

دَحضرت يونس عليه السلام دَ نبوت زمانه اودَ دعوت مقام: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دَ مؤرخينو په نيزدَحضرت يونس عليه السلام بعثت په هغه زمانه كښې شوې كوم وخت چه په ايران كښې طوائف الملوكى دور وو. (٦)

مولاناحفظ الرحمن سيوهاروى رحمه الله فرمائي چه جديد محققينو فارس كښې حكومت په دريو ادوارو كښې تقسيم كړې دې. ① يو دَ حمله سكندرنه وړاندې. ② دويم پارتهوى حكومت يعنى طوائف الملوكى. ③ دريم ساسانى زمانه. رومبې وخت دَ عروج او ارتقاء وخت شميرلې كيږي اودَ دې شروع تقريبا ۵۵۹ق م نه كيږي چه تقريبا ۳۷۲ ق م، يعني په دوو صدو باندې ختميږي او دويم زمانه تقريبا ۳۷۲ق م نه شروع كيږي اودَ ۱۵۰ء پورې رسيږي اودې ته دَ طوائف الملوكى دور ونيلې شي اودې نه پس ساسانى دور حكومت شروع كيږي.(٧)

مولانا سيوهاروى رحمه الله فرمائي چه ددې تحقيق په رڼرا كښې دَحافظ ابن حجر رحمه الله دَ روايت مطابق دَ يونس عليه السلام زمانه ۳۷۲ق م نه واخله دَ حضرت عيسىٰ عليه السلام دَ ولادت په مينځ كښې كيدل پكاردى مګر دا قول په تاريخى نقطه نظر سره غلط دې. ځكه چه مؤرخينو په دې باندې اتفاق دې چه دَ بابليانو په لاس دَ آشوريانودا مشهور ښار (نينوىٰ)۶۱۲ق م كښې تباه او برباد شوې وو. دې نه علاوه دَ اهل كتاب روايات هم شهادت وركوى چه دَحضرت يونس عليه السلام دَزمانې نه پس ۶۹۰ق م كښې كله نينوىٰ دوباره كفر اوشرك، ظلم اوستم شروع كړو نو بيا يو اسرائيلي نبى ناحوم دوباره هغوى پوهه كړل اودَ هدايت او رشد دعوت ئې وركړو اوكله چه هغوى هيڅ پرواه اونه كړه نودَ نينوىٰ دَ تباهئ پيشنګوئى وركړه اودَ دې نه اويا كاله پس ۶۱۲ق م كښې نينوىٰ تباه او برباد شوه. لهذا دَ يونس عليه السلام زمانه دَ ۶۹۰ق م نه مخكښې كيدل پكاردى. غالبا دَ شاه عبدالقادر نور الله مرقده دا قول صحيح دې چه يونس عليه السلام دَ حزقيل عليه السلام دَ زمانې سرې دې چنانچه هغه فرمائي: دَحزاقيل دَ دوستانونه وو يونس عليه السلام، ډير په شوق ئې عبادت اوكړو اودَ دنيا نه جدا شو. حكم اوشو چه دې اوليږه ښار دَ نينوىٰ ته چه مشركان منع كړى دَ

---

(١) فتح الباري: ۵۵۷/۸قال ابن حجر رحمه الله: ولم أقف فى شيء من الأخبار على اتصال نسبه

(٢) فتح الباري: ۵۵۷/۸وعمدة القاري:۳/۱۶.

(٣) فتح الباري: ۵۵۷/۸.

(٤) عمدة القاري: ۳/۱۶.

(٥) قصص القرآن: ۵۷۰/۲.

(٦) فتح الباري: ۵۵۷/۸.

(٧) قصص القرآن: ۵۷۳/۲.

بتانو د عبادت نه [1] نینوی عراق کښې موصل سره نیږدې یو مشهور ښار وو. د دې ځائی د اوسیدونکو د هدایت او رشد دپاره د حضرت یونس علیه السلام ظهور اوشو. [2] حضرت شاه عبد القادر رحمه الله فرمائی چه د یونس علیه السلام وفات هم په دې ښار کښې شوې او هم دلته د هغه قبر دې. [3]

إِلَى قَوْلِهِ: ﴿وَهُوَ مُلِيمٌ﴾ قَالَ مجاهد: مُذْنِبٌ. الْمَشْحُونُ: الْمُوقَرُ. ﴿فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ﴾ الآية. ﴿فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ﴾ بِوَجْهِ الْأَرْضِ ﴿وَهُوَ سَقِيمٌ ۝ وَأَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ ۝﴾ مِنْ غَيْرِ ذَاتِ أَصْلٍ: الدُّبَّاءِ وَنَحْوِهِ ﴿وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ ۝ فَآمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَى حِينٍ ۝﴾/الصافات: ۱۳۹- ۱۴۸/. ﴿وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَى وَهُوَ مَكْظُومٌ ۝﴾/القلم: ۴۸/: كَظِيمٌ: وَهُوَ مَغْمُومٌ

د سورت صافات آیات دی: ﴿وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ۝ إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ۝ فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ ۝ فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ ۝ فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ ۝ لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ۝ فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَقِيمٌ ۝ وَأَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ ۝ وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ ۝ فَآمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَى حِينٍ ۝﴾ [4]

او یقینا یونس علیه السلام د پیغمبرانو نه وو. کوم وخت چه هغه ډکې کشتئ طرف ته منډه کړه لاړو، بیا هغه په خسنړې ویستو کښې شریک شو او په خسنړې کښې مغلوب شو، بیا کب هغه یوه نوړئی کړو په داسې حال کښې چه هغه خپل ځان ملامت کولو، نو که هغه د تسبیح کونکو نه وې نو د کب په خیټه کښې به د هغه ورځې پورې پاتې وو په کومه ورځ چه به مړی ژوندي کولې شی. بیا مونږ هغه په داسې حال کښې په یو میدان کښې واچولو چه هغه بیمار وو او مونږ په هغه باندې یو خیلیدار بوټي راؤتو کولو او مونږ هغه د یو لاک یا دې نه زیاتو خلقو طرف ته پیغمبر جوړولو سره لیږلې وو نو هغه خلقو (د عذاب راتلونه وړاندې د عذاب آثار لیدو سره) ایمان راوړو نو مونږ هغوی ته د یوې زمانې پورې د ژوند نه فائده اوچتولو موقع ورکړه.

مفسرینو حضراتو لیکلی دی چه کله اهل نینوی د حضرت یونس علیه السلام تکذیب اوکړو او د هغه په دعوت پورې خنداګانې کولې نو یونس علیه السلام هغوی سره وعده اوکړه چه په دریو ورځو کښې دننه به په تاسو عذاب راځی. کله چه په په دغه وعید سره هم په هغوی کښې د اصلاح آثار پیدا نه شو نو یونس علیه السلام هغوی پریخودل او لاړو. په دریمه ورځ په آسمان باندې تورې اوریځې راخورې شوې او پوره ښارئی پټ کړو. په ټولو کښې ویره خوره شوه او یونس علیه السلام پسې لټون شروع کړو. هغوی ته د یونس علیه السلام په صداقت باندې یقین راغلې وو. په تلاش باندې هغه ملاؤ نه شو نو وړو، لویو، ښځو، خوانانو او بوډاګانو ټولو سوال زاری شروع کړه او د ایمان اظهار کولو سره ئې په صدق دل سره توبه اوکړه نو الله تعالی د هغوی نه عذاب اخوا کړو. [5]

یونس علیه السلام ته د دې صورت حال علم نه وو هغه دا اوګڼل چه عذاب رانغلو. زه به د هغوی په مخکښې دروغژن شم د هغه ځائی نه اووتلو. د دریاب غاړې له لاړو او نورو خلقو سره په کشتئ کښې سور شو. د لږ سفر کولو نه پس کشتئ اودریده نو یونس علیه السلام پخپله اوفرمائیل (إن معكم عبدا أبق من ربه وأنها لا تسير حتى تلقوه) یعنی تاسو سره څوك داسې غلام دې چه د خپل رب د اطاعت نه تختیدلې دې او تاسو خلقو چه ترکومې پورې دغه غلام په سمندر کښې اونه غورزوئی دا کشتئ به روانیږی. نو بیا په خسنړې اچولو باندې اتفاق اوشو چه د چا په نوم

---

[1] قصص القرآن: ۵۷٤/۲ نور اوګورئی: موضح القرآن: ٤۲۷.

[2] قصص القرآن: ۵۲۸/۲.

[3] موضح القرآن: ٤۲۸.

[4] سورت الصافات: ۱۳۹ – ۱٤۸.

[5] د تفصیل دپاره اوګورئی الجامع لأحکام القرآن للقرطبی: ۱۲۱،۱۲۵/۱۵ و تفسیر الثعالبی: ۲٤۰/۵-۲۳۹ و زاد المسیر فی علم التفسیر لأبی الفرج ابن الجوزی: ۳۲۲/۶-۳۲۱ و روح المعانی: ۱۹۰/۲۳.

باندې خسرې راوخې هغه به دریاب ته غورزولې شي. خسرې د یونس علیه السلام په نوم باندې راؤوتلو نو یونس علیه السلام اوفرمائیل: (أنا الآبق) او هم پخپله ئې دریاب ته ورټوپ کړو. د الله تعالی په حکم سره هغه یوکب یوه نورنې کړو.[1]
بزار رحمه الله او ابن جریر رحمه الله یو مرفوع روایت نقل کړې دې چه دغه کب ته الله تعالی حکم ورکړې وو چه (أن لاتخدش له لحما ولاتکسر له عظما)[2] یعنې د ده د بدن د یوې حصې غوښه مه خوره اویو هډوکې ئې مه ماته وه. د سورت الأنبیاء آیت دې: ﴿فَنَادَىٰ فِي الظُّلُمَاتِ أَن لَّا إِلَٰهَ إِلَّا أَنتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ الظَّالِمِينَ﴾ [رقم الآیة: ۸۷] یعنې کله چه یونس علیه السلام د کب خیټې ته اورسیدو نو په تیارو کښې آواز اوکړو اې زما ربه تا نه سوا بل څوک معبود نشته دې. ته پاك ئې. بیشکه زه د ظلم کونکونه یم. د ظلمات نه درې تیارې یعنې د شپې تیاره د سمندر او د کب د خیټې تیاره مراد ده. لکه چه یونس علیه السلام د کب په خیټه کښې هم په تسبیح اوتهلیل کښې مشغول وو. د دې دعا په برکت سره الله تعالی هغه د دې امتحان نه خلاص کړو. کب ته حکم اوشو چه یونس علیه السلام په اوچه باندې واچوه. کله چه کب هغه د دریاب په غاړه باندې قې کړو نو الله تعالی ورته سورې ورکولو د پاره د کدو د بوټې خیلشې راؤتوکوله. کب په خیټه کښې پاتې کیدو د وجې نه هغه کچه شوې وو اودهغوی هینت د یونوی راپیدا شوې بچې، بې وینتو اوبې وزرو بچې په شان شوې وو. پدې وجه ورته د سورې ضرورت وو.[3] بعض روایاتو کښې راځي الله تعالی یوه چیلئې د هغه د پاره مسخر کړې وه هغه چیلئې به راتله اویونس علیه السلام باندې به ئې پیئې څکول اوتله به.[4]

قال مجاهد: مذنب، المشحون: الموقر: آیت دې: ﴿فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ﴾ ملیم معنی ده هغه سړې چه د ملامتیا کار اوکړې. په کوم چه هغه ملامته کړې شي.[5] مجاهد رحمه الله د دې معنی مذنب کړې ده. یعنې ګناهګار. شارح بخاری احمد بن اسماعیل شافعی ثم حنفی رحمه الله فرمائیلې دی چه د مجاهد رحمه الله تفسیر د ادب نه خلاف دې یونبی مرسل ته مذنب وئیل د ادب طریقه نه ده.[6] د لفظ مشحون تفسیر امام بخاری رحمه الله موقر سره کړې ده یعنې درنه کشتئې. د وقر معنی ده بوج وزن. موقر د دې نه د اسم مفعول صیغه ده. دا تفسیر ابن عباس رضي الله عنهما طرف ته منسوب دې.[7]

﴿فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ﴾: بوجه الأرض: آیت دې: ﴿فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَقِيمٌ﴾ امام بخاری رحمه الله د عراء تفسیر وجه الأرض سره کړې دې. یعنې په مخ د زمکې. عراء میدان اوکولاؤ خانې ته وائې چه د ونو بوټونه خالی وي.[8]

---

[1] مصنف ابن أبي شيبة كتاب الفضائل باب ماذكر فيما فضل به يونس بن متى صلى اله عليه وسلم: ۵۴۶/۱۶ رقم الحديث: ۳۲۵۲۷ إدارة القرآن والعلوم الإسلامية.

[2] مسند البزار: ۳٤/۱۵ رقم: ۸۲۲۷ مكتبة العلوم والحكم، تفسر الطبري: ۲۸۵/۶ دار هجر، تفسير ابن كثير: ۳۶۷/۵ دار طيبة للنشر والتوزيع تاريخ الأمم والملوك للطبري: ۳۷۷/۱ والجامع لأحكام القرآن للقرطبي: ۲۶۶/۱٤ وما بعده، مؤسسة الرسالة.

[3] فتح الباري: ۵۵۹/۸ وإرشاد الساري: ۳۶۰/۷.

[4] إرشاد الساري: ۳۶۰/۷.

[5] الكوثر الجاري إلى رياض أحاديث البخاري: ۲۹۷/۶ دار إحياء التراث العربي بيروت ۱٤۲۹ هجري.

[6] الكوثر الجاري: ۲۹۷/۶.

[7] فتح الباري: ۵۵۸/۸.

[8] فتح الباري: ۵۵۸/۸.

(مِنْ يَقْطِيْنٍ): مِنْ غَيْرِ ذَاتِ أَصْلٍ: اَلدُّبَّاءُ وَنَحْوُهُ: آيت دي (وَأَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِّنْ يَقْطِيْنٍ﴿﴾) امام بخاري رحمه الله فرمائيلي دي چه (يقطين) نه مراد هغه ونه ده دكومې چه جرړه نه وي مثلاً كدو وغيره. امام عبيده رحمه الله فرمائي (كل شجرة لاتقوم على ساق فهي يقطين نحوالدباء والحنظل والبطيخ)[1]

يعني هرهغه ونې ته يقطين ونيلى شي چه په خپله جرړه باندې اودريدې نه شي لكه كدو حنظل مرغونې خربوزه اوخټكې وغيره. خو مشهوره هم دغه ده چه آيت كښې (يقطين) نه كدو بوټې مراد دې. د كدو باره كښې په يومرفوع حديث كښې رسول اكرم ﷺ فرمائي: (وهي شجرة أخي يونس)[2]

(وَأَرْسَلْنٰهُ إِلٰى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيْدُوْنَ ﴿﴾ فَآمَنُوْا فَمَتَّعْنٰهُمْ إِلٰى حِيْنٍ): اومونږ هغه يو لاكه يا دې نه زياتو كسانو طرف ته ليګلې وو نوهغه خلقو ايمان راوړو نو مونږ هغوى له د يوې زمانې پورې عيش وركړو. لفظ أو كښې مختلف توجيهات دى. امام فراء رحمه الله فرمائي چه دا د بل په معنى كښې دې[3] يعني مونږ هغه لاكه بلكه د دې نه زياتو كسانو طرف ته ليګلې وو. بعض حضراتو فرمائيلي أو دلته د واو په معنى كښې دې. د دې تائيد د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د دې قول نه كيږي. (إنهم كانوا مائة وثلاثين ألف)[4] امام اخفش رحمه الله او زجاج رحمه الله فرمائي: (أو يزيدون في تقديركم)[5]. په دې صورت كښې به أو د شك د پاره وي او مطلب به داشى چه هغه خلق د كتونكو د اندازې مطابق يو لاكه يا دې نه زيات ښكاريدل، يعني دوى ته شك كيدلو چه د هغوى تعداد يو لاكه دې يا د دې نه زيات دې.[6]

شاه عبدالقادر رحمه الله د دې په تفسير كښې ليكى چه كه چرې عاقل بالغ ئې شميرلي نو لاكه وو او كه ټول ئې شامل شميرلي نو زيات وو، دا الله تعالى ته شك نه دې.[7]

(وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوْتِ إِذْ نَادٰى وَهُوَ مَكْظُوْمٌ): كَظِيْمٌ: وَهُوَ مَغْمُوْمٌ: دا د سورت قلم آيت دې. خطاب رسول الله ﷺ ته دې چه د كب والا په شان مه كيږه كوم وخت چه هغه (خپل رب ته) آواز اوكړو اوهغه ډيرزيات خفه وو. يعني ته صبر اوكړه او د يونس عليه السلام په شان تادى مه كوه. (كظيم) نه د امام بخاري رحمه الله مقصد دا دې چه (مكظوم) د مفعول په وزن باندې دې او د (كظيم) په معنى كښې دې كوم چه د فعيل په وزن باندې دې.[8] بيا (كظيم) تفسير ئې په مغموم سره كړې.

[٣٢٣١]- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْأَعْمَشُ، ح حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ، عَنِ

---

[1] فتح الباري: ٥٥٨/٨.
[2] عمدة القاري: ٤/١٦ وفتح الباري: ٥٥٨/٨.
[3] الجامع لأحكام القرآن للقرطبي: ١٣٢/١٥.
[4] الكوثر الجاري: ٢٩٧/٦.
[5] الجامع الأحكام القرآن للقرطبي: ١٣٢/١٥ الكوثر الجاري: ٢٩٧/٦
[6] الكوثر الجاري: ٢٩٧/٦.
[7] موضع القرآن: ٥٨٦ سورة الصافات آيت نمبر: ١٤٧.
[8] عمدة القاري: ٥/١٥

النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ: إِنِّي خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ" زَادَ مُسَدَّدٌ: «يُونُسَ بْنِ مَتَّى» [ص ۵۱۳] [۴۳۲۷، ۴۵۲۶][1]

ترجمه: دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمانيلي دي هيڅ يوسړې دې داسې نه وائي چه زه د يونس عليه السلام نه بهتريم. د مسدد رحمه الله په يو روايت کښې يونس بن متي دې، يعنى د والد صاحب طرف ته د نسبت سره.

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدی کوفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب من الایمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه) لاندې تیره شوې ده. [2]

سفیان: دا مشهور محدث سفیان بن سعید ثوری رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب علامة المنافق) لاندې تیره شوې ده. [3]

اعمش: دا ابومحمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی رحمه الله دې. أعمش په لقب سره مشهور دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تیره شوې ده. [4]

ابونعیم: دا ابونعیم الفضل بن دکین رحمه الله دې. دَ وی تذکره (کتاب الایمان باب فضل من استبرألدینه) لاندې تیره شوې ده. [5]

ابووائل: دا شقیق بن سلمه اسدی تابعی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب خوف المؤمن من أن یحبط عمله وهو لایشعر) لاندې تیره شوې ده. [6]

عبدالله: دا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دې. دَدوی تفصیلی تذکره (کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تیره شوې ده. [7]

[۳۲۳۲] - حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «مَا يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ إِنِّي خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى وَنَسَبَهُ إِلَى أَبِيهِ» [ص ۵۱۵] [ر: ۳۰۶۷][8]

ترجمه: دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمانيلي: دَ يوسړی دَپاره مناسب نه دی چه هغه (زما باره کښې) داسې اووائی چه زه دَيونس بن متي عليه السلام نه بهتريم. رسول اکرم ﷺ حضرت يونس عليه السلام دَ هغه دَ پلار طرف ته نسبت اوکړو.

---

[1] أخرجه البخاري أيضاً في كتاب التفسير باب قوله: ﴿إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَىٰ نُوحٍ﴾ رقم: ۴۶۰۳ وباب قوله: ﴿وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ في سورة الصافات، رقم: ۴۸۰۴ وعند أبي داؤد في كتاب السنة باب في التخيير بين الأنبياء، رقم: ۴۶۷۰.

[2] كشف الباري: ۴۸۸/۱.

[3] كشف الباري: ۲۷۸/۲.

[4] كشف الباري: ۲۵۱/۲.

[5] كشف الباري: ۶۶۹/۲.

[6] كشف الباري: ۵۵۹/۲.

[7] كشف الباري: ۲۵۷/۲.

[8] مر تخريجه في نفس الكتاب باب قول الله تعالى: ﴿وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ﴾ رقم: ۳۳۹۵.

تراجم رجال

حفص بن عمر: دَ دوی تذکره (كتاب الوضوء باب: إذاشرب الكلب في إناء أحدكم الخ) لاندې اوګورئ.

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتکی الواسطی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (كتاب الايمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده) لاندې تیره شوې ده.[1]

قتادة: دا قتاده بن دعامه رحمه الله دې. دَدوی تذکره (كتاب الايمان باب من الايمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه) لاندې تیره شوې ده.[2]

ابوالعالية رفيع بن مهران: هم دَدې کتاب په شروع کښې دَدوی تعارف تیرشوې دې.[3]

ابن عباس: دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما حالات (بدء الوحی) څلورم حدیث لاندې او (كتاب الايمان باب كفران العشير وكفر دون كفر) لاندې تیر شوی دی.[4]

[٣٢٣٣]-حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، عَنِ اللَّيْثِ، عَنْ عَبْدِ العَزِيزِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الفَضْلِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: بَيْنَمَا يَهُودِيٌّ يَعْرِضُ سِلْعَتَهُ، أُعْطِيَ بِهَا شَيْئًا كَرِهَهُ، فَقَالَ: لاَ وَالَّذِي اصْطَفَى مُوسَى عَلَى البَشَرِ، فَسَمِعَهُ رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ، فَقَامَ فَلَطَمَ وَجْهَهُ، وَقَالَ: تَقُولُ: وَالَّذِي اصْطَفَى مُوسَى عَلَى البَشَرِ، وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَظْهُرِنَا؟ فَذَهَبَ إِلَيْهِ فَقَالَ: أَبَا القَاسِمِ، إِنَّ لِي ذِمَّةً وَعَهْدًا، فَمَا بَالُ فُلاَنٍ لَطَمَ وَجْهِي، فَقَالَ: «لِمَ لَطَمْتَ وَجْهَهُ» فَذَكَرَهُ، فَغَضِبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى رُئِيَ فِي وَجْهِهِ، ثُمَّ قَالَ: "لاَ تُفَضِّلُوا بَيْنَ أَنْبِيَاءِ اللَّهِ، فَإِنَّهُ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ، فَيَصْعَقُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الأَرْضِ، إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ يُنْفَخُ فِيهِ أُخْرَى، فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ بُعِثَ، فَإِذَا مُوسَى آخِذٌ بِالعَرْشِ، فَلاَ أَدْرِي أَحُوسِبَ بِصَعْقَتِهِ يَوْمَ الطُّورِ، أَمْ بُعِثَ قَبْلِي، وَلاَ أَقُولُ: إِنَّ أَحَدًا أَفْضَلُ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى" [ص ٥١٦][ر: ٢٢٨٠][5]

ترجمه: دَحضرت ابوهریره رضي الله عنه نه روایت دې چه یوخل یو یهودی دَخرڅ دَپاره خلقوته خپل سامان خودلو هغه ته دَهغه دَسامان چه کوم قیمت ورکړې شو هغه په دغې راضی نه وو. په دې باندې هغه اووئیل چه هیڅ کله نه، په هغه ذات قسم! چاچه موسیٰ علیه السلام دَ ټولو انسانانونه بزرګ ګرځولې دې. دا جمله یو انصاری صحابی رضي الله عنه واورېده هغه پاسیدو او دغه یهودی نی په مخ باندې یوڅپیړه اووهلو او وئی وئیل دَ رسول الله ﷺ په موجوګئی کې ته داسې قسم خورې. په دې باندې یهودی دَحضورپاك په خدمت کښې حاضرشو اوونی وئیل اې ابوالقاسم! زما مسلمانانوسره دَ امن اوصلح عهدوپیما دې. بیا دَ فلانکی سړی به څه حال وی چه مسلمان دې او هغه زه په مخ په څپیړه باندې اووهلم؟ هغه چه وجه بیان کړه نو حضورپاك غصه شو بیائی اوفرمائیل دَ الله تعالی په انبیاؤ کښې خپل مینځ کښې یو له په بل باندې فضیلت مه ورکوئی. کله چه شپیلئی پوکوهلې شی نو دَ آسمان او زمکې ټول مخلوق باندې به بې هوشی راشی سوا دَهغوی نه څوك چه الله تعالی غواړی (په هغوی به بې هوشی نه راځی) بیا

---

[1] کشف الباری: ۶۷۸/۱

[2] کشف الباری: ۳/۲.

[3] ص: ۷۶.

[4] کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲

[5] مرتخریجه فی الخصومات باب مایذکر فی الإشخاص والخصومة بین المسلم والیهود، رقم: ۳۴۱۱.

به په دويم خل شپيلني پوكوهلي شي او دَ تولو نه اول به ما اوچتولي شي. ليكن زه به گورم چه موسى عليه السلام به عرش نيولي ولاړ وي اوس ماته معلومه نه ده چه دائي هغه ته دكوه طور دبې هوشئي بدله وركړې وه يا زما نه هم اول دَ ده بې هوشي ختمه كړې شوې وه. اوزه خودا هم نه وايم چه يوكس دَ يونس بن متى نه افضل دې

تراجم رجال

يحيى: دا ابوزكريا يحيى بن عبدالله بكير القرشي المخزومي رحمه الله دې. دَدوى تذكره وړاندې تيره شوې ده. (١)

الليث: دا ابوالحارث ليث بن سعد بن عبدالرحمن فهمي رحمه الله دې. دَدوى تذكره وړاندې تيره شوې ده. (٢)

عبدالعزيز بن ابي سلمة: دَدوى تذكره وړاندې تيره شوې ده. (٣)

عبدالله بن الفضل: داحضرت عبدالله بن الفضل بن العباس بن ربيعه بن الحارث بن عبدالمطلب بن هاشم مدني رحمه الله دې دوى دَ حضرت انس بن مالك رضي الله عنه، نافع بن جبير بن سلمه، امام اعرج، ابوسلمه بن عبدالرحمن، سليمان بن يسار او عبيدالله بن ابى رافع رحمهم الله وغيره نه دَ حديث روايت كړې دې اودَدوى نه امام مالك، موسى بن عقبه، عبيد الله بن عمر، عبدالرحمن بن ثابت بن ثوبان، عبدالعزيز بن عبدالله بن ابى سلمه، ابواسحاق، زياد بن سعد، ابواويس، صالح بن كيسان او امام زهرى رحمهم الله دَ حديث روايت كوى (٤) صالح بن كيسان رحمه الله او امام زهرى رحمه الله دواړه حضرات دَ حضرت عبدالله بن الفضل دَزمانې وو. (٥)

اعرج: دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز مدني قرشي رحمه الله دې. دَدې دواړو حضراتو تذكره (كتاب الإيمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الإيمان) لاندې تيره شوې ده. (٦)

ابوهريرة: دا صحابى رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. دَدې پورته ذكرشوو ټولو رواة حالات ماقبل كښې تيرشوى دى. (٧)

[٣٢٣٤]- حَدَّثَنَا أَبُو الوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، سَمِعْتُ حُمَيْدَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ: أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى" [ص ٥١٨] [٤٣٢٨، ٤٣٥٥، ٤٥٢٧] (٨)

ترجمه: دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلي: دَ يو سړى دَپاره داوئيل مناسب نه دى چه زه دَ يونس بن متى عليه السلام نه افضل يم

تراجم رجال

ابوالوليد: دا ابوالوليد هشام بن عبدالملك طيالسى رحمه الله دې. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب إثم من كذب على النبى صلى الله عليه وسلم) لاندې تيره شوې ده. (١)

---

(١) كشف البارى: ٣٢٣/١.

(٢) كشف البارى: ٣٢٤/١.

(٣) كشف البارى: ٥١٨/٤.

(٤) شيوخ اوتلامذه دَتفصيل دَپاره اوگورئ: تهذيب الكمال: ٤٣٣/١٥-٤٣٢ تهذيب التهذيب: ٣٥٨/٥-٣٥٧.

(٥) المصدر السابق.

(٦) كشف البارى: ١١/٢-١٠.

(٧) كشف البارى: ٦٥٩/١.

(٨) والحديث مر تخريجه فى الحديث السابق.

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتكى الواسطى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب الايمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده) لاندې تيره شوې ده.[1]

سعد بن ابراهيم: دَ دوى تذكره (كتاب الوضوء باب الرجل يوضئ صاحبه) لاندې اوګورئى.

حميد بن عبدالرحمن: داحميد بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب الايمان باب تطوع قيام رمضان من الايمان) لاندې تيره شوې ده. كشف البارى ۶۵۹/۲.

ابوهريره: دا صحابى رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. دَدې پورته ذكرشوو ټولو رواة حالات ماقبل كښې تيرشوى دى.[2]

شرح احاديث

دَحضرت موسى عليه السلام دَتذكره په ضمن كښې خودلې شوې وو چه تفضيل بين الأنبياء دَ قرآنى نص نه ثابت دې دغه شان پخپله رسول الله ﷺ ته دَ وحى په ذريعه خودلې شوې وو چه تاسو افضل البشر او دَ ټولو انبياؤ سردار يئى. يوښكاره كتونكي سړې دا سوال كولې شى چه كله حضورپاك ته دَافضل البشر كيدو خبر دَ اول نه وركړې شوې وو نو بيا حضورپاك په نورو انبياء كرامو باندې دَ خپل افضليت نه ولې نهى كوى؟

شارحين حضراتو دَدې اشكال مختلف جوابونه وركړى دى كوم چه دَ موسى عليه السلام دَ تذكرې په ضمن كښې تير شوى دى. حقيقت دادې چه رسول اكرم ﷺ دَحضرت يونس عليه السلام ذكر په دې خصوصيت او اهتمام سره ځكه اوفرمائيلو چه دَهغوى په حالات او واقعات كښې دَ بشرى تقاضو لاندې كيدونكې لغزش ذكر راغلې دې چه هغه دَ بدنامئى دَ ويرې دَ تادئى مظاهره كولو سره خپل قوم پريخودو لاړو اوخپل نفس نى ملامت كولو. دغه شان رسول اكرم ﷺ ته ﴿وَلَا تَكُن كَصَاحِبِ الْحُوتِ﴾ دَ يونس عليه السلام په شان دَ بې صبرئى اوتادئى فيصله كولونه دَ منع كيدو تلقين لوكړې شو. په دې واقعاتوسره دَحضرت يونس عليه السلام په شان اقدس كښې دَ تنقيص شائبه شان پيدا كيدې شوه په دې وجه حضورپاك په اوچته طريقه كښې دَ حضرت يونس عليه السلام شان ښكاره كړو دې دپاره چه دَتنقيص دَ اړخ راوتلو ټولې لارې ختمې شى او دَهغوى دَحالاتو مطالعه كونكى په زړه كښې يو ذره برابر منفى خيال پيدا نه شى.[4]

اولنې روايت دَ ابن مسعود رضي الله عنه نه نقل دې په هغې كښې رسول اكرم ﷺ اوفرمائيل (لايقولن أحدكم إني خير من يونس) يعنى څوك دې داسې نه وائى چه زه دَ يونس عليه السلام نه بهتر يم. امام بخارى رحمه الله اوفرمائيل چه دَ مسدد رحمه الله په روايت كښې دَ ابن متى اضافه ده. دويم روايت دَابن عباس رضي الله عنهما دې (ما ينبغى لعبد أن يقول إني خير من يونس بن متى ونسبه إلى أبيه) يعنى يوبنده له داسې نه دى وئيل پكار چه زه دَ يونس بن متى نه بهتريم بيا حضورپاك يونس عليه السلام ته دَهغه دَ پلار نسبت وركړو.

امام طحاوى رحمه الله په روايت كښې اضافه هم ده. (أنه سبح الله في الظلمات)[5] مطلب دادې چه ماته په يونس عليه السلام باندې ځكه فضيلت مه راكوئى چه هغه په تيارو كښې دَالله تعالى تسبيح كړې. حافظ ابن حجر رحمه الله وائى چه په دې جمله

---

[1] كشف البارى: ۱۵۹/٤.

[2] كشف البارى: ۶۷۸/۱

[3] كشف البارى: ۶۵۹/۲

[4] فتح البارى: ۵۵۸/۸ وعمدة القارى: ۵/۱۶.

[5] مشكل الآثار للطحاوى: ٤٧/٣ بيان مشكل ما روى عن رسول الله ﷺ من نهيه أن يقال: هو خير من يونس بن متى.

سره دجهت خیریت طرف ته اشاره مقصود ده چه یونس علیه السلام ته په تیارو کښې دالله تعالی د ذکر او تسبیح بوداسې فضیلت حاصل دې چه بل چاته حاصل نه دې.[1]

قوله: ونسبه إلى أبيه: اشارتًا په هغه حضراتو باندې رد دې چه وائي متّى د یونس علیه السلام د مور نوم دې. تفسیر عبدالرزاق کښې نقل دي چه متي دحضرت یونس علیه السلام د مور نوم دې مګر دا قول د ابن عباس رضي الله عنهما په مذکوره بالا روایت سره مردود کیږی او هم دغه صحیح دې.[2] محدث عبدالرزاق رحمه الله نه علاوه علامه مناوي رحمه الله هم متى دحضرت یونس علیه السلام د مور نوم ګرځولې دې. هغه فرمائي چه سوا د حضرت یونس علیه السلام هیڅ یو نبی د خپلې مور په نسبت سره مشهور نه دې.[3] راجح دادی چه متّى نې د پلار نوم دې.

۲۷- باب: ﴿وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ﴾ يَتَعَدَّوْنَ يُجَاوِزُوْنَ فِي السَّبْتِ ﴿إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا﴾ شَوَارِعَ، إِلَى قَوْلِهِ: ﴿كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ﴾/الأعراف: ۱۶۳-۱۶۶/. پوره آیت دادې: ﴿وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ كَذَٰلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾

رسول اکرم صلی الله علیه وسلم ته خطاب دې چه تاسو د دغه (یهودیانو) نه د دغه کلي والو دحال پوښتنه اوکړئي، کوم چه دریاء شور یعنی تریو دریاب سره نیژدې آباد وو. کله چه هغوی د هفتې په معامله کښې دحد نه تیر شو. کله چه به هغوی له کبان دهفتې په ورځ: اوبو د سرد پاسه راتلل او په کومه ورځ چه به هفته نه وه نو نه به راتلل. مونږ په هغوی داشان امتحان اوکړو، خکه چه هغوی نافرمانه وو.

بنواسرائیل چه څومره سرکش او نافرمانه وو هم هغه شان په هغوی باندې قسم قسم ازمینښتونه هم راتلل. هغوی د هفتې په ورځ د کبانو د ښکار نه منع کړې شوې وو او هغوی داسې په ازمینښت کښې واچولې شو چه په هغه ورځ به د سمندر د اوبو د پاسه د کبانو سیلونه تیریدل او ښکاریدل به. چنانچه هغوی دا حیله اختیار کړه چه د هفتې نه یوه ورځ وړاندې یا د هفتې په ورځ په دریاب کښې جالونه خواره کړل په جال کښې به کبان اونختل نو د اتوار په ورځ به دې ویناکولو سره کبان راویستل چه دا پخپله په جال کښې اینختی دی دا خو مونږ ښکار کړې نه دی.[4] دغه شان به بنی اسرائیلو د هفتې په ورځ د الله تعالی په حکم کښې تجاوز کولو. پورتنې آیت کښې: ﴿إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ﴾ نه هم د دغه تجاوز طرف ته اشاره ده.

قوله: شرّعاً: شوارع: شُرّعًا د شارع جمع ده اودا د شَرَعَ نه ماخوذ دې چه د أشرف په معنی کښې دې. یعنی هغه کبان به د اوبو د سرد پاسه په کثرت سره اخوا دیخوا ګرځیدل دوه آیاته پریخودو سره په وړاندې آیت کښې دی: ﴿فَلَمَّا

---

[1] فتح الباري: ۵۵۸/۸.
[2] تفسیر عبدالرزاق: ۱۸۱/۲دارالکتب العلمیة. فتح الباري: ۵۵۷/۸.
[3] فیض القدیر: ۸۳/٤رقم الحدیث: ۶۰۳۰دارالمعرفة.
[4] فتح الباري: ۵۶۰/۸.

عَتَوْا عَمَّا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ (١) يعنى بيا چه كله هغوى په دغه كاركښې دَحد نه وړاندې شو دكوم نه چه منع كړې شوى وو نوموږ هغوى ته حكم وركړو چه ذليل كيدونكې بيزوګان شئ. دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په روايت كښې دى دَ هغوى خوانان بيزوګان او بوډاګان خنزيران جوړ كړې شو.(٢) دَدې عذاب نه پس هغوى څه موده ژوندى پاتې كيدونه پس بيا مړه شو.(٣)

په آيت كښې چه دَ كوم كلى ذكر راغلې دې دَهغې نه كوم يو كلې مراد دې؟ په دې سلسله كښې دَ مفسرينو اقوال مختلف دى. خودَ جمهورو قول دادې چه دې نه ايله مراد دې.(٤) دا هغه كلې دې چه دَ مصر نه دَ مكې په لاړ راتلونكو حاجيانو په لار كښې راځى.

امام بخارى رحمه الله دَ باب لاندې دَ اصحاب الايكه قصې سره متعلق څه مسند روايت نه دې نقل كړې. البته محدث عبدالرزاق رحمه الله دَ ابن عباس رضي الله عنهما يو حديث او امام مالك رحمه الله دَ يزيد بن رومان رحمه الله يو روايت نقل كړې دې. مګر دَ محدث عبدالرزاق رحمه الله روايت كړې شوې روايت په سند كښې يو راوى مبهم دې او دَامام مالك رحمه الله په روايت كښې معضل دې. روايت دادې چه كله دغه خلقو دكبانو په ښكاركښې دا حيله اختيار كړه چه دَ هفتې په ورځ به نى جال خور كړو او دَ اتوار په ورځ به جال كښې اينختى دَ هغه كبانو ښكار به ئې كولو نو په هغوى كښې څه خلقو دغه حيله باز منع كړل او يوې دلې دا اوونيل چه دوى په خپل حال باندې پرېږدئ. بياچه كله يوه ورځ سحر شو نوخلقو ته هغه حيله باز نه ښكاريدل په كوم چه خلقو يو سړى ته اوونيل چه پاس اوخيژه اوګوره چه هغه خلق چرته لاړل. كله چه هغه سړى په چت باندې ختو سره اوكتل نوهغوى تول بيزوګان جوړ شوى وو خلق دننه داخل شو اوهغوى ملامته كول اوچاچه منع كړې وو هغوى وئيل: (ألم نقل لكم، ألم ننهكم؟) يعنى ولې موږ تاسو منع كړې نه وئ؟ هغوى په سرونو سره اشاره كولو سره دَخپل جرم اعتراف كولو. هم دغه روايت دَحضرت قتاده رحمه الله نه هم نقل دې.

ابن ابى حاتم رحمه الله دَ مجاهد په طريق سره دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل كړى دى چه اصحاب السبت دَ صورتونو مسخ كيدو نه پس ډيركم ژوندى پاتې شو بيا هلاك كړې شو. ابن جرير رحمه الله دَ عوفى رحمه الله په طريق سره دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل كړى چه اصحاب السبت كښې چه كوم خوانان وو هغوى بيزوګان جوړ كړې شو او كوم چه بوډاګان وو هغه خنزيران جوړ كړې شو.(٥)

دَ سياق اوسباق سره دَ باب مناسبت: په ظاهره په دې باب باندې اشكال وارد كيږى چه دَايله يا اهل ايله دَ حضرت يونس عليه السلام سره څه تعلق دې چه په دې باندې امام بخارى رحمه الله باب قائم كړې دې؟

دَدې باب لاندې حافظ ابن حجر رحمه الله دَدې اعتراض جواب صراحتاً يا اشارتاً نه دې وركړې. خودَ فتح البارى مقدمه هدى السارى كښې هغوى دَدې جواب وركړې دې چه دَحضرت يونس عليه السلام نه تسامح او غلطى اوشوه نو هغه نى دَ كب نوږنى جوړولوسره دَ امتحان او ازميښت نه تير كړو اوهغه دَ امتحان دَ دې ډيرې سختې مرحلې نه كامياب اوكامران راواپس شو. بيا هم په دغه مناسبت سره دَحضرت يونس عليه السلام حالاتو په ضمن كښې امام بخارى رحمه الله دَ اهل ايله تذكره اوكړه چه هغوى هم دكبانو په ذريعه په امتحان كښې واچولې شو، نو چه دَ ايله كومو خلقو دَ صبر او استقامت نه كار واخستو هغوى دَ يوم السبت دَ ورځې دَ كبانودَ ښكار نه منع شو نو په

---

(١) [الأعراف: ١٦٧]

(٢) فتح البارى: ٥٦٠/٨ وعمدة القارى: ٨/١٦ وإرشاد السارى: ٣٦٣/٧.

(٣) فتح البارى: ٥٦٠/٨.

(٤) أنوار التنزيل وأسرار التأويل للإمام البيضاوى: ٣٦٤/١ وفتح البارى: ٥٥٩/٨.

(٥) فتح البارى: ٥٦٠/٨.

نتيجه كښې كامياب شو او د الله تعالى د عذاب نه محفوظ پاتې شو. او كومو خلقو چه صبر اونه كړو هغوى په دغه امتحان كښې ناكام شو او د الله تعالى د حكم نافرمانى كولوسره ئې د كبانو ښكار اوكړو او په عذاب كښې راګير كړې شو او هلاك او برباد كړې شو.(١)

د شيخ الحديث مولانا محمدزكريا رحمه الله رائې: شيخ الحديث مولانا زكريا رحمه الله فرمائى د دې باب مناسبت د حضرت يونس عليه السلام د تذكره سره نه دې بلكه د دې مناسبت وړاندې باب سره دې كوم چه د حضرت داؤد عليه السلام په تذكره باندې مشتمل دې ځكه چه د مفسرين كرام په نيز آيت كښې د اهل ايله چه كومه واقعه بيان كړې شوې ده، هغه د حضرت داؤد عليه السلام د نبوت په زمانه كښې پيښه شوې ده. په دې وجه د حضرت داؤد عليه السلام تذكره سره د دې مناسبت ظاهر دې. والله اعلم.(٢)

٣٨- باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا﴾/النساء: ١٦٣/.

د ترجمة الباب مقصد: د دې باب نه د حضرت داؤد عليه السلام د حالاتو شروع كيږى. وړاندې نور ابواب هم د هغوى په حالاتو باندې قائم كړې شوى دى. دلته امام بخارى رحمه الله دا خودل غواړى چه حضرت داؤد عليه السلام صاحب رسالت پيغمبر وو او هغه ته زبور وركړې شوې وو.(٣)

د جمهور مؤرخينو په نيز حضرت داؤد عليه السلام اسرائيلى وو او د يهوذا د نسل نه وو او د هغوى سلسله نسب داده: داؤد بن ايشار بن عويد بن عابر بن سلمون بن نحشون بن عويناذب بن ارم بن حصرون بن فارص بن يهوذ ابن يعقوب بن اسحاق بن ابراهيم.(٤)

حليهٔ مباركه: محمد بن اسحاق رحمه الله د وهب بن منبه رحمه الله نه د حضرت داؤد عليه السلام حليه مباركه داسې نقل كړې ده: ټيټ قد، آسمانى رنګې سترګې، په بدن باندې ويښته ډيركم د مخ او بشره نه ئې طهارت د قلب او نفاست طبع ښكاره كيدل.(٥)

الله تعالى هغوى ته نبوت او رسالت سره حكومت او سلطنت هم وركړې. هم د دغه دوو نعمتونو ذكر د قرآن مجيد كښې په دې آيت كښې راغلې دې: ﴿وَآتَاهُ اللهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ﴾ الله تعالى هغوى ته حكومت او حكمت (نبوت) وركړو او په خپله مرضئ چه څه غوښتل ورته ئې اوخودل.

د حضرت آدم عليه السلام نه پس تولو انبياء كرامو كښې صرف هم دوى ته د خليفة الله لقب وركړې شو. د سورت ص آيت دې: ﴿يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ﴾ داؤد عليه السلام په شروع كښې د طالوت په فوج كښې د يو سپاهى په حيثيت سره شامل شوې وو. بيا په جنګې معركو كښې غيرمعمولى شجاعت او فتوحات كښې ښكلې كاركردګى كولو په سبب قبيله يهوذا هغوى خپل بادشاه منتخب كړو او د دوو كالو د كشمكش نه پس نورو قبيلو هم په اتفاق سره د هغوى بادشاهى اومنله. تر اووه كالو پورې هبرون (موجوده الخليل) د خپل حكومت مركز اوساتلو دې نه پس يروشلم د دښمنانو د قبضې نه ويستو سره خپل دارالحكومت جوړ كړو. خپل خواوشا حكمرانان ئې مسخر او مغلوب كولوسره د حكومت پولې ښه خورې كړې.(٦)

---

(١) هدى السارى: ٦٦٢ الفصل العاشر، ذكر مناسبة الترتيب المذكور بالأبواب المذكورة إلخ، دار السلام.

(٢) الكنز المتوارى: ٣٧٩/١٣.

(٣) عمدة القارى: ٥/١٦.

(٤) البداية والنهاية: ١١/٢.

(٥) البداية والنهاية: ١١/٢ نور اوګورئ: قصص القرآن: ٤٣٣/٢.

(٦) قصص القرآن: ٤٢٥/٢.

دَدنیاوی شان شوکت اووقار اوعزت سره دَ الله تعالی دَ وحی نزول او دَ لارخودنې دَهغوی هیبت اوعظمت نور هـم زیات کړې وو رعایا ته یقین وو چه څه معامله وی که هغه سخته وی او نه حل کیږی یا په دروغو ونیلو سره یوه خبره کمه کوونه پیش کړې شی نو دَالله تعالی وحی دَهغه لارخودنه کوی اودَمعاملې حقیقت هغوی ته ښکاره کولې شی حافظ ابن کثیر رحمه الله دَ حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما یو روایت نقل کړې دې چه یو خل دوو کسانو دَ یو غویښی په معامله کښې حضرت داؤد علیه السلام ته حاضر شو دواړه دَ دې دَ ملکیت دعوی کوله او هریو بل ته غاصب ونیلو حضرت داؤد علیه السلام فیصله بلې ورځې پورې اوزندوله او په دویمه ورځ نې مدعی ته اوونیل چه دَ شپې الله تعالی په ما باندې وحی نازل کړه چه ته قتل کړې شې په دې وجه ته صحیح او نیغه خبره اوکړه. مدعی اوونیل زما بیان خو قطعاً حق او صداقت باندې مبنی دې لیکن دَ دې واقعې نه وړاندې ما دې مدعی علیه، پلار نه دهوکه ورکولو سره قتل کړې وو دې اوریدو سره حضرت داؤد علیه السلام هغه قصاصاً قتل کولو حکم ورکړو (۱)

دَ الله تعالی دَ وحی دَ دې قسم واقعاتو دوجې نه سرکش او متمرد خلق به نور هم مغلوب وو دَعدل اوانصاف دَ وجې نه په معاشره کښې سکون او امن وو. دَ سلطنت په حدود کښې دَحضرت داؤد علیه السلام دَهیبت او ویرې نه وران کارو دَ بغاوت او فساد کولو حوصله نه شوه کولې

دَحکومت موده او وفات: سنن ترمذی او مسند احمد کښې دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت دې چه رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی چه عالم بالا کښې کله چه دَ حضرت آدم علیه السلام دَ شا نه دَ هغوی ذریت راښکاره کړې شو دَهغه مخې ته پیش کړې شو نوهغه دَ یونښانسته پرقیدونکی تندی والا سړې لیدو سره عرض اوکړو پروردګار دا څوك دې؟ جواب ورکړې شو ستاپه اولاد کښې دیر روستو راتلونکې هستی داؤد دې حضرت آدم علیه السلام عرض اوکړو دَ ده عمر څومره مقرر کړې شوې دې؟ اوفرمائیلې شو شپیته کاله حضرت آدم علیه السلام عرض اوکړو زما دَ څلویښت کاله دې خوان ته وربخښم کله چه دَ آدم علیه السلام دَ وفات وخت راغلو نو آدم علیه السلام ملك الموت ته اوونیل چه اوس خو لا زما عمر څلویښت کاله باقی دی دَ اجل فرښتې اوونیل تاسو نه هیره شوی تاسو دومره حصه دَعمر خپل یو څوئی داؤد ته وربخښلې دې (۲)

ددې روایت نه معلومه شوه چه دَحضرت داؤد علیه السلام عمر سل کاله شو دَتورات په باب سلاطین اوتواریخ کښې دی چه حضرت داؤد علیه السلام په اسرائیلیانو باندې څلویښت کاله حکومت کړې (۳) جعفر بن محمد رحمه الله وائی چه حضرت داؤد علیه السلام اویا کاله حکومت کړې حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه دَحضرت داؤد علیه السلام انتقال ناڅاپی سبت

---

(۱) البدایة والنهایة: ۱۳/۲ وقصص القرآن: ۴۳۵/۲.

(۲) قال الترمذی حدثنا عبدالله بن حمید، حدثنا أبونعیم حدثنا هشام بن سعد عن زید بن أسلم عن أبی صالح عن أبی هریرة – رضی الله عنه – قال: قال رسول الله ﷺ: لما خلق الله آدم مسح ظهره فسقط من ظهره کل نسمة هوخالقها من ذریته إلی یوم القیامة. وجعل بین عینی کل إنسان منهم وبیصامن نور. ثم عرضهم علی آدم فقال: أی رب من هؤلاء؟ قال: هؤلاء ذریتک. فرأی رجلا منهم، فأعجبه وبیص مابین عینیه فقال: أی رب من هذا؟ قال: هذا رجل من آخر الأمم من ذریتک یقال له داؤد. قال: رب وکم جعلت عمره؟ قال: ستین سنة قال: أی رب زده من عمری أربعین سنة. فلما انقضی عمر آدم جاء ه ملک الموت قال: أولم یبق من عمری أربعون سنة؟ قال: أولم تعطها ابنک داؤد؟ قال فجحد. فجحدت ذریته ونسی آدم فنسیت ذریته. وخطئ آدم فخطئت ذریته. أخرجه الترمذی فی تفسیر القرآن باب :۸ رقم: ۳۰۷۶ ومن سورة الأعراف. وأحمد فی مسنده: ۲۹۹/۱.

(۳) قصص القرآن: ۴۵۵/۲.

(هفتې) په ورځ اوشو. هغه د هفتې په ورځ د معمول په عبادت کښې مشغول وو او د مرغانو سیل وزرې خورې کړې په هغه باندې سورې کړې وو چه ناځاپې په دغه حالت کښې وفات شو.[1]

الزُّبُرُ الکُتُبُ، وَاحِدُهَا زَبُورٌ، زَبَرْتُ کَتَبْتُ. ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ﴾. قَالَ مُجَاهِدٌ: سَبِّحِي مَعَهُ ﴿وَالطَّيْرَ وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ ۝ أَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ﴾ الدُّرُوعَ ﴿وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ﴾ الْمَسَامِيرِ وَالْحَلَقِ، وَلَا تُدِقَّ الْمِسْمَارَ فَيَتَسَلْسَلَ، وَلَا تُعَظِّمْ فَيَفْصِمَ ﴿وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ۝﴾ /سبا: ۱۰-۱۱/.

قوله: الزُّبُرُ الْكُتُبُ، وَاحِدُهَا زَبُورٌ، زَبَرْتُ: كَتَبْتُ: زبور په حضرت داؤد علیه السلام باندې د نازلیدونکې آسمانی صحیفې نوم دې. د اکثر ائمه تفسیر په نیز دا د الله تعالی د تحمید تمجید او داؤد علیه السلام د دعاګانو اومناجات مجموعه وه او په دې کښې احکام او نواهی نه وو. چنانچه علامه بغوی رحمه الله معالم التنزیل کښې فرمائی: یعنی زبور هغه کتاب دې چه الله تعالی حضرت داؤد علیه السلام ته خودلې وو. دا صحیفه ۱۵۰ سورتونو مجموعه وه او دې ټول مضامین دعا، تحمید تمجید او ثناء باندې مشتمل وو. په دې کښې حلال حرام او فرائض اوحدود نه وو.[2]

الزُّبُرُ الْكُتُبُ: دا د زبور جمع ده او دې معنی ده کتابونه. چنانچه د زبرت معنی ده کتبت. حضرت قتاده رحمه الله او مجاهد رحمه الله غوندې ائمه د تفسیر رائې هم دا ده چه زُبُرْ کُتُبْ په معنی کښې دې. امام راغب اصفهانی رحمه الله فرمائی: «وکل کتاب غلیظ الکتابة یقال له زَبُور، وخصّ الزبور بالکتاب المنزل علی داؤد علیه السلام: ﴿وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا﴾ [الإسراء: ۵۵]، ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ﴾ [الأنبياء: ۱۰۵]، وقیل: بل الزّبور کل کتاب صَعُب الوقوف علیه من الکتب الإلهیة، قال: ﴿وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ ۝﴾ [الشعراء: ۱۹۶]، قال: ﴿وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ ۝﴾ [آل عمران: ۱۸۴]، ﴿أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ ۝﴾ [القمر: ۴۳]، وقال بعضهم: الزبور اسم للکتاب المقصور علی الحکم العقلیة دون الأحکام الشرعیة، والکتاب لما یتضمن الأحکام والحکم ویدلّ علی ذلک أن زبور داؤد علیه السلام لا یتضمن شیئاً من الأحکام.»[3]

یعنی هر هغه کتاب د کوم کتابت چه غلیظ وی هغه ته زبور ونیلې شی. خو زبور په داؤد علیه السلام باندې نازلیدونکی کتاب د پاره خاص کړې شوې دې لکه چه ارشاد دې: ﴿وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا﴾ یو قول دا دې چه د الله تعالی په کتابونو کښې په هر هغه کتاب باندې د زبور اطلاق کیږی په کوم باندې چه پوهیدل ګران وی. ارشاد دې: ﴿وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ ۝﴾ او دا لیکلې شوی دی د پخوانو په کتابونو کښې، نور فرمائی: ﴿وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ ۝﴾ او ﴿أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ ۝﴾ آیا ستاسو د پاره په کتابونو کښې نجات لیکلې شوې دې؟ بعض حضراتو فرمائیلی زبور د هغه کتاب نوم دې په کوم کښې چه صرف عقلی حکمتونه وی او احکام شرعیه نه وی او کتاب هغې ته وائی کوم چه په حکمونو او حکمتونو دواړو باندې مشتمل وی. په دې باندې دلیل دا دې چه د حضرت داؤد علیه السلام په زبور کښې یو هم حکم نشته دې.

---

[1] قصص القرآن: ۴۵۶/۲.

[2] دا خبره دې واضحه وی چه د موجوده زبور هم ۱۵۰ حصې دی کوم نه چه د اهل کتاب په اصطلاح کښې مُزبور ونیلې شی مګر دا هغه اصل زبور نه دې کوم چه په حضرت داؤد علیه السلام باندې نازل شوې وو. بلکه محرفین اهل کتاب د دې په اکثر مضامینو کښې بدلون کړې دې موجوده زبور هم په دې تحریف باندې یو ښکاره شهادت دې د کوم په بعض مضامین باندې د داؤد علیه السلام نوم درج دې نو په بعض باندې د قورح نوم لیکلې دې کوم چه د تنغمې ویونکو استاذ وو او په بعض باندې د نورو خلقو نومونه دی. په دې کښې د داسې قصو او کهانو تذکره هم ملاوی‌ږی کومې چه د حضرت داؤد علیه السلام نه په سونو کلونو پس پیښې شوی دی. اوګورئ لغات القرآن: ۱۳۰/۳.

[3] مفردات الأصفهاني، ص: ۲۳۶.

داؤد عليه السلام سره دَ غرونو او مرغانو دَتسبيح بيان: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلًا ۖ يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ ۖ وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ﴾ يعنى داؤد عليه السلام ته مونږ دَخپل طرف نه لونى نعمت ورکړې وو (چنانچه مونږ غرونو ته حکم ورکړې وو چه) اې غرونو داؤد عليه السلام سره بار بار تسبيح کونئ. يعنى چه کله داؤد عليه السلام په ذکر کښې مشغول وى نو تاسو هم هغه سره شامل کيږئ.

أوبى: دَ تأويب نه مشتق دې، يعنى دوباره کول او راګرځول. امام بخارى رحمه الله دَحضرت مجاهد رحمه الله قول نقل کولو سره دَدې تفسير سبّحى سره کړې دې، يعنى تسبيح کونئ. دَحضرت داؤد عليه السلام آواز ډير خوږ وو او په خوږ آواز کښې به ئې دَ الله تعالى تسبيح اوتحميد کولو. الله تعالى غرونو او مرغانو ته هم حکم ورکړې وو چه تاسو هم صرف په زبان حال سره نه بلکه په زبان قال سره ده سره په يوځائى زما تسبيح کونئ. کله چه به په خوند او سرور کښې دَحضرت داؤد عليه السلام دَ ژبې نه دَ الله تعالى تسبيح او تهليل نه ګويا کيدلې نو مرغئ اوغرونه يوازې نه بلکه امام رازى رحمه الله وائى چه لونى واړه کاڼړى تول به هغه سره په تسبيح او ثناء کښې مشغول کيدل (۱)

﴿وَالطَّيْرَ ۖ وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ ۝ أَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ﴾ الدُّرُوعَ: او الوتونکو مرغوته هم دغه حکم وو (چه هغه سره يوځائى زما تسبيح بيان کړئ) او مونږ دَهغه دَپاره اوسپنه نرمه کړې وه دې دَپاره چه کولاؤ زغرې جوړې کړى.

لفظ جبال تقديراً منصوب دې لهذا الطير په محل جبال باندې معطوف کيدو دَ وجې نه منصوب دې. علامه انور شاه کشميرى رحمه الله فرمائى چه والطير مفعول معه کيدو دَ وجې نه منسوب دې او دَ ابن هشام رحمه الله دا وينا چه ز: په قرآن کريم کښې دَ مفعول معه هيڅ يو مثال نه وينم صحيح نه ده، بلکه په قرآن کريم کښې دَدې مقام نه علاوه هم په څو مقاماتو کښې مفعول معه وارد دې (۲)

په دې آيت کښې دَ داؤد دَ دويمې معجزې بيان دې چه دَهغه دَپاره اوسپنه موم يا دَ اوړو په شان نرمه کړې شوې وه. په لاس کښې به ئې اوسپنه اخستله اوَ تار په شان به ئې تاوولو دې نه چه به ئې څه غوښتل جوړول به ئې، نه به دَ اور اوګرمولو ضرورت پيښيدو او نه دَ ستټ وغيره يا نورو آلاتو.

سابغات دَموصوف محذوف دروعاً صفت دې. أي: دروعاً سابغات (۳) يعنى کولاؤ او ارتې زغرې دى. امام بخارى رحمه الله په الدروع سره اشاره اوکړه چه سابغات نه ارتې اوکولاؤ زغرې مراد دى.

﴿وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ﴾ المَسَامِيرِ وَالحَلَقِ: آيت دې ﴿وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ﴾ قدر دَتقدير نه مشتق دې. يعنى اندازه کول، اوَ سرد معنى ده يوځائى کول. مطلب دادې چه په زغره جوړولو کښې دَ اندازې لحاظ کوه چه نه زياته درنه وى اونه زياته سپکه اودومره مضبوطه وى چه په اغوستونکى باندې دَ تورې وار اثر اونه کړې شى.

المَسَامِيرِ وَالحَلَقِ: مسامير دَمسمار جمع ده. يعنى ميخ اوحَلَق. دَ حَلْقَةٌ جمع ده په معنى دَ زنځير کړئ. امام بخارى رحمه الله دَ سرد تفسير کړې دې چه ميخ ټکوهلو او کړو جوړولو کښې دَ اندازې لحاظ کوه.

وَلَا تُدِقَّ الْمِسْمَارَ فَيَتَسَلْسَلَ، وَلَا تُعَظِّمْ فَيَنْفَصِمَ: يعنى ميخونه دومره مه نرى کوه چه په سوروکښې دَ خوزيدو دَ وجې نه زغره زوړند اوخوزيږى اومه ئې دومره پير او لونى جوړه وه چه مات شى.

---

(۱) التفسير الكبير للإمام الرازى سورة النساء رقم الآية: ۱۰، ۲۵/ ۲۴۶ دار الفكر.
(۲) فيض البارى: ۴/ ۳۹۰.
(۳) التفسير الكبير للإمام الرازى سورة النساء رقم الآية: ۱۰، ۲۵/ ۲۴۶ دار الفكر.

[۳۲۳۵] - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ «خُفِّفَ عَلَى دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ القُرْآنُ، فَكَانَ يَأْمُرُ بِدَوَابِّهِ فَتُسْرَجُ، فَيَقْرَأُ القُرْآنَ قَبْلَ أَنْ تُسْرَجَ دَوَابُّهُ، وَلَا يَأْكُلُ إِلَّا مِنْ عَمَلِ يَدِهِ» رَوَاهُ مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، عَنْ صَفْوَانَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص ۵۳۰] [ر: ۱۹۶۷] [1]

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا ابوجعفر عبدالله بن محمد مسندی بخاری رحمه الله دې. (کتاب الایمان باب أمور الایمان) لاندې دَدوی تذکره تیره شوې ده. [2]

عبدالرزاق: دا ابوبکر عبدالرزاق بن همام الصنعانی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب حسن إسلام المرء) لاندې تیره شوې ده. [3]

معمر: دا ابوعروه معمر بن راشد ازدی بصری رحمه الله دې. دَ دوی تذکره (کتاب العلم باب کتابة العلم) لاندې اوګورئ [4]

همام: دا همام بن منبه بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب السمر فی العلم) لاندې تیره شوې ده. [5]

قوله: خُفِّفَ علی داوٗد القرآن، فکان یأمر بدوابه.... الخ: په داوٗد علیه السلام باندې قرآن یعنې دَ زبور لوستل دومره آسان کړې شوې وو چه هغه به په خپلو خناورو باندې زین ترلو حکم ورکولو نو په خناورو باندې به دَ زین ترلو نه وړاندې پوره لوستلې وو. دکشمیهنی په روایت کښې دی (خفف علی داوٗد القرآءة) [6] علامه کرمانی رحمه الله اوفرمائیل دلته دَ قرآن نه تورات یا زبور مراد دې [7] او په دې باندې دَعلامه توربشتی رحمه الله په قول دَ قرآن اطلاق دې خبرې طرف ته اشاره کولو په غرض سره کړې شوې ده چه دا کتاب هم معجزه ده لکه چه قرآن کریم معجزه ده. [8]

دَلفظ قران تحقیق: دَغفران او کُفران په شان لفظ قرآن هم مصدر دې اودَ دې معنی ده لوستل. اصالتاً لفظ "قرء" معنی دَ جمع کولو راځی او په دې وجه اکثر مفسرینو او اهل لغت په لفظ قرآن کښې دَ جمع مفهوم مخې ته ساتلې دې یعنې قرآن ته قرآن په دې وجه وائی چه دا قصص او حکایات، اوامر او نواهی، وعده وعید اود آیاتونو او سورتونو مجموعه ده. [9] په مونځ باندې هم دَ قرآن اطلاق کیږی ځکه چه په مانځه کښې قراءت کیږی لکه چه جزء یعنې قراءت نه مجازاً پوره مونځ مراد اخستې شی. [10]

---

[1]) مر تخریجه فی کتاب البیوع باب کسب الرجل وعمله بیده رقم: ۲۰۷۳.
[2]) کشف الباری: ۶۵۷/۱.
[3]) کشف الباری: ۳۲۱/۲.
[4]) کشف الباری: ۳۲۱/۴.
[5]) کشف الباری: ۱۶۷/۴.
[6]) عمدة القاری: ۱۰/۱۶ وإرشادالساری: ۳۳۶/۷.
[7]) شرح الکرمانی: ۶۰/۱۴ وعمدة القاری: ۱۰/۱۶.
[8]) عمدة القاری: ۱۰/۱۶ وإرشادالساری: ۳۶۶/۷.
[9]) النهایة فی غریب الحدیث: ۴۲۹/۲.
[10]) المصدرالسابق.

قوله: ولا یأکل إلا من عمل یده او صرف دَ خپل لاس ګټه به ئې خوړله یعني زغرې به ئې جوړولې او په هغې به ئې ژوند تیرولو

حضرت داؤد علیه السلام ته دَ زغرې جوړولو او خودلو حکمت: دَ حافظ ابن عساکر رحمه الله روایت دې حضرت داؤد علیه السلام به په خپل دور خلافت کښې لباس بدلولو سره بازار کښې دَ خپل خان، دَ خپل کاروبار سلطنت دَ حال پوښتنه کوله. عموماً به خلقو تعریف کولو. یوه ورځ الله تعالی په انسانی شکل کښې یوه فرښته راولیږله حضرت داؤد علیه السلام دَ هغې نه هم دَ دغه حال تپوس اوکړو کوم چه به ئې دَ نورو نه کولو چه وایه که نه روره داؤد څنګه سړې دې؟ دَ هغه حکومت څنګه دې؟ فرښتې جواب ورکړو چه سړې خو ښه دې خو چه په هغه کښې یو خوئی نه وې دې اوریدو سره حضرت داؤد علیه السلام فکرمند شواو معلومات ئې اوکړه هغه کوم خوئی دې؟ فرښتې اووئیل چه هغه پخپله دَ بیت المال نه خوراک کوی او خپل بال بچ باندې هم دَ دې نه خوروی دې خبرې اوریدو سره هغه ته تنبیه اوشوه او دَ الله تعالی نه ئې سوال اوکړو چه زما دَ پاره څه داسې سبب جوړکړې په کوم سره چه زما اوزما دَ بال بچ ګذاره کیږی. الله تعالی هغه ته دَ زغرې جوړولو هنر اوخودلو او دَ هغه دَ پاره ئې اوسپنه نرمه کړه (۱) داؤد علیه السلام به روزانه یوه زغره جوړوله او په شپږ زره درهم باندې به ئې خرڅوله په دې کښې به ئې دوه زره درهم په خپل ځان باندې او په خپل بال بچ باندې خرچ کولو او باقی څلور زره درهم به ئې په فقیرانو دَ بني اسرائیل صدقه کولې (۲)

دَحدیث نه مستنبط فوائد: حدیث باب کښې دی چه په څناور باندې زین ترلو کښې څومره وخت لګی دَدې نه په کم وخت کښې به داؤد علیه السلام دَ زبور تلاوت کولو. دا دَحضرت داؤد علیه السلام معجزه وه دکومو خلقو زړه چه دَ الله تعالی دَ یاد نه غافل نه وی او هغه په کثرت سره اذکار او اوراد اهتمام کوی نو الله تعالی دَ هغوی په هر عمل کښې برکت اچوی. چنانچه امام نووی رحمه الله دَ بعض صلحاء باره کښې فرمائی چه په شپه ورځ کښې به دَ قرآن مجید اته ختمونه کول په شپه کښې او څلور په ورځ کښې (۳)

علامه قسطلانی رحمه الله فرمائیلی چه څنګه الله تعالی دَ خپل بعض بندګانو دَپاره مسافت مکانی راغونډوی هم دغه شان زمانه هم راغونډوی. داسې خوارق عادت امورهم تائید او فیض ربانی سره کیدې شي. قسطلانی رحمه الله لیکی چه شیخ الاسلام برهان بن ابی شریف ماته خودلی دی چه هغه به په شپه ورځ کښې دَ قرآن مجید ینځلس ختمونه کول (۴)

رواه موسی بن عقبة عن صفوان عن عطاء بن یسار عن ابي هریرة امام بخاری دَ مذکوره حدیث دویم طریق بنانی چه دا حدیث دَموسی بن عقبة عن أبي هریرة رضي الله عنه په طریق سره هم مروی دې. خلق أفعال العباد کښې امام بخاری رحمه الله دا موصولاً روایت کړې دې (۵)

[۳۲۳۶] - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ، أَخْبَرَهُ وَأَبَا سَلَمَةَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: أُخْبِرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنِّي أَقُولُ: وَاللَّهِ لَأَصُومَنَّ النَّهَارَ، وَلَأَقُومَنَّ اللَّيْلَ مَا

---

(۱) تفسیر ابن کثیر: ۲۶۳/۱۱ تاریخ دمشق لابن عساکر: ۱۷، ۱۹ دار الفکر.
(۲) تفسیر ابن کثیر سورة النساء رقم الآیة: ۱۰، ۲۶۲/۱۱ مؤسسة قرطبة، مکتبة أولاد الشیخ للتراث.
(۳) عمدة القاری: ۸/۱۶ دار الکتب العلمیة.
(۴) إرشاد الساری: ۳۶۶/۷.
(۵) فتح الباری: ۵۶۳/۸.

عِشْتُ" فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنْتَ الَّذِي تَقُولُ وَاللَّهِ لَأَصُومَنَّ النَّهَارَ وَلَأَقُومَنَّ اللَّيْلَ مَا عِشْتُ» قُلْتُ: قَدْ قُلْتُهُ قَالَ: «إِنَّكَ لَا تَسْتَطِيعُ ذَلِكَ، فَصُمْ وَأَفْطِرْ، وَقُمْ وَنَمْ، وَصُمْ مِنَ الشَّهْرِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، فَإِنَّ الحَسَنَةَ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا، وَذَلِكَ مِثْلُ صِيَامِ الدَّهْرِ» فَقُلْتُ: إِنِّي أُطِيقُ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «فَصُمْ يَوْمًا وَأَفْطِرْ يَوْمَيْنِ» قَالَ: قُلْتُ: إِنِّي أُطِيقُ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ، قَالَ: فَصُمْ يَوْمًا وَأَفْطِرْ يَوْمًا، وَذَلِكَ صِيَامُ دَاوُدَ وَهُوَ أَعْدَلُ الصِّيَامِ" قُلْتُ إِنِّي أُطِيقُ أَفْضَلَ مِنْهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «لَا أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ» [ص ۵۳۳-۵۳۴] [ر: ۱۰۷۹] [1]

ترجمه: په روايت كښې دي چه رسول الله ﷺ ته خبرور كړې شو (يعني چا ورته اوخودل) چه زه داسې وايم: په خدائي تول عمر به د ورځې روژه ساتم او د شپې به په مانځه كښې اودريږم نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل هم تا به وئيل چه په الله تعالى باندې قسم تركومې پورې ژوندې يم روژه به ساتم او د شپې به په مانځه اودريږم؟ عبدالله بن عمرو رضي الله عنه وائي چا عرض اوكړو بيشكه هم ما وئيلي وو. رسول اكرم ﷺ ورته اوفرمائيل ته د داسې كولو طاقت نه شى لرلې. روژه هم ساته او افطار هم كوه، د شپې تهجد دپاره پاسه او اوده كيږه هم او په هره مياشت كښې درې ورځې روژه ساته خكه چه دهرې نيكئى ثواب لس چنده ملاويږى. (يعني په يوه نيكئى باندې د لسو په حساب باندې د دريو ديرش نيكئى شوې. اودا د صيام الدهر د ثواب برابر دى. عبدالله بن عمرو رضي الله عنه عرض اوكړو يا رسول الله زما دَدې نه زيات طاقت دې. حضورپاك اوفرمائيل (فصم يوما وأفطر يومين) يوه ورځ روژه ساته او دوه ورځې افطار كوه. وائي چه ما عرض اوكړو يارسول الله زما دَدې نه زيات طاقت دې. حضورپاك اوفرمائيل (فصم يوما وأفطر يوما ذلك صيام داؤد) نوبيا يوه ورځ روژه كوه او يوه ورځ كوجه كوه. هم دا د داؤد عليه السلام روژه ده او هم دغه عادلانه روژه ده. په بل روايت كښې دي چه افضل الصيام يعني هم دغه د ټولو نه افضل روژه ده. عبدالله بن عمرو رضي الله عنه وائي ما عرض اوكړو (انى أطيق أفضل منه يارسول الله) زما دَدې نه د افضل طاقت دې. حضورپاك اوفرمائيل: (لا أفضل من ذلك) دې نه افضل والاهيڅ يوه روژه نشته دې. كتاب الصوم كښې دا حديث په تفصيل سره تيرشوې دې.

تراجم رجال

يحيى: دا ابوزكريا يحيى بن عبدالله بكير القرشى المخزومى رحمه الله دې. [2]

الليث: دا ابوالحارث ليث بن سعد بن عبدالرحمن فهمى رحمه الله دې. [3]

عقيل: دا عقيل بن خالد بن عقيل ايلى رحمه الله دې. دَدوى تذكره وړاندې تيره شوې ده. [4]

ابن شهاب: دَدوى تذكره بدءالوحى لاندې تيره شوې ده. [5]

سعيد بن المسيب: دَدوى تذكره (كتاب الايمان باب من قال: إن الإيمان هو العمل) لاندې تيره شوې ده. [1]

---

[1] مرتخريجه فى كتاب التهجد باب من نام عندالسحر رقم: ۱۱۳۱.

[2] كشف البارى: ۳۲۳/۱.

[3] كشف البارى: ۳۲۴/۱.

[4] كشف البارى: ۴۵۵/۳.

[5] كشف البارى: ۳۲۶/۱.

ابوسلمة: دا ابوسلمه عبدالرحمن بن عوف ﷺ دي. دَ دوی تذکره (کتاب الایمان باب صوم رمضان احتسابًا من الایمان) لاندې تیره شوې ده. [۲]

عبدالله بن عمرو: دَدوی تذکره وړاندې تیره شوې ده. [۳]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث باب کښې دي: (صیام داؤد علیه السلام) او باب سره دَدې مناسبت ښکاره دې.

[۳۲۳۷] - حَدَّثَنَا خَلَّادُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ، حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي الْعَبَّاسِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَلَمْ أُنَبَّأْ أَنَّكَ تَقُومُ اللَّيْلَ وَتَصُومُ النَّهَارَ» فَقُلْتُ: نَعَمْ، فَقَالَ: «فَإِنَّكَ إِذَا فَعَلْتَ ذَلِكَ هَجَمَتِ الْعَيْنُ، وَنَفِهَتِ النَّفْسُ، صُمْ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، فَذَلِكَ صَوْمُ الدَّهْرِ، أَوْ كَصَوْمِ الدَّهْرِ» قُلْتُ: إِنِّي أَجِدُ بِي، - قَالَ مِسْعَرٌ يَعْنِي قُوَّةً - قَالَ: «فَصُمْ صَوْمَ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَكَانَ يَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا، وَلَا يَفِرُّ إِذَا لَاقَى» [ص ۵۳۵-۵۳۶][ر: ۱۰۷۹] [۴]

ترجمه: دَ حضرت عبدالله بن عمرو ﷺ نه روایت دې چه رسول الله ﷺ ماته اوفرمائیل چه ماته خبر راکړې شوې دې چه ته ټوله شپه قیام کوې او دَ ورځې روژه ساتې، هغه عرض اوکړو او جی ریښتیا دی. رسول الله ﷺ اوفرمائیل که داسې کوې نو ستا سترګې به (کمزورتې) نه دننه ورښکته شی او ته به کمزورې شې. هره میاشت کښې درې روژې ساته دا همیشه روژه ساتل دی یائی اوفرمائیل دادَ همیشه روژې ساتلو برابر دی. عبدالله بن عمرو ﷺ وائی چه ما عرض اوکړو زه په خپل ځان کښې (دې نه) زیات طاقت وینم. حضورپاك اوفرمائیل ته دَ داؤد ﷺ روژه ساته هغه به یوه ورځ روژه ساتله او بله ورځ به نی کوجه وه او په جنګ کښې به نی دَ دښمن نه مخ نه اړولو.

تراجم رجال (۲) جاری

خلاد بن يحيى: دَدوی تذکره (کتاب الغسل باب من بدأ بشق رأسه الأیمن) لاندې تیره شوې ده.

مسعر: دَدوی تذکره (کتاب الوضوء باب الوضوء بالمد) لاندې تیره شوې ده.

حبيب بن ابي ثابت: دَ دوی تذکره (کتاب الصوم باب صوم داؤد علیه السلام) لاندې تیره شوې ده.

ابوالعباس: دَدوی تذکره (کتاب التهجد باب (بلا ترجمة بعد باب ما یکره من ترك قیام اللیل) لاندې تیره شوې ده.

عبدالله بن عمرو بن العاص: دَدوی تذکره وړاندې تیره شوې ده. [۵]

غوره عبادت هغه وی په کوم کښې چه مشقت زیات وی. که سړې پرله پسې روژه ساتی نو نفس دَ روژې عادت شی او په هغې کښې دَمشقت نومې څه څیز باقی نه پاتې کیږي. خو په یو ورځ روژه او بل ورځ کوجه کښې مشقت هم زیات دې او دَ عادت جوړیدو امکان هم نه وی. په دې وجه دَ صوم الدهر نه دَدې فضیلت زیات دې. [۶]

---

[۱] کشف الباری: ۱۵۹/۲.

[۲] کشف الباری: ۳۲۳/۲.

[۳] کشف الباری: ۶۷۹/۱

[۴] مرتخریجه فی کتاب الجهاد باب من نام عندالسحر رقم: ۱۱۳۱.

[۵] کشف الباری: ۶۷۹/۱

[۶] إرشادالساري: ۳۶۸/۷.

اَجدلی: بعض نسخوکښې "اَجدنی" دی یعنی زه په خپل خان کښې وینم
په حدیث باب کښې د صوم داؤد الفاظ راغلی دی نو ترجمة الباب سره ددې مناسبت ښکاره دې.

۳۹ - باب: أَحَبُّ الصَّلاَةِ إِلَى اللّٰهِ صَلاَةُ دَاوُدَ،

وَأَحَبُّ الصِّيَامِ إِلَى اللّٰهِ صِيَامُ دَاوُدَ: كَانَ يَنَامُ نِصْفَ اللَّيْلِ وَيَقُومُ ثُلُثَهُ، وَيَنَامُ سُدُسَهُ. وَيَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا.

دَترجمة الباب مقصد: دَخپل عادت مطابق امام بخاری رحمه الله حدیث دَ باب عنوان جوړکړې دې امام بخاری رحمه الله دَ حضرت داؤد علیه السلام عبادات بیانول غواړی چه دَ الله تعالی په نیزخوښ کړې شوې مونځ دَ داؤد علیه السلام مونځ وو او په روژو کښې دَ داؤد علیه السلام روژه. داؤد علیه السلام به نیمه شپه اوده کیدو بیا به دریمه حصه دَ شپې په عبادت کښې مشغول شو بیا سدس لیل کښې اوده کیدو. یوه ورځ به نې روژه ساتله یوه ورځ به نې کوجه وه.

قَالَ عَلِيٌّ: وَهُوَ قَوْلُ عَائِشَةَ: مَا أَلْفَاهُ السَّحَرُ عِنْدِي إِلَّا نَائِمًا. [ر: ۱۰۸۲].

حافظ ابن حجر رحمه الله وائی چه دَ علی نه کیدې شی چه دَ امام بخاری رحمه الله شیخ علی بن المدینی رحمه الله مراد دې. [۱] دَمستملی او کشمیهنی په نسخوکښې دا قول ساقط دې. [۲]

علی ابن المدینی رحمه الله "وینام سدسه" مطلب واضح کولو دَپاره دَحضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها روایت بیان کړې دې "ما ألفاه السحر عندي إلا نائما" یعنی رسول اکرم صلی الله علیه وسلم به دَ پیشمنی وخت نه موندلو مګر اوده. تهجد کولو نه پس به سدس لیل یعنی دَ شپې آخری حصه کښې حضورپاك آرام کولو دې دَپاره چه دَ ورځې تازه وی او دادَ حضورپاك معمول وو. علی بن المدینی رحمه الله مقصد دادې چه حدیث عائشه رضی الله عنها معمول هم دَداؤد علیه السلام دَمعمول موافق خودلې شوې دې چه هغه به سدس لیل کښې آرام فرمائیلو. [۳]

روایت کښې "السحر" بنا، برفاعلیت مرفوع دې او "ألفاه" ضمیر مفعول رسول الله صلی الله علیه وسلم طرف ته راجع دې. [۴]

دَحضرت عائشه رضی الله عنها دا روایت (کتاب التهجد، باب من نام عند السحر) لاندې (موسٰی بن إسماعیل، عن إبراهیم بن سعد عن أبیه عن أبی سلمة عن عائشة) په طریق سره موصولاً تیرشوې دې.

[۳۲۳۸] - **حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَوْسٍ الثَّقَفِيِّ، سَمِعَ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ عَمْرٍو، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَحَبُّ الصِّيَامِ إِلَى اللّٰهِ صِيَامُ دَاوُدَ، كَانَ يَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا، وَأَحَبُّ الصَّلاَةِ إِلَى اللّٰهِ صَلاَةُ دَاوُدَ كَانَ يَنَامُ نِصْفَ اللَّيْلِ وَيَقُومُ ثُلُثَهُ، وَيَنَامُ سُدُسَهُ»** [ص ۵۳۸] [ر: ۱۰۷۹]. [۵]

ترجمة الباب او حدیث دواړه هم بو دی. دواړو کښې سوا دَ تقدیم او تاخیر نه بل څه خاص فرق نشته.

---

[۱] فتح الباری: ۵۶۳/۸.
[۲] المصدرالسابق.
[۳] فتح الباری: ۵۶۳/۸.
[۴] عمدة القاری: ۱۲/۱۶ وفتح الباری: ۵۶۳/۸.
[۵] مرتخریجه فی کتاب التهجد، باب من نام عندالسحر، رقم الحدیث: ۱۱۳۱.

تراجم رجال

قتیبة بن سعید: دَدوی تذکره وړاندې تیره شوې ده (۱)
سفیان: دا مشهور محدث سفیان ثوری رحمه الله دې (۲)
عمرو بن دینار: دا عمرو بن دینار مکی رحمه الله دې (۳)
عمرو بن اوس الثقفي: دَدوی تذکره (کتاب التهجد، باب ترك القیام للمریض) لاندې اوګورئ.
عبدالله بن عمرو بن العاص: دا صحابی رسول دې دَدوی تذکره هم ماقبل کښې تیره شوې ده (۴)

۴۰ - باب: ﴿وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾ إِلَى قَوْلِهِ: ﴿وَفَصْلَ الْخِطَابِ﴾ /ص: ۱۷ـ۲۰/.

قَالَ مُجَاهِدٌ: الْفَهْمُ فِي الْقَضَاءِ.

دَترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې امام بخاری رحمه الله دَحضرت داؤد علیه السلام خصائص او معجزات بیانول غواړي. امام بخاری رحمه الله دَ خپل عادت مطابق هم په قرآنی آیات باندې ترجمه قائم کړې ده. سورت ص کښې دي. ﴿وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ ۝ إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ ۝ وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ ۝ وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَآتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ ۝﴾ [۱۷ - ۲۰] او زمونږ بنده داؤد یاد کړئ چه ډیر طاقتور وو بیشکه هغه رجوع کونکې وو. مونږ غرونه په دې کارباندې لګولي وو چه هغوی دې ماښام اودَ نمر راختلو په وخت هغه سره تسبیح کوي او مرغئي هم کومې چه به راټولې کولې شوې دې ټولو به هغه سره یوځائې دَ الله تعالی نه ذکر کولو او مونږ دَهغه سلطنت ته استحکام ورکړې وو او مونږ هغه ته دَ هوښیارتوب او فیصله کونکو خبرو طریقه ورکړې وه.

دَ فصل الخطاب تفسیر: قال مجاهد: الفهم في القضاء..... دَ فصل الخطاب تفسیر کوي چه دَمجاهد رحمه الله په نیز دَدې مطلب دادې چه الله تعالی هغه ته معاملات باندې پوهیدلو اودَصحیح فیصلې کولو بصیرت ورکړې وو هم دَمجاهد رحمه الله یو قول دَ ابن جریج رحمه الله په طریق باندې نقل دې په هغې کښې دَ فصل الخطاب تفسیر «العدل في الحكم» سره کړې شوې دې (۵) یعنی دَ داؤد علیه السلام فیصله په عدل او انصاف باندې مبنی وه. دَ بعض حضراتو په نیز دَ فصل الخطاب نه امابعد مراد دې. دَامام شعبی رحمه الله رائې هم دغه ده. چنانچه ابن جریر رحمه الله په صحیح سند سره دَامام شعبی رحمه الله نه دا حدیث نقل کړې دې «أول من قال أما بعد داؤد النبي صلى الله عليه وسلم وهو فصل الخطاب» (۶) یعنی دَ ټولو نه اول داؤد نبی علیه السلام امابعد اوونیل او هم دغه فصل الخطاب دې

﴿وَلَا تُشْطِطْ﴾ لَا تُسْرِفْ ﴿وَاهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ ۝ إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً﴾ يُقَالُ لِلْمَرْأَةِ نَعْجَةٌ، وَيُقَالُ لَهَا أَيْضًا شَاةٌ ﴿وَلِيَ نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ أَكْفِلْنِيهَا﴾ مِثْلُ ﴿وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا﴾ /آل عمران: ۳۷/: ضَمَّهَا ﴿وَعَزَّنِي﴾ غَلَبَنِي، صَارَ أَعَزَّ مِنِّي، أَعْزَزْتُهُ جَعَلْتُهُ

---

۱) کشف الباری: ۱۸۹/۲.
۲) کشف الباری: ۲۷۸/۲.
۳) کشف الباری: ۳۰۹/٤.
۴) کشف الباری: ۶۷۹/۱
۵) فتح الباری: ۵۶٤/۸ وعمدة القاري: ۱۲/۱۶.
۶) فتح الباری: ۵۶٤/۸

عَزَّنِیْ (فِی الْخِطَابِ) یُغَالِبُ: الْمُحَاوَرَةُ (لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ إِلَىٰ نِعَاجِهِ ۖ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْخُلَطَاءِ) الشُّرَكَاءِ (لَيَبْغِي - إِلَى قَوْلِهِ - أَنَّمَا فَتَنَّاهُ). قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: اِخْتَبَرْنَاهُ، وَقَرَأَ عُمَرُ: فَتَّنَّاهُ، بِتَشْدِيدِ التَّاءِ (فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ) /ص: ۲۲-۲۴/

(وَلَا تُشْطِطْ) لَا تُسْرِفْ. آیت دی: ﴿وَهَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَصْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ ۝ إِذْ دَخَلُوا عَلَىٰ دَاوُودَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ ۖ قَالُوا لَا تَخَفْ ۖ خَصْمَانِ بَغَىٰ بَعْضُنَا عَلَىٰ بَعْضٍ فَاحْكُم بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَا إِلَىٰ سَوَاءِ الصِّرَاطِ ۝﴾ [ص: ۲۱ – ۲۲] یعنی آیا تاته دَ دغه مقدمه والو خبر رسیدلې دې کوم وخت چه هغوی دَ محراب په دیوال باندې اوختو سره راغلل. کله چه هغوی داؤد له راغلل نوهغه ددوی نه اوویریدلو (چه دَسختې څوکئې نه باوجود دا خلق څنګه دننه داخل شو) هغوی اووئیل ویرېږه مه مونږ دَ یوې جګړې فریق یو. مونږ کښې یو دَ بل سره زیاتې کړې دې. اوس ته زمونږ په مینځ کښې په حق سره فیصله اوکړه او بې انصافی مه کوه او مونږ ته نیغه لار اوښایه.

امام بخاری رحمه الله (لا تشطط) تفسیر کړې دې (لاتُسرِف) یعنی زیاتې مه کوه. دا دَ (إشطاط)نه دې او ددې معنی ظلم کولو دَحد نه دَ زیاتی کولو او دَ ډیر لرې کیدو ده.[1]

(إِنَّ هَٰذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً): آیاتونه دی: ﴿إِنَّ هَٰذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِيَ نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ أَكْفِلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ ۝ قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ إِلَىٰ نِعَاجِهِ ۖ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَلِيلٌ مَّا هُمْ ۗ وَظَنَّ دَاوُودُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ ۝ فَغَفَرْنَا لَهُ ذَٰلِكَ ۖ وَإِنَّ لَهُ عِندَنَا لَزُلْفَىٰ وَحُسْنَ مَآبٍ ۝﴾ [ص: ۲۳] یعنی مقدمه پیش کونکو دواړو نه یو اووئیل دا زما رور دې ده سره یوکم سل ګډې دی او ما سره هم یوه ګډه ده. نودې وائی چه هغه هم ماته حواله کړه او ده دَ خبرو اترو په زور سره زه دباؤ کړې یم. داؤد علیه السلام اووئیل. بیشکه ده په تا باندې ظلم کړې چه ستا ګډ نې په خپلو ګډو کښې شامل کولو مطالبه اوکړه او اکثر شریک ملګری په یو بل باندې زیاتې کوی. سوا دَهغوی نه چاچه ایمان راوړې دې او چاچه نیک عمل کړې دې او داسې خلق ډیر کم دی. او داؤد علیه السلام ته خیال راغلو چه مونږ ددوی امتحان اخستې دې. په دې وجه هغوی دَ خپل رب نه معافی اوغوښتله او تیتیدوسره په سجده کښې راپریوتل اودَ الله تعالی طرف ته رجوع شو په دې وجه مونږ هغوی په دې معامله کښې معاف کړل او بیشکه دَهغوی دپاره مونږ سره خاص قربت حاصل دې او ښه انجام.

دحضرت داؤد علیه السلام امتحان: ددې آیاتونو دَتفسیرلاندې انتهائی فضول قسم اسرائیلی واقعه نقل کولې شی چه داؤد علیه السلام دَ خپلې عبادت خانې دَ څېر نه لاندې بهر اوکتل نو دَخپل فوج یو مشر اوریاه په ښځه باندې نظر پریوتلو. دَهغې په حسن باندې عاشق شو او په زړه کښې خیال راغلو که دَدې خاوند جنګ له اولیګلې شی او په هغې کښې دې شهید شی نوهغه به پخپله دې سره نکاح اوکړی. اوریاه داؤد علیه السلام یو جنګ ته اولیګلو په کوم کښې چه هغه شهید شو. دَهغه دَ شهادت نه پس داؤد علیه السلام دَهغه ښځې سره واده اوکړو حالانکه ددې نه علاوه دَهغه ډیرې بیبیانې وې. چونکه دا کار دَ یو پیغمبر شان نه خلاف وو په دې وجه دَ تنبیه په غرض سره الله تعالی دوه فرښتې دَ مدعی اومدعی علیه په شکل راولیګلې. په کوم کښې چه هغوی دَ یو فرضی واقعې په پرده داؤد علیه السلام ته تنبیه ورکولو کوشش اوکړو چه دَهغه طرزعمل زیاتې او بې انصافی ده.[2]

دا واقعه قطعاً دَ خانې نه او بې بنیاده ده. انبیاء کرام دَ معاشره دَ اصلاح دَ یو عظیم مشن دَ پوره کولو دپاره رالیګلې شی هغوی دَ الله تعالی په حفاظت کښې وی او په تکوینی توګه دَهغوی نه داسې یو عمل نه صادریږی چه دَ معاشره په نظر کښې دَ اعتراض قابل وی. حضرت داؤد علیه السلام دَ الله تعالی یو جلیل القدر پیغمبرو و هغه دَ خپل امت دَ هدایت او اصلاح دپاره رالیږلې شوې وو چه هغوی ته دَ توحید دعوت ورکړی دَتهذیب درس ورکړی دَ حیا او پاکدامنئی تعلیم ورکړی. دکوم مصلح انسانیت دَ بعثت مقصد چه نورو ته دَ حیاء او پاکوالی طریقې

---

[1]) لغات القرآن: ۱۲۸/۲.

[2]) قصص القرآن: ۴۸۵/۲.

خودلوی دَهغه طرف ته دَ داسې فضولیات واقعه دَ نسبت تصور هم نه شي کېدې چه هغه به دَ چا نکاح شوې ښځې ته دَ خوښئ په نظر سره کوري او بیا دَ هغې دَحاصلولو دَپاره به دَهغې خاوند دَمرګ خلې ته دَ وړدیکه کولو چلونه کوی (العیاذ بالله)

دَ آیاتو سیاق اوسباق او اسلوب کلام هم دَدې واقعې په ډیر زور سره تردید کوی چنانچه امام رازی رحمه الله تفسیر کبیر کښې فرمائي چه الله تعالی رسول اکرم ﷺ ته دکافرانو دَ ظلمونو په مقابله کښې دَ صبر تلقین فرمائیلې او دَ یو بې مثاله نمونې په حیثیت سره ئې دحضرت داؤد علیه السلام ذکر اوفرمائیلو مګر په دې مقام باندې دَ حضرت داؤد علیه السلام ذکر سره دَ حضورپاک زړه ساتنه مقصود وه چه دَ هغه زړه دې دَ مکې دکافرانو دَ ظلمونو سره نه خرابیږی که چرې دَ داؤد علیه السلام نه یو داسې عمل شوې وې نوهغه به چرې هم دَ نمونې جوړولو دَ پاره نه پیش کولی (إِصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ) په مضمون او طرز کلام باندې دَ غور ضرورت دې بیا دا چه دَ مذکوره قصې شروع (وَهَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَصْمِ) الفاظ سره شوې ده دکوم نه چه دَ داؤد علیه السلام مدح او تعظیم مقصود دې کوم چه دَدې خبرې واضح دلیل دې چه دَ اوریاه قصه باطل ده.

دویمه خبره دا ده چه په اسرائیلي روایت کښې حضرت داؤد علیه السلام دَخواهش نفس نه مغلوب یو داسې انسان په کردار کښې خودلې دې کوم چه دَ چادَ قتل کولو اودَ قتل نه پس دَهغه ښځه حاصلولوکښې هیڅ تأمل نشته دغه شان دَ داؤد علیه السلام په تعریف کښې قرآن پاك (ذَا الْأَيْدِ) او (أَوَّابٌ) الفاظ بیان کړی دی یعنی طاقت والا به خپل نفس باندې قابو مونډونکې، دَ الله تعالی طرف ته رجوع کونکې. سوال دادې چه کوم سړې دَچادَ عزت او حیاء پرواه نه لری هغه دَ داسې مدح او ثناء کرامت اوعظمت مستحق کیدې شی؟ قرآن پاك دَ حضرت داؤد علیه السلام باره کښې فرمائیلی (وَآتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ) یعنی مونږ هغه ته علم حکمت اومعرفت ورکړې وو اوحکمت نوم دې دَ کمالات علمیه او عملیه اوبنکاره خبره ده چه یو داسې سړې چه دَدې قسم افعال مرتکب وی هغه حکیم څنګه کیدې شی؟ قرآن پاك وائي چه مونږ هغه ته فصل الخطاب ورکړې یعنی دَ فیصلې کونکې خبرې کولو صلاحیت ورکړې چه هره خبره دې دعدل اوانصاف په تله کښې تللې شوې وی نو آیا داسې سړې چه دَدې قسم عمل ارتکاب کوی دَهغه باره کښې دا تصور کیدې شی چه دهغه هره خبره به دعدل اوانصاف په تله کښې تللې شوې وی؟

بیا دَ کلام شروع دَهغه دَ مدح اوثناء نه او انتهاء داسې بې مثاله عنایت او نوازش سره شوې ده چه آیت (وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَىٰ وَحُسْنَ مَآبٍ) کښې دَحضرت داؤد علیه السلام دَپاره دَخاص قربت او بهترین ځائي اعلان کړې شوې آخردا چه دَخلافت برحق په اعزاز سره عزت ورکړې شو. دَدې وجوهاتو په رڼاکښې داخبره به بغیر دَ څه تردد نه منلې کیږی چه دا قصه صرف دَ یهودیانو دَ خپل ځان نه جوړه کړې ده دکوم په ذریعه چه هغوی دَ الله تعالی دَ اولولعزم پیغمبرانو تقدس دَخپو لاندې کول غواړی. هم په دې وجه جمهور مفسرین او محققین علماء دَدې واقعې په بې اصل کیدو باندې اتفاق کړې دې. (۱)

دَدې سلسلې هیڅ یو روایت دَ استناد درجې ته نه دې رسیدلې. حافظ ابن کثیر رحمه الله تصریح کړې ده چه دې واقعه سره متعلق دَ رسول الله ﷺ نه هیڅ یو حدیث نه دې نقل (۲) البته ابن ابی حاتم رحمه الله دلته یو روایت نقل کړې دې دکوم سندچه صحیح نه دې. ځکه چه دَدې په سند کښې یزید الرقاشي دې. داسړې سره دَدې چه دَ صالحین نه دې مګر په اجماع دَمحدثینو حضراتو ضعیف الحدیث او ساقط الاعتبار دې. (۳) تفسیر خازن کښې دَسعید بن

---

(۱) تفسیر ابن کثیر: ۸۲/۱۲-۸۱سورة ص الآیات: ۲۱ – ۲۵مؤسسة قرطبة، تفسیر الإمام الرازی: ۱۹۴/۲۶-۱۸۹سورة ص، دارالفکر، تفسیر الخازن: ۳۶/۴دارالکتب العلمیة.

(۲) تفسیر ابن کثیر: ۸۲/۱۲-۸۱سورة ص الآیات: ۲۱ – ۲۵مؤسسة قرطبة.

(۳) تفسیر ابن کثیر: ۸۲/۱۲-۸۱سورة ص الآیات: ۲۱ – ۲۵مؤسسة قرطبة.

المسیب رحمه الله بورِوایت دي چه حضرت علي رضي الله عنه فرمائیلي دي: (من حدثکم بحدیث داؤد علی ما یرویه القصاص جلدته مائة وستین جلدة، وهو حد الفریة علی الأنبیاء)[1] مطلب دا چه قصې ویونکي خلق څنګه بیان کوی که چرې په تاسو کښې څوک سرې د داؤد علیه السلام باره کښې داسې څه خبره اوکړی نوزه به هغه یوسل شپیته کوړې وهم هم دغه په انبیاء باندې د بهتان لګولو سزا ده.

د مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله تحقیق: په آخره کښې دا سوال باقي پاتې کیږي چه کله دغه مذکوره واقعه د ځان نه او دروغ ده نوبیا هغه کوم یو امتحان وو په کوم کښې چه د اخته کیدو نه پس داؤد علیه السلام فوری توګه باندې د الله تعالی په دربار کښې په سجده کیدو سره د خپل بخښش درخواست کوی؟

مفسرینو حضراتو د دې فتنې مختلف توجیهات کړي دي لیکن د قرآن په نظم کلام او سیاق او سباق د ټولو نه نیزدې توجیه هغه ده کومه چه مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله کړې ده. مولانا فرمائي چه زمونږ په نیزد آیات بهترین توجیه هغه ده د کوم بنیاد چه د حضرت عبدالله ابن عباس رضي الله عنهما په دې اثر باندې قائم دې. حضرت عبدالله ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي چه حضرت داؤد علیه السلام د تقسیم کار په رنړا کښې خپل معمولات په څلورو ورځو کښې داسې تقسیم کړي وو. چه یوه ورځ د خالص عبادت د پاره، یوه ورځ د مقدماتو د فیصلې د پاره. یوه ورځ خالص ذات د پاره او یوه د بني اسرائیلو د رشداو هدایت د پاره عام وه.[2]

د حضرت داؤد علیه السلام یوه ورځ هم د عبادت نه خالي نه وه لیکن کومه ورځ چه د عبادت د پاره خاص وه د هغه په نیزد هغې زیات اهمیت وو. حجره به بندولې شوه څوکښې والا ته به حکم ورکولې شو چه هغه دې څوك هم د ته نه پریږدي دې د پاره چه په عبادت او تسبیح او تحمید کښې څه خلل وانچولې شي. قرآن کریم د هغوی د شخصیت هم دا ارخ ﴿إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾ ونیلو سره راښکاره کړي دي.[3]

حضرت داؤد علیه السلام د نبوت او خلافت په منصب باندې فائز وو او د دې منصب بنیادی مقصد، هدایت خلق او خدمت خلق وو. چونکه هغوی یوه ورځ د عبادت د پاره خاص کړې وه او په دغه ورځ په عامو خلقو باندې خپلې دروازې بندول د نبوت او خلافت د منصب د تقاضو منافي وه په دې وجه الله تعالی د دې عادت ختمولو د پاره حضرت داؤد علیه السلام په داسې امتحان کښې راګیرکړو چه دوه کسان د جا په مینځ کښې چه یو خاص مناقشه وه په دغه مخصوص ورځ کښې د حجرې په دیوال باندې راوختوسره د ننه داخل شو. خلاف عادت د غه شان دوه کسان په حجره کښې د ننه موجود کیدو سره خود بشري تقاضې د وجې نه اوویریدو. د دې کیفیت په کتو سره دواړو عرض اوکړو تاسو ویریږئ مه زمونږ د ناخاپې راتلو وجه د امعامله ده مونږ تاسو له د دې فیصله کولو د پاره راغلي یو. قرآن مجید په دې مقام باندې د قضیې صرف هم دا ارخ بیان کړې دې د کوم تعلق چه رشد او هدایت سره وو یعنې د طاقتور کمزوری سره ظلم او زیاتې کول.

د فریقینو فیصله کولو نه پس حضرت داؤد علیه السلام فوری خبردار شو چه زه الله تعالی په دې ازمینت کښې ولې راګیر کړم. د الله تعالی په دربار کښې سر په سجده کیخودو سره استغفار اوکړو. الله تعالی د هغه استغفار قبلولو سره د هغه په عظمت کښې زیاتوالې اوکړو او نصیحت ئې ورته اوکړو چه اې داؤد علیه السلام مونږ ته په زمکه کښې خپل خلیفه جوړولو سره لیګلې ئې. په دې وجه ستا فرض دی چه د الله تعالی د دې نیابت پوره پوره حق اداکړې. په دې لار کښې د عدل او انصاف د تقاضو پوره پوره خیال اوساتې او د صراط مستقیم نه اخوا کیدو سره کله هم د افراط او تفریط لار اختیار نه کړې.

---

[1] تفسیر الإمام الرازي: ۱۹۲/۲۶ سورة ص، دار الفکر تفسیر الخازن: ۳۶/٤ دار الکتب العلمیة.

[2] قال الآلوسي: وعن ابن عباس رضي الله عنهما وکان علیه السلام کما روی عن ابن عباس: جزأ زمانه أربعة أجزاء یوما للعبادة، ویوما للقضاء ویوما لاشتغال بخاصة نفسه، ویوما لجمیع بني إسرائیل.

[3] قصص القرآن: ۴۵۳/۲.

حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د حضرت داؤد عليه السلام د ذکر کولو سره فرماني: يوځل داؤد عليه السلام الله تعالى ته په فخرسره عرض اوکړو اې ربه په شپه او ورځ کښې يو ساعت داسې نه دې تيرشوې چه داؤد يا آل داؤد نه يوکس د يو لمحې دپاره هم ستا تسبيح اوتهليل کښې مشغول نه وي پاتې. الله تعالى ته د خپل مقرب پيغمبر دا فخريه انداز خوښ نه شو. وحې راغله چه اې داؤد! دا ځه چه هم دې صرف زمونږ په ورکړه او زمونږ په فضل اوکرم سره دې ګنې په تاکښې او ستا په اولاد کښې دا طاقت جرته دې چه هغوی په دغه ترتيب سره قائم پاتې شي. اوس چه کله تا دا دعوى کړې ده نوزه به تا په ازميښت کښې اچوم. حضرت داؤد عرض اوکړو يا الله! چه کله خبره داسې ده نو د اول نه به ماته خبر راکوې ليکن د ازميښت په معامله کښې د حضرت داؤد عليه السلام سوال قبول نه شو او حضرت داؤد عليه السلام په دغه فتنه کښې واچولې شو کومه چه په قرآن مجيد کښې ذکر ده.([1])

مستدرك حاکم کښې د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا روايت علامه ذهبي صحيح او حسن ګرځولې دې او که په دې کښې ابن عباس رضي الله عنهما د دې فتنې او ازميښت کوم تفسير کړې دې هغه د هغه ټولو توجيهاتو په مقابله کښې راجح او غوره دې. کوم چه بعض د تفسير په کتابونو کښې کړې شوې دې.([2]) خلاصه دا ده چه حضرت داؤد عليه السلام د خصمين فيصله کونکو کښې داسې مشغول شو چه د عبادت نه غافل شو. دغه فتنې او ازميښت سره هم د دې طرف ته اشاره ده. حضرت تهانوي رحمه الله دې ازميښت سره متعلق ډير زړه راښکونکې تفسير بيان کړې دې.([3])

قوله: يقال للمرءة نعجة ويقال لها أيضا: شاة: مطلب دا دې چه په عربۍ ژبه کښې لکه څنګه چه په ګډو چيلو باندې د نعجة اطلاق کيږي. دغه شان په ښځه باندې هم عموماً د دې اطلاق کيږي.

قوله: فقال أكفلنيها، مثل وكفلها زكريا: ضمها: دلته امام بخاري رحمه الله بيان کوي چه په آيت کښې کفل په معنى د ضم دې. لکه چه ﴿وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا﴾ کښې د ضم په معنى کښې دې (اي: ضمزكريامريم بنت عمران إلى نفسه) يعنى زکريا عليه السلام مريم بنت عمران رضي الله عنها په خپل کفالت کښې واخسته خپل خان سره ئې ملاؤ کړه. نودلته هم کفل په دې معنى کښې دې. ابن عباس رضي الله عنهما (اكفلنيها) معنى کړې ده (أعطنيها).([4])

قوله: عزني: غلبني صار أعزمني، أعززته، جعلته عزيزا: آيت کښې دې: ﴿وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ﴾ امام بخاري رحمه الله (عزني) معنى بيان کړې ده (غلبني صار أعزمني) يعنى د هغه خبرې اترې په ما باندې غالب شوې زمانه زيات زور آور او زبردست شو. قتاده رحمه الله (عزني) معنى کړې ده (قهرني وظلمني) يعنى هغه ما زوروى، په ما باندې ظلم او زياتې کوي.([5])

قوله: في الخطاب: يقال المحاورة: دلته امام بخاري رحمه الله فرماني چه په دې آيت کښې خطاب معنى ده محاوره يعنى په خپل مينځ کښې خبرې اترې کول، د کلام تبادله کول.

---

[1]) وفي المستدرک على الصحيحين للحاكم عن طريق موسى بن عقبة عن كريب عن ابن عباس -رضي الله عنهما- قال: ما أصاب داؤد ما أصابه بعد القدر إلا من عجب به من نفسه، وذلک أنه قال: يارب ما من ساعة من الليل ولا نهار إلا وعابد من آل داؤد يعبدک، يصلي لک، أو يسبح، أو يكبر، وذكر أشياء، فكره الله ذلک فقال: يا داؤد إن ذلک لم يكن إلا بي فلولا عوني ما قويت عليه، وجلالي لأكلتک إلى نفسک يوما قال: يارب فأخبرني به، فأصابته الفتنة ذلک اليوم. وقال الذهبي في التلخيص: صحيح.

[2]) د تفصيل دپاره اوګورئ: قصص القرآن: ۲/۴۵۵-۴۵۳.

[3]) بيان القرآن: ۳/۲۷۷.

[4]) إرشادالساري: ۷/۳۷۰.

[5]) فتح الباري: ۸/۵۶۴ وعمدة القاري: ۱۶/۱۴.

قوله: فتناه: قال ابن عباس: اختبرناه، وقرأ عمر بتشديد التاء آيت دي ﴿وَظَنَّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ﴾ امام بخاري رحمه الله دَ ابن عباس رضي الله عنهما قول نقل كولوسره لفظ (فتناه) تفسير كوي. ابن عباس رضي الله عنهما وائي دَدې معنى ده (اختبرناه) يعنې مونږ امتحان واخستلو، هغه مو په ازميښت كښې واچولو. دا قول حافظ ابن جرير رحمه الله او ابن ابى حاتم رحمه الله دَعلى بن ابى طلحه په طريق سره موصولاً نقل كړې دې.[1]

حضرت عمر رضي الله عنه دَ لفظ (فتناه) تاء تشديد سره لوستله. ابورجاء عطاردي رحمه الله او حسن بصري رحمه الله نه هم دَتشديد قرءة نقل دې.[2] خودَ جمهور مفسرينو په نيزدا قول قراءات شاذه نه دې.[3]

[۳۲۳۹]- **حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: سَمِعْتُ الْعَوَّامَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَسْجُدُ فِي ص؟ فَقَرَأَ: ﴿وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ﴾ - حَتَّى أَتَى - ﴿فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ﴾ [الأنعام: ٩٠]. فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: نَبِيُّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّنْ أُمِرَ أَنْ يَقْتَدِيَ بِهِمْ**" [ص ۵۴۸] [۴۳۵۶، ۴۵۲۸، ۴۵۲۹، وانظر: ۱۰۱۹][4]

ترجمه: مجاهد بن جبر رحمه الله وائي چه ما دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه تپوس اوكړو چه آيا زه په سورت ص كښې دَ تلاوت سجده اوكړم؟ نوهغه دَ سورت ص دا آيت اوونيل: ﴿وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ﴾ تر دې چه دې آيت ته راورسيدو ﴿فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ﴾ يعنى ته هم دَهغوى په لاره باندې تګ كوه. بيا ئې اوونيل ستاسو پيغمبر يعنې رسول اكرم ﷺ ته هم دَدې انبياء كرامو په لاره باندې دَ تللوحكم وركړې شوې دې. دا حكم صرف دَ دين په بنيادى عقائد او اصول كښې وو څكه چه دَ انبياء اصول او شرائع يو دي البته په فروعاتو كښې اختلاف پاتې دې په كوم چه رسول اكرم ﷺ ته دَ نورو انبياء كرامو اقتداء او هغوى پسې دَ تللو حكم نه دې وركړې شوې.

تراجم رجال

محمد: دې نه كوم شيخ مراد دې؟ په دې كښې درې احتمالات دى: ① محمد بن سلام مراد وى، ② محمد بن المثنى مراد وى، ③ محمد بن بشار مراد وى. بعض حضراتو په محمد بن سلام رحمه الله باندې جزم كړې دې.[5]

دَدريوارو شيوخو تذكره وړاندې تيره شوې ده.[6]

سهيل بن يوسف: دَدوى تذكره هم وړاندې تيره شوې ده.[7]

---

[1]) فتح البارى: ۵۲۴/۸.

[2]) فتح البارى: ۵۶۴/۸وعمدة القارى: ۱۴/۱۶.

[3]) فتح البارى: ۵۶۵/۸وعمدة القارى: ۱۴/۱۶.

[4]) والحديث رواه الإمام البخارى فى كتاب التفسير باب قوله ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ﴾ رقم الحديث: ۴۶۲۲ وباب سورت ص، رقم الحديث: ۴۸۰۶-۴۸۰۷ والترمذى فى الصلاة باب ماجاء فى السجدة فى ص، رقم الحديث: ۵۷۷ وأبوداؤد فى الصلاة باب السجود فى ص، رقم الحديث: ۱۴۰۹ والنسائى فى سجود القرآن، السجود فى ص، رقم الحديث: ۹۵۸.

[5]) عمدة القارى: ۱۴/۱۶.

[6]) محمد بن سلام (كشف البارى: ۹۳/۲) محمد بن المثنى (كشف البارى: ۲۵/۲) محمد بن بشار المعروف ببندار (كشف البارى: ۲۵۸/۳).

[7]) كشف البارى كتاب الجهاد ص: ۴۳۸.

العوام: داعوام بن حوشب شیبانی رحمه الله دي. ددوی تذکره (کتاب البیوع، باب مایکره من الحلف فی البیع) لاندې تیره شوې ده.
مجاهد: دا مجاهد بن جبر مکی رحمه الله دي. ددوی تذکره (کتاب العلم، باب الفهم فی العلم) لاندې تیره شوې ده.[1]
ابن عباس: دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما حالات (بدء الوحی) څلورم حدیث لاندې او (کتاب الإیمان، باب کفران العشیر وکفر دون کفر) لاندې تیر شوی دی.[2]
دا روایت وړاندې کتاب التفسیر کښې هم راځي په هغې کښې دا اضافه هم ده (فسجدها رسول الله صلی الله علیه وسلم)[3] یعنی رسول الله ﷺ په دې آیت باندې سجده اوکړه. د احنافو په نیز د سورت ص په دې آیت (وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ) باندې سجده د تلاوت واجب ده.[4] سعید بن جبیر رحمه الله عن ابن عباس رضی الله عنهما په طریق سره د رسول الله ﷺ یو روایت کښې هغوی د سورت ص د سجده تلاوت باره کښې فرمائیلي: (سجدها داؤد توبة ونحن نسجدها شکرا) یعنی داؤد علیه السلام د توبه په توګه سجده کړې وه او مونږ دا سجده د شکریه په توګه سره ادا کوو.[5]

قوله: ومن ذریته: علامه ابن جریر طبری رحمه الله وائي چه (ومن ذریته) ضمیر د نوح علیه السلام طرف ته راجع دي.[6] ځکه چه په آیت کښې اقرب المذکورین هم هغه دي. علامه عینی رحمه الله رائې هم دغه ده.[7] بعض حضرات وائي ضمیر حضرت ابراهیم علیه السلام ته راجع دي. ځکه چه په سیاق آیت کښې هم د هغوی ذکر کیږي لیکن په دې صورت کښې اشکال وارد کیږي چه لوط علیه السلام خود د ابراهیم علیه السلام په ذریت کښې نه دي بلکه دهغه د رور هاران بن آذر د اولاد نه دي. د دې قول په رڼا کښې لوط علیه السلام د ابراهیم علیه السلام په ذریت کښې تسلیم کول به لازم راځي. د دې جواب داد دي چه تغلیبًا لوط علیه السلام هم د ابراهیم علیه السلام په ذریت کښې داخل دي.[8]

[۳۲۴۰]- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: «لَيْسَ ص مِنْ عَزَائِمِ السُّجُودِ، وَرَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْجُدُ فِيهَا» [ص ۵۵۰] [ر: ۱۰۱۹][9]

ترجمه: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما وائي چه د سورت ص سجده د هغه سجدو نه نه ده کومې چه واجب دي. البته ما رسول الله ﷺ لیدلي چه حضور پاک به په دې کښې سجده کوله.

تراجم رجال

موسیٰ بن اسماعیل: دا ابوسلمه موسیٰ بن اسماعیل تبوذکی بصری رحمه الله دي. ددوی تذکره (کتاب العلم، باب من أجاب الفتیا بإشارة الید والرأس) لاندې تیره شوې ده.[1]

---

[1] کشف الباری: ۳۰۷/۳.
[2] کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.
[3] صحیح البخاری کتاب التفسیر سورة ص، رقم الحدیث: ۴۸۰۷.
[4] تفسیر المظهری: ۱۳۳/۶ دار الکتب العلمیة.
[5] انظر سنن النسائی باب سجود القرآن السجود فی ص، رقم الحدیث: ۹۵۸ وانظر صحیح ابن خزیمة باب ذکر العلة التی لها سجد النبی صلی الله علیه وسلم، وسنن البیهقی الکبری: ۴۵۲/۲ کتاب الصلاة دار الکتب العلمیة بیروت.
[6] جامع البیان للطبری: ۲۶۰/۷.
[7] عمدة القاری: ۱۵/۱۶.
[8] عمدة القاری: ۱۵/۱۶.
[9] والحدیث مر تخریجه فی کتاب سجود القرآن، باب سجدة، ص: ۱۰۶۹.

وهیب: دا وهیب بن خالد بن عجلان باهلي بصري رحمه الله دي.(۲)
ایوب دامشهور محدث ایوب سختیاني رحمه الله دي دَدوی حالات (کتاب الإیمان باب حلاوة الإیمان) لاندې تیر شوي دي.(۳)
عکرمة: دا مشهور امام حدیث وتفسیر ابو عبدالله عکرمه مولی ابن عباس رضي الله عنهما دي دَدوی حالات (کتاب العلم باب قول النبي صلی الله علیه وسلم: اللهم علمه الکتاب) لاندې تیر شوي دي.(۴)
ابن عباس: دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما حالات (بدء الوحي) څلورم حدیث لاندې او (کتاب الإیمان باب کفران العشیر وکفر دون کفر) لاندې تیر شوي دي.(۵)
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: باب سره په ظاهره دَدې حدیث هیڅ تعلق نشته دې لیکن چونکه په سورت ص کښې دَحضرت داؤد علیه السلام دَ توبه دَ سجدې ذکر دې او حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په دې روایت کښې دَ رسول اکرم ﷺ سجده دَ حضرت داؤد علیه السلام دَ سجده توبه دَ قبلیدو په شکر کښې وه. په دې مناسبت سره امام بخاري رحمه الله دا روایت دلته ذکر کړې دې. والله اعلم.(۶)

۴۱- باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمٰنَ نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾/ص: ۳۰. الرَّاجِعُ الْمُنِيبُ

بعض نسخو کښې دلته دَ باب اضافه نشته دې صرف آیت نقل کړې شوې دې.(۷)
دَترجمة الباب مقصد: ښکاره خبره ده چه دَدې باب لاندې امام بخاري رحمه الله دَ حضرت سلیمان تذکره او دَهغه فضائل او مناقب بیانول غواړي.
حضرت سلیمان علیه السلام: حضرت سلیمان علیه السلام دَ حضرت داؤد علیه السلام خوئي وو. الله تعالی هغوی ته دَمال او دولت دَ زیاتوالي سره سره وسیع او عریض او مستحکم سلطنت او حکومت ورعطاء کړې وو. هوا مرغئي ځناور او جنات ټول نې دَ هغه دپاره مسخر کړي وو. دغه شان حیوانات او جنات هم دَ سلیمان علیه السلام دَ حکم خلاف ورزی کولو جرائت نه شو کولې.
امام بخاري رحمه الله په دې آیت باندې باب ترلي دې. ﴿وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمٰنَ ۚ نِعْمَ الْعَبْدُ ۖ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾ یعني مونږ داؤد علیه السلام ته دَ سلیمان علیه السلام په شان خوئي ورکړو. هغه څه ښه بنده وو او بیشکه ډیر رجوع کونکې وو دلته مخصوص بالمدح محذوف دې او تقدیر عبارت دې: (نعم العبد سلیمان).

---

(۱) کشف الباري: ۴۳۳/۱، ۴۷۷/۳.
(۲) کشف الباري: ۱۱۸/۲.
(۳) کشف الباري: ۲۶/۲.
(۴) کشف الباري: ۳۶۳/۳.
(۵) کشف الباري: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.
(۶) عمدة القاري: ۱۵/۱۶دار الکتب العلمیة.
(۷) عمدة القاري: ۱۶/۱۶-۱۵وإرشادالساري: ۳۷۱/۷.

قوله: الراجع المنيب امام بخاري رحمه الله د ﴿أَوَّابٌ﴾ تفسير (الراجع المنيب) سره كړې دې. د راجع معنى ده د ګناهو نه رجوع كونكې او منيب د أناب إنابة نه دې يعنى د طاعات په ذريعه د الله تعالى طرف ته رجوع كونكې متوجه كيدونكې (۱)

قتاده رحمه الله وائى (أواب) مطيع په معنى كښې دې او سدى رحمه الله وائى دا د مسبح په معنى كښې دې (۲).

وَقَوْلِهِ: ﴿هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي﴾ /ص: ۳۵/. وَقَوْلِهِ: ﴿وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ﴾ /البقرة: ۱۰۲/.

د دې آيت تفسير به د باب اولنى حديث لاندې راځى ﴿وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ﴾ [البقرة: ۱۰۲] د سورت بقره آيت دې. ﴿وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ﴾ دا آيت د يهوديانو باره كښې نازل شوې وو چه هغوى د هغه څيز اتباع اوكړه كوم چه د سليمان عليه السلام په زمانه كښې به شيطانانو لوستلو او سليمان عليه السلام كفر نه دې كړې ليكن شيطانانو كفر اختيار كړو هغوى به خلقو ته جادو خودلو.

مفسرين حضرات فرمائى چه ﴿عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ﴾ كښې دوه احتمالات دى. يو احتمال دا دې چه لفظ (على) دلته د (في) په معنى كښې دې يعنى (في ملك سليمان) (۳) او ملك نه مراد شريعت دې او دويم احتمال دا دې چه دلته لفظ (تتلوا) د (تتقول) معنى ته متضمن دې او (تتقول) لفظ (على) سره متعدى كيږى لكه چه ارشاد بارى تعالى دې. ﴿وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ﴾ [الحاقة ۴۴] دا دويم احتمال زيات مناسب دې ځكه چه د حروف په مقابله كښې په افعال كښې مجاز اختيارول زيات اولى دى او هم دغه د بصريين مذهب دې بل د ذكر كړې شوى دواړو تاويلاتو ضرورت د دې وجې نه دې ځكه چه فعل تلا لفظ على سره متعدى كيږى نو هغه وخت ضرورى كيږى چه د على مجرور داسې څيز وى د كوم مخې ته چه تلاوت كيږى لكه چه (تلوت على زيد القرآن) خو دلته د على مجرور ملك دې او ملك د هغه شيانو نه دې د چا مخكښې چه تلاوت اوكړې شى. هم په دې سبب د دې خبرې ضرورت پيښ شو چه په دې ځائې تاويل اوكړې شى چنانچه بعض على د في په معنى كښې اخستې دې او بعض دا وئيلى دى چه (تتلو) د (تتقول) معنى ته متضمن دې

مفسرين حضرانو د دې آيت د تفسير لاندې ليكلى دى چه شيطانانو به په آسمان كښې د فرښتو هغه خبرې په غلا اوريدلې كومې چه به د راتلونكى وخت د امورو سره متعلق وې. شيطانانو به راتلل او دا خبرې به ئې ساحرانو ته خودلې او ساحرانو به د دې په رڼا كښې خلقو ته د مستقبل واقعات وراندې خودل او هغه به رښتيا واقع كيدل. په دې سره د بنى اسرائيل دا عقيده نوره هم پخه شوه چه جنات د غيبو په خبرو باندې پوهيږى. چنانچه بنو اسرائيل د غيب هغه ټولې خبرې كومې چه د ساحرانو نه اوريدلې وې په كاغذونو كښې ليكلو سره محفوظ كړلې. سليمان عليه السلام ته چه حقيقت معلوم شو نو هغه خپل كسان اوليګل او د دې قسم ټول كاغذونه او كتابونه ئې راجمع كولو حكم وركړو. سليمان عليه السلام دغه كتابونه په يو صندوق كښې واچول او د خپلې كرسئ لاندې ئې دفن كړل. شيطانانو چه به دغه كرسئ ته د نيزدې كيدو كوشش كولو نو سوزيدل به. چه كله سليمان عليه السلام وفات شو نو هغه بنى اسرائيلو كنستلو سره راؤيستل. شيطانانو هغوى ته اوخودل چه سليمان عليه السلام به د دې جادو په زور سره په انسانانو او جناتو باندې حكومت چلولو. د دې ځائې نه په بنى اسرائيلو كښې دا خبره مشهوره شوه چه سليمان عليه السلام جادوګر

---

(۱) عمدة القارى: ۱۶/۱۶۱ وفتح البارى: ۸/۵۶۷.

(۲) فتح البارى: ۸/۵۶۷ وإرشاد السارى: ۷/۳۷۲.

(۳) الدر المصون على الكتاب المكنون: ۲/۲۹-۲۸ دار القلم، دمشق.

وو تردې چه هغه د انبياء كرامو صحائف شاته اوغورزول اودغه راويستلې شوى كتابونه ئې خپل كړل او د جادو تعليم اوتعلم د هغوى محبوب مشغله جوړه شوه.[1]

﴿وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ﴾ أذبنا له عين الحديد ﴿وَمِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ ۞ يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِيبَ﴾ قال مجاهد: بنيان مادون القصور ﴿وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ﴾ كالحياض للإبل، وقال ابن عباس: كالجوبة من الأرض ﴿وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ اعْمَلُوا آلَ دَاوُودَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ ۞ فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ﴾ الأرضة ﴿تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ﴾ عصاه ﴿فَلَمَّا خَرَّ - إلى قوله - فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ﴾ /سبا: ۱۲-۱۴/.

د حضرت سليمان عليه السلام معجزات: ﴿وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ﴾ [سبا: ۱۲] د سورت سبا آيت دې يعنى مونږ د سليمان عليه السلام دپاره هوا مسخر كړه، د هغې د سحر چليدل د يوې مياشت مسافت وو او د هغې د ماښام چليدل د يوې مياشت مسافت وو.

دا په سليمان عليه السلام باندې د الله تعالى يوه لويه مهربانى وه چه د هغه دپاره ئې هوا مسخر كړې وه. سليمان عليه السلام چه به چرته سفر كول وو هوا ته به ئې حكم وركولو هغې به سليمان عليه السلام او د هغه لښكر منزل مقصود ته رسولو. په دې آيت كښې د هوا رفتار دا خودلې شوې دې چه كله به هغه سحر چليدله نو د هغه دور د رفتار سفر په لحاظ سره د يوې مياشتې فاصلې ته رسولو او هم دغه رفتار د ماښام په وخت كښې د چليدو وو. لكه چه په ورځ كښې به سليمان عليه السلام د دو مياشتو فاصله د هوا په ذريعه سحر او ماښام پوره كولو.[2]

مجاهد رحمه الله وائى سليمان عليه السلام به سحر د دمشق نه وتلو سره به ماښام اصطخر ته رسيدلو سره قيلوله كوله يا به ئې ماښام د اصطخر نه وتلو سره سحر كابل ته به رسيدلو سره هلته قيلوله كوله د دمشق نه د اصطخر پورې او د اصطخر نه د كابل پورې سفر د يوې يوې مياشتې د مسافت برابر دې.[3]

﴿وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ﴾ أذبنا له عين الحديد: دا هم د سورت سبا د مذكوره آيت جز دې. د آيت ترجمه ده، او مونږ د هغه (سليمان عليه السلام) دپاره د تانبې چينه اوبهيوله. د أسلنا معنى امام بخارى رحمه الله أذبنا سره كړې ده. أسال د إسالة په معنى كښې دې، بهيول خو أذاب د إذابة په معنى كښې د ويلې كولو راځى. قطر امام بخارى رحمه الله د حديد يعنى د اوسپنې په معنى كښې اخستې دې. ليكن دا كثر مفسرينو په نيز دې نه نحاس يعنى تانبه مراد ده.[4]

تانبه د اوسپنې په شان كلك او مضبوط معدنيات نه ده. الله تعالى حضرت سليمان عليه السلام ته دا نعمت وركړو چه د هغه دپاره ئې تانبه د اوبو په شان سيال جوړ لو سره د هغې چينه روانه كړه. قتاده رحمه الله وائى دا چينه په يمن كښې وه.[5]

﴿وَمِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ ۞ يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِيبَ﴾ [سبا: ۱۲] آيت دې ﴿وَمِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ ۞ يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِيبَ وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ﴾ يعنى جنات كښې بعض هغه وو چه د خپل

---

[1] روح المعانى سورة البقرة: ۱۰۲، ۱/۳۳۸-۳۳۷، إدارة الطباعة المنيرية، تفسير ابن كثير: ۱/۵۱۳ سورة البقرة: ۱۰۲، مؤسسة قرطبة.
[2] إرشادالسارى: ۷/۲۷۲.
[3] عمدة القارى: ۱۶/۱۷.
[4] إرشادالسارى: ۷/۷۲.
[5] عمدة القارى: ۱۶/۱۷.

پروردګار په حکم سره دهغوی په مخکښې کار کولو او (مونږ په هغوی باندې داخبره واضحه کړې وه چه) په دوی کښې کوم يو سرې زما دحکم نه خلاف کوی مونږ به په هغوی باندې دسوزکړې شوی اور مزه څکو. جناتو د سليمان عليه السلام دپاره دهغه د خوښې مطابق لوئی لوئی عمارتونه او مجسمې اود حوضونو برابر لوئی لوئی لګنونه اوداسې ديګونه جوړول چه هم په يو ځائې باندې به پراته وو.

قَالَ مُجَاهِدٌ: بُنْيَانٌ مَا دُوْنَ الْقُصُوْرِ: دلته امام بخاری رحمه الله د حضرت مجاهد رحمه الله قول نقل کړې دې چه محاريب داسې عمارتونوته وائی کوم چه د محلات نه کم وی.

(وَتَمَاثِيْلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ) كَالْحِيَاضِ لِلإِبِلِ.....إلخ: تماثيل دا د تمثال جمع ده. يعنی مجسمې. جناتو به د حضرت سليمان عليه السلام په حکم سره د تانبې، اوسپنې او کاڼړونه تصويرونه او مجسمې جوړولې. په هغه زمانه کښې به په ديوالونو باندې تصويرونه تراشلې کيدل. او د هغه وخت په شريعت کښې مجسمه سازی جائز وه.[1]

جفان د جفنة جمع ده. لګن ته وائی.[2] او جواب جمع د جابية ده يعنی حوض.[3] امام بخاری رحمه الله وائی چه دا لګنونه به دومره لوئی لوئی وو (كالحياض للإبل) لکه داوښانو دپاره جوړ کړې شوی حوضونه. ابن عباس رضی الله عنهما وائی (كالجوبة من الأرض) يعنی هغه لګنونه به دومره لوئی وو لکه د زمکې کندې.[4] په رواياتو کښې راځی چه زر کسان به د يوتال نه چاپيره کيناستو سره خوراك کولو.[5]

(فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ): پوره آيت دادې: (فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ ۖ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ أَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ) بيا چه کله مونږ په حضرت سليمان عليه السلام باندې د مرګ راوستلو حکم جاری کړو نوهغه جناتوته ئی د مرګ پته اونه لګوله مګر وينه چينجی کوم چه د هغوی همسا خوړلې وه چنانچه کله هغه پريوتلو نوجنات ته معلومه شوه چه که هغوی د غيبو علم پيژندلې نو د ذلت والا په تکليف کښې نه راګيريدل.

سليمان عليه السلام د اجل وخت چه کله رانيزدې شو اوهغه ته د وحی په ذريعه د دې خبر ورکړې شو نو سليمان عليه السلام دعا اوکړه: (اللهم عم على الجن موتي حتى تعلم الإنس أن الجن لا يعلمون الغيب) يعنی اې الله زما د مرګ نه جنات ناخبره اوساته، دې دپاره چه انسانانو ته يقين اوشی چه جنات د غيب خبرونه نه پيژنی.

نوچه کله د سليمان عليه السلام د مرګ وخت رانيزدې شو نو يوه چوګه ئی واخسته په هغې باندې خپله زنه کيخوده او په تخت باندې کيناستو. هم په دې حالت کښې مرګ واقع شو او جناتودا ګنړل چه هغه ژوندې دې د بيت المقدس په آبادی کښې مشغول وو او دروند سامان د اوړو راوړو تکاليف ئی برداشت کول د سليمان عليه السلام روح تلې وو ليکن په چوګه باندې ډډه لګولې ناست وو. چوګه (الأرضة) يعنی د وينو چينجی لګيدلې وو چه دابه ئی خوړله چه يوکال تير شو نو چوګه ماته شوه اود سليمان عليه السلام نعش راپريوتلو. نو بيا جنات ته علم اوشو چه د هغه روح خو تلې دې. اوس د جناتو مخې ته دا معمه وه چه د هغه مرګ کله واقع شوې او وينو چينجو څومره موده کښې چوګه خوړلې وی. جناتو د وينو چينجی په همسا باندې کيخوده نو هغوی چه په يوه شپه او ورځ کښې څومره حصه اوخوړله د هغې نه دوی اندازه اولګوله چه د سليمان عليه السلام همسا د وينو چينجی په يو کال کښې خوړلې ده اود هغه

[1] عمدة القاری: ۱۷/۱۶ وإرشادالساری: ۳۷۲/۷.
[2] المحكم والمحيط الاعظم: ۴۵۶/۷ دارالكتب العلمية، (ج.ف.ن) الدر المصون: ۱۶۲/۹ دارالقلم دمشق.
[3] الدرالمصون: ۱۶۲/۹ دارالقلم دمشق، كليات أبی البقاء ص: ۴۹ مؤسسة الرسالة.
[4] تفسير ابن كثير: ۲۶۵/۱۱ مؤسسة قرطبه، التفسيرالكبير: ۲۴۹/۲۵ سورة السبا رقم الآية: ۱۳ دارالفكر.
[5] عمدة القاری: ۲۶۵/۱۱ مؤسسة قرطبه، التفسير الكبير: ۲۴۹/۲۵ سورة السبا، رقم الآية: ۱۳، دارالفكر.

دَ مرګ پوره يو كال شوي دي.(١) دغه وخت دَ سليمان عليه السلام عمر ۵۳ كاله وو. دَ حضرت داؤد عليه السلام دَ وفات نه پس ۱۲ كاله كښې حكمران جوړشوې وو.(٢) جناتو ونيل كه چرې هغوى ته اول حقيقت معلوم شوې وې نوهغوى به خپل خانونه په دې دَمحنت اومشقت په كارونو كښې هيڅ كله نه اچول اوهغوى به يوشان دَ پوره كاله پورې دا ذلت نه اوچتولو.(٣) جنات ته دَعلم غيب دعوىٰ وه دې واقعې دَهغوى دعوىٰ بښكاره كړه او دَ دې خلاف واقعه كيدل ئې ثابت كړل.

﴿مِنۡسَأَتَهُ﴾ عَصَاهُ. په آيت كښې دَ «منسأة» ذكر راغلې دې دې نه عصا يعنې چوكه اوهمسا مراد ده. دا دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما قول دې اودا ابن ابى حاتم رحمه الله دَعلى بن ابى طلحه رحمه الله په طريق سره موصولاً روايت كړې دې.(٤)

مِنسَأة دا مِفعَلة په وزن باندې دې. نسأ يسأ(الشيء أوالأمر) نه دَدې معنى ده مؤخر كول عرب وائى. «نسأت الإبل،إذازجرت الإبل،أي: ضربتها بالمنسأة».(٥)

﴿حُبَّ الۡخَيۡرِ عَنۡ ذِكۡرِ رَبِّيۡ ۚ حَتّٰى تَوَارَتۡ بِالۡحِجَابِ ۝ رُدُّوۡهَا عَلَيَّ ۖ فَطَفِقَ مَسۡحًۢا بِالسُّوۡقِ وَالۡاَعۡنَاقِ ۝﴾ /ص: ۳۳: يَمسَحُ أعرَافَ الخَيلِ وعَرَاقِيبَهَا. ﴿الۡاَصۡفَادِ﴾ /ص: ۳۸: الوَثَاقُ.

قَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿الصّٰفِنٰتُ﴾ صَفَنَ الفَرَسُ رَفَعَ إحدَى رِجلَيهِ حَتَّى تَكُونَ عَلَى طَرَفِ الحَافِرِ ﴿الۡجِيَادُ﴾ /ص: ۳۱/ السِّرَاعُ. ﴿جَسَدًا﴾ /ص: ۳۴: شَيطَانًا. ﴿رُخَآءً﴾ طَيِّبَةً ﴿حَيۡثُ اَصَابَ﴾ /ص: ۳۶: حَيثُ شَاءَ. ﴿فَامۡنُنۡ﴾ أعطِ.... ﴿بِغَيۡرِ حِسَابٍ﴾ /ص: ۳۹: بِغَيرِ حَرَجٍ.

دَ حضرت سليمان عليه السلام دَ امتحان واقعه: ﴿حُبَّ الۡخَيۡرِ عَنۡ ذِكۡرِ رَبِّيۡ ۚ حَتّٰى تَوَارَتۡ بِالۡحِجَابِ ۝ رُدُّوۡهَا عَلَيَّ ۖ فَطَفِقَ مَسۡحًۢا بِالسُّوۡقِ وَالۡاَعۡنَاقِ ۝﴾

دَ سورت ص آيت دې: ﴿اِذۡ عُرِضَ عَلَيۡهِ بِالۡعَشِيِّ الصّٰفِنٰتُ الۡجِيَادُ ۝ فَقَالَ اِنِّيۡۤ اَحۡبَبۡتُ حُبَّ الۡخَيۡرِ عَنۡ ذِكۡرِ رَبِّيۡ ۚ حَتّٰى تَوَارَتۡ بِالۡحِجَابِ ۝ رُدُّوۡهَا عَلَيَّ ۖ فَطَفِقَ مَسۡحًۢا بِالسُّوۡقِ وَالۡاَعۡنَاقِ ۝﴾ [الآية: ۳۱ - ۳۳] يعنې چه كله دَمابښام وخت كښې هغه ته داسې اسونه وړاندې كړې شو چه په دريوخپو باندې ولاړ بښكلي (تيزرفتار) اسونه وو، نوسليمان عليه السلام اووئيل ما دَ خپل رب ذكر پريخودو اودَ مال محبت له مې ترجيح وركړه، تردې چه نمر په پرده كښې پټ شو.

دَ سليمان عليه السلام په خدمت كښې چه كوم اسونه پيش كړې شوي وو هغه جهاد في السبيل الله كښې استعماليدل په هغوى باندې دَالله تعالىٰ دَ دښمنانو سره دَجهاد شوق دومره غالب شوې وو چه دَ مازيګر دَمانځه ئې هدو خيال رانغلو او نمر ډوب شو. هغه دَ مونځ په فوت كيدو باندې سخت خفه شو چه دَدې اسونو ياد زه دَ الله تعالىٰ دَ محبت نه غافل كړم. چنانچه سليمان عليه السلام خپلو خادمانوته حكم وركړو دغه اسونه ماله واپس راولئى. اسونه دَهغوى مخې ته پيش كړې شو. نودَهغوى په پنډو او ستونو باندې (په توره سره) لاس صفا كول شروع كړه. مطلب دَ مونځ دَ فوت كيدو خفګان دومره غالب شو چه دَ جوش او ايمانى غيرت نه مغلوب كيدو سره په توره دَ اسونو ستونه والوزول هغه ئې ذبح كړل او پنډئى هم ورله پرې كړې.(٦)

بعض حضراتو ﴿فَطَفِقَ مَسۡحًۢا بِالسُّوۡقِ وَالۡاَعۡنَاقِ﴾ مطلب دا بيان كړې دې چه سليمان عليه السلام دَ اسونو ستونو او پنډو باندې دَ محبت اومينې نه لاس رابښكلو. دا تفسير دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دې او ابن جرير رحمه الله دې ته اوجه الى

---

(١) إرشادالسارى: ۳۷۳/۷،التفسير الكبير: ۲۵۱/۲۵سورة السبا: ۱۴، دارالفكر.

(٢) إرشادالسارى: ۳۷۳/۷.

(٣) إرشادالسارى: ۳۷۳/۷،التفسير الكبير: ۲۵۱/۲۵سورة السبا: ۱۴، دارالفكر.

(٤) فتح البارى: ۵۶۷/۸.

(٥) فتح البارى: ۵۶۷/۸.

(٦) إرشادالسارى: ۳۷۳/۷.

الصواب ونیلي دي (١) لیکن جمهور وائي چه اوجه هم دغه ده چه د اسونو محبت هغه د الله تعالی د یاد نه غافل کړي وو په دې وجه تقربا الی الله ئې توره اوچته کړه او ټول ئې ذبح کړل (٢)

قوله: بمسح أعراف الخیل وعراقیبها امام بخاري رحمه الله د آیت تفسیر داکړي دې چه سلیمان علیه السلام د اسونو د ستونو وینښته او دهغوی په پندو باندې د مینې او محبت لاس رانښکلو (٣) دلته امام بخاري رحمه الله د ابن عباس رضی الله عنهما رائې ته ترجیح ورکړې ده

قوله: أعراف دا د عُرْف جمع ده د اس د سټ وینښتو او د چرګ چار خولك ته وائي (٤)

قوله: عراقیب: دا د عرقوب جمع ده د انسان د ګیټنې د پاسه پټې او د ځناور زنګون او پنډئې ته عُرقوب وائي (٥) په عربي لغت کښې د هرخاروي د شاتنو خپو زنګونو ته «عُرقوبان» او مخکښنو خپو دواړو زنګونو ته «رکبتان» وائي (٦)

الأصفاد: الوثاق. قال مجاهد: الصافنات: صفن الفرس....إلخ امام بخاري رحمه الله د آیات د بعض الفاظ تفسیر کړي دې. آیت دې ﴿فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ أَصَابَ ۝ وَالشَّيَاطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَغَوَّاصٍ ۝ وَآخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ ۝ هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ۝﴾ (٧) یعنی مونږ دهغه د پاره هوا مسخرکړې وه چه دهغه په حکم سره چرته چه به هغه تللو په نرمئې سره به چلیدله او شریر جنات هم دهغه په قابو کښې ورکړې شوي وو په هغوی کښې هر یو د عمارت جوړونکې او په سمندر کښې غوپه لګونکې وو او د دوی نه علاوه نور د سرجنات داسې وو چه په زنځیرونوکښې به تړلي شوي وو (او هغه ته ئې ونیلي وو چه) دا زمونږ ورکړه ده نوته احسان کوه یعنی صدقه کوه یا منع کوه په تاباندې د حساب هیڅ ذمه واري نشته دې. مطلب دادې چه دا ټول نعمتونه زمونږ ورکړه ده که ته چاته ورکوې او که نه ورکوې تاته مالکانه اختیار درکړې شوې دې.

مجاهد رحمه الله وائي چه صافنات هغه اسونوته وائي چه یوه خپه اوچته کړي او د نوك څوکه په زمکه باندې لګولو سره (په دریو خپو باندې) او دریږي دا د اس د صحت مند کیدو او چاقیدو دلیل وي. د مجاهد رحمه الله دا قول فریابي رحمه الله موصولاً نقل کړې دې (٨)

الجیاد: السراع یعنی د جهاد تیز رفتار (سراع) اسونه مراد دي دا قول هم د مجاهد رحمه الله دې او فریابي رحمه الله دا موصولاً نقل کړې دې (٩) جیاد د جواد جمع ده او یو قول دادې چه د جید جمع ده (١٠)

---

(١) جامع البیان للطبري: ١٥٦/٢٣ مصطفی البابي الحلبي مصر، نور اوګورئی فتح الباري: ٥٦٧/٨.

(٢) إرشادالساري: ٣٧٣/٨.

(٣) إرشادالساري: ٣٧٣/٨.

(٤) لسان العرب: ١٥٦/٩ مادة عرف.

(٥) لسان العرب: ١٦٦/٩ مادة عرق.

(٦) المعجم الوسیط، ص: ٥٩٦ مکتبة الشروق.

(٧) ص: ٣٩.

(٨) فتح الباري: ٥٦٧/٨.

(٩) المصدر السابق.

(١٠) عمدة القاري: ١٩/١٦.

دَحضرت سلیمان علیه السلام دَ یوبل ازمیښت واقعه: جسدا: شیطانا..... دې سره اشاره دَدې آیت طرف ته ده: ﴿وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَىٰ كُرْسِيِّهِ جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ﴾ [ص: ۳۴] اوبې شکه مونږه سلیمان علیه السلام په ازمیښت کښې اچولې وو او مونږه دَهغه په کرسئی باندې یو بدن اچولې وو بیا هغه دَ الله تعالی طرف ته رجوع شو.

امام بخاری رحمه الله دَ «جسدا» دا تفسیر کړې دې چه دې نه شیطان مراد دې. په دې سره په اصل کښې دَ مجاهد رحمه الله دَ روایت طرف ته اشاره ده کوم چه فریابی رحمه الله موصولا نقل کړې دې. مجاهد رحمه الله وائی چه په آیت کښې «جسدا» نه شیطان مراد دې. دَهغه نوم آصف وو. حضرت سلیمان علیه السلام دَهغه نه تپوس اوکړو «کیف تفتن الناس» ته څنګه خلق په خپل دام کښې راګیروې اودَ هغوی په زړونو کښې وسوسې اچوې؟ آصف اووئیل ته ماته خپله ګوتمه راکړه «ونیلی شی چه په هغې باندې اسم اعظم لیکلې شوې وو اودَ سلیمان علیه السلام دَ سلطنت او حکومت راز هم په دغه اسم اعظم کښې پټ وو». سلیمان علیه السلام آصف ته خپله ګوتمه ورکړه نوهغه دا په سمندر کښې اوغورزوله. دغه شان دَ سلیمان علیه السلام دَ بادشاهت خاتمه اوشوه او آصف دَهغه په کرسئی باندې کیناستو. څه موده تیریدو نه پس یوې ښځې حضرت سلیمان علیه السلام له یوکب راوړو راغله. دکب خیټه اوڅیرلې شوه نودَهغې نه هغه ګوتمه راووتله. دغه شان الله تعالی سلیمان علیه السلام ته حکومت راواپس کړو.[1]

په یوبل روایت کښې دَهغه جنی شیطان نوم صرخ خودلې شوې دې.[2] او مشهوره داده چه آصف دَ سلیمان علیه السلام دَ یو وزیر نوم وو چاسره چه دَالله تعالی اسم اعظم وو.[3] لکه چه په آیت کښې دَ جسد نه مراد هم دغه جنی شیطان په تخت سلیمان باندې ناست وو او هم دغه هغه ازمیښت دې په کوم کښې چه سلیمان علیه السلام راګیر کړې شو.[4]

لیکن حقیقت دادې چه دا روایت دَ اسرائیلیات نه دې او جمهور مفسرین دَدې قسم روایاتو تکذیب کړې دې. حافظ ابن کثیر رحمه الله دَدې روایاتو خلاصه نقل کولو نه پس تصریح کړې ده. «هذا کلها من الاسرائیلیات»[5]

بعض مفسرینو دَ دې فتنې یو بل تفسیر کړې دې. دې حضراتو دصحیح بخاری او صحیح مسلم یو مرفوع روایت نقل کړې دې. په دې روایت کښې دی چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی: سلیمان علیه السلام بن داؤد علیه السلام اوئیل چه نن شپه کښې به زه اویاؤ ښځو له ورځم. (یعنی هغوی سره جماع کوم) په هغوی کښې به هره یوه حامله شی اودَ هرې ښځې نه به شهسوار پیدا کیږی چه جهاد فی سبیل الله به کوی. په دې موقع باندې هغه سره فرښته موجود وه هغې اوئیل چه انشاء الله اووایه. سلیمان علیه السلام په ژبه سره انشاء الله اونه وئیل اودَ الله تعالی دَ ذات نه چه دَ هر څه کیدو کومه پخه عقیده وه هم په هغې باندې ئې یقین اوکړو. چنانچه هغه ښځوکښې دَ یوې نه بغیر دَ چا هم حمل اونه شو دَ یوې چه کوم حمل شوې وَ دَهغې نه نیمګړې بچې راپیدا شو دَ کوم چه یو طرف نه وو. بیا رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه که هغه انشاء الله وئیلې وې نوټولو به دَ الله تعالی په لار کښې جهاد کولو یعنی دَټولو به حمل کیدلو صحیح سالم بچې به ئې راپیدا کیدل اودَ الله تعالی په لار کښې به ئې جهاد کولو. دا حضرات فرمائی چه دَ فتنې نه هم دغه مراد دی چه انشاء الله نه وئیلو په نتیجه کښې نیمګړې بچې راپیدا شو او هم دَدې باره کښې په آیت کښې فرمائیلې شوی دی چه مونږ دَهغه په کرسئی باندې یوبدن واچولو. علامه بیضاوی رحمه الله او علامه آلوسی رحمه الله هم په خپل تفسیر کښې دا رائې راجح ګرځولې ده.[6]

---

[1] جامع البیان للطبری: ۱۵۷/۲۳ وفتح الباری: ۵۶۸/۸ وعمدة القاری: ۱۶/ ۲۰-۱۹.

[2] المصدر السابق.

[3] المصدر السابق.

[4] المصدر السابق.

[5] تفسیر ابن کثیر، سورة ص، رقم الآیة: ۳۴ – ۹۲/۱۲، ۴۰ مؤسسة قرطبة.

[6] تفسیر بیضاوی: ۲۹/۵ دار إحیاء التراث العربی، روح المعانی: ۲۶۰/۲۳.

لیکن حقیقت دا دي چه دا تفسیر هم محل نظر دې. ځکه چه د حدیث په کومو کتابونو کښې د احدیث نقل دې د هغې په یو طریق کښې هم دا سې صراحت یا اشاره نشته دې چه رسول اکرم ﷺ یا بیا د حدیث راوی حضرت ابوهریره د دا واقعه د آیت مبارك تفسیر فرمانیلې وی بلکه دا حدیث د حضرت سلیمان علیه السلام په واقعات کښې د یو مستقل واقعې دا سې ذکر کوی لکه ځنګه چه امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې بعض نور واقعات بیان کړی دی.

رسول اکرم ﷺ په حقیقت کښې د دې واقعې خودلو سره خپل امت ته دا سبق ورکول غوښتل چه که خپل کار په عزم سره کول غواړئ او په هغې کښې خیر اوبرکت غواړئ نو تاسو له انشاء الله ضرور ونیل پکار دی. دا روایت د عبرت او موعظت په سلسله کښې په مستقل حیثیت سره بیان شوې دې او د حضرت سلیمان علیه السلام از میښت اوالقاء جسد مجملات نه حل کوی. د انصاف لاره هم دغه ده چه کوم واقعات الله تعالی مبهم ساتلی او احادیثو کښې هم د دغه ابهام تفصیل نه دې خودلې نو د هغې د راکښلو ضرورت نشته دې. دا ابهام هم دغه شان پریږدئ. د مقصد خبره په آیت کښې دا خودلې شوې ده چه سلیمان علیه السلام الله تعالی په یو ازمیښت کښې راګیر کړې وو بیا هغه د الله تعالی طرف ته رجوع شو د کوم په نتیجه کښې چه هغه ته د اول نه هم زیات انعامات ورکړې شو. والله اعلم بالصواب.[1]

[۳۲۴۱]-حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ عِفْرِيتًا مِنَ الْجِنِّ تَفَلَّتَ الْبَارِحَةَ لِيَقْطَعَ عَلَيَّ صَلَاتِي، فَأَمْكَنَنِي اللهُ مِنْهُ فَأَخَذْتُهُ، فَأَرَدْتُ أَنْ أَرْبُطَهُ عَلَى سَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ حَتَّى تَنْظُرُوا إِلَيْهِ كُلُّكُمْ، فَذَكَرْتُ دَعْوَةَ أَخِي سُلَيْمَانَ رَبِّ هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي فَرَدَدْتُهُ خَاسِئًا» {عِفْرِيتٌ} [النمل:۳۹] مُتَمَرِّدٌ مِنْ إِنْسٍ أَوْ جَانٍّ، مِثْلُ زِبْنِيَةٍ جَمَاعَتُهَا الزَّبَانِيَةُ" [ص ۵۶۳] [ر:۴۴۹][2]

ترجمه: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمانیلی دی چه یو سرکش جن د شپې ناڅاپې زما مخې ته راغلو او زما په مونځ کښې نی خلل اچولو کوشش اوکړو. الله تعالی ماته په هغه باندې قدرت راکړو او ما هغه اونیولو.

تراجم رجال

محمدبن بشار: دا محمدبن بشار بن عثمان عبدی بصری رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب العلم باب ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم بالموعظة) لاندې تیره شوې ده.[3]

محمدبن جعفر: دا ابوعبدالله محمدبن جعفر هذلی رحمه الله دې. غندر د دوی لقب دې. د دوی تذکره (کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تیره شوې ده.[4]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتکی الواسطی رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب الایمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده) لاندې تیره شوې ده.[5]

---

[1] قصص القرآن: ۲/۴۷۵-۴۷۴.

[2] مرتخریجه فی کتاب الصلاة باب الأسیر أو الغریم یربط فی المسجد: ۴۶۱.

[3] کشف الباری: ۳/۲۲۱.

[4] کشف الباری: ۲/۲۵۰.

[5] کشف الباری: ۱/۶۷۸

محمدبن زیاد محمدبن زیاد التوشی الجمعی ﷫ دي دَدوی تذکره (کتاب الوضوء باب غسل الأعقاب) لاندې تیره شوي ده

قوله: تفلّت فلت یفلت نه دَدې معنی ده دَقبضې نه وتل، خلاصیدل. که چرې دا لفظ دَ من صله سره استعمال وی نودَدې معنی به وی خلاصیدل اوکه چرې دې نه پس علی صله کښې راشی لکه تفلت علیه نودَدې معنی به شی په چاباندې قبضه کول، حمله کول [۱] دلته په روایت کښې هم په دې معنی باندې استعمال شوې دې.

قوله: البارحة برح برحاء وبروحا المکان ومنه معنی ده جدا کیدل، اخواکیدل [۲] او البارحة تیرې شوې شپې ته وائی ددې اطلاق پس دَ زوال نه واخله تر دَ آخرې ورځې پورې وی [۳]

قوله: فأردتُ أن أربطه علی ساریة من سواري المسجد......: ماغوښتل چه دې دَ جمات دَ ستنو نه یو ستن پورې اوترم دې دپاره چه تاسو ټول دې په ورځ کښې اووینئی

قوله: فذکرتُ دعوةَ أخي سلیمان......إلخ: مګر ماته دغه وخت دَ خپل رور سلیمان دعایاده شوه چه هغه دَ الله تعالی نه دعا کړې وه چه ماته داسې سلطنت راکړه چه زما نه پس دَ بل چادپاره مناسب نه وی. نودَدې دعا په یاد راتلوسره ما هغه ذلیل کرو پرې مې خودو. مطلب دادې چه په جنات باندې قابوپیدا کولو خصوصیت چونکه دَ سلیمان ﷤ خواهش وو چه دهغه نه علاوه دې بل چاته حاصل نه وی په دې وجه رسول اکرم ﷺ دَ عفریت محبوس کولو قدرت پیدا کولو باوجود هغه پریخودو. [۴]

ایا جنات دَهغوی په اصل شکل کښې لیدل ممکن دی؟ علامه ابن بطال ﷫ فرمائی چه رسول الله ﷺ نه علاوه هیڅوک هم جن دَهغه په اصل صورت کښې نه شی لیدلې. هغوی دَ قرآن دَدې آیت نه استدلال کړې دې. ﴿إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ﴾ [الأعراف: ۲۷] یعنی بیشکه هغه (شیطان) اودَهغه قوم تاسو په داسې توګه باندې وینی چه تاسو هغه نه شئ لیدلې. خو که جن چرته په بل څه شکل صورت کښې متشکل شی نو بیا هغه هرڅوک کتلې شی. لکه چه جن دَ مار په صورت کښې متشکل شوې وو نو یو انصاری صحابی په هغه باندې په توره باندې وار اوکړو ددې په نتیجه کښې دَ دغه انصاری مرګ واقع شوې وو [۵] دَ سورة اعراف هم دَدې آیت نه استدلال کولو سره امام شافعی ﷫ فرمائی چه که چرې څوک دا دعوی اوکړی چه هغه جن دَ هغه په اصل شکل کښې لیدلې دې نوموږ به دَ هغه دا دعوی رد کوو. [۶]

خو بعض حضرات وائی چه په سورت اعراف کښې جنات کتلو مطلق نفی نه ده کړې شوې بلکه دَ ظاهر آیت نه معلومیږی چه جنات کتل دَعامو انسانانو دپاره هم ممکن دی ځکه چه په آیت کښې وارد شوې دَ جن دَ کتلو نفی هغه صورت سره مقید ده کله چه جن انسانانو ته ګوری ددې نه ثابته شوه چه په عام حالاتو کښې جنات دَهغوی په اصل شکل کښې لیدل ممکن دی. والله اعلم. [۷]

---

[۱] تاج العروس: ۳۱/۵مادة: فَلَتَ. دارالهدایة، التراث العربی.

[۲] تاج العروس: ۳۱/۵مادة: فَلَتَ. دارالهدایة، التراث العربی، المعجم الوسیط، ص: ۴۸ مکتبة الشروق الدولیة، لسان العرب: ۲۴۵/۲مادة: برح.

[۳] تاج العروس: ۳۰۶/۶مادة: برح، دارالهدایة، التراث العربی.

[۴] شرح ابن بطال کتاب الصلاة باب الأسیر والغریم یربَط بالمسجد: ۱۴۰/۲ دارالکتب العلمیة بیروت.

[۵] شرح ابن بطال: ۱۴۰/۲.

[۶] فتح الباری: ۵۶۸/۸.

[۷] فتح الباری: ۵۶۸/۸.

دحديث باب نه مستنبط فائده: علامه خطابى رحمه الله دحديث باب نه استدلال كولو سره فرمائى چه اصحاب سليمان عليه السلام جنات په نگ رانگ ذهغوى په اصل صورت او شكل كښې كتل والله اعلم [۱]

قوله: عفريت متمرد من إنس أو جان: مطلب دا چه كوم انسان زيات سركش او باغى وى او دغه شان په جنات كښې چه كوم زيات سركش وى هغه ته عفريت ونيلى شى. عفريت اصل كښې سركش جن ته ونيلى شى البته متمرد انسان باندې ددې اطلاق على سبيل الاستعاره كولې شى

قوله: مثل زِبْنِيَةٌ جماعته زبانية: مثل زبنية نه دامام بخارى رحمه الله مقصد دادې چه دبعض حضراتو په نيز آيت كښې عفريت ته عفرية ونيل هم صحيح دى. او دا زِبْنِيَة په وزن باندې دې دكوم جمع چه زبانية راځى. زبانية پوليس او سپاهى ته وائى دا زبن نه مشتق دې دكوم معنى چه دفع كول شړل دى. [۲] ددې اطلاق د دوزخ په فرښتو باندې هم كړې شوې دې چه كافرانو له به په دوزخ كښې ديكې وركوى [۳]

زبانية په مفرد كښې مختلف اقوال دى يوقول دادې چه ددې مفرد زبنى دې دويم قول دادې چه ددې مفرد زابن دې. دريم قول دادې چه زبانى ددې مفرد دې. د يو جماعت رائې داده چه لفظا ددې واحد نه راځى. پنځم او آخرى قول دادې چه ددې مفرد (عفريت په وزن باندې) زبنيب دې. [۴]

د جنات اقسام او مراتب: حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائى چه د جنات مختلف مراتب دى. ① د جنات د قبيلې عام افراد ته جنى ونيلى شى. ② بيا د جنات نه چه څوك د انسانانو سره اختلاط ساتى هغه ته عامر ونيلى شى ③ كوم جن چه ماشومانو له ورځى اوهغوى تنگوى هغه ته روح ونيلى شى. ④ كوم جن چه خبانث كښې زيات شى هغه ته شيطان ونيلى شى ⑤ چه كوم خبانث او شرارت كښې د شيطان نه زيات شى هغه ته مارد ونيلى شى ⑥ او كوم چه د مارد نه هم وړاندې شى هغه ته عفريت وائى. امام راغب اصفهانى رحمه الله فرمائى چه كم خبانث كښې عفريت نه وړاندې شى هغه ته عفريت نفريت ونيلى شى [۵]

ترجمة الباب سره دحديث باب مناسبت: حديث باب كښې دى (فذكرت دعوة أخى سليمان.....) ترجمة الباب سره ددې مناسبت ظاهر دې. [۶]

[۳۲۴۲]- حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ، حَدَّثَنَا مُغِيرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: قَالَ: سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ لَأَطُوفَنَّ اللَّيْلَةَ عَلَى سَبْعِينَ امْرَأَةً، تَحْمِلُ كُلُّ امْرَأَةٍ فَارِسًا يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فَقَالَ لَهُ صَاحِبُهُ: إِنْ شَاءَ اللَّهُ، فَلَمْ يَقُلْ، وَلَمْ تَحْمِلْ شَيْئًا إِلَّا وَاحِدًا، سَاقِطًا أَحَدُ شِقَّيْهِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ

---

[۱] المصدر السابق.
[۲] فتح البارى: ۵۶۹/۸.
[۳] فتح البارى: ۵۶۹/۸.
[۴] اوگورئى: فتح البارى: ۵۶۹/۸-۵۶۸ وإرشاد السارى: ۳۷۵/۷.
[۵] دتفصيل دپاره اوگورئى فتح البارى: ۵۶۹/۸ عمدة القارى: ۱۵/۱۶.
[۶] عمدة القارى: ۲۱/۱۶.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَوْ قَالَهَا لَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ" قَالَ شُعَيْبٌ وَابْنُ أَبِي الزِّنَادِ: تِسْعِينَ وَهُوَ أَصَحُّ
ص ۵۶۸] [۲۸۱۹، ۵۲۴۲، ۶۶۳۹، ۶۷۲۰، ۷۴۶۹ وانظر ۲۶۶۴] ([1])

ترجمه: دَحضرت ابوهريره ﷺ نه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمانيلى دى سليمان بن داؤد اوونيل: زه به نن شپه اوياؤ ښځوله ورځم يعنى هغوى سره به جماع کوم. هره يوه ښځه به شهسوار راوړى چه دَالله تعالى په لار کښې به جهاد کوى دَ هغوى يو مصاحب اوونيل: انشاء الله اووايه. دا مصاحب څوك وو؟ په دې کښې مختلف اقوال دى. راجح دادې چه دې نه يوه فرښته مراد ده.([2]) دَ حديث دَ الفاظونه هم دغه ظاهريږى.
ليکن سليمان ﷺ په ژبه سره انشاء الله اونه وئيل چنانچه يوې ښځې هم بچى رانوړو سوا دَ يوې نه او هغه هم داسې چه يو طرف ئې نه وو. رسول اکرم ﷺ اوفرمانيل: که چرې هغه انشاء الله وئيلې وې نو ټولو به دَ الله تعالى په لار کښې جهاد کولو. مطلب دادې چه انشاء الله وئيلو سره به دَ ټولو ښځو حمل کيدو او دَهغوى بچى به لوئيدو سره شهسوار جوړيدل او دَ الله تعالى په لار کښې به ئې جهاد کولو.

تراجم رجال

خالد بن مخلد: دا ابوالهيثم خالد بن مخلد القطوانى ﷺ دې. دَدوى تذکره «کتاب العلم باب طرح الإمام المسئلة على أصحابه ليختبر ما عندهم من العلم» لاندې تيره شوې ده.([3])
مغيرة بن عبدالرحمن: دا مغيره بن عبدالرحمن بن عبدالله بن خالد بن حزام اسدى مدنى ﷺ دې. دَدوى حالات «کتاب أبواب الاستسقاء باب دعاء النبى صلى الله عليه وسلم اجعلها سنين» لاندې تيرشوى دى.
ابوالزناد: دا عبدالله بن ذکوان مدنى قرشى ﷺ دې.([4])
اعرج: دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز مدنى قرشى ﷺ دې. دَ دوى تذکره «کتاب الإيمان باب حب الرسول من الإيمان» لاندې تيره شوې ده.([5])
سليمان ﷺ په ژبه سره انشاء الله ولې اونه وئيل؟ حافظ ابن حجر ﷺ فرمانى چه دَ روايت باب الفاظ «فلم يقل» مطلب دانه دې چه هغه خپله معامله الله تعالى ته حواله کولونه العياذ بالله انکار کړې وو بلکه امر واقع دادې چه دَهغه عقيده کامل وه چه الله تعالى به دغه اميد پوره کوى. په دغه کلکه عقيده باندې اکتفاء کولو سره هغه په خپله ژبه باندې انشاء الله وئيل هير کړه.([6]) روايت باب کښې دَ نسيان تصريح نشته دې البته په نور طرق کښې دَدې صراحت راغلى دې. چنانچه دَ سفيان بن عيينه ﷺ په طريق کښې «فنسى»([7]) او دَمعمر ﷺ په روايت کښې «فلم يقل ونسى» الفاظ راغلى دى.([8])

---

[1]) والحديث أخرجه البخارى أيضاً فى الأيمان باب الاستثناء: ۶۷۲۰ وباب کيف کانت يمين النبى صلى الله عليه وسلم؟: ۶۶۳۹ والمسلم فى الأيمان باب الاستثناء فى اليمين وغيرها: ۱۶۵٤.
[2]) شرح مسلم للنووى: ۴۹/۲ کتاب الإيمان باب الاستثناء فى اليمين وغيرها. قديمى.
[3]) کشف البارى: ۱۱۵/۳.
[4]) کشف البارى: ۲/۱۰.
[5]) کشف البارى: ۱۱/۲-۱۰.
[6]) فتح البارى: ۵۷۰/۸.
[7]) انظر صحيح البخارى: ۹۹٤/۲ کتاب کفارات الأيمان باب الاستثناء فى الأيمان: ۶۷۲۰
[8]) انظر کتاب النکاح باب قول الرجل: لأطوفن الليلة على نسائى: ۵۲٤۲.

قال شعیب وابن ابي الزناد: تسعین. وهو اصح: دَ شعیب نه شعیب بن ابی حمزه الحمصی رحمه الله مراد دي او ابوالزناد نه عبدالله بن ذکوان رحمه الله مراد دي. دَ دواړو حضراتو ترجمه وړاندې تیره شوې ده.[1]

امام بخاری رحمه الله دا خودل غواړي چه دې دواړو حضراتو په خپلو روایتونو کښې «تسعین» دَ لس کم سلو بیان کړې دې او هم دغه اصح دې. دَ شعیب بن ابی حمزه رحمه الله تعلیق امام بخاری رحمه الله «کتاب الأیمان والنذور» کښې موصولاً روایت کړې دې.[2] او دَ عبدالله بن ذکوان رحمه الله تعلیق امام نسائی رحمه الله سنن کبری کښې «کتاب النذور باب إذا حلف رجل فقال له رجل: إن شاء الله، هل له استثناء» لاندې موصولاً نقل کړې دې.[3]

دَحدیث نه مستنبط فوائد: شراح حدیث دَ روایت باب نه مختلف فوائد او آداب مستنبط کړی دی: ① روایت باب کښې دی چه سلیمان علیه السلام او فرمائیل: «لأطوفن اللیلة علی سبعین امرأة» دا جمله قسمیه ده. یعنی په الله باندې قسم! نن به زه اویاؤ ښځوسره جماع کوم. «لأطوفن» کښې لام جواب قسم په توګه واقع دې او قسم محذوف دې. «والله» نو تقدیری عبارت به داسې شي: «والله لأطوفن» دَ سلیمان علیه السلام دَ دې قسم نه پس دَ فرښتې دَ خبرو اترو ذکر دې چه هغې سلیمان علیه السلام ته دَ انشاء الله وئیلو تلقین اوکړو او دې نه پس رسول اکرم ﷺ فرمائی چه که سلیمان علیه السلام انشاء الله وئیلې وې نو دَهغه امید به پوره شوې وې.

شراح حدیث دَدې نه استدلال کولو سره وئیلی دی چه کله چرې دَ یمین او استثناء په مینځ کښې دَ فرښتې دَ کلام په اندازه څه مختصر جمله راشي نو استثناء به منعقد شي.[4] لیکن علامه قرطبي رحمه الله فرمائی ممکن ده چه دَ فرښتې مذکوره کلام دَ سلیمان علیه السلام سره په خبرو اترو کښې شوې وی.[5] مطلب دادې چه فرښتې کومه خبره کړې په دغه وخت کښې هم دَ سلیمان علیه السلام خبره شروع وه او دَ دغه خبرواترو سلسله هلو بنده شوې نه وی. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی دَدې واقعې نه دا استدلال کړې شوې وو چه دَ یمین او استثناء په مینځ کښې مختصر کلام سره استثناء منعقد کیږي لیکن علامه قرطبي رحمه الله چه کومه توجیه دَ احتمال په درجه کښې وړاندې کړې ده دَدې دَمنلو په صورت کښې به دا استدلال باطل شي.[6]

② دَ روایت باب نه دویمه فائده دا ثابتیږي چه استثناء یعنی انشاء الله الفاظ په ژبه سره اداکول ضروری دی، صرف نیت کول کافی نه دی په دې باندې دَ ائمه اتفاق دې.[7] خو دَ بعض مالکیه په نیز په زړه سره نیت کول هم کافی دی.[8]

③ سلیمان علیه السلام په یوه شپه لس کم سل ښځوسره جماع اوکړه. دَدې نه ثابتیږي چه انبیاء کرام په اشتغال بالعلوم والعبادات سره په رجولت او مردانګئی کښې هم کامل وی. دَ رسول اکرم ﷺ دَ معجزاتونه دا هم وو چه حضورپاک هدایت تعلیم خلق او کثرت عبادت غوندې بې پناه مصروفیات سره دَ خوراک څښاک په معمولی مقدار باندې کفایت کولو په کوم سره چه دَبدن مردانه قوت کمزورې او مضمحل کیږي. مګر حضورپاک به په یو

---

[1] دَ شعیب بن ابی حمزه دَ حالاتو دَپاره اوګورئی کشف الباری: ۴۸۰/۱ او دَعبدالرحمن بن ذکوان دَ تذکره دَپاره اوګورئی کشف الباری: ۱۰/۲.

[2] صحیح البخاری کتاب الأیمان والنذور باب کیف کانت یمین النبی صلی الله علیه وسلم رقم الحدیث: ۶۶۳۹.

[3] سنن النسائی الکبری: ۱۴۱/۳ رقم الحدیث ۴۷۷۲ إداره تألیفات أشرفیه.

[4] فتح الباری: ۵۷۱/۸.

[5] فتح الباری: ۵۷۱/۸.

[6] فتح الباری: ۵۷۱/۸.

[7] المصدر السابق.

[8] المصدر السابق.

غسل سره تولو ازواج مطهرات سره کورو الې کولو دَ کومو شمیرچه یولس وو. شراح دلته دا فرمائیلي دي چه دَ متقي اوپرهیزګار سړي مردانه طاقت دَ نورو په مقابله کښې ډیر زیات وي. خکه چه دَ کوم سړي په زړه کښې چه ویره نه وي هغه په نظر او نورو ناجائز لارو سره خپلو جذباتو له تسکین ورکوي. په دې وجه دَهغه رجولت په خپل فطري حالت باندې باقي نه پاتې کیږي.(۱) الله تعالی دې مونږ تولو ته دَتعفف او پاکدامنئ توفیق راکړي. آمین.

④ دَ ظن غالب په وجه باندې دَ مستقبل دَ یوې واقعې پیشنګوئي کول جائز دي. خکه چه سلیمان علیه السلام کومه پیشنګوئي کړې وه په هغې باندې هغوی دَ جزم اظهار کړې وو حالانکه هغه پیشنګوئي دَ وحی الهی نه مستفاد نه وه اوکه چرې وه نو دَهغه خواهش به پوره کیدلو.(۲)

⑤ دَ انبیاء کرامو هیره شوې خبره وریادول جائز دي. په دې سره دَهغوی دَنبوت په منصب باندې هیڅ نقصان نه راځي.(۳)

[۳۲۴۳]-حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ التَّيْمِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ مَسْجِدٍ وُضِعَ أَوَّلَ؟ قَالَ: «الْمَسْجِدُ الْحَرَامُ». قُلْتُ: ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ: «ثُمَّ الْمَسْجِدُ الأَقْصَى» قُلْتُ: كَمْ كَانَ بَيْنَهُمَا؟ قَالَ: "أَرْبَعُونَ، ثُمَّ قَالَ: حَيْثُمَا أَدْرَكَتْكَ الصَّلاَةُ فَصَلِّ، وَالأَرْضُ لَكَ مَسْجِدٌ" ص ۵۷۲ [ر: ۳۱۸۶](۴)

ترجمه: حضرت ابوذر رضی الله عنه وائي ما عرض اوکړو یارسول الله کوم یو جمات دَتولو نه اول جوړشوې؟ حضورپاك جواب اوکړو مسجدحرام. ما عرض اوکړو بیا کوم یو؟ حضورپاك اوفرمائیل مسجد اقصی. ما عرض اوکړو دَ دې دواړو په مینځ کښې څومره فاصله وه؟ حضورپاك اوفرمائیل «أربعون» یعنی څلویښت کاله.
دحدیث ددې جزء سره متعلق تفصیلي بحث اول تیرشوې دې.

تراجم رجال

عمر بن حفص: دا مهشور محدث عمر بن حفص بن غیاث نخعی الکوفی رحمه الله دي. دَ دوی تذکره «کتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق فی الجنابة» لاندې تیره شوې ده.(۵)

حدثنا ابي: دا دَ عمر بن حفص پلار حفص بن غیاث بن طلق رحمه الله دي. دَدوی تذکره هم «کتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق فی الجنابة» لاندې تیره شوې ده.(۶)

الاعمش: دا ابومحمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی رحمه الله دي. أعمش په لقب سره مشهور دي. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیره شوې ده. (۷)

---

(۱) المصدر السابق.
(۲) فتح الباری: ۵۷۲/۸.
(۳) فتح الباری: ۵۷۲/۸.
(۴) تقدم تخریجه فی کتاب نفس الکتاب تحت باب بلاترجمة بعد باب قوله تعالیٰ یزفونُ إلخ رقم الحدیث: ۳۳۶۶.
(۵) کشف الباری: کتاب الغسل ص: ۴۶۴.
(۶) کشف الباری: کتاب الغسل ص: ۴۶۷.
(۷) کشف الباری: ۲۵۱/۲.

ابراهيم التيمي: دا ابراهيم بن يزيد بن شريك تيمي كوفي رحمه الله دي. دَدوی تذکره «كتاب الايمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر» لاندې تيره شوې ده.[1]

يزيد بن شريك: دا مشهور صحابي حضرت يزيد بن شريك التيمي الكوفي الخضرمي رضي الله عنه دي. دَ دوی تذکره «كتاب فضائل المدينة، باب حرم المدينة» لاندې تيره شوې ده.

عن ابي ذر: دَ ابوذر غفاري رضي الله عنه تذکره «كتاب الايمان باب الذين يسر» لاندې تيره شوې ده.[2]

ثم قال: حيثما ادركتك الصلاة فصلّ، والارض لك مسجد: بيا حضورپاك اوفرمائيل چه ته کوم ځائې دَ مونځ «وخت» اوموميې هم هلته مونځ کوه اوټوله زمکه ستادپاره جمات دی.

مطلب دا چه دَ الله تعالى په مخکښې سر په سجده کيدو دپاره دَزمکې يوه حصه مخصوص نه ده چرته چه غواړې مونځ کولې شې. دَ عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده په طريق سره يو مرفوع روايت کښې دی چه رسول الله ﷺ فرمائيلي: «أينما أدركتني الصلاة تمسحت وصليت وكان من قبلي يعظمون ذلك، إنما يصلون في كنائسهم» يعنې ماباندې کوم ځائې کښې هم چه دَ مونځ وخت شو نومسح کولوسره به مونځ اوکړم. زما دَ بعثت نه وړاندې خلقويه داسې کول ګناه ګڼړله هغه خلقو به په خپلو کنيساؤ کښې مونځونه کول.

دَحديث باب ترجمة الباب سره مناسبت: حديث باب کښې «ثم المسجد الأقصى» اوترجمة الباب سره دَدې مناسبت ښکاره دی. ځکه چه هم حضرت سليمان عليه السلام دَ مسجد اقصىٰ جوړونکې وو.[3]

دَحديث باب نه مستنبط فوائد: ① روايت کښې دی «حيثما أدركتك الصلاة فصل» په دې کښې دا اشاره ده چه مونځ په اول وخت کښې اداکول پکار دی.

② شراح حديث دَدې جملې نه دا فائده مستنبط کړې ده چه دَ مونځ وختونه پيژندل مستحب دی.

③ که چرې دَ مونځ دپاره غوره ځائې ملاؤ نه شي نو دا په عام ځائې کښې اداکول پکار دی. حضرت ابوذر رضي الله عنه چه کوم سوال کړې وو چه دَ ټولو نه اول دکوم جمات بنياد کيخودې شوې وو؟ نو حضورپاك داَبوذر رضي الله عنه په خبره باندې پوهه شوې وو چه هغه دَمونځ دَ اداکولو دپاره دغه مقام خاص کول غواړي. په دې وجه حضورپاك هغه ته تنبيه اوکړه چه دَ مونځ اداکول په افضل مقام باندې موقوف نه دی بلکه دا په خپل وخت باندې چرته هم اداکول ضروري دی.

④ شراح وائي چه دَدې روايت نه دَامت محمديه فضيلت هم ثابتيږي. پخواني امتونو به دَ مخصوص مقام نه علاوه چرته بل ځائې کښې عبادت نه شو کولې. دې امت ته دافضيلت حاصل دی چه دَدوی دپاره پوره زمکه مسجد اومصلی جوړه کړې شوې ده.

⑤ سائل چه کوم سوال پيش کړی هم دَهغه سوال په جواب کولو باندې اکتفاء نه دی کول پکار بلکه دَ داسې خبرې اضافه کول مستحب دی په کوم کښې چه هغه ته فائده وی.[4]

[۳۲۴۴]- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "مَثَلِي وَمَثَلُ النَّاسِ،

---

[1] كشف الباري: ۵۴۴/۲.

[2] كشف الباري: ۲۳۸/۲.

[3] عمدة القاري: ۲۳/۷.

[4] مذكوره فوائد دپاره اوګورئ فتح الباري: ۵۷۲/۸.

كَمَثَلِ رَجُلٍ اسْتَوْقَدَ نَارًا، فَجَعَلَ الفَرَاشُ وَهَذِهِ الدَّوَابُّ تَقَعُ فِي النَّارِ، ص ۵۷۵][۶۱۱۸، ۶۴۸۷](۱)

تراجم رجال

ابواليمان: دا ابواليمان حكم بن نافع بهرانی حمصی رحمه الله دي.(۲)

شعيب: دا ابوبشر شعيب بن مولى حمزه قرشي رحمه الله دي. دَدوی تذكره «بدء الوحی» لاندې تيره شوې ده.(۳)

ابوالزناد: دا عبدالله بن ذكوان مدنی قرشي رحمه الله دي. دَدوی تذكره «كتاب الايمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان» لاندې تيره شوې ده.(۴)

عبدالرحمن: دا مشهور محدث عبدالرحمن بن هرمز الاعرج رحمه الله دي. دَدوی تذكره «كتاب الايمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان» لاندې تيره شوې ده.(۵)

مثلي ومثل الناس كمثل رجل استوقد نارا.....الخ: دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلي دی زما اودَ خلقو مثال دَ يوداسې سړی دې چاچه اور لګولې وی. دَ كتاب الرقاق په روايت كښې دا اضافه هم ده «فلما أضاءت ماحوله» كله چه اور خلور واړه طرفونه روښانه كړې. نو پتنګان او چينجي وغيره په دغه اور باندې راپريوځی. دكتاب الرقاق په روايت كښې دی: «فجعل الرجل يزعهن ويغلبنه فيقتحمن فيها، فأنا آخذ بحجزكم عن النار، وأنتم تقحمون فيها» يعنی چينجي وغيره په اور باندې راپريوځی نو اور لګونكې سړې هغه دَدې اور نه دَ راويستو كوشش كوی ليكن چينجي په ده باندې غالب راځی او هم په اور كښې پريوځی. دغه شان زه ستاسو ملاګانې رانيسم اودَ اور نه تاسو راؤكاږم اوتاسوئی چه هم په دې كښې پريوځئی.(۶)

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَدې حديث هيڅ مناسبت نشته بلكه وړاندې روايت ترجمة الباب سره مطابقت لری او په اصل كښې امام بخاری رحمه الله هم دغه حديث بيانول غواړی. علامه عينی رحمه الله فرمائيلي چه دَ اول حديث ترجمة الباب سره تعلق صرف په دې بنياد باندې دې چه راوی حديث څنګه حديث اوريدلې وو هم هغه شان ئی بيان كړو. او چونكه هغه دواړه احاديث په يو ځائې اوريدلی نوهم دغه شان ئی مخكښې هم روايت كړل.(۷)

قوله: وقال: كانت: په دې روايت كښې داتصريح نشته چه دا موقوف دې كه مرفوع. دَدې باره كښې علامه قسطلانی رحمه الله اوفرمائيل چه كه دَ قال قائل رسول الله صلى الله عليه وسلم وی نودا حديث به مرفوع وی او كه قائل ابوهريره رضي الله عنه

---

(۱) اخرجه البخاری أيضاً: ۹۵۹/۲ فی كتاب الرقاق، باب الانتهاء عن المعاصی رقم: ۶۴۷۲ وأخرجه مسلم: ۲۳۸/۲ فی كتاب الفضائل باب شفقته – صلى الله عليه وسلم – على أمته ومبالغته فی تحذير هم مما يضرهم، رقم: ۲۲۸۳.

(۲) كشف الباری: ۴۸۹/۱.

(۳) كشف الباری: ۴۸۰/۱.

(۴) كشف الباری: ۱۰/۲.

(۵) كشف الباری: ۱۱/۲.

(۶) كتاب الرقاق باب الانتهاء عن المعاصی رقم الحديث: ۶۴۸۳.

(۷) عمدة القاری: ۱۷/۱۶ إدارة الطباعة المنيرية.

ري نو بيا به دا موقوف وي.(١) البته پخپله امام بخاري رحمه الله كتاب الفرائض كښې دا روايت دَابوهريره رضي الله عنه نه مرفوعاً روايت كړې دې.(٢)

طبراني رحمه الله دا دَ ابوهريره رضي الله عنه نه مرفوعاً نقل كړې دې.(٣) او سنن نسائي كښې هم «عن علي بن عياش عن شعيب عن ابي الزناد عن عبدالرحمن الأعرج عن أبي هريرة» په طريق سره مرفوعاً نقل دي.(٤)

قوله: كانت امرأتان معهما ابناهما، جاء الذئب فذهب بابن أحدهما: دوه ښځې وې دواړو سره خپل خپل خونې وو. شرمخ راغلو ديوې بچي اوچت كړو يوې رو. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه ددې روايت په يو طريق كښې هم مانه دَ دغه دوو ښځو نوم معلوم نه شو.(٥)

قوله: فقالت صاحبتها انما ذهب بابنك، وقالت أخرى إنما ذهبت بابنك: كله چه شرمخ ماشوم يوړو نوهغې سره چه كومه ښځه وه هغې اوونيل شرمخ ستا بچي اوړلې دې اوكوم ماشوم چه بچ شوې دې هغه زما دې. دويمې ونيل ستا بچي ني اوړې دې دغه شان دواړه په خپل مينځ كښې په جګړه وې او «فتحاكما إلى داؤد» خپله فيصله ئې داؤد عليه السلام ته يوړه. دَ كشميهني په روايت كښې «فتحاكما» الفاظ او دَ شعيب په نسخه كښې «فاختصما» الفاظ نقل دي.(٦)

قوله: فقضى به للكبرى، فخرجتا على سليمان بن داؤد فأخبرتاه: داؤد عليه السلام دَ بچې فيصله دَ مشرې په حق كښې اوكړه. ځكه چه بچي هم دهغې په لاس كښې وو او دويمې سره څه ثبوت نه وو.(٧) بيا دواړه سليمان بن داؤد عليه السلام له لاړې. دواړو هغوى ته واقعه بيان كړه.

قوله: فقال: أئتوني بالسكين، أشقه بينكما: سليمان عليه السلام اوفرمائيل چاړه راوړئي زه دا بچي كټ كولو سره «دوه ټكړې كوم» اوستاسو دواړو په مينځ كښې تقسيم كوم.

قوله: فقالت الصغرى: لاتفعل، يرحمك الله، هو ابنها فقضى به للصغرى: كشرې وونيل داسې مه كوه الله تعالى دې په تاسو باندې رحم اوكړي دغه بچي هم دَ دې «مشرې» دې. حضرت سليمان عليه السلام دَ هغه ماشوم فيصله دَ دغه كشرې په حق كښې اوكړه.

يو اشكال او دَ هغې جواب: دلته دا اشكال پيدا كيږي چه كله حضرت داؤد عليه السلام دَ مشرې په حق كښې فيصله كړې وه نو آيا دَ سليمان عليه السلام دپاره دَ دغه فيصلې ماتول جائز وو؟

① ددې اشكال يو جواب دا وركړې شوې دې چه داؤد عليه السلام فتوىٰ وركړې وه حكم ئې نه وو كړې.(٨) ليكن علامه قرطبي رحمه الله دا جواب دې وينا كولو سره رد كړې دې چه دَ نبي فتوىٰ او حكم دَ تنفيذ په لحاظ سره هم يو حيثيت لري.(٩)

---

(١) إرشاد الساري: ۳۷۸/۷.

(٢) انظر صحيح البخاري: كتاب الفرائض باب إذا ادعت المرأة ابنا، رقم الحديث: ۶۷۶۹.

(٣) المعجم الأوسط: ۱۵۵/۳، رقم الحديث: ۲۷۷۱.

(٤) سنن النسائي كتاب آداب القضاة، باب نقض الحاكم ما يحكم به غيره ممن هو مثله أو أجل منه، رقم الحديث: ۵۴۰۶.

(٥) فتح الباري: ۵۷۴/۸.

(٦) عمدة القاري: ۲۴/۱۶ وفتح الباري: ۵۷۴/۸ إرشاد الساري: ۳۷۸/۷.

(٧) إرشاد الساري: ۳۷۸/۷.

(٨) عمدة القاري: ۲۴/۱۶ وفتح الباري: ۵۷۴/۸.

② علامه داؤدی رحمه الله او واقدی رحمه الله فرمائی چه دَدواړو حضراتو فیصله علی سبیل المشوره وه. دَ سلیمان علیه السلام په خیال کښې داؤد علیه السلام ته صحت ښکاره شو نوهغه هم دده رائې نافذه کړه.(١)

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه کله دَ علامه قرطبی رحمه الله داخبره اوګرځولی شی چه دَتنفیذ په باب کښې دَ نبی په حکم او فتویٰ کښې څه فرق نه وی نو بیا به اشکال وارد کیږی آیا دَ سلیمان علیه السلام دپاره دغه حکم ماتول جائز وو؟ نو علامه عینی رحمه الله دا جواب ورکړو چه که دواړو حضراتو دَ وحی په رڼا کښې فیصله کړې وه. نو بیا دَ سلیمان علیه السلام حکم به دَ داؤد علیه السلام دَ حکم دپاره ناسخ وی اوکه دهغه فیصله دَ اجتهاد په بنیاد باندې وه اودَ ابن جوزی رحمه الله رائې هم دغه ده نو بیا دَ سلیمان علیه السلام اجتهاد اقویٰ وو څکه چه هغوی په ډیره مزیداره حیله سره حقیقت حال معلوم کړو. کله چه هغوی اوفرمائیل چه ماشوم دوه ټکړې کولوسره یوه ټکړه مشرې ته او بله کشرې ته ورکړې شی نو مشره چپ وه او دکشرې په زړه کښې دَ شفقت جذبې جوش وهلو او چغې صورې کولې چه دا مه دوه ټکړې کوه. زه دَ مشرې په حق کښې دَ خپلې دعویٰ نه لاس اخلم. دَمور دا مینه کتلوسره سلیمان علیه السلام دَ هغه ورې یعنی کشرې په حق کښې فیصله اوکړه.(٣)

لاتفعل، یرحمك: اولنې روایت ورقاء عن ابی الزناد په طریق سره مسلم او اسماعیلی هم نقل کړې دې. دَدې الفاظ دی: «لا، یرحمك الله»(٤) علامه قرطبی رحمه الله اوفرمائیل چه په دې کښې لفظ «لا» نه پس څه وقف کول ضروری دی دې دپاره چه اوریدونکی ته احساس وی چه دَدې نه پس والاجمله، جمله مستانفه ده ګنې وړاندې جمله به دې سره ملاؤ لوستلو په صورت کښې سامع ته دا وهم کیدې شی چه دا سلیمان علیه السلام ته بددعا ورکړې شوه.(٥)

قال أبوهريرة: والله إن سمعتُ بالسِّکین إلا یومئذ، وما کنا نقول إلا المُدیة: دا تعلیق نه دې بلکه سند سابق سره موصول دې. حضرت ابوهریره رضی الله عنه وائی چه په کومه ورځ رسول الله صلی الله علیه وسلم داحدیث بیان کړو په خدائی مونږ دَ سکین لفظ هم په دغه ورځ واؤریدو مونږ خو به دغه (چاړې ته) هم مدیه ونیل. چاړې ته په عربی کښې سکین څکه وائی چه دا دَ څناور حرکت او اضطراب په سکون کښې بدلوی. اومدیة ورته څکه وائی چه دا مَدیٰ الحیاة یعنی دَ ژوند موده ختموی.(٦) اودا لفظ مذکر اومؤنث دواړه شان استعمالیږی.(٧)

۴۲ – باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَلَقَدْ اٰتَیْنَا لُقْمَانَ الْحِکْمَةَ اَنِ اشْکُرْ لِلّٰهِ﴾ إِلَى قَوْلِهِ: ﴿اِنَّ اللهَ لَا یُحِبُّ کُلَّ مُخْتَالٍ فَخُوْرٍ﴾ /لقمان: ۱۲–۱۸/.

دَترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې امام بخاری رحمه الله دَ حضرت لقمان حکیم رحمه الله تذکره کول غواړی.(٨)

---

(١) المصدر السابق.

(٢) فتح الباري: ٥٧٤/٨وعمدة القاري: ٢٤/١٦.

(٣) عمدة القاري:٢٤/١٦.

(٤) عمدة القاري: ١٧/١٦-١٦دارةالمنيرية، صحيح الإمام مسلم كتاب الأقضية باب اختلاف المجتهدين، رقم الحديث: ٤٤٩٥.

(٥) عمدة القاري: ٦٥/١٦وفتح الباري: ٥٧٥/٨.

(٦) فتح الباري: ٥٧٦/٨ولسان العرب: ٣١٢/٦و: ٥٧/١٣.

(٧) لسان العرب: ٣١١/٦.

(٨) عمدة القاري: ١٨/١٦إدارة الطباعة المنيرية.

حضرت لقمان رحمه الله دَ قرآن کريم دَ نازليدونه مخکښې دَ عربو په تاريخ کښې يو ممتاز دانشور او دانا سړي په حيثيت سره مشهور وو. دَهغوی بعض حکيمانه اقوال نن هم په هره ژبه باندې عام دی. دَ جاهليت دَدور عربو شاعرانو دَ حضرت لقمان رحمه الله تذکره په کثرت سره کړې ده. دَ علامه سهيلي رحمه الله او ابن جرير طبري رحمه الله غوندې مؤرخينو رائې داده چه لقمان حکيم رحمه الله حبشي غلام وو. دَ سودان نوبي قبيلې سره دَهغوی تعلق وو. تور رنګ، ټيټ قد او پيړې شونډو والا وو.[1] او نسب نامه ئې داسې ده: لقمان بن عنقاء بن سندون يا بيا لقمان بن ثار بن سندون.[2] بعض حضرات وائی چه لقمان حکيم دَحضرت ابراهيم عليه السلام وراره وو او دَ هغه نسب نامه داده: لقمان بن باغور بن ناحر بن آزر.[3] وهب بن منبه رحمه الله وائی چه هغه دَ حضرت ايوب عليه السلام خورئی وو.[4] يو قول دادې چه دَهغه دَ ترور خوئی وو.[5]

دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما او حضرت سعيد بن مسيب رحمه الله نه هم دغه قول نقل دې. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما وائی «كان لقمان عبدا حبشيا نجارا».[6] يعنی حضرت لقمان حبشي غلام وو او ترکان وو. سعيد بن المسيب رحمه الله وائی «كان لقمان من سودان مصر ذومشافر».[7] يعنی حضرت لقمان مصری سوډانی وو او دَ پيړو شونډو والا وو. مستدرک حاکم کښې په صحيح سند سره دَحضرت انس رضي الله عنه دا قول نقل کړې دې: «كان لقمان عند داؤد وهو يسرد الدرع، فجعل لقمان يتعجب ويريد أن يسأله عن فائدته، فتمنعه حكمته أن يسأل».[8]

مطلب دادې چه لقمان حضرت داؤد عليه السلام سره وو. داؤد عليه السلام به دَزغرو کړئی جوړولې نو لقمان به په دې حيرانيدو زړه کښې به ئې غوښتل چه دَ داؤد عليه السلام نه تپوس اوکړی چه ددې عمل فائده معلومه کړی ليکن دَهغه حکمت او دانائی به هغه دَ سوال کولو نه منع کولو. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَ حضرت انس رضي الله عنه دا روايت په دې باره کښې صريح دې چه لقمان دَ حضرت داؤد عليه السلام دَ زمانې سړې وو.[9] دَعلامه واقدی رحمه الله رائې ده چه لقمان رحمه الله دَحضرت عيسیٰ عليه السلام او رسول الله صلى الله عليه وسلم په مينځ کښې تيرشوې دې. ليکن حافظ ابن حجر رحمه الله دا قول په سختئی سره رد کړې دې.[10]

دَمولاناسليمان ندوی رحمه الله اومولانا حفظ الرحمان سيوهاروی رحمه الله رائې: په پخوانی تاريخ کښې دَ لقمان په نوم باندې دَ يو داسې شخصيت تذکره هم ملاويږی چه عادثانيه يعنی دَ هود عليه السلام دَقوم نه وو او نيک نفس بادشاه وو. دَ وهب بن منبه رحمه الله قول دې: «فلما مات شداد بن عاد صار الملك إلى أخيه لقمان من عاد، وكان أعطى الله لقمان ما لم يعط غيره من الناس في زمانه، أعطاه حاسة مائة رجل، وكان طويلا لا يقاربه أهل زمانه».[11] يعنی چه کله شداد بن عاد مړ شو نودَ حکومت واګې دَهغه دَ رور لقمان بن عاد په لاس کښې راغلې. الله تعالی هغه ته هغه نعمت ورکړې وو چه دَهغه

---

[1] جامع البيان للطبري: ۲۷/۲۱.
[2] البداية والنهاية: ۱۳۳/۲.
[3] فتح القدير: ۲۹۶/٤وفتح الباري: ۵۷۶/۸
[4] فتح القدير: ۲۹۶/٤وفتح الباري: ۵۷۶/۸.
[5] فتح القدير: ۲۹۶/٤وفتح الباري: ۵۷۶/۸.
[6] البداية والنهاية:۱۳۳/۲.
[7] البداية والنهاية: ۱۳۳/۲.
[8] المستدرک للإمام الحاكم: ٤۵۸/۲رقم الحديث: ۳۵۸۲دارالكتب العلمية.
[9] فتح الباري: ۸/۵۷۷-۵۷۶.
[10] فتح الباري: ۸/۵۷۷-۵۷۶.
[11] قصص القرآن:۳٤/۳.

زماني خلقو كښې ځاته هم نه وو ورکړې. الله تعالی هغوی ته د سلو سړو برابر قوت حس او پوهه ورکړې وه. دومره اوږد قد والا وو چه دهغوی په زمانه کښې څوك هم د هغه د قد برابر نه وو.
دا قول نقل کولو نه پس مشهور مؤرخ ابن اسحاق رحمه الله د دې نه استدلال کړې دې چه د لقمان حکیم تعلق قبیله عاد سره او هغه غلام اوحبشی نه بلکه عرب بادشاه وو. علامه سید سلیمان ندوی رحمه الله دعوی ده چه لقمان حکیم او دقبیله عاد لقمان بادشاه هم یو شخصیت دې. اوهغه ډیرلوئی حکیم او هوښیار سړې وو. په عربو کښې چه د لقمان په نوم سره کومه صحیفه منسوب وه هغه هم د دغه لقمان عاد وه. د جاهلیت د زمانې شاعر سلمی بن ربیعه اشعار سره دا حقیقت ډیر ښه واضح کوی:

أهلكن طسماً وبعده	غذي بهم وذا جدون
وأهل جاش ومأرب	وحي لقمان والتقون

یعنی حوادث زمانه قبیله طسم اود هغوی نه پس ذاجدون شاه یمن او اهل جاش ومأرب او قبیله د لقمان ختم کړل.
مولانا ندوی رحمه الله وائی چه د دویم شعر نه د لقمان نه صرف عرب کیدل ښکاره کیږی بلکه د یوې قبیلې مالك د یمن اوسیدونکې او په عظمت او شان کښې د سبا مقابل کیدل معلومیږی اودا ټولې خبرې په لقمان عاد باندې صادق راځی.(١)
مولانا حفظ الرحمان سیوهاروی رحمه الله فرمائی چه حضرت لقمان رحمه الله ته الله تعالی یورسدلې ذهن ورکړې وو. هغوی د مذکوره رائې په تائید کښې د سورت لقمان د آیت نه استدلال کولوسره فرمائیلی: سورة لقمان کښې لقمان خپل خوئی ته نصائح کړی دی د حکمت او دانائۍ خبرې ورته خودلې دی په کوم کښې چه په دې امورو باندې زور ورکړې شوې دې:
① خلقو سره په ښه اخلاقو سره پیش کیدل پکاردی. داسې نه چه په غرور کولوسره د خلقو نه مخ واړولې شی.
② او مه د الله تعالی په زمکه باندې په غرور سره ګرځه، دا زه ځکه وایم چه الله تعالی مغرور او تکبر والا نه خوښوی.
③ همیشه په تګ کښې متواضعانه اومیانه روی باندې قائم پاتې کیدل پکاردی.
④ او آواز په خبرو اترو کښې نرم ساته، ځکه چه په چغو صورو سره خبرې کول د انسانانو کار نه دې. که په تیزه او کرکژن او بې وجه اوچت آواز خوښ کړې شوې څیز وې نو د خره آواز به د تعریف قابل ګڼړلې شو حالانکه د هغه آواز ډیر زیات خراب آواز شمیرلې کیږی.
لقمان حکیم که چرته غلام وې نو خپل خوئی غلام زاده ته به ئې دا نصائح نه کول ځکه چه غرور کبر، ځان خودل اوشیخی کول تریخوالې او تریوالې داسې اوصاف دی چه بادشاهانو شهزادګانو او مالدارانو اود اقتدار خاوندانو کښې په کثرت سره لیدلې شی اودا د الله تعالی نه نه ویریدل اود دولت نشه د دغه غلو دولت مندو طریقه کیدې شی اودا هغه ټول اوصاف دی چه عموماً د متکبرینو او جابرانو دپاره مخصوص دی. د غلام او غلام زاده دپاره خونه د دې موقع وی نه فرصت، ځکه چه دهغوی وخت خو د نورو خلقو په نازونو اوچتولو او خدمتونو کولوسره وقف وی.(٢)
دې نه پس مولاناسیوهاروی فرمائی: دا تفصیل کوم چه د قرآن مجید نه ماخوذ دی اوس مونږ داهم وئیلې شو چه بیشکه لقمان حکیم او لقمان عاد هم یو شخصیت دې. هغه د عاد ثانیه نیك بادشاه اود حضرت هود علیه السلام

---

١) قصص القرآن: ٣/٣٤أرض القرآن، للشیخ سلیمان الندوی: ١/١٦٥.
٢) قصص القرآن: ٣/٣٤.

منونكي وو او دَحبشي نسل نه نه دي بلكه عربي الاصل وو او دَصاحب سيرت محمدبن اسحاق نقل اودَ جاهليت دَ زماني شاعر سلمى بن ربيعه گواهى په دې مسئله كښې صحيح او راجح دې. والله اعلم بالصواب.[1]

امام بخاري رحمه الله دَ سورت لقمان په دې آياتونو باندې باب قائم كړې دې. ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ ۚ وَمَن يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ ۖ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ۝ وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ ۖ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ۝ وَوَصَّيْنَا الْإِنسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ ۝ وَإِن جَاهَدَاكَ عَلَىٰ أَن تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا ۖ وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا ۖ وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ۚ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ۝ يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِن تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ فَتَكُن فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ۝ يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنكَرِ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ ۖ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ۝ وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ۝﴾

او بيشكه مونږ لقمان ته دانش مندي وركړې وه (اوهغه ته مو ونيلي وو) دَ الله تعالى شكرادا كوه اوكوم سړي چه دَالله تعالى شكر اداكوي نوهغه هم دَخپلې فائدې دپاره شكرادا كوي او څوك چه ناشكري اوكړي نو بيشكه الله تعالى بې نياز او په خپل ذات دَ تعريف قابل دې اوكوم وخت چه لقمان نصيحت كولو سره خپل څوئي ته اوونيل (علامه سهيلي رحمه الله دَ څوئي نوم باران خودلې بعض حضراتو انعم او بعض شكور، بعض بابلي او بعض اشكم نقل كړې دې) ، چه اې زما څويه! الله تعالى سره شريك مه جوړوه، بيشكه شرك لوئي ظلم دې. او مونږ انسان ته دهغه دَ مور پلار باره كښې دا تاكيد كړې دې. چه دَ ده مور دَضعف دپاسه ضعف برداشت كولو سره هغه په خېټه كښې اوساته اودهغه دَ پيئونه اړول په دوو كالو كښې دى (چه ته) زما شكره اداكړې اودَ خپل مور پلار هم، هم زما طرف ته راواپس كيدل دى. اوكه چرې مور پلار په تا باندې زور واچوي چه ته ما سره څوك (زما په خدائي كښې) شريك اوګرځه وه دَ كوم چه تاسره څه دليل نشته دې نودَهغوى حكم مه منه اوهغوى سره په دنيا كښې په نيك سلوك سره اوسيږه اوكوم سړي چه زما طرف ته متوجه وى دَهغه تابعدارى كوه. بيا ستاسو ټولو زما طرف ته راګرځيدل دى. نو زه به تاسو دَهغه اعمالو نه خبردار كړم چه تاسو به كول. (لقمان دا هم اوونيل) اې زما څويه! كه چرې يو عمل دَ اورى دَ دانې برابر وى او بيا هغه په يوكاڼړي كښې دننه وى يا په آسمانونو كښې يا په زمكو كښې، نوبيا به هم الله تعالى هغه راښكاره كړي. بيشكه الله تعالى ډير بارك بين، ډير خبردار دې. څويه! مونځ قائم ساته اوخلقو ته دَ نيكو تلقين كوه او دَ بدئى نه نى منع كوه او تاته چه كوم تكليف راورسى په هغې صبر كوه. بيشكه دادهمت دكارونونه دى اوته دَ خلقو نه خپل مخ مه اړوه او په زمكه باندې په كبر سره مه ګرځه بيشكه په زمكه باندې په كبر سره ګرځيدونكى شيخى كونكى الله تعالى نه خوښوى.

دَحضرت لقمان دَ نبوت باره كښې دَ جمهورو رائې: دَ قرآن مجيد آيت: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ﴾ كښې جمهور علماؤ لفظ حكمة لاندې فرمائيلي دي چه دې نه عقل فهم او تفقه في الدين مراد دې او چاهم دَ حكمة نه دَ نبوت معنى مراد نه ده اخستې په دې وجه دَجمهور علماؤ په نيز حضرت لقمان نبى نه وو بلكه دَالله تعالى يونيك صالح او هوښيار بنده وو. علامه قرطبي رحمه الله وائى: «أعطاه الله الحكمة ومنعه النبوة وعلى هذا جمهور أهل التأويل إنه كان وليا ولم يكن نبيا» [2] يعنى الله تعالى هغه ته عقل او حكمت وركړې وو او هغه ته ئى نبوت نه وو وركړې. چنانچه دَ جمهور مفسرينو رائې هم دغه ده چه هغه ولى وو مګر نبى نه وو.

---

[1] المصدر السابق.
[2] الجامع لأحكام القرآن: ٥٩/١٤.

حافظ ابن كثير رحمه الله فرمائي: «والمشهور عن الجمهور أنه كان حكيما وليا، ولم يكن نبيا، وقد ذكره الله في القرآن، فأثنى عليه، وحكى من كلامه فيما وعظ به ولده الذي هو أحب الخلق إليه». [1] يعني دَ جمهور علماؤ مشهور قول دادې چه لقمان رحمه الله دَ الله تعالى مقرب بنده او هوښيار سړې وو، نبي نه وو. الله تعالى په قرآن كښې دَ هغه ذكركولو سره دَ هغه تعريف كړې دې اودَهغه ئې هغه كلام پيش كړې دې په كوم كښې چه هغه خپل خوئې ته وعظ اونصيحت كړې دې. كوم چه دَ الله تعالى په مخلوق كښې دهغه دپاره دَ ټولو نه زيات محبوب وو.

وړاندې حافظ ابن كثير فرمائي: «والذي رواه سعيد بن أبي عروبة عن قتادة في قوله: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ﴾ يعني: الفقه والإسلام، ولم يكن نبيا، ولم يوح إليه، وهكذا نص على هذا غير واحد من السلف منهم: مجاهد وسعيد المسيب، وابن عباس، والله أعلم» [2] يعني سعيد بن ابى عروبه رحمه الله دَ قتاده رحمه الله قول نقل كړې دې چه په آيت كښې دَ حكمت نه اسلام او هوښيارتوب مراد دې اودا چه هغه نبي نه وو، نه په هغه باندې وحي نازل شوې اودَ اسلاف نه يولوئې جماعت نه په كوم كښې چه مجاهد، سعيد المسيب او ابن عباس رضي الله عنهما شامل دي، هم دغه نقل دى چه هغه نبي نه وو. والله اعلم.

البته دَعكرمه رحمه الله قول دې چه حضرت لقمان نبي وو. دا قول ابن ابى حاتم رحمه الله او علامه طبرى إسرائيل عن جابر عن عكرمة په طريق سره روايت كړې دې. [3] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دَدې په سند كښې جابر الجعفي شمير په ضعيف راويانو كښې كيږي. [4] كه دَعكرمه طرف ته دَدې قول نسبت ته صحيح هم اووئيلې شى نو هيڅ بديت نشته دې. مونږ به وايو چه دادَ عكرمه رحمه الله تفرد دې. بعض حضراتو دَدې تفرد تصريح هم كړې ده.

(وَلَا تُصَعِّرْ)

: الإِعْرَاضُ بِالْوَجْهِ: آيت دې ﴿وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ﴾ امام بخارى رحمه الله فرمائي چه تصعير معنى مخ اړولو ده. اهل لغت وائي چه اصل كښې صعر اوښ ته لګيدونكې يوې بيمارئې نوم دې. [5]

[٣٢٤٥] - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: "لَمَّا نَزَلَتْ {الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ} [الأنعام: ٨٢] قَالَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيُّنَا لَمْ يَلْبِسْ إِيمَانَهُ بِظُلْمٍ؟ فَنَزَلَتْ {لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ} [لقمان: ١٣]" /٣٢٤٦ ص ٥٨٧ [6]

ترجمه: حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه وائي چه كله دا آيت نازل شو: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾ نو دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم اصحابو دحضورپاك نه تپوس اوكړو چه په مونږ كښې څوك دى چاچه ظلم نه وى كړې؟ نو دا آيت نازل شو: ﴿لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾.

---

[1]) البداية والنهاية: ١٣٤/٢.

[2]) البداية والنهاية: ١٣٩/٢.

[3]) فتح البارى: ٥٧٧/٨وعمدة القارى: ٢٦/١٦.

[4]) اوګورئى فتح البارى: ٥٧٧/٨.

[5]) لسان العرب، مادة: ص، ع، ر: ٣٤٥/٧دار إحياء التراث العربى.

[6]) مرتخريجه فى كتاب الإيمان، باب ظلم دون ظلم، ٣٢.

تراجم رجال

ابوالولید: دا مشهور محدث ابوالولید هشام بن عبدالملک طیالسی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب إثم من کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم» لاندې تیره شوې ده.[1]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الوردالعتکی الواسطی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندې تیره شوې ده.[2]

اعمش: دا ابومحمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی رحمه الله دې. أعمش په لقب سره مشهور دې. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیره شوې ده.[3]

ابراهیم: دا ابوعمران ابراهیم بن یزیدبن قیس بن الاسود نخعی کوفی رحمه الله دې.[4]

علقمة: داعلقمه بن قیس نخعی رحمه الله دې.[5]

عبدالله: دا صحابی رسول حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دې.[6]

دَ حدیث شرح: ﴿وَلَمْ يَلْبِسُوٓا۟ إِيمَـٰنَهُم بِظُلْمٍ﴾ کښې لفظ ظلم نکره دې اودَ نفی نه پس واقع دې چونکه نکره تحت النفی دَعموم فائده ورکوی په دې وجه صحابه کرام اووېرېدل چه دې نه به دَ ظلم هر یوکس مرادوی. دا خصوصیت خوصرف دَ انبیاء کرام دی چه هغوی دَ ظلم دهر فرد نه محفوظ وی په دې باندې دَ سورت لقمان دا آیت نازل شو: ﴿لَا تُشْرِكْ بِٱللَّهِ ۖ إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾ نوبیا صحابه کرامو ته تسلی اوشوه چه دَ ظلم نه دَدې فرد اعظم شرک بالله مراد دې.

[۳۲۴۶]- حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ {الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا} [الأنعام: ۸۲] إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ شَقَّ ذَلِكَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّنَا لاَ يَظْلِمُ نَفْسَهُ؟ قَالَ: «لَيْسَ ذَلِكَ إِنَّمَا هُوَ الشِّرْكُ أَلَمْ تَسْمَعُوا مَا قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لاَ تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ» ص ۵۸۸[ر: ۳۲][7]

تراجم رجال

اسحاق: دا اسحاق بن راهویه رحمه الله دې.[8]

عیسی بن یونس: دَدوی تذکره ماقبل کښې تیره شوې ده. دَدوی تذکره «أبواب الأذان باب من صلی بالناس فذکر حاجة الخ» لاندې اوګورئی. باقی رواة تیرشوی حدیث لاندې تیر شوی دی.

---

[1] کشف الباری: ۳/۳۸، ۴/۱۵۹.
[2] کشف الباری: ۱/۶۷۸.
[3] کشف الباری: ۲/۲۵۱.
[4] کشف الباری: ۲/۲۵۳.
[5] کشف الباری: ۲/۲۵۶.
[6] کشف الباری: ۲/۲۵۷.
[7] مرتخریجه فی کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم: ۳۲.
[8] کشف الباری: ۳/۴۲۸.

دَحدیث شرح: دلته امام بخاري رحمه الله دَباب اولني حدیث په دویم طریق سره ذکرکړي دي. په دې کښې دي چه کله آیت: ﴿الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَلَمْ يَلْبِسُوْٓا اِيْمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾ نازل شو، نودا خبره په صحابه باندې ډیره سخته تیره شوه. چنانچه هغوی دَ رسول الله نه تپوس اوکړو: آخر په مونږ کښې څوك دی چه دَ (ګناه کولوسره) په خپل ځان باندې ظلم نه وی کړې؟ رسول اکرم ﷺ اوفرمائیل: دې نه شرك مراد دې. ولې تاسو دَ لقمان هغه نصیحت نه دې اوریدلې کوم چه هغه خپل ځوئی ته کړې وو چه: خویه! الله تعالی سره هیڅوك شریك مه جوړه وه ځکه چه شرك لوئی ظلم دې. احادیث باب سره متعلق تفصیلی بحثونه «کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیرشوی دی.(۱)

دَاحادیث باب ترجمة الباب سره مناسبت: دَ باب په اولنی روایت کښې دی: ﴿لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِ﴾ دادَحضرت لقمان دَ هغه نصائح نه دې کوم چه قرآن دَهغوی نه په توګه دَ حکایت نقل کړې دې. ترجمة الباب سره دَدې مناسبت ښکاره دې. دَ دویم حدیث مناسبت هم ښکاره دې.(۲)

۴۳- باب: ﴿وَاضْرِبْ لَهُمْ مَّثَلًا اَصْحٰبَ الْقَرْيَةِ﴾ الآیة/یس: ۱۳/.

دَترجمة الباب مقصد: په سورت یس کښې دَ دوو مبلغینودَتوحید ذکر راغلې دې. دَدې باب لاندې امام بخاري رحمه الله هم دَهغوی تذکره کول غواړی. آیت دې: ﴿وَاضْرِبْ لَهُمْ مَّثَلًا اَصْحٰبَ الْقَرْيَةِ ۘ اِذْ جَآءَهَا الْمُرْسَلُوْنَ﴾ [یس: ۱۳]. په دې کښې رسول الله ﷺ ته خطاب دې چه ته دَهغوی په مخکښې دَ یوکلي والو مثال بیان کړه کوم وخت چه هغوی له رسول راغلې وو. علامه قرطبی رحمه الله وائی چه دَ ټولو مفسرینو په نیزدَ قریه نه شهر انطاکیه مراد دې.(۳)

اهل انطاکیه ته دَ هدایت ورکونکو دوو کسانو بیان: دَ اهل انطاکیه دَ هدایت دَپاره الله تعالی دوه نیکان خلق لیګلي وو. په روایاتوکښې دَهغوی مختلف نومونه نقل کړې شوی دی په دې وجه تعیین مشکل دې. په دې کښې هم دَ مفسرینو اختلاف دې چه هغه دواړه نیغ په نیغه دَ الله تعالی رسولان وو یا بیا دَ هغه زمانې دَ یو رسول نمائنده ګان وو. دَحضرت قتاده رحمه الله رائې داده چه هغه دواړه دَحضرت عیسٰی علیه السلام نمائنده وو اودَ اکثر مفسرینو خیال هم دې طرف ته دې.(۴) لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله وائی چه دَ امام بخاري رحمه الله دَ صنیع نه معلومیږی چه دواړه دَحضرت عیسٰی علیه السلام نه مخکښې تیرشوی دی.(۵) علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله فرمائی: په یقینی توګه باندې نه شی وئیلې کیدې چه دا بلاواسطه دَ الله تعالی رالیګلې شوې پیغمبران وو یا دَ یوپیغمبر په واسطه ورته حکم شوې وو چه دَ هغه نائب جوړیدو سره فلانکی کلی طرف ته لاړشئی دواړه احتماله دی. متبادر هم دغه دی چه پیغمبران وی. کیدې شی دَ حضرت مسیح علیه السلام نه اول مبعوث شوې وی.(۶)

قرآن مجید چه دَدې حضراتو کومه قصه بیان کړې ده دَهغې خلاصه داده چه هغوی الله تعالی دَ یو کلي اوسیدونکو ته دَ توحید پیغام ورکولودَپاره لیګلي وو. دکوم ښوم چه مفسرینو انطاکیه بیان کړې دې. اهل انطاکیه دَهغوی تکذیب اوکړو نو الله تعالي دَهغوی دَتائید اوتقویت دَپاره دریم سړې اولیګلو. دریواړه یوځائې شو اوبیانی هم هغه پیغام ورکړو. چه مونږ دَالله تعالی رسولان یو تاسو ایمان راوړئی اودَ الله تعالی په وحدانیت

---

(۱) کشف الباري: ۲/۲۶۸، ۲۳۸.

(۲) عمدة القاري: ۱۶/۵۱۸ إدارة الطباعة المنيرية.

(۳) الجامع لأحكام القرآن للقرطبي: ۱۵/۱۴ وفتح القدير: ۴/۴۵۴.

(۴) الجامع لأحكام القرآن للقرطبي: ۱۵/۱۴ وفتح القدير: ۴/۴۵۴.

(۵) فتح الباري: ۸/۵۷۸.

(۶) تفسیر عثمانی: ۳/۲۰۹ دارالاشاعت.

باندې يقين اوکړنې. هغوی بيا د دوی تکذيب کولوسره اووئيل چه تاسو خو هم زمونږ په شان انسانان يئې. په تاسو کښې کومه يوه داسې امتيازی خبره ده چه ستاسو د نبوت شان راښکاره کوی. تاسو د خپل طرف نه د دروغو دعوی کوئې چه مونږ د الله تعالی رسولان يو. دې دريوارو اووئيل چه زمونږ رب ته معلومه ده چه مونږ ستاسو طرف ته رااليګلې شوې يو. که تاسو مننې اوکه نه مننې زمونږ ذمه واری صرف هم دومره وه چه په ښکاره سره او ښه شان سره بيان اوکړو. بيا کلی والو اووئيل: ﴿إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِن لَّمْ تَنتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُم مِّنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ يعنی ستاسو د وجې نه مونږ په نحوست کښې راګيرشو. څوك ستاسو موافق او څوك ستاسو مخالف دی په دې وجه مونږ د تفرق او انتشار ښکارشو. که تاسو د دې تبليغ نه منع کيږئې نه نو مونږ به تاسو په کاڼړو باندې ويشتو سره هلاك کړو. دې دريوارو اووئيل: ﴿طَائِرُكُم مَّعَكُمْ﴾ ستاسو نحوست پخپله تاسو پورې لګيدلې دې. دا هم ستاسو د عملونو نتيجه ده چه تاسو د حد نه وړاندې کيدونکی خلق يئې.

دې نه پس قرآن مجيد د يوځلورم سړی ذکرکړې دې چه کله هغه ته معلومه شوه چه د دغه کلی والا د الله تعالی پيغمبران دروغ ګڼړی نودې پخپله د کلی چرته په لرې ګوټ کښې وو د هغه ځائې نه په منډه د هغوی د امداد دپاره راؤرسيدو او وئې وئيل چه داخلق واقعی رښتونی خلق دی د الله تعالی رسولان دی. تاسو خلق ولې د داسې سړی دعوت نه قبلوئې چه تاسو نه د مزدورئې ياځه مالی فائدې مطالبه نه کوی اودا د دوی د بې غرض اومخلص کيدو واضح دليل دې. بيا دا چه دا خلق پخپله هدايت قبلونکی دی د دوی په قول اوعمل کښې هيڅ تضاد نشته دې. آخر تاسو د دوی تابعداری ولې نه کوئې. په آخره کښې دغه سړی د خپل ايمان ښه په ښکاره باندې اعلان کولوسره اووئيل ﴿إِنِّي آمَنتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ﴾ يعنی بيشکه ما ستاسو په رب باندې ايمان راوړلې دې تاسو زما خبره واؤرئې. دې تقرير کولوسره کلی والو په هغه باندې حمله اوکړه او هغه ئې قتل کړو. عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائي هغه ئې په خپو باندې دومره چقنړی کړو چه د هغه کولمې بهر راؤوتلې. دغه سړی ته د شهادت دا صله ملاؤ شوه چه د مرګ نه وړاندې هغه ته د جنت زيرې ورکړې شو. آيت دې: ﴿قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ﴾ هغه ته اووئيلې شو چه په جنت کښې داخل شه.

کلی والو چه د الله تعالی په دعوت کونکی باندې چه کوم ظلم اوکړو هغوی د دغه ظلم د ردعمل نه بچ نه شو. آيت دې: ﴿وَمَا أَنزَلْنَا عَلَىٰ قَوْمِهِ مِن بَعْدِهِ مِن جُندٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَمَا كُنَّا مُنزِلِينَ ۝ إِن كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ﴾ يعنی د هغه سړی نه پس مونږ په هغه قوم باندې د آسمان نه څه لښکر رااونه ليږلو او نه مونږ ته د راکوزولو ضرورت وو. مطلب دا چه د ظلم او نافرمانئ د سزا ورکولو دپاره د فرښتو څه لښکر د آسمان نه د راکوزولو ضرورت نه وو بلکه هغه خو بس يوه چغه وه ، يوې فرښتې صرف په زوره آواز اوويستلو په کوم چه په يودم هغه ټول مړه شو. د آواز په سختئ او خطرناك کيدو سره د هغوی کليجې يعنی اينې اوشليدې.

دې دريوارو حضراتو سره څه اوشو؟ قرآن پاك د دې نه سکوت اختيار کړې. د قرائن نه هم دغه معلوميږی چه قوم هغوی هم قتل کړې وو. ښکاره خبره ده چه کله د هغوی تائيد کونکی د خپل قوم يو کس هغوی اونه بخښلو نود بهر نه راتلونکی کسان به هغوی ولې ژوندی پريخودل. والله اعلم بالصواب.

﴿فَعَزَّزْنَا﴾/يس: ۱۴/قَالَ مُجَاهِدٌ: شَدَّدْنَا. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ ﴿طَائِرُكُمْ﴾/يس: ۱۹/: مَصَائِبُكُمْ.

آيت دې: ﴿فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ﴾ مجاهد رحمه الله وائي ((عززنا)) معنی ده ((شددنا)). مونږ د يودريم سړی په ذريعه هغوی ته تقويت ورکړو. د مجاهد رحمه الله دا قول فريابی رحمه الله ابن ابی نجيح رحمه الله په طريق سره موصولاً نقل کړې دې.[1]

[1] فتح الباری: ۵۷۷/۸.

وقال ابن عباس: ﴿طائركم﴾: مصائبكم: دَ طائر معنى ده هغه مرغئى دكوم نه چه نيك او بدفال واخستې شى، دَخير اوشر حصه. دلته په آيت كښې دَ نحوست په معنى كښې استعمال شوې دې. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما وائى چه دې نه مصائب مراد دى. اهل انطاكيه اوونيل: ﴿إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ﴾ يعنى مونږ ستاسو دَ وجې نه دَ نحوست ښكار شو او په مصيبت كښې راګير شو. نوهغوى جواب وركړو ﴿طَائِرُكُمْ مَعَكُمْ﴾ ستاسو نحوست خو پخپله تاسو پورې لګيدلې دې. يعنى خلق چه كومو مصيبتونو او آفتونو كښې راګير شوى دى دَهغې وجه مونږ نه بلكه ستاسو خپل اعمال دَهغې سبب دى. دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا اثر ابن ابى حاتم رحمه الله دَ ابى طلحه رحمه الله په طريق سره موصولاً روايت كړې دې.[1]

۴۴- باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى ﴿ذِكْرُ رَحْمَةِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا إِذْ نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا﴾ إِلَى قَوْلِهِ: ﴿لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا﴾. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: مِثْلًا يُقَالُ: رَضِيًّا مَرْضِيًّا. ﴿عِتِيًّا﴾ عُصِيًّا، عَتَا يَعْتُو. ﴿قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا﴾ - إِلَى قَوْلِهِ - ﴿ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا﴾ وَيُقَالُ: صَحِيحًا. ﴿فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا﴾ فَأَوْحَى: فَأَشَارَ ﴿يَا يَحْيَى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ﴾ - إِلَى قَوْلِهِ - ﴿وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا﴾ /مريم: ۲-۱۵/. ﴿حَفِيًّا﴾ /مريم: ۴۷/: لَطِيفًا. ﴿عَاقِرًا﴾ الذَّكَرُ وَالْأُنْثَى سَوَاءٌ

دَترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې امام بخارى رحمه الله دَحضرت زكريا عليه السلام اودَهغه دَ خوئى يحيى عليه السلام تذكره كړې ده. دَخپل عادت مطابق امام بخارى رحمه الله دَ قرآنى آياتونو حواله وركړې ده. دَ باب لاندې ئې يو مرفوع حديث نقل كړې دې.

دَ حضرت زكريا عليه السلام دَ پلار په نوم كښې اختلاف دې. يو قول دادې چه دَهغوى دَ پلار نوم "حفا" وو. دويم دا چه دَهغه دَ پلار نوم "دان" وو او يو قول داهم دې چه دَحضرت زكريا عليه السلام دَ پلار نوم "ادن" وو. په وثوق سره دَ يو نوم تعيين نه شى كيدې. البته په دې باندې اتفاق دې چه هغه دَحضرت سليمان عليه السلام بن داؤد عليه السلام دَ اولاد نه دې.[2]

لفظ زكريا كښې څلور لغات دى: ① الف ممدوده سره زكرياء لوستلې كيږى. ② الف ممدوده نه بغير زكريا اولوستلې شى. ③ الف حذف كولوسره او ياء مشدد كولوسره زكريّ اولوستلې شى. ④ الف حذف كولوسره اوياء مخفف كولوسره زكرى اولوستلې شى.

علامه جوهرى رحمه الله فرمائى چه په اولنو دوو صورتونو كښې لفظ زكريا غير منصرف لوستلې كيږى.[3]

قرآن مجيد چه دَحضرت زكريا عليه السلام باره كښې كوم تفصيلات خودلى دى دَهغې نه زيات حالات دَ يو مستند ماخذ نه ثابت نه دى. البته دَهغوى دَ پيشې متعلق دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه يو روايت صحيح مسلم او سنن ابن ماجه كښې نقل دې: «أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: كان زكريا نجارا»[4] رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلى چه زكريا نجار

---

[1] المصدر السابق.

[2] اوګورئى البداية والنهاية: ۳۹۵/۲۵-۳۹۴دارهجر. تاريخ دمشق ابن عساكر: ۴۸/۱۹ذكر من اسمه زكريا، رقم الترجمة: ۲۲۶۱دارالفكر، عمدة القارى: ۲۰/۱۶.

[3] فتح البارى: ۵۷۸/۸دارالكتب العلمية، عمدة القارى: ۲۰/۱۶إدارة الطباعة المنيرية، البداية والنهاية: ۳۹۵/۲دارهجر، معجم الصحاح للجوهرى: ۴۵۴دارالفكر.

[4] تاريخ دمشق: ۴۹/۱۹دارالفكر، سنن ابن ماجه، أبواب التجارات، باب الصاعات، رقم الحديث: ۲۱۵،مسندالإمام احمد: ۳۲۹/۱۳رقم: ۷۹۴۷،مؤسسة الرسالة.

یعني ترکان وو. دَحضرت زکریا علیه السلام بی بی ایشاع او دَحضرت مریم علیها السلام مور خنه دواړه حقیقي خویندې وې.

امام بخاري رحمه الله په دې آیاتونو باندې ترجمه قائم کړې ده: ﴿ذِكْرُ رَحْمَةِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا ۝ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا ۝ قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُن بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا ۝ وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِن وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا ۝ يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ ۖ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ۝ يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَىٰ لَمْ نَجْعَل لَّهُ مِن قَبْلُ سَمِيًّا ۝﴾ [مریم: ۲ – ۷] یعني دا ستاد رب دَ رحمت ذکر دې چه هغه په خپل بنده زکریا باندې اوکړو کوم وخت چه هغه خپل رب ته پټ شان آواز اوکړو عرض ئې اوکړو اې زما ربه! زما هډوکي کمزورې شو او زما په سر کښې دَ بوډا والي دَ وجې نه سپینوالي خور شو او زه تانه په دعا غوښتو کښې کله ناکام شوې نه یم او بیشکه ماته دَ خپل خان پس زما دَ رشته دارانو نه اندیښنه ده اوزما ښځه شنډه ده، نو ته ماله دَ خپل طرف نه یو ولي راکړه چه زما وارث وي او دَ یعقوب دَ الاود هم، او اې ربه! ته هغه خپل خوښ کړې جوړ کړه. اې زکریا! بیشکه مونږ تاته دَ یو هلك زیرې درکوو دَهغه نوم یحیی دې او مونږ دَهغه نه مخکښې دَ هغه په نوم باندې بل څوك نه دې جوړ کړې.

لفظ ذکر دَ مبتداء محذوف «هذا المتلو» خبر واقع کیدو دَ وجې مرفوع دې اوتقدیر دې: «هذا المتلو ذکر رحمة ربك.....» او «عبده» دَ لفظ رحمت مفعول دې او لفظ «زکریا» دَ «عبده» نه بدل دې یا عطف بیان دې.[۱]

دَ زکریا علیه السلام بي بي شنډه وه او پخپله ئې داحال وو چه دَ بوډاوالي نه اوچ شوې وو. ښکاره خبره ده چه په داسې حالات کښې دَ اولاد څه امید باقي نه پاتې کیږي. دَحضرت مریم علیها السلام دَ کفالت دوران کښې هغه مشاهده کړې وه چه مریم علیها السلام ته دَالله تعالی دَ طرف نه بې موسمه میوې ملاویدلې. دې مشاهدې دَهغه په زړه کښې دَ امید شمع روښانه کړه چه کوم ذات بې موسمه میوې ورکولو باندې قادر دې هغه یقیناً دَعمر په دې مرحله کښې هم اولاد ورکولو باندې قادر دې.[۲]

نداءخفیاً: علامه زمخشري رحمه الله دَدې آیت دَ تفسیر په ذیل کښې فرمائي چه مناجات کښې دَالله تعالی په نیز جهر او اخفا دواړه برابر دي. لیکن په اخفا کښې چونکه ریا نه وي په دې وجه دَ جهر په مقابله کښې اولی ده.[۳]

بعض حضراتو دَ اخفا وجه دا خودلې ده چه هغه وخت حضرت زکریا علیه السلام بوډا شوې وو او په دې عمر کښې دَ الله تعالی نه دَځوني درخواست کولو باندې دَ خلقو دَطرف نه دَملامتیا ویره وه. یو قول دادې چه ضعف او کمزورې دَ هغه آواز ټیټ کړې وو او قوی مضمحل کمزورې کړې وو.[۴]

قال ابن عباس: مثلاً: آیت دې ﴿هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ۝﴾ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما «سمیا» تفسیر مثلاً سره کړې دې آیت کښې حضرت زکریا علیه السلام ته خطاب دې چه آیا ته دَ بچي څه اهم نوم پیژنې؟

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دَ ابن عباس رضي الله عنهما دا تعلیق ابن ابي حاتم رحمه الله علي بن ابي طلحه عن ابن عباس رضي الله عنهما په طریق سره آیت مبارك ﴿هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ۝﴾ په تفسیر کښې بیان کړې دې چه ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائیل «اي هل تعلم له سمیا اوشبها». دا تعلیق «سماك بن حرب عن عکرمة عن ابن عباس» په طریق سره هم دَ آیت مبارك ﴿لَمْ نَجْعَل لَّهُ مِن قَبْلُ سَمِيًّا ۝﴾ تفسیر سره متعلق نقل کړې دې.[۵]

---

[۱]) عمدة القاري: ۱۶/۲۰.

[۲]) البدایة والنهایة: ۲/۳۹۷-۳۹۶ قصة زکریا ویحیی علیهما السلام، دار هجر.

[۳]) الکشاف للزمخشري: ۴/۵ مکتبة العبیکان.

[۴]) إرشاد الساري: ۷/۳۸۱.

[۵]) فتح الباري: ۸/۵۷۹،۵۷۸.

داد دویم طریق والا روایت امام حاکم رحمه الله مستدرک کښې نقل کړې دې په دې کښې ابن عباس رضي الله عنهما ﴿لَمْ نَجْعَلْ لَّهٗ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا﴾ لاندې فرمائي «لم يسم يحيى قبله غيره» يعنې الله تعالى د يحيى عليه السلام نه مخکښې هيڅوک دغه په نوم باندې نه وو پيدا کړې.[1]

علامه قسطلانی رحمه الله اوفرمائيل چه دا د يحيى عليه السلام فضيلت دې چه دغه د نوم کيخودو معامله الله تعالى ته حواله نه کړه بلکه د حضرت يحيى عليه السلام د نوم ذمه پخپله الله تعالى واخسته.[2]

قوله: يقال: رضيا: مرضيا: آيت دې ﴿وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا﴾ امام بخاری رحمه الله په صيغه د تمريض سره قول نقل کولوسره «رضيا» تفسير کړې دې. امام طبری رحمه الله دا قول نقل کولوسره اوفرمائيل «مرضيا: ترضى أنت وعبادك».[3] يعنې زکريا عليه السلام دعا اوکړه چه کوم خوئي زما پيدا کيږي چه دغه نه ته او ستا بندګان هم راضي وي.[4]

قوله: عتيا عصيا، عتا يعتو: آيت دې ﴿وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا﴾ امام بخاری رحمه الله دلته د «عتيا» تفسير «عصيا» سره کړې دې. د صحيح بخاری نسخو کښې «عصيا» صاد سره ضبط شوې دې. شارحين بخاری فرمائي صحيح په سين سره دې يعنې په اصل کښې عسيا دې. چنانچه طبری رحمه الله د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما يو مرفوع روايت نقل کړې دې: «أدري كيف كان رسول الله صلى الله عليه وسلم قرأ هذا الحرف: وقد بلغت من الكبر عتيا أو عسيا»[5] يعنې ماته معلومه ده چه رسول الله به عتيا لوستلو يا به ئې عسيا لوستلو.

«عتا يعتو عتوا وعتيا» معنې ده د حد نه بهر کيدل، کبر کول په آيت کښې آخرى حد ته رسيدل مراد دي. چنانچه علامه آلوسى رحمه الله په خپل تفسير کښې اوفرمائيل چه په جوړونو او هډوکو کښې خشکي پيدا کيدو ته عتي ويلې شي.[6] علامه راغب اصفهانى رحمه الله فرمائي چه دې نه ضعف او بوډا کيدلو هغه حالت مراد دې چه کله د اصلاح او کوششونه بې کاره شي.[7] او «عسى يعسو عسوا وعسيا» معنې هم دې ته نيزدې نيزدې ده. يعنې د وينو اوچيدل. د ضعف او عمر زياتيدو د وجې نه د هډو اوچيدل.[8]

قوله: قال رب أنى يكون غلام إلى قوله ثلاث ليال سويا: کله چه حضرت زکريا عليه السلام ته د خوئي د پيدا کيدو زيرې ورکړې شو نو هغه حيران شو چه بې بې شنډه ده او پخپله هغه د بوډاوالي انتهاء ته رسيدلې دې په داسې حالت کښې د خوئي پيدا کيدل څنګه کيدې شي. امام بخارى رحمه الله وړاندې آيت نقل کولوسره د واقعه هم دغه حصه بيان کړې ده. د سورت مريم آيات دي: ﴿قَالَ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا ۝ قَالَ كَذَٰلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا ۝ قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً ۚ قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا﴾ يعنې حضرت زکريا عليه السلام عرض اوکړو چه زما به خوئي څنګه پيدا کيږي او حال دا دې چه زما بي

---

[1] المستدرک للإمام الحاكم: ۴۰۳/۲ رقم الحديث: ۳۴۰۷ دارلكتب العلمية.

[2] إرشادالساري: ۳۸۲/۷.

[3] يقول: واجعل يارب الوليّ الذى تهبه لى مرضيا ترضاه أنت ويرضاه عبادک دينا، وخُلقا، وخَلقاً. تفسير الطبرى، سورة مريم:۶، ۴۶۱/۱۵ دارهجر.

[4] فتح البارى: ۵۷۹/۸ إرشادالسارى: ۳۸۲/۷ عمدة القارى: ۲۰/۱۶.

[5] تفسير الطبرى: ۴۶۵/۱۵ دارهجر.

[6] روح المعانى: ۶۶/۱۶ إحياء التراث العربى.

[7] روح المعانى: ۶۶/۱۶ المفردات فى غريب القرآن: ۴۱۸/۲ العين وما يتصل بها، مكتبة نزار مصطفىٰ الباز.

[8] إرشادالسارى: ۳۸۲/۷.

بى شنه ده او پخپله زه د بوډاوالى انتهاء ته رسيدلى يم الله تعالى اوفرمائيل چه او هم دغه شان به كيږى. ستا د رب فرمان دى چه دا خو زما د پاره معمولى خبره ده اوما ته د ده نه اول پيدا كړى حالانكه ته هيڅ هم نه وې. زكريا عليه السلام عرض اوكړو اې زما ربه! زما د پاره څه نشانى مقرر كړه په كوم سره چه پته اولګى چه حمل په خانى شوې دې. وئى فرمائيل ستا نښه به دا وى چه ته به خلقو سره درې شپې خبرې نه شې كولې.

قوله: ويقال صحيحا دلته امام بخارى رحمه الله د سويا معنى صحيحا خودلې ده او دا د عبدالرحمن بن زيد بن اسلم رحمه الله قول دې (۱) يعنى ته به صحيح او روغ جوړ كيدوسره هم درې شپې خلقو سره خبرې نه شې كولې. جمهور مفسرينو دې معنې ته ترجيح وركړې ده. (۲) د زيد بن اسلم رحمه الله په روايت كښې دى: «فحبس لسانه فكان لا يستطيع أن يتكلم وهو يقرأ التوراة ويسبح ولا يستطيع أن يكلم الناس» (۳) يعنى د هغه ژبه بنده كړې شوې وه داسې چه هغه خلقو سره په خبرو كولو باندې قادر نه وو. حالانكه د تورات تلاوت به ئى كولو او تسبيح به ئى هم كولې.

حضرات مفسرين سويا د متتابعا په معنى كښې اخستې دى. ليكن د جمهورو په نيز د دې مطلب دا دې چه ته به د ګونګاتوب د بيمارئى نه محفوظ پاتې كيدو سره د خبرو كولو د طاقت باوجود خلقو سره درې ورځې خبرې اترې نه شې كولې.

قوله: فخرج على قومه من المحراب فأوحى إليهم أن سبحوا بكرة وعشيا يعنى زكريا عليه السلام د عبادت دخانى نه وتو سره خپل قوم له راغلو او هغوى ته ئى په اشاره سره هدايت وركړو چه تاسو سحر مابنام (د الله تعالى) تسبيح كوئى.

فأوحى: فأشار: امام بخارى رحمه الله د إيحا معنى په اشاره سره كړې ده. يعنى زكريا عليه السلام مذكوره هدايت په ژبه سره وركولو په خانى اشارتا وركړې وو. زكريا عليه السلام په ژبه سره په خبرو اترو قادر نه وو. ښكاره خبره چه په خپله خبره باندې بل يوهه كولو د پاره هغه په سترګو وريځو او لاسونو سره مخصوص اشارات به كړې وى. (۴) بعض مفسرين فرمائيلى دى چه زكريا عليه السلام دا هدايت په زمكه باندې ليكلې وو. (۵)

حضرت زكريا عليه السلام ته د وركړې شوى بشارت مطابق يحيى عليه السلام پيدا شو او لوئى شو نو هغه ته د نبوت د فرائضو حكم وركړې شو. مخكښې امام بخارى رحمه الله د سورت مريم د كومو آياتونو طرف ته اشاره كړې ده په هغې كښې هم دغه مضمون وارد دې.

قوله: يا يحيى خذ الكتب بقوة إلى قوله ويوم يبعث حيا: د سورت مريم آياتونه دى. ﴿يَٰيَحْيَىٰ خُذِ ٱلْكِتَٰبَ بِقُوَّةٍ ۖ وَءَاتَيْنَٰهُ ٱلْحُكْمَ صَبِيًّا ۝ وَحَنَانًا مِّن لَّدُنَّا وَزَكَوٰةً ۖ وَكَانَ تَقِيًّا ۝ وَبَرًّۢا بِوَٰلِدَيْهِ وَلَمْ يَكُن جَبَّارًا عَصِيًّا ۝ وَسَلَٰمٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا ۝﴾ يعنى چه كله يحيى عليه السلام لوئى شو نو الله تعالى هغه ته حكم وركړو چه اې يحيى! كتاب (تورات) په مضبوطيا سره اونيسه په دې باندې پخپله عمل كولو سره نورو ته هم په دې باندې د عمل كولو دعوت وركړه او مونږ هغه ته په وړوكوالى كښې هوښيارتوب وركړې وو او خاص د خپل طرف نه د زړه نرمى او پاكوالى وركړې وو او هغه ډير پرهيزګاره وو او د خپل مور پلار خدمت كونكې وو سخت ګير او نافرمان نه وو. او په هغه باندې (د الله

---

(۱) فتح البارى: ۵۷۹/۸.
(۲) إرشادالسارى: ۳۸۲/۷.
(۳) فتح البارى: ۵۷۹/۸.
(۴) إرشادالسارى: ۳۸۲/۷.
(۵) إرشادالسارى: ۳۸۲/۷والبداية والنهاية: ۳۲/۲دارالمعرفة. روح المعانى: ۷۱/۱۶إحياء التراث العربى.

تعالی د طرف نه، سلام دې په هغه ورځ هم په کومه ورځ چه پیدا شو او په هغه ورځ هم په کومه چه په هغه باندې مرګ راځی او په هغه ورځ هم په کومه چه به دوباره اوچتولې شی.

دحضرت یحیٰی علیہ السلام ولادت په ورخت د حضرت زکریا علیہ السلام عمر د یوقول مطابق یوسل شل کاله د دویم قول مطابق اته کم سل کاله او ددریم قول مطابق دوه کم سل کاله وو. او یو قول دا هم دې چه یوکم سل کاله وو. (١)

دحضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما نه روایت دې چه حضرت یحیٰی علیہ السلام او حضرت عیسیٰ علیہ السلام د ترور خامن وو. (٢) دحضرت یحیٰی علیہ السلام ولادت د حضرت عیسیٰ علیہ السلام نه شپږ میاشتې وړاندې شوې. (٣) د تفسیر العلبري د دې روایت مطابق د دواړو د حمل اوپیدائش زمانه نیزدې نیزدې معلومیږی. چنانچه هم د ابن عباس رضی اللہ عنہما نه روایت دې چه عیسیٰ بن مریم علیہ السلام او یحیٰی بن زکریا علیہ السلام د دواړو حمل په یوځائې شوې یوځل د یحیٰی رحمہ اللہ مور مریم علیهما السلام ته اوونیل «إني أري مافي بطني يسجد لمافي بطنك» یعنی زه دا وینم چه زما په خیټه کښې بچې ستا په خیټه کښې بچی ته سجده کوی. دا روایت نقل کولونه پس مالك بن انس رحمہ اللہ فرمائی چه د مور په رحم کښې دننه د یحیٰی علیہ السلام حضرت عیسیٰ علیہ السلام ته سجده کول زما په خیال کښې دعیسیٰ علیہ السلام د فضیلت د وجې نه وه. (٤)

قوله: وآتيناه الحكم صبيا د نبوت ملاویدو په وخت دحضرت یحیٰی علیہ السلام عمر: په آیت کښې دحکم نه مراد فهم فی الدین دې (٥) او مطلب دادې چه هم په وړوکوالی کښې الله تعالی علم فهم او هوښیارتوب ورکړې وو. په وړوکوالی کښې د لوبو توقو طرف ته زیات خیال وی. لیکن یحیٰی علیہ السلام په دغه عمر کښې هم د لوبو اوتماشو نه لرې وو. چه همزولو به د لوبو دپاره اصرار کولو نویحیٰی علیہ السلام به دا جواب ورکولو چه الله تعالی زه د لهو لعب دپاره نه یم پیدا کړې. (٦) دا د الله تعالی تکوینی نظام دې چه د نبوت او رسالت د منصب دپاره دمنتخب شخصیاتو طبائع او نفسیات د عامو خلقو نه مختلف وی. لکه چه هغوی په تکوینی توګه باندې په دې عمر کښې د مشق د مراحل نه تیریږی چه ریاضت او عبادت او د ازمینښت او امتحان په پوړنی باندې ختلو سره د نبوت ذمه وارنی سنبالولو دپاره تیار شی. نو یحیٰی علیہ السلام ته هم د وړوکوالی نه علم او فضل ورکړې شو، دې دپاره چه هغه د نبوت کار سنبال کړی. هم دغه د ﴿وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا﴾ مفهوم دې. (٧)

بعض حضرات فرمائی چه حضرت یحیٰی علیہ السلام ته په دوو کاله عمر کښې نبوت ملاؤشو اوبعض دې نه هم کم عمر خودلې دې. مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمہ اللہ دیره معقول خبره کولو سره د دې تردید کړې دې. مولانا فرمائی چه په دې عمر کښې هغه نبی جوړ کړې وی صحیح خبره نه ده. ځکه چه د نبوت په شان اهم او د لوئی شان والا فریضه په کم عمر کښې ورکړې کیدل دنقل نه نه دی ثابت اوعقل دا نه منی. (٨)

---

(١) د دې اقوالو دپاره اوګورئی: فتح الباری: ۵۹۸.

(٢) تفسیر الطبری: ۳۷۲/۵ سورة آل عمران رقم الآية: ۳۹ دارهجر.

(٣) تفسیر الإمام الرازی: ۲۱۱/۸ سورة آل عمران رقم الآية: ۳۹ دارإحياء التراث العربی، تفسير الطبری: ۳۷۲/۵ سورة آل عمران رقم الآية: ۳۹ دارهجر.

(٤) المصدر السابق.

(٥) فتح الباری: ۵۸۰/۸ روح المعانی: ۷۲/۱۶ دارإحياء التراث العربی.

(٦) البداية والنهاية: ۴۰۱/۲ روح المعانی: ۷۲/۱۶ دارإحياء التراث العربی، كنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال: ۳۰/۲ رقم الحديث: ۳۰۱۱ مؤسسة الرسالة.

(٧) حضرت عبدالله بن مبارک رحمہ اللہ دمعمر رحمہ اللہ نه هم دغه مطلب نقل کړې دې. اوګورئی البداية والنهاية: ۴۰۱/۲ داهجر.

(٨) قصص القرآن: ۵۷۱/۲.

دحصور مطلب: حضرت زکریا علیه السلام چه کله الله تعالی ته د خوئی درخواست اوکړو نو هغه وخت هغه د عمر نو صحت په داسې مرحله کښې وو چرته چه د اولاد پیدا کیدو تول امیدونه ختم شوې وی بل طرف ته بی بی نی هم شنده وه هغه دې غم خوړلو چه په آل یعقوب کښې به د نبوت کومه سلسله چه روانه ده هغه به ختمه شی. په دې حالاتو کښې هغه په مضطرب زړه سره د څومره سوال زارئی په حالت کښې د الله تعالی نه دخوئی درخواست کړې وی او څنګه د زړه په درد سره به آواز وتلې وی د الله تعالی رحمت په جوش کښې راغلو او دهغه دعا ئی تکې په تکې پوره کړه. حضرت زکریا علیه السلام په خپله حجره کښې دننه په مانځه د قیام په حالت کښې وو چه فرښتې هغه ته د خوئی زیرې ورکړو. ﴿أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَىٰ مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِّنَ الصَّالِحِينَ﴾ په دې آیت کښې چه د یحیٰی علیه السلام کوم اوصاف بیان کړې شوې دی په هغې کښې یو حصور هم دې. دا دمفعول په وزن د مبالغه صیغه ده اود مفسرینو په نیزددې معنی ده د ښځو نه لرې اوسیدونکې. عفیف او پاکدامن د چا په زړه کښې چه د ګناه خواهش کله هم نه وی پیدا شوې. د حصر معنی په لغت کښې د بندیدلو راځی په دې لحاظ سره دحصور دا مطلب هم جوړیږی چه د نفس خواهشات بندونکې. مفسرین کرام د لفظ حصور دا مختلف معنې بیان کړې دی چه په حقیقت کښې هم د یو مفهوم مختلف تعبیرونه دی اودا ټولې معانې په حضرت یحیٰی علیه السلام باندې صادق راځی.

د بعض حضراتو په نیزحصور داسې سړی ته وائی چه په فطری توګه باندې د مردانه قوت نه محروم کیدو د وجې ښځوته نیزدې شوې هم نه وی مګر دلته دا معنی مراد اخستل قطعاً صحیح نه ده او د قوت د نشت والي د وجې نه په زړه کښې نفسانی خواهش نه پیدا کیدل یا ښځوته نه نیزدې کیدل، قابل تعریف یا د کمال خبره نه ده. دا دسړی دپاره نقص اوعیب دې. په معاشره کښې داسې سړې معیوب ګڼړلې شی. انبیاء کرام علیهم السلام دهر معاشرتی عیب اونقص نه معصوم پیدا کیږی.

د غور خبره داده چه د یحیٰی علیه السلام په تذکره کښې لفظ حصور په مقام مدح او تعریف کښې وارد شوې دې اودا د مقام مدح مناسب اول الذکر معنی کښې خو کیدې شی په دویمه کښې هیڅ کله نه شی کیدې. قاضی عیاض رحمه الله او نورو محدثینو په دې دویمه معنی باندې رد کړې دې او فرمائیلې دی چه د جمهورو په نیز دا قول باطل دې.[1]

د یحیٰی علیه السلام د الله تعالی نه د ویرې بیان: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی یحیٰی علیه السلام به د الله تعالی د ویرې نه اکثر ژړا کوله تردې چه د اوښکو قطارونو دهغه په اننګو باندې نښې جوړې کړې وې.[2]

حضرت زکریا علیه السلام یوځل دهغه په لټون کښې اووتلو. یحیٰی قبر کنستلې وو او په هغې کښې ژړل. حضرت زکریا علیه السلام چه هغه داسې د ژړا په حالت کښې اولیدلو نووئی فرمائیل: زه د دریو ورځونه تا لټوم اوته دلته په ژړا فریاد کښې مشغول ئی. نو یحیٰی علیه السلام جواب ورکړو «یاأبت ألست أنت أخبرتنی أن بین الجنة والنار مفازة لا یقطع إلا بدموع البکائین؟» یعنی هم تاسو ماته خودلې وو چه د جنت او اور په مینځ کښې یو خالی میدان دې چه د الله تعالی د ویرې نه اوښکې بهیولو نه بغیر نه شی قطع کیدې. دې اوریدو سره حضرت زکریا علیه السلام هم په ژړا شو او وئی فرمائیل: «ابك یابنی».[3]

د زکریا علیه السلام او یحیٰی علیه السلام د شهادت واقعه: مؤرخین اسلام لیکلی دی چه کوم وخت یحیٰی علیه السلام یهودیانوته دالله تعالی د دین دعوت ورکړو نودهغه دښمنان جوړشو دهغې په قتل کولوپسې شو دهغوی د شهادت واقعې

---

[1] الشفاء بتعریف حقوق المصطفی: ۶۶/۱ ملتزم الطبع والنشر عبدالحمید أحمدالحقیقی.

[2] البدایة والنهایة: ۴۳۷/۲-۴۳۶.

[3] البدایة والنهایة: ۵۷/۲ قصة زکریا ویحیٰی علیهما السلام دارالکتب العلمیة.

باره كښې ابن اسحاق رحمه الله وائی داسې بيبنه شوه چه دهغه وخت بادشاه دخپلې ښځې په لور باندې عاشق شو او بادشاه هغې سره نكاح كول غوښتل. نو يحيٰى عليه السلام جينئى ته تلقين اوكړو چه ته چونكه د بادشاه د ښځې لورنى په دې وجه ته د بادشاه دپاره هيڅ صورت حلال كيدې نه شې. جينئى هم د نكاح خواهش منده وه. هغې بادشاه سره سازش اوكړو او يحيٰى عليه السلام ئى شهيد كړو.

د حضرت يحيٰى عليه السلام د شهيد كولونه پس يهوديانو دزكريا عليه السلام دقتل كولو اراده اوكړه. يهود هغوى له نيزدې راغله نو هغه دخپل خان بچ كولو دپاره اوتختيدو. په منډو منډو كښې يوه ونه راغله او حضرت زكريا عليه السلام د هغې په چاؤدې كښې داخل شو. په دغه چاؤدې كښې د ننوتلو نه پس هغوى دې شهيد كړو يا په خپل مرګ وفات شو؟ په دې كښې دوه اقوال دى او دواړه د وهب بن منبه رحمه الله نه نقل دى. يو دا چه بدبخت يهوديانو په هغه ونه باندې آره اوچلوله او چه آره د زكريا عليه السلام د پوښتو پورې راؤرسيدله نو وحى راغله چه كه ته ژړا فرياد اوكړو نو مونږ به زمكه په هغوى باندې راواړوو اوكه دصبر نه دې كار واخستو نو مونږ به دوى باندې په عذاب وركولو كښې تادې نه كوو. زكريا عليه السلام دويم صورت ته ترجيح وركړه اود صبر اوشكر نه ئى كار واخستو. دغه بدبختانو د ونې سره د حضرت زكريا عليه السلام بدن هم په آره چلولو سره دوه ټكړې كړو.(١)

دويم قول دادې چه دا واقعه د حضرت اشعيا عليه السلام سره پيښه شوې او په زكريا عليه السلام باندې طبعى مرګ راغلې.(٢)اولنى قول زيات مشهور دې چه هغه شهيد كړې شوې وو. د حضرت زكريا عليه السلام او حضرت يحيٰى دشهادت دمقام باره كښې چه خومره اقوال دى هغه د اضطراب نه خالى نه دى. په دې وجه د دواړو د شهادت مقام تحديد په يقين سره نه شى كيدې.(٣)

حفيا: لطيف: د سورت مريم آيت دې. ﴿قَالَ سَلٰمٌ عَلَيْكَ ۚ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّيْ ۖ إِنَّهُ كَانَ بِيْ حَفِيًّا﴾ امام بخارى رحمه الله د حفيا معنى لطيف كړې ده يعنى مهربان.

[۳۲۴۷]- حَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ صَعْصَعَةَ: أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدَّثَهُمْ عَنْ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِهِ "ثُمَّ صَعِدَ حَتَّى أَتَى السَّمَاءَ الثَّانِيَةَ فَاسْتَفْتَحَ، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ قِيلَ: وَمَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، فَلَمَّا خَلَصْتُ فَإِذَا يَحْيَى وَعِيسَى وَهُمَا ابْنَا خَالَةٍ، قَالَ: هَذَا يَحْيَى وَعِيسَى فَسَلِّمْ عَلَيْهِمَا، فَسَلَّمْتُ فَرَدَّا، ثُمَّ قَالَا: مَرْحَبًا بِالأَخِ الصَّالِحِ وَالنَّبِيِّ الصَّالِحِ" ص ۶۰۴][ر: ۳۰۳۵](۴)

تراجم رجال

هدبة بن خالد: دا هدبة بن خالد بن ابى الاسود قيسى رحمه الله دې (۵)

همام بن يحيٰى: دا همام بن يحيٰى بن دينار العوذى رحمه الله دې. (۶)

---

(١) البداية والنهاية: ۲/۴۳۵ دارالمعرفة بيروت.

(٢) المصدر السابق.

(٣) دتفصيل دپاره اوګورئى: البداية والنهاية: ۲/۴۰۶ دارهجر، وقصص القرآن: ۲/۵۷۶-۵۷۵.

(۴) مر تخريجه فى كتاب بدء الخلق باب ذكر الملائكة صلوات الله عليهم رقم: ۳۲۰۷.

(۵) اوګورئى: كتاب مواقيت الصلاة باب فضل صلاة الفجر، رقم: ۵۷۴.

(۶) اوګورئى: كتاب مواقيت الصلاة باب من نسى صلاة فليصل إذا ذكر، رقم: ۵۹۷.

قتاده: دا قتاده بن دعامة سدوسى رحمه الله دى. ددوى تذكره «كتاب الايمان باب من الايمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه» لاندې تيره شوې ده.(۱)

مالک بن صعصعة: دا مالك بن صعصعه بن وهب انصارى رضي الله عنه دى.(۲)

دحديث ترجمه اوشرح: په روايت كښې مالك بن صعصعه انصارى رضي الله عنه وائى چه رسول الله ﷺ خلقو ته د معراج د شپې واقعه بيان كړه (پوره حديث باب ذكر الملائكة كښې راغې. دلته امام بخارى رحمه الله د حديث يو جز نقل كړې دى). بيا جبرائيل عليه السلام پورته اوختلو تردې چه دويم آسمان ته اوختلو نو جبرائيل عليه السلام پرې دروازه كولاؤ كړه تپوس اوكړې شو څوك دى؟(دا دربان وو) هغه اووئيل جبرائيل. تپوس اوكړې شو تاسره څوك دى؟ جبرائيل عليه السلام اووئيل محمد ﷺ تپوس اوكړې شو آيا دې راغوښتې شوې دى؟ نو جبرائيل اووئيل او. رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه كله زه هلته اورسيدم نو يحيى عليه السلام اوعيسى عليه السلام يو ځائې ناست وو اوهغه دواړه دترور خامن دى. دحضرت مريم بنت عمران عليها السلام د مور نوم "حنه" اود حضرت يحيى عليه السلام د مور نوم ايشاع وو.(۳)

د حضرت يحيى عليه السلام او حضرت مريم مور دواړه سكه خوندې وې. چونكه په عرف كښې د ترور د اولاد، اولاد ته هم د ترور خوئى ونيلې شى په دې وجه رسول الله ﷺ د مجاز متعارف په توګه دواړو ته د ترور خامن اووئيل.(۴)جبرائيل اووئيل دا دواړه يحيى اوعيسى دى. دوى ته سلام اوكړه چنانچه ما هغوى ته سلام اوكړو نو دواړو د سلام جواب راكړو بيا دواړو اووئيل «مرحبا بالأخ الصالح والنبى الصالح». علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه كيدې شى د دغه نسبى نيزديكت د وجې نه حضرت عيسى عليه السلام او حضرت يحيى عليه السلام په يو ځائې وى.(۵)

امام بخارى ته د حضرت يحيى عليه السلام په تذكره كښې د حديث اسراء نه علاوه په خپل شرط باندې هيڅ يو روايت ملاؤ نه شو. په دې وجه د باب لاندې د حديث اسراء هغه حصه نقل كړه په كومه كښې چه د حضرت يحيى عليه السلام ذكر راغلې دى.(۶)

امام ترمذى رحمه الله د حارث اشعرى رضي الله عنه يو روايت نقل كړې دى. په روايت كښې حضرت اشعرى رضي الله عنه وائى چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل الله تعالى حضرت يحيى عليه السلام ته په پنځو خبرو باندې پخپله عمل كولو سره بنى اسرائيل ته هم د هغې تلقين كولو حكم وركړو. نيزدې وه چه حضرت يحيى عليه السلام ته په دغه حكم باندې عمل كولو كښې تاخير كيدلو چه عيسى عليه السلام هغه ته اوفرمائيل الله تعالى تاته په پنځو خبرو باندې پخپله د عمل كولو او بنى اسرائيلو ته د هغې د تلقين حكم كړې وو اودا فريضه خو به يا ته سر ته اورسوې يا بياما پريږده چه زه ئې پوره كړم. يحيى عليه السلام اوفرمائيل زه ويريږم چه ته زمانه وړاندې شوې نو ماته به سخته سزا راكړې شى يا به په زمكه كښې ورخښ كړې شم. دې نه پس حضرت يحيى عليه السلام بنو اسرائيل په بيت المقدس كښې راجمع كړل تردې چه جمات ډك شو نو هغه په منبر كيناستو يحيى عليه السلام د الله تعالى حمد اوثنابيانولو نه پس اوفرمائيل چه الله تعالى ماته د پنځو خبرو حكم راكړې دې چه زه په خپله هم په دې باندې عمل اوكړم او تاسو خلقو ته هم په دې باندې د عمل كولو تلقين اوكړم.

---

۱) كشف البارى: ۳/۲.

۲) اوګورئى بدء الخلق باب ذكر الملائكة صلوات الله عليهم: رقم: ۳۲۰۷.

۳) فتح البارى: ۵۷۹/۸، إرشادالسارى: ۳۸۳/۷.

۴) فتح البارى: ۵۷۹/۸، إرشادالسارى: ۳۸۳/۷.

۵) شرح الكرمانى: ۷۵/۱۴، عمدة القارى: ۲۲/۱۶.

۶) فتح البارى: ۴۶۷/۶، عمدة القارى: ۳۱/۱۶، دارالكتب العلمية.

① اول حکم دا چه دَ الله تعالی عبادت کوئی اوهغه سره بل څوك شريك مه ګرځوئی. دَمشرك مثال دَهغه غلام په شان دې کوم چه يو مالك په خپل خالص سرو سپينو زرو سره واخلی اودَهغه غلام طريقه دا وی چه هغه خپله ګټه دَ مالك په ځائی بل چاته ورکوی. آيا په تاسو کښې څوك هم داغواړی چه دَهغه غلام دې دا سې نافرمانه وی؟ الله تعالی تاسو پيدا کړئی اوهم هغه تاسو ته رزق درکړو. لهذا تاسو هم دَ هغه عبادت کوئی اوهغه سره څوك شريك مه ګرځوئی.

② الله تعالی تاسو ته دَ مونځ کولو حکم درکړې دې کوم وخت چه تاسو مونځ کوئی نو اخوا ديخوا خيال مه ساتئی. ځکه چه ترکومې تاسو په مانځه کښې بل طرف ته متوجه نه شئی نو الله تعالی به ستاسو طرف ته دَ التفات نظر ساتی.

③ الله تعالی تاسوته دَ روژې ساتلو حکم درکړې دې. دَ روژه دار مثال دَهغه سړی په شان دې چاسره چه دَ مشك نه ډکه تهيلې وی اوهغه دَملګرو په ډله کښې وی اودَمشکو خوشبوئی ټوله ډله راکاږی. دَ الله تعالی په نيز دَ روژه دار دَ خلې بوئی دَ مشك نه زيات خوښ دې.

④ الله تعالی دَ صدقه ورکولوحکم هم ورکړې دې. دَ صدقه ورکونکی مثال دَهغه سړی په شان دې څوك چه خپل دښمن راګير کړی اولاسونه ترلې ئی دَ قتل کولوځائی ته بوځی په دې حال کښې هغه اووائی «هل لکم أن افتدي نفسی منکم»که زه دَ ځان په ځائی فديه پيش کړم نوته به په هغې باندې راضی شې؟ اوآخر هغه دَ خپل ځان دَ خلاصولو بدله پوره مال دَ فديه په توګه پيش کړی.

⑤ زه تاسو ټولو ته دَالله تعالی دَ ذکر په کثرت سره دَ کولو تلقين کوم. په کثرت سره دَ ذکر کونکی مثال دَ هغه سړی په شان دې چه دښمن په ډيره تيزئی سره هغه پسې لګيدلې وی اوهغه دَخپل ځان بچ کولودپاره په يوه مضبوطه قلعه کښې پناه واخلی. نودَ شيطان دَ حملونه دَبچ کيدو دپاره دَ الله تعالی ذکر دَ ټولو نه مضبوط دَ پناه ځائی دې.

حارث اشعری رضی الله عنه وائی چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل زه هم تاسو ته دغه شان دَ پنځو خبرو حکم درکوم دکوم چه الله تعالی ماته حکم راکړې دې: ① لزوم جماعت ② سمع ③ طاعت ④ هجرت او ⑤ جهاد في سبيل الله. حقيقت دادې چه کوم سړې يو لېشت په اندازه د جماعت نه بهر شو لکه چه هغه دَ خپل سټ نه دَاسلام رسئی کوزولوسره اوغورزوله. تردې چه هغه واپس شی او بيا جماعت کښې شامل شی. او چا چه دَ جاهليت دَ زمانې نعره اوچته کړه هغه به دَ دوزخ خشاك جوړيږی. په دې موقع باندې چا اووئيل يا رسول الله! سره دَدې چه هغه مونځ ګذار او روژه دار وی؟ حضورپاك اوفرمائيل او، سره دَدې چه مونځ ګذار او روژه دار وی اودا ګڼړی چه زه مسلمان يم.([1])

دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت: حديث اوترجمة الباب کښې مناسبت واضح دې. ځکه چه دَحضرت زکريا عليه السلام په قصه کښې دَحضرت يحيی عليه السلام هم تذکره ده.([2])

۴۵ ـ باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰى: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ مَرْيَمَ اِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ اَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾/مریم: ۱۶/:

﴿اِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يٰمَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ﴾/آل عمران: ۴۵/. ﴿اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰٓى اٰدَمَ وَنُوْحًا وَّاٰلَ اِبْرٰهِيْمَ وَاٰلَ عِمْرٰنَ عَلَى الْعٰلَمِيْنَ ۝ ـ اِلٰى قَوْلِهٖ ـ يَرْزُقُ مَنْ يَّشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ۝﴾/آل عمران: ۳۳ـ۳۷/.

---

[1] سنن الترمذی کتاب الأمثال باب ماجاء فی مثل الصلاة والصيام والصدقة، رقم الحديث: ۲۸۶۳.
[2] عمدة القاری: ۲۲/۱۶.

دَترجمة الباب مقصد: دا باب امام بخاري رحمه الله دَحضرت مریم علیها السلام دَ حالاتو او اخبار بیانولو دَپاره قائم کړي دي. [۱]

مریم دَ سریاني ژبې لفظ دې اودَدې معنی ده خادم. [۲] چونکه دا دَ ام عیسی علیهما السلام نوم دې نوځکه دا دَ علمیت او تانیث دَ وجې نه غیرمنصرف دې. [۳] دَ سورت آل عمران آیت دې: ﴿إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي﴾ ارقم الآیة: ۳۵ یعنی اې زما ربه: زما په خیټه کښې چه کوم بچې دې ماستادَ پاره نذر منلې دې چه دې آزاد پریردم. دَ آزاد پریخودو مطلب دا وو چه هغه به صرف دَ بیت المقدس خدمت کوی. دې نه علاوه به په هغه باندې بل څه کار نه شي کولې. دَحضرت مریم پلار ته هغه وخت علم نه وو چه پیدا کیدونکې بچې هلك نه بلکه جینئی ده. لیکن بهرحال جذبه ئې هم دغه وه چه لوئې شي نو دَ بیت المقدس خادم به وی. چه جینئی پیدا شوه نوهم دَ دغه جذبې لاندې ئې دَهغې نوم مریم یعنی خادم کیخودو. والله اعلم بالصواب.

دَحضرت مریم علیها السلام مور پلار: عمران او حنة: دَمحمد اسحاق رحمه الله او ابن عساکر رحمه الله دَحضرت مریم علیها السلام دَپلار عمران په سلسله دَنسب کښې اختلاف دې. مګر دومره خبره فیصله شوې ده چه حضرت مریم علیها السلام دَ حضرت داؤد علیه السلام دَ اولاد نه ده. بل دَ حضرت مریم علیها السلام پلار عمران او مور حنة دواړه په تقوی او عبادت کښې بنواسرائیل کښې مشهور وو. دَهغه وخت نبی حضرت زکریا علیه السلام وو چه دَ حضرت مریم دَخور ایشاع خاوند وو خو یو قول دا هم دې چه ایشاع دَحضرت مریم ترور وه. [۴]

دَ هغوی اولاد نه وو او لکه څنګه چه بې اولاد جوړه دَ اولاد خواهش بې تابه کړې وی دا دواړه هم دَ اولاد خواهش مند وو اودَ الله تعالی نه به ئې دعا کوله. آخر الله تعالی دَهغوی دعا قبوله کړه او دَحنة حمل شو. حنة نذر اومنلو که چرې هلك شو نوهغه به دَ بیت المقدس خادم وی. [۵]

کله چه دَ وضع حمل وخت شو او په خانې دَ هلك جینئی پیدا شوه نو حنة افسوس اوکړو. قرآن کریم دا واقعه معجزانه اسلوب کښې داسې بیان کړې ده: ﴿إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۝ فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَىٰ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ۝ فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا﴾ یعنی کوم وخت چه دَ عمران بي بي وئیلی ووای ربه ما نذر منلې دې چه زما په خیټه کښې کوم بچې دې زه غه دَ هریو کار نه آزادوم اوستادَپاره به ئې وقف کوم. زمادا نذر قبول کړه. بیشکه ته اوریدونکې او دَ هرخیز علم لرونکې ئې بیاچه کله دَ هغې جینئی پیدا شوه نو هغې (په ارمان سره) اووئیل اې ربه زما خو لور اوشوه. حالانکه الله تعالی ته ښه علم وو چه دَ هغې څه پیدا شوی دی او هلك دَ جینئی برابر نه دې (بیا حنة) اووئیل اې ربه ما دَدې نوم مریم کیخودو اودا اودَدې اولاد دَ شیطان مردود نه دَ حفاظت دَپاره ستا په پناه کښې ورکوم. چنانچه دَهغې رب (مریم) په ښه شان سره قبوله کړه اودَهغې پالنه په ښه طریقه باندې اوکړه او زکریا دَهغې نګران جوړ شو.

﴿وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَىٰ﴾ جمله معترضه ده او دادَ مریم علیها السلام دَ مور قول نه دې. علامه بیضاوی رحمه الله دَدې دا تفسیر کړې دې. ((ولیس الذکر الذي طلبت کالأنثی التي وُهبت)) یعنی کوم هلك چه تاغوښتې دې هغه دَ دغه جینئی په

---

[۱] فتح الباري: ۵۸۰/۸.

[۲] المصدر السابق.

[۳] المصدر السابق.

[۴] البدایة والنهایة: ۴۱۸/۲-۴۱۷ دارهجر.

[۵] البدایة والنهایة: ۴۱۸/۲-۴۱۷ دارهجر.

شان نه شى كيدې چه تاته هبه كړې شوې ده. مطلب دا چه هم دا جيننى افضل ده او په دې كښې هغه كمالات او فضائل دى چه ستا غوښتلې شوې هلك كښې نشته دې.[1]

حضرت مريم دَ بيت المقدس دَخدمت دَپاره نذر كول اودَ كفالت بيان: دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما روايت دې چه دَ ولادت نه پس حنة مريم عليها السلام په كپړه كښې اونغښتله او بيت المقدس ته ئې بوتله او په بيت المقدس كښې چه به كومو خلقو په كثرت سره عبادت كولو اوهلته به اوسيدل دَهغوى په خدمت كښې پيش كړه. دَ مريم پلار دَهغوى امام پاتې وو په دې وجه ټولو جګړې كولې هريو غوښتل چه دَخپل امام دَ لور كفالت په خپله ذمه واخلى. حضرت زكريا عليه السلام دَهغه وخت نبى وو هغه دَ رشتې په بنياد باندې خپل ځان دَ مريم دكفالت زيات حقدار ګڼړلو اودَې خبرې اظهارئې دَ ټولو په وړاندې اوكړو نوهغوى دَ خسنړې اچولو تجويز پيش كړو. چه خسنړې اوويستلې شو نو هغه دَ حضرت زكريا عليه السلام په نوم راؤوتله. هغوى په دويم ځل او په دريم ځل دَ خسنړې ويستو مطالبه اوكړه اوهر ځل خسنړې هم دَ زكريا عليه السلام په نوم راؤوتلو.[2]

دغه شان حضرت زكريا عليه السلام حضرت مريم عليها السلام په خپل كفالت او پالنه كښې واخستله. حضرت زكريا عليه السلام دَحضرت مريم دَپاره هيكل سره نيزدې يوه كمره دَهغې دَپاره خاص كړه دې دَپاره چه هغه ټوله ورځ په دې كښې عبادت كوى. چه شپه به شوه نو هغه به ئې خپل كورته بوتله.[3]

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَآلُ عِمْرَانَ الْمُؤْمِنُونَ مِنْ آلِ إِبْرَاهِيمَ وَآلِ عِمْرَانَ وَآلِ يَاسِينَ وَآلِ مُحَمَّدٍ ﷺ، يَقُولُ: ﴿إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ﴾ /آل عمران: ۶۸/: وَهُمُ الْمُؤْمِنُونَ. وَيُقَالُ: آلُ يَعْقُوبَ أَهْلُ يَعْقُوبَ، فَإِذَا صَغَّرُوا آلَ ثُمَّ رَدُّوهُ إِلَى الْأَصْلِ قَالُوا: أُهَيْلٌ.

امام بخارى رحمه الله دَ باب لاندې دريم آيت دَ آل عمران نقل كړې دې: ﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ دَدې لاندې امام بخارى رحمه الله دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما قول نقل كړې دې چه په آيت كښې دَ «آل عمران» نه آل ابراهيم، آل عمران، آل ياسين او آل محمد ﷺ مؤمنين مراد دى. بيا دَدې په تائيد كښې امام بخارى رحمه الله هم دَ ابن عباس رضي الله عنهما يو قول نقل كړې دې چه ﴿إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ﴾ كښې هم آل ابراهيم هغه دى كوم چه دَهغوى متبع او مؤمن وو.

دَتعليق تخريج: دا تعليق ابن ابى حاتم رحمه الله دَ على بن ابى طلحه عنه په طريق سره موصولاً نقل كړې دې.[4]

دَتعليق مقصد: دَدې تعليق ذكركولونه دَامام بخارى رحمه الله مقصد دا خودل دى چه په آيت كښې ذكر اصطفاء نه مراد دَ آل ابراهيم اوآل عمران نه ټول كسان مراد نه دى بلكه خاص كسان مراد دى چاچه ايمان قبول كړو.[5]

قوله: ويقال: آل يعقوب أهل يعقوب......الخ: دَ لفظ آل په اصل كښې اختلاف دې. جمهور او امام سيبويه رحمه الله فرمائى چه آل په اصل كښې أهل وو خكه چه دَدې تصغير أهيل راځى. «والتصغير يرد الأشياء إلى أصلها» دكوم نه پس چه هاء خلاف قياس همزه سره بدله كړه او بيا دَقاعدې مطابق دويمه همزه په الف سره بدله كړه نو آل شو. بعض حضرات فرمائى چه دَ آل اصل آل يؤل نه أول دې. دكوم معنى چه دَ واپس كيدو ده او هر انسان خپل آل

---

[1] حاشية الشهاب على التفسير البيضاوى، سورة آل عمران: ۳۶، ۳۹/۳ دارلكتب العلمية.

[2] البداية والنهاية: ۴۴۱/۲.

[3] روح المعانى سورة آل عمران: ۳۷، ۱۴۴/۳ دار إحياء التراث العربى، البداية والنهاية: ۴۲۲/۲ دارهجر.

[4] فتح البارى: ۴۶۹/۶ عمدة القارى: ۳۲/۱۶.

[5] فتح البارى: ۴۶۹/۶.

(بال بچ) طرف ته راګرځی. واؤ متحرك کړو دکوم نه پس چه د قاعدې مطابق واؤ ماقبل مفتوح کیدو د وجې نه الف سره بدل کړو نو آل جوړ شو. د دې حضراتو مطابق دلفظ آل تصغیر أویل راځی.[1]

[۳۲۴۸]- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَا مِنْ بَنِي آدَمَ مَوْلُودٌ إِلَّا يَمَسُّهُ الشَّيْطَانُ حِينَ يُولَدُ، فَيَسْتَهِلُّ صَارِخًا مِنْ مَسِّ الشَّيْطَانِ، غَيْرَ مَرْيَمَ وَابْنِهَا» ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ: {وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ} [آل عمران:۳۶] "ص ۶۱۲ "[ر:۳۱۱۲][2]

ترجمه: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه ما د رسول الله ﷺ نه اوریدلی چه هیڅ یو ماشوم داسې نه پیدا کیږی کوم ته چه د پیدا کیدو په وخت شیطان لاس اونه لګوی. هغه د شیطان په لاس لګولو سره ژړا کوی. سوا د مریم او ابن مریم نه، یعنی مریم او د هغې ځوئی عیسٰی علیهما السلام د شیطان د لمس نه محفوظ ساتلی. د دې حدیث په بیانولو سره ابوهریره رضی الله عنه د آل عمران دا آیت وئیلې وو. ﴿وَإِنِّيٓ أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَٰنِ الرَّجِيمِ﴾

تراجم رجال

ابوالیمان: دا ابوالیمان حکم بن نافع بهرانی حمصی رحمه الله دې.[3]

شعیب: دا ابوبشر شعیب بن مولی حمزه قرشی اموی رحمه الله دې. د دوی تذکره «بدء الوحی» لاندې تیره شوې ده.[4]

الزهري: دا مشهور محدث محمد بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دې.[5]

سعید بن المسیب: د دوی تذکره «کتاب الإیمان باب من قال: إن الإیمان هو العمل» لاندې تیره شوې ده.[6]

د حدیث شرح: د حضرت مریم علیها السلام د پیدائش نه پس حنة وئیلی وو: ﴿وَإِنِّيٓ أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَٰنِ الرَّجِيمِ﴾ یعنی زه مریم او د هغې اولاد د شیطان مردود د شر نه ستا په پناه کښې ورکوم. امام قرطبی رحمه الله فرمائی چه د مور د دې دعا په برکت سره الله تعالی مریم علیها السلام د شیطان د شر نه محفوظ اوساتله.[7] چنانچه په روایت کښې راځی چه کوم وخت بچې پیدا کیږی نو هغه څکه چغې وهی چه شیطان هغه باندې په خپله ګوته باندې څکوندار ه ورکوی.[8] سوا د حضرت مریم او د هغې د ځوئی حضرت عیسٰی علیهما السلام چه الله تعالی دواړه د شیطان د شر نه محفوظ اوساتل.[9]

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت واضح دې.

---

[1]) فتح الباري: ۴۶۹/۶ عمدة القاري: ۳۲/۱۶.

[2]) مر تخریجه في بدء الخلق باب صفة إبلیس وجنوده، رقم: ۳۲۸۶.

[3]) کشف الباری: ۴۷۹/۱.

[4]) کشف الباری: ۴۸۰/۱.

[5]) کشف الباری: ۳۲۶/۱.

[6]) کشف الباری: ۱۵۹/۲.

[7]) تفسیر القرطبی تفسیر سورة آل عمران رقم الآیة: ۳۵، ۱۰۳/۵ مؤسسة الرسالة، إرشادالساری: ۳۸۴/۷.

[8]) مسندالإمام أحمد: ۱۳۶/۱۳ رقم الحدیث: ۷۷۰۸ مؤسسة الرسالة.

[9]) البدایة والنهایة: ۴۱۹/۲۰ دارهجر.

۴۶- باب ﴿وَاِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يٰمَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفٰكِ عَلٰى نِسَآءِ الْعٰلَمِيْنَ﴾

يٰمَرْيَمُ اقْنُتِيْ لِرَبِّكِ وَاسْجُدِيْ وَارْكَعِيْ مَعَ الرّٰكِعِيْنَ ۝ ذٰلِكَ مِنْ اَنْۢبَآءِ الْغَيْبِ نُوْحِيْهِ اِلَيْكَ ؕ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يُلْقُوْنَ اَقْلَامَهُمْ اَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ ۪ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يَخْتَصِمُوْنَ ۝/آل عمران: ۴۲ - ۴۴/.

يُقَالُ: يَكْفُلُ يَضُمُّ، كَفَلَهَا ضَمَّهَا، مُخَفَّفَةٌ لَيْسَ مِنْ كَفَالَةِ الدُّيُوْنِ وَشِبْهِهَا.

ماقبل سره ربط: دا باب امام بخاری رحمه الله دَ سابقه باب دَ فصل په توګه باندې قائم کړی دی. او په دې کښې هم دَحضرت مريم عليها السلام حالات بيانول غواړی. دَباب لاندې امام بخاری رحمه الله دَ سورت آل عمران آيت نقل کړی دی: ﴿وَاِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يٰمَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفٰكِ عَلٰى نِسَآءِ الْعٰلَمِيْنَ ۝ يٰمَرْيَمُ اقْنُتِيْ لِرَبِّكِ وَاسْجُدِيْ وَارْكَعِيْ مَعَ الرّٰكِعِيْنَ ۝ ذٰلِكَ مِنْ اَنْۢبَآءِ الْغَيْبِ نُوْحِيْهِ اِلَيْكَ ؕ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يُلْقُوْنَ اَقْلَامَهُمْ اَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ ۪ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يَخْتَصِمُوْنَ ۝﴾ [۴۲ - ۴۴] يعنې هغه وخت يادکړئ چه فرښتو اووئيل اې مريم حقيقت دادې چه الله تعالى ته منتخب کړې ئې اوتاته ئې پاکې درکړې ده اود دنيا په ټولو ښځوکښې ئې هم تاته په خوښيدو سره فضيلت درکړې دې. اې مريم ته دَ خپل رب عبادت کوه او سجده کوه او دَ رکوع کونکوسره رکوع هم کوه. دَ سجدې ذکر دَ رکوع نه اول راغلې دې يا خويه دې وجه چه دَهغه وخت شريعت کښې هم دغه ترتيب وو او يا بيا ﴿اسْجُدِيْ وَارْكَعِيْ﴾ کښې واؤ دَمطلق جمع دَپاره دې.

دې نه پس آيت کښې رسول الله ﷺ ته خطاب دې چه دَ حنة نذر منل، دَ مريم عليهما السلام ولادت او بيا دَحضرت زکريا عليه السلام په ترتيبت کښې راتلل او مريم عليهما السلام سره دَ ملائکو دَخبرو اترو خبرو کوم چه تا ته درکړې شو ټول دَ غيب خبرونه دی اودَ حضور پاک دَ نبوت دَ حقيانيت دليل دې. په دې کښې يهودو ته هم تنبيه وه چه دهغوی دَ آبا او اجداد سره متعلق کوم معلومات محمد ﷺ ته ورکړې شو دَهغې ذريعه وحی ده. لهذا تاسو دهغه په نبوت باندې ايمان راوړو سره په صراط مستقيم باندې راشئ. چنانچه اوفرمائيلې شو: دا ټولې دَ غيب خبرې دی چه مونږ ئې دَ وحی په ذريعه تاته درکوو او تاسو هغه وخت هغوی سره نه وې کوم وخت چه هغوی خپل قلمونه اچول «دَدې فيصله کولو دَپاره» چه څوک به دَمريم کفالت کوی اوهغه وخت هم ته هغوی سره نه وې کوم وخت چه هغوی په خپل مينځ کښې اختلاف کولو.

يكفل: يضم، كفلها، ليس من كفالة الديون وشبهها: امام بخاری رحمه الله دَ آل عمران په آيت کښې «يكفل» او «كفلها» معنى بيان کړې ده چه دَدواړو معنى دَ ملاوولو راخی. بيانی دا اوخودل چه «وكفلها زكريا» کښې «كفلها» تشديد سره نه دې تخفيف سره دې او په آخره کښې اوفرمائيل چه دکفالت نه مراد هغه ضمان نه دې چه دَ قرض يا دَدې په شان نورو معاملاتو کښې کيږی بلکه دې نه مراد معنى مستعار دې يعنى دَ چا دَ پرورش او تربيت ذمه واری اخستل.[1]

[۳۲۴۹]- حَدَّثَنِيْ أَحْمَدُ ابْنُ أَبِيْ رَجَاءٍ، حَدَّثَنَا النَّضْرُ، عَنْ هِشَامٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِيْ أَبِيْ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ جَعْفَرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيًّا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ، يَقُوْلُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ

[1] إرشاد الساری: ۳۸۵/۷.

صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «خَيْرُ نِسَائِهَا مَرْيَمُ ابْنَةُ عِمْرَانَ، وَخَيْرُ نِسَائِهَا خَدِيجَةُ» ص ۶۱۵][۳۶۰۴][۱]

تراجم رجال

احمدبن ابي رجاء: دا ابوالولید عبدالله بن ایوب حنفی هروی رحمه الله دي.[۲]

نضر: دا نضر بن شمیل مازنی مصری رحمه الله دي.[۳]

ابي: دي نه عروه بن زبیر بن العوام مراد دي. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان،باب أحب الدین إلی الله أدومه» لاندې تیره شوې ده.[۴]

عبدالله بن جعفر: دا عبدالله بن جعفر بن ابی طالب رحمه الله دي.[۵]

علي رضي الله عنه: دَدوی تذکره «کتاب العلم،باب إثم من کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم» لاندې تیره شوې ده.[۶]

دَحضرت علی رضي الله عنه روایت دې چه ما دَ رسول الله ﷺ نه داسې فرمائیلو سره اوریدلی دی چه مریم بنت عمران دَخپلې زمانې بهترین ښځه وه او خدیجه دَخپلې زمانې بهترین ښځه وه.

دَ "خير نسائهامريم بنت عمران" مطلب: دَدې جملې یو صورت دادې چه په «نساءها» کښې دَ ضمیر مرجع «الدنیا» وی لکه څنګه چه دَعلامه زرکشی رحمه الله رائې ده.[۷] او دَ «خیر» نه وړاندې «من» مقدر او منلې شې دادَ قاضی عیاض رحمه الله رائې ده.[۸] اوتقدیر عبارت وی: «من خیر نساء الدنیا مریم بنت عمران» یعنې مریم بنت عمران دَدنیا دَ افضل ښځونه ده. علامه کرمانی رحمه الله فرمائی ضمیر دَ بنو اسرائیل طرف ته راجع دې.[۹] په دې صورت کښې به مطلب داشې چه مریم دَ بنو اسرائیل دَ ښځونه دَ ټولو افضل ده. اودا هم وئیلې کیدې شې چه په عبارت کښې مضاف محذوف وی او تقدیر وی: «خیر نساء زمانها مریم بنت عمران» په دې صورت کښې ضمیر هاء دَ مریم علیها السلام طرف ته راجع وی یعنې مریم دَ خپلې زمانې دَ افضل ښځونه ده.

---

[۱] أخرجه أيضاً في المناقب، باب تزويج النبي صلى الله عليه وسلم خديجة وفضلها رضي الله عنها. رقم الحديث: ۳۸۱۵ومسلم في فضائل الصحابة، باب فضائل خديجة رقم: ۲۴۳۰والترمذي في المناقب، باب مناقب خديجة رضي الله عنها، رقم: ۳۸۸۷.

[۲] كتاب الحيض، باب إذا حاضت في شهر ثلاث حيض، رقم: ۳۲۵، ص: ۵۴۳.

[۳] كتاب الوضوء باب حمل العَنَزَة مع الماء في الاستحباب رقم: ۱۵۲.

[۴] كشف الباري:۲/۴۳۶.

[۵] اوګورئی كتاب العتق باب: في العتق وفضله، رقم: ۳۵۱۷.

[۶] كشف الباري: ۴/۱۴۹.

[۷] إرشادالساري: ۷/۳۸۶.

[۸] عمدة القاري: ۱۶/۳۴وإرشادالساري: ۷/۳۸۶.

[۹] شرح الكرماني: ۱۴/۷۷.

امام نسائی رحمه الله دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما روایت نقل کړی دی. په دې کښې دَ رسول الله ﷺ نه دَ حضرت مریم علیها السلام باره کښې «أفضل نساء أهل الجنة» الفاظ وارد دی.[١] او په یو روایت کښې «خیر نساء العالمین» الفاظ هم نقل دی.[٢]

داهم داسې دی لکه چه دَقرآن کریم آیت: ﴿وَاصْطَفَاكِ عَلَىٰ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ﴾ . علامه قسطلانی فرمائی چه ظاهری مطلب هم دغه دې چه مریم علیها السلام مطلقًا دَ ټولو ښځونه افضل ده. په دې کښې دَ عالم زمانها قید لګولو سره ترک ظاهر لازم راځی.[٣]

چونکه قرطبی رحمه الله او ابن حزم دَ ښځو دَ نبوت قائل دی.[٤] په دې وجه هغوی دَ مذکوره آیت نه دَ حضرت مریم په نبوت باندې استدلال کړی دې او فرمائیلی دی چه هغه نبیه وه.[٥]

قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه دَاکثر (جمهورو) علماؤ مذهب دادې چه حضرت مریم اوحضرت آسیه هم دَ نورو صاحب فضل ښځو په شان دَ صدیقات اولیاء الله نه وې.[٦] امام نووی رحمه الله په الأذکار کښې دَ امام الحرمین په حواله سره لیکلی دی چه هغوی دَ مریم علیها السلام په نبیه نه کیدو باندې اجماع نقل کړې ده.[٧] بیا امام نووی رحمه الله شرح المهذب کښې هم دا قول دَ فقهاؤ دَ یو ګونی جماعت طرف ته منسوب کړی دې.[٨] همدغه رائې دَحضرت حسن بصری رحمه الله هم ده. هغه فرمائی: «لیس فی النساء نبیة ولا فی الجن»[٩] یعنی په ښځو اوجنات دواړو کښې هم هیڅ یو نبیه نه ده پاتې.

خلاصه دا چه جمهور دَښځودَ نبوت قائل نه دی او دَحضرت مریم علیها السلام باره کښې وارد شوې آیت ﴿وَاصْطَفَاكِ عَلَىٰ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ﴾ کښې دې حضراتو تاویل کړی دې چه دې نه مراد عالمی زمانها ده یعنی حضرت مریم علیها السلام دَخپلې زمانې دَ دنیا او آخرت دواړو په اعتبار سره افضل ترین ښځه وه.[١٠]

وخیر نسائها خدیجة: مطلب دا چه ام المؤمنین حضرت خدیجه رضی الله عنها دَدې امت دَ ټولو نه افضل ښځه ده. قاضی

---

[١]) سنن النسائی الکبری، کتاب المناقب، مناقب مریم بنت عمران: ٣٨٨/٧، رقم الحدیث: ٨٢٩٧ مؤسسة الرسالة. المعجم الکبیر، ذکر بنات الرسول صلی الله علیه وسلم، ذکر سن فاطمة رضی الله عنها ووفاتها إلخ: ٤٠٧/٢٢ رقم الحدیث: ١٠١٩ مکتبة ابن تیمیة.

[٢]) المعجم الکبیر للطبرانی ذکربنات النبی صلی الله علیه وسلم، ذکر سن فاطمة رضی الله عنها ووفاتها إلخ: ٤٠٢/٢٢ رقم الحدیث: ١٠٠٤ ابن تیمیة، صحیح ابن حبان ذکر فاطمة الزهراء بنة المصطفی: ٤٠٢/١٥ رقم الحدیث: ٦٩٥١ مؤسسة قرطبة.

[٣]) إرشادالساری: ٣٨٦/٧.

[٤]) أحکام القرآن للقرطبی، سورة آل عمران: ٤٢، ١٢٧/٥-١٢٦ مؤسسة الرسالة.

[٥]) فتح الباری: ٥٨٣/٨ أحکام القرآن للقرطبی: ١٢٧/٥-١٢٦ سورة آل عمران رقم الآیة: ٤٢ مؤسسة الرسالة.

[٦]) إکمال المعلم بفوائدمسلم: ٤٤٠/٧ رقم الحدیث: ٢٤٣١ دار الوفاء للطباعة، فتح الباری: ٣٨٦/٨، ٥٨٢.

[٧]) الأذکار، للإمام النووی رحمة الله علیه، باب الصلاة علی الأنبیاء وآلهم تبعاً لهم صلی الله علیه وسلم، الفصل الثانی، ص: ١٠٠، دارالفکر، فتح الباری: ٣٨٦/٨، ٥٨٢.

[٨]) فتح الباری: ٥٨٦/٨.

[٩]) فتح الباری: ٥٨٢/٨.

[١٠]) فتح الباری: ٥٨٣/٨.

ابوبکر بن عربی رحمه الله فرمائی چه دَدې حدیث په رڼا کښې دَ امت محمدیه په ښځو باندې دَخدیجة الکبری رضی الله عنها فضیلت مطلقه ثابتیږي.[1]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه یو څو ابواب مخکښې «باب قول الله تعالی ﴿وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِّلَّذِیْنَ اٰمَنُوا امْرَاَتَ فِرْعَوْنَ﴾» کښې دَحضرت ابوموسیٰ رضی الله عنه روایت: «کمل من الرجال کثیر ولم یکمل من النساء إلا آسیة امرأة فرعون ومریم بنت عمران» دَدې خبرې تقاضا کوی چه حضرت مریم او حضرت آسیه رضی الله عنهما دَ بقیه ټولو ښځو نه افضل ده او حضرت خدیجه رضی الله عنها دَدې امت افضل ترین ښځه ده. لکه چه په اول حدیث کښې دَ امت محمدیه دَ ښځونه تعرض نه دې کړې دکوم حاصل چه دا راوځی چه پخوانو امتونو کښې حضرت مریم او حضرت آسیه رضی الله عنهما افضل ترین ښځې نه دی او په دې دواړو کښې هم مریم علیها السلام زیاته افضل ده. خو امت محمدیه کښې افضل ترین ښځه حضرت خدیجه رضی الله عنها ده.[2]

۴۷ – باب: قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يٰمَرْيَمُ إِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيْحُ عِيْسَى ابْنُ مَرْيَمَ﴾

إِلَى قَوْلِهِ ﴿فَإِنَّمَا يَقُوْلُ لَهُ كُنْ فَيَكُوْنُ﴾ /آل عمران: ۴۵–۴۷/: يُبَشِّرُكِ وَيَبْشُرُكِ وَاحِدٌ ﴿وَجِيْهًا﴾ شَرِيْفًا. وَقَالَ إِبْرَاهِيْمُ: ﴿الْمَسِيْحُ﴾ الصِّدِّيْقُ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْكَهْلُ الْحَلِيْمُ، وَالْأَكْمَهُ مَنْ يُبْصِرُ بِالنَّهَارِ وَلَا يُبْصِرُ بِاللَّيْلِ. وَقَالَ غَيْرُهُ: مَنْ يُوْلَدُ أَعْمَى.

دَترجمة الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله دَدې باب لاندې دَ خونې بشارت بیانول غواړی چه حضرت مریم ته الله تعالی دَ طرف نه دَ فرښتو په ذریعه دَ خوئی زیرې ورکړې شو. امام بخاری رحمه الله دَ سورت آل عمران آیت نقل کړې دی ﴿إِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يٰمَرْيَمُ إِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ ۖ اسْمُهُ الْمَسِيْحُ عِيْسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيْهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِيْنَ ۝ وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَّمِنَ الصّٰلِحِيْنَ ۝ قَالَتْ رَبِّ أَنّٰى يَكُوْنُ لِيْ وَلَدٌ وَّلَمْ يَمْسَسْنِيْ بَشَرٌ ۖ قَالَ كَذٰلِكِ اللّٰهُ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ ۚ إِذَا قَضٰٓى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُوْلُ لَهُ كُنْ فَيَكُوْنُ ۝﴾ [۴۵ – ۴۷] یعنی کوم وخت چه فرښتو مریم ته ونیلی وو چه اې مریم الله تعالی تاته دَخپلې کلمې زیرې درکوی دکوم نوم چه به مسیح عیسیٰ بن مریم وی. عیسیٰ علیه السلام ته کلمة الله ځکه اوونیلې شو چه هغه دَ پلار نه بغیر دَ الله تعالی دَ کلمه کن سره پیدا شوې وو چه په دنیا او آخرت کښې به معزز وی او دمقرب بندیګانو نه به وی هغه به په زانګو کښې هم خلقو سره خبرې کوی دې دَپاره چه خلقو ته دَ مریم دَ عفت او پاکدامنئ ګواهی ورکړې شی او په زیات عمر کښې هم، او د رښتونی خلقونه به وی مریم اوونیل اې زما پروردګار! زما به بچې څنګه کیږی حالانکه ماله یو بشر (دَ صحبت په توګه) لاس نه دې لګولې (نه په جائز طریقه اونه په ناجائز طریقه سره او عادتاً بچې بغیر دَ پلار نه نه پیدا کیږی نو معلومه نه ده چه هم داسې به صرف دَ الله تعالی په قدرت سره بچې کیږی یا ماته به دَ نکاح حکم راکولې شی) اووفرمائیلې شو هم داسې (بغیر دَ سړی) نه به کیږی. ځکه چه الله تعالی څه غواړی پیدا کوی (یعنی دَ یو څیز دَپیدا کیدو دَپاره صرف دَ الله تعالی غوښتل کافی دی دَ یوې واسطې یا دَ څه سبب خاص کیدو ضرورت نشته اودهغه دَ غوښتلو طریقه داده چه) کله یو څیز پوره کول غواړی نوهغې ته وائی چه اوشه بس هغه څیز کیږی.

قوله: یبشّرك، ویبشُرك واحد: آیت کښې دی ﴿إِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ﴾ دَ قراءت مشهوره مطابق دا شین

---

[1] فتح الباری: ۵۸۳/۸.
[2] المصدر السابق.

تشدید سره د باب تفعیل نه دې. امام بخاری رحمه الله فرمائی چه «يُبَشِّرُكِ» د شین تخفیف سره هم لوستلې کیدې شی. د تخفیف قرآءت یحیی بن وثاب، ضمره او کسائی رحمة الله علیهم نه نقل دې. [1]

د مسیح معنی: «وقال إبراهيم: المسيح الصديق.....» د ابراهیم نه ابراهیم نخعی رحمه الله مراد دې. دې وائی چه مسیح د صدیق په معنی کښې دې. امام طبری رحمه الله فرمائی د ابراهیم نخعی رحمه الله مطلب دادې چه الله تعالی د حضرت عیسیٰ علیه السلام نه ذنوب مسح او پاك کړې وو. [2]

ښکاره خبره ده چه کله هغه د ګناهونو نه پاك کړې شوې نو هغه ته به د صدیقیت درجه حاصلیږی په دې بنیاد باندې ابراهیم نخعی رحمه الله د مسیح معنې صدیق اخستې ده. د ابراهیم نخعی رحمه الله تعلیق سفیان ثوری رحمه الله په خپل تفسیر کښې موصولاً روایت کړې دې. [3]

محققینو حضرت عیسیٰ علیه السلام ته د مسیح وئیلو ډیر وجوهات بیان کړی دی: لفظ مسيح د فعیل په وزن باندې مفعول یعنی د ممسوح په معنی کښې دې. یعنی د ګناهونو نه پاك کړې شوې. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه مسيح په معنی د ماسح دې او د اسم فاعل په معنی کښې دې او دا لقب خکه ورکړې شوې دې چه هغه به د یو بیمار په بدن باندې لاس راښکلو نو هغه به صحیح شو، که په یو مړی باندې به ئی لاس راښکلو نو هغه به ژوندې کیدلو.

یو قول دادې چه د مسح الأرض نه مشتق دې. یعنی په ملکونو او ښاریو کښې ګرځیدل. نو عیسیٰ علیه السلام ته مسیح خکه او وئیلې شو چه هغه چرته په یو خائی کښې مستقل قیام نه دې اختیار کړې بلکه د الله تعالی د ورکړې شوی مشن د پوره کولو د پاره یو شان په تبلیغ دین کښې مصروف پاتې وو. کله به په ښاریو کښې وو او کله به خنګلونو او صحراګانو کښې. د بعض حضراتو رائې ده چه په عربی لغت کښې مسيح "جمیل الوجه" ته وئیلې شی چونکه د عیسیٰ مخ د حسن او جمال یوه نمونه وه په دې وجه هغه ته مسیح او وئیلې شو.

یوه رائې داده چه د عیسیٰ علیه السلام د سر په ویښتو باندې قدرتی تیل لګولې شوې وو په دې وجه هغه ته مسیح او وئیلې شو. [4] علامه عینی رحمه الله فرمائی چه لفظ مسیح د دجال د پاره هم استعمالیږی خو چه کله د دې لفظ نسبت د دجال طرف ته وی نو د هغې معنی به پورته ذکر کړې شوو معانی نه مختلف وی خکه چه د حضرت عیسیٰ علیه السلام نسبت مسیح مطلب جوړیږی چه هغه د ګناهونو نه پاك کړې شوې دې. خو د دجال طرف ته د نسبت د دې لفظ معنی به د مسخ شوی وی خکه چه د دجال سترګې او اوریځې به مسخ وی. په دې وجه دا هم وئیلې شوی دی چه د دې لفظ نسبت د دجال طرف ته مسیح د میم په کسره او سین په تشدید سره لوستلې شی دې د پاره چه د دجال او حضرت عیسیٰ علیه السلام د نسبت دواړو کښې فرق اوشی. [5] علامه عینی رحمه الله فرمائی چه د مسیح د تسمیه وجه کښې چه کوم اقوال نقل دی د هغې شمیر درویشتو پورې رسیږی او دا ټول اقوال علامه عینی رحمه الله په خپل کتاب زین المجالس کښې نقل کړی دی. [6]

قوله: وقال مجاهد: الكهل الحليم. آیت دې ﴿وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ﴾ مجاهد رحمه الله فرمائی د «كهل» معنی ده حلیم یعنی بوج او چتونکې او د وقار او سکینې والا. ابوجعفر النحاس رحمه الله وائی چه د «كهل» دا معنی عربی لغت کښې چرته ملاؤ نه شوه. د عربو په نیز «كهل» هغه سړی ته وائی د چا عمر چه تقریباً خلویښت کاله وی یا د دې نه

---

[1] عمدة القاری: ۳۵/۱۶ وفتح الباری: ۵۸٤/۸.

[2] فتح الباری: ۵۸٤/۸.

[3] عمدة القاری: ۳۷/۱۶ وفتح الباری: ۵۸٤/۸ وإرشادالساری: ۳۸۷/۷.

[4] د مذکوره قول د پاره اوګورئی: عمدة القاری: ۳۵/۱۶ وفتح الباری: ۵۸٤/۸ وإرشادالساری: ۷/۳۸۷.

[5] عمدة القاری: ۲/۱۶ إدارة الطباعة المنيرية.

[6] عمدة القاری: ۳۵/۱۶.

زیات شوې وی. دَ بعض حضراتو په نیز درې دیرش کالونه چه عمر زیات شی هغه ته «کهل» وائی او یو قول دادې چه درې دیرش کاله پوره شی نو هغه ته «کهل» ونیلې شی (١)، خو حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی «کهل» دَ پاره حلم او وقار غوندې معانی دَ لازمی صفت درجه لری. په دې وجه مجاهد رحمه الله دَ صفت لازمه لحاظ کولوسره دَ «کهل» معنی «حلیم» کړې ده. والله اعلم (٢)

قوله: والأكمه من يبصر بالنهار ولا يبصر بالليل دَ سورت آل عمران آیت دې. ﴿أَنِّي قَدْ جِئْتُكُم بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ ۖ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُم مِّنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ ۖ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ ۖ وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ﴾ (۴۹) دَ آیت په سیاق کښې دی چه الله تعالی عیسی علیه السلام ته کتاب وحکمت او تورات اوانجیل تعلیم ورکولوسره بنی اسرائیلو له رسول جوړولوسره لیګی نو هغه به هغوی ته وائی.

ترجمه: زه تاسو له ستاسو دَ رب دَ طرف نه یوه نشانی راوړلوسره راغلې یم چه زه ستاسو په وړاندې دَ خټې نه دَ مرغنی په شان یو شکل جوړوم بیا په هغې کښې پوکې وهم نو هغه دَ الله تعالی په حکم سره مرغنی جوړیږی. دا دَ عیسی علیه السلام معجزه وه چه هغه به دَ خاورې خټې نه دَ مرغنی یوصورت جوړولو. بیا به نی په هغې کښې پوکې وهلو او هغه به دَ الله تعالی په حکم سره ژوندئی مرغنی کیدو سره الوتله او زه دَ مورنه پیداشوې ړوند او دَ جذام مرض والاصحت مند کوم او مړی راژوندی کوم اوتاسوخلق چه څه په خپلو کورونو کښې خورنی یا ذخیره کونی زه هغه ټول خودلې شم.

دَ حضرت عیسی علیه السلام په زمانه کښې دَ طب اوحکمت چرچا وه اودَ دې فن لوئی ماهران موجود وو. مګر هغه ټول دَ برګی مرض او جذام دَ امراض دَ علاج نه عاجز وو. حضرت عیسی علیه السلام ته دا معجزه ورکړې شوه چه هغه به یو ابرص یا اکمه (دَ مور نه ړوند پیداشوې) باندې لاس راښکلو نو هغه به صحت مند شو. امام بخاری رحمه الله دَ «اکمه» معنی کړې ده: «من يبصر بالنهار ولا يبصر بالليل» یعنې اکمه هغه ته وائی چه دَ ورځې ورته ښکاری مګر دَ شپې ورته هیڅ نه ښکاری. امام بخاری رحمه الله دا قول دَ مجاهد رحمه الله نه نقل کړې دې او شراح حدیث دې قول ته شاذ ونیلې دې او فرمانیلې دی چه داسې سړی ته اکمه نه وائی أعشی ورته ونیلی شی. (٣)

وقال غیره: من یولد اعمی: یعنې دَ مجاهد رحمه الله نه علاوه دَ نورو حضراتو په نیز اکمه دَ مور نه ړوند پیدا شوی ته وائی اوهم دغه دَ جمهورو قول دې (۴) ابن عباس رضی الله عنهما عکرمه رحمه الله اوحسن بصری رحمه الله نه هم دغه نقل دی (۵). شراح حدیث وائی چه آیت کښې دا صفت دَ عیسی علیه السلام دَ معجزې په توګه بیان کړې شوې دې. دَ مور نه ړوند پیداشوی ټیک کول واقعتاً غیرمعمولی خبره ده دکوم دَ علاج چه څوك ماهر طبیب دعوی نه شی کولې نو په دې سیاق کښې اکمه دَ مور نه ړوند پیداشوی په معنی کښې اخستل «أشبه بتفسير الآية» دې (٦)

[٣٢٥٠] - حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، قَالَ: سَمِعْتُ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيَّ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "فَضْلُ

(١) دَتفصیل دَپاره اوګورئی: فتح الباری: ٥٨٧/٨ وعمدة القاری: ٣٦/١٦ وإرشاد الساری: ٣٨٧/٧.
(٢) فتح الباری: ٥٨٤/٨ وإرشاد الساری: ٣٨٧/٧.
(٣) فتح الباری: ٥٨٤/٨ وإرشاد الساری: ٣٨٧/٧.
(٤) فتح الباری: ٥٨٤/٨ وإرشاد الساری: ٣٨٧/٧.
(٥) فتح الباری: ٥٨٥/٨ وإرشاد الساری: ٣٨٧/٧.
(٦) فتح الباری: ٥٨٥/٨.

عَائِشَةَ عَلَى النِّسَاءِ كَفَضْلِ الثَّرِيدِ عَلَى سَائِرِ الطَّعَامِ، كَمَلَ مِنَ الرِّجَالِ كَثِيرٌ، وَلَمْ يَكْمُلْ مِنَ النِّسَاءِ: إِلَّا مَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ، وَآسِيَةُ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ" ص ۴۲۳][ر: ۳۲۳۰][1]

ترجمه: دَحضرت موسیٰ اشعری رضی الله عنه روایت دي چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی، دَعائشه رضی الله عنها فضیلت په نورو ښځو باندې داسې دې لکه چه دَ ثرید فضیلت په نورو ټولو خوراکونو دې. په سړو کښې خو ډیر سړی کامل تیر شوی دی مګر په ښځو کښې سوا دَ مریم بنت عمران او آسیه (دَ فرعون بی بی) نه څوك كامل ښځه نه ده تیره شوې.

په دې حدیث باندې شاته تفصیلی خبرې شوی دی. وړاندې دَ فضائل لاندې هم څه تفصیل راځی.

تراجم رجال

ادم: دا آدم بن ابی ایاس رحمه الله دې. دَدوی تذکره «كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تیره شوې ده.[2]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العسكى الواسطى رحمه الله دې. دَدوی تذکره «كتاب الإيمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تیره شوې ده.[3]

عمرو بن مرة: دا عمرو بن مرة بن عبدالله همدانى رحمه الله دې. دَدوی تذکره «كتاب الأذان، باب تسوية الصفوف عند الإقامة وبعدها» لاندې تیره شوې ده.

مرة الهمداني: دا مرة بن شراحيل الهمدانى رحمه الله دې. دَدوی تذکره هم په دې کتاب الأنبياء کښې «باب قول الله تعالى: ﴿وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ﴾ إلى قوله ﴿وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ﴾ رقم الحديث: ۳۴۱۱» لاندې تیره شوې ده.

ابوموسىٰ الاشعري: دَدوی تذکره «كتاب الإيمان باب أي الإسلام أفضل» لاندې تیره شوې ده.[4]

[۳۲۵۱]- وَقَالَ ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «نِسَاءُ قُرَيْشٍ خَيْرُ نِسَاءٍ رَكِبْنَ الإِبِلَ، أَحْنَاهُ عَلَى [ص: ۱۶۵] طِفْلٍ، وَأَرْعَاهُ عَلَى زَوْجٍ فِي ذَاتِ يَدِهِ» يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ عَلَى إِثْرِ ذَلِكَ: وَلَمْ تَرْكَبْ مَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ بَعِيرًا قَطُّ تَابَعَهُ ابْنُ أَخِي الزُّهْرِيِّ، وَإِسْحَاقُ الْكَلْبِيُّ، عَنِ الزُّهْرِيِّ ص ۴۲۴][۴۷۹۴، ۵۰۵۰][5]

---

[1] مر تخريجه في نفس الكتاب تحت باب قول الله تعالى: ﴿وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ﴾، رقم الحديث: ۳۴۱۱.

[2] كشف البارى: ۶۷۱/۲.

[3] كشف البارى: ۶۷۸/۱.

[4] كشف البارى: ۶۹۰/۱.

[5] آخرجه أيضًا فى النكاح باب إلى من ينكح وأيُّ النساء خير، رقم: ۵۰۸۲ وفى النفقات باب حفظ المرأة زوجها فى ذات يده والنفقة رقم: ۳۶۵ ومسلم فى فضائل الصحابة من فضائل نساء قريش رقم: ۳۵۲۷ جامع الأصول فى أحاديث الرسول: ۲۱۰/۹ رقم الحديث: ۶۷۹۰.

تراجم رجال

ابن وهب: دا ابومحمد عبدالله بن وهب قرشی مصری رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب متی یصح سماع الصغیر» لاندې تیره شوې ده.(۱)

یونس: دا یونس بن یزید ایلی رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب ماذکر فی ذهاب موسٰی علیه السلام فی البحر إلی الخضر» لاندې تیره شوې ده.(۲)

ابن شهاب: دَدوی تذکره «بدء الوحی» لاندې تیره شوې ده.(۳)

سعید بن المسیب: دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب من قال: إن الإیمان هو العمل» لاندې تیره شوې ده.(۴)

ابوهریرة: دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب أمور الإیمان» لاندې تیره شوې ده.(۵)

قوله: نساء قریش خیر نساء رکبن الإبل، وأحناه علی ولد: یعنی دَ قریشو ښځې هغه ښځو کښې دَ ټولو نه افضل دي چه په اوښ باندې سورې شوی دي او په هغوی کښې په اولاد باندې زیاتې مهربان دي او دَ خاوند ډیر خیال ساتونکی دي.

أحناه: "أحني" حناعلیه یحنو (باب نصرنه، دکوم ماده چه ح،ن،و دې) او حنی یحنی (باب ضرب نه، دَکوم ماده چه ح،ن،ی ده) دَ (ثلاثی مرجرد) نه داسم تفضیل صیغه ده او مجرد او مزید فیه «أحنی یحنی» دواړو معنی شفقت کول مهربانی کول.(۶) لغت کښې حانیة هغه ښځې ته وائی چه دَ پلار دَ مرګ نه پس دَ بچي پالنه او پرورش او کړی او په بچی باندې دَ شفقت دَ وجې نه دَ خاوند دَمرګ نه پس دویم واده اونه کړی. چنانچه عرب وائی «حنت المرأة علی ولدها» دا هله وئیلی شی چه کله ښځه دَخاوند دَ وفات نه پس دویم واده اونه کړی. علامه ابن التین رحمه الله فرمائی چه که چرې هغه دویم واده اوکړی نو هغې ته به حانیة نه شي وئیلې. ابن التین رحمه الله وائی چه کیدې شی دَ حنان نه مشتق وی. دکوم معنی چه ده شفقت او مهربانی. بعض دَحدیث کتابونو کښې دا لفظ أحناة دَنون په تشدید او تنوین سره ذکر دې.(۷)

په حدیث کښې دَ نساء لفظ راغلې دې او دَدې په متابعت سره أحناه دَ افراد په ځائې دَ قیاس تقاضا داوه چه دَ جمع صیغه راوړلې شوې وه یعنی أحناهن. شراح حدیث فرمائی چه عرب په داسې مقام باندې په کلام کښې دَ افراد رعایت کوی او دَ جمع صیغه نه راوړی. مثلاً عرب وائی «أحسن الناس وجها وحسنه خلقا» موافق قیاس خو «أحسنهم خلقا» دې. مګر په دې مثال کښې هم دافراد صیغه راوړلې شوې ده. ابن الاثیر رحمه الله فرمائی چه دلته مؤرخین دَ مفرد ضمیر دَمعنی اعتبار کولو سره راوړلې دې. ځکه چه دَحدیث مطلب «أحنی من وجد أوخلق» چه په دې ښځو کښې کومې پیدا کړې شوی یا په موجوده ښځو کښې دَ ټولو نه زیاتې مهربانې دَ قریشو ښځې دی او «من»

---

(۱) کشف الباری: ۲۷۷/۳.
(۲) کشف الباری: ۲۴۲/۳.
(۳) کشف الباری: ۳۲۶/۱.
(۴) کشف الباری: ۱۵۹/۲.
(۵) کشف الباری: ۶۵۹/۱.
(۶) عمدة القاري: ۳۷/۱۶التوضیح لابن الملقن: ۵۴۸/۱۹فتح الباری: ۵۸۵/۸.
(۷) التوضیح لابن الملقن: ۵۴۸/۱۹.

طرف ته د مفرد ضمير راجع كيدې شي.(۱)

په حديث كښې چه رسول الله ﷺ كوم فرمائيلى دى «خير نساء ركبن الإبل» نو شراح حديث وائي چه دا تعبير د عربو ښځونه كنايه ده او مطلب دادې چه د قريشو ښځې د عربو په ښځو كښې د ټولو نه افضل دى.(۲)

قوله: وأرعاه على زوج في ذات يده: يعنى د قريشو ښځې د خاوند د مال د نورو عربو ښځو په مقابله كښې د ټولو نه زياتې خيال ساتونكى دى. "أرعاه" هم د "أحناه" په شان «رعى يرعى رعاية» د باب فتح نه د تفضيل صيغه ده.

قوله: يقول أبو هريرة على إثر ذلك: ولم تركب مريم بنت عمران بعيرا قط: يعنى حضرت ابوهريره ﷺ به د حديث بيانولو نه پس وئيل چه مريم بنت عمران كله هم په اوښ باندې سورلى نه ده كړې. مطلب دا چه په حديث كښې رسول اكرم ﷺ صرف د اوښ سورلى كونكې ښځو فضيلت بيان كړې دې خو مريم بنت عمران عليها السلام ته په اوښ باندې سورلى نه كولو باوجود په دغه ټولو ښځو باندې مطلقاً فضيلت حاصل دې.(۳)

دا روايت مسند احمد او مسند ابى يعلى كښې هم نقل دې. په دې كښې دى: «وقد علم رسول الله صلى الله عليه وسلم أن مريم لم تركب بعيرا قط»(۴)

يعنى رسول الله ﷺ د دې خبرې پيژندلو نه باوجود چه مريم عليها السلام كله هم په اوښ سورلى نه ده كړې، هغې ته د قريشو د ښځونه افضل اووئيل.(۵) شراح حديث وائي چه په دې جمله سره ابوهريره ﷺ دا خودل غوښتل چه د عدم ركوب نه باوجود مريم عليها السلام ته فضيلت مطلقه حاصل دې او هغه د ټولو ښځونه افضل ده.(۶)

قوله: تابعه ابن أخي الزهري(۷) وإسحاق الكلبي(۸) عن الزهري: د ابن اخى الزهرى نه مراد محمد بن عبدالله بن مسلم ﷫ دې. امام بخارى ﷫ وائي چه د باب د حديث متابعت محمد بن عبدالله او اسحاق بن يحيى كلبي دواړو كړې دې. د محمد بن عبدالله روايت ابو احمد بن عدى الكامل كښې د دراوردى ﷫ په طريق سره او د اسحاق كلبى متابعت ذهلى الزهريات كښې موصولاً روايت كړې دې.(۹)

۴۸- باب: قوله: ﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انتَهُوا خَيْرًا لَّكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَن يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا﴾/

---

(۱) عمدة القاري: ۲۶/۱۶ إدارة الطباعة المنيرية.

(۲) عمدة القاري: ۳۶/۱۶.

(۳) عمدة القاري: ۳۷/۱۶ التوضيح لابن الملقن: ۵۴۸/۱۹ فتح البارى: ۵۸۵/۸.

(۴) مسند الإمام أحمد: ۵۳۷/۱۶ رقم الحديث: ۱۰۹۲۱ مؤسسة الرسالة. مسند أبى يعلى البوصلي: ۲۵/۱۲ رقم الحديث: ۸۳۳ (۶۶۷۳) دار المأمون للتراث.

(۵) فتح البارى: ۵۸۵/۸ عمدة القاري: ۳۷/۱۶ التوضيح لابن الملقن: ۵۴۸/۱۹.

(۶) عمدة القاري: ۲۶/۱۶ إرشاد السارى: ۳۸۸/۷.

(۷) ابن أخي الزهري: دا د امام زهرى وراره محمد بن عبدالله بن مسلم ﷫ دې. د دوى تذكره (كتاب الإيمان باب إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة) لاندې تيره شوې ده. (كشف البارى: ۱۸۴/۲-۱۸۳).

(۸) إسحاق بن يحيى الكلبي: دا اسحاق بن يحيى بن علقمه الكلبى العوصى (بفتح المهملة الاولىٰ) الحمصى ﷫ دې. د دوى تذكره (كتاب الأذان باب أهل العلم والفضل أحق بالإمامة) لاندې اوګورئ.

(۹) فتح البارى: ۵۹۶/۸ و إرشاد السارى: ۳۸۹/۷.

النساء: ۱۷۱/

قَالَ أَبُو عُبَيْدٍ: ﴿كَلِمَتُهُ﴾ كُنْ فَكَانَ. وَقَالَ غَيْرُهُ: ﴿وَرُوحٌ مِّنْهُ﴾ أَحْيَاهُ فَجَعَلَهُ رُوحًا. ﴿وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ﴾.

دَترجمة الباب مقصد: امام بخاري رحمه الله دَدې باب لاندې دا خودل غواړي چه اهل کتاب دَ حضرت عیسی علیه السلام دَ ذات باره کښې دَ غلو او افراط اوتفریط نه کار اخستلوسره دَ ګمراهئ په لاړ روان دي. يهوديانو دَ حضرت عیسی علیه السلام نسب ته نبته جوړولوسره تفریط اوکړو او نصاراو ورته دَ الوهیت درجه ورکولوسره افراط اوکړو. (۱)

قاضي عياض رحمه الله وائي چه دا دَ اصيلي په روايت کښې دَدې باب لاندې «يا أهل الكتاب» نه وړاندې اولني لفظ «قل» اضافه هم ده دَ نورو حضراتو په روايت کښې دا اضافه نشته دې. (۲)

علامه عيني فرمائي چه صحيح هم داه دی چه دلته دَ آيت نه اول «قل» درج نه دې خکه چه دَ باب لاندې امام بخاري رحمه الله دَسورت نساء آيت نقل کړې دې او په هغې کښې لفظ «قل» موجود نه دې البته دَ سورت مائده آيت ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ﴾ کښې لفظ «قل» راغلې دې. چونکه امام بخاري رحمه الله دَ سورت نساء آيت نقل کړې دې نوترجيح به هم دغه روايت ته حاصل وي. په کوم کښې چه لفظ «قل» درج نه دې. (۳)

دَ باب آيت دې: ﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ ۚ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَىٰ مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ ۖ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ۖ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ ۚ انتَهُوا خَيْرًا لَّكُمْ ۚ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۖ سُبْحَانَهُ أَن يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ ۘ لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا﴾ يعني اې اهل کتاب! په خپل دين کښې دَ حد نه مه وړاندې کيږئ اودَ الله تعالى باره کښې دَحق خبرې نه سوا بل هيڅ خبره مه کوئ. مسيح ابن مريم خو صرف دَ الله تعالى رسول وو اودَ الله تعالى يوه کلمه وه چه هغه مريم ته اورسوله (چه لفظ دَ "کن" سره عيسى عليه السلام بغيردَ پلار نه پيدا کړو اودَ هغه روح نې دَ مريم عليها السلام خيټې ته اورسولو) لهذا په الله تعالى اودَ هغه په رسولانو باندې ايمان راوړئ اودا مه وايئ چه (خدايان درې دی دَدې خبرې نه منع شئ، هم دا ستاسو دَ پاره دَخير سبب دې. الله تعالى خو هم يو معبود دې، هغه دَدې نه پاك دې چه دهغه دې څوك خوئى وي. آسمانونو او زمکو کښې چه څه هم دی دهغه دی اودَ هغې دَ خيال ساتلو دَپاره الله کافي دې.

په دې آيت کښې عيسايانوته تلقين کړې شوې دې چه هغوى دَ عيسى عليه السلام باره کښې ابن الله کيدو کومه عقيده لرى دهغې نه منع شي. او په ډيرو کولاؤ الفاظوکښې اوخودل چه هغه بغيردَ پلار نه دَ مريم دَخيټې نه پيدا شوې اودَهغه تخليق دَ الله تعالى دَ لفظ "کن" فرمائيلو سره شوې دغه شان عيسايانوته دَهغوى په ګمراه کيدونکې عقيده باندې تنبيه کولوسره دَ عيسى عليه السلام باره کښې يو معتدل تصور ورکړو چه هغه دَ الله تعالى بنده اودَ هغه رسول دې.

دَ نصارىٰ درې ډلې وې. يوې ته به نې ملکانيه ونيله. دَدې خلقو عقيده دَحضرت عيسى عليه السلام باره کښې دَ "اله" کيدو وه. دويمه ډله يعقوبيه په نوم سره پيژندلې شوه. دَهغوى عقيده دا وه چه حضرت عيسى عليه السلام دَ الله تعالى خوئى دې او دريمه ډله مرقوسيه په نوم سره مشهوره وه. دَدې ډلې دَخلقو عقيده وه چه حضرت عيسى عليه السلام درې خدايانو کښې دريم خدائی دې (۴)

[۳۲۵۲] - حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَيْرُ بْنُ

(۱) الخير الجاري: ۷۸/٤ اداره تاليفات أشرفيه.
(۲) فتح الباري: ۵۸۶/۸ وعمدة القاري: ۳۷/۱۶ وإرشادالساري: ۳۸۹/۷.
(۳) عمدةالقاري: ۳۷/۱۶.
(۴) عمدة القاري: ۲۷/۱۶ إرشادالساري: ۴۰۹/۷-۴۰۸.

هَانِئٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي جُنَادَةُ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ، عَنْ عُبَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «مَنْ شَهِدَ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، وَأَنَّ عِيسَى عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ، وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ، وَالجَنَّةُ حَقٌّ، وَالنَّارُ حَقٌّ، أَدْخَلَهُ اللَّهُ الجَنَّةَ عَلَى مَا كَانَ مِنَ العَمَلِ» قَالَ الوَلِيدُ، حَدَّثَنِي ابْنُ جَابِرٍ، عَنْ عُمَيْرٍ، عَنْ جُنَادَةَ وَزَادَ مِنْ أَبْوَابِ الجَنَّةِ الثَّمَانِيَةِ أَيَّهَا شَاءَ ص ۴۳۰](١)

ترجمه: حضرت عباده بن صامت ﷺ نه روايت دي چه رسول الله ﷺ فرمائيلي چه كوم سړى دَدې خبرې ګواهي وركړه چه دَالله تعالى نه سوا بل څوك معبود نشته دي او دَهغه څوك شريك نشته دي او دا چه محمد دَ هغه بنده اورسول دي او دا چه عيسىٰ دَ الله تعالى بنده اورسول دي او دَ هغه كلمه ده كومه چه الله تعالى دَ بى بى مريم (خيتې) كښې واچوله (يعنى كن ونيلوسره عيسىٰ عليه السلام تخليق شوې) او دا چه هغه دَ الله تعالى دَ طرف نه يو روح دي او دا چه جنت او دوزخ حق دى نو الله تعالى به هغه په جنت كښې داخل كړى كه هغه هرڅنګه عمل هم كوى.

تراجم رجال

صدقة بن الفضل: دا مشهور محدث صدقة بن الفضل ابوالفضل مروزى رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب العلم والعظة بالليل» لاندې تيره شوې ده.(٢)

الوليد: دا وليد بن مسلم اموى ابوالعباس دمشقى رحمه الله دي. دَ شام لوئى عالم وو. دَدوى حالات «كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر فى شدة الحر» لاندې تيرشوى دى.

الاوزاعي: دا عمرو بن ابى عمرو محمد اوزاعى رحمه الله دي. دَدوى حالات «كتاب العلم باب الخروج فى طلب العلم» لاندې تيرشوى دى.(٣)

جنادة بن ابي امية: دا جناده بن ابى اميه الازدى ابوعبدالله الشامى رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب التهجد باب فضل من تعارّ من الليل فصلى» لاندې تيره شوې ده.

عبادة رضي الله عنه: دا صحابى رسول حضرت عبادة بن صامت بن قيس ﷺ دي. (٤)

دَنصارىٰ په عقيده دَتثليث باندې تعريض: دا حديث محدثين كرام حديث العقائد كښې شميرى. په دې وجه چه په دې كښې دَعيسىٰ عليه السلام باره كښې دَنصارىٰ په غلطه عقيده باندې رد كړې شوې دي. تثليث دَهغوى يوه ګمراه كونكې عقيده وه يعنى چه درې خدايان دى. الله، خوئى او روح القدس.

په دې حديث كښې رسول اكرم ﷺ دَ نصارىٰ په عقيده دَتثليث باندې تعريض كړې دي او په هغوى باندې دا واضحه كړه چه داسې ګمراه كونكې عقيده لرل شرك محض دي.(٥) بعض حضرات فرمائيلى دى چه لفظ «ورسوله» سره په يهوديانو باندې تعريض دي. يهوديانو دَ عيسىٰ عليه السلام په نسب باندې تهمت لګولې او دَ هغه دَ رسالت نه ئى انكار اوكړو نو دَهغوى په عقيده باندې رد اوكړو چه دَ عيسىٰ عليه السلام رسالت برحق دي.(١)

---

(١) وأخرجه مسلم فى الإيمان باب الدليل على أن من مات على التوحيد دخل الجنة، رقم الحديث:١٤٠ والترمذى فى الإيمان باب ماجاء فيمن يموت وهو يشهد أن لاإله إلا الله، رقم الحديث:٢٦٣٨.

(٢) كشف البارى: ٣٨٨/٤.

(٣) إرشادالسارى: ٤٠٩/٧-٤٠٨.

(٤) كشف البارى: ٤٨/٢.

(٥) فتح البارى: ٥٨٧/٨ وإرشادالسارى: ٣٨٧/٧.

قوله: قال الولید: حدثني ابن جابر: دَ ولید بن مسلم داتعلیق دَحدیث باب سند سره موصول دي [۱]
دې تعلیق کښې دَ ابن جابر نه عبدالرحمن بن یزید بن جابر ازدی او عمیر نه عمیر بن هانی مراد دی [۲]
امام بخاری رحمه الله په دې تعلیق سره داخودل غواړي چه دَ حدیث باب په دویم طریق کښې «من أبواب الجنة الثمانية أيها شاء» اضافه هم نقل ده. امام مسلم رحمه الله په خپل صحیح کښې او امام نسائی رحمه الله په خپل سنن کښې دا حدیث دې زیاتی سره تخریج کړې دې. په دې کښې دی: «من قال: أشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له وأن محمدا عبده ورسوله وأن عيسى عبدالله وابن أمته وكلمته ألقاها إلى مريم وروح منه، وأن الجنة حق، وأن النار حق أدخله الله من أي أبواب الجنة الثمانية شاء» [۴] یعنی چاچه دا ټولې ګواهیانې ورکړي الله تعالی به هغه دَ جنت دَ اتو دروازونه په کومه دروازه چه غواړی داخلوی.

۴۹- باب: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا﴾ /مریم: ۱۶/.

نَبَذْنَاهُ: أَلْقَيْنَاهُ: اعْتَزَلَتْ. ﴿شَرْقِيًّا﴾ /مریم: ۱۶/: مِمَّا يَلِي الشَّرْقَ. ﴿فَأَجَاءَهَا﴾ /مریم: ۲۳/: أَفْعَلْتُ مِنْ جِئْتُ وَيُقَالُ: أَلْجَأَهَا اضْطَرَّهَا. ﴿تُسَاقِطْ﴾ /مریم: ۲۵/: تَسْقُطْ. ﴿قَصِيًّا﴾ /مریم: ۲۲/: قَاصِيًا. ﴿فَرِيًّا﴾ /مریم: ۲۷/: عَظِيمًا.

دَ ترجمة الباب مقصد: دوه ابوابه وړاندې بعینه هم دغه ترجمه امام بخاری رحمه الله قائم کړې ده. هلته دَ مریم علیهاالسلام احوال بیانول وو او دلته دَحضرت عیسی حالات بیانول مقصود دی [۵]

امام بخاری رحمه الله دَ سورت مریم آیت نقل کړې دې: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾ او په دې کتاب کښې دَمریم تذکره هم اوکړه دَهغه وخت ذکر کوم وخت چه هغه دَ خپل کور والونه جدا کیدو سره هغه خانی ته لاړه چه مشرق طرف ته واقع وو.

صاحب معالم التنزیل لیکلی دی چه دادَ سختې یخنئ ورځ وه مریم علیهاالسلام هلته په نمر کښې دَغسل دَپاره کیناسته نوهغې دَخپل خان او دَ خلقو په مینځ کښې یو پرده واچوله. چنانچه مونږ هغې له خپل روح (فرشته) اولیګله چه دَهغې په مخکښې دَ یومکمل انسان په شکل کښې ښکاره شوه. مریم علیهاالسلام دَ خپل عصمت او پاکدامنئ دَ وجې نه داسې ناخاپې په خان له خانی کښې راتلونکی سړي لیدلو سره اوویریدله او هغه ته ئې اوونیل. زه تانه دَ الله تعالی چه رحمن دي پناه غوارم. که تاکښې دَ الله تعالی نه ویره وی نو دې خانی نه لاړشه. فرښتې اووئیل زه ستا دَ رب رالیګلې شوې فرښته یم دې دَپاره چه تاته یو پاکیزه هلك درکړم. مریم اونیل زما به هلك څنګه کیږی چه ماله یوبشر لاس نه دې راوړې اونه زه بدکاره یم. فرښتې اوونیل چه هم داسې به کیږی ستا رب فرمائیلی دی چه دا زما دَپاره معمولی خبره ده. مونږ دا هلك دَخلقو دپاره نښانی او دَ خپل طرف نه رحمت جوړول غوارو اودا یوه داسې خبره ده چه فیصله شوې ده. چنانچه دَ مریم علیهاالسلام دَ پاره دَ دغه هلك حمل اودریدو او چه کله دَ وضع حمل وخت نیزدې راغلو نودَ دغه حمل اخستو سره لرې لاړه. بیا دَ بچی پیداکیدو درد هغه دَ یوې کهجورې ونې له اورسوله. هغې ونیل چه افسوس زه دَدې نه وړاندې مړه شوې وې او دَ خلقو نه تراوسه پورې هیره شوې وې. بیا فرښتې دَ ښکته یوخانی نه هغې له آواز ورکړو. مریم علیهاالسلام چرته په یوه

---

[۱] إرشادالساري: ۳۹۰/۷.
[۲] إرشادالساري: ۳۹۱/۷.
[۳] عمدةالقاري: ۳۹/۱۶دارالکتب العلمية.
[۴] صحيح مسلم كتاب الإيمان باب الدليل على أن من مات على التوحيددخل الجنة، رقم الحديث: ۱٤٠السنن الكبرى للإمام النسائي ذكر اختلاف ألفاظ الناقلين لخبر عبادة في ذلك۹/٤١٤ رقم الحديث: ۱۰۹۰۳مؤسسة الرسالة، عمل اليوم والليلة، ما يقول عندالموت، ۶۰۳/۱رقم الحديث: ۱۱۳۰مؤسسة الرسالة.
[۵] فتح الباري: ۵۹۲/۸وإرشاد الساري: ۳۹۲/۷وتحفة الباري: ۱۱۹/٤.

غونډنې باندې وه. جبرائیل علیه السلام د دغه خاني نه ښکته اودریدو اووني ونیل غم مه کوه ستا رب ستانه ښکته یوه چینه پیدا کړې ده اود کهجورې ښاخ خپل خان طرف ته اوخوزه وه دهغې نه به پخې تازه کهجورې په تاباندې راپریوخي.

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائیل جبرائیل علیه السلام هلته خپله خپه اووهله د کوم په وجه چه د خوږو اوبو چینه جاري شوه. په دې مقام باندې یوه اوچه دکهجورې ونه وه په هغې کښې پاڼې او میوه راغله او هم هغه وخت پخې شوې (معالم التنزیل، نو جبرائیل علیه السلام اوفرمائیل اوس خوره څکه او سترګې یخې ساته که خلقو کښې دې څوك اولیدل نو ورته وایه چه ما د خدائې رحمن دپاره د روژې ساتلو نذر منلې دې لهذا زه به نن یو انسان سره خبرې نه کوم. پخوانو شریعتونو کښې د خبرو اترو نه کولو روژه مشروع وه کومه چه په شریعت محمدی کښې منسوخ شوه. بیا مریم دغه بچې اوچت کړو اوخپل قوم له راغله. هغوی اووئیل اې مریم دا تا لوئې د غضب کار کړې دې. اې د هارون خور! نه خو ستا پلار څه خراب سړې وو اونه ستا مور څه بدکاره ښځه وه. چنانچه مریم دغه بچي طرف ته اشاره اوکړه. خلقو وئیل ښه نو مونږ اوس ده سره څنګه خبرې اوکړو چه دا وخت لا په زانګو کښې پروت یو بچې دې. په دې باندې بچي خبرې شروع کړې زه د الله تعالی بنده یم ماته هغه کتاب راکړې دې اوهغه زه نبی جوړ کړې یم.(۱)

قوله: فنبذناه: ألقيناه: امام بخاری رحمه الله د «فنبذناه» تفسیر «ألقيناه» سره کړې دې. دا لفظ په قرآن مجید کښې سورت صافات کښې د حضرت یونس علیه السلام په واقعه کښې راغلې دې. آیت دې: ﴿فَنَبَذْنٰهُ بِالْعَرَآءِ وَهُوَ سَقِيمٌ﴾ [۱۴۵] د دې لفظ معنی د غورزولو او اچولو راځي. دا تفسیر امام طبری رحمه الله علی بن ابی طلحه عن ابن عباس په طریق سره د پورته ذکرشوې آیت په تفسیر کښې نقل کړې دې.(۲) علامه عینی رحمه الله فرمائي چه په دې مقام باندې د دې تفسیر ذکر کولو څه مناسبت نه معلومیږي څکه چه د حضرت مریم علیها السلام په قصه کښې لفظ «انتبذت» ذکر دې او لفظ «انتبذت ونبذناه» دواړو معنی جدا جدا دی.(۳) د «انتبذت» معنی طرف ته اشاره کولوسره امام بخاری رحمه الله فرمائي: «اعتزلت شرقيا مما يلي الشرق» چه حضرت مریم علیها السلام بیت المقدس یا د خپل کور مشرق طرف ته د عبادت په غرض سره خلوت کښې کیناستل اختیار کړه.(۴) مشرقی طرف د عربو په نیزد مغربی طرف نه بهتر او افضل ګنړلې شي. په دې وجه حضرت مریم علیها السلام د عبادت دپاره مشرقی طرف اختیار کړو.(۵)

قوله: تساقط: تسقط: د دې لفظ نه د سورت مریم آیت ﴿وَهُزِّيٓ إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسٰقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا﴾ [۲۵] طرف ته اشاره ده. امام بخاری رحمه الله د تساقط تفسیر تسقط سره کړې دې. دکوم معنی چه د ورغورزولو راځي.(۶) د آیت ترجمه ده: د دې کهجورې تنه اونیسه او خپل طرف ته ئې اوخوزه وه، په دې سره به په تاباندې تازه کهجورې راپریوخي. دغه تفسیر د امام ابوعبیده رحمه الله نه نقل دې.(۷)

---

(۱) تفسير البغوى المعروف بمعالم التنزيل سورة مريم: ۲۲۲ – ۲۲۸ دار طيبة.

(۲) فتح البارى: ۴۷۹/۶ عمدة القارى: ۳۹/۱۶ دار الكتب العلمية.

(۳) عمدة القارى: ۳۹/۱۶.

(۴) مجاز القرآن: ۳/۲ مكتبة الخانجى بالقاهرة، فتح البارى: ۴۷۹/۶ عمدة القارى: ۳۹/۱۶.

(۵) فتح البارى: ۴۷۹/۷.

(۶) فتح البارى: ۴۷۹/۶ عمدة القارى: ۴۰/۱۶.

(۷) مجاز القرآن لأبى عبيدة: ۵/۲ مكتبة الخانجى بالقاهرة، فتح البارى: ۴۷۹/۶.

قوله:قصيا: قـاصيا: دَ سورت مريم آيت: ﴿فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا﴾ [۲۲] طرف ته اشاره ده په کوم کښې چه مذکوره لفظ قصيا تفسير امام بخاري رحمه الله قاصيا سره کړې دې. دَامام مجاهد رحمه الله نه هم دغه تفسير نقل دې. امام ابوعبيده رحمه الله دَدې تفسير بعيدا سره کړې دې. معنى دَ دواړو هم يوه ده يعنى حضرت مريم عليها السلام خپل حمل سره لرې يو خائې ته لاړه.[۱] دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دى چه بغيرد خاوند نه حمل کيدلو سبب دَ قوم دَ طرف نه دَ شرم ورکولو ويره وه په دې وجه حضرت مريم عليها السلام دَ بيت اللحم آخرى غاړې ته لاړه.[۲]

قوله:فريا عظيما: دَ سورت مريم آيت: ﴿لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا﴾ [۲۷] طرف ته اشاره ده. امام بخاري رحمه الله دَ فريا تفسير عظيما سره کړې دې چه اې مريم تا ډير دَغضب کار کړې دې. امام ابوعبيده رحمه الله وائى چه هريو عجيبه کار ته فرى وئيلى شى.[۳]

قوله:فأجـاءهـا: أفعلتُ من جئتُ: امام بخاري رحمه الله خودل غواړى چه ﴿فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ﴾ کښې فأجاءها دَمزيد صيغه ده. دمجرد نه دَ خپل آمد خبر ورکولو د پاره به جئت وئيلى شى او که چرې دا معتدى استعمال کړې شى نو داسې به وئيلى شى: «أجاتُ زيدًا» نو په آيت کښې ضمير دَحضرت مريم عليها السلام طرف ته راګرځى او دَ «أجاء» فاعل «المخاض» دې يعنى دَ بچى پيدا کيدو درد هغه راوستله.[۴]

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿نَسْيًا﴾ /مريم: ۲۳/: لَمْ أَكُنْ شَيْئًا. وَقَالَ غَيْرُهُ: النَّسْيُ الْحَقِيرُ.

دې نه دَ سورت مريم آيت ﴿وَكُنْتُ نَسْيًا مَنْسِيًّا﴾ [۲۳] طرف ته اشاره ده. ابن عباس رضي الله عنهما دَ «نسيا» تفسير «لم أكن شيئا» سره کړې دې. امام طبري رحمه الله دَ ابن جريج عن عطاء په طريق سره دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه ﴿نَسْيًا مَنْسِيًّا﴾ تفسير داسې نقل کړې دې: «لم أخلق ولم أك شيئا» چه افسوس زه هډو دَ سره پيدا شوې نه وې کاش چه زه هډو دَ سره وې نه.[۵]

دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه علاوه نورو حضراتو دَ «النسى» تفسير «الحقير» سره کړې دې چه کاش زه چرته څه حقير غوندې شئ وې. يو تفسير «هوما سقط في منازل المرتحلين من رذالة أمتعتهم» هم نقل دې. يعنى «النسى» هغه پاتې شوى څيزونو ته وائى چه مسافر په يو خائى کښې ډيره اچولو نه پس هغه پريږدى.[۶] امام طبري رحمه الله دَحضرت قتاده رحمه الله نه «نَسْيًا مَنْسِيًّا» تفسير «شيئا لا يذكر» سره کړې دې چه کاش زه چرته يو ناقابل ذکر شئ وې.[۷]

وَقَالَ أَبُووَائِلٍ: عَلِمَتْ مَرْيَمُ أَنَّ التَّقِيَّ ذُونُهْيَةٍ حِينَ قَالَتْ: ﴿إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا﴾ /مريم: ۱۸/.

آيت دې ﴿قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَٰنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا﴾ مريم عليها السلام جبرائيل امين دَ سړى په شکل کښې ليدو سره اوفرمائيل که په تا کښې دَالله تعالى نه ويره وى نو دې خائى نه اخوا شه. ابووائل شقيق بن سلمه رحمه الله وائى چه ﴿إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا﴾ چه مريم عليها السلام وئيلى وو نو دې ګنړلو سره ئې وئيلى وو چه هم متقى عقل مند وى «نهية»

---

[۱] فتح الباري: ۴۷۹/۶، عمدة القاري: ۴۰/۱۶.
[۲] عمدة القاري: ۳۹/۱۶.
[۳] فتح الباري: ۴۷۹/۶ عمدة القاري: ۴۰/۱۶.
[۴] إرشاد الساري: ۳۹۲/۷.
[۵] تفسير الطبري: ۴۹۹/۱۵ دار هجر، فتح الباري: ۴۷۹/۶.
[۶] فتح الباري: ۴۷۹/۶.
[۷] تفسير الطبري: ۴۹۹/۱۵ دار هجر، فتح الباري: ۴۷۹/۶.

دَنون ضمه سره اوياء مفتوحه سره عقل ته وائي. ځکه چه هم عقل انسان دَ قبائح دَ ارتکاب نه منع کوی.(۱) علامه عيني رحمه الله دَ ابن عباس رضي الله عنه قول نقل کړی دی چه دَمريم عليها السلام په زمانه کښې تقی دَ يوفاجر سړی نوم وو په جبرائيل باندې هغې هم دَدغه فاجر گمان کړې وو.(۲) ليکن حافظ ابن حجر رحمه الله دَ تقيا سره متعلق داتفسير بعيد گرځولې دې.(۳)

قَالَ وَكِيعٌ: عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ: ﴿سَرِيًّا﴾/مريم: ۲۴: نَهَرٌ صَغِيرٌ بِالسُّرْيَانِيَّةِ.

آيت دې: ﴿قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا﴾ مقصد دَحضرت مريم عليها السلام دَ قضيه سره متعلق دَ راغلى آيت يو لفظ «سريا» توضيح کول دی. امام بخاری رحمه الله دَ براء بن عازب رضي الله عنه معلق روايت نقل کړی دی چه «سري» سرياني ژبه کښې وړوکی نهر ته وائي.

تشريح: داتعليق ابن ابى حاتم رحمه الله دَ سفيان ثوری عن ابی اسحاق په طريق سره او طبری رحمه الله شعيب عن ابی اسحاق په طريق سره موقوفاً روايت کړې دې.(۴)

البته ابن مردويه رحمه الله آدم عن اسرائيل په طريق سره دا روايت مرفوعًا نقل کړې دې. دَدې الفاظ دادی: «السري: الجدول وهو النهر الصغير» په دې طريق کښې دا تصريح نشته دې چه «سري» سرياني لفظ دې.(۵) ابوعبيد رحمه الله وائي چه «سري» په عربی ژبه کښې هم نهر ته وائي. په دې باندې هغه دَ لبيد بن ربيعه دَدې شعرنه هم استدلال کړې دې:

فرمى بها عُرض السَّرِيِّ فغادرا مسجورةً متجاوراً أقلامُها (۶)

دَتعليق ترجمة الباب سره مناسبت: په دې تعليق کښې چه دَ آيت مبارك دَ کوم لفظ وضاحت کړې شوې هغه دَ حضرت مريم عليها السلام دَ قضيې سره متعلق دې او په دې ضمن کښې دَ حضرت عيسیٰ عليه السلام پيدائش نه هم تعرض دې اودې خبرې تذکره په ترجمة الباب کښې هم موجود ده.

[۳۲۵۳]- حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَمْ يَتَكَلَّمْ فِي الْمَهْدِ إِلَّا ثَلَاثَةٌ: عِيسَى، وَكَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ جُرَيْجٌ، كَانَ يُصَلِّي، جَاءَتْهُ أُمُّهُ فَدَعَتْهُ، فَقَالَ: أُجِيبُهَا أَوْ أُصَلِّي، فَقَالَتْ: اللَّهُمَّ لَا تُمِتْهُ حَتَّى تُرِيَهُ وُجُوهَ الْمُومِسَاتِ، وَكَانَ جُرَيْجٌ فِي صَوْمَعَتِهِ، فَتَعَرَّضَتْ لَهُ امْرَأَةٌ وَكَلَّمَتْهُ فَأَبَى، فَأَتَتْ رَاعِيًا فَأَمْكَنَتْهُ مِنْ نَفْسِهَا، فَوَلَدَتْ غُلَامًا، فَقَالَتْ: مِنْ جُرَيْجٍ فَأَتَوْهُ فَكَسَرُوا صَوْمَعَتَهُ وَأَنْزَلُوهُ وَسَبُّوهُ، فَتَوَضَّأَ وَصَلَّى ثُمَّ أَتَى الْغُلَامَ، فَقَالَ: مَنْ أَبُوكَ يَا غُلَامُ؟ قَالَ [ص:۱۶۶]: الرَّاعِي، قَالُوا: نَبْنِي صَوْمَعَتَكَ مِنْ ذَهَبٍ؟ قَالَ: لَا، إِلَّا مِنْ طِينٍ. وَكَانَتِ امْرَأَةٌ تُرْضِعُ ابْنًا لَهَا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَمَرَّ بِهَا رَجُلٌ رَاكِبٌ ذُو شَارَةٍ فَقَالَتْ: اللَّهُمَّ اجْعَلِ ابْنِي مِثْلَهُ، فَتَرَكَ ثَدْيَهَا وَأَقْبَلَ عَلَى الرَّاكِبِ، فَقَالَ: اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْنِي مِثْلَهُ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى ثَدْيِهَا يَمَصُّهُ، - قَالَ: أَبُو هُرَيْرَةَ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

---

۱) فتح البارى: ۵۹۳/۸ و ارشاد السارى: ۳۹۲/۷.

۲) عمدة القارى: ۴۱/۱۶.

۳) فتح البارى: ۵۹۳/۸.

۴) فتح البارى: ۵۹۳/۸ وعمدة القارى: ۴۱/۱۶.

۵) فتح البارى: ۵۹۳/۸.

۶) اوگورئ: مجاز القرآن لابی عبيدة: ۵/۲ مکتبة الخانجي بالقاهرة فتح البارى: ۵۹۳/۸.

وَيَلْمَهُ تَمُصُّ إِصْبَعَهُ - ثُمَّ مُرَّ بِأَمَةٍ، فَقَالَتْ: اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلِ ابْنِي مِثْلَ هَذِهِ، فَتَرَكَ ثَدْيَهَا، فَقَالَ: اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِثْلَهَا، فَقَالَتْ: لِمَ ذَاكَ؟ فَقَالَ: الرَّاكِبُ جَبَّارٌ مِنَ الْجَبَابِرَةِ، وَهَذِهِ الْأَمَةُ يَقُولُونَ: سَرَقْتِ، زَنَيْتِ، وَلَمْ تَفْعَلْ " ص ۴۳۸] [ر: ۱۱۴۸] (۱)

تراجم رجال

مسلم بن ابراهيم: دا مسلم بن ابراهيم الفراهيدي رحمه الله دي. دَدوی تذکره «كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه» لاندې تيره شوې ده. (۲)

جريدبن حازم: دا جريدبن حازم بن زيد ازدي رحمه الله دي. دَدوی تذکره «كتاب الصلاة باب الخوخة والممر في المسجد» لاندې تيره شوې ده.

محمدبن سيرين: دا شيخ الاسلام ابوبكر محمدبن سيرين انصاري رحمه الله دي. دَدوی تذکره «كتاب الإيمان باب اتباع الجنائز من الإيمان» لاندې تيره شوې ده. (۳)

ترجمه او تشريح: دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې رسول الله ﷺ فرمائيلي دی چه په زانګو کښې صرف دريو بچو خبرې کړې دی، يو عيسیٰ عليه السلام بل په بنی اسرائيلو کښې يو سړې وو کوم ته چه جريج وئيلې شو. جريج مونځ کولو «دې وخت کښې» دَ هغه مور راغله نو هغې جريج ته آواز اوکړو نو «جريج په زړه کښې» اووئيل مور ته جواب ورکړم که مونځ جاری اوساتم «الغرض جريج جواب ورنه کړو او خپل مونځ کښې مشغول پاتې شو» نو دَ هغه مور اووئيل يا الله دې ترهغه وخته پورې مه مرکوې ترڅو چه ده ته دَ بدکارو ښځو مخ اونه ښائيې.

يو ځل جريج په خپله عبادت خانه کښې وو چه دَ چيلو څرولو والا يوه ښځه هغه له راغله هغه ته نې دَ بدکارئ کولو اووئيل جريج انکار اوکړو نو هغه يو ګډبه له راغله او هغه نې په بدکارئ باندې تيار کړو دَ کومې نه چه دَ هغې يو خوئی پيدا شو. کله چه دَ هغې نه تپوس اوکړې شو چه دا هلك دَ چا دَ نطفې نه دې؟ نو هغه جينئ اووئيل دا دَ جريج خوئی دې. په دې باندې خلق مشتعل شو چه څوك مونږ عابد ګڼړلو هغه بدکار اووتلو. ټول جريج له راغلو او دَ هغه عبادت خانه ئې ماته کړه او هغه ئې ښکته راکوز کړو او ديرې بدې ردې ورته اووئيل. جريج اودس اوکړو مونځ ئې اوکړو او ماشوم له راغلو هغه نه ئې تپوس اوکړو «يا غلام من أبوك» اې بچيه ستا پلار څوك دې؟ ماشوم جواب ورکړو ګډبه. دَ ابوسلمه رضي الله عنه په روايت کښې دا اضافه هم نقل ده چه جريج مونځ کولو سره مور اودَ هغې بچې راوستل. ماشوم پينی څکونکې وو سينې پورې خله لګولې وه پينی څکل. کله چه جريج هغه ته آواز اوکړو نو هغه خپله خله بهر کړه جواب ئې ورکړو. (۴)

دَ وهب بن جرير رحمه الله روايت دې چه دَ ماشوم جواب اوريدو سره خلق په جريج باندې راغوند شو او دَ عقيدت نه ئې هغه ښکلولو. «ولوا إلى جريج فجعلوا يقبلونه». (۵) چنانچه ټولوجريج ته اووئيل مونږ به ستا عبادت خانه دَ سرو زرو جوړه کړو. جريج وئيل نه دَ خاورو نه ئې جوړه کړئ.

وړاندې روايت کښې دَ دريم ماشوم بيان دې چه دَ بنو اسرائيل يوې ښځې خپل بچې ته پينی ورکول. دَ هغې خواکې يو ښائسته خوان سور تيرشو. دلته په روايت کښې «راكب ذو شارة» الفاظ راغلی دی. «ذو شارة» داسې

---

(۱) قد سبق تخريجه في كتاب العمل في الصلاة باب إذا دعت الأم ولدها في الصلاة رقم: ۱۲۰۶.

(۲) كشف الباري: ۴۵۵/۲.

(۳) كشف الباري: ۵۲۴/۲.

(۴) فتح الباري: ۵۹۶/۸ وإرشاد الساري: ۳۹۴/۷.

(۵) إرشاد الساري: ۳۹۴/۷.

ښائسته ښکلي لباس والاسری ته وائی دَ کوم په لیدو سره چه خلق دَ حیرانتیا اشاره کوی چه دومره ښکلي اومزیدار دي. [۱] مسند احمد کښې «خلاس عن أبی هریرة» په طریق سره دا روایت نقل دي. په دې کښې دَ «فارس متکبر» الفاظ راغلی دی. [۲]

نودې ښځې اووئیل چه یا الله زما ځوئی هم داسې جوړ کړې. یعنی دَ ده په شان ښائسته او خوش لباس نو دَ هغې بچی دَ مور سینه پریخوده اودَ سور طرف ته متوجه شو وئی وئیل: «اللهم لا تجعلنی مثله» اې الله ما دَ ده په شان مه جوړې. بیائی دَ خپلې مور په سینه باندې خله کیخوده. حضرت ابوهریره ﷺ وائی «کأنی أنظر الی النبی صلی الله علیه وسلم یمص إصبعه» لکه چه زه رسول الله ﷺ ته ګورم چه هغوی خپله ګوته مبارکه رووله. یعنی حضور پاک عملاً اوخودل چه هغه ماشوم داسې سینه رووله.

بیا هغه ځائی کښې یوه وینځه تیریدله. دَ وهب بن جریر رحمه الله والا روایت چه په مسند احمد کښې نقل دي په هغې کښې دَ تضرب لفظ هم راغلي دي. یعنی دغه وینځه خلقو وهله. [۳] نو ښځې وئیل «اللهم لا تجعل ابنی مثلها» اې الله زما ځوئی داشان مه جوړې. په دې باندې بچی دَ مور سینه پریخوده او جواب ئې ورکړو «اللهم اجعلنی مثلها» اې الله ما دَ وینځې په شان جوړ کړه. ښځې اووئیل «لم ذلك» تا داسې ولې اووئیل؟ یعنی دَ خوش لباس خوان په شان دَ جوړیدو په ځائی دَ دې غریبې وینځې په شان ولې جوړیدل غواړې؟ په دې باندې ماشوم جواب ورکړو: «الراکب جبار من الجبابرة وهذه الأمة یقولون لها سرقت وزنیت ولم تفعل» هغه سور خو دَ ظالمانو نه یو ظالم وو او دَ دې وینځې باره کښې خلق وائی چه تا غلا کړې ده تا زنا کړې ده حالانکه دې داسې هیڅ نه دی کړی.

دَ مسند احمد دَ روایت الفاظ دی: «یقولون زنیت ولم تزن، سرقت ولم تسرق، هی تقول: حسبی الله» یعنی خلقو به دغه وینځې ته وئیل تا غلا کړې ده حالانکه هغې غلا نه وه کړې اودا چه تا بدکاری کړې ده حالانکه هغه بدکاره نه وه او په دې حال کښې به هغې په ژبه باندې وئیل «حسبی الله». [۴]

خو دَ اعرج دَ روایت الفاظ دی «یقولون لها، تزنی وتقول: حسبی الله، فیقولون لها: تسرق وتقول: حسبی الله» یعنی خلقو به هغې ته وئیل بدکاری هم کوې او «حسبی الله» هم وایئی غلا هم کوې او دَ پاسه «حسبی الله» هم وایئی؟ [۵]

قوله: لم یتکلم فی المهد إلا ثلاثة: دَ باب په دې روایت کښې په حصر سره دَ دې دریو ماشومانو ذکر شوی دي چاچه په زانګو کښې خبرې کړی دی. په نورو روایاتو کښې دې نه علاوه نورو ماشومانو ذکر هم راغلي دي. چنانچه دَ ابن عباس رضی الله عنه دَ روایت الفاظ دی: «لم یتکلم فی المهد إلا أربعة» په دې کښې دَ حصر سره دَ څلورو ماشومانو ذکر دي. په کوم کښې چه دَ یوسف علیه السلام په حق کښې دَ ګواهئی ورکونکی ماشوم بیان هم دي او دغه شان دَ هغه ماشوم ذکر هم کړې شوې دي دَ کوم مور چه فرعون په اور کښې دَ اچولو اراده اوکړه نو هغه ماشوم مور ته اووئیل «اصبری یا أمه فأنا علی الحق» یعنی اې مورې صبر اوکړه ځکه چه زه په حق باندې یم. [۶]

---

[۱] فتح الباری: ۵۹۶/۸ وإرشاد الساری: ۳۹٤/۷.

[۲] مسند الإمام أحمد، ۶۸/۱۵ رقم الحدیث: ۹۱۳۵ مؤسسة الرسالة. فتح الباری: ۵۹۸/۸ دار الکتب العلمیة.

[۳] مسند الإمام أحمد: ۴۳۷/۱۳ رقم الحدیث: ۸۰۷۱ مؤسسة الرسالة.

[۴] مسند الإمام أحمد: ۴۳۷/۱۳ رقم الحدیث: ۸۰۷۱ مؤسسة الرسالة.

[۵] مسند أبی یعلی الموصلی: ۱۷۹/۱۱ رقم الحدیث: ٤٤٩ (۶۲۸۹) دار المأمون للتراث.

[۶] فتح الباری: ۴۸۰/۶ دار المعرفة وحدیث ابن عباس أخرجه الإمام الطبری فی تفسیره جامع البیان فی تأویل القرآن فی تفسیر سورة یوسف، ونصه: عن ابن عباس قال: تکلم أربعة فی المهد وهم صغار: ابن ماشطة بنت فرعون وشاهد یوسف وصاحب جریج وعیسی ابن مریم علیهما السلام، ۵٤/۱۶ رقم الحدیث: ۱۸۰۹۹ مکتبة ابن تیمیة.

هم دغه شان مضمون دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه په روايت كښې دي كوم چه امام حاكم رحمه الله وغيره تخريج كړې دي.[1]نو دا ټول پنځه ماشومان شو. دَدريو ذكر روايت باب كښې دي اودَ دوو تذكره دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما په روايت كښې وشوه.

(٢) هم دغه شان يوه واقعه په صحيح مسلم كښې دَحرت صهيب رضي الله عنه په روايت كښې ده: «حتى جاءت امرأة ومعها صبي لها فتقاعست أن تقع فيها فقال لها الغلام: يا أمه اصبري فإنك على الحق»[2] يعنى يوه ښځه راوستلې شوه اوهغې ته اوويلې شو چه كفر اختيار كړه ګني تا به دَ اور په دې كنده كښې واچوو. هغې سره يې يو روونكې بچې وو هغه ښځه حيرانه شوه نو بچې مور ته اوويل اې زما مورې دَ صبر نه كار واخله ځكه چه ته په حق باندې ئې.

(٣) دغه شان امام ثعلبي رحمه الله دَ ضحاك رحمه الله په حواله سره فرمائيلي چه يحيى عليه السلام هم په زانګو كښې خبرې كړې وې.[3] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه كه دا واقعى ثابت وى نو دَداسې ماشومانو شمير اووه جوړيږي.

دَامام واقدي رحمه الله په سيرت كښې دى چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم دَ پيدائښت كښلو په موده كښې خبرې كړې وې. چنانچه امام بيهقي رحمه الله دَ ابن عباس رضي الله عنهما روايت نقل كړې دې: «كانت حليمة بنت أبي ذؤيب التي أرضعت النبي صلى الله عليه وسلم تحدث أنها لما فطمت رسول الله تكلم قالت: سمعته يقول كلاما عجبا، سمعته يقول: الله أكبر كبيرا والحمد لله كثيرا وسبحان الله بكرة وأصيلا» دَ ابن عباس رضي الله عنهما روايت دې چه حليمه سعديه به دا وئيل چه كله ما رسول الله صلى الله عليه وسلم دَ پيونه وارولو نو حضورپاك خبرې اوكړې. فرمائي چه ما حضورپاك په ډير عجيبه كلام وئيلو سره اوريدلې وو. حضورپاك وئيل «الله أكبر كبيرا، والحمد لله كثيرا......»[4]

هم امام بيهقي رحمه الله دَ معيقيب اليماني رضي الله عنه روايت نقل كړې دې. دې كښې دى: «حججت حجة الوداع، فدخلت دارا بمكة، فرأيت فيها رسول الله صلى الله عليه وسلم، ورأيت منه عجبا، جاءه رجل من أهل اليمامة بغلام يوم ولد فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: يا غلام من أنا؟، قال: أنت رسول الله. قال: صدقت بارك الله فيك، ثم إن الغلام لم يتكلم حتى شب فكنا نسميه: مبارك اليمامة»[5]

حضرت معيقيب رضي الله عنه وائى چه دَحجة الوداع په موقع زه يو كورته دننه شوم، په كوم كښې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم تشريف فرما وو. ما دَ حضورپاك يوه عجيبه معجزه اوليدله چه دَ يمامه يو سړي دَحضورپاك په خدمت كښې داسې بچې راوستلو چه هم په هغه ورځ پيدا شوې وو. رسول الله صلى الله عليه وسلم دَ هغه بچي نه تپوس اوكړو، زه څوك يم؟ نو بچي جواب وركړو تاسو دَالله تعالى رسول ئى. رسول اكرم صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل تا رښتيا اووئيل الله تعالى دې تا بركتى كړى. معيقيب رضي الله عنه وائى چه بيا دغه ماشوم دَ ځوانيدو پورې هيڅ خبره نه ده كړې. (دَحضورپاك دَدعا وجې نه) به مونږ هغه ته مبارك اليمامة وئيلو سره آواز كولو.

په حديث باب باندې دَ يواشكال جواب: په حديث باب كښې دَحصر سره دَدريو بچو ذكر راغلې دې چه هغوى په زانګو كښې خبرې كړې دى. اشكال دادې چه په احاديثو كښې خودَدې نه علاوه ماشومانو تذكره هم راغلې ده؟

دَدې اشكال جواب بعض حضراتو دا وركړې دې چه دا حصر په زانګو كښې خبرې كونكو ماشومانو سره دى. نورو كومو ماشومانو چه دَ پيونو په موده كښې خبرې كړى دى هغوى په زانګو كښې نه وو. ليكن دا جواب محلِ نظر دې ځكه چه ابن قتيبه رحمه الله تصريح كړې ده چه دَكوم ماشوم مور په خندق كښې اچولې شوې وه هغه ماشوم دَ

---

[1] المستدرک للحاکم، کتاب التاریخ: ۵۹۵/۲دارالمعرفة.
[2] صحیح الإمام مسلم کتاب الزهد والرقائق، باب قصة أصحاب الأخدود، رقم الحدیث:۷۵۱۱.
[3] فتح الباری: ۴۸۰/۸دارالمعرفة.
[4] دلائل النبوة للبیهقی: ۶/ ۱۴۰-۱۳۹دارالکتب العلمیة، دار الریان للتراث.
[5] دلائل النبوة للبیهقی: ۶/ ۱۴۰-۱۳۹دارالکتب العلمیة، دار الریان للتراث.

اوه میاشتو وو. او دَ ابوهریره رضی الله عنه په یو روایت کښې صراحتاً ذکر دې چه هغه مهد یعنی زانګوکښې وو. بعض حضراتو دا جواب ورکړې دې چه هغه وخت رسول اکرم ﷺ ته دَ وحی په ذریعه خبرداری شوې دې. دغه وخت لا دَ نورو ماشومانو حضور پاك ته علم نه ووشوې.(1)

شیخ الاسلام زکریا بن محمد انصاری رحمه الله دې آخری جواب ته ترجیح ورکړې ده.(2)

دَ جریج راهب سره متعلق دا روایت حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه محمد بن سیرین، امام اعرج، ابورافع اوحضرت ابوسلمه رحمهم الله روایت کړې دې. دَ امام اعرج رحمه الله روایت دَ کتاب الصلاة په اواخرکښې تیرشوې دې. دَ ابورافع رحمه الله په طریق سره دا روایت امام مسلم رحمه الله او امام احمد بن حنبل رحمه الله روایت کړې دې او دَ ابوسلمه رحمه الله په طریق سره دَدې روایت تخریج امام احمدبن حنبل رحمه الله کړې دې. بل دا روایت حضرت ابوهریره رضی الله عنه سره حضرت عمران بن حصین رضی الله عنه هم دَ نبی کریم ﷺ نه روایت کړې دې.(3)

دَ عمران بن حصین رضی الله عنه په روایت کښې دی چه دَ جریج مور به هره ورځ دَهغه عبادت خانې ته راتلله، په هغه ورځ هغه دوه درې خل راغله اوهرخل به نې جریج ته درې خل آواز کولو اوتلله به. دَ اعرج رحمه الله په روایت کښې دی چه جریج دَ مور دَ آواز په جواب کښې اوونیل «أمي وصلاتي لربي، أولو صلاتي على أمي» یعنې دا خو هم زما مور ده او مونځ خو زما دَ رب دپاره دې په دې وجه به زه مونځ له په مور باندې ترجیح ورکوم. دَ جریج دا خبرې شراح حدیث په کلام نفسی باندې محمول کړې دی. لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَ ظاهر حدیث نه معلومیږی چه داخبرې به په ژبه سره شوې وې ځکه چه په هغه وخت دَمونځ په حالت کښې خبرې کول مشروع وې لکه چه دَ اسلام په شروع کښې مشروع وې.(4)

دَ یزید بن حوشب عن ابیه په طریق سره مرفوع روایت کښې دی چه «لوکان جریج فقیهاً لعلم أن إجابة أمه أولی من صلاة» یعنې که چرې جریج فقیه وې نوهغه ته به ددې خبرې علم وو چه دَمور دَ آواز جواب ورکول دَهغه دَ مانځه نه افضل دی.(5)

قوله: فتعرضت له امرأة فكلمته فأبی، فأتت راعیاً فأمكنته من نفسها: دې ښځې سره متعلق روایات مختلف دی. په روایت باب کښې دَ امرأة لفظ دې. مسند احمد کښې دَ وهب بن جریر بن حازم عن ابیه په طریق سره نقل شوی روایت کښې بغی (زانیه، فاحشه، بدکاره ښځې) لفظ راغلې دې. لیکن دَدغه ښځې دَنوم تصریح موجود نه ده البته دَعمران بن حصین رضی الله عنه روایت کښې بنت ملك القرية الفاظ نقل دی. او دَ اعرج په روایت کښې

(1) فتح الباری: ۴۸۰/۸.

(2) تحفة الباری: ۵۳۲/۶مکتبة الراشد.

(3) فتح الباری: ۴۸۰/۸روایة الأعرج عن أبی هریرة رضی الله عنه أخرجه الإمام البخاری فی کتاب الصلاة فی باب إذا دعت الأم ولدها فی الصلاة، رقم الحدیث: ۱۲۰۶وأخرج روایة محمدبن سیرین فی کتاب المظالم، فی باب إذا هدم حائطا فلیبن مثله، رقم الحدیث: ۲۴۸۲وکذا فی الباب الذی نحن بصدده، وروایة أبی رافع عن أبی هریرة رضی الله عنه فقد أخرجه الإمام مسلم فی أبواب البروالصلة، فی باب تقدیم برالوالدین علی التطوع بالصلاة وغیرها، رقم الحدیث: ۶۵۰۸والإمام أحمد فی مسنده: ۵۴۲/۱۳رقم الحدیث: ۸۹۹۴مؤسسة الرسالة، وأما روایة أبی سلمة فأخرجه الإمام الهیثمی فی کتابه، غایة المقصد فی زوائد المسند:۹۲/۳ رقم الحدیث: ۲۸۱۶دارالکتب العلمیة، وروایة عمران بن حصین رضی الله عنه خرّجه الإمام الطبرانی فی معجمه الأوسط: ۲۷۹/۷رقم الحدیث: ۷۴۹۸وکذا فی المعجم الکبیر: ۲۲۴/۱۸رقم الحدیث: ۵۵۸مکتبة ابن تیمیة، قاهرة.

(4) فتح الباری: ۴۸۱/۸.

(5) المصدرالسابق.

دی چه هغه ښځه د خارو ورونکې وه. دغه شان مضمون مسند احمد کښې د ابورافع روایت کښې دې او هم دغه مضمون د امام مسلم رحمه الله په صحیح کښې د ابوسلمه رحمه الله د روایت دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه د دې ټولو مختلف الفاظو په مینځ کښې د تطبیق صورت دا دې چه هغه ښځه د خارو ورونکې خونه وه بلکه د کلي د ملک لور وه مګر چونکه هغې دا دعوی کړې وه چه هغه به خامخا جریج ګمراه کوي د دې د پاره د دې عمل د بدلې د پاره ئې دا حیله اختیار کړه چه خپل ځان له ئې د خارو ورونکې په شان شکل و شباهت ورکړو دې د پاره چه جریج ګمراه کړې شي. لکه چه د دې ښځې ګمان دا وو چه د یو رئیس د لور په شکل کښې مخې ته راتلونکې په نسبت زیاته بهتر طریقه داده چه د یو ناپیژند ګلو صورت او عامې ښځې په شکل کښې مخې ته راشي.[1]

قوله: مومسات: مومسات جمع د مومسة بفتح المیم وسکون الواو وکسر المیم وبعدها مهملة وتجمع علی مواميس. مومسة: زانیه بدکار فاحشه ښځې ته وائي.[2]

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت په دې معنی دې چه ترجمة الباب د حضرت مریم علیها السلام قضیه سره متعلق دې. په کوم کښې چه د حضرت عیسی علیه السلام د میلاد تذکره هم ده اودا چه هغه د مور په غیږ کښې کیدو سره هم د نوی راپیداشوی ماشوم والی په حالت کښې کلام فرمائیلې په کوم کښې چه د مسلك اعتدال طرف ته اشاره او د افراط او تفریط تردید هم دې او هم دغه خبره په حدیث باب کښې تیره شوې ده چه حضرت عیسی علیه السلام پیدا کیدو سره خبرې کړې دی.[3]

[۳۲۵۴]- حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، عَنْ مَعْمَرٍ، وَحَدَّثَنِي مَحْمُودٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِهِ: "لَقِيتُ مُوسَى، قَالَ: فَنَعَتَهُ، فَإِذَا رَجُلٌ - حَسِبْتُهُ قَالَ - مُضْطَرِبٌ رَجِلُ الرَّأْسِ، كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنُوءَةَ، قَالَ: وَلَقِيتُ عِيسَى فَنَعَتَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: - رَبْعَةٌ أَحْمَرُ، كَأَنَّمَا خَرَجَ مِنْ دِيمَاسٍ - يَعْنِي الْحَمَّامَ - وَرَأَيْتُ إِبْرَاهِيمَ وَأَنَا أَشْبَهُ وَلَدِهِ بِهِ، قَالَ: وَأُتِيتُ بِإِنَاءَيْنِ، أَحَدُهُمَا لَبَنٌ وَالْآخَرُ فِيهِ خَمْرٌ، فَقِيلَ لِي: خُذْ أَيَّهُمَا شِئْتَ، فَأَخَذْتُ اللَّبَنَ فَشَرِبْتُهُ، فَقِيلَ لِي: هُدِيتَ الْفِطْرَةَ، أَوْ أَصَبْتَ الْفِطْرَةَ، أَمَا إِنَّكَ لَوْ أَخَذْتَ الْخَمْرَ غَوَتْ أُمَّتُكَ" ص ۴۴۶-۴۴۷ [ر: ۳۲۱۴][4]

ترجمه: حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائي: په کومه شپه چه زه معراج ته بوتلې شوم موسی علیه السلام سره زما ملاقات اوشو لکه چه د شنوءة قبیله یو نرې اوږد سړې وی.

تراجم رجال

ابراهیم بن موسی: دا مشهور محدث ابواسحاق ابراهیم بن موسی التمیمی رحمه الله دې. د دوی حالات «کتاب الحیض باب غسل الحائض رأس زوجها وترجیله» لاندې تیر شوی دی.[5]

---

[1] فتح الباری ج۸/۴۸۱.

[2] فتح الباری: ۸/۴۸۱ تحفة الباری: ۶/۵۳۲.

[3] عمدة القاري: ۱۶/۳۰.

[4] مرتخریجه فی نفس الکتاب فی باب قول الله تعالی: ﴿وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى﴾ رقم الحدیث ۳۳۹۴.

[5] کشف الباری کتاب الحیض باب غسل الحائض رأس زوجها ص: ۱۹۹.

هشام: دا مشهور محدث هشام بن يوسف رحمه الله دي. دَدوی تذکره هم سابقه کتاب اوباب لاندې تيره شوې ده.[1]
معمر: دا ابوعروة معمر بن راشد بصرى رحمه الله دي. دَدوی تذکره «كتاب العلم باب كتابة العلم» لاندې تيره شوې ده.[2]
محمود: دا مشهور حافظ حديث ابواحمد محمود بن غيلان عدوى المروزى رحمه الله دي. دَدوی تذکره «كتاب مواقيت الصلاة باب النوم قبل العشاء لمن غلب» لاندې اوګورئ.
عبدالرزاق: دا مشهور امام ومحدث عبدالرزاق بن همام بن نافع اليمانى رحمه الله دي. دَدوی تذکره «كتاب الايمان باب حسن إسلام المرء الخ» لاندې تيره شوې ده.[3]
الزهري: دا مشهورمحدث ابوبكر محمدبن مسلم بن عبيد الله رحمه الله دي. دَدوی تذکره دَ بدءالوحی دريم حديث لاندې تيره شوې ده.[4]
روايت باب نيزدې دَ «باب قول الله تعالى: ﴿وَهَلْ أَتٰكَ حَدِيْثُ مُوْسٰى﴾» لاندې تيرشوې دي. هلته امام بخاری رحمه الله دا روايت دَ ابراهيم بن موسىٰ رحمه الله په طريق سره روايت کړې دې. اودلته دَ ابراهيم بن موسىٰ رحمه الله دَ طريق نه علاوه په دويم طريق سره هم دا حديث روايت کړې دې اوهغه دويم طريق محمدبن غيلان عن عبدالرزاق عن معمرعن الزهرى دې.[5]
تشريح:
قوله: حسبته قال مضطرب: عبدالرزاق همام رحمه الله وائی زما خيال دې چه معمر رحمه الله «فإذا رجل» سره «مضطرب» ونيلې وو. «مضطرب» دَاهل لغت په نيز اوږد سړی ته وائی او نرى مانده ته هم وائی. دَ هشام رحمه الله په يو روايت کښې لفظ «ضرب» راغلې دې اودَې معنی هشام رحمه الله نحيف کړې ده. دغه شان په «ضرب» او «مضطرب» کښې هيڅ تعارض نشته دې دواړه دَيو شان معنی الفاظ دی.
قاضى عياض رحمه الله دَ هشام روايت ته ترجيح ورکړې ده او فرمائی چه روايت باب کښې راوی ته په لفظ «مضطرب» کښې شك شوې دې. په دې وجه اصح لفظ «ضَرْبٌ» دې. په يو بل روايت کښې لفظ «جسيم» راغلې دې او بنكاره خبره ده چه «جسيم» دَخفيف اللحم کيدو منافی دې ليكن كه چرې «جسيم» دَ «طويل القامة» په معنی کښې واخستې شی نو بيا هيڅ تعارض باقی نه پاتې کيږی.[6]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَ اوږد قد والامعنی متعين ده ځکه چه دَدې تائيد دَروستونی روايت سره هم کيږی. دکوم الفاظ چه دادی: «كأنه من رجال الزط وهم طوال غير غلاظ» يعنى موسىٰ عليه السلام دَ زط قبيلې دَ خلقو په شان اوږدقد والاوو دَ دروند بدن والانه وو.[7]

---

[1]) كشف البارى: كتاب الحيض ص: ۲۰۲.
[2]) كشف البارى: ۳۲۱/٤.
[3]) كشف البارى: ۴۲۱/۲.
[4]) كشف البارى: ۳۲۶/۱.
[5]) عمدة القارى: ۳۲/۱۶.
[6]) إكمال المعلم بفوائد مسلم كتاب الإيمان باب الإسراء برسول الله صلى الله عليه وسلم: ۵۱۳/۱رقم الحديث: ۲۶۷دارالوفاء للطباعة والنشر.
[7]) فتح البارى: ۴۸٤/۶إرشادالسارى: ۳۹۶/۷.

قوله: ولقیت عیسی فنعته النبی صلی الله علیه وسلم...... رسول الله ﷺ فرمانیلي چه عیسیٰ علیه السلام سره هم زما ملاقات اوشو. حضورپاک دَهغوی صورت مبارک بیانولوسره اوفرمائیل: «ربعة أحمر كأنما خرج من ديماس» درمیانه قد نی وو سور رنګ نی وو (اوداسې تروتازه وو) لکه چه هم اوس دَحمام نه راوتلي وی. ما ابراهیم علیه السلام اولیدلو زه دَهغوی په اولادکښې دَټولو نه زیات دَهغوی په شان یم.

رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه ما له دوه لوښی راوړلي شو په یو کښې پیښې او بل کښې شراب وو. ماته اووئیلې شو «ویونکې جبرائیل وو» تاته په دواړو کښې دکوم یو لوښی اخستو اختیاردې. ما دَپیښو لوښې واخستو او پیښې مې اوڅکل. ماته اوخودلې شو چه تاته دَفطرت دَطرف نه هدایت ملاؤ شو یا تاسو فطرت اختیارکړو. که چرې تاسو شراب اخستې وې نو ستاسو امت به ګمراه کیدو. دلته راوی حدیث ته شک دې چه یا خو حضورپاک «هديت الفطرة» اوفرمائیل یا «أصبت الفطرة» فرمانیلي وو.

[۳۲۵۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ، أَخْبَرَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْمُغِيرَةِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «رَأَيْتُ عِيسَى وَمُوسَى وَإِبْرَاهِيمَ، فَأَمَّا عِيسَى فَأَحْمَرُ جَعْدٌ عَرِيضُ الصَّدْرِ، وَأَمَّا مُوسَى، فَآدَمُ جَسِيمٌ سَبْطٌ كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ الزُّطِّ» ص ۴۴۹][1]

تراجم رجال

محمدبن کثیر: دا محمدبن کثیر العبدی البصری رحمه الله دې. «كتاب العلم باب الغضب في الموعظة» لاندې دَدوی تذکره تیره شوې ده.[2]

اسرائیل: دا اسرائیل بن یونس بن اسحاق همدانی رحمه الله دې. «كتاب العلم باب من ترك بعض الاختيار مخافة أن يقصر فهم بعض الناس عنه» لاندې دَ دوی تذکره تیره شوې ده.[3]

عثمان بن المغیرة: دا ابوالمغیرة عثمان بن المغیرة الثقفی الکوفي الاعشی رحمه الله دې. ده ته عثمان بن ابی زرعه هم وائی. ابوزرعة دَدوی دَپلار مغیرة کنیت دې اودې دَصغار تابعینونه دې.[4]

هغوی دَ زید بن وهب، ابوصادق ازدی، ایاس بن ابی رملـه، سالم بن ابی الجعد، مجاهد بن جبر، مهاجر الشامی، علی بن ربیعه او ابویعلی کندی رحمهم الله نه دَحدیث روایت کړې دې اودَدوی نه شعبه، اسرائیل، سفیان ثوری، شریك، مسعر، قیس بن الربیع، ابوعوانه رحمهم الله او نورو رواة حدیث روایت کړی دی.[5]

امام احمدبن حنبل فرمانی: «كوفي، ثقة، ليس أحد أروى عنه من شريك» یعنی عثمان بن مغیرة یو ثقه راوی دې اودَ هغوی نه دَټولونه زیات روایت کونکې شریك بن عبدالله رحمه الله دې.[6] ابن معین، ابوحاتم، امام نسائی او عبدالغنی بن

---

[1] أخرجه في كتاب التعبير وباب رؤيا الليل رقم: ۶۹۹۹وباب الطواف بالكعبة في المنام رقم: ۷۰۲۶وفي كتاب اللباس باب الجعد رقم: ۵۹۰۲وفي كتاب الفتن باب ذكر الدجال رقم: ۷۱۲۹ومسلم في الإيمان باب ذكر المسيح من مريم والمسيح الدجال رقم: ۱۲۹.

[2] كشف الباري: ۵۳۶/۳.

[3] كشف الباري: ۵۳۶/٤.

[4] تهذيب التهذيب: ۸۰/۳مؤسسة الرسالة عمدة القاري: ۳۲/۱۶تهذيب الكمال: ۴۹۷/۱۹.

[5] تهذيب الكمال: ۴۹۸/۱۹تهذيب التهذيب: ۸۰/۳.

[6] تهذيب الكمال: ۴۹۸/۱۹تهذيب التهذيب: ۸۰/۳.

سعید رحمهم الله دَ هغوی توثیق کړې دې.(۱) ابن حبان رحمه الله دَ هغوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دې (۲) امام عجلی رحمه الله هم دَهغوی توثیق کړې دې.(۳) امام مسلم رحمه الله نه علاوه باقی ائمه حدیث دَهغوی دَ روایاتو تخریج کړې دې.(۴)

مجاهد: دا مجاهد بن جبر مکی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب الفهم فی العلم» لاندې تیره شوې ده.(۵)

عن مجاهد عن ابن عباس: عثمان بن مغیرة رحمه الله چاچه دَ صحیح بخاری دا روایت مجاهد عن ابن عمر په طریق سره روایت کړې دې. دَهغوی په صحیح بخاری کښې صرف هم دغه روایت دې. دَدې روایت دَ سند سره متعلق حافظ رحمه الله فرمائی چه په دې کښې دَ امام بخاری رحمه الله نه غلطی شوې ځکه چه په ځائی دَ مجاهد عن ابن عمر صحیح دادې چه دا روایت محمد بن کثیر، دغه شان اسحاق بن منصور، ابن ابی زائده او یحیٰی بن آدم رحمهم الله وغیره دَ إسرائیل عن عثمان عن مجاهد عن ابن عباس په طریق سره روایت کړې دې. یعنی دَدې حدیث روایت کونکې ابن عباس رضی الله عنهما دې نه چه ابن عمر رضی الله عنهما. دا قول دَ امام نسائی رحمه الله نه نقل دې.

محدث ابوزرعه رحمه الله فرمائی: «هکذا وقع فی جمیع الروایات المسموعة عن الفربری عن مجاهد عن ابن عمر، ولا أدری أهکذا حدث به البخاری أو غلط فیه الفربری، لأن المحفوظ روایة ابن کثیر عن مجاهد عن ابن عباس» یعنی معلومه نه ده چه دا غلطی دَ امام بخاری رحمه الله نه شوې ده یا دَ هغه راوی فربری نه، ځکه چه صحیح او محفوظ دادې چه دا روایت محمد بن کثیر دَ مجاهد عن ابن عباس په طریق سره روایت کړې دې. هم دغه خبره ابن منده رحمه الله هم ذکر کړې ده. الحاصل صحیح سند عن ابن عمر په ځائی مجاهد عن ابن عباس دې.(۶)

محمد بن اسماعیل تیمی رحمه الله فرمائی زما زړه دا وائی چه دا وهم دَ امام بخاری رحمه الله نه نه دې صادر شوې بلکه دَ یو ناقل وغیره نه شوې دې ځکه چه اسماعیلی دا روایت نصر بن علی عن ابی احمد په طریق سره روایت کړې دې او سند نې په حضرت ابن عباس رضی الله عنهما باندې ختم کړې دې او داسې هیڅ خبره نې نه ده ذکر کړې چه امام بخاری رحمه الله دا روایت دَ ابن عمر رضی الله عنهما نه نقل کړې دې. که چرې دا وهم دَ امام بخاری رحمه الله نه واقع شوې وې نو اسماعیلی به ضرور دَ خپل عادت مطابق په هغې باندې متنبه کولو.(۷) لیکن په دې باندې رد کولو سره علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دَ اسماعیلی په تنبیه نه کولو سره دا نه لازم کیږی چه دا وهم دَ امام بخاری رحمه الله نه نه دې صادر شوې ځکه چه امام بخاری رحمه الله معصوم نه دې دَهغه نه خطا او تسامح ممکن دې.(۸)

دَ صحیح بخاری په ټولو نسخو کښې دا روایت عن مجاهد عن ابن عمر په الفاظو سره محفوظ شوې دې حالانکه صحیح دادې دا دَ ابن عباس رضی الله عنهما روایت دې. حافظ ابوذر رحمه الله هم په دې تسامح باندې تنبیه کړې ده او فرمائی چه دا روایت دَ فربری نه مسموع صحیح بخاری په ټولو نسخو کښې عن مجاهد عن ابن عمر په سند سره نقل دې. بیا وائی چه ماته معلومه نه ده چه امام بخاری رحمه الله دا حدیث هم په دې سند سره املا کړې دې یا دا دَ فربری تسامح دې ځکه چه دَدې روایت څومره هم طرق دی په ټولو کښې دا عن مجاهد عن ابن عباس په طریق سره نقل

---

(۱) تهذیب الکمال: ۱۹/۴۹۸ تهذیب التهذیب: ۳/۸۰ مؤسسة الرسالة.
(۲) ۷/۱۹۳ دارالفکر.
(۳) معرفة الثقات للعجلی: ۲/۱۳۱ مکتبة الدار، المدینة المنورة.
(۴) تهذیب الکمال: ۱۹/۴۹۹ مؤسسة الرسالة.
(۵) کشف الباری: ۳/۳۰۷.
(۶) عمدة القاری: ۱۶/۳۲-۳۳ فتح الباری: ۸/۴۸۵-۴۸۴.
(۷) فتح الباری: ۸/۴۸۵.
(۸) عمدة القاری: ۱۶/۳۳.

دي چنانچه ابونعیم په المستخرج کښې دا روایت عن الطبراني عن أحمد بن مسلم الخزاعي عن محمد بن کثیر په طریق سره د روایت کولونه پس فرمائی «قال البخاري عن محمد بن کثیر عن ابن عمر والصواب عن ابن عباس، ووقع في البخاري في سائر النسخ: مجاهد عن ابن عمر، وهو غلط».

محمد بن اسماعیل تیمی رحمه الله په دې باندې یو دلیل هم پیش کړې دې چه دا روایت د ابن عباس رضي الله عنهما دې نه چه د ابن عمر رضي الله عنهما. اوهغه دادې چه ابن عمر رضي الله عنهما حلفاً د حضرت عیسیٰ علیه السلام د احمر اللون کیدونه انکار کړې وو خو د مجاهد رحمه الله په روایت کښې «فأما عیسیٰ فأحمر جعد» الفاظ وارد دی. دې نه ثابته شوه چه مجاهد رحمه الله دا حدیث ابن عباس رضي الله عنهما نه اخستې دې نه چه د ابن عمر رضي الله عنه. والله اعلم.[1]

قوله: رأیت عیسیٰ وموسیٰ وإبراهیم...... د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل ما موسیٰ علیه السلام او ابراهیم علیه السلام اولیدل عیسیٰ علیه السلام سور رنګ ګورګوچې ویښته اود پلنې سینې والاوو او موسیٰ علیه السلام غنم رنګې نیغو ویښتو والاالکه چه د زط خلق وی.

قوله: کأنه من رجال الزُّط زط د زاء په ضمه او طاء په تشدید سره، په دې کښې دوه قوله دی. یو دا چه زط د سوډان د یوې قبیلې نوم دې. دویم قول دادې چه دا د هنود یو قوم دې ددې قوم سړې اوږده اوماندہ وی

یواشکال اودهغې جواب: په روایت باب کښې د عیسیٰ علیه السلام یو صفت دا خودلې شوې چه هغه جسیم وو. ددې باب په وړاندینی روایت کښې «ضرب من الرجال» الفاظ راغلی دی. ضرب تیز او مانده سړی ته وائی. په دواړو روایتونو کښې تعارض دې.

ابن التین رحمه الله فرمائی چه کیدې شی د راوی حدیث نه الفاظ ګډوډ شوی دی. کوم لفظ چه دکوم روایت وو هغه نی په دویم روایت کښې بیان کړو. چنانچه لفظ جسیم په حقیقت کښې د دجال په صفت کښې بیان شوې دې نه چه د عیسیٰ علیه السلام په صفت کښې. شراح حدیث ددې جواب دا ورکړې دې چه د جسامت اطلاق السمن یعنی چاقوالی سره په اوږد قامت باندې هم کیږی اودلته مراد هم اوږد قامت دې. اوس مطلب دا شو چه عیسیٰ علیه السلام مانده او خفیف اللحم کیدو سره د اوږد قامت والاهم وو.[2]

[۳۲۵۷/۳۲۵۶]-حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنَا أَبُو ضَمْرَةَ، حَدَّثَنَا مُوسَى، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: ذَكَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَوْمًا بَيْنَ ظَهْرَيِ النَّاسِ الْمَسِيحَ الدَّجَّالَ، فَقَالَ: "إِنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِأَعْوَرَ، أَلاَ إِنَّ الْمَسِيحَ الدَّجَّالَ أَعْوَرُ الْعَيْنِ الْيُمْنَى، كَأَنَّ عَيْنَهُ عِنَبَةٌ طَافِيَةٌ، ص ۶۵۳-۶۵۴][3]

-وَأَرَانِي اللَّيْلَةَ عِنْدَ الْكَعْبَةِ فِي الْمَنَامِ، فَإِذَا رَجُلٌ آدَمُ، كَأَحْسَنِ مَا يُرَى مِنْ أُدْمِ الرِّجَالِ تَضْرِبُ لِمَّتُهُ بَيْنَ مَنْكِبَيْهِ، رَجِلُ الشَّعَرِ، يَقْطُرُ رَأْسُهُ مَاءً، وَاضِعًا يَدَيْهِ عَلَى مَنْكِبَيْ رَجُلَيْنِ وَهُوَ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ، فَقُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ فَقَالُوا: هَذَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ، ثُمَّ رَأَيْتُ رَجُلًا وَرَاءَهُ جَعْدًا قَطِطًا أَعْوَرَ الْعَيْنِ الْيُمْنَى، كَأَشْبَهِ مَنْ رَأَيْتُ بِابْنِ قَطَنٍ، وَاضِعًا يَدَيْهِ عَلَى مَنْكِبَيْ رَجُلٍ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ، فَقُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ قَالُوا: الْمَسِيحُ الدَّجَّالُ" تَابَعَهُ عُبَيْدُ اللَّهِ [ص: ۸۷]، عَنْ نَافِعٍ

---

[1] فتح الباري: ۴۳۸۵/۸-۴۸۴.

[2] فتح الباري: ۵۹۹/۸و إرشاد الساري: ۳۹۷/۷.

[3] مر تخريجه في كتاب الجهاد والسير باب كيف يعرض الإسلام على الصبي رقم: ۳۰۵۷.

تراجم رجال

ابراهیم بن المنذر: دا ابراهیم بن منذر الحزامی المدنی رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب من سئل علماً وهو مشتغل فی حدیثه الخ» لاندې تیره شوې ده.[1]

ابوضمیرة. دا انس بن عیاض لیثی رحمه الله دي. دَدوی تذکره مخکښې تیره شوې ده.[2]

موسیٰ: دا موسیٰ بن عقبه الاسدی المدنی رحمه الله دي. دَدوی تذکره هم مخکښې تیره شوې ده.[3]

نافع: دا ابوعبدالله نافع المدنی مولی عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دي. دَ دوی تذکره «کتاب العلم باب من أجاب السائل بأكثر مماسأله» لاندې تیره شوې ده.[4]

عبدالله : دا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دي. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم بنی الاسلام علی خمس» لاندې تیره شوې ده.[5]

قوله: ذکر النبی صلی الله علیه وسلم یوماً بین ظهری الناس..... دَحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما روایت دې چه رسول الله ﷺ دَ خلقو په مینځ کښې ناست وو دَ دجال ذکر کولو سره نې اوفرمائیل الله تعالی کاڼړې نه دې اومسیح دجال ښې سترګه کاڼړې ده لکه چه دَهغه سترګه به دَ سپرسیدلی انګور په شان وی.

قوله: بین ظهري: دَ ظاء فتحه او هاء سکون سره دَتثنیه صیغه ده. یعنی دَ خلقو په مینځ کښې داسې ناست وو چه حضور پاك ټولو ته ښکاریدو.

قوله: وأراني اللیلة عند الکعبة فی المنام: اوزه دَ شپې په خوب کښې خپل ځان کعبې سره وینم په دې کښې چه ګورم یو ښائسته غنم رنګې سړې دَ غنم رنګې خلقو نه چه زیات تاثیر نې لرلو(هم دومره تاثیر نې وو) دَ چاوېښته چه دَ اوږدو پورې نیغ وو اودَ هغه دَ سر نه اوبه څڅیدې. هغه خپل دواړه لاسونه دَ نورو دوو سړو په اوږدو باندې ایخودې وو او په دغه کیفیت کښې هغه طواف کولو. ما تپوس اوکړو دا څوك دې؟ راته اوخودلې شو دا مسیح بن مریم دې.

بیا ما دهغه شاته یو بل سړې اولیدلو دَ سختو ګرګوچو ویښتو والا، چه په ښې طرف سترګه باندې کاڼړې وو. په کومو خلقو کښې چه ما اوکتلو په هغوی کښې هغه دَ عبدالعزی بن قطن سره زیات مشابهت لرلو. هغه خپل دواړه لاسونو دَ یوسړی په اوږدو باندې کیخودی دَ کعبې طواف کولو. ماتپوس اوکړو دا څوك دې؟ راته اوخودلې شو دا مسیح دجال دې.

قوله: رجل الشعر: رجل دَ راء کسره سره. مطلب دادې چه هغه ویښته په تیل باندې مړلی او ږمونځ کړې ښائسته کړې وو. دَ امام مالك رحمه الله په روایت کښې دی «له لمة کأحسن ماأنت راءٍ من اللمم قد رجّلها فهی تقطر ماء»[6] یعنی دَ هغه ویښته دَ اوږدو پورې ووکوم چه هغه په ږمونځ باندې اړولې وو اودَهغې نه اوبه څڅیدې.

---

[1] کشف الباری: ۵۸/۳.

[2] اوګورئی کتاب الوضوء باب التبرز فی البیوت: ۱۴۸.

[3] اوګورئی کتاب الوضوء باب إسباغ الوضوء: ۱۳۹.

[4] کشف الباری: ۶۵۱/۴

[5] کشف الباری: ۶۳۷/۱

[6] المؤطا للإمام مالک الجامع ماجاء فی صفة عیسیٰ ابن مریم علیه السلام والدجال رقم الحدیث:۲۴۰۵، ۱۳۴۸/۵مؤسسة زاید بن سلطان.

قوله:یقطر رأسه ماء: دوه مطالب کیدې شی. چه یا خودا په حقیقت باندې محمول وی چه هغه په اوبو سره دَسر ویښته لمدولو سره په گمنز باندې اړولې وو اوهم دغه اوبه ترې څڅیدلې. دې نه مخکښې روایت کښې دیهاس لفظ راغلې دې لکه چه هغه دَ حمام نه لمبیدلی راوتلې وی. او یا بیا دَ مخ ښائست اوحسن اوتازه والې نه کنایه ده چه دَ هغه دمخ رنګ دومره تازه او صفا وو لکه چه هغه په سپینو اوبو سره لوندشوې وی اوهغه دَ اوبو څاڅکی ترې څڅیدلې. د دې دویم احتمال تائید دَمسند احمد او سنن ابی داؤد روایت نه هم کیږی. دا دَ عبدالرحمن بن آدم عن ابی هریره په طریق سره نقل دې. دَدې الفاظ دادی: «یقطر رأسه ماءًوان لم یصبه بلل»[1]

[۳۲۵۷]-حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ المَكِّيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ بْنَ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي الزُّهْرِيُّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: لاَ وَاللَّهِ مَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعِيسَى أَحْمَرُ، وَلَكِنْ قَالَ: "بَيْنَمَا أَنَا نَائِمٌ أَطُوفُ بِالكَعْبَةِ، فَإِذَا رَجُلٌ آدَمُ، سَبْطُ الشَّعَرِ، يُهَادَى بَيْنَ رَجُلَيْنِ، يَنْطِفُ رَأْسُهُ مَاءً، أَوْ يُهَرَاقُ رَأْسُهُ مَاءً، فَقُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ قَالُوا: ابْنُ مَرْيَمَ، فَذَهَبْتُ أَلْتَفِتُ، فَإِذَا رَجُلٌ أَحْمَرُ جَسِيمٌ، جَعْدُ الرَّأْسِ، أَعْوَرُ عَيْنِهِ اليُمْنَى، كَأَنَّ عَيْنَهُ عِنَبَةٌ طَافِيَةٌ، قُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ قَالُوا: هَذَا الدَّجَّالُ، وَأَقْرَبُ النَّاسِ بِهِ شَبَهًا ابْنُ قَطَنٍ" قَالَ الزُّهْرِيُّ: رَجُلٌ مِنْ خُزَاعَةَ، هَلَكَ فِي الجَاهِلِيَّةِ ص ۴۵۶ [۵۵۶۲، ۶۵۹۸، ۶۷۰۹ وانظر ۳۱۵۹][2]

تراجم رجال

احمدبن محمدالمکي: دا احمدبن محمدبن الولید ابومحمد الازرقی المکی رحمه الله دې.[3]

ابراهیم بن سعد: دا ابراهیم بن سعد بن ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف زمون مدنی رحمه الله دې دَدوی تذکره مخکښې تیره شوې ده.[4]

الزهري: دامحمدبن مسلم بن شهاب زهری رحمه الله دې.[5]

سالم: دا سالم بن عبدالله بن ع مر بن الخطاب رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب الحیاء من الایمان» لاندې تیره شوې ده.[6]

عن ابیه: دې نه عبدالله بن عمر رضی الله عنهما مراد دې. دَدوی تفصیلی تذکره «کتاب الایمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: بنی الاسلام علی خمس» لاندې تیره شوې ده.[7]

قوله:قال:لاوالله ماقال النبی صلی الله علیه وسلم لعیسی أحمر: حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما وائی په الله قسم، رسول الله صلی الله علیه وسلم دَعیسی باره کښې دا نه دی وئیلی چه هغه دَ سور رنګ والاوو

---

[1]) سنن أبي داؤد كتاب الملاحم، باب خروج الدجال، رقم الحديث:۴۳۲۴ مسندالإمام أحمد: ۳۹۸/۱۰ رقم الحديث: ۹۶۳۲ الرسالة، جامع الأصول فی أحاديث الرسول: ۳۲۱/۱۰ رقم الحديث:۳۱۷۸.

[2]) أخرجه مسلم فی الفضائل رقم: ۲۳۶۵، باب فضل عيسىٰ، وأبوداؤد، رقم:۴۶۷۵، فی السنة، باب التخيير بين الأنبياء عليهم السلام.

[3]) اوگورئی: كتاب الوضوء باب الاستنجاء بالحجارة: ۱۵۵.

[4]) كشف الباري: ۱۲۰/۲، ۳۳۳/۳.

[5]) كشف الباري: ۳۲۶/۱.

[6]) كشف الباري: ۱۲۸/۲.

[7]) كشف الباري: ۶۳۷/۱.

په احاديث كښې تعارض اودَ هغې حل: دې نه اول دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه او ابن عباس رضي الله عنهما روايت كښې دَ حضرت عيسىٰ عليه السلام باره كښې «أحمر» لفظ راغلې دې. سوال دادې چه په دې روايت كښې ولې ابن عمر رضي الله عنهما په قسم سره اوفرمائيل چه حضورپاك حضرت عيسىٰ عليه السلام ته «أحمر» اونه وئيل؟

حقيقت دادې چه دَ «أحمر» لفظ ثابت دې او حضرت ابوهريره رضي الله عنه او حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دَدواړو روايات په دې باندې متفق دى مګر دلته ابن عمر رضي الله عنهما دَ داسې څيزنه انكاركړې دې كوم چه دوو صحابه حضراتو محفوظ كړې دې.[1]

دَ ابن عمر دَ انكار توجيه: دَ حمرت وصف دجال او عيسىٰ عليه السلام دَدواړو په تذكره كښې راغلې دې او كيدې شى حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم نه دَ عيسىٰ عليه السلام په وصف كښې لفظ «آدم» اوريدلې وى او په دې بنياد باندې هغوى دا ګڼړلې وى چه په حديث كښې «حمرت» وصف خودَ دجال سره خاص دې او كله چه حضورپاك حضرت عيسىٰ عليه السلام ته «آدم» يعنى غنم رنګې اوفرمائيل نوهغه «أحمر» څنګه كيدې شى. په دې وجه هغوى دَ غالب ګمان په وجه باندې په قسم سره اووئيل چه عيسىٰ عليه السلام ته «أحمر» نه دې فرمائيلې اوكه چرې يو راوى «أحمر» روايت كړې وى نوهغه هم هغوى دَ غالب ګمان دَ وجې نه دَ راوى وهم ګرځولې وى.[2]

"سبط الشعر" سره متعلق يواشكال اودَ هغې جواب: په دې روايت كښې حضرت عيسىٰ عليه السلام ته «سبط الشعر» يعنى دَ نيغو ويښتو والافرمائيلې. دې نه مخكښې روايت كښې فرمائيلى «أنه جعد» خو «جعد» ضد دې دَ «سبط» په ظاهر په دواړو كښې تعارض دې.

شراح حديث دَ دواړو په مينځ كښې تطبيق وركولو سره فرمائيلى چه «سبط الشعر» نه خو هم ويښته مراد دى چه هغه نيغ وو او دَ «جعد» نه ويښته نه بلكه بدن مراد دې او مطلب دادې چه دَهغه بدن كمزورې وو.[3]

دَحديث نه مستنبط فائده: په روايت كښې ابن عمر رضي الله عنهما دَ ظن غالب په بنياد باندې قسم خوړلې. شراح حديث ددې نه دا فائده مستنبط كړې ده چه په يو معامله كښې په غالب ګمان باندې قسم خوړل جائز دى.[4]

قوله: بينما أنا نائم..... په دې روايت كښې دَ رؤيت منامى تصريح ده. شاته رؤيت دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه په روايت كښې «ليلة أسري بى» الفاظ راغلى دى چه هغې كښې تصريح ده چه هغه رؤيت په معراج كښې شوې وو او دَ بيدارنى په عالم كښې شوې وو دواړه روايتونه جدا جدا دى. دلته په خوب كښې دَ ليدلو تصريح ده اوهلته «يقظه» يعنى دَ بيدارنى په عالم كښې رؤيت تصريح ده. په مذكوره روايت كښې چه دَ كوم رؤيت تذكره كړې شوې ده دغه رؤيت حديث دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه ذكركړې شوې رؤيت نه كوم چه په ليلة الاسراء يعنى په شپه دمعراج كښې شوې جدا دې او كوم رؤيت چه په ليلة الاسراء كښې شوې هغې سره متعلق صحيح قول هم دغه دې چه هغه رؤيت دبيدارنى په عالم كښې شوې وو او په هغه شپه نبى كريم صلى الله عليه وسلم دَحضرات انبياء كرام عليهم السلام زيارت دَهغوى په حقيقى اجسامو سره كړې وو. نه دا چه دَ ملاقات تعلق دَ حضرات انبياء كرام دَ ارواح سره وو.[5]

[1]) فتح الباري: ۶۰۱/۸ وإرشادالساري: ۳۹۸/۷.

[2]) فتح الباري: ۶۰۲/۸ وعمدة القاري: ۴۸/۱۶ وإرشادالساري: ۲۹۹/۷-۳۹۸.

[3]) فتح الباري: ۶۰۱/۸ وإرشادالساري: ۳۹۹/۷.

[4]) عمدة القاري: ۳۴/۱۶ إدارة الطباعة المنيرية.

[5]) عمدة القاري: ۳۵/۱۶.

په ليلة الاسراء کښې دَ انبياء کرام ارواح سره ملاقات شوې وو که اجساد سره؟ په شپه دَ معراج کښې انبياء کرام عليهم السلام سره دَ رسول الله ﷺ ملاقات دَهغوی اجساد او اشخاص سره شوې وو که ارواح سره؟ علامه عينی رحمه الله په صراحت سره فرمائيلی چه دا ملاقات اجساد او اشخاص سره شوې وو.(١) حافظ ابن حجر رحمه الله دَ تحقيق نه پس دې رائې ته ترجيح ورکړې ده چه دا ملاقات اجساد مع ارواح سره شوې وو او په دې باندې هغه دَ مختلف رواياتو نه استدلال کړې دې.(٢)

امام بيهقی رحمه الله «حياة الأنبياء بعد وفاتهم» باندې يو جامع کتاب تاليف کړې دې. په هغې کښې هغوی يحيى بن ابی بکير په طريق سره دَحضرت انس رضی الله عنه روايت نقل کړې دې: «الأنبياء أحياء في قبورهم يصلون» يعنی انبياء کرام په خپلو قبرونو کښې ژوندی دی او مونځ هم اداکوی.(٣) په دې روايت باندې امام بيهقی رحمه الله صحيح مسلم کښې دَحضرت انس رضی الله عنه يو بل مرفوع روايت دَ شاهد په توګه پيش کړې دې. په هغې کښې رسول الله ﷺ فرمائيلی: «أتيت على موسى ليلة أسري بي عند الكثيب الأحمر وهو قائم يصلي في قبره» يعنی زه دَ اسراء په شپه (بيت المقدس کښې) دَ سرې غونډئی سره تير شوم نو موسٰی عليه السلام په خپل قبر کښې دَ قيام په حالت مونځ کولو.(٤)

که چرې دا اوونيلې شی چه دا روايات خو صرف حضرت موسٰی عليه السلام سره خاص دی چه هم هغه حضورپاك په قبر کښې په مانځه کولو سره ليدلې دې نودَ نورو انبياء کرامو تصريح په دې کښې نشته دې، نو په دې باندې هم امام بيهقی دَحضرت ابوهريره رضی الله عنه مرفوع روايت په توګه دَ شاهد نقل کړې دې چه رسول الله ﷺ فرمانی: «وقد رأيتني في جماعة من الأنبياء فإذا موسى قائم يصلي، فإذا رجل ضرب كأنه من رجال شنوءة، وإذا عيسى ابن مريم قائم يصلي، أقرب الناس به شبها عروة بن مسعود، وإذا إبراهيم قائم يصلي أشبه الناس به صاحبكم، يعني: نفسه فحانت الصلاة فأممتهم»(٥)

يعنی ما دَ انبياء کرامو يو جماعت سره خپل خان اوليدلو نو ما موسٰی عليه السلام اوليدلو چه په ولاړه ئې مونځ کولو تکړه تيز سړې لکه دَ شنوءة قبيلې يوسړې وی او عيسٰی بن مريم مې اوليدلو چه په ولاړه ئې مونځ کولو دَهغه سره دَ ټولو نه زيات مشابهت دَ عروه بن مسعود دې او ابراهيم عليه السلام مې اوليدلو چه هغه هم په ولاړه مونځ کولو ستاسو صاحب (يعنی پخپله رسول الله ﷺ) هغوی سره دَ ټولو نه ډير زيات مشابهت دې. چنانچه دَ مانځه وخت شو نو ما دَهغوی امامت اوکړو.

دا روايت امام مسلم دَ عبدالله بن الفضل عن ابی سلمه په طريق سره روايت کړې دې.(٦)

يو بل روايت چه دَ سعيد بن المسيب عن ابی هريره په طريق سره نقل دې په هغې کښې «أنه لقيهم في المقدس» الفاظ راغلی دی، يعنی انبياء کرام سره دَحضورپاك مقالات بيت المقدس کښې اوشو خودَ ابوذر او مالك بن صعصعه په روايت کښې «أنه لقيهم في جماعة من الأنبياء في السموات وكلمهم وكلموه» الفاظ راغلی دی.(٧)

يواشکال اودَهغې جواب: دلته اشکال پيداکيږی چه کله نبی کريم ﷺ انبياء کرام عليهم السلام دَهغوی په قبرونو کښې اوليدل نوبيا هغوی سره په آسمان کښې ملاقات څنګه اوشو؟ شراح حديث دَدې جواب ورکړې دې

---

(١) المصدر السابق.

(٢) فتح الباري: ٤٨٦/٦.

(٣) حياة الأنبياء بعد وفاتهم ص: ٧٢-٧١ مكتبة العلوم والحكم المدينة المنورة.

(٤) حياة الأنبياء بعد وفاتهم ص: ٨١-٨٩ مكتبة العلوم والحكم. صحيح الإمام مسلم كتاب الفضائل وباب: من فضائل موسى، رقم الحديث: ٦١٥٧، ٦١٥٨

(٥) حياة الأنبياء بعد وفاتهم ص: ٨٣ مكتبة العلوم والحكم.

(٦) صحيح الإمام مسلم كتاب الإيمان باب ذكر المسيح ابن مريم والمسيح الدجال، رقم الحديث: ٤٣٠.

(٧) حياة الأنبياء بعد وفاتهم ص: ٨٤ مكتبة العلوم والحكم، المدينة المنورة.

چه انبیاء کرام اول په قبرونو کښې وو چرته چه حضورپاك هغوی په ژوندی حالت کښې اولیدل اوچه کله معراج اوشو نونبی کریم په توګه دحضورپاك د ملاقات دپاره آسمانونو ته بوتلې شو. بیا د ټولو انبیاء کرامو په بیت المقدس کښې اجتماع اوشوه او په مانځه کښې دهغوی امامت حضورپاك اوکړو.(۱)

شراح فرمائي چه د انبیاء کرام په مختلف اوقاتو کښې او په مختلف مقاماتو کښې مونځ کول خو نقلاً ثابت دی عقل هم دا مني. علامه عینی رحمه الله فرمائي چه دا هم مستبعد نه دی چه ترکومې پورې دنیا قائم وی انبیاء کرام علیهم الصلوات والتسلیمات مونځ حج او د خپل مقدرت او استطاعت په اندازه به هرقسم نیك اعمال اداکوی.(۲)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه د نقول حدیث نه حیات انبیاء کرام ثابت دی او قرآنی نص سره چونکه د شهداء امت حیات ثابت دې نو دې نه هم حیات انبیاء ثابت شو ځکه چه انبیاء د شهداء نه افضل دی بیا په دې باندې هغه د احادیثو نه شواهد پیش کړې دی. په سنن ابوداؤد کښې دحضرت ابوهریره رضی الله عنه مرفوع روایت کښې رسول اکرم ﷺ فرمائي: ((صلوا علی، فإن صلاتکم تبلغنی حیث کنتم)) یعنی په ما باندې درود وایئ ځکه چه تاسو چرته هم نی ستاسو هغه درود ماته رارسیږی.(۳)

هم دغه شان سنن ابی داؤد او سنن نسائی کښې د اوس بن اوس یو مرفوع حدیث دجمعه د فضیلت په بیان کښې نقل دې په هغې کښې رسول الله ﷺ فرمائیلی ((فأکثروا علی من الصلاة فیه، فإن صلاتکم معروضة علیّ)) یعنی د جمعې په ورځ په ما باندې په کثرت سره درود وایئ ځکه چه ستاسو درود ماته پیش کولې شی.(۴)

صحابه کرامو عرض اوکړو ((وکیف تعرض صلاتنا علیك وقد أرمت؟)) زمونږ درود به په تاسو باندې څنګه پیش کړې شی حالانکه تاسو خو (قبرکښې) به خراب شوی یئ؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: ((إن الله حرّم علی الأرض أن تأکل أجساد الأنبیاء)) الله تعالی په زمکه باندې دا خبره حرام کړې ده چه هغه دې د انبیاء کرامو بدنونه اوخوری.

یو اشکال او دهغې جواب: سنن ابوداؤد کښې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه یو مرفوع روایت کښې رسول الله ﷺ فرمائي: ((ما من أحد یسلم علی إلا رد الله علی روحی حتی أرد علیه السلام)) یعنی چه څوك سړې هم په ما باندې سلام کوی نو الله تعالی ماته خپل روح راواپس کوی ترهغې پورې چه زه دهغه د سلام جواب ورکړم.(۵)

د دې حدیث ټول راویان ثقه دی. اشکال دادې چه یو طرف ته مونږ وایو چه انبیاء په خپلو قبرونو کښې ژوندی دی حالانکه په دې روایت کښې بدن ته د روح واپس راتلو ذکر دې او دا مستلزم دی د بدن نه روح منفصل کیدو ته او ظاهر دی چه انفال روح سره په بدن باندې مرګ شروع کیږی. شراح حدیث د دې اشکال مختلف جوابونه ورکړی دی: ① ((ردّ الله علی روحی)) مطلب دادې چه روح د تدفین نه پس د حضورپاك په پاك بدن مبارك کښې راواپس شو. دا مطلب نه دې چه د روح واپس کیدل او بیا د وتلو عمل په تسلسل سره کیږی.(۶)

② دویم جواب دادې چه د روح نه مراد مؤکل فرښته ده.(۷)

---

(۱) فتح الباری: ۶/۴۸۸-۴۸۷.

(۲) فتح الباری: ۶/۴۸۸عمدة القاری: ۱۶/۴۹.

(۳) سنن أبی داؤد کتاب المناسک، باب فی تحریم المدینة رقم الحدیث: ۲۰۴۲.

(۴) سنن أبی داؤد کتاب الصلاة باب فضل یوم الجمعة ولیلة الجمعة رقم الحدیث:۱۰۴۷سنن نسائی کتاب الجمعة باب إکثار الصلاة علی النبی صلی الله علیه وسلم یوم الجمعة رقم الحدیث:۱۳۷۵.

(۵) سنن أبی داؤد کتاب المناسک باب فی تحریم المدینة رقم الحدیث: ۲۰۴۱.

(۶) فتح الباری: ۸/۶۰۴.

(۷) فتح الباری: ۸/۶۰۴.

④ یو جواب دا ورکړې شوې چه دَدې نه نطق مراد دې.(۱)

⑤ بعض حضراتو دا جواب ورکړې چه رسول الله ﷺ دَ ملاء اعلی په امورکښې مستغرق وی. دَ استغراق په دغه عالم کښې چه کله څوك سلام پیش کوی نو دَهغې دَ جواب ورکولو دَپاره دَ فهم او ادراك صلاحیت دَحضورپاك طرف ته راواپس کیږی. نودَدې قول مطابق په حدیث کښې دَ روح نه فهم مراد دې.(۲)

[۳۲۵۹] [۳۲۵۸/۳۲۵۹]- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «أَنَا أَوْلَى النَّاسِ بِابْنِ مَرْيَمَ، وَالأَنْبِيَاءُ أَوْلاَدُ عَلاَّتٍ، لَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ نَبِيٌّ» ص ۶۶۴ (۳)

ترجمه: دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلی چه زه په خلقو کښې دَ ابن مریم یعنی عیسیٰ علیه السلام دَ ټولو نه زیات نیزدې یم. ټول انبیاء علاتی رونړه دی. زما او دَعیسیٰ علیه السلام په مینځ کښې یو نبی نشته دې.

تراجم رجال

ابوالیمان: دا ابوالیمان حکم بن نافع بهرانی حمصی رحمه الله دې.(۴)

شعیب: دا ابوبشر شعیب بن مولی حمزه قرشی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «بدءالوحی» لاندې تیره شوې ده.(۵)

الزهري: دا مشهور محدث محمدبن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دې.(۶)

ابوسلمة: دا ابوسلمه عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه دې. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب صوم رمضان احتسابا من الایمان» لاندې تیره شوې ده.(۷)

قوله: أنا أولى الناس بعيسى ابن مريم: یعنی زه په خلقو کښې دَ ټولو نه زیات عیسیٰ بن مریم علیه السلام ته نیزدې یم. وړاندې روایت دَعبدالرحمن بن ابی عمره عن ابی هریره په طریق سره نقل دې: «أنا أولى الناس بعيسى ابن مريم في الدنيا والآخرة». یعنی دَدې دنیا او آخرت اضافه هم ده. رسول الله ﷺ پخپله حضرت عیسیٰ علیه السلام سره نیزدې کیدل ولې اوفرمائیل؟ علامه بیضاوی رحمه الله دَدې سبب دا بیان کړې دې: «الموجب لكونه أولى الناس به أنه كان أقرب المرسلين إليه وأن دينه متصل بدينه ليس بينهما نبي، وأن عيسى عليه السلام كان مبشرا به ممهدا لقواعد دينه، داعي الخلق إلى تصديقه». یعنی دَ رسول الله ﷺ دَحضرت عیسیٰ علیه السلام سره دَ ټولو نه زیات نیزدې کیدو سبب دادې چه په انبیاء کرامو کښې دَ حضرت عیسیٰ علیه السلام زمانه دَټولو نه زیاته دَ حضورپاك زمانې ته وه. دویمه دا چه دین محمدی او دین عیسوی خپل مینځ کښې متصل وو او دَدواړو په مینځ کښې څوك نه دې مبعوث شوې. دریم دا چه حضرت عیسیٰ علیه السلام دَ

---

(۱) فتح الباري: ۶۰۴/۸.

(۲) فتح الباري: ۶۰۴/۸.

(۳) أخرجه مسلم في الفضائل باب فضائل عيسى عليه السلام رقم: ۲۳۶۸ وأبوداؤد في السنة باب تخيير بين الأنبياء عليهم السلام، رقم الحديث: ۴۶۷۵ جامع الأصول في أحاديث الرسول: ۵۲۳/۸ رقم الحديث: ۶۳۲۱.

(۴) كشف الباري: ۴۷۱/۱.

(۵) كشف الباري: ۴۸۰/۱.

(۶) كشف الباري: ۳۲۶/۱.

(۷) كشف الباري: ۳۲۳/۲.

رسول پاك ﷺ دبعثت بشارت ورکړې وو اودهغوی دَ قواعد او اصول دین دپاره نې لاره آسانه کړې وه. څلورم دا چه عیسیٰ علیه السلام به خپل امت ته دَ رسول الله ﷺ دتصدیق دعوت ورکولو.(١)

حدیث باب اوایت کښې دَ علامه کرمانی رحمه الله تطبیق: دَحدیث باب په دې جمله کښې نبی پاك ﷺ اوفرمائیل چه هغه عیسیٰ علیه السلام ته دَ ټولونه نیزدې دې او هم دغه مضمون په دې آیت کښې هم راغلې دې. مګر په دې کښې حضورپاك دَ ټولو نه زیات ابراهیم علیه السلام ته نیزدې فرمائیلې شوې دې. آیت دادې: ﴿إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ﴾ په ظاهر آیت او حدیث کښې تعارض دې.

علامه کرمانی رحمه الله په دواړو کښې جمع اوتطبیق ورکولوسره فرمائیلې چه حدیث باب کښې عیسیٰ علیه السلام سره دَ حضورپاك نیزدې کیدل دَمتبوع کیدو په حیثیت سره مذکور شوی دی او آیت کښې ابراهیم علیه السلام سره دَحضورپاك نیزدې کیدلو ذکر دَتابع په حیثیت سره شوې دې. لهذا په دواړو کښې تعارض نشته دې.(٢)

دَعلامه کرمانی رحمه الله په تطبیق باندې دَ حافظ ابن حجر رحمه الله رد: حافظ ابن حجر رحمه الله دَعلامه کرمانی رحمه الله په رائې باندې رد کولوسره فرمائیلې چه په حدیث او آیت کښې هیڅ منافات نشته دې چه په دواړو کښې جمع اوتطبیق ورکړې شي. رسول الله «اولى الناس بأبراهيم» هم دې او «أولى الناس بعيسى» هم دې. «اولى الناس بأبراهيم» دَدین ابرهیمی اقتداء او پیروئی په لحاظ سره دې او «اولى الناس بعيسى» دَ قرب عهد په مناسبت سره دې.(٣)

قوله: والأنبياء أولاد علات: علات دَعین فتحه سره دَ عَلَّةٌ جمع ده. عَلَّةٌ میرنې بُنی ته وائی. عَلَّ علاً وعَلَلاً په معنی کښې دې «الشرب بعد الشرب» په دویم ځل یا یوشان اوبه څکل. دویمې ښځې ته عَلّة هم په دې وجه باندې وائی څکه چه خاوند دَ یوې ښځې نه پس دویمې ښځې نه مستفید کیږی. او «أولاد علات» دَډیرو مینډو نه دَ یوپلار اولاد ته وائی. دَدې ضد «بنو الأخياف» دې. یعنی چه مورئی یو اوپلاران ئی جدا جدا وی.

په دې روایت کښې داولاد علات نه دې خبرې طرف ته اشاره ده چه انبیاء کرام په اصول دین کښې متحد وو. اودا دَ اتحاد فی الاب په شان دی. اوچونکه په فروعی مسائل کښې اختلاف وو نودا اختلاف فی الام په شان دی.(٤)

قوله: ليس بيني وبينه نبي: یعنی زما اودَ عیسیٰ علیه السلام په مینځ کښې څوك نبی نشته دې. دَ عبدالرحمن بن آدم رحمه الله روایت دې «وأنا أولى الناس بعيسى، لأنه لم يكن بيني وبينه نبي» یعنی چه زه په خلقو کښې دَ ټولو نه زیات عیسیٰ علیه السلام ته نیزدې یم څکه چه زما اودَهغه په مینځ کښې څوك نبی نشته دې.

حضرات محدثین دَدې روایت نه استدلال کولوسره فرمائی چه دَ رسول الله ﷺ اوعیسیٰ علیه السلام په مینځ کښې څوك نبی نه دې مبعوث شوې.(٥)

لیکن دا استدلال بعض حضراتو ضعیف ګرځولې دې. دَهغوی رائې داده چه دَ رسول الله ﷺ اوعیسیٰ علیه السلام په مینځ کښې درې انبیاء مبعوث شوی دی. ددوی نه جرجیس او خالد بن سنان دواړو باره کښې دې حضراتو فرمائیلې چه دا انبیاء وو. اودَ سورت یاسین آیت ﴿وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ ۝ إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُم مُّرْسَلُونَ ۝﴾ کښې هم دَدې حضراتو ذکر دې.(١)

---

(١) إرشاد الساري: ۴۰۱/۷-۴۰۰.

(٢) شرح الکرمانی: ۸۵/۱۴ عمدة القاري: ۳۶/۱۶.

(٣) فتح الباري: ۴۸۹/۸.

(٤) فتح الباري: ۴۸۹/۶ عمدة القاري: ۵۰/۱۶.

(٥) عمدة القاري: ۵۰/۱۶ وفتح الباري: ۶۰۵/۸

ذدي يو جواب محدثينو حضراتو دا وركړى دې چه جرجيس اوخالد بن سنان نبوت په يو صحيح روايت سره ثابت نه دې خو حديثِ باب بلا تردد صحيح دې او په دې سره د جرجيس او خالد د نبوت تضعيف كيږى. [۱] دويم جواب د نبوت په تسليم كولو دادې چه د حديث مطلب دادې د رسول الله ﷺ او عيسىٰ عليه السلام په مينځ كښې څوك نبى مستقل شريعت سره نه دې مبعوث شوى اوجرجيس اوخالد بن سنان خود شريعت عيسىٰ عليه السلام متبع وو. [۲]

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: حديث باب كښې دى: «أنا أولى الناس بابن مريم» په دې كښې «ابن مريم» موافق باب دى. [۳]

[۳۲۵۹]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ، حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنَا هِلاَلُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنَا أَوْلَى النَّاسِ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ، وَالأَنْبِيَاءُ إِخْوَةٌ لِعَلاَّتٍ، أُمَّهَاتُهُمْ شَتَّى وَدِينُهُمْ وَاحِدٌ» وَقَالَ: إِبْرَاهِيمُ بْنُ طَهْمَانَ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ص ۶۶۷] [۵]

تراجم رجال

محمدبن سنان: دا ابوبكر محمدبن سنان باهلى بصرى رحمه الله دې.

فُليح بن سليمان: دا ابويحيىٰ فُليح بن سليمان خزاعى اسلمى رحمه الله دې.

هلال بن علي: دا هلال بن علي بن اسامه قرشى عامرى مدنى رحمه الله دې. د دريواړو حضراتو تذكره «كتاب العلم باب من سئل علما وهو مشتغل في حديثه» لاندې تيره شوې ده. [۶]

عبدالرحمن بن ابي عَمْرَة: د دوى تذكره مخكښې تيره شوې ده. [۷]

قوله: أمهاتهم شتى ودينهم واحد: دا روايت دې نه وړاندې روايت دويم طريق دې او د دې دويم طريق په آخره كښې «أمهاتهم شتىٰ ودينهم واحد» اضافه ده. اول طريق كښې «أولاد علات» الفاظ وو او دلته «إخوة لعلات» الفاظ راغلى دى، دواړه د يوشان معنى الفاظ دى.

په رومبى روايت كښې تير شو چه اولاد علات نه په اصول دين كښې د اتحاد طرف ته اشاره ده اودا داسې دى لكه اتحاد في الاب او «أمهاتهم شتى» سره فروعى مسائل كښې اختلاف مراد دې نو دا لكه چه اختلاف في الام دې [۸] يو قول دادې چه «أمهاتهم شتى» نه مراد اختلاف زمان دې او مطلب دادې چه سره د دې چه د انبياء بعثت په مختلف زمانو كښې شوې او په هغې كښې د زمانې لرېوالې موندلې شى مګر د ټولو د بعثت مقصد هم يو دې. [۱]

---

[۱] المصدرالسابق.

[۲] المصدرالسابق.

[۳] فتح البارى: ۶۰۵/۸ وعمدة القارى: ۳۶/۱۶.

[۴] عمدة القارى: ۳۶/۱۶.

[۵] مرتخريجه تحت الحديث السابق.

[۶] كشف البارى: ۴۵،۵۱/۳-۴۴.

[۷] كتاب المساقاة باب حَلَب الإبل على الماء رقم: ۲۳۷۸.

[۸] فتح البارى: ۶۰۵/۸ عمدة القارى: ۳۶/۱۶.

قوله: وقال ابن طهمان عن موسی بن عقبة عن صفوان بن سلیم عن عطاء

دمذکوره تعلیق مقصد: امام بخاری رحمه الله دلته دابوهریره رضی الله عنه حدیث بغیرد متن نه تعلیقاً ذکرکړې دې لیکن دَدې تعلیق نه پس په دویم سند سره دا روایت موصولاً ذکرکړې دې. علامه قسطلانی رحمه الله اوفرمائیل چه امام بخاری رحمه الله په دې سره دَ ابوهریره رضی الله عنه دَ روایت تعدد طرق طرف ته اشاره کول غواړي.[2]

دَتعلیق تخریج: دا تعلیق امام نسائی رحمه الله «أحمد بن حفص عن أبيه عن ابراهيم بن طهمان عن موسى بن عقبة عن صفوان بن سليم عن عطاء بن يسار عن أبي هريرة» په سندسره موصولاً نقل کړې دې.[3]

دَتعلیق ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذکوره تعلیق ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې چه په دې کښې دَعیسیٰ ابن مریم تذکره ده او ترجمة الباب کښې دَحضرت مریم تذکره ده کوم چه دَحضرت عیسیٰ علیه السلام پیدائش ته متضمن ده.

[۳۲٦۰] - وحَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "رَأَى عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَجُلًا يَسْرِقُ، فَقَالَ لَهُ: أَسَرَقْتَ؟ قَالَ: كَلَّا وَاللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ، فَقَالَ عِيسَى: آمَنْتُ بِاللَّهِ، وَكَذَّبْتُ عَيْنِي" ص ٦٦٩][4]

ترجمه: دَ حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی عیسیٰ علیه السلام یو سړې په غلا کولو سره اولیدلو. عیسیٰ علیه السلام دَهغه نه تپوس اوکړو آیا تا غلا کړې ده؟ هغه وئیل هیڅ کله نه په هغه خدائی قسم دَچا نه سوا چه بل معبود نشته دې. په دې باندې عیسیٰ علیه السلام اوفرمائیل «امنتُ بالله وكذبتُ عيني» زما په الله تعالی باندې ایمان دې او ما خپلې سترګې دروغژنې کړې.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا ابوجعفر عبدالله بن محمد الجعفی البخاری المسندی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب أمور الایمان» لاندې تیره شوې ده.[5]

عبدالرزاق: دا ابوبکر عبدالرزاق بن همام الصنعانی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب حسن إسلام المرء» لاندې تیره شوې ده.[6]

معمر: دا ابوعروه معمر بن راشد بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب کتابة العلم» لاندې تیره شوې ده.[7]

---

[1] إرشادالساري: ٤٠٢/٧-٤٠١.

[2] إرشادالساري: ٤٠٢/٧.

[3] سنن النسائی کتاب آداب القضاة، باب: کیف یستحلف الحاکم، رقم الحدیث٥٤٣٩ تغلیق التعلیق: ٣٩/٤ المکتبة الإسلامی.

[4] أخرجه مسلم فی الفضائل باب فضائل عیسیٰ علیه السلام رقم: ٦١٣٧ والنسائی فی القضاة، باب کیف یستحلف الحاکم رقم الحدیث: ٥٤٢٩ جامع الأصول فی أحادیث الرسول: ٧٠٣/١١، رقم الحدیث: ٩٣٥٧.

[5] کشف الباری: ٦٥٧/١

[6] کشف الباری: ٤٢١/٢.

[7] کشف الباری: ٣٢١/٤.

همام: دا همام بن منبه بن کامل یمانی بصری رحمه الله دي. دَدوی تذکره ((کتاب العلم باب السمر في العلم)) لاندې تیره شوې ده.(۱)

قوله: كلا والذي لا إله إلا الله: دکشمیهنی په روایت کښې ((إلا هو)) خودَ امام نسائی په روایت کښې ((فقال: لا والذي لا إله إلا هو)) الفاظ نقل دی.(۲)

قوله: كذبت عيني: كذبت دَ باب تفعیل نه دَ متکلم صیغه ده او عینی تثنیه کیدو په وجه باندې ((ی)) تشدید سره لوستلې کیږی. بعض حضراتو لفظ عینی مفرد په وجه باندې تخفیف سره هم لوستلې دی. دَمستملی په روایت کښې فعل ((كذب)) مجرد نه او لفظ عینی مفرد سره محل رفع کښې نقل دی.(۳) دَ صحیح مسلم په روایت کښې لفظ عینی په ځائی نفسی راغلې دې اودَ سنن نسائی په روایت کښې بصري نقل دی.(۴)

شراح حدیث لیکلی دی چه ((كذبت عيني)) نه حقیقی تکذیب مراد نه دې بلکه عیسیٰ علیه السلام داجملهٔ دَ قسم خوړونکی تصدیق کښې دَ مبالغه په توګه ارشاد فرمائیلې وه خپل تکذیب ئې مقصود نه وو. دَ بعض حضراتو وینا ده چه ظاهری تکذیب او تصدیق مراد دې په دې معنی اګرچه في نفس الامر اوحقیقت کښې حضرت عیسیٰ علیه السلام ربښتونې اوقسم خوړونکې دروغژن وو مګر دَ دغه سړی دَ قسم کولو نه پس دَ ظاهری احکامو په اعتبار سره حضرت عیسیٰ علیه السلام دَ خپلو سترګو تکذیب اودَحالف تصدیق اوکړو. ګنی دا خیره دیره صفا ده چه انسان دَخپلو سترګو لیدلې شوې څیز دَ چا په وینا باندې نه شی دروغ کولې. البته دا احتمال کیدې شی چه حضرت عیسیٰ علیه السلام دغه سړې دَ یوڅیز طرف ته لاس اوږاندې کولو سره په لیدو په هغه دَ غل ګمان کړې وی. لیکن چه کله هغه قسم اوکړو نودَ خپل ګمان نه ئې رجوع اوکړه اودَ تکذیب نه هم دغه رجوع کول مراد دی.(۵)

علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چه په ظاهره دَحضرت عیسیٰ علیه السلام قول ((سرقت)) دَدې خبرې پوخ خبر دې چه دغه سړی غلاکړې ده. ځکه چه یقیناً هغوی دې دَ یو محفوظ ځائی نه په پټه طریقه سره مال ویستلو سره لیدلې وی. لیکن دَ سړی ((كلا)) وئیل دَ غلا کولو نفی کوی او بیا دغه سړی قسم اوخوړلو سره دغه فعل دَ غلا نه کیدل ئې نوره خبره پخه کړه. په کوم چه عیسیٰ علیه السلام ((آمنت بالله وكذبت عيني)) وئیلو سره دَ الله تعالیٰ دَ نوم قسم خوړلو تصدیق اوکړو اوکوم څیز چه هغه ته غلا معلومه شوه دَهغې تکذیب ئې اوکړو. ځکه چه ممکن ده دغه سړی یو داسې څیز اوچت کړې وی په کوم چه دَهغه حق وی یا دَ مالك دَ طرف نه هغه سړی ته اجازت وی یا بیا دغه سړی دَ څیز کتلو په غرض سره اوچت کړې وی دَ دغه څیز غصب یا پټول ئې مقصود نه وی. دا تاویل دَقاضی عیاض رحمه الله دَ کلام نه ماخوذ دې.(۶)

دغه شان دا هم ممکن دی چه دَحضرت عیسیٰ علیه السلام دَ غلا یقین نه وی په دې وجه هغوی دَ استفهام په توګه دَ هغه سړی نه دَ غلا متعلق سوال اوکړو اوحرف استفهام ئې ذکر نه کړو. لکه چه عربی لغت کښې دَدې ګنجائش شته

---

(۱) کشف الباری: ۳۱۷/٤.

(۲) فتح الباری: ۶۰۵/۸، سنن النسائی کتاب آداب القضاء، باب کیف یستحلف الحاکم رقم الحدیث: ۵٤۲۹.

(۳) فتح الباری: ۶۰۶/۸.

(۴) صحیح الإمام مسلم کتاب الفضائل باب من فضائل عیسیٰ علیه السلام، رقم الحدیث: ۶۱۳۷، سنن النسائی کتاب آداب القضاء باب کیف یستحلف الحاکم رقم الحدیث: ۵٤۲۹.

(۵) فتح الباری: ۶۰۶/۸، إرشاد الساری: ٤۰۲/۷، عمدة القاری: ۳۷/۱۶.

(۶) فتح الباری: ۶۰۶/۸، عمدة القاری: ۳۷/۱۶.

چه حرف استفهام حذف کولې شي. (¹)لیکن دا دوارہ احتمالات دَ حضور پاك دا واقعه جزم سره بیانولو دَ وجې نه بعید دي. (²)

حافظ ابن قیم رحمه الله فرمائي چه صحیح خبره داده چه دَحضرت عیسیٰ علیه السلام په زړه کښې دَالله تعالیٰ عظمت دَدې خبرې نه ډیر زیات دې چه یوسړې دې دَالله تعالیٰ دَ نوم قسم اوخوري. په دې وجه ددغه سړي دَ قسم خوړلو نه پس معامله دوه رخی اختیارکړې وه چه یا خودَ الله تعالیٰ دَ نوم قسم خوړونکی باندې الزام اولګولې شي یا به خپلې سترګې متهم کولې شي. لهذا حضرت عیسیٰ دَ الله تعالیٰ دَعظمت دَ وجې نه خپلې سترګې دروغژن کیدو ته ترجیح ورکړه. بالکل هم داسې لکه څنګه چه حضرت آدم علیه السلام دَ ابلیس په دې سبب باندې تصدیق کړې وو چه هغه دَ الله تعالیٰ په نوم باندې قسم خوړلو سره وئیلی وو «إنی لکما لمن الناصحین». (³) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دَابن قیم رحمه الله دغه پورته ذکر شوې توجیه هم دَ قاضي عیاض رحمه الله دَ توجیه نه څه کم نه دی او کومه تشبیه چه ابن قیم رحمه الله ذکر کړې ده هغه هم مطابقت نه لري. (⁴)

دَحدیث نه مستنبط فوائد: په دې حدیث کښې دَ دې خبرې دلیل موجود دې چه دَ شك دَ وجې نه حد ساقط کیږي. دغه شان دَدې خبرې هم دلیل دې چه قاضي دَخپل علم اومعلومات مطابق دې فیصله نه کوي. هم دغه دَ حنابله او موالك په نیز راجح دی البته شوافع په نیز قاضي دَخپل علم مطابق فیصله کولې شي سوا دَ حدود چه په هغې کښې دَ خپلو معلوماتو په بنیاد باندې فیصله کول صحیح نه دي.

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: په حدیث کښې دَ عیسیٰ بن مریم علیه السلام تذکره ده لهذا ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې. (⁵)

[۳۲۶۱]- حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ، يَقُولُ: أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، سَمِعَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ عَلَى الْمِنْبَرِ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا تُطْرُونِي، كَمَا أَطْرَتِ النَّصَارَى ابْنَ مَرْيَمَ، فَإِنَّمَا أَنَا عَبْدُهُ، فَقُولُوا عَبْدُ اللَّهِ، وَرَسُولُهُ» ص ۶۷۲ [ر: ۲۳۳۰] (⁶)

ترجمه: دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما روایت دې هغه حضرت عمر بن خطاب رضی الله عنه په منبر باندې داسې وینا کولو سره واوریدو: چه ما رسول الله ﷺ داسې فرمائیلو سره اوریدلې دې چه زما په تعریف کښې مبالغه مه کوئی لکه څنګه چه نصاری (دَ عیسیٰ) ابن مریم په تعریف کښې مبالغه کوله. زه خودَالله تعالیٰ بنده یم او ماته عبدالله ورسوله، دَ الله بنده اودَهغه رسول وائیئ.

تراجم رجال

الحمیدي: دا ابوبکر عبدالله بن زبیر حمیدي رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا»

---

¹) فتح الباري: ۶۰۶/۸ إرشادالساري: ۴۰۲/۷ عمدة القاري: ۳۷/۱۶.

²) فتح الباري: ۶۰۶/۸

³) إغاثة اللهان من مصايد الشيطان: ۱۳۵/۱ مكتبة دار التراث، فتح الباري: ۶۰۶/۸

⁴) فتح الباري: ۶۰۶/۸

⁵) عمدة القاري: ۵۱/۱۶.

⁶) أخرجه الإمام البخاري فی الحدور أيضاً باب رجم الحبلى فی الزنا إذا أحصنت، رقم الحديث: ۶۸۳۰ جامع الأصول فی أحاديث الرسول: ۵۱/۱۱ رقم الحديث: ۸۵۱۷

لاندې تیره شوې ده[1]

سفیان: دا سفیان بن عیینه کوفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره هم دَ مذکوره کتاب اوباب لاندې تیره شوې ده[2]

الزهري: دا مشهور محدث محمدبن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دې[3]

عبیدالله بن عبدالله: دا عبیدالله بن عبدالله بن عقب بن مسعود رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب متی یصح سماع الصغیر»[4]

ابن عباس: دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما حالات «بدء الوحی» څلورم حدیث لاندې او «کتاب الایمان باب کفران العشیر وکفر دون کفر» لاندې تیر شوی دی.[5]

دَ اِطراء معنی ده بې ځایه ستاینه په تعریف کښې مبالغه کول اودَ حد نه وړاندې کیدل. نصاری عیسیٰ علیه السلام دَ عقیدت په معامله کښې افراط نه کار واخستو اوهغه ته ئې دَ الوهیت درجه ورکولو سره ګمراه شو. هم په دې پس منظر کښې رسول الله صلی الله علیه وسلم امت ته دَ حضورپاك ذات سره دَ عقیدت او دَحضورپاك مدح اوتعریف کښې دَ اعتدال تعلیم ورکړې اوهغوی ئې دَ غلو او افراط نه دَ بچ کولو دَپاره په صفا الفاظو کښې تصریح فرمائیلې چه حضورپاك دَ ټولو انسانانو په شان دَعبدیت درجه لري.

دلته یو سوال پیدا کیږي چه نصارې خنګه عیسیٰ علیه السلام ته دَ عبودیت درجه ورکړه نو ولې دَحضورپاك باره کښې هم دَ صحابه کرامو په دور کښې دَداسې عقیدې دعویٰ کړې شوې وه؟

شراح جدیث فرمائی چه دَحضورپاك دَ الوهیت دعویٰ چا نه وه کړې البته څه خلقو دَحضورپاك دَعبادت کولو اراده اوکړه اوعرض ئې اوکړو «أفلا نسجدلك» ولې مونږ تاسو ته سجده اونه کړو؟ نو رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل «لوکنت آمراً أحداً أن یسجد لبشر لأمرت المرأة أن تسجد لزوجها» یعنی که چرې ما دَ یو انسان په مخکښې دَ سجدې کولو حکم ورکولې نو دَ ټولو نه اول به مې ښځو ته حکم ورکولو چه هغوی دې خپلو خاوندانو ته سجده اوکړي. دغه شان رسول الله هغوی دَ خپل عبادت نه منع کړل اودَ دې خطرناکې فتنې دروازه ئې دَهمیشه دَپاره بنده کړه.[6]

داحدیث امام بخاری رحمه الله په تفصیل سره کتاب المحاربین کښې نقل کړې دې په دې وجه به دَ دې تفاصیل په خپل مقام باندې راځي.

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث باب کښې ابن مریم لفظ راغلې دې نو ترجمة الباب سره دَدې مناسبت واضح دې.

[۳۲۶۲]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا صَالِحُ بْنُ حَيٍّ، أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ خُرَاسَانَ، قَالَ لِلشَّعْبِيِّ: فَقَالَ الشَّعْبِيُّ: أَخْبَرَنِي أَبُو بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى الأَشْعَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ [ص:۱۶۸] رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا أَدَّبَ الرَّجُلُ أَمَتَهُ فَأَحْسَنَ تَأْدِيبَهَا، وَعَلَّمَهَا فَأَحْسَنَ تَعْلِيمَهَا، ثُمَّ أَعْتَقَهَا فَتَزَوَّجَهَا كَانَ لَهُ أَجْرَانِ، وَإِذَا آمَنَ بِعِيسَى، ثُمَّ آمَنَ بِي فَلَهُ أَجْرَانِ، وَالعَبْدُ إِذَا اتَّقَى رَبَّهُ وَأَطَاعَ مَوَالِيَهُ، فَلَهُ أَجْرَانِ» ص ۶۷۴

---

[1] کشف الباری: ۹۹/۳.

[2] کشف الباری: ۱۰۲/۳.

[3] کشف الباری: ۳۲۶/۱.

[4] کشف الباری: ۳۲۷/۳.

[5] کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.

[6] إرشادالساری: ۴۰۳/۷.

][ر: ۹۷][1]

ترجمه: صالح بن حي وائي چه يو خراساني سړي امام شعبي رحمه الله ته اووئيل (دلته سوال محذوف دي) نو امام شعبي رحمه الله جواب ورکړو چه ابوهريره رضي الله عنه دَ ابوموسىٰ اشعري روايت ماته بيان کړې چه رسول الله فرمائيلي چه کله يو سړي خپلې وينځې ته ادب ښائي او په ښه شان ورته ادب اوښائي اوهغې ته تعليم ورکړي او ښه تعليم ورکولوسره هغه آزاده کړي او بيا دې ورسره نکاح اوکړي نودَهغه دوه اجرونه دي. يو دَ آزادولو او بل دَ نکاح کولو. او کله چه هغه په عيسىٰ عليه السلام باندې ايمان لرلو اوبيائې په ما باندې ايمان راوړو نودَهغه دوه اجرونه شو. يو په عيسىٰ عليه السلام باندې دَ ايمان راوړو او دويم په رسول الله ﷺ باندې دَ ايمان راوړو. اوبنده چه کله دَخپل رب نه ويريږي اودَ خپل مآلك تابعداري کوي نوهغه ته به هم دوه اجرونه ملاويږي.

تراجم رجال

محمدبن مقاتل: دا ابوالحسن محمدبن مقاتل مرزوي رحمه الله دي. دَدوي تذکره ((كتاب العلم باب مايذكر في المناولة)) کښې تيره شوې ده.[2]

عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارك رحمه الله دي.[3]

صالح بن حي: دا صالح بن حي بن صالح بن مسلم همداني رحمه الله دي. دَ دوي تذکره ((كتاب العلم باب تعليم الرجل.....)) لاندې تيره شوې ده.[4]

الشعبي: داعامر بن شرحبيل رحمه الله دي. دَدوي تذکره ((كتاب العلم باب كتابة العلم)) لاندې تيره شوې ده.[5]

ابوبردة: دا ابوبرده بُريد بن عبدالله بن ابى برد بن ابى موسىٰ اشعري رحمه الله دي. ((كتاب العلم باب فضل من علم وعلّم)) لاندې دَدوي تذکره تيره شوې ده.[6]

ابوموسىٰ الاشعري: دَدوي تذکره ((كتاب الايمان باب: أي الإسلام أفضل)) لاندې تيره شوې ده.[7]

قوله: أن رجلا من أهل خراسان قال للشعبي: خراساني سړي امام شعبي رحمه الله ته څه وئيلي وو؟ دَدې تصريح دلته په روايت کښې نشته دې. دَ صحيح ابن حبان رحمه الله په روايت کښې تصريح شته دې. ((إنا نقول عندنا: إن الرجل إذا أعتق أم ولده ثم تزوجها فهو كالراكب هديه؟))[8] يعني مونږ به په خپل خيال کښې دا وئيل چه خپل أم ولد آزادول او هغه سره نکاح کونکې سړي داسې دې لکه چه په خپله دَهديه په اوښه باندې سوريدونکې وي.

مطلب دا وو چه زمونږ په معاشره کښې داسې کونکې دَ نظرونونه پريوتلو چه هغه ام ولد آزاد کړواو هم پخپله ورسره نکاح کوي نوعامر شعبي رحمه الله دَ ابوموسىٰ اشعري رضي الله عنه دا حديث اورولوسره جواب ورکړو چه دا فکر غلط

---

1) مرتخريجه في كتاب العلم باب تعليم الرجل أمته وأهله: رقم الحديث: ۹۷.

2) كشف الباري: ۱۸۶/۳.

3) كشف الباري: ۴۶۲/۱.

4) كشف الباري: ۵۱۵/۳.

5) كشف الباري: ۲۲۹/٤.

6) كشف الباري: ۳۶۱/۳.

7) كشف الباري: ۶۹۰/۱

8) صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان، كتاب النكاح، ذكر تضعيف الأجرلمن تزوج بجاريته بعد حسن تأديبها ولمن أسلم من أهل الكتاب: ۳۶۰/۹رقم الحديث: ٤٠۵۳مؤسسة الرسالة.

دي او حقیقت دا دي چه داسي کونکي په حدیث کښي د ډبل ثواب مستحق خودلي شوي دي. په دي حدیث باندي مکمل تفصیلي بحث «کتاب العلم باب تعلیم الرجل أمته وأهله» لاندي تیر شوي دي.(۱)

[۳۲۶۳]-حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ النُّعْمَانِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "تُحْشَرُونَ حُفَاةً، عُرَاةً، غُرْلًا، ثُمَّ قَرَأَ: {كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ} [الأنبياء: ۱۰۴] فَأَوَّلُ مَنْ يُكْسَى إِبْرَاهِيمُ، ثُمَّ يُؤْخَذُ بِرِجَالٍ مِنْ أَصْحَابِي ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ، فَأَقُولُ: أَصْحَابِي، فَيُقَالُ: إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ، فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ: {وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ، فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ، وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ، إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ، وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ} [المائدة: ۱۱۸] قَالَ: مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ الْفَرَبْرِيُّ، ذُكِرَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ قَبِيصَةَ، قَالَ: "هُمُ الْمُرْتَدُّونَ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَى عَهْدِ أَبِي بَكْرٍ فَقَاتَلَهُمْ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ص ۶۷۶-۶۷۷] [ر: ۳۱۷۱].(۲)

ترجمه: حضور پاك فرمائی «د قیامت په ورځ» به تاسو برینډي خپې، برینډ بدنونه، ناسنته حشر کولي شئ. بیا حضور پاك د «سورت انبیاء» دا آیت اولوستلو: لکه چه په اول خل مونږ تاسو پیدا کړي وئ هم هغه شان به مونږ تاسو دوباره راپیدا کوو. دا زمونږ وعده ده چه مونږ به ئې «ضرور پوره» کو. بیائې اوفرمائیل: د ټولو نه اول به حضرت ابراهیم علیه السلام ته کپړې اچولي شي بیا به داسي کیږي چه زما په ملګرو کښي به څه د ښي طرف «جنت» ته بوتلي شي او بعض به ګس طرف «دوزخ» ته بوتلي شي. زه به وایم چه دا خو زما اصحاب دي «دوی ولي ګس طرف ته بوځني؟» فرښتي به وائي «تاسو ته نه ده معلومه» کله نه چه تا دوی پريخودل د هغه وخت نه بیو شان د اسلام نه اوختلي دي «یعنی د مرګه پورې». زه به په دي موقع باندي هم هغه خبره کوم کومه چه نیك بنده حضرت عیسیٰ بن مریم علیهما السلام کړي: پروردګارا زه چه ترکومي په دوی کښي ووم د دوی حال مي لیدلو نوچه کله نه تا زه وفات کړم د هغه وخت نه خو هم ته د دوی ساتونکي وې ته ټول څیزونه ګورې.

تراجم رجال

محمدبن یوسف: دامشهور محدث محمد بن یوسف فریابی رحمه الله دي. د دوی تذکره مخکښي تیره شوې ده.(۳)

سفیان: دا سفیان الثوری رحمه الله دي. ماقبل کښي د دوی تذکره تیره شوې ده.(۴)

مغیرة بن نعمان: د دوی تذکره هم په دي کتاب کښي «باب قول الله تعالیٰ: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾» لاندي تیره شوې ده.(۵)

سعیدبن جبیر: د دوی تذکره ماقبل کښي تفصیلاً او اجمالاً تیره شوې ده.(۶)

---

(۱) کشف الباری: ۳/۵۹۶ - ۶۱۱.

(۲) مرتخریجه فی نفس الکتاب فی باب قول الله تعالی: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾ رقم الحدیث: ۳۳۴۹.

(۳) کشف الباری: ۲۵۲/۳.

(۴) کشف الباری: ۲۷۸/۲.

(۵) ص: ۲۰۹.

(۶) کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۴۱۸/۳.

ابن عباس: دا صحابی رسول عبدالله بن عباس رضی الله عنهما دې.[1]

شرح حدیث: په دې روایت کښې ذکرشوې لفظ اصحابي دَ ارتداد نه وړاندې اول حالت باندې محمول دې خکه چه په دې کښې څه شك نشته دې چه دَ چانه دا مقدس شرف سلب کړې شو بیا هغه دَ صحابي یادولو حق دار نه دې.[2]

دَ پورتني روایت شرحه هم دې کتاب کښې ((باب قول الله تعالى: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾)) لاندې تیره شوې ده

قوله: قال محمد بن یوسف: ذکر عن أبي عبدالله.....إلخ: دَ محمدبن یوسف نه محمدبن یوسف فربری رحمه الله او دَ ابوعبدالله نه امام بخاری رحمه الله مراد دی. ابوعبدالله امام بخاری رحمه الله دَ خپل شیخ قبیصه بن عقبه رحمه الله نه نقل کوی چه په روایت کښې دَ مرتدین نه مراد هغه خلق دی چه دَ حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه په دوړ خلافت کښې دَ شریعت دَ احکاماتونه انکار کولوسره مرتد شوی وو (العیاذ بالله). دکوم نه پس چه صدیق اکبر رضی الله عنه هغوی سره جنګ کړې وو.[3]

دَ تعلیق تخریج: دا تعلیق اسماعیلی دَ ابراهیم بن موسٰی جرجانی عن اسحاق عن قبیصة عن سفیان ثوری عن مغیرة عن سعید بن جبیر عن ابن عباس په طریق سره موصولاً نقل کړې دې.[4]

دَاحادیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَ آخری دواړو احادیثو مناسبت ترجمة الباب سره بالکل واضح دې خکه چه دواړو احادیثوکښې دَحضرت عیسٰی بن مریم علیهما السلام ذکر دې.[5]

۵۰- بَاب: نُزُولِ عِيسَى بْنِ مَرْيَمَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ.

[۳۲۶۴]- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ، سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَيُوشِكَنَّ أَنْ يَنْزِلَ فِيكُمُ ابْنُ مَرْيَمَ حَكَمًا عَدْلًا، فَيَكْسِرَ الصَّلِيبَ، وَيَقْتُلَ الْخِنْزِيرَ، وَيَضَعَ الْجِزْيَةَ، وَيَفِيضَ الْمَالُ حَتَّى لَا يَقْبَلَهُ أَحَدٌ، حَتَّى تَكُونَ السَّجْدَةُ الْوَاحِدَةُ خَيْرًا مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا»، ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ: "وَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ: {وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ، وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا} [النساء: ۱۵۹]" ص ۴۷۹][ر: ۲۱۰۹].[6]

ترجمه: دَ حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمانې قسم دې په هغه پروردګار دَ چاپه قدرت کښې چه زما خان دې هغه زمانه نیزدې ده چه دَ مریم خوئی (عیسٰی علیه السلام) به په تاسو خلقوکښې عادل حاکم جوړیدو سره راکوزیږی. صلیبونه بلا ماتوی غورزوی به (تثلیث به باطل کوی) خنزیر به وژنی، جزیه به موقوف

---

[1] کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.

[2] فتح الباری: ۴۹۰/۶دارالمعرفة إرشادالساری: ۴۰۵/۷دارالکتب العلمية.

[3] المصدرالسابق.

[4] فتح الباری: ۴۹۰/۶دارالمعرفة إرشادالساری: ۵۳/۱۶دارالکتب العلمية.

[5] عمدةالقاری: ۵۳/۱۶-۵۲.

[6] مرتخریجه فی کتاب البیوع باب قتل الخنزیر، رقم الحدیث: ۲۲۲۲.

کوي (یا اسلام قبول کړني یا قتل کیدو دپاره تیار شه)، هغه وخت به پیسې دومره زیاتې وي چه څوك به نې قبلونکې نه وي، یوه سجده به د دنیا اومافیها نه بهتر وي.
حضرت ابوهریره رضي الله عنه د دې حدیث روایت کولونه پس ونیل چه که تاسو غواړئ د (سورت نساء) دا آیت اولولئ (کوم چه د دې حدیث تائید کوي)، اهل کتاب کښې به څوك باقي پاتې نه شي مگر دا چه هغه به په عیسی علیه السلام باندې د هغه د مرگ نه مخکښې ایمان راوړي.

تراجم رجال

إسحاق: دا مشهور محدث اسحاق بن راهویه رحمه الله دې.[1]
حافظ ابن حجر رحمه الله په جزم سره د دې خودلونه پس چه د اسحاق نه ابن راهویه مراد دې فرمائي چه ما د دې خبرې احتمال کیدونه باوجود چه د اسحاق نه اسحاق بن منصور یا اسحاق ابوعلي جیاني هم مراد کیدې شي په جزم سره د ابن راهویه مراد کیدو قول ځکه اختیار کړو ځکه چه د ابن راهویه عادت دې چه هغه حدیث روایت کولو سره صرف «أخبرنا» الفاظ استعمالوي. د «حدثنا» الفاظ نه استعمالوي او بیا ابونعیم رحمه الله هم په مستخرج کښې دا روایت د اسحاق بن راهویه په مسانید کښې تخریج کړې دې.[2]
یعقوب بن ابراهیم: دا یعقوب بن ابراهیم بن سعد بن ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې.[3]
ابراهیم: دا ابراهیم بن سعد بن ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې.[4]
صالح: دا صالح بن کیسان رحمه الله دې.[5]
ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم المعروف بابن شهاب زهری رحمه الله دې.[6]
سعیدالمسیب: د دوی تذکره مخکښې تیره شوې ده.[7]
ابوهریرة: دا صحابی رسول حضرت ابوهریره رضي الله عنه دې.[8]

قوله: لیوشکن أن ینزل فیکم ابن مریم حکما: لیوشکن د شین په کسره سره په معنی دیر زر. د حدیث د دې تکړې مطلب دادې چه حضرت عیسی علیه السلام حاکم (دخلقو په مینځ کښې فیصله کونکې) کیدو په حیثیت سره راکوزیږي او د خلقو په مینځ کښې به په شریعت محمدیه علي صاحبها ألف ألف تحیة وسلام مطابق فیصلې کوي ځکه چه د باقي شریعتنو په شان به شریعت محمدیه نه منسوخ کیږي.[9]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه حضرت عیسی علیه السلام ته د هغه وخت د حکام نه یو حاکم وي.[10] د صحیح مسلم په

---

[1]) کشف الباري: ۴۲۸/۳.
[2]) فتح الباري: ۴۹۱/۶.
[3]) کشف الباري: ۳۳۱/۳.
[4]) کشف الباري: ۱۲۰/۲، ۳۳۳/۳.
[5]) کشف الباري: ۱۲۱/۲.
[6]) کشف الباري: ۳۲۶/۱.
[7]) کشف الباري: ۱۵۹/۲.
[8]) کشف البار: ۶۸۹/۱.
[9]) فتح الباري: ۴۹۱/۶ عمدة القاري: ۵۴/۱۶ إرشادالساري: ۴۰۶/۷.
[10]) فتح الباري: ۴۹۱/۶.

روايت كښې «حكماً» سره «مقسطاً» معنې انصاف كونكې دې.(۱) امام طبراني رحمه الله د عبدالله بن مغفل رضي الله عنه د حديث تخريج كړې دې چه عيسىٰ عليه السلام به د نزول نه پس د امت محمديه تصديق اود هغوى پيروى كوى.(۲)

قوله: فيكسر الصليب ويقتل الخنزير: د حاكم په حيثيت سره د نازليدونه پس به حضرت عيسىٰ عليه السلام دا كارونه كوى: ① كه چرې كسر صليب په حقيقت باندې محمول كړې نو معنى به شى د نصارى د شان اوشوكت ختمولو په غرض به صليب ماتوى اوغورزوى به او كه چرې د صليب ذكر تمثيلاً دې نو مراد به شى چه نصارى دكوم څيزونو تعظيم كوى هغه به مات كړى او به غورزوى. ② خنزير به قتل كوى. د حديث د دې ټكړې نه حضرات فقهاء كرام د خنزير ساتل او هغه خوړلو حرمت اود هغې په نجس العين كيدو باندې استدلال كړې دې. وجه د استدلال داده چه شريعت مطهره د قابل انتفاع څيزونو ضائع كولو او هلاك كولو حكم نه كوى. خو په حديث الباب كښې د خنزير د قتل كولو ذكر دې د دې نه معلومه شوه چه خنزير قابل انتفاع نه دې.(۳)

③ جزيه به ختمه كړى. د حديث د دې جز نه مراد دادې چه د نزول عيسىٰ عليه السلام نه پس به صرف هم يو دين وى. حضرت عيسىٰ عليه السلام به د اهل كتابو د طرف نه صرف اسلام راوړل قبلوى. بل د جزيه ختمولو يوه وجه به دا هم وى چه د نزول عيسىٰ عليه السلام نه پس به چونكه هر طرف ته د اسلام چرچه وى ظلم به ختم كړې شى او انصاف به عام وى په خلقو كښې به مينه اومحبت وى. دكوم په سبب چه به زمكه هم خپل بركتونه راښكاره كړى اودغه شان به په خلقو كښې د مالونو كثرت وى او دومره كثرت به وى چه څوك صدقه قبلونكې به نه وى. اوس ښكاره خبره ده چه داسې حالت وى نود جزيه افاديت به باقى پاتې نه شى په دې وجه به د جزيه حكم ساقط كړې شى.(۴)

قاضى عياض رحمه الله د دې يوه معنى دابيان كړې ده چه هغه وخت د مال زياتوالي اوكثرت او د جزيه وضع يعنى د حضرت عيسىٰ عليه السلام په هريو كافرباندې د جزيه مقرر كولو د وجې نه به وى ځكه چه هيڅوك به د جنګ كولو همت نه شى كولې. لهذا هغه وخت خو به يا اهل كتاب ايمان راوړى يا به بيا جزيه وركولو سره ژوند تيره وى.(۵) مګردا معنى صحيح نه ده صحيح معنى هم هغه ده كومه چه پورته ذكرشوه.

يواشكال اود هغې جواب: دلته دا اشكال پيدانه شى چه حضرت عيسىٰ عليه السلام د شريعت محمديه په حكم يعنى جزيه منسوخ كوى په دې وجه چه د دې نسخ خبرخو نبى كريم صلى الله عليه وسلم پخپله خپلو احاديثو كښې بيان كړې دې. لهذا د دې نسبت به هم نبى عليه الصلاة والسلام طرف ته شى اود حضرت عيسىٰ عليه السلام د نزول نه پس جزيه نه قبلول به هم د شريعت محمديه يوحكم وى. البته خبره صرف دومره ده چه د اسقاط جزيه حكم نزول مسيح عليه السلام سره مقيد دې.(۶)

بعض رواياتو كښې «يضع الجزية» په ځائې «يضع الحرب» الفاظ راغلى دى. په دې صورت كښې به مفهوم داشى چه حضرت عيسىٰ عليه السلام به جنګ ختم كړى ځكه چه هغه وخت به صرف هم يو دين دين اسلام په ټوله دنيا باندې رائج وى. ټول خلق به په عقائدو كښې متفق وى د كوم په وجه چه به د جنګ نوبت نه راځى.(۷)

(۱) صحيح مسلم كتاب الإيمان باب نزول عيسىٰ ابن مريم.... إلخ رقم الحديث: ۳۹۰-۳۸۹.
(۲) المعجم الأوسط: ۲۷/۵رقم الحديث: ۴۵۸۰دارالحرمين، فتح البارى: ۴۹۱/۶.
(۳) فتح البارى:۴۹۱/۶إرشادالسارى: ۴۰۶/۷.
(۴) فتح البارى: ۴۹۱/۶عمدة القارى: ۵۴/۱۶إرشادالسارى: ۴۰۶/۷.
(۵) إكمال المعلم بفوائد مسلم كتاب الإيمان باب نزول عيسىٰ ابن مريم حاكما.....إلخ ۳۶۷/۲دارالمعرفة.
(۶) فتح البارى: ۴۹۱/۶عمدة القارى: ۵۴/۱۶إرشادالسارى: ۴۰۶/۷.
(۷) فتح البارى: ۴۹۱/۶عمدة القارى: ۵۴/۱۶.

قوله: حتی تکون السجدة الواحدة خیر من الدنیا وما فیها: اول «حتی،دَ بعض المال» سره متعلق دې او دویم «حتی» دَ پورته ذکرشوو ټولو امورودَ پاره غایت دې. اودَدې معنی داده چه دَدغه پورته کارونو دَ پوره کولو نه پس به چونکه به زمکه کښې امن اوامان فضا خوره وي. دَما اومال به دومره زیاتوالي وي چه څوك به دَ صدقه اوزکوة مستحق نه ملاویږي. په داسې حال کښې دَالله تعالی قرب حاصلولو سوا دَ عبادت به بل هیڅ ذریعه نه وي. په دې وجه دَ خلقودَپاره دَ الله تعالی په دربارکښې یوه سجده دَ دنیا اومافیها نه بهتر وي.([1])

اشکال اوجواب: اشکال دادې چه دَ الله تعالی په دربارکښې سجده کول خو په هره زمانه کښې دَ دنیا اومافیها نه بهتر ده ځکه چه دَدې تعلق خالص دَ آخرت سره دې بیا دا ولې اوفرمائیلې شو چه هغه وخت به «دَ عیسی علیه السلام دَ نازلیدلونه پس» دَ خلقو دَپاره یوه سجده دَ دنیا اومافیها نه بهتروي؟

دَدې جواب دَ تیر شوی تفصیل نه واضح شوې دې چه هغه وخت به دَ خلقو دَپاره «سوا دَ عبادت نه» دَ مال اومال صدقه کول او الله تعالی ته دَ نیزدیکت بل څه لار نه وي په دې وجه دَ خلقو دَپاره دَ الله تعالی په دربارکښې یوه یوه سجده دَ دنیا اومافیها نه بهتر اوافضل وي.([2])

قوله: ثم یقول أبوهریرة: واقرءوا إن شئتم.....إلخ: دا تیرشوی سند سره موصول دې اودَدې آیت پیش کولوسره دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه دوه مقصدونه دي: ① دَحضرت عیسی علیه السلام په آخری زمانه کښې په نازلیدلو باندې استدلال. ② دَ مذکوره حدیث تصدیق.([3])

علامه ابن جوزی رحمه الله فرمائي چه حضرت ابوهریره رضی الله عنه دَ حدیث نه پس آیت ځکه پیش کړې چه په حدیث او آیت دواړو کښې مناسبت دې اودَدې مناسبت تعلق دَحدیث دَټکړې «حتی تکون السجدة الواحدة خیر من الدنیا وما فیها» سره دې. مقصد دَدې خبرې طرف ته اشاره کول دي چه هغه وخت به په خلقو کښې ټوله نیکی وي ایمان به مضبوط وي او خلق به دَ نیکو اعمالوطرف ته راغب وي. په دې وجه به خلق یو رکعت مونځ له په دنیا اومافیها باندې ترجیح ورکوي دَهغوی په نیز دَ سجده نه رکعت مراد دې.([4])

دَ ائمه اختلاف په تفسیردَ مذکوره ایت کښې: دَائمه تفسیر په دې امر باندې اختلاف دې چه په آیت کښې ذکر شوي لفظ «به» او «موته» دَ ضمائر مرجع څه څیز دې. ابن جریر رحمه الله دَ سعید بن جبیر عن ابن عباس رضی الله عنهما په طریق صحیح سند سره دَ دواړو ضمیرونو مرجع حضرت عیسی علیه السلام ګرځولي دې. چنانچه نقل دي: «......سعید بن جبیر عن ابن عباس ﴿وَإِنْ مِّنْ أَهْلِ الْكِتٰبِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ﴾ قال: قبل موت عیسی ابن مریم» دَدې تفسیر مطابق به دَ آیت مقصد دا بیانول وي چه دَ عیسی علیه السلام دَ نازلیدلو په وخت چه څومره اهل کتاب وي ټول به په عیسی علیه السلام باندې دَهغه دَ وفات نه مخکښې ایمان راوړي. هم دا تفسیر دَ ابورجاء رحمه الله په طریق سره دَحضرت حسن رحمه الله نه نقل دې هغوی فرمائی: «.....عن أبي رجاء عن الحسن في قوله: ﴿وَإِنْ مِّنْ أَهْلِ الْكِتٰبِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ﴾ قال: قبل موت عیسی، والله إنه الآن لحي، ولکنه إذا نزل آمنوا به أجمعون» یعنی په الله قسم حضرت عیسی علیه السلام دې وخت کښې ژوندې دې اوکله چه دَهغه نزول دَ دنیا طرف ته کیږي نو ټول په ټول «اهل کتاب» به په هغوی باندې ایمان راوړي. دادَ اهل علم

---

[1] فتح الباري: ۶/۴۹۱، عمدة القاري: ۱۶/۵۴، إرشاد الساري: ۷/۴۰۶، إکمال المعلم بفوائد مسلم: ۱/۴۷۱ دار الوفاء.

[2] فتح الباري: ۶/۴۹۱، عمدة القاري: ۱۶/۵۴، إرشاد الساري: ۷/۴۰۶.

[3] إرشاد الساري: ۷/۴۰۶، منحة الباري: ۶/۵۴۱ مکتبة الرشد.

[4] کشف المشکل: ۳/۳۲۶، رقم الحدیث: ۱۷۳۳ – ۲۱۷۶ دار الوطن.

تفسير دې اوهم دا ابن جرير رحمه الله راجح گرځولې دې. (١)
دويم تفسير دادې چه دَ «موته» ضمير اهل كتاب طرف ته راجع دې. چنانچه ابن جرير رحمه الله دَ عكرمه عن ابن عباس په طريق سره روايت كړې دې: «لايموت يهودي حتى يؤمن بعيسى ابن مريم» يعنى يو يهودى له ترهغه وخته پورې مرګ نه شى راتلې تركومې چه په حضرت عيسىٰ عليه السلام باندې ايمان رانوړى. بعض رواياتوكښې دى چه دَ ابن عباس رضي الله عنه نه تپوس اوكړې شو كه يو يهودى څه ناڅاپى آفت راګيركړو اوهغه فورى توګه باندې مړ شونو؟ ابن عباس رضي الله عنه اوفرمائيل «يلجلج بها لسانه» بيابه هم هغه له مرګ نه راځى تركومې چه دَهغه ژبه په عيسىٰ عليه السلام باندې دَ ايمان راوړو كلمه نه وائى.
كوم حضرات چه دَ «موته» ضمير مرجع اهل كتاب ګرځوى هغوى دې توجيه ته دَ حضرت ابى بن كعب رضي الله عنه دَ قراءت په بنياد باندې ترجيح وركړې ده ځكه چه دَهغوى قراءت ضمير جمع يعنى «موتهم» سره دې او ښكاره خبره ده چه په داسې صورت كښې به مرجع اهل كتاب وى. (٢)
دريم تفسير دَدې آيت دادې چه دَ «به» ضمير نبى كريم صلى الله عليه وسلم طرف ته راجع دې اودَ «موته» ضمير كتابى طرف ته راجع دې. په دې صورت كښې به معنى داشى چه هيڅ يو كتابى كه هغه نصرانى وى اوكه يهودى هغه وخته پورې ورته مرګ نه شى راتلې تركومې چه هغه په نبى كريم صلى الله عليه وسلم باندې ايمان رانوړى. دا تفسير دَحضرت عكرمه رحمه الله نه نقل دې. هغه فرمائى: «لايموت النصراني واليهودي حتى يؤمن بمحمد صلى الله عليه وسلم، يعنى فى قوله: ﴿وَإِن مِّنْ أَهْلِ الْكِتٰبِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهٖ قَبْلَ مَوْتِهٖ﴾»
دَ مذكوره آيت په تفسيركښې مختلف اقوال نقل كولونه پس امام طبرى رحمه الله په دې كښې فيصله كولوسره فرمائيلى دى: «وأولى هذه الأقوال بالصواب قول من قال: تأويل ذلك: وإن من أهل الكتاب إلا ليؤمن بعيسى قبل موت عيسى» يعنى په دې اقوالو كښې زيات بهتر اولنې تفسيردې. (٣)
امام نووى رحمه الله فرمائى چه دَدې توجيه مطابق به دَ آيت مفهوم داسې شى چه دَ هيڅ يو كتابى روح به دَهغه وخته پورې نه شى وستې تركومې چه هغه په حضرت عيسىٰ عليه السلام باندې ايمان رانوړى اودَدې خبرې اقرار نه كوى چه هغه دَ الله تعالى بنده اودَ الله تعالى بندى دَحضرت مريم عليها السلام ځوئى دې. دا جدا خبره ده چه هغه وخت ايمان راوړل به دَ هغوى دَپاره فائده نه وركوى ځكه چه دَ الله تعالى ارشاد دې: ﴿وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِيْنَ يَعْمَلُوْنَ السَّيِّاٰتِ ۚ حَتّٰٓى إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّىْ تُبْتُ الْـٰٔنَ﴾ [النساء:١٨] اوداسې خلقو توبه نه ده چه ګناه كوى ترهغې پورې چه كله په هغوى كښې دَ يوكس مخې ته مرګ راشى اودريږى نو وائى چه زه اوس توبه كوم. علامه نووى رحمه الله فرمائى چه دا توجيه اظهر ده. دَاظهريت وجه داده چه دَ اول توجيه مطابق به آيت دَ هغه اهل كتابو سره مختص شى چه دَ نزول مسيح عليه السلام په زمانه كښې وى. خو ظاهر دَ آيت ﴿وَإِن مِّنْ أَهْلِ الْكِتٰبِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهٖ قَبْلَ مَوْتِهٖ﴾ دَعموم متقاضى دې. په دې معنى دَ مرګ نه مخكښې ايمان راوړل هر كتابى ته په هره زمانه كښې شامل دې كه هغه دَ نزول عيسىٰ عليه السلام نه مخكښې زمانه وى اوكه دَهغه نه پس. (٤)

---

(١) تفسير الطبرى: ٧/٦٦٤ – ٦٧٢سورة النساء رقم الآية: ١٥٩. دارهجر. فتح البارى: ٦/٤٩٢عمدة القارى: ٥٤-٥٥/١٦دارالكتب العلمية.
(٢) تفسير الطبرى: ٧/٦٦٤ – ٦٧٢سورة النساء رقم الآية: ١٥٩. دارهجر. فتح البارى: ٦/٤٩٢عمدة القارى: ٥٤-٥٥/١٦دارالكتب العلمية.
(٣) تفسير الطبرى: ٧/٦٦٤ – ٦٧٢سورة النساء رقم الآية: ١٥٩. دارهجر.
(٤) شرح النووى لصحيح الإمام مسلم كتاب الإيمان باب نزول عيسى ابن مريم حاكما....إلخ ٢/٣٦٩-٣٦٨دارالمعرفة.

سوال او جواب: دَ انبیاء کرامو علیهم السلام نه په خاص توګه دَحضرت عیسیٰ علیه السلام په نزول کښې څه حکمت دی؟ جواب دادې چه نزول مسیح علیه السلام نه مقصد دَ یهودیانو هغه باطل ګمان باندې رد کول دی چه هغوی العیاذ بالله حضرت عیسیٰ علیه السلام قتل کړې دې. نو په نزول عیسیٰ علیه السلام سره به دې ګمان تردید اوشی اودا به هم ښکاره شی چه یهودیانو دَعیسیٰ علیه السلام قتل نه دې کړې بلکه عیسیٰ علیه السلام به هغوی قتل کوی.

بعض حضراتو جواب ورکړې دې چه انسان چونکه دَخاورې نه جوړ دې او اصول دادی چه دَ خاورې نه جوړ شوې به هم په خاورو کښې خښیږی په دې وجه په وخت دَ اجل موعود به دَحضرت عیسیٰ علیه السلام نزول کیږی دې دپاره چه دَتجدید اسلام نه پس هم په زمکه کښې مدفون شی. هم دغه شان بعض حضراتو دا وجه هم بیان کړې ده چه حضرت عیسیٰ علیه السلام دَ نبی کریم اودَهغوی دَامت صفات کتلو سره دَ الله تعالی نه دعا کړې وه چه هغه دې هم الله تعالی په امت محمدیه کښې شامل کړی الله تعالی ئې دعا قبوله کړه اوهغوی ئې تراوسه پورې ژوندی اوساتل ترډې چه کله په آخری زمانه کښې دَ فتنو عروج وی په دنیا کښې دجال هرطرف ته فتنې خورې کړې وی. نو هغه وخت به دَحضرت عیسیٰ علیه السلام نزول کیږی اوهغه به دغه فتنې ختموی. دجال به قتل کوی اودَ اسلام تجدید به کوی.[1]

علامه عینی رحمه الله یو جواب داهم ذکر کړې دې چونکه دَ عیسیٰ علیه السلام زمانه اودَ نبی کریم ﷺ زمانه په نسبت دَ نورو انبیاء کرامو نیزدې ده په دې وجه (دَ اسلام دَتجدید دپاره) به دَحضرت عیسیٰ علیه السلام نزول کیږی.[2]

دَحضرت عیسیٰ علیه السلام دنزول نه پس دَ اقامت موده: امام مسلم رحمه الله دَحضرت ابن عمرو رضی الله عنه نه دَحضرت عیسیٰ علیه السلام دَ نزول نه پس موده دَاقامت اووه کاله روایت کړې ده.[3] نعیم بن حماد رحمه الله کتاب الفتن کښې دَابن عباس رضی الله عنهما نه دَ اقامت موده ۱۹ کاله نقل کړې ده.[4] سنن ابی داؤد او مسند احمد کښې په صحیح سند سره دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه خلویښت کاله نقل ده.[5] مسند احمد کښې دَ حضرت عائشه رضی الله عنها نه روایت دې چه حضرت عیسیٰ علیه السلام به په زمکه باندې خلویښت کاله اوسیږی.[6]

دې نه علاوه په دې امر کښې هم اختلاف دې چه هغوی په څومره عمر کښې آسمان طرف ته اوچت کړې شوې وو؟ بعض حضراتو دَ ۳۳ کالو قول کړې دې. او بعض نه دَ ۱۲۰ کالو په عمر کښې دَ آسمان طرف ته اوچتېدل نقل دی.

[۳۲٦۵] - حَدَّثَنَا ابْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ نَافِعٍ، مَوْلَى أَبِي قَتَادَةَ الأَنْصَارِيِّ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا نَزَلَ ابْنُ مَرْيَمَ فِيكُمْ، وَإِمَامُكُمْ مِنْكُمْ»، تَابَعَهُ عُقَيْلٌ، وَالأَوْزَاعِيُّ ص ٤٨٨].[7]

ترجمه: دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی هغه وخت به ستاسو څه حال وی کله چه دَ مریم خوئې (عیسیٰ علیه السلام) تاسو کښې راکوزیږی او (په مانځه کښې) ستاسو امام ستاسو دَ قوم نه وی. دَدې حدیث په روایت کولو کښې عقیل رحمه الله اوزاعی رحمه الله دَ یونس رحمه الله متابعت کړې دې.

---

[1] فتح الباری: ٤٩٣/٦ دارالمعرفة منحة الباری للشیخ زکریا الأنصاری: ٥٤١/٦ مکتبة الرشد.

[2] عمدة القاری: ٥٥/١٦ دارالکتب العلمیة.

[3] صحیح الإمام مسلم کتب الفتن باب خروج الدجال ومکثه....إلخ رقم الحدیث: ٧٣٨١.

[4] کتاب الفتن لنعیم بن حماد: ٥٧٩/٢ رقم الحدیث: ١٦٢٠ مکتبة التوحید.

[5] سنن أبی داؤد کتاب الملاحم باب خروج الدجال رقم الحدیث: ٤٣٢٤ مسندالإمام أحمد: ١٥٣/١٥ رقم الحدیث: ٩٢٧٠ مؤسسة الرسالة.

[6] مسندالإمام أحمد: ٤١/١٥ رقم الحدیث: ٢٤٤٦٧ مؤسسة الرسالة.

[7] مرتخریجه فی کتاب البیوع باب قتل الخنزیر رقم الحدیث: ٢٢٢٢.

تراجم رجال

ابن بكير: دا مشهور محدث يحيىٰ بن عبد الله بن بكير رحمه الله دي.
ليث: دامشهور محدث ليث بن سعد بن عبد الرحمن فهمي رحمه الله دي. (١)
يونس: دي نه يونس بن يزيد ايلي رحمه الله مراد دي. (٢)
ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم المعروف بابن شهاب زهري رحمه الله دي. (٣)
نافع مولىٰ ابي قتادة الانصاري: دا ابومحمد نافع بن عياش اقرع رحمه الله دي. داد حضرت ابوقتاده رحمه الله آزادكړي شوي غلام وو. ابن حبان رحمه الله هغه دَ قبيله غفار دَ يوشخي مولىٰ (آزادكړي غلام) گرخولي دي. (٤)
دَدوی په صحيح بخاری كښې دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه صرف هم دغه يو حديث دي. (٥) دَدوی تذكره ((كتاب جزاء الصيد، باب لا يعين المحرم الحلال في قتل الصيد)) لاندې تيره شوې ده.
ابوهريرة: دا صحابى رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. (٦)
تابعه عقيل والأوزاعي: يعني دَ ابن شهاب رحمه الله نه دَدې حديث په روايت كولو كښې يونس رحمه الله سره عقيل رحمه الله او اوزاعي رحمه الله هم شريك دي. دَعقيل رحمه الله متابعت ابن منده رحمه الله كتاب الإيمان كښې دَ ليث عن عقيل عن ابن شهاب په طريق سره موصولاً روايت كړي دي. دَامام اوزاعي رحمه الله متابعت دَ ابن منده رحمه الله نه علاوه ابن حبان رحمه الله او امام بيهقي رحمه الله هم موصولاً نقل كړي دي. (٧)
قوله: أنتم إذا نزل ابن مريم فيكم وإمامكم منكم: اما مسلم رحمه الله دَ ابن اخي الزهري عن عمه په طريق سره دا روايت په دې الفاظو سره نقل كړي دي: ((كيف أنتم إذا نزل ابن مريم فيكم وأمّكم))(٨) هم دغه شان امام مسلم رحمه الله دَ وليد بن مسلم عن ابن ابی ذئب عن ابن شهاب په طريق سره هم دا روايت نقل كړي دي. دَدې الفاظ دا دي: ((كيف أنتم إذا نزل فيكم ابن مريم فأمّكم منكم)). (٩)

دَ صحيح مسلم په پورته ذكر شوو دواړو روايتونو كښې ((أمّكم)) يا ((أمّكم منكم)) سره دې دا اشكال نه وي چه عيسىٰ عليه السلام به امام وي. ځكه چه دَحديث باب نه واضح دي چه دَحضرت عيسىٰ عليه السلام نه علاوه به بل څوك امام وي. بل دَ صحيح مسلم دَ دويم روايت راوي دَ ابن ابی ذئب رحمه الله نه هم ((أمّكم منكم)) چه كوم تفسير نقل دې دَهغې نه واضح كيږي چه حضرت عيسىٰ عليه السلام به امام نه وي. تفصيل دا دې چه كله وليد بن مسلم رحمه الله دَ ابن ابی ذئب رحمه الله نه دا حديث واوريدو نو دَ ابن ابی ذئب نه ئې تپوس اوكړو امام اوزاعي رحمه الله خودا حديث مونږ ته دَ ابن شهاب زهري نه ((إمامكم منكم)) الفاظو سره بيان كړي دي؟ ابن ابی ذئب رحمه الله اوفرمائيل چه پوهيږئ هم چه دَدې مطلب

---

١) كشف الباري: ١/٣٢٤-٣٢٣.
٢) كشف الباري: ٣/٢٨٢، ١/٤٦٣.
٣) كشف الباري: ١/٣٢٦.
٤) فتح الباري: ٢/٤٩٣ عمدة القاري: ١٦/٥٥.
٥) فتح الباري: ٢/٤٩٣ عمدة القاري: ١٦/٥٥.
٦) كشف الباري: ١/٦٥٩.
٧) فتح الباري: ٦/٤٩٣ عمدة القاري: ١٦/٥٧ دار الكتب العلمية.
٨) صحيح مسلم كتاب الإيمان باب نزول عيسىٰ ابن مريم حاكما...إلخ رقم الحديث: ٣٩٣.
٩) صحيح مسلم كتاب الإيمان باب نزول عيسىٰ ابن مريم حاكما...إلخ رقم الحديث: ٣٩٣.

څه دي؟ ولید اوونیل چه هم تاسو ئي راته اوښایئ. ابن ابی ذئب رحمه الله اوفرمائیل ددې معنی ده: «أمکم بکتاب ربکم تبارك وتعالى وسنة نبیکم» حضرت عیسیٰ علیه السلام به کتاب الله او سنت رسول الله په ذریعه ستاسو رهنمائی کوی.

قاضی عیاض رحمه الله فرمائی: «هذا کلام حسن، لأن عیسیٰ لیس یأتی لأهل الأرض رسولا ولا نبیا مبعوثا، ولا بشریعة جدیدة، لأن محمدا صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین وشریعته ناسخة لجمیع الشرائع، راسخة إلی یوم القیامة، وإنما یحکم عیسیٰ بها».[1]

چه دا احادیث دمسلم شریف پورته ذکر شوې توجیه بهترین توجیه ده ځکه چه عیسیٰ علیه السلام خو به نه په زمکه باندې رسول جوړیدو سره راځی نه نبی مبعوث او نه یونوی شریعت سره، ځکه چه نبی کریم ﷺ آخری نبی دی. دهغوی شریعت دټولو شریعتونودپاره ناسخ دی اوپخپله به دا شریعت دقیامت پورې باقی وی. البته دا ضرور دی چه حضرت عیسیٰ علیه السلام به هم په دې شریعت محمدیه علی صاحبها الف الف صلاة وتحیة باندې فیصلې کوی.

د «إمامکم منکم» تفسیر هم دصحیح مسلم په وړاندې روایت کښې موجود دې کوم چه دحضرت جابر رضی الله عنه نه نقل دې په دې حدیث کښې دحضرت جابر رضی الله عنه نه روایت دې: «فینزل عیسیٰ، فیقول أمیرهم: تعال فصل لنا، فیقول: لا، إن بعضکم علی بعض أمراء، تکرمة من الله لهذه الأمة».[2] کوم وخت چه دحضرت عیسیٰ علیه السلام نزول کیږی نودهغه وخت امیر به حضرت عیسیٰ علیه السلام ته دمونځ ورکولو درخواست کوی. حضرت عیسیٰ علیه السلام به انکار کوی او ددې امت فضیلت خودلوسره به فرمائی په تاسو کښې بعض په بعض باندې امیران دی.

نور ددې لاندې احادیث نه هم دې خبرې ته تقویت ملاویږی چه حضرت عیسیٰ علیه السلام به امام نه وی. چنانچه په مسند احمد کښې دحضرت جابر رضی الله عنه نه روایت دې: «...... فإذا هم بعیسیٰ ابن مریم صلی الله علیه وسلم فتقام الصلاة فیقال له: تقدم یا روح الله! فیقول: لیتقدم إمامکم فلیصل بکم......» یعنی د حضرت عیسیٰ علیه السلام دنزول نه پس به هغه ته درخواست کولې شی چه مونځ ورکړئ. هغوی به اوفرمائی چه خپل امام مخکښې کړئ هم هغه به تاسو ته مونځ درکوی.[3]

هم دغه شان امام ابن ماجه رحمه الله د ابو امامه باهلی رضی الله عنه نه روایت کړې دې: «...... وجلهم ببیت المقدس، وإمامهم رجل صالح، فبینما إمامهم قد تقدم یصلی بهم الصبح إذ نزل عیسیٰ ابن مریم الصبح، فرجع الإمام ینکص، یمشی القهقری لیتقدم عیسیٰ یصلی بالناس، فیضع عیسیٰ یده بین کتفیه، ثم یقول له: تقدم فصل، فإنها لك أقیمت......» دا چه ټول مسلمانان به په بیت المقدس کښې راجمع وی او په هغوی کښې یو نیک صالح سړې (امام مهدی علیه السلام) دهغوی د امامت کولودپاره وړاندې ولاړ وی چه عین هم هغه وخت به د حضرت عیسیٰ علیه السلام نزول اوشی امام به د خپل ځائی نه راشاته شی مگر عیسیٰ علیه السلام به نی د اوږو په مینځ کښې لاس کیږدی هغه ته به د وړاندې کیدو او امامت کولو حکم ورکوی او پخپله به دهغه په اقتداء کښې مونځ کوی.[4]

ابوالحسن آبدی رحمه الله مناقب شافعی کښې فرمائی چه په اخبار متواتره سره دا خبره ثابته ده چه امام مهدی علیه السلام به ددې امت یو کس وی او حضرت عیسیٰ علیه السلام به دهغه په اقتداء کښې مونځ کوی[5] ددې خبرې د ذکر کولو

---

[1]) إکمال المعلم بفوائد مسلم کتاب الإیمان باب نزول عیسیٰ ابن مریم حاکما..... إلخ: ۴۷۳/۱ دار الوفاء للطباعة والنشر.

[2]) إکمال المعلم بفوائد مسلم کتاب الإیمان باب نزول عیسیٰ ابن مریم حاکما..... إلخ: ۴۷۴/۱ دار الوفاء للطباعة والنشر.

[3]) مسند الإمام أحمد: ۲۱۰/۲۳ – ۲۱۲ مؤسسة الرسالة.

[4]) سنن ابن ماجه کتاب الفتن باب فتنة الدجال وخروج عیسیٰ...... إلخ رقم الحدیث: ۴۰۷۷.

[5]) فتح الباری: ۴۹۳/۶-۴۹۴ دار المعرفة.

مقصد دَ سنن ابن ماجه دَ هغه روايت ترديد كول دي «لامهدي إلا عيسى» چه هم عيسى عليه السلام مهدي دي. يعني مهدي خوك جدا سړي نه دي بلكه هم حضرت عيسى عليه السلام پخپله مهدي دي.(۱)

دَسنن ابن ماجه دا روايت علامه ذهبي رحمه الله ضعيف گرخولي دي. دَ سنن ابن ماجه شارح صفاء الضوى احمد العدوى رحمه الله فرماني كه چرې دا حديث صحيح هم اومنلې شي نو بيا هم دا الفاظ دَ حديث صحيح معارض نه شي جوړيدې چه دَ امام مهدي عليه السلام يو خان له شخصيت كيدل ثابتوى.(۲)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرماني چه كه چرې عيسى عليه السلام امام تصور كړې شي نو «إمامكم منكم» يا «أمكم» معنى به شي چه حضرت عيسى عليه السلام به دَ هغه وخت دَمسلمانانو په جماعت كښې شامليدو سره دَامت محمديه فرد شميرلې كيږي. چنانچه علامه طيبي رحمه الله فرماني «المعنى: يؤمكم عيسى حال كونه في دينكم» يعني حضرت عيسى عليه السلام دَ امت محمديه تابع كيدو سره به ستاسو امام وى مګر صحيح هم دادى چه حضرت عيسى عليه السلام به ماموم وى.(۳)

علامه ابن الجوزي رحمه الله فرماني كه چرې عيسى عليه السلام دَامامت دپاره وړاندې شوې وې نو يقينا دَ اشكال كونكى په زړه كښې به دا اشكال پيداكيدو چه هغه دَ نائب كيدو په حيثيت سره وړاندې شوې دې يا په نوى شريعت سره؟ په دې وجه حضرت عيسى عليه السلام هډو وړاندې نه شو دې دپاره چه دَحضورپاك په ارشاد «لانبي بعدي» باندې يو معمولى شان داغ هم اونه لګى.(۴)

بل دَ حضرت عيسى عليه السلام باوجود دَ آخرى زماني او قرب قيامت كښې نازليدل دَ امت محمديه دَ يو نيك صالح سړى اقتداء كول په دې خيره باندې واضحه دلالت كوى چه زمكه هيڅ كله هم دَ الله تعالى دَاحكام نافذ كونكو نه خالى نه پاتې ده اونه به پاتې شي. سره دَدې چه هغه په مقدار كښې كم وى.(۵)

دَ احاديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَاحاديث باب ترجمة الباب سره مناسبت بالكل واضح دې او هغه داسې چه احاديث او ترجمه دواړو كښې نزول عيسى عليه السلام بيان كړې شوى دى.(۶)

۵۱- باب: مَا ذُكِرَ عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ.

دَترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر رحمه الله فرماني چه دَدې باب لاندې امام بخارى رحمه الله دَ بنواسرائيلو عجيبه واقعات بيانول غواړى.(۷)

شيخ الحديث حضرت مولانا محمدزكريا رحمه الله فرماني دَ مؤرخينو دستوردې چه دَ يوسړې دَ تاريخ ليكلونه وړاندې دَهغه خاني ماحول ليكى. نوچونكه اصل مقصود دَحضرت محمد ﷺ حالات بيانول دى په دې وجه امام بخارى رحمه الله دَحضورپاك حالات ليكلو نه اول دَ حضورپاك دَ ولادت نه وړاندې ماحول بيانول غواړى. هغه وخت خو يا جاهليت وو اويا يهوديت اونصرانيت. حضرت شيخ صاحب فرماني چه دَ جاهليت دَ دور خلق هډو قابل ذكر نه دى. په دې وجه امام بخارى رحمه الله هغه پريخودو سره دَ يهودو او نصارىٰ څه واقعات ذكر كوى.(۸)

---

(۱) فتح الباري: ۴۹۴/۶دارالمعرفة، سنن أبن ماجه كتاب الفتن باب الصبر على البلاء رقم الحديث:۴۰۳۹.

(۲) إهداء الديباجة كتاب الفتن باب شدة الزمان:۳۹۹/۵-۳۹۸دارالیقین.

(۳) فتح الباري: ۴۹۴/۶دارالمعرفة.

(۴) كشف المشكل من حديث الصحيحين: ۸۸/۳رقم الحديث: ۱۳۷۳، ۱۶۶۵دارالوطن.

(۵) فتح الباري:۴۹۴/۶دارالكتب العلمية.

(۶) عمدة القاري: ۵۵/۱۶-۵۴دارالكتب العلمية.

(۷) فتح الباري:۶۱۴/۸.

(۸) تقريربخاري: ۴۱۶/۵.

[۳۲۶۶]- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ رِبْعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ، قَالَ: قَالَ عُقْبَةُ بْنُ عَمْرٍو لِحُذَيْفَةَ: أَلَا تُحَدِّثُنَا مَا سَمِعْتَ [ص: ۱۷۰] مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: إِنِّي سَمِعْتُهُ يَقُولُ: «إِنَّ مَعَ الدَّجَّالِ إِذَا خَرَجَ مَاءً وَنَارًا، فَأَمَّا الَّذِي يَرَى النَّاسُ أَنَّهَا النَّارُ فَمَاءٌ بَارِدٌ، وَأَمَّا الَّذِي يَرَى النَّاسُ أَنَّهُ مَاءٌ بَارِدٌ فَنَارٌ تُحْرِقُ، فَمَنْ أَدْرَكَ مِنْكُمْ فَلْيَقَعْ فِي الَّذِي يَرَى أَنَّهَا نَارٌ، فَإِنَّهُ عَذْبٌ بَارِدٌ» ص ۴۹۴] [۷۱۱۶، وانظر ۳۲۹۲] [1]

ترجمه: عقبه بن عمرو انصاری حذیفه بن یمان رضی الله عنه ته اووئیل آیا ته به مونږ ته دَ رسول الله نه اوریدلې شوې څه حدیث بیان نه کړې؟ حذیفه بن یمان رضی الله عنه اووئیل ما رسول الله ﷺ داسې فرمانیلو سره اوریدلې کله چه دجال راوځي نو هغه سره به اوبه او اور دواړه وي. خو چه کوم څیز خلق داګنړي چه اور دې هغه به په حقیقت کښې یخې اوبه وي او کوم څیز چه یخې اوبه ګنړي هغه به په حقیقت کښې سوزونکې اور وي. په تاسو کښې چه څوک هم په دغه زمانه کښې موجود وي نو چه څوک کوم څیز اور اوګنړي هم په هغې کښې دې پریوځي ځکه چه هغه به په حقیت کښې یخې خوږې اوبه وي.

تراجم رجال

موسیٰ بن اسماعیل: دا ابوسلمه موسیٰ بن اسماعیل تبوذکی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «كتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس» لاندې تیره شوې ده.[2]

ابوعوانة: دا ابوعوانه الوضاح بن عبدالله یشکری رحمه الله دې.[3]

عبدالله بن نمیر: دا عبدالله بن نمیر القبطی رحمه الله دې.[4]

ربعي بن حراش: دَ دوی تذکره «كتاب العلم باب إثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم» لاندې تیره شوې ده.[5]

عقبه بن عمرو رضی الله عنه: دَدوی تذکره «كتاب الإيمان باب ما جاء أن الأعمال بالنية» لاندې تیره شوې ده.[6]

حذیفة: دا حذیفه بن یمان رضی الله عنه دې. «كتاب العلم باب قول المحدث حدثنا أو أخبرنا أو أنبأنا» لاندې دَدوی حالات تیرشوې دي.[7]

تشریح: دا روایت کتاب الفتن کښې باب ذکر الدجال لاندې راځي. حذیفه رضی الله عنه وائي چه ما رسول الله ﷺ داسې فرمانیلو سره واوریدو چه تاسو نه وړاندې امتونو کښې یو سړې وو هغه له دَمرګ فرښته راغله چه دَهغه روح

---

[1] وأخرجه الإمام البخاري الرواية الأولى أيضاً في كتاب الفتن باب ذكر الدجال رقم: ۷۱۳۰ والرواية الثانية قد مرت تخريجها في كتاب البيوع باب من أنظر موسرا، والرواية الثالثة أخرجها في نفس الكتاب . بعد باب حديث الغار، تحت باب بلاترجمة، رقم الحديث: ۳۴۷۹ وفي كتاب الرقاق، باب الخوف من الله عزوجل، رقم الحديث: ۶۴۸۰ والإمام مسلم أخرج هذه الرواية (الثالثة) في كتاب المساقاة، باب فصل إنظار المعسر إلخ، رقم الحديث: ۳۹۹۳، ۳۹۹۵، جامع الأصول في أحاديث الرسول: ۴۳۷/۱ رقم الحديث: ۲۴۸.

[2] كشف الباري: ۴۱۲/۳.

[3] كشف الباري: ۴۲۴/۱.

[4] اوګورئ: كتاب الأذان باب أهل العلم والفضل أحق بالإمامة: ۶۷۸

[5] كشف الباري: ۱۷۷/۴.

[6] كشف الباري: ۸۴۸/۲.

[7] كشف الباري: ۹۲/۳.

قبض کړی. دَهغه نه تپوس اوکړې شو. دا تپوس کونکي فرښتې وې. دکتاب البیوع په روایت کښې دَدې تصریح ده. تاځه نیک کار کړې دې؟ هغه ونیل زه هیڅ نه پیژنم. البته (په دنیاکښې) مې خلقو سره لین دین کولو اودهغوی نه به مې تقاضا کوله. چنانچه مالدار ته به مې مهلت ورکولو او غریب ته به مې معافی (یعنی قرض معاف کولو) نوالله تعالی هغه په جنت کښې داخل کړو. دا روایت کتاب البیوع کښې ((باب من أنظر موسراً)) لاندې اوګورئی.

حضرت ابوذر رضی الله عنه وائی چه ما رسول الله صلی الله علیه وسلم داسې فرمائیلو سره واؤریدو د یو سړی د مرګ وخت نیزدې راغلو کله چه هغه دَ خپل ژوند نه ناامید شو نو دَ کور خلقو ته ئې دا وصیت اوکړو چه زه مړ شم نو ډیر لرګی راجمع کړئی او په هغې اور اولګوئی. کله چه اور زما غوښه اوخوری او هډوکو ته اورسی هډوکې مې ایره شی نو هغه هډوکی واخلئی میده کړئی. بیا دَهغه ورځ انتظار کوئی چه کله تیزه هوا والوزی نو په هغه ورځ ایره په دریاب کښې اوشیندئی. اهل خانه هم دغه شان اوکړه (نو الله تعالی دَهغه خواره شوی اندامونه) راجمع کړل تپوس ئې ترې اوکړو تا داسې ولې اوکړه؟ هغه ونیل ((من خشیتك)) ستا دَ ویرې. نوالله تعالی دَهغه مغفرت اوکړو.

قوله: قال عقبة بن عمرو: أنا سمعته يقول ذاك وكان نباشا: کله چه حذیفه بن یمان رضی الله عنه آخری واقعه واؤروله نوعقبه بن عمرو رضی الله عنه اوفرمائیل دا واقعه ما هم دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم نه اوریدلې ده. دا سړې کفن چور وو دَ ظاهر حدیث نه هم دا معلومیږی چه ((وكان نباشا)) اضافه دَ عقبه بن عمرو رضی الله عنه دَ طرف نه ده لیکن ابن حبان رحمه الله دا روایت ربعی عن حذیفه په طریق سره نقل کړې دې په دې کښې دی: ((توفي رجل وكان نباشا، فقال لولده: أحرقوني))[1] نو دا روایت په دې باندې دلیل دې چه ((وكان نباشا)) الفاظ حذیفه رضی الله عنه اوعقبه رضی الله عنه دواړو په حدیث کښې نقل دې.[2]

بیا دا چه ((وأنا سمعته يقول كذا)) کوم چه عقبه بن عمرو رضی الله عنه وئیلی دی نو دې سره دَ حذیفه بن یمان رضی الله عنه بیان کړې شوې دریواړه واقعات مراد دی یا دَ آخری واقعه طرف ته اشاره ده؟ دَ کلام دَ ظاهر نه معلومیږی چه دآخری حدیث طرف ته اشاره ده مګر امام بخاری رحمه الله په کتاب الفتن کښې شعبه بن عبدالملك بن عمیر بن ربعی په طریق سره حدیث مداینه (دَ هغه سړی قصه چه دَخلقو سره په لین دین کښې آسانتې اونرمې معامله کوله) نقل کړې دد او په دې کښې ((قال أبو مسعود وأنا سمعته)) الفاظو تصریح ده. دغه شان دَ کتاب آخری باب ((باب بلا ترجمة، رقم الحديث: ۳۴۷۹)) کښې هم امام بخاری رحمه الله دَحضرت عقبه بن عمرو عن حذیفه رضی الله عنه روایت نقل کړې دې اوهلته ((قال عقبة: وأنا سمعته يقول)) صراحت دې دې نه معلومیږی چه ابومسعود عقبه بن عمرو رضی الله عنه دَ حذیفه بن یمان رضی الله عنه دریواړه احادیث دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم نه روایت کړی دی.[3]

ترجمة الباب سره دَاحادیثو مناسبت: امام بخاری رحمه الله دَ حذیفه بن یمان رضی الله عنه درې احادیث هم په یو سند سره بیان کړی دی. اول روایت دَباب سره متعلق نه دې اودویم اودریم روایت باب سره متعلق دې او مقصد هم دغه دوه واقعات بیانول دی.[4]

[۳۲۶۷]- حَدَّثَنِي بِشْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنِي مَعْمَرٌ، وَيُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ عَائِشَةَ، وَابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، قَالاَ: لَمَّا نَزَلَ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، طَفِقَ يَطْرَحُ خَمِيصَةً عَلَى وَجْهِهِ، فَإِذَا اغْتَمَّ كَشَفَهَا عَنْ وَجْهِهِ،

---

[1] صحيح ابن حبان باب الخوف والتقوى ذكر البيان بأن هذا الرجل ينبش القبور في الدنيا: ۴۲۱/۲ رقم الحديث: ۶۵۱ مؤسسة الرسالة: ۱۴۰۸هجري.

[2] فتح الباري: ۶۱۵/۸ وعمدة القاري: ۵۹/۱۶ وإرشاد الساري: ۴۰۹/۷.

[3] فتح الباري: ۶۱۵/۸ وعمدة القاري: ۵۹/۱۶.

[4] فتح الباري: ۶۱۴/۸ وعمدة القاري: ۵۸/۱۶.

فَقَالَ: وَهُوَ كَذَلِكَ: «لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الْيَهُودِ، وَالنَّصَارَى اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ» يُحَذِّرُ مَا صَنَعُوا ص ۴۹۷] [ر: ۴۲۵][1]

تراجم رجال

بشر بن محمد: دا بشر بن محمد سختیانی مروزی رحمه الله دی.[2]

عبدالله: دا عبدالله بن مبارک رحمه الله دی.[3]

معمر: دا معمر بن راشد رحمه الله دی. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب کتابة العلم» لاندې تیره شوې ده.[4]

عبیدالله بن عبدالله: دا عبیدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود رحمه الله دی. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب متی یصح سماع الصغیر» لاندې تیره شوې ده.[5]

قوله: أن عائشة وابن عباس قالا: لما نزل برسول الله صلى الله عليه وسلم....إلخ عبیدالله بن عبدالله رحمه الله دَحضرت عائشه او ابن عباس رضي الله عنهما دواړو نه روایت نقل کړې دی چه دَ رسول الله ﷺ دَ وفات وخت رانیزدې شو نو حضورپاک څادر په مخ مبارک باندې اچول شروع کړه. کله چه دَ څادر (دَ وجې نه) ګرمی اوشوه نوحضورپاک به دا دَ مخ مبارک نه اخوا کولو اوهم په دې کیفیت کښې به نې فرمانیل په یهودو او نصاری دې دَ الله تعالی لعنت وی هغوی دَ خپلو انبیاء کرامو قبرونه دَ سجدې ځایونه جوړ کړل.

قوله: ویحذر ما صنعوا: دَ راوی حدیث مقصد دَدې جملې نه دادې چه دَ مرګ سره نیزدې وخت کښې دَ یهودو او نصاری دَدې عمل ذکر فرمانلو وجه دا وه چه حضورپاک خپل امت دَ داسې کفریه او شرکیه اعمالو نه ویرول او دَځان ساتلو تلقین نې ورته کولو.[6] دا روایت کتاب الصلاة کښې اوګورئی.

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: امام بخاری رحمه الله دا حدیث نقل کولو سره دَ یهودو او نصاری مذمت کول غواړی چه هغوی دَخپلو انبیاء کرامو قبرونه دَ عبادت ځایونه جوړ کړی. لهذا ترجمة الباب سره «لعنة الله علی الیهود والنصاری» سره مطابقت لری.[7]

[۳۲۶۸] - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ فُرَاتٍ الْقَزَّازِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا حَازِمٍ، قَالَ: قَاعَدْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ خَمْسَ سِنِينَ، فَسَمِعْتُهُ يُحَدِّثُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «كَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ تَسُوسُهُمُ الْأَنْبِيَاءُ، كُلَّمَا هَلَكَ نَبِيٌّ خَلَفَهُ نَبِيٌّ، وَإِنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي، وَسَيَكُونُ خُلَفَاءُ فَيَكْثُرُونَ» قَالُوا: فَمَا تَأْمُرُنَا؟ قَالَ: «فُوا بِبَيْعَةِ الْأَوَّلِ فَالْأَوَّلِ، أَعْطُوهُمْ حَقَّهُمْ، فَإِنَّ اللّٰهَ سَائِلُهُمْ عَمَّا اسْتَرْعَاهُمْ» ص ۴۹۹] ()

---

[1] مر تخریجه فی کتاب الصلاة باب الصلاة فی البیع، رقم: ۴۳۵.

[2] کشف الباری: ۴۶۵/۱.

[3] کشف الباری: ۴۶۲/۱.

[4] کشف الباری: ۳۲۱/۴.

[5] کشف الباری: ۴۶۶/۱، ۳۷۹/۳.

[6] إرشادالساري: ۴۰۹/۷.

[7] إرشادالساري: ۴۰۹/۷ فتح الباري: ۶/۵۱۵ وعمدة القاري: ۵۹/۱۶.

تراجم رجال

محمدبن بشار: دا محمدبن بشار بن عثمان عبدی بصری رحمه الله دی. دبندار په لقب سره مشهور دی. ددوی تذکره «کتاب العلم باب ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم بالموعظة والعلم کیلا ینفروا» لاندې تیره شوې ده.[2]

ابن جعفر: دا ابوعبدالله محمدبن جعفرهذلي رحمه الله دی. دغندر په لقب سره مشهوردی. ددوی تذکره «کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیره شوې ده.[3]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العسکی الواسطی رحمه الله دی. ددوی تذکره «کتاب الایمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندې تیره شوې ده.[4]

فرات: دا ابومحمد فرات بن ابی عبدالرحمن قزازتیمی رحمه الله دی. دوی د حسن بصری، سعید بن جبیر، سلمان اشجعی، عامر بن وائله، عبدالرحمن بن اسودنخعی غوندې اعلام الحدیث نه دحدیث روایت کړې دی. اوددوی نه اسرائیل بن یونس، حجاج بن ارطاة، پخپله دهغوی خوئی حسن بن فرات القزاز او نمسی زیاد بن حسن بن فرات القزاز، سفیان ثوری، سفیان بن عیینه او شعبه بن حجاج غوندې نورمړو محدثینوحضراتو احادیث اخستی دی.[5]

ټولو ائمه وتعدیل ددوی توثیق کړې دی.[6]

ابوحازم: دا ابوحازم سلمان اشجعی کوفی رحمه الله دی. ددوی تذکره «کتاب العلم باب: هل یجعل للنساء یوم علی حدة فی العلم» لاندې تیره شوې ده.[7]

قوله: قال: قاعدتُ أباهریرة خمس سنین: راوی حدیث ابوحازم اشجعی رحمه الله وائی چه ما پنځه کاله ابوهریره رضی الله عنه سره کیناستوکښې دهغوی صحبت اختیارکړې. ابوحازم رحمه الله د روایت بیانولو نه اول دحضرت ابوهریره رضی الله عنه سره د خپل اوږد صحبت اودهغوی د مجلس دملازمت تذکره کړې ده. بنکاره خبره ده چه د حدیث بیانولو نه اول ددې جملې د تصریح هم یوغرض کیدې شی چه هغه د ابوهریره رضی الله عنه سره نیزدې ناست دی اودهغه د حدیث په مجالس کښې پنځو کالو پورې مواظبت سره شریك شوې. دلته لفظ قاعدت دمفاعله نه استعمال کړې دې دې سره د تحدث تعلق اظهار مقصود دې.[8]

قوله: فسمعته یحدّث عن النبی صلی الله علیه وسلم.....: ابوحازم رحمه الله وائی چه ما ابوهریره رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه دا حدیث بیانولوسره اوریدلې دې چه په بنو اسرائیل باندې به انبیاء حکومت کولو. کله چه به یو نبی

---

[1]) أخرجه مسلم فی الإمارة، باب وجوب الوفاء ببیعة الخلفاء الأول فالأول، رقم:١٨٤٢.

[2]) کشف الباری: ٢٢١/٣.

[3]) کشف الباری: ٢٥٠/٢.

[4]) کشف الباری: ٦٧٨/١

[5]) د شیوخ اوتلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال: ١٥٠/٢٣رقم: ٤٧١١مؤسسة الرسالة.

[6]) اوګورئ: ثقات ابن حبان: ٣٢١/٧دارالفکر، تاریخ البخاری الکبیر، الترجمة: ٥٧٨والجرح والتعدیل: الترجمة: ٤٥١الأنساب للسمعانی: ٢٧١/١٠دارالجنان، وتهذیب التهذیب: ٢٣٣/٨دارالفکر ومیزان الاعتدال: ٣٤٣/٣الترجمة: ٦٦٩٣دارالمعرفة للطباعة والنشر، وخلاصة الخزرجی الترجمة:٥٦٩٣.

[7]) کشف الباری: ١٠١/٣.

[8]) عمدة القاری: ٥٩/١٦.

وفات شو نو بل به دهغه په ځاني باندې جوړيدو مګر زما نه پس به بل نبى نه راځى بلکه خلفاء به وى اوهغوى به په کثرت سره راځى.
صحابه کرامو تپوس اوکړو چه تاسو مونږ ته څه حکم راکوئې؟ يعنى د نبوت سلسله خو په تاسو باندې ختمه شوه کله چه تاسو پاتې نه شئې نود سلطنت امور اود مسلمانانو دتنظيم دپاره تاسو مونږ ته کومه لار ښايئې؟ رسول الله ﷺ جواب ورکړو د خليفه اول بيعت پوره اوکړئى بيا دهغه نه پس چه څوك خليفه شو دهغه حق هغه ته اداکړئى، يعنى دهغه اطاعت اوکړئى او زکوة او خراج ورکړئى. بيشکه الله تعالى به دهغوى نه د رعيت متعلق سوال کوى.

قوله: تسوسهم الأنبياء: ساس يسوس سياسة په معنى کښې دې. حکومت کول د سلطنت امورو تدبير او تنظيم کول، د عوامو د معاملاتو اصلاح اوتنظيم کول.
بنى اسرائيلو کښې په کثرت سره انبياء کرام مبعوث شوى. ددې وجه دا ده چه کله به د يو نبى د وفات نه پس دهغوى اصلاحى مهمات اثرات د يوې مودې نه پس ختم شو او په بنى اسرائيل کښې به اخلاقى او معاشرتى بيمارئى خورې شوې اود هغوى پيشوايانو به دخپلې مرضئى مطابق دتورات په احکامو کښې تحريف کولو سره نوې مضامين شامل کول نو دويم نبى به د هغه قائمقام جوړولو سره دهغوى طرف ته ليګلې شو دې دپاره چه هغه د هغوى د اصلاح سره دتورات مضامين په خپل اصل حالت کښې مرتب کړى. دغه شان چه په هغوى کښې به کله هم فساد او ورانئ پيدا کيدو داصلاح دپاره به دهغوى طرف ته نبى مبعوث کيدو.([1])

قوله: فما تأمرنا: فاء د جزاء دپاره ده او پوره جمله د شرط محذوف جواب دې. تقديرى عبارت دا دې. «إذا كثر بعدك الخلفاء فوقع التشاجر والتنازع بينهم فما ذا تأمرنا نفعل»([2]) بعض صحابه کرامو عرض اوکړو چه کله تاسو نه پس په کثرت سره خلفاء راځى نودهغوى په مينځ کښې به اختلاف او جګړه پيدا کيږى، لهذا په داسې صورت کښې به تاسو مونږ ته څه حکم کوئى په کوم چه مونږ عمل اوکړو؟

قوله: فوابيعة الأول فالأول: فُوا دفاء ضمه سره صيغه دوفاء نه امر دې. علامه طيبى رحمه الله فرمائيلى چه «فالأول» کښې فاء چه دتعقيب دپاره ده په تجدد او استمرار باندې دلالت کوى اومطلب دادې چه دا د بيعت پوره کولو حکم د يوې زمانې سره خاص نه دې بلکه کله هم چه څوك سړې د تلونکى خليفه دټولو نه اول قائمقام او جانشين جوړشى نودهغه بيعت پوره کول په رعيت باندې واجب دى.([3])
حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عينى رحمه الله د مذکوره جملې دا مطلب بيان کړې دې چه کله د يو خليفه بيعت عوامو اوکړو اودوباره بل چا بيعت على الخلافت واخستو نود خليفه اول بيعت به معتبر وى اودهغې پوره کول به واجب وى اود دويم خليفه بيعت به باطل وى.([4])
علامه قرطبى رحمه الله اوفرمائيل چه حديث باب کښې د خليفه اول د بيعت حکم خو بيان شوې دې مګر د دويم خليفه د بيعت څه حکم دې؟ ددې نه حديث باب ساکت دې. خو دصحيح مسلم په حديث د عرفجه کښې ددويم خليفه دحکم تصريح ده. «فاضربوا عنق الآخر»([5]) يعنى ددويم خليفه سر د تن نه جدا کړئى. په يو بل روايت کښې

---

[1]) المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم كتاب الإمارة والبيعة باب الأمر بالوفاء ببيعة الأول: ۴۷/۴ مؤسسة الرسالة.
[2]) إرشادالسارى: ۴۱۰/۷.
[3]) إرشادالسارى: ۴۱۰/۷.
[4]) فتح البارى: ۱۶/۶ وعمدة القارى: ۱۶/۶۰.
[5]) صحيح مسلم كتاب الإمارة والبيعة باب وجوب الوفاء ببيعة الخليفة، رقم الحديث: ۴۷۷۶ المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم كتاب الإمارة والبيعة باب الأمر بالوفاء ببيعة الأول رقم الحديث: ۱۴۲۲، ۴۹/۴ مؤسسة الرسالة.

دَدویم مدعی دَخلافت دَ قتل کولو علت هم بیان کړې شوې دې. په هغې کښې دې: «یرید أن یشق عصاکم أو یفرق جماعتکم فاقتلوه».(١) مطلب دادې چه دَ خلافت دویم مدعی ستاسو په جماعت کښې بې اتفاقی او ګړبړ پیدا کول غواړی په دې وجه هغه قتل کړئی. لکه چه دَدې حکم مصلحت دادې چه دَ اولې ورځ نه دَ دعوو انتشار اوفساد خاتمه اوشی اودَ اُمت مسلمه نظام جمعیت او توحد کښې قیام راشی. دَ نظام جمعیت او دَ امن دَ بقاء په خاطر اودَزړګونو مسلمانانو دَ وینو توئیدو په مقابله کښې ډیره بهتر خبره هم دغه ده چه هم دَ دغه یوانسان خاتمه اوکړې شی.

دَ اعطوهم حقهم مطلب: علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه دا جمله «فوابیعة الأول» نه بدل دې اومطلب دادې چه اطاعت دَ خلیفه حق دې دَدې اداکول په تاسو باندې فرض دې اوهم دغه دَ عهد پوره کول دی. ددین دَ سرلوړئی او شر فساد ختمولو دپاره دې نه علاوه به څه لار نشته دې چه دَخلیفه اطاعت اوکړې شی. سره ددې چه هغه دَ عوامو دَحقوق په اداکولوکښې کوتاهی کوی. هغه له آخر دَالله تعالی په عدالت کښې حاضریدل دی او دَ رعایا دَحقوق حساب ورکول دی. چرته چه به رعایا دَ خپل محروم حقوق پوره پوره بدله اخلې.(٢)

دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث باب کښې دَ بنواسرائیل ذکر دې ترجمة الباب سره دَدې مناسبت ښکاره دې.

[٣٢٦٩]- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَتَتَّبِعُنَّ سَنَنَ مَنْ قَبْلَكُمْ شِبْرًا بِشِبْرٍ، وَذِرَاعًا بِذِرَاعٍ، حَتَّى لَوْ سَلَكُوا جُحْرَ ضَبٍّ لَسَلَكْتُمُوهُ»، قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ: اليَهُودَ، وَالنَّصَارَى قَالَ: «فَمَنْ» ص ٧٠٢][٦٨٨٩](٣)

تراجم رجال

سعید بن ابی مریم: دا سعید بن محمد بن حکم بن ابی مریم مصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب من سمع شیئا فراجع حتی یعرفه» لاندې تیره شوې ده.(٤)

ابوغسان: دامحمد بن مطرف بن داؤد تیمی مدنی رحمه الله دې.(٥)

زید بن اسلم: دا دَحضرت عمر رضی الله عنه مولی زید بن اسلم قرشی مدنی رحمه الله دې.(٦)

عطاء بن یسار: داعطاء بن یسار هلالی مدنی رحمه الله دې. دَ دوارو حضراتو تذکره «کتاب الإیمان باب کفران العشیر وکفردون کفر» لاندې تیره شوې ده.(٧)

ابی سعید رضی الله عنه: دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن» لاندې تیره شوې ده.(١)

---

(١) صحیح مسلم کتاب الإمارة والبیعة، باب حکم من فرّق أمر المسلمین إلخ، رقم الحدیث: ٤٧٩٨.

(٢) إرشادالساری: ٤٠١/٧.

(٣) أخرجه البخاری فی کتاب الاعتصام بالکتاب والسنة، باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: (لتتبعنّ سنن من کان قبلکم) ومسلم فی العلم باب اتباع سنن الیهود والنصاری، رقم: ٢٦٦٩.

(٤) کشف الباری: ١٠٦/٤.

(٥) اوګورئی: کتاب الأذان باب فضل من غداإلی المسجد ومن راح، رقم: ٦٦٢.

(٦) کشف الباری: ٢٠٤/٢-٢٠٣.

(٧) کشف الباری: ٢٠٤/٢.

قوله: لتتبعن سنن من کان قبلکم: دَ حضرت ابوسعید خدری ﷺ روایت دې رسول الله ﷺ فرمائیلی دی تاسو دَ لیشت په بدله لیشت او دَ لاس په بدله لاس دَ خپل خان نه دَ وړاندینو په طریقو باندې تګ کونی تردې چه که هغوی چرې دَ سمساري په سوره کښې هم داخل شی نو تاسو به هم په هغې کښې داخلیږئ.
اشاره دَ پټو سترګو دَ تقلید طرف ته ده چه مسلمان سواد کفر دَ تولو ناروا کارونو، ګناهونو او اختلافی امورو کښې به دَ یهودو او نصاری په پټول سترګو تقلید کوی. ابوسعید خدری ﷺ وائی چه مونږ عرض اوکړو «الیهود والنصاری» آیا دَ تیرو شوو خلقونه یهود اونصاری مراد دی؟ نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل «فمن» بیا څوك؟......

ضب، سمساره ته وائی. دا دَ اوچې ځناور دې او په زمکه کښې سوره ویستو سره اوسیږی. دَ دې شمیر په چالاکو ځناورو کښې کیږی او په دې وجه دې ته «قاضی البهائم» هم وئیلی شی. ابن خالویه لیکی چه دَ سمساري ژوند اووه سوه کاله یا دَ دې نه هم زیات وی او دا اوبه بالکل نه څکی. یو قول دا هم دې چه سمساره په ځلویښتو ورځو کښې یو څاڅکې متیازې کوی او دَ دې غابښونه نه پریوځی. ابن ابی الدین خپل کتاب العقوبات کښې دحضرت انس ﷺ په حواله سره نقل کوی چه غاروې هم په خپله سوره کښې دننه دَ بنیادم دَ ظلم دَ وجې نه په سلګو مره کیږی. (۲) بعض شراح فرمائی چه په دې حدیث کښې په خاص توګه دَ دې ځناور ذکر دَ هغه دَ هوښیارتوب او چالاکئی دَ وجې نه شوې دې. (۳)
حافظ ابن حجر ﷺ او علامه عینی ﷺ فرمائی چه په ظاهره دَ ضب دَ تخصیص وجه دا معلومیږی چه دَ غاروې سوړه ډیره تنګه او دَ خه کار نه وی او دَ حدیث مطلب دا دې چه مسلمانان دَ یهود او نصاری دَ طور طریقو او دَ هغوی دَ تهذیب او ثقافت به داسې په پټو سترګو تقلید کوی که چرې هغه دَ غاروې په تنګه او ناکاره سوړه کښې هم ورننه شی نو مسلمانان به په هغې کښې هم دَ هغوی تابعداری کوی. (۴)
دا روایت «کتاب الاعتصام والسنة» لاندې راځی.

دَ حدیث باب ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث باب کښې دی «سنن من کان قبلکم» علامه عینی ﷺ فرمائی «من کان قبلکم» کښې بنواسرائیل هم شامل دی نو په ظاهره هم دغه جمله دَ ترجمة الباب مطابق معلومیږی. (۵)

[۳۲۷۰] - حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مَيْسَرَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ، عَنْ أَبِي قِلاَبَةَ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "ذَكَرُوا النَّارَ وَالنَّاقُوسَ، فَذَكَرُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى فَأُمِرَ بِلاَلٌ: أَنْ يَشْفَعَ [ص: ۱۷۰] الأَذَانَ وَأَنْ يُوتِرَ الإِقَامَةَ" ص ۷۰۵ [ر: ۵۷۸] (۶)

تراجم رجال

عمران بن میسرة: دا ابوالحسن بن مسیرة منقری ﷺ دې. دَ دوی تذکره «کتاب العلم باب رفع العلم وظهور الجهل» لاندې تیره شوې ده. (۱)

---

(۱) کشف الباری: ۸۲/۲.
(۲) إرشادالساری: ۴۱۱/۷.
(۳) فتح الباری: ۴۹۸/۶.
(۴) فتح الباری: ۱۶/۷ وعمدة القاری: ۶۱/۱۶
(۵) عمدة القاری: ۶۰/۱۶
(۶) سبق تخریجه فی کتاب الأذان باب بدء الأذان رقم: ۶۰۳

عبدالوارث: دا عبدالوارث بن سعيد تيمى تنورى رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: اللهم علمه الكتاب» لاندې تيره شوې ده.[2]
خالد: دا خالد بن مهران الحذاء رحمه الله دي. دَ دوى تذكره هم په مذكوره كتاب اوباب كښې تيره شوې ده.[3]
ابي قلابة: دا عبدالله بن زيد جرمى رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب الإيمان باب حلاوة الإيمان» لاندې تيره شوې ده.[4]

قوله: ذكر النار والناقوس...... په دې حديث كښې دَ اسلام دَ شروع دَ وخت ذكر دې كوم وخت چه اذان نه وو شروع شوې. سوال دا پيدا شو چه دَمونځ دَ خبر وركولو دَپاره دَاعلان كومه طريقه كيدل پكار دى. مختلف تجويزونه وركړې شو. حضرت انس رضي الله عنه فرمائى چه صحابه كرامو دَ اور او ناقوس يعنى جرس ذكر اوكړو. يعنى اور لګولو سره جرس ګړنګولو سره خلق مانځه ته راوبللې او په دې سلسله كښې هغوى دَ يهودو او نصارى ذكر اوكړو چه هغوى به دغه شان كول. بيا آخر كار دَ معامله اختتام په دې باندې اوشو چه بلال رضي الله عنه ته حكم وركړې شو چه هغه دې دَ اذان كلمات دوه دوه ځل اووائي اودَ اقامت كلمات يو يو ځل. دلته امام بخارى واقعه ډيره مختصر نقل كړې ده. تردې چه دَ عبدالله بن زيد رضي الله عنه دَ خوب ذكرئې هم اونه كړو. تفصيلى واقعه دكتاب الصلاة په روايت كښې اوګورئ.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: په حديث كښې دى «فذكروا اليهود والنصارى» دا جمله ترجمة الباب سره مطابقت لرى چونكه دَ يهود اونصارى تعلق دَ بنواسرائيل سره دې په دې وجه امام بخارى رحمه الله دا روايت دَباب لاندې نقل كړې دې.[5]

[٣٢٧١]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، "كَانَتْ تَكْرَهُ أَنْ يَجْعَلَ يَدَهُ فِي خَاصِرَتِهِ وَتَقُولُ: إِنَّ الْيَهُودَ تَفْعَلُهُ" تَابَعَهُ شُعْبَةُ، عَنِ الأَعْمَشِ ص ٧٠٧][6]

تراجم رجال

محمدبن يوسف: دا ابومحمد يوسف بيكندى رحمه الله دي. دَ دوى تذكره «كتاب العلم باب متى يصح سماع الصغير» لاندې تيره شوې ده.[7]
سفيان: دا ابوعمران سفيان بن عيينه كوفى رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا» لاندې تيره شوې ده.[8]
الاعمش: دا ابومحمد سليمان بن مهران اسدى كوفى رحمه الله دي. أعمش په لقب سره مشهور دې. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب من ترك بعض الاختيار مخافة أن يقصر فهم بعض الناس عنه» لاندې تيره شوې ده.[1]

---

[1] كشف البارى: ٣٨٠/٣.
[2] كشف البارى: ٣٠٩/٣.
[3] كشف البارى: ٣١٢/٣.
[4] كشف البارى: ٢٦/٢.
[5] إرشادالسارى: ٤١١/٧.
[6] تفرد به الإمام البخارى رحمة الله عليه ،جامع الأصول فى أحاديث الرسول: ٣٢٢/٥رقم الحديث: ٣٤١٥.
[7] كشف البارى: ٣٨٧/٣.
[8] كشف البارى: ١٠٢/٣.

ابوالضحي: دامسلم بن صُبيح العطار رحمه الله دي. دَدوی تذکره وړاندې تیره شوې ده.(٢)
مسروق: دا مسروق بن اجدع بن مالك همداني رحمه الله دي. دَدوی تذکره «كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیره شوې ده.(٣)

قوله: كانت تكره أن يجعل يده في خاصرته......: دَمسروق رحمه الله روایت دې چه حضرت عائشه رضي الله عنها به داخبره خرابه ګنړله چه مونځ ګذار دې په خپل تشې باندې لاس کیږدي. فرمائیل به نې چه یهودو به داسې کول.
لفظ يجعل ضمير فاعل دَ مصلي طرف ته راجع دې. دلته مطلقًا ذکرشوې دې. په یو بل روایت کښې دَ حالت صلاة قید هم راغلې دې. چنانچه ابونعیم رحمه الله احمدبن فرات عن محمدبن یوسف (دادَ امام بخاري رحمه الله شيخ دې) په طریق سره روایت نقل کړې دې. «أنها كرهت الاختصار في الصلاة وقالت: إنما يفعل ذلك اليهود» یعنی حضرت عائشه رضي الله عنها دَ مونځ په حالت کښې په تشې باندې لاس کیخودل ناخوښه کول او وئیل به نې چه یهود داسې کوي.
اختصار في الصلاة په مسئله باندې تفصیلي بحث «كتاب العمل في الصلاة، باب الخصر في الصلاة» کښې دَ ابوهریره رضي الله عنه دَحدیث لاندې اوګورئ.

تابعه شعبة عن الأعمش: یعنی دَ سفیان بن عیینه رحمه الله دَحدیث باب متابعت شعبه رحمه الله دَ اعمش رحمه الله نه روایت کړې دې.(٤) ابن ابی شیبه رحمه الله دا متابع روایت په خپل سندسره موصولاً روایت کړې دې.(٥)

[٣٢٧٢]- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّمَا أَجَلُكُمْ فِي أَجَلِ مَنْ خَلَا مِنَ الأُمَمِ، مَا بَيْنَ صَلَاةِ العَصْرِ إِلَى مَغْرِبِ الشَّمْسِ، وَإِنَّمَا مَثَلُكُمْ وَمَثَلُ اليَهُودِ، وَالنَّصَارَى، كَرَجُلٍ اسْتَعْمَلَ عُمَّالًا، فَقَالَ: مَنْ يَعْمَلُ لِي إِلَى نِصْفِ النَّهَارِ عَلَى قِيرَاطٍ قِيرَاطٍ، فَعَمِلَتِ اليَهُودُ إِلَى نِصْفِ النَّهَارِ عَلَى قِيرَاطٍ قِيرَاطٍ، ثُمَّ قَالَ: مَنْ يَعْمَلُ لِي مِنْ نِصْفِ النَّهَارِ إِلَى صَلَاةِ العَصْرِ عَلَى قِيرَاطٍ قِيرَاطٍ، فَعَمِلَتِ النَّصَارَى مِنْ نِصْفِ النَّهَارِ إِلَى صَلَاةِ العَصْرِ عَلَى قِيرَاطٍ قِيرَاطٍ، ثُمَّ قَالَ: مَنْ يَعْمَلُ لِي مِنْ صَلَاةِ العَصْرِ إِلَى مَغْرِبِ الشَّمْسِ عَلَى قِيرَاطَيْنِ قِيرَاطَيْنِ، أَلَا، فَأَنْتُمُ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ مِنْ صَلَاةِ العَصْرِ إِلَى مَغْرِبِ الشَّمْسِ، عَلَى قِيرَاطَيْنِ قِيرَاطَيْنِ، أَلَا لَكُمُ الأَجْرُ مَرَّتَيْنِ، فَغَضِبَتِ اليَهُودُ، وَالنَّصَارَى، فَقَالُوا: نَحْنُ أَكْثَرُ عَمَلًا وَأَقَلُّ عَطَاءً، قَالَ اللَّهُ: هَلْ ظَلَمْتُكُمْ مِنْ حَقِّكُمْ شَيْئًا؟ قَالُوا: لَا، قَالَ: فَإِنَّهُ فَضْلِي أُعْطِيهِ مَنْ شِئْتُ" ص ٧٠٨-٧٠٩][ر: ٥٣٢].(٦)

---

(١) كشف الباري: ٥٥٣/٤.
(٢) اوګورئ: كتاب الصلاة باب الصلاة فى الجبة الشامية رقم: ٣٦٣.
(٣) كشف الباري: ٢٨١/٢.
(٤) عمدة القاري: ٤٤/١٦.
(٥) المصنف لابن أبى شيبة كتاب الصلاة باب الرجل يضع يده على خاصرته فى الصلاة رقم: ٤٦٢٥ شركة دارالقبلة، مؤسسة علوم القرآن.
(٦) مرتخريجه فى كتاب مواقيت الصلاة باب من أدرک رکعة من العصر قبل الغروب. رقم: ٥٥٧.

تراجم رجال

قتيبة بن سعيد: دا ابورجاء قتيبة بن سعيد ثقفی رحمه الله دی. «كتاب الإيمان باب إفشاء السلام» لاندې د دوی تذکره تيره شوې ده. [۱]

ليث دا ابوالحارث ليث بن سعد فهمی رحمه الله دی. د بدء الوحی لاندې د دوی تذکره تيره شوې ده. [۲]

نافع: دا مولی ابن عمر رضی الله عنهما دی. د دوی تذکره «كتاب العلم باب ذکر العلم والفتيا فی المسجد» لاندې تيره شوې ده. [۳]

قوله: إنما أجلكم في أجل من خلا من الأمم ما بين صلاة العصر...... د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما روايت دی چه رسول الله ﷺ فرمائيلی ستاسو زمانه د تيرو شوو امتونو زمانې سره داسې ده لکه د مازيګر مونځ نه د نمر ډوبيدو پورې. د کتاب الصلاة په روايت کښې مغرب الشمس په ځائې غروب الشمس دی. ستاسو مثال د خپل نبی سره او د يهود او نصاری مثال د هغوی د خپلو انبياؤ سره د هغه سړی په شان دی چاچه مزدور په کار باندې اولګولو. هغه سړی اووئيل چه نيمه ورځ يعنی د غرمې پورې په يو يو قيراط باندې څوک کار کوی؟ نو يهودو د غرمې پورې په يو يو قيراط باندې کار اوکړو. بيا هغه سړی اووئيل چه زما د پاره په يو يو قيراط باندې د غرمې نه تر مازيګر مونځ پورې څوک کار کوی؟ نو نصاری د غرمې نه تر مازيګره پورې په يو يو قيراط باندې کار اوکړو. بيا هغه سړی اووئيل چه د مازيګر د مونځ نه تر نمر ډوبيدو پورې به په دوه قيراط باندې څوک کار اوکړی. نو دې اوريدو سره مسلمانانو د مازيګر د مونځ نه تر نمر ډوبيدو پورې په دوه قيراط باندې کار اوکړو.

بيا رسول الله ﷺ خپل امت مخاطب کولو سره اوفرمائيل چه واورئ هغه هم تاسو يئ چا چه د مازيګر د مونځ نه تر نمر ډوبيدو پورې په دوه دوه قيراط باندې کار اوکړو تاسو ته ډبل اجرت ملاؤ شو. مطلب دا چه محنت کم اوکړو او مزدوری زياته ملاؤ شوه. بعض نسخو کښې دلته د قيراطين قيراطين الفاظ ذکر نه دی. يهوديانو له په دې باندې غصه ورغله ونی وئيل مونږ کار زيات اوکړو او مزدوری کمه ملاؤ شوه. الله تعالی جواب ورکړو آيا ما ستاسو په حق کښې څه کمې کړې دې؟ هغوی اووئيل نه. الله تعالی اوفرمائيل دا خو زما فضل دی چاله چه غواړم ورکوم.

د دې روايت تشريح «كتاب مواقيت الصلاة» کښې «باب من أدرك ركعة من العصر قبل الغروب» لاندې اوګورئ.

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: د مذکوره حديث ترجمة الباب سره مناسبت داسې دی چه په حديث کښې د يهودو تذکره موجود ده او هغه د بنی اسرائيلو نه دی او ترجمة الباب هم بنو اسرائيل سره تعلق لری. د غه شان په حديث او ترجمة الباب کښې مناسبت ښکاره دی. [۴]

[۳۲۷۳]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَاتَلَ اللَّهُ فُلاَنًا، أَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَعَنَ اللَّهُ اليَهُودَ، حُرِّمَتْ عَلَيْهِمُ الشُّحُومُ فَجَمَلُوهَا، فَبَاعُوهَا» تَابَعَهُ جَابِرٌ، وَأَبُو هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ص ۷۱۰] [ر: ۲۱۱۰، ۲۱۱۱، ۲۱۲۱] [۵]

---

[۱] كشف البارى: ۲/۱۸۹.

[۲] كشف البارى: ۱/۳۲٤.

[۳] كشف البارى: ٤/٦٥١.

[٤] عمدة القاری: ۱٦/٤٤.

[٥] مرتخريجه فی کتاب البيوع باب لا يذاب شحم الميتة ولا يباع وَدَكه، رقم: ۲۲۲۳.

ترجمه: دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دي چه ما دَحضرت عمر رضي الله عنه نه داسې وينا كولو سره واوريده چه فلانكي دې الله تعالى غرق كړى آيا هغه ته معلومه نه ده چه رسول الله ﷺ فرمائيلى دى الله تعالى په يهودو باندې لعنت خكه اوكړو چه كله په هغوى باندې وازګه حرام اوګرځولې شوه نو هغوى دا ويلې كړه او بيائې خرڅه كړه.

تراجم رجال

علي بن عبدالله: داعلى بن عبدالله بن المدينى رحمه الله دې. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب الفهم فى العلم» لاندې تيره شوې ده.(١)

سفيان: دا سفيان بن عيينه رحمه الله دې. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب قول المحدث حدثنا أو أخبرنا» لاندې تيره شوې ده. (٢)

عمرو: داعمرو بن دينار مكى رحمه الله دې. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب كتابة العلم» لاندې تيره شوې ده.(٣)

طاؤس: دا طاؤس بن كيسان حميدى رحمه الله دې. دَدوى تذكره وړاندې تيره شوې ده. (٤)

قوله: قاتل الله فلانا: دَ فلان سره اشاره حضرت سمرة بن جندب رضي الله عنه طرف ته ده. راوى دَ ادب او احترام په وجه دَهغوى نوم وانخستو. سمرة بن جندب رضي الله عنه دا وئيلى وو چه هغه ته دَ جزيه رقم ملاؤ شو كوم سره چه هغه شراب واخستل خرڅ ئې كړل او رقم ئې په بيت المال كښې جمع كړو. هغه په خپل اجتهاد سره داسې كول جائز ګڼړلې وو او حديث دَ ممانعت هغوى نه وو اوريدلې. په دې وجه چه حضرت عمر رضي الله عنه ته دَ دې واقعې علم اوشو نو هغوى صرف په مذمت باندې اكتفاء اوكړه سزا ئې ورنه كړه.(٥)

دا روايت «كتاب البيوع باب لا يُذاب شحم الميتة» لاندې تيرشوې دې

تابعه جابر وأبوهريرة: يعنى دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما متابعت دَ حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنه او حضرت ابوهريره رضي الله عنه دواړو حضراتو نه ثابت دې. دَحضرت جابر بن عبد الله انصارى رضي الله عنه متابعت امام بخارى رحمه الله «كتاب البيوع باب بيع الميتة والأصنام» كښې موصولاً نقل كړې دې. اودَ حضرت ابوهريره متابعت امام بخارى رحمه الله «كتاب البيوع باب لا يذاب شحم الميتة ولا يباع ودكه» كښې موصولاً روايت كړې دې.

[٣٢٧٤]- حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ الضَّحَّاكُ بْنُ مَخْلَدٍ، أَخْبَرَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، حَدَّثَنَا حَسَّانُ بْنُ عَطِيَّةَ، عَنْ أَبِي كَبْشَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «بَلِّغُوا عَنِّي وَلَوْ آيَةً، وَحَدِّثُوا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا حَرَجَ، وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا، فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ» ص ٧١٢(٦)

ترجمه: دَحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائى: مانه روايت كوئى اګرچه يو آيت ولې نه وى. اودَ بنى اسرائيل نه هم روايت كوئى دَهغوى نه روايت كولو كښې هيڅ حرج نشته دې او كوم سړې چه په ما باندې قصداً دروغ اوتړى نو هغه له پكاردى چه خپل ځائى دې په دوزخ كښې جوړ كړى.

---

(١) كشف البارى: ٢٩٧/٣.

(٢) كشف البارى: ١٠٢/٣.

(٣) كشف البارى: ٣٠٩/٤.

(٤) كتاب الوضوء باب لم يرالوضوء، إلا من مخرجين.

(٥) إرشادالسارى: ٤١٣/٧.

(٦) أخرجه الترمذى فى العلم باب ماجاء فى الحديث عن بنى إسرائيل رقم: ٢٦٧١ جامع الأصول: ١٢٩/٨ رقم الحديث: ٥٨٥٠.

حدثوا عني ولو آية: یعني چه یو آیت ولې نه وي دا زما د طرف نه اورسوئي. قاضي بیضاوي رحمه الله فرمائي چه رسول الله ﷺ د حدیث په ځائې د آیت تحدیث او ابلاغ ترغیب ورکړو. د قرآن پاك د حفاظت وعده پخپله الله تعالی کړې ده د دې نه باوجود د دې تبلیغ واجب دې. نو په دې سره د احادیثو تبلیغ په طریقه اولی ثابت شو.

علامه معاني نهرواني رحمه الله فرمائي چه په حدیث کښې «آية» راوړلو حکمت دا دې چه کله هم څوك حدیث اوري نو هغه به د قرآني آیت په تبلیغ کښې ورانديوالې او اهتمام کوي، سره د دې چه آیاتونه د تعداد په لحاظ سره کم وي. د دې د اهتمام فائده به دا وي چه د رسول الله ﷺ نه نقل شوي آیاتونه او احادیث ټول به سرمایه به امت ته اورسیږي. (۱).

وحدثوا عن بني إسرائيل ولا حرج: یعني د یهودو او نصاری روایات نقل کولو کښې هیڅ حرج نشته دې. شراح فرمائي چه رسول الله ﷺ په شروع کښې د صحابه کرامو د یهودو په کتابونو لوستلو باندې رټنه کړې وه او دهغوی کتابونه وئیل ئې منع کړي وو چه هغه د محرف کیدو د وجې نه د فتنې سبب جوړیدې شي. روستو چه احکام اسلام او قواعد دین ته استحکام ملاؤ شو او صحابه کرامو ته د یهودو د تحریفاتو او دخان نه جوړ شوو مضامینو علم اوشو نو حضور پاك د یهودو نه روایت شوي اقوالو او حکایاتو د تحدیث اجازت ورکړو. (۲)

بعض حضرات فرمائي چه حرج د ضیق او تنګئی په معنی کښې دې او د حرج مطلب دا دې چه د یهودو عجیبه او حیرانونکي روایات اوریدو سره په زړه باندې بوج نه دې محسوس کول پکار ځکه چه د دې قسم روایات یهودو سره ډیرزیات دي. (۳)

بعض شراح فرمائي «حدثوا» د امر صیغه ده او مفید وجوب دې. مخاطب به دا لفظ په وجوب باندې محمول کولې شو نو حضور پاك د دې خودلو دپاره چه دا امر د وجوب دپاره نه دې بلکه د اباحت دپاره دې. په آخره کښې د «ولا حرج» تصریح اوفرمائیله چه د یهودو نه د روایت نه کولو کښې هیڅ حرج نشته دې.

خلاصه دا چه د دې حضراتو په نیز «ولا حرج» مطلب دا دې چه د یهودو نه په ترك حدیث کښې هیڅ حرج نشته دې او مقصد مخاطب په دې باندې پوهه کول دي چه «حدثوا» کښې امر د اباحت دپاره دې. یو قول دا دې چه په حدیث کښې صرف د هغه روایاتو د تحدیث اجازت ورکړې شوې دې کوم چه په قرآن مجید او احادیث صحیحه کښې راغلي دي. یو قول دا دې چه په روایت کښې اسرائیلي اخبار نقل کولو مطلقاً اجازت ورکړې شوې دې. که هغه سنداً متصل وي او که منقطع، ځکه چه د اسرائیلي روایاتو په اسناد کښې اتصال متعذر دې. د دې په خلاف احکام اسلام سره متعلق روایاتو په تحدیث کښې د سند اتصال د اصل درجه لري او رسول الله ﷺ سره د قرب عهد د وجې نه دا متعذر هم نه دې.

د امام مالك رحمه الله رائې: امام مالك رحمه الله «حدثوا عن بني إسرائيل» مطلب دا بیان کړې دې «المراد جواز التحدث عنهم بما كان من أمر حسن. أما ما علم كذبه فلا» یعني د حدیث مطلب دا دې چه د اهل کتاب کومې ښه خبرې دي هغه نقل کول جائز دي. خو چه د کوم روایت بې بنیاده او غلط کیدل معلوم وي نو هغه نقل کول جائز نه دي. (۴)

د امام شافعي رحمه الله رائې: امام شافعي رحمه الله فرمائي: «من المعلوم أن النبي صلى الله عليه وسلم لا يجيز التحدث بالكذب، فالمعنى حدثوا عن بني إسرائيل بما لا يعلمون كذبه، وأما ما تجوزونه فلا حرج عليكم في التحدث به عنهم، وهو نظير قوله: إذا حدثكم أهل الكتاب فلا تصدقوهم ولا تكذبوهم» (۱)

---

(۱) فتح الباري: ۶۱۷/۷.

(۲) فتح الباري: ۶۱۷/۷عمدة القاري: ۶۳/۱۶إرشادالساري: ۴۱۴/۷.

(۳) فتح الباري: ۶۱۷/۷عمدة القاري: ۶۳/۱۶إرشادالساري: ۴۱۴/۷.

(۴) فتح الباري: ۲۱۷/۸.

يعنې دا خبره واضحه ده چه رسول الله ﷺ هيڅ کله د دروغونقل کولو اجازت نه ورکوی. نو د حديث معنی داده چه د اهل کتاب د کوم روايت د تکذيب څه ذريعه تاسو سره نه وی نوتاسو هغه روايت کولې شئ، او د هغوی چه کوم روايات تاسو صحيح ګنړئ د هغې په نقل کولو کښې هم څه حرج نشته دې. د دې روايت مضمون د رسول الله د دې روايت په شان د معنی دې په کوم کښې چه حضور پاک فرمائيلی: کله چه تاسو ته اهل کتاب يو روايت بيان کړی نوتاسو مه د هغې تصديق کوئ او مه ئې تکذيب.

د اسرائيلی رواياتو درې قسمونه: خلاصه دا شوه چه د اسرائيلی رواياتو درې قسمونه دی: ① اول قسم د هغه رواياتو دې چه په صحيح معنوکښې د قرآن اوسنت موافق وی. د داسې رواياتو خوړونه جائز ده ځکه چه د دې صداقت د شك نه بالا دې.(١)

② دويم قسم د هغه رواياتو دې د کوم مثال چه په قرآن او سنت کښې نه وی مګر دغه روايات د دې دواړو سره معارض هم نه وی. دغه شان روايات د عام اخبار او رواياتو په شان د صدق اوکذب دواړو احتمال لري. دا د عبرت اوترغيب په غرض په دې شوط نقل کول جائز دی چه دا خو نه د قضيه مسلمه په توګه پيش کړې شی او نه د دې نه په څه شرعی حکم باندې استدلال اوکړې شی.(٢)

③ دريم قسم د هغه رواياتو دې چه کتاب اوسنت سره متصادم وی. داسې روايات صرف د دروغو په ضمن کښې راځی او دا صرف د ابطال او تکذيب په غرض سره پيش کول پکار دی چه د خلقو په وړاندې د هغوی کذب محض کيدل ښکاره شی.(٣)

[٣٢٧٥]- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: إِنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى لَا يَصْبُغُونَ، فَخَالِفُوهُمْ» ص ٧١٥ [٥٥٥٩](٥)

ترجمه: د حضرت ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلی يهود اونصاری خضاب يعنی وسمه نه لګوی د هغوی مخالفت اوکړئ.

تراجم رجال

عبدالعزيز بن عبدالله: دا ابوالقاسم عبدالعزيز بن عبدالله بن يحيی اويسی رحمه الله دې. د دوی تذکره «کتاب العلم باب الحرص على العلم» لاندې تيره شوې ده.(٦)

ابراهيم بن سعد: دا ابو اسحاق ابراهيم بن سعد زهری رحمه الله دې. د دوی تذکره «کتاب العلم باب ما يذکر في ذهاب موسى عليه السلام في البحر إلى الخضر» لاندې تيره شوې ده.(٧)

---

(١) فتح الباری: ٦١٨/٨.
(٢) منارالقاری شرح مختصر صحيح البخاری: ٢١٣/٤.
(٣) المصدرالسابق.
(٤) المصدرالسابق.
(٥) أخرجه البخاری أيضاً فی اللباس باب الخضاب رقم الحديث: ٥٨٩٩ ومسلم فی اللباس باب مخالفة اليهود فی الصبغ، رقم: ٢١٠٣ وأبوداؤد فی الترجل باب فی الخضاب رقم: ٤٢٠٣ والترمذی فی اللباس باب ماجاء فی الخضاب رقم: ١٨٥٢.
(٦) کشف الباری: ٤٨/٤.
(٧) کشف الباری: ٢٨٧/٣.

صالح: دا ابومحمد صالح بن كيسان مدني رحمه الله دي. دَدوی تذكره «كتاب الايمان باب من كره أن يعود في الكفر كما يكره أن يلقى في النار من الايمان» [۱]

ابن شهاب: دَدوی تذكره «كتاب العلم باب بدء الوحي» دريم حديث لاندې تيره شوې ده. [۲]

ابوسلمة بن عبدالرحمن: دَدوی تذكره «كتاب الايمان باب صوم رمضان احتساباً من الايمان» لاندې تيره شوې ده. [۳]

تشريح: دلته دا خبره په ذهن كښې ساتل پكاردي چه په روايت كښې دَ ږيرې اوسر وينبتو كښې دَ وسمې لګول مراد دي. په شروع كښې به رسول الله ﷺ دَ يهودو ښكلې عادتونه اختيارولو تلقين كولو. بيا دَ حضورپاك مزاج شريف بدل شو او په ډيرو كارونو كښې ئې دَ هغوی دَ مخالفت حكم وركړو. چونكه يهودو به دَ ږيرې او سر په وينبتو كښې وسمه نه لګوله او منشاء دَ هغوی مخالفت وو نو حضورپاك دَدې دَ استعمال ترغيب وركړو چه دَ سر او ږيرې په وينبتو كښې وسمه لګوئي. شراح حديث دَدې روايت لاندې فرمائي چه دَ رسول الله ﷺ دَ منشاء دَ پوره كولو دپاره په دې حكم باندې دَ عمل كولو ښه اهتمام كول پكاردي. خو چه په كومو علاقو كښې نكريزې او وسمه رائج نه وي او دَدې استعمال دَ انفراديت نشان پيدا كوي، دَ شهرت او رياكارئي سبب جوړيږي نو په داسې صورت كښې ترك خضاب اولى دې. [۴]

دويمه خبره دا ده چه دلته دَ خضاب نه هم دَ سر او ږيرې وينبته مراد دي. په كپړو او خپو لاسونو باندې خضاب لګول مراد نه دي. په يهودو كښې په خپو لاسونو باندې خضاب لګول معمول وو. په دې وجه په خپو لاسونو باندې خضاب لګولو نه ځان ساتل پكاردي. دَ شوافع نه دَ سړو دپاره دَدې په استعمالولو دَ تحريم قول نقل دې. البته دَ دوائي او علاج په غرض سره لګولو كښې حرج نشته دې. [۵]

دې روايت سره متعلق نور ابحاث «كتاب اللباس، كتاب الخضاب» كښې راځي. [۶]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: په حديث كښې دَ يهودو ذكر دې او يهود دَ بنى اسرائيل نه دي، دغه شان دَ حديث مناسبت ترجمه سره ښكاره دې.

[۳۲۷۶]- حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنِ الحَسَنِ، حَدَّثَنَا جُنْدَبُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، فِي هَذَا المَسْجِدِ، وَمَا نَسِينَا مُنْذُ حَدَّثَنَا، وَمَا نَخْشَى أَنْ يَكُونَ جُنْدُبٌ كَذَبَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله [ص: ۱۷۱] عليه وسلم: "كَانَ فِيمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ رَجُلٌ بِهِ جُرْحٌ، فَجَزِعَ، فَأَخَذَ سِكِّينًا فَحَزَّ بِهَا يَدَهُ، فَمَا رَقَأَ الدَّمُ حَتَّى مَاتَ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: بَادَرَنِي عَبْدِي بِنَفْسِهِ، حَرَّمْتُ عَلَيْهِ الجَنَّةَ" ص ۷۱۷ [ر: ۱۲۹۸] [۷]

ترجمه: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كان فيمن كان قبلكم........ رسول الله ﷺ فرمائي تاسو نه وړاندې امتونو كښې يو سړې وو. دَهغه نوم شراح حديث وائي چه معلوم نه شو. هغه زخمي شو كوم سره چه هغه ته تكليف اوشو (او دَ تكليف نه برداشت كيدو دَ وجې نه) هغه چاړه راواخسته او خپل لاس ئې پرې كړو. دَ كوم په وجه چه دَهغه نه يو

[۱] كشف البارى: ۱۲۱/۲.
[۲] كشف البارى: ۳۲۶/۱.
[۳] كشف البارى: ۲۲۳/۲.
[۴] فتح البارى: ۳۵۵/۱ دار المعرفة.
[۵] المصدر السابق.
[۶] كشف البارى كتاب اللباس باب الخضاب، ص: ۲۵۷ – ۲۵۹.
[۷] مر تخريجه فى كتاب الجنائز باب ماجاء فى قاتل النفس رقم: ۱۳۶۴.

شان وینه بهیدله تردې چه هغه مړ شو. الله تعالی فرمائی چه ده خپل ځان قتل کړو او ماله په راتلو کښې نی تادی اوکړه نو ما په ده باندې هم جنت حرام کړو.

تراجم رجال

محمد: دَاکثر شراح په نیز دې نه محمد بن معمر بن ربعی قیسی رحمه الله مراد دې. دَدوی تذکره وړاندې تیره شوې ده.[1]

حجاج: داحجاج بن منهال انماطی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب ما جاء أن الأعمال بالنیة» لاندې تیره شوې ده.[2]

جریر: دا جریر بن حازم بن زید الأزدی البصری رحمه الله دې.[3]

الحسن: داحسن بن ابی الحسن بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب المعاصی من أمر الجاهلیة ولا یکفر صاحبها بارتکابها إلا بالشرك» لاندې تیره شوې ده.[4]

جندب بن عبدالله: دا جندب بن عبد الله البجلی رحمه الله دې. دَدوی تذکره اول تیره شوې ده.[5]

حدثنا جندب بن عبدالله فی هذا المسجد.....إلخ: حسن بصری رحمه الله فرمائی دا حدیث مونږ ته جندب بن عبدالله رضی الله عنه هم په دې جمات کښې بیان کړې. دې نه دَ بصره جمات مراد دې.[6] او کوم وخت چه هغوی حدیث بیان کړې وو نو دهغه وخت نه مونږ دا هیر کړې نه دې.

شراح حدیث وائی چه په دې جمله سره حسن بصری رحمه الله تحقق حدیث طرف ته اشاره کړې ده چه دا حدیث تیك هم په دغه الفاظو سره محفوظ کړې دې لکه چه جندب بن عبدالله رضی الله عنه بیان کړې وو. دویمه دا چه دې سره دَ جندب بن عبدالله رضی الله عنه سره دَ زمانې دَ نیزدیکت هم اشاره کول مقصود دی دریم دا چه جندب بن عبدالله رضی الله عنه داحدیث حسن بصری رحمه الله ته دَ یو نه زیات وارې اوروليې.[7]

قوله: وما نخشی أن یکون جندب کذب علی رسول الله صلی الله علیه وسلم: اونه مونږ ته دَدې خبرې ویره شته چه جندب رضی الله عنه به په رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې دروغ ونیلی وی. په دې کښې داخودل مقصود دی چه صحابه کرام رضی الله عنهم ټول عدول دی اودا ناممکن دی چه یو صحابی دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم طرف ته دَ دروغو خبره منسوب کړی.[8]

تشریح: دَ صحیح مسلم روایت دې: «أن رجلا خرجت به قرحة» الفاظ دی یعنی دَدغه سړی په بدن باندې دانه راختلې وه. په دواړو روایتونو کښې به دَ جمع کولو صورت داسې شی په شروع کښې هغه زخم (جرح) وو چه روستو ئی دَ دانې (قرحة) شکل اختیار کړو.[9]

---

[1] اوګورئی: کتاب الجمعة باب من قال فی الخطبة بعد الثناء: أما بعد، رقم: ۹۲۳.
[2] کشف الباری: ۲/۷۴۴.
[3] کتاب الصلاة باب الخوخة والممر فی المسجد رقم: ۴۶۷.
[4] کشف الباری: ۲/۲۲۰.
[5] اوګورئی: کتاب العیدین باب کلام الإمام والناس فی خطب العید، رقم: ۹۸۵.
[6] فتح الباری: ۸/۶۱۸.
[7] فتح الباری: ۸/۶۱۸ عمدة القاری: ۱۶/۶۵ إرشاد الساری: ۷/۴۱۵.
[8] فتح الباری: ۸/۶۱۸ عمدة القاری: ۱۶/۶۵ إرشاد الساری: ۷/۴۱۵.
[9] فتح الباری: ۸/۶۱۹.

«فحز بها یده» لفظ سکین مذکر او مؤنث دواړه شان استعمالیږی.[1]

«قوله: بادرنی عبدي بنفسه» دا جمله دَمرګ دَ تادئی کولونه کنایه ده.[2]

«قوله: حرمت علیه الجنة» دَدې سړی عمل دَ جنت دَحرمت دَپاره پیش خیمه جوړیدل په دې باندې دلالت کوی چه دې سړی دا عمل دَ علاج په غرض سره نه وو کړې لکه چه بعض وخت دَ فائدې په امید باندې زخم یا دانه وغیره پرې کولې شی بلکه ده دا عمل قصداً هم دَمرګ دَپاره کړې وو.[3]

په دې روایت باندې دوه اشکال وارد کیږی: ① رومبی اشکال دادې چه دَ حدیث الفاظ «بادرنی عبدي بنفسه» نه دا مفهوم کیږی چه په دې وعید کښې به هغه سړې هم داخل وی څوک چه چا قتل کړې وی ځکه چه داسې مقتول هم ظاهره ده چه دَخپل مرګ دَ وخت نه مخکښې مړشو که چرې قاتل دَ قتل اقدام نه کولې نو یقیناً هغه به ژوندې وې.

دَ دې اشکال جواب دادې چه په حدیث کښې دکوم مبادرة او تادئی تذکره کړې شوې ده دَهغې نه مراد دادې چه څوک په خپل قصد او اراده سره دَمرګ اسباب اختیارکړی او دَداسې سړی دَپاره دغه پورته ذکرشوې سزا او عقوبت ځکه دې چه دَ الله تعالی دَ طرف نه هغه ته دا خبر نه وو چه دَهغه دَ مرګ وخت رانیزدې شوې دې. (دکوم په بنیاد چه مونږ دا اووایو چه کله دَده دَمرګ وخت پوره وو نو بیا دَده په اقدام باندې راګیرول هم نه دی پکار) بلکه دې سړی په خپله مرضئي او خپل قصد او اراده سره دَ مرګ اسباب اختیارکړل دکوم په وجه چه دَ سزا او عقوبت مستحق هم اوګرځیدو.[4]

② دویم اشکال دادې چه دَ الله تعالی دَارشاد «وحرمت علیه الجنة» نه دا متبادر کیږی چه موحد به هم دَهمیشه دَپاره جهنم کښې اچولې شی. دَدې اشکال مختلف جوابونه ورکړې شوی دی. (۱) چونکه دې سړی دا حرام فعل حلال ګنړلو سره انجام کړې وو دکوم په وجه چه هغه کافرشوې وو په دې وجه مخلد في النار اوګرځولې شو. (۲) دَ جنت نه خاص جنت لکه جنت الفردوس وغیره مراد دی. (۳) او یا بیا دا وعید په دې باندې محمول دې چه که چرې زما رضا جنت همیشه دَحرام ساتلو اوشوه نو هم داسې به کیږی ګنی نه به کیږی. (۴) چه وعید په تخریف اوتغلیظ باندې محمول وی دَحدیث ظاهری مفهوم مرادنه وی. (۵) امام نووی رحمه الله فرمائیلی چه پخوانو شریعتونو کښې به مرتکب دکبائر کافر کیدلو اوچونکه دا سړې هم دَ پخوانو امتونونه وو اوده دَ کبیره ګناه ارتکاب کړې وو په دې وجه جنت دَده دَپاره حرام کړې شو.[5]

مستفاد امور: ① خودکشی کول حرام دی هم دغه شان څوک قتل کول هم حرام دی اوداهم معلومه شوه چه بل څوک قتل کول په طریقه اولی دَ تحریم جنت سبب دې.

② حدیث په دې باندې دال دې چه الله تعالی په خپل مخلوق باندې دیر زیات مهربان دې چه هغه په خپل مخلوق باندې خپل ځانونه هلاک کول حرام ګرځولی دی اودې خبرې دلیل دې چه ټول نفوس دَالله تعالی ملکیت دی.

③ دَ پخوانو امتونو تذکره کول جائز دی.

④ په مصیبت باندې صبر کول دَ فضل سبب دې او دَدې خبرې درس ورکړې شوې دې چه په یو تکلیف باندې

---

[1] فتح الباری: ٦١٩/٨

[2] عمدة القاری: ٤٧/١٦ وفتح الباری: ٦١٩/٨

[3] فتح الباری: ٦١٨/٨

[4] المصدر السابق.

[5] فتح الباری: ٨/ ٦٢٠-٦١٩ عمدة القاری: ٤٧/١٦.

چې صورې نه دی ویستل پکار. همې نه چه چرته داسې اوشی چه دَ دغې نه په لونی مصیبت او تکلیف کښې راګیر شی

⑤ داسې اسباب اختیارول منع دی چه دَخان دَپاره خطره وی

⑥ حدیث روایت کولو کښې دَ احتیاط نه کار اخستل پکار دی

⑦ دغه شان حدیث بیانولو سره دَتحدیث مکان ذکر کول او دَخپل استاذ دَ قوت ضبط طرف ته اشاره کول هم مناسب دی دې دَپاره چه اوریدونکې هم دَ دغه صفاتو طرف ته مائل شی. (١)

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت دَحدیث ټکړه ((کان فیمن کان قبلکم)) کښې دې. ځکه چه په دې کښې عموم دې بنی اسرائیل او غیر بنی اسرائیل دواړو ته شامل دی او په ترجمة الباب کښې دَ بنو اسرائیل ذکر شوې دې نو داسې په دواړو کښې مناسبت واضح دې. (٢)

حَدِيثُ أَبْرَصَ وَأَعْمَى وَأَقْرَعَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ.

ماقبل سره ربط: تیر شوی باب سره ربط بالکل واضح دې هلته هم دَبنی اسرائیلو دَځه خلقو حال بیان کړې شوې وو او دلته هم دَبنی اسرائیلو دَ دریو خلقو تذکره ده.

دَترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله دَ بنې اسرائیلو دَ هغه دریو کسانو ذکر کړې دې چه الله تعالی دَ بیمارئ نه شفا او دَ فقر نه غنا ورکړه او بیائی دَ هغوی امتحان واخستو. مګر په دغه امتحان کښې کامیابی صرف دَ یو په نصیب کښې راغله. ناکام هغه شو چاچه دَالله تعالی ورکړې شوو نعمتونو ناقدری اوناشکری اوکړه او کامیاب هغه شو چاچه دَالله تعالی احسانات یاد کړل او شکرئی ادا کړو.

ابرص: دَ چا دَبدن رنګ چه دَ فساد مزاج دَ وجې نه سپین شی.

اقرع: داسې سړې چه دَهغه دَ سر ویښته دَ څه بیمارئ دَ وجې نه پریوځی.

اعمٰی: نه مراد هغه سړې دی دَ چا نظر چه ختم شوې وی. (٣)

[٣٢٧٧]- حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَاصِمٍ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي عَمْرَةَ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، حَدَّثَهُ: أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ح وحَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ، أَخْبَرَنَا هَمَّامٌ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي عَمْرَةَ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، حَدَّثَهُ: أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "إِنَّ ثَلاَثَةً فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ: أَبْرَصَ وَأَقْرَعَ وَأَعْمَى، بَدَا لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَبْتَلِيَهُمْ، فَبَعَثَ إِلَيْهِمْ مَلَكًا، فَأَتَى الأَبْرَصَ، فَقَالَ: أَيُّ شَيْءٍ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ: لَوْنٌ حَسَنٌ، وَجِلْدٌ حَسَنٌ، قَدْ قَذِرَنِي النَّاسُ، قَالَ: فَمَسَحَهُ فَذَهَبَ عَنْهُ، فَأُعْطِيَ لَوْنًا حَسَنًا، وَجِلْدًا حَسَنًا، فَقَالَ: أَيُّ المَالِ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ: الإِبِلُ، - أَوْ قَالَ: البَقَرُ، هُوَ شَكَّ فِي ذَلِكَ: إِنَّ الأَبْرَصَ، وَالأَقْرَعَ، قَالَ أَحَدُهُمَا الإِبِلُ، وَقَالَ الآخَرُ: البَقَرُ -، فَأُعْطِيَ نَاقَةً عُشَرَاءَ، فَقَالَ: يُبَارَكُ لَكَ فِيهَا وَأَتَى الأَقْرَعَ فَقَالَ: أَيُّ شَيْءٍ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ شَعَرٌ حَسَنٌ، وَيَذْهَبُ عَنِّي هَذَا، قَدْ قَذِرَنِي النَّاسُ، قَالَ: فَمَسَحَهُ فَذَهَبَ وَأُعْطِيَ شَعَرًا حَسَنًا،

---

(١) فتح الباری: ٦٢٠/٨.

(٢) عمدة القاری: ٤٦/١٦.

(٣) إرشاد الساری: ١٦/٧ ؛ دار الكتب العلمية.

قَالَ: فَأَيُّ المَالِ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ: البَقَرُ، قَالَ: فَأَعْطَاهُ بَقَرَةً حَامِلًا، وَقَالَ: يُبَارَكُ لَكَ فِيهَا، وَأَتَى الأَعْمَى فَقَالَ: أَيُّ شَيْءٍ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ: يَرُدُّ اللَّهُ إِلَيَّ بَصَرِي، فَأُبْصِرُ بِهِ النَّاسَ، قَالَ: فَمَسَحَهُ فَرَدَّ اللَّهُ إِلَيْهِ بَصَرَهُ، قَالَ: فَأَيُّ المَالِ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ الغَنَمُ: فَأَعْطَاهُ شَاةً وَالِدًا، فَأُنْتِجَ هَذَانِ وَوَلَّدَ هَذَا، فَكَانَ لِهَذَا وَادٍ مِنْ إِبِلٍ، وَلِهَذَا وَادٍ مِنْ بَقَرٍ، وَلِهَذَا وَادٍ مِنْ غَنَمٍ، ثُمَّ إِنَّهُ أَتَى الأَبْرَصَ فِي صُورَتِهِ وَهَيْئَتِهِ، فَقَالَ: رَجُلٌ مِسْكِينٌ، تَقَطَّعَتْ بِيَ الحِبَالُ فِي سَفَرِي، فَلَا بَلَاغَ اليَوْمَ إِلَّا بِاللَّهِ ثُمَّ بِكَ، أَسْأَلُكَ بِالَّذِي أَعْطَاكَ اللَّوْنَ الحَسَنَ، وَالجِلْدَ الحَسَنَ، وَالمَالَ، بَعِيرًا أَتَبَلَّغُ عَلَيْهِ فِي سَفَرِي، فَقَالَ [ص: ۱۷۲] لَهُ: إِنَّ الحُقُوقَ كَثِيرَةٌ، فَقَالَ لَهُ: كَأَنِّي أَعْرِفُكَ، أَلَمْ تَكُنْ أَبْرَصَ يَقْذَرُكَ النَّاسُ، فَقِيرًا فَأَعْطَاكَ اللَّهُ؟ فَقَالَ: لَقَدْ وَرِثْتُ لِكَابِرٍ عَنْ كَابِرٍ، فَقَالَ: إِنْ كُنْتَ كَاذِبًا فَصَيَّرَكَ اللَّهُ إِلَى مَا كُنْتَ، وَأَتَى الأَقْرَعَ فِي صُورَتِهِ وَهَيْئَتِهِ، فَقَالَ لَهُ: مِثْلَ مَا قَالَ لِهَذَا، فَرَدَّ عَلَيْهِ مِثْلَ مَا رَدَّ عَلَيْهِ هَذَا، فَقَالَ: إِنْ كُنْتَ كَاذِبًا فَصَيَّرَكَ اللَّهُ إِلَى مَا كُنْتَ، وَأَتَى الأَعْمَى فِي صُورَتِهِ، فَقَالَ: رَجُلٌ مِسْكِينٌ وَابْنُ سَبِيلٍ وَتَقَطَّعَتْ بِيَ الحِبَالُ فِي سَفَرِي، فَلَا بَلَاغَ اليَوْمَ إِلَّا بِاللَّهِ ثُمَّ بِكَ، أَسْأَلُكَ بِالَّذِي رَدَّ عَلَيْكَ بَصَرَكَ شَاةً أَتَبَلَّغُ بِهَا فِي سَفَرِي، فَقَالَ: قَدْ كُنْتُ أَعْمَى فَرَدَّ اللَّهُ بَصَرِي، وَفَقِيرًا فَقَدْ أَغْنَانِي، فَخُذْ مَا شِئْتَ، فَوَاللَّهِ لَا أَجْهَدُكَ اليَوْمَ بِشَيْءٍ أَخَذْتَهُ لِلَّهِ، فَقَالَ أَمْسِكْ مَالَكَ، فَإِنَّمَا ابْتُلِيتُمْ، فَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْكَ، وَسَخِطَ عَلَى صَاحِبَيْكَ" ص ۷۲۲ - ۷۲۳] [ر: ۶۲۷۷] [1]

ترجمه: دَحضرت ابوهریره ﷺ نه روایت دي چه رسول الله ﷺ فرمائیلی بنی اسرائیلو کښې درې سړی وو په کوم کښې چه یو برص په برګی مرض کښې اخته وو، دویم ګنجې وو او دریم ړوند وو. الله تعالی ته دَهغوی امتحان اخستل منظور شو نوهغوی له ئې یوه فرښته راولیګله چه د ټولو نه اول دَبرګی مرض والاته راغله هغه نه ئې تپوس اوکړو ستا کوم یوشی خوښ دې هغه اووئیل ښکلې رنګ او ښانسته (بې عیبه) څرمن، ځکه چه دَ دې برګی مرض دَ وجې نه خلق مانه کرکه کوی نو فرښتې دَهغه په بدن باندې لاس راښکلو په کوم سره چه دَهغه برګوالې لرې شو او دهغې په ځائې ښکلې رنګ او څرمن راښکاره شوه. فرښتې تپوس اوکړو مال ستا کوم خوښ دې؟ هغه وئیل چه اوښان یا غواګانې ئې اووئیل. بهرحال په دې کښې دَ راوی شك دې په ابرص او اقرع کښې یو اوښان اووئیل او بل غواګانې اووئیل. چنانچه هغه ته دَ لسو میاشتو حمل دارې اوښې ورکړې شوې. دې نه پس فرښتې دعا کولوسره اووئیل چه الله تعالی دې اوکړی چه ستا په دې مال کښې برکت پیداشی. بیا هغه فرښته ګنجې له راغله دَهغه خوښ څیزونو تپوس ئې اوکړو هغه وئیل چه ښه ویښته وی او دَ ګنجې توب مې لاړشی دکوم دَ وجې نه چه خلق مانه نفرت کوی. چنانچه فرښتې دَهغه په سرباندې لاس راښکلو په کوم سره دَ چه دَهغه ګنجې والې ختم شو او ښکلې ښانسته ویښته ئې راوختل. بیائې دَهغه خوښ مال پوښتنه اوکړه هغه غواګانې یادې کړې نوهغه ته حمل دارې غواګانې ورکړې شوې. بیا فرښتې دعا اوکړه چه الله تعالی دې ستا په دې مال کښې برکت واچوی. بیا فرښته نابینا له راغله دهغه دخوښ څیز تپوس ئې اوکړو په کوم چه هغه اووئیل چه الله تعالی زما نظر راواپس کړی دې دَپاره چه زه په نظر سره خلق اولیدلې شم. فرښتې دَهغه په سترګو لاس راښکلو په کوم سره چه

---

[1] أخرجه البخاري في الأيمان والنذور أيضاً باب لا يقول: ما شاء الله وشئت إلخ رقم الحديث: ۶۶۵۳ والإمام مسلم كتاب الزهد باب: الدنيا سجن المؤمن وجنة الكافر رقم الحديث: ۷۴۳۱ جامع الأصول في أحاديث الرسول: ۳۲۱-۱۰/۳۲۲ رقم الحديث: ۷۸۲۵.

الله تعالى دَهغه نظر راوګرځولو. بيائى تپوس اوكړو كوم مال دې خوښ دې؟ ونى ونيل چيلئى مې خوښې دى. هغه له ئى دَ بچى راوړونكې يوه چيلئى وركړه. نودَهغه دواړو (اوښانو او غواګانو) هم بچى پيدا شو ا دَهغه چيلئى هم بچى، اوشو مال زياتيدو په كوم سره چه دَ ابرص دَ اوښانونه وادى ډكه شوه، دَ اقرع دَغواګانونه وادى ډكه شوه او دَ نابينا دَ چيلونه وادى ډكه شوه.

بيا هغه فرښته ابرص له دَ (ابرص) په حقيقى صورت رهينت كښې راغله (دې دپاره چه حجت ئى پوره وى) ونى ونيل زه يو غريب سړې يم په سفر كښې زما دَ روزې برابر اسباب ووختم شو. اوس زما كفيل دَالله تعالى نه سوا اوستا نه بغير بل څوك نشته دې. زه تا نه دَ هغه الله تعالى په نوم باندې يواوښ غواړم چاچه تاله دا ښائسته بدن او ښكلې رنګ دركړې دې اومال ئى هم دركړې دې. اوښ څكه غواړم چه خپل مقام ته اورسيږم. هغه جواب وركړو ماته نور هم ډير زيات حقوق اداكول دى. فرښتې ونيل لكه زه چه تا پيژنم ولې ته دَ ابرص په بيمارئى كښې اخته نه وې دكوم په وجه چه به خلقو تانه نفرت كولو اوته تكې تكې ته محتاج وې بيا الله تعالى تاله دومره مال دركړو. هغه سړى اوونيل ماته دَ لوئى شان والاپلار نيكه نه وراثت پاتې دې. فرښتې اوونيل چه كه ته دروغ وايئى نو الله تعالى دې تا هم هغه شان كړى څنګه چه ته اول وې. بيا فرښته ګنجى له هم په هغه شكل اوصورت راغله او هم هغه شان ئى اوونيل څنګه چه اول تا ونيلې وو. هغه هم هغه جواب وركړو كوم چه هغه اولنى وركړې وو. فرښتې اوونيل كه چرې ته دروغژن ئى نو الله تعالى دې تا هم هغه شان كړى څنګه چه ته اول وې. بيا فرښته هغه ړوند له هم په هغه شكل او صورت راغله ونى ونيل زه يو غريب اومسافر سړې يم. په سفر كښې زما هرقسم وسائل ختم شو نن زما آسرا سوا دَالله تعالى نه اوستا نه بل څوك نشته دې. زه دَهغه الله په نوم باندې تانه دَ بوې چيلئى سوال كوم چاچه تاله بينائى دركړه دې دَ پاره چه زه دَ دغه (چيلئى) په ذريعه خپل منزل ته اورسيدې شم. هغه ونيل واقعى زه نابينا ووم الله تعالى زما بينائى واپس كړه. زه فقير اومحتاج ووم الله تعالى زه غنى كړم. ستا چه څه مرضى وى واخله. نن چه كوم څيز هم دَ الله تعالى په نوم اوړل غواړې دَهغې په اړتړلو تانه دَ شكريه طلب ګار نه يم. فرښتې ونيل خپل مال خپل خان سره اوساته ماته دَمال ضرورت نشته. بس ستاسو حلقو امتحان مې اخستې وو په كوم كښې چه (ته كامياب شوې او) الله تعالى تانه راضى شو اوستا دَ دغه دوو ملګرونه ناراض شو.

وحدثنى محمد، حدثنا عبدالله بن رجاء.....الخ: دا روايت امام بخارى رحمه الله په دوو سندونو سره ذكركړې دې اودا دواړه سندونه په همام رحمه الله باندې يوځائى كيږى. دَ دويم سند په شروع كښې محمد نومې راوى دې اوس دې نه كوم يو راوى مراد دې نو په دې كښې يو قول دادې چه دې نه مراد محمد بن يحيىٰ ذهلى رحمه الله دې. او بعض حضرات فرمائى چه دې نه پخپله هم امام بخارى رحمه الله مراد دې (مګر په دې صورت كښې په ځائى دَ حدثنى حدث كيدل پكاردى. راقم). دا حضرات فرمائى چه زمونږ دَدې خبرې تائيد دې نه كيږى چه امام بخارى رحمه الله په ډيرو مقاماتو باندې دَ عبدالله بن رجاء نه بغيردَ واسطې هم روايات نقل كړى دى. ليكن ابوذر په دې خبره باندې جزم كړې دې چه دا روايت دَامام بخارى رحمه الله په نيز هم دغه شان (دَ راوى دَ پلار طرف ته نسبت نه بغير) محفوظ دې. البته دا كيدې شى چه دَمحمدنه محمد بن يحيىٰ ذهلى رحمه الله مراد وى څكه چه دا روايت جوزقى عن مكى بن عبدان په طريق سره دَمحمد بن يحيىٰ ذهلى رحمه الله نه نقل دې. هم په دې باندې ابونعيم رحمه الله هم جزم كړې دې.[1]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله كتاب التوحيد كښې هم يوحديث بعينه هم په دوو سندونو سره دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت كړې دې.[2] بل دَ امام بخارى رحمه الله په صحيح كښې اسحاق بن عبدالله بن ابى طلحه دَ عبدالرحمن بن ابى عمرة رحمه الله نه صرف هم دغه دوه روايتونه دى.[3]

---

[1] فتح البارى: ۶/۵۰۲-۵۰۱ عمدة القارى: ۱۶/۶۶

[2] فتح البارى: ۶/۵۰۲.

[3] فتح البارى: ۶/۵۰۲ عمدة القارى: ۱۶/۶۶

تراجم رجال

احمدبن اسحاق: دا ابواسحاق احمد بن اسحاق بن حصین سلمی سرماری رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الصلاة باب المرأة تطرح عن المصلی شیئا من الأذی» لاندې اوګورئی.

عمرو بن عاصم: دا عمرو بن عاصم بن عبیدالله قیسی کلابی بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب مواقیت الصلاة باب وقت الفجر» لاندې اوګورئی.

محمد: دا محمد بن یحیی ذهلی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العیدین، باب التکبیر أیام منی.....إلخ» لاندې اوګورئی.

عبدالله بن رجاء: دا مشهور محدث عبدالله بن رجاء بن مثنی غزالی بصری رحمه الله دې.[1]

همام بن یحیی: دا همام بن یحیی دینار العوذی رحمه الله دې.[2]

اسحاق بن عبدالله بن ابي طلحة: دَدوی تذکره مخکښې تیره شوې ده.[3]

عبدالرحمن بن ابي عمرة: دا عبدالرحمن بن ابی عمرة انصاری نجاری رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب المساقاة باب حلب الإبل علی الماء» لاندې اوګورئی.

ابوهریرة: دا صحابی رسول حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.[4]

شرح حدیث:

قوله: بدا الله عزوجل أن يبتليهم.....: دَحدیث دَدې الفاظو متعلق درې قسم اقوال دي: ① اکثر شراح حضرات دا الفاظ «بدا الله، بدون الهمزة» روایت کړی دی. لیکن دا حضرات "بدا" دَدې په حقیقی معنی باندې نه محمول کوی خکه چه «بدا یبدو» معنی دَ یوڅیز دَ پټیدو نه پس راښکاره کیدلو راځی او ښکاره خبره ده چه دَالله تعالی په نسبت دا معنی مراد اخستل محال دی. په دې وجه داحضرات فرمائی چه «بدا "أظهر"» معنی کښې دې چه الله تعالی هغه اراده کومه چه «دَ هغه سرو دَ ازمیښت په بابت» دَ ازل نه وه، هغه ظاهره کړه.[5]

② علامه کرمانی رحمه الله دا الفاظ «بدأ الله» روایت کړی دی. یعنی دَهمزه سره او لفظ الله دَ رفع سره. په دې صورت کښې به دَحدیث معنی شی الله تعالی دَدغه دوارو سرو دَ امتحان فیصله او اراده اوکړه.[6]

③ علامه خطابی رحمه الله حدیث «بدا الله» الفاظوسره روایت کړې دې یعنی بغیردَ همزة او لفظ الله دَ رفع سره. هغه فرمائی چه «بدا» "قضی وبدا" په معنی کښې دې اودَحدیث مفهوم دادې چه الله تعالی دَهغوی ازمیښت شروع اونافذ کړو. دا معنی ځکه ده چه نفس قضاځو دَاول نه ده ضرورت دَهغې دَ نفاذ دې.[7]

علامه خطابی رحمه الله او علامه کرمانی رحمه الله دَدې حضراتو طرف ته چاچه داحدیث «بدا الله» الفاظوسره روایت کړې دې دَخطاء نسبت کړې دې.[8] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په دې الفاظو سره روایت په خطاء باندې محمول

---

[1] کشف الباری کتاب الصلاة ص: ۲۴۱.

[2] کشف الباری کتاب الحیض،ص:۴۵۱.

[3] کشف الباری: ۲۱۳/۳.

[4] کشف الباری: ۶۵۹/۱.

[5] فتح الباری: ۵۰۲/۶عمدة القاری: ۶۷/۱۶إرشادالساری: ۴۱۷/۷.

[6] شرح الکرمانی: ۹۴/۱۴ مؤسسة الرسالة.

[7] الأعلام للخطابی، الجزء الثالث، ص: ۱۵۶۹.

[8] شرح الکرمانی:۹۴/۱۴مؤسسة الرسالة، الأعلام للخطابی، الجزء الثالث، ص: ۱۵۶۹.

كول صحيح نه دي ځکه چه چا «بدالله» الفاظ سره روايت کړي دي هغوی فعل "بدا" په ظاهر باندې محمول کړې نه دې بلکه د دې توجيه ئې کړې ده د کوم نه پس چه په معنی کښې هيڅ خرابی نه لازم کيږی البته اولی دادی چه "بدا" د "قضی" په معنی باندې محمول کړې شی.(١) لکه څنګه چه علامه کرمانی رحمه الله او علامه خطابی رحمه الله فرمائی.

الحاصل په دې خبره باندې د ټولو اتفاق دې چه د الله تعالی نسبت "بداء" حقيقی معنی چه د خفاء نه پس ظهور ده مراد اخستل ناجائز دی.

قوله: هوشك في ذلك: د صحيح مسلم په روايت کښې تصريح ده چه دا شك راوی حديث اسحاق بن عبد الله بن ابی طلحه رحمه الله ته پيښ شوې وو.(٢)

قوله: ناقة عشراء: عشراء د جيم فتحه او شين فتحه سره. هغه اوښې د کومې په حمل چه لس مياشتې تيرې شوې وی.(٣)

قوله: فأنتج هذان وولد هذا: لفظ انتاج او لفظ تولد کلام عرب کښې دغه شان استعماليږی. د بعض ځناورو د پاره انتاج استعماليږی او د بعض د پاره لفظ تولد.(۴)

تقطعت بي الحبال في سفري.....: لفظ حبال د حبل جمع ده مراد دادې چه زما ټول د سفر اسباب د کوم نه چه به ما رزق طلب کولو ختم شوی دی. د صحيح مسلم په روايت کښې په ځائی د حبال حبال نقل دې کوم چه د حيلة جمع ده. په دې صورت کښې به معنی داشی چه اوس ما سره د سفر د پاره (سوا ستانه) نوره څه حيله يا طريقه نشته دې.(۵)

قوله: لقد ورثت لكابر عن كابر: د کشميهنی په روايت کښې «كابراعن كابر» نقل دې. معنی هم يوه ده چه ما د لوئی لوئی شان والا پلار نيکانو نه دا مال په وراثت کښې حاصل کړې دې.(۶)

قوله: شاة أتبلغ بها في سفري.....الخ: چه چيلئی خرڅولو سره به ټول سفری ضروريات پوره کولو سره منزل ته اورسيږم. قسطلانی رحمه الله د فرښتې دا ټول کلام په تعريض باندې محمول کړې دې دې د پاره چه دا اشکال نه وی چه فرښتې دروغ ونيلی دی.(٧)

علامه سندهی رحمه الله فرمائی چه د فرښتې کلام په ظاهرحال باندې محمول دې. يعنی فرښتې چه هغه وخت کومه حيله اختيار کړې وه هم د هغې برابر ئې خبره اوکړه لهذا دا کذب نه دې. يا کيدې شی چه الله تعالی د دغه سړو د ازمينبت په غرض سره د فرښتې د پاره داسې کلام کول مباح کړې وی لکه څنګه چه د يو انسان د پاره پخپله د ظلم لرې کولو په غرض سره غير واضح او مبهم کلام چه په ظاهره رښتيا ښکاری يا صريح دروغ ونيل جائز دی.

---

(١) فتح الباري: ۵۰۲/۶.

(٢) فتح الباري: ۵۰۲/۶عمدة القاري:۶۷/۱۶صحيح الإمام مسلم كتاب الزهد، باب: الدنيا سجن المؤمن وجنة الكافر. رقم الحديث: ۷۴۳۱.

(٣) فتح الباري: ۵۰۲/۶عمدة القاري: ۶۷/۱۶

(۴) فتح الباري: ۵۰۲/۶عمدة القاري:۶۷/۱۶فيض البارى: ۴۱۲/۴.

(۵) فتح الباري:۵۰۲/۶.

(۶) فتح الباري: ۵۰۲/۶عمدة القاري:۶۷/۱۶إرشاد الساري: ۴۱۹/۷.

(٧) إرشادالساري: ۴۱۸/۷.

الحاصل عین ممکن ده چه الله تعالی دَ بعض مصالح په وجه باندې دَ فرښتې دَپاره داسې کلام کول مباح کړې وی چه په ظاهره باندې دروغ معلومیږی بلکه صریح دروغ ونیلی نی مباح کړی وی. لهٰذا چه کله داسې عین ممکن دی نو دَ فرښتې په کلام باندې هیڅ اشکال نشته دې. ځکه چه هغه دَ حکم موافق عمل اوکړو لهٰذا دَدې دَ وجې نه دَ فرښتې عصمت په هیڅ قسم باندې مجروح کیږی نه.(١)

په دې حواله سره علامه گنگوهی رحمه الله ډیره بهترین توجیه بیان کړې ده هغوی فرمائی چه په فرښته باندې دااعتراض نه شی کیدې چه هغې پخپله خان مسکین اومسافر ښکاره کولوسره دروغ اووئیل ځکه چه دا هرڅه دَ الله تعالی په حکم سره وو. بلکه که دغه وخت فرښتې دروغ نه وئیل نو کراهت به لازم راتلو ځکه چه په داسې صورت کښې حکم عدولی لازم راتلل اودَ الله تعالی دَ احکام نه اعراض گناه ده.(٢)

شیخ زکریا رحمه الله فرمائی چه علامه گنگوهی رحمه الله چیلنې خرڅولوسره دَ ضرورت پوره کولو دَپاره دَحدیث تشریح ځکه اوکړه ځکه چه په اوښه خو سورلی کیدې شی لیکن چیلنې خومتحمل نه ده.(٣)

قوله: لاأجهدك اليوم بشيء أخذته لله......إلخ: لاأجهدك جیم ساکن او هاء سره. هم دغه دَ صحیح بخاری نه علاوه دکریمه او صحیح مسلم اکثر روایاتو کښې دی او په دې صورت کښې معنی داده چه په الله قسم! زه تاته دَ هغه څیز په راواپس کولو کښې کوم چه ته مانه غواړې په مشقت کښې نه اخته کوم. دَ ابوذر په روایت کښې «لا أَحْمَدُكَ» الفاظ نقل دی. په دې صورت کښې به معنی داشی چه زه نن په دې څیز پریخودو باندې کوم چه تاته ضرورت دې ستا تعریف نه کوم.(٤)

قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه بعض حضراتو باندې کله «لاأَحْمَدُكَ» معنی واضح نه شوه نوهغوی میم حذف کړو اودال له ئې تشدید ورکړو«لا أَحُدُّكَ» په معنی دَ «لا أمنعك» جوړشو. اوس به معنی شی چه کوم څیز تاله پکاردې دَهغې نه به تا نه منع کوم. مگر په صحیح روایت کښې دا شان دَتغییر اقدام هغه سړې کولې شی په چاکښې چه دَ الله تعالی نه ویره نه وی. ځکه چه دَ یوصحیح روایت الفاظ اومعنی کښې داسې تصرف یوعظیم جرم دې.(٥)

بعض حضراتو یو احتمال داهم بیان کړې دې چه «لاأحمدك» دَمیم تشدید سره اولوستلې شی اومعنی داده چه کوم څیز هم ته اخلې دَهغې په اخستلو باندې زه دَ تعریف کولو طلب گار نه یم.(٦)

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه په دې دریوارو کښې نابینا ښه پاتې شو ځکه چه دَ مزاج سلامتیا سره نیزدې وو. برص یو داسې مرض دې چه دَمزاج خرابئې او ورانیدو سره پیدا کیږی هم دغه شان دَ ویښتو خرابیدل هم دَمزاج دَ خرابیدو دَ وجې نه کیږی. لیکن دړوندوالی دَپاره دَ مزاج فسادی کیدل ضروری نه دی کله دغه دَ یوبهرنی امر دَ وجې نه هم کیږی.(٧)

علامه رشید احمد گنگوهی رحمه الله فرمائی په دریوارو کښې دَمال حرص دَهغوی دَ عیبونو موافق وو. دَ نابینا نه دَ خلقو دومره نفرت نه وی خومره چه دَ برگی مرض او گنجې توب نه کیږی. په دې وجه دَهغه مطلوب هم وړوکې

---

(١) حاشية السندهي على صحيح البخاري: ٤٤٤-٤٤٣ الطاف سنز.
(٢) لامع الدراري مع الكنز المتواري: ١٣/٤٣٦.
(٣) الكنز المتواري: ١٣/٤٣٥.
(٤) فتح الباري: ٦/٥٠٢ عمدة القاري: ١٦/٦٨ إرشاد الساري: ٧/٤١٩.
(٥) إكمال المعلم بفوائد مسلم، كتاب الزهد والرقائق، باب مابين النفختين، رقم الحديث: ٢٩٦٤.
(٦) فتح الباري: ٦/٥٠٢ عمدة القاري: ١٦/٦٨ إرشاد الساري: ٧/٤١٩.
(٧) شرح الكرماني: ١٤/٩٦.

وربعني هغه د چیلئی مطالبه اوکړه او د برص عیب د اقرع نه زیات وو په دې وجه هغه د اوښ غوښتنه اوکړه او اقرع ددې نه کم وو نو هغه د غوا مطالبه اوکړه.(۱)

دحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دحدیث ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې ځکه چه په دواړو کښې د ابرص، اقرع او اعمٰی تذکره ده.(۲)

۵۲ – باب: ﴿أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحٰبَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ﴾/الکهف: ۹/.

دترجمة الباب مقصد: ددې باب لاندې د امام بخاری رحمه الله مقصد د اصحاب کهف په حواله سره راغلی آیاتونو سره متعلق یوڅو تفسیری اقوال بیانول دی.(۳)

امام بخاری رحمه الله ددې باب لاندې یوحدیث روایت کړې نه دې که څه نی ذکرکړې دی هغه ددې تفسیری اقوال په صورت کښې دی چه په سورت کهف کښې د اصحاب کهف په حواله سره راغلی دی. دمستملی او کشمیهنی په روایت کښې لفظ "باب" ساقط دې خود نسفی په روایت کښې نه باب ذکر دې اونه ترجمه.(۴) علامه عینی رحمه الله فرمائی چه هم دغه صحیح دی ځکه چه کتاب هذا دحدیث دپاره مرتب کړې شوې دې نه چه د تفسیر دپاره.(۵)

الْكَهْفُ الْفَتْحُ فِي الْجَبَلِ، وَالرَّقِيمُ الْكِتَابُ. ﴿مَرْقُومٌ﴾/المطففین: ۹/: مَكْتُوبٌ مِنَ الرَّقْمِ. ﴿رَبَطْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ﴾/الکهف: ۱۴/: أَلْهَمْنَاهُمْ صَبْرًا. ﴿شَطَطًا﴾/الکهف: ۱۴/: إِفْرَاطًا. الْوَصِيدُ: الْفِنَاءُ وَجَمْعُهُ وَصَائِدُ وَوُصُدٌ، وَيُقَالُ: الْوَصِيدُ الْبَابُ. ﴿مُؤْصَدَةٌ﴾/البلد: ۲۰/و/الهمزة: ۸/: مُطْبَقَةٌ، آصَدَ الْبَابَ وَأَوْصَدَ. ﴿بَعَثْنٰهُمْ﴾/الکهف: ۱۹/: أَحْيَيْنَاهُمْ. ﴿أَزْكٰى﴾/الکهف: ۱۹/: أَكْثَرُ رَيْعًا. فَضَرَبَ اللهُ عَلٰى آذَانِهِمْ فَنَامُوا. ﴿رَجْمًا بِالْغَيْبِ﴾/الکهف: ۲۲/: لَمْ يَسْتَبِنْ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿تَقْرِضُهُمْ﴾/الکهف: ۱۷/: تَتْرُكُهُمْ.

الْكَهْفُ الْفَتْحُ فِي الْجَبَلِ: امام بخاری رحمه الله دکهف تفسیر «الفتح فی الجبل» سره کړې دې یعنی کهف په غر کښې جوړ شوی کولاؤ غارته وائی. امام ضحاک رحمه الله دکهف تفسیر «هوغار فی الوادی» سره کړې دې یعنی کهف دغرونو په مینځ کښې واقع یو غار دې(۶) داغار چرته واقع دې په دې کښې مختلف اقوال دی. ① زیات روایات ددې غارباره کښې د بلاد روم سره متعلق دی. ② امام طبری رحمه الله په ضعیف سند سره د دې غار محل وقوع ایلة بنار نقل کړې دې. ③ بعض طرسوس سره خاؤشا علاقه ذکرکړې ده. ④ بعض ایلة او فلسطین په مینځ کښې محل وقوع ذکرکړې ده. ⑤ بعض زیزاء بیان کړې دې. ⑥ بعض غرناطه بیان کړې دې.(۷)

دابن عباس رضی الله عنهما نه په ضعیف سند سره نقل دی چه اصحاب کهف به د مهدی علیه السلام اعوان او انصار وی حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی که چرې حدیث صحیح اومنلې شی نودا به په دې باندې محمول وی چه اصحاب کهف اوس هم ژوندی دی. ترکومې چه دامام مهدی علیه السلام ظهور کیږی نو په هغه موقع باندې به هغوی د هغه د انصار په صورت کښې راژوندی کولې شی. دغه شان د بې کاره سند روایت کښې دی چه اصحاب کهف به حضرت عیسی علیه السلام

---

(۱) لامع الدراری مع کنز المتواری: ۱۳/۴۳۴ مؤسسة الخلیل الإسلامی.

(۲) عمدة القاری: ۱۶/۶۶

(۳) عمدة القاری: ۱۶/۶۸

(۴) فتح الباری: ۶/۵۰۳ عمدة القاری: ۱۶/۶۸

(۵) عمدة القاری: ۱۶/۶۸

(۶) تفسیر الإمام ضحاک: ۲/۵۴۱ دارالسلام.

(۷) فتح الباری: ۶/۵۰۳ عمدة القاری: ۱۶/۶۸ تفسیر الطبری سورة الکهف [رقم الآیة: ۹]: ۱۵/۱۵۷ – ۱۶۰ دار هجر.

سره د حج فريضه اداكوى.([1])

وَالرَّقِيمُ الْكِتَابُ. ﴿مَرْقُومٌ﴾ مَكْتُوبٌ مِنَ الرَّقْمِ: امام بخارى رحمه الله فرمائى چه لفظ «رقيم» او «مرقوم» دواړه د رقم نه ماخوذ دى. دكوم معنى چه د ليكلوراخى. رقيم د كتاب په معنى كښې دې او مرقوم د مكتوب په معنى كښې دې. د رقيم تفسير د ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دې او د مرقوم تفسير د ابوعبيدة رحمه الله نه نقل دې([2]) دې نه علاوه هم د لفظ رقيم په تفسير كښې مختلف اقوال دى:

① ابوعبيدة رحمه الله فرمائى چه رقيم د هغه وادئى نوم دې په كوم كښې چه غار واقع دې.([3]) ② كعب احبار رحمه الله نه نقل دى چه رقيم د اصحاب كهف د كلى نوم دې ③ د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه او سعيد بن جبير رحمه الله نه نقل دى چه رقيم د هغوى د سپى نوم دې. ④ رقيم هم د هغه غار نوم دې ⑤ رقيم د هغه كانړى نوم دې چه د اصحاب كهف د غار د خلې مخې ته لګيدلې وو. ⑥ د ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه كله بادشاه ته د دغه خوانانو د تختيدو خبر ملاؤ شو نو هغه د دغه اصحابو نومونه په يو تختنى باندې ليكلو سره په خپله خزانه كښې محفوظ كړى وو. رقيم هم د هغه تختنى نوم دې ليكن د نورو حضراتو وينا ده چه په دغه تختنى كښې د هغه خلقو د وخت شريعت ليكلې وو نه چه د اصحاب كهف نومونه. ⑦ رقيم هم د يو قوم نوم دې. الله تعالى خو د اصحاب كهف قصه بيان كړه ليكن د هغه قوم متعلق ئې هيڅ خبر ورنه كړو.([4]) حافظ ابن حجر رحمه الله د دې اقوالو د بيانولو نه پس فرمائى چه صحيح خبره داده چه اصحاب كهف او اصحاب رقيم هم يو دى.([5])

﴿رَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ﴾ أَلْهَمْنَاهُمْ صَبْرًا: دا امام بخارى رحمه الله اشاره د سورت كهف آيت ﴿وَرَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ [۱۴] طرف ته ده. په دې كښې لفظ شطط ذكر دې. دكوم تفسير چه امام بخارى رحمه الله «ألهمناهم صبرا» سره كړې دې. يعنى الله تعالى د اصحاب كهف په زړونو كښې صبر واچولو. دا تفسير د امام ابوعبيدة رحمه الله نه نقل دې.([6])

﴿شَطَطًا﴾: إِفْرَاطًا: د سورت كهف د پورته ذكرشوى آيت باقى جزء ﴿لَنْ نَدْعُوَ مِنْ دُونِهِ إِلَهًا لَقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا﴾ طرف ته اشاره ده. لفظ شططا حالت نصبى كښې دې او د مصدر محذوف د پاره صفت دې. تقديرى عبارت دې «لقد قلنا إذا قولا شططا». امام بخارى رحمه الله لفظ شطط تفسير افراط سره كړې دې. يعنى مونږ به د الله تعالى نه سوا د بل چا عبادت نه كوو ليكن الله تعالى دې نه كړى كه چرې داسې اوشو نو يقيناً مونږ به ډير بې ځايه خبره كونكى شو.([7])

علامه تهانوى رحمه الله فرمائى چه د الله تعالى په عبادت باندې بې ځايه خبره كول مرتب كولو جه داده چه لامحاله عبادت كښې د عبوديت اعتراف او د معبود په مخكښې د تضرع كلمات پيش كولې شى. اوس كه چرې دا كلمات د يو داسې معبود په مخكښې اوونيلې شى چه باطل دې نو ښكاره خبره ده چه دا به سراسر باطل او بې ځايه خبره

---

[1]) فتح البارى: ٦/٥٠٤-٥٠٣ دار المعرفة.
[2]) مجاز القرآن سورة المطففين: ٢٨٩/٢.
[3]) مجاز القرآن: ٣٩٤/١.
[4]) تفسير القرآن العظيم المعروف بتفسير ابن أبى حاتم سورة الكهف الجزء الثامن، ص: ٢٣٤٦ رقم الحديث: ١٢٧١١ - ١٢٧١٤، فتح البارى: ٦/٥٠٤ عمدة القارى: ١٦/٦٩.
[5]) فتح البارى: ٦/٥٠٤.
[6]) مجاز القرآن: ٣٩٤/١.
[7]) عمدة القارى: ٦٩/١٦.

شی.[1]

الوَصِيْدُ: الفِنَاءُ، وَجَمْعُهُ وَصَائِدُ وَوُصُدٌ، وَيُقَالُ: الوَصِيْدُ البَابُ ذ سورت کهف آیت ﴿وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيْدِ﴾ [۱۸] طرف ته اشاره ده امام بخاری رحمه الله د وصيد تفسير فناء يعنى درشل سره كړي دي. مطلب دادې چه د اصحاب کهف سپي د غار په خله باندې دواړه لاسونه خواره کړي ناست وو. د دې جمع وصائد او وصد راځی بعض ویلی دي چه د وصيد اطلاق په دروازه باندې هم کیږی.

﴿مُؤْصَدَةٌ﴾: مُطْبَقَةٌ، آصَدَ الْبَابَ وَأَوْصَدَ د سورت بلد آیت ﴿نَارٌ مُؤْصَدَةٌ﴾ [۲۰] طرف ته اشاره ده امام بخاری رحمه الله د «مؤصدة» تفسير مطبقة سره کړي دي يعنی پټ شوي. دا امام بخاری رحمه الله تبعاً او استطراداً ذکر کړي دي څکه چه وصيد او مؤصدة دواړو اشتقاق وصد نه دي ګني سورت کهف کښې دا لفظ ذکر نه دي.[2]

﴿بَعَثْنَاهُمْ﴾: أَحْيَيْنَاهُمْ د سورت کهف آیت ﴿وَكَذَٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ﴾ [۱۹] طرف ته اشاره ده. امام بخاری رحمه الله د دې تفسير أحييناهم سره کړي دي او دا تفسير هم د ابوعبيدة رحمه الله نه نقل دي.[3]

﴿أَزْكَىٰ﴾: أَكْثَرُ رَيْعًا. د سورت کهف آیت ﴿فَلْيَنظُرْ أَيُّهَا أَزْكَىٰ طَعَامًا﴾ [۱۹] طرف ته اشاره ده. امام بخاری رحمه الله د دې تفسير «اكثر ريعا» سره کړي دي. يعنی د خوراکونو نه ښکلي خوراك. بعض د «ازكى» تفسير «احلى» په معنی د مزيدار او بعض اكثر وارخص په معنی د زيات او كم قيمت سره هم کړي ده.[4]

فَضَرَبَ اللهُ عَلَىٰ آذَانِهِمْ فَنَامُوا د سورت کهف آیت ﴿فَضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا﴾ [۱۱] طرف ته اشاره ده د کوم تفسير چه امام بخاری رحمه الله «ناموا» سره کړي دي. يعنی هغه نبي اوده کړه او هغه پريوتل. دا تفسير د ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دي.[5] علامه عيني رحمه الله فرمائي چه ابن عباس رضي الله عنهما تفسير باللازم کړي دي څکه چه دا لفظ «ناموا» نه خو په قرآن کښې ذکر دي او نه د ﴿فَضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِهِمْ﴾ معنی ده. البته په غوږونو باندې پرده اچول لازم ضرور دی.[6] بعض د دې تفسير «سددنا عن نفوذ الأصوات إليها» سره کړي. يعنی مونږ آوازونه د هغوی د غوږونو پورې رسيدو نه منع کړل.[7]

﴿رَجْمًا بِالْغَيْبِ﴾: لَمْ يَسْتَبِنْ. د سورت کهف آیت ﴿سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ﴾ [۲۲] طرف ته اشاره ده. امام بخاری رحمه الله د «رجما بالغيب» تفسير «لم يستبن» سره کړي دي په معنی د غير يقيني خبره کول يا اټکل سره خبره کول.

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿تَقْرِضُهُمْ﴾: تَتْرُكُهُمْ د سورت کهف آیت ﴿وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَت تَّزَاوَرُ عَن كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَت تَّقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِّنْهُ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ﴾ [۱۷] طرف ته اشاره ده. د آيت ترجمه داده. "اي مخاطب: (هغه غار په داسې خائی کښې دې چه) کله نمر راؤخی نو هغه به وينې چه هغه د غار د کښې طرف ته بچ پاتې کیږی، (يعنی هغه وخت هم په دروازه باندې نه پريوځی، دې دپاره چه د ګرمئی نه ورته تکليف نه وی)

---

[1] بيان القرآن: ۴۰۵/۲ إدارة التاليفات الأشرفية.
[2] عمدة القاري: ۶۹/۱۶ فتح الباري: ۵۰۴/۶.
[3] مجاز القرآن: ۳۹۷/۱.
[4] عمدة القاري: ۷۰/۱۶ فتح الباري: ۵۰۴/۶.
[5] فتح الباري: ۵۰۴/۶ فتح الباري: ۷۰/۱۶.
[6] عمدة القاري: ۷۰/۱۶.
[7] فتح الباري: ۵۰۴/۶ عمدة القاري: ۷۰/۱۶.

اوهغه خلق دَ غار په يو ارت خائی کښې وو (يعنی په داسې غارونو کښې چه ترلرې پورې به تلل، چرته ارت چرته تنګ خايونه کوم چه وی نود هغې نه په ارت خائی کښې وو دې دپاره چه زړه ئې نه ويريږي او هواهم لګی). دَ (دې خلقو باوجود دَ ضعف اوقلت او مخالفينو دَ قوت اوکثرت نه هدايت موندل) دَالله تعالی دَ نښانونه دی.

امام بخاری رحمه الله ((تقرضهم)) تفسير ((تترکهم)) سره کړې دې. دا تفسير دَامام مجاهد رحمه الله نه نقل دې (١) دَ قرض حقيقی معنی قطع ده، يعنی پرې کول، ليکن دلته آيت کښې دَ قرض معنی دَ پرې کولو نه ده بلکه دَعدول ده يعنی نمر به دَهغوی نه ووړه کوله اوهغوی به ئې يو طرف ته پريښودل (٢) نورتفصيلات ((کتاب التفسير، تفسير سورة الکهف)) لاندې اوګورئی. (٣)

(حَدِيثُ الْغَارِ)

ماقبل سره ربط: شراح کرام رحمهم الله ليکلی دی چه حديث ابرص واقرع... او اصحاب کهف سره متعلق اقوال دَمفسرينو ذکرکولونه پس حديث الغار راوړلو کښې دَ مناسبت وجه داده چه په دې دواړو ابواب کښې ذکرکړې شوې آيت دَ قرآن پاک ﴿ أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحٰبَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيْمِ ﴾ کښې چه دَ اصحاب کهف دَ کوم غار ذکرشوې دې هم په دغه غار کښې دَدې دريواړو کسانو واقعه هم پيښه شوې ده دَچا تذکره چه په حديث الغار کښې شوې ده. دَدې دليل دا پيش کولې شی چه امام طبری رحمه الله په سند حسن سره دَنعمان بن بشير رضی الله عنه حديث نقل کړې دې په کوم کښې چه دی: ((عن النعمان بن بشير الأنصاري أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يحدث عن الرقيم: إن ثلاثة نفر دخلوا في كهف......)) چه هغوی دَ حضوراکرم نه دَ رقيم تذکره کول واوريدل حضورپاک فرمائيل چه يو خل درې کسان يو غار ته لاړل دَهغوی دننه تلونه پس يو کاڼړې دَ غار مخې ته راغلو په کوم سره چه دَغار خله بنده شوه. نوچونکه دَ نعمان بن بشير رضی الله عنه په حديث کښې دَ رقيم او کهف تذکره ده لکه چه دَ اصحاب کهف په واقعه کښې دی نودَدې نه دا پته لګی چه حديث الغار او اصحاب کهف دواړو قصه هم په دې رقيم او کهف کښې پيښه شوې ده. او کيدې شی هم په دې مناسبت سره امام بخاری رحمه الله دَاصحاب کهف نه پس حديث الغار بيان کړو. (٤)

علامه عينی رحمه الله فرمائی چه دَ مناسبت وجه داهم کيدې شی چه په حديث الغار کښې دکومو کسانو قصه ذکرکړې شوې ده دَهغوی تعلق هم دَ ابرص اقرع او اعمی په شان بنو اسرائيل سره وو دَ کوم دليل چه دَ عقبه بن عامر نه نقل دَ امام طبری رحمه الله روايت دې خکه چه په دې روايت کښې دی ((إن ثلاثة نفر من بني إسرائيل......الحديث)). (٥)

[٣٢٧٨]- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ خَلِيلٍ، أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "بَيْنَمَا ثَلَاثَةُ نَفَرٍ مِمَّنْ كَانَ قَبْلَكُمْ يَمْشُونَ، إِذْ أَصَابَهُمْ مَطَرٌ، فَأَوَوْا إِلَى غَارٍ فَانْطَبَقَ عَلَيْهِمْ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: إِنَّهُ وَاللَّهِ يَا هَؤُلَاءِ، لَا يُنْجِيكُمْ إِلَّا الصِّدْقُ، فَلْيَدْعُ كُلُّ رَجُلٍ مِنْكُمْ بِمَا يَعْلَمُ أَنَّهُ قَدْ صَدَقَ فِيهِ، فَقَالَ وَاحِدٌ مِنْهُمْ: اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ كَانَ لِي أَجِيرٌ عَمِلَ لِي عَلَى فَرَقٍ مِنْ أَرُزٍّ، فَذَهَبَ وَتَرَكَهُ، وَأَنِّي عَمَدْتُ إِلَى ذَلِكَ الْفَرَقِ فَزَرَعْتُهُ، فَصَارَ مِنْ أَمْرِهِ أَنِّي

(١) تفسير الإمام مجاهد، ص: ٤٤١ دار الكتب العلمية.

(٢) عمدة القاري: ٧٠/١٦.

(٣) ص: ٣٩٤ – ٤٠٤.

(٤) عمدة القاري: ٧٠/١٦ المعجم الأوسط: ٩/٣-٨ رقم الحديث: ٢٣٠٧ دار الحرمين.

(٥) عمدة القاري: ٧٠/١٦ الدعاء للطبراني، ص: ٨٠-٧٩، رقم الحديث: ١٩٥ دار الكتب العلمية.

اشْتَرَيْتُ مِنْهُ بَقَرًا، وَأَنَّهُ أَتَانِي يَطْلُبُ أَجْرَهُ، فَقُلْتُ لَهُ: اعْمِدْ إِلَى تِلْكَ البَقَرِ فَسُقْهَا، فَقَالَ لِي: إِنَّمَا لِي عِنْدَكَ فَرَقٌ مِنْ أَرُزٍّ، فَقُلْتُ لَهُ: اعْمِدْ إِلَى تِلْكَ البَقَرِ، فَإِنَّهَا مِنْ ذَلِكَ الفَرَقِ فَسَاقَهَا، فَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنِّي [ص: ۱۷۳] فَعَلْتُ ذَلِكَ مِنْ خَشْيَتِكَ فَفَرِّجْ عَنَّا، فَانْسَاحَتْ عَنْهُمُ الصَّخْرَةُ، فَقَالَ الآخَرُ: اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ كَانَ لِي أَبَوَانِ شَيْخَانِ كَبِيرَانِ، فَكُنْتُ آتِيهِمَا كُلَّ لَيْلَةٍ بِلَبَنِ غَنَمٍ لِي، فَأَبْطَأْتُ عَلَيْهِمَا لَيْلَةً، فَجِئْتُ وَقَدْ رَقَدَا وَأَهْلِي وَعِيَالِي يَتَضَاغَوْنَ مِنَ الجُوعِ، فَكُنْتُ لاَ أَسْقِيهِمْ حَتَّى يَشْرَبَ أَبَوَايَ فَكَرِهْتُ أَنْ أُوقِظَهُمَا، وَكَرِهْتُ أَنْ أَدَعَهُمَا، فَيَسْتَكِنَّا لِشَرْبَتِهِمَا، فَلَمْ أَزَلْ أَنْتَظِرُ حَتَّى طَلَعَ الفَجْرُ، فَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنِّي فَعَلْتُ ذَلِكَ مِنْ خَشْيَتِكَ فَفَرِّجْ عَنَّا، فَانْسَاحَتْ عَنْهُمُ الصَّخْرَةُ حَتَّى نَظَرُوا إِلَى السَّمَاءِ، فَقَالَ الآخَرُ: اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ كَانَ لِي ابْنَةُ عَمٍّ، مِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ، وَأَنِّي رَاوَدْتُهَا عَنْ نَفْسِهَا فَأَبَتْ، إِلَّا أَنْ آتِيَهَا بِمِائَةِ دِينَارٍ، فَطَلَبْتُهَا حَتَّى قَدَرْتُ، فَأَتَيْتُهَا بِهَا فَدَفَعْتُهَا إِلَيْهَا، فَأَمْكَنَتْنِي مِنْ نَفْسِهَا، فَلَمَّا قَعَدْتُ بَيْنَ رِجْلَيْهَا، فَقَالَتْ: اتَّقِ اللَّهَ وَلاَ تَفُضَّ الخَاتَمَ إِلَّا بِحَقِّهِ، فَقُمْتُ وَتَرَكْتُ المِائَةَ دِينَارٍ، فَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنِّي فَعَلْتُ ذَلِكَ مِنْ خَشْيَتِكَ فَفَرِّجْ عَنَّا، فَفَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُمْ فَخَرَجُوا"
ص ۷۳۹] [ر: ۲۱۰۲] (۱)

تراجم رجال

اسماعيل بن خليل: دا ابوعبدالله اسماعيل بن الخليل الخزاز كوفي رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب الحيض باب مباشرة الحائض» لاندې تيره شوې ده. (۲)

علي بن مسهر: دامشهور محدث علي بن مسهر القرشي الكوفي رحمه الله دي. دَدوى تذكره هم په مذكوره بالا كتاب اوباب كښې تيره شوې ده. (۳)

عبيدالله: دا عبيدالله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب العمري رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب الوضوء باب التبرز في البيوت» لاندې تيره شوې ده. (۴)

نافع مولى ابن عمر: دَدوى تذكره «كتاب العلم باب ذكر العلم والفتيا في المسجد» لاندې تيره شوې ده. (۵)

ترجمه مع تشريح: رسول الله ﷺ اوفرمائيل تاسو نه وړاندې امتونونه درې كسان (چرته روان وو چه هغوى) باران راګير كړل. هغوى په يو غار كښې دننه پناه واخستله. دَ غار په خله باندې يو لوئى كاڼې راپريوتلو نو هغوى خپل مينځ كښې يو بل ته اووئيل چه والله اوس خو به صرف صداقت سره خلاصيدې شو. مونږ كښې دې هر يو كس هغه عمل بيان كړى اودَ الله تعالى نه دې دعا اوكړى كوم چه هغه په صداقت او اخلاص سره كړې وى.

دوى كښې يو دعا اوكړه چه اې الله تا ته خو پته ده چه ما په يو فرق (پيمانه) چاول مزدورئى باندې يو مزدور ساتلې وو. هغه ما سره كار اوكړو مګر مزدورى ئى پريخوده او لاړو. فرق يوه پيمانه ده چه دَ دريو صاع برابروى. (۶)

---

(۱) مرتخريجه في البيوع، باب: إذا اشترى شيئًا لغيره بغير أمره، رقم الحديث: ۲۲۱۵.

(۲) كشف الباري كتاب الحيض، ص: ۲۴۷.

(۳) كشف الباري كتاب الحيض ص: ۲۴۸.

(۴) كشف الباري: ۵/۳۶۰.

(۵) كشف الباري: ۴/۶۵۱.

(۶) غريب الحديث لابن قتيبة: ۱/۱۶۴ مطبعة العاني، بغداد، ۱۳۹۷هجرى.

مسند احمد کښې د نعمان بن بشیر رضی الله عنه روایت دې «کان لي أجراء يعملون، فأستأجرت كلّ رجل منهم بأجر منهم فجاء رجل ذات يوم في نصف النهار، فاستأجرته بشطر أصحابه فعمل في نصف نهاره كما عمل رجل منهم في نهاره كله. فرأيت علي في الزمان أن لا أنقصه مما استأجرت به أصحابه لما جهد في عمله. فقال رجل منهم: تعطي هذا مثل ما أعطيتني. فقلت: يا عبد الله لم أبخسك شيئا من شرطك وإنما هو مالي أحكم فيه ما شئت. قال: فغضب وذهب وترك أجره»[1]

یعنی زما ډیر مزدوران وو ماهغوی کښې هریو په متعین معاوضه باندې د مزدورئی په توګه ساتلي وو. یو ورځ یو سړې د غرمې راغلو چه هغه ما د نورو مزدورانو په نیمه دیاړنی په مزدورئی اونګولو لیکن هغه په غرمه کښې دومره کار اوکړو لکه نورو مزدورانو چه به په پوره ورځ کښې کولو. نو ما دا فیصله اوکړه چه د دغه مزدورانو ملګرو نه به ورته کمه مزدوری هیڅ کله نه ورکوم خکه چه هغه محنت او مشقت زیات کړې وو. نو په هغوی کښې یو مزدور اووئیل ته به ده له زما د مزدورئی برابرورکوې؟ ما جواب ورکړو د خدائې بنده ماخو تاله د معاهده مطابق پوره حق درکړې دې. زما ذاتی مال دې چه په خپله رضا باندې چاله غواړم ورکولې شم. په دې باندې هغه غصه شو او خپله مزدوری پریخوده لاړو.

وړاندې قصه په روایت باب کښې ده. ما د هغه د حصې چاول په زمکه کښې اوکرلې یعنی د هغه مزدور ملکیت ګرزولو سره. بیا چه کوم پیداوار اوشو په هغې کښې دومره ګټه اوشوه چه په هغې باندې ما غواا و غویان واخستل بیا هغه د خپلې مزدورئی غوښتلو د پاره ماله راغلو. ما هغه ته اووئیل چه د غواؤ غویانو دا رمه واخله اوځه. هغه وئیل چه زما خوستاسره یو فرق وو. ما وئیل چه دا هم په هغه یو فرق سره اخستې شوې دی نو هغه دغه شرلوسره بوتلل.

دغه نیک او امانت دار سړي د هغه مزدوری او اجرت امانت ګڼرلو سره هغه نه صرف محفوظ اوساتلو بلکه په هغې کښې نی په خپل محنت سره اضافه اوکړه او دومره نی زیات کړل چه د خناورو یوه رمه تری جوړه شوه دا دومره ډیر دولت هغه امانت ګڼرلوسره هغه مزدور ته ورکړو. که هغه غوښتل نو ګټه به نی خان سره ساتلې وه او اصل اجرت به نی مزدور ته ورکړې وو اوچاته به پته هم نه وه. په داسې موقع باندې د راسخ الایمان خلقو نفس هم دهوکه خوری. مګر هغه د الله تعالی د رضا د پاره ټول دولت هغه غریب مزدور ته پیش کړو. چنانچه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه او حضرت انس رضی الله عنه په روایت کښې «فأعطيته ذلك كله، ولو شئت لم أعطه إلا الأجر الأول»[2]

ما ټول دولت هغه ته پیش کړو که چرې غوښتل مې نو هغه ته به مې د روپبې اجرت نه سوا هیڅ هم نه ورکول د خپل دې نیک عمل او اخلاص په حواله هغه د الله تعالی نه دعا اوکړه «فإن كنت تعلم أني فعلت ذلك من خشيتك ففرج عنا» که چرې تاته معلومه وی چه دا عمل ما ستا د ویرې او خوف د وجې نه کړې دې نو زمونږ دا مصیبت اخواکړې نو د دې دعا په برکت سره کاڼړې اخوا شو.

قوله: فانساحت: اي انشقت یعنی کاڼړې اوشلیدو. علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه د سین اوخاء په خائی «فانصاحت» صاد او حاء سره صحیح دې یعنی د کاڼړې په خوزیدو سره د غار خله کولاؤ شوه لیکن حافظ ابن

---

[1] مسند أحمد بن حنبل، مسند الكوفيين: ٣٩٧/٣٠ رقم: ١٨٤١٧ مؤسسة الرسالة: ١٤٢١ هجري.

[2] أما رواية أنس رضى الله عنه. فأخرجه أحمد في مسنده برقم: ١٢٤٥٤ أبويعلى الموصلي رقم: ٢٩٣٨ دار المأمون للتراث، دمشق: ١٤٠٤ بسند صحيح ، انظر إتحاف الخيرة بزوائد المسانيد العشرة: ٤١٢/٧ رقم: ٧٢١١ دار البشر، الرياض، ١٤٢٠ هجري، ومجمع الفوائد للهيثمى كتاب البر والصلة باب ماجاء في البر وحق الوالدين: ١٤٠/٨ رقم: ١٣٤١٢ غاية المصد في زوائد المسند: ٨٨/٣ باب في برالوالدين دار المعرفة بيروت، ١٤٢١ هجري، أخرجه البزار في مسنده برقم: ٥٥٦. ٣٩/١٧ مكتب العلوم والحكم، المدينة المنورة: ١٩٨٨، وأما حديث أبي هريرة فأخرجه الطبراني في المعجم الأوسط: ٥٤/٣ برقم: ٢٤٥٤ دار الحرمين القاهرة.

حجر رحمه الله او علامه قسطلاني رحمه الله فرمائي: «فالساخت» (سين اوخاء سره) والاروايت صحيح دي. په دې كښې صاد په سين سره بدل كړې شوې دې د عربو په كلام كښې چه كله صاد او خاء جمع كيدو سره راشي نو صاد په سين سره بدلولې شي.[1]

په حديث د سالم بن عبدالله رضي الله عنه كښې په دې مقام دا الفاظ نقل دي: «فانفرجت شيئا لايستطيعون الخروج»[2] يعني چټان يا كاڼړې د خپل ځائي نه دومره اوخوزيدو په كوم سره چه هغوى راوتلې نه شو. او د نعمان بن بشير رضي الله عنه په روايت كښې دي: «فانصدع الجبل حتى رأوا الضوء»[3] يعني غر اوشليدو تردې چه هغوى ته رڼا ښكاره شوه. او د حضرت علي رضي الله عنه د روايت الفاظ دادي: «فانصدع الجبل حتى طمعوا في الخروج ولم يستطيعوا»[4] يعني په غر كښې چاود دې كيدو سره د هغوى د بهر وتلو اميد پيداشو ليكن هغوى راوتې نه شو. خو د حضرت ابوهريره رضي الله عنه او حضرت انس رضي الله عنه په روايت كښې دي: «فزال ثلث الحجر» يعني د كاڼړې دريمه حصه اوخوزيدو.[5]

قوله: فانطبق عليهم «أي: فانطبق عليه باب الغار» يعني د غار خله بنده شوه. د موسى بن عقبه عن نافع په طريق سره نقل روايت دي: «فانحط على فم غارهم صخرة من الجبل فانطبقت عليهم»[6] يعني د غر نه د غار په خله باندې يو كاڼړې راپريوتلو او د هغوى لاره ئې بنده كړه. د نعمان بن بشير د روايت په يو طريق كښې دي: «إذ وقع حجر من الجبل مما يهبط من خشية الله، حتى سد الغار»[7] يعني د غر نه يو كاڼړې راپريوتلو چه د الله تعالى د ويرې نه راپريوځي تردې چه د غار خله ئې بنده كړه.

قوله: فليدع كل واحد: د موسى بن عقبه په روايت كښې دي: «انظروا أعمالا عملتموها صالحة لله»[8] په يو بل طريق كښې دي: «ادعوا الله بأفضل عمل عملتموه»[9] د سالم په روايت كښې دي: «إنه لاينجيكم إلا أن تدعوا الله بصالح أعمالكم»[10]

---

[1] فتح البارى: ۶۳۰/۸. إرشادالسارى: ۴۲۲/۷.

[2] رواه الطبراني في سندالشاميين: ۳۲۸/۴ رقم: ۱۴۹ ۴ مؤسسة الرسالة، بيروت: ۱۴۰۵هجرى وروى البخارى فى باب الإجارة باب من استأجر أجيرا فترك أجره، برقم: ۲۲۷۲.

[3] أخرجه أحمد فى مسنده: ۳۶۸/۳ برقم: ۱۸۴۱۷ وأخرجه البزار فى مسند: ۲۳۰/۸ بلفظ 'فانقض الحجر حتى رأوا الضوء' رقم: ۳۲۸۷ وأبوداؤد فى البيوع باب الرجل يتجر فى مال الرجل بغير إذنه. برقم: ۳۳۸۷.

[4] أخرجه البزار فى مسنده: ۱۱۹/۳ برقم: ۹۰۶ مكتبة العلوم والحكم المدينة المنورة: ۱۹۸۸م. والهيثمى فى كشف الأستار عن زوائد البزار: ۳۶۸/۲ برقم: ۱۸۶۷ مؤسسة الرسالة بيروت، ۱۳۹۹هجرى.

[5] مرتخريجه.

[6] أخرجه مسلم فى صحيحه كتاب الذكر باب قصة أصحاب الغار الثلاثة والتوسل بصالح الأعمال. برقم: ۶۹۴۹ وأبوعوانة فى مستخرجه: ۴۲۱/۳ برقم: ۵۵۴۹ دارالمعرفة بيروت، ۱۴۱۹هجرى والنسائى فى السنن الكبرى: ۳۹۷/۱۰ برقم: ۱۱۸۲۶ مؤسسة الرسالة بيروت، ۱۴۲۱هجرى، والبغوى فى شرح السنة: ۸/۱۳ برقم: ۳۴۲۰ المكتب الإسلامى دمشق: ۱۴۰۳هجرى. واللفظ له.

[7] مجمع الفوائد للهيثمى: ۱۴۲/۸ كتاب البر والصلة رقم: ۱۳۴۱۳.

[8] أخرجه البخارى فى كتاب المزارعة باب إذا زرع بمال قوم بغير إذنهم وكان فى ذلك صلاح لهم، رقم: ۲۳۳۳ وفى كتاب الأدب باب إجابة دعاء من برّ والديه، رقم: ۵۹۷۴ ومسلم فى صحيحه كتاب الذكر باب قصة أصحاب الغار الثلاثة والتوسل بصالح الأعمال، رقم: ۶۹۴۹.

[9] أخرجه البخارى فى البيوع باب إذا اشترى شيئا لغيره بغير إذنه فرضي، رقم: ۲۲۱۵.

دَحضرت علي رضي الله عنه روايت كوم چه بزار رحمه الله نقل كړي دي هغې كښې دي: «تفكروا في أحسن أعمالكم فادعوا الله بها، لعل الله يفرج عنكم» [٢]

يو اشكال او دَهغې جواب: اللهم إن كنت تعلم......: دلته دا اشكال پيدا كيږي چه مؤمن ته دَالله تعالى په علم محيط كښې تردد نه شي كيدې او هغه په سينو كښې پټ رازونو او پټو خبرو باندې هم پوهيږي نو بيا دغه بنده دَتردد اظهار ولې اوكړو؟

دَدې جواب دا دې چه دَ هغه دَالله تعالى په نيز دَ خپل عمل قبليدو او نه قبليدو كښې تردد وو او هم دَ دغه تردد اظهار لكه چه په دې الفاظو كښې هغه اوكړو: «إن كان عملي ذلك مقبولا فأجب دعائي» [٣]

قوله: فذهب وتركه: دَ موسى بن عقبه رضي الله عنه دَ روايت الفاظ دي: «فأعطيته فأبى ذاك أن يأخذ» [٤] يعنى ما هغه ته مزدورى پيش كړه نو هغه دَ اخستلو نه انكار اوكړو. هم دَدوى نه نقل دويم روايت كښې دي: «فلما قضى عمله فقال: أعطني حقي، فَعَرَضْتُ عليه حقه فرغب عنه» [٥] يعنى خپل كار پوره كولو نه پس هغه اووئيل ماته حق راكړه، ما دَهغه حق هغه ته پيش كړو نو هغه دَ اخستلو نه انكار اوكړو. او دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه په روايت كښې دي: «فعمل لي نصف النهار فأعطيته أجرا فسخطه ولم يأخذه» [٦] يعنى هغه په غرمه كښې زما دَ پاره كار اوكړو ما هغه ته مزدورى وركړه نو هغه له غصه ورغله او مزدورى ئې وانخستله.

دَمزدورئى نه اخستلو دَ انكار وجه څه وه؟ ماقبل كښې دَ نعمان بن بشير رضي الله عنه روايت تيرشوې دې په كوم كښې چه دَ ترك اجرت سبب دا ذكر دې چه يو مستاجر نيمه ورځ كار كونكى مزدور او پوره ورځ كار كونكى مزدور له يو شان اجرت وركړې وو دكوم په وجه چه پوره ورځ كاركونكى مزدور دَ خپلې مزدورئى اخستلو نه انكار اوكړو. خو دَ حضرت انس رضي الله عنه په روايت كښې دي: «فأتاني يطلب أجره، وأنا غضبان، فزبرته، فانطلق وترك أجره» [٧] يعنى هغه ماله دَ خپل اجرت اخستلو دَپاره راغلو خو زه دَ غصې په حالت كښې ووم ما هغه اورټلو نو هغه خپله مزدورى پريخودله اولاړو. په دې روايت كښې دَ ترك اجرت سبب دَ مستاجر غصه كيدل معلوميږي. داسې په ظاهره دَ نعمان بن بشير رضي الله عنه او حضرت انس رضي الله عنه په روايت كښې تعارض دې.

دَ دواړو كښې تطبيق وركولو سره شراح حديث فرمائي چه ترك اجرت سبب هم هغه دې دكوم تصريح چه دَ نعمان بن بشير رضي الله عنه په روايت كښې دې. خو چه كله دې مزدورى ته دَ بل مزدور سره حسد پيدا شو چه هغه صرف دَ غرمې پورې كار اوكړو او اجرت ئې دَ پوره ورځې دَكار كولو واخستو او مستاجر ته ئې هم غصه اوكړه نو په دې باندې

---

[١] أخرجه البيهقي في شعب الإيمان: ٣١٥/٩ برقم: ٦٧٠٤ باب معالجة كل ذنب بالتوبة وأخرجه البخارى فى كتاب الإجارة باب من استأجر أجير افترك أجره فعمل فيه المستأجر فزاد رقم: ٢٢٧٢.

[٢] انظر مسندالبزار: ١١٩/٣ رقم: ٩٠٦ مكتبة العلوم والحكم، المدينة المنورة: ١٩٨٨م.

[٣] فتح البارى: ٦٢٨/٨

[٤] السنن الكبرى للبيهقي: ٣٩٧/١٠ رقم ١١٨٢٦ كتاب الرقائق، مؤسسة الرسالة بيروت، ١٤٢١هجرى.

[٥] انظر صحيح البخارى كتاب الزارعة باب إذا زرع بمال قوم بغير إذنهم وكان فى ذلك صلاح لهم، برقم: ٢٣٣٣ وكتاب الأدب باب إجابة دعاء من بَرّ والديه، رقم: ٥٩٧٤ وصحيح مسلم كتاب الذكر باب قصة أصحاب الغار الثلاثة رقم: ٦٩٤٩ والسنن الكبرى للبيهقى باب جواز الإجارة: ١٩٤/٦ رقم: ١١٦٤.

[٦] أخرجه ابن حبان فى صحيحه: ٢٥١/٣ ذكر الخصال التى يرتجى للمرء باستعمالها زوال الكرب فى الدنيا عنه، برقم: ٩٧١ والطبرانى فى المعجم الوسيط: ٥٤/٣ برقم: ٢٤٥٤.

[٧] مسندأحمدبن حنبل: ٤٣٩/١٩ برقم: ١٢٥٤.

مستاجر هم غصه شو. دَ حضرت انس رضی الله عنه په روایت کښې هم دَدې خبرې ذکر شوې دې لهذا په دواړو کښې هیڅ تعارض نشته دې.(۱)

قوله: اشتریت منه بقرا روایت باب کښې صرف دَ بقر ذکر دې دَموسیٰ بن عقبه رضی الله عنه په روایت کښې دَ څرونکی هم تصریح ده. دَ روایت الفاظ دی: «فزرعته حتی اشتریت منه بقرا وراعیها» یعنی دَهغه دَ حصې چاول نې اوکرلی بیانی په هغې باندې غواګانې او څرلو والا واخستو. دَحضرت سالم رضی الله عنه په روایت کښې دی «فثمرتُ أجرَه حتی کثرت منه الأموال» یعنی دَهغه اجرت دومره زیاته فائده اوکړه چه دَهغې نه ډیر زیات مالونه جوړ شو اوهم په دې روایت کښې دی چه مزدور راغلو دَخپلې مزدورئی مطالبه کولو سره نې اووئیل «أدِّ إليَّ أجري» ماله زما هغه مزدوری را کړه. نو مستاجر ورته اووئیل: «فقلت له کل ما تری من الإبل والبقر والغنم والرقیق»(۲) یعنی دا اوښان غواګانې غویان ګډو چیلو دا رمې چه ته وینې ټول ستا دَ اجرت حاصلات دی.

دلته دا اشکال دې چه کله بقر نه علاوه دَدولت نور قسمونه هم وو نو په روایت کښې صرف په بقر باندې ولې اکتفاء اوکړې شوه؟ شراح فرمائی چه په روایت باب کښې «اشتریت بقرا» نه دا خودل مقصود نه دی چه مستاجر دَ بقر نه علاوه نور څه نه وی اخستلې. چونکه غالب مال په څارو باندې مشتمل وو او هم هغه قابل ذکر وو په دې وجه راوی دَدې په تصریح باندې اکتفاء اوکړه.(۳)

چه کله دَدومره ډیر زیات مال حال طرف ته مستاجر اشاره کولو سره مزدور ته اوخودل چه دا ستا ملکیت دې نو هغه ته یقین رانغلو اووئی ګنړل چه کیدې شي دا مستاجر راپورې توقې کوی. چنانچه دَ موسیٰ بن عقبه رضی الله عنه په روایت کښې دی: «أتستهزئ بي؟ فقلت: لا»(۴) مزدور وئیل ته ماپورې توقې کوې؟ نو مستاجر وئیل نه. او دَنعمان بن بشیر رضی الله عنه په روایت کښې «تظلمني وتسخر بي» الفاظ راغلی دی.(۵)

قوله: فقال الآخر: اللهم إن كنت تعلم أنه كان لي أبوان شيخان كبيران یا الله تاته معلومه ده چه زما بوډاګان مور پلار وو. ما به هره شپه دَهغوی دَ څکلو دَپاره دَخپلو چیلو پیئې راوړل. یوه شپه ما په راتلو کښې ناوخته کړو ما چه کله (پیئې راوړه) راغلم نو هغوی اوده شوی وو. زما بال بچ دَ اولږې نه ترقیدل زما عادت وو چه کله به مور پلار پیئې اوڅکل نو بیا به مې خپلو بچوته ورکول ماته دَهغوی راپاسول بد لګیدل او دا هم راته ښه نه لګیدل چه لاړ شم او هغوی دَ پیئونه څکلو دَ وجې نه (دَ اولږې دَ وجې نه، کمزورې شي. نو زه دَسحر پورې (دَهغوی سر ته ولاړ) یو شان انتظار کولو. یا الله تاته معلومه ده چه ما داعمل ستا دَ ویرې نه کړې وی نو زمونږ دا مصیبت لرې کړه. نو هغه کاڼې نور اوښلیدو تردې چه هغوی ته آسمان ښکاره شو.

دَدویمې واقعې سره متعلق دَحدیث دَ الفاظو تشریح:

أبوان: په مور پلار باندې تغلیبًا دَ أبوان اطلاق اوکړې شو.

شیخان کبیران: په روایت باب کښې اختصار دې. دَحضرت علی رضی الله عنه په روایت کښې دی: «أبوان ضعیفان فقیران لیس لهما خادم ولا راع ولا والٍ غیري فکنتُ أرعی لهما بالنهار وآوي إلیهما باللیل»(۶) یعنی زما مور پلار ضعیف او فقیران وو.

---

(۱) فتح الباری: ۶۲۹/۸ انظر صحیح البخاری کتاب البیوع باب إذا اشتری شیئًا لغیره بغیر إذنه فرضی. رقم: ۲۲۱۵.
(۲) انظر أبی داؤد رقم: ۳۳۸۷ کتاب البیوع باب فی الرجل یتجر مال الرجل بغیر إذنه.
(۳) انظر أبی داؤد رقم: ۳۳۸۷ کتاب البیوع باب فی الرجل یتجر مال الرجل بغیر إذنه.
(۴) السنن النسائی الکبر: ۳۹۷/۱۰ رقم: ۱۱۸۲۶.
(۵) المعجم الکبیر للطبرانی: ۱۶۳/۲۱ رقم: ۲۰۸ ومجمع الزوائد للبیهقی: ۱۴۲/۸ رقم: ۱۳۴۱۳.
(۶) مسند البزار: ۱۱۹/۳ رقم: ۹۰۶.

زما نه علاوه دَهغوی څوك خادم خاروی څرونكې نه وو. ما به تړوله ورځ دَهغوی دَپاره چيلنی څرولې او دَ شپې به هغوی له راتلم

قوله: فأبطأت عنهما ليلة: دلته دَباب په روايت كښې دَتاخير سره راتللو وجه نه ده خودلې شوې. دَ سالم رحمه الله روايت كښې دی: «فنأى بي طلب شيء يوما فلم أرح عليهما حتى ناما» [١] يعنی يو ورځ دَ يوڅيز په طلب كښې زه لرې لاړم او مابنام په خپل وخت باندې مورپلار ته راونه رسيدم تردې چه دواړه اوده شو. په دې روايت كښې هم ابهام دې. دَ تاخير سبب څو ئې اوخودلو دَ دې تصريح ئې اونه كړه. په صحيح مسلم كښې دَ ابوضمرة په طريق سره چه كوم روايت نقل دې په هغې كښې دَدې تصريح شته. دَ روايت الفاظ دی: «وإني نأى بي ذات يوم الشجر» [٢] يو ورځ ونو زه لرې بوتلم. مطلب دا چه دَ چيلو په څرولو كښې خلاف عادت لرې لاړم. [٣]

قوله: وأهلي وعيالي يتضاغون من الجوع: يعنی بال بچ مې دَ اولږې نه چغې صورې وهلې. داؤدی رحمه الله فرمائی چه داهل وعيال نه بنځه بچی غلام او خاروی ټول مراد دی. په دې باندې ابن التين رحمه الله اشكال كړې دې چه اهل وعيال كښې دواب (خاروی) شامل كول هيڅ معنی نه لری. دَ اهل وعيال سره دَدې هيڅ مناسبت نشته. [٤] حافظ ابن حجر رحمه الله دَ داؤدی رحمه الله قول ته ترجيح وركولوسره دَ سالم دَ روايت نه استدلال كړې دې. په هغې كښې دی: «وكنت لا أغبق قبلهما أهلا ومالا» [٥] يعنی ما به دَمور پلار نه اول بال بچ او خاروو له اوبه نه وركولې. كله چه به هغه په مور پلار باندې اولاد نه مقدم كولو نو خاروی خو به ئې په طريقه اولی باندې نه مقدم كول. [٦]

قوله: فكرهت أن أوقظهما: يعنی ما بد اوګڼرل چه هغوی راپاسوم. شراح حديث فرمائيلی چه انسان دَخوب په حالت كښې نه غواړی چه هغه دې پاسوی. په دې وجه هغه هم مورپلار پاسول مناسب اونه ګڼرل. [٧] دَحضرت علي رضي الله عنه په روايت كښې دی: «ثم جلست عند رؤوسهما بالإناء كراهية أن أوذيهما» [٨] يعنی دَدې انديښنې نه چه زما دَ طرف نه مورپلار (پاسولو وجې نه) هغوی ته تكليف اونه رسی، په لاس كښې مې لوښې نيولې دَهغوی سرته نيزدې كيناستم. او يخپله مې دَهغوی دَ ستركو كولاويدو انتظاركولو. دغه شان دَ ابن ابی اوفی رضي الله عنه روايت دې: «كرهت أن أوقظهما من نومهما فيشق ذلك عليهما» [٩] يعنی كه چرې ما هغوی راپاسول نو دا خبره به په هغوی باندې سخته لګيده. په دې وجه ما دَهغوی راپاسول بد اوګڼرل

قوله: وكرهت أن أدعهما فيستكنا لشربتهما: يعنی دَ څكلو بغير پريخودل راته هم بد ښكاره كيدل چه دَ څه نه

---

[١] انظر صحيح البخاری كتاب الإجارة باب من استأجر أجيرا فترک أجره..... رقم: ٢٢٧٢.
[٢] انظر صحيح مسلم كتاب الذكر باب قصة أصحاب الغار الثلاث، والتوسّل بصالح الأعمال، رقم: ٦٩٤٩
[٣] فتح الباری: ٨/٦٣١-٦٣٠
[٤] فتح الباری: ٨/٦٣١
[٥] انظر صحيح البخاری كتاب الإجارة باب من استأجر أجيرا فترک أجره..... رقم: ٢٢٧٢.
[٦] فتح البازی: ٨/٦٣١
[٧] فتح الباری: ٨/٦٣١.
[٨] مسندالبزار: ٣/١١٩رقم:٩٠٦.
[٩] أخرجه الطبرانی فی"الدعاء": ١/٨٠برقم: ١٩٦باب تقرب العبد ربه عزوجل عندالدعاء، دار الكتب العلمية، بيروت ١٤١٣هجری.

خکلو په وجه به هغوی کمزوری او بې طاقت پاتې شی. خکه چه پېښی دَهغوی دَ شپې خوراك وو اودَ شپې خوراك پرېخودلو سره ضعف او بوداوالې شروع کیږی (۱)

لفظ بسکنا، دَ استکانة نه مشتق دې یعنی عاجزی اوخواری او «لشریتها» نه اول عدم مضاف محذوف دې. تقدیر عبارت دې «لعدم شربتها» (۲)

قوله: یتضاغون ضُغاء نه دې اهل لغت وائی «ضُغاء» پیشو، لیوه، لومبړې، گیدړه، سپی او مار نه دَخه تکلیف دوجې نه چغو او شور کولوته وائی. نودَدې استعمال دَانسان دَپاره هم کولې شی. کله چه هغه دَ خه درد اوتکلیف دَ وجې نه چاته فریاد اوکړی (۳)

دَ بعض حضراتو رائې ده چه دَ بال بچ وغیره دَ چغو وهلو دَ اولږې نه علاوه بل سبب هم کیدې شی. په روایت باب سره دَدې رائې تردید کیږی. په دې کښې دَ لفظ «جوع» تصریح ده هغوی دَ اولږې نه چغې وهلې (۴)

دَدریم ملګری واقعه: فقال الآخر...... أنه کانت ابنة عم من أحب الناس إلی......: دریم سړی اوونیل یا الله تاته معلومه ده چه زما یوه دَتره لور وه هغه زما دَ ټولو نه خوښه وه. ما دَهغې دَ ههوکه کولو کوشش اوکړو (دې نه جماع مراد ده) مګر هغې انکار اوکړو او په دې شرط چه زه هغې له سل دینار راوړم ورکړم (نو هغه به راضی شی. ما سل دینار په کوشش سره حاصل کړل او هغې له مې ورکړل نو هغې ماله دَ صحبت اختیار راکړو. بیا چه کله دَ جماع دَپاره زه دَهغې دَ دوارو خپو په مینځ کښې کیناستم نو هغې اوونیل «اتق الله ولا تفض الخاتم الا بحقه» یعنی دَ الله تعالی نه اووېرېږه او په حق طریقه باندې (دَنکاح نه بغیر) مهر مه ماتوه. زه اودریدم او سل دینار مې هم پرېخودل تاته معلومه ده چه ما ستا دَ وېرې نه داسې اوکړه نوته زمونږ دامصیبت لرې کړې نو الله تعالی دَهغوی مشکل آسان کړو او دریوارو دَ غار نه بهر راووتل

قوله: إلا أن آتیها بمائة دینار یعنی جینئی دَ جماع نه انکار کولو سره دَ سلو دینارو شرط اولګولو چه دَدې په اختلو به هغه راضی کیږی. په دې روایت کښې دَ سلو دینارو ذکر دې. دغه شان دَ نعمان بن بشیر رضی الله عنه اوعقبه بن عامر رضی الله عنه په روایت کښې هم دَ سلو دینارو ذکردې. خودَ سالم رضی الله عنه په روایت کښې «عشرین ومائة دینار» الفاظ راغلی دی. شراح تطبیق ورکولو سره فرمائیلی چه دَ جینئی دَ طرف نه به دَ سلو دینارو مطالبه شوې وی او دَ شلو دینارو اضافه به هلك دَ خپل طرف نه کړې وی. یا به بیا دَ سالم رضی الله عنه نه علاوه نورو راویانو دَ کسر لحاظ نه وی کړې (۵)

قوله: فلما قعدت بین رجلیها: یعنی کله چه هغه دَدې دَ دوارو خپو په مینځ کښې کیناستو. دَ ابن ابی اوفی رضی الله عنه دَ روایت الفاظ دی: «وجلست منها مجلس الرجل من المرأة» (۶)

زه په هغې باندې داسې کیناستم لکه چه یو سړې په ښځه باندې دَ جماع په غرض سره کینی. خو دَ نعمان بن بشیر رضی الله عنه په حدیث کښې «فلما کشفتها» (۷) کله چه ما هغه بربنډه کړه

---

(۱) فتح الباری: ۶۳۱/۸

(۲) فتح الباری: ۶۳۱/۸

(۳) المعجم الوسیط، ص: ۵۴۱ مکتبة الشروق الدولیة.

(۴) فتح الباری: ۶۳۱/۸

(۵) المصدر السابق.

(۶) انظر الدعاء للطبرانی: ۸۰/۱ رقم: ۱۹۶.

(۷) مسند الإمام أحمد: ۳۶۸/۳۰

قوله: ولا تفض: فض فضا الخاتم أو عذرة المرءة معنی ده مُهر ماتول یا دَ ښځې بکارت ختمول په ظاهره دَ روایت دَ الفاظ نه معلومیږی چه هغه باکره یعنی پیغله وه ځکه چه فض خاتم دَ بکارت دَ ختمولو نه کنایه وی. مګر دَ نعمان بن بشیر رضی الله عنه په روایت کښې تصریح ده چه ښځې دغه سړی سره دَ جماع اجازت دَ خپل خاوند نه اخستې وو. دې نه دا ثابته شوه چه هغه باکره نه وه. په دې وجه شراح په دواړو روایتونو کښې تطبیق ورکولو سره فرمائیلی چه روایت باب کښې دَ خاتم نه مراد فرج دې نه چه پرده دَ بکارت.(۱)

حدیث الغار ډیرو صحابه کرامو روایت کړې دې امام بخاری رحمه الله او امام مسلم رحمه الله صرف دَ ابن عمر رضی الله عنهما روایت نقل کړې دې. امام طبرانی رحمه الله دا واقعه دَ انس رضی الله عنه نه په سند صحیح او حضرت ابوهریره رضی الله عنه په سند حسن روایت کړې دې. دَ ابوهریره رضی الله عنه روایت ابن حبان رحمه الله هم په خپل صحیح کښې نقل کړې دې. دا حدیث دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه انس او ابن عمر رضی الله عنه نه علاوه صحابه کرامو نه حضرت علی، عقبه بن عامر، نعمان بن بشیر، عبدالله بن عمرو بن عاص او ابن ابی اوفی رضی الله عنهم نه هم نقل دې. دَدې روایاتو ټول طرق ابوعوانه رحمه الله خپل صحیح کښې او امام طبری رحمه الله کتاب الدعاء کښې جمع کړی دی.

دَ ابن عمر رضی الله عنهما په روایت کښې چه کوم درې واقعات بیان کړې شوی دی دَعقبه بن عامر رضی الله عنه نه سوا باقی صحابه کرامو هم دغه واقعات نقل کړی دی. عقبه رضی الله عنه دَ اجیر په ځائی دَ بل یو سړی تذکره کړې ده. روایت کښې دی.

«كنت في غنم أرعاها، فحضرت الصلاة، فقمت أصلي، فجاء الذئب، فدخل الغنم، فكرهت أقطع صلاتي فصبرت حتى فرغت» یعنی ما به چیلئ څرولې چه دَمانځه وخت شو نو زه دَ مونځ دپاره اودریدم، هم هغه وخت یو لیوه راغلو دَ چیلو په رمه کښې ورننوتلو، ما مونځ ماتول بد اوګڼل او دَمانځه نه فارغیدو پورې مې دَ صبر نه کار واخستو.

ښکاره خبره ده چه دا مذکوره دریواړه واقعاتونه جدا یو مستقل واقعه ده. شراح حدیث فرمائی چه که دَدې روایت سند قوی وی نو مطلب به داشي چه دا واقعه هم ثابته ده اودا روایت په تعدد قصه باندې محمول دې.(۲)

دویمه خبره داده چه صحابه کرامو دَ دریواړو واقعاتو ترتیب دَ یو بل نه مختلف بیان کړې دې. په روایت باب کښې اول اجیر بیا ابوین او آخر کښې دَ ښځې واقعه ده. سالم رضی الله عنه دَدې موافقت کړې دې. دَ ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې اول دَ ښځې بیا دَ ابوین او آخر کښې دَ اجیر او په حدیث دَانس رضی الله عنه کښې اول دَ ابوین بیا دَ اجیر او آخر کښې دَ ښځې واقعه نقل کړې شوې ده. دَ نعمان بن بشیر رضی الله عنه په روایت کښې اول دَاجیر بیا دَ ابوین او آخر کښې دَ ښځې واقعه ده. خود علی بن ابی طالب رضی الله عنه او ابن ابی اوفی رضی الله عنه دواړو روایتونو کښې اول دَ ښځې بیا دَ اجیر او آخر کښې دَابوین واقعه ذکر ده.(۳)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: «وفي اختلافهم دلالة على أن الرواية بالمعنى عندهم سائغة شائعة، وأن لا أثر للتقديم والتأخير في مثل ذلك، وأرجحها في نظري رواية موسى بن عقبة لموافقة سالم لها، فهي أصح طرق هذا الحديث».(۴)

مطلب دادې چه دَ واقعاتو ترتیب کښې دَصحابه کرامو دَ اختلاف نه دا ثابتیږی چه دَدې حضراتو په نیز دَ روایت بالمعنی عام معمول وو او دا چه په دې قسم مضامینو کښې تقدیم اوتاخیر سره دَمضمون په صحت باندې څه اثر نه پریوځی. خو زما په نظر کښې دَ سالم رضی الله عنه دَ موافقت په بناء باندې دَموسی بن عقبه روایت راجح دې چه دَاحادیث الغار په طرق کښې دَ ټولو نه اصح روایت دې.

---

(۱) عمدة القاری: ۱۶/۷۳ فتح الباری: ۸/۶۳۲ إرشادالساری: ۶/۴۲۳.

(۲) عمدة القاری: ۱۶/۷۳ فتح الباری: ۸/۶۳۲ إرشادالساری: ۶/۴۲۳.

(۳) فتح الباری: ۸/۶۳۴

(۴) المصدرالسابق.

په دې دریوارو کښې د چاعمل افضل وو؟ دریواړه ملګرې په مصیبت کښې راګیر وو او د هریو عمل د بل ملګرې د تکلیف نه د وبستلو سبب جوړشو. اوس سوال دادې چه په دوی کښې کوم یوسړې د خپلو ملګرو دپاره زیات فائده مند وو؟

په ظاهره دریم سړې «انفع لاصحابه» معلومیږی چه هم دهغه د دعا د برکت نه ټول ملګرې د غار نه اووتل. د اول سړی د دعا په برکت سره صرف دومره اوشو چه د غار تیاره ختمه شوه او د کاڼړی په شلیدو باندې غار روښانه شو. د دویم سړی په دعاسره په هغه رڼاکښې نوره اضافه اوشوه. دریم هغه سړې دې دکوم په دعا سره چه د ټولو د راوتلو لار هواره شوه. په دې وجه هم هغه انفع لاصحابه دې او د هغه عمل به د نورو نه افضل وی. د دې ثابتولو دپاره د دریواړو د اعمالو جائزه اخلو.

صاحب الابوین، یعنی د مور پلار خدمت کونکی فضلیت د خپل ذات پورې محدود وو ځکه چه هغه صرف مور پلار سره ښه سلوك کولو. نور خلق په مزدورنی باندې لګونکې سړې دیر امین سړې وو او د هغه نفع متعدی وه اودریم سړې ځوك چه په جماع باندې قادر شو اوخپل نفس ئې رامنع کړو په دوی کښې د ټولو نه غوره وو ځکه چه دهغه د بیان نه دا نتیجه راوځی چه دهغه په زړه کښې د الله تعالی ویره وه. او د قرآنی نص نه ثابته خبره ده چه په زړه کښې د الله تعالی ویره ساتونکې به د جنت مستحق وی. چنانچه په قرآن مجید کښې دی. ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ ۝ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ﴾ نفس د ګناه کبیره نه د بندولو نه علاوه هغه دویم نیك کار دااوکړو چه کوم د یرمال هغه جینئی ته ورکړې وو هغه ئې هم جینئی ته هبه کړو. دا دویمه نیکی ده. هغه جینئی دهغه د تره لور وه نو دا صله رحمی هم شوه. د سالم په روایت کښې تصریح ده چه هغه جینئی د قحط د وجې نه غریبه وه. دې نه ثابته شوه چه هغه وخت جینئی ته د امداد ضرورت وو. مختصر دا چه ددې دریم سړی عمل په مختلف حوالوسره افضل دې. چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: «أي الثلاثة كان أنفع لأصحابه؟ والذي يظهر أنه الثالث، لأنه هو الذي أمكنهم أن يخرجوا بدعائه، وإلا فالأول أفاد إخراجهم من الظلمة، والثاني أفاد الزيادة في ذلك وإمكان التوسل إلى الخروج بأن يمر مثلا هناك من يعالج لهم، والثالث هو الذي هيأ الخروج بسببه فهو أنفعهم لهم، فينبغي أن يكون عمل الثالث أكثر فضلا من عمل الآخرين. ويظهر ذلك من الأعمال الثلاثة: فصاحب الأبوين فضيلته مقصورة على نفسه، لأنه أفاد أنه كان بارا بأبويه، وصاحب الأجير نفعه متعد، وأفاد بأنه كان عظيم الأمانة، وصاحب المرأة أفضلهم، لأنه أفاد أنه كان في قلبه خشية ربه، وقد شهد الله لمن كان كذلك بأن له الجنة، حيث قال: ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ ۝ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ﴾ وقد أضاف هذا الرجل إلى ذلك ترك الذهب الذي أعطاه للمرأة، فأضاف إلى النفع القاصر النفع المتعدي، ولا سيما وقد قال إنها كانت بنت عمه، فتكون فيه صلة رحم أيضا، وإن ذلك كان في سنة قحط، فتكون الحاجة إلى ذلك أحرى». [1]

باب

داکثرو نسخونه لفظ باب ساقط دې. ثابت تسلیم کولوپه صورت کښې دا باب د سابقه باب تتمه به ګرځولې شی ځکه چه په دې کښې هم د بنی اسرائیل سره متعلق مختلف اخبار اوواقعات بیان کړې شوی دی.

[۳۲۷۹] - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَهُ أَنَّهُ، سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "بَيْنَا امْرَأَةٌ تُرْضِعُ ابْنَهَا إِذْ مَرَّ بِهَا رَاكِبٌ وَهِيَ تُرْضِعُهُ، فَقَالَتِ: اللَّهُمَّ لاَ تُمِتِ ابْنِي، حَتَّى يَكُونَ مِثْلَ هَذَا، فَقَالَ: اللَّهُمَّ لاَ تَجْعَلْنِي مِثْلَهُ، ثُمَّ رَجَعَ فِي الثَّدْيِ، وَمُرَّ بِامْرَأَةٍ تُجَرَّرُ وَيُلْعَبُ بِهَا، فَقَالَتْ: اللَّهُمَّ لاَ تَجْعَلِ ابْنِي مِثْلَهَا، فَقَالَ: اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِثْلَهَا، فَقَالَ: أَمَّا الرَّاكِبُ فَإِنَّهُ كَافِرٌ، وَأَمَّا الْمَرْأَةُ فَإِنَّهُمْ يَقُولُونَ

---

[1] فتح البارى: ۸/۶۳۴.

هَا تَزْنِي، وَتَقُولُ حَسْبِيَ اللَّهُ، وَيَقُولُونَ تَسْرِقُ، وَتَقُولُ حَسْبِيَ اللَّهُ" ص ٧٥٤ - ١٧٥٥ار: ١١٤٨[1]

ترجمه: دحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې رسول الله ﷺ فرمائيلي دي. په داسې وخت كښې چه يوې ښځې ماشوم ته پينې وركول چه ناڅاپې هغې سره د پيښوور كولو په حالت كښې يو سور سړې تيرشو. ښځې ونيل يا الله زما خوني له تر هغه وخته پورې مرګ مه وركوې تر كومې پورې چه زما خوني د دغه سور سړي په شان جوړنه كړې. په دې باندې ماشوم پينې څكل پريخودل وني ونيل اې الله ما د ده په شان مه جوړوني بيائي دسينې نه پينې څكل شروع كړل. بيا يوه ښځه تيره شوه كومه چه راښكلې شوه او هغې له نې لتې وركولې. هغه ښځې ونيل اې الله زما خوني د دې ښځې په شان مه جوړوني. ماشوم ونيل اې الله ما د دې ښځې په شان جوړ كړې خكه چه هغه سور سړې خو يو كافر سړې وو او ښځې حال دا وو چه خلقو په هغې باندې (د دروغو الزام لګولو سره) ونيل چه تا زنا كړې ده هغې ونيل ماله بس الله تعالى كافى دې او چه هغوى به دې ته ونيل تا غلا كړې ده نو هغې به ونيل ماله بس الله تعالى كافى دې.

تراجم رجال

ابواليمان: دا ابواليمان حكم بن نافع بهراني حمصي رحمه الله دې.[2]

شعيب: دا ابوبشر شعيب بن مولى حمزه قرشي رحمه الله دې. د دوى تذكره «بدءالوحى» لاندې تيره شوې ده.[3]

ابوالزناد: دا عبدالله بن ذكوان مدني قرشي رحمه الله دې.

عبدالرحمن: دا عبدالرحمن بن هرمز اعرج رحمه الله دې. د دې دواړو حضراتو تذكره «كتاب الايمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان» لاندې تيره شوې ده.[4]

ابوهريرة: دا صحابي رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې[5]

دا روايت «باب واذكر في الكتاب مريم» لاندې تفصيل سره تير شوې دې.

دحديث ترجمة الباب سره مناسبت: په دې حديث كښې چه كوم واقعات بيان كړې شوى دى هغه بني اسرائيل سره تعلق لرى په دې وجه دحديث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې.[6]

[٣٢٨٠]- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ تَلِيدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «بَيْنَمَا كَلْبٌ يُطِيفُ بِرَكِيَّةٍ، كَادَ يَقْتُلُهُ العَطَشُ، إِذْ رَأَتْهُ بَغِيٌّ مِنْ بَغَايَا بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَنَزَعَتْ مُوقَهَا فَسَقَتْهُ فَغُفِرَ لَهَا بِهِ» ص ٧٥٦ار ٣١٤٣[7]

---

[1] مر تخريجه في بدء الخلق برقم: ٣٤٦٧.
[2] كشف الباري: ٤٧٩/١.
[3] كشف الباري: ٤٨٠/١.
[4] كشف الباري: ٢/١١-١٠.
[5] كشف الباري: ٦٥٩/١
[6] عمدة القاري: ٧٤/١٦دار الكتب العلمية.
[7] مر تخريجه في بدء الوحي، تحت باب: إذا وقع الذباب في شراب أحدكم، رقم الحديث: ٣٣٢١.

تراجم رجال

سعيد بن تليد: دَدوی تذکره هم په دې کتاب کښې «باب قول الله: واتخذ الله ابراهيم خليلا» لاندې تیره شوې ده.

ابن وهب: دا مشهور امام حديث وفقه ابومحمد عبدالله بن وهب بن سليم قرشی مصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب متی یصح سماع الصغير» کښې تیره شوې ده.[1]

جرير: دا جرير بن حازم بن زيد الازدی البصری رحمه الله دې.[2]

ايوب: دا ابوبكر ايوب بن ابی تميمه كيسان سختيانی بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الايمان باب حلاوة الايمان» لاندې تیره شوې ده.[3]

محمد بن سيرين: دامشهور تابعی ابوبكر محمد بن سيرين انصاری بصری رحمه الله دې. دَ دوی تذکره «کتاب الایمان باب اتباع الجنائز من الایمان» لاندې تیره شوې ده.[4]

قوله: بينما كلب يطيف بركية: دَ حضرت ابوهريره رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمانيلي يو سپې كوهي سره تاویدلو نیزدې وه چه تنده هغه مړ کړی. دَ بنی اسرائیل یو فاحشه ښځې هغه اولیدلو. هغې خپله موزه کوزه کړه او اوهغه ئې راؤکه کړه او سپی باندې اوبه اوڅکلې دَدې عمل دَ وجې نه دَهغې مغفرت اوشو.

دا قصه كتاب الطهارة كښې[5] او كتاب الشرب[6] كښې هم نقل ده او په دواړو كښې دَ ښځې په ځائې دَ سړی تصریح ده. شراح په دې كښې تطبيق وركولو سره فرمانيلي چه دا تعارض نه دې بلكه په تعدد دَ واقعه باندې محمول دې چه روایت باب كښې چه كومه واقعه ده هغه دَ ښځې بیان کړې شوې ده هم داسې به سړی سره هم پیښه شوې وی.[7]

دَ حديث باب نه مستنبط فائده: شراح حديث وائی چه دَ روایت نه معلومه شوه چه هریو ځناور باندې اوبه څکولو کښې اجر دې مگر په دې کښې داخبره یاد ساتل پکاردی چه په احادیثو کښې دکومو موذی ځناورو دَ وژلو حکم ورکړې شوې دې هغه دَدې نه مستثنٰی دی. هغوی باندې څکولو کښې اجر نه بلکه په قتل کښې اجر دې.[8]

[۳۲۸۱]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ، أَنَّهُ سَمِعَ مُعَاوِيَةَ بْنَ أَبِي سُفْيَانَ عَامَ حَجَّ عَلَى الْمِنْبَرِ، فَتَنَاوَلَ قُصَّةً مِنْ شَعَرٍ، وَكَانَتْ فِي يَدَيْ حَرَسِيٍّ، فَقَالَ: يَا أَهْلَ الْمَدِينَةِ، أَيْنَ عُلَمَاؤُكُمْ؟ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ

---

[1] كشف البارى: ۳/۲۷۷.

[2] كتاب الصلاة باب الخوخة والممر فى المسجد رقم: ۴۶۷.

[3] كشف البارى: ۲/۲۶.

[4] كشف البارى: ۲/۵۲۵، ۸/۶۳۴

[5] صحيح بخارى كتاب الوضوء. باب إذا اشرب الكلب فى إناء أحدكم إلخ، رقم الحديث: ۵۱۷۳. صحيح بخارى كتاب الوضوء، باب إذا اشرب الكلب فى إناء أحدكم إلخ. رقم الحديث: ۵۱۷۳.

[6] إرشادالسارى: ۷/۴۲۵.

[7] صحيح بخارى كتاب المساقاة باب فضل سقى لماء رقم الحديث: ۲۳۶۳.

[8] إرشادالسارى: ۷/۴۲۵.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْهَى [ص: ١٧٣١] عَنْ مِثْلِ هَذِهِ؟ وَيَقُولُ: «إِنَّمَا هَلَكَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ حِينَ اتَّخَذَهَا نِسَاؤُهُمْ» ص ٧٥٨] [٣٢٩٩، ٥٥٨٨، ٥٥٩٣] [1]

تراجم رجال

عبدالله بن مسلمة: دا عبدالله بن مسلمه قعنبى حارثى رحمه الله دي

مالک. دا مالك بن انس رحمه الله دي. دَدې دواړو حضراتو تذکره اول تيره شوې ده. [2]

ابن شهاب: دَدوى تذكره «بدءالوحى» لاندې تيره شوې ده. [3]

حميد بن عبدالرحمن: داحميد بن عبدالرحمن بن عوف زهرى رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب الايمان باب تطوع قيام رمضان من الايمان» لاندې تيره شوې ده. [4]

معاوية بن ابي سفيان: دَدوى تذكره «كتاب العلم» لاندې تيره شوې ده. [5]

انه سمع معاوية بن ابي سفيان علي المنبر عام حج: روايت كښې دى چه حميد بن عبدالرحمن رحمه الله دَحج په كال دَحضرت معاويه رضي الله عنه نه په منبر باندې واورېده. معاويه رضي الله عنه دَ يوسپاهى دَ لاس نه دَ ويښتو يوموټى واخستو وئى فرمائيل: «يا أهل المدينة، أين علماؤكم.....؟» اې دَمدينې خلقو ستاسو علماء چرته لاړل ما دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم نه دا قسم كارونه منع كول اوريدلى دى. حضوپاك به فرمائيل بنو اسرائيل هلاك شوې وو كله چه دَهغوى ښځو دا اختيار كړل

يعنى كله چه دَهغوى ښځو به خپلو ويښتوكښې نور ويښته يوځائى كول. دَدې روايت نه ثابته شوه چه دَبنواسرائيل په ښځوباندې داحرام كړې شوې وو اوكله چه هغوى دَحرمت نه باوجود په ويښتو كښې جوړ لګولو عادت اوساتلو نوهغوى هلاك كړې شو. [6]

قوله: قصة: دَ ويښتو موټې يا كومسئى. حراسى حفاظت كونكې. دَدې لفظ اطلاق په سپاهى او فوجى باندې كيږى خو څوكيدار يا پهره دار ته حارس وئيلې شى. [7]

قوله: عام حج: دَدې باب په آخرى روايت كښې حضرت سعيد بن المسيب رحمه الله نه نقل دى چه حضرت امير معاويه رضي الله عنه دا خطبه په مدينه منوره كښې دَخپل راتلو په آخرى موقع وركړې وه. په دې وجه شراح كرام فرمائى چه داخطبه امير معاويه رضي الله عنه دَخپل خلافت په آخرى حج كښې وركړې وه كوم چه هغه په ٥١ هجرى كښې كړې وو اودلته په روايت كښې هم دَ هغه كال حج مراد دې [8]

---

[1] رواه البخارى أيضاً فى اللباس باب الوصل فى الشعر، رقم:٥٩٣٢ومسلم فى اللباس، باب تحريم فعل الواصلة والمستوصلة، رقم: ٣١٢٧وأبوداؤد فى الترجل، باب فى صلة الشعر، رقم:٤١٦٧والترمذى فى الأدب باب ماجاء فى كراهية اتخاذ القُصة، رقم: ٢٧٨٢.

[2] كشف البارى:٨٠/٢

[3] كشف البارى: ٣٢٦/١.

[4] كشف البارى: ٣١٢/٢.

[5] كشف البارى: ٢٨٥/٣.

[6] عمدة القارى: ٧٥/١٦.

[7] عمدة القارى: ٧٥/١٦.

[8] عمدة القارى: ١٥/١٦فتح البارى: ٦٧٠/٨

قوله: على المنبر: دا لفظ دَ معاويه ته حال واقع دي او منبر نه دَ رسول الله ﷺ منبر مراد دي.[1]

قوله: أين علماؤكم؟: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په دې جمله كښې دې خبرې ته اشاره ده چه هغه وخت بوخو علماء پاتې شوي وو ځكه چه اكثر صحابه كرام وفات شوي وواو په معاشره كښې دا رسم او رواج پيدا شوي وو. په دې امر باندې نكير كونكى اودَعوام اصلاح كونكى ډير كم خلق پاتې شوي وو. هم هغوى ته حضرت امير معاويه رضي الله عنه خطاب اوكړو چه تاسو اهل علم عوام دَدې خراب رسمونو او عادتونو نه دَمنع كولو فريضه ولې ترك كړي ده؟[2]

په ويښتو كښې دَ جوړلګولودَ رسم باندې صحابه ژ ولې نكير نه كولو؟: دلته دا اشكال پيدا كيږى چه كله رسول الله ﷺ په ويښتو كښې دَ جوړ لګولو نه منع فرمائيلې وه اوعوامو دا رسم اختيار كړو نوصحابه كرامو په دې باندې رد ولې اونه فرمائيلو؟

① دَدې يو جواب دا وركړې شوي دې چه ممكن ده صحابه كرامو اوتابعينو ته داحديث معلوم وى، خو په دې رسم باندې نكير كول ځكه ترك كړي وى چه دَهغوى په خيال كښې دا ممانعت په كراهيت تنزيهى باندې محمول وو نه چه په كراهت تحريمى باندې.[3]

② دَهغه وخت اهل علم ته دَ امراء او سلاطين دَ عتاب ويره وه چه دَ عوامو په منع كولوسره به امراء او سلاطين دا اوګڼړي چه داعلماء مطلق العنان او خپل اختياره كيږى اوبه خپل امراء او سلاطين باندې دَ غالب كيدو كوشش كوى.[4]

③ داهم احتمال دې چه صحابه كرام او تابعين ته دا روايت رسيدلې نه وى او ياكه بيا رسيدلې وى مګر هغوى ته ياد نه وى اومعاويه رضي الله عنه هغوى ته دا روايت راياد كړې وى.[5]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دَاهل علم نه چه كوم حضرات هغه وخت موجود وو دَهغوى دَ طرف نه دا اعذار ممكن نه وو. خو دَ حضرت معاويه رضي الله عنه الفاظ «أين علماؤكم» نه اندازه كيږى چه داخطبه دَ جمعه دَخطبه نه علاوه چرته په عام ورځ وركړې شوې وه او په دې كښې اتفاقاً دَ اهل علم نه څوك شريك شوي نه وو.[6]

دحافظ ابن حجر رحمه الله په رائې باندې دعلامه عينى رحمه الله رد: علامه عينى رحمه الله دَ حافظ ابن حجر رحمه الله په رائې باندې رد كولوسره اوفرمائيل چه «أين علماؤكم» نه هيڅ كله دَ امير معاويه رضي الله عنه ارشاد دې خبرې طرف ته نه وو چه دَ اكثر صحابه كرامو دَ انتقال سره دَاهل علم تعداد كم شوي وو اوكوم يو څو علماء چه وو هم هغوى نى متنبه كړي وو.

حقيقت دادې چه سره دَدې چه اكثر صحابه كرامو دَدنيا نه تشريف اوړلې وو مګر كوم كبار او صغار تابعين چه دَهغوى په ځائې جوړ شو هغه دَ صحابه كرامو نه هم په تعداد كښې زيات وو دَاهل علم كمې نه وو اونه دې طرف ته دَ معاويه رضي الله عنه اشاره وه بلكه «أين علماؤكم» ونيلوسره دَهغه مقصد دا وو چه اهل علم له بيداريدلو سره ددې رسم اصلاح او په دې كښې اخته عوام منع كولوباندې توجه وركول پكاردى اودې نه غفلت نه دى كول پكار لكه

---

[1] عمدة القارى: ١٦/٥/١.
[2] فتح البارى: ٨/٦٤٠.
[3] فتح البارى: ٨/٦٧٠.
[4] فتح البارى: ٨/٦٤٠.
[5] فتح البارى: ٨/٦٧٠.
[6] فتح البارى: ٨/٦٧٠.

چه دغه اهل علم دَهغوی په بې توجهی باندې اورتل (۱)

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: روایت کښې دی: «إنما هلکت بنو إسرائیل» په کوم سره چه دَ ترجمة الباب دَ روایت مذکره سره مناسبت ښکاره دې.(۲)

[۳۲۸۲]-حَدَّثَنَا عَبْدُ العَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِنَّهُ قَدْ كَانَ فِيمَا مَضَى قَبْلَكُمْ مِنَ الأُمَمِ مُحَدَّثُونَ، وَإِنَّهُ إِنْ كَانَ فِي أُمَّتِي هَذِهِ مِنْهُمْ فَإِنَّهُ عُمَرُ بْنُ الخَطَّابِ" ص ۷۶۱ ۱[۷][۳۲۴۸۶](۳)

تراجم رجال

عبدالعزیز بن عبدالله: دا عبد العزیز بن عبد الله بن یحیی اویسی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب الحرص علی الحدیث» لاندې تیره شوې ده.(۴)

ابراهیم بن سعد: دا ابواسحاق ابراهیم بن سعد بن ابراهیم بن عبد الرحمن بن عوف رحمه الله دې دَدوی تذکره «کتاب العلم باب مایذکر فی ذهاب موسٰی علیه السلام فی البحر إلی الخضر» لاندې تیره شوې ده.(۵)

عن ابیه: دَ ابراهیم بن سعد دَپلار تذکره اول تیره شوې ده.(۶)

ابی سلمة. دا ابوسلمه بن عبد الرحمن بن عوف رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب صوم رمضان احتسابًا من الإیمان» لاندې تیره شوې ده.(۷)

دَ ابراهیم بن سعد ټولو شاګردانو دا روایت «عن أبی سلمة عن أبی هریرة» په طریق سره روایت کړې دې البته ابن وهب رحمه الله دوی سره اختلاف کړې دې اوهغه دا روایت «عن أبی سلمة عن عائشة» په طریق سره روایت کړې دې لکه څنګه چه دَ صحیح مسلم په روایت کښې موجود دی ابومسعود رحمه الله فرمائی «لا أعلم أحدًا تابع ابن وهب علی هذا والمعروف عن إبراهیم بن سعد عن أبیه عن أبی هریرة لا عن عائشة [الخ]» یعنی «عن أبی سلمة عن عائشة» په سند سره دَدې روایت په نقل کولو کښې چاهم دَ ابن وهب رحمه الله مطابقت نه دې کړې. هم دغه شان زکریا بن ابی زائده رحمه الله هم دا روایت «سعد بن إبراهیم عن أبی سلمة عن أبی هریرة» په طریق سره روایت کړې دې کوم چه امام بخاری رحمه الله تعلیقاً دَمناقب

---

(۱) عمدة القاري:۱۶/۷۵.

(۲) عمدة القاري: ۱۶/۷۵.

(۳) أخرجه أيضاً في كتاب فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم باب مناقب عمر بن أبي حفص القرشي رقم: ۳۶۸۹ومسلم في صحيحه في فضائل الصحابة باب من فضائل عمر بن الخطاب رضي الله عنه، والترمذي في جامعه في المناقب باب مناقب عمر بن الخطاب رضي الله عنه. رقم: ۳۴۶۷وباب قد كان يكون في الأمم محدثون، رقم الحديث: ۳۶۹۳وكذا أخرجه الإمام النسائي في سننه الكبرى في مناقب أبي بكروعمر رضي الله عنهما، رقم الحديث: ۸۰۶۵مؤسسة الرسالة.

(۴) كشف الباري: ۴/۴۸.

(۵) كشف الباري:۳/۲۸۷.

(۶) اوګورئی: كتاب الوضوء باب الرجل يوضئ صاحبه رقم: ۱۷۲.

(۷) كشف الباري:۲/۳۲۳.

عمر ﷺ په باب کښې ذکر کړې دې. د ابن وهب ﷺ نه علاوه دا روایت ابن عجلان ﷺ هم ((عن أبي سلمة عن عائشة)) په سند سره نقل کړې دې.
ابومسعود ﷺ فرمائي چه کیدې شي حضرت ابوسلمه ﷺ دا روایت د حضرت ابوهریره ﷺ او حضرت عائشه ﷺ دواړو نه اوریدلي وي. په دې باندې حافظ ابن حجر ﷺ اوفرمائیل چه د دې خبرې هم اصل او دلیل موجود دې چه د حضرت عائشه ﷺ نه د حضرت عمر ﷺ باره کښې د دې معنې منقبت نقل دې کوم چه ابن سعد ﷺ ((أبو عتيق عن عائشة)) په طریق سره روایت کړې دې. د روایت الفاظ دا دي: ((مامن نبي إلا في أمته معلم أو معلمان وإن يكن في أمتي أحد فابن الخطاب! إن الحق على لسان عمر وقلبه)). (۱)

قوله: إنه قد كان فيما مضى قبلكم من الأمم محدثون...... رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه تاسو نه مخکښې امتونو کښې داسې خلق وو چاته چه به الهام کیدلو که چرې زما په امت کښې څوک داسې وي نو هغه به عمر وي.

قوله: محدثون: دا جمع ده د محدث او محدث د مُلهم په معنی کښې دې. یعنې داسې سړې چه نبی نه وي مګر دهغه په زړه کښې خبره القاء کولې شي. که چرې هغه دغه خبره په ژبه سره اداکړي یا د دې تصور اوکړي نو هم هغه شان به شي، داسې خلق د ولایت په ډیر اوچت مقام باندې وي (۲) دویم قول دا دې چه محدث هغه سړې ته وائي د چاژبه چه صرف په حق او صواب باندې ګویا کیږي. (۳) یو قول دا دې چه محدث هغه سړي ته وئیلې شي چا سره چه فرښتې خبرې کوي (۴) دا درېواړه یوبل ته نیزدې معاني دې. بنو اسرائیل کښې د ولایت په دې مرتبه باندې فائز خلق هم تیرشوي دي چه هغوی سره به فرښتو کلام کولو او د هغوی د ژبې نه چه به کومه خبره صادر کیدله هغه به حق او صواب وه. رسول الله ﷺ د حضرت عمر ﷺ فضیلت بیانولو سره اوفرمائیل که د بنو اسرائیل په شان په دې امت کښې هغه شان سړې پیدا کیدو نو هغه به حضرت عمر ﷺ وو. حضرت عمر ﷺ یقیناً دا مقام حاصل کړې وو. د هغه د رائې کلام الله تائید کړې دې دغه شان د ساریة الجبل واقعه هم په دې باندې شاهد عدل ده. خو رسول الله ﷺ ته خبر نه وو ورکړې شوې چه محدث ستاسو په امت کښې هم پیدا کیدې شي. (۵)
د دې حدیث لاندې شارحینو فرمائیلي دي چه د اولیاء کرامات حق دي او د کراماتو سلسله به ترقیامته پورې نه منقطع کیږي. (۶)
د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت روایت کښې دي ((فيما مضى قبلكم من الأمم)) دې نه بنو اسرائیل مراد دي او دغه شان ترجمة الباب سره د روایت مناسبت ښکاره دې (۷) د دې روایت سره نور تفصیلات د مناقب عمر ﷺ د باب لاندې تیر شوي دي (۸)

---

(۱) فتح الباري: ۶۲-۶۱/۹ الطبقات الكبرى لابن سعد ذكر من كان يفتي بالمدينة ويقتدى به من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم: ۲۹۰/۲ مكتبة الخانجي بالقاهرة.
(۲) عمدة القاري: ۷۶/۱۶.
(۳) عمدة القاري: ۷۶/۱۶.
(۴) المصدر السابق.
(۵) عمدة القاري: ۷۶/۱۶ وإرشاد الساري: ۴۲۷/۷.
(۶) عمدة القاري: ۱۶/۷۶.
(۷) المصدر السابق.
(۸) كشف الباري فضائل الصحابة، ص: ۴۱۱.

[۳۲۸۳]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي الصِّدِّيقِ النَّاجِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ رَجُلٌ قَتَلَ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ إِنْسَانًا، ثُمَّ خَرَجَ يَسْأَلُ، فَأَتَى رَاهِبًا فَسَأَلَهُ فَقَالَ لَهُ: هَلْ مِنْ تَوْبَةٍ؟ قَالَ: لاَ، فَقَتَلَهُ، فَجَعَلَ يَسْأَلُ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: ائْتِ قَرْيَةَ كَذَا وَكَذَا، فَأَدْرَكَهُ الْمَوْتُ، فَنَاءَ بِصَدْرِهِ نَحْوَهَا، فَاخْتَصَمَتْ فِيهِ مَلاَئِكَةُ الرَّحْمَةِ وَمَلاَئِكَةُ الْعَذَابِ، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى هَذِهِ أَنْ تَقَرَّبِي، وَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى هَذِهِ أَنْ تَبَاعَدِي، وَقَالَ: قِيسُوا مَا بَيْنَهُمَا، فَوُجِدَ إِلَى هَذِهِ أَقْرَبَ بِشِبْرٍ، فَغُفِرَ لَهُ" ص ۷۶۴ - ۷۶۵] [۱]

تراجم رجال

محمدبن بشار: دَدوی تذکره «کتاب العلم باب ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم بالموعظة» لاندې تیره شوې ده. [۲]

محمدبن ابي عدی: دامحمدبن ابراهیم بن ابی عدی البصری رحمه الله دی. [۳]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الوردا العتکی الواسطی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندې تیره شوې ده. [۴]

قتادة: داقتاده بن دعامه سدوسی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب من الایمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه» لاندې تیره شوې ده. [۵]

أبوالصدیق الناجي: دا ابوالصدیق بکر بن عمرو، یابکر بن قیس ناجی بصری رحمه الله دې. دَتابعین نه دې. [۶]

هغوی دَ ابوسعید سعدبن مالك خدری، عبدالله بن عمر بن خطاب او ام المؤمنین حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها نه حدیث روایت کړې دې اودَدوی نه أبان بن عیاش، جعفر بن ثور عبدی، خالد بن زیاد، سلیمان بن عبید سلمی، عاصم احول، قتادة بن دعامه وغیره رحمهم الله دَ حدیث روایت کړې دې. [۷]

ابن معین، ابوزرعه او امام نسائی رحمهم الله دَدوی باره کښې فرمائیلی ثقة. [۸] اصحاب سته دَدوی نه روایات اخستې دی اودَ تولو په نیز قابل احتجاج دې. ابن حبان رحمه الله دَهغوی ذکر ثقات کښې کړې دې اوفرمائیلی دی چه ۱۰۸ هجری کښې دَهغوی انتقال شوې دې. [۹]

قوله: کان في إسرائیل رجل قتل تسعا وتسعین إنسانا...... دَ ابوسعید خدری رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل بنواسرائیل کښې یو سړې وو هغه یو کم سل قتلونه کړی وو. دَمعاویه بن ابی سفیان

---

[۱] أخرجه الإمام مسلم فی التوبة باب قول توبة القاتل رقم الحدیث:۷۰۰۸ والإمام ابن ماجه فی الدیات، باب هل لقاتل مؤمن توبة، رقم الحدیث: ۲۶۲۲ جامع الأصول فی أحادیث الرسول: ۵۱۳/۲ رقم الحدیث: ۹۸۷.

[۲] کشف الباری: ۲۵۸/۳.

[۳] اوګورئی: کتاب الغسل باب إذا جامع ثم عاد، ومن دار علی نساءه فی غسل واحد، رقم: ۲۶۷.

[۴] کشف الباری: ۶۷۸/۱.

[۵] کشف الباری: ۳/۲.

[۶] میزان الاعتدال: ۵۴۹/۴ دارالمعرفة ۱۳۸۲ هجری.

[۷] تاریخ الإسلام للذهبی: ۱۹۱/۳ دارالمعرفة الإسلامی وتهذیب الکمال: ۲۲۳/۴ مؤسسة الرسالة.

[۸] لسان المیزان: ۴۷۰/۷ تهذیب التهذیب: ۴۸۲/۱ دائرة المعارف، الهند.

[۹] ثقات ابن حبان: ۷۴/۴ دارالفکر وتهذیب التهذیب: ۴۶۶/۱ دارالفکر للطباعة والنشر.

رضي الله عنه په روايت كښې «كلهم ظلماً» اضافه هم نقل ده. يعنې ټول هغه ظلماً قتل كړي و. دا روايت طبراني رحمه الله نقل كړې دې.
بيا هغه دَ مسئلې معلومولو دَپاره لاړو. په دغه بې رحمانه قتلونو باندې هغه خپيمانه وو او غوښتل ئې چه دَ توبه او بخشش څه صورت راؤخې. دَ صحيح مسلم په روايت كښې دي: «فسأل أعلم أهل الأرض» يعنې په مخ دَ زمكې چه دَ شريعت څوك غټ عالم وې دَ هغه نه دَ تپوس دَپاره اووتلو. هغه يو راهب له راغلو او دَ هغه نه ئې تپوس اوكړو چه آيا زما توبه به قبوله شي؟ راهب ونيل نه. نو هغه راهب هم قتل كړو او دغه شان سل ئې پوره كړل.
شراح حديث وائي چه دَ قاتل او راهب دواړو نومونه معلوم نه شو. دا راهب دَ نصارى نه وو. دَدې روايت نه معلوميږي چه دا واقعه دَ عيسىٰ عليه السلام دَ اسمان طرف ته دَ اوچتيدلو نه پس پيښه شوې ځكه چه دَ رهبانيت بدعت دَ عيسىٰ عليه السلام متبعينو شروع كړې وو.([1]) دغه شان هغه دَ علماؤ نه پوښتنې كولې نو يو سړي هغه ته اوونيل دَ فلانكي كلي طرف ته لاړ شه دَ هغه كلي نوم نصره دې. دَ هشام رحمه الله په روايت كښې دي: «فإن بها أناساً يعبدون الله فاعبد الله معهم» يعنې هغه دا اوخودل چه په نصره كښې به دَ الله تعالىٰ عبادت كونكي خلق وي ته دَ هغوى صحبت اختيار كړه او هغوى سره دَ الله تعالىٰ عبادت كوه.
كله چه هغه دَ دغه كلي طرف ته سفر كولو سره نيم سفر اوكړو نو هغه له مرګ راغلو هغه خپله سينه دَ دغه كلي طرف ته وركړه كړه. دغه وخت دَ رحمت ملائكه او دَ عذاب ملائكه خپل مينځ كښې اونختې. الله تعالىٰ نصره كلي ته حكم وركړو چه هغه دې «دې سړي ته» نيزدې شي او دَ كوم كلي نه چه هغه وتلې وو هغې ته ئې دَ لرې كيدو حكم وركړو. بيائې فرښتو ته حكم وركړو «چه دَ مړي دَ خانې نه» دواړه كلي ناپ كړئ نو هغه دَ نصره كلي ته يو لېشت زيات نيزدې وو نو دَ هغه مغفرت اوكړې شو.
طبراني كښې دَ حضرت معاويه رضي الله عنه دَ روايت الفاظ دي: «فوجدوه أقرب إلى دير التوابين بأنملة» يعنې فرښتو هغه يو ګوتو فرق سره هغه دَ توابين دَ خانقاهانو طرف ته زيات نيزدې اوكتلو.([2])

قوله: فاختصمت فيه: دَ هشام رحمه الله په روايت كښې دا اضافه هم ده: «فقالت ملائكة الرحمة: جاء تائباً مقبلاً بقلبه إلى الله وقالت ملائكة العذاب: إن يعمل خيراً قط، فأتاه ملك في صورة آدمي، فجعلوه حكماً بينهم فقال: قيسوا ما بين الأرضين فإلى أيهما كان أدنى فهو لها»([3])
يعنې دَ رحمت او عذاب ملائكې خپل مينځ كښې اونختې. دَ رحمت ملائكې اوونيل چه دا سړې دَ توبې كولو او خپل زړه دَ الله تعالىٰ طرف ته متوجه كولو سره راغلې دې او دَ عذاب ملائكې اوونيل ده كله هم څه نيك كار نه دې كړې. دې دوران كښې يو دريمه فرښته دَ انسان په شكل كښې راغله. فريقين هغه حَكَم فيصله كونكې جوړ كړو نو دغه فرښتې اوونيل دواړه كلي ناپ كړئ «دَ كوم كلي نه چه دا سړې وتلې وو او هغه دَ ګناهګارانو كلې وو او دَ كوم كلي طرف ته چه په سفر اراده كړې وه هغه دَ نيكانو كلې وو» دې چه كوم كلي ته نيزدې وي هم دَ هغې په اوسيدونكو كښې به شميرلې كيږي. دَ ناپ كولو نه پس معلومه شوه چه دَ نيكانو كلي ته نيزدې دې نو دَ معاذ عن شعبة په طريق سره نقل روايت كښې دي: «فجعل من أهلها» حكم فيصله وركړه چه دَده شمير دې دَ دې كلي په عبادت ګذارو اوسيدونكو كښې وي. او دَ هشام رحمه الله په روايت كښې دي: «فقبضته ملائكة الرحمة» دَ رحمت ملائكې دَ هغه روح قبض كړو.([4])

---

[1]) عمدة القاري: ١٦/٧٧-٧٦ وإرشاد الساري: ٧/٤٢٧.
[2]) المعجم الكبير للطبراني: ١٩/٣٦٨ رقم الحديث: ١٦٥٣٧ مكتبة ابن تيمية.
[3]) فتح الباري: ٨/٤١ وعمدة القاري: ١٦/٧٩.
[4]) المصدر السابق.

[۳۲۸۴]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ، قَالَ: صَلَّى رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، صَلَاةَ الصُّبْحِ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ، فَقَالَ: "بَيْنَا رَجُلٌ يَسُوقُ بَقَرَةً إِذْ رَكِبَهَا فَضَرَبَهَا، فَقَالَتْ: إِنَّا لَمْ نُخْلَقْ لِهَذَا، إِنَّمَا خُلِقْنَا لِلْحَرْثِ" فَقَالَ النَّاسُ: سُبْحَانَ اللّٰهِ بَقَرَةٌ تَكَلَّمُ، فَقَالَ: "فَإِنِّي أُومِنُ بِهَذَا، أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ، وَعُمَرُ، - وَمَا هُمَا ثَمَّ - وَبَيْنَمَا رَجُلٌ فِي غَنَمِهِ إِذْ عَدَا الذِّئْبُ، فَذَهَبَ مِنْهَا بِشَاةٍ، فَطَلَبَ حَتَّى كَأَنَّهُ اسْتَنْقَذَهَا مِنْهُ، فَقَالَ لَهُ الذِّئْبُ هَذَا: اسْتَنْقَذْتَهَا مِنِّي، فَمَنْ لَهَا يَوْمَ السَّبُعِ، يَوْمَ لَا رَاعِيَ لَهَا غَيْرِي" فَقَالَ النَّاسُ: سُبْحَانَ اللّٰهِ ذِئْبٌ يَتَكَلَّمُ، قَالَ: «فَإِنِّي أُومِنُ بِهَذَا أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ، - وَمَا هُمَا ثَمَّ -»، وحَدَّثَنَا عَلِيٌّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مِسْعَرٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بِمِثْلِهِ ص ۷۶۸ [ر: ۲۱۹۹] (۱)

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا ابوالحسن علی بن عبد الله بن جعفر بصری رحمه الله دي. اود ابن المدینی په نوم سره مشهور دي. دَدوی تذکره «كتاب العلم باب الفهم في العلم» لاندې تیره شوې ده. (۲)

سفيان: دا سفیان بن عیینه رحمه الله دي. دَدوی تذکره «كتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا» لاندې تیره شوې ده. (۳)

ابوالزناد: دا عبدالله بن ذکوان مدنی قرشی رحمه الله دي.

اعرج: دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز مدنی قرشی رحمه الله دي. دَدې دوارو حضراتو تذکره «كتاب الإيمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الإيمان» لاندې تیره شوې ده. (۴)

قوله: صلی رسول الله صلی الله علیه وسلم صلاة الصبح......: دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې دی چه رسول الله ﷺ دَ سحر مونځ ورکړو. بیا خلقو طرف ته متوجه شو وئی فرمائیل: (بنواسرائیل کښې) یو سړی غوا شرله هغه په دې باندې سور شو او هغه ئی اووهله نو هغه غوا اووئیل چه مونږ خاروی دَ سوریدو دپاره نه یو جوړکړې شوې دَ زمیندارئی دپاره جوړ شوې یو.

غوا ته دَ الله تعالی په قدرت باندې دَ گویا کید و طاقت ورکړې شوې وو. «إنا لم نخلق» الفاظ نه جنس بقر مراد دې. او مطلب دا وو چه مونږ غواگانې دَ سورلئی دپاره نه یو بلکه دَ زمیندارئی دَ کار دپاره جوړکړې شوې یو. خلقو ووئیل سبحان الله، غوا هم خبرې کوی؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل زه خو په دې باندې یقین لرم او ابوبکر او عمر هم، حالانکه هغه دواړه دالته موجود نه وو. حضرت ابوبکر او حضرت عمر رضی الله عنهما ته ممکن دی چه حضور پاك دا واقعه اول خودلې وه او هغوی دَدې تصدیق کړې وو. په دې وجه حضور پاك دَهغوی دَ یقین تذکره اوکړه یا بیا په دې وجه حضور پاك ته یقین وو که چرې دا دواړه واقعه واورې نو یقینا به دَدې تصدیق کوی تردد به نه کوی. (۵)

---

(۱) مر تخریجه فی کتاب الحرث والمزارع، باب استعمال البقر للحراثة، رقم: ۲۳۲۴.
(۲) کشف الباری: ۲۹۷/۳.
(۳) کشف الباری: ۱۰۲/۳.
(۴) کشف الباری: ۱۱/۲-۱۰.
(۵) فتح الباری: ۶۴۲/۸.

قوله: وبينما رجل في غنمه...... دا عبارت په اولنئ واقعه باندې عطف دې او دَدې خاني نه دويمه واقعه بيان كړې شوې ده. دا هم بنواسرائيل سره متعلق ده. په روايت كښې دي چه يوسړي دَ خپلو چيلو دَ رمې په مينځ كښې وو. په دې كښې يوه شرمخ حمله اوكړه اوږ رمې نه ئې يوه چيلئ يوړه اوتختيدو. دا سړې هغه پسې شاته اولګيدو او چيلئ داسې راخلاصه كړه لكه چه دَ شرمخ دَ خلې نه ئې خلاصه كړې وى. په دې باندې شرمخ دَ چيلو مالك ته اووئيل «هذا، استنقذتها مني، فمن لها يوم سبع يوم لا راعي لها غيري» يعني نن ورځ تا چيلئ خلاصه كړه، مګر دَ ماتونكو خناورو په ورځ به ئې څوك خلاصه وى كوم وخت چه زما نه سوا دَ چيلو څوك څرونكې نه وى. دې نه قرب قيامت طرف ته اشاره ده. كله چه فتنې خورې شى خلق ويريدونكى اوغلى شوى وى. دَهغوى سره به دَ خپلو خانونو نه علاوه دَ بل څيز پرواه نه وى. دَهغوى څاروى به دَ څرن والانه بغير آزاد ګرځى او ماتونكى خناور به هغوى په آسانئ سره خپل خوراك جوړوى. (١)

خلقو وئيل سبحان الله شرمخ خبرې كوى؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل زه په دې واقعه باندې يقين لرم اوحضرت ابوبكر او عمر هم، حالانكه حضرت ابوبكر اوحضرت عمر رضي الله عنهما دواړه حضرات په هغه مجلس كښې موجود نه وو. «وماهماثم» دَ راوى الفاظ دى. (٢)

دا روايت «كتاب المزارعة، باب استعمال البقر للحراثة» لاندې تفصيل سره تيرشوې دې.

ترجمة الباب سره دَحديث مناسبت: دَ روايت په دواړو واقعاتو كښې دى: «بينما رجل» دَدواړو سره تعلق بنواسرائيل سره وو اوداسې باب سره دَدواړو احاديثو مناسبت ښكاره دې. (٣)

دَحديث نه مستنبط فوائد: شراح دَدې حديث په ذيل كښې مختلف آداب او فوائد ذكركړى دى:

① په مذكوره روايت كښې تصريح ده چه دَ ١٠٠ انسانانو ظلماً قتل كونكى سړى توبه به قبليږى. دې نه استدلال كولوسره محدثينو حضراتو فرمائيلى چه دكبائر مرتكب، تردې چه دَ ناحق قتل كونكى توبه هم قبليږى اوكله چه الله تعالى دَهغه توبه قبوله كړى نودَهغه دَخصم يعنى مقتول دَ راضى كولو ذمه به هم اخلى. (٤)

دَجمهور اهل سنت رائې: قاضى عياض رحمه الله فرمائى چه دَ جمهور اهل سنت په نيزتوبې سره دَنورو ګناهونو په شان دَ قتل ګناه هم معاف كيږى. (٥)

دَ بعض اهل علم نه نقل دى چه قتل ناقابل معافى جرم دې خكه چه دَدې تعلق حقوق العباد سره دې. علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دې حضراتو دَقتل نفس باره كښې دا سخت موقف حكماً اختياركړې دې. كه چرې خلقو ته اوخودلې شى چه دَ قاتل توبه قبليږى نوهغه به نور هم سركش شى اودَ ناحق وينه توئيدو دروازه به كولاؤ شى. (٦)

دَ سورت نساء آيت دې: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَاءُ﴾ [٤٨ و ١١٦] په دې كښې تصريح ده چه الله تعالى په خپله رضا سره دَشرك نه علاوه ګناه معاف كوى البته هم دَ سورت نساء يوبل آيت دې: ﴿وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ﴾ [رقم: ٩٣] يعنى دَقتل عمد سزا جهنم دې. دې نه دا استدلال صحيح نه دې چه

---

(١) إرشادالساري: ٤٢٩/٧ عمدة القاري: ٧٨/١٦.

(٢) فتح الباري: ٦٤٣/٨ إرشادالساري: ٤٢٩/٧.

(٣) عمدة القاري: ٧٨/١٦.

(٤) فتح الباري: ٦٤١/٨.

(٥) عمدة القاري: ٧٧/١٦.

(٦) المصدر السابق.

قتل عمد ناقابل معافي جرم دي اودي سزا جهنم دي بلکه دآیت مطلب دې: «جزاءه إن جازاه وقد لا يجازي بل يعفوعنه» يعنى که الله تعالى قاتل متعمد ته سزا ورکړه نو په دغه صورت کښې به جهنم دهغه سزا وي اوکله داسې هم کيږي چه هغه سزا نه ورکوي بلکه معاف کوي. (١)البته د څه توجيه اوتاويل نه بغير د چا ناحق قتل حلال ګنړلو والا بالاجماع کافر او مخلد في النار دې.(٢)

③ دې روايت سره په عابد باندې دعالم فضيلت ثابتيږي. ددې سړي ملاقات اول راهب سره اوشو نوهغه دا حکم ورکړو چه د قاتل توبه نه قبليږي. په اصل کښې په دغه راهب باندې د عبادت غلبه وه اودعلم کمې وو. هغه د قاتل اقدام قتل عظيم جرم خيال کړې وو چه دې انسان ډيرو انسانانو ناحق قتل آخر څنګه کړې؟ په دويم راهب باندې د علم غلبه وه او هم په دې وجه هغه د مسئلې صحيح حکم ورکولو سره دخلاصى لار هم اوخودله.(٣)

④ مفتي کله غلطه فتوى هم ورکوي. بعض حضراتو فرمائيلي چه دې سړي راهب خکه قتل کړو چه هغه د علم نه بغير فتوى ورکړې وه. حافظ ابن حجر رحمه الله په دې باندې ردکولو سره فرمائيلي چه د سياق قصه نه معلوميږي چه قاتل ته خودا هډو معلومه نه وه چه د قتل ناحق څه حکم دې خکه چه هغه د راهب نه بار بار تپوس کولو چه د توبه څه لار راوښايه. کله چه هغه د مسئلې دحکم نه خبر نه وو نو نتيجتاً د راهب د فتوى د صحت اوخطا نه هم خبر نه وو. او بيا هغه راهب هم دهغه په فتوى باندې عمل کولوسره قتل کړو. دهغه فتوى سره د الله تعالى د رحمت نه نااميده شو اودا خيال کولوسره چه اوس د خلاصى څه لار نشته راشه دا راهب هم برابر کړه. خو دې نه پس الله تعالى هغه له بيا تسلي ورکړه اوهغه په خپل عمل باندې خپيمانه کيدو سره د خلاصى لار معلومولو دپاره د علماء حق په لټون کښې اووتلو.(٤)

⑤ حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه په روايت کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چه اول په راهب کښې فطانت او دعقل کمې وو هغه له دلته د احتياط او حکمت نه کار اخستل پکار وو چه کوم سړي د ناحق قتل عادت دې هغه ته دهغه د سوچ نه خلاف خبره هم نه دى کول پکار. په داسې موقع باندې د خپل ځان بچ کولو په غرض سره د توريه او تعريض نه کار اخستل پکاردى. سره ددې چه د مسئلې څه صريح حکم موجود وي اودلته خود قاتل د توبه صريح حکم وو نه بلکه مظنون وو.(٥)

د فرښتو اجتهاد او اختلاف: ⑥ شراح حديث ددې باب د دې روايت نه استدلال کولوسره فرمائيلي چه فرښتې هم اجتهاد کوي اود يو انسان باره کښې د هغوى په اجتهاد کښې اختلاف هم پيدا کيدې شي چه دې په ګناهګارانو کښې شمير کړو که په نيکانو کښې. او په دې اختلاف کښې د فريقين يو بل سره د اختلو نوبت هم راځي. تردې چه الله تعالى دهغوى د اجتهاد او اختلاف فيصله کوي.(٦)

⑦ د روايت سره دداسې ځائې نه د هجرت فضيلت ثابتيږي چرته چه انسان د ګناهونو په ارتکاب کښې اخته کيږي. عام چلن هغه پخپله د ګناهونو نه په بچ کيدو کښې بنديز جوړيږي. که هغه د صحيح کيدو کوشش کوي هم نوعام ماحول اوپخپله دهغه مخکيني د ګناه اعمال دهغه لار بنده وي. دداسې علاقې نه هجرت کول پکاردى.

---

(١) عمدة القاري: ٧٧/١٦.
(٢) المصدر السابق.
(٣) عمدة القاري: ٧٨/١٦.
(٤) فتح الباري: ٦٤٢/٦.
(٥) المرجع السابق
(٦) المرجع السابق.

په دې وجه دويم راهب مذكوره قاتل ته مشوره وركولو سره ونيلي وو: «ولاترجع إلى أرضك، فإنها أرض سوء»[1] په دې كښې اشاره ده دې خبرې طرف ته چه توبه كونكي سړي چه دګناه په كوم ماحول كښې موجود وو دغه ماحول نه هميشه دپاره لرې وي.[2]

حدثنا علي حدثنا سفيان عن مسعر عن سعد بن إبراهيم عن أبي سلمة......: په دې جمله سره امام بخارى رحمه الله ددې روايت يو بل طريق طرف ته اشاره كړې ده چه ما دا روايت دخپل شيخ نه په دوو طريقو سره اوريدلې دې. دا حديث روايت كولو كښې دسفيان ثورى رحمه الله دوه شيوخ دى. يو په تير سند كښې ابوالزناد رحمه الله او يو مسعر بن كدام رحمه الله دى دچا ذكر چه په دې طريق كښې دې. بيا ابوالزناد رحمه الله داعرج رحمه الله نه او مسعر بن كدام رحمه الله دسعد بن ابراهيم رحمه الله نه روايت كوى اوهغوى دواړه دابوسلمة بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله نه روايت كوى. دواړو طرق كښې رواية القرين عن قرينه دې. هغه داسې چه امام اعرج رحمه الله دابوسلمة رحمه الله معاصر دې. څكه چه دواړه حضرات په اكثر شيوخ كښې مشترك دى. هم دغه شان دويم طريق كښې سفيان رحمه الله او مسعر بن كدام رحمه الله معاصر دى سره ددې چه مسعر رحمه الله په عمر كښې دسفيان ثورى رحمه الله نه مشر وومګر په اكثر شيوخ كښې دواړه حضرات مشترك دى.[3]

[٣٢٨٥]- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "اشْتَرَى رَجُلٌ مِنْ رَجُلٍ عَقَارًا لَهُ، فَوَجَدَ الرَّجُلُ الَّذِي اشْتَرَى العَقَارَ فِي عَقَارِهِ جَرَّةً فِيهَا ذَهَبٌ، فَقَالَ لَهُ الَّذِي اشْتَرَى العَقَارَ: خُذْ ذَهَبَكَ مِنِّي، إِنَّمَا اشْتَرَيْتُ مِنْكَ الأَرْضَ، وَلَمْ أَبْتَعْ مِنْكَ الذَّهَبَ، وَقَالَ الَّذِي لَهُ الأَرْضُ: إِنَّمَا بِعْتُكَ الأَرْضَ وَمَا فِيهَا، فَتَحَاكَمَا إِلَى رَجُلٍ، فَقَالَ: الَّذِي تَحَاكَمَا إِلَيْهِ: أَلَكُمَا وَلَدٌ؟ قَالَ أَحَدُهُمَا: لِي غُلاَمٌ، وَقَالَ الآخَرُ: لِي جَارِيَةٌ، قَالَ: أَنْكِحُوا الغُلاَمَ الجَارِيَةَ وَأَنْفِقُوا عَلَى أَنْفُسِهِمَا مِنْهُ [ص:١٧٥] وَتَصَدَّقَا" ص ٧٧٤[4]

تراجم رجال

اسحاق بن نصر: دا اسحاق بن ابراهيم بن نصر مروزى رحمه الله دې. ددوى تذكره مخكښې تيره شوې ده.[5]

عبدالرزاق: دا عبدالرزاق بن همام صنعانى رحمه الله دې.[6]

معمر: دا معمر بن راشد ازدى رحمه الله دې.[7]

همام: دا همام بن منبه يمانى صنعانى رحمه الله دې.[8]

قوله: قال النبى صلى الله عليه وسلم اشترى رجل من رجل عقارا له فوجد......: دحضرت ابوهريره

---

[1] المصدر السابق.

[2] المصدر السابق.

[3] عمدة القارى: ١٦/٧٩-٧٨.

[4] مر تخريجه فى كتاب المساقاة، باب فضل سقى الماء، رقم: ٢٣٦٥.

[5] اګورنى: كتاب الوضوء باب من اغتسل عريانا وحده فى الخلوة رقم: ٢٧٨

[6] كشف البارى: ٢/٤٢١.

[7] كشف البارى: ٤/٣٢١.

[8] كشف البارى: ٤/٣١٧.

رَحِمَهُ اللهُ روايت دي چه رسول الله ﷺ فرمائيلي دي يو سړي د بل سړي نه د هغه جائيداد واخستلو.
کوم سړي چه جائيداد اخستي وو هغه په دغه جائيداد کښې د سرو زرو نه ډك منګي اوموندلو او بائع ته ئې اووئيل زما نه خپل سره زر واخله. ما تانه زمکه اخستې وه سره زر مې نه وو اخستي. بائع اووئيل چه ما کور او په هغې کښې چه څه وو هغه هم په تا باندې خرڅ کړي دي. دواړه په جګړه شو يو بل سړي له لاړل.
شراح وائي چه د دې دواړو نومونه معلوم نه شو. د وهب بن منبه رَحِمَهُ اللهُ په المبتدأ کښې دي چه دا دواړه د فيصلې کولو دپاره چه کوم سړي له تلي وو هغه حضرت داؤد عَلَيْهِ السَّلَام وو. خو د اسحاق رَحِمَهُ اللهُ په المبتدأ کښې دي چه دا واقعه د ذوالقرنين په زمانه کښې پيښه شوې. والله اعلم.(١)
حافظ ابن حجر رَحِمَهُ اللهُ فرمائي چه امام بخاري رَحِمَهُ اللهُ د خپل صنيع نه د وهب بن منبه رَحِمَهُ اللهُ قول ته ترجيح ورکړې ده. ځکه چه امام بخاري رَحِمَهُ اللهُ دا واقعه د بنواسرائيل په تذکره کښې نقل کړې ده. نو راجح هم دغه معلوميږي چه دې دواړو بنواسرائيل سره تعلق لرلو او د فيصلې کولو دپاره حضرت داؤد عَلَيْهِ السَّلَام له تلي وو.(٢) کوم سړي له چه دواړه د فيصلې اخستلو دپاره تلي وو هغه دواړو ته اووئيل آيا ستاسو اولاد شته؟ يو اووئيل زما يو خوئې دې. د اسحاق بن بشر رَحِمَهُ اللهُ په روايت کښې دي چه دا وينا کونکي مشتري وو.(٣) دويم اووئيل چه زما يوه لور ده. نوهغه اووئيل «أنكحوا الغلام الجارية وأنفقوا على أنفسهما وتصدّقا» يعنې د دواړو نکاح اوکړئې سره زر په دواړو باندې خرچه کړئې او صدقه هم ورکړئې.(٤)

د حديث مطالب: دلته په دې خبره اول خان پوهه کول پکار دي چه بايع او مشتري په مينځ کښې کيدونکې بيع خاص د زمکې وه يا په هغې کښې خښ شيزونه هم شامل وو؟ په حديث باب کښې د مشتري الفاظ دي: «خذ ذهبك فإنما اشتريتُ منك الأرض ولم أبتع الذهب» يعنې نه خپل سره زر واخله، ځکه چه ما تانه صرف زمکه اخستې ده سره زر مې نه دي اخستي. په دې الفاظو کښې تصريح ده چه بيع خاص د زمکې شوې وه په دې کښې خښ شيزونه شامل نه وو. خو د بائع خيال وو چه په دې کښې ضمناً خښ شيزونه هم شامل دي او د مشتري رائې د دې خلاف وه. لکه چه د دواړو په مينځ کښې په سودا کښې اختلاف نه وو بلکه په دعوى کښې اختلاف وو. د مسئلې په دې صورت کښې زمونږ په شريعت کښې به د مشتري د قول اعتبار کيږي او سره زر يا خښ شيزونه به د بائع ملکيت وي.(٥)
اودا هم ممکن دي چه د دواړو د بيع صورت کښې اختلاف شوې وي. د مشتري دعوى وي چه بيع د زمکې او په دې کښې شامل خښو شيزونو نه بلکه خاص د زمکې شوې وه او د بائع دعوى وي چه په فيصله کښې د دواړو تصريح شوې وه. که چرې دا صورت د سودا پيښ شوې وي نو د داسې صورت د اثبات دعوى دپاره قسم ضروري دي.
د دې ټول تفصيل بنياد د حديث په ظاهري الفاظو باندې دي. ليکن حافظ ابن حجر رَحِمَهُ اللهُ فرمائيلي دي چه د اسحاق بن بشر رَحِمَهُ اللهُ په روايت کښې دي: «قال المشتري: إنه اشترى دارا فعمرها فوجد فيها كنزا وأن البائع قال له لما دعاه إلى أخذه: ما دفنت ولا علمت» يعنې مشتري کور واخستو اوجوړئې کړو نو د جوړولو وخت کښې هغه ته خزانه ملاؤ شوه اوکله چه هغه د بائع نه د خزانې اخستلو خبره اوکړه نو هغه وئيل چه ما نه خزانه خښه کړې او نه ما ته د دې عمل دې.

---

١) فتح الباري: ٦/٦٤٣.
٢) المصدر السابق.
٣) فتح الباري: ٦/٦٤٤.
٤) الحديث أخرجه مسلم في الأقضية باب استحباب إصلاح الحاكم بين الخصمين، رقم الحديث: ٤٤٩٧.
٥) فتح الباري: ٦٤٢/٢.

دَاسحاق رحمه الله په روايت كښې دا تصريح هم ده چه دوارو قاضي ته اوويل چه ته دَخزانې اوچتولو دَپاره خوك راؤليږه اوچرته چه مناسب گنړې هلته ئې استعمال كړه مگر قاضي داسې اونه كړل (١)
ممكن ده چه دَهغه وخت په شريعت كښې دَخښو شوځيزونو متعلق تفصيلي احكام نه وو چه هغه دَ ركاز په حكم كښې دي يا دَ لقطه په حكم كښې دي. يا به دَ مال ضائع په شان به بيت المال كښې جمع كولې شي. په دې وجه قاضي په خپل اختيار سره داسې فيصله اوكړه دكوم چه په روايت باب كښې تصريح ده (٢)
دَامام غزالي رحمه الله او علامه انورشاه كشميري رحمه الله رائې: دَاكثر شراح حديث رائې ده چه دا واقعه دَبني اسرائيلو په زمانه كښې پيښه شوې وه او قاضي داؤد عليه السلام وو دَ بخاري رحمه الله دَ صنيع نه دَدې تائيد هم كيږي لكه څنګه چه شاته موټر خودلې دي. خو امام غزالي رحمه الله په نصيحت الملوك كښې فرمائيلي چه دواړه دَ فيصلې اخستلو دَپاره كسرى له تلي وو. دَعلامه كشميري رحمه الله دَ تقرير فيض الباري كښې تصريح ده چه دا واقعه دَ انوشروان په زمانه كښې پيښه شوې وه. لكه چه شاه صاحب رحمه الله دَ امام غزالي رحمه الله قول ته ترجيح وركړې ده (٣)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي كه چرې دَ امام غزالي رحمه الله قول صحيح وي نو بيا دَ قاضي دَ تحكيم سره متعلق دا ټول تفصيلات فضول كيږي چه دا مال دَ لقطه په حكم كښې يا دَ اموال ضائعه وغيره په حكم كښې دي. ځكه چه كله فيصله وركونكې كافر دې نو هغه په حكم وركولو كښې به هيڅ يو حجت شرعيه بنياد نه جوړوي (٤)
ألكما ولد؟ ولد دَ لام او واو فتحه سره دې اودَدې نه جنس ولد مراد دې او معنى ده: «ألكل واحد منكما ولد؟» (٥) يا بيا دا دَ واو ضمه او لام سكون سره دَجمع صيغه ده او معنى «ألكل واحد منكما أولاد؟» آيا ستاسو دواړو اولاد شته؟ (٦)
دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: په حديث كښې ذكر شوې دواړو سړو تعلق بني اسرائيل سره وو لهذا مناسبت واضح دې. (٧)

[۳۲۸۶]- حَدَّثَنَا عَبْدُ العَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ المُنْكَدِرِ، وَعَنْ أَبِي النَّضْرِ، مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَهُ يَسْأَلُ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ، مَاذَا سَمِعْتَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الطَّاعُونِ؟ فَقَالَ أُسَامَةُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الطَّاعُونُ رِجْسٌ أُرْسِلَ عَلَى طَائِفَةٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، أَوْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، فَإِذَا سَمِعْتُمْ بِهِ بِأَرْضٍ، فَلاَ تَقْدَمُوا عَلَيْهِ، وَإِذَا وَقَعَ بِأَرْضٍ، وَأَنْتُمْ بِهَا فَلاَ تَخْرُجُوا، فِرَارًا مِنْهُ» قَالَ أَبُو النَّضْرِ: «لاَ يُخْرِجْكُمْ إِلَّا فِرَارًا مِنْهُ» ص ۷۷۸ [۵۳۹۶، ۶۵۷۳] (٨)

---

(١) فتح الباري: ٦/٤٤٢.
(٢) فتح الباري: ٦/٤٤٤.
(٣) فيض الباري: ٤/٢٠ دار الكتب العلمية.
(٤) فتح الباري: ٦/٤٤٤.
(٥) فتح الباري: ٦/٤٤٤ عمدة القاري: ١٦/٧٩ إرشاد الساري: ٧/٤٣.
(٦) فتح الباري: ٦/٤٤٤ عمدة القاري: ١٦/٧٩ دار الكتب العلمية.
(٧) عمدة القاري: ١٦/٧٩ دار الكتب العلمية.
(٨) الحديث أخرجه البخاري أيضاً في كتاب الطب باب مايذكر في الطاعون: ٥٧٢٨ وفي كتاب الحيل باب مايكره من الاحتيال في الفرار من الطاعون رقم: ٦٩٧٣ ومسلم في كتاب السلام باب الطاعون والطيرة والكهانة ونحوها رقم: ٥٧٧٢

تراجم رجال

عبدالعزيز: داعبدالعزيز بن عبدالله اويسى رحمه الله دى. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب الوصى على الحديث» لاندې تيره شوې ده.(۱)

مالك: دا امام دارالهجرة مالك بن انس اصبحى رحمه الله دى. دَدوى تذكره «كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن» لاندې تيره شوې ده.(۲)

محمدبن المنكدر: دا محمد بن المنكدر بن عبدالله رحمه الله دى. دَدوى تذكره مخكښې تيره شوې ده.(۳)

ابي النضر: دا سالم بن ابى اميه التيمى رحمه الله دى. دَدوى تذكره مخكښې تيره شوې ده.(۴)

عامر بن سعد عن ابيه: دَدې دواړو حضراتو تذكره «كتاب الايمان باب إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة وكان على الاستسلام» لاندې تيره شوې ده.(۵)

قوله: أنه سمعه يسأل أسامة بن زيد: ماذا سمعت: يعنى عامر بن سعد دَخپل پلار حضرت سعد بن ابى وقاص رضى الله عنه د اسامه بن زيد رضى الله عنه نه تپوس كولوسره اوريدلې چه تا دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم نه دَطاعون باره كښې څه اوريدلى دى؟ نواسامه رضى الله عنه اووئيل رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلى طاعون يو عذاب دې چه دَ بنواسرائيل په يوه ډله باندې اوليګلې شو. دلته دَ راوى شك دې چه يا حضورپاك دا فرمائيلى: چه تاسو نه مخكښې تيرو شو خلقو باندې اوليګلو. كله چه تاسو په يوه علاقه كښې دَ طاعون باره كښې واورئى نوهغې ته مه ورځئى اوكله چه تاسو په يوه علاقه كښې يئى اوهلته طاعون خورشى نودَهغه ځائى نه مه اوځئى.

قوله: قال أبوالنضر: يعنى ابوالنضر سالم بن ابى اميه تيمى رحمه الله دَ «فلا تخرجوا فرارامنه» مطلب بيان كړې دې چه كه غرض صرف دَتښتيدلو وى نو مه تختئى.

په روايت كښې چه دَ بنواسرائيل دكومې ډلې ذكر دې علامه طيبى رحمه الله فرمائى چه دې نه دَبنواسرائيل هغه خلق مراد دى چاته چه الله تعالى حكم وركړې وو ﴿وَّادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا﴾ [الأعراف: ۱۶۱] يعنى هغوى په حكم باندې عمل اونه كړو اوخلاف ورزى ئى اوكړه نو الله تعالى په هغوى باندې طاعون مرض مسلط كړو لكه چه ارشاد دى: ﴿فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِّنَ السَّمَآءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ﴾ [الأعراف: ۱۶۲] دَ طاعون په دې وباسره په يو وخت دَهغوى خلورويشت زره كسان مړه شوې وو.(۶)

روايت سره متعلق تفصيلى ابحاث كتاب الطب كښې اوګورئى.(۷)

– ۵۷۸۳والترمذى فى الجنائز باب ماجاء فى كراهية الفرار من الطاعون، رقم: ۱۰۶۵جامع الأصول فى أحاديث الرسول: ۵۷۹/۷رقم الحديث: ۵۷۳۲.

(۱) كشف البارى: ۴۸/۴.

(۲) كشف البارى: ۸۰/۲.

(۳) اوګورئى: كتاب الوضوء باب صب النبى صلى الله عليه وسلم وضوءه على المغمى عليه.

(۴) اوګورئى: كتاب الوضوء باب المسح على الخفين رقم: ۲۰۲.

(۵) كشف البارى: ۷۳/۲-۷۲.

(۶) تحفة الأحوذى: ۱۶۰/۲ودرس ترمذى: ۳۳۵/۳.

(۷) كشف البارى، كتاب الطب، ص: ۴۰ – ۵۷.

[٣٢٨٧] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ أَبِي الفُرَاتِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُرَيْدَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الطَّاعُونِ، فَأَخْبَرَنِي «أَنَّهُ عَذَابٌ يَبْعَثُهُ اللَّهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ، وَأَنَّ اللَّهَ جَعَلَهُ رَحْمَةً لِلْمُؤْمِنِينَ، لَيْسَ مِنْ أَحَدٍ يَقَعُ الطَّاعُونُ، فَيَمْكُثُ فِي بَلَدِهِ صَابِرًا مُحْتَسِبًا، يَعْلَمُ أَنَّهُ لاَ يُصِيبُهُ إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ، إِلَّا كَانَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِ شَهِيدٍ» ص ٤٨٠][٥٤٠٢، ٦٢٢٥][١]

تراجم رجال

موسى بن اسماعيل: دا موسى بن اسماعيل تبوذكى بصرى رحمه الله دي. [٢]

داؤد بن ابي الفُرات: دَدوى تذكره هم تيره شوې ده.[٣]

عبدالله بن بريدة: دَدوى تذكره هم تيره شوې ده.[٤]

يحيى بن يعمر: دا جليل القدر تابعى ابوسليمان يحيى بن يعمر البصرى القيسى الجدلى رحمه الله دي. دوى دَعثمان بن عفان، على بن ابى طالب، عمار، ابوذر غفارى، ابوهريره، ابوموسٰى اشعرى، ابوسعيد، عائشه، سليمان بن صرد، ابن عباس، ابن عمر، جابربن عبدالله، او ابواسود رضي الله عنهم ورحمهم الله نه دَحديث روايت كړې دي. اودوى نه يحيى بن عقيل، سليمان تيمى، قتاده، عكرمه، عبدالله بن بريده، اسحاق بن سويد غوندې اعلام حديث دَ حديث روايت كړې دي.[٥]

تولو ائمه جرح والتعديل دَدوى توثيق كړې دې. په ورع اوتقوى كښې بې مثال كيدو سره لغت اوعلم نحو كښې هم دَهغوى څوك جوګه نه وو. دَخپلې زمانې دَ فصيح خلقو نه وو. ابن حبان رحمه الله وائى: «كان من فصحاء أهل زمانه وأكثرهم علماً باللغة مع الورع الشديد وكان على قضاء مرو، ولاه قتيبة بن مسلم» يعنى دَ خپل دور دَ فصيح خلقو نه وو او دَ ډير زيات متورع كيدو سره علم لغت كښې په ټولو باندې فوقيت لرلو. دَ مرو قاضى وو او دا منصب هغوى ته قتيبه بن مسلم رحمه الله وركړې وو. علم لغت او نحو هغوى دَ ابواسود رحمه الله نه حاصل كړې وو.[٦]

دَهغوى دَ مرو په منصب دَ قضاء باندې فائز كيدو واقعه هم زړه راښكونكې ده. علامه شمس الدين ذهبى رحمه الله تاريخ اسلام كښې ليكلى دي. چه حجاج بن يوسف ثقفى په يو مجلس كښې دَحضرت حسين رضي الله عنه متعلق اووئيل چه هغه دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم دَ ذريت نه نه دې. يحيى بن يعمر رحمه الله په مجلس كښې موجود وو هغه اووئيل «كذبت أيها الأمير» يعنى تا دروغ اووئيل. حجاج تاؤ راتاؤ شو او وئى وئيل: «لتأتينى على ما قلت ببينة من كتاب الله أو لأقتلنك» يعنى دَخپلې دعوى ثابت كولو دَپاره دَكتاب الله نه څه دليل پيش كړه ګنى زه به تا قتل كړم. يحيى بن يعمر رحمه الله دَ قرآن

---

[١] أخرجه أيضاً فى كتاب الطب،باب أجرالصابر فى الطاعون رقم: ٥٧٣٤وكتاب القدرقبل بابُوما كنا لنهتدى لو لا أن هدانااللهُ، رقم: ٦٦١٩

[٢] كشف البارى:٣/٤١٣.

[٣] اوګورئى: كتاب الجنائز باب مايذكر من الصلاة على المنافقين والاستغفار للمشركين، رقم: ١٣٦٨.

[٤] اوګورئى:كتاب الحيض باب الصلاة على النفساء وسننها، رقم: ٣٣٢،ص:٦٣٠

[٥] دَ شيوخ اوتلامذه دَ تفصيل دَپاره اوګورئى: تهذيب الكمال: ٣٢/٥٣تهذيب التهذيب: ٥/٣٨٩,٢٦٦دارالفكر.

[٦] تهذيب التهذيب: ١١/٤٨٩,٢٦٧دارالفكر، كتاب الثقات لابن حبان: ٥/٤٢٤-٤٢٣دارالفكر، سير أعلام النبلاء:٤/٤٤٢رقم الترجمة:١٧٠مؤسسة الرسالة.

پاك ﴿وَمِن ذُرِّيَّتِهِ﴾ لوستلو سره اوونيل «فأخبرالله أن عيسٰى من ذرية آدم بأمّه» په آيت كښې الله تصريح فرمائيلې ده چه عيسٰى عليه السلام د مور د طرف نه د حضرت آدم عليه السلام د ذريت نه دې يعنې ثابته شوه چه د فاطمه رضي الله عنها اولاد د كلام الله په رو سره ذريت محمد صلى الله عليه وسلم كښې شامل دې.

حجاج اوونيل تا صحيح اوونيل مگر زما په دې مجلس كښې تا زما تكذيب په كوم بنياد باندې اوكړو؟ يحيى بن يعمر رحمه الله په خپل جواب كښې اوفرمائيل «لما أخذ الله على الأنبياء: لتبيّنه للناس ولا تكتمونه» يعنې الله تعالى د انبياء نه عهد اخستې وو چه هغوى به خلقو ته حق خبره بيانوى اوهغه به پټوى نه. هم دغه عهد د تكذيب سبب وو. د دې واقعه نه پس حجاج بن يوسف هغه خراسان ته جلاوطن كړو. هلته په رسيدو باندې مسلم بن قتيبه رحمه الله هغه د مرو قاضي جوړ كړو. (١)

تاريخ قضاء كښې د يحيى بن يعمر رحمه الله په شان د الله تعالى نه ويريدونكې او عدل كونكې قاضي به ډير كم تيرشوې وى. د احتياط او انصاف خوښولوني دا حال وو چه تولې فيصلې به ئې د گواه په موجودگئ كښې اوحلف اخستلو سره كولې. ابن سعد رحمه الله د ابوالطيب موسى بن يسار رحمه الله يو روايت نقل كړې دې چه يحيى بن يعمر رحمه الله د مرو د قضاء په منصب باندې و نو هغوى هغه پخپله كله به كوڅو كښې او كله بازارونو كښې د خلقو مسائل حل كولو سره ليدلې. كله به هغه په خرباندې سور وو نو دوه كسان به په جگړه هغوى له راتلل نو سورلى به ئې اودرولو سره د هغوى مسئله حل كوله. (٢)

د هغوى تاريخ وفات كښې اختلاف دې. ابوالحسن علي بن اثير جزري رحمه الله فرمائى چه وفات ئې په ١٢٩هجرى كښې شوې. حافظ ابن حجر رحمه الله په هغوى باندې رد كولو سره فرمائى چه دا قول محل نظر دې. دويم قول دا دې چه د هغوى وفات د دويمې صدئ هجرئ په اولو دوو برخو كښې شوې. دريم قول د حافظ ابن جوزى رحمه الله دې هغوى د وفات كال ٨٩هجرى تصريح كړې ده. (٣)

قوله: سألتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلم عن الطاعون فأخبرني....... د حضرت عائشه رضي الله عنها روايت دې چه ما د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه د طاعون باره كښې سوال اوكړو نو حضور پاك اوفرمائيل طاعون يو عذاب دې الله تعالى چه په چا باندې غواړى راليگى. مگر الله تعالى هغه د مؤمنانو د پاره رحمت جوړ كړې دې. كه د يو مؤمن په علاقه كښې طاعون خور شى او هغه د ثواب اميد كولو سره په دې صبر اوكړى يعنې ثابت قدم پاتې كيدو سره علاقه پرينږدى اودا عقيده اولرى چه دغه سره به هم هغه معامله كيږى كومه چه الله تعالى د هغه په تقدير كښې ليكلې ده نو ده ته به د شهيد برابر اجر ملاويږى.

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت. علامه عينى رحمه الله فرمائى: «هذا الحديث من جنس الحديث السابق، فلذلك ذكره عقيبه فتعلم المطابقة بينه وبين الترجمة من حيث أنه مطابق للمطابق والمطابق للمطابق للشيء مطابق لذلك الشيء» (٤)

چونكه مذكوره حديث د سابقه حديث د جنس نه دې او هم په دې وجه امام بخارى رحمه الله دا حديث د حديث سابق سره متصل ذكر كړې دې نو د حديث ترجمة الباب سره مطابقت «مطابق مطابق الشيء مطابق لذلك الشيء» په پيش نظر وى.

[٣٢٨٨]- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، أَنَّ قُرَيْشًا أَهَمَّهُمْ شَأْنُ الْمَرْأَةِ الْمَخْزُومِيَّةِ الَّتِي سَرَقَتْ، فَقَالُوا: وَمَنْ يُكَلِّمُ فِيهَا

---

(١) تاريخ الإسلام للذهبي: ١٠٧١/٢ دار الغرب الإسلامي.
(٢) طبقات ابن سعد: ٢٦١/٧ دار الكتب العلمية بيروت ١٤١٠هجرى.
(٣) تهذيب التهذيب: ٣٠٦/١١.
(٤) عمدة القاري: ٨٦/١٦.

رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقَالُوا: وَمَنْ يَجْتَرِئُ عَلَيْهِ إِلَّا أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، حِبُّ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَلَّمَهُ أُسَامَةُ، فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَتَشْفَعُ فِي حَدٍّ مِنْ حُدُودِ اللّٰهِ، ثُمَّ قَامَ فَاخْتَطَبَ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّمَا أَهْلَكَ الَّذِينَ قَبْلَكُمْ، أَنَّهُمْ كَانُوا إِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الشَّرِيفُ تَرَكُوهُ، وَإِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الضَّعِيفُ أَقَامُوا عَلَيْهِ الحَدَّ، وَايْمُ اللّٰهِ لَوْ أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَرَقَتْ لَقَطَعْتُ يَدَهَا" ص ٧٨٣] [ر: ٢٥٠٥] [1]

تراجم رجال

قتيبة بن سعيد: دَ دوی تذکره «کتاب الایمان باب افشاء السلام عن الاسلام» لاندې تیره شوې ده. [2]

ليث: دا ابوالحارث ليث بن سعد بن عبد الرحمن فهمی رحمه الله دې. دَ دوی تذکره بدء الوحي کښې تیره شوې ده. [3]

ابن شهاب: دَ محمد بن شهاب زهری رحمه الله تذکره هم بدء الوحي لاندې تیره شوې ده. [4]

عروة: عروه بن زبیر رحمه الله دې. دَ دوی تذکره «کتاب الایمان باب الدين يسر» لاندې تیره شوې ده. [5]

قوله: أن قريشا أهمهم شأن المرأة المخزومية التي سرقت: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی چه قريش دَ هغه مخزومی ښځې په معامله کښې ډیر فکرمند کړي وو. چاچه دَ فتح مکه په موقع کالي پټ کړي وو نو دَ قريشو خلقو اووئیل په دې معامله کښې رسول الله ﷺ ته دَ حضورپاك نازبين اسامه بن زيد رضي الله عنه نه سوا څوك دَ عرض کولو جرات نه شي کولې. چنانچه اسامه بن زيد رضي الله عنه حضورپاك سره خبره اوکړه نو حضورپاك اوفرمائيل اسامه ته دَ الله تعالى په مقررشوی حدود کښې سفارش کوې؟ بيا حضورپاك اودريدو خطبه ئې ورکړه او وئې فرمائيل: تاسو نه وړاندې خلق يعنی بنواسرائيل خکه هلاك شو چه کله به په هغوی کښې يو صاحب حيثيت سړی غلا کوله نو هغه به ئې پريخودو او کله چه به يو کمزوری غلا کوله نو په هغه باندې به ئې حد قائم کولو. په الله قسم! که فاطمه بنت محمد هم غلا اوکړی نو زه به دَ هغې هم لاس پرې کوم. دا روايت وړاندې دَ حدود او مناقب لاندې راځي.

دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت: حديث باب کښې دی «إنما هلك الذين قبلكم». علامه عينی رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي: دې نه بنواسرائيل مراد دي. دَ روايت په دويم طرق کښې دَ بنو اسرائيل تصريح کړې شوې ده، لهذا ترجمة الباب سره دَ حديث مطابقت ښکاره دې. [6]

[٣٢٨٩]- حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ المَلِكِ بْنُ مَيْسَرَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّزَّالَ بْنَ سَبْرَةَ الهِلَالِيَّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ رَجُلًا قَرَأَ آيَةً، وَسَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ خِلَافَهَا، فَجِئْتُ بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرْتُهُ، فَعَرَفْتُ فِي وَجْهِهِ الكَرَاهِيَةَ، وَقَالَ: «كِلَاكُمَا مُحْسِنٌ، وَلَا تَخْتَلِفُوا، فَإِنَّ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمُ اخْتَلَفُوا فَهَلَكُوا» ص ٧٨٥] [ر: ٢٢٧٩] [1]

---

[1] مر تخريجه فی كتاب الشهادات، باب القاذف والسارق الزانی، رقم: ٢٦٤٨.
[2] كشف الباری: ١٨٩/٢.
[3] كشف الباری: ٣٢٤/١.
[4] كشف الباری: ٣٢٦/١.
[5] كشف الباری: ٤٣٦/٢.
[6] عمدة القاری: ٨٢/١٦ وفتح الباری: ٦٤٦/٦.

تراجم رجال

ادم: دا آدم بن ابی ایاس رحمه الله دي.

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العسکی الواسطی رحمه الله دي. دَدوی دواړو حضراتو تذکره «کتاب الإیمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندې تیره شوې ده.(٢)

عبدالملك بن میسرة: دَدوی تذکره مخکښې تیره شوې ده.(٣)

نزال بن میسرة: دَدوی تذکره مخکښې تیره شوې ده. (٤)

قوله: سمعت رجلا قرأ وسمعت النبی صلی الله علیه وسلم یقرأ خلافها...... دَحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه روایت دې ما یوسړي دَ قرآن تلاوت کولوسره واوریدو حالانکه هغه چه څنګه تلاوت کولو. ما دَ رسول الله ﷺ نه دَ دې برخلاف (بله طریقه باندې) لوستلو سره اوریدلې وو. زه دَحضورپاك خدمت کښې حاضر شوم دَواقعه خبر مې ورکړو نو ما دَ حضورپاك په مخ مبارك باندې دَخفګان اثار اولیدل. حضورپاك اوفرمائیل تاسو دواړه نې ښه لولئ او خپل مینځ کښې جګړه مه کوئ. تاسو نه مخکښې خلق یعنی بنواسرائیل دَخپل مینځ جګړو د وجې نه هلاك شو.

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: «فإن من کان قبلکم» نه دَ بنواسرائیل طرف ته اشاره ده. ترجمة الباب سره دَ دې مناسبت واضح دې.

[٣٢٩٠] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، قَالَ: حَدَّثَنِي شَقِيقٌ، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَحْكِي نَبِيًّا مِنَ الأَنْبِيَاءِ [ص: ١٧٦]، ضَرَبَهُ قَوْمُهُ فَأَدْمَوْهُ، وَهُوَ يَمْسَحُ الدَّمَ عَنْ وَجْهِهِ وَيَقُولُ: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِقَوْمِي فَإِنَّهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ» ص ٧٨٦ [ر: ٦٥٣٠](٥)

تراجم رجال

عمر بن حفص: دا عمر بن حفص بن غیاث النخعی رحمه الله دي.

ابي: دا دَ عمر بن حفص پلار حفص بن غیاث النخعی رحمه الله دي. دَدوی دواړو حضراتو تذکره «کتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق فی الجنابة» لاندې تیره شوې ده.(٦)

الاعمش: دا سلیمان بن مهران کوفی رحمه الله دي. أعمش په لقب سره مشهور دې. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیره شوې ده. (٧)

---

(١) مر تخریجه فی کتاب الخصومات باب مایذکر فی الأشخاص والخصومة بین المسلم والیهودی، رقم: ٢٤١٠.

(٢) کشف الباري: ٦٧٨/١

(٣) اوګورئ: کتاب الخصومات باب مایذکر فی الأشخاص والخصومة بین المسلم والیهودی، رقم: ٢٤١٠.

(٤) أیضاً.

(٥) أخرجه أیضاً فی کتاب استتابة المرتدین والمعاندین وقتالهم قبل باب قتل الخوارج والملحدین بعد إقامته الحجة علیهم رقم: ٦٩٢٩ وأخرجه مسلم فی الجهاد باب غزوة أحد، رقم الحدیث: ٤٦٤٦ وابن ماجه فی سننه فی کتاب الفتن باب الصبر علی البلاء، رقم: ٤٠٢٥.

(٦) کتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق فی الجنابة، ص: ٢٥٩.

(٧) کشف الباري: ٢٥١/٢.

شقيق: دا ابووائل شقيق بن سلمه رحمه الله دي. دَدوي تذكره بدء الوحي لاندې تيره شوې ده [1]
عبدالله: دا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دي [2]

قوله: قال عبدالله: كأني أنظر إلى النبي صلى الله عليه وسلم يحكي نبيا من الأنبياء حضرت عبدالله ابن مسعود رضي الله عنه وائي لکه چه زه رسول الله صلی الله علیه وسلم ته ګورم، چه هغوی د يو نبي حال بيانولو دهغوی قوم هغه وهلو سره په وينو باندې رنګ کړو او هم په دې حال کښې هغه خپله وينه پاکوله او د ګذارونو په شدت سره به بې هوشه کيدو او کله چه به ني ګذاره کيدله نو فرمائيل به ني: «اللهم اغفر لقومي، فإنهم لايعلمون» اې الله زما د قوم خلق اوبخښې دوی نه پوهيږي.

په روايت کښې د کوم يو نبي تذکره ده؟ : حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه روايت باب کښې رسول الله صلی الله علیه وسلم د کوم نبي تذکره کړی ماته دهغه نوم صراحتاً ملاؤ نه شو. ممکن ده چه نوح علیه السلام مراد وی. علامه سيوطی رحمه الله الديباج کښې په دې باندې جزم کړې دې.[3] ابن اسحاق رحمه الله المبتدأ کښې يو روايت نقل کړې دې دهغې الفاظ دادي: «أن قوم نوح كانوا يبطشون به فيخنقونه حتى يغشى عليه فإذا أفاق قال: اللهم اغفر لقومي فإنهم لايعلمون» [4] يعنی د نوح علیه السلام قوم به حضرت نوح علیه السلام وهلوسره د هغه مرئي خفه کوله، تردې چه هغه به بې هوشه شو او چه کله به هوش کښې راتلونو فرمائيل به ني اې الله! زما قوم ناپوهه دې دا اوبخښې. که چرې دا روايت ثابت وی نو بيا دا د نوح علیه السلام د خپل قوم نه د ملاويدونکو تکليفونو دشروع واقعه به وی. په آخره کښې چه کله دقوم د هدايت نه نااميده شو نو دهغوی دپاره ني دا دعا اوکړه: ﴿رَّبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَٰفِرِينَ دَيَّارًا﴾ [5]

دعلامه قرطبي رحمه الله رائې: دباب مذکوره روايت امام مسلم رحمه الله هم په خپل صحيح کښې نقل کړې دې او دې دنقل کولونه وړاندې هغه د احد قصې سره متعلق روايت درج کړې دې په کوم کښې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائيلي. «كيف يفلح قوم شجوا نبيهم وكسروا رباعيته» داسې قوم چرته کامياب کيدې شي چاچه د خپل نبي مخ زخمي کړې وی او د هغه غابنونه ني مات کړې وی؟ کيدې شي د امام مسلم رحمه الله په دې صنيع سره علامه قرطبي رحمه الله دا ګمان کړې وی چه «يحكي نبيا من الأنبياء» کښې په حقيقت کښې نبي کريم صلی الله علیه وسلم خپل حال بيان کړې دې. په دې وجه هغوی تصريح کړې چه په روايت کښې حاکی او محکی عنه پخپله رسول الله صلی الله علیه وسلم دې. دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه روايت باب په وخت د احد واقعه نه وه پيښه شوې. نو علامه قرطبي رحمه الله وائي غزوه احد کښې چه د نبي کريم صلی الله علیه وسلم دزخمي کيدو کومه واقعه پيښه شوې هم داسې واقعه د غزوه احد نه وړاندې حضور پاک ته د وحی په ذريعه خودلې شوې وه مګر د نبي نوم نې اونه خودلو. بيا چه کله په غزوه احد کښې هم دغه شان واقعه پيښه شوه نو معلومه شوه چه دې نه حضور پاک پخپله مراد دې.[6]

حقيقت دادې چه دعلامه قرطبي رحمه الله دا تاويل صحيح نه دې. دا صحيح منلو کښې په حديث او ترجمه کښې

---

[1] كشف الباري: ١/ ٤٨٠.
[2] كشف الباري: ٢/ ٢٥٧.
[3] الديباج على صحيح مسلم بن الحجاج: ٢/ ٧٣٧.
[4] فتح الباري: ٦/ ٦٤٦ عمدة القاري: ١٦/ ٨٣ إدارة الطباعة المنيرية.
[5] فتح الباري: ٦/ ٦٤٦
[6] المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم كتاب الجهاد باب في اقتحام الواحد على جمع العدو. رقم الحديث: ١٣١، ٣/ ٦٥١ دار ابن كثير. دارالكلم الطيب. تفسير القرطبي. سورة آل عمران رقم الآية: ١٢٨، ٥/ ٣٠٧ مؤسسة الرسالة. فتح الباري: ٦/ ٦٤٦

مناسبت نه پاتې کیږي ځکه چه ظاهره ده چه باب بنو اسرائیل سره متعلق دې او دَدې تاویل تردید دَ مسند احمد په یو روایت سره هم کیږي. دا روایت عاصم عن أبي وائل په طریق سره نقل دې په دې کښې دی: «قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم غنائم حنين بالجعرانة قال: فازدحموا عليه فقال: إن عبدا من عباد الله بعثه الله إلى قومه فضربوه وشجوه فجعل يمسح الدم عن جبهته ويقول: رب اغفر لقومي، فإنهم لا يعلمون. قال عبد الله: فكأني أنظر إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم يمسح الدم عن جبهته يحكي الرجل».(١)

یعنی رسول الله جعرانه کښې دَ حنین نه راتلونکې دَ غنیمت مال تقسیم کړو. راوی وائی چه خلق دَ رسول الله ﷺ نه چاپیره راټاؤشو نو په دې موقع حضور پاك اوفرمائیل الله تعالی یو بنده خپل قوم ته نبی جوړ لوسره اولیګلو نو دَ قوم خلقو دَهغه تکذیب اوکړو او دَهغه مخ ئې زخمی کړو نو هغه نبی به دَ خپل مخ نه وینه اوچوله او دا دعائی به ئې فرمائیله: «رب اغفر لقومي، فإنهم لا يعلمون» عبد الله بن مسعود رضي الله عنه وائی لکه چه زه رسول الله ﷺ وینم چه هغوی به دَمذکوره سړی حال بیانولو سره خپل تندې مبارك اوچولو.

خلاصه دا چه روایت کښې رسول الله ﷺ خپل حکایت نه دې بیان کړې او په قول دَ ابن حجر رحمه الله که چرې دَ قرطبی رحمه الله تاویل اومنلې شی نو په باب او روایت کښې به مناسبت پاتې نه شی. اوکه چرې نوح عليه السلام مراد وی نو په دې صورت کښې هم علامه عینی رحمه الله فرمائیلی چه په باب او روایت کښې به مناسبت نه وی ځکه چه دَنوح عليه السلام زمانه دَ بنو اسرائیل نه وړاندې ده خو باب دَ بنو اسرائیل اخبار او واقعات سره متعلق دې.(٢) هم دغه رائې دَعلامه قسطلانی هم ده هغوی فرمائیلی چه په ظاهره واقعه دَ بنو اسرائیل سره متعلق ده او باب سره مناسبت هم په دې صورت کښې دی.(٣)

[٣٢٩١]- حَدَّثَنَا أَبُو الوَلِيدِ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَبْدِ الغَافِرِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنَّ رَجُلًا كَانَ قَبْلَكُمْ، رَغَسَهُ اللَّهُ مَالًا، فَقَالَ لِبَنِيهِ لَمَّا حُضِرَ: أَيَّ أَبٍ كُنْتُ لَكُمْ؟ قَالُوا: خَيْرَ أَبٍ، قَالَ: فَإِنِّي لَمْ أَعْمَلْ خَيْرًا قَطُّ، فَإِذَا مُتُّ فَأَحْرِقُونِي، ثُمَّ اسْحَقُونِي، ثُمَّ ذَرُّونِي فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ، فَفَعَلُوا، فَجَمَعَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ، فَقَالَ: مَا حَمَلَكَ؟ قَالَ: مَخَافَتُكَ، فَتَلَقَّاهُ بِرَحْمَتِهِ "وَقَالَ مُعَاذٌ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، سَمِعْتُ عُقْبَةَ بْنَ عَبْدِ الغَافِرِ، سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ الخُدْرِيَّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ص ١٧٨٩.(٤)

تراجم رجال

ابو الولید: دا ابو الولید هشام بن عبد الملك طیالسی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «كتاب العلم باب إثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم» لاندې تیره شوې ده.(٥)

ابو عوانه: دا وضاح بن عبد الله یشکری رحمه الله دې.(١)

---

(١) مسند الإمام أحمد: ٣٧٦/٧ رقم الحديث: ٤٣٦۶.

(٢) عمدة القاري: ٨٣/١۶.

(٣) إرشاد الساري: ٨٣/٧.

(٤) أخرجه أيضاً في كتاب الرقاق باب الخوف من الله عزوجل رقم: ۶٤٨١ وكتاب التوحيد باب قول الله تعالى: ﴿يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ﴾ رقم: ٧٥٠٨ ومسلم في صحيحه في كتاب التوحيد باب سعة رحمة الله تعالى. رقم الحديث: ۶٢٨٤.

(٥) كشف الباري: ١٥٩/٤.

قتادة: داقتاده بن دعامه رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه» لاندې تيره شوې ده.(٢)

عقبة بن عبدالغافر: دَدوى كنيت ابونهاد دى. دَدوى تذكره مخكښې تيره شوې ده.(٣)

دَ عقبه بن عبدالغافر رحمه الله په صحيح بخارى كښې صرف دوه روايتونه دى. يو روايت مذكره او دويم روايت «كتاب الوكالة باب إذا باع الوكيل شيئا فاسدا فبيعه مردود رقم الحديث: ٢١٨٨» لاندې ذكر دې.

قوله: أن رجلا كان قبلكم رغسه الله مالا ...... دَحضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلى چه تاسو نه مخكښې يوسړې وو. الله تعالى هغه ته (ډير مال) وركړې وو. هغه دَمرګ په وخت خپلو خامنوته اوونيل زه ستاسو څنګه پلار ووم؟ هغوى اوونيل چه ته يو ښه پلار وې. هغه سړى اوونيل چه ما ټول ژوند كښې كله نيك عمل نه دې كړې. كله چه زه مړشم نو ما اوسيزئى ما بيا اوره كړئى بيا دَ سيلئى په ورخو كښې كله چه په زوره سيلئى چليږى ما يعنى زما ايرې په هواكښې اوشيندئى نو خامنو هم داسې اوكړه. الله تعالى دهغه ټول بدن راجمع كړو وئى فرمائيل په داسې كولوباندې ته چا مجبوره كړې؟ هغه وئيل ستا ويرې، نو الله تعالى هغه سره دَ رحم معامله اوكړه.

دا سړې دبنو اسرائيل نه و. دا عاجز دَ الله تعالى دَ صفاتو اوقدرت كامله نه ناخبره وو. نيك عمل نى نه وو مګر دَ مرګ نه مخكښې دَ الله تعالى ويره پرې دومره غالبه شوه چه خپلو خامنوته ئى داسې جاهلانه وصيت اوكړو. دا بالكل غلط عمل وو چونكه دَ الله تعالى دَ ويرې تقاضا خو دا وه چه دَهغه دَ عذاب نه ويريدلو. په دې وجه الله تعالى دَ هغه نادان مغفرت اوكړو.

وَقَالَ مُعَاذٌ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ: سَمِعْتُ عُقْبَةَ بْنَ عَبْدِ الْغَافِرِ: سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ. [٦١١٦، ٦٠٤٩، ٧٠٧٠]

دا تعليق امام مسلم رحمه الله په خپل صحيح كښې «عن عبدالله بن معاذ العنبري عن أبيه» په طريق سره موصولاً نقل كړې دې او دَدې تعليق نه دَ امام بخارى رحمه الله مقصد داخودل دى چه عقبه بن عبدالغافر رحمه الله دَ قتاده رحمه الله نه سماع ثابته ده.(٤)

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: روايت كښې دى: «أن رجلا كان قبلكم» دا جمله دَ باب موافق ده.

[٣٢٩٢]- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ رِبْعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ، قَالَ: قَالَ عُقْبَةُ لِحُذَيْفَةَ: أَلاَ تُحَدِّثُنَا مَا سَمِعْتَ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ "إِنَّ رَجُلًا حَضَرَهُ الْمَوْتُ، لَمَّا أَيِسَ مِنَ الْحَيَاةِ أَوْصَى أَهْلَهُ: إِذَا مُتُّ فَاجْمَعُوا لِي حَطَبًا كَثِيرًا، ثُمَّ أَوْرُوا نَارًا، حَتَّى إِذَا أَكَلَتْ لَحْمِي، وَخَلَصَتْ إِلَى عَظْمِي، فَخُذُوهَا فَاطْحَنُوهَا فَذَرُّونِي فِي الْيَمِّ فِي يَوْمٍ حَارٍّ، أَوْ رَاحٍ، فَجَمَعَهُ اللَّهُ فَقَالَ: لِمَ فَعَلْتَ؟ قَالَ: خَشْيَتَكَ، فَغَفَرَ لَهُ" قَالَ عُقْبَةُ: وَأَنَا سَمِعْتُهُ يَقُولُ: حَدَّثَنَا مُوسَى، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، وَقَالَ: «فِي يَوْمٍ رَاحٍ» ص ٧٩١](٥)

---

١) كشف البارى: ٤٣٤/١.
٢) كشف البارى: ٣/٢.
٣) اوګورئى: كتاب الوكالة باب إذا باع الوكيل شيئا فاسدا فبيعه مردود: ٢٣١٢.
٤) فتح البارى: ٦٤٧/٦ وإرشاد السارى: ٤٣٧/٧.
٥) مر تخريجه فى نفس الباب برقم: ٣٤٥٢.

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدی بصری رحمه الله دي. دده تذکره «كتاب العلم باب من خص بالعلم قوما دون قوم كراهية أن لايفهموا» لاندې تيره شوې ده. (١)

ابوعوانة: دا وضاح بن عبدالله يشكري رحمه الله دي. (٢)

عبدالملك بن عمير: دا عبدالملك بن عمير بن سويد الفرسي رحمه الله دي. (٣)

ربعي بن حراش: دده تذکره «كتاب العلم باب إثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم» لاندې تيره شوې ده. (٤)

عقبة: دا صحابی رسول ابومسعود عقبه بن عمرو انصاري رضي الله عنه دي. دده تذکره «كتاب الإيمان باب ماجاء أن الأعمال بالنية والحسبة» لاندې تيره شوې ده. (٥)

حذيفة: دا حذيفه بن يمان رضي الله عنه دي. «كتاب العلم باب قول المحدث حدثنا أو أخبرنا أو أنبأنا» لاندې دده حالات تيرشوي دي. (٦)

قوله: قال عقبة لحذيفة: ألا تحدثنا ما سمعت من النبي صلى الله عليه وسلم؟.....: عقبه بن عمرو انصاري رضي الله عنه حذيفه بن يمان رضي الله عنه ته اووئيل: آيا ته مونږ ته د رسول الله ﷺ نه اوريدلې څه حديث نه بيانوې؟ حذيفه رضي الله عنه اوفرمائيل ما رسول الله ﷺ په دې ارشاد فرمائيلو سره اوريدلې چه د يوسړي د مرګ وخت نيزدې راغلو. كله چه هغه د ژوند نه نااميده شو نوهغه خپل بال بچ ته دا وصيت اوكړو: كله چه زه مړ شم نو زما دپاره ډير لرګي راجمع كړني بيا اور بل كړني تردې چه كله اور زما دبدن غوښه اوخوري او هډوكو پورې اورسيږي نو دغه هډوكي واخلني اوره ني كړني بيا د سختې ګرمنې په ورځ يا ني اوفرمائيل: په كومه ورځ چه تيزې هواګاني چليږي ما په هوا كښې اوشيندني. كله چه دهغه د اوره كړې شوو هډوكو ايره په هوا كښې والوزولې شوه نو الله تعالى دهغه بدن راغونډ كړو او تپوس ني ترې اوكړو تا داسې ولې اوكړه؟ هغه ونيل ستاد ويرې، نو الله تعالى دهغه مغفرت اوكړو. په دې روايت كښې هم د بنواسرائيل د يوسړي واقعه بيان كړې شوې ده. دا نباش ګوركن وو او كفنونه به ني پټول. (٧)

قوله: ألا تحدثنا: ألا حرف تخصيص دي. (٨)

قوله: خشيتك: علامه قسطلاني رحمه الله وائي چه شرف الدين يونيني دخپل شيخ جمال الدين ابن مالك رحمه الله قول نقل كړې دي چه خشيتك دتاء فتحه اوكسره دواړه شان لوستلې كيدې شي. البته فتح اولى ده. د نصب د وجې نه

---

(١) كشف الباري: ٥٨٨/٤.
(٢) كشف الباري: ٤٣٤/١.
(٣) اوګورئي: كتاب الأذان باب أهل العلم والفضل أحق بالإمامة، رقم: ٦٧٨
(٤) كشف الباري: ١٤٧/٤.
(٥) كشف الباري: ٧٤٨/٢.
(٦) كشف الباري: ١٠٩/٣.
(٧) إرشادالساري: ٤٣٥/٧.
(٨) عمدة القاري: ٨٥/١٦

علامه کرماني رحمه الله دا فرمائيلي دي چه دانزع دخافض دوجي نه ده يعني: «من خشيتك» او دکسره دوجي نه علامه زرکشي رحمه الله دا فرمائي چه «خشيتك» نه وراندي "من" مقدر دي.(١)

حدثنا موسى: حدثنا ابوعوانه..... الخ: دا سند ذکرکولوسره دامام بخاري رحمه الله مقصد دي خبرې طرف ته اشاره کول دي چه موسى بن اسماعيل تبوذکي رحمه الله ددې حديث په يو وروکي شان جزء کښې دمسدد رحمه الله مخالفت کړې دې ځکه چه دمسدد رحمه الله په روايت کښې «في يوم حار» دې خودموسى بن اسماعيل تبوذکي رحمه الله په روايت کښې «في يوم راح» دې.(٢)

دحديث ترجمة الباب سره مناسبت: روايت باب کښې دی. «أن رجلاً حضره الموت» په دې کښې دبني اسرائيل د يو سړي ذکر دې دباب سره دا دې مناسبت ښکاره دې.(٣)

[٣٢٩٣]- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "كَانَ الرَّجُلُ يُدَايِنُ النَّاسَ، فَكَانَ يَقُولُ لِفَتَاهُ: إِذَا أَتَيْتَ مُعْسِرًا فَتَجَاوَزْ عَنْهُ، لَعَلَّ اللَّهَ أَنْ يَتَجَاوَزَ عَنَّا، قَالَ: فَلَقِيَ اللَّهَ فَتَجَاوَزَ عَنْهُ" ص ٧٩٤] [ر: ١٩٧٢](٤)

تراجم رجال

عبدالعزيز بن عبدالله: دا عبدالعزيز بن عبدالله اويسي رحمه الله دي. ددوی تذکره «کتاب العلم باب الحرص على العلم» لاندې تيره شوې ده.(٥)

ابراهيم بن سعد: دا ابراهيم بن سعد بن ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دي. ددوی تذکره «کتاب العلم باب ماذکر في ذهاب موسى عليه السلام في البحر إلى الخضر» لاندې تيره شوې ده.(٦)

ابن شهاب: دا محمد بن مسلم بن شهاب زهري رحمه الله دي.(٧)

عبيدالله بن عبدالله: ددوی حالات «کتاب العلم باب: متى يصح سماع الصغير» لاندې تيرشوی دی.(٨)

قوله: کان رجل يداين الناس، فکان يقول لفتاه: إذا أتيت معسرا.......: دحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلي يو سړی به خلقو ته قرض ورکولو اوهغه به خپل نوکرته وئيل کله چه يوتنګدست (قرض داری) له ورشې نوهغه ته معافی کوه کيدې شی (چه ددې نيکنی په صله کښې) الله تعالی زمونږ خطاګانې معاف کړي کله چه هغه الله تعالی سره ملاقې شو نوالله تعالی هغه معاف کړو. دنسائي رحمه الله د روايت الفاظ دادي: «يقول لرسوله: خذ ما تيسر واترك ما عسر وتجاوز»(٩)

---

(١) إرشادالساري: ٤٣٥/٧.
(٢) عمدةالقاري: ٨٦/١٦
(٣) عمدة القاري: ٨٥/١٦
(٤) مرتخريجه في کتاب البيوع باب من أنظر معسراً، رقم: ٢٠٧٨.
(٥) کشف الباري: ٤٨/٤.
(٦) کشف الباري: ٢٨٧/٣.
(٧) کشف الباري: ٣٢٦/١.
(٨) کشف الباري: ٢٨/٣.
(٩) سنن النسائي کتاب البيوع باب حسن المعاملة والرفق في المطالبة، رقم الحديث: ٤٦٩٨.

یعنی هغه سړی به خپل پیغام رسونکی نوکر ته دا ونیل چه کوم په آسانئی سره درکوی هم هغه اخله گنی پریږده او دمعافئی نه کار اخله. او صحیح مسلم کښې دَ ربعی عن حذیفه په طریق سره نقل روایت الفاظ دادی: «فقال الله تعالی: أنا أحق بذا منك تجاوزوا من عبدي»[1]

یعنی الله تبارك وتعالی فرمائی چه دا دَ عفو او معافئی عمل تاسو نه زیات زماشان سره لائق دې او بیائی فرښتې ته حکم ورکړو چه زما دې بنده سره دَ معافئی معامله اوکړئی دې جنت ته داخل کړئی.

دا روایت «کتاب البیوع باب: من أنظر معسراً» کښې تیرشوې دې.

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ښکاره خبره ده چه دا واقعه بنو اسرائیل سره متعلق ده او باب سره ددې مناسبت هم ښکاره دې.

[۳۲۹۴]-حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "كَانَ رَجُلٌ يُسْرِفُ عَلَى نَفْسِهِ فَلَمَّا حَضَرَهُ المَوْتُ قَالَ لِبَنِيهِ: إِذَا أَنَا مُتُّ فَأَحْرِقُونِي، ثُمَّ اطْحَنُونِي، ثُمَّ ذَرُّونِي فِي الرِّيحِ، فَوَاللَّهِ لَئِنْ قَدَرَ عَلَيَّ رَبِّي لَيُعَذِّبَنِّي عَذَابًا مَا عَذَّبَهُ أَحَدًا، فَلَمَّا مَاتَ فُعِلَ بِهِ ذَلِكَ، فَأَمَرَ اللَّهُ الأَرْضَ فَقَالَ: اجْمَعِي مَا فِيكِ مِنْهُ، فَفَعَلَتْ، فَإِذَا هُوَ قَائِمٌ، فَقَالَ: مَا حَمَلَكَ عَلَى مَا صَنَعْتَ؟ قَالَ: يَا رَبِّ خَشْيَتُكَ، فَغَفَرَ لَهُ" وَقَالَ غَيْرُهُ: «مَخَافَتُكَ يَا رَبِّ» ص ۷۹۵ - ۷۹۶][۷۰۶۷][2]

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا ابوجعفر عبدالله بن محمد مسندی رحمة الله علیه دې. ددوی تذکره «کتاب الإیمان باب أمور الإیمان» لاندې تیره شوې ده.[3]

هشام: دا مشهور محدث هشام بن یوسف الصنعانی رحمة الله علیه دې. ددوی تذکره مخکښې تیره شوې ده.[4]

معمر: دا معمر بن راشد ازدی رحمة الله علیه دې. ددوی تذکره «کتاب العلم باب کتابة العلم» لاندې تیره شوې ده.[5]

الزهري: دا محمد بن شهاب زهری رحمة الله علیه دې.[6]

حمید بن عبدالرحمن: داحمید بن عبدالرحمن بن عوف رحمة الله علیه دې. ددوی تذکره «کتاب الإیمان باب تطوع قیام رمضان من الإیمان» لاندې تیره شوې ده.[7]

کان رجل یسرف علی نفسه.....: دَ حضرت ابوهریره رضي الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی یو

---

[1]) صحیح مسلم کتاب المساقاة باب فضل إنظار المعسر إلخ رقم الحدیث: ۳۹۹۶.

[2]) أخرجه أیضاً فی کتاب التوحید باب: ﴿يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ﴾ رقم: ۷۵۰۶ ومسلم فی کتاب التوحید باب سعة رحمة الله تعالی وأنها تغلب غضبه، رقم الحدیث: ۶۹۸۱ والنسائی فی کتاب الجنائز باب أرواح المؤمنین رقم الحدیث: ۲۰۸۱.

[3]) کشف الباری: ۶۵۷/۱.

[4]) کتاب الغسل باب من سمّی النفاس حیضا، رقم: ۲۹۸.

[5]) کشف الباری: ۳۲۱/۴.

[6]) کشف الباری: ۳۲۶/۱.

[7]) کشف الباری ۳۱۶/۲.

سړي به دَحدنه زياته ګناه کوله. هغه خامخا تنوته اوونيل چه کله زه مړشم ما اوسوزوئي او ميده مي کړئي او بيا مي په هوا کښي والوزوئي. په الله قسم چه که الله تعالى زما مواخذه اوکړه نو داسي سزا به راکوي چه هيچاته به ئي نه وي ورکړي. کله چه هغه مړشو نوهغه سره هم هغه شان اوکړي شو. الله تعالى زمکي ته حکم اوکړو چه دَ دې بنده دَ بدن اعضاء راجمع کړه. زمکي دَحکم تعميل اوکړو نوهغه اودريدو. الله تعالى تپوس اوکړو تاداسي ولي اوکړه؟ هغوي ونيل اې ربه ستا دَ ويرې دَ وجي نه نو الله تعالى دَهغه مغفرت اوکړو.

يواشکال اودهغي جواب: علامه خطابي رحمه الله فرمائي چه «لئن قدرالله علي» الفاظ خو هم هغه کس ونيلي شي چه دَ بعث بعدالموت اودَالله تعالى دَ صفت دَ قدرت على الاحياء منکر وي. کله چه دَدغه سړي عقيده دا وه نو دَ هغه مغفرت څنګه اوکړي شو؟ اوبيائي هم پخپله دَدې جواب ورکړو چه هغه دَ بعث بعدالموت منکر نه وو. هغه دَجهل په وجه دا خيال اوکړو که دَ هغه بدن اوره کړي شي او په لرې لرې علاقو کښي اوشيندلي شي نوهغه به دَ بعث بعدالموت اوعذاب نه بچ شي. داسړي په حقيقت کښي مؤمن وو اودَ الله تعالى نه ويره دَهغه دَمؤمن کيدو دليل دې.[1]

دَ ابن قتيبه رحمه الله رائې او په هغې باندې دَ ابن جوزي رحمه الله رد: ابن قتيبه رحمه الله فرمائي دَالله تعالى بعض صفاتو کښي دَ غلطي کونکي مؤمن تکفير نه شي کولې يعني په صفات الهيه کښي دَخطاء واقع کيدل څه صورتونه دَتکفير نه مستثنى دي او په هغې کښي دَ غلطي مرتکب مؤمن دَ اسلام دَدائرې نه نه خارج کيږي. لهذا مذکوره سړي هم «لئن قدرالله علي» ونيلو سره کافر نه دې.[2]

علامه ابن جوزي رحمه الله په دې باندې رد کولو سره فرمائي چه دَالله تعالى دَ قدرت صفات نه انکارکول کفر دې اومذکوره سړي دَ قدرت دَصفت نه په انکار کولو سره په اتفاق سره کافردې.[3]

بعض شراح حديث فرمائيلي چه دَ قدر معنى ده: «ضَيَّق» لکه دَ سورت طلاق آيت: ﴿وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ﴾ کښي دَقدر معنى ده ضيّق. دا اقدام هغه سړي دَ الله تعالى دَ ويرې دَ وجي نه اوکړو اودَ هغه دا اعتراف او اظهار دَ ايمان دليل دې. او داسي مؤمن په چاچه دَ الله تعالى نه دَ ويريدو دومره غلبه وي هغه له دَ الله تعالى په قدرت على الحياة کښي هيڅ کله شك نه شي کيدې.[4]

دَامام نووي رحمه الله رائې: امام نووي رحمه الله فرمائي چه ظاهر دکلام خو بالکل بې ګردوغبار دې چه په دې سره کفر لازم راځي ليکن دا کلام په ژبه سره دَ اداکولو په وخت هغه خپل حواس بيللي وو. دَ ظاهر مفهوم قصد هغه نه وو کړې. دهشت اودَ الله تعالى دَ ويرې غلبې دَهغه دَ عقل صلاحيت معطل کړې وو. هغه وخت هغه دَ داسي غافل او هيرونکي په حکم کښي وو دَچا قول اوفعل چه قابل مواخذه نه وي.[5]

حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه قسطلاني رحمه الله دَ امام نووي رحمه الله قول ته خوښ کړې شوې ونيلي دې.[6]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: روايت کښي دي: «کان رجل يسرف على نفسه» باب سره دَدې مناسبت دې څکه چه دا سړې دَ بنى اسرائيل نه وو.[7]

---

[1] فتح الباري: ٦/٤٤٨عمدة القاري: ١٦/٨٦وإرشادالساري: ٧/٤٣٧.

[2] فتح الباري:٦/٤٤٨

[3] فتح الباري: ٦/٤٤٨

[4] إراشادالساري: ٧/٤٣٢.

[5] فتح الباري: ٦/٤٤٨عمدة القاري: ١٦/٨٦وإرشادالساري: ٧/٤٣٧.

[6] فتح الباري: ٦/٤٤٨عمدة القاري: ١٦/٨٦وإرشادالساري: ٧/٤٣٧.

[7] عمدة القاري: ١٦/٨٧.

[٣٢٩٥]-حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْمَاءَ، حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ بْنُ أَسْمَاءَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ [ص: ١٧٧] بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «عُذِّبَتِ امْرَأَةٌ فِي هِرَّةٍ سَجَنَتْهَا حَتَّى مَاتَتْ، فَدَخَلَتْ فِيهَا النَّارَ، لاَ هِيَ أَطْعَمَتْهَا وَلاَ سَقَتْهَا، إِذْ حَبَسَتْهَا، وَلاَ هِيَ تَرَكَتْهَا تَأْكُلُ مِنْ خَشَاشِ الأَرْضِ» ص ٧٩٨] [ر: ٢٢٣٦] (١)

ترجمه: دَحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمانيلى: يوې ښځې (چه دَ بنواسرائيل نه وه) ته دَ يوې پيشودَ وجې نه عذاب ورکړې شو. هغې پيشو قيد کړې ساتلې وه تردې چه هغه مړه شوه. دهغې په جرم کښې هغه دوزخ ته اورسيده. هغې په پيشو باندې څه خوراک څښاک نه کولو اونه ئې هغه (آزاده) پرېخوده چه هغه دَ زمکې نه چينجى وغيره اوخورې.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد بن اسماء: دَدوى تذکره مخکښې تيره شوې ده. (٢)

جويرية بن اسماء: دَدوې تذکره «كتاب الغسل باب الجنب يتوضأ ثم ينام» لاندې تيره شوې ده. (٣)

نافع: داحضرت نافع مولى عبدالله بن عمرقرشي عدوى رحمه الله دې. دَدوى تذکره «كتاب العلم باب ذكر العلم والفتيا في المسجد» لاندې تيره شوې ده. (٤)

دَ ابوذر اومستملي په نسخه کښې «سجنتها» په ځائې ربطتها (٥) لفظ نقل دې. يعنى هغې پيشو تړلې اوساتله علامه دميرى رحمه الله فرمائى چه مسندبزار، دَابونعيم تاريخ اصفهان او بيهقى البعث والنشور کښې دَحضرت عائشه رضی الله عنها په روايت کښې تصريح ده چه ذکر شوې ښځه کافره وه اودا عذاب هغې ته دَ کفر او ظلم دواړو دَ وجې نه ورکړې شو. (٦)

چنانچه په روايت کښې دى: دَ شعبى عن عقلمه په طريق سره نقل يو روايت دې: «كنا عند عائشة فدخل عليها أبوهريرة. قالت: ياأباهريرة أنت الذي تحدث أن امرأة عذبت في هرة لها ربطتها لم تطعمها ولم تسقها؟ فقال أبوهريرة: سمعت منه يعني: صلى الله عليه وسلم. فقالت عائشة: أتدري ماكانت المرأة؟ قال: لا. قالت: إن المرأة مع مافعلت كانت كافرة، إن المؤمن كريم على الله من أن يعذبه من أجل هرة. فإذا حدثت عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، فانظر كيف تحدث». (٧)

دَ روايت الفاظ «إنما كانت المرأة مع ذلك كافرة» نه معلوميږى چه دې ښځې ته دا عذاب دَ کفر اوظلم دواړو دَ وجې نه شوې. قاضى عياض رحمه الله فرمائى چه ممکن ده هغه ښځه کافره وى اوهغې ته دا عذاب دهغې دَ کفر دَ وجې نه ورکړې شوې وى. البته په دې عذاب کښې سختې يا زياتوالې دَ هغې دَ دې ظلم په وجه سره وى اوهم په دې وجه دَ هميشه عذاب مستحق ګرځيدلې وى. ځکه چه دَ اهل ايمان صغيره ګناهونه دَ کبيره نه دَ ځان ساتلو په وجه سره

(١) مرتخريج الحديث فى كتاب المساقاة باب فضل سقى الماء. رقم: ٢٣٦٥.
(٢) اوګورئى: كتاب الجمعة باب فضل الغسل يوم الجمعة. رقم: ٨٧٨
(٣) كتاب الغسل باب نوم الجنب رقم: ٢٨٩.
(٤) كشف البارى: ٤/٦٥١
(٥) إرشادالسارى: ٧/٤٣٧.
(٦) إرشادالسارى: ٧/٤٣٧.
(٧) البعث والنشور للإمام البيهقى. ص: ٥٣رقم الحديث: ٥٢ مؤسسة الكتب الثقافية.

معاف کولی شی (۱)

امام نووی رحمه الله فرمائی د ظاهری دحدیث نه معلومیږی چه هغه ښځه مسلمانه وه لیکن چونکه هغې پیشو سره د برزیات ظلم اوکړو د کوم په وجه چه د اور د عذاب مستحق اوګرځیده. باقی دا ښځه کافره ګرځول صحیح نه دی لکه څنګه چه قاضی عیاض رحمه الله دا احتمال ذکرکړی دی. ځکه چه صرف د کبائر ارتکاب کبائر نه دی بلکه که د یو صغیره ارتکاب هم پرشان او په اصرار سره کولی شی نو هغه کبیره جوړیږی او د دغه ښځې حال څه هم داسې وو. په دې وجه ددومره سخت عذاب مستحق شوه. او بیا په حدیث کښې ددې خبرې هیڅ دلیل نشته دې چه هغه به همیشه په دغه عذاب کښې وی (۲)

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دحدیث اوترجمة الباب مناسبت واضح دی ځکه چه په دې مقام باندې ددې حدیث ذکر کولوسره هم دغه معلومیږی چه دې ښځې بنی اسرائیل سره تعلق لرلو (۳)

[۳۲۹۶] -حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، عَنْ زُهَيْرٍ، حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ، عَنْ رِبْعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ، حَدَّثَنَا أَبُو مَسْعُودٍ عُقْبَةُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ مِمَّا أَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلاَمِ النُّبُوَّةِ، إِذَا لَمْ تَسْتَحْيِ فَافْعَلْ مَا شِئْتَ»

ترجمه: دحضرت ابومسعود عقبه بن عمرو بدری رضی الله عنه روایت دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی. د نبوت د خبرو نه چه خلقو کوم څه حاصل کړی دی دهغې نه یوه مقوله داهم ده چه: کله چه په تاسو کښې شرم اوحیا نه وی نوبیا چه دې څه خوښه وی کوه.

تراجم رجال

احمدبن یونس: دا احمدبن یونس تیمی رحمه الله دی. ددوی تذکره «کتاب الایمان باب من قال إن الایمان هو العمل» لاندې تیره شوې ده (۴)

زهیر: دا ابوخیثمه زهیر بن معاویه رحمه الله دی ددوی تذکره «کتاب الایمان باب الصلاة من الایمان» لاندې تیره شوې ده (۵)

منصور: دا منصور بن معمر کوفی رحمه الله دی. ددوی تذکره «کتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أیاما معلومة» لاندې تیره شوې ده (۶)

ربعی بن حراش: د دوی تذکره «کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: اللهم علمه الکتاب» لاندې تیره شوې ده (۷)

ابومسعود عقبه: دا ابومسعود عقبه بن عمرو رضی الله عنه دی ددوی تذکره «کتاب الایمان باب ماجاء أن الأعمال بالنیة والحسبة» لاندې تیره شوې ده (۱)

---

(۱) إکمال المعلم کتاب السلام باب تحریم قتل الهرة: ۱۷۹/۷-۱۷۸دارالوفا.

(۲) شرح النووی کتاب السلام باب تحریم قتل الهرة: ۲۴۱/۱۴-۲۴۰المطبعة المصریة بالأزهر.

(۳) عمدة القاری: ۸۷/۱۶دارالکتب العلمیة. رواه البخاری بعدالروایة المذکورة متصلاً أیضاً فی نفس الباب وفی الأدب. باب: إذا لم تستحی فاصنع ماشئت رقم: ۶۱۲۰والإمام أبوداؤد فی کتاب الأدب باب ماجاء فی الحیاء رقم الحدیث: ۴۷۹۷والإمام ابن ماجه فی کتاب الزهد باب الحیاء رقم الحدیث: ۴۱۸۳جامع الأصول فی أحادیث الرسول: ۶۲۰/۳رقم الحدیث: ۱۹۵۶.

(۴) کشف الباری: ۱۵۹/۲.

(۵) کشف الباری: ۳۶۷/۲.

(۶) کشف الباری: ۲۷۰/۲.

(۷) کشف الباری: ۳۱۲/۳.

تشريح: مطلب دا حیاء يو داسې بهترين وصف دې دَ كوم تحسين باندې چه په هره زمانه كښې اهل دانش اتفاق كړې دې. انبياء سابقين هم دَحياء په شكلي اخلاقي كمال كېدو باندې متفق پاتې دى. دَ هغوى دَ شريعتونو نه په ګڼرشمير كښې احكام منسوخ شو. ليكن دَحياء تعظيم دَ ټولو په نيز معمول به پاتې دې او دَ دې پوره تعليمات سره ددې چه ترموږه نه دى رسيدلي ليكن څه حكيمانه خبرې دومره مقبول اومشهورې شوى چه دَ مودو دَ اياب او ذهاب باوجود تراوسه پورې دَ خلقو په خلو باندې دى.

قوله:أدرك النـاس: حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عيني رحمه الله فرمائي چه لفظ الناس په ټولو طرق كښې رفع سره دې. خوددې نصب سره لوستل هم جائز دى او په دې صورت كښې أدرك معنى به شى بلغ يعنى مابلغ الناس.[٢]

قوله:من كلام النبوة: دَ مسنداحمد او سنن ابوداؤد په روايت كښې دى النبوة نه پس الأولىٰ اضافه هم ده.[٣]علامه قسطلانى رحمه الله فرمائي: «فيه إشارة إلى اتفاق كلمة الأنبياء من أولهم إلى آخرهم على استحسانه»[٤] يعنى «من كلام النبوة الأولى» سره دې خبرې طرف ته اشاره كول مقصود دى چه حضرت آدم عليه السلام نه واخله تراوسه پورې دَ ازل نه تر آخره پورې ټول انبياء كرام عليهم السلام دَ حياء په استحسان باندې متفق دى.

قوله:فـاصنع مـا شئت: شراح حديث ددې جملې مختلف توجيهات كړى دى: ① يو خودادى چه فاصنع امر بمعنى الخبر وى. نو په دې صورت كښې به مطلب داشى «انظر إلى ما تريد أن تفعله فإن كان مما لا يستحى منه فافعله وإن كان مما يستحى منه فدعه»[٥] يعنى دكوم كار دَ كولودپاره چه ته څې په هغې باندې غور اوكړه كه چرې هغه داسې كار وى دكوم په كولوسره چه حياء نه راځى نوهغه پوره كړه. كه چرې حياء راشى نوهغه پرېږده.

② يا بيا دادَ وعيد په معنى كښې دې اومطلب دادې «افعل ماشئت تجازى» يعنى كله چه په تا كښې حياء پاتې نه شى نوبيا چه څه غوارې كوه تاته به دَهغې سزا ملاويږى.[٦]

③ دريم قول دادې چه دا مبالغه في الذم ده اومطلب دادې: «تركك الحياء أعظم مما تفعله» يعنى كوم كار چه ته كول غوارې دهغې په مقابله كښې حياء پرېخودل لوئى جرم دې.[٧]

④ څلورم قول دادې چه دا امر په معنى دَ التوبيخ وى مطلب دادې: «إذا لم تستحى من العتب ولم تخش العار فافعل ما حدثت به نفسك حسن كان أوقبيحا»[٨] يعنى كله چه تاته دَ ملامته كېدو پرواه نه وى نوبيا خو چه دې څه زړه غوارى كوه كه هغه ښه وى او كه بد.

حَدَّثَنَا آدَمُ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ قَالَ: سَمِعْتُ رِبْعِيَّ بْنَ حِرَاشٍ يُحَدِّثُهُ عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «إِنَّ مِمَّا أَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلَامِ النُّبُوَّةِ: إِذَا لَمْ تَسْتَحْيِ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ» [٥٧٦٩].[٩]

---

[١] كشف البارى: ٧٤٨/٢.

[٢] فتح البارى: ٦٤٩/٦ عمدة القارى: ٨٨/١٦

[٣] سنن أبى داؤد كتاب الأدب باب فى الحياء رقم الحديث: ٤٧٩٩ مسندالإمام أحمد: ٣١٨/٢٨ رقم الحديث: ١٧٠٩٠ مؤسسة الرسالة.

[٤] إرشادالسارى: ٤٣٩/٧-٤٣٨.

[٥] فتح البارى: ٦٤٩/٦ وإرشادالسارى: ٤٣٩/٧.

[٦] عمدة القارى: ٨٨/١٦ وفتح البارى: ٦٤٩/٦ وإرشادالسارى: ٤٣٩/٧.

[٧] عمدة القارى: ٨٨/١٦

[٨] عمدة القارى: ٨٨/١٦

[٩] كشف البارى: ٦٧٨/١

تراجم رجال

ادم: دا آدم بن ابی ایاس رحمه الله دی د دوی تذکره «کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندی تیره شوی ده (۱)

شعبة: دا شعبه بن الحجاج الواسطی رحمه الله دی د دوی تذکره هم «کتاب الایمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندی تیره شوی ده (۲)

دباقی رواتو حالات دتیر شوی حدیث تراجم رجال لاندی اوګورئی. دا دتیرشوی حدیث دویم طریق دی. دکوم چه صرف د شروع دوه راویان د اولنی روایت د رواة نه مختلف دی دی نه پس ټول رواة د روایت هم یو دی. د دی حدیث تشریح د تیرشوی حدیث لاندی تیره شوی ده.

[۳۲۹۷]-حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَخْبَرَنِي سَالِمٌ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، حَدَّثَهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «بَيْنَمَا رَجُلٌ يَجُرُّ إِزَارَهُ مِنَ الخُيَلاَءِ، خُسِفَ بِهِ، فَهُوَ يَتَجَلْجَلُ فِي الأَرْضِ إِلَى يَوْمِ القِيَامَةِ» تَابَعَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ. ص ۸۰۴ [۵۴۵۳، ۵۴۵۴] (۳)

ترجمه: دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه روایت دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمانیلی دی: په داسی حال کښی چه یو سړی خپل پرتوګ د تکبر د وجې نه زورند کړی روان وو چه په زمکه کښی ورخښ کړی شو او هغه به یو شان د قیامت ترقائمیدو د ورځې پورې په زمکه کښی خښ روان وی.

تراجم رجال

بشربن محمد: دا ابومحمد بشر بن محمد سختیانی رحمه الله دی. (۴)

عبیدالله: بعض نسخو کښی عبیدالله تصغیر سره مذکور دی. لیکن صحیح عبدالله دی چه ابن المبارک دی. (۵)

یونس: دایونس بن یزید ایلی رحمه الله دی. (۶)

الزهري: دا ابن شهاب زهری رحمه الله دی. (۷)

سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر رحمه الله دی. (۸)

ابن عمر: دا صحابی رسول حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دی. (۹)

د دی حدیث تشریح «کتاب اللباس، باب: من جر ثوبه من الخیلاء» لاندی اوګورئی.

---

(۱) کشف الباری: ۶۷۸/۱

(۲) کشف الباری: ۶۷۸/۱

(۳) رواه البخاری فی اللباس أیضاً باب من جرّ ثوبه من الخیلاء رقم الحدیث: ۵۷۹۰ والإمام النسائی الزینة باب التغلیظ في جرّ الإزار، رقم الحدیث: ۵۳۴۱ دارالمعرفة. جامع الأصول فی أحادیث الرسول: ۶۲۱/۱۰ رقم الحدیث: ۸۲۲۲.

(۴) کشف الباری: ۴۶۵/۱.

(۵) کشف الباری: ۴۶۲/۱.

(۶) کشف الباری: ۴۶۳/۱، ۲۸۲/۳.

(۷) کشف الباری: ۳۲۶/۱.

(۸) کشف الباری: ۱۲۸/۲.

(۹) کشف الباری: ۶۳۷/۱

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت په لفظ رجل كښې دې خكه چه دَ كوم سړي په حديث كښې تذكره كړې شوې ده دَهغه تعلق دَ پخوانو امتونونه يو امت سره وو چه بني اسرائيل او غير بني اسرائيل دواړو ته شامل دې. دَ بعض حضراتو وينا ده چه دَدې رجل نه مراد قارون دې او دَ هغه تعلق دَبني اسرائيل سره وو. دغه شان په حديث اوترجمة الباب كښې مناسبت واضح كيږي.(١)

تابعه عبدالرحمن بن خالد عن الزهري: يعني دَابن شهاب زهري رحمه الله نه په روايت كولو كښې عبدالرحمن بن خالد دَ يونس متابعت كړې دې. متابعت كونكې راوي عبدالرحمن بن خالد بن مسافر فهمي مصري رحمه الله دې. دَ ده كنيت ابوخالد يا ابوالوليد دې. دَدوى تذكره «كتاب العلم،باب السمر فى العلم» لاندې تيره شوې ده.(٢)

دا متابعت امام بخاري رحمه الله «كتاب اللباس،باب: من جرثوبه من الخيلاء» لاندې موصولاً روايت كړې دې

[٣٢٩٨]-حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ،حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ،قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ طَاوُسٍ،عَنْ أَبِيهِ،عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ،عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ،قَالَ: «نَحْنُ الآخِرُونَ السَّابِقُونَ،يَوْمَ الْقِيَامَةِ بَيْدَ كُلِّ أُمَّةٍ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِنَا،وَأُوتِينَا مِنْ بَعْدِهِمْ،فَهَذَا الْيَوْمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ،فَغَدًا لِلْيَهُودِ،وَبَعْدَ غَدٍ لِلنَّصَارَى»-عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ فِي كُلِّ سَبْعَةِ أَيَّامٍ يَوْمٌ يَغْسِلُ رَأْسَهُ وَجَسَدَهُ" ص ٨٠٦][ر: ٨٣٦](٣)

ترجمه: دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې نبي كريم صلى الله عليه وسلم فرمائيلي دي مونږ دَ وجود په اعتبار سره آخري امت يو ليكن دَ دخول جنت په اعتبار سره دَ قيامت په ورځ دَ ټولو نه اول تلونكي يو. مګر دا خبره ده چه هر امت ته زمونږ نه اول كتاب وركړې شوې دې اومونږ له دَهغوى نه پس راكړې شوې دې. پس نن (دَ جمعه) په ورځ كښې هغوى اختلاف اوكړو، دَ يهودو دپاره صبا (دَهفتې ورځ ده او دَنصارى دپاره بل ورځ (اتوار) ورځ ده. په هرمسلمان باندې په اووه ورځو كښې يوه ورځ مقرر ده چه په هغې كښې دې خپل سر اوبدن اووينځي.

تراجم رجال

موسى بن اسماعيل: دا موسى بن اسماعيل تبوذكي رحمه الله دې.(٤)

وهيب: دا وهيب بن خالد بن عجلان باهلي رحمه الله دې.(٥)

ابن طاوس: دا عبدالله بن طاوس رحمه الله دې.(٦)

ابيه: دا دَعبدالله پلار طاوس بن كيسان رحمه الله دې. دَدوى حالات «كتاب الوضوء،باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين» لاندې اوګورئ.

ابوهريرة: دا صحابي رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.(٧)

---

(١) عمدة القارى: ٨٨/١٦.

(٢) كشف البارى: ٤٠٥/٤.

(٣) مرتخريجه فى الوضوء باب البول فى الماء الدائم رقم الحديث: ٢٣٨أما الجزء الآخير. على كل مسلم...... فاخرجه فى كتاب الجمعة باب: هل على من لم يشهد الجمعة غسل....إلخ، رقم الحديث: ٧٩٧.

(٤) كشف البارى: ٤٣٣/١، ٤٧٧/٣.

(٥) كشف البارى: ٢/١١٨.

(٦) كشف البارى كتاب الحيض باب المرأة تحيض بعد الإفاضة. ص: ٥٩٨.

(٧) كشف البارى: ٦٥٩/١.

قوله:بيد كل أمة أوتوا الكتاب من قبلنا.....إلخ لفظ بيد باء مفتوحه يا، ساكن او دال مفتوح سره لوستلې كيږي. بيد په دوو معانو كښې استعماليږي: ① غير يعنى استثناء په معنى كښې استعماليږي لكه چه ونيلې شي. «فلان كثير المال بيد أنه بخيل» چه فلانكې سړې خودې مالدار مگر ورسره بخيل هم دې. په حديث مذكور كښې هم بيد په معنى د غير دې اود حديث مفهوم دادې چه مونږ ته په دې اعتبار سره فضيلت حاصل دې چه مونږ د باوجود آخرى امت كيدو جنت كښې د ټولو نه اول داخليږو. مگر تيرو شو امتونو ته هم په مونږ باندې فضيلت حاصل دې اوهغه دا دې چه هغوى ته زمونږ نه مخكښې كتاب ملاؤ شو او مونږ ته روستو.

② من أجل په معنى كښې استعماليږي يعنى د يوې خبرې د علت بيانولو دپاره استعماليږي لكه چه حديث كښې راځى «أنا أفصح من نطق بالضاد بيد أني من قريش» چه په د عربو كښې د ټولو نه زه فصيح يم ځكه چه زه د قريشو نه يم. واضحه دې وى چه لفظ بيد د هغه اسماء نه دې دكوم دپاره چه اضافت لازم دې اودا په عام توگه باندې "أن" طرف ته مضاف كيدو سره استعماليږي. «نو په دې اعتبار سره به د حديث مذكور اصل داشي: "بيد أن كل أمة" او په تركيب كښې مستثنى منقطع واقع كيږي نه چه مرفوع، نه مجرور، نه صفت جوړيږي اونه مستثنى متصل بل په بيد كښې يو لغت ميد د ميم سره هم دې.(١)

قوله:فهذا اليوم الذي اختلفوا فيه....إلخ: ددې اختلاف وضاحت دادې چه د الله تعالى د طرف نه د اووه ورځونه يوه ورځ د عبادت دپاره د لونى اجتماع دپاره مقرر كړې شوې وه. اود هغه ورځ د تعين اختيار امتونو ته حواله كړې شو د كوم په نتيجه كښې چه دا اوشو يهوديانو د هفتې ورځ د عبادت دپاره اختيار ول خوښه كړه. نصارى د اتوار ورځ اختيار كړه او د مسلمانانو لاز خودنه د ټولو نه افضل ورځ د جمعه طرف ته اوكړې شوه.(٢)

قوله:على كل مسلم في كل سبعة أيام يوم.....إلخ: دې نه د جمعې ورځ مراد ده. «يغسل رأسه وجسده» سره د جمعې دورځې غسل طرف ته اشاره اوكړې شوه ځكه چه د جمعې په ورځ د غسل كولو ډير فضيلت دې حتى چه بعض ائمه په دې ورځ غسل كول واجب گرځولى دى.(٣)

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: د حديث ترجمة الباب سره مناسبت د حديث دې تكړې «أوتوا الكتاب من قبلنا» نه ماخوذ دې ځكه چه اهل كتاب وغيره بنو اسرائيل دواړو كښې دى.(٤)

[٣٢٩٩]- حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مُرَّةَ، سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: قَدِمَ مُعَاوِيَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ الْمَدِينَةَ آخِرَ قَدْمَةٍ، قَدِمَهَا فَخَطَبَنَا، فَأَخْرَجَ كُبَّةً مِنْ شَعَرٍ، فَقَالَ: مَا كُنْتُ أَرَى أَنَّ أَحَدًا يَفْعَلُ هَذَا غَيْرَ الْيَهُودِ، «وَإِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَمَّاهُ الزُّورَ يَعْنِي الْوِصَالَ فِي الشَّعَرِ» تَابَعَهُ غُنْدَرٌ، عَنْ شُعْبَةَ ص ٨٠٩ [ر: ٣٢٢٨](٥)

ترجمه: د حضرت سعيد بن المسيب رحمه الله نه روايت دې چه حضرت معاويه بن ابى سفيان رضي الله عنه په آخرى ځل چه كله مدينې منورې ته تشريف راوړو نو مونږ ته ئې خطبه راكړه. د ويښتو يوموټى راويستلو وئې ونيل چه ماته پته

---

(١) مغنى اللبيب عن كتب الأعاريب لابن هشام الأنصارى ص: ٢٢٤، قديمى كتب خانه عمدةالقارى: ٨٩/١٢ إرشادالسارى: ٤٤٠/٧.

(٢) عمدة القارى: ٨٩/١٦.

(٣) عمدة القارى: ٩٠/١٦-٨٩.

(٤) عمدة القارى: ٨٩/١٦.

(٥) مرتخريجه فى نفس الكتاب باب حديث الغار، رقم الحديث: ٣٤٦٨.

نه وه چه دَ يهودونهٔ علاوه به هم څوك داسې كار كوي. نبی كريم ﷺ دَدې نوم دروغ او دهوكه كيخودې ده يعنې دَ زينت دَپاره په خپلو ويښتو كښې نور ويښته ملاوول حضورپاك دروغ او دهوكه ګرځولې ده.

تراجم رجال

ادم: دا آدم بن ابی ایاس رحمه الله دې. دَدوی تذکره «كتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تيره شوې ده.[1]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج الواسطی رحمه الله دې. دَدوی تذکره هم «كتاب الايمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تيره شوې ده.[2]

عمرو بن مرة: دَدوی تذکره «كتاب أبواب الأذان باب تسوية الصفوف......إلخ» لاندې اوګورئ.

سعيد بن المسيب: دا مشهور تابعی سعيد بن المسيب رحمه الله دې.[3]

اخرقدمة قدمها: حضرت معاويه بن ابی سفيان رضي الله عنه خپل خلافت آخرې حج ۵۱ هجرى كښې كړې وو. دلته په روايت كښې او په تيرشوى روايت دواړو كښې هم دَدې كال حج مراد دې.[4]

فأخرج كبةً من شعر: كبهٔ دَ سپنږسى دَ تارونو نه جوړې شوې ګولې او موټې ته وائى. خودلته مراد دَ ويښتو موټې دې لكه چه تيرشوى باب كښې قصة نقل دې. په معنى دَ ويښتو يو موټې.[5]

سماه الزور: زور دروغ او دَ دروغو نمائش كولوته وائى. نبی كريم ﷺ په خپلو ويښتوكښې دَنورو ويښته ملاوولوته زور ونيلې دې ځكه چه په دې كښې هم دَ دروغو نمائش كيږى.[6]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت لفظ يهود نه ماخوذ دې ځكه چه دَدې تعلق بنو اسرائيل سره دې اوداسې دَحديث او ترجمة الباب مناسبت واضح دې.[7]

تابعه غندر عن شعبة: مطلب دادې چه دا حديث امام شعبه رحمه الله روايت كولوكښې دَ غندر (محمد بن جعفر) رحمه الله دَ امام بخارى رحمه الله شيخ آدم رحمه الله متابعت كړې دې. دَغندر رحمه الله دا متابعت امام مسلم خپل صحيح كښې موصولاً نقل كړې دې.[8]

براعة اختتام: حافظ ابن حجر رحمه الله دَ احاديث الأنبياء په اختتام باندې اعداد وشمار څه داسې بيان كړى دى.

① په كتاب احاديث الأنبياء كښې ټول دوه سوه اونهه (۲۰۹) احاديث مرفوعه درج دى. په دې كښې مكرر روايات ۱۲۷ دى كه هغه دَدې كتاب احاديث الأنبياء نه وراندې تيرشوى وى يا پخپله هم په دې كتاب كښې مكرر وى اودَغير مكرر روايات تعداد ۸۲ دې.

---

[1] كشف البارى: ۶۷۸/۱

[2] كشف البارى: ۶۷۸/۱

[3] كشف البارى: ۱۵۹/۲.

[4] عمدة القارى: ۹۰/۱۶.

[5] عمدة القارى: ۹۰/۱۶.

[6] المصدر السابق.

[7] المصدر السابق.

[8] صحيح الإمام مسلم كتاب اللباس والزينة باب تحريم فعل الواصلة والمستوصلة.....إلخ، رقم الحديث: ۵۷۰۲ عمدة القارى: ۹۰/۱۶.

③ دَتعلیقات تعداد ۳۰ دي. لیکن دا ټول تعلیقات کتب حدیث کښې موصولاً نقل دي. په کوم کښې چه بعض خو په صحیح بخاری کښې هم موصولاً نقل دی او دَ اکثر په تخریج کښې امام مسلمؒ دَ هغوی موافقت کړې دې
④ آثار صحابه او تابعین تعداد ۸۶ دې.(۱)

شیخ الحدیث زکریاؒ فرمائی امام بخاریؒ دَ خپل عادت مطابق دلته هم په اختتام باندې دلالت کونکې لفظ ذکر کولو سره دَ کتاب اختتام سره سره انسان ته دَ خپلې خاتمې یاداش هم کړې دې. په آخری حدیث کښې دَ حضرت معاویه بن ابی سفیانؓ مدینې منورې طرف ته آخری راتګ ذکر دې. الفاظ دادي: «قدوم معاویة بن أبی سفیان المدینة آخر قدمة قدمها» په دې الفاظو سره ئې چه څنګه دَ کتاب احادیث الأنبیاء اختتام اوکړو انسان ته ئې هم خپله خاتمه وریاد کړه چه آخر ټول به دَ مرګ مزه څکی.(۲)

@@@@@@@@@@@@@

(۱) فتح الباری: ۶/۵۲۴.
(۲) الکنز المتواری: ۱۳/۴۵۷.

فهرس مصادر والمراجع

١	انتقاض الاعتراض في الرد على العيني في شرح البخاري، للحافظ أحمد بن علي بن حجر العسقلاني رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٢هـ مكتبة الرشد، الرياض
٢	أخبار مكة في قديم الدهر وحديثه لمحمد بن إسحاق بن العباس الفاكهي أبو عبد الله، سنة النشر ١٤١٤ هـ دار خضر، بيروت
٣	أعلام الحديث في شرح صحيح البخاري للإمام المحدث أبي سليمان حمد بن محمد الخطابي رحمه الله المتوفى سنة ٣٨٨ هجري مركز إحياء التراث الإسلامي جامعة أم القرى مكة المكرمة
٤	الإبانة عن شريعة الفرقة الناجية ومجانبة الفرق المذمومة، للإمام أبي عبد الله عبيد الله بن محمد بن بطة الحنبلي، المتوفى سنة ٣٨٧هـ دار الراية للنشر والتوزيع
٥	الإكمال في أسماء الرجال، لعلامة علاء الدين مغلطائي ابن قليج بن عبد الله البكري الحنفي رحمه الله، المتوفى: ٧٦٢هـ، الفاروق الحديثية للطباعة والنشر
٦	إرشاد الساري لشرح صحيح البخاري، للإمام شهاب الدين أبي العباس أحمد بن محمد الشافعي القسطلاني رحمة الله، المتوفى سنة: ، دار الكتب العلمية، بيروت/المطبعة الكبرى الأميرية، بيولاق مصر
٧	إظهار الحق، للشيخ العلامة رحمت الله بن خليل الرحمن الكيرانوي العثماني الهندي، المتوفى سنة ١٣٠٨ هـ الرئاسة العامة لإدارة البحوث العلمية والإفتاء والدعوة والإرشاد، المملكة العربية السعودية
٨	إغاثة اللهفان من مصائد الشيطان، لأبي عبد الله محمد بن أبي بكر الشهير بابن قيم الجوزية، المتوفى سنة ٧٥١ هـ، مكتبة دار التراث القاهرة.
٩	إكمال المعلم بفوائد مسلم للإمام الحافظ أبي الفضل عياض بن موسى بن عياض اليحصبي رحمه الله المتوفى سنة ٥٤٤ هجري دار الوفاء للطباعة والنشر/دار الكتب العلمية بيروت
١٠	إهداء الديباجة بشرح سنن ابن ماجه، للشيخ صفاء الضوي أحمد العدوي، مكتبة دار اليقين
١١	البداية والنهاية للإمام الحافظ أبي الفداء إسماعيل بن كثير الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة ٧٧٤ هجري دار الكتب العلمية بيروت/دار إحياء التراث العربي
١٢	التوضيح لشرح الجامع الصحيح، للإمام سراج الدين أبي حفص عمر بن علي بن أحمد الانصاري الشافعي المعروف بابن ملقن رحمه الله المتوفى سنة ٨٠٤ هجري وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية دولة قطر، دار النوادر
١٣	تفسير عثمانی، ترجمہ: شیخ الہند حضرت مولانا محمود الحسن رحمہ اللہ علیہ، تفسیر: شیخ الاسلام حضرت مولانا شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ، دار الاشاعت
١٤	تقریر بخاری شریف، اردو از شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا کاندھلوی رحمہ اللہ، المتوفی: ١٤٠٢ھ مکتبۃ الشیخ کراچی
١٥	فتح الملهم شرح صحيح مسلم للعلامة شبير أحمد عثماني رحمه الله المتوفى ١٣٦٩ هجري دار القلم
١٦	التفسير لابن كثير للعلامة الجليل الحافظ أبو الفداء عماد الدين إسماعيل بن عمر ابن كثير دمشقي (المتوفى ٧٧٤ هـ) دار الفكر بيروت،
١٧	قصص القرآن، تالیف: مولانا محمد حفظ الرحمن سیوہاروی، دار الاشاعت
١٨	لغات القرآن، تالیف مولانا محمد رشید نعمانی، دار الاشاعت
١٩	معارف القرآن، تالیف: مولانا محمد ادریس کاندھلوی رحمۃ اللہ، مکتبۃ المعارف، دار العلوم حسینیہ، شہداد پور، سندھ پاکستان
٢٠	موضح القرآن، تالیف: حضرت مولانا شاہ عبد القادر صاحب محدث دہلوی رحمہ اللہ، متوفی ١٢٣٠ھ ایچ ایم سعید
٢١	الأدب المفرد للإمام أبي عبد الله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة بردزبه البخاري رحمة الله، (١٩٤هـ-٢٥٦هـ) دار السلام/مكتبة المعارف، رياض/دار البشائر الإسلامية/الصدف پبلشرز، كراتشي
٢٢	الأذكار النووية (حلية الأبرار وشعار الأخيار في تلخيص الدعوات والأذكار المستحبة في الليل والنهار) للإمام محيي الدين أبي زكريا يحيى بن شرف النووي الدمشقي، رحمة الله عليه، المتوفى ٦٧٦ هـ دار السلام/دار الفكر/المكتبة الإسلامية
٢٣	البحر الزخار المعروف بمسند البزار، للحافظ الإمام أبي بكر بن أحمد بن عمرو بن عبد الخالق العتكي رحمه الله المتوفى: ٢٩٢ هجري الطبعة الأولى: ١٤٠٩ هجري، مؤسسة علوم القرآن بيروت

۲۴	البحر المحيط، للعلامة محمد بن يوسف الشهير بأبي حيان الأندلسي، المتوفى سنة ۷۴۵ھ دار الكتب العلمية
۲۵	البعث والنشور للإمام احمد بن الحسين بن علي البيهقي رحمه الله تعالى المتوفى ۴۵۸ هجري الطبعة الاولى: ۱۴۰۶ هجري مؤسسة الخدمات والابحاث الثقافية بيروت
۲۶	التاريخ الكبير للإمام أبي عبد الله بن إسماعيل بن إبراهيم الجعفي البخاري رحمه الله ۱۹۴ ـ ۲۵۶ هجري دار الكتب العلمية
۲۷	التفسير الكبير (مفاتيح الغيب): للإمام المفسر الكبير أبي عبد الله محمد بن عمر الحسين بن الحسين التميمي الرازي، الملقب بفخر الدين الرازي المتوفى: ۶۰۶ھ دار الفكر/دار الكتب العلمية، بيروت
۲۸	التفسير المظهري، للعلامة القاضي محمد ثناء الله بن حبيب الله بن هدايت الله المظهري پاني پتي رحمه الله المتوفى سنة ۱۲۲۵ هجري دار الكتب العلمية/بلوچستان بك دپو پاكستان
۲۹	التوشيح شرح الجامع الصحيح، للإمام الحافظ أبي الفضل جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي رحمة الله عليه المتوفى ۹۱۱ھ الطبعة الأولى: ۱۴۱۹ھ، مكتبة الرشد للنشر والتوزيع، الرياض
۳۰	الجامع لأحكام القرآن، للإمام العلام أبي عبد الله محمد بن أحمد الإنصاري القرطبي رحمه الله عليه المتوفى سنة ۶۷۱ هجري مؤسسة الرسالة/دار إحياء التراث العربي
۳۱	الجرح والتعديل للإمام الحافظ شيخ الإسلام أبي محمد عبد الرحمن بن أبي حاتم محمد بن إدريس بن المنذر التميمي الحنظلي الرازي رحمه الله المتوفى سنة ۳۲۷ هجري دار الكتب العلمية/مطبة دائرة المعارف العثمانية، بحيدر آباد دكن، الهند
۳۲	الدر المصون في علوم الكتاب المكنون للعلامة أحمد بن المعروف بالسمين الحلبي، المتوفى سنة ۷۵۶ھ دار القلم
۳۳	الدر المنثور للشيخ عبد الرحمن بن الكمال المعروف بجلال الدين السيوطي رحمه الله، المتوفى سنة ۹۱۱ھ مركز هجر/دار الفكر
۳۴	الديباج على صحيح مسلم بن الحجاج للعلامة جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر بن سابق الدين الخضيري السيوطي رحمه المتوفى: ۹۱۱ هجري الطبعة الاولى: ۱۴۱۶ دار ابن عفان للنشر والتوزيع السعودية
۳۵	الروض الأنف في شرح السيرة النبوية لابن هشام للإمام المحدث عبد الرحمن السهيلي، المتوفى: ۹۱۱ھ الطبعة الأولى: ۱۳۸۷ھ دار الكتب الإسلامية/دار إحياء التراث العربي.
۳۶	السنن الكبرى: للإمام أبي بكر بن أحمد بن الحسين بن علي البيهقي وفي ذيله الجوهر النقي للعلامة علاء الدين بن علي بن عثمان الماردينى الشهير بابن التركماني رحمه الله المتوفى سنة ۷۴۵ھ دار الكتب العلمية/مطبعة مجلس دائرة المعارف النظامية، الكائنة في الهند
۳۷	السنن الكبرى، للإمام أبي عبد الرحمن أحمد بن شعيب النسائي رحمه الله المتوفى: ۳۰۳ھ إدارة التأليفات الأشرفية، ملتان/مؤسسة الرسالة
۳۸	الشفاء بتعريف حقوق المصطفى للعالم العلامة المحقق القاضي أبي الفضل عياض اليحصبي رحمه الله المتوفى ۵۴۴ هجري دار الكتب العلمية، بيروت
۳۹	الفائق في غريب الحديث والأثر للإمام اللغة العلامة جار الله محمود بن عمر الزمخشري (متوفى ۵۳۸ھ). دار الفكر بيروت
۴۰	الفتوحات الربانية شرح الاذكار النواوية، للشيخ محمد بن علان الصديقي رحمه الله، المتوفى: ۱۰۵۷ھ المكتبة الإسلامية.
۴۱	الفردوس بمأثور الخطاب، للإمام الحافظ أبي شجاع شيرويه بن شهردار الديلمي الهمداني، المتوفى سنة: ۹۰۵ھ دار الكتب العلمية.
۴۲	الكاشف عن حقائق السنن الشهير بشرح الطيبي للعلامة حسن بن محمد بن الطيبي رحمه الله المتوفى سنة ۷۴۳ هجري مكتبة منزار مصطفى الباز، مكة المكرمة، رياض/إدارة القرآن والعلوم الإسلامية كراتشي
۴۳	الكاشف في معرفة من له الرواية في الكتب الستة، للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أحمد الذهبي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة ۷۴۸ هجري دار الفكر/دار القبلة للثقافة الإسلامية/مؤسسة علوم القران جدة
۴۴	الكامل في التاريخ للإمام العلامة أبو الحسن علي بن أبي الكرم محمد بن محمد بن عبد الكريم الشيباني، المعروف بابن الأثير الجزري رحمه الله المتوفى: ۶۳۰ھ دار الكتب العلمية
۴۵	الكامل في الضعفاء الرجال للحافظ أبي أحمد عبد الله بن عدي الجرجاني رحمه الله المتوفى سنة ۳۶۵/۲۷۷ هجري دار الكتب العلمية/دار الفكر

۴۶	الکامل فی الضعفاء الرجال للإمام الحافظ أبی أحمد عبدالله بن عدي الجرجانی رحمه الله المتوفی سنة ۳۶۵ هجري دار الکتب العلمیة/ دار الفکر بیروت
۴۷	الکشف والبیان المعروف تفسیر الثعلبی، للإمام العلامة أبی إسحاق أحمد بن محمد بن إبراهیم الثعلبی رحمه الله المتوفی: ۴۲۷ھ دار إحیاء التراث العربی
۴۸	الکواکب الدراري المعروف بشرح الکرمانی، للعلامة شمس الدین محمد بن یوسف بن علی الکرمانی رحمه الله، المتوفی: ۷۸۶ھ دار إحیاء التراث العربی
۴۹	الکوثر الجاري إلی ریاض أحادیث البخاري للإمام الجلیل أحمد بن إسماعیل بن عثمان بن محمد الکورانی الشافعی ثم الحنفی رحمه الله المتوفی سنة ۸۹۳ هجري دار إحیاء التراث العربی
۵۰	اللامع الصبیح بشرح الجامع الصحیح للإمام شمس الدین البرماوي، المتوفی سنة ۷۳۸ھ دار النوادر
۵۱	المجموع المغیث فی غریبی القرآن والحدیث، للإمام الحافظ أبی موسیٰ محمد بن أبی بکر بن أبی عیسٰی المدینی الأصبهانی، المتوفی سنة: ۵۸۱ھ، جامعة أم القری، مرکز البحث العلمی وإحیاء التراث الإسلامی، مکة المکرمة
۵۲	المحکم والمحیط الأعظم لإمام اللغة أبی الحسن علی بن إسماعیل بن سیده المرسی المعروف بابن سیده رحمه الله المتوفی سنة ۴۵۸ هجري دار الکتب العلمیة بیروت
۵۳	المستدرک علی الصحیحین: للإمام الحافظ أبوعبدالله محمد بن عبدالله حاکم نیسابوري (متوفی ۴۰۵ھ) دار المعرفة/دار الکتب العلمیة بیروت، لبنان/دار الحرمین
۵۴	المصنف لابن أبی شیبة للإمام أبی بکر عبدالله بن محمد بن أبی شیبة رحمه الله المتوفی سنة ۲۳۵ هجري إدارة القرآن والعلوم الإسلامیة کراتشی/شرکة دار القبلة/مؤسسة علوم القرآن
۵۵	المصنف لعبد الرازق للإمام المحدث أبی بکر عبدالرزاق بن همام الصنعانی رحمه الله المتوفی سنة ۲۱۱ هجري دار الکتب العلمیة/ المکتب الإسلامی، بیروت والمجلس العلمی کراتشی، والهند
۵۶	المصنف لعبد الرازق للإمام المحدث أبی بکر عبدالرزاق بن همام الصنعانی رحمه الله المتوفی سنة ۲۱۱ هجري دار الکتب العلمیة/ المکتب الإسلامی، بیروت والمجلس العلمی کراتشی، والهند
۵۷	المطالب العالیة بزوائد المسانید الثمانیة، للحافظ أحمد بن علی بن حجر العسقلانی رحمه الله، المتوفی سنة ۸۵۲ھ دار العاصمة/دار الغیث
۵۸	المعجم الأوسط للإمام الحافظ أبی القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی رحمه الله المتوفی سنة ۳۶۰ هجري دار الحرمین بالقاهرة
۵۹	المعجم الصغیر للإمام أبی القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی رحمه الله (۲۶۰ھ/۳۶۰ھ) مکتبة الإسلامی بیروت
۶۰	المعجم الوسیط مجمع اللغة العربیة، الطبعة السادسة: ۱۴۲۹ھ مؤسسة الصادق للطباعة والنشر، إیران/مکتبة الشروق الدولیة
۶۱	المفردات فی غریب القرآن، للإمام أبی القاسم حسین بن محمد المعروف بالراغب الأصفهانی، مکتبة نزار مصطفی الباز
۶۲	المفهم لما أشکل من تلخیص کتاب المسلم، للإمام الحافظ أبی العباس أحمد بن عمر بن إبراهیم القرطبی رحمه الله، المتوفی: ۶۵۶ھ الطبعة الأولی: ۱۴۱۷ھ دار ابن کثیر، دمشق
۶۳	المنتظم فی تاریخ الملوک والأمم، للإمام أبی الفرج عبدالرحمن بن علی بن محمد ابن الجوزي، المتوفی سنة ۵۹۷ھ دار الکتب العلمیة.
۶۴	المنهاج شرح صحیح مسلم بن الحجاج، للإمام أبی زکریا یحیی بن شرف الدین النووي رحمه الله المتوي سنة ۶۷۶ هجري دار المعرفة/ المطبعة المصریة بالأزهر
۶۵	الموطا للإمام مالک بن انس الاصبحی رحمه الله تعالی، بروایة یحیٰی بن یحیٰی اللیثی رحمه الله، المتوفی ۱۷۹ هجري مؤسسة زاید بن سلطان
۶۶	الموطا للإمام مالک بن انس الاصبحی رحمه الله تعالی، بروایة یحیٰی بن یحیٰی اللیثی رحمه الله، المتوفی ۱۷۹ هجري مؤسسة زاید بن سلطان
۶۷	المغرب فی ترتیب المعرب للإمام اللغوي أبی الفتح ناصر الدین المطرزي رحمه الله المتوي سنة ۶۱۰ هجري مکتبة أسامة بن زید حلب، سوریة

النهاية في غريب الحديث والأثر، للإمام مجد الدين أبي السعادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بابن الأثير رحمه الله المتوفى سنة ۶۰۶ هجري، دار المعرفة/مؤسسة التاريخ العربي/دار إحياء التراث العربي	۶۸
الوافي بالوفيات للشيخ صلاح الدين خليل بن أيبك الصفدي رحمه الله المتوفى سنة ۷۶۴ هجري دار إحياء التراث العربي	۶۹
بحر الفوائد المشهور بمعاني الأخبار، لأبي بكر محمد بن أبي إسحاق إبراهيم بن يعقوب الكلاباذي البخاري، المتوفى سنة ۳۸۴ هـ دار الكتب العلمية	۷۰
بيان القرآن، تاليف: مولانا محمد اشرف علی تهانوی رحمه الله، اداره تاليفات اشرفيه/ مير محمد	۷۱
تاج العروس للشيخ أبي الفيض محمد بن محمد بن عبد الرزاق الحسيني الملقب بمرتضى الزبيدي رحمه الله المتوفى سنة ۱۲۰۵ التراث العربي	۷۲
تاج العروس للشيخ أبي الفيض محمد بن محمد بن عبد الرزاق الحسيني الملقب بمرتضى الزبيدي رحمه الله المتوفى سنة ۱۲۰۵ التراث العربي/دار الهداية	۷۳
تاريخ ابن خلدون، للشيخ عبد الرحمن بن خلدون، المتوفى سنة ۸۰۸ هـ دار الفكر، دار الكتب العلمية	۷۴
تاريخ ابن عساكر (تاريخ مدينة دمشق)، للإمام الحافظ أبي القاسم علي بن الحسن بن هبة الله المعروف بابن عساكر الشافعي رحمه الله المتوفى ۵۷۱ هجري دار الفكر	۷۵
تاريخ الأمم والملوك المعروف تاريخ الطبري، للإمام جعفر محمد بن جرير الطبري رحمه الله، المتوفى: ۳۱۰ هـ الطبعة الثانية، دار المعارف، مصر/دار الكتب العلمية	۷۶
تاريخ القرآن، تاليف: مولانا سيد سليمان ندوی رحمه الله، دار الاشاعت/ سلسله دار المصنفين	۷۷
تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أحمد الذهبي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة ۷۴۸ هجري دار الغرب الإسلامي/دار الكتب العلمية	۷۸
تاريخ بغداد (مدينة السلام) للإمام الحافظ أبي بكر أحمد بن علي بن ثابت المعروف بالخطيب البغدادي رحمه الله المتوفى سنة ۴۶۳ هجري دار الكتب العلمية	۷۹
تاريخ خليفة بن خياط، المتوفى سنة: ۲۴۰ هـ دار طيبة	۸۰
تأويل مختلف الحديث، للإمام أبي محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة، المكتب الإسلامي بيروت/مؤسسة الإشراق/الدوحة	۸۱
تحفة الأحوذي بشرح الجامع للإمام الترمذي للإمام الحافظ أبي العلى محمد بن عبد الرحمان بن عبد الرحيم المباركفوري رحمه الله المتوفى سنة ۱۳۵۳ هجري دار الفكر بيروت	۸۲
تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف للحافظ المتقن جمال الدين أبي الحجاج يوسف المزي رحمه الله المتوفى سنة ۷۴۲ هجري مع النكت الظراف على الأطراف، لابن حجر العسقلاني، المكتب الإسلامي	۸۳
تعليقات الأستاذ عالم الميرٹھی علی فیض الباري على صحيح البخاري، دار الكتب العلمية/المكتبة الرشيدية	۸۴
تعليقات الشيخ محمد عوامه حفظه الله على الكاشف للذهبي، دار الفكر، دار القبلة للثقافة الإسلامية	۸۵
تغليق التعليق للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن الحجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ۸۵۲ هـ المكتب الإسلامي/المكتبة الأثرية باكستان	۸۶
تفسير ابن عباس المسمى "صحيفة علي بن أبي طلحة" عن ابن عباس في تفسير القرآن العظيم، بتحقيق راشد عبد المنعم الرجال، مؤسسة الكتب الثقافية	۸۷
تفسير البغوي (معالم التنزيل) للإمام محيي الدين السنة أبي محمد الحسين بن مسعود البغوي رحمه الله المتوفى: ۵۱۶ هجر طبع: ۱۴۰۹ هجري دار طيبة للنشر والتوزيع الرياض	۸۸
تفسير البيضاوي (انوار التنزيل واسرار التاويل) للقاضي الإمام ناصر الدين ابي سعيد عبد الله بن عمر البيضاوي الشافعي رحمه الله المتوفى: ۶۸۵ هجري قديمي كتب خانه كراتشي	۸۹
تفسير القرآن العظيم المعروف بتفسير ابن كثير للإمام الجليل الحافظ عماد الدين أبي الفداء إسماعيل بن عمر ابن كثير الدمشقي رحمه الله المتوفى ۷۷۴ هـ، الطبعة الأولى: ۱۴۲۱ هـ الفاروق الحديثة للطباعة والنشر، القاهرة/مؤسسة قرطبة/دار الكتب العلمية	۹۰

٩١	تفسير القرآن العظيم، للإمام الحافظ عبد الرحمن بن محمد بن إدريس الرازي ابن أبي حاتم، المتوفى سنة ٣٢٧هـ مكتبة نزار مصطفى الباز، مكة المكرمة، الرياض
٩٢	تفسير الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل، للعلامة جار الله أبي القاسم محمود بن عمر الزمخشري رحمه الله المتوفى: ٥٣٨هـ الطبعة الأولى: ١٤١٨هـ مكتبة العبيكان، الرياض
٩٣	تفسير المنار، للشيخ محمد رشيد رضا، أصدرها دار المنار، ١٤ شارع الإنشاء، بالقاهرة.
٩٤	تفسير الإمام ضحاك المتوفى سنة ١٠٥هـ دار السلام للطباعة والنشر
٩٥	تفسير مجاهد، لأبي الحجاج مجاهد بن جبر القرشي المخزومي، المتوفى سنة ١٠٤هـ دار الكتب العلمية
٩٦	تفسير مقاتل بن سليمان، بتحقيق أحمد فريد، الطبعة الأولى سنة الطبع: ١٤٢٤-٢٠٠٣م دار الكتب العلمية
٩٧	تقريب التهذيب، للحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله، (٧٧٣-٨٥٢هـ) دار البشائر الإسلامية/دار الكتب العلمية
٩٨	تلخيص المستدرك، للعلامة شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٨هـ دار المعرفة
٩٩	تلقيح فهوم الأثر في عيون التاريخ والسير، للإمام الحافظ جمال الدين أبي الفرج عبد الرحمن بن علي المعروف بابن الجوزي رحمه الله، المتوفى ٥٩٧هـ المطبعة النموذجية/مكتبة الأداب
١٠٠	تهذيب الأسماء واللغات، للإمام العلامة الحافظ الفقيه أبي زكريا محيي الدين بن شرف النووي رحمه الله المتوفى سنة ٦٧٦هـ دار الكتب العلمية
١٠١	تهذيب التهذيب للحافظ أبي الفضل احمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى: ٨٥٢ هجري دار صادر/دائرة المعارف النظامية الكائنة/مؤسسة الرسالة
١٠٢	تهذيب الكمال في أسماء الرجال للحافظ المتقن جمال الدين أبي الحجاج يوسف المزي رحمه الله المتوفى سنة ٨٤٢ هجري مؤسسة الرسالة .
١٠٣	جامع الأصول في أحاديث الرسول للإمام مجد الدين أبي السعادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بابن الأثير رحمه الله المتوفى سنة (٥٤٤هـ-٦٠٦ هجري در الفكر
١٠٤	جامع البيان عن تأويل القرآن آي القرآن المعروف تفسير الطبري للإمام أبي جعفر محمد بن جرير الطبري رحمه الله المتوفى: ٣١٠هـ تحقيق الدكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي، دار هجر، مركز البحوث والدراسات العربية والإسلامية
١٠٥	جامع الترمذي للإمام الحافظ أبي عيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذي رحمه الله، المتوفى: ٢٧٩ آدار السلام/دار إحياء التراث العربي/ايچ ايم سعيد
١٠٦	حاشية ابن عابدين، لخاتمة المحققين محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز الشهير بابن عابدين رحمه الله، المتوفى ١٢٥٢هـ دار المعرفة، دار عالم الكتب
١٠٧	حاشية الشهاب على تفسير البيضاوي (عناية القاضي وكفاية الراضي) للشيخ أحمد بن محمد عمر قاضي القضاة الملقب بشهاب الدين الخفاجي المصري الحنفي رحمه الله، المتوفى: ١٠٦٩هـ الطبعة الأولى: ١٤١٧هـ دار الكتب العلمية بيروت
١٠٨	حاشية الإمام محمد عابد السندي رحمه الله على سنن النسائي، المتوفى ١١٣٨هـ، دار المعرفة
١٠٩	حلية الأولياء وطبقات الأصفياء للحافظ أبي نعيم أحمد بن عبد الله الأصفهاني رحمه الله المتوفى سنة ٤٣٠ هجري دار الفكر/دار الكتب العلمية بيروت
١١٠	حياة الأنبياء بعد وفاتهم، للحافظ أبي بكر أحمد بن الحسين البيهقي، المتوفى سنة: ٤٥٨هـ مكتبة العلوم والحكم، المدينة المنورة
١١١	حياة الحيوان الكبرى لمحمد بن موسى بن عيسى الدميري الشافعي رحمه الله تعالى المتوفى ٨٠٨ هجري دار الكتب العلمية
١١٢	خلاصة الخزرجي (خلاصة تذهيب تهذيب الكمال) للعلامة صفي الدين الخزرجي رحمه الله المتوفى سنة ٩٢٣ هجري دار إحياء التراث العربي/مكتب المطبوعات الإسلامية بحلب/دائرة المعارف النظامية بالهند
١١٣	دجالی فتنے کے نمایاں خد وخال، تالیف: مولانا مناظر احسن گیلانی رحمہ اللہ، المیزان
١١٤	دلائل النبوة لأبي بكر أحمد بن الحسين البيهقي رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٨ هجري دار الكتب العلمية/المكتبة الأثرية لاهور/دار الريان للتراث

۱۱۵	رحلة ابن بطوطة، المسماة بتحفة النظار في غرائب الأمصار وعجائب الأسفار، الطبعة الأولى بالمطبعة الخيرية لمالكها ومديرها السيد عمر حسين الخشاب سنة: ١٣٢٢هـ
۱۱۶	رسائل العلامة محمد أنور شاه كشميري رحمه الله، إدارة القرآن والعلوم الإسلامية
۱۱۷	روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني، للعلامة أبي الفضل شهاب الدين السيد محمود الآلوسي البغدادي رحمه الله، المتوفى: ١٢٧٠هـ دار الفكر
۱۱۸	زاد المسير في علم التفسير للإمام أبي الفرج جمال الدين عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي رحمه الله المتوفى سنة ٥٩٧ هجري الطبعة الثانية: ١٤٢٢ هجري دار الكتب العلمية، بيروت
۱۱۹	زاد المعاد في هدي خير العباد للإمام العلامة المحدث شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أبي بكر الزرعي الدمشقي المعروف بابن القيم الجوزية رحمه الله المتوفى سنة ٧٥١ هجري دار عالم الكتب
۱۲۰	سنن ابن ماجه للإمام الحافظ أبي عبد الله محمد بن يزيد الربعي ابن ماجه القزويني رحمه الله المتوفى سنة ٢٧٣ هجري دار السلام/دار الفكر
۱۲۱	سنن ابن ماجه للإمام الحافظ أبي عبد الله محمد بن يزيد الربعي ابن ماجه القزويني رحمه الله المتوفى سنة ٢٧٣ هجري دار السلام/دار إحياء الكتب العربية
۱۲۲	سنن النسائي الصغرى، المجتبى من السنن للإمام الحافظ أبي عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن علي بن سنان النسائي رحمه الله المتوفى سنة (٢١٥هـ-٣٠٣هـ) دار السلام
۱۲۳	سنن أبي داؤد للإمام الحافظ أبي داؤد سليمان بن الأشعث بن إسحاق الأزدي السجستاني رحمه الله ٢٠٢-٢٧٥ هجري دار السلام
۱۲۴	سير أعلام النبلاء للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٨ هجري مؤسسة الرسالة
۱۲۵	شرح ابن بطال على صحيح البخاري لأبي الحسن علي بن خلف بن عبد الملك ابن بطال البكري القرطبي رحمه الله، المتوفى سنة: ٤٤٩هـ دار الكتب العلمية/مكتبة الرشد، رياض
۱۲۶	شرح ابن بطال على صحيح البخاري لأبي الحسن علي بن خلف بن عبد الملك ابن بطال البكري القرطبي رحمه الله، المتوفى سنة: ٤٤٩هـ دار الكتب العلمية
۱۲۷	شرح السنة، للإمام حسين بن مسعود البغوي، بتحقيق شعيب الأرنؤوط، ومحمد زهير الشاويش، المكتب الإسلامي، دمشق، بيروت
۱۲۸	شرح مشكل الآثار للإمام المحدث الفقيه أبي جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله المتوفى سنة ٣٢١ هجري مؤسسة الرسالة
۱۲۹	شرح معاني الآثار للإمام المحدث الفقيه أبي جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله المتوفى سنة ٣٢١ هجري مؤسسة الرسالة
۱۳۰	شعب الإيمان للإمام أبي بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٨ هجري الطبعة الاولى [١٤٢٣ هجري] مكتبة الرشد الرياض
۱۳۱	صحيح ابن حبان للإمام أبي حاتم محمد بن حبان بن أحمد بن حبان بن معاذ بن معبد التميمي الدارمي البُستي رحمه الله المتوفى سنة ٣٥٤ هجري بترتيب ابن بلبان، وهو الأمير علاؤ الدين علي بن بلبان الفارسي رحمه الله المتوفى سنة: بتحقيق شعيب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة
۱۳۲	الصحيح لابن خزيمة للإمام العلامة أبي بكر محمد بن إسحاق بن خزيمة النيسابوري رحمه الله المتوفى: ٣١١ هجري دار الكتب العلمية
۱۳۳	صحيح البخاري (الجامع المسند الصحيح من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه) للإمام أبي عبد الله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة بن بردزبه البخاري رحمه الله (١٩٤هـ - ٢٥٦هـ) دار السلام
۱۳۴	صحيح الإمام مسلم (المسند الصحيح المختصر من السنن بنقل العدل عن العدل عن رسول الله صلى الله عليه وسلم) للإمام الحافظ أبي الحسين مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري رحمه الله (٢٠٦هـ - ٢٦١هـ) دار السلام
۱۳۵	صحيح الإمام مسلم للإمام الحافظ أبي الحسين مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري رحمه الله (٢٠٦هـ-٢٦١هـ) دار السلام/بيت الأفكار الدولية

١٣٦	صفة الصفوة، إمام العالم جمال الدين أبي الفرج ابن الجوزي، المتوفى سنة ٥٩٧ھ دار المعرفة
١٣٧	طرح التثريب في شرح التقريب، للإمام الحافظ زين الدين أبي الفضل عبد الرحيم بن الحسين العراقي رحمه الله المتوفى: ٨٠٦ھ دار إحياء التراث العربي، بيروت
١٣٨	عمدة القاري شرح صحيح البخاري، للإمام العلامة الفقيه المحدث بدر الدين أبو محمد محمود بن أحمد العيني رحمه الله، المتوفى سنة: ٨٥٥ھ دار الكتب العلمية/إدارة الطباعة المنيرية
١٣٩	غاية الأماني في تفسير الكلام الرباني، للشيخ أحمد بن إسماعيل بن عثمان الكوراني رحمه الله، شهاب الدين الشافعي ثم الحنفي، المتوفى سنة: ٨٩٣ھ جامعة صاقريا كلية العلوم الاجتماعية تركيا
١٤٠	غريب الحديث، لعبد الله بن مسلم بن قتيبة الدينوري أبو محمد، مطبعة العاني، بغداد ١٣٩٧ھ
١٤١	غريب الحديث، للإمام أبي سليمان حمد بن محمد بن إبراهيم الخطابي البستي، المتوفى سنة: ٣٨٨ھ جامعة أم القرى، مركز إحياء التراث الإسلامي، مكة المكرمة
١٤٢	فتح الباري للإمام الحافظ أحمد بن علي بن الحجر العسقلاني رحمه الله المتوفى ٨٥٢ هجري دار المعرفة دار الكتب العلمية/دار السلام
١٤٣	فتح القدير في علم التفسير، للإمام محمد بن علي بن محمد الشوكاني رحمه الله، المتوفى: ١٢٥٠ھ دار الوفاء
١٤٤	فتح الملهم شرح صحيح مسلم للعلامة المحدث مولانا شبير أحمد عثماني رحمه الله المتوفى ١٣٦٩ هجري دار القلم
١٤٥	فيض الباري على صحيح البخاري للمحدث الشيخ محمد أنور شاه الكشميري ثم الديوبندي رحمه الله المتوفى ١٢٥٢ هجري دار الكتب العلمية/المكتبة الرشيدية
١٤٦	فيض الباري على صحيح البخاري للمحدث الشيخ محمد أنور شاه الكشميري ثم الديوبندي رحمه الله المتوفى ١٢٥٢ هجري دار الكتب العلمية/المكتبة الرشيدية
١٤٧	كتاب الثقات للإمام الحافظ محمد بن حبان بن أحمد أبي حاتم التميمي البستي رحمه الله المتوفى سنة ٣٥٤ هجري دار الفكر/مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية
١٤٨	كتاب الدعاء للإمام أبي القاسم سليمان بن أحمد بن أيوب الطبراني اللخمي الشامي رحمه الله، المتوفى: ٣٦٠ھ دار الكتب العلمية
١٤٩	كتاب السنة، للحافظ أبي بكر عمرو بن أبي عاصم الضحاك بن مخلد الشيباني رحمه الله، المتوفى سنة ٢٨٧ ھ المكتب الإسلامي
١٥٠	كتاب الضعفاء الكبير، للحافظ أبي جعفر محمد بن عمرو بن موسى بن حماد العقيلي المكي رحمه الله دار المكتبة العلمية، بيروت
١٥١	كتاب الطبقات الكبرى، للإمام عبد الله محمد بن سعد رحمه الله المتوفى: ٢٣٠ھ دار صادر، بيروت/مكتبة الخانجي بالقاهرة
١٥٢	كتاب الفتن، للشيخ الحافظ أبي عبد الله نعيم بن حماد المروزي، المتوفى سنة: ٢٨٨ھ مكتبة التوحيد، القاهرة
١٥٣	كتاب الكليات، لأبي البقاء أيوب بن موسى الحسيني الكفومي، مؤسسة الرسالة.
١٥٤	كشف المشكل من حديث الصحيحين، للعلامة أبي الفرج عبد الرحمن ابن الجوزي رحمه الله، المتوفى سنة: ٥٩٧ھ دار الوطن
١٥٥	كنز العمال في سنن الأقوال والأفعال، للعلامة علاء الدين علي المتقي بن حسام الدين الهندي رحمه الله، المتوفى ٩٧٥ھ مؤسسة الرسالة
١٥٦	كنز العمال في سنن الأقوال والأفعال، للعلامة علاء الدين علي المتقي بن حسام الدين الهندي رحمه الله، المتوفى ٩٧٥ھ، المطبعة الثانية: ١٤٢٤ھ دار الكتب العلمية، بيروت/مؤسسة الرسالة
١٥٧	لامع الدراري على جامع الصحيح البخاري، للفقيه المحدث الشيخ رشيد أحمد الكنكوهي رحمه الله المتوفى ١٣٢٣ھ المكتبة الإمدادية، مكة المكرمة/مؤسسة الخليل الإسلامي
١٥٨	لباب التأويل في معاني التنزيل المعروف بتفسير الخازن، للعلامة علاؤ الدين علي بن محمد بن إبراهيم بن عمر الشيحي أبو الحسن، المتوفى سنة ٧٤١ھ دار الكتب العلمية/طبعة حسن حلمي الكتبي ومحمد حسن جمالي
١٥٩	لسان العرب للإمام العلامة أبي الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الأفريقي المصري المتوفى سنة ٧١١ هجري إحياء التراث العربي/مؤسسة التاريخ الإسلامي بيروت لبنان/نشر أدب الحوذة قم إيران ١٤٠٥ هجري
١٦٠	مجاز القرآن، للعلامة أبي عبيدة معمر بن المثنى التيمي، المتوفى سنة ٢١٠ھ مكتبة الخانجي بالقاهرة
١٦١	مجمع الزوائد ومنبع الفوائد للحافظ نور الدين علي بن أبي بكر الهيثمي رحمه الله المتوفى: ٨٠٧ هجري دار الكتب العلمية
١٦٢	مختار الصحاح للإمام محمد بن أبي بكر بن عبد القادر الرازي رحمه الله المتوفى بعد سنة ٦٦٦ هجري مكتبة لبنان

نمبر	کتاب
۱۶۳	مختصر تاریخ دمشق لابن عساکر، للإمام محمد بن مکرم المعروف بابن منظور، المتوفی سنة ۷۱۱ھ دار الفکر
۱۶۴	مرقاة المفاتیح شرح مشکوة المصابیح: للعلامة الشیخ علی بن سلطان محمد القاری رحمه الله المتوفی سنة: ۱۰۱۴ھ) دار الفکر
۱۶۵	مسند البزار، للإمام الحافظ أبی عمرو أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البصری البزار رحمه الله المتوفی سنة: ۲۹۲ھ مکتبة العلوم والحکم، السعودیة
۱۶۶	مسند الشامیین، للإمام الحافظ أبی القاسم سلیمان بن أحمد بن أیوب اللّخمیّ الطبرانی، المتوفی سنة: ۳۶۰ھ مؤسسة الرسالة
۱۶۷	مسند الإمام أحمد بن حنبل، للإمام أحمد بن حنبل رحمه الله، المتوفی سنة ۲۴۱ھ مؤسسة الرسالة
۱۶۸	مسند أبی داؤد الطیالسی، للإمام المحدث سلیمان بن داؤد بن الجارود رحمه الله، المتوفی ۲۰۴ھ دار الکتب العلمیة/ دار هجر للطباعة والنشر
۱۶۹	مسند أبی یعلی الموصلی، للإمام أبی یعلی أحمد بن علی بن المثنی الموصلی رحمه الله، المتوفی: ۳۰۷ھ مکتبة الرشد/ دار المأمون/ دار الکتب العلمیة
۱۷۰	مسند إسحاق بن راهویه الحنظلی، مکتبة الإیمان، المدینة المنورة، الطبعة الأولی ۱۴۱۲ھ
۱۷۱	مشارق الانوار علی صحاح الآثار للإمام الشهیر الکبیر القاضی ابی الفضل عیاض بن موسی بن عیاض الیحصبی السبتی المالکی رحمه الله تعالی المتوفی ۵۴۴ هجری، دار التراث بالقاهرة
۱۷۲	مصابیح الجامع، للإمام القاضی بدر الدین الدمامینی، المتوفی سنة ۸۲۷ھ، وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامیة، قطر
۱۷۳	معارف القرآن، تالیف: مفتی محمد شفیع نوراللہ مرقدہ، مکتبہ معارف القرآن
۱۷۴	معانی القرآن، للعلامة أبی زکریا یحیی بن زیاد الفراء رحمه الله المتوفی سنة ۲۰۷ھ عالم الکتب
۱۷۵	معجم البلدان للعلامة ابی عبد الله یاقوت الحموی الرومی رحمه الله المتوفی: ۶۲۶ دار إحیاء التراث العربی
۱۷۶	معجم الصحاح للإمام إسماعیل بن حماد الجوهری رحمه الله، المتوفی: ۳۹۳ھ دار المعرفة، بیروت، لبنان
۱۷۷	معرفة الثقات، للإمام أحمد بن عبد الله بن صالح أبی الحسن العجلی الکوفی رحمه الله، المتوفی: ۲۶۱ھ مکتبة الدار، المدینة المنورة
۱۷۸	مغنی اللبیب عن کتب الأعاریب، للعلامة النحوی الکبیر جمال الدین أبی محمد عبد الله بن یوسف بن هشام الأنصاری، دار الفکر بیروت/ قدیمی کتب خانه
۱۷۹	منار القارىء، للشیخ حمزة محمد قاسم، مکتبة دار البیان
۱۸۰	موارد الظمآن إلی زوائد ابن حبان، للحافظ نور الدین علی بن أبی بکر الهیثمی، المتوفی سنة ۸۰۷ھ دار الکتب العلمیة
۱۸۱	موسوعة رسائل ابن أبی الدنیا، لأبی بکر عبد الله بن محمد بن عبید بن سفیان القرشی المعروف بابن أبی الدنیا، المتوفی سنة ۲۸۱ھ مؤسسة الکتب الثقافیة
۱۸۲	میزان الإعتدال فی نقد الرجال للإمام شمس الدین أبی عبد الله محمد بن احمد بن عثمان الذهبی رحمه الله المتوفی: ۷۴۸ هجری دار المعرفة
۱۸۳	هدی الساری مقدمة فتح الباری، للإمام المحدث الحافظ أحمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی رحمه الله المتوفی ۸۵۲ھ دار المعرفة/ دار السلام، الریاض